ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 51 (1996)

ΧΡΟΝΙΚΑ Β΄1

ΑΘΗΝΑ 2001

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγ. Κυπραίου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Μαρία Ψαρρού - Βίκυ Κρεββατά - Χριστίνα Μακαρατζή

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χελένα Τζανέκα

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 105 64
www.tap.culture.gr.

ISSN 0570-622X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Συλλογή Προϊστορικών, Συλλογή Γλυπτών, Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων, Συλλογή Χαλκών, Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας, Χημικό εργαστήριο (Σχέδ. 1· Πίν. 1-6) ..... Σελ. 1-10

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 7-12) ..... » 11-18

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 13-14) ..... » 19-22

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ..... » 22

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (Πίν. 15) ..... » 23-24

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Βιβλιοθήκη του Αδριανού, Πλάκα (Οδός Πανός 22). Συντήρηση - Αναστήλωση μνημείων: Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Περισυλλογές - Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων: Κέα. Ιουλίς, Ποιήεσσα, Οτζιάς (Σχέδ. 1-3· Πίν. 16-18) ..... » 25-38

Αρχαία Αγορά ..... » 38-40

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Αθήνα (Σταθμός Σύνταγμα, Σκάμμα εργασίας στην πλατεία Συντάγματος, Περιφερειακά σκάμματα, Υπόγειες σήραγγες, Φρέαρ οδού Αμερικής, Σήραγγα του ΜΣΑ υπό τον Εθνικό Κήπο, Οδός Ρηγίλλης, Οδός Δαιδάλου 19-21, Λεωφόρος Συγγρού και οδός Πετμεζά, Οδός Φαλήρου, Οδός Ερεχθείου, Οδός Δημοφώντος 121, Οδός Δρυόπων 35-37, Οδός Κριεζή, Οδός Αρμοδίου 16, Οδός Ευαγγελιστρίας 17, Οδός Πλάτωνος 103, Βασιλικών και Κρατύλου), Ελευσίνα (Οδός Περικλέους 64, Οδός Πλούτωνος 12, Οδός Ιωάννου Αγαθού, Οδός Μουρίκη, Οδός Ρήγα Φεραίου), Μέγαρα (Οδός Ευκλείδου 73 - θέση Εργατικές Κατοικίες, Οδός Αγίας Βαρβάρας, Ρεύμα Έξω Βρύσης, Οδός Θηβών, Οδός Θησέως 1, Οδός προς Χάνι, Οδός Μυκηνών 80, Οδός Σιφνιδών, Οδός Ι. Μεταξά 1, Οδός Γ. Μενιδιάτη, Οδός Ι. Μεταξά 18, Οδός Π. Γεωργακή, Πάροδος Κοραή, Οδός Βουλγαροκτόνου και Λυσίου) (Σχέδ. Α΄ και 1-10· Πίν. 19-22) ..... » 41-64

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Λαυρεωτική (Θορικός, Περιοχή Δημολιάκι-Μπαρμπαλιάκι, Άγιος Νικόλαος Αναβύσσου, Μπερτσέκο Καμάριζας), Παλιός Ωρωπός, Χαλκούτσι Ωρωπού, Βούλα (Οδός Αχιλλέως 7, Οδός Βάρναλη), Αίγινα. Μεριστό (Σχέδ. 1· Πίν. 23-28) ..... » 65-70

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Αττικής: Σπέτσες (Μουσείο Σπετσών). Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Βοιωτίας: Λιβαδειά (Βορειοανατολικές οχυρώσεις μεσαιωνικού Κάστρου), Άγιος Δημήτριος (Ναός Αγίου Γεωργίου και Ταξιαρχών). Περιοδείες - Επισημάνσεις και κηρύξεις

μνημείων. Νομός Βοιωτίας: Καλλιθέα (Ναός Αγίου Γεωργίου), Σπηλαιώδεις ναοί του Κωπαϊδικού χώρου (Ναός Αγίου Βλασίου ή Ζωοδόχου Πηγής, Ναός Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίας Τρίτης). Περισυλλογή αρχαίων: Θήβα. Καταγραφή αρχαίων: Ορχομενός. Εργασίες συντήρησης. Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Ναός Αγίου Νικολάου ή Αγίας Παρασκευής στη θέση Καναβάρι, Εικόνες), Ακραίφνιο (Ναός Αγίου Γεωργίου), Μονή Οσίου Λουκά, Ορχομενός (Ναός Παναγίας Σκριπούς). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη, Οδός Βάρναλη και Εκάτης, Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, Οδός Πινδάρου και Αντιγόνης, Οδός Στ. Βρυζάκη, Οδός Αγίων Αποστόλων, Οδός Κάδμου), Εθνική οδός Αθηνών-Λαμίας-Κόμβος Ακραιφνίου. Νομίσματα: Θήβα (Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη, Οδός Βάρναλη και Εκάτης) (Σχέδ. 1-15· Πίν. 29-36) ..... Σελ. 71-86

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αργολίδας: Άργος (Οδός Περρούκα 10, Οδός Ηρακλέους 65, Οδός Αγίου Κωνσταντίνου 30), Αρχαία Ασίνη (Διάνοιξη χάνδακα για την τοποθέτηση υπογείου ηλεκτρικού καλωδίου, Αρχαίοι κλίβανοι), Λευκάκια, Ναύπλιο (Πάρκο Σταϊκόπουλου-Ανασκαφική έρευνα ενετικών τειχών και Πύλης της Ξηράς, Οδός 25ης Μαρτίου). Νομός Κορινθίας: Αρχαία Κόρινθος (Θέση Αγία Παρασκευή, Λόφος Αράπιζα-Γκελέση), Λουτράκι. Εργασίες καθαρισμού - αναστήλωσης: Άργος - Μυκήνες, Ναύπλιο. Περισυλλογές: Αρχαία Ασίνη, Βιβάρι, Παλαιά (αρχαία) Επίδαυρος (Σχέδ. 1-3· Πίν. 37-40) ..... » 87-96

Νεμέα, Κόρινθος, Ίσθμια ..... » 96-98

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Λακωνίας (Μουσείο Σπάρτης, Αποθήκη Αφισσού, Συλλογή Γυθείου). Νομός Αρκαδίας (Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Σπάρτη (Οδός Στάουφερτ 5, Οδός Αρχιδάμου 143, Διασταύρωση των οδών Διοσκούρων και Λεωνίδου, Οδός Στάουφερτ 12, Οδός Γιτιάδα, Συμβολή των οδών Μυκηνών και Γιτιάδα, Οδός Λητούς 27, Οδός Λεωνίδου 105, Οδός Τριακοσίων 80, Οδός Κ. Παλαιολόγου 135, Τέρμα οδού Διοσκούρων, Οδός Γκορτσολόγου 18, Αδιάνοικτο τμήμα οδού Βυζαντίου, Οδός Κλεάρχου και Τριακοσίων, Οδός Θερμοπυλών, Οδός Ορθίας Αρτέμιδος, Οδός Διηνεκούς, Οδός Μενελάου, Χάνδακες ΔΕΥΑΣ), Μαγούλα Σπάρτης (Οικόπεδο Γ. Τζάκα και Μ. Βλαχονικολού, Οικόπεδο Π. Τσουρούνη, Οικόπεδο Κ. Δρογκάρη, Έργα ύδρευσης και αποχέτευσης κοινότητας Μαγούλας), Κοκκινόρραχη Σπάρτης, Ριβιώτισσα Σπάρτης, Λεύκη Ανωγείων, Γούναρι Λακεδαίμονος, Αμύκλες Λακεδαίμονος (Οικόπεδο Δημ. Κονιδάρη, Οικόπεδο Μ. Μπορέτου, Ριζά), Μπαρτσιάνικα Σπαρτιάς, Γύθειο (Συμβολή των οδών Μικράς Ασίας και Πολυδεύκους, Οδός Ηρακλέους και Μικράς Ασίας, Θέατρο). Νομός Αρκαδίας: Παλαιοχώρι Κυνουρίας, Μεγαλόπολη. Στερεωτικές εργασίες: Θέατρο Μεγαλόπολης. Παραδόσεις αρχαίων - Περισυλλογές. Νομός Λακωνίας (Μουσείο Σπάρτης, Συλλογή Νεαπόλεως). Νομός Αρκαδίας: Ορχομενός, Αθήναιο, Αρχαιολογικός χώρος Μεγαλόπολης. Κατασχέσεις αρχαίων. Νομός Αρκαδίας. Κατοχή αρχαίων. Νομός Αρκαδίας. Εντοπισμοί αρχαιοτήτων. Νομός Λακωνίας: Μποζά-Κρυανί Ασωπού, Δαιμονιά Επιδαύρου Λιμηράς, Αρχάγγελος Δαϊμονιάς. Νομός Αρκαδίας: Νεστάνη, Σκορτσινός (Σχέδ. 1-18· Πίν. 41-48) ..... » 99-150

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Μυστράς, Νέος Μυστράς, Αρχαία Σπάρτη, Κάστρο Μονεμβασίας, Γεράκι, Παρόρι, Σκάλα. Νομός Αργολίδας: Ναύπλιο (Κάστρο Παλαμηδίου, Κάστρο Ακροναυπλίας). Νομός Μεσσηνίας: Καλαμάτα, Προσήλιο, Σωτηριάνικα, Προάστιο, Κάτω Δολοί, Λαδάς, Φιλιατρά. Επισημάνσεις - Καταγραφές και κηρύξεις μνημείων. Νομός Λακωνίας: Ανώγεια, Διπόταμα (Ναός Παναγίτσας, Ναός Αγίου Αθανασίου, Ναός Προφήτη Ηλία, Ναός Αγίου Αθανασίου, Ναός Άι-Γιαννάκη), Σωτήρα, Περιβόλια (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Ταξιαρχών, Ναός Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου), Λογκανίκος, Νέος Μυστράς, Κούνος, Άλικα. Νομός

Αρκαδίας: Κακουρέικα, Βάχλια, Ωριά, Τρίπολη. Νομός Αργολίδας: Πυργέλα, Άρεια, Λευκάκια, Ναύπλιο. Νομός Μεσσηνίας: Άνθεια, Αρτεμισία, Δολοί (Οικισμός Άνω Δολών, Οικισμός Κάτω Δολών), Εξωχώρι, Καλαμάτα, Καρυοβούνι, Κέντρο (Οικισμός Ανατολικού-θέση Ράχη, Οικισμός Χώρας), Λαγκάδα (Θέση Τσικουλιάνικα, Ναός Αγίας Παρασκευής, Ναός Αγίων Πάντων, Ναός Εισοδίων Θεοτόκου, Ναός Αγίου Στρατήγου), Πήδημα, Προάστιο, Σωτηριάνικα, Αγριλιά, Αριστοδήμειο (Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, Θέση Μπουρνάζι-ναός Αγίου Νικολάου), Διόδια, Κεφαλόβρυσο (Ναός Γενεθλίου Θεοτόκου, Ναός Αγίου Ιωάννου Θεολόγου), Στέρνα, Στρέφι, Βασιλίτσι, Φαλάνθη, Φιλιατρά. Συντήρηση αρχαιοτήτων. Καταγραφές εικόνων και εκκλησιαστικών κειμηλίων. Νομός Λακωνίας: Ανώγεια, Περιβόλια (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Ταξιαρχών, Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου, Ναός Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίων Θεοδώρων, Ναός Αγίου Αθανασίου), Πετρίνα, Αγόριανη, Βασαράς, Μαυροβούνι (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου, Ναός Αγίου Δημητρίου). Νομός Αρκαδίας: Ωριά. Καταγραφές γλυπτών. Νομός Λακωνίας: Γύθειο. Συντήρηση τοιχογραφιών. Νομός Λακωνίας: Μυστράς, Γεράκι, Αλεποχώρι, Χρύσαφα, Αναβρυτή, Αμύκλες, Μονεμβασία (Ναός Παναγίας Μυρτιδιώτισσας, Μουσουλμανικό τέμενος), Γαρδενίτσα. Νομός Αρκαδίας: Νεοχώρι. Διαμορφώσεις - Καθαρισμοί. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Κονιδίτσα, Μονεμβασία (Κεντρική Πύλη, Μουσουλμανικό τέμενος κάτω πόλης), Μονή Αγίου Γεωργίου του Λυκοβουνού. Νομός Αργολίδας: Άργος (Οικόπεδο Γκαλέτση, Οικόπεδο Σπ. Κοντογιάννη). Νομός Μεσσηνίας: Καλαμάτα, Μεθώνη (Οικόπεδο Δρακάκη, Κάστρο) (Σχέδ. 1· Πίν. 49-58) Σελ. 151-182

Επιφανειακή έρευνα στο Μορέα ... » 182

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ηλείας: Κάτω Σαμικό (Αγρός Φ. Ζωγόγιαννη, Αγρός Κ. Νικολόπουλου), Δαφνούλα, Άγιος Ηλίας, Πρασιδάκι, Φιγάλεια, Πουρνάρι, Σώστι, Βυτιναίικα, Βασιλάκι, Αγία Μαύρα, Καλύβια Ήλιδος (Οικόπεδο Δρακόπουλου, Οικόπεδο Αυδίκου), Αρβανίτης, Λιναριά. Νομός Μεσσηνίας: Πύργος Τριφυλίας, Άνω Εγκλιανός, Αριστομένης, Ελληνικά Ανθείας, Πεταλίδι, Χαλκιάς, Περιστεριά. Παραδόσεις - Περισυλλογές αρχαίων. Νομός Ηλείας: Ολυμπία, Αρχαία Ήλις, Κοσκινά, Φλόκα, Κάτω Σαμικό, Λέπρεο, Σμέρνα, Άγιος Ηλίας, Βαρβάσαινα, Οινόη, Νταούτη, Άγιος Ανδρέας, Κατάκολο, Μακρύσια, Κάμενα, Επιτάλιο, Αλφειούσα, Σαλμώνη, Κόροιβος-Αμπελόκαμπος, Κυλλήνη, Σταφιδόκαμπος. Νομός Μεσσηνίας: Στούπα, Περιστεριά, Ασπρόχωμα Καλαμάτας (Πίν. 59-62) ... » 183-195

Αρχαιολογικό πρόγραμμα Πύλου ... » 195-196

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Αχαΐας (Μουσείο Πατρών). Νομός Αιτωλοακαρνανίας. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Πάτρα (Πάροδος Αιόλου 38, Πλατεία Ομονοίας 35-37, Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄, Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 71, Οδός Λόντου 5, Οδός Εϋνάρδου 6, Οδός Παναχαϊκού 23-25, Οδός Ασημάκη Φωτήλα 77 και Ηλείας, Οδός Τριών Ναυάρχων 67Α, Αλ. Υψηλάντου και Σαχτούρη, Οδός Ι. Βλάχου 20, Οδός Ι. Βλάχου 35, Οδός Ι. Βλάχου 37 και Τριών Ναυάρχων, Οδός Μπουμπουλίνας 36, Οδός Δ. Γούναρη μεταξύ της οδού Λόντου και της πλατείας Ομονοίας, Οδός Λόντου 10, Οδός Λόντου 36, Οδός Λόντου 38, Οδός Παντοκράτορος 27, Οδός Λόντου 91, Οδός Λόντου και Γ. Ρούφου, Οδός Μπουκαούρη 67, Οδός Γ. Ρούφου 77, Οδός Βότσαρη 8, Οδός Αγίου Βλασίου και Βότσαρη, Οδός Καρπενησίου 12, Οδός Μπουκαούρη 79, Οδός Γερμανού 113, Οδός Ασημάκη Φωτήλα 93, Οδός Ερενστρώλε 42, Οδός Ερενστρώλε 56, Οδός Μεσολογγίου 19, Οδός Σταματίου Βουλγάρεως 10, Οδός Νικήτα 45, Οδός Σαχτούρη 61, Οδός Τσαμαδού 41, Οδός Ιωάννου Βλάχου 17, Οδός Φιλοποίμενος 51, Οδός Αλ. Υψηλάντου 231, Οδός Παπαφλέσσα 2, Οδός Ζαΐμη 34, Οδός Συνταγματάρχου Ζήση, Οδός Ανθείας 129 και Ιω. Πράτσικα, Οδός Λευκωσίας και πάροδος Λευκωσίας 51, Οδός Γοργοποτάμου και Παπαναστασίου, Οδός Αθανασίου Διάκου 15, Οδός Κανακάρη 176 και Φιλοποίμενος, Οδός Χαραλάμπη 10 και Γεωργίου Ρούφου, Οδός Λόντου 37, Οδός Μαραθώνος 8-10, Οδός Εϋνάρδου 14-16, Οδός Κορίνθου 324,

Οδός Κανακάρη 224, Οδός Ερενστρώλε 49, Οδός 12ου Συντάγματος, Συμβολή των οδών 12ου Συντάγματος και Γεωργίου ιερέως, Οδός 12ου Συντάγματος 65, Οδός 12ου Συντάγματος 69, Οδός 12ου Συντάγματος 60 μέχρι και 12ου Συντάγματος 42, Οδός Μπουμπουλίνας και Ηρωδίωνος, Οδός Αλ. Υψηλάντου 241, Οδός Γούναρη και Μπουκαούρη, Οδός Ακτής Δυμαίων, Οδός Σατωβριάνδου 51, Οδός Κανακάρη 93, Οδός Πουκεβίλ 32, Οδός Βασιλειάδου 9, Οδός Αγίων Σαράντα 12, Οδός Καλαβρύτων, Οδός Παπαδιαμαντοπούλου, Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς, Πλατεία Υψηλών Αλωνιών, Οδός Κορίνθου, Οδός Παπαφλέσσα, Οδός Σπ. Βασιλειάδου, Οδός Θεμιστοκλέους, Οδός Καρόλου, Οδός Κωνσταντινουπόλεως, Οδός Αγίας Σοφίας, Οδός Νόρμαν, Πλατεία Γιαννιά), Σαμακιά, Έξω Αγυιά (Οδός Λάμπρου Πορφύρα και Μελίνας Μερκούρη, Οδός Καζαντζάκη και Τέλλου Άγρα), Μέση Αγυιά, Εγλυκάδα (Οδός Δημανείρας 24, Οδός Ηρακλέους 88), Πλατάνι, Μιντιλόγλι, Συχαινά, Μιτόπολη, Άνω Μαζαράκι, Τσουκαλέικα, Σταροχώρι, Καμάρες, Φλάμπουρα, Αίγιο (Οδός Εισοδίων και Κ. Παλαιολόγου, Οδός Κ. Παλαιολόγου και Ναυαρίνου, Οδός Ανδρονοπούλου 21, Οδός Ρήγα Φεραίου 44), Νικολέικα, Τραπεζά. Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Δρυμώνας Αρχοντοχωρίου, Στράτος, Σπάθαρη Λεπενούς, Κάτω Βασιλική, Παππαδάτες, Γαβαλού. Νομός Κεφαλληνίας: Σάμη (Οδός Διχαλίων), Φισκάρδο (Οικόπεδο Δημ. Αντωνάτου, Οικόπεδο Γερ. Γερμενή), Οικισμός Μαζαρακάτων, Κλασική πόλη Πάλης, Κοντογενάδα. Διαμορφώσεις. Νομός Αχαΐας. Στερεωτικές εργασίες. Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Οινιάδες, Παλαιομάνινα. Περιοδείες - Εντοπισμοί αρχαιοτήτων. Νομός Κεφαλληνίας. Κλασική πόλη Πάλης, Κοντογενάδα. Νομός Αχαΐας: Θέση Τσουκαλά, Μελίσσια, Γρηγόρης, Φτέρη, Μαμουσιά, Αίγες, Σελιάνα. Παραδόσεις αρχαίων. Νομός Αχαΐας: Μουσείο Αιγίου, Μάρμαρα Αιγείρας. Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Μουσείο Αγρινίου, Μουσείο Θέρμου (Σχέδ. 1-29· Πίν. 63-74) ..... Σελ. 197-253

Αρχαία Ελίκη (Σχέδ. 1-3) ..... » 254-256

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 256

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές (κτιριακές και επανεκθετικές) εργασίες. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Ανασκαφικές εργασίες: Θήβα (Οικόπεδο Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών, Καδμείο-«Δωμάτιο του Θησαυρού», Οικόπεδο Ευθ. Κώνστα, Οδός Πελοπίδου 38, Οδός Αγίων Αποστόλων και Κάδμου-Έργα ΔΕΥΑΘ, Κεντρικός Αποχετευτικός Αγωγός, Οδός Αμφίονος και Οιδίποδος, Οδός Αντιγόνης 8), Δαύλωση-Μεδεών, Ακραίφνιο (Βόρεια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, Νότια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας), Χαιρώνεια, Δήλεσι (Οδός Οδυσσέως, Οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Χρ. Μπίμπιζα), Νεοχωράκι. Επιφανειακές έρευνες: Χαιρώνεια, Δαύλεια. Διαμορφώσεις. Παραδόσεις. Περισυλλογές: Θήβα, Θεσπιές (Σχέδ. 1-14· Πίν. 75-78) ..... » 257-286

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Χαλκίδα, Έργα ΟΤΕ, Φύλλα-θέση Βράχος, Μάνικα, Ερέτρια (Διασταύρωση του δρόμου προς οικισμό Ζ΄ Μαλακώντα με τον αγροτικό δρόμο προς Τούμπα, Οικόπεδο Αν. Ψωμά, Οικόπεδο Χρ. Βουρή, Έργα ΟΤΕ, Οικόπεδο Μ. Λιού, Οικόπεδο Αν. Αλεξανδρή, Οικόπεδο Ρόγκα-Κακίρη), Αλιβέρι, Γαβαλάς, Ζάρακες, Βιγλατούρι Οξυλίθου, Κάρυστος (Αλαμανέικα, Σκουριές), Ωρεοί (Οικόπεδα Φ. Χρονόπουλου και Β. Παναγιωτόπουλου, Οικόπεδο Ε. Κατσούλα, Οικόπεδο Ε. Παπακοσμά, Οικόπεδο Παπαναστασίου), Λουτρά Αιδηψού, Κήρινθος-Κρύα Βρύση, Νέος Πύργος. Διαμορφώσεις. Παραδόσεις (Μουσείο Χαλκίδας, Μουσείο Καρύστου). Εντοπισμοί αρχαιοτήτων (Σχέδ. 1-4· Πίν. 79-84) ..... » 287-309

Ερέτρια ..... » 309-310

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Λαμία (Οδός Τανάγρας, Οδός Σολωμού 10, Οδός Σοφοκλέους 6, Οδός

Αμφικτυόνων και Πλαταιών, Οδός Καραϊσκάκη 9, Οδός Μακροπούλου 98, Οδός Παλαιολόγου 11, Οδός Καραϊσκάκη και Καζούλη), Καλύβια Λαμίας, Αχινός, Στυλίδα, Έξαρχος, Ροδωνιά Υπάτης, Αταλάντη (Οδός Ανδρούτσου, Συνοικία Μποδοβάτσας, Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Σεραφείμ Κοκκόλα, Θέση Σκαμνά, Έργα ΟΤΕ, Οδός Σεραφείμ Κοκκόλα), Νέο Μοναστήρι, Μακρυράχη Δομοκού, Γολέμι, Δρυμαία, Φραντζής. Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων. Παραδόσεις αρχαίων (Σχέδ. 1-6· Πίν. 85-86) ..... Σελ. 311-325

Αλές ..... » 325-326

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Κίρρα (Οικόπεδο κληρονόμων Βασιλείου Μάνδρου, Οικόπεδο Κωνσταντίνου Γλύκαντζη), Άμφισσα. Διαμορφώσεις ..... » 327-329

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Διμήνι (Πρώην αγρός Κατσαρού, Πρώην αγρός Καρυοφίλη), Παραλία Θεοτόκου δήμου Σηπιάδος, Δημητριάδα (Ανάκτορο, Οικόπεδο δημοτικού σχολείου, Πευκάκια-Αϊβαλιώτικα, Οδός Τυρούς, Θέση Μπουρμπουλήθρα-Βόρειο νεκροταφείο, Αρχαίο θέατρο), Περιοχή Βελεστίνου (Έργο διαπλάτυνσης εθνικής οδού ΠΑΘΕ, Περιοχή Χλόης, Περιοχή Αγίου Γεωργίου-Κόμβος Βελεστίνου), Αχίλλειο. Νομός Καρδίτσας: Μοσχάτο, Άγιοι Θεόδωροι, Καλλίθηρο, Μητρόπολη, Πρόδρομος, Μαγούλα Οργόζινος, Κιέριο (Έργο ΟΤΕ-Νεκροταφείο αρχαίου Κιερίου, Κτηματική περιφέρεια Μασχολουρίου-Αγρός Κ. Σμέτη), Ερμήτσι - Κοινοτικό κατάστημα, Μουζάκι-Αρχαίοι Γόμφοι. Καθαρισμοί - Στερεώσεις - Άλλες εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Διμήνι, Σέσκλο. Νομός Καρδίτσας: Συκιές, Ακρόπολη Κιερίου, Πύργος Ιθώμης. Επιφανειακή έρευνα. Νομός Μαγνησίας: Περιοχή Αλμυρού. Συμπόσιο. Βελεστίνο (Σχέδ. 1-27· Πίν. 87-94) ..... » 330-362

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λαρίσης: Περραιβική Τρίπολη (Δολίχη, Άζωρος, Πύθιο, Θέση Καστρί, Παλαιόκαστρο), Λάρισα (Οδός Κυψέλης 1α, Οδός Ασκληπιού 41, Οδός Ασκληπιού 7, Οδός Χρυσοστόμου Σμύρνης), Κραννών, Μαγούλα Μελισσοχώρι 3, Μελισσοχώρι, Νέα Λεύκη, Αργυροπούλι, Φάρσαλα (Οδός Πατρόκλου 21, Οδός Παπαφλέσσα 50, Έργα ύδρευσης δήμου Φαρσάλων, Οδός Ρ. Φεραίου 72, Οδός Παλαμά 14, Οδός Βόλου 27, Οδός Ν. Κουκουφλή 38, Οδός Αθηνάς 134, Οδός Κουκουφλή και Πλαστήρα, Οδός Αθηνάς 22, Οδός Κολοκοτρώνη 16, Οδός Αριστοτέλους 3, Οδός Ανωχωρίου, 2ο Δημοτικό Σχολείο). Νομός Τρικάλων: Πηνειάδα, Μάνδρα. Νομός Γρεβενών: Κνίδη-θέση Κρεμαστός. Εντοπισμοί θέσεων. Νομός Γρεβενών: Παλαιοχώρι (Θέση Άγιος Ταξιάρχης, Θέση Σταυρός), Κνίδη, Άγιος Γεώργιος. Περισυλλογή - Παράδοση αρχαίων. Νομός Λαρίσης. Νομός Τρικάλων (Σχέδ. 1-3· Πίν. 95-100) ..... » 363-383

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 383

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Ριάχοβο. Νομός Άρτας: Άρτα (Οδός Φιλελλήνων, Οδός Σκουφά, Οδός Κομμένου, Οδός Αράχθου, Οδός Κορυδαλλέως, Οδός Μικράς Ασίας, Οδός Περικλέους 14, Οδός Μαξίμου Γραικού, Οδός Αράχθου, Οδός Κατσαντώνη, Οδός Πορφυρίου Μητροπολίτου), Γραμμενίτσα (Θέση Παληάμπελα, Θέση Μαρατοβούνι). Νομός Πρέβεζας: Νικόπολη, Καστρί. Νομός Λευκάδας: Καρυά (Θέση Σπασμένη Βρύση, Θέση Παρασπόρια, Θέση Αυτάντζες). Παράδοση - Περισυλλογή - Εντοπισμός νέων θέσεων. Νομός Ιωαννίνων: Βερενίκη, Περιοχή Καλπακίου. Νομός Πρέβεζας (Σχέδ. 1-10· Πίν. 101-108) ..... » 384-401

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 401

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Κέρκυρα (Μουσείο Κέρκυρας, Μουσείο Ασιατικής Τέχνης). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Κέρκυρας: Παλαιόπολη (Οικόπεδο Κασφίκη, Οικόπεδο Κατέχη), Κανόνι (Οικόπεδο Αργυρού, Οικόπεδο Μαζαράκη), Γαρίτσα (Οδός Αλκινόου 160, Οδός Θεοδώρου Δεσύλλα 123-125, Οικόπεδο Κουσιάφε). Νομός Θεσπρωτίας: Δήμος Φιλιατών-Γιτάνη (Η στοά της αγοράς, Νεκροταφείο), Δήμος Ηγουμενίτσας, Δήμος Παραμυθίας (Σχέδ. 1-9· Πίν. 109-112) ..... » 402-420

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Από 19-2-1996 η υπογράφουσα ανέλαβε και πάλι καθήκοντα Διευθύντριας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, παράλληλα με τα καθήκοντά της ως Προϊσταμένης της Συλλογής Προϊστορικών. Κατά το έτος αυτό συνεχίστηκαν, σύμφωνα με το πρόγραμμα, τα τεχνικά έργα του Μουσείου, των οποίων η εκτέλεση κρίθηκε απαραίτητη για τη συντήρηση του ιστορικού διατηρητέου κτιρίου. Πραγματοποιήθηκαν αρκετές επισκευές σε διαφόρους χώρους και σε εγκαταστάσεις του Μουσείου και προχώρησε η ανανέωση του χρωματισμού των τοίχων σε αίθουσες του ισογείου και του πρώτου ορόφου. Με προσεκτικές επεμβάσεις άρχισε ο καθαρισμός και η συντήρηση της μνημειώδους πρόσοψης.

Συνεχίστηκαν με κανονικό ρυθμό οι επιστημονικές εργασίες για την επανέκθεση αρχαίων και τη βελτίωση των υφισταμένων μονίμων εκθέσεων σε όλες τις Συλλογές του Μουσείου, με σκοπό την καλύτερη προβολή των έργων και τον εμπλουτισμό του εποπτικού υλικού. Στα εργαστήρια συντήρησης συντηρήθηκε μεγάλος αριθμός αρχαίων του Μουσείου και άλλα αρχαία από τις Περιφερειακές Υπηρεσίες, που χρειάζονταν εξειδικευμένη συντήρηση. Οι συλλογές του Μουσείου πλουτίστηκαν με αρκετά αρχαία έργα προερχόμενα από κατασχέσεις.

Στο πλαίσιο του αρχαιολογικού του έργου το Μουσείο φιλοξενεί και διοργανώνει περιοδικές εκθέσεις και συμμετέχει με δανεισμό αρχαίων στη διοργάνωση εκθέσεων σε άλλα Μουσεία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Μετά τον επαναπατρισμό του μυκηναϊκού θησαυρού των Αηδονιών από την Αμερική το Φεβρουάριο του 1996, το Μουσείο διοργάνωσε την έκθεση «Ο Θησαυρός των Αηδονιών. Σφραγίδες και κοσμήματα της ύστερης εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο», που παρουσιάστηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα στις αίθουσες των περιοδικών εκθέσεων (Ιούνιος-Αύγουστος 1996 και Δεκέμβριος 1996-Σεπτέμβριος 1997). Ο θησαυρός εκτέθηκε μαζί με άλλα ευρήματα από τη συστηματική ανασκαφή του μυκηναϊκού νεκροταφείου των Αηδονιών και η έκθεση συμπληρώθηκε με χαρακτηριστικά έργα σφραγιδογλυφίας και κοσμηματοποιίας από μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα προερχόμενα από τη Μυκηναϊκή Συλλογή του Μουσείου. Το Μουσείο φιλοξένησε επίσης την έκθεση «Χώρος Ελληνικός. 150 χρόνια ανασκαφών της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών», που διοργάνωσε η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή με την ευκαιρία του εορτασμού των 150 χρόνων από την ίδρυσή της. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν, μέσα από κείμενα, φωτογραφίες, σχέδια και προπλάσματα, τα αποτελέσματα των πολύχρονων γαλλικών ερευνών στους αρχαιολογικούς χώρους του Άργους, των Δελφών, της Δήλου, της Θάσου, των Μαλίων και των Φιλίππων. Εξάλλου το Μουσείο συμμετείχε στην οργάνωση της περιοδικής έκθεσης «Νεολιθικός Πολιτισμός» του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης με δεκαπέντε ειδικά επιλεγμένα, εξαίρετα έργα από τη Νεολιθική Συλλογή του, καθώς και με τη συγγραφή από αρχαιολόγους της Συλλογής Προϊστορικών, κειμένων και λημμάτων για τον επιστημονικό Κατάλογο της έκθεσης.

Το πρόγραμμα των επιστημονικών διαλέξεων και συναντήσεων στο Αμφιθέατρο του Μουσείου συνεχίστηκε με επιτυχία και αθρόα προσέλευση κοινού. Διακεκριμένοι έλληνες και ξένοι ομιλητές παρουσίασαν αποτελέσματα πρόσφατων σημαντικών ανασκαφών και άλλα θέματα σχετικά με την αρχαία ελληνική τέχνη.

Στις εκθέσεις των Προϊσταμένων των Συλλογών του Μουσείου που ακολουθούν περιγράφονται αναλυτικά τα έργα που εκτελέστηκαν κατά το 1996.

Συλλογή Προϊστορικών

Κατά το 1996 το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό της Συλλογής αποτελούσαν η Έφορος Κ. Δημακοπούλου και οι Επιμελήτριες Ελένη Παπάζογλου, Ελένη Τσιβιλίκα, Δήμητρα Κοκκέβη και Μαρία Βλασσοπούλου. Η Ε. Παπάζογλου βρισκόταν σε εκπαιδευτική άδεια, διέκοψε όμως την άδειά της επί τέσσερις μήνες για να συμμετάσχει σε επείγουσες εργασίες της Συλλογής και κυρίως στην οργάνωση της περιοδικής έκθεσης του Θησαυρού των Αηδονιών. Στην οργάνωση της έκθεσης αυτής έλαβε ενεργό μέρος και η αρχαιολόγος του ΥΠΠΟ Νικολέττα Βαλάκου, η οποία διέκοψε επίσης την εκπαιδευτική άδειά της για το σκοπό αυτό, καθώς και η αρχαιολόγος της Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Κωνσταντίνα Καζά. Στη Συλλογή εργάστηκε ως έκτακτη επιστημονική βοηθός και η αρχαιολόγος Ελένη Κωνσταντινίδη.

Οι επανεκθετικές εργασίες της Συλλογής συνεχίσθηκαν στη μικρή μυκηναϊκή αίθουσα, καθώς και στις αίθουσες της Νεολιθικής και της Κυκλαδικής έκθεσης με αντικατάσταση ορισμένων παλαιών προθηκών και νέο τρόπο παρουσίασης των εκθεμάτων, στα οποία προστέθηκαν μερικά ακόμη από τις αποθήκες του Μουσείου που κρίθηκε ότι έπρεπε να προστεθούν στην έκθεση. Στη μικρή

μυκηναϊκή αίθουσα αντικαταστάθηκαν τέσσερις παλαιές προθήκες με ευρήματα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Περατής και άλλες μυκηναϊκές θέσεις της Αττικής και της Σαλαμίνας με νέες κρυστάλλινες περίοπτες βιτρίνες. Τα εκθέματα παρουσιάστηκαν στις καινούριες προθήκες με νέο τρόπο και με νέα ομαδοποίηση, που έδωσαν καλύτερα αισθητικά αποτελέσματα. Στη νεολιθική αίθουσα αντικαταστάθηκε η παλαιά προθήκη με ευρήματα από τις ανασκαφές του Η. Schliemann στην Τροία (δωρεά Σοφίας Schliemann) με νέα μεγαλύτερη προθήκη, στην οποία προβάλλονται με ανανεωμένο τρόπο παρουσίασης χαρακτηριστικά έργα του τρωικού πολιτισμού, όπως ανθρωπόμορφα αγγεία (Πίν. 1 α), δείγματα του ιδιότυπου αγγείου με το συμβατικό όνομα «δέπας αμφικύπελλον», αγγεία άλλων σχημάτων (Πίν. 1 β), χρυσά κοσμήματα, μαρμάρινα σχηματοποιημένα ειδώλια, πήλινα σφονδύλια με χαρακτά κοσμήματα, καθώς και χάλκινα, κοκκάλινα και λίθινα εργαλεία. Στα εκθέματα προστέθηκαν τρία ακόμη αγγεία και μερικά μικροαντικείμενα, ανάμεσα στα οποία διακρίνεται ένα κομμάτι ορείας κρυστάλλου με πριονισμένες πλευρές. Στην ίδια αίθουσα αλλαγές έγιναν και στην προθήκη με τα ευρήματα από την Πολιόχνη της Λήμνου για τη βελτίωση της έκθεσης. Κατασκευάστηκαν νέες βάσεις και στηρίγματα για τα αντικείμενα και ο περίφημος θησαυρός από χρυσά κοσμήματα της Πολιόχνης παρουσιάστηκε πάνω σε νέο πίνακα (Πίν. 1 γ). Στην κυκλαδική αίθουσα κατασκευάσθηκε επιτοίχια προθήκη, όπου εκτέθηκαν με νέα σύνθεση οι περίφημες τοιχογραφίες του 16ου αι. π.Χ. από τη Φυλακωπή της Μήλου, με γνωστότερη ανάμεσά τους την τοιχογραφία με παράσταση θαλασσινού τοπίου, μέσα στο οποίο κολυμπούν χελιδονόψαρα. Άρχισε επίσης η σταδιακή επανέκθεση των αρχαίων στις νέες προθήκες, που αντικατέστησαν τις παλαιές και τοποθετήθηκαν στην αίθουσα σε νέα χωροθέτηση.

Εκτός από τη συνέχιση των επανεκθετικών εργασιών στη μόνιμη έκθεση, κύριο έργο της Συλλογής υπήρξε κατά το έτος αυτό η οργάνωση και η παρουσίαση στις αίθουσες των περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου της έκθεσης «Ο Θησαυρός των Αηδονιών. Σφραγίδες και Κοσμήματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο». Στην έκθεση παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο κοινό η πολύτιμη συλλογή μυκηναϊκών σφραγίδων και κοσμημάτων (Πίν. 2 α-β), που τον Απρίλιο του 1993 είχε εκτεθεί προς πώληση σε αίθουσα τέχνης στη Νέα Υόρκη. Ο θησαυρός επεστράφη στην Ελλάδα το Φεβρουάριο του 1996, ύστερα από παρέμβαση του Υπουργείου Πολιτισμού, που ζήτησε διά της δικαστικής οδού τον επαναπατρισμό του. Το αίτημα υποστηρίχθηκε με το επιστημονικά τεκμηριωμένο επιχείρημα ότι ο θησαυρός προέρχεται από το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Αηδονιών, κοντά στη Νεμέα, το οποίο είχε λεηλατηθεί βάρβαρα από αρχαιοκάπηλους στο τέλος της δεκαετίας του 1970, πριν από την κανονική ανασκαφή του από τη Δ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Κ. Κρυστάλλη-Βότση). Η σύγκριση των αντικειμένων του θησαυρού με ευρήματα της ανασκαφής δείχνει τις μεγάλες ομοιότητες μεταξύ των δύο ομάδων, που συνδέονται ως προς την εικονογραφία, την τεχνοτροπία, την τεχνική και το υλικό τους. Με την έκθεση αυτή δεν παρουσιάστηκε μόνο ο μυκηναϊκός θησαυρός που επαναπατρίστηκε, αλλά επιχειρήθηκε κάτι πιο σύνθετο. Τα αντικείμενα του θησαυρού αποτέλεσαν τον κορμό της έκθεσης (Πίν. 2 γ), η οποία πλουτίστηκε με δύο ακόμη θεματικές ενότητες. Η μία απαρτίστηκε από τα σημαντικότερα και χαρακτηριστικότερα ευρήματα της ανασκαφής των Αηδονιών, που τεκμηριώνουν την κοινή προέλευση των δύο ομάδων και δείχνουν τον πλούτο και τη δύναμη του μυκηναϊκού κέντρου των Αηδονιών, ενός κέντρου ισάξιου με τα μεγαλύτερα γειτονικά του κέντρα της Αργολίδας. Η άλλη ενότητα περιέλαβε αντιπροσωπευτικά δείγματα μυκηναϊκής σφραγιδογλυφίας και κοσμηματοποιίας από την πλουσιότατη Μυκηναϊκή Συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Με τον τρόπο αυτό ολόκληρος ο Θησαυρός των Αηδονιών παρουσιάστηκε στο ευρύτερο γεωγραφικό, χρονολογικό και πολιτισμικό του πλαίσιο. Παράλληλα η έκθεση λειτούργησε ως πανόραμα της περίφημης μυκηναϊκής μικροτεχνίας και, με την προσεκτική επιλογή των εκθεμάτων που πλαισίωσαν το θησαυρό και προέρχονταν από όλα τα μεγάλα κέντρα της Ηπειρωτικής Ελλάδας, παρείχε στους επισκέπτες ανάγλυφη εικόνα της εξάπλωσης και της ομοιογένειας του μυκηναϊκού πολιτισμού, καθώς και της μυκηναϊκής τέχνης και τεχνικής ειδικότερα. Η έκθεση συνοδευόταν από Κατάλογο που ετοιμάστηκε από την υπογράφουσα και τους συνεργάτες της και εκδόθηκε στην ελληνική και αγγλική γλώσσα. Ο Κατάλογος επανεκδόθηκε το 1998 και στις δύο γλώσσες από τη Διεύθυνση Δημοσιευμάτων του ΤΑΠΑ με την ευκαιρία της παρουσίασης της έκθεσης στο Μουσείο Ελληνικών Αρχαιοτήτων στη Μελβούρνη[1].

Εν όψει της μόνιμης έκθεσης του επαναπατρισθέντος θησαυρού στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νεμέας από κοινού με τα ευρήματα της ανασκαφής στο μυκηναϊκό νεκροταφείο των Αηδονιών εκδόθηκε από το ΤΑΠΑ με την

1. Κ. Δημακοπούλου (επιμ.), Ο Θησαυρός των Αηδονιών. Σφραγίδες και Κοσμήματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο, Αθήνα 1996, 1998[2].

επιμέλεια της Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων μικρός οδηγός για το Θησαυρό των Αηδονιών[2].

Στα πλαίσια των επανεκθετικών εργασιών και της προετοιμασίας της περιοδικής έκθεσης των Αηδονιών συντηρήθηκε μεγάλος αριθμός μετάλλινων, πήλινων, λίθινων, ελεφαντοστέινων και γυάλινων έργων της Συλλογής, καθώς και ευρήματα προερχόμενα από την ανασκαφή του νεκροταφείου των Αηδονιών στα εξειδικευμένα εργαστήρια του Μουσείου από τους συντηρητές Κ. Πανταζή, Α. Μαγνήσαλη, Μ. Μακρή και Φ. Σκαμαγκούλη. Συνεχίστηκε η συστηματική καταγραφή και η φωτογράφηση αρχαίων της νεολιθικής, της πρώιμης και της μέσης εποχής του Χαλκού, καθώς και της μυκηναϊκής εποχής.

Στο χημικό εργαστήριο του Μουσείου πραγματοποιήθηκαν χημικές αναλύσεις σε αντικείμενα της Συλλογής για τους σκοπούς της αρχαιομετρικής έρευνας. Το πρόγραμμα περιέλαβε επίσης τη λήψη δειγμάτων από αντικείμενα από ήλεκτρο της πρώιμης μυκηναϊκής εποχής από τις Μυκήνες, την Πύλο και τον Κακόβατο, τα οποία εστάλησαν προς ανάλυση στο Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτοϊστορίας του Βερολίνου. Η ανάλυση έδειξε σε πρώτη φάση ότι το ήλεκτρο των αντικειμένων αυτών προέρχεται από τη Βαλτική. Εξάλλου το προσωπικό της Συλλογής συνεργάστηκε με τους Γερμανούς καθηγητές J. Maran και H. Mommsen στο πρόγραμμα ανάλυσης πηλού μυκηναϊκών αγγείων από διάφορες περιοχές της Ελλάδας με σκοπό τη διαπίστωση της προέλευσης του πηλού και τον εντοπισμό συγκεκριμένων κεραμικών εργαστηρίων. Για το σκοπό αυτό ελήφθησαν δείγματα από αγγεία μυκηναϊκών θέσεων της Αττικής.

Η Συλλογή εμπλουτίστηκε με αρκετά αρχαία προερχόμενα από κατασχέσεις, από τα οποία αναφέρουμε πήλινα αγγεία, ειδώλια, όπλα, κοσμήματα και σφραγιδολίθους της μυκηναϊκής εποχής.

Τέλος το προσωπικό της Συλλογής εξυπηρέτησε μεγάλο αριθμό ελλήνων και ξένων μελετητών με τη διακίνηση πολλών αρχαίων από την έκθεση και τις αποθήκες για μελέτη, σχεδίαση και φωτογράφηση σε ειδικούς χώρους του Μουσείου.

ΚΑΙΤΗ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Συλλογή Γλυπτών

Από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 1996 στη Συλλογή Γλυπτών υπηρετούσε μόνον ο υπογράφων, ενώ από τον Ιούλιο αποσπάστηκε από το ΥΠΠΟ η μόνιμη αρχαιολόγος Μ. Σάλτα. Στα εργαστήρια εργάστηκαν οι συντηρητές Δ. Κώτση, Μ. Λεφάκη, Ν. Ματούλας, Μ. Κωτσογιάννης, Φ. Διαμαντόπουλος, Π. Καίσαρ, Μ. Δημητριάδης, Γ. Κούρος και Θ. Σιαφράκας.

Κατά το 1996 οι δραστηριότητες της Συλλογής Γλυπτών αφορούσαν κυρίως στη συντήρηση αρχαίων, στην τακτοποίηση αποθηκών, στην αντικατάσταση επεξηγηματικών πινακίδων, στην έκθεση, στην ηλεκτρονική καταγραφή των γλυπτών και στην έναρξη σύνταξης μελέτης για την επανέκθεση των γλυπτών.

Συντήρηση. Στα εργαστήρια έγινε μηχανικός καθαρισμός των εξής γλυπτών από την έκθεση του Μουσείου: του αναθηματικού αναγλύφου του Αγαθήμερου αριθ. 4466, της επιτύμβιας στήλης μιας χορεύτριας αριθ. 1896 του 4ου αι. π.Χ., του κούρου αριθ. 20 από το Πτώον της Βοιωτίας, της κόρης αριθ. 24 από την Ελευσίνα και της κεφαλής κόρης αριθ. 59 από το ίδιο ιερό. Από τις αποθήκες συντηρήθηκαν το προσωπείο αριθ. 1762, η μαρμάρινη επιτύμβια λήκυθος αριθ. 7903 που αγοράστηκε από την Αικ. Ιωαννίδου, καθώς επίσης και οι τρεις ανάγλυφες πλάκες αριθ. 3496-3498 που είχαν βρεθεί στην πλατεία Ρηγίλλης και πιθανώς αποτελούσαν επένδυση βάθρου ή βωμού, με σκοπό να τοποθετηθούν στην έκθεση. Στην έκθεση των γλυπτών τρεις συντηρητές ασχολήθηκαν συστηματικά με τη στερέωση όλων των στενών και ψηλών βάθρων, κυρίως αυτών που στηρίζουν κεφαλές.

Τακτοποίηση αποθηκών. Έγινε έλεγχος όλων των αποθηκών και ξεχωρίστηκαν όλα τα ακατάγραφα αρχαία. Για κάθε αποθήκη καταρτίστηκε ηλεκτρονικό αρχείο με το περιεχόμενό της και άρχισε η κατασκευή πινάκων, για το κάθε υπόγειο χωριστά, με την ακριβή θέση των αρχαίων μέσα σε αυτά και στα ράφια.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτών ταυτίστηκαν και ορισμένα γλυπτά (περίπου 15), των οποίων είτε δεν είχε σημειωθεί εκ παραδρομής η θέση στο ευρετήριο, είτε είχε χαθεί ο αριθμός.

Ηλεκτρονική καταγραφή. Προχώρησε το πρόγραμμα ηλεκτρονικής καταγραφής (κατάρτισης αρχείου σε computer), το οποίο είχε αρχίσει το 1995. Καταγράφηκαν συνολικά 500 αρχαία σε ειδικό πρόγραμμα File Maker, στο οποίο γινόταν και σάρωση φωτογραφιών σε ειδική θέση του δελτίου καταγραφής.

Επανέκθεση. Άρχισε η μελέτη επανέκθεσης όλης της Συλλογής Γλυπτών (αίθουσα 7 έως 30), πλην των ρωμαϊκών, των οποίων η επανέκθεση ολοκληρώθηκε το 1995 στις αίθουσες αριθ. 31 έως 33.

Μελετητές. Εξυπηρετήθηκαν μελετητές, κυρίως ξένοι, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη γλυπτών στην έκθεση και τις αποθήκες.

2. Κ. Δημακοπούλου - Ν. Διβάρη-Βαλάκου, Ο Θησαυρός των Αηδονιών, Αθήνα 1997.

Συμμετοχή σε εκθέσεις του εξωτερικού. Η Συλλογή Γλυπτών συμμετείχε με το δανεισμό έργων στις παρακάτω εκθέσεις του εξωτερικού:

α) Στις 30-5-96 επέστρεψαν από τη Ρώμη, όπου είχαν παρουσιαστεί στην έκθεση «Μ. Αλέξανδρος» στο Palazzo Ruspoli, από το Νοέμβριο του 1995, το άγαλμα του Ηφαιστίωνα αριθ. 45 και του Αλεξάνδρου αριθ. 44, της Συλλογής Δημητρίου, καθώς και η κεφαλή Αλεξάνδρου αριθ. 366. Στις 4-9-96 τα ίδια αρχαία ξαναταξίδεψαν για τις ανάγκες της ίδιας έκθεσης, που αυτή τη φορά παρουσιάστηκε στη Φλόριδα των ΗΠΑ.

β) Στην έκθεση «Οδυσσέας», που διοργανώθηκε στο Palazzo delle Esposizioni στη Ρώμη, δανείσαμε το ανάγλυφο αριθ. 1914, από τους Γόννους της Θεσσαλίας, με τη σκηνή της αναγνώρισης του Οδυσσέα. Για την ίδια έκθεση κατασκευάστηκε και εστάλη στη Ρώμη εκμαγείο της οστεοθήκης αριθ. 1189, από το Καστελόριζο, με παράσταση του Οδυσσέα και του Διομήδη με το Παλλάδιο.

Νέα προσκτήματα. Κατά το 1996 εισήλθαν στο Μουσείο τα παρακάτω γλυπτά, προερχόμενα από αγορές, δωρεές και κατασχέσεις:

1. Επιτύμβια λήκυθος αριθ. 7903 (ΒΕ 10/1996), μάρμαρο πεντελικό, ύψος 0,53 μ. Αγοράσθηκε από την Αικ. Ιωαννίδου. Λείπει ο λαιμός με το στόμιο και τη λαβή, καθώς και η βάση. Η επιφάνεια του μαρμάρου είναι ελαφρά διαβρωμένη και κατάλευκη, πιθανώς από κάποιο χημικό υλικό που είχε χρησιμοποιήσει η κάτοχος του έργου για τον καθαρισμό του. Σε ένα σημείο είχε απομείνει ίζημα, το οποίο απομακρύνθηκε με μηχανικό καθαρισμό στα εργαστήρια.

Η ανάγλυφη παράσταση, που κοσμεί το σώμα της ληκύθου, αναπτύσσεται μέσα σε ένα ορθογώνιο πεδίο και απεικονίζει μια σκηνή δεξίωσης. Αριστερά ένας γενειοφόρος άνδρας, ντυμένος με ιμάτιο και στηριζόμενος στη βακτηρία του, δεξιώνεται ένα νέο που φορά χλαμύδα και στο αριστερό χέρι κρατά λαγωβόλο. Πρόκειται για έναν κυνηγό, όπως μαρτυρούν ο σκύλος σε δεύτερο επίπεδο ανάμεσα στις δύο μορφές και ο μικρός δούλος που ακολουθεί τον κύριό του κρατώντας στον ώμο λαγωβόλο, από το οποίο κρέμεται το θήραμα, ένας λαγός. Τόσο το σχήμα του αγγείου, όσο και η τεχνοτροπία των μορφών χρονολογούν το έργο στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

2. Επιτύμβια στήλη αριθ. 7902 (ΒΕ 9/ 1996), γκριζοπράσινος τιτανόλιθος, ύψος 0,61, πλάτος 0,465 μ. Δωρήθηκε στο Μουσείο από τον κ. Τσολοζίδη. Προέρχεται ίσως από τη Βόρεια Ελλάδα. Λείπει το πάνω μέρος με την επίστεψη. Τόσο στις πλευρές, όσο και στο κάτω μέρος της στήλης υπάρχουν ισχυρές αποκρούσεις με αποτέλεσμα να έχει αποσπαστεί το μεγαλύτερο μέρος του πλαισίου.

Η ανάγλυφη παράσταση της στήλης βρίσκεται μέσα σε ένα πλαίσιο, που ορίζεται κάτω από έναν πολύ ψηλό κανόνα και στα πλάγια από δύο κατακόρυφους κανόνες-παραστάδες, και αποτελείται από τρεις γυναικείες μορφές στον τύπο της Pudicitia. Απεικονίζονται όρθιες κατά μέτωπο και φορούν χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο καλύπτει και το κεφάλι. Το έργο προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από κάποιο εργαστήριο του βορειοελλαδικού χώρου και χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο.

3. Στα χέρια του Σ. Κυρίτση κατασχέθηκαν δύο γλυπτά: α) Ανδρική κεφαλή αριθ. ΒΕ 27.1/1996. Λείπει ο λαιμός. Πιθανότατα κίβδηλο. β) Γυναικείο κεφαλάκι αριθ. ΒΕ 27.2/1996. Η απόληξη της κόμης πάνω αριστερά είναι σπασμένη. Υστεροελληνιστικό.

4. Μαζί με άλλα αρχαία κατασχέθηκε στα χέρια του Η. Δαραδήμα και μία μαρμάρινη βάση κίονα (αριθ. ΒΕ 19.16/1996).

5. Η κ. Βοτίκα παρέδωσε στο Μουσείο δύο κεφαλάκια τα οποία περισυνέλεξε στον κήπο του Β. Σαρδελάκη στην Αργυρούπολη Ρεθύμνης: α) Μαρμάρινο γυναικείο κεφαλάκι ελληνιστικής εποχής, αριθ. ΒΕ 30.4/1996. β) Μαρμάρινο κεφαλάκι νέγρου ελληνιστικής εποχής, αριθ. ΒΕ 30.5/1996.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων

Κατά το 1996 στο τμήμα Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων έγιναν οι εξής εργασίες:

α) Συνεχίστηκε η τακτοποίηση της αποθήκης και η τοποθέτηση των αρχαίων σε ξύλινες υπάρχουσες προθήκες του Μουσείου με βάση το υλικό και το είδος τους.

β) Έγινε ενημέρωση των δελτίων σχετικά με τη νέα θέση των αρχαίων και τη σχετική βιβλιογραφία.

γ) Πραγματοποιήθηκε μεταφορά από το χώρο Υ8 των πήλινων και χάλκινων αρχαίων, ώστε να γίνει ο Υ8 χώρος φύλαξης για τις μούμιες, τις σαρκοφάγους και τα μεγάλα ξύλινα ταφικά κιβώτια.

δ) Έγινε έλεγχος των καταγεγραμμένων αρχαίων.

ε) Έγινε ταύτιση των αταύτιστων αρχαίων της Συλλογής και καταγραφή 325 ακατάγραφων αρχαίων διαφόρων υλικών, όπως ταφικά ειδώλια (ουσάπτι) από πηλό και φαγεντιανή χρονολογούμενα από τους χρόνους του Νέου Βασιλείου (1552-1070 π.Χ.) έως τους ύστερους χρόνους (1070-332 π.Χ.), καθώς και τμήμα της μικροτεχνίας από τους χρόνους του Νέου Βασιλείου (1552-1070 π.Χ.) έως την πτολεμαϊκή περίοδο (333-30 π.Χ.).

Από τα καταγεγραμμένα αρχαία ενδεικτικά αναφέρουμε τα:

ΑΤ. 197 (Πίν. 3 α). Ταφικό ειδώλιο επιστάτου των ουσάπτι από πηλό, ύψ. 0,215 μ. πάνω σε συμφυή χαμηλή βάση. Τα δάχτυλα των γυμνών ποδιών του τονισμένα με κόκκινο χρώμα. Τα χέρια ως συνήθως σταυρωμένα στο ύψος του στήθους κρατούν γεωργικά εργαλεία, αξίνα και σκεπάρνι, αποδιδόμενα με μαύρο χρώμα που διακρίνεται σε μερικά σημεία. Στο κεφάλι φέρει τη διπλή περούκα. Φορά το χαρακτηριστικό ένδυμα της 19ης δυναστείας: ποδήρη χιτώνα με φαρδιά μανίκια, που φθάνουν στο ύψος του αγκώνα, και με τραπεζοειδή πτυχωτή ποδιά, εμπρός στο μέσον, όπου κάθετη σειρά γραπτών ιερογλυφικών με μαύρο χρώμα με το όνομα του νεκρού, που δεν διακρίνεται όμως ευκρινώς. Το ειδώλιο είναι κατασκευασμένο από δύο τμήματα. Η μπροστινή επιφάνεια από καλούπι, η πίσω, επίπεδη, έχει εξομαλυνθεί με μαχαίρι. Μέτριας εργασίας, σπασμένο σε δύο τμήματα και συγκολλημένο. Πολλές μικρές αποκρούσεις στην επιφάνειά του. Λευκό επίχρισμα καλύπτει το μεγαλύτερο τμήμα του. Νέο Βασίλειο, 19η Δυναστεία (1306-1168 π.Χ.).

Τα ταφικά ειδώλια, βασικό κτέρισμα των τάφων, σύμφωνα με τις θρησκευτικές-μαγικές δοξασίες των Αιγυπτίων υποκαθιστούσαν το σώμα του νεκρού, αλλά και θεωρούνταν ως υπηρέτες που θα εκτελούσαν για χάρη του νεκρού τις βαριές χειρωνακτικές εργασίες στη μεταθάνατον ζωή.

Ο ρόλος του επιστάτη των ουσάπτι καθιερώθηκε στο Νέο Βασίλειο, όταν επικράτησε η συνήθεια να τοποθετούν μέσα σε ξύλινα ζωγραφισμένα κιβώτια μεγάλο αριθμό ταφικών ειδωλίων, που αργότερα έφθασε στα 365 ειδώλια, ένα για κάθε μέρα. Ο επιστάτης των ουσάπτι, σε αντίθεση με τα ουσάπτι, που είναι μουμιόσχημα, είναι ενδεδυμένος σύμφωνα με τη μόδα της εποχής του.

ΑΚ. 574 (Πίν. 3 β). Ταφικό μουμιόσχημο ειδώλιο (ουσάπτι) ιερέα της Ίσιδος από ασβεστόλιθο, ύψ. 0,14 μ. Τα χέρια σταυρωμένα στο ύψος του στήθους κρατούν ιερά σύμβολα Tiet (ιερός κόμβος της Ίσιδος) και Djed Column (Τατ), που αποδίδονται ανάγλυφα. Στο κεφάλι φορά τη διπλή περούκα, που είναι κοντή πίσω και φθάνει πάνω από τους ώμους. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου ευδιάκριτα. Στο πηγούνι φέρει το τελετουργικό γένι. Στο στήθος ανάγλυφο περιδέραιο. Στο σώμα, από τη μέση και κάτω, πέντε οριζόντιες σειρές εγχάρακτων ιερογλυφικών διακοπτομένων εμπρός από μία κάθετη σειρά εγχάρακτων ιερογλυφικών. Με μαύρο χρώμα τονίζεται η περούκα και με κόκκινο τα χαρακτηριστικά του προσώπου, το περιδέραιο, τα ιερά σύμβολα και τα εγχάρακτα ιερογλυφικά. Εργασία καλή. Σπασμένο το κάτω τμήμα των ποδιών και συγκολλημένο. Νέο Βασίλειο, 19η Δυναστεία (1306-1168 π.Χ.).

ΑΚ. 577 (Πίν. 3 γ). Ελλιπές ειδώλιο γάτας, από σερπεντίτη, σωζ. ύψ. 0,05 μ. Το ζώο απεικονίζεται κατ' ενώπιον καθιστό στα πίσω πόδια. Εμπρός, πάνω από τα μπροστινά πόδια του, τρεις ανάλυφες καμπύλες γραμμές. Πρόσωπο με ευδιάκριτα τα πλαστικά δοσμένα χαρακτηριστικά. Στο ανορθωμένο αριστερό αυτί διαμπερής οπή για την ανάρτηση του χαρακτηριστικού κρίκου (σκουλαρίκι). Εργασία καλή. Λείπουν το πίσω τμήμα του σώματος, τα πίσω πόδια, τμήμα των μπροστινών ποδιών και το δεξί αυτί. Μικρή απόκρουση στο αριστερό αυτί. Τρίτη Μεταβατική περίοδος, 22η Δυναστεία-Ύστερη περίοδος, 26η (Σαϊτική) Δυναστεία (945-525 π.Χ.).

Η γάτα θεωρούνταν το ιερό ζώο της θεάς Βουβάστης (Μπαστίτης), τοπικής θεότητας της ομώνυμης πόλης Βουβάστιος (οίκος της Βουβάστης) στο Δέλτα του Νείλου. Η θεά λατρευόταν από το τέλος του Αρχαίου Βασιλείου και αρχικά ήταν συνδεδεμένη με τις αναρίθμητες λεοντοκέφαλες θεότητες, προσωποποιήσεις του ματιού του θεού Ήλιου και εκφράσεις της βίας που γεννά το φόβο. Αργότερα, κατά την 22η Δυναστεία (Λυβική ή Βουβαστική) (945-722 π.Χ.), όταν κυβερνούν φαραώ καταγόμενοι από την ιερή της πόλη, η λατρεία της προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία. Η θεά, απεικονιζόμενη με τη μορφή γυναίκας με κεφάλι γάτας, συνδέεται με την ήμερη πλευρά των αιλουροειδών και γίνεται προστάτιδα του σπιτιού, θεά του έρωτα και της γονιμότητας. Ο ιστορικός Ηρόδοτος μας δίνει μια έντονη περιγραφή της εορτής, που πραγματοποιούνταν κάθε χρόνο προς χάρη της, όπου υπό τον ήχο φλάουτων και κροτάλων ξέφρενοι άνδρες και γυναίκες χορεύοντας και πίνοντας λάτρευαν τη θεά. Η ποσότητα του κρασιού που κατανάλωναν εκείνη την ημέρα ήταν μεγαλύτερη από αυτή όλου του χρόνου.

ΑΚ. 606 (Πίν. 3 δ). Ακέραια πλαστική απόληξη αρχιτεκτονικού μέλους (δοκού) σε σχήμα σταφυλιού από φαγεντιανή μπλε χρώματος, διαστ. 0,035×0,02 μ. Το σταφύλι απεικονίζεται με ωοειδές σώμα, διακοσμημένο με σειρές ανάγλυφων σφαιριδίων.

Η απόληξη, κατασκευασμένη από μήτρα, αποτελείται από δύο τμήματα με εμφανή τα σημεία ένωσής τους. Το επάνω μισό τμήμα της πίσω επιφάνειας κομμένο με μαχαίρι για την προσαρμογή της στη δοκό. Ομοίως για την καλύτερη προσαρμογή διαμπερής οπή στο άνω τμήμα της μπροστινής και πίσω επιφάνειας. Πιθανότατα προέρχεται από τα ανάκτορα του Αχενατών (1364-1347 π.Χ.).

Το θέμα του σταφυλιού με την έντονα συμβολική του σημασία, που συνδέεται με την αναγέννηση, τη γονιμότητα, το θείο και τη βασιλική εξουσία, από τους χρόνους του Νέου Βασιλείου παίζει κυρίαρχο ρόλο στη διακόσμηση σημαντικών οικοδομημάτων, κυρίως ανακτόρων και ναών. Πρώτος ο φαραώ Αμένοφις Β΄ (1438-1412 π.Χ.) χρησιμοποίησε σειρά φαγεντιανών περίαπτων με μορφή

σταφυλιού και με κρίκο ανάρτησης για τη διακόσμηση του βασιλικού του περιπτέρου.

Απολήξεις από φαγεντιανή σε μορφή σταφυλιού με αρχιτεκτονική χρήση βρέθηκαν σε πολλές θέσεις του Νέου Βασιλείου κυρίως όμως στην Αμάρνα, όπου ο Petrie συνέλεξε γύρω στις 500 παραλλαγές. Όμοιες απολήξεις με την υπ' αριθ. ΑΚ. 606 βρέθηκαν στην Αμάρνα και προέρχονται από τα ανάκτορα του Αχενατών (1364-1347 π.Χ.).

στ) Το Μουσείο παρείχε εξυπηρέτηση στους μελετητές.

ζ) Έγινε συντήρηση 325 αιγυπτιακών αρχαίων, καθώς και 38 αρχαίων προερχόμενων από τις άλλες συλλογές του Μουσείου.

ΕΛΕΝΗ ΤΟΥΡΝΑ

Συλλογή Χαλκών

Η τακτοποίηση και καταγραφή των αρχαίων συνεχίστηκε με εντατικό ρυθμό[3]. Έγιναν ήδη δοκιμαστικά 200 καταγραφές στον ηλεκτρονικό υπολογιστή προκειμένου να παγιωθεί η μορφή του δελτίου και να διαπιστωθεί εάν ανταποκρίνεται στις ανάγκες διαχείρισης του συγκεκριμένου υλικού. Καταγράφηκαν στο ευρετήριο 139 αντικείμενα από την Ακρόπολη, κυρίως λαβές αγγείων. Ελέγχθηκαν όλα τα χειρόγραφα δελτία καταγραφής της Συλλογής Καραπάνου, επισημάνθηκαν όσα δεν φέρουν φωτογραφία του αντικειμένου ή αυτά που υπό τον ίδιο αριθμό καταγραφής περιλαμβάνουν περισσότερα του ενός αντικείμενα και καταρτίστηκαν αντίστοιχοι κατάλογοι στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, ώστε να προχωρήσουν οι εργασίες φωτογράφησης και καταγραφής. Επίσης επισημάνθηκαν όσα αντικείμενα χρήζουν συντήρησης.

Στη Συλλογή εισήχθησαν 87 χάλκινα αντικείμενα από δωρεές, κατασχέσεις και παραδόσεις. Ενδιαφέρον είναι ένα χάλκινο σταθμίο σε μορφή γυναικείας προτομής, που κατασχέθηκε στην Πάτρα (ΒΕ 23/96). Απεικονίζει πιθανότατα βυζαντινή αυτοκράτειρα, πληρούται εσωτερικά με μολύβι και χρονολογείται στον 5ο αι. μ.Χ. (Πίν. 3 ε)[4]. Αναφέρουμε επίσης 48 χάλκινα δαχτυλίδια (ΒΕ 38/96), που προέρχονται κυρίως από τις βαλκανικές χώρες και χρονολογούνται τα περισσότερα από τον 7ο μέχρι και το 12ο αι. μ.Χ. (Πίν. 3 στ)[5], και χάλκινες γεωμετρικές πόρπες με ορθογώνιο πλακίδιο για τη στερέωση της βελόνης, οι οποίες διακρίνονται σε ένα σύνολο 34 χάλκινων κατασχεθέντων αντικειμένων (ΒΕ 6/96) που περιλαμβάνει ακόμη αιχμές δοράτων, ψέλια, σφηκωτήρες και κρίκους.

Στο Εργαστήριο Μεταλλίνων[6] συντηρήθηκαν συνολικά 456 μετάλλινα αντικείμενα του Μουσείου, από τα οποία τα περισσότερα ανήκουν στη Συλλογή Καραπάνου, αλλά και από άλλες Εφορείες Αρχαιοτήτων, όπως η Γ' ΕΠΚΑ ή η 1η ΕΒΑ.

Οι ειδικευμένοι συντηρητές του Εργαστηρίου στάθηκαν συχνά αρωγοί στην άμεση προστασία και ανάσυρση από το χώμα χάλκινων ευρημάτων, ιδιαίτερα ευπαθών, κατά τη διάρκεια ανασκαφικών εργασιών. Οι εργασίες για την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών ήταν αφορμή για παρόμοιες επεμβάσεις. Οι συντηρητές Γ. Δαμίγος και Γ. Μακρής εργάστηκαν για την απόσπαση χάλκινης κάλπιδος του 5ου αι. π.Χ., που βρέθηκε μέσα σε πώρινη θήκη (αμμόλιθος) με μαρμάρινο πώμα, στην ταφή αριθ. 608 του νεκροταφείου του Κεραμεικού. Συντηρήθηκε από τον Γ. Μακρή με μηχανικό καθαρισμό και συμπληρώθηκε με εποξικό στόκο Α+Β. Από τη χάλκινη υστεροαρχαϊκή κεφαλή που βρέθηκε στο φρέαρ του Εθνικού Κήπου αποκολλήθηκε η μολύβδινη πρόσθετη χυτή πλάκα στήριξης στην πέτρα, αφού έγινε αντίγραφο από γύψο σε καλούπι ελαστικό υδατοδιαλυτό από το συντηρητή Ν. Ματούλα σε συνεργασία με το συντηρητή Τ. Μαγνήσαλη. Αφαιρέθηκε με μηχανικά μέσα το χώμα που υπήρχε μέσα στο κεφάλι, καθαρίστηκε μηχανικά, περάστηκε με βερνίκι μετάλλων incralac και στέγνωσε στο φούρνο. Η συντήρηση της κεφαλής έγινε από τους Τ. Μαγνήσαλη και Γ. Μακρή.

Το προσωπικό του Εργαστηρίου είχε παράλληλα την επίβλεψη της πρακτικής εκπαίδευσης οκτώ σπουδαστών του Τμήματος Συντήρησης των ΤΕΙ Αθηνών.

Για τη μελέτη και σχεδίαση από έλληνες και ξένους μελετητές χρειάστηκε να μετακινηθούν 157 αρχαία και άλλα 101 για να φωτογραφηθούν από το Φωτογραφικό Εργαστήριο του Μουσείου ή από ιδιώτες φωτογράφους.

Παράλληλα με τις παραπάνω εργασίες, που αποτέλεσαν συνοπτικά το κύριο έργο της, η Συλλογή συνέχισε να υποστηρίζει διοικητικά τη διοργάνωση των επιστημονικών διαλέξεων στο Αμφιθέατρο του Μουσείου.

Μ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΝ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

3. Στον τομέα αυτό απασχολήθηκε και ο ωρομίσθιος αρχαιολόγος Δ. Κουρκουμέλης.

4. Πρβλ. Classical Portraits in Jugoslavia (National Museum, Belgrade), αριθ. 254, σ. 248.

5. Πρβλ. N.Z. Vazarova, Slawen und Protobulgaren (nach Angaben aus den Gräberfeldern aus dem 6. bis 11. Jahrhundert im Landesgebiet Bulgariens), Sofia 1976 και M. Wenzel, The Nasser D. Khaliki Collection of Islamic Art. Ornament and Amulet. Rings of the Islamic Lands, 1993.

6. Στο εργαστήριο υπηρετούν οι συντηρητές Τ. Μαγνήσαλης, Γ. Δαμίγος, Π. Μπούρας και Γ. Μακρής.

Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας

Οι συνεχιζόμενες επανεκθετικές εργασίες στη μόνιμη Έκθεση των Αγγείων, η προετοιμασία του υλικού για την επανέκθεση της Συλλογής Σταθάτου και για τις μελλοντικές εκθέσεις στους χώρους που καταλαμβάνει το υπό μεταστέγαση Νομισματικό Μουσείο[7], οι ανακατατάξεις και η συστηματοποίηση των αποθηκών της Συλλογής, οι ταυτίσεις, οι καταγραφές και η συνεχής συντήρηση των αρχαίων παράλληλα με την ανταπόκριση στα αιτήματα των ελλήνων και των ξένων ερευνητών αποτέλεσαν και κατά το 1996 το κύριο έργο του επιστημονικού προσωπικού της Συλλογής, αποτελούμενου από τις Ηώ Ζερβουδάκη, Έφορο της Συλλογής, Ελισάβετ Στασινοπούλου-Κακαρούγκα και Νίκη Προκοπίου, και του Συνεργείου Συντήρησης Πηλίνων, που συγκροτείται από τους Στέλιο Γιαπιτζόπουλο, Όμηρο Ανοικτομάτη, Αντιγόνη Αγγελίδου, Γιώργο Γιαννούλα, Κατερίνα Ιωαννίδου και Παναγιώτη Αθανασόπουλο. Ουσιαστική υπήρξε για το έργο της Συλλογής η συνδρομή των Εργαστηρίων Συντήρησης Μεταλλίνων και Συντήρησης Οργανικών Υλών, καθώς και η επιστημονική υποστήριξη σε θέματα Αρχαιομετρίας του Χημικού Εργαστηρίου του Μουσείου. Στις εργασίες της Συλλογής συμμετείχαν ως επιστημονικοί βοηθοί οι αρχαιολόγοι Χριστίνα Αβρονιδάκη και Ξένια Ξουριά.

Επανεκθετικές εργασίες. Α. Οι επανεκθετικές εργασίες για τη βελτίωση της μόνιμης Έκθεσης των Αγγείων συνεχίστηκαν συστηματικά με τους ρυθμούς που επέβαλαν οι οικονομικές δυνατότητες αλλά και η επιδίωξη να ελαχιστοποιηθεί η όχληση των επισκεπτών. Οι επεμβάσεις, βάσει του προδιαγεγραμμένου σχεδιασμού επανέκθεσης, πραγματοποιήθηκαν σε διαφορετικά συγχρόνως σημεία της έκθεσης, ώστε να αποφευχθεί ο αποκλεισμός ολόκληρων αιθουσών κατά τις εργασίες. Συνεχίστηκε η αντικατάσταση των παλαιών βάθρων με τα πλαστικά φανάρια από κρυστάλλινες περίοπτες προθήκες, μέσα στις οποίες αναδεικνύονται μεμονωμένα αξιόλογα εκθέματα, όπως π.χ. στην Αίθουσα 52 η πήλινη Σφίγγα της Καλυδώνος, οι πήλινοι οικίσκοι του Άργους και της Περαχώρας, στην Αίθουσα 54 η πελίκη 9683 του ζωγράφου του Πανός (ARV 2, 554.82) με την παράσταση του Βουσίριδος, ο κρατήρας Ακρ. 735 του ζωγράφου του Συρίσκου (ARV 2, 259.1) με την πάλη του Θησέα με το Μινώταυρο κ.ά. Αναδείχθηκαν σε νέα επιτοίχια προθήκη οι ελεφαντοστέινες σφραγίδες και μικροτεχνήματα από το Ηραίο της Περαχώρας (Αιθ. 52). Πραγματοποιήθηκαν αναδιατάξεις των προθηκών για την καλύτερη ανάδειξη των έργων στις αίθουσες 51, 53, 54, ανακατατάξεις και απομάκρυνση ορισμένων επαναλαμβανόμενων τύπων αγγείων που συσκότιζαν για τον μη ειδικό τη γενικότερη εικόνα. Παράλληλα όμως παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά άλλα έργα από τις αποθήκες, όπως π.χ. τα θραύσματα του πελώριου πρώιμου πρωτοαττικού πίθου της Ακροπόλεως με τα φτερωτά άλογα Ακρ. 345[8] (Αίθουσα 51, προθήκη 26) ή η πελίκη 1180 της «ομάδας G» (ARV 2, 1464.55) με παράσταση Αμαζονομαχίας (Αίθουσα 56, προθήκη 113). Από τις παράλληλες με την επανέκθεση εργασίες συντήρησης των έργων αναφέρουμε ενδεικτικά τη συμπλήρωση του υστερογεωμετρικού κρατήρα 810[9] με θραύσματα που φυλάσσονταν στην αποθήκη, την αποκατάσταση στον πρωτοαττικό κρατήρα «Schliemann» 17762[10] των διπλών λαβών του, η γένεση των οποίων είχε καλυφθεί παλαιότερα με γύψο, καθώς και της μορφής της υψηλής βάσης του.

Β. Κατά τη συντήρηση των έργων για την επανέκθεση της Συλλογής Σταθάτου στην αίθουσα 42[11] προέκυψαν νέα στοιχεία, ορισμένα από τα οποία έχουν γενικότερο ενδιαφέρον για την έρευνα:

1. ΣΤ. 750. Χάλκινο γεωμετρικό περίαπτο: πτηνό σε τετράγωνη βάση[12]. Η ελασμάτινη βάση στην οποία είναι προσηλωμένο φέρει χαρακτή διακόσμηση με λεπτή θλαστή γραμμή. Το σχήμα της δεν αποκλείει να προέρχεται από πόρπη.

2. ΣΤ. 90. Χάλκινος τροχός[13]. Μετά τον καθαρισμό αποκαλύφθηκε πλήρως η χαρακτή διακόσμηση με λεπτή θλαστή γραμμή και στις δύο όψεις του τροχού. Η ζωγράφος του Μουσείου Ερασμία Κουρή απέδωσε σχεδιαστικά τη διακόσμηση (Σχέδ. 1).

3. ΣΤ. 106. Χάλκινο δυσερμήνευτο σκεύος[14]. Κατά τον καθαρισμό αποδείχθηκε ότι το αντικείμενο ήταν συνδυασμός του περιχειλώματος χάλκινου ηθμού με το καλυκό-

7. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 5-6.

8. B. Graef, Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen, πίν. 11-12. Eva T.H. Braun, Late Geometric and Protoattic Pottery, Agora VIII, σ. 85, αριθ. 483, σ. 86, αριθ. 489.

9. N. Coldstream, Greek Geometric Pottery, London 1968, σ. 60 κ.ε. με βιβλιογραφία, σ. 206, σημ. 1-2. Ο ίδιος, Geometric Greece, London 1977, σ. 119, εικ. 37b.

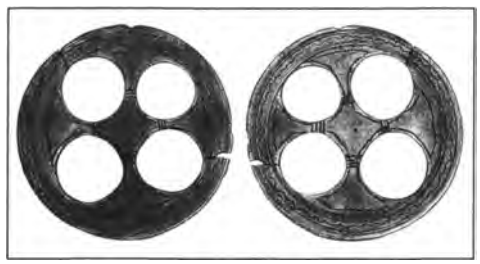
10. CVA Athènes, Musée National II, πίν. 1.1-3, 2.1-2. AE 1952, σ. 155. AntK 2 (1959), σ. 36, πίν.19, 2, αριθ. 7. LIMC I, σ. 769, λ. Andromache I, αριθ. 14.

11. Ό.π. (υποσημ. 7).

12. Collection Stathatos IV, σ. 27 πίν. 3bis. I. Kilian-Dirlmeier, Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit (PB XI 2), 1979, σ. 179, αριθ. 1087, πίν. 57.

13. Collection Stathatos I, σ. 67, αριθ. 184a, πίν. 27. Kilian, ό.π., σ. 18 αριθ. 75, πίν. 4.

14. Collection Stathatos III, σ. 106 κ.ε., αριθ. 57, πίν. XVI ("candélabre ?").

Σχέδ. 1. Οι δύο όψεις του χάλκινου τροχού, ΣΤ. 90.

σχημο εξάρτημα χάλκινου σκεύους, ίσως κηροπηγίου. Η σύνδεση είχε γίνει με τη βοήθεια βαμμένου κηρού.

4. ΣΤ. 400. Χάλκινο ιππάριο[15]. Κατά τον καθαρισμό αποδείχθηκε ότι και τα τέσσερα πόδια του ζώου είναι συμπληρωμένα σε όλο το μήκος τους.

5. ΣΤ. 318. Χρυσό περίαπτο σε μορφή καρπού[16]. Περιείχε κατάλοιπα καστανόμαυρης μάζας, επάνω στην οποία ήταν αποτυπωμένες οι ραβδώσεις του καρπού. Σύμφωνα με την ανάλυση που πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της υπέρυθρης φασματοσκοπίας στο Χημικό Εργαστήριο του Μουσείου πρόκειται για κερί μέλισσας. Πιθανώς το κερί αποτέλεσε το συμπαγή πυρήνα, πάνω στον οποίο διαμορφώθηκε το περίαπτο.

6. ΣΤ. 574. Χρυσό πυξιδόμορφο εξάρτημα περιδεραίου[17]. Περιείχε κατάλοιπα συμπαγούς ύλης, η οποία σύμφωνα με τις αναλύσεις στο Χημικό Εργαστήριο του Μουσείου σχετίζεται με ρητίνη (κερί μέλισσας ή κολοφωνίου) και προφανώς αποτελούσε το στερεό πυρήνα του εξαρτήματος.

7. ΣΤ. 353. Χρυσή πλεκτή ταινία με ηράκλειον άμμα από ορεία κρύσταλλο[18]. Έχει ερμηνευθεί ως ζώνη ή ως διάδημα, το οποίο θα περιέβαλλε δύο φορές το κεφάλι, δεδομένου ότι το σωζόμενο μήκος των ταινιών φθάνει το 1,20 μ. Ο τρόπος όμως που φορούσαν μια τέτοια ταινία φαίνεται στο χρυσό κόσμημα κόμης της Συλλογής Σταθάτου Στ. 357[19], όπου η Αφροδίτη τη φορεί διαγωνίως στον κορμό από το δεξιό ώμο.

Γ. Από το υλικό που επιλέγεται και προετοιμάζεται για τις μόνιμες εκθέσεις της Συλλογής στους χώρους του Νομισματικού Μουσείου σημειώνουμε ενδεικτικά:

1. Τον αργυρό φορητό κυλινδρικό βωμό με βαθμιδωτή βάση Χρ. 1483 (Πίν. 5 α) από σφυρηλατημένο έλασμα. Συγκολλήθηκε από πάρα πολλά θραύσματα και για λόγους στερεότητας συμπληρώθηκαν τα ελλείποντα τμήματα της βάσης με εποξικό στόκο (συνολ. ύψ. 0,305, ύψ. βάσης 0,039, διαμ. βωμού 0,22 μ.). Αποτελείται από τρία τμήματα: τη βαθμιδωτή, ανοικτή από κάτω βάση, στην επάνω βαθμίδα της οποίας σχηματίζεται ορθό περιχείλωμα γύρω από οπή· περιχείλωμα και οπή καλύπτει το κυλινδρικό σώμα του βωμού, το οποίο καταλήγει κάτω σε λέσβιο κυμάτιο και επάνω σε ορθό χείλος, όπου προσαρμόζεται δίκην πώματος η τορνευτή επίστεψη του βωμού, κοίλη στην επάνω επιφάνειά της για την υποδοχή προσφορών. Στο μέσον του σώματος έκτυπο στεφάνι δρυός με καρπούς αποτελούμενο από δύο δεμένα κλαδιά στην επίστεψη και κάτω λέσβιο κυμάτιο. Οι διακοσμημένες ζώνες ορίζονται από δύο σειρές έντυπων κυκλίσκων. Η έκτυπη διακόσμηση τονίζεται με χάραξη, πυκνή στίξη και επιχρύσωση, της οποίας σώζονται ίχνη.

Το σκεύος ταυτίζεται με την «κάλπιν» από τάφο της Δημητριάδος, που ανέσκαψε το 1917 ο Α.Σ. Αρβανιτόπουλος[20]. Από τον ίδιο τάφο προέρχεται και φυλάσσεται στο Εθνικό Μουσείο και δεύτερος φορητός αργυρός βωμίσκος με χαρακτή επιχρυσωμένη διακόσμηση, πολύ μικρότερων διαστάσεων· δεν σώζει τη βαθμιδωτή βάση (σωζ. ύψ. 0,07 μ.)[21]. Φορητοί αργυροί βωμίσκοι είναι σπάνιοι. Δημοσιευμένος είναι ακόμη ένας μικρών διαστάσεων αλλά με πλούσια διακόσμηση και βαθμιδωτή βάση από τη Μεγάλη Ελλάδα στη Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art 1982.11.9 A-E[22]. Αξιοσημείωτο είναι ότι δύο έχουν βρεθεί στη Δημητριάδα[23] και από αυτούς ο Χρ. 1483 είναι ιδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων. Χρονολογούνται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

2. Ελεφαντοστέινο κάλυμμα κιβωτιδίου αμφίγλυφο, αριθ. 27993 (Πίν. 4 α-β) από τον ίδιο τάφο της Δημητριά-

15. Collection Stathatos III, σ. 93, αριθ. 26, πίν. XII.

16. Collection Stathatos I, σ. 30 κ.ε., αριθ. 45, πίν. X.

17. Collection Stathatos IV, σ. 19, πίν. 4.

18. Collection Stathatos I, σ. 48, 118, 264. M. Pfrommer, Untersuchungen zur Chronologie früh- und hochhellenistischen Goldschmucks, Istanbuler Forschungen 37 (1990), σ. 470, 301, αριθ. HK 20. Αικ. Δεσποίνη, Αρχαία χρυσά κοσμήματα, Αθήνα 1996, σ. 76-77, 217, αριθ. 36-37.

19. Collection Stathatos I, σ. 99 κ.ε., αριθ. 235, πίν. XL. C. Reinsberg, Studien zur hellenistischen Toreutik, 1980, σ. 97 κ.ε., 101 κ.ε., 285, εικ. 64. Για τη χρήση του κοσμήματος, βλ. D. Williams - J. Ogden, Greek Gold Jewellery of the Classical World, London 1994, σ. 254, αριθ. 197.

20. Α.Σ. Αρβανιτόπουλος, Πολέμων Γ΄ (1947), σ. 83 κ.ε., αριθ. 12, εικ. 13.

21. Ό.π., σ. 84, αριθ. 13, εικ. 14.

22. D. von Bothmer, A Greek and Roman Treasury. The Metropolitan Museum of Art, New York 1984, σ. 12. 58, αριθ. 102. E. Lippolis, Catalogo del Museo Archeologico di Taranto, III 1. Taranto la Necropoli: Aspeti e problemi della documentazione archeologica tra VII e I sec. A.C. (χ. χρον.), σ. 315 κ.ε. με βιβλιογραφία εικ. 253. Ι. Βοκοτοπούλου, Αργυρά και χάλκινα έργα τέχνης στην αρχαιότητα, 1997, πίν. 211, αριθ. 233.

23. Έναν τρίτο ακόσμητο από τον ίδιο τάφο αναφέρει ο Αρβανιτόπουλος, ό.π. (υποσημ. 20), σ. 84, αριθ. 14. Δεν έχει βρεθεί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

δος με τον αργυρό βωμό Χρ. 1483[24] (διαστ. 0,17×0,14 μ.). Λείπουν αρκετά τμήματα κυρίως από τα άκρα, που συμπληρώθηκαν με κερί. Τα άκρα του καλύμματος και στις δύο όψεις περιέθεε, ως πλαίσιο των παραστάσεων, ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο. Οι παραστάσεις είναι αντιθετικά σκαλισμένες, έτσι ώστε ο χρήστης να βλέπει όρθιες τις μορφές και των δύο παραστάσεων, τόσο όταν ήταν κλειστό το κιβωτίδιο, όσο και όταν σήκωνε το κάλυμμα. Το γεγονός ότι στη διατηρούμενη κατά το μεγαλύτερό της μήκος ακμή του καλύμματος δεν σώζονται ίχνη γιγγλύμου πείθει ότι η εξωτερική όψη του καλύμματος είναι αυτή με την παράσταση του ενθρόνου Πέρση (Πίν. 4 α). Τις παραστάσεις θεωρεί ο Αρβανιτόπουλος εμπνευσμένες από τους Πέρσας του Αισχύλου.

3. Οστέινη αρθρωτή γυναικεία μορφή, αριθ. 3746 (Πίν. 5 β-στ). Κατά τη δήλωση του αρχαιοπώλη προέρχεται από τη Μικρά Ασία[25]. Συγκολλήθηκε από πολλά θραύσματα και συμπληρώθηκαν κενά στο κεφάλι και το λαιμό με κερί. Λείπουν η κάτω απόληξη του σώματος και τα πρόσθετα χέρια. Από τα πόδια σώζεται μόνον η μία κνήμη με το υπόδημα (σωζ. ύψ. 0,21 μ.).

Το κυλινδρικό ελαφρά ευρυνόμενο προς τα κάτω σώμα μαζί με το κεφάλι έχουν κατασκευαστεί από ένα οστούν[26]. Τα χέρια ήταν στερεωμένα στο ύψος των ώμων με ζεύγος καρφίδων (Πίν. 5 δ-ε) και επομένως ήταν ακίνητα. Το ένδυμα δηλώνεται αφαιρετικά με απλή γραμμική χάραξη που περιθέει το σώμα στο ύψος του στήθους και στη μέση. Οριζόντια πεπλατυσμένη προεξοχή στην πρόσθια όψη διαχωρίζει απότομα το σώμα από το χονδρό και υψηλό λαιμό, που φέρει διπλές χαράξεις (περιδέραιο; και δακτύλιοι Αφροδίτης). Το πρόσωπο στρογγυλό με συγκεντρωμένα στο κέντρο τα χαρακτηριστικά, σμικτά στη ρίζα της ευθύγραμμης μύτης μάτια και μικρό στόμα με εξέχοντα χείλη, επιστέφεται από υψηλή κόμμωση με ακτινωτές αυλακώσεις και ταινία στην κορυφή (Πίν. 5 β). Η μάζα της κόμης στην πίσω όψη υποδηλώνεται μόνο με χαμηλή προεξοχή στον τράχηλο (Πίν. 5 γ). Τελείως σχηματική η απόδοση του ποδιού και του υποδήματος (Πίν. 5 στ)[27]. Το εξαιρετικά μικρό μέγεθος του πέλματος εξαρτήθηκε από το διαθέσιμο οστούν. Διπλές οπές στο ύψος των αυτιών (Πίν. 5 δ) προορίζονταν για τα ενώτια, όπως αυτά που φέρει μια ανάλογη οστέινη και πιθανώς σύγχρονη μορφή στο Λούβρο[28].

Η αριθ. 3746 του Εθνικού Μουσείου κατατάσσεται σε μια ομάδα αρθρωτών οστέινων μορφών από τη Μικρά Ασία του 2ου και 3ου αι. μ.Χ., για τις οποίες η έρευνα δεν έχει καταλήξει εάν πρόκειται για παιχνίδια ή αν έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα[29]. Ανάλογες οστέινες ή ελεφαντοστέινες μορφές έχουν βρεθεί στην Αίγυπτο και στις ρωμαϊκές κατακόμβες[30].

Συντήρηση. Στο Εργαστήριο Πηλίνων εκτός από τις τρέχουσες εργασίες συντήρησης των αρχαίων στην Έκθεση και τις Αποθήκες κατά το τρέχον έτος έγιναν τα αντίγραφα όλων των πήλινων αγγείων από την ανασκαφή της ΚΑ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και του Πανεπιστημίου Αθηνών στην Πλατεία της Μητρόπολης Νάξου, τα οποία πρόκειται να τοποθετηθούν στις θέσεις ευρέσεως των πρωτοτύπων στο κατά χώραν Μουσείο που ετοιμάζεται. Στην εργασία αυτή συμμετείχαν για ένα διάστημα και οι συντηρήτριες Βασιλική Μυλωνά και Στέλλα Μπατσίλα.

Στο Εργαστήριο Οργανικών Υλών ολοκληρώθηκε η συντήρηση των ξύλινων γραπτών πινάκων του Πιτσά. Τα νέα στοιχεία που προέκυψαν κατά τη συντήρηση και ερμηνευτικές παρατηρήσεις θα δημοσιευθούν σύντομα από την υπογράφουσα.

Νέα αποκτήματα. Η Συλλογή εμπλουτίστηκε με μια σειρά πήλινων ειδωλίων, προτομών και μικρών αγγείων, που προήλθαν από δωρεές και κληροδοτήματα της Παρασκευής Κανατσόγλου, της Ειρήνης Καρφιωτάκη, της Μάγιας-Μαρίας Βοτίκα, του Σωτηρίου Αθανασόπουλου καθώς και από κατασχέσεις. Σημειώνουμε ενδεικτικά το πήλινο ειδώλιο ΒΕ 8.2/96 που αντιπροσωπεύει έναν ύστερο τύπο «σανδαλιζομένης» (Πίν. 6 α-γ)[31], και μια ομάδα πήλινων ειδωλίων συμποσιαστών σε ποικίλους τύπους ΒΕ 32/96 από κατάσχεση, που προφανώς προέρχονται από τη σύληση αποθέτη κάποιου ιερού.

---

24. Αρβανιτόπουλος, ό.π., σ. 86 κ.ε., αριθ. 18, εικ. 19-20. Αναφέρεται ως κιβωτίδιον.

25. Παλαιός αριθ. Αρχαιολογικής Εταιρείας 116.

26. Βλ. σχετικά A. St. Clair, Women in Context: Eight Statuettes from the Roman Period, Muse 29-30 (1995-1996), σ. 31-49, ιδιαίτερα σ. 32-34.

27. Πρβλ. την ελεφαντοστέινη αρθρωτή μορφή G. Bordenache Bottaglia, Corredi funerari di età imperiale e barbarica nel Museo Nazionale Romano, 1983, σ. 134, αριθ. 10.

28. C. Decamps de Merzenfeld, Inventaire commenté des ivoires phéniciens et apparentés découverts dans le Proche-Orient, 1954, σ. 161, αριθ. 1065, πίν. CXXI. Αναφέρεται ως αδημοσίευτο.

29. Βλ. St. Clair, ό.π. (υποσημ. 26), σ. 31 κ.ε. με βιβλιογραφία, πρβλ. ιδιαίτερα εικ. 4-6 (διαφορετικό εργαστήριο) και για την ερμηνεία, σ. 42 κ.ε.

30. K. Mck.Elderkin, Jointed Dolls in Antiquity, AJA 34 (1930), σ. 455-479, ιδιαίτερα σ. 472 κ.ε. A. Giugliano, Museo Nazionale Romano, VI 1. Avori ed ossi, 1994, σ. 93 κ.ε. Η διατριβή M. Manson, Les poupées dans l'empire romain, le royaume du Bosphore cimmérien et le royaume Parthe, Ph.D. dissertation, l'E.P.H.E., Paris 1978, δεν μου ήταν προσιτή.

31. Κληροδότημα Ειρ. Καρφιωτάκη. Βλ. E. Küntzl, BJb 170 (1970), σ. 136.

Από αγορά που έγινε από ιδιωτική Συλλογή σημειώνουμε την τριποδική μακεδονική πυξίδα ΒΕ 28.1/96 με ανάγλυφες σειρήνες στα πόδια και κεφαλή Αθηνάς στο επίθετο επίσημα του πώματος (Πίν. 6 δ-ε)[32], καθώς και το μελαμβαφή ραβδωτό αμφορέα ΒΕ 28.6/96 (Πίν. 6 στ) με έκτυπα εμβλήματα: Διόνυσο, Νηρηίδα πάνω σε θαλάσσιο ίππο προς τα αριστερά, Νίκη ιπτάμενη, Ηρακλή με την Κερυνίτιδα έλαφο και στις λαβές κεφαλή Πανός και γοργόνειο. Τα εμβλήματα συνδέουν το αγγείο αυτό με μια σειρά άλλων αγγείων της ίδιας κατηγορίας[33].

ΗΩΣ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Χημικό εργαστήριο

Κατά τη χρονική περίοδο 1996 το προσωπικό του Χημικού Εργαστηρίου αποτελούμενο από τη χημικό Ελένη Μάγκου ως υπεύθυνη του εργαστηρίου και τους παρασκευαστές Ελένη Σμόνου, Μαίρη Ζάγγα, Γεώργιο Σκάνδαλο και Παναγιώτη Παπασταμάτη πραγματοποίησε χημικές αναλύσεις και ερευνητικές εργασίες σε διάφορες κατηγορίες αρχαιολογικών υλικών, όπως:

1. Χημική ανάλυση του χάλκινου αγάλματος του Δία (ή Ποσειδώνα) του Εθνικού Μουσείου (αριθ. 15160) χρονολογούμενο στο 460-450 π.Χ. (Όλγα Αλεξανδρή). Ελήφθησαν δείγματα (υπό μορφή ρινισμάτων) από έξι διαφορετικά σημεία του αγάλματος για να ελεγχθεί εάν το κράμα χαλκού είναι το ίδιο για όλα τα χυτά μέρη του αγάλματος. Η χημική ανάλυση έδειξε ότι η σύσταση όλων των χυτών τμημάτων του αγάλματος είναι από μπρούντζο χωρίς μόλυβδο (κράμα Cu-Sn, unleaded bronze). Κράμα μπρούντζου έχει χρησιμοποιηθεί για αγάλματα αρχαϊκών και κλασικών χρόνων (προελληνιστικών).

2. Χημική ανάλυση χάλκινων δειγμάτων και σκωριών χαλκού από την ανασκαφή στο Παλαμάρι της Σκύρου (κ. Χατζηπούλιου), πρώιμης εποχής του Χαλκού, έδειξε τη γνωστή στο Αιγαίο σύσταση χαλκού της ίδιας περιόδου, που είναι ο σχετικά καθαρός χαλκός, ο αρσενικούχος χαλκός και ο αρσενικούχος μπρούντζος με χαμηλά ποσοστά αρσενικού και κασσίτερου.

3. Χημική ανάλυση χάλκινου πελέκεως (ΠΕ περιόδου) από τον Άγιο Κοσμά Κυνουρίας στην Αργολίδα (Π. Φάκλαρης) έδειξε ότι η σύσταση του πελέκεως είναι από χαλκό με παρουσία χαμηλών προσμίξεων Ag, As και Ni.

4. Χημική εξέταση δείγματος ουσίας από το εσωτερικό χρυσού αντικειμένου (ΕΑΜ 574) της Συλλογής Σταθάτου (Ηώς Ζερβουδάκη) έδειξε ότι η ουσία σχετίζεται με οργανική ρητίνη (τύπου κηρού μέλισσας) με παρουσία ανόργανων συστατικών τύπου πυριτικών (χώμα ή καολίνης) και θειούχων.

5. Χημική ανάλυση δείγματος ξύλου από φορείο της ανασκαφής του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών στο φρέαρ της οδού Πετμεζά (Ευτ. Λυγκούρη) έδειξε έντονη παρουσία σιδήρου πιθανώς από επαφή με διαβρωμένο σιδερένιο αντικείμενο.

6. Χημική ανάλυση χάλκινου λυχναριού (3ου ή 4ου αι. π.Χ.) από το Μουσείο Καβάλας αριθ. Μ 393 (Αικ. Ρωμιοπούλου) έδειξε ότι το μεν σώμα του λυχναριού είναι από κράμα χαλκού-ψευδάργυρου-μολύβδου δηλαδή ορείχαλκου με μόλυβδο (κράμα Cu-Zn-Pb, leader brass), ενώ η αλυσίδα από κράμα ορείχαλκου χωρίς μόλυβδο (κράμα Cu-Zn, brass).

7. Χημική ανάλυση 41 δειγμάτων κεραμικών οστράκων αρχαϊκής περιόδου από διάφορα μέρη της Χαλκιδικής στο Μουσείο Θεσσαλονίκης (κ. Σκαρλατίδου) με σκοπό τον εντοπισμό της πιθανής προέλευσής τους (αττική ή εντοπία).

8. Χημική ανάλυση σκελετικού υλικού από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως τη Φθιώτιδα (Ελάτεια, Άγιος Λουκάς, Αλωνάκι), την Πάρο (οικόπεδο Πολιτιστικού Κέντρου) και την Αττική (Γλυκά Νερά - οικόπεδο Κρυσπάλλη) σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Αθηνών - Βιολογικό Τμήμα (κ. Μανώλη). Η μελέτη αφορούσε τον προσδιορισμό ιχνοστοιχείων, όπως Sr, Zn, Mg, Cu, Ba, Pb με σκοπό τον έλεγχο της διατροφής των πληθυσμών των περιοχών αυτών.

9. Ακτινογράφηση με ακτίνες-Χ διαφόρων αντικειμένων με σκοπό να εξαχθούν πληροφορίες για το βαθμό διάβρωσής τους, γεγονός που βοηθά στη συντήρησή τους, και πληροφορίες για την τεχνική κατασκευής τους, όπως: α) σιδερένια κλειδαριά από Θήβα αριθ. 1536, β) χάλκινα μικροαντικείμενα από Φτελιά Μυκόνου (κ. Σαμψών), γ) χάλκινο βραχιόλι (ΕΑΜ 845) της Συλλογής Σταθάτου.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΓΚΟΥ

32. Για τις μακεδονικές πυξίδες βλ. Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 146 κ.ε. Β. Αλλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, Β΄ ΕλλΚερ, 1990, σ. 156 κ.ε.

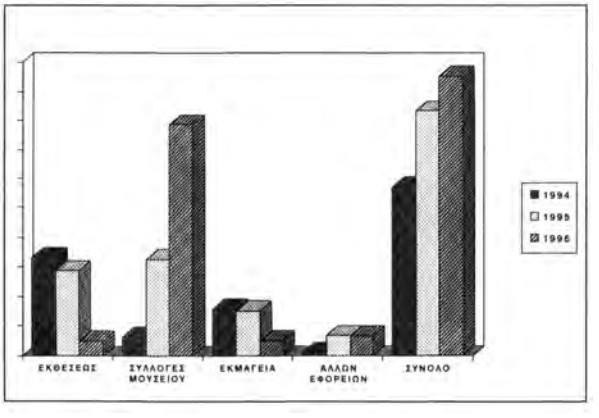
33. Η. Ζερβουδάκη, Ραβδωτά αγγεία με έκτυπα εμβλήματα και μελανόγραφες υδρίες Hadra από τις συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Ελληνιστική κεραμική από την Κρήτη, Χανιά 1997, σ. 112 κ.ε., εικ. 9-12.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Προσκτήματα και δραστηριότητες

Κατά το 1996 η Διεύθυνση του Νομισματικού Μουσείου και το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό αρχαιολόγων που την πλαισιώνουν, οι Β. Πέννα, Η. Τσούρτη, συνεπικουρούμενοι από την Ευτέρπη Ράλλη, περιορίστηκαν στη συνέχιση των εργασιών εσωτερικής διευθέτησης των συλλογών του Μουσείου, αφού και εφέτος δεν κατέστη δυνατή η μεταστέγαση του Νομισματικού στη νέα του έδρα, στο Ιλίου Μέλαθρον, για λόγους ανεξάρτητους από τη θέληση της Διεύθυνσής του. Στο εργαστήριο συντήρησης οι Κ. Βλάχου, Ε. Παυλίδου, Ε. Κοντού και Ν. Κατσικώστα ασχολήθηκαν με τη συντήρηση παλαιών και νέων προσκτημάτων και με την εκμάγευση νομισμάτων και μολυβδοβούλλων σε ικανοποίηση αιτημάτων ημεδαπών και αλλοδαπών μελετητών (Πίν. Ι).

Παράλληλα με τις τρέχουσες εργασίες του προσωπικού (ταυτίσεις νομισμάτων ανασκαφών, ιδιωτικών συλλογών, κατασχέσεων κτλ.), η Σ. Κρεμμύδη και η Ε. Αποστόλου, με την εποπτεία του μόνιμου επιστημονικού προσωπικού σε υλοποίηση του προγράμματος καταγραφών, προέβησαν στην ταύτιση και με τη βοήθεια του Ν. Σουγλέ στην ηλεκτρονική καταγραφή (πρόγραμμα «Φείδων») των προσκτημάτων των ετών 1931 και τμήματος του 1938, που παρέμειναν ακαταλογογράφητα. Με τη συμβολή του Γ. Ευαγγέλου, προωθήθηκε η ηλεκτρονική καταγραφή της εξειδικευμένης βιβλιοθήκης του Μουσείου, η οποία εμπλουτίστηκε και εφέτος με ικανό αριθμό νέων συγγραμμάτων (επιχορήγηση ΤΑΠ). Με χρήματα των πιστώσεων του ΛΟΤΤΟ συνεχίστηκε η φωτογράφηση των νομισματικών «θησαυρών» όλων των εποχών, που απόκεινται στο Μουσείο. Με τον τίτλο «Σύσταση και προέλευση αρχαίων αργυρών νομισμάτων του Μεγάλου Αλεξάνδρου» (αριθ. έγκρισης ΓΓΕΤ: Α/Α 549 ΤΟΜΕΑΣ 25) το Νομισματικό Μουσείο σε συνεργασία με το Εργαστήριο Αναλυτικής και Περιβαλλοντικής Χημείας του Τμήματος Επιστημών του Πολυτεχνείου Κρήτης (αρμόδιοι οι Α. Κατσάνος και Ν. Καλλίθρακας) μεθόδευσε την υλοποίηση προγράμματος που αποσκοπεί στη μελέτη της στοιχειακής σύστασης των τετραδράχμων του Μ. Αλεξάνδρου (νομισματοκοπεία Μακεδονίας), καθώς και την ανάλυση της ισοτοπικής σύστασης του μολύβδου που εμπεριέχουν.

Πίν. Ι. Εργασίες συντήρησης κατά τα έτη 1994, 1995, 1996.

Η συντήρηση των παλαιών εντύπων και ιδιαίτερα των ευρετηρίων και των καταλόγων των προσκτημάτων του 19ου αι. και των αρχών του 20ού αι. από εξειδικευμένο προσωπικό, αποτέλεσε έναν από τους πρωταρχικούς σκοπούς του Μουσείου προς διαφύλαξη του αρχείου εγγράφων του (Πίν. 7 α).

Οικονομικής βοηθείας έτυχε το Μουσείο από την Τράπεζα Πίστεως προς ενίσχυση της βιβλιοθήκης του και από το Ίδρυμα Ψύχα για την αντιμετώπιση ορισμένων αναγκών του Εργαστηρίου Συντήρησης.

Σε συνεργασία με το Department of Coins and Medals του Βρετανικού Μουσείου, το Νομισματικό Μουσείο μεθόδευσε (επιστημονικός συνεργάτης: Ι. Στόγιας) τα στάδια υλοποίησης του προγράμματος "Presveis", επιχορηγούμενου από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΥΠΠΟ (τίτλος: «Ένα νόμισμα για την Ευρώπη»). Σε συνεργασία επίσης με την Università degli Studi di Messina, Facoltà di Lettere e Filosofia επέτυχε την έγκριση από την Ευρωπαϊκή Ένωση ηλεκτρονικού προγράμματος με τίτλο "Dracma". Τέλος σε εξέλιξη βρίσκεται το διετές πρόγραμμα με τίτλο "Balkan Numismatic Crossroads" χρηματοδοτούμενο από την UNESCO, που αποβλέπει στην έρευνα της διακίνησης των αρχαίων ελληνικών και των βυζαντινών νομισμάτων στο χώρο της Δυτικής Ελλάδος και της Ιλλυρίας, με βάση τη μελέτη των νομισματικών «θησαυρών». Το εγχείρημα επιχειρείται με τη σύμπραξη της Αλβανίας (Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Τιράνων).

Το Νομισματικό Μουσείο επέλεξαν ως κύριο τόπο εργασίας οι υπότροφοι του Ελληνικού Κράτους Julian Baker (Πανεπιστήμιο Birmingham) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης T. Maggazù (Πανεπιστήμιο Messina) προκειμένου,

με την καθοδήγηση του επιστημονικού προσωπικού, ο πρώτος να μελετήσει τους «θησαυρούς» μεσαιωνικών νομισμάτων της Φραγκοκρατίας, και η δεύτερη τη νομισματοκοπία του Φιλίππου Ε΄ της Μακεδονίας. Η Τ. Maggazù προσέφερε και επιστημονική εργασία ταυτίζοντας τα ιταλιωτικά και σικελιωτικά νομίσματα της συλλογής Γρ. Εμπεδοκλέους.

Σταθμό στην εκδοτική δραστηριότητα του Μουσείου αποτέλεσε η παρουσίαση με επιχορήγηση του ΛΟΤΤΟ πολυτελούς τόμου με τίτλο «Νομίσματα και Νομισματική» στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, ο οποίος αναφέρεται στην ιστορία του Νομισματικού Μουσείου και στην επιστήμη της νομισματικής ειδικότερα (Πίν. 7 β).

Στις νέες δραστηριότητες του Μουσείου εντάσσεται και η μεθόδευση παραγωγής, με τη συνεργασία και τη σύμπραξη του ΤΑΠΑ, πιστών αντιγράφων σε άργυρο αρχαίων νομισμάτων προκειμένου αυτά να διατίθενται στο αγοραστικό κοινό. Σε υλοποίηση της ιδέας κυκλοφόρησαν σε καλαίσθητη συσκευασία και με το γενικό τίτλο: Ένα νόμισμα για την Ευρώπη, αντίγραφα τεσσάρων τετραδράχμων (Γόρτυνας, Αμφικτυόνων, Αθηνών και Αλεξάνδρου Γ΄) – προσκτημάτων του Νομισματικού Μουσείου και του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου (Πίν. 8).

Αγορές

Με γενναία ενίσχυση του Υπουργείου Πολιτισμού και συνδρομή της Εμπορικής Τραπέζης, του Σουτζείου Κληροδοτήματος, της Εθνικής Πινακοθήκης και του Δωριδείου Κληροδοτήματος της Ακαδημίας Αθηνών, το Νομισματικό Μουσείο ευτύχησε να αποκτήσει από το εξωτερικό (Crédit de la Bourse/Παρίσι, Hirsch/Μόναχο) αριθμό σπανίων αρχαίων ελληνικών και υστερορωμαϊκών νομισμάτων τα οποία είτε έλειπαν από τις συλλογές του, είτε παρουσιάζουν εξαιρετική διατήρηση, είτε υπάρχουν σε ελάχιστα τεμάχια.

Πρόκειται για: τετράδραχμον Σκιώνης[1] (Πίν. 9,1) (εμ.: κεφαλή Πρωτεσιλάου δ., οπ.: πρώρα πλοίου *ΣΚ/ΙΟ*) σπάνιο στατήρα Αβδήρων[2] (Πίν. 9,3), μοναδικό τετράδραχμον Σάμου[3] (Πίν. 9,2), σπάνιο οκτάδραχμον Αβδήρων[4] (Πίν. 9,4), τετράδραχμον Δημητρίου Πολιορκητού[5] (Πίν. 9,5) νομισματοκοπείον Αμφιπόλεως, οκτάδραχμον Αλεξάνδρου Α΄ Μακεδονίας[6] (Πίν. 10,1), οκτάδραχμον Βισαλτών[7] (Πίν. 10,2), δεκάδραχμον Συρακουσών[8] (Πίν. 10,3), στατήρα Μιλήτου[9] (Πίν. 11,1), στατήρα Περικλέους Λυκίας[10] (Πίν. 10,4) (SNG von Aulock, αριθ. 4249 κ.ε.· 380-360 π.Χ. περίπου), στατήρα Μιθραπάτου Λυκίας (Πίν. 10,5) (SNG von Aulock, αριθ. 4236 κ.ε.· 380-375 π.Χ. περίπου). Πρόκειται επιπλέον για τετράδραχμον Λυκείου Παιονίας[11] (Πίν. 11,2), σόλιδο Ανθεμίου (Πίν. 11,3) (RIC X, 413, αριθ. 2825· νομισματοκοπείο Ρώμης, 467-472 μ.Χ.) και σόλιδο Βασιλίσκου και Μάρκου (Πίν. 11,4) (RIC X, 304, αριθ. 1024· νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, 475-476 μ.Χ.).

Δωρεές

1. Η ΙΘ΄ ΕΠΚΑ (Κομοτηνή), ύστερα από σχετικό αίτημα, δώρισε στο Νομισματικό Μουσείο αριθμό χαλκών νομισμάτων από ανασκαφικά σύνολα ερευνών στην αιγαιακή Μεσημβρία, που αποδίδουν τους αντιπροσωπευτικούς τύπους των εκδόσεων της αρχαίας Ζώνης[12].

2. Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο παραχώρησε τρεις πήλινες μήτρες-σφραγίσματα όψεων υστερορωμαϊκών «ασσαρίων»[13] (Πίν. 11,5-7), μία εμπροσθοτύπου και οπι-

1. Πρβλ. C.M. Kraay, Archaic and Classical Greek Coins, London 1976, σ. 134, πίν. 26, 470.

2. Πρβλ. J.M.F. May, The Coinage of Abdera (540-345 B.C.), London 1966, σ. 228, αριθ. 351, πίν. XVIII, 351 (411/410-386/385 π.Χ.).

3. Hirsch, Auktion 189, αριθ. 245 (28.11.1998)· Silvia Hurter, The "Pixodaros Hoard", A Summary, Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price, London 1998, σ. 150, αριθ. 278, πίν. 32, 18· άρχων *ΜΑΡΣΥΑΣ* (390/389 π.Χ.).

4. Πρβλ. M.J. Price - Nancy Waggoner, Archaic Greek Silver Coinage. The "Asyut" Hoard, London 1975, σ. 36, αριθ. 130 (500-480 π.Χ.).

5. E. Newell, The Coinage of Demetrius Poliorcetes, London 1927, σ. 101, αριθ. 94, πίν. VIII, 16 (χρον. κοπής: 294/293 π.Χ.).

6. Πρβλ. Doris Raymond, Macedonian Regal Coinage to 413 B.C., NNM 126, New York 1953, σ. 101, αριθ. 54 (στο παράδειγμα του NM: κηρύκειο στα οπίσθια του ίππου), Group II (476/5-460 π.Χ.).

7. Πρβλ. H. Gaebler, Die antiken Münzen von Macedonia und Paionia, III.2, Berlin 1935, σ. 49, αριθ. 6, πίν. XII, 1 (περίπου 460 π.Χ.).

8. Πρβλ. A. Gallatin, Syracusan Dekadrachms of the Euainetos Type, Cambridge 1930, C.VI/R III.

9. Πρβλ. L. Weidauer, Probleme der frühen Elektronprägung, Fribourg 1975, σ. 29, αριθ. 126, πίν. 14 (μέσα 6ου αι. π.Χ.).

10. Πρβλ. L. Mildenberg, "Mithrapata und Pericles", Congresso Internazionale di Numismatica, Roma 11-16 Settembre 1961, II, Roma 1965, σ. 19-33.

11. Πρβλ. Gaebler, ό.π. (υποσημ. 7), III.2, σ. 200, αριθ. 8, πίν. XXXVII (356-335 π.Χ.).

12. Για τη νομισματοκοπία της Ζώνης, με την προηγούμενη βιβλιογραφία βλ. Μίνα Γαλάνη-Κρίκου, Προσέγγιση στη νομισματοκοπία της Ζώνης. Η μαρτυρία της ανασκαφής στην αιγαιακή Μεσημβρία-Ζώνη, Χαρακτήρ. Αφιέρωμα στη Μάντω Οικονομίδου, Αθήνα 1996, σ. 63-80.

13. Πρβλ. R. Göbl, Antike Numismatik, München 1978, αριθ. 421-423, πίν. 34. C. Vermeule, Minting Greek and Roman Coins, Archaeology 10, αριθ. 2, Summer 1957, σ. 100-107.

σθοτύπου, μία οπισθοτύπου και οπισθοτύπου και μία μόνον οπισθοτύπου, οι οποίες είχαν προηγουμένως υπάρξει προσκτήματα της Αρχαιολογικής Εταιρείας ως δωρεά Ι. Λάμπρου[14].

3. Ο Δ. Ευαγγελάτος προσέφερε μεταξύ άλλων δύο δίδραχμα Κοινού Ηπειρωτών, δραχμή Ιστιαίας, διπλό «βικτωριάτο» Κοινού Θεσσαλών, δύο ημίδραχμα Αχαϊκής Συμπολιτείας, δραχμή Σικυώνος, τετρώβολον Άργους, στατήρα Ταρσού Κιλικίας (Πίν. 12,1) (BMC 168, αριθ. 36· σατράπης Δατάμης) και τετράδραχμον (από κράμα) Αλεξανδρείας επί Τραϊανού.

4. Ο Δ. Πόρτολος παρέδωσε χαλκό Μυρίνης Λήμνου[15] και χαλκό Φάγρητος[16].

5. Ο Ν. Μεσημέρης κατέθεσε μεταξύ άλλων χαλκά Αμισού Πόντου (SNG Cop. 167-172), χαλκό Σάρδεων (BMC, πίν. XXIV, 7· χρον. κοπής: προ του 133 π.Χ.), χαλκό Αλεξάνδρου Γ΄ (πρβλ. SNG Cop. 1034 κ.ε.) και ανώνυμο φόλλι Class A2 (DOC III.2, 649 κ.ε., πίν. L κ.ε.· χρον. κοπής: 976(;)-1030/35 μ.Χ.). Τα νομίσματα αγοράστηκαν στην Κωνσταντινούπολη.

6. Ο Θ. Γεωργιάδης παρέδωσε ένα «ασσάριο» εποχής Βαλεντινιανού, Ουάλεντος ή Γρατιανού (νομισματοκοπείο δυσανάγνωστο· πρβλ. LRBC II, αριθ. 2090-96, χρον. κοπής: 367-375 μ.Χ.), το οποίο ανεύρε στον κήπο του Ζαππείου Μεγάρου (Αθήνα).

7. Ο Ι. Πίκουλας προσέφερε χαλκό Μιλήτου (SNG von Aulock, αριθ. 2101· χρον. κοπής: 2ος αι. π.Χ.) και χαλκό Μύνδου Καρίας (SNG Cop. 445· χρον. κοπής: 2ος-1ος αι. π.Χ.), τα οποία ανεύρε στην Αιγιάλη Αμοργού.

8. Η Α. Πατρικιάδου κατέθεσε χαλκό Μακεδόνων Βοττεατών[17], το οποίο εισήγαγε από το εξωτερικό.

9. Η Μάγια-Μαρία Βοτίκα κατέθεσε 29 χαλκά νομίσματα (αρχαία ελληνικά και υστερορωμαϊκά), τα οποία περισυνέλεξε σε αγρούς της Αργυρουπόλεως Ν. Ρεθύμνης (αρχαία Λάππα).

10. Ο Δ. Αρτέμης προσέφερε ένα βυζαντινό μολυβδόβουλλο κομμερκιαρίων του 8ου αι. μ.Χ. με προέλευση τη νήσο Αχλαδιές παρά τη Μήλο, καθώς και φόλλι Κωνσταντίνου Ε΄, νομισματοκοπείου Συρακουσών (πρβλ. DOC III.1, 313, αριθ. 19C.18), με τόπο προέλευσης τη νήσο Πολύαιγο παρά την Κίμωλο.

11. Ο Basim Ayoub Saeed, κάτοικος Ιράκ, δώρισε – προερχόμενα από την περιοχή Aromea του Ιράν – μία δραχμή Ορώδου Α΄[18] (80-77 π.Χ. περίπου), μία δραχμή Φραάτου Δ΄[19] (38-32 π.Χ. περίπου), μία δραχμή Αρταβάνου Β΄[20] (10-38 μ.Χ. περίπου), μία δραχμή Βολαγάσου Γ΄[21] (105-147 μ.Χ. περίπου) και μία δραχμή Σασσανιδών (Πίν. 12,2-5).

12. Ο βιομήχανος Αλ. Αντωνόπουλος, κάτοικος Πατρών, προσέφερε 23 νομίσματα Όθωνος (δραχμαί, 10λεπτο, 5λεπτο, 2λεπτο, λεπτό), 159 νομίσματα Γεωργίου Α΄ (δραχμαί, 50λεπτα, 20λεπτα, 10λεπτα, 5λεπτα, 2λεπτα, λεπτά), 6 νομίσματα Ελληνικής Δημοκρατίας 1926-1930 (10δραχμα, 2δραχμα, 50λεπτα, 20λεπτα), 4 νομίσματα Κρητικής Πολιτείας (50λεπτα) και 22 νομίσματα Ιονικού Κράτους (λεπτά).

«Θησαυροί»

Η Διεύθυνση της ΙΘ΄ ΕΠΚΑ (Κομοτηνή) δώρισε στο Νομισματικό Μουσείο μικρό ανασκαφικό «θησαυρό» πέντε χαλκών νομισμάτων (Φίλιππος Β΄: τέσσερα τεμάχια, Φίλιπποι: ένα τεμάχιο) από το χώρο του ιερού του Απόλλωνος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κατά το έτος 1996 οι αρχαιολόγοι του Νομισματικού Μουσείου, κατά πάγια τακτική, σε συνεργασία με τις περιφερειακές υπηρεσίες, την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών, το Τελωνείο και τις αστυνομικές αρχές, συνέταξαν για υπηρεσιακούς σκοπούς περιγραφικούς καταλόγους ανασκαφικών και λοιπής προέλευσης νομισμάτων, εμπλουτίζοντας παράλληλα και το ΑΝΚ (Αρχείο Νομισματικής Κυκλοφορίας) που τηρείται στο Νομισματικό Μουσείο για όλη την επικράτεια.

Επιλεκτικά παρατίθενται οι παρακάτω περιπτώσεις:

Α. Παραδόσεις νομισμάτων σε περιφερειακές μονάδες

Ι. ΙΓ΄ ΕΠΚΑ (Βόλος)

Από Παλαιοεκκλησιά Πύργου Κιερίου

α) Παράδοση Ε. Πασχάλη:

1. Κοινόν Θεσσαλών[22].

14. 1883/ΑΕ, 262-264.

15. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, σ. 179, αριθ. 455 (χρον. κοπής: 386-276/261 π.Χ.).

16. Κατερίνη Λιάμπη, Το νομισματοκοπείο του Φάγρητος, ΝομΧρον 10 (1991), σ. 25 κ.ε.

17. Πρβλ. Gaebler, ό.π. (υποσημ. 7), III.2, σ. 5, αριθ. 30, πίν. XII, 18.

18. Πρβλ. D. Sellwood, The Coinage of Parthia, London 1971, αριθ. 31/5.

19. Πρβλ. Fred Shore, Parthian Coins and History, Quarryville (PA) 1993, σ. 131, αριθ. 277.

20. Πρβλ. Sellwood, ό.π., σ. 188, αριθ. 61/6.

21. Πρβλ. Sellwood, ό.π., σ. 246, αριθ. 78/2.

22. E. Rogers, The Copper Coinage of Thessaly, London 1932, σ. 20, 23.

2. Πελλίνα[23].
3. Κιέριον[24].
4. Μάγνητες[25].
5. Φάρσαλος[26].
6. Λάρισα[27].
7. Πεπάρηθος[28].
8. Ελευσίς[29].
9. Κοινού Θεσσαλών, επί Αυγούστου[30], επί Νέρωνος[31].
10. Αντίγονος Γονατάς, SNG Cop. 1205 κ.ε., 1214.
11. Πύρρος, SNG Cop. 1195.
12. Αμύντας Γ', SNG Cop. 517.
13. Κάσσανδρος, SNG Cop. 1142 κ.ε.
14. Ανώνυμα Μακεδονίας, SNG Cop. 1118 κ.ε.
15. «Ασσάρια» 4ου αι. μ.Χ. και μικρές υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ.
16. Τραχύ από κράμα Θεοδώρου Κομνηνού Δούκα[32].

β) Παράδοση Κ. Πασχάλη:

1. Κραννών[33].
2. Αλέξανδρος Φερών[34].
3. Κοινού Θεσσαλών[35].
4. Ιστιαία, BMC, πίν. XXIV, 4.
5. Ερμιόνη, BMC, πίν. XXX, 4.
6. Δημήτριος Πολιορκητής, SNG Cop. 1195.
7. Αντίγονος Γονατάς, SNG Cop. 1205 κ.ε.
8. Αθήναι[36].
9. Πελλίνα[37].
10. Λάρισα[38].

II. ΙΕ' ΕΠΚΑ (Λάρισα)

Παράδοση από περιοχή Πελλιναίου:

1. Αμύντας Γ' ή Πύδνα, SNG Evelp. 1372.
2. Μάγνητες, SNG Cop. 157 κ.ε.
3. Δημήτριος Πολιορκητής, SNG Evelp. 1438 κ.ε. (ως Δημήτριος Β').
4. Αντίγονος Γονατάς, SNG Evelp. 1428 κ.ε.
5. Άλος, SNG Cop. 63.
6. Άτραξ, SNG Cop. 31.
7. Μεδεών, SNG Cop. 398.
8. Λάρισα, SNG Cop. 140-143.
9. Ελευσίς, SNG Cop. 414 κ.ε.
10. Κοινόν Θεσσαλών, SNG Evelp. 1644 κ.ε., 1658.

III. ΙΖ' ΕΠΚΑ (Έδεσσα)

α) Παράδοση Ευαγγ. Δήμκου (Προέλευση: Αρχοντικόν Γιαννιτσών):

1. Φίλιππος Β', SNG Cop. 581 κ.ε.
2. Αλέξανδρος Γ', SNG Cop. 1029 κ.ε.
3. Τραχύ από κράμα Ιωάννου Γ' Βατάτζη (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης, Τύπος F[39].
4. Τραχύ από κράμα Ιωάννου Β' Κομνηνού (νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, 1η κοπή[40].

β) Παράδοση Στ. Σαββίδη (Προέλευση: Αγροσυκιά Πέλλης):

1. Αίνος, SNG Cop. 419.
2. Αλέξανδρος Γ', SNG Cop. 1026-1028.
3. Κάσσανδρος, SNG Cop. 1142 κ.ε.
4. Θεσσαλονίκη[41].
5. «Νεοαντωνιανός» Μαξιμιανού, υπερορωμαϊκά «ασσάρια» (Ονωρίου, Ουάλεντος, Βαλεντινιανού Α', Γρατιανού).
6. Τεταρτηρά Αλεξίου Α' Κομνηνού (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης, 3η κοπή[42].
7. Μισό τεταρτηρόν Ιωάννου Β' Κομνηνού (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης[43].
8. Μισά τεταρτηρά απροσδιορίστου ελλαδικού νομισματοκοπείου[44].
9. «Πιστή» απομίμηση[45] (τραχύ).
10. Τραχύ Ανδρονίκου Β' (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης)[46].
11. Τραχύ Ανδρονίκου Β'[47] (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης).

---

23. Ό.π., σ. 140-141.
24. Ό.π., σ. 66-67.
25. Ό.π., σ. 107.
26. Ό.π., σ. 156, εικ. 263, 160, εικ. 275.
27. Ό.π., σ. 97, εικ. 143, 94.
28. Ό.π., σ. 180.
29. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, σ. 43, αριθ. 48 (322/317-307 π.Χ.).
30. Rogers, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 29-30.
31. Ό.π., σ. 35, εικ. 23.
32. M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081-1261), Washington (DC) 1969, πίν. 38, 6-7.
33. Rogers, ό.π., σ. 68, εικ. 76, 70, εικ. 80, 82.
34. Ό.π., σ. 165, εικ. 284.
35. Ό.π., σ. 20.
36. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, πίν. 9, αριθ. 99d, πίν. 4, αριθ. 43.
37. Rogers, ό.π., σ. 140, εικ. 229.
38. Ό.π., σ. 96, εικ. 138.
39. Πρβλ. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν. 42, 11-12.
40. Ό.π., πίν. 10, 7-8.
41. I. Touratsoglou, Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit, Berlin - New York 1988, πίν. 11, 18-19, 29, 42-43.
42. Πρβλ. Hendy, ό.π., πίν. 8, 13-15.
43. Ό.π., πίν. 11, 13-14, Type A.
44. Ό.π., πίν.18, 1-2, Class A.
45. Ό.π., πίν. 25, 1-5, τύπος C.
46. Πρβλ. S. Bendall - P. Donald, The Later Paleologan Coinage, Great Britain 1979, αριθ. 25.
47. Ό.π., αριθ. 33.

12. Στάμενον Ανδρονίκου Γ΄[48] (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης, 1328-1341).

13. Τραχύ Ανδρονίκου Β΄ και Ανδρονίκου Γ΄[49] (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης).

14. Στάμενον Ιωάννου Ε΄[50] (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης, 1365-1369).

15. Τορνήσιο Μανουήλ Β΄[51] (νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, 1391-1423).

16. Τραχύ Θεοδώρου Β΄[52] (νομισματοκοπείο Μαγνησίας).

17. Τραχύ Μιχαήλ Η΄(;)· εμπροσθία όψη τελείως φθαρμένη[53].

18. Τραχύ Ανδρονίκου Β΄[54] (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης).

19. Αργυρά δηνάρια, πιθανότατα των τσάρων της Βουλγαρίας Αλεξάνδρου και Μιχαήλ, 1331-1355[55].

γ) Παράδοση Ν. Δούμου:

1. Ισιαία, SNG Cop. 512-513 (χρον. κοπής: 369-338 π.Χ.).

2. Αντίγονος Γονατάς, SNG Cop. 1205 κ.ε.

3. Υστερορωμαϊκά «ασσάρια», LRBC I, αριθ. 908 (χρον. κοπής: 330-335 μ.Χ.), LRBC II, αριθ. 837 (χρον. κοπής: 423-455 μ.Χ.).

IV. Κ΄ ΕΠΚΑ (Μυτιλήνη)

Παράδοση Κ. Εγγλέζου:

Αθήναι[56] (χρον. κοπής: 264-267 μ.Χ.).

V. 7η ΕΒΑ (Λάρισα)

Παράδοση Ευ. Αθανασίου (περιοχή Μαρμαρίνα Πλατυκάμπου Λαρίσης):

1. Αρχαία ελληνικά και υστερορωμαϊκά εφθαρμένα.

2. Ανώνυμος φόλλις, Class D.

3. Τραχύ από κράμα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού[57].

4. Τραχύ από κράμα Ιωάννου Γ΄ Βατάτζη[58].

5. Δηνάριο τορνήσιο Philippe de Tarente.

Β. Συλλογές - κατοχές

Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών

α) Συλλογή Γ. Θανασούλα (Αθήνα):

1. Συλλογή 43 βυζαντινών σταθμίων.

2. Πτολεμαίος Γ΄(246-221 π.Χ.), πρβλ. SNG Cop. 192 κ.ε.

3. Ανώνυμος φόλλις, Class A2, πρβλ. DOC III, 2, 649 κ.ε. (χρον.: 976-1030/35 μ.Χ.).

β) Συλλογή Κ. - Δ. Καλούρη (Αθήνα):

Αθήναι[59], Αθήναι[60], Αθήναι[61], Φάρσαλος[62], Δημήτριος Πολιορκητής (SNG Cop. 1194), Κοινόν Θεσσαλών[63], Θάσος (SNG Cop. 1055), Ρόδος (SNG Cop. 751), σησταίρτιος Φιλίππου Α΄ Άραβος (RIC III, 222, αριθ. 88), αντωνιανός Αυρηλιανού (RIC V1, 279, αριθ.123), αντωνιανός Πρόβου (RIC V2, 59, αριθ. 384/5), «φόλλις» Μ. Κωνσταντίνου (LRBC I, αριθ. 835), «φόλλις» Ιουλιανού καίσαρος (LRBC II, 87, αριθ. 2052), φόλλις Ιουστινιανού Α΄ (DOC I, 127, αριθ. 171a.1), ανώνυμοι φόλλεις (Class A2, C, I), τεταρτηρά Μανουήλ Α΄ Κομνηνού[64], τραχύ από κράμα Αλεξίου Γ΄ Κομνηνού[65], εισιτήριο αθηναϊκού θεάτρου[66] (χρον.: 343/2-338 π.Χ.).

γ) Συλλογή Γ. Τσολοζίδη (Θεσσαλονίκη/Αθήνα):

Συλλογή εννέα μολυβδοβούλλων.

δ) Συλλογή Δ. Αρτέμη (Αθήνα):

Καταγραφή 752 νομισμάτων πλουσιότατης συλλογής, που εκπροσωπούν νομισματοκοπεία από ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, με έμφαση στις Κυκλάδες και στην Κρήτη. Υπολείπεται η ολοκλήρωση της καταγραφής.

ε) Αρχαιοπωλείο Α. Πατρικιάδου (Αθήνα):

Εισαγωγή νομισμάτων από το εξωτερικό:

Ημίδραχμον Αχαϊκής Συμπολιτείας[67] (196-146 π.Χ.· BMC, 40). Τέως, τρημιωβόλιον[68] (περί το 495-478 π.Χ.· SNG von Aulock, 2259). Τετράδραχμον Πτολεμαίου Β΄ (285-246 π.Χ.). Τύρος[69] (BMC, 78). Σόλιδος Ιουστίνου Β΄[70] (565-578 μ.Χ.· DOC I, 199, αριθ. 5C). Σόλιδος Ηρακλείου[71] (χρον. κοπής: 626-629 μ.Χ.· DOC II, 1, 252, αριθ.

48. Ό.π., αριθ. 6.

49. S. Bendall, A Private Collection of Paleologan Coins, England 1988, αριθ. 218.

50. Ό.π., αριθ. 318.

51. Ό.π., αριθ. 340.

52. Ό.π., πίν. 35, 9-11.

53. Για τον οπίσθιο τύπο πρβλ. S. Bendall - P. Donald, The Billon Trachea of Michael VIII Paleologos (1258-1282), 1974, αριθ. C18· νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως.

54. Bendall - Donald, ό.π. (υποσημ. 46), 1979, αριθ. 24.

55. N. Mouchmoff, Numismatique et sigillographie bulgare, σ. 118 κ.ε.

56. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, αριθ. 377.

57. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν.15, 6.

58. Ό.π., πίν. 42, 1-2.

59. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, αριθ. 146-147 (χρον. κοπής: 264-267 μ.Χ.).

60. Kroll, ό.π., σ. 141, αριθ. 253 κ.ε. (χρον. κοπής: 150-157 μ.Χ.).

61. Kroll, ό.π., σ. 106, αριθ.149 (χρον. κοπής: 19 π.Χ.).

62. Rogers, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 155, εικ. 260.

63. Ό.π., σ. 23, εικ. 6.

64. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν. 17, 17-18, 18, 1-2.

65. Ό.π., πίν. 23, 1-5.

66. Πρβλ. J. Svoronos, Les monnaies d'Athènes (B. Pick επιμ.), Munich 1924, πίν. 100, αριθ. 16.

67. Hirsch, Auktion 190, αριθ. 267.

68. Ό.π., αριθ. 334.

69. Ό.π., αριθ. 476.

70. Ό.π., αριθ. 1235.

71. Ό.π., αριθ. 1244.

20α). Τραχύ από ήλεκτρο Μανουήλ Α΄ Κομνηνού[72] (νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης). Μικρό χάλκινο νόμισμα Ίστρου[73]. Ιστάμενον Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτου[74] (DOC III.2, 825, Class II). Ιστάμενον Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου[75] (DOC III.2, 738, Class I, 1042-1055). Υπέρπυρον Ιωάννου Βατάτζη[76] (νομισματοκοπείο Μαγνησίας). Τετράδραχμον Αθηνών[77] (425/4 π.Χ. περίπου). Δραχμή Αθηνών[78] (407/6 π.Χ. περίπου). Οβολός Αθηνών[79] (450-425 π.Χ. περίπου).

στ) Συλλογή Μ. Δόβα (Αθήνα):

Στατήρ Ορχομενού (BMC, πίν. VIII, 10, 12· υπόπτου γνησιότητος), δραχμή Κοινού Θεσσαλών (BMC, 4, 36-42, πίν. I, αριθ. 3), Αθήναι[80].

ζ) Αρχαιοπωλείο Ν. Ρούσσου (Αθήνα):

Στατήρ Κορίνθου (BMC, 26, αριθ. 251), δραχμή Αβδήρων (SNG Cop. 328), δραχμή Χαλκιδικής Συμμαχίας (SNG Cop. 435), διώβολον Μιλήτου (SNG Cop. 948), ημίδραχμον Γόρτυνας[81], τετρώβολον Νεαπόλεως[82], τετρώβολον Βοιωτών (BMC, 38, αριθ. 59), τετρώβολα Ιστιαίας (BMC, 127, πίν. 24), δραχμές Λαρίσης (BMC, 31, αριθ. 76), τετράδραχμα Αλεξανδρείας (από κράμα) επί Νέρωνος[83] και Αδριανού[84], ημίδραχμον Ιτανίων[85], τετράδραχμον Φιλίππου Γ΄[86], στατήρ Φιλίππου Β΄[87].

η) Συλλογή Αντ. Καραφέρη (ΙΓ΄ ΕΠΚΑ - Βόλος):

Αλέξανδρος Γ΄ (SNG Cop. 1029 κ.ε.), Αντίγονος Γονατάς (SNG Cop. 1214 κ.ε.), Μάγνητες[88], Φάρσαλος[89], Λάρισα[90], Άτραξ[91], Κραννών[92], Κοινόν Θεσσαλών[93], Φάλαννα[94], Σαλαμίς (BMC, 116, αριθ. 7, πιν. XX, 7), Κοινόν Αιτωλών (SNG Cop. 28), Πύρρος (SNG Cop. 1195 κ.ε.), Δημήτριος Πολιορκητής (SNG Cop. 1226), Κάσσανδρος (SNG Cop. 1141, 1148), Ερμιόνη (SNG Cop. 136-137), Κοινόν Βοιωτών[95], Μελιταία[96], Μαλιείς[97], Αμφίπολις (SNG Cop. 60), Χαλκίς (SNG Cop. 443-446), Κιέριον[98], Ιστιαία (SNG Cop. 517), Σικυών (SNG Cop. 67), Σεπτίμιος Σεβήρος (δηνάριον), αντωνιανοί Πρόβου, «νεοαντωνιανός» Διοκλητιανού, αντωνιανοί Τακίτου, as Αντωνίνου Ευσεβούς, as Βεσπασιανού, «φόλλεις» Μαξιμιανού, Γαλερίας Βαλερίας, Λικινίου, Μαξιμίνου Β΄, Κωνσταντίνου Α΄, υστερορωμαϊκά «ασσάρια», φόλλις Νικηφόρου Βοτανειάτου, τεταρτηρόν εποχής Κομνηνών, εικοσανούμμια Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας.

θ) Συλλογή Θ. Ηλιοπούλου (ΚΔ΄ ΕΠΚΑ - Άγιος Νικόλαος):

Αθήναι[99], Κέως(;) (BMC, πίν. XXI, 5), ανώνυμος φόλλις (Class D, 1050-1060 μ.Χ.· DOC III.2, 685 κ.ε.), τεταρτηρόν Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως[100], Βενετία, 1/2 soldini[101].

Γ. Ανασκαφικά

Ι. Α΄ ΕΠΚΑ (Ακρόπολη)

Αθήνα, Βιβλιοθήκη Αδριανού:

Σικυών[102], as εποχής Αυγούστου (SNG Ashmolean, πίν. 13, αριθ. 516), φόλλις Ηρακλείου (MIB III, αριθ. 162), φόλλεις Κώνσταντος (MIB III, αριθ. 162, 172).

ΙΙ. ΙΔ΄ ΕΠΚΑ (Λαμία)

α) Μελιταία. Οικόπεδο Αθ. Καλαμάρα/1993:

Μελιταία[103], Δημήτριος Πολιορκητής[104], Αθήναι[105],

72. Πρβλ. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), σ. 115-116, Type C, πίν. 14, 7-9· Hirsch, Auktion 190, αριθ. 1259.

73. Hirsch, Auktion 190, αριθ. 1272.

74. Lanz Auktion 76, αριθ. 998.

75. Ό.π., αριθ. 991.

76. Πρβλ. Hendy, ό.π., σ. 237, 2η κοπή, πίν. 32, 1-5· Lanz Auktion 76, αριθ. 1006.

77. Πρβλ. C.M. Kraay, Coins of Ancient Athens, Newcastle 1968, πίν. III· Hirsch, Auktion 190, αριθ. 239.

78. Πρβλ. Kraay, ό.π., πίν. III, αριθ. 10· Hirsch, Auktion 190, αριθ. 246.

79. Ό.π., πίν. III, αριθ. 7· Hirsch, Auktion 190, αριθ. 247.

80. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, σ. 99, αριθ. 131, πίν. 12.

81. J. Svoronos, Numismatique de la Crète ancienne, Bonn 1972, σ. 175, αριθ. 143, πίν. XVI, 8.

82. Gaebler, ό.π. (υποσημ. 7), III.2, πίν. XVI, 28-29.

83. A. Geissen, Katalog Alexandrinischer Kaisermünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln, I, Opladen 1974, σ. 62, 67, αριθ. 168-169, 170, 172-175.

84. Geissen, ό.π., II, 1978, σ. 34, αριθ. 801-803.

85. Svoronos, ό.π., πίν. 29, αριθ. 21.

86. M.J. Price, The Coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, Zurich - London 1991, αριθ. P208, πίν. 120.

87. G. Le Rider, Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II, Paris 1977, πίν. 46, αριθ. 3.

88. Rogers, ό.π. (υποσημ. 22), αριθ. 334 κ.ε.

89. Ό.π., αριθ. 489 κ.ε.

90. Ό.π., αριθ. 273, εικ. 135, αριθ. 284, εικ. 137.

91. Ό.π., αριθ. 169 κ.ε.

92. Ό.π., αριθ. 183, εικ. 76.

93. Ό.π., αριθ. 100 κ.ε., αριθ. 69, εικ. 19.

94. Ό.π., αριθ. 446 κ.ε.

95. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, αριθ. 592 κ.ε.

96. Rogers, ό.π. (υποσημ. 22), αριθ. 394, εικ. 207.

97. Ό.π., αριθ. 384, πίν.197.

98. Ό.π., αριθ. 178, εικ. 75 και αριθ. 173 εικ. 72.

99. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, πίν. 6, αριθ. 56d κ.ε.

100. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν. 7, 10-11.

101. N. Papadopoli, Le monete di Venezia, III, Venezia 1919, σ. 962, αριθ. 3.

102. J. Warren, NC, 143, 36, Group 4.

103. Rogers, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 130, αριθ. 339, εικ. 210.

104. E. Newell, The Coinage of Demetrius Poliorketes, London 1927, σ. 118, αριθ. 125-132.

105. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, σ. 42, αριθ. 45.

αντωνιανός Πρόβου (RIC V2, 31, αριθ. 133), «νεοαντωνιανός» Μαξιμιανού (RIC VI, 581, αριθ. 15b), «φόλλις» Μ. Κωνσταντίνου και διαδόχων (RIC VII, 656, αριθ. 93).

β) Λειβανάτες (Παλιοκάστρα). Αγρός Γεωργιάδη:

Κοινόν Θεσσαλών επί Μ. Αυρηλίου[106].

γ) Θεολόγος. Οικόπεδο Χ. Ζανιά:

Κοινόν Βοιωτών[107].

III. ΚΒ΄ ΕΠΚΑ (Ρόδος)

Πανεπιστημιακή ανασκαφή στην Καρδάμαινα Κω:

Αντωνιανός (χαλκός) Αυρηλιανού (RIC V, 1, 304, αριθ. 347= MIR 47,64 (G Emission), πίν. 129, αριθ. 333 a-b).

IV. Βεργίνα (Αιγεαί)

Πανεπιστημιακή ανασκαφή θεάτρου:

Φίλιππος Β΄[108], Θεσσαλονίκη[109], Θεσσαλονίκη[110], Αντίγονος Γονατάς[111], Μακεδονία επί Φιλίππου Ε΄ και Περσέως[112], Έδεσσα (Ashm. CCRE, αριθ. 1095, επί Αυγούστου), Αμφίπολις[113], Πέλλα[114], as Αυγούστου (Ashm. CCRE, αριθ. 704, χρον.: 27 π.Χ.)

V. 5η ΕΒΑ (Σπάρτη)

Αναστηλωτικές εργασίες στο ανακτορικό συγκρότημα (Μυστράς):

Torneselli Antonio Venier (1382-1400)[115], tornesello Andrea Dandolo (1343-1354)[116], tornesello Michele Steno (1400-1413)[117].

Δ. Κατασχέσεις

Ι. ΣΤ΄ ΕΠΚΑ (Πάτρα)

α) Κατάσχεση στην κατοχή Ξ. Λαμπράκου (Αίγιον):

Κόρινθος[118], τετρώβολον Άργους (SNG Cop. 28 κ.ε.), Θήβαι (BMC, 87, αριθ. 201 κ.ε.), Σικυών[119], Πτολεμαίος Γ΄[120], Κόρινθος[121], Πάτραι επί Δομιτιανού (SNG Cop. 180· BMC, 26, πίν. V, 17), Αίγιον επί Αντ. Ευσεβούς (BMC, πίν. IV, 19), υστερορωμαϊκά «ασσάρια», εικοσανούμμια Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας, εικοσανούμμια Μαυρικίου, μισά τεταρτηρά Μανουήλ Β΄ Κομνηνού[122].

β) Κατάσχεση στη Βόνιτσα:

Στατήρες Κορίνθου και Λευκάδος, πιθανώς τμήμα διασκορπισθέντος «θησαυρού».

ΙΙ. ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ (Θεσσαλονίκη)

Κατάσχεση στην κατοχή Π. Καμπουράκη, Χρ. Καραμήτρου, Αν. Ασλανίδη (περιοχές Θεσσαλονίκης και Κιλκίς):

1. Φίλιππος Β΄, Αλέξανδρος Γ΄, Αντίγονος Γονατάς, Θεσσαλονίκη (SNG Cop. 346-48, 353), Θεσσαλονίκη επί Αυγούστου και επί Ιουλίας Δόμνας, Μακεδονία (SNG Cop. 1332), Φίλιπποι επί Αυγούστου (SNG Cop. 305-306), Αμφίπολις, Πέλλα (SNG Cop. 258 και 266-75), Έδεσσα επί Ιουλίας Δόμνας (SNG Cop. 165), Κοινόν Μακεδόνων επί Αντ. Ευσεβούς (SNG Cop. 1340).

2. Τετρώβολα Αινείας (SNG Cop. 33), όγδοα στατήρος Αιγεών (SNG Cop. 27-32), οβολός Δερρώνων[123], τετρώβολα Ακάνθου (SNG Cop. 3, 7-8), διώβολον Ηιώνος (SNG Cop. 177-180), όγδοα στατήρος «Λητής» (SNG Cop. 190-194), τριώβολον Νεαπόλεως (SNG Cop. 226-229), τριτημόριον Ποτειδαίας (SNG Cop. 315), τετρώβολον Σκιώνης (SNG ANS, 7. 1, 708), τετρώβολον Τορώνης (SNG ANS, 7. 1, 751-754), διώβολον και τετρώβολον Αλεξάνδρου Α΄ (SNG ANS, 7. 1, 18-19, 21), τετρώβολα Περδίκκα Β΄ (SNG ANS, 7. 1, 42 κ.ε., 47-48), τριώβολον Δικαίας (SNG Cop. 553), τετράδραχμον Πατράου (SNG Cop. 1388-89), ημίδραχμα Φαρσάλου[124], ημίδραχμον Φερών[125], στατήρ Αιγίνης[126], ημίδραχμον Μεγάρων[127], τετρώβολον Άργους[128], δίδραχμον Αμύντα Γ΄ (SNG Cop. 512), τετρώβολον Χαλκιδικής Συμμαχίας (SNG Cop. 235-238), ημίδραχμον Τρίκκης[129], δηνάρια Τραϊανού, Αδριανού, Λ. Βήρου, Καρακάλλα κτλ., στατήρες Αλεξάνδρου Γ΄ (SNG Cop. 624 κ.ε.), ιστάμενον Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (DOC

106. Rogers, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 42, αριθ. 96, εικ. 36.

107. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, σ. 205, αριθ. 595.

108. Gaebler, ό.π. (υποσημ. 7), III.2, πίν. XXXI, 10, 12-13.

109. Gaebler, ό.π., III.2, πίν. XXIII, 2= BAR 326, πίν. 8, 7· Gaebler, ό.π., III.2, πίν. XXII, 21= BAR 326, πίν. 8, 8· Gaebler, ό.π., III.2, πίν. XXII, 25= BAR 326, πίν. 8, 2.

110. Touratsoglou, ό.π. (υποσημ. 41), πίν. 18(V3), επί Μάρκου Αυρηλίου· πίν. 51,G. VI/K, επί Σ. Σεβήρου.

111. Gaebler, ό.π., III.2, πίν. XXXIV, 4= SNG Cop. 1205 κ.ε.

112. Ό.π., III.2, πίν. XII,17= BAR 326, πίν. 7, 14.

113. Ό.π., II.2, πίν. IX, 9 και 10= BAR 326. πίν. 9, 2 και 9, 3.

114. Ό.π., III.2, πίν. XIX,4= BAR 326, πίν. 10, 2.

115. Papadopoli, I, 1893, πίν. XIII, 11.

116. Ό.π., σ. 183, πίν. X, 14.

117. Ό.π., σ. 240, πίν. XI, 4.

118. K. Edwards, Corinth VI, αριθ. 11.

119. J. Warren, NC, 1984, 53, Group 6b, αριθ. 3b·15, Group 10, αριθ. 3.

120. Ι. Σβορώνος, Τα νομίσματα του κράτους των Πτολεμαίων, Αθήναι 1904, πίν. XXX, 8.

121. M. Amandry, Le monnayage des Duovirs corinthiens, BCH Suppl., XV, 1988, σ. 156, émission XIV.

122. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν. 18, 3-4, 5-6.

123. Gaebler, ό.π. (υποσημ. 7), III.2, πίν. XXVII, 6.

124. Grose, Fitz. II, πίν. 175, 10-13.

125. Ό.π., πίν. 175, 25.

126. Ό.π., πίν. 213, 8 κ.ε.

127. Ό.π., πίν. 212, 1-2.

128. Ό.π., πίν. 232, 10.

129. Ό.π., πίν. 176, 11-12.

III, 2, πίν. LXIII, 1), σόλιδος Θεοδοσίου Β΄, υπέρπυρα Ιωάννου Γ΄ Βατάτζη, δουκάτα («τσεκίνια») P. Renier, Ant. Gustiniani.

3. Άφυτις (SNG Cop. 124), Χαλκιδική Συμμαχία (SNG Cop. 246-247), Βοττική (SNG Cop. 140-145), Φίλιππος Β΄, Αλέξανδρος Γ΄, Αμύντας Γ΄, Κάσσανδρος, Αντίγονος Γονατάς, Φίλιππος Ε΄, Περσεύς, Αμφίπολις (SNG Cop. 45-49, 64-67, 69-70), Θεσσαλονίκη (SNG Cop. 350, 353, 356-362, 365-366), Θάσος (SNG Cop. 1055), Μαρώνεια[130], Λάρισα (SNG Evelp. 1556-57), υστερορωμαϊκά «ασσάρια», μισό τεταρτηρόν Αλεξίου Α΄ Κομνηνού[131] κτλ.

III. 4η ΕΒΑ (Ρόδος)

Κατασχέσεις (4η ΕΒΑ, 945/22.3.1996):

Ρόδος (BMC, Caria, πίν. 36, 11· πίν. 37, 10-14· πίν. 39, 15-16· πίν. 40,17, 19· πίν. 41, 5· πίν. 42, 10), σηστέρτιος Βαλεριανού (RIC, IV, 5, αριθ. 39), σηστέρτιος Αλεξάνδρου Σεβήρου (RIC, III, LXXIII), σηστέρτιος Φιλίππου Α΄ Άραβος (RIC, III, LXXXVIII), σηστέρτιος Οτακιλίας Σεβήρας (RIC, III, 230, αριθ. 23), αντωνιανός Κάρου (RIC, IV, CLX), υστερορωμαϊκά «ασσάρια», τριμίσσιον Κώνσταντος Δ΄[132], εικοσανούμμιον Ηρακλείου (MIB III, 170), φόλλεις Ηρακλείου (MIB III, 164 b), φόλλις Κώνσταντος Β΄ (MIB III, 162), τραχύ από κράμα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού[133], τραχύ από κράμα Θεοδώρου Α΄ Λασκάρεως[134], ψευδάργυρο δηνάριον Ερρίκου Β΄ Lusignan[135], χαλκάργυρο δηνάριον Ιπποτοκρατίας[136], χάλκινο δηνάριον Ιπποτοκρατίας[137] κτλ.

IV. 7η ΕΒΑ (Λάρισα)

Κατασχέσεις στην περιοχή Τυρνάβου:

Φόλλις Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτου, τεταρτηρόν Μανουήλ Α΄ Κομνηνού[138], «λατινική» απομίμηση μικρού μεγέθους[139], τραχύ από κράμα Ιωάννου Γ΄ Βατάτζη[140].

Διεύθυνση Ασφαλείας Αττικής:

Κατάσχεση Παναγιώτη Κεραμύδα:

Ημίδραχμον Οπουντίων Λοκρών, τετράδραχμον Αθηνών, στατήρ Ανακτορίου, τετράδραχμον Αλεξάνδρου Γ΄, στατήρ Σικυώνος, διπλοί «βικτωριάτοι» Κοινού Θεσσαλών, δραχμή Απολλωνίας, δραχμαί, τριώβολα και τριημιωβόλια Λαρίσης, τετρώβολα Ιστιαίας, ημίδραχμα Φαρσάλου, ημίδραχμον Άργους, διώβολα Αμύντα Γ΄, τριώβολα Χαλκίδος, τριώβολα Θηβών, ημίδραχμα Τρίκκης, δραχμαί Αριοβαρζάνου Γ΄, τετρώβολον Καλλάτιος, χάλκινα Αμύντα Γ΄, Περδίκκα Γ΄, Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Φαρσάλου, Κοινού Θεσσαλών, Λαρίσης, Κραννώνος κτλ., Μαρκιανουπόλεως επί Σεβήρων, δηνάρια Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, δηνάρια και αντωνιανοί αυτοκρατορικών χρόνων (Βεσπασιανός-Βαλεριανός), «φόλλεις» Μαξιμιανού, «ασσάρια» Κωνσταντίνου Α΄, φόλλεις Ιουστινιανού Α΄, Ιουστίνου Β΄ και Σοφίας, Μαυρικίου, Ηρακλείου, Λέοντος ΣΤ΄, Κωνσταντίνου Ζ΄, ανώνυμοι φόλλεις (Class A2, C), τεταρτηρά Αλεξίου Α΄ και Μανουήλ Α΄ Κομνηνών, grossi Giovanni Dandolo (1280-1289 μ.Χ.) και Francesco Dandolo (1329-1339 μ.Χ.).

ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

130. Edith Schönert-Geiss, Die Münzprängung von Maroneia, Berlin 1987, πίν. 36, αριθ. 944 κ.ε.

131. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν. 8, 14.

132. Cécile Morrisson, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, I, Paris 1970, BN αριθ. 380.

133. Hendy, ό.π., πίν. 7, 8.

134. Hendy, ό.π., πίν. 31, 10.

135. D.M. Metcalf, Coinage of the Crusades and the Latin East, London 1983, πίν. 22, 544-545.

136. G. Schumberger, Numismatique de l'Orient Latin, Paris 1878, πίν. X, 3.

137. Ό.π., πίν. XII, 3.

138. Hendy, ό.π. (υποσημ. 32), πίν. 17, 19-20.

139. Ό.π., πίν. 29, 1-3.

140. Ό.π., πίν. 33, 5.

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Κατά το έτος 1996 το επιστημονικό προσωπικό του Επιγραφικού Μουσείου αποτελούσαν ο υπογράφων και οι αρχαιολόγοι Ζαχαρούλα Καράπα-Μολιζάνι και Ελένη Κουρίνου (μέχρι 12-7-96, οπότε έληξε η απόσπασή της και αποχώρησε). Αντίστοιχα στο Εργαστήριο Συντήρησης εργάστηκε ομάδα πέντε συντηρητών, με επικεφαλής το μουσειακό γλύπτη Στέργιο Τζανέκα.

Η αύξηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στην Αθήνα είχε ως συνέπεια τη ραγδαία φθορά της επιφάνειας των ενεπίγραφων λίθων που ήταν εκτεθειμένοι στο ύπαιθρο. Αυτό μας ανάγκασε να καθαιρέσουμε από τους τοίχους του υπερώου της εσωτερικής αυλής του Μουσείου τις ενεπίγραφες στήλες με ανθέμια και άλλες επιγραφές (συνολικά 25) και να τις μεταφέρουμε σε στεγασμένους χώρους για προστασία, παρά το ότι από αισθητικής πλευράς ήταν πιο εντυπωσιακή η έκθεσή τους σε ανοιχτό χώρο.

Προς αποφυγή φθορών των επιγραφών από τα νερά της βροχής, που εισέρρεαν λόγω οξειδώσεως των υαλοστασίων του φωταγωγού του υποστέγου, τοποθετήθηκαν νέα στεγανά υαλοστάσια από ανοδιωμένο αλουμίνιο.

Η συλλογή του Μουσείου πλουτίστηκε με τρεις επιγραφές, που δωρήθηκαν από ιδιώτες, δύο από τους οποίους επιθυμούν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους.

Σημαντικότερη είναι η πρώτη, η οποία είχε βρεθεί προ σαράντα περίπου ετών από μία Γερμανίδα στο σπήλαιο Νυμφολήπτου της Βάρης. Έλαβε αριθμό ευρετηρίου ΕΜ 13493. Πρόκειται για τμήμα στήλης από λευκόφαιο μάρμαρο με κιτρινωπή πατίνα. Σώζεται η πάνω δεξιά γωνία και μέρος της αετωματικής απόληξης, που επιστέφεται από λείο ανθέμιο (Πί ν. 13 α). Οι σωζόμενες διαστάσεις είναι: ύψος 0,285, πλάτος 0,17 και πάχος 0,04 μ. Η πρόσθια ενεπίγραφη επιφάνεια έχει δύο μεγάλες απολεπίσεις και φέρει επιγραφή γραμμένη στοιχηδόν. Ύψος γραμμάτων 0,013-0,015 μ. Το Σ έχει ύψος 0,02 μ. Τα γράμματα των δύο πρώτων σειρών είναι λίγο μεγαλύτερα. Διάστιχο 0,007 μ. περίπου.

Πάνω στην ενεπίγραφη επιφάνεια διακρίνονται ίχνη από λεπτό βελόνι με λοξή φορά, από πάνω αριστερά προς τα κάτω δεξιά. Έντονα ίχνη λείανσης υπάρχουν και στη δεξιά στενή πλευρά, με ελαφρώς λοξή φορά. Στην πίσω επιφάνεια διακρίνονται ίχνη από αδρό βελόνι, με φορά οριζόντια ή ελαφρώς νεύουσα προς τα κάτω δεξιά. Τέλος, το πίσω μέρος του ανθεμίου και η πίσω ακμή της επάνω πλευράς είναι λοξότμητα. Δίνουμε λεπτομερή περιγραφή της στήλης για λόγους που θα φανούν στη συνέχεια.

Φέρει ελλιπή επιγραφή από 10 στίχους, της οποίας παραθέτουμε κεφαλαιογράμματη μεταγραφή (στοιχηδόν 9-10) 400 π.Χ. περίπου:

[---] *ΕΔΑΜ* [--]
[----] *ΡΑΙ* [--]
[----] *ΛΟΙΠ* [---]
[----] *ΕΚΟΜ* [-] *ΣΤ*
[----] *ΕΔΕΠΟΤ*
[----] *ΟΠΕΞ : ΧΑ*
[----] *ΔΟΛΟ* --
[----] *ΣΟΣ* [---]
[----] *Α Τ Ο* [---]
[-----]. [----]
[_ _ _ _ _ _ _]

Σε ελαφρώς μεταγενέστερη εποχή χαράχθηκαν αμελώς ορισμένα γράμματα ή λέξεις στην επιφάνεια του ανθεμίου και αμέσως κάτω από αυτήν (Πί ν. 13 β), των οποίων το νόημα δεν είναι κατανοητό. Διακρίνονται:

Ρ.
ΛΕΦ
ΑΕΑ
Σ Α

Ο αριθμός των μη σωζομένων αριστερά γραμμάτων κάθε στίχου μπορεί να υπολογιστεί με βάση το νοητό άξονα που διέρχεται από το μέσον του ανθεμίου.

Οι δύο πρώτοι στίχοι της κυρίως επιγραφής μπορεί να συμπληρωθούν με σχετική ασφάλεια:

[*Ἀρχ*] *έδαμ* [*ος*]
[*ho Θε*] *ραῖ* [*ος*]

Πρόκειται επομένως για επιγραφή που χάραξε και αφιέρωσε ο γνωστός Νυμφόληπτος Αρχέδαμος από τη Θήρα, ο οποίος λάξευσε ανάγλυφα, βωμούς, κόγχες και άλλα λαξεύματα στο λατρευτικό σπήλαιο της Βάρης κατά το τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[1].

Το νέο θραύσμα πρέπει να συνανήκει με την IG II^2, 4655 (=ΕΜ 341), όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει

---

1. Το Σπήλαιον του Πανός (ή του Νυμφολήπτου) της Βάρης είναι γνωστό από περιγραφές περιηγητών ήδη από το 18ο αι. (Chandler). Στη Γενάδειο Βιβλιοθήκη υπάρχει αδημοσίευτο χειρόγραφο του W. Gell, που επισκέφθηκε το χώρο το 1805, όπου περιγράφει μεταξύ των άλλων το σπήλαιο και δίνει απόγραφα των επιγραφών του (Ms 70.1). Ανάλογο χειρόγραφο επίσης του Gell, με σημειώσεις για τη σύνταξη του προηγουμένου χειρογράφου, απόγραφα επιγραφών, αλλά και ωραία σχέδια του

από την ίδια ποιότητα μαρμάρου, την ίδια μορφή και διαστάσεις γραμμάτων, το ίδιο πάχος της στήλης και τα ίδια ακριβώς ίχνη λάξευσης. Το παλαιό θραύσμα ανήκε στην κάτω αριστερή γωνία της στήλης, ενώ το νέο στην πάνω δεξιά (Πίν. 13 α). Δεν έχουν φυσική επαφή και δεν μπορεί να προσδιοριστεί το ύψος του ενδιάμεσου τμήματος που λείπει. Η σύνδεση της IG II^2, 4655 με το νέο τεμάχιο επιβάλλει την αναβίβαση της χρονολόγησής της στον 5ο αι. π.Χ., όπως είχε ήδη υποθέσει ο W. Peek[2].

Δυστυχώς η αποσπασματική διατήρηση της επιγραφής δεν επιτρέπει την ασφαλή συμπλήρωση, ούτε την κατανόηση του περιεχομένου της. Μόνον επισφαλείς υποθέσεις εργασίας μπορεί να γίνουν:

Στίχος 3: *]ΛΟΠ[* και στίχος 6: *]ΟΠΕΞ*: θα μπορούσαν πιθανώς να συμπληρωθούν ως *ἀλώπηξ* μάλλον, παρά ως κάποιο σύνθετο, όπως *κυναλώπηξ, χηναλώπηξ* (το πρώτο ενδεχομένως σε κάποια πλάγια πτώση).

Σχέση αλώπεκος με σπήλαιο είναι γνωστή από τη θαυματουργή διάσωση του Μεσσήνιου Αριστομένη από τον Καιάδα, που αναφέρει ο Παυσανίας (IV, 18, 4). Μήπως ο Νυμφόληπτος οδηγήθηκε στο σπήλαιο από αλώπεκα[3]; Μήπως κάποιο επεισόδιο της ζωής του συνδέεται με αλώπεκα;

Στο στίχο 4 τα ίχνη επιτρέπουν τη συμπλήρωση: *κ]εκόμ[ι]σ̣τ[αι]*. Στο στίχο 5 έχουμε πιθανώς: *μ]εδέποτ[ε*. Στο στίχο 7 ίσως έχουμε κάποιον τύπο μετοχής του *δολόω* ή *δουλόω* (*]δολομ̣ε̣[ )*[4]. Για τους λοιπούς στίχους δεν μπορεί να προταθεί συμπλήρωση, εκτός αν βρεθούν νέα θραύσματα σε συστηματική ανασκαφή του σπηλαίου. Δεν αποκλείεται από το στίχο 3 και εξής η επιγραφή να είναι έμμετρη.

Παραδόθηκε επίσης στο Μουσείο τμήμα εβραϊκής επιγραφής, προερχόμενο από τη θέση Εβραίικα της περιοχής Πικουλιάνικων Μυστρά. Έλαβε αριθ. ευρετηρίου ΕΜ 13495. Πρόκειται για θραύσμα πλάκας από σχιστοειδές λευκωπό μάρμαρο με πρασινωπές φλεβώσεις (Πίν. 14 α) με σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,175, πλάτος 0,125, πάχος 0,03-0,04 μ. Ύψος γραμμάτων 0,015 μ. περίπου. Διάστιχο 0,02 μ. περίπου. Σώζει τμήμα επιγραφής από έξι στίχους. Σύμφωνα με μια πρώτη ανάγνωση από τον Αν. Laniado, ο οποίος και θα κάνει τη δημοσίευση της επιγραφής, πρόκειται για επιτύμβια στήλη κάποιας «αγαπημένης Ναομί» και χρονολογείται μάλλον στο 16ο ή 17ο αι.

Σημειώνουμε ότι 40 περίπου ανάλογες επιγραφές από το εβραϊκό νεκροταφείο του Μυστρά έχουν μεταφερθεί κατά το παρελθόν στο Επιγραφικό Μουσείο[5].

Τέλος, από το φιλάρχαιο ιατρό Χαράλαμπο Στυλ. Γιαμαλάκη δωρήθηκε στο Μουσείο σημαντική εβραϊκή επιγραφή από λευκόφαιο μαρμαροειδή λίθο, που μέχρι το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο ήταν εντοιχισμένη πάνω από το ανατολικό παράθυρο της εβραϊκής συναγωγής της Κάντιας Ηρακλείου. Η συναγωγή αυτή, κτίσμα του 15ου αι., βομβαρδίστηκε και τελικά κατεδαφίστηκε το 1942. Στη θέση της χτίστηκε αργότερα το ξενοδοχείο Ξενία. Ο λίθος είχε περισυλλεγεί στο χωριό Ροδιά Ηρακλείου, όπου προφανώς μεταφέρθηκε μετά την κατεδάφιση της Συναγωγής.

Η επιγραφή (αριθ. ευρ. ΕΜ 13494) έχει τις εξής διαστάσεις: ύψος 0,22, πλάτος 0,83, πάχος 0,16 μ. Ύψος

σπηλαίου, φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών (Ms 4534 β). Μνεία και των δύο χειρογράφων κάνει ο P. Amandry, BCH, Suppl. VII, 1981, σ. 68 και BCH, Suppl. IX, 1984, σ. 405, 418-419, ο οποίος δίνει και φωτογραφίες ορισμένων σχεδίων του σπηλαίου και απογράφων επιγραφών. Ευχαριστώ τις Χάρι Καλλιγά και Penny Wilson, υπεύθυνες των αντίστοιχων βιβλιοθηκών για την πρόθυμη βοήθειά τους κατά τη μελέτη των χειρογράφων.

Για λοιπή βασική βιβλιογραφία για το σπήλαιο βλ. R. Chandler, Travels in Asia Minor and Greece, II, 1825, σ. 187-190. Ch. H. Weller - M.E. Dunham - I.C. Thallon - L.S. King - S.E. Bassett, The Cave at Vari, AJA 7 (1903), σ. 263-349 (η μόνη συστηματική ανασκαφή του σπηλαίου που έγινε μέχρι τώρα, η οποία πάντως πρέπει να θεωρηθεί όχι ολοκληρωμένη). W. Wrede, Attica, 1934, πίν. 10. W.J. Eliot, Coastal Demes of Attica, Toronto 1962, σ. 45. F. Muthmann, Mutter und Quelle, Mainz 1975, πίν. 16, 1-4. J. Travlos, Bildlexikon zur Topographie des Antiken Attica, Tübingen 1988, σ. 447-448, 461-465. Για τις προευκλείδιες επιγραφές από το ίδιο σπήλαιο βλ. IG I^3, 974-982 (=IG I^2, 778-800, όπου οι αριθμοί 790-800 αφορούν σε graffiti αγγείων), στις οποίες πρέπει πλέον να προστεθεί και η IG II^2, 4655 (βλ. παρακάτω). Για τις επιγραφές του 4ου αι. π.Χ. βλ. IG II^2, 4650-4654.

Οι αρχαιότερες επιγραφές που βρέθηκαν στο σπήλαιο, χρονολογούνται από τους ανασκαφείς στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. (χρονολογία κάπως υψηλή). Αντίθετα, τα παλαιότερα αγγεία και ειδώλια χρονολογούνται στα 460-450 π.Χ., χωρίς να αποκλείεται να ανατέθηκαν σε χρόνο λίγο μεταγενέστερο της κατασκευής τους. Οι δραστηριότητες του Νυμφολήπτου Αρχεδήμου τοποθετούνται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και πρέπει να συνοδεύτηκαν από αναβίωση της λατρείας των Νυμφών.

Για τους νυμφολήπτους γενικά βλ. τις μελέτες των N. Himmelmann-Wildschütz, Θεόληπτος, Marburg 1957 και W.R. Connor, Seized by the Nymphs: Nympholepsy and Symbolic Expression in Classical Greece, ClAnt 7 (1988), σ. 155-189 και ειδικά σ. 166-174, 182-183 (πρβλ. SEG XXXVIII, 27, 28, 2016).

2. AM 67 (1942), σ. 55. Ο ίδιος παραθέτει την ορθή γραφή του στίχου 2 *ΔΟΛΟΣ* και θεωρεί ως πιθανή συμπλήρωση *δολοσ[ύνην] ἔφυγον*.

3. Πάντως *ἀλώπηξ* είναι επίσης συνώνυμο της αλωπεκίας, γνωστής δερματικής ασθένειας που έχει ως συνέπεια την πτώση των μαλλιών, πράγμα που δεν ισχύει για τον Αρχέδημο, ο οποίος αυτοεικονίζεται με πλούσια κόμη. Βλ. Ιπποκράτης, Περὶ παθῶν, 35.

4. Πρβλ. *δολοσ* [στο στίχο 2 της IG II^2, 4655.

5. ΑΔ 12 (1916), Παρτμ., σ. 74-75. Επίσης Daniel Spiegel - Steven Bowman, Hebrew Epitaphs of Mistra, Diaspora Research Institute, Tel Aviv University 7, 1981, σ. 201-247.

γραμμάτων 0,02 μ. περίπου. Διάστιχο 0,02 μ. περίπου. Σώζεται ακέραια, με μικρές απολεπίσεις στη δεξιά πλευρά και φέρει κείμενο από τέσσερις στίχους (Πίν. 14 γ). Η επιγραφή είχε δημοσιευθεί με βάση παλαιά φωτογραφία από τον Zvi Ankori[6].

Πρόκειται για αναθηματική επιγραφή του γνωστού και από άλλες αρχειακές πηγές γιατρού Ισραήλ Ιακώβ Khoú li (Χούλου), γιου του Ραββί Σολομών, με την οποία ανέθεσε στη Συναγωγή το 1630 ένα ειλητάριο της πεντατεύχου (Torah) και κατασκεύασε μία «Κιβωτό της Διαθήκης» (Hekhal). Δεν αποκλείεται μία θήκη και ένας κύλινδρος της Τορά, ενετοκρητικής τέχνης του 17ου αι. μ.Χ., που είχαν περισυλλεγεί από τα ερείπια της Συναγωγής Ηρακλείου και είχαν μεταφερθεί στη Συναγωγή Πατρών (σήμερα στο Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος στην Αθήνα), να είναι αυτά που αναφέρει η αναθηματική επιγραφή του Khouli.

Μετά από περιπλανήσεις 50 περίπου ετών και με τη σύμφωνη γνώμη του ΚΑΣ η επιγραφή μεταφέρθηκε στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης στο Ηράκλειο (που συμπτωματικά βρίσκεται δίπλα στο χώρο όπου ήταν η Συναγωγή) για να εκτεθεί ως παρακαταθήκη του Δημοσίου[7].

Μία άλλη έμμετρη επιγραφή, με γράμματα αρχαϊκών χρόνων χαραγμένα πάνω σε λευκοκίτρινο ασβεστόλιθο, προσκομίστηκε στο Μουσείο για έλεγχο της γνησιότητάς της από την ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Χανίων), στην οποία είχε παραδοθεί από ιδιώτη που ισχυριζόταν ότι την ανεύρε σε σπήλαιο κοντά στο Ρέθυμνο.

Αποδείχθηκε ότι πρόκειται για κίβδηλο αντίγραφο της IG XII, 9, 287 (επιτύμβιο επίγραμμα του ναυτικού Φίλωνος), που το πρωτότυπό της φυλασσόταν στο Μουσείο Ερέτριας, όπου δεν ανευρέθη. Επειδή είναι γραμμένη σε αττικό αλφάβητο περιελήφθη στις IG I^3, 1517.

Ο κιβδηλοποιός χρησιμοποίησε τη μέθοδο των διαδοχικών μεγεθύνσεων με φωτοτυπικό μηχάνημα του γραμμικού σχεδίου της στήλης[8] το οποίο αντέγραψε εντελώς μηχανικά.

Όμως, προσεκτική παραβολή με τη μοναδική δημοσιευμένη φωτογραφία της γνήσιας επιγραφής[9] καθώς και με το έκτυπο που είχε την καλοσύνη να μας δανείσει η Ακαδημία του Βερολίνου, έδειξε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι η «επιγραφή Χανίων» είναι κίβδηλη, επειδή διαφέρει και ως προς το μέγεθος και ως προς το περίγραμμα. Άλλωστε ο Κουρουνιώτης περιγράφει το υλικό της γνήσιας ως φαιό σχιστόλιθο (οι IG αναφέρουν tabula lapidis caerulei), ενώ το υλικό της κίβδηλης είναι, όπως είπαμε, λευκοκίτρινος ασβεστόλιθος-κογχυλιάτης. Η κίβδηλη στήλη κατατέθηκε στο Επιγραφικό Μουσείο. Δεν αποκλείεται όμως να κυκλοφορούν και άλλα αντίγραφά της.

Κατά τη μελέτη των επιγραφών ΕΜ 13470[10] και ΕΜ 3886[11] από τον Peter Nulton επιτεύχθηκε συγκόλληση των δύο τεμαχίων.

Επ' ευκαιρία σημειώνουμε μια παλαιότερη συγκόλληση τεμαχίων επιγραφών από το ίδιο ιερό, που επεσήμανε η Χ. Καράπα-Μολιζάνι, για την οποία δεν έχει γίνει μνεία στο ΑΔ. Πρόκειται για τα θραύσματα ΕΜ 2501 α+β[12], ΕΜ 2771γ[13] και ΕΜ 6153 τα οποία συνανήκουν (Πίν. 14 β) και συμπληρώνουν το κείμενο ως εξής:

[*Ἀγ*]*αθῆι τ*[*ύχηι*]
[*Κα*]*λλίᾳ*[*ς*]
[*Λυσ;*] *μάχου*
[*Κυδα*] *θηναιεὺς*
[*Ἀπόλλ*] *ωνι Ξπὸ*
[*Ἄκραις*] *θεσμο-*
[*θετήσας*][14]

Στο εργαστήριο του Μουσείου συνεχίστηκε η αφαίρεση παλαιών οξειδωμένων στηριγμάτων, ο καθαρισμός της επιφάνειας επιγραφών από ιζήματα, άλατα και παλαιούς χονδροειδώς γραμμένους αριθμούς, καθώς και η κατασκευή νέων συμπληρώσεων με γύψο. Ιδιαίτερα αποτελεσματική αποδείχθηκε η μέθοδος καθαρισμού με υπερήχους.

Το Μουσείο συμμετείχε και κατά το 1996 με εκθέματά του σε εκθέσεις αρχαίων στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στην έκθεση «Μακεδόνες, οι Έλληνες του Βορρά» (Ρώμη, Βενετία, Αργεντινή), «Μέγας Αλέξανδρος» (Ρώμη) και «Λύσιππος» (Ρώμη).

6. Z. Ankori, The Living and the Dead. The Story of the Hebrew Inscriptions in Crete. Proceedings of the American Academy for Jewish Research 38-39 (1970-1971), σ. 85 κ.ε., εικ. 16 (ανατύπωση από την Universal Jewish Encyclopedia).

7. Αριθ. Αποφάσεως ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α2/Φ42/3281/4738/16-1-97. Η επιγραφή πρόκειται να επαναδημοσιευθεί πληρέστερα από τον A. Laniado που την ταύτισε. Πιστό εκμαγείο της επιγραφής κατασκευάστηκε από το μουσειακό γλύπτη Στέργιο Τζανέκα και δωρήθηκε στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος.

8. Κ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1897, σ. 151, αριθ. 5. H. Roehl, Imagines Incr. Gr. Antiquissimarum^3, XXV 1, σ. 75. Α. Αρβανιτόπουλος, Ελληνική Επιγραφική, 1937, σ. 125, εικ. 92.

9. Chr. Blinkenberg, Hades's Munding, Κοπεγχάγη 1919, σ. 10, εικ. 3.

10. Hesperia 15 (1946), σ. 139, αριθ. 2.

11. IG II^2, 2928.

12. IG II^2, 2925.

13. IG II^2, 2927.

14. Οι IG II^2, 2925 συμπληρώνουν το στίχο 2 [*Κα*] *λλίμ*[*αχος*]. Ο στίχος 3 θα μπορούσε να συμπληρωθεί και ως π.χ. *Καλλ*]*μάχου*.

Συνεχίστηκαν με επιτυχία τα μαθήματα σε φοιτητές και οι ξεναγήσεις σχολείων και άλλων ομάδων στο Μουσείο. Ευχάριστη διαπίστωση είναι ότι ο αριθμός των επισκεπτών αυξάνει σταθερά. Ίσως σε αυτό συνετέλεσε η προβολή του Μουσείου από τις ειδικές στήλες του Τύπου, οι εκπομπές στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση, καθώς και η συγγραφή από το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου ενός πολύπτυχου για την ιστορία και τα βασικά εκθέματά του, που εκδόθηκε από το ΤΑΠΑ και διανέμεται δωρεάν.

Ιδιαίτερη μέριμνα ελήφθη για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, με την κατασκευή προσβάσεων και την τοποθέτηση ειδικού ανελκυστήρα σε κλιμακοστάσιο, ώστε να είναι δυνατή η επίσκεψη του Μουσείου. Έγινε επίσης διάλεξη στη θεραπευτική κοινότητα Νόστος στη Σαλαμίνα και ακολούθησε επίσκεψη και ξενάγηση των μελών της κοινότητας στο Μουσείο.

Οι ξεναγήσεις αυτές θα συστηματοποιηθούν και θα πάρουν μορφή οργανωμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την ιστορία και εξέλιξη της ελληνικής γραφής, μόλις λυθεί το οξύτατο πρόβλημα χώρου που αντιμετωπίζει το Μουσείο και για το οποίο έχουν υποβληθεί συγκεκριμένες προτάσεις στο Υπουργείο Πολιτισμού.

Το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου ανταποκρίθηκε με προθυμία στα αιτήματα συναδέλφων από περιφερειακές Εφορείες για παροχή συνδρομής στην ανάγνωση επιγραφών (μερικές φορές επιτόπου), κατασκευή εκμαγείων και εκτύπων. Ιδιαίτερα στενή είναι η συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ακροπόλεως για τη σύνταξη ευρετηρίου των επιγραφών που προέρχονται από εκεί και φυλάσσονται στο Επιγραφικό Μουσείο. Εξυπηρετήθηκε επίσης επιτόπου ή δι' αλληλογραφίας μεγάλος αριθμός μελετητών.

Ο υπογράφων έλαβε μέρος με ανακοινώσεις επιγραφικού ενδιαφέροντος στο Η' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (Ηράκλειο), στο Β' Διεθνές Συμπόσιο «Η κληρονομιά του Μεγαλέξανδρου» (Κάιρο-Αλεξάνδρεια), ενώ ήταν μέλος της οργανωτικής επιτροπής του VI Διεθνούς Συμποσίου Αρχαίας Ναυπηγικής (Λαμία).

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Σημ.τ.Συντ. Το Βυζαντινό Μουσείο δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Το Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων της ΔΒΜΜ συνέχισε και κατά το 1996 να δραστηριοποιείται στους τομείς των μουσείων, των εκθέσεων, των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, καθώς και στην οργάνωση των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς, όπως αναφέρονται αναλυτικά παρακάτω, προωθώντας παράλληλα και τη συνεργασία του με τις Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και τα Μουσεία.

Το έτος 1996 η Διεύθυνση είχε μια σημαντική απώλεια. Ο ζωγράφος-συντηρητής Λεωνίδας Κάσσης, ένας δημιουργικός υπάλληλος της ΔΒΜΜ, απεβίωσε στη διάρκεια υπηρεσιακής αποστολής στην Πάτρα.

Τομέας Μουσείων

Το Τμήμα συνεργάστηκε με το Γραφείο Χανίων της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για την οργάνωση της Βυζαντινής Συλλογής Χανίων, η οποία στεγάστηκε στον ενετικό ναό San Salvatore. Επίσης, συνεργάστηκε με την 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για την οργάνωση της Αρχαιολογικής Συλλογής Μονεμβασίας, που θα στεγαστεί στο Τέμενος του Κάστρου.

Τομέας Εκθέσεων

Η εκθεσιακή δραστηριότητα του Τμήματος Βυζαντινών Μουσείων της ΔΒΜΜ περιορίστηκε στην παρουσίαση της φωτογραφικής έκθεσης: «Το Βυζάντιο ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση» σε τρεις ελληνικές πόλεις. Έτσι, μετά το Παρίσι και τη Θεσσαλονίκη (1993), τις Βρυξέλλες (1994) και το Σαντιάγο της Χιλής (1995), η έκθεση παρουσιάστηκε ως εξής:

1. Στη Δημοτική Πινακοθήκη της Πάτρας (25 Ιανουαρίου-25 Μαρτίου 1996), σε συνεργασία με το δήμο Πατρέων (Πίν. 15 α). Στην έκθεση προστέθηκε ειδικά ένα πανώ αφιερωμένο στην πόλη των Πατρών και τη θέση της μέσα στην ιστορική διαδρομή του Βυζαντίου. Το πανώ, καθώς και το πολύπτυχο συνοδευτικό φυλλάδιο, επιμελήθηκε η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Στο πλαίσιο της έκθεσης πραγματοποιήθηκε σειρά διαλέξεων στη Δημοτική Πινακοθήκη γύρω από το βυζαντινό πολιτισμό και το θεματικό αντικείμενο της έκθεσης από τις αρχαιολόγους Δέσποινα Ευγενίδου και Σουζάνα Χούλια, την αρχιτέκτονα-ιστορικό της τέχνης δρα Τζένη Αλμπάνη και το ζωγράφο-συντηρητή Λεωνίδα Κάσση.

2. Στην Πάρο, στις αίθουσες του δημοτικού σχολείου «Συγγρού» (27 Ιουλίου-1 Σεπτεμβρίου 1996), σε συνεργασία με το δήμο Πάρου, ο οποίος ενέταξε την έκθεση στο πλαίσιο του εορτασμού των 17 αιώνων της Παναγίας Εκατονταπυλιανής (Πίν. 15 β).

3. Στη Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Διδυμοτείχου (4-20 Οκτωβρίου 1996), σε συνεργασία με τη 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και τη 16η Μεραρχία Πεζικού.

Κατά τη διάρκεια του 1996, το Τμήμα δραστηριοποιήθηκε στην προετοιμασία εκθέσεων, που θα πραγματοποιούνταν το 1997. Συγκεκριμένα πρόκειται για τη συμμετοχή του Υπουργείου Πολιτισμού στην έκθεση: «Η Δόξα του Βυζαντίου», που διοργάνωσε το Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης και τη συνεργασία με το Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού για τη διοργάνωση έκθεσης με τίτλο: «Φώτης Κόντογλου - Ανταύγειες του Βυζαντίου στον 20ό αιώνα», στη Νέα Υόρκη, στο κτίριο του Ιδρύματος. Το Τμήμα επίσης εργάστηκε για την προετοιμασία μιας φωτογραφικής έκθεσης αφιερωμένης στα βυζαντινά μνημεία της Ελλάδας, τα οποία περιλαμβάνονται στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Τομέας Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Το Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων συνέχισε και διεύρυνε κατά το 1996 την εκπαιδευτική του δραστηριότητα. Συγκεκριμένα στην Αττική κατά την άνοιξη και το φθινόπωρο συνεχίστηκε η παρουσίαση του εκπαιδευτικού προγράμματος: «Μια μέρα στη μονή Καισαριανής». Το πρόγραμμα παρακολούθησαν 1400 μαθητές από δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της Αθήνας, του Πειραιά και άλλων περιοχών της Αττικής, ενώ, κατάλληλα προσαρμοσμένο, παρουσιάστηκε στους μαθητές Γυμνασίου Κωφών και Βαρηκόων Αργυρούπολης.

Το πρόγραμμα: «Τα μυστικά ενός μνημείου» αναμορφωμένο, με την προσθήκη της θεματικής ενότητας «Συντήρηση και αποκατάσταση του μνημείου», παρουσιάστηκε στη μονή Δαφνίου σε 1600 μαθητές από δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της Αττικής.

Παράλληλα το Τμήμα Μουσείων συνεργάστηκε με τις Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για την παρουσίαση προγραμμάτων σε χώρους της αρμοδιότητάς τους:

α) Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα: «Στον κόσμο των βυζαντινών χειρογράφων», που σχεδιάστηκε το 1995 από το Τμήμα Μουσείων και το Βυζαντινό Μουσείο, παρουσιάζεται από το φθινόπωρο του 1996 σε μόνιμη βάση στο Βυζαντινό Μουσείο στην Αθήνα και τη Βιβλιοθήκη Κοραή στη Χίο. Το Τμήμα Μουσείων ανέλαβε την εποπτεία της αναπαραγωγής του εποπτικού υλικού και την επιμόρφωση του προσωπικού της 3ης ΕΒΑ για την παρουσίαση του προγράμματος.

β) Για τον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων σχεδιάστηκε σε συνεργασία με τη 12η ΕΒΑ εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο: «Ημερολόγιο ανασκαφής». Το πρόγραμμα στοχεύει στη γνωριμία των μαθητών της περιοχής με την πόλη των παλαιοχριστιανικών χρόνων, τα κτίρια και τις λειτουργίες τους μέσα από μια διαδικασία έρευνας.

γ) Στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1996 εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο: «Εξερευνώντας το Μυστρά». Στο πλαίσιο του προγράμματος, που σχεδιάστηκε από το Τμήμα Μουσείων και την 5η ΕΒΑ, οι μαθητές με τη βοήθεια φυλλαδίου εργασίας, τοπογραφικού χάρτη, μέτρου και πυξίδας ανακαλύπτουν τη βυζαντινή καστροπολιτεία.

δ) Σε μια προσπάθεια πληρέστερης ενημέρωσης και επιμόρφωσης των Ομάδων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων των Εφορειών, το Τμήμα διοργάνωσε τριήμερη συνάντηση τον Ιούλιο του 1996. Στη συνάντηση παρευρέθηκε το προσωπικό των Εφορειών που απασχολείται στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να παρουσιάσουν τη δράση τους, να εκθέσουν τα προβλήματά τους, να ανταλλάξουν απόψεις, αλλά και να ενημερωθούν πάνω στις βασικές αρχές σχεδιασμού ενός εκπαιδευτικού εντύπου.

Κατά το 1996 οι συνεργασίες του Τμήματος με φορείς του εξωτερικού έγιναν πιο ουσιαστικές. Συγκεκριμένα συνεργάστηκε με το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Μητροπολιτικού Μουσείου της Ν. Υόρκης για τη διοργάνωση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο της έκθεσης: «Η Δόξα του Βυζαντίου».

Ευρωπαϊκά Προγράμματα

α) Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Το Τμήμα Μουσείων συνεργάστηκε με τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων για τη διοργάνωση του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς για τρίτη συνεχή χρονιά. Ο εορτασμός ήταν αφιερωμένος στα κάστρα. Εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν από τις 27 έως τις 29 Σεπτεμβρίου 1996 στα κάστρα του Μυστρά, της Ρόδου, του Πυθίου, των Ιωαννίνων, της Κέρκυρας, της Ηγουμενίτσας, της Κεφαλλονιάς, της Λαμίας. Το Τμήμα Μουσείων συνεργάστηκε με την 5η ΕΒΑ για την πραγματοποίηση μιας ανοιχτής μέρας στο κάστρο του Μυστρά.

Σε συνεργασία με το ΥΠΕΠΘ οι μαθητές της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού και της Α΄ και Β΄ τάξης του Γυμνασίου κλήθηκαν να επισκεφθούν ένα μνημείο της περιοχής τους και να ζωγραφίσουν ή να γράψουν τις εντυπώσεις τους.

β) Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο

Συνεχίστηκε η πιλοτική εφαρμογή του ευρωπαϊκού προγράμματος: «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο». Το προσωπικό του Τμήματος συνεργάστηκε με τις επιλεγμένες σχολικές ομάδες για τη μελέτη των μνημείων Άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Άγιοι Ανάργυροι Ψυρρή, Άγιος Ελευθέριος. Κατά το 1996 οι μαθητές ολοκλήρωσαν τη μελέτη των μνημείων, συνέταξαν ερωτηματολόγια με σκοπό να κεντρίσουν το ενδιαφέρον συμμαθητών, συγγενών και φίλων, σχεδίασαν ενημερωτικές αφίσες και φυλλάδια.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΚΑΚΟΥΡΗΣ

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Βιβλιοθήκη του Αδριανού

Δυτική-νοτιοδυτική πλευρά της πρόσοψης

Συνεχίστηκε η ανασκαφή στα νοτιοδυτικά της πρόσοψης του μνημείου και συγκεκριμένα κατά μήκος του υστερορωμαϊκού τείχους. Ερευνήθηκε ζώνη, πλ. 5 και μήκ. 14 μ., έως τον περίβολο του αρχαιολογικού χώρου επί της οδού Άρεως με ενδιαφέροντα αποτελέσματα:

α) Στη συνέχεια του νότιου πτερώματος της Βιβλιοθήκης του Αδριανού αποκαλύφθηκε η βόρεια παρειά τμήματος του υστερορωμαϊκού τείχους (μήκ. 17,80, σωζ. ύψ. 3 μ.), το οποίο παρακολουθείται έως τον περίβολο του αρχαιολογικού χώρου (Σχέδ. 1· Πίν. 16 α)[1]. Η τοιχοδομία του στο μεγαλύτερο μέρος της είναι παρόμοια με εκείνη της πρόσοψης του μνημείου, με τοιχοβάτη από λευκό μάρμαρο και ορθοστάτες από γκρίζο μάρμαρο Υμηττού, καθώς και άλλες λιθοπλίνθους, όλα σε β΄ χρήση. Πρόκειται για αρχιτεκτονικά μέλη που προφανώς προέρχονται από γειτονικά μνημεία, πιθανότατα από τη Ρωμαϊκή Αγορά, της οποίας ο βόρειος περίβολος απείχε μόλις 16 μ. νότια από τον περίβολο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού. Σε απόσταση 12 μ. από την παραστάδα του νότιου πτερώματος ένα τμήμα του υστερορωμαϊκού τείχους (μήκ. 4,20 μ.) έχει ακανόνιστη τοιχοδομία με μικρούς λίθους πάνω από τον τοιχοβάτη. Στο μέσον περίπου του τμήματος αυτού, σε ύψος 1,05 μ. από το επίπεδο της ρωμαϊκής αυλής, βρέθηκε ενσωματωμένος σε οριζόντια θέση γκρίζος ορθοστάτης (διαστ. 1,75×1, πάχ. 0,25 μ.), του οποίου το μεγαλύτερο μέρος εξέχει της βόρειας παρειάς του τείχους προς Β. και εδράζεται κατά το μεγαλύτερο μέρος του σε επίχωση. Η άνω επιφάνειά του παρουσιάζει έντονη φθορά από χρήση (πατήματα και αμαξοτροχιές) (Πίν. 16 α). Προφανώς στο τμήμα αυτό του τείχους ανοίχθηκε πύλη σε κάποια μεταγενέστερη εποχή, αφού αφαιρέθηκαν δύο ορθοστάτες από το σημείο αυτό. Ο ένας ορθοστάτης χρησιμοποιήθηκε ως κατώφλι, ενώ ο δεύτερος πρέπει να είναι εκείνος που βρέθηκε πεσμένος μέσα στην επίχωση, σε απόσταση 2,50 μ. ανατολικά από το σημείο αυτό. Σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε στο επίπεδο αυτό το άνοιγμα της πύλης πρέπει να έγινε γύρω στο 14ο αι. μ.Χ., με σκοπό να αποκτήσει διέξοδο ο δρόμος που περνούσε μπροστά από τη Ρωμαϊκή Αγορά και τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού με κατεύθυνση Ν.-Β. Σημειωτέον ότι ο Ι. Τραυλός τοποθετεί υποθετικά άνοιγμα πύλης στο υστερορωμαϊκό τείχος (τέλος 3ου-4ος αι. μ.Χ.) δυτικά από τη σημερινή οδό Άρεως[2], στη νοητή ευθεία του τμήματος δρόμου με κατεύθυνση Ν.-Β., που ανέσκαψαν οι αμερικανοί αρχαιολόγοι δυτικά της Πύλης της Αρχηγέτιδος, μπροστά στην απαρχή της ράμπας και στη βάση των κλιμάκων, οι οποίες οδηγούσαν στο κατά 4,50 μ. ψηλότερο επίπεδο τόσο του προπύλου, όσο και του ανδήρου που πρέπει να υπήρχε μπροστά στην πρόσοψη της Ρωμαϊκής Αγοράς[3]. Ο δρόμος αυτός, καθώς και η «πλατεία οδός», που συνέδεε την αρχαία με τη Ρωμαϊκή Αγορά, λόγω του χαμηλού επιπέδου όπου βρίσκονταν, επιχώσθηκαν μετά τον 8ο αι. μ.Χ., όπως αναφέρουν οι αμερικανοί ανασκαφείς[4]. Τότε είναι πιθανόν ο δρόμος με κατεύθυνση Ν.-Β. να μετατοπίστηκε προς Α., πλησιέστερα στην πρόσοψη της Ρωμαϊκής Αγοράς, οπότε προέκυψε η ανάγκη διάνοιξης άλλης πύλης στο τείχος, στη νοητή ευθεία της νέας γραμμής του δρόμου αυτού, ακριβώς ανατολικά της σημερινής οδού Άρεως.

Σε πολύ μεταγενέστερη εποχή, την εποχή της Τουρκοκρατίας, πιθανώς το 18ο αι., όταν στο δυτικό-νοτιοδυτικό μέρος της Βιβλιοθήκης του Αδριανού χτίστηκε το Βοεβοδαλίκι του Χατζή Αλή Χασεκή[5], το άνοιγμα της πύλης πρέπει να φράχτηκε πάλι με αμελές χτίσιμο, όπως μαρτυρεί μεγάλος κτιστός αγωγός ορθογώνιας διατομής, διαστ. 0,28×0,45, ύψ. 0,48-0,65 μ. (Πίν. 16 α).

β) Σε δύο σημεία του ανασκαφέντος χώρου, σε ύψος 0,35-0,40 μ. (από το σημείο 0 στο επίπεδο της ρωμαϊκής αυλής) αποκαλύφθηκαν λείψανα βυζαντινών χρόνων. Συγκεκριμένα σε απόσταση 13-14 μ., δυτικά από τον

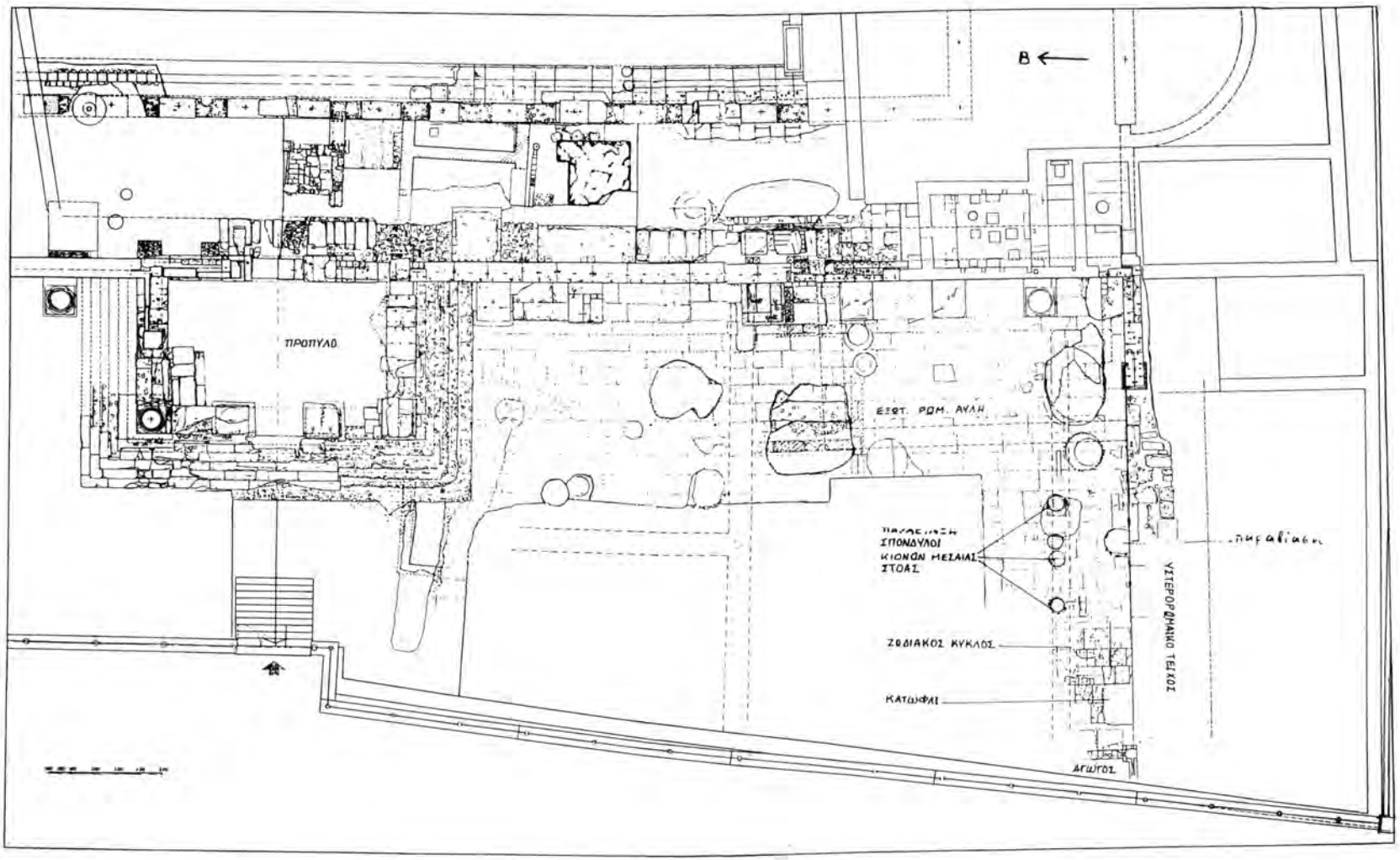
1. Τα σχέδια της ανασκαφής εκπόνησε η αρχιτέκτων της Εφορείας Ι. Τιγγινάγκα. Στην ανασκαφή συνεργάστηκε και η συνάδελφος Β. Βασιλοπούλου.

2. Agora XXIV, 1988, σ. 5-7, 49, 125-127, 136-140, πίν. 5.

3. Πρβλ. ανάλογο άνδηρο με ισχυρό ανάλημμα μπροστά στη Στοά του Αττάλου, The Athenian Agora. A Guide to the Excavation and the Museum, Athens 1990[4], σ. 133, εικ. 81-82.

4. Hesperia 44 (1975), σ. 337, εικ. 1. The Athenian Agora, ό.π., σ. 135, εικ. 86.

5. Ι. Κνιθάκης - Ι. Τιγγινάγκα - Φ. Μαλλούχου-Tufano, Το Βοεβοδαλίκι της Αθήνας, Επώνυμα αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας, Αθήνα 1986, σ. 107-124, εικ. 1-123.

Σχέδ. 1. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Νότια πτέρυγα. Κάτοψη της ανασκαφής στο νοτιοδυτικό μέρος της ρωμαϊκής αυλής.

τοίχο της πρόσοψης του μνημείου και σε μικρή απόσταση (1,10 μ.) βόρεια από το υστερορωμαϊκό τείχος αποκαλύφθηκε τμήμα πεσμένου τοίχου (χτισμένου με αργούς λίθους, σειρές πλίνθων και ισχυρό ασβεστοκονίαμα) που προφανώς ανήκε σε κατεστραμμένο κτίριο του β΄ μισού του 7ου αι. μ.Χ. σύμφωνα με δύο νομίσματα που βρέθηκαν ανάμεσα στις πέτρες και τα κεραμίδια του τοίχου (φόλλεις Κώνσταντος 642 και 654-658 μ.Χ., νομισματοκοπείου Κωνσταντινούπολης).

Σε απόσταση 22 μ. δυτικά από τον τοίχο της πρόσοψης και σε επαφή με το υστερορωμαϊκό τείχος αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο στενών αγωγών και φρεατίου, πάνω σε κτιστή βάση από πλίνθους και σκληρό κονίαμα. Ο ένας βρίσκεται σε επαφή με το τείχος, έχει αποκαλυφθέν μήκος 0,88, πλάτος 0,10 και ύψος 0,115 μ., κατεύθυνση Δ.-Α. και απολήγει σε φρεάτιο (διαμ. 0,38 μ.), ενώ ο άλλος, ιδίων περίπου διαστάσεων, αρχίζει από το φρεάτιο με κατεύθυνση και ρύση προς Β. (Σχέδ. 1). Οι αγωγοί και το φρεάτιο μπορούν να χρονολογηθούν στο 12ο-13ο αι. μ.Χ. σύμφωνα με την κεραμική και τα νομίσματα (δύο φθαρμένα ενετικά).

γ) Αποκαλύφθηκε η συνέχεια της ρωμαϊκής αυλής σε μια ζώνη, μήκ. 17 και πλ. 5 μ. περίπου, κατά μήκος του υστερορωμαϊκού τείχους (Σχέδ. 1). Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι σε όλη την πιο πάνω έκταση έως τον περίβολο του αρχαιολογικού χώρου εκτείνεται η ρωμαϊκή αυλή και, όπως φαίνεται, συνεχίζεται και κάτω από την οδό Άρεως σε άγνωστη όμως έκταση. Στον ανασκαφέντα αυτό χώρο αποκαλύφθηκε η υποδομή της αυλής από κοκκινωπό κουρασάνι, αρκετά φθαρμένη, με ίχνη πλακών. Επίσης αποκαλύφθηκε κατά χώραν ένα τμήμα της μαρμάρινης πλακόστρωσης, διαστ. 2,50×2,50 μ., με σπασμένες και βυθισμένες ορισμένες πλάκες. Οι κεντρικές πλάκες του τμήματος αυτού είναι από γκρίζο μάρμαρο. Εδώ βρέθηκαν λείψανα χαρακτού ζωδιακού κύκλου. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο ομόκεντρων κύκλων χαραγμένων με διαβήτη, διαμ. 1,60 και 1,80 μ. αντίστοιχα, εγγεγραμμένων σε τετράγωνο πλαίσιο. Στη λωρίδα που ορίζουν οι δύο κύκλοι υπάρχουν χαρακτές εγκάρσιες διαχωριστικές γραμμές. Έξω από τη νοτιοδυτική γωνία του πλαισίου βρέθηκε αμελώς χαραγμένο ζώο, που θυμίζει αιγόκερο (Πίν. 16 β). Σε άλλα σημεία του αποκαλυφθέντος τμήματος της αυλής, ιδίως κατά μήκος του υστερορωμαϊκού τείχους βρέθηκαν μερικές μεμονωμένες πλάκες, σπασμένες και βυθισμένες (Σχέδ. 1). Στο τμήμα αυτό της αυλής παρατηρούμε για πρώτη φορά ότι οι πλάκες δεν είναι όλες από πεντελικό μάρμαρο, ούτε ορθογώνιες και δεν έχουν κατεύθυνση Β.-Ν., όπως οι πλάκες του τμήματος της αυλής, πλ. 8 μ., κατά μήκος της πρόσοψης του μνημείου[6]. Οι πλάκες που βρέθηκαν κατά μήκος του υστερορωμαϊκού τείχους είναι τοποθετημένες σύρριζα στη γραμμή του τείχους, με κατεύθυνση Α.-Δ. (Σχέδ. 1· Πίν. 16 α-β). Και σε αυτό το τμήμα της ρωμαϊκής αυλής εντοπίστηκαν δύο παραβιάσεις[7], οι οποίες ερευνήθηκαν.

Η πρώτη, διαστ. 1,05×1,10 μ., βρίσκεται σε επαφή με το υστερορωμαϊκό τείχος, σε απόσταση 11,50 μ. δυτικά από τον τοίχο της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης του Αδριανού. Η έρευνα μέσα σε αυτήν κατέδειξε ότι το υστερορωμαϊκό τείχος έχει θεμελιωθεί μέσα στο φυσικό έδαφος, δηλαδή στη γκρίζα κιμηλιά, όπου αναβλύζουν υπόγεια νερά, διατρυπώντας στρώματα ελληνιστικής και ύστερης κλασικής εποχής. Η υποθεμελίωσή του αποτελείται από σειρές πωροπλίνθων (ύψ. 0,48-0,50 μ.) σε βαθμιδωτή διάταξη. Δηλαδή κάθε υποκείμενη σειρά εξέχει, αφήνει πατούρα 0,08-0,10 μ., ενώ η τέταρτη σειρά εισέχει ελαφρώς (Πίν. 16 γ). Η έρευνα έφθασε έως βάθος 2,30 μ. (από το επίπεδο της ρωμαϊκής αυλής), αλλά δεν ήταν δυνατόν να συνεχιστεί βαθύτερα, αφ' ενός λόγω στενότητας της παραβίασης και αφ' ετέρου λόγω των αναβλυζόντων υπογείων υδάτων.

Η δεύτερη παραβίαση, διαστ. 1,80×1,70 μ., βρίσκεται σε απόσταση 2,80 μ. βόρεια από το υστερορωμαϊκό τείχος και 10 μ. δυτικά από την πρόσοψη του μνημείου. Η έρευνα σε βάθος μέσα σε αυτήν αποκάλυψε αρχιτεκτονικά μέλη της Μεσαίας Στοάς της αρχαίας Αγοράς, τοποθετημένα κάτω από την υποδομή της αυλής. Πρόκειται για έξι τμήματα κιόνων (διαμ. 0,75 μ.), ένα κιονόκρανο, (ύψ. 0,35 μ. μαζί με τον άβακα, μήκ. πλευράς 0,88 μ.) και τμήμα πλίνθου στυλοβάτη (μήκ. πλευράς 0,95-1 μ.), καθώς και μικρότερα θραύσματα από πωρόλιθο, συγκεκριμένα πειραϊκό ακτίτη (Σχέδ. 1). Τρεις σπόνδυλοι των πιο πάνω κιόνων είναι σαφώς τοποθετημένοι κατακόρυφα. Ο ανατολικός (σωζ. ύψ. 0,93 μ.), πατάει πάνω στο πώρινο κιονόκρανο (συνολ. ύψ. 0,35 μ.) που έχει τοποθετηθεί ανεστραμμένο πάνω στην κιμηλιά. Σε απόσταση 1 μ. δυτικά δεύτερο τμήμα κίονα (σωζ. ύψ. 0,37 μ.) πατάει πάνω σε πλίνθο πώρινου στυλοβάτη, που εδράζεται επίσης στην κιμηλιά. Σε επαφή σχεδόν, δυτικά από το δεύτερο κίονα, εδράζεται τρίτος σπόνδυλος (σωζ. ύψ. 0,83 μ.) σε στρώση από μαρμάρινα θραύσματα. Ένας τέταρτος σπόνδυλος φαίνεται να είναι επίσης κατακόρυφα τοποθετημένος σε απόσταση 2 μ. δυτικά του τρίτου, όπως μαρτυρεί η άνω επιφάνειά του, που διαγράφεται κάτω από το ερυθρωπό

6. Πρβλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 12-16, Σχέδ. 1, 2· 49 (1994): Χρονικά, σ. 18, 20.

7. Πρβλ. παραβιάσεις σε άλλα σημεία της πλακόστρωτης ρωμαϊκής αυλής, ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 13-16, Σχέδ. 1· 49 (1994): Χρονικά, σ. 18· 50 (1995): Χρονικά, σ. 22 κ.ε.

κουρασάνι της αυλής (Σχέδ. 1). Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά από τα θραύσματα που βρέθηκαν γύρω από τους πιο πάνω σπονδύλους της Μεσαίας Στοάς είναι από φρύγιο μάρμαρο και προφανώς προέρχονται από κίονες του εσωτερικού περιστυλίου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού. Αυτό το γεγονός, καθώς και η κεραμική του τέλους του 3ου-4ου αι. μ.Χ., που περισυνελέγη σε αδιατάρακτο τμήμα της υποδομής της αυλής στα δυτικά του τρίτου σπονδύλου, μαρτυρούν ότι η πλακόστρωση της αυλής, τουλάχιστον στο τμήμα αυτό, δεν κατασκευάστηκε ταυτόχρονα με το μνημείο επί αυτοκράτορος Αδριανού, αλλά μετά την καταστροφή του εσωτερικού περιστυλίου του μνημείου και την κατασκευή του υστερορωμαϊκού τείχους (3ος αι. μ.Χ.), συγκεκριμένα μετά τον 4ο αι. μ.Χ. Την άποψη αυτή ενισχύουν και άλλα στοιχεία: α) το κοκκινωπό κουρασάνι της υποδομής της αυλής που εισχωρεί λίγα εκατοστά ανάμεσα στην ευθυντηρία και τον τοιχοβάτη του τείχους, β) οι πλάκες της αυλής που σώθηκαν κοντά στο τείχος είναι τοποθετημένες σύρριζα κατά μήκος της γραμμής του και μάλιστα με κατεύθυνση Α.-Δ., γ) το ακανόνιστο σχήμα αρκετών πλακών, όπως μαρτυρούν τα αποτυπώματά τους πάνω στο ερυθρωπό κουρασάνι. Από τα πιο πάνω στοιχεία προκύπτει σαφώς, ότι η αυλή της Βιβλιοθήκης του Αδριανού (τουλάχιστον αυτό το τμήμα της), κατασκευάστηκε μετά το υστερορωμαϊκό τείχος και πιθανώς είναι επέκταση ή επισκευή της αρχικής πλακόστρωσης. Αυτή μπορεί να έγινε στα τέλη του 4ου ή και στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. από τον έπαρχο του Ιλλυρικού Ερκούλιο, ο οποίος, ως γνωστόν, μεταξύ άλλων μνημείων της Αθήνας επισκεύασε και τη Βιβλιοθήκη[8]. Όπως είναι γνωστό, άγαλμα του Ερκούλιου είχε στηθεί στο πρόπυλο του μνημείου από τον σοφιστή Πλούταρχο σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, όπως μαρτυρεί επιγραφή χαραγμένη στο βόρειο θυραίο τοίχο της εισόδου[9].

Ύστερα από τα ανωτέρω θα πρέπει να ελεγχθεί κατά πόσον και το τμήμα της αυλής που βρίσκεται κοντά στο μνημείο έχει κατασκευαστεί την ίδια εποχή. Έχει προγραμματιστεί να γίνει μια δοκιμαστική τομή σε επαφή με τον τοίχο της πρόσοψης, σε αδιατάρακτο σημείο, ώστε με τη βοήθεια της κεραμικής να συμπεράνουμε τον ακριβή χρόνο κατασκευής και του υπόλοιπου τμήματος της αυλής.

Ο τρόπος που τοποθετήθηκαν κάτω από την υποδομή της αυλής τα πιο πάνω αρχιτεκτονικά μέλη, ιδίως οι κίονες της Μεσαίας Στοάς της αρχαίας Αγοράς[10], σε κατακόρυφη θέση, σε μία σειρά, με κανονικά διαστήματα ανάμεσά τους και σε απόσταση 2,80 μ. από το υστερορωμαϊκό τείχος, δεν είναι τυχαίος και δεν μπορεί να είχε προορισμό απλώς την ενίσχυση της υποδομής της αυλής στο σημείο αυτό. Πιθανότατα τοποθετήθηκαν έτσι για να υποστηρίξουν, να υποβαστάξουν κάποια κατασκευή. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να σκεφθεί κανείς ότι ίσως στήριζαν είτε κάποιο μικρό στέγαστρο ή μικρή στοά χρησιμοποιώντας ως πίσω τοίχο της το υστερορωμαϊκό τείχος.

Οι δύο πιο πάνω παραβιάσεις, αφού ερευνήθηκαν ανασκαφικά, επιχώσθηκαν με υγιές υλικό, άμμο και χαλίκι λατομείου έως το επίπεδο της αυλής.

Κεραμική. Στα βαθύτερα στρώματα, μέσα στις παραβιάσεις βρέθηκε ύστερη κλασική και ελληνιστική κεραμική, όστρακα μελαμβαφή από κυάθια, πινάκια, σκύφους και όστρακα από μεγαρικούς σκύφους (2ος-1ος αι. π.Χ.). Στην επίχωση της αυλής η κεραμική ήταν ανάμικτη, ρωμαϊκή-ύστερη ρωμαϊκή, ιδίως από χρηστικά αβαφή αγγεία, από αμφορείς, πρόχους, χυτροειδή αγγεία, λύχνους 3ου-5ου αι. μ.Χ., βυζαντινή κεραμική 12ου-14ου αι. μ.Χ., εφυαλωμένη κυρίως και λίγη χαρακτή, από κούπες, πινάκια, φρουτιέρες, λύχνους, καθώς και κεραμική εποχής Τουρκοκρατίας.

Νομίσματα. Κατά την έρευνα της επίχωσης της αυλής περισυνελέγησαν: ένα αθηναϊκό ρωμαϊκό νόμισμα (1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ.), δύο φόλλεις Κώνσταντος (642 και 654-658 μ.Χ.) και δύο ενετικά φθαρμένα (13ος-14ος αι.).

Γλυπτά - επιγραφές - αρχιτεκτονικά μέλη. Μαρμάρινα θραύσματα από γλυπτά, επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη, εκ των οποίων καταγράφηκαν 19 αξιόλογα. Τα περισσότερα προέρχονται από τις ανασκαφικές τομές και τις παραβιάσεις κοντά στο υστερορωμαϊκό τείχος.

Γλυπτά. 1. Αριθ. ΒΑ 1113. Δάχτυλο ποδιού κολοσσικού αγάλματος, σωζ. μήκ. 0,062, πάχ. 0,033 μ.

2. Αριθ. ΒΑ 1114. Πτυχή ενδύματος αγάλματος, σωζ. μήκ. 0,135, πλ. 0,09 μ.

3. Αριθ. ΒΑ 1115. Πτυχή με βαρίδι, σωζ. μήκ. 0,09, σωζ. πλ. 0,085 μ. Συγκολλάται με άλλα θραύσματα (αριθ. ΒΑ 803 και ΒΑ 896) από παλαιότερες ανασκαφές.

4. Αριθ. ΒΑ 1116. Πτυχή, σωζ. μήκ. 0,13, σωζ. πλ. 0,16 μ.

5. Αριθ. ΒΑ 1117. Κορμός γυμνού ανδρικού αγαλματίου (Διονύσου), σωζ. ύψ. 0,24 μ.

6. Αριθ. ΒΑ 1118. Μαρμάρινο φύλλο πιθανώς από κορινθιακό κιονόκρανο, σωζ. ύψ. 0,05, πλ. 0,025, πάχ. 0,025 μ.

8. Agora XXIV, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 63-64. Herculius in Athens; Pagan or Christian. Akten VII, Int. Kongr. f. Christ. Arch. Trier, 5-11 Sept., Vatican 1969, σ. 527-530. Hesperia 35 (1966), σ. 377-380.

9. IG II^2, 4224.

10. The Athenian Agora, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 177-180.

7. Αριθ. ΒΑ 1124. Τμήμα βραχίονα αγάλματος, σωζ. μήκ. 0,10, μεγ. διαμ. 0,13 μ.

8. Αριθ. ΒΑ 1125. Θραύσμα με πτυχές ενδύματος αγάλματος, σωζ. μήκ. 0,18, σωζ. πλ. 0,175, πάχ. 0,15 μ.

9. Αριθ. ΒΑ 1126. Άκρο χεριού αγαλματίου, μήκ. 0,075 μ.

10. Αριθ. ΒΑ 1127. Δάχτυλο κολοσσικής μορφής, σωζ. μήκ. 0,065, πάχ. 0,03 μ.

11. Αριθ. ΒΑ 1130. Τμήμα ιωνικής επίστεψης μαρμάρινου κυκλικού βωμού, μεγ. μήκ. χορδής 0,35, σωζ. ύψ. 0,35 μ.

12. Αριθ. ΒΑ 1137. Τμήμα αναγλύφου, που σώζει πτυχές ενδύματος κάποιας μορφής, σωζ. ύψ. 0,027, πλ. 0,24, πάχ. 0,16 μ.

13. Αριθ. ΒΑ 1141. Τμήμα βραχίονα κολοσσικού αγάλματος με λοξή ανάγλυφη ταινία, σωζ. μήκ. 0,155, μεγ. διαμ. 0,14 μ.

14. Αριθ. ΒΑ 1142. Θραύσμα βοστρύχου λιονταριού, μεγ. μήκ. 0,102 μ.

Ανάγλυφα. 1. Αριθ. ΒΑ 1129. Διπλό ανάγλυφο Κυβέλης 4ου αι. π.Χ., ύψ. 0,35, πλ. 0,40 κάτω, 0,38 άνω, βάθ. 0,17 μ.

2. Αριθ. ΒΑ 1132. Αριστερό τμήμα προσώπου γυναικείας μορφής από επιτύμβιο ανάγλυφο 4ου αι. π.Χ., σωζ. ύψ. 0,25, σωζ. πλ. 0,11 μ.

3. Αριθ. ΒΑ 1135. Μικρό ανάγλυφο που εικονίζει καθιστή μορφή, σωζ. ύψ. 0,11, πλ. 0,55 μ.

4. Αριθ. ΒΑ 1136. Τμήμα προσώπου παιδικής μορφής, ερωτιδέα(;), σωζ. ύψ. 0,10, σωζ. πλ. 0,06 μ. Ίσως προέρχεται από σαρκοφάγο.

Επιγραφές. 1. Αριθ. ΒΑ 1117. Τμήμα επιτύμβιου αναγλύφου, που σώζει και λείψανα επιγραφής με το όνομα του θανόντος, ύψ. 0,28, πλ. 0,095, πάχ. 0,12 μ.

2. Αριθ. ΒΑ 1131. Τμήμα ορθομαρμάρωσης με επιγραφή, μεγ. διαστ. 0,18×0,09, πάχ. 0,028 μ., ύψ. γραμμάτων 0,01 μ.

Βόρειος Οίκος

Μετά την αποξήλωση των προσκτισμάτων της πρώην αποθήκης Μέντη ΑΕ[11] που καταλάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος του Βόρειου Οίκου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού έγινε ανασκαφική έρευνα, η οποία είχε τα εξής αποτελέσματα:

1) Μέχρι βάθ. 1,30 μ. (από το επίπεδο του περιστυλίου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού) αποκαλύφθηκαν λείψανα νεότερων χρόνων (19ος αι.).

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν: τοίχος από αργούς λίθους και κονίαμα, πλ. 0,60, σωζ. μήκ. 5, σωζ. ύψ. 1,50 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., σε απόσταση 4,35 μ. περίπου δυτικά από τον ανατολικό τοίχο του Οίκου, δύο αποθηκευτικοί πίθοι, ένας (διαμ. 0,77 μ.) στη βορειοδυτική γωνία του Οίκου και δεύτερος (διαμ. 0,70 μ.) σε απόσταση 4,20 μ. ανατολικά του δυτικού τοίχου του Οίκου και 1,25 μ. βόρεια από το στυλοβάτη του Οίκου, σε βάθος 1 μ. Ανάμεσα στον τελευταίο πίθο και την υποθεμελίωση του στυλοβάτη βρέθηκε κτιστό φρέαρ-βόθρος, διαμ. 1 μ., σε απόσταση 3,60 μ. ανατολικά του δυτικού τοίχου του Οίκου (Σχέδ. 2). Ένας κτιστός αγωγός με καλυπτήριες πλάκες (πλ. 0,45, ύψ. 0,45, μήκ. 5,60 μ.), χτισμένος από κομμάτια πωρόλιθων αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,15 μ., κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του Οίκου (σε απόσταση 0,85 μ.). Κοντά στο στυλοβάτη ο αγωγός καμπτόταν δυτικά και απέληγε στο φρέαρ-βόθρο που αναφέραμε πιο πάνω (Σχέδ. 2). Στο ίδιο περίπου βάθος 1 μ., στο βόρειο και το νοτιοδυτικό μέρος του Οίκου, βρέθηκαν πολλά θραύσματα από πωροπλίνθους, μαρμάρινα γείσα και τμήματα του μαρμάρινου στυλοβάτη του Οίκου. Δύο τμήματα βρέθηκαν σε επαφή σχεδόν με το βόρειο τοίχο του Οίκου και σε απόσταση 3 μ. ανατολικά του δυτικού τοίχου, ενώ ένα άλλο τμήμα βρέθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του Οίκου. Τα παραπάνω τμήματα συγκολλήθηκαν και αποτέλεσαν:

α) σχεδόν πλήρως μια πλάκα του στυλοβάτη, διαστ. 1,76×0,90, πάχ. 0,26 μ., της οποίας η θέση πρέπει να ήταν στο μεσαίο μετακιόνιο του Οίκου και β) μέρος της συνεχόμενης προς Δ. πλάκας (σωζ. διαστ. 0,93×0,63, πάχ. 0,22 μ.), πάνω στην οποία στηριζόταν ο δυτικός κίονας του Οίκου (Πίν. 17 β). Επίσης βρέθηκαν θραύσματα μαρμάρινων γλυπτών, επιγραφών και άλλων αντικειμένων:

1. Αριθ. ΒΑ 1092. Τμήμα προστομιαίου φρέατος, σωζ. ύψ. 0,30, σωζ. πλ. 0,19, πάχ. 0,055, πάχ. χείλους 0,075 μ.

2. Αριθ. ΒΑ 1093. Τμήμα μαρμάρινου αγγείου, σωζ. ύψ. 0,075 μ.

3. Αριθ. ΒΑ 1094. Τμήμα επιγραφής, σωζ. ύψ. 0,19, σωζ. πλ. 0,14, πάχ. 0,115 μ.

4. Αριθ. ΒΑ 1095. Γωνιαίο τμήμα από κορινθιάζον επίκρανο ή σαρκοφάγο, σωζ. ύψ. 0,085, πλ. 0,09 μ.

5. Αριθ. ΒΑ 1096. Άκρο πόδι λέοντος με συμφυή πλίνθο, μεγ. σωζ. ύψ. 0,17, σωζ. διαστ. πλίνθου 0,065×0,13 μ.

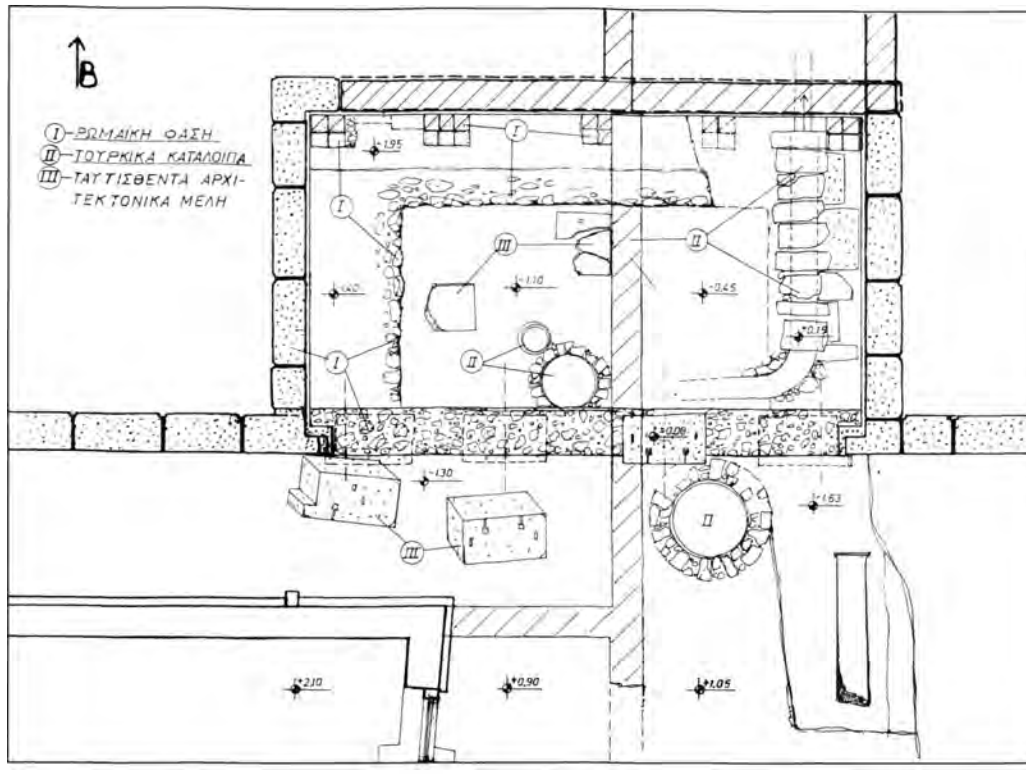
6. Αριθ. ΒΑ 1097. Ωοειδές αντικείμενο, πιθανώς από ιωνικό κυμάτιο, μήκ. 0,09, μεγ. πάχ. 0,026 μ.

7. Αριθ. ΒΑ 1098. Θραύσμα πτυχών από ενδεδυμένο άγαλμα, σωζ. ύψ. 0,14, πλ. 0,26, πάχ. 0,26 μ.

8. Αριθ. ΒΑ 1099. Άνω αριστερό τμήμα κορμού ενδεδυμένου γυναικείου αγάλματος, σωζ. ύψ. 0,33, πλ. 0,21, πάχ. 0,29 μ.

2) Η έρευνα στο χώρο του Οίκου αποκάλυψε ότι η θεμελίωση των τοίχων του Βόρειου Οίκου ενισχύεται εσω-

11. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 26.

Σχέδ. 2. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Οίκος του βόρειου περιβόλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τερικά με αργολιθοδομή (πλ. 1,70, ύψ. 1,90 μ. περίπου, από βάθ. 1,40 έως 3,30 μ.). Μέσα στην αργολιθοδομή έχουν ενσωματωθεί θραύσματα κεράμων, πλίνθων και λίγα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών και γλυπτών. Η ενίσχυση αυτή της θεμελίωσης έγινε μάλλον με το χτίσιμο του μνημείου, όπως προκύπτει από τα νομίσματα και την κεραμική, που χρονολογούνται κυρίως στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ. και όχι στους υστερορωμαϊκούς χρόνους κατά την ενσωμάτωση του περιβόλου του μνημείου στο υστερορωμαϊκό τείχος, όπως είχε αρχικά υποτεθεί, δεδομένου ότι δεν βρέθηκε ούτε ένα όστρακο μεταγενέστερο των αρχών του 2ου αι. μ.Χ.

3) Η θεμελίωση του στυλοβάτη του Οίκου εδράζεται σε βάθος 3,55 μ. και αποτελείται από χυτό υλικό (λίθους και ασβεστοκονίαμα). Το κάτω μέρος της εσωτερικά (βόρεια όψη) καλύπτεται από παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος, σε ύψος 1,20 μ., από βάθ. 2,35 έως 3,55 μ.

Η ευθυντηρία του στυλοβάτη αποτελείται από χυτό υλικό και κατά διαστήματα από πωροπλίνθους, που βρίσκονται στις θέσεις που αντιστοιχούν στις παραστάδες και τους δύο κίονες του Οίκου.

Σε απόσταση 2,55 μ. δυτικά από την ανατολική παραστάδα του Οίκου αποκαλύφθηκε κατά χώραν η πωρόπλινθος της ευθυντηρίας του στυλοβάτη του Οίκου, που βρισκόταν κάτω από τον ανατολικό κίονα (διαστ. 1,50×0,85, ύψ. 0,60 μ.). Η αντίστοιχη πωρόπλινθος της ευθυντηρίας (διαστ. 1,60×0,80, ύψ. 0,60 μ.), που βρισκόταν κάτω από το δυτικό κίονα, καθώς και άλλη πωρόπλινθος (διαστ. 1,45×0,85, ύψ. 0,55 μ.), που προφανώς αντιστοιχούσε στη δυτική παραστάδα του Οίκου, βρέθηκαν πεσμένες στην επίχωση, σε βάθος 1,30 μ., σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά από το στυλοβάτη. Με τη βοήθεια γερανού οι δύο πωρόπλινθοι της ευθυντηρίας τοποθετήθηκαν στη θέση τους, αφού συμπληρώθηκε το ελλείπον τμήμα της χυτής υποδομής του στυλοβάτη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι πλάκες του μαρμάρινου στυλοβάτη που βρέθηκαν στο ανώτερο στρώμα της επίχωσης του Οίκου προέρχονται η μεν μία, σχεδόν ολόκληρη, από το μεσαίο μετακιόνιο του Οίκου, η δε άλλη, αποσπασματικά σωζόμενη, από τη συνεχόμενη προς Δ. πλάκα, όπου πατούσε ο δυτικός κίονας του Οίκου, όπως προκύπτει από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των πλακών (διαστάσεις, αναθυρώσεις, ίχνος έδρασης κίονος) που αναγνώρισαν οι αρχιτέκτονες Ι. Κνιθάκης και Ι. Τιγγινάγκα. Οι πλάκες

αυτές αποκαταστάθηκαν ήδη στις θέσεις τους (Πίν. 17 β)[12].

Σε απόσταση 1,80 μ. νότια από την ανατολική παραστάδα του Οίκου, στο χώρο του περιστυλίου, σε βάθος 1,63 μ. αποκαλύφθηκε το άνω μέρος αρράβδωτου κίονα από λευκό μάρμαρο (σωζ. μήκ. 2,73, άνω διαμ. 0,54, μεγ. διαμ. στο σπάσιμο 0,555 μ.), πεσμένος με κατεύθυνση Β.-Ν. Σώζεται η άνω απόληξη του κίονα προς Β. με καλοδουλεμένο κυμάτιο στην παρυφή (Σχέδ. 2). Δεν είναι δυνατόν να λεχθεί, εάν πρόκειται για κίονα του Οίκου, γιατί δεν υπάρχουν στοιχεία για το είδος των κιόνων του Οίκου και των εξεδρών. Με τη βοήθεια γερανού ο κίονας μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε κοντά στο δυτικό τοίχο του Οίκου, αφού τελείωσε η ανασκαφική έρευνα και επιχώσθηκαν τα σκάμματα με υγιές υλικό (χαλίκι και άμμο λατομείου) έως το ύψος της αρχαίας στάθμης (Πίν. 17 β)

4) Η θεμελίωση του βόρειου τοίχου-περιβόλου του Οίκου αποτελείται από επτά πώρινους ανισοϋψείς δόμους (ύψ. 0,52-0,77 μ.), που εδράζονται επάνω σε διαπλάτυνση από χυτό υλικό σε βάθος 4,85 μ. Η διαπλάτυνση αυτή είναι κατασκευασμένη μέσα σε τάφρο ανοιγμένη στο φυσικό έδαφος (κιμηλιά), αλλά είναι άγνωστο σε τι βάθος εδράζεται, γιατί η έρευνα σταμάτησε σε βάθος 5,15 μ., λόγω της στενότητας χώρου και του κινδύνου κατάρρευσης των πρανών.

Σε επαφή με την εσωτερική (νότια όψη) της θεμελίωσης του βόρειου τοίχου του Οίκου (κοντά στη βορειοδυτική γωνία του), σε βάθος 1,96 μ. αποκαλύφθηκαν οι εδράσεις ενός τοξυλλίου, ενώ προς το μέσον του βόρειου τοίχου λείψανα άλλου πλινθόκτιστου τοξυλλίου, που στήριζαν τον τοιχοβάτη. Η υποθεμελίωση της έδρασης των τοξυλλίων (διαστ. 0,40×0,40 μ.) αποτελείται από χυτό υλικό και φθάνει σε βάθος 4,70 μ. μέσα στο φυσικό έδαφος (Πίν. 17 γ).

Στρωματογραφία. Στην επίχωση διακρίναμε δεκατρία στρώματα: τα δύο πρώτα ήταν χαλαρά μπαζώματα νεότερων χρόνων (19ος αι.), όπως προκύπτει από λείψανα δύο τοίχων, δύο αποθηκευτικούς πίθους, το κτιστό φρέαρ-βόθρο, τον κτιστό αγωγό, την κεραμική και τα έντεκα νομίσματα (οκτώ Γεωργίου Α΄, ένα Αγγλοκρατίας του Ιονίου Κράτους (1846), ένα γαλλικό Ναπολέοντος Γ΄ (1856), και ένα ασημένιο τουρκικό φθαρμένο).

Τα επόμενα οκτώ στρώματα (3-10), από βάθ. 1,90 έως 3,70 μ., ήταν παρόμοιας υφής ήτοι κοκκινόχωμα, ανάμικτο με κιμηλόχωμα και λατύπη πωρόλιθου σε διαφορετική πυκνότητα. Προφανώς πρόκειται για υλικό που προέρχεται από την εκσκαφή των θεμελίων του μνημείου και την κατεργασία των πωροπλίνθων του περιβόλου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την επίχωση της τάφρου θεμελίωσης μετά το χτίσιμο του Βόρειου Οίκου.

Το ενδέκατο στρώμα, βάθ. 3,70-4,20 μ., ήταν καθαρό κιμηλόχωμα ανάμικτο με λατύπη, ενώ το δωδέκατο, βάθ. 4,20-4,40 μ., χώμα κοκκινωπό πατημένο. Σε βάθος 4,40 μ. βρέθηκε το φυσικό έδαφος (κιμηλιά), στο οποίο σκάφτηκε η τάφρος θεμελίωσης του βόρειου περιβόλου.

Στα στρώματα 3-6 από βάθ. 1,90 έως 2,65 μ., βρέθηκαν κομμάτια τοιχογραφιών με απομίμηση ορθομαρμάρωσης, κεραμίδες με μεσαίο προφίλ, κομμάτια ωμών πλίνθων, νομίσματα και κεραμική κυρίως 1ου αι. π.Χ. - 1ου/2ου αι. μ.Χ., πράγμα που μαρτυρεί κατοίκηση του χώρου από την ελληνιστική έως την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή, πριν χτιστεί το μνημείο (πρβλ. λείψανα κατοικιών υστεροελληνιστικής πρώιμης ρωμαϊκής εποχής που ανασκάφηκαν κάτω από το δυτικό περιστύλιο, νοτιοανατολικά του προπύλου καθώς και άλλα ανάλογα λείψανα δυτικά-νοτιοδυτικά από αυτό)[13].

Κεραμική. Ελάχιστα γεωμετρικά όστρακα, δύο από σκύφους του 6ου αι. π.Χ., δύο-τρία μελανόμορφα και μελανόγραφα τέλους 6ου αι. π.Χ., όστρακα από μελαμβαφή πινάκια με εμπίεστη διακόσμηση (ανθέμια κυρίως) τέλους 5ου-4ου αι. π.Χ., θραύσματα από μεγαρικούς σκύφους με ανάγλυφη διακόσμηση 2ου-1ου αι. π.Χ., θραύσματα λύχνων 1ου αι. π.Χ. - 2ου αι. μ.Χ., λίγα όστρακα δακρυδόχων. Τμήματα αμφορέων: λαιμοί με στόμιο, δύο ενσφράγιστες λαβές 1ου αι. π.Χ., λαιμός με στόμιο αμφορέα με γραπτό ελληνικό αριθμό (*Φλμ*), άλλο όστρακο με γραπτό αριθμό (*ω*) (800) 2ου αι. μ.Χ., κάτω μέρος θασιακού αμφορέα, λαβή πυραύνου με προστατευτικό πλακίδιο, που φέρει ανάγλυφο ανθέμιο. Τμήμα από το κάτω μπροστινό μέρος πήλινου γυναικείου ειδωλίου.

Από τα ανώτερα στρώματα περισυνελέγη κεραμική με πράσινη, κίτρινη και καστανή εφυάλωση, καθώς και λίγα όστρακα από κούπες με χαρακτή διακόσμηση (12ου-14ου αι. μ.Χ.), ανάμικτα με νεότερη κεραμική από πορσελάνη, θραύσματα γυάλινων ποτηρίων κ.ά.

Νομίσματα. Από τα δύο ανώτερα στρώματα περισυνελέγησαν πέντε νεότερα νομίσματα, από τα οποία ένα Γεωργίου Α΄.

Από την ερευνητική τομή Δ: ένα χάλκινο Σικυώνος τέλους 4ου-3ου αι. π.Χ., ένα εποχής Αυγούστου (22 π.Χ.), αθηναϊκά ή άλλων πόλεων 1ου αι. π.Χ. - 2ου αι. μ.Χ.

Διάφορα. Μολύβδινο σταθμίο με ανάγλυφο αμφορέα,

12. Βλ. παρακάτω σχετική έκθεση και σχέδια αρχιτεκτόνων Ι. Τιγγινάγκα και Ι. Κνιθάκη, σ. 33 κ.ε.

13. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 13, Σχέδ. 1, Πίν. 21, 22α. Όστρακα, IV (1995), σ. 139-141, σχέδ. 3, εικ. 2-3. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 18.

1ου αι. π.Χ. Θραύσματα διαφόρων μετάλλινων αντικειμένων. Οστέινος αστράγαλος.

Λίθινα. Από τις ερευνητικές τομές στα ανώτερα διαταραγμένα στρώματα μέχρι βάθ. 1,30 μ. περίπου περισυνελέγησαν:

1. Αριθ. ΒΑ 1088. Τμήμα επιγραφής, σωζ. ύψ. 0,44, πλ. 0,16, πάχ. 0,09 μ.

2. Αριθ. ΒΑ 1102. Θραύσμα με πτυχές, σωζ. μήκ. 0,24 μ.

3. Αριθ. ΒΑ 1103. Μικρό θραύσμα με γράμμα *Ο*, μεγ. διαστ. 0,08×0,05, πάχ. 0,316 μ.

4. Αριθ. ΒΑ 1104. Ενεπίγραφο θραύσμα από βάθρο(;), σωζ. ύψ. 0,115, πλ. 0,135 μ.

5. Αριθ. ΒΑ 1105. Επίμηκες θραύσμα κοιλόκυρτης πτυχής, σωζ. μήκ. 0,145 μ.

6. Αριθ. ΒΑ 1106. Θραύσμα με πτυχές, μεγ. διαστ. 0,13 μ.

7. Αριθ. ΒΑ 1107. Μικρό ενεπίγραφο θραύσμα, που σώζει γράμμα *Χ*, μεγ. διαστ. 0,09×0,04×0,06 μ.

8. Αριθ. ΒΑ 1108. Τμήμα βραχίονα ή κνήμης ενδεδυμένου αγάλματος, σωζ. μήκ. 0,19, πλ. 0,10 μ.

9. Αριθ. ΒΑ 1109. Τμήμα ενεπίγραφου τιμητικού βάθρου, σωζ. ύψ. 0,28, πλ. 0,35, πάχ. 0,17 μ.

10. Αριθ. ΒΑ 1112. Μικρό ενεπίγραφο θραύσμα με δύο γράμματα: *ΙΣ*, σωζ. ύψ. 0,18, πλ. 0,12, πάχ. 0,105 μ.

Από την εις βάθος ερευνητική τομή Δ στο δυτικό μέρος του Οίκου:

11. Αριθ. ΒΑ 1119. Τμήμα μαρμάρινης φιάλης, μήκ. χορδής 0,20 μ., υπολογ. διαμ. 0,27 μ., με επιπεδόγλυφο σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα στην κάτω επιφάνεια της βάσεως (Πίν. 17 α).

12. Αριθ. ΒΑ 1143. Μαρμάρινο πυραμιδοειδές αντικείμενο με ανάγλυφο ρόδακα σε κάθε πλευρά, ύψ. 0,09 μ.

Δύο τμήματα με πτυχές από μεγάλα αγάλματα:

13. Αριθ. ΒΑ 1121, μεγ. σωζ. μήκ. 0,38, μεγ. πλ. 0,26, σωζ. πάχ. 0,11 μ.

14. Αριθ. ΒΑ 1122, μεγ. σωζ. μήκ. 0,115, μεγ. πλ. 0,40, σωζ. πάχ. 0,155 μ.

Πλάκα

Οδός Πανός 22

Στο παραπάνω ακίνητο ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ, κατά τις εργασίες εκσκαφής περιμετρικών τάφρων για την ενίσχυση των θεμελίων των τοίχων του, αποκαλύφθηκαν λείψανα υστεροβυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων σε πέντε δωμάτια, συγκεκριμένα στα τρία δωμάτια κατά μήκος της πρόσοψης στην ανατολική πλευρά του ακινήτου, καθώς και στα δύο κεντρικά. Επακολούθησε ανασκαφική έρευνα, η οποία αποκάλυψε σε βάθος 0,50-0,60 μ. λείψανα τοίχων (πλ. 0,50 μ.) και πέντε κτιστούς σιρούς διαφόρων διαμέτρων (0,75-1,40 μ.), χτισμένων από αργούς λίθους και πλίνθους με ισχυρό συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Προφανώς πρόκειται για το κατώι μιας οικίας υστεροβυζαντινών ή μεταβυζαντινών χρόνων, όπως μαρτυρεί η κεραμική. Επίσης βρέθηκαν λείψανα ταφής πιθανώς υστερορωμαϊκών χρόνων στο βορειοανατολικό δωμάτιο.

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ-ΧΩΡΕΜΗ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Βιβλιοθήκη του Αδριανού

Δυτικό τμήμα - πρόσοψη

Στον αρχαιολογικό χώρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού συνεχίστηκαν οι εργασίες καταγραφής, συντήρησης και συγκόλλησης του αρχαίου υλικού του προερχόμενου από τις ανασκαφές και αποξηλώσεις, παράλληλα με τη μελέτη ταύτισης των αρχιτεκτονικών μελών του προπύλου.

1. Ταυτίστηκε η θέση έξι τμημάτων στυλοβάτη-τοιχοβάτη, τα οποία συντιθέμενα απέδωσαν το συνολικό μήκος του τοιχοβάτη του νότιου εγκάρσιου τοίχου του προπύλου, στη συμβολή του με θυραίο τοίχο (ΑΒ 198 α-στ). Τα τμήματα εντοπίστηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, από το 1982 ως το 1994, και σε διαφορετικές θέσεις, προερχόμενα είτε από αποξηλώσεις μέχρι και νεότερων καταλοίπων (περίβολος Δεξίππου-Άρεως) είτε ήταν διάσπαρτα στο χώρο (μέχρι το ανατολικό περιστύλιο).

2. Συγκολλήθηκαν τμηματικά, μετά από στατικό υπολογισμό[14], τα πέντε τεμάχια του δεξιού μισού τμήματος του μοναδικού σωζομένου επιστυλίου, του μεσαίου διευρυμένου μετακιονίου του προπύλου[15] (ΑΒ 610). Κατά τη συγκόλληση των τμημάτων, συνολ. μήκ. 1,90 μ., παρενεβλήθη μικρό συμπλήρωμα από νέο μάρμαρο, που λαξεύτηκε από εκμαγείο, στο οποίο αφέθηκε ημιτελής η διαμόρφωση της διακοσμητικής βάθυνσης της κάτω επιφάνειας του επιστυλίου, λόγω έλλειψης, μέχρι τώρα, στοιχείων για τον τρόπο και τη μορφή κατάληξής της (ευθεία ή καμπύλη) πριν τη συνάντησή της με τον άβακα του κιονοκράνου. Επίσης, από τα ίχνη διατρήματος κατά το μέ-

14. Οι στατικοί υπολογισμοί έγιναν από τον πολιτικό μηχανικό Β. Παπαδημητρίου. Οι συγκολλήσεις του αρχαίου υλικού γίνονται από τους ειδικευμένους μαρμαροτεχνίτες Θ. Λαμπαδίτη και Ν. Σκαρή.

15. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 23-24, Πίν. 16β.

σον της αριστερής θραυσμένης επιφάνειας που αντιστοιχεί με τον άξονα του επιστυλίου, διαπιστώθηκε ότι για την ανατίναξη του μεγάλου αρχιτεκτονικού μέλους, αρχικού μήκους 3,80 μ., χρησιμοποιήθηκε πυρίτιδα[16], όταν το 1783 έγιναν από τον Χασεκή οι κατεδαφίσεις του προπύλου[17].

3. Επίσης συγκολλήθηκαν και συντηρήθηκαν τμήματα των βαθμίδων του κλιμακοστασίου του προπύλου και θραύσματα της βαθμίδας του βόρειου περιστυλίου κατά το μέσον του μήκους του.

4. Έγινε η αποκόλληση των τοιχογραφιών από τα κατάλοιπα τοίχων υστεροελληνιστικής - πρώιμης ρωμαϊκής οικίας στα νοτιοδυτικά του προπύλου και επιχώσθηκε η ανασκαφική τομή με στρώματα αδρανών υλικών (με διαβροχή και συμπίεση) μέχρι του επιπέδου της ρωμαϊκής αυλής.

5. Συνεχίστηκαν οι εργασίες καθαρισμών και διευθετήσεων στο σύνολο του χώρου, διαλύθηκαν δύο μεγάλοι λιθοσωροί για τη διάνοιξη πρόσβασης στο εσωτερικό του, μεταφέρθηκαν με τη βοήθεια γερανού και διευθετήθηκαν σε άλλες θέσεις ογκώδη αρχιτεκτονικά μέλη για την απελευθέρωση του χώρου βορειοδυτικά του προπύλου και την προετοιμασία του για ανασκαφή.

6. Στη νοτιοδυτική περιοχή του χώρου, εσωτερικά της περίφραξης[18], εγκαταστάθηκε νέο δίκτυο προβολέων και ενισχύθηκε το παλαιότερο, μπροστά από τη βόρεια πτέρυγα της πρόσοψης.

Μελέτη αναστήλωσης. Μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 1996 ολοκληρώθηκε η μελέτη «Αναστήλωσης του προπύλου και αποκατάστασης της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης του Αδριανού», η οποία εγκρίθηκε με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΑΑΜ/957/59741/21-11-96 απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού μετά από την ομόφωνη γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με την απόφαση εγκρίθηκαν:

Α. Αναστήλωση της τετρακιόνιας πρόσοψης και της παραστάδας του νότιου εγκάρσιου τοίχου του προπύλου και η αποκατάσταση του θριγκού κατά το πρότυπο των απεικονίσεων του 17ου-18ου αι., κυρίως αυτής του J. Carrey (1674) και των J. Stuart - N. Revett (1753). Θα αναστηλωθούν δηλαδή σταδιακά με την προσθήκη νέου υλικού, ο 2ος, 3ος, 4ος κίονας και η παραστάδα του νότιου εγκάρσιου τοίχου, αφού προηγηθεί η αποκατάσταση-συμπλήρωση του στυλοβάτη-τοιχοβάτη και των τριών νέων βάσεων των κιόνων και της παραστάδας, καθώς και η αποκατάσταση διά επιχωματώσεως της αρχαίας στάθμης του προπύλου. Επί των ολόσωμων κιόνων και της παραστάδας θα τοποθετηθούν τα ταυτισθέντα κιονόκρανα του 3ου και 4ου κίονα και το επίκρανο της παραστάδας του νότιου εγκάρσιου τοίχου ενώ θα ανακατασκευαστεί το κιονόκρανο του 2ου κίονα. Τέλος, θα ανακατασκευαστούν με νέο υλικό τα επιστύλια και η ζωφόρος του 1ου και 2ου μετακιονίου, στα οποία θα ενσωματωθεί το ταυτισθέν τμήμα του επιστυλίου του μεσαίου μετακιονίου, και επί αυτών θα τοποθετηθούν τα ταυτισθέντα τμήματα των γείσων και του ορθοστάτη του αετώματος μετά τις απαραίτητες συμπληρώσεις με νέο υλικό.

Β. Η αποκατάσταση της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης με την ανακατασκευή των αφανών δομικών στοιχείων του τοίχου εσωτερικά, δηλαδή των τοξυλλίων και των συμπαγών τμημάτων τους, έως ότου προκύψουν στοιχεία για την ανακατασκευή των υπολοίπων τοιχοβατών και ορθοστατών του βόρειου τμήματος του τοίχου μέχρι τη στάθμη του πρώτου δόμου. Επίσης, η αναδιάταξη του ταυτισθέντος αγελαίου υλικού της νότιας πτέρυγας και η ανασύνθεση με σύμπτυξη του ρυθμού των τμημάτων του θλαστού θριγκού της.

Γ. Τέλος, εγκρίθηκε η αποκατάσταση της αρχαίας στάθμης του συνόλου της ρωμαϊκής αυλής, που εκτεινόταν μπροστά στην πρόσοψη, καθώς και τμημάτων του δυτικού περιστυλίου, μετά την ολοκλήρωση των ανασκαφών.

Βόρειο τμήμα

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών οι εργασίες επικεντρώθηκαν κυρίως στο βόρειο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου, στην περιοχή που καταλαμβανόταν από τα αυθαίρετα προσκτίσματα της εταιρείας Μέντη[19]. Εκεί ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποξηλώσεων-διαμορφώσεων, συντήρησης και αποκατάστασης, οι οποίες απέδωσαν το σύνολο του Βόρειου Οίκου του μνημείου, ο οποίος σώζεται σε όλο του το ύψος (οκτώ σειρές πωροπλίνθων και το γείσο) και μεγάλο τμήμα του βόρειου περιβόλου και του περιστυλίου (μήκος 17,40 μ.) στα δυτικά του Οίκου. Συγκεκριμένα έγιναν οι ακόλουθες εργασίες:

1. Αποξηλώθηκαν τα εναπομείναντα παραπήγματα του

16. Μ. Κορρές - Χ. Μπούρας, Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος, Αθήνα 1983, σ. 371-373. Μ. Κορρές - Κ. Ζάμπας κ.ά., Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος, Αθήνα 1989, Ζα, σ. 66, σημ. 3.

17. Γ. Κνιθάκης - Ι. Τιγγινάγκα - Φ. Μαλλούχου - Tufano, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 110-116.

18. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 24. Η ολοκλήρωση και προσωρινή παραλαβή του έργου έγινε το α΄ εξάμηνο του 1995.

19. ΑΔ, ό.π., σ. 23.

ισογείου και τμήματα νεωτερικών τοίχων που επικάλυπταν τους αρχαίους τοίχους του Οίκου και του περιβόλου. Καθαιρέθηκαν οι πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα της οροφής και των δαπέδων του υπογείου και το κλιμακοστάσιο καθόδου, εκτός του τμήματος της πλαισιωτής κατασκευής από οπλισμένο σκυρόδεμα μεταξύ του περιβόλου και της αρχαιολογικής αποθήκης, η οποία αντιστηρίζει μερικώς το βόρειο τοίχο της τελευταίας (Πίν. 18 α).

2. Ο συγκεκριμένος υπόγειος χώρος, έκτασης 100 τ.μ., περίπου, επισκευάστηκε και διαμορφώθηκε σε συμπληρωματικό αποθηκευτικό χώρο του εργοταξίου, αφού προηγήθηκαν εργασίες ενίσχυσης-υποστύλωσης της οροφής του. Αρμολογήθηκαν και επιχρίστηκαν οι περιμετρικοί τοίχοι, κατασκευάστηκαν ανοίγματα φωτισμού και πρόσβασης, μεταλλικό κλιμακοστάσιο και κουβούκλιο προστασίας του, μεταλλικά ράφια και ντουλάπια, μικρό WC κτλ. Επάνω στην πλάκα οροφής του υπογείου διαμορφώνεται νέος χώρος εργαστηρίων (σιδηρουργείο - ξυλουργείο) του εργοταξίου, ενώ δυτικότερα, βόρεια του σωζόμενου τοίχου της οθωνικής πτέρυγας κατασκευάζονται μεταλλικά ράφια (μήκ. 12, ύψ. 4 μ.) για την τοποθέτηση κατά ομάδες των αρχιτεκτονικών μελών (Σχέδ. 3).

3. Ταυτόχρονα, για την πλήρη εξασφάλιση από διαρροές και καθιζήσεις, του αποκαλυφθέντος σε μήκος 19 μ. θεμελίου του βόρειου τοίχου της αποθήκης, και την αποκατάσταση της στατικής του λειτουργίας, κατασκευάστηκε πεδιλοδοκός από οπλισμένο σκυρόδεμα, με τη μέθοδο της τμηματικής εκσκαφής-οπλισμού και έγχυσης του σκυροδέματος (ντουλάπια), επί της οποίας εδράστηκε ασφαλώς πλέον το θεμέλιο, το οποίο ενισχύθηκε επιπρόσθετα με ενέματα και ισχυρό αρμολόγημα σε ζώνη, ύψ. 3 μ.

4. Εντός της αρχαιολογικής αποθήκης έγινε επίσης συστηματική συντήρηση-ενίσχυση της εσωτερικής παρειάς του βόρειου τοίχου, με καθαιρέσεις των παλαιών κονιαμάτων και επιχρισμάτων, καθαρισμό σε βάθος της τοιχοποιίας, βαθύ αρμολόγημα της επιφάνειας και τοπική ενεμάτωση, όπου απαιτούνταν, καθώς και νέα επίχριση και βάψιμο του τοίχου.

5. Οι αρχαίοι τοίχοι του Οίκου και του περιβόλου καθαρίστηκαν σε όλο τους το ύψος από τις νεότερες επικαλύψεις, τις τσιμεντοκονίες και τα επιχρίσματα, και συντηρήθηκαν συστηματικά (σπερέωση-σποκάρισμα των θρυμματισμένων και απολεπισμένων επιφανειών των πωροπλίνθων, ενίσχυση με συμβατά ενέματα της μάζας τους, συγκολλήσεις με ράβδους τιτανίου των ρηγματωμένων πωροπλίνθων των τοίχων και γείσων, συμπληρώσεις με συμπαγή τούβλα των κενών από αφαιρέσεις τμημάτων τους)[20]. Επίσης, συντηρήθηκε ο νεότερος τοίχος των καταστημάτων της οδού Κηρυκείου, που συμπληρώνει το σωζόμενο σε ύψος δύο δόμων πάνω από την αρχαία στάθμη βόρειο τοίχο του Οίκου και διαμορφώθηκε η περιοχή που αντιστοιχεί στη θέση του μεταγενέστερου οθωνικού κλιμακοστασίου.

Εργασίες έρευνας και αποκατάστασης

Παράλληλα με τις εργασίες διαμορφώσεων και συντηρήσεων και τη μελέτη των κατά χώραν σωζόμενων τμημάτων του μνημείου, διεξήχθη συστηματική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Οίκου και του περιβόλου.

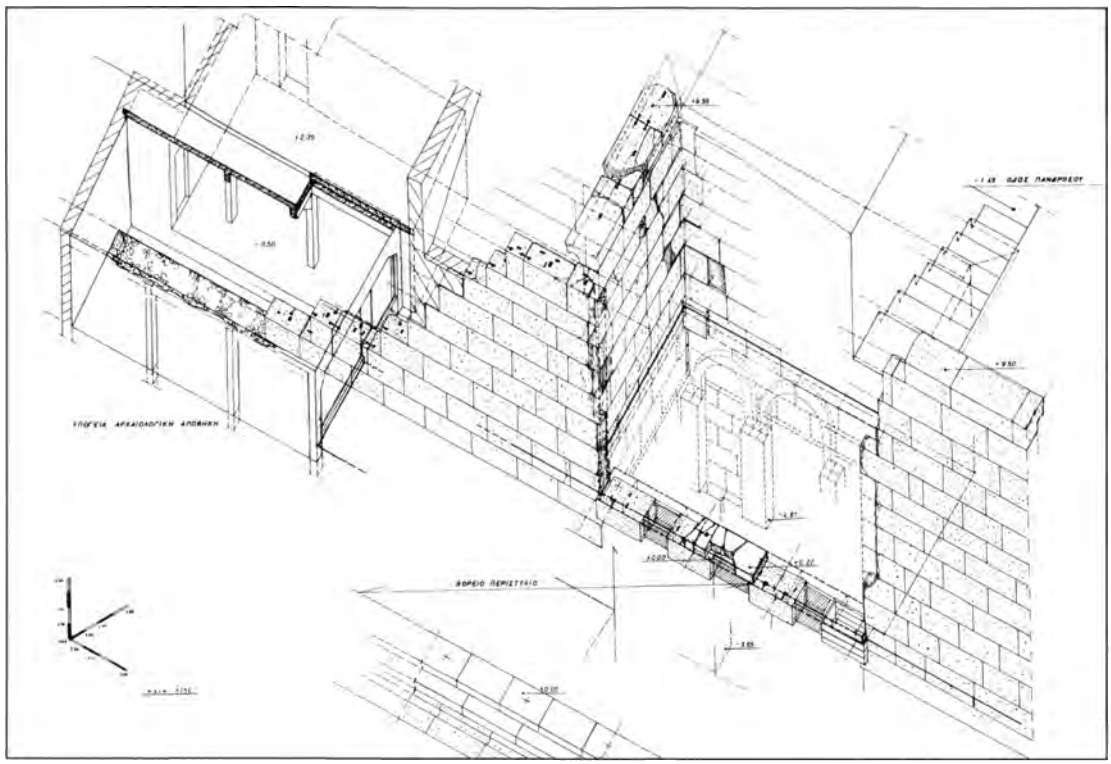
Κατά τις ανασκαφές, εκτός των σημαντικότατων στοιχείων για τη δομή και τον τρόπο διάρθρωσης των αφανών μερών και υποθεμελιώσεων του περιβόλου, των τοίχων του Οίκου και της έμπροσθεν κιονοστοιχίας του, αποκαλύφθηκαν τμήματα αρχιτεκτονικών μελών και θραύσματά τους, τα οποία επέτρεψαν στη συνέχεια τη μερική αποκατάσταση της ευθυντηρίας και του στυλοβάτη της κιονοστοιχίας του Οίκου.

Ο Οίκος, όπως και οι εξέδρες, αποτελεί συνέχεια σε προεξοχή του βόρειου περιβόλου και διατηρεί τα ίδια με αυτόν δομικά χαρακτηριστικά. Οι τοίχοι τους είναι χτισμένοι με πώρινες λιθοπλίνθους από πειραϊκό ακτίτη συγκεκριμένου ύψους, που κυμαίνεται από 0,77 έως 0,85 μ., όμοιου πάχους 0,62-0,65 μ. και ελεύθερου μήκους από 1,20 έως 1,55 μέχρι και 2,05 μ. κατά το ισόδομο σύστημα. Κάθε λιθόπλινθος στην εξωτερική ορατή παρειά της φέρει χαρακτηριστική έξεργη επιφάνεια, η οποία εκτός της περιτένειας (πλ. 0,05-0,06, βάθ. 0,06-0,07 μ.) γύρω από τους αρμούς παραμένει χονδρολαξευμένη (rustico).

Η εφαρμογή των πωροπλίνθων επιτυγχάνεται, όπως και στη μαρμάρινη πρόσοψη, με την τέλεια λάξευση και επαφή των οριζόντιων και κατακόρυφων επιφανειών ώσεως κατά το πλάτος των αναθυρώσεων (πλ. 0,12-0,15 μ.), ενώ η συνέχεια και σταθερότητα των τοίχων εξασφαλίζεται με την τοποθέτηση λίθων σε εναλλασσόμενες θέσεις και την πλοκή και διείσδυση των λίθων των εγκάρσιων τοίχων στο πάχος των μακρών τοίχων (διάτονες-μπατικοί λίθοι).

Στην περίπτωση του Οίκου και της βορειοανατολικής εξέδρας η μη τήρηση της αρχής της ικανής διαπλοκής των γωνιακών πωροπλίνθων (κατασκευαστική αστοχία;) ευθύνεται για τα προβλήματα αποδιοργάνωσης των γωνιών μετά από σεισμική δράση, τις μετακινήσεις και υποχωρήσεις των πωροπλίνθων, τις διανοίξεις των γωνιακών αρμών και τις αποκλίσεις από την κατακόρυφο των τοίχων κτλ, π.χ. στη βορειοδυτική γωνία των τοίχων του

20. ΑΔ, ό.π., σ. 22-23.

Σχέδ. 3. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Τμήμα του βόρειου περίβολου και του Οίκου και υπόγεια αρχαιολογική αποθήκη (αξονομετρικό σχέδιο).

Οίκου μετρήθηκε διάνοιξη αρμών της τάξης 0,12-0,17 μ.

Η σύνδεση των πωροπλίνθων γίνεται επιπρόσθετα με σιδηρές οριζόντιες και κατακόρυφες συνδέσεις (σύνδεσμοι και γόμφοι), που τοποθετούνται σε εντορμίες λαξευμένες στην άνω και κάτω επιφάνεια των λίθων αντίστοιχα. Οι σύνδεσμοι αποτελούνται από σιδηρά ελάσματα σχήματος Π, τα οποία τοποθετούνται σε απόσταση 0,12-0,15 μ. από την εσωτερική παρειά των πωροπλίνθων, ενώ οι γόμφοι αποτελούνται από τετράγωνης διατομής σιδηρά στοιχεία, διαστ. 0,02×0,02 μ. Για τη μεταφορά και την τοποθέτησή τους οι πωρόπλινθοι στην άνω επιφάνειά τους φέρουν «καμπάνα» (διαστ. 0,05×0,12, βάθ. 0,07×0,08 μ.) λαξευμένη στο κέντρο βάρους του λίθου.

Ο Οίκος, όπως και οι εξέδρες, αποτελείται από οκτώ σειρές πωροπλίνθων (δόμοι) και το οριζόντιο γείσο, συνολ. ύψ. 6,55 μ., ενώ ο περίβολος από έντεκα σειρές και το οριζόντιο γείσο, συνολ. ύψ. 9,50 μ.[21] (Σχέδ. 3).

Το οριζόντιο γείσο (ύψ. 0,45-0,50 μ.) προέχει κατά 0,45 μ. της εξωτερικής παρειάς του τοίχου και είναι απλής μορφής χωρίς γεισίποδες (φουρούσια) και φατνώματα.

Το μήκος του περιβόλου μεταξύ Οίκου και εξεδρών είναι 28,05 μ., ενώ οι διαστάσεις του Οίκου εσωτερικά είναι 10,20 μ. μήκος και 5,80 μ. πλάτος[22].

Όπως εικάζεται από το μικρό πάχος των τοίχων (0,65 μ.), ο Οίκος και οι εξέδρες θα πρέπει να στεγάζονται με ξύλινη στέγη και όχι με δώμα, όπως θεωρεί ο Sisson[23] στη γραφική του αποκατάσταση.

Την ανωδομή των ανοιγμάτων του Οίκου και των εξεδρών πάνω από τα επιστύλια έφεραν οι δύο συμμετρικά ως προς τον άξονα τοποθετημένοι κίονες και οι παραστάδες, διά των οποίων επικοινωνούσαν οι ημικυλινδρικές εξέδρες και ο Οίκος με το εσωτερικό περιστύλιο.

21. Ως αφετηρία μετρήσεων 0,00 λαμβάνεται η στάθμη του στυλοβάτη του εσωτερικού περιστυλίου.

22. Ο βόρειος τοίχος αποτελείται από πωροπλίνθους σε σειρά, ενδεικτικού μήκ. 1,15-1,55 μ., ενώ ο ανατολικός και δυτικός τοίχος αποτελούνται επίσης από πωροπλίνθους και στη συμβολή τους με τον περίβολο καταλήγουν σε παραστάδες που προέχουν εντός του Οίκου κατά 0,45 μ.

23. M.A. Sisson, The Stoa of Hadrian at Athens, PBSR XI (1929).

Τέλος, οι τοίχοι του Οίκου, των εξεδρών και του περιβόλου ήταν επενδεδυμένοι με πολυτελείς ορθομαρμαρώσεις (πάχ. 0,02 μ.), οι οποίες φέρονταν επί τοιχοβατών, που με τη σειρά τους εδράζονταν επί συνεχών τοξυλλίων. Οι ορθομαρμαρώσεις στερεώνονταν στο παχύ, ερυθρωπό κονίαμα (κουρασάνι, πάχ. 0,08-0,10 μ.), το οποίο επέχριε τον πώρινο τοίχο με χάλκινα τζινέτια, των οποίων ίχνη και οπές στήριξης διακρίνονται σε πολλά σημεία.

Ο τρόπος κατασκευής της υποθεμελίωσης του περιβόλου και του Οίκου ακολουθεί τη γνωστή ρωμαϊκή κατασκευαστική λογική, που ισχύει και για τα υπόλοιπα μέρη του κτιρίου (πρόσοψη, περιστύλιο, πρόπυλο)[24]. Όπως αποδείχτηκε, στις ανασκαφικές τομές που διεξήχθησαν εσωτερικά του περιβόλου και του Οίκου το θεμέλιο αποτελείται από ισχυρό χυτό υλικό (opus incertum), πλ. 0,85-0,90 και βάθ. 3,60-5,20 μ. Στη χυτή αυτή υποδομή εδράζεται η συνεχής πώρινη ευθυντηρία, ύψ. 0,65-0,67 μ., που ανά διαστήματα ενισχύεται με δύο και τρεις σειρές λιθοπλίνθων εν είδει υπευθυντηρίας.

Στις υποθεμελιώσεις των τοίχων του Οίκου η υπευθυντηρία αποτελείται από επτά σειρές ανισοϋψών πωροπλίνθων, πριν εδραστεί στη διαπλατυσμένη χυτή υποδομή-θεμέλιο, σε βάθος 4,85 μ., επειδή εξωτερικά θα πρέπει να ήταν ορατή λόγω της κλίσης προς Δ. της αρχαίας οδού ή της γειτνίασης με την κοίτη του Ηριδανού ποταμού. Το χυτό θεμέλιο με τη σειρά του συνεχίζεται σε άγνωστο βάθος μέχρι το φυσικό έδαφος, το οποίο προφανώς λόγω της κλίσης του βράχου προς Β. βρισκόταν αρκετά χαμηλότερα (Σχέδ. 3).

Εσωτερικά και σε επαφή με το θεμέλιο του βόρειου τοίχου του Οίκου, σε βάθος 1,96 μ., αποκαλύφθηκαν οι συμπαγείς εδράσεις τεσσάρων τοξυλλίων, από αυτά που περιέτρεχαν τους τοίχους και έφεραν τα φορτία του τοιχοβάτη και των ορθομαρμαρώσεων. Τα ημικυκλικά τοξύλλια, ακτίνας 0,85-0,90 μ., από οπτοπλίνθους (διαστ. 0,28×0,28×0,04 μ.), εδράζονταν σε ανεξάρτητες και αυτόνομες ως προς την εμπλοκή τους με τους τοίχους χυτές υποδομές, διαστ. 0,60×0,85 και ύψ. 2,80-3 μ., οι οποίες με τη σειρά τους πατούν στην κιμηλιά, σε αντίστοιχο με τις υποθεμελιώσεις βάθος[25].

Η ισχυρή χυτή υποθεμελίωση συνεχίζεται και κατά το μήκος της πρόσοψης του Οίκου, με αυξανόμενο πλάτος 0,95 και βάθος 3,65 μ. μέχρι την κιμηλιά στην οποία εδράζεται. Στις θέσεις έδρασης των δύο κιόνων και των παραστάδων του Οίκου ενσωματώνονται μεμονωμένες πώρινες λιθόπλινθοι από ακτίτη λίθο. Τα κενά μεταξύ τους πληρούνται με πρόσθετο χυτό υλικό διαμορφώνοντας την ευθυντηρία, επί της οποίας εδράζεται ο στυλοβάτης της κιονοστοιχίας και των παραστάδων, που πλαισίωναν τα ανοίγματα Οίκου και εξεδρών.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε κατά χώραν η πώρινη ευθυντηρία του στυλοβάτη του ανατολικού κίονα του Οίκου, ενώ μέσα στις νεότερες επιχώσεις νότια του θεμελίου βρέθηκαν πεσμένες δύο ακόμη πώρινες λιθόπλινθοι, διαστ. 1,55×0,85×0,63 μ. (Πίν. 18 β). Η μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους (διαστάσεις, γόμφοι, μοχλοβόθρια) βοήθησε στην ταύτιση και επανατοποθέτηση στην αρχική τους θέση, αφού επρόκειτο για τις ευθυντηρίες του δυτικού κίονα και της δυτικής παραστάδας του Οίκου. Στα μεταξύ τους κενά, αντί του κατεστραμμένου χυτού υλικού, τοποθετήθηκαν κατάλληλα διαμορφωμένα αιρετά διαφράγματα από τεχνητό λίθο (οπλισμένο σκυρόδεμα με ανοξείδωτο χάλυβα), συνδεδεμένα με ελκυστήρες για την πλήρη αναστρεψιμότητά τους, τα οποία πληρώθηκαν με αδρανή υλικά. Στη θέση της ευθυντηρίας της ανατολικής παραστάδας κατασκευάστηκε ξυλότυπος από καστανιά στις διαστάσεις του ελλείποντος πωρόλιθου.

Στη συνέχεια επιχώσθηκαν με υγιές αδρανές υλικό (άμμο, χαλίκι, γαρμπίλι) ανά στρώσεις, με διαβροχή και συμπίεση, οι ανασκαφικές τομές μέχρι τη στάθμη της ευθυντηρίας.

Για την εξασφάλιση της αποστράγγισης του τμήματος του περιστυλίου μεταξύ του περιβόλου και του τοίχου της αρχαιολογικής αποθήκης, διαστρώθηκε στεγανωτική μεμβράνη εντός της επίχωσης με κατάλληλη ρύση, ώστε να διοχετεύονται τα όμβρια εκτός περιστυλίου. Τέλος, συμπληρώθηκε η επιχωμάτωση και αποκαταστάθηκε στο αρχικό επίπεδο η στάθμη του εσωτερικού περιστυλίου.

Τα τμήματα των στυλοβατών, που βρέθηκαν σε διαφορετικές θέσεις εντός των επιχώσεων σε β΄ χρήση, συντηρήθηκαν συστηματικά και απέδωσαν σημαντικότατα αρχιτεκτονικά μέλη του στυλοβάτη της κιονοστοιχίας του Οίκου, τα οποία επανατοποθετήθηκαν στην αρχική τους

24. Η ασφαλής έδραση-θεμελίωση του κτιρίου, απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόληψη τυχόν παραμορφώσεων και διατάραξης της συνοχής και συνέχειας του, εξασφαλίστηκε από τους κατασκευαστές με την εφαρμογή της νέας τεχνολογίας της εποχής, δηλαδή την ευρεία χρήση των χυτών υλικών εντός ξυλοτύπων (opus), που βοήθησαν στην ταχύτατη και κάτω από αυστηρές μεθόδους προκατασκευής περάτωση του έργου.

25. Ο ίδιος τρόπος δομής επαναλαμβάνεται κατά μήκος της εσωτερικής πλευράς της υποθεμελίωσης της πρόσοψης. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 13, Πίν. 20α.

θέση. Συγκεκριμένα: α) Τρία τμήματα στυλοβάτη, που συνανήκουν, συγκολλήθηκαν και αποτέλεσαν ένα ενιαίο μέλος (ΑΒ 1502). Από την ενδελεχή μελέτη των σωζόμενων χαρακτηριστικών του (μήκος 1,76, πλάτος 0,90 μ., μείωση με απολάξευση του τοίχου του (0,26 μ.) στην κάτω επιφάνεια, προκειμένου να εδραστεί στις εκατέρωθεν πώρινες ευθυντηρίες κτλ.) ταυτίστηκε ακριβώς με το στυλοβάτη του μεσαίου μετακιονίου του Οίκου. β) Τέσσερα μικρότερα τμήματα και θραύσματα στυλοβάτη, που συνανήκαν, συγκολλήθηκαν, συμπληρώθηκαν με νέο μάρμαρο και αποτέλεσαν το ήμισυ στυλοβάτη (ΑΒ 1561) που διασώζει γόμφο στήριξης της βάσης κίονα και ταυτίζεται με το στυλοβάτη του δυτικού κίονα του Οίκου. Από τη μελέτη των παραπάνω προέκυψαν με βεβαιότητα οι διαστάσεις των στυλοβατών και η απόσταση των μεταξονίων διαστημάτων της κιονοστοιχίας του Οίκου με σταθερό μήκος 2,90 μ.

Επίσης, έγινε μετά από μελέτη η ταύτιση της θέσης των δύο πωροπλίνθων που βρέθηκαν μέσα στις επιχώσεις του υπογείου Μέντη[26], οι οποίες επανατοποθετήθηκαν στη θέση τους σε επαφή με την τελευταία προς Δ. σωζόμενη λιθόπλινθο του ορατού δόμου του περιβόλου.

Γ. ΚΝΙΘΑΚΗΣ - Ι. ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΚΕΑ

Ιουλίς

1. Στο υπόγειο της παλαιάς και μισοερειπωμένης οικίας ιδιοκτησίας Λιόπης Καλαϊτζάκι, στην ανατολική πλαγιά του λόφου του Κάστρου στη Χώρα της Κέας, όπου εκτεινόταν η αρχαία πόλη Ιουλίς, εντοπίστηκαν κατά τη διενέργεια αυτοψίας μια μεγάλη κόγχη λαξευμένη στο φυσικό βράχο και το κυκλικό στόμιο δεξαμενής επιχρισμένης με κονίαμα, η οποία είχε διανοιγεί στο δάπεδο του χώρου και βρέθηκε γεμάτη με μπάζα.

Από την ίδια οικία περισυνελέγη απότμημα μαρμάρινου αναγλύφου (αριθ. ευρ. Μουσείου Κέας 602), το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση ως οικοδομικό υλικό, μεγ. σωζ. ύψ. 0,395, μεγ. σωζ. πλ. 0,27 μ. Σώζεται το άνετο δεξιό σκέλος ιματιοφόρου μορφής σχεδόν από το ισχίον έως τα σφυρά. Χρονολογείται στον 4ο-3ο αι. π.Χ.

2. Κατά την αυτοψία σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Φειδάκη και Ηλιοπούλου, ομοίως στην ανατολική πλαγιά του λόφου του Κάστρου στη Χώρα, περισυνελέγη ένα ανθεμωτό ακροκέραμο (αριθ. ευρ. Μουσείου Κέας 601), από λευκό νησιώτικο μάρμαρο, ελλιπές σε τμήμα της βάσης, σωζ. ύψ. 0,195 μ. Χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ.

Από το μανδρότοιχο όμορου οικοπέδου αποτοιχίστηκε θραύσμα από το σώμα μαρμάρινου ιγδίου με συμφυή συμπαγή λαβή (αριθ. ευρ. Μουσείου Κέας 600). Στον ίδιο μανδρότοιχο επισημάνθηκε μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος.

Ποιήεσσα

Το 1996 υποβλήθηκε στην Κεντρική Υπηρεσία του ΥΠΠΟ η εισήγηση της Α΄ ΕΠΚΑ για τη συμπλήρωση και τον επαναπροσδιορισμό των ορίων των κηρυγμένων αρχαιολογικών χώρων των Ποισσών και του λόφου του Τούρκου, οι οποίοι περιλαμβάνουν σημαντικά λείψανα της Ποιήεσσας, μιας από τις τέσσερις αρχαίες πόλεις της Κέας που εκτεινόταν στην ευφορότερη κοιλάδα στη δυτική ακτή της νήσου. Στις σωζόμενες αρχαιότητες συγκαταλέγονται η ακρόπολη της Ποιήεσσας, όπου τοποθετείται και ναός του Απόλλωνος, τμήματα του οχυρωματικού περιβόλου, λιμενικές εγκαταστάσεις κ.ά. Με την ίδια εισήγηση προτάθηκε και ο καθορισμός ζωνών προστασίας, δηλαδή ζώνης Α, αδόμητης και απολύτου προστασίας, και ζώνης Β, δομήσιμης υπό όρους και με ειδικές χρήσεις γης, εντός των παραπάνω χώρων.

Οτζιάς

Στη θέση Διασέλλι του Οτζιά, στη βόρεια ακτή της Κέας, έχουν εντοπιστεί θραύσματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών της ύστερης ρωμαϊκής και της παλαιοχριστιανικής περιόδου[27]. Ένα μαρμάρινο επίθημα του 5ου ή 6ου αι. μ.Χ. (Πίν. 18 γ), το οποίο επισημάνθηκε στην περιοχή αυτή, μεταφέρθηκε προς φύλαξη στο Αρχαιολογικό Μουσείο του νησιού. Κατά τον καθηγητή Χαράλαμπο Μπούρα, ο οποίος είχε την καλοσύνη να δει φωτογραφίες του επιθήματος, προέρχεται από αμφικίονα

26. ΑΔ. 50 (1995): Χρονικά, σ. 23.

27. Βλ. H. Georgiou - N. Faraklas, Ancient Habitation Patterns of Keos. Locations and Nature of Sites of the Northwest Part of the Islands, Αριάδνη, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, 3 (1985), σ. 239, θέση αριθ. 16.09. J.F. Cherry, J.L. Davis and E. Mantzourani, Landscape Archaeology as Long-Term History. Northen Keos in the Cycladic Islands from Earliest Settlement to Modern Times, 1991, σ. 115 κ.ε., αριθ. 56.

πιθανώς μεγάλου παραθύρου και έχει υποστεί απολάξευση της μιας γωνίας για να επαναχρησιμοποιηθεί. Κοσμείται με σχηματοποιημένα φύλλα άκανθας στις κύριες όψεις του, τα οποία πλαισιώνουν ρόδακες, όρθιο φύλλο καλάμου και άλλα μικρότερα φύλλα. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκαν και λείψανα τοίχων. Είναι πιθανή η ύπαρξη παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

Οι ανασκαφές των περιόδων 1994-1995 στην αρχαία Αγορά φωτίζουν σημαντικές πτυχές της ζωής στην Αθήνα, που αφορούν στην καταστροφή της πόλης από τους Πέρσες το 479 π.Χ., τη μορφή του μεγάλου λατρευτικού αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου που διακοσμούσε τον Παρθενώνα, τη σύνθεση του αθηναϊκού ιππικού στον 3ο αι. π.Χ. και την παραγωγή των κοροπλαστικών εργαστηρίων στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια. Τα αποτελέσματα της φετινής περιόδου είναι εξίσου ποικίλα τόσο στο υλικό που αποκαλύφθηκε, όσο και στις περιόδους που αντιπροσωπεύονται: μια ταφή της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ένα πηγάδι του 8ου αι. π.Χ., μια εικόνα της πολιτικής κατάστασης στην Αθήνα στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., επιπλέον στοιχεία για την περσική εισβολή, καθώς και σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την εξάπλωση της τεχνολογίας στην ελληνιστική περίοδο. Οι ανασκαφές του 1996 διεξήχθησαν από 10 Ιουνίου έως 2 Αυγούστου, με μια ομάδα 35 φοιτητών και τεσσάρων αρχαιολόγων. Η πραγματοποίηση της ανασκαφής οφείλεται στη γενναιοδωρία του Ιδρύματος David και Lucile Packard. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε σε δύο περιοχές: στη διερεύνηση των παλαιοτέρων στρωμάτων κάτω από το δυτικό άκρο της Μεσαίας Στοάς και στο κλασικό εμπορικό κτίριο βόρεια της Ποικίλης Στοάς.

Νοτιοδυτική περιοχή. Στη νοτιοδυτική περιοχή διενεργήθηκαν ανασκαφές στη θεμελίωση της Μεσαίας Στοάς, λίγα μέτρα ανατολικά του όρου που βρέθηκε το 1967. Εδώ επάλληλα στρώματα από βαθιά χαλικώδη επίχωση μαρτυρούν σημαντική ανύψωση του εδάφους κατά περιόδους. Μια τέτοια περίοδος τοποθετείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., όταν η κατασκευή της Νότιας Στοάς Ι, στα νοτιοανατολικά, και του Νέου Βουλευτηρίου στα βορειοδυτικά, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μεγάλων επιχώσεων από λαξευμένο βράχο. Μια δεύτερη σημαντική ανύψωση του εδάφους έλαβε χώρα κατά το γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., όταν χτίστηκε η Νοτιοδυτική Κρήνη στη νοτιοδυτική γωνία του κεντρικού χώρου της Αγοράς.

Εξαιρετικού ενδιαφέροντος αποδείχθηκε ένας πήλινος αγωγός με κατεύθυνση προς Β. Συνολικά 19 τμήματα βρέθηκαν κατά χώραν. Το κάθε τμήμα έχει μήκος 0,65 και διάμετρο 0,15 μ. Η επιμελής σύνδεση των τμημάτων με ταινίες από χυτό μόλυβδο είναι μάλλον ασυνήθης. Το πάχος του αγωγού (0,02 μ.) σε συνδυασμό με τη φροντίδα με την οποία έχουν ενωθεί τα επιμέρους τμήματα δεν μπορούν να συγκριθούν με κανέναν από τους δώδεκα αγωγούς που έχουν αποκαλυφθεί στην Αγορά. Επιπλέον, τα ίδια στοιχεία μαρτυρούν ότι ο αγωγός μετέφερε το νερό με πίεση. Από την κεραμική προκύπτει ότι ο υδραγωγός θα πρέπει να χρονολογηθεί στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Αποτελεί δε τον παλαιότερο αγωγό αυτού του είδους στην Αθήνα και έναν από τους πρωιμότερους στην Ελλάδα.

Για πολλούς αιώνες το σύστημα ροής στα αθηναϊκά υδραγωγεία βασιζόταν στη βαρύτητα απαιτώντας έτσι μια συνεχή και ελαφριά κλίση των αγωγών από την πηγή ως τον τελικό προορισμό. Η τεχνολογία των αγωγών με πίεση – που τελικά οδήγησε στα μεγάλα υδραγωγεία της ρωμαϊκής περιόδου – φαίνεται ότι αναπτύχθηκε στα πρώτα χρόνια της ελληνιστικής περιόδου. Η μεγάλη ακρόπολη της Περγάμου, το κέντρο της δυναστείας των Ατταλιδών, ήταν εφοδιασμένη ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. με αγωγούς πίεσης. Θα ήταν δε λογικό να υποθέσουμε ότι η τεχνολογία αυτή εισήχθη στην Αθήνα από την Πέργαμο, έχοντας υπόψη ότι οι Ατταλίδες βασιλείς ήταν μεγάλοι υποστηρικτές και ευεργέτες της Αθήνας κατά τον 3ο και 2ο αι. π.Χ.

Όμως ο νέος τύπος αγωγού μαρτυρεί και μια άλλη πηγή επίδρασης. Γνωρίζουμε ότι ο νέος τύπος αγωγού είχε ήδη χρησιμοποιηθεί στο υστεροκλασικό υδραυλικό ωρολόγιο που βρίσκεται 10 μ. περίπου προς Ν. Αυτή η μνημειακή κατασκευή που πραγματοποιήθηκε το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και ανακαινίστηκε σε μεγάλο βαθμό στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., δηλώνει πρόοδο στον τρόπο μέτρησης του χρόνου. Ο αρχικός αγωγός υπερχείλισης, κατασκευασμένος από ξαναχρησιμοποιημένα κεραμίδια το ένα δίπλα στο άλλο, μας είναι γνωστός από χρόνια. Ο νέος αγωγός, που τέθηκε σε χρήση μετά την ανακαίνιση, είναι παράλληλος με τον παλαιότερο και χρησίμευε για τη μεταφορά του υπερχειλισμένου ύδατος σε άλλα σημεία της Αγοράς.

Δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη η χρήση αγωγού πίεσης στη συγκεκριμένη κατασκευή, καθώς η εφαρμογή του στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι πολύ πιο σημαντική από οπουδήποτε αλλού. Το υδραυλικό ωρολόγιο αντιπροσώπευε την τελευταία λέξη στην τεχνολογική

πρόοδο της εποχής. Ήταν δε αναμενόμενο μια τέτοια καινούρια επινόηση, όπως ο αγωγός πίεσης, να κάνει εδώ την πρώτη της εμφάνιση. Ο αγωγός αποκτάει ακόμη μεγαλύτερη σημασία από το γεγονός ότι η επινόηση του υδραυλικού ωρολογίου αποδίδεται στον Κτησίβιο που έζησε στην Αλεξάνδρεια τον 3ο αι. π.Χ., την εποχή που ανακαινίστηκε η κλεψύδρα της Αγοράς.

Εφόσον η νέα τεχνολογία αναπτύχθηκε στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων, θα πρέπει τώρα να εξετάσουμε την περίπτωση εισαγωγής του νέου αγωγού πίεσης από την Αλεξάνδρεια – μαζί με άλλες συγγενείς υδραυλικές καινοτομίες – και όχι από την Πέργαμο. Ο νέος αγωγός, παρά τη μάλλον ταπεινή εμφάνισή του, ίσως έχει τελικά πολλά να μας πει για την εξάπλωση της τεχνολογίας στην ελληνιστική Μεσόγειο.

Μια δεύτερη, αρκετά πρώιμη, υδραυλική εγκατάσταση αποκαλύφθηκε βαθιά κάτω από τη Μεσαία Στοά. Πρόκειται για ένα πηγάδι σκαμμένο στο βράχο, βάθ. 9,25 μ. με ωοειδές σχήμα και άνοιγμα που κυμαίνεται από 0,90 έως 1 μ., χωρίς επίχρισμα, και με αντικρυνές εσοχές (πατήματα) κατά διαστήματα σε όλο το βάθος του. Η επίχωση αποτελείται από πέτρες, λάσπη και λίγη κεραμική (μόνωτος σκύφος «Φαλήρου», αμφορέας SOS, αμφορέας) που μας επιτρέπει να χρονολογήσουμε την εγκατάλειψη του πηγαδιού γύρω στο 700 π.Χ. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για περίοδο χρήσης στην επίχωση κοντά στον πυθμένα του πηγαδιού, γεγονός που μαρτυρεί ότι το πηγάδι χρησιμοποιήθηκε για ένα πολύ μικρό διάστημα ή και καθόλου. Το πηγάδι χρονολογείται σε μια περίοδο πολύ πριν η γύρω περιοχή αποκτήσει δημόσιο χαρακτήρα και φαίνεται ότι σχετίζεται με ιδιωτική κατοικία που δεν σώζεται.

Το συγκεκριμένο πηγάδι εντάσσεται σε μια ομάδα από 16 άλλα τέτοια πηγάδια τα οποία εγκαταλείφθηκαν στο τέλος του 8ου αι. π.Χ. Η ταυτόχρονη εγκατάλειψη όλων των πηγαδιών στην περιοχή – κατά την ίδια χρονική περίοδο – μαρτυρεί την ύπαρξη σοβαρής ξηρασίας κατά το β΄ μισό του 8ου αι. π.Χ. στην Αθήνα και την υπόλοιπη Ελλάδα. Επίσης το μεγάλο βάθος (πάνω από 9 μ.) του πηγαδιού – σε αντίθεση με το συνηθισμένο για την περίοδο βάθος των 5,50 μ. – δείχνει ότι έχουμε να κάνουμε με μια σοβαρή προσπάθεια εξεύρεσης νερού. Το καινούριο αυτό πηγάδι αποτελεί μια αξιόλογη προσθήκη στο σημαντικό αριθμό ενδείξεων που υποδεικνύουν μια περίοδο ξηρασίας και λιμού στην Αθήνα στο τέλος του 8ου αι. π.Χ.

Βορειοδυτική περιοχή. Συνεχίστηκαν οι ανασκαφές μέσα και γύρω από το κλασικό εμπορικό κτίριο που βρίσκεται βορείως του δυτικού άκρου της Ποικίλης Στοάς. Βαθιά και κάτω από τη θεμελίωση του ναού της Αφροδίτης βρέθηκε ένας απλός κιβωτιόσχημος τάφος, λαξευμένος στο βράχο, με προσανατολισμό από Α. προς Δ., μήκος 1,63, πλάτος 0,35 και βάθος 0,35 μ. Μέσα βρέθηκε σκελετός άνδρα σε εκτάδην θέση, με το κεφάλι προς Δ. Ο τάφος μπορεί να συγκριθεί με τους πέντε κιβωτιόσχημους που βρέθηκαν κάτω από τη Βασίλειο Στοά και μαρτυρεί ότι και οι δύο όχθες του Ηριδανού χρησιμοποιήθηκαν ως νεκροταφείο στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου.

Ανατολικά του εμπορικού κτιρίου ερευνήσαμε ένα στρώμα επίχωσης από λαξευμένο βράχο που περιείχε αρκετές δεκάδες όστρακα πάνω στα οποία αναγράφονται αποκλειστικά δύο ονόματα: *Θεμιστοκλῆς Νεοκλέους* ή *Ξάνθιππος Ἀρρίφρονος*· φαίνεται δε να επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι οι δύο αυτοί άνδρες διεκδίκησαν τον έλεγχο των δημοκρατικών δυνάμεων της πόλης, πριν η προσοχή του λαού στραφεί προς την αριστοκρατική παράταξη. Γνωρίζουμε από την Αθηναίων Πολιτεία του Αριστοτέλη ότι ο Ξάνθιππος, πατέρας του Περικλή, εξοστρακίστηκε το 484/3 π.Χ., αλλά δεν ξέρουμε τον κύριο πολιτικό αντίπαλό του. Ο μεγάλος αριθμός οστράκων με το όνομα του Ξανθίππου (περίπου 20) υποδεικνύει ότι η επίχωση χρονολογείται στο χρόνο της εξοστράκισής του. Αρκετά από τα όστρακα του Ξανθίππου φαίνεται να είναι γραμμένα από το ίδιο χέρι, καταδεικνύοντας έτσι το είδος της οργανωμένης πολιτικής δραστηριότητας που οδήγησε στον εξοστρακισμό του ιδίου του Θεμιστοκλή στα τέλη της δεκαετίας του 470 π.Χ.

Στην ίδια περιοχή βρέθηκε και ένας ρηχός λάκκος (διαμ. 1,10, βάθ. 1,36 μ.) που περιείχε ένα μικρό αποθέτη με μελαμβαφή κεραμική, η οποία φαίνεται να ανήκει στα χρόνια της Περσικής εισβολής του 479 π.Χ. και λίγο μετά. Αποτελείται από ποικιλία γνωστών οικιακών σκευών με ένα σκύφο να φέρει χαραγμένο στη βάση το όνομα του ιδιοκτήτη του *ΞΕΝΟΝ*. Από τον αποθέτη και το πηγάδι που ανασκάφηκε κατά το 1995 προκύπτει ότι η περιοχή βορείως του Ηριδανού αποτελούνταν κυρίως από ιδιωτικές οικίες στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο.

Μέσα στο κλασικό εμπορικό κτίριο αποκαλύψαμε και άλλους τοίχους – μερικοί έφεραν κονίαμα – και αρκετά δάπεδα. Σε ένα διαταραγμένο στρώμα κάτω από το δάπεδο ανακαλύψαμε ένα εξαιρετικό μικρό κεφάλι νέου της κλασικής περιόδου. Ίσως πιο ενδιαφέρουσα είναι η αποκάλυψη μιας καλοδιατηρημένης πυράς με 15 αγγεία. Ο όρος «πυρά», που είναι εσφαλμένος, αναφέρεται στα υπολείμματα κάποιου αθηναϊκού τελετουργικού γνωστού μόνο από τις ανασκαφές. Μια τυπική πυρά αποτελείται από υπολείμματα καύσης ή κάρβουνου και μια ομάδα αγγείων (από 3 έως 36) με συγκεκριμένα σχήματα: σκύφοι, μικρά πινάκια, πυξίδες με κάλυμμα, μικρογραφικές λοπάδες και χύτρες. Τα λίγα οστά από αιγοπρόβατα ή πτηνά, σε συνδυασμό με τα μαγειρικά σκεύη, υποδεικνύουν ότι οι πυρές είχαν σχέση με μορφή τελετουργικού δείπνου. Αλλού στην Αγορά τέτοιες πυρές συναντώνται κυρίως σε

ιδιωτικές οικίες ή καταστήματα, συνήθως προσεκτικά θαμμένες κάτω από το δάπεδο. Πέντε τέτοιες πυρές ήλθαν στο φως μέσα και έξω από το κλασικό εμπορικό κτίριο και αποτελούν τη μεγαλύτερη κατά τόπο συγκέντρωση πυρών (από τις 36) που έχουν ανασκαφεί στην περιοχή της Αγοράς. Το άγνωστο τελετουργικό, που υποδηλώνεται από τις πυρές, ασκείται από τους Αθηναίους για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, από το 350 έως το 250 π.Χ. περίπου.

Στα βόρεια, πίσω από το κλασικό κτίριο συνεχίστηκε η ανασκαφή της επίχωσης από το κοροπλαστικό εργαστήριο που βρέθηκε κατά το 1995. Βρέθηκαν δεκάδες θραύσματα πήλινων ειδωλίων και μητρών αρκετά φθαρμένων και σε αποσπασματική κατάσταση. Χρονολογούνται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Δύο θραύσματα φέρουν χάραξη με το όνομα του κοροπλάστη *ΜΑΡΚΟΣ*.

Στα στρώματα πάνω από το κοροπλαστικό εργαστήριο αποκαλύφθηκαν τοίχοι και κεραμική που χρονολογούνται στον 4ο και 5ο αι. μ.Χ. Σε ένα βαθύ λάκκο ή πηγάδι, του οποίου η ανασκαφή είχε αρχίσει από το προηγούμενο έτος, βρέθηκε μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής του β΄ μισού του 4ου αι. μ.Χ., καθώς και λυχνάρια, νομίσματα, γυαλί και ένα κομψό πήλινο ειδώλιο Αφροδίτης. Αυτό το σύνολο, όσον αφορά στη χρονολογία και τη σύνθεση, προσομοιάζει με σύνολα (I-J 2-3:1) που βρέθηκαν ακριβώς δυτικά του ναού της Αφροδίτης και που μάλλον συσχετίζονται με την καταστροφή της Αθήνας από τον Αλάριχο και τους Βησιγότθους το 396 μ.Χ. Σε ανώτερα στρώματα συναντήσαμε υλικό από τη λεηλασία του χώρου από τους Σλάβους στο τέλος του 6ου αι. μ.Χ., μια καταστροφή που σηματοδοτεί το τέλος της αρχαίας Αθήνας.

JOHN McK. CAMP II

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Τη διεύθυνση της Εφορείας κατά το 1996 είχε η υπογραφόμενη με αναπληρώτριες τη Μαρία Δ. Θεοχάρη και τη Δώρα Κυριακού-Ζαφειροπούλου.

Το κύριο έργο της Εφορείας και κατά το έτος αυτό ήταν οι ανασκαφές στα τρία αστικά κέντρα των Αθηνών, της Ελευσίνας και των Μεγάρων, όπου ασκείται συστηματικός ανασκαφικός έλεγχος των οικοπέδων, των δημοτικών και δημόσιων χώρων και βέβαια οι ανασκαφές για το Μητροπολιτικό Σιδηρόδρομο των Αθηνών (ΜΣΑ). Παράλληλα συνεχίστηκε στις αποθήκες και στα εργαστήρια της Εφορείας η προσπάθεια για την τιθάσευση του πολυάριθμου υλικού που καθημερινά εισέρεε, επιδεινώνοντας την ήδη από ετών ασφυκτική κατάσταση. Αυτή δημιουργήθηκε από την αδιαφορία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την ικανοποίηση του χρόνιου αιτήματος της Γ΄ ΕΠΚΑ, την ανέγερση δηλαδή του Αρχαιολογικού Μουσείου των Αθηνών, όπου τα ευρήματα αυτά θα έχουν την πρέπουσα στέγαση και προβολή.

Τις ανασκαφές των Αθηνών διενήργησαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Ιωάννα Δρακωτού, Όλγα Ζαχαριάδου, Έφη Λυγκούρη-Τόλια, Ελισάβετ Χατζηπούλιου, Κική Ορφανού, Αντωνία Κοκκολιού και Χάρις Στούπα, της Ελευσίνας η Καλλιόπη Παπαγγελή, των Μεγάρων ο Παντελής Ζορίδης, ενώ τη γενική εποπτεία της Μεγαρίδος είχε η Έφη Βαλαβάνη-Μπαζιωτοπούλου. Η σημαντικότερη από τις 17 συνολικά αθηναϊκές ανασκαφές ήταν αυτή της οδού Ρηγίλλης, όπου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα παλαίστρας ταυτίστηκαν με αυτήν του γυμνασίου του Λυκείου· και οι υπόλοιπες όμως των οικοπέδων και του ΜΣΑ προσέθεσαν πολύτιμα στοιχεία στην αρχαία αθηναϊκή τοπογραφία. Από τα πολυάριθμα κινητά ευρήματα αυτών των ανασκαφών (4.527 εισήχθησαν στις αποθήκες της οδού Μελιδώνη και 946 σε αυτές της οδού Άρεως) ένας σημαντικός αριθμός συντηρήθηκε από την ομάδα των συντηρητών της Εφορείας στα αντίστοιχα εργαστήρια, ενώ παράλληλα προχώρησε ικανοποιητικά το έργο της καταγραφής και της φωτογράφησης.

Στην Ελευσίνα οι ανασκαφές για τα έργα του δήμου και του ΥΠΕΧΩΔΕ, καθώς και αυτές των οικοπέδων, έφεραν στο φως κυρίως κατάλοιπα της ρωμαιοκρατίας αλλά και ένα νεκροταφείο των κλασικών χρόνων. Στα Μέγαρα οι ανασκαφές οικοπέδων και δημοτικών έργων σε 14 σημεία της πόλης, κατέστησαν και εδώ ακόμη οξύτερο το πρόβλημα της έλλειψης Αρχαιολογικού Μουσείου. Οι κλασικοί, ελληνιστικοί και ρωμαϊκοί τάφοι των εκτεταμένων νεκροταφείων της αρχαίας πόλης ήταν και πάλι τα συνηθέστερα ανασκαφικά ευρήματα, ενώ ένα ακόμη τμήμα από την οχύρωση ήρθε στο φως. Όλο αυτό το ανασκαφικό έργο της Εφορείας παρουσιάζεται παρακάτω αναλυτικότερα από τους ανασκαφείς.

Επίσης το 1996 διεξήχθηκε η 1η Επιστημονική Ημερίδα της Γ΄ ΕΠΚΑ, στην οποία παρουσιάστηκαν τα πρώτα πορίσματα των μεγάλων ανασκαφών του ΜΣΑ, οι οποίες είχαν ήδη ολοκληρωθεί ή βρίσκονταν σε εξέλιξη (Σύνταγμα, Κεραμεικός, Ευαγγελισμός, Άγιος Ιωάννης Βουλιαγμένης, φρέαρ Παλαιολόγου), και έγιναν ανακοινώσεις και για άλλες ανασκαφές των Αθηνών, της Ελευσίνας και των Μεγάρων.

ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αθήνα (Σχέδ. Α΄)

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (ΜΣΑ)

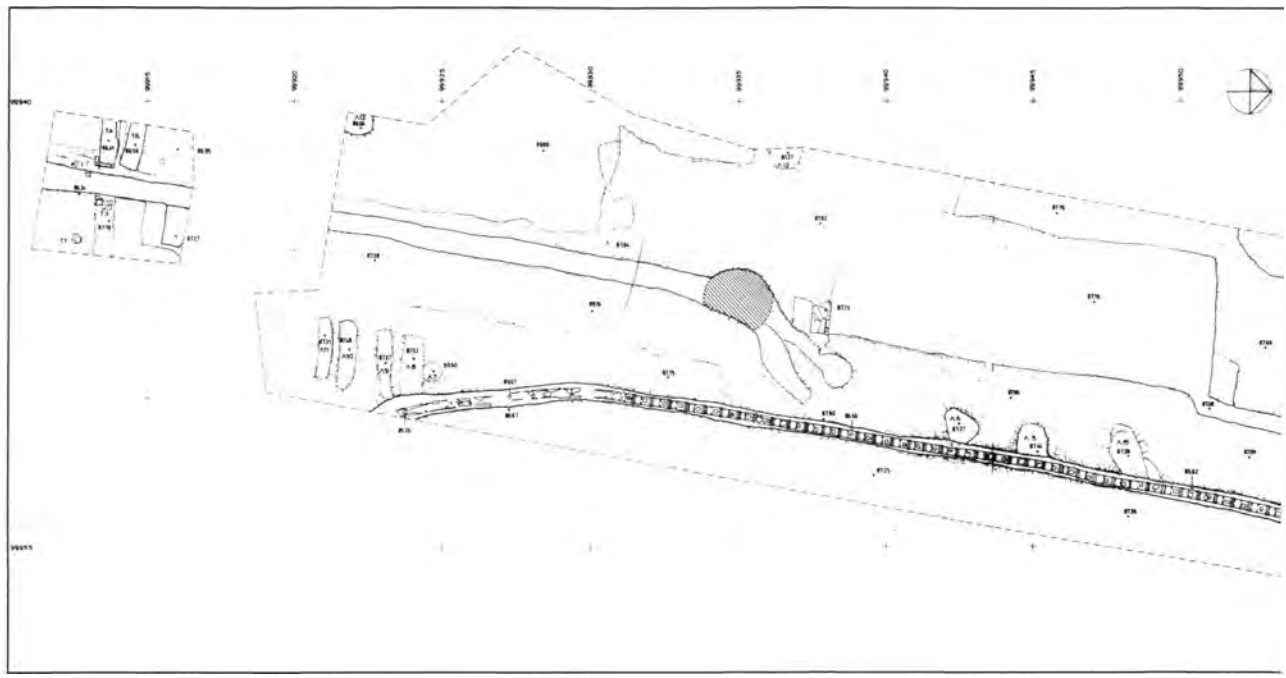
1. Σταθμός Σύνταγμα

Είσοδος Β-C (πλατεία Συντάγματος) (Σχέδ. 1· Πίν. 19 α)

Στο δυτικό τμήμα της πλατείας Συντάγματος, σε έκταση 500 τ.μ. στο χώρο κατασκευής της κεντρικής διπλής εισόδου του σταθμού του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως τη συνέχεια των οικοδομικών λειψάνων που είχαν αποκαλυφθεί σε προηγούμενες ανασκαφές τόσο στην πλατεία Συντάγματος[1] όσο και στη λεωφόρο Αμαλίας[2]. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν:

α) Μεγάλο τμήμα του λεγόμενου Πεισιστράτειου υδραγωγείου (Πίν. 19 β), που μετέφερε νερό στην Αθήνα από Α. και συγκεκριμένα από τις πηγές του Ιλισού στον Υμηττό. Ο γνωστός αγωγός βρέθηκε τοποθετημένος σε επίμηκες λαξευτό όρυγμα, ανοιγμένο στον αθηναϊκό σχιστόλιθο, που ερευνήθηκε σε μήκος 42,82 μ., είχε πλάτος 0,53-0,94 και βάθος 2 μ. περίπου. Ο αγωγός είχε κατεύ-

1. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 22-23.
2. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 27-32.

Σχέδ. 1. Ανασκαφές ΜΣΑ. Σταθμός Σύνταγμα. Γενική κάτοψη της ανασκαφής.

θυνση και ρύση από Ν. προς Β. και παρουσίαζε ελαφρά απόκλιση προς ΒΑ. Αποκαλύφθηκαν 73 πήλινα στελέχη, μήκ. 0,57-0,60 και διαμ. 0,23 μ., που ήταν διακοσμημένα με γραπτές μελανές ταινίες. Τα στελέχη, παχύτερα στο κέντρο και λεπτότερα στα άκρα, προσαρμόζονταν μεταξύ τους και στους αρμούς υπήρχε μολύβι για τη στεγανοποίηση της ένωσης. Στην άνω επιφάνειά τους έφεραν ημικυκλικές οπές καθαρισμού που φράσσονταν με πήλινα πώματα και σχιστολιθικές πέτρες.

Το αποκαλυφθέν τμήμα αποτελούσε την προς Δ. συνέχεια άλλου τμήματος του υδραγωγείου που είχε ανασκαφεί στη λεωφόρο Αμαλίας[3], ενώ η ελαφρά στροφή του προς ΒΑ. φαίνεται ότι εξασφάλιζε τη σύνδεσή του με μικρό τμήμα που είχε ανασκαφεί στην πλατεία Συντάγματος[4], με λεπτότερα και ραδινότερα στελέχη.

Από τα ευρήματα της στρωματογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο εσωτερικό του λαξεύματος και από τη μορφή των στελεχών[5], ο αγωγός χρονολογήθηκε στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ, αποτελεί δηλαδή μεταγενέστερη επέκταση και διακλάδωση του αρχικού δικτύου του τελευταίου τετάρτου του 6ου αι. π.Χ.

β) Δεκαπέντε λαξεύματα, άλλα ορθογώνιου και άλλα κυκλικού σχήματος, από τα οποία τα πρώτα αποτελούσαν υπολείμματα κατεστραμμένων τάφων του γνωστού παρόδιου νεκροταφείου της οδού προς τους δήμους της Μεσογαίας και τα δεύτερα εργαστηριακά ορύγματα συνδεδεμένα με τα χαλκουργεία που ανασκάφηκαν στη λεωφόρο Αμαλίας[6]. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν αεραγωγοί, τμήματα από μήτρες και σκωρίες χαλκού. Η μεγάλη ποσότητα ανάλογων ευρημάτων σε όλο το χώρο της ανασκαφής καταδεικνύει την προς Δ. συνέχεια των χαλκουργικών εγκαταστάσεων, οι οποίες καταστράφηκαν από τις εκτεταμένες οικοδομικές επεμβάσεις στο χώρο της πλατείας.

2. Σκάμμα εργασίας στην πλατεία Συντάγματος (Σχέδ. 1)

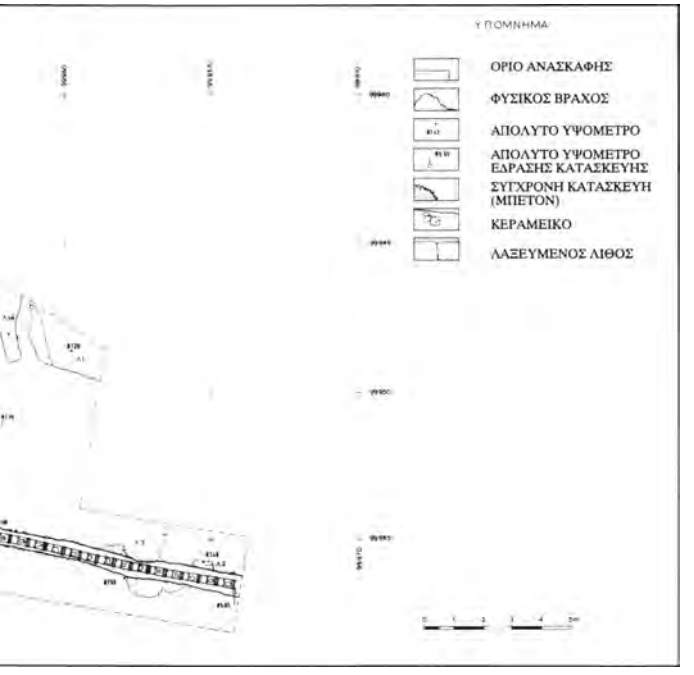
Σε μικρό σκάμμα έκτασης 25 τ.μ., που ανοίχτηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα της πλατείας Συντάγματος, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως έξι τάφους του παρόδιου νεκροταφείου της οδού προς

3. ΑΔ ό.π., σ. 27, Πίν. 17α.

4. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 17, Πίν. 17γ.

5. R. Tölle-Kastenbein, Das archaische Wasserleitungsnetz für Athen, Mainz 1994, σ. 103.

6. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 28-29, Πίν. 17β.

τους δήμους της Μεσογαίας. Οι τάφοι ήταν παραβιασμένοι, διατηρούσαν όμως υπολείμματα οστών και ελάχιστα κτερίσματα.

Πρόκειται για ένα τεφροδόχο αγγείο και για πέντε ορύγματα στο βράχο, ενίοτε με κάλυψη από πήλινες πλάκες. Από τα λιγοστά κτερίσματα που διέσωζαν μπορούν να χρονολογηθούν από τους ύστερους κλασικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Η ύπαρξη ενός ογκόλιθου μεταξύ των τάφων μπορεί να συνδεθεί με τμήμα κάποιου ταφικού περιβόλου, καθώς ανάλογοι περίβολοι είχαν αποκαλυφθεί σε παλαιότερη έρευνα του σταθμού στο βορειοδυτικό τμήμα της πλατείας Συντάγματος[7], αλλά και στη μεγάλη ανασκαφή της λεωφόρου Αμαλίας[8].

3. Περιφερειακά σκάμματα

Παράλληλα με τις ανασκαφές στις εισόδους-εξόδους του σταθμού Σύνταγμα συνεχίστηκε η συστηματική παρακολούθηση των ορυγμάτων που διανοίχτηκαν για τον εντοπισμό, τη μετατόπιση και την τοποθέτηση δικτύων κοινής ωφελείας, καθώς και των προκαταρκτικών εκσκαφών για τη διενέργεια γεωτρήσεων. Συγκεκριμένα:

1. Στο βόρειο τμήμα της πλατείας του Αγνώστου Στρατιώτη, σε μικρό σκάμμα έκτασης 45 τ.μ. α) Πειόσχημος αγωγός με κατεύθυνση και ρύση από Α. προς Δ. β) Δύο τοίχοι δομημένοι με λίθους και κονίαμα ο πρώτος και με λίθους και λάσπη ο δεύτερος. γ) Κατεστραμμένος λαξευτός τάφος με αποσαθρωμένα οστά στο εσωτερικό του. δ) Πέντε εργαστηριακά ορύγματα που περιείχαν σκωρίες χαλκού και υστεροκλασικά όστρακα. Η παρουσία αυτών των ορυγμάτων στο σημείο αυτό καταδεικνύει την προς Α. συνέχεια των χαλκουργικών εγκαταστάσεων που ανασκάφηκαν στη λεωφόρο Αμαλίας[9].

2. Σε προεσκαφή γεώτρησης στη λεωφόρο Αμαλίας (έξω από το ξενοδοχείο AMALIA). α) Κτιστός πειόσχημος αγωγός σε μήκος 1,14 μ. με κατεύθυνση και ρύση από Β. προς Ν. β) Γωνία κτιστού τάφου, σωζ. διαστ. 1×0,85 μ. που περιείχε 16 κρανία και ελάχιστα χάλκινα κτερίσματα. Πρόκειται πιθανότατα για οστεοφυλάκιο, ανάλογο με αυτά που ανασκάφηκαν στη λεωφόρο Αμαλίας[10].

3. Σε προεσκαφή γεώτρησης στη λεωφόρο Αμαλίας (έναντι της Ρωσικής εκκλησίας). Σε βάθος 0,80-2,59 μ. ερευνήθηκαν 25 στρώσεις οδού με κατεύθυνση Α.-Δ. Συγκεκριμένα εντοπίστηκαν 13 οδοστρώματα με τα υποστρώματά τους, που συνεχίζονταν σε μεγαλύτερο βάθος, αλλά δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθούν λόγω τεχνικών δυσχερειών. Ο τυχαίος εντοπισμός οδοστρωμάτων επιβεβαιώνει την ύπαρξη πύλης ή πυλίδας νοτίως των Πυλών του Διοχάρους, από την οποία ξεκινούσε αρχαία οδός. Η οδός αυτή τοποθετείται στο ύψος των σημερινών οδών Λαμάχου, Ν. Νικοδήμου και Νίκης[11], όπου έχουν ανασκαφεί στο παρελθόν τμήματα οδού και τάφοι.

4. Υπόγειες σήραγγες

Παράλληλα με τις υπόλοιπες έρευνες έγινε παρακολούθηση των υπόγειων σηράγγων του ΜΣΑ και αποκαλύφθηκαν τα εξής:

1. Σε υπόγεια σήραγγα μπροστά στη δυτική είσοδο του Εθνικού Κήπου. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 8,46 μ. υπόγειος λαξευτός αγωγός με αψιδωτή οροφή που είχε κατεύθυνση και ρύση από Ν. προς Β. Ερευνήθηκε σε μήκος 11,35 μ., είχε πλάτος 0,40, ύψος 1 μ. και τα τοιχώματά του καλύπτονταν με στρώσεις αλάτων.

7. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 22-23, Πίν. 17β.
8. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 30.
9. ΑΔ ό.π., σ. 28-29, Πίν. 17β.
10. ΑΔ ό.π., σ. 31.
11. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 93· 24 (1969): Χρονικά, σ. 55· 25 (1970): Χρονικά, σ. 77-79· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 91· 34 (1979): Χρονικά, σ. 32.

2. Σε υπόγεια σήραγγα από την οδό Όθωνος έως την οδό Νίκης. Αποκαλύφθηκαν έξι αρχαία φρέατα, που έδωσαν άφθονη κεραμική και επιτύμβια μαρμάρινα μέλη, καθώς και τμήματα δύο αγωγών που συνέδεαν κάποια από τα φρέατα. Λόγω στατικών προβλημάτων που παρουσιάστηκαν στην οδό Νίκης, κάτω από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, αποφασίστηκε η διακοπή των εργασιών με το μετροπόντικα (ΤΒΜ).

3. Σε δύο πιλοτικές σήραγγες από το σταθμό Μοναστηράκι προς το Σύνταγμα και προς τον Κεραμεικό. Σε συνολικό μήκος 100, πλάτος 3 και σε βάθος από 15 έως 18 μ. εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τμήματα δέκα αρχαίων φρεάτων, από το εσωτερικό των οποίων συγκεντρώθηκε άφθονη κεραμική όλων των περιόδων.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

5. Φρέαρ οδού Αμερικής

Φρέαρ εξαερισμού και επισκέψεως του ΜΣΑ στη συμβολή των οδών Πανεπιστημίου 11-13 και Αμερικής 5. Η ανασκαφική έρευνα έγινε το 1995 και 1996 και κάλυψε έκταση 490 τ.μ. Αποκαλύφθηκαν 209 τάφοι σε βάθος από 1,04 έως 6,22 μ. (Σχέδ. 2), που αποτελούν τμήμα του μεγάλου ανατολικού νεκροταφείου της πόλης των Αθηνών που εντοπίστηκε αρχικά στην οδό Καραγεώργη Σερβίας και στη συνέχεια σε πολλά σημεία της οδού Σταδίου, κατά μήκος της οδού Πανεπιστημίου και της οδού Αμερικής, με δυτικό όριό του την οδό Γρηγορίου Ε΄[12].

Οι τάφοι αναλυτικά έχουν ως εξής: 63 λακκοειδείς, 42 παιδικές λάρνακες (Πίν. 20 α), 32 κεραμοσκεπείς, 27 εγχυτρισμοί σε οξυπύθμενους αμφορείς (Πίν. 20 β), 24 πυρές, 10 απλές ταφές (τοποθέτηση του νεκρού επί του εδάφους χωρίς σαφή χωροθέτηση), δύο κάλπες, δύο κιβωτιόσχημοι (δάπεδα και τοιχώματα επενδεδυμένα με κεράμους ή ορθοστάτες από πωρόλιθο), δύο σαρκοφάγους από μαλακό πωρόλιθο, δύο καλυβίτες, μία λάρνακα ενήλικα, μία ταφή σε κυλινδρικό στοιχείο αγωγού και μία ανακομιδή. Η ταφή σε στοιχείο αγωγού έγινε σε πήλινο στέλεχος, μήκ. 0,70 και διαμ. χείλους 0,24-0,34 μ., που σφραγίζεται στο ένα άκρο του με πήλινη λεκανίδα. Η βάση του χείλους τονίζεται εξωτερικά με πλαστικό δακτύλιο ενώ στο σώμα διακρίνονται γραπτές μελαμβαφείς ταινίες. Στη νότια πλευρά του υπάρχει κυκλική οπή καθαρισμού με πώμα ανάλογου σχήματος (Πίν. 20 γ). Ο τύπος του στοιχείου αυτού παραπέμπει στον αγωγό της Πεισιστρατείου περιόδου.

Οι περισσότεροι τάφοι (148) ήταν κτερισμένοι. Λίγοι τάφοι ήταν συληµένοι ή παραβιασμένοι από σύγχρονα έργα. Οι ταφές ενηλίκων ήταν 146 και οι παιδικές 42. Ο κύριος όγκος των τάφων χρονολογείται στην κλασική εποχή (5ος και 4ος αι. π.Χ.). Υπάρχουν επίσης 10 τάφοι της ρωμαϊκής περιόδου, ενώ ελάχιστοι, στα βαθύτερα στρώματα, είναι δυνατόν να χρονολογηθούν στη μετάβαση από την αρχαϊκή στην κλασική περίοδο.

Τα κτερίσματα των τάφων, λήκυθοι, λευκές λήκυθοι, σκύφοι, φιάλες, πρόχοι, πυξίδες, θήλαστρα, αλλά και μετάλλινα αντικείμενα, ήταν πλούσια και εξαιρετικής ποιότητας, όλα προϊόντα αττικών εργαστηρίων. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τη λευκή λήκυθο από τον τάφο 155, που χρονολογείται το 420 π.Χ. περίπου (Πίν. 20 ε). Διακρίνεται παράσταση «επίσκεψης στον τάφο», όπου εικονίζεται τρίβαθμη στήλη με δύο μορφές αριστερά και δεξιά της, ενός νέου που βαδίζει προς τη στήλη και μιας γονυκλινούς γυναικείας μορφής που ολοφύρεται[13].

Εντυπωσιακή είναι επίσης η ερυθρόμορφη πυξίδα από τον τάφο 89 (Πίν. 20 δ), που χρονολογείται το 400 π.Χ. περίπου, με σκηνή από τον κόσμο των γυναικών, όπου εικονίζονται γυναικείες μορφές, έρωτες και ειδυλλιακό τοπίο. Έχει χρησιμοποιηθεί επίθετο γαλάζιο και λευκό χρώμα, ενώ άλλες λεπτομέρειες αποδίδονται ανάγλυφες[14].

Στο βορειοδυτικό άκρο του φρέατος αποκαλύφθηκε μικρή τεχνητή διαμόρφωση του φυσικού βράχου με αναλημματικό τοίχο με κατεύθυνση Α.-Δ., με σκοπό τη συγκράτηση μικρού χειμάρρου που πλημμύριζε τον ευρύτερο χώρο, δεδομένου ότι η περιοχή παρουσιάζει έντονη κατωφέρεια σε ορισμένα σημεία και γειτνιάζει με τον Ηριδανό ποταμό.

Αναγνωρίστηκαν επίσης ίχνη εργαστηριακού χώρου (ίσως χυτηρίου), συνήθης κατασκευή κοντά στα νεκροταφεία.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

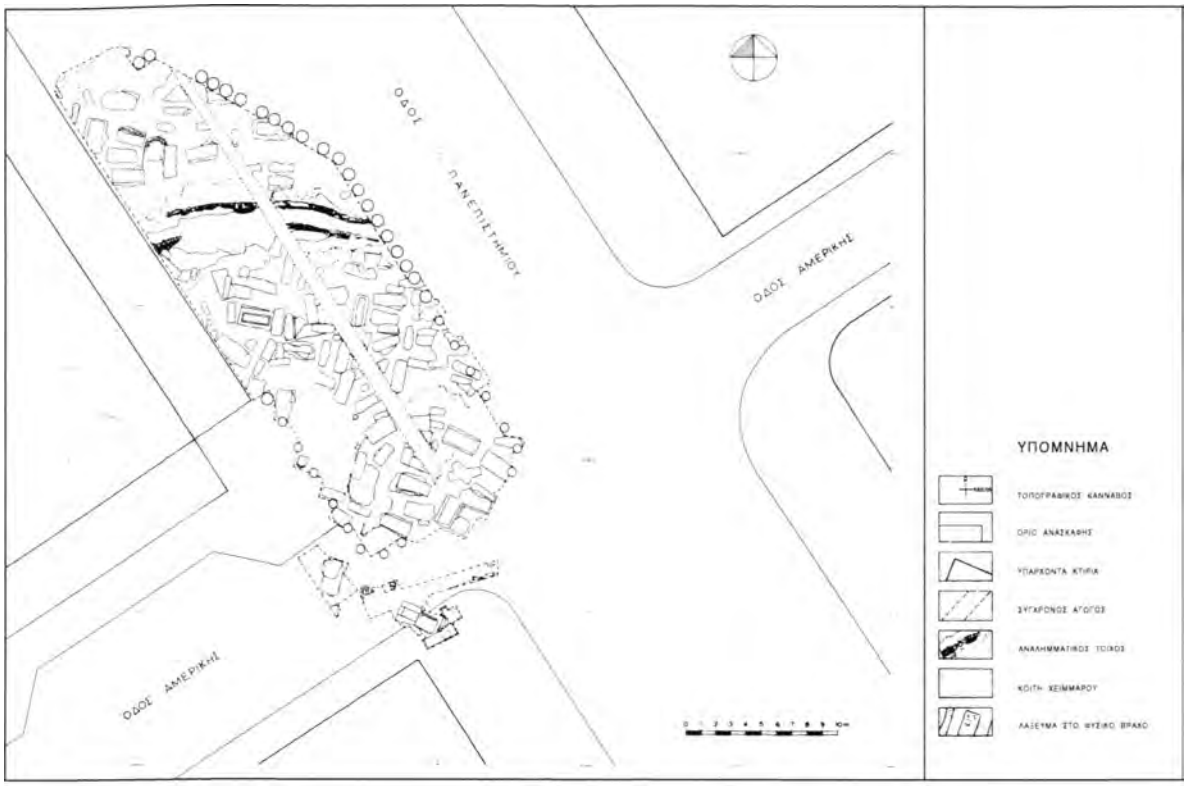
6. Σήραγγα του ΜΣΑ υπό τον Εθνικό Κήπο (Βαλεριάνειος περίβολος)

Κατά τη διάνοιξη της σήραγγας του ΜΣΑ υπό τον Εθνικό Κήπο, το μηχάνημα μετωπικής διάνοιξης (ΤΒΜ) συνάντησε σε βάθος 19 μ. αρχαία λαξευτή σήραγγα, πιθανότατα τμήμα αρχαίου υδραγωγείου, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., η οποία επικοινωνούσε με αρχαίο φρέαρ, γε-

12. ΑΕ 1958, σ. 1-153. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 27-29· 25 (1970): Χρονικά, σ. 79-87.

13. Λ. Παρλαμά - Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), Κατάλογος έκθεσης. Η Πόλη κάτω από την πόλη, Αθήνα 2000, σ. 234, αριθ. 213.

14. Ό.π., σ. 242-244, αριθ. 226.

Σχέδ. 2. Ανασκαφές ΜΣΑ. Φρέαρ Αμερικής. Γενική κάτοψη της ανασκαφής.

γονός που προκάλεσε στις 23-4-96 την υποχώρηση και κατάρρευση των υπερκείμενων εδαφών από την οροφή της σήραγγας του ΜΣΑ έως τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διάνοιξη ενός φυσικού ορύγματος-χάσματος, του οποίου η διάμετρος στην επιφάνεια του εδάφους ήταν 4 μ., ενώ πάνω στην κεφαλή του μηχανήματος (βάθος 19 μ.) έφθανε τα 15 μ.

Στη δυτική παρειά αυτού του ορύγματος αποκαλύφθηκε τμήμα του Βαλεριάνειου περιβόλου, ο οποίος διερχόταν από το σημείο αυτό με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και του οποίου η πορεία έχει αποτυπωθεί με ακρίβεια από τους παλαιότερους μελετητές. Τμήμα του μέσα στον Εθνικό Κήπο είχε ανασκαφεί στα νοτιοανατολικά του επίμαχου σημείου, το 1987[15].

Ανατολικότερα και παράλληλα προς το τείχος, σε μικρή απόσταση, αποκαλύφθηκε στα βόρεια του ορύγματος και σε βάθος 2,50 μ. περίπου αγωγός με κτιστή τοξωτή κάλυψη από αργούς λίθους (ύψος 1,50, πλάτος 0,60 μ.). Σε βάθος 8 μ. περίπου ανατολικά του τείχους εντοπίστηκε λαξευτή σήραγγα μέσα στην κιμηλιά με κατεύθυνση Β.-Ν. Από το βόρειο τμήμα της ανέβλυζε άφθονο νερό.

Παρά τις προσπάθειες των τεχνιτών του ΜΣΑ να σταθεροποιήσουν τα εδάφη, οι καταρρεύσεις συνεχίστηκαν με αποτέλεσμα να διευρυνθεί ακόμη περισσότερο το φυσικό όρυγμα του εδάφους και να αποκαλυφθεί η ανατολική παρειά τμήματος (μήκ. 5 μ. περίπου) του Βαλεριάνειου περιβόλου. Αυτό βρέθηκε σε βάθος 0,50-0,60 μ., ενώ η έδρασή του πάνω στην επιφάνεια της κιμηλιάς σε βάθος 3,50 μ. Διατηρούνταν σε ύψος πέντε δόμων και ήταν κατασκευασμένο με ασβεστολιθικούς γωνιόλιθους δρομικά τοποθετημένους. Διακρίνεται και τμήμα μαρμάρινου κίονα ως υλικό σε β΄ χρήση. Και εδώ, όπως τελικά αποδείχθηκε, το τείχος, πλ. 3 μ., διατηρούσε το γνωστό τρόπο κατασκευής, ήταν δηλαδή κατασκευασμένο με λίθινες εξωτερικές όψεις και γέμισμα στο εσωτερικό. Σημειώνεται ότι σε διάφορα σημεία της κιμηλιάς και κυρίως κάτω από την έδραση του τείχους υπήρχε συνεχής ροή αναβλυζόντων υδάτων που διέβρωσαν τα υποκείμενα του τείχους εδάφη, τα οποία υποχώρησαν και δημιούργησαν κοιλότητα.

Στις 3 Μαΐου 1996 λήφθηκε απόφαση από τους μηχανι-

15. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 15.

κούς του ΜΣΑ και εφαρμόστηκε η εκτόξευση σκυροδέματος στις παρειές του ορύγματος, προστατεύοντας παράλληλα το τμήμα του τείχους με χοντρό πλαστικό. Κατά τις πρωινές ώρες της Κυριακής 5 Μαΐου 1996 και ύστερα από την μετακίνηση του ΤΒΜ προς το σταθμό Συντάγματος και προφανώς από τις δονήσεις που προξένησε, επακολούθησε μια μεγάλη κατάρρευση των σαθρών εδαφών, τα οποία συμπαρέσυραν και το τμήμα του Βαλεριάνειου περιβόλου που καταστράφηκε σε μήκος 15 μ., περίπου όση και η διάμετρος της επιφάνειας του ορύγματος του εδάφους που δημιουργήθηκε.

Δυτικά του τείχους που κατέρρευσε αποκαλύφθηκε και τμήμα ημικυκλικής κατασκευής που ήταν κατασκευασμένη με επάλληλες οπτοπλίνθους και επιχρισμένη εσωτερικά με κονίαμα. Η κατασκευή αυτή, πιθανώς δεξαμενή, η οποία εφαπτόταν στη δυτική παρειά του τείχους, συμπαρασύρθηκε και κατέρρευσε σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μετά την αποκάλυψή της.

Προκειμένου να αποτραπεί η συνεχιζόμενη κινητικότητα των εδαφών οι τεχνικοί προχώρησαν στη σταδιακή κατάχωση του ορύγματος με χώμα εναλλάξ με σκυρόδεμα. Οι εξαιρετικά επισφαλείς παρειές του ορύγματος και οι συνεχείς καταρρεύσεις ήταν φυσικό να εμποδίσουν τη λεπτομερή έρευνα και αποτύπωση των αρχαίων που αποκαλύφθηκαν. Έτσι οι αρχαιολογικές εργασίες περιορίστηκαν στην περιγραφή των συμβάντων, στη φωτογράφηση και στην αποτύπωση όσων στοιχείων ήταν δυνατόν να καταγραφούν.

ΑΛΛΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ (εκτός ΜΣΑ)

7. Οδός Ρηγίλλης (η παλαίστρα του γυμνασίου του Λυκείου) (Πίν. 21 α)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο οικόπεδο επί της οδού Ρηγίλλης, μεταξύ του κτιρίου της Στρατιωτικής Λέσχης και του Ωδείου Αθηνών, αποκαλύφθηκαν αρχαία. Το οικόπεδο αυτό είχε παραχωρηθεί από το ελληνικό Δημόσιο στο Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, προκειμένου να ανεγερθεί Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα που άρχισε στις 9-5-96 και διακόπηκε στις 6-12-96, προκειμένου να τεθεί στο ΚΑΣ το θέμα του οικοπέδου για να ληφθεί απόφαση ύστερα από την αποκάλυψη των σημαντικών αρχαίων. Στην ανασκαφή συμμετείχαν για μικρά διαστήματα οι αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας Κατερίνα Τρανταλίδου και Άντα Κάτουλα.

Στο χρονικό διάστημα αυτό ερευνήθηκε έκταση 6 στρεμμάτων περίπου από τα 11 της συνολικής εκτάσεως του οικοπέδου.

Στο νότιο μισό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια μεγάλου κτιρίου, του οποίου εντοπίστηκαν οι τρεις πλευρές (βόρεια, ανατολική και δυτική), ενώ προς Ν. συνεχίζει και έξω από τα όρια του οικοπέδου, προς το Ωδείο Αθηνών και κοντά στην παλαιά κοίτη του Ιλισού.

Το αρχαίο κτίριο είχε υποστεί ιδιαίτερη καταστροφή, η οποία, όπως διαπιστώθηκε, οφείλεται κυρίως στις εγκαταστάσεις στρατοπέδου που καταλάμβανε ολόκληρο το χώρο του οικοπέδου από το 19ο αι. έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Το 1966, μετά την απομάκρυνση του στρατοπέδου και την κατεδάφιση των κτιρίων του, ο χώρος επιχωματώθηκε με μεγάλη ποσότητα φυτικών χωμάτων και δενδροφυτεύθηκε στα πλαίσια του προγράμματος για την προβολή και ανάδειξη του κτιρίου της Δουκίσσης της Πλακεντίας, δηλαδή του Βυζαντινού Μουσείου. Μάλιστα στα νότια του οικοπέδου αυτή η επίχωση έφθανε και τα 2,50 μ.

Η αρχαία επίχωση, που κάλυψε εν μέρει τα θεμέλια του κτιρίου και εντοπίστηκε κάτω από τα σύγχρονα φυτικά χώματα, είχε πάχος από 0 έως 0,70 μ. Πρόκειται για ένα στρώμα ιλύος, αργιλώδους συστάσεως με ψιλό χαλίκι και άμμο, η οποία προέρχεται από συνεχείς αποθέσεις χειμάρρων που κατέβαιναν από τις πλαγιές του Λυκαβητού. Ως μάρτυρας αυτής της επίχωσης έχει διατηρηθεί στην ανασκαφή τμήμα της, πάνω στο οποίο εδράζεται παρακλάδι μεταγενέστερου αγωγού, πιθανώς εποχής Τουρκοκρατίας, το οποίο κατευθύνεται από Β. προς Ν. για να εκβάλει στον Ιλισό. Αυτό το στρώμα χρησίμευσε σε πολλά σημεία ως δάπεδο χρήσης του στρατοπέδου. Στο βορειοδυτικό και ανατολικό τμήμα του αρχαίου κτιρίου, στα σημεία δηλαδή που ο φυσικός σχιστόλιθος βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο, οι αποθέσεις αυτές απουσιάζουν εντελώς και τα αρχαία θεμέλια αποκαλύφθηκαν αμέσως μετά την αφαίρεση των σύγχρονων φυτικών χωμάτων. Ιδιαίτερα τα θεμέλια της ανατολικής πλευράς πρέπει να ήταν ορατά κατά την εποχή λειτουργίας του στρατοπέδου. Η διατήρηση των θεμελίων στην επιφάνεια ήταν η βασική αιτία που αυτά, όπως και οι χώροι του κτιρίου, υπέστησαν πολλές παραβιάσεις.

Πολλά τμήματα αρχαίων τοίχων είχαν αφαιρεθεί εντελώς με συνέπεια η θέση και η πορεία τους να διαπιστώνεται από τα λαξεύματα θεμελιώσεων στις αρχαίες επιχώσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε σημεία που είχαν αφαιρεθεί ή παραβιαστεί αρχαίοι τοίχοι βρέθηκαν αντικείμενα του αιώνα μας.

Παρά την κατάσταση στην οποία βρέθηκε το βόρειο μισό τμήμα του κτιρίου, τελικά έγινε δυνατόν να αποκατασταθεί η κάτοψή του. Πρόκειται για ένα κτίριο που μέχρι σήμερα έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 50 και πλάτος 48 μ., δηλαδή καλύπτει έκταση 2,5 στρεμμάτων περίπου. Οι τοίχοι του, που είναι κατασκευασμένοι με ποικίλο

υλικό, βρέθηκαν σε βάθος γύρω στα 3 μ. από την οδό Ρηγίλλης, ενώ το μεγαλύτερο βάθος έδρασης διαπιστώθηκε στα νότια στα 5,80 μ. περίπου. Οι περισσότεροι τοίχοι εδράζονται στην επιφάνεια του φυσικού σχιστόλιθου και ακολουθούν την επικλινή πορεία του, ενώ για την έδραση του ανατολικού τμήματος του κτιρίου παραβιάστηκαν και αργιλώδεις φυσικές αποθέσεις μεγάλου χειμάρρου, οι οποίες δεν περιείχαν όστρακα.

Σημειώνεται ότι ο φυσικός βράχος στην περιοχή παρουσιάζει έντονη κλίση από Β. προς Ν. Στα βόρεια βρέθηκε σε βάθος 1,10 μ., ενώ στα νότια σε βάθος γύρω στα 6 μ. Αυτό είναι φυσικό, δεδομένου ότι βρισκόμαστε στις νότιες υπώρειες του Λυκαβηττού, οι οποίες καταλήγουν στην όχθη του Ιλισού που βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση και νότια από το χώρο της ανασκαφής.

Το κτίριο αποτελείται από μία ορθογώνιου σχήματος αυλή, πλ. 23 μ., η οποία περιβάλλεται από στοές και από τις τρεις πλευρές της. Το πλάτος της βόρειας στοάς είναι 4 μ., ενώ της ανατολικής και της δυτικής 3,50 μ.

Ανατολικά, δυτικά και βόρεια αναπτύσσονται με αξιοπρόσεκτη συμμετρία και αντιστοιχία ορθογώνιοι χώροι. Ακριβώς στο κέντρο της βόρειας πλευράς ξεχωρίζει για τις διαστάσεις του ένας ορθογώνιος χώρος, στις δύο πλευρές του οποίου αναπτύσσονται συμμετρικοί και αντίστοιχοι χώροι.

Στο βόρειο εξωτερικό τμήμα του κτιρίου υπάρχει μια στοά. Με την ίδια αντιστοιχία και συμμετρία εντάσσονται στο κτίριο δύο υπόκαυστα, εκ των οποίων το ένα στη βορειοανατολική και το δεύτερο στη βορειοδυτική πλευρά με τους αντίστοιχους προθαλάμους καύσης και τις δεξαμενές τους. Στο κέντρο της βόρειας πλευράς της αυλής βρέθηκε δεξαμενή ψυχρού λουτρού με ημικυκλικές τις στενές πλευρές και με στρώσεις επιχρισμάτων στις παρειές. Προς Ν. η δεξαμενή επικοινωνεί με φρεάτιο και στη συνέχεια με κτιστό αγωγό, του οποίου η κλίση προς Ν. δηλώνει σαφώς ότι κατευθυνόταν για να εκβάλει στον Ιλισό.

Στα ανατολικά της δεξαμενής υπάρχει πηγάδι με τοιχώματα επενδεδυμένα με πήλινους δακτυλίους. Όλα τα δάπεδα του κτιρίου που εντοπίστηκαν είναι από σκέτο χώμα. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας και ενώ ο αριθμός των τεμαχίων από χρωματιστά κονιάματα ήταν ιδιαίτερα μεγάλος, εντούτοις πουθενά δεν βρέθηκε κάποιο στοιχείο που να υποδηλώνει την ύπαρξη δαπέδου, ένα κομμάτι ψηφιδωτού, έστω μία ψηφίδα.

Από το μέγεθος του κτιρίου αλλά κυρίως από τη διάταξη των χώρων διαπιστώθηκε ότι έχει όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία που ανταποκρίνονται σε μια παλαίστρα. Συσχετίζοντας το κτίριο αυτό με τις παλαίστρες των Δελφών, της Δήλου, της Ολυμπίας αλλά και με το πλησιέστερο παράλληλο, όσον αφορά στη διάταξη των χώρων της βόρειας πλευράς που είναι η παλαίστρα της Ακαδημίας, παρατηρούμε τα ακόλουθα κοινά στοιχεία:

Υπάρχει μια κεντρική αυλή ορθογώνιου σχήματος που περιβάλλεται από στοές και η οποία αποτελεί το επίκεντρο όλου του κτιρίου. Οι χώροι που περιβάλλουν την αυλή χαρακτηρίζονται από συμμετρία και αντιστοιχία. Ο κεντρικός άξονας του κτιρίου έχει προσανατολισμό Β.-Ν., κάτι που παρατηρείται στα περισσότερα παρόμοια κτίρια. Τέλος το πιο σημαντικό είναι ότι όλα τα δάπεδα είναι από σκέτο χώμα.

Με το δεδομένο λοιπόν ότι αυτό το κτίριο είναι μια παλαίστρα μπορούμε βάσει ανάλογων κτιρίων, καθώς και της περιγραφής του Βιτρουβίου, να ταυτίσουμε την κεντρική μεγαλύτερη αίθουσα της βόρειας πλευράς με το εφηβείο, τη σημαντικότερη εξέδρα μιας παλαίστρας, ενώ στα βορειοανατολικά και βορειοδυτικά πρέπει να ήταν οι λουτρώνες, οι οποίοι σε μεταγενέστερη φάση πρέπει να αντικαταστάθηκαν από τα υπόκαυστα. Σύμφωνα και πάλι με τον Βιτρούβιο αριστερά και δεξιά του εφηβείου πρέπει να ήταν το ελαιοθέσιον, το κονιστήριον και το κωρυκείον, όμως η κατάσταση στην οποία διατηρούνται οι χώροι και η έλλειψη καθαρά ανασκαφικών στοιχείων δεν επιτρέπουν τη σίγουρη ταύτισή τους.

Για τη χρονολόγηση του κτιρίου προχωρήσαμε στη διάνοιξη ερευνητικών τομών σε χώρους, όπου οι επιχώσεις ήταν αδιατάρακτες. Διαπιστώθηκε ότι το δυτικό τμήμα του είχε καλυφθεί από συνεχείς αποθέσεις νεότερου χειμάρρου, ο οποίος παρέσυρε με τα νερά του και τμήματα τοίχων με αποτέλεσμα οι επιχώσεις σε αυτή την περιοχή να είναι πολύ μεταγενέστερες. Έτσι επιλέχθηκαν τμήματα στους εσωτερικούς χώρους του κτιρίου, στα διαστήματα μεταξύ των τοίχων, οι οποίοι έπαιξαν το ρόλο κατά κάποιο τρόπο προστατευτικών αναλημμάτων από το νερό.

Όμως λόγω της μερικής ή ολικής απουσίας των λίθων από τους τοίχους αντιμετωπίσαμε το φαινόμενο τα δάπεδα του κτιρίου να βρίσκονται σε ψηλότερο επίπεδο από τα θεμέλια, με αποτέλεσμα η στρωματογραφική συσχέτιση να είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Παράλληλα οι μετασκευές που υπέστησαν οι τοίχοι κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας λειτουργίας του κτιρίου επέτειναν τη δυσκολία.

Ύστερα από μια πρώτη μελέτη της κεραμικής και των νομισμάτων που συνελέγησαν από ασφαλή στρώματα διαπιστώθηκαν τα ακόλουθα ως προς τη χρονολόγηση της παλαίστρας:

1. Φαίνεται ότι θεμελιώνεται προς το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Η ύπαρξη στρώματος με υστεροαρχαϊκή κεραμική δηλώνει παλαιότερη χρήση του χώρου.

2. Σε δεύτερη φάση και προς τις αρχές του 1ου αι. μ.Χ., προφανώς ύστερα από την καταστροφή του Σύλλα το 86

π.Χ., το κτίριο ανακατασκευάζεται ως προς την ανωδομή και προστίθενται τα δύο υπόκαυστα.

3. Μετά τον 1ο αι. μ.Χ. πρέπει να κατασκευάζεται η δεξαμενή δίπλα στο πηγάδι, το οποίο πρέπει να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ., δηλαδή στην πρώτη φάση του κτιρίου.

4. Ύστερα από την καταστροφή των Ερούλων το 267 μ.Χ. και προς τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. στρώματα αυτής της καταστροφής διαμορφώνονται μέσα σε παλαιότερα δάπεδα από απλό χώμα, προκειμένου να επαναλειτουργήσει η παλαίστρα. Σε αυτή την εποχή πρέπει να ανήκουν οι επισκευές ορισμένων τοίχων με επάλληλες πλίνθους και κονιάματα.

5. Προς τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. το κτίριο καταστρέφεται και έκτοτε δεν επαναλειτουργεί.

Επομένως είναι βέβαιο ότι η παλαίστρα, η οποία ως προς τη διάταξη των χώρων και ως προς το μέγεθος μπορεί να συσχετιστεί με τις μεγάλες γνωστές παλαίστρες, όπως των Δελφών, της Ολυμπίας αλλά κυρίως με αυτήν της Ακαδημίας, πρέπει να ανήκει σε ένα μεγάλο γυμνάσιο των Αθηνών.

Τα ανασκαφικά δεδομένα και η θέση όπου βρέθηκε η παλαίστρα έρχονται σε πλήρη συμφωνία με τις σχετικές γραπτές μαρτυρίες και μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η παλαίστρα ανήκει στο περίφημο γυμνάσιο του Λυκείου. Οι λόγοι που στηρίζουμε αυτή την άποψη είναι οι ακόλουθοι: α) Οι μεγάλες διαστάσεις της παλαίστρας και η μεγάλη διάρκεια λειτουργίας της από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ., που δηλώνει σαφώς ότι πρόκειται για ένα μεγάλο δημόσιο κτίριο που ύστερα από κάθε καταστροφή επισκευάζεται για να λειτουργήσει ξανά. β) Η διατήρηση του ίδιου αρχικού σχεδίου σε όλη τη χρονική διάρκεια της λειτουργίας του με επισκευές και επεμβάσεις στα αρχικά θεμέλια, επιβεβαιώνει τη μαρτυρία του Παυσανία ότι το γυμνάσιο που είδε δίπλα στο ιερό του Απόλλωνος, ήταν ένα από τα έργα του ρήτορα Λυκούργου. Πράγματι βρίσκεται στα ανατολικά της πόλεως (Στράβων 9.1.24, Παυσανίας 1.19.3.), έξω από τα τείχη (Λίβιος 31.24.18, Πλούταρχος Σύλλας 12.3) και δίπλα στον Ιλισό (Στράβων 9.1.24).

Από τις γραπτές πηγές γίνεται σαφές ότι το Λύκειο υπήρξε μια ιδιαίτερα εκτεταμένη περιοχή στα ανατολικά της Αθήνας, η οποία ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. εξυπηρετούσε πολλές λειτουργίες της πόλης. Αυτή η κατάφυτη και μεγάλη περιοχή, με βάση τις μαρτυρίες των αρχαίων πηγών, θα πρέπει να οριζόταν στα δυτικά από το τείχος της πόλης, έξω από τις Πύλες του Διοχάρους, στα νοτιοδυτικά από το Ολυμπιείο και τα άλλα παριλίσια ιερά, στα νότια από τον Ιλισό και το Παναθηναϊκό Στάδιο και στα βόρεια από το Λυκαβηττό και τον Ηριδανό.

Αυτή η ιδιαίτερα ειδυλλιακή περιοχή με τα ιερά, τα άλση και τα νερά ήταν ένα προάστιο των Αθηνών, όπως ακριβώς και η περιοχή της Ακαδημίας. Μέσα στην περιοχή αυτή υπήρχε το ιερό του Λυκείου Απόλλωνος. Επίσης ήταν χώρος εκγύμνασης των αθηναίων οπλιτών και εφήβων. Ακόμη υπήρχε το γυμνάσιο, όπου οι αθηναίοι έφηβοι εκπλήρωναν τα στρατιωτικά τους καθήκοντα.

Είναι φανερό πλέον, μετά την αποκάλυψη της παλαίστρας ότι τα ανατολικά όρια αυτής της περιοχής καθορίζονταν από το περίφημο γυμνάσιο.

Είναι γνωστό ότι για τη θέση ενός γυμνασίου έπρεπε να πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις: α) Να υπάρχουν κοντά άφθονα νερά. Πράγματι η παλαίστρα της οδού Ρηγίλλης βρίσκεται ακριβώς δίπλα στον Ιλισό. Η ανεύρεση των δύο αγωγών που συμβάλλουν σε ένα κεντρικό υστεροελληνιστικών ή πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων στα βόρεια της παλαίστρας και οι οποίοι προφανώς μετέφεραν καθαρό νερό από τα βόρεια, δηλαδή από το Λυκαβηττό, μας υπενθυμίζει την πληροφορία του Στράβωνα ότι κοντά στο Λύκειο υπήρχαν πηγές του Ηριδανού. β) Να υπάρχουν σκιερά δέντρα και άλση. γ) Να βρίσκεται στα άκρα της πόλης και έξω από τα τείχη σε περιοχές όπου η άμυνα ήταν ευαίσθητη, προκειμένου οι έφηβοι που γυμνάζονταν εκεί να βρίσκονται ανά πάσα στιγμή σε ετοιμότητα για να αντιμετωπίσουν εχθρική επιβουλή.

Πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι πολύ κοντά στην παλαίστρα και στα νοτιοανατολικά της, στην κοίτη του Ιλισού, ανασκάφηκε το 1953 από τον Μηλιάδη το παριλίσιο ιερό του Ηρακλέους Παγκράτους. Η χρονική διάρκεια της λειτουργίας του από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ.[16] υποδηλώνει πλέον μια σχέση του ιερού με το γυμνάσιο σε όλη τη διάρκεια της σχεδόν ταυτόχρονης λειτουργίας του.

8. Οδός Δαιδάλου 19-21

Στο οικόπεδο αυτό και στη δυτική μεσοτοιχία αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια ένας κτιστός σιρός και τμήμα τοίχου υστερορωμαϊκών χρόνων που σχηματίζει γωνία. Ο τοίχος είναι κατασκευασμένος με αργούς λίθους, τεμάχια κεραμίδων και ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα.

Στις ακάθαρτες επιχώσεις αυτού του οικόπεδου βρέθηκαν και περισυνελέγησαν τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών. Από αυτά ξεχωρίζει ένας μεγάλος σπόν-

16. ΠΑΕ 1953, σ. 47 κ.ε.

δυλος από λευκό πεντελικό μάρμαρο, ο οποίος φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί σε μεταγενέστερη εποχή ως πιεστήριο ελαιόλαδου (ύψος 0,80, διάμετρος 1 μ.). Στη μία επίπεδη επιφάνειά του φέρει εγχάρακτα γράμματα- τεκτονικά σύμβολα, οδηγούς για την τοποθέτησή του στη σωστή θέση.

Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα Μ. Κορρέ ο σπόνδυλος αυτός πρέπει να προέρχεται από το ναό του Άρεως, ο οποίος είχε μεταφερθεί στο χώρο της αθηναϊκής Αγοράς από κάποιο αττικό δήμο. Ο σπόνδυλος έλαβε αριθμό καταγραφής Μ 4269 και μεταφέρθηκε στην Αρχαιολογική Συλλογή της Ακαδημίας Πλάτωνος.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

9. Λεωφόρος Συγγρού και οδός Πετμεζά

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Γεωργακοπούλου η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τραπεζιόσχημη δεξαμενή (αποκαλ. μήκ. 8,60, πλ. 1,51 μ.) ρωμαϊκής περιόδου. Η δεξαμενή αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,88 μ. Η δυτική πλευρά της συνεχιζόταν κάτω από το πεζοδρόμιο της λεωφόρου Συγγρού. Η ανατολική παρειά της έφερε παχύ επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα, το ίδιο και ο πυθμένας της δεξαμενής που βρέθηκε σε βάθος 1,90 μ.

10. Οδός Φαλήρου (σκάμμα αποχέτευσης)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης σκάμματος αποχέτευσης από το δήμο Αθηναίων βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Στο τμήμα του σκάμματος μπροστά από το ακίνητο στην οδό Σπ. Δοντά αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,07 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου παιδική ταφή, λακκοειδής, ακτέριστη, με οστά αποσαθρωμένα. Διαστάσεις: 0,81×0,55 μ.

Στη συμβολή της οδού Φαλήρου με την οδό Σπ. Δοντά[17] αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,35 μ. από το ρείθρο του πεζοδρομίου λίθινος αγωγός ο οποίος διατηρείται σε μήκος 1,20 μ. Το πλάτος του αγωγού είναι 0,39 μ. και είναι κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πέτρες.

Στο τμήμα του σκάμματος μπροστά από το ακίνητο στην οδό Φαλήρου 15[18] και σε βάθος 1,65 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου βρέθηκε λίθινος αγωγός (πλ. 0,42, ύψ. 0,55 μ.) με κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι κατασκευασμένος με μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και τεμάχια κεραμίδων. Ως συνδετική ύλη έχει υδραυλικό κονίαμα και χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους[19].

Στη συνέχεια μπροστά στον αριθμό 9 της οδού Φαλήρου και σε βάθος 0,78 μ. βρέθηκε αναλημματικός τοίχος[20] κλασικών χρόνων, θεμελιωμένος στο φυσικό έδαφος, μήκ. 2,55, πλ. 0,82 και ύψ. 0,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Είναι κατασκευασμένος από κροκαλοπαγείς, κοκκινωπού χρώματος ογκόλιθους.

Στο πεζοδρόμιο της οδού Φαλήρου 9 βρέθηκε σε βάθος 0,82 μ. τμήμα του δυτικού αναλήμματος αρχαίου δρόμου. Διακρίθηκαν 11 οδοστρώματα της αρχαίας οδού, συνολ. ύψ. 0,81 μ. Από τα οδοστρώματα που εφάπτονταν στο ανάλημμα συνελέγησαν λίγα μικρά μελαμβαφή όστρακα κλασικών χρόνων.

Νοτιότερα του ταφικού περιβόλου στη δυτική παρειά του σκάμματος αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,05 μ. πήλινος πειόσχημος αγωγός, μήκ. 0,80×0,40 και ύψ. 0,25 μ. με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ.

Στο πεζοδρόμιο της οδού Φαλήρου 7 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,29 μ. τμήμα δεξαμενής, μήκ. 1,30, πλ. 0,70 και ύψ. 0,85 μ.

Στη συνέχεια μπροστά από το ακίνητο επί της οδού Φαλήρου 5 στην ανατολική παρειά του σκάμματος αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,04 μ. αποθηκευτικός σιρός βυζαντινών χρόνων, διαμ. 1,10, ύψ. 1,10 μ. από αργούς λίθους, τεμάχια κεραμίδων και υδραυλικό κονίαμα ως συνδετική ύλη. Με παχύ υδραυλικό κονίαμα είχαν επιχρισθεί τα πλάγια τοιχώματα και ο πυθμένας του.

Μπροστά από το ακίνητο της οδού Φαλήρου 3 βρέθηκε σε βάθος 0,90 μ. τοίχος κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πέτρες. Το ύψος του είναι 0,20, το πλάτος του 0,65 και το μήκος του 0,80 μ. Η κατεύθυνσή του είναι Α.-Δ. και εδράζεται πάνω στο φυσικό έδαφος.

Βορειότερα σε βάθος 1,25 μ. βρέθηκε εργαστηριακή εγκατάσταση του 3ου αι. μ.Χ. ημικυκλικής διατομής, διαστ. 1,25×1,05 και ύψ. 0,30 μ. Είναι κατασκευασμένη από οπτοπλίνθους και έχει ως συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα.

Μπροστά από το κτίριο επί της οδού Φαλήρου 1 βρέθηκε, σε βάθος 0,77 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του

17. Στη διασταύρωση των οδών Σπ. Δοντά και Φαλήρου είχαν αποκαλυφθεί λείψανα αρχαίων κτισμάτων. Βλ. ΑΕ 1971, σ. 15.

18. Στην οδό Φαλήρου 20 είχαν αποκαλυφθεί σε παλαιότερη ανασκαφή στρώσεις αρχαίας οδού. Βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 69.

19. Πιθανώς να είχε σχέση με τον αγωγό που είχε βρεθεί στην οδό Φαλήρου 52. Βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 17.

20. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 95.

δρόμου, βάθρο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Είναι κατασκευασμένο με κιτρινωπού χρώματος πωρόλιθους. Νοτιότερα αποκαλύφθηκε στο ίδιο βάθος σιρός με κτιστά τοιχώματα από αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετική ύλη. Βορειότερα του σιρού σε απόσταση 0,30 μ. βρέθηκε τμήμα τοίχου ρωμαϊκών χρόνων σε βάθος 0,77 μ., ορατού μήκ. 0,90, πλ. 0,72 και ύψ. 0,85 μ., ο οποίος εδράζεται σε βάθος 1,60 μ. πάνω στο φυσικό βράχο. Είναι κατασκευασμένος με λιθοπλίνθους και ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα.

Στο πεζοδρόμιο της οδού Φαλήρου 1-3 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,52 μ. τμήμα τοίχου εγκάρσια στο σκάμμα (ορατών διαστ. 0,82×0,66 και ύψ. 0,40 μ.), ο οποίος εδράζεται σε βάθος 1,96 μ. Είναι κατασκευασμένος με κιτρινωπού χρώματος πωρόλιθους και χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους. Βορειότερα του τοίχου αυτού εντοπίστηκε σε βάθος 0,50 μ. η ύπαρξη στρώσεων αρχαίου δρόμου[21]· πιθανώς πρόκειται για τμήμα αρχαίου δρόμου που οδηγούσε προς τις Άλλαδε Πύλες και το Φαληρικό όρμο. Διαπιστώθηκαν συνολικά 14 οδοστρώματα (συνολ. πάχ. 1,30 μ.) που χρονολογικά εκτείνονταν από τους κλασικούς χρόνους έως την εγκατάλειψή του στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στη συμβολή των οδών Φαλήρου και Χατζηχρήστου εντοπίστηκε αρχαίο πηγάδι σε βάθος 1,10 μ. με μαρμάρινο περιστόμιο, το οποίο έχει διάμετρο 0,68 μ. (το εσωτερικό του φρέατος δεν ερευνήθηκε για τεχνικούς λόγους).

Βορειότερα και σε βάθος 1,43 μ. αποκαλύφθηκε κτίριο με κατεύθυνση Β.-Ν., ορατού μήκ. 2,59 και πλ. 0,71 μ. Οι τοίχοι του κτιρίου είναι χτισμένοι με πώρινους ογκόλιθους και διατηρούνται στο ανώτατο ύψος των δύο δόμων. Η τοιχοδομία είναι αρκετά επιμελημένη. Βασιζόμενοι κυρίως σε στρωματογραφικά στοιχεία πρέπει να χρονολογήσουμε το κτίσμα αυτό στον 5ο αι. π.Χ.

Στην οδό Μακρυγιάννη 35 και στη συμβολή της με την οδό Χατζηχρήστου σε απόσταση 10,15 μ. από το βάθρο βρέθηκε κτίριο[22] σε βάθος 2,07 μ. στη δυτική παρειά του σκάμματος, ορατού μήκ. 1,72, πλ. 0,48 και ύψ. 0,56 μ. Είναι κατασκευασμένο με κιτρινωπού χρώματος πωρόλιθους οι οποίοι συνδέονται με μεταλλικό σύνδεσμο. Βορειότερα του κτιρίου αποκαλύφθηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων σε βάθος 1,35 μ., ορατού μήκ. 0,74 και πλ. 0,76 μ. Είναι κατασκευασμένος με πέτρες και κεραμίδια και έχει κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Βορειότερα σε απόσταση 2,60 μ. αποκαλύφθηκε κατά την απομάκρυνση μπάζων από την επιφάνεια του σκάμματος απότμημα επιτύμβιας στήλης του 4ου αι. π.Χ. με ιστάμενη γυναικεία μορφή (Μ 4671).

11. Οδός Ερεχθείου (σκάμμα υδροπαροχής)

Πρόκειται για σκάμμα της δυτικής πλευράς της οδού Ερεχθείου (στην πλευρά των μονών αριθμών) από την οδό Καλησπέρη μέχρι την οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα τοίχων ρωμαϊκής εποχής. Τα καλύτερα σωζόμενα κατάλοιπα είναι:

α) Στη συμβολή των οδών Ερεχθείου 49 και Καλησπέρη σε βάθος 1 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ο οποίος είναι κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πέτρες και κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

β) Μπροστά από το ακίνητο της οδού Ερεχθείου 53 βρέθηκε σε βάθος 0,78 μ. τμήμα τοίχου, σωζ. μήκ. 0,55, πλ. 1,35 και ύψ. 0,37 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Είναι κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πέτρες, οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα.

12. Οδός Δημοφώντος 121[23]

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα κατά την οποία αποκαλύφθηκε βορειοδυτικά του προαυλίου του ναού Αγίου Ανδρέου, σπηλαιώδες άνοιγμα (όπου παλαιότερα είχε διεξαχθεί σωστική ανασκαφή)[24].

Παρότι ήταν αδύνατον να υπολογιστούν οι πραγματικές διαστάσεις του, ήταν σαφές ότι πρόκειται για ευρύ όρυγμα ακανόνιστου καμπύλου περιγράμματος, διαστ. 3,20×3,61 μ. του οποίου ο πυθμένας εντοπίστηκε σε βάθος 4,70 μ. Σε βάθος 1,91 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου αποκαλύφθηκε ένας επιτύμβιος κιονίσκος (Μ 4719), μήκ. 1,93 και πλ. 0,373 μ. με την επιγραφή:

ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ[25]
ΝΙΚΑΝΔΡΟΥ
ΠΕΡΙΘΟΔΗΣ

Η επιγραφή χρονολογείται γύρω στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ.

Ήρθε επίσης στο φως κεραμική από τις αποθέσεις προ-

21. Για την αρχαία οδό, βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 117.

22. J. Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, Germany 1971, σ. 332-333.

23. Η σχεδιαστική αποτύπωση της ανασκαφής οφείλεται στην υπομηχανικό της Εφορείας Αικ. Συμεώνογλου. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι αρχιτεχνίτες της Εφορείας Ι. και Φ. Παπαδόπουλος.

24. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 41-42.

25. M.J. Osborne - S.G. Byrne, A Lexicon of Greek Personal Names, Oxford 1994, σ. 42-43.

φανώς παρακείμενου εργαστηρίου, κατάλοιπα του οποίου όμως δεν εντοπίστηκαν. Η κεραμική που βρέθηκε είναι κακοδιατηρημένη και κακοψημένη· στο μεγαλύτερο ποσοστό πρόκειται κυρίως για σκύφους με εμπίεστα ανθέμια, που χρονολογούνται τον 3ο αι. π.Χ.

ΑΝΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ

13. Οδός Δρυόπων 35-37

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση νέας οικοδομής αποκαλύφθηκε στη μεσοτοιχία της δυτικής πλευράς του οικοπέδου αποθέτης της κλασικής εποχής. Περιείχε τμήματα μελαμβαφών αγγείων. Αναγνωρίζονται κάνθαροι, σκύφοι, λήκυθοι και ληκύθια με ερυθροβαφή ανθέμια, αλατοδοχεία, κλειστά αγγεία τύπου Guttus (Πίν. 21 β-γ), μία κόλουρος αγνύθα και ένα άβαφο λυχνάρι. Ο αποθέτης χρονολογείται το 460-350 π.Χ. Στην περιοχή αυτή της Αθήνας (Άνω Πετράλωνα) είναι συνήθης η ύπαρξη εργαστηρίων κεραμικής της κλασικής εποχής και των αποθετών που ανήκαν στο χώρο τους.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

14. Οδός Κριεζή (σκάμμα αποχέτευσης)

Κατά τη διάρκεια εργασιών για την κατασκευή αποχετευτικού αγωγού κατά μήκος της οδού Κριεζή και στο διάστημα μεταξύ των οδών Διπύλου και Σαρρή αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά αρχαία θεμέλια και αγωγοί διαφόρων εποχών που αποδεικνύουν την πυκνή κατοίκηση κατά την αρχαιότητα σε αυτή την περιοχή της πόλεως των Αθηνών.

Συγκεκριμένα βρέθηκε έναντι της οικίας της οδού Κριεζή 15 τοίχος (1) σε βάθος 1,65 μ. Έχει πλάτος 1,95 μ. και εδράζεται στην επιφάνεια της κιμηλιάς σε βάθος 2,90 μ. Είναι κατασκευασμένος με μικρές ασβεστολιθικές πέτρες, τεμάχια κεραμίδων, όστρακα καθώς και υλικά σε β΄ χρήση. Στο νότιο τμήμα του τοίχου 1 εφάπτεται τμήμα πειόσχημου αγωγού.

Νότια και έναντι της οικίας αριθ. 13 βρέθηκε τοίχος (2) με κατεύθυνση Α.-Δ. Η βόρεια παρειά του είναι κατασκευασμένη με ασβεστολιθικούς ογκόλιθους επάλληλα τοποθετημένους, πλ. 0,45 μ., οι οποίοι εδράζονται στην επιφάνεια της κιμηλιάς σε βάθος 2,25 μ. Το συνολικό ύψος των ογκόλιθων είναι 0,95 μ. Η βόρεια παρειά του τοίχου είναι κατασκευασμένη με ασβεστολιθικούς ογκόλιθους επάλληλα τοποθετημένους, πλ. 0,45 μ. Η κατασκευή αυτή νότια εφάπτεται στην κιμηλιά, η οποία στο σημείο αυτό φαίνεται να κατέρχεται απότομα σαν να έχει κοπεί. Πάλι νότια και σε ψηλότερο επίπεδο, σε βάθος 1,05 μ., εφάπτεται στον τοίχο 2 στρώμα λεπτό, αποτελούμενο από μικρούς αργούς λίθους, το οποίο εδράζεται στην επιφάνεια της κιμηλιάς. Το συνολικό πλάτος ολόκληρης της κατασκευής μαζί με τον τοίχο είναι 1,60 μ.

Νοτιότερα και πάλι έναντι της οικίας αριθ. 13 βρέθηκε τοίχος (3) σε βάθος 1,20 μ., κατεστραμμένος από σύγχρονο αγωγό. Είναι κατασκευασμένος με αργούς λίθους και εδράζεται σε βάθος 1,60 μ. Δεν αποκαλύφθηκε σε ολόκληρο το πλάτος του, το οποίο πρέπει να υπερβαίνει τα 1,10 μ., λόγω της ύπαρξης ηλεκτροφόρου καλωδίου σε αυτό το σημείο.

Στη διασταύρωση των οδών Κριεζή και Τομπάζη αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,30 μ., τοίχος (4) με κατεύθυνση Α.-Δ. Είναι χτισμένος με ασβεστολιθικούς λίθους άνισου μεγέθους και ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα. Έχει πλάτος 0,50 μ. και εδράζεται σε βάθος 1,65 μ.

Νοτιότερα και σε μικρή απόσταση αποκαλύφθηκε τοίχος (5) σε βάθος 0,80 μ. και με κατεύθυνση Β.-Ν. Διατηρήθηκαν δύο σειρές επάλληλων ασβεστολιθικών λίθων (αποκαλ. μήκ. 1,10 μ.). Εδράζεται σε βάθος 1,25 μ. σε κοκκινωπές επιχώσεις. Νότια του τοίχου 5 και σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκε αγωγός πειόσχημος με κατεύθυνση Α.-Δ. και πλάτος 0,10 μ.

Νότια και σε επαφή με τον αγωγό βρέθηκε σε βάθος 0,40 μ. τοίχος (6) με κατεύθυνση Α.-Δ. από κροκαλοπαγή ογκόλιθο, πλ. 0,20 μ.

Πιο νότια και σε βάθος 1,20 μ. βρέθηκε αγωγός μέσα σε φυσικές επιχώσεις. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και είναι κατασκευασμένος με καμπύλες κεραμίδες. Εδράζεται σε βάθος 1,75 μ. και έχει πλάτος 0,50 μ.

Ένας άλλος αγωγός αποκαλύφθηκε νοτιότερα σε βάθος 0,90 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Έχει σχήμα Π και έχουν διατηρηθεί και οι καλυπτήριες κεραμίδες του, ορθογώνιου σχήματος και άνισου μεγέθους (αποκαλυφθέν μήκος 1,55, ύψος 0,28 και πλάτος 0,20 μ.).

Προς τη διασταύρωση της οδού Κριεζή με την οδό Σαρρή αποκαλύφθηκαν πολύ αποσπασματικά θεμέλια και αγωγοί, τα περισσότερα από τα οποία εμπλέκονται μεταξύ τους. Η στενότητα του σκάμματος και η πυκνότητα των αρχαίων δεν επέτρεψαν να αποκτήσουμε μια σαφέστερη εικόνα. Πιθανώς πρόκειται για ένα συγκρότημα που αποτελείται από τοίχους πρόχειρα κατασκευασμένους με αργούς λίθους και συνδετικό ασβεστοκονίαμα και οι οποίοι εδράζονται στην επιφάνεια της κιμηλιάς. Χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Όλα τα παραπάνω αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση

χωρίς να θιγούν από την κατασκευή του αποχετευτικού αγωγού, δεδομένου ότι αυτός τελικά πέρασε σε μεγαλύτερο βάθος από τις αρχαιότητες και μέσα από την κιμηλιά.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

15. Οδός Αρμοδίου 16[26] (Σχέδ. 3)

Στο παραπάνω οικόπεδο ιδιοκτησίας Ν. και Ε. Διαμαντοπούλου εντοπίστηκαν αρχαία. Σε σύντομη ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου ερευνήθηκε εντός του σκάμματος τμήμα κτίσματος το οποίο χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε τοίχος (ΤΧ 1) σε μήκος 3,21, πλ. 0,48 μ. Η κύρια όψη του ήταν ιδιαίτερα δομημένη από λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους με βύσματα στα ενδιάμεσα.

Δυτικά του ΤΧ 1, ερευνήθηκε σε μήκος 1,68 μ. δεύτερος τοίχος (ΤΧ 2), διαπλεκόμενος σε ορθή γωνία με τον προηγούμενο, όμοιας τοιχοποιίας. Η υποθεμελίωση του τοίχου 5 (ΤΧ 5) αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,18 μ., έχει μήκος 3,96 μ. και εδράζεται στο φυσικό έδαφος. Το πλάτος του τοίχου ήταν 0,48 μ., ενώ ο ΤΧ 6 (ΤΧ 6) έχει μήκος 6,37 μ. και είναι οργανικά δεμένος με τον ΤΧ 5. Είναι χτισμένοι με πέτρες και χώμα ως συνδετικό υλικό. Με τους ΤΧ 1, ΤΧ 2, ΤΧ 5, ΤΧ 6 διαμορφώνεται ο χώρος 1.

Στο ανατολικό τμήμα του ΤΧ 2 βρέθηκε αίθριο που ορίζεται από τον ΤΧ 6, τον ΤΧ 3, τον ΤΧ 4 και από τη συνέχεια του ΤΧ 2, η οποία αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,56 μ. και έχει μήκος 2,06 μ. Ο ΤΧ 3 βρέθηκε σε βάθος 0,56 μ. και σε μήκος 1,56 μ. Ο τελευταίος συμπλεκόταν σε ορθή γωνία με άλλο τοίχο (ΤΧ 4) κατασκευασμένο από αδρά κατεργασμένους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους. Το αίθριο καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου και είναι στρωμένο με ψηφιδωτό απλής μορφής (βοτσαλωτό) χωρίς διακόσμηση. Το δάπεδο σώζεται σε δύο τμήματα και οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι 3,53×0,80×5,37 μ. και 4,32×5,13×4,05 μ. (τμήμα στο εσωτερικό της αψιδωτής κατασκευής).

Νοτιοανατολικά του οικοπέδου σε βάθος 0,70 μ. εντοπίστηκε αψιδωτή κατασκευή υστερορωμαϊκών χρόνων, διαμ. 7,35 και πλ. 1,10 μ., η οποία είχε κατασκευαστεί από ασβεστολιθικούς λίθους, κεραμίδια και παχύ κονίαμα χυτής τοιχοποιίας και κατέστρεψε τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου. Βορειοδυτικά της αψιδωτής κατασκευής ερευνήθηκαν δύο τοίχοι, ο τοίχος 8 (ΤΧ 8) και ο τοίχος 7 (ΤΧ 7). Ο ΤΧ 8 αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,06, πλάτος 0,72 μ. και έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ήταν κατασκευασμένος με λίθους μεσαίου μεγέθους που εναλλάσσονταν με ορθογώνιες οπτοπλίνθους σε οριζόντιες στρώσεις κατά το opus mixtum. Δυτικά του ΤΧ 8, ερευνήθηκε σε μήκος 2,52 και πλάτος 0,51 μ. δεύτερος τοίχος διαπλεκόμενος σε ορθή γωνία. Βορειοδυτικά του ΤΧ 7 εντοπίστηκε πειόσχημος πήλινος αγωγός σε βάθος 0,85 και μήκος 1,33 μ. Ο αγωγός ήταν σύγχρονος με τους ΤΧ 7 και ΤΧ 8.

Ανατολικά του ΤΧ 2 βρέθηκε μεγάλος πήλινος αγωγός σε βάθος 0,62, μήκ. 7,46 μ. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Είναι χτισμένος σε σχήμα ανεστραμμένου Π με πήλινες καλυπτήριες πλάκες.

Στο νοτιανατολικό τμήμα του αιθρίου αποκαλύπτεται ένας αγωγός που παραβίασε το βοτσαλωτό δάπεδο, μήκ. 4,75 μ. Έχει κατεύθυνση ΒΔ.-Ν. και χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Κάτω από το βοτσαλωτό δάπεδο μεταξύ των ΤΧ 2 και ΤΧ 3 εντοπίστηκε σε βάθος 0,93 μ. αρχαίο πηγάδι κλασικών χρόνων (Πίν. 22 α). Τα τοιχώματα του πηγαδιού είχαν ως επένδυση κιμηλόπετρες και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Το στόμιό του ήταν καλυμμένο με μια ποταμίσια πέτρα.

Σε μικρή απόσταση βρέθηκε ένα φρεάτιο σε βάθος 1,23 μ. καλυμμένο με τρεις μαρμάρινες πλάκες. Το φρεάτιο είναι λαξευμένο στη φυσική επίχωση· στα εσωτερικά τοιχώματα φέρει βαθύνσεις για την κάθοδο. Η επικοινωνία των δύο γινόταν εφικτή με οπή ελαφράς κλίσης επιχρισμένης με υδραυλικό κονίαμα.

Νότια του σκάμματος εντοπίστηκαν υπολείμματα τοίχου κλασικών χρόνων. Ο τοίχος 9 (ΤΧ 9) αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,10, μήκ. 1,07 μ., έσωζε μόνο μία σειρά λίθων του θεμελίου, πλ. 0,70, ύψ. 0,16 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

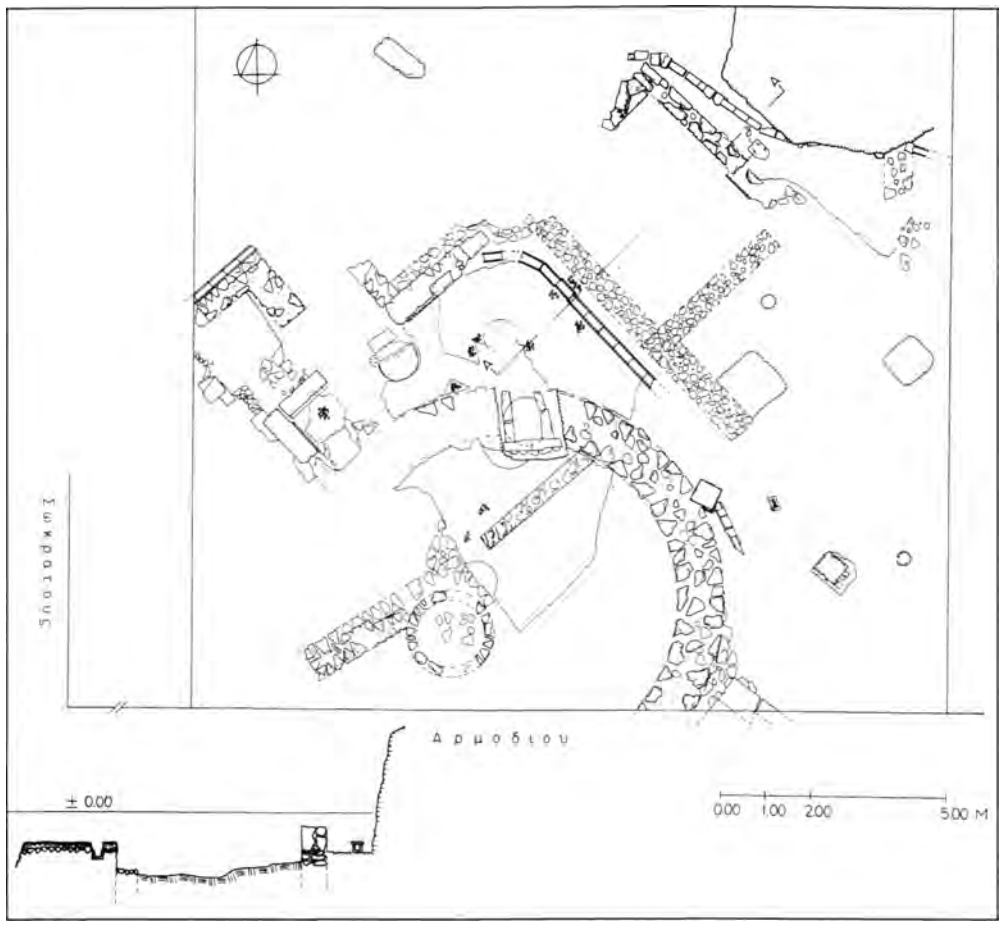
Μεταξύ των κινητών ευρημάτων αξίζει να σημειωθεί η μαρμάρινη κεφαλή ανδρός, που χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (Μ 4649).

16. Οδός Ευαγγελιστρίας 17[27]

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τα εξής: στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου ερευνήθηκε σε βά-

26. Η σχεδιαστική αποτύπωση της ανασκαφής οφείλεται στον αρχιτέκτονα της Εφορείας Κ. Γκιζελή. Στην ανασκαφή συμμετείχε ο αρχιτεχνίτης της Εφορείας Χ. Περδίκας.

27. Στο χώρο μεταξύ των οδών Μητροπόλεως - Ευαγγελιστρίας και Ερμού είχε αποκαλυφθεί αποχετευτικό δίκτυο με αγωγούς και φρέαρ. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 72.

Σχέδ. 3. Αθήνα. Οδός Αρμοδίου 16. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

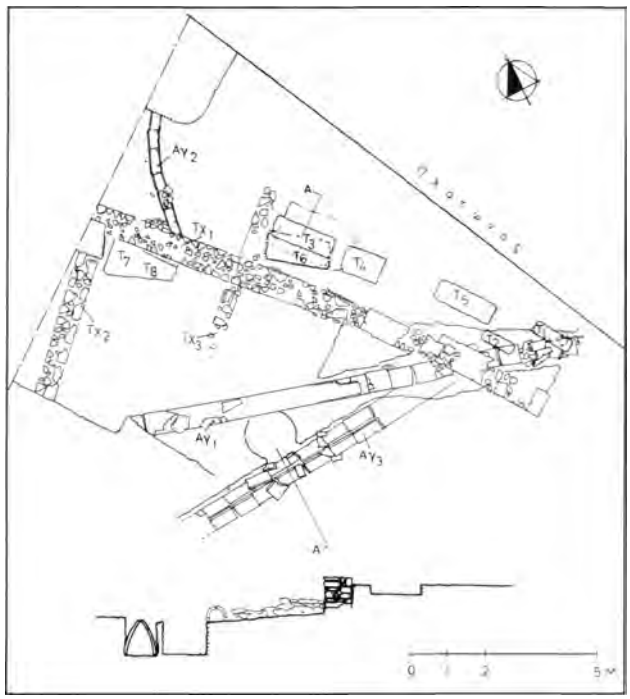
θος 3,60 μ. κτιστός σιρός, βυζαντινών χρόνων, διαμ. 1,77 και ύψ. 0,56 μ. Στο νοτιοδυτικό άκρο του αποκαλύφθηκε κοντά στη νότια μεσοτοιχία σε βάθος 2,70 μ. τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, μήκ. 5,70 και ύψ. 0,60 μ., κατασκευασμένος με λίθους μεσαίου μεγέθους που εναλλάσσονται με ορθογώνιες οπτοπλίνθους σε οριζόντιες στρώσεις κατά το opus mixtum.

ΑΝΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ

17. Οδός Πλάτωνος 103, Βασιλικών και Κρατύλου

Το σκάμμα (Σχέδ. 4) του οικοπέδου ιδιοκτησίας Α. Μαυρομμάτη, του οποίου η έρευνα διήρκεσε από 6/5 έως 19/7/96, διασχίζει κατά μήκος και με άξονα ΝΑ.-ΒΔ., ο Τοίχος 1 (Τχ.1), κάθετος προς τον περίβολο της Ακαδημίας και σχεδόν παράλληλος προς την οδό Πλάτωνος (το βορειοδυτικό τμήμα του παρουσιάζει μικρή απόκλιση προς Δ.). Διατηρούνταν μόνο η θεμελίωσή του, σε μήκος 13,15 και πλάτος 0,60-0,75 μ. Η νοτιοανατολική επιφάνειά του εντοπίστηκε σε βάθος 0,90 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου της οδού Πλάτωνος και η βορειοδυτική σε βάθος 1,14 μ., ενώ η έδρασή του σε βάθος 1,52 και 1,60 μ. αντίστοιχα. Ήταν χτισμένος κυρίως από ασβεστολιθικές πέτρες, τμήματα κεραμίδων, μάζες ασβεστοκονιάματος και tegulae mamatae από πρωιμότερες, ρωμαϊκών χρόνων κατασκευές. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του είχαν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση ελάχιστοι κροκαλοπαγείς ογκόλιθοι ερυθρωπού χρώματος, οι οποίοι αποσπάστηκαν από τον τοίχο του 4ου αι. π.Χ. του περιβόλου της αρχαίας Ακαδημίας, ο οποίος αποκαλύφθηκε στην όμορη ιδιοκτησία της οδού Πλάτωνος 105[28] και στην παρα-

28. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 36-38, Σχέδ. 5.

Σχέδ. 4. Αθήνα. Οδός Πλάτωνος 103, Βασιλικών και Κρατύλου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

κείμενη της οδού Πλάτωνος 107[29]. Ο τοίχος στα βορειοδυτικά εδραζόταν εν μέρει επί παραβίασης, μήκ. 2,15 μ., η οποία είχε κόψει υστερορωμαϊκό στρώμα και επομένως χρονολογείται μετά τους χρόνους αυτούς, σε περίοδο κατά την οποία ο περίβολος είχε τεθεί εκτός λειτουργίας. Εκτός των κροκαλοπαγών λίθων, στη δομή του είχαν ενσωματωθεί και δύο κιτρινωποί μαλακοί πωρολιθικοί ογκόλιθοι, επίσης σε β΄ χρήση, οι οποίοι πιθανώς προέρχονται από τον Τχ. 1 του οικοπέδου της συμβολής των οδών Μοναστηρίου 106, Βασιλικών και Βλαχορραφτίου[30] (προς ΝΔ. και σε απόσταση ενός οικοδομικού τετραγώνου). Η επιλογή της χρήσης ογκόλιθων στο νοτιοανατολικό τμήμα του και η διακοπή της ακριβώς πριν την προς Δ. απόκλιση του τοίχου, όπως και αυτή καθ' αυτή η απόκλιση, διαφοροποιούν τα δύο αυτά τμήματα. Στην πρόσοψη του τοίχου προς την οδό Πλάτωνος, στο μέσον περίπου του μήκους του, όπου το ύψος του ξεπερνά εκείνο των θεμελίων, διατηρήθηκαν αποσπασματικά ίχνη επιχρίσματος από ασβεστοκονίαμα.

Στο βορειοδυτικό άκρο του Τχ. 1 συμβάλλει ο Τοίχος 2 (Τχ. 2) με άξονα ΒΑ.-ΝΔ., παράλληλος προς τον περίβολο της Ακαδημίας, ο οποίος εκτείνεται νοτιοδυτικά εντός του μη ερευνηθέντος ακάλυπτου χώρου του οικοπέδου. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,05 μ. και είχε πλάτος 0,60 μ. Σωζόταν μόνο τμήμα της θεμελίωσής του και μόνο στο σημείο που εδραζόταν ο μοναδικός του ογκόλιθος το μέγιστο διατηρούμενο ύψος του έφθανε τα 0,70 μ. Νοτιοδυτικά εδραζόταν, σε βάθος 1,50 μ., επί οδοστρώματος πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων. Όταν κατασκευάστηκε ο μεταγενέστερος, μεγαλύτερου πλάτους και βάθους θεμελίωσης Τχ. 1, ενσωμάτωσαν σε αυτόν τον Τχ. 2 στο βόρειο-βορειοανατολικό άκρο του, όπως δείχνει ο ανωτέρω ογκόλιθος που χρησιμοποιήθηκε για τη σύνδεση αυτή.

Κρίνοντας από τη θέση του επιχρίσματος του Τχ. 1, οι τοίχοι ανήκαν σε κτίριο που αναπτυσσόταν προς ΝΔ. Η διαφορά του πάχους των δύο τοίχων αποκλείει την πιθανότητα ο Τχ. 2 να είναι εξωτερικός τοίχος του κτιρίου. Επίσης ο μη εντοπισμός άλλων κτιστών εσωτερικών χωρισμάτων για ένα κτίριο, μήκ. 12,50 μ., οδηγεί στις υποθέσεις πως, είτε καταστράφηκαν ολοσχερώς, είτε υπήρχαν χωρίσματα από φθαρτό υλικό (ξύλο), ή επρόκειτο για μη ιδιωτικό οικοδόμημα, που διέθετε εκτεταμένους χώρους.

Κάτω από το νοτιοανατολικό άκρο του Τχ. 1 διερχόταν ο αποχετευτικός Αγωγός 1 (Αγ. 1), κλίσης Δ.-Α., που αποκαλύφθηκε σε μήκος 12,35 μ. Τα φορτία του Τχ. 1, παρά την προσπάθεια να μεταφερθούν στα παρακείμενα εδάφη, μέσω του ογκόλιθου-κατωφλιού (όπως εύκολα ταυτίζεται από τον τρόπο που προεξέχει προς ΒΑ. από το περίγραμμα της τοιχοποιίας) έθραυσαν την κάλυψη του αγωγού. Η επιφάνειά της εντοπίστηκε δυτικά μεν σε βάθος 1,95 μ. και το χωμάτινο δάπεδο του αγωγού στα 2,45 μ., ανατολικά δε στα 2,05 και 2,55 μ. αντίστοιχα. Αποτελούνταν από πήλινα στελέχη ημιελλειψοειδούς διατομής, ύψ. 0,50 μ., και βάσης τετραγωνικής προβολής με πλευρά 0,53 μ. Τα τοιχώματά τους εδράζονταν σε σειρά πλακοειδών λίθων. Κατασκευάστηκε κατά τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Την παραβίαση του Αγ. 1 σφράγιζε οδόστρωμα πάνω στο οποίο εδραζόταν ο Τχ. 1, και το οποίο στα ανατολικά είχε παραβιαστεί από θεμέλια τοίχων νεότερων χρόνων.

Βορειοανατολικά του Αγ. 1, σε βάθος 1,37-1,82 μ., εντοπίστηκαν πέντε οδοστρώματα της ταφικής οδού που συνέδεε το Δίπυλο με την Ακαδημία, χρονολογούμενα από την κλασική έως και την περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Τα οδοστρώματα αυτά είχαν παραβιαστεί από τον Αγ. 1 και από μεταγενέστερες χαλικωτές στρώσεις, παραβιασμένες με τη σειρά τους από το κτίριο των Τχ. 1 και 2. Πάνω στις στρώσεις αυτές εντοπίστηκε επίχωση-υπόστρωμα λιθόστρωτου, πάχ. 0,10 μ., του 5ου-6ου αι. μ.Χ., σύγχρο-

29. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 45-48, Σχέδ. 7.
30. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 31.

νου του ανωτέρω κτιρίου. Η επιφάνειά του εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ.

Το βορειοδυτικό τμήμα του Τχ. 1 διακόπτει απότομα υστεροελληνιστικό Αγωγό 2 (ροής ύδατος), διατομής ανεστραμμένου Π, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,40 μ. Ο αγωγός αυτός εδραζόταν σε βάθος 1,42, είχε πλάτος 0,31, ύψος 0,22 και πάχος 0,02 μ. Φαίνεται πως είχε ήδη καταστραφεί πριν την οικοδόμηση του Τχ. 1.

Στην περιοχή της συμβολής του με τον Τχ. 1, ο Αγ. 1 διερχόταν άνωθεν του επίσης αποχετευτικού Αγωγού 3 (Αγ. 3) (Πίν. 22 β), άξονα Α./ΒΑ.-Δ./ΝΔ., που αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,45 μ. Το τελευταίο στρώμα που παραβίασε ο Αγ. 1 ήταν το πρώτο που είχε παραβιάσει ο Αγ. 3. Το στρώμα αυτό δημιουργήθηκε από κατεβασιά χειμάρρου που είχε εντοπιστεί στην όμορη προς Β. οικοδομή[31]. Η κορυφή κάλυψής του εντοπίστηκε σε βάθος 2,40 μ. και το βάθος έδρασης στα 3,40 μ. Εσωτερικά το ύψος του είναι 0, 88 μ. και το πλάτος του στη βάση 0,70 μ. Πρόκειται για αγωγό του τέλους του 4ου αι. π.Χ., τριγωνικής διατομής, κατασκευασμένου από κεραμίδες επένδυσης φρέατος, διαστ. 0,67×0,97 μ. Πολλές από αυτές έφεραν μηνοειδή λαβή, μερικές μολύβδινους συνδέσμους για τη συγκράτηση των ραγισμάτων τους, ενώ στο περιχείλωμά τους έφεραν εγχάρακτα γράμματα για τη σωστή τοποθέτησή τους. Για τη στερέωσή του είχαν χρησιμοποιηθεί μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και στους αρμούς των κεραμίδων, όπου υπήρχε κενό, είχαν τοποθετηθεί τεμάχια κεραμίδων για τη στεγανοποίησή του. Ο ίδιος αγωγός, με προέλευση το γυμνάσιο της Ακαδημίας, είχε εντοπιστεί στην προαναφερθείσα ανασκαφή της συμβολής των οδών Μοναστηρίου 106, Βασιλικών και Βλαχορραφτίου[32]. Η περιοχή που ορίζεται μεταξύ των Τχ. 1 και 2 και του Αγ. 3 καλυπτόταν από επιχώσεις και παραβιάσεις υστερορωμαϊκών χρόνων. Το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου είχε παραβιαστεί έως το βάθος των 4,10 μ. από το υπόγειο της παλαιάς του οικίας. Διακόπτεται έτσι η συνέχεια του Τχ. 1 προς ΝΑ., καθώς και εκείνη του Αγ. 1, που εκτεινόταν ανατολικότερα, πέραν της οικοδομικής γραμμής της οδού Πλάτωνος, κάτω από το κράσπεδο της σύγχρονης οδού.

Στο χώρο εσωτερικά της συμβολής των Τχ. 1 και 2, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, άξονα ΒΑ.-ΝΔ., μεγ. διατηρούμενου πλ. 4 μ., με τέσσερα οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 0,60 μ. Η επιφάνεια του ανώτερου στρώματος εντοπίστηκε σε βάθος 1,65 μ. Προσχωσιγενή στρώματα, που κάλυψαν την επιφάνεια της χρονολογούμενης από την αρχαϊκή ήδη περίοδο οδού, διέκοψαν τη λειτουργία της κατά την κλασική περίοδο. Επαναχρησιμοποιήθηκε κατά την πρώιμη ρωμαιοκρατία.

Η ανατολική παρυφή της ορίζεται από τον Τοίχο 3, κλασικών χρόνων, παράλληλο προς τον περίβολο της Ακαδημίας ο οποίος διατηρούνταν αποσπασματικά σε μήκος 5 μ. περίπου. Περί το μέσον του σωζόμενου τμήματός του, αργότερα, τμήθηκε κάθετα από τον Τχ. 1, που στο σημείο αυτό εδράστηκε πάνω του. Η θεμελίωσή του, από αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό, πλ. 0,40 μ., σωζόταν σε μέγιστο ύψος 0,30 μ. Η επιφάνειά του εντοπίστηκε σε βάθος 1,75 μ. Ο τοίχος αυτός πιθανώς ήταν περίβολος παρόδιου κτιρίου.

Και ο τοίχος και τα συνδεόμενα με αυτόν οδοστρώματα παραβιάστηκαν κατά τους πρώτους αιώνες μ.Χ. από τον Αγ. 1, κατά τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. από το κτίριο των Τχ. 1 και 2, ενώ τα οδοστρώματα παραβιάστηκαν και από τους επάλληλους Τάφους 7 και 8 στους υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Το κτίριο αναπτύχθηκε στο εσωτερικό αφανούς ήδη νεκροταφείου παραβιάζοντας τάφους του. Η παραβίαση που βρέθηκε κάτω από τον Τχ. 1, με διαστάσεις 2,15×0,75 μ., που αντιστοιχούν σε όρυγμα τάφου και στο πλάτος του Τχ. 1, έφτανε σε βάθος 1,90 μ. περίπου με στάθμη το 1,60 μ. Τα δάπεδα των Τάφων 5, 6 και 8 εντοπίστηκαν σε βάθος 1,60 μ., ενώ εκείνα των Τάφων 1, 2, 3 και 4, σε βάθος 1,30 μ. περίπου. Βορειοανατολικά του Τχ. 1, βρέθηκαν πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι και ένας εγχυτρισμός. Οι Τ. 1, 2 και 4 (εγχυτρισμός) ανήκαν σε βρέφη και εντοπίστηκαν προς το νοτιοανατολικό τμήμα της οδού. Από τον Τ. 1 διατηρήθηκαν θραυσμένες μόνον οι πλευρικές κεραμίδες του και δεν βρέθηκε τίποτε στο εσωτερικό του. Ο Τ. 2 ήταν επιμελημένης κατασκευής και ομοίως δεν απέδωσε ούτε οστά, ούτε ευρήματα. Ο Τ. 4 ήταν εγχυτρισμός σε αμφορέα και στα νότια έσωζε τμήματα κεραμίδων ως κάλυψη, επειδή εκεί βρισκόταν το κάτω τμήμα του αγγείου, και η ταφή είχε γίνει με την αφαίρεση της απόληξής του. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν ελάχιστα θρύμματα οστών. Στους Τ. 3, 5 και 6 ο νεκρός είχε τοποθετηθεί ακτέριστος, εκτάδην, με την κεφαλή στα βορειοδυτικά, το αριστερό χέρι κατά μήκος του κορμού και το δεξί λυγισμένο επί της λεκάνης, ενώ στον Τ. 6 ο νεκρός έφερε τα χέρια επί της κοιλιακής χώρας. Πάνω από αυτούς τους τάφους κατασκευάστηκε το προαναφερθέν λιθόστρωτο. Στη βορειοανατολική εσωτερική γωνία του κτιρίου βρέθηκαν οι Τ. 7 και 8. Πρόκειται για δύο επάλληλες κεραμοσκεπείς ταφές, εκ των οποίων η ανώτερη, εν μέρει διαταραγμένη, είχε χρησιμοποιήσει ως δάπεδο την κάλυψη της κατώτερης. Στον Τ. 7 ο νεκρός είχε τοποθετηθεί εκτάδην, με τα χέρια κατά μήκος του κορμού, ενώ στον Τ. 8, που βρισκόταν σε κατώτερο επίπεδο, ο νεκρός έφερε το αριστερό χέρι κατά τι καλυμ-

31. Ό.π. (υποσημ. 28).

32. Ό.π. (υποσημ. 30).

μένο από τα οστά της λεκάνης και το δεξί λυγισμένο πάνω σε αυτή. Οι δύο αυτές ταφές ήταν σύγχρονες. Ενδιαφέρον είναι ότι η κεραμίδα που κάλυπτε το βορειοδυτικό άνω τμήμα του Τ. 8 είχε τμηθεί λοξά, αφήνοντας ακάλυπτη την κεφαλή του νεκρού. Στους Τ. 5 και 8 η κεφαλή του νεκρού ήταν στραμμένη προς Α.

Συμπερασματικά, τα αποκαλυφθέντα, αμέσως εξωτερικά του περιβόλου της Ακαδημίας, οδοστρώματα του οικοπέδου δείχνουν ότι αρχαϊκός δρόμος, με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., σε χρήση τουλάχιστον μέχρι και την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο, πιθανώς συνέδεε την περιοχή της με τον Ίππιο Κολωνό. Τα οδοστρώματα που ακολουθούν τη σύγχρονη οδό Πλάτωνος μαρτυρούν τη χρήση της ταφικής οδού, με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., από το Δίπυλο προς την Ακαδημία, από τους κλασικούς χρόνους έως την περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Βορειοδυτικά από το σημείο τομής των δύο δρόμων, αμέσως μετά τη βόρεια γωνία του οικοπέδου, πρέπει να εντοπίζεται η είσοδος στον περίβολό της. Οι πρώτες χρονολογικά δομές του οικοπέδου είναι ο Αγ. 3 και ο Τχ. 3, των κλασικών χρόνων. Ακολούθησε ο υστεροελληνιστικός Αγ. 2. Στους πρώτους αιώνες μ.Χ. διανοίχθηκε ο Αγ. 1 και κατασκευάστηκε ο Τχ. 2. Στους υστερορωμαϊκούς χρόνους τουλάχιστον το νοτιοδυτικό άκρο της ταφικής οδού χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο, αφού τότε δημιουργήθηκαν η παραβίαση (κατά πάσα πιθανότητα τάφος) που εντοπίστηκε κάτω από τον Τχ. 1 και διαδοχικά οι συστάδες των Τάφων 5, 6, 7, 8 και 1, 2, 3, 4. Τον 5ο-6ο αι. μ.Χ., όταν πλέον το νεκροταφείο αυτό είχε καταργηθεί, κατασκευάστηκε ο Τχ. 1 ο οποίος συνδέθηκε με τον προϋπάρχοντα Τχ. 2, ορίζοντας δημόσιο μάλλον κτίριο που αναπτύχθηκε κατά μήκος της νοτιοδυτικής παρυφής της πρώην ταφικής οδού. Η βορειοανατολική του περιοχή καλύφθηκε από το λιθόστρωτο.

ΧΑΡΙΣ ΣΤΟΥΠΑ

Ελευσίνα[33]

1. Οδός Περικλέους 64 (Ο.Τ. 26) (Σχέδ. 5)

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Λ. Αντωνίου, το οποίο βρίσκεται 350 μ. νοτιοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου, έφερε στο φως τμήμα κτιστού αποχετευτικού αγωγού ρωμαϊκών χρόνων, που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. περίπου, με ελαφρά απόκλιση από ΒΔ. προς ΝΑ. Ο αγωγός αποκαλύφθηκε σε μήκος 18,50 μ. εντός των ορίων του οικοπέδου, αλλά συνεχιζόταν εμφανώς μέσα στο άσκαφο και προς τις δύο κατευθύνσεις. Η προς ΒΔ. συνέχειά του είχε εντοπιστεί σε παλαιότερη σωστική ανασκαφή[34].

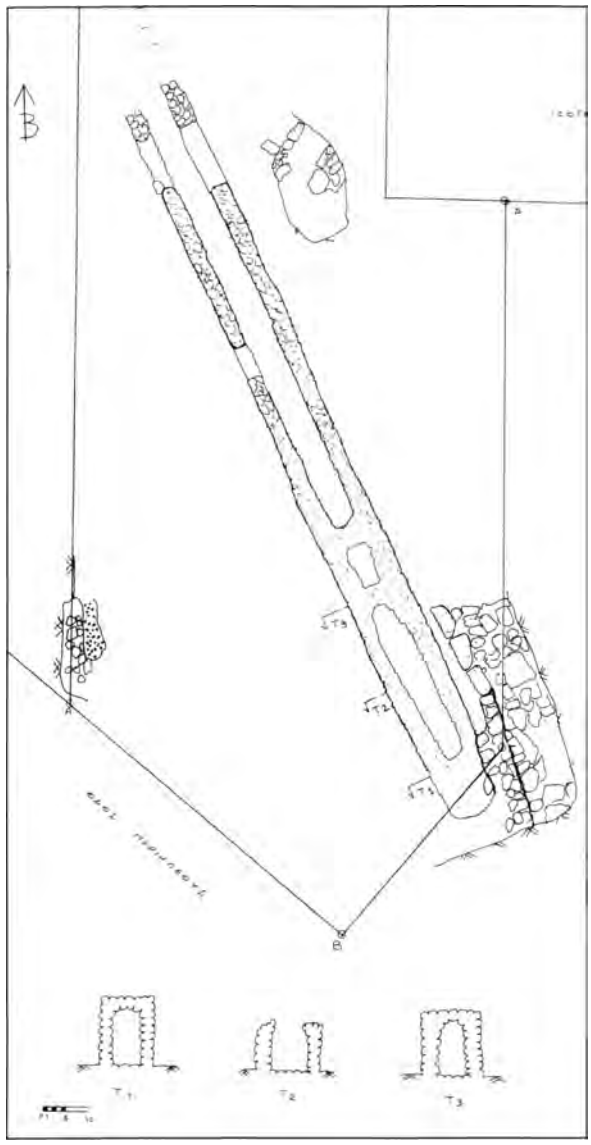
Το δάπεδο, τα τοιχώματα και η κάλυψη του οχετού ήταν χτισμένα με αργούς λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Η καμαροειδής κάλυψή του είχε καταρρεύσει στο μεγαλύτερο μέρος της και σωζόταν σε δύο μόνο σημεία, όπου στάθηκε δυνατόν να διαπιστωθεί ότι το ύψος του αγωγού εσωτερικά ήταν 1,20 μ. ενώ το πλάτος του ήταν 0,60 μ. Το πάχος των κτιστών τοιχωμάτων του κυμαινόταν από 0,30 έως 0,38 μ. και ανάλογα με αυτό διαμορφώνονταν οι εξωτερικές του διαστάσεις.

Ο πυθμένας του αγωγού βρισκόταν σε βάθος 1,40 μ. ενώ το ανώτερο σημείο της κάλυψής του, στα σημεία όπου σωζόταν, συνέπιπτε με τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Ο ρωμαϊκός αγωγός, που διοχέτευε τα όμβρια ύδατα του ιερού και της πόλης στη θάλασσα, είχε διανοιχθεί πάνω στην πορεία μιας αρχαιότερης οδού, αποκόπτοντας μέρος των οδοστρωμάτων της. Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού αναλήμματος της αρχαίας αυτής οδού, που ήταν κατασκευασμένο με τεφρούς ελευσινιακούς λίθους. Πάνω στο ανάλημμα ερευνήθηκε μεταγενέστερη ταφή, καθώς ο όμορος ναός Αγίου Ιωάννου είχε χρησιμεύσει ως κοιμητηριακός στα τέλη του 19ου αι. Από το ανατολικό ανάλημμα της αρχαίας οδού σώζονταν ελάχιστα μόνο λείψανα, αλλά με τον εντοπισμό τους στάθηκε δυνατόν να υπολογίσουμε ότι το πλάτος του δρόμου έφθανε τα 7 μ. Επρόκειτο δηλαδή για μία ευρεία οδική αρτηρία που συνέδεε το ιερό και την πόλη με το αρχαίο λιμάνι.

Σε μία δοκιμαστική τομή, που διανοίχθηκε εγκάρσια στην πορεία της οδού, εντοπίστηκαν τρία επάλληλα οδοστρώματα από αμμοχάλικο και κροκάλες, με μικρές διαφοροποιήσεις στη σύστασή τους. Το πάχος των οδοστρωμάτων κυμαινόταν από 0,08 έως 0,12 μ. Η επιφάνεια του ανώτερου βρισκόταν σε βάθος 0,75 μ., ενώ του κατώτερου, όπου εντοπίστηκαν και ίχνη αμαξοτροχιών, σε βάθος 1,15 μ. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε από τα οδοστρώματα τα χρονολογεί στους υστεροκλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

33. Τη σχεδιαστική αποτύπωση των ανασκαφών στην Ελευσίνα ανέλαβαν η υπομηχανικός Ν. Συμεώνογλου (αριθ. 5) και οι αρχιτέκτονες Κ. Γκιζελής (αριθ. 4) και Σ. Χαλάτσης (αριθ. 1). Τα ανασκαφικά ημερολόγια τηρήθηκαν κυρίως από την αρχαιολόγο Χ. Τζαβαλή. Η υπογράφουσα είχε την ευθύνη και την εποπτεία όλων των ανασκαφών, τήρησε το ημερολόγιο της ανασκαφής 3 και έκανε τις φωτογραφικές λήψεις.

34. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 19.

Σχέδ. 5. Ελευσίνα. Οδός Περικλέους 64. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Τ1, Τ2, Τ3.

Τμήμα της ίδιας ευρείας οδού, που οδηγούσε προς τη θάλασσα, έχει αποκαλυφθεί σε σωστική ανασκαφή προηγούμενων χρόνων[35].

2. Οδός Πλούτωνος 12 (Ο.Τ. 132)

Κατά τη διάρκεια εργασιών για τη διάνοιξη βόθρου μέσα στον κήπο του διατηρητέου αρχοντικού, ιδιοκτησίας αφών Σταμίδη, εντοπίστηκαν αρχαία και ακολούθησε σύντομη σωστική έρευνα. Η ανασκαφή έφερε στο φως δύο εγχυτρισμούς, από τους οποίους ο ένας βρέθηκε τελείως διαταραγμένος. Ο αδιατάρακτος τάφος ήταν ενταφιασμός νηπίου μέσα σε άβαφο αμφορέα με οριζόντιες λαβές στην κοιλιά, που είχε υποστεί στην αρχαιότητα επιδιορθώσεις με μολύβδινους συνδέσμους σε αρκετά σημεία του. Το αγγείο είχε τοποθετηθεί οριζόντια, με προσανατολισμό Α.-Δ., σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Το ευρύ στόμιό του φρασσόταν από ένα κομμάτι λακωνικού στρωτήρα. Το νήπιο είχε αποτεθεί συνεσταλμένο, με το κρανίο προς Α., δηλαδή προς το στόμιο του αγγείου. Στο εσωτερικό του πιθαμφορέα, εκτός από τα λείψανα των οστών, βρέθηκαν ένα μελαμβαφές ληκύθιο και ένα δίωτο σκυφίδιο του 5ου αι. π.Χ., συνήθη κτερίσματα παιδικών τάφων.

3. Οδός Ιωάννου Αγάθου (Ο.Τ. 255-256)

Κατά τη διάρκεια εργασιών για τη δημιουργία δικτύου αποχέτευσης, που διενεργούσε ο δήμος Ελευσίνας, εντοπίστηκαν αρχαία στην παραπάνω οδό και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα. Στην αύλακα που είχε διανοιχθεί στη νότια παρυφή της οδού Αγάθου, δίπλα στη σιδηροδρομική γραμμή, απέναντι από το Ο.Τ. 255, αποκαλύφθηκε συστάδα αρχαίων τάφων, σε ελάχιστο βάθος κάτω από την επιφάνεια του σημερινού οδοστρώματος. Εντοπίστηκαν πέντε τάφοι, κλασικών χρόνων, από τους οποίους οι τέσσερις ήταν λάκκοι αποτέφρωσης και ο ένας ήταν ενταφιασμός σε λίθινη λάρνακα. Η λάρνακα είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και ερευνήθηκε μόνο το βόρειο άκρο της, καθώς η υπόλοιπη είχε αποκοπεί από το μηχανικό εκσκαφέα. Ήταν μονόλιθη, κατασκευασμένη από κογχυλιάτη πωρόλιθο και φαίνεται ότι είχε χρησιμεύσει για επάλληλους ενταφιασμούς, αφού στο βόρειο τμήμα της που ερευνήθηκε, βρέθηκαν τα κάτω άκρα τριών σκελετών. Από τα κτερίσματα, βρέθηκαν μόνο τμήμα πήλινης πλαγγόνας και όστρακο από λαβή κύλικας. Αντίθετα, ασυνήθιστα μεγάλος αριθμός κτερισμάτων βρέθηκε μέσα στη στρώση καύσεως του τάφου 4, από όπου συγκεντρώθηκαν όστρακα πολλών ληκύθων του 5ου αι. π.Χ. και τμήματα χάλκινων αντικειμένων.

4. Οδός Μουρίκη

Η κατασκευή από το ΥΠΕΧΩΔΕ της ανισόπεδης διάβασης της οδού Δήμητρος στη συμβολή της με την Εθνική οδό Αθηνών-Κορίνθου και του συναρτώμενου με αυτό το έργο μεγάλου αγωγού ομβρίων που θα διέσχιζε ολόκληρη την πόλη της Ελευσίνας, από το βόρειο άκρο της μέχρι

35. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 55, αριθ. 10.

τις νότιες παρυφές της στη θάλασσα, προκάλεσε τη διενέργεια μεγάλης εκτάσεως εκσκαφικών εργασιών, που αποτέλεσαν ένα είδος τεράστιας δοκιμαστικής τομής στο υπέδαφος της περιοχής. Κατά τη διάρκεια των δύο και πλέον ετών (1996-1998) που απαιτήθηκαν για την περάτωση του έργου ήλθαν στο φως αρχαία λείψανα σε διάφορα σημεία της σύγχρονης πόλης. Το Σεπτέμβριο του 1996 εντοπίστηκαν, για πρώτη φορά μέσα στα πλαίσια του έργου, ίχνη αρχαίων στο βόρειο τμήμα της οδού Μουρίκη, κοντά στη συμβολή της με την οδό Κοντούλη. Ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα υστερορωμαϊκών χρόνων, τα οποία είχαν χτιστεί στη θέση αρχαιότερου νεκροταφείου υστεροκλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Στους ύστερους τοίχους είχαν εντοιχιστεί, σε β΄ χρήση, θραύσματα μαρμάρινων επιτύμβιων μνημείων. Η επέκταση της ανασκαφής πάνω στην πορεία του αγωγού ομβρίων έφερε στο φως τμήμα της Ιεράς Οδού, στα νότια της οποίας εκτείνονταν τα υστερορωμαϊκά κτίσματα. Δεδομένου ότι η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε εντός του 1996, αλλά συνεχίστηκε και κατά τα επόμενα έτη, τα αποτελέσματά της θα εκτεθούν πληρέστερα προσεχώς.

5. Οδός Ρήγα Φεραίου (Ο.Τ. 311-312) (Σχέδ. 6· Πίν. 22 γ)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή του αγωγού ομβρίων στην οδό Ρήγα Φεραίου, στο τμήμα της μεταξύ του Ο.Τ. 311 και του Ο.Τ. 312, αποκαλύφθηκαν αρχαία λείψανα και ακολούθησε σωστική ανασκαφή.

Σε βάθος 1,20 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους η έρευνα έφερε στο φως θεμέλια τοίχων που συνεχίζονταν εμφανώς προς Β. και Ν., μέσα στις άσκαφτες επιχώσεις. Οι τοίχοι, κατασκευασμένοι με κροκάλες και αργούς λίθους, με πηλόχωμα ως συνδετικό υλικό, είχαν πλάτος 0,45 μ. και σχημάτιζαν ορθογώνιους χώρους περιορισμένων διαστάσεων με δάπεδα από συμπιεσμένο χώμα σε δύο έως τρεις επάλληλες επιστρώσεις. Πάνω στα δάπεδα βρέθηκε χρηστική κεραμική και χάλκινα νομίσματα που χρονολογούν το κτίσμα στο β΄ μισό του 6ου αι. μ.Χ. Συγκεκριμένα βρέθηκαν δέκα περίπου πλήρως φθαρμένοι numini αλλά και ένα θαυμάσια διατηρημένο τεσσερακοντανούμμιο του Ιουστίνου Β΄.

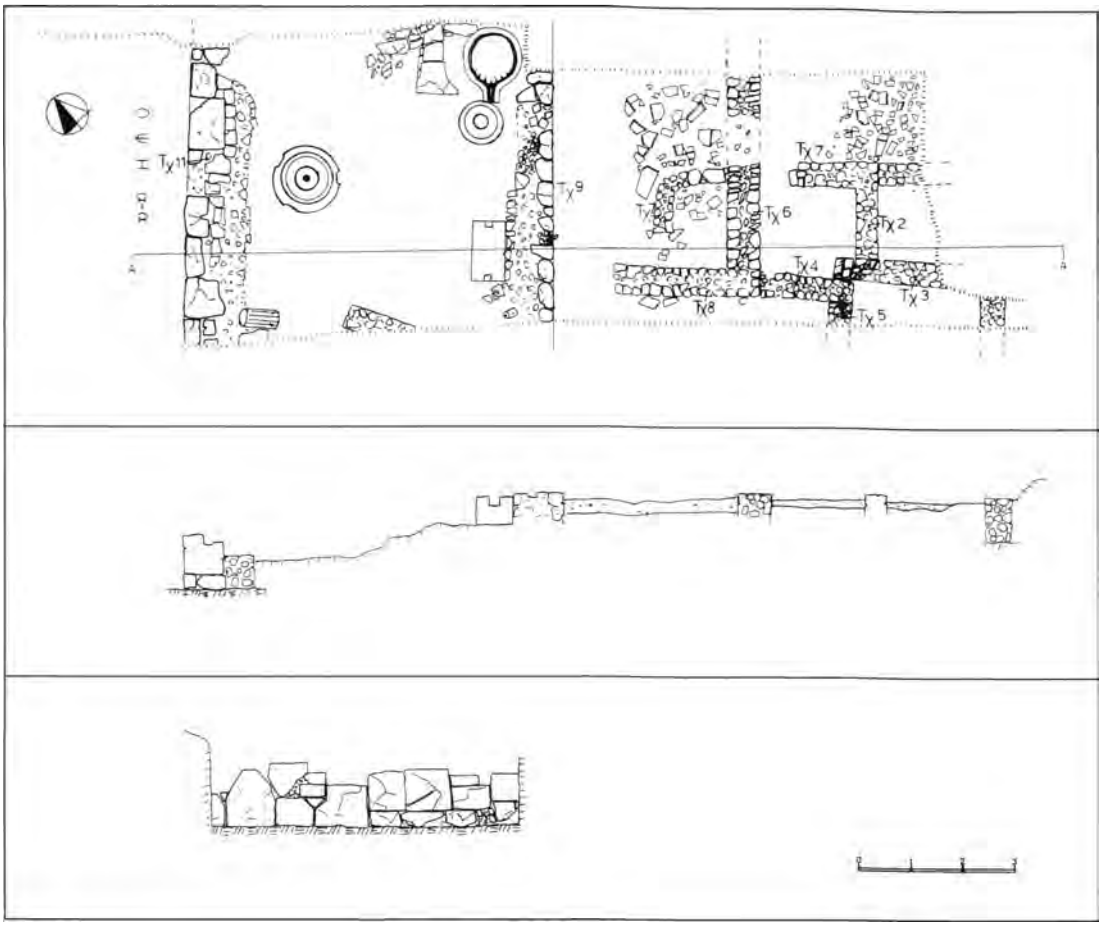
Η ανεπιτήδευτη κατασκευή του κτιρίου και το γεγονός ότι εντοπίστηκε σε απόσταση 800 μ. Β.-ΒΑ. του λόφου της ακροπόλεως της Ελευσίνας, ότι ήταν δηλαδή πολύ απομακρυσμένο από τον πυρήνα του αρχαίου οικισμού, και βρέθηκε σε περιοχή όπου δεν έχουν εντοπιστεί άλλα οικοδομικά λείψανα, οδήγησαν στην εύλογη ερμηνεία του ως αγροικίας. Η ταύτιση επιβεβαιώθηκε με την αποκάλυψη, στο δυτικό άκρο του κτίσματος, μιας ενδιαφέρουσας εγκαταστάσεως ελαιοτριβείου. Ο χώρος του ελαιοτριβείου πρέπει να ήταν ημιυπόγειος, αφού το δάπεδό του ήταν σε βάθος 1,80 μ., ενώ τα δάπεδα του υπόλοιπου συγκροτήματος ήταν σε βάθος 1,35 μ. Στη βορειοανατολική γωνία του χώρου, πάνω σε κτιστή βάση, βρέθηκε λίθινο ελαιοπιεστήριο με προχοή, όπου πιέζονταν οι σάκοι με τον πολτό του ελαιόκαρπου. Μπροστά στην προχοή του πιεστηρίου υπήρχε λίθινος συλλεκτήρας μέσα στον οποίο βρέθηκαν μια άβαφη πρόχους και μια πήλινη χοάνη. Στα νότια του πιεστηρίου βρέθηκε λίθινο αντίβαρο ορθογωνικού σχήματος με δύο βαθιές σφηνοειδείς εγκοπές. Δύο άλλα μικρότερα αντίβαρα, ένα κυλινδρικό και ένα με μορφή ημίεργου κιονίσκου, βρέθηκαν παρασυρμένα νοτιότερα. Παρασυρμένο κάπως από την αρχική του θέση πρέπει να ήταν και το ογκώδες μαρμάρινο ελαιοτριβείο (mortarium), διαμ. 1,30 μ., που βρέθηκε μέσα σε στρώμα από αμμοχάλικο και κροκάλες. Κάτω από τις ίδιες ποτάμιες αποθέσεις, αλλά σε βάθος 1,85 μ., δηλαδή βαθύτερα από το επίπεδο του δαπέδου του ελαιοτριβείου και της υπόλοιπης αγροικίας, αποκαλύφθηκε αρχαιότερος τοίχος, που είχε κατεύθυνση Β.-Ν., διέτρεχε ολόκληρο το μήκος του σκάμματος και συνεχιζόταν εμφανώς μέσα στις άσκαφες επιχώσεις. Ήταν κατασκευασμένος με τεφρούς ελευσινιακούς ογκόλιθους, αρμοσμένους κατά το πολυγωνικό σύστημα, με τριγωνικά ή ορθογωνικά βύσματα κατά τόπους. Ο εξαιρετικά ισχυρός τοίχος, που είχε πλάτος 0,85 μ., χρονολογείται, με κριτήριο την τοιχοδομία του, στους ύστερους κλασικούς χρόνους. Ερμηνεύθηκε ως το ανατολικό ανάλημμα ενός αρχαίου δρόμου, που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και οδηγούσε από την Ελευσίνα προς τους δήμους της Πάρνηθας. Τα οδοστρώματα και ο δεύτερος αναλημματικός τοίχος της αρχαίας οδού προφανώς παρασύρθηκαν από την ορμή του ίδιου χειμάρρου που κατέστρεψε, εν μέρει, και το δυτικό άκρο της πρωτοβυζαντινής αγροικίας. Πάντως, στη βόρεια παρειά του σκάμματος και σε απόσταση 3,30 μ. από τον ισχυρό υστεροκλασικό τοίχο σώζονταν λείψανα θεμελίου, που ενδεχομένως ανήκαν στο ανατολικό ανάλημμα της οδού.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

Μέγαρα (Σχέδ. 7)

1. Οδός Ευκλείδου 73, θέση Εργατικές Κατοικίες (οικόπεδο Κ. Φολερού)

Η θέση αυτή βρίσκεται 600 μ. περίπου βορειοδυτικά των Μεγάρων δίπλα στο δρόμο που οδηγεί στο Αλεποχώρι. Στον ακάλυπτο χώρο της οικίας, στη διάρκεια διάνοιξης βόθρου, χωρίς όμως να ενημερωθεί η Υπηρεσία, σε βάθος 1,55 μ. και κάτω, αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι. Εκτός

Σχέδ. 6. Ελευσίνα. Οδός Ρήγα Φεραίου. Κάτοψη της ανασκαφής, τομή Α-Α και όψη α-α.

από τον τάφο αριθ. 4, που καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από το εκσκαφικό μηχάνημα, οι υπόλοιποι καταστράφηκαν μερικώς. Χρονολογούνται από τον 5ο μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ. Ανήκουν στο μεγάλο νεκροταφείο της περιοχής[36].

Οι σαρκοφάγοι ήταν κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο. Είχαν από δύο έως και τρεις καλυπτήριες πλάκες. Οι νεκροί είχαν ενταφιαστεί με τα κρανία στα ανατολικά.

Τάφος 1. Εσωτερικές διαστάσεις 1,70×0,66, ύψος 0,26 μ. Ο σκελετός είχε λεπτή διάπλαση. Μόνο τα σκέλη σώζονταν σε καλή κατάσταση. Εκεί κοντά υπήρχε ένας κάνθαρος των ελληνιστικών χρόνων. Κοντά στη θωρακική χώρα υπήρχε και ένα κυκλικό κάτοπτρο (διαμ. 0,073 μ.), που δείχνει ότι ο τάφος ανήκει σε γυναίκα.

Τάφος 2. Εσωτερικές διαστάσεις 1,99×0,64 μ. Περιείχε ένα σκελετό με λεπτή διάπλαση. Το αριστερό χέρι ήταν λυγισμένο και τοποθετημένο πάνω στη λεκάνη. Ήταν ακτέριστος.

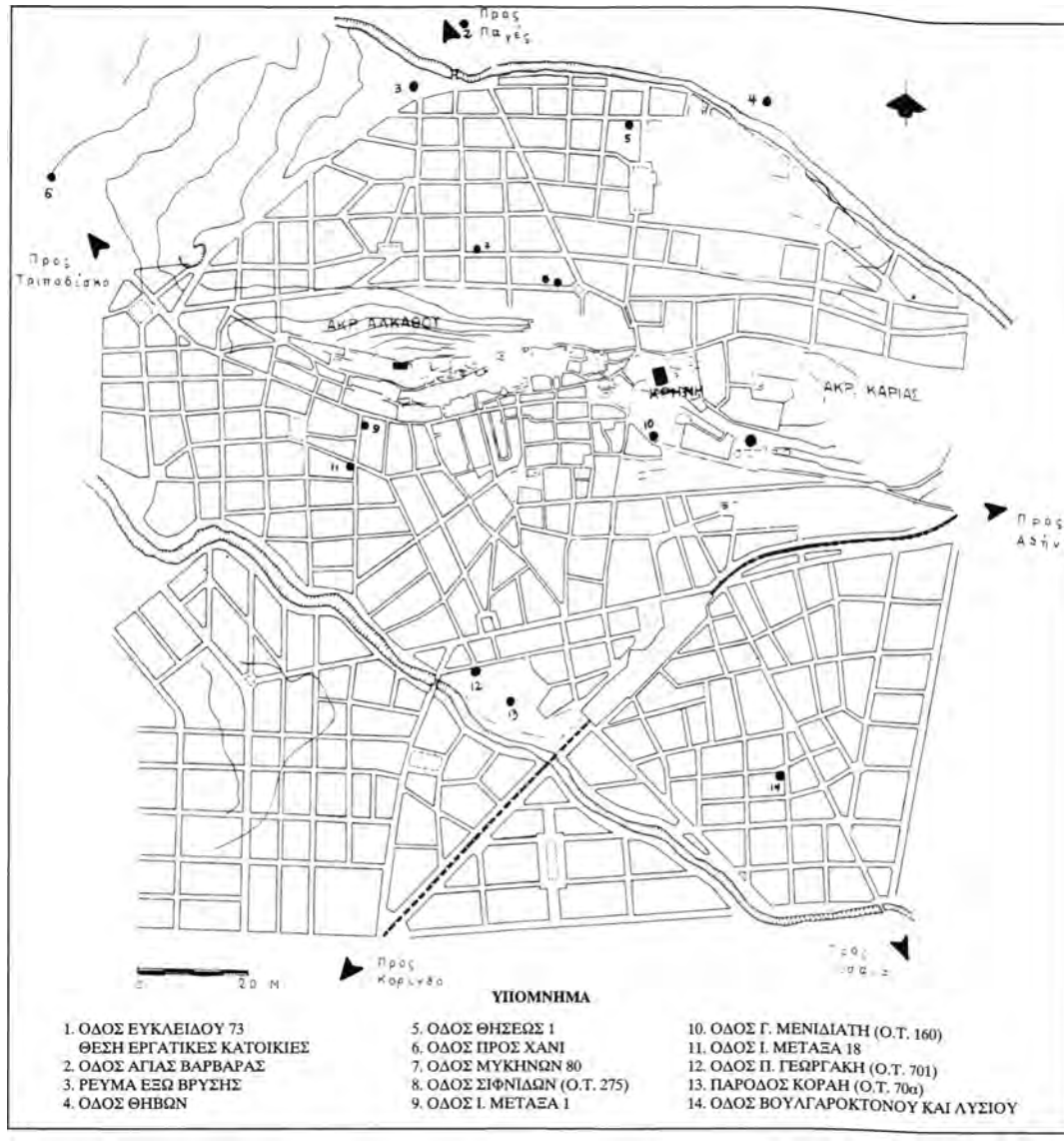
Τάφος 3. Εσωτερικές διαστάσεις 2×0,61, ύψος 0,63 μ. Ελάχιστα οστά δείχνουν ότι το κρανίο ήταν στα ανατολικά. Από τις επιχώσεις συνελέγησαν θραύσματα τριών μυροδοχείων των ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 4. Διασώθηκε μόνο ο πυθμένας και το δυτικό άκρο της σαρκοφάγου όπου βρέθηκε το κάτω τμήμα κυλινδρικής ληκύθου του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Στο δυτικό μισό τμήμα που διασώθηκε βρέθηκαν τα ελάχιστα θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας, ένα ωοειδές άβαφο αγγείο και λαιμός μυροδοχείου των ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 6. Εσωτερικές διαστάσεις 2,15×0,80, ύψος 0,65

36. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 40· 40 (1985): Χρονικά, σ. 46.

Σχέδ. 7. Μέγαρα. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο, όπου σημειώνονται οι ανασκαφές του 1996.

μ. Ήταν η μόνη σαρκοφάγος που είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες, πάχ. 0,23 μ. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο στα ανατολικά. Ήταν ακτέριστος.

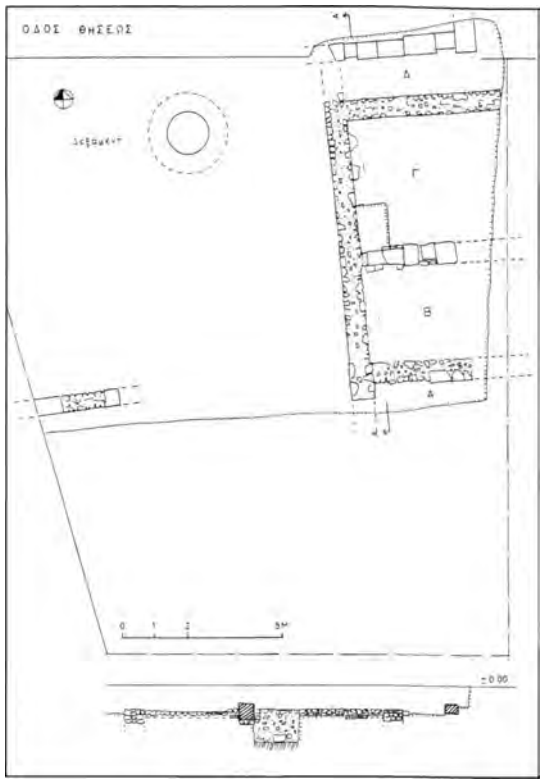
Στη μάνδρα, όπου είχαν συγκεντρωθεί τα μπάζα της ανασκαφής, βρέθηκε η άνω δεξιά γωνία μιας μαρμάρινης επιτάφιας στήλης (ΒΕ 294) με αετωματική επίστεψη, ύψ. 0,42 μ.

2. Οδός Αγίας Βαρβάρας (οικόπεδο Γ. Χατζή)

Το 1995 είχαν ερευνηθεί εδώ 13 τάφοι. Εφέτος στη βορειοανατολική γωνία του ακάλυπτου χώρου, στη διάρκεια διάνοιξης βόθρου, ήλθαν στο φως άλλοι τρεις τάφοι, κατασκευασμένοι από λίθο κογχυλιάτη.

Τάφος 14. Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο αποσαθρωμένος σκελετός με τη λεπτή διάπλαση είχε το κρανίο στα ανατολικά. Τα κτερίσματα ήταν: δύο μικρογραφικές οινοχόες, ένα άβαφο λυχνάρι και ένα χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο (διαμ. 0,09 μ.) που δείχνει ότι ο τάφος ανήκει σε γυναίκα. Τα εσωτερικά τοιχώματα ήταν επαλειμμένα με λεπτό λευκό επίχρισμα και βαμμένα με κόκκινο χρώμα. Εσωτερικές διαστάσεις τάφου: 2×0,53, ύψος 0,63 μ. Ανάγεται στη μέση ελληνιστική περίοδο.

Τάφος 15. Σαρκοφάγος με προσανατολισμό Β.-Ν. Περι-

Σχέδ. 8. Μέγαρα. Οδός Θησέως 1. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

είχε ένα γυναικείο σκελετό, σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης, με το κρανίο στα νότια. Ήταν πλούσιος σε κτερίσματα. Τα κυριότερα είναι: μία μελαμβαφής πελίκη, ένα χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο με λαβή, δύο κυλινδρικά ληκύθια, τεμάχια από χάλκινες περόνες, μια μελανόμορφη λήκυθος σπασμένη και επτά πόρπες. Α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Εσωτερικές διαστάσεις τάφου: 1,97×0,55, ύψος 0,59 μ.

Τάφος 16. Παιδικός. Η σαρκοφάγος είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Οι στενές πλευρές είχαν κλίση προς τα μέσα. Ίχνη από οστά δείχνουν ότι το κρανίο ήταν στα νότια. Εσωτερικές διαστάσεις 1,02×0,34, ύψος 0,36 μ. Ήταν ακτέριστος.

3. Ρεύμα Έξω Βρύσης

Σε απόσταση 350 μ. περίπου δυτικά της γέφυρας της Έξω Βρύσης και έναντι της οικίας Τζεμπελίκου, στη νότια παρειά του ρεύματος, μετά από καταρρακτώδη βροχή αποκαλύφθηκε μια παιδική σαρκοφάγος από κογχυλιάτη λίθο. Βρίσκεται 3,50 μ. πάνω από την κοίτη του ρεύματος. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Καλυπτόταν από δύο πλάκες. Περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά πέντε παιδιών με τα κρανία στα ανατολικά και μια κορινθιακή πυξίδα χωρίς πώμα της υστεροαρχαϊκής περιόδου.

4. Οδός Θηβών (οικόπεδο Σ. Χατζή)

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου και σε βάθος 0,66 μ. αποκαλύφθηκε σαρκοφάγος από κογχυλιάτη λίθο. Είχε δύο καλυπτήριες πλάκες. Προσανατολισμός Α.-Δ. Εκτός από τα ελάχιστα οστά του σώματος, κοντά στη βορειοανατολική πλευρά υπήρχαν δύο κρανία που ανήκαν σε άτομα νεαρής ηλικίας. Η σαρκοφάγος στένευε προς τα πόδια. Εσωτερικό μήκος: 1,88 μ. Έξω από τον τάφο βρέθηκε κορινθιακός αρύβαλλος που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ.

5. Οδός Θησέως 1 (οικόπεδο Α. Τσιγκρή)

Εδώ ερευνήθηκε τμήμα οικίας υστερορωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 8). Αποκαλύφθηκαν μερικώς τέσσερις ορθογώνιοι χώροι που εκτείνονται προς Α. κάτω από τη γειτονική σύγχρονη οικία. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με μικρές αδούλευτες πέτρες και λίγα βότσαλα· έχουν χρησιμοποιηθεί και λίγα θραύσματα από κεραμίδια. Στον τοίχο όμως που χωρίζει τους χώρους Β και Γ έχουν χρησιμοποιηθεί και ορθογώνιες πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Όλα αυτά συνδέονται με αμμοκονίαμα που περιέχει άφθονο ασβέστη.

Στους δύο χώρους που αναφέραμε διασώθηκαν και πολύ μικρά τμήματα δαπέδων, στρωμένων με πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Ελάχιστα ίχνη δείχνουν ότι οι επιφάνειες των τοίχων ήταν επαλειμμένες με κονίαμα.

Στα βόρεια ερευνήθηκε η νοτιοανατολική γωνία ενός χώρου που είναι χτισμένος σε ψηλότερο επίπεδο. Οι τοίχοι των θεμελιώσεων είναι κατασκευασμένοι με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους. Ο χώρος ανήκει σε μεταγενέστερη φάση.

Δυτικά εντοπίστηκε μια απιόσχημη δεξαμενή, διαμ. 2,50 μ. περίπου, λαξευμένη μέσα στο κιμηλώδες έδαφος. Είναι επιχρισμένη με λεπτό κονίαμα. Ο πυθμένας της βρίσκεται σε βάθος 5,20 μ.

Από το δυτικό μισό τμήμα του οικοπέδου, μετά την αφαίρεση των επιφανειακών επιχώσεων, συλλέξαμε και τα εξής: 1. Τμήμα κίονα από κογχυλιάτη λίθο με 20 ραβδώσεις. Ύψος 0,45 μ. (ΒΕ 289). 2. Το άνω αριστερό τμήμα μαρμάρινης επιτάφιας στήλης με αετωματική επίστεψη. Διακρίνεται το πελεκημένο κεφάλι μιας μορφής. Ύψος 0,53 μ. (ΒΕ 287). 3. Βάση κίονα από λευκό μάρμαρο. Πλευρά πλίνθου 0,525 μ. Βυζαντινοί χρόνοι (ΒΕ 288). 4. Βάθρο για χάλκινο άγαλμα από ασβεστόλιθο χρώματος σκοτεινού φαιού. Ύψος 0,85 μ. (ΒΕ 290). 5. Κάτω τμήμα πώρινου αρράβδωτου κιονίσκου με τη συμφυή βάση του. Ύψος 0,475 μ. (ΒΕ 29).

6. Οδός προς Χάνι (οικόπεδο Ε. Τανή)

Στη βόρεια (δεξιά) πλευρά του δρόμου και σε απόσταση 350 μ. περίπου από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη ερευνήθηκαν τρεις τάφοι κατασκευασμένοι από κογχυλιάτη λίθο. Η θέση αυτή είναι γνωστή για το εκτεταμένο της νεκροταφείο[37].

Τάφος 1. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Οι δύο καλυπτήριες πλάκες στη μια πλευρά τους είχαν από ένα ζεύγος λαξευτές χειρολαβές. Μεταξύ των πλακών υπήρχε αναθύρωση. Η σαρκοφάγος περιείχε «κοσκινισμένο» χώμα, πάχ. 0,25 μ., και τα αποσαθρωμένα οστά τεσσάρων ατόμων νεαρής ηλικίας με τα κρανία στα βορειοανατολικά. Γύρω από την κοιλιακή χώρα υπήρχαν τα εξής κτερίσματα: τρία λυχνάρια και τέσσερις μικρογραφικές οινοχόες της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

Τάφος 2. Είχε τον ίδιο προσανατολισμό με τον προηγούμενο. Από τις δύο καλυπτήριες πλάκες η νότια έλειπε. Περιείχε τα αναμοχλευμένα οστά τριών νεαρών ατόμων με τα κρανία στα βορειοανατολικά. Στη θέση της θωρακικής χώρας υπήρχε μια σπασμένη λήκυθος και ένα σπασμένο φιαλίδιο του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Είχε διαφορετικό προσανατολισμό: ΒΔ.- ΝΑ. Οι τρεις καλυπτήριες πλάκες είχαν από ένα ζευγάρι λαξευτές χειρολαβές. Η σαρκοφάγος είχε τοποθετηθεί μέσα σε ένα ευρύ όρυγμα, λαξευμένο στη σκληρή κιμηλιά. Περιείχε τα οστά τριών νεκρών με τα κρανία στα νοτιοανατολικά. Ήταν ακτέριστος.

7. Οδός Μυκηνών 80 (οικόπεδο Ι. Παπανικόλα)

Η έρευνα εδώ απέδωσε την πολύ αποσπασματική εικόνα δύο χώρων που εκτείνονται πέρα από τη δυτική οικοδομική γραμμή σε βάθος 0,85 μ.

Οι τρεις τοίχοι είναι χτισμένοι με ορθογωνισμένους πωρόλιθους ή λίθους από κογχυλιάτη. Ο μεσαίος τοίχος, μήκ. 3 μ. περίπου, ενώνεται σε ορθή γωνία με τους υπόλοιπους δύο. Τα όστρακα γύρω από αυτόν χρονολογούνται στην υστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική περίοδο.

8. Οδός Σιφνιδών (Ο.Τ. 275, οικόπεδο Σπ. Βαρελά)

Εδώ, στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου και σε βάθος από 1 έως 1,82 μ., επισημάνθηκαν τρεις τάφοι με προσανατολισμό Α.-Δ. Οι σαρκοφάγοι ήταν κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο, όπως και τα καλύμματά τους.

Τάφος 1. Εσωτερικές διαστάσεις 2,04×0,56, ύψος 0,67 μ. Είχε δύο καλυπτήριες πλάκες. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κρανίο στα ανατολικά. Τα σκέλη ήταν λυγισμένα. Εδώ υπήρχε ένας μελαμβαφής σκύφος του 5ου αι. π.Χ. και πάνω στη θωρακική χώρα τέσσερις χάλκινες πόρπες. Έξω από τον τάφο και μέσα από τις διαταραγμένες επιχώσεις συλλέξαμε μια μελανόμορφη κύλικα του 6ου αι. π.Χ. Έχει παράσταση από ένα ζευγάρι κωμαστών σε κάθε πλευρά.

Τάφος 2. Το μεγαλύτερο του τμήμα έχει καταστραφεί στη βυζαντινή περίοδο με το χτίσιμο ενός εγκάρσιου τοιχαρίου και τη διάνοιξη ενός αγωγού. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα. Ίσως η μελανόμορφη κύλικα, που αναφέραμε πιο πάνω, να προέρχεται από αυτόν.

Τάφος 3. Εσωτερικές διαστάσεις 1,94×0,55, ύψος 0,65 μ. Έλειπαν τα καλύμματά του. Ήταν συλημένος. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε και κτερίσματα. Στις εσωτερικές γωνίες της σαρκοφάγου υπήρχαν εγκοπές όπου περνούσαν τα σχοινιά για να την κατεβάσουν μέσα στο όρυγμα. Στο μέσον περίπου της ανατολικής μεσοτοιχίας, σε βάθος 1 μ. και κάτω, μέσα από τις διαταραγμένες επιχώσεις συλλέξαμε τα εξής υστερογεωμετρικά αγγεία: μια τριφυλλόστομη πρόχου, μία πυξίδα χωρίς πώμα, τρεις σπασμένες ληκύθους με εμπίεστη διακόσμηση και μια άλλη ακέραιη.

9. Οδός Ι. Μεταξά 1 (οικόπεδο Κ. Καστάνη)

Αποκαλύφθηκε η συνέχεια των αρχαίων του 4ου αι. π.Χ. που είχαν εντοπιστεί, λίγα χρόνια πριν, στο βόρειο γειτονικό οικόπεδο[38]. Συγκεκριμένα ήλθε στο φως το νότιο τμήμα ενός πολύ αποσπασματικού χώρου (σωζ. διαστ. 7,60×3,80 μ.) στρωμένου με δάπεδο, όπου υπήρχε και μια λεκάνη λαξευτή στην κιμηλιά. Το δάπεδο αποτελείται κάτω από ένα υπόστρωμα με βότσαλα και πάνω από μια στρώση αμμοκονίαμα, πάχ. 0,03 μ., που περιέχει άφθονο ασβέστη. Από το νότιο τοιχάριο του χώρου, πάχ. 0,25 μ., έχει διασωθεί ένα μικρό τμήμα κατασκευασμένο με λευκούς ορθογώνιους πωρόλιθους.

Η τραπεζιόσχημη σε κάτοψη λεκάνη (μεγ. μήκ. 0,76 μ.) έχει λαξευτεί μέσα στο κιμηλόχωμα. Οι επικλινείς προς το κέντρο παρειές της είναι κατασκευασμένες με παχύ κονίαμα φαιού χρώματος. Στο χείλος της λεκάνης, που εξέχει από την επιφάνεια του δαπέδου, υπάρχουν δύο εγκοπές. Ένα λεπτό χώρισμα, πάχ. 0,09 μ., το οποίο εφάπτεται στη λεκάνη, διαιρεί το χώρο σε δύο μέρη. Στο δυτικό τμήμα

37. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 59 κ.ε.

38. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 47.

βρέθηκε υπόστρωμα και άλλου δαπέδου, στρωμένου με μικρές σπασμένες πέτρες και μέρος του τοιχαρίου, πάχ. 0,20 μ., που έκλεινε το χώρο στην πλευρά αυτή.

10. Οδός Γ. Μενιδιάτη (Ο.Τ. 160, οικόπεδο Σ. Μόρφα)

Από το δυτικό τμήμα του οικοπέδου και μέσα από τις ταραγμένες επιχώσεις, που έφθαναν μέχρι το βάθος 1,30 μ., συλλέξαμε τα εξής: 1. Το κάτω τμήμα μαρμάρινου βάθρου με πλίνθο και κοιλόκυρτο κυμάτιο. Σωζόμενο ύψος 0,40 μ. (ΒΕ 275). 2. Θραύσμα από κορινθιακό κίονα. Μάρμαρο λευκό. Ύψος 0,48 μ. (ΒΕ 276). 3. Μαρμάρινη βάση κίονα. Ο τορός και ο τροχίλος πάνω στην πλίνθο έχουν ελλειψοειδή διατομή. Ύψος 0,30 μ. (ΒΕ 277). 4. Κάτω τμήμα αρράβδωτου κίονα από μάρμαρο φαιού χρώματος. Στις δύο πλευρές έχει στενόμακρα κάθετα λαξεύματα. Ύψος 1,50 μ. (ΒΕ 279). 5. Υψηλή στήλη που άλλοτε έφερε το χάλκινο αγαλμάτιο του Διονύσου. Ασβεστόλιθος σκοτεινού φαιού χρώματος. Ύψος 1,09, πλάτος 0,315 μ. Στο κάτω μέρος της στήλης υπάρχει έμβολο που έμπαινε στη βάση η οποία δεν διασώθηκε. Το άνω άκρο της στήλης είναι διακοσμημένο στις τρεις πλευρές με κοιλόκυρτο κυμάτιο και ταινία. Κάτω από αυτήν, στην αριστερή πλευρά, υπάρχει τρίστιχη επιγραφή:

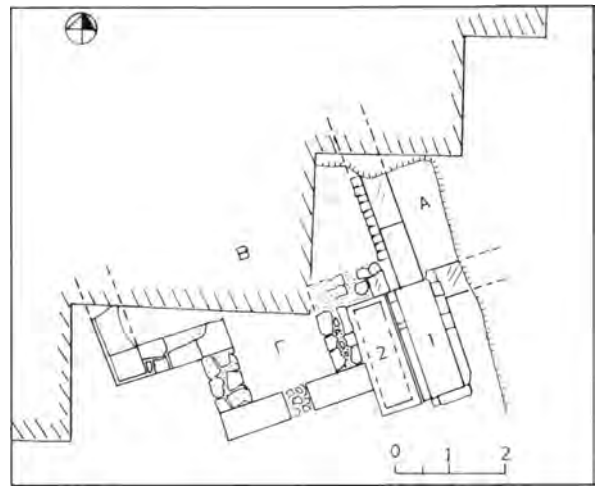
ΠΑΣΙΩΝ
ΔΙΟΔΩΡΟΥ
ΔΙΟΝΥΣΩ

Στην άνω επιφάνεια της στήλης υπάρχουν τρεις κοιλότητες για τη στερέωση του αγαλματιδίου (ΒΕ 280). Πρώιμη ελληνιστική περίοδος. 6. Τμήμα από βάση κορινθιακού κίονα. Μάρμαρο λευκό. Αποτελείται από τον τορό, τον τροχίλο και την πλίνθο (ΒΕ 281). 7. Κυκλική μυλόπετρα από κροκαλοπαγές πέτρωμα. Στο κέντρο τετράγωνη οπή. Διάμετρος 1,09, ύψος 0,43 μ. (ΒΕ 282).

11. Οδός Ι. Μεταξά 18 (οικόπεδο Σ. Κουλιούρα)

Η έρευνα εδώ, σε βάθος 0,60 μ. και κάτω, απέδωσε το νότιο τμήμα ενός κτίσματος των ελληνιστικών χρόνων και δύο τάφους (Σχέδ. 9). Από τους τρεις χώρους του κτίσματος ο μεγαλύτερος (Β) έχει εσωτερικό πλάτος 4,70 μ. Εκτείνεται προς Β. Στη νότια πλευρά του σχηματίζει μια σχεδόν τετράγωνη κόγχη με άνοιγμα 1,64 μ. Οι τοίχοι έχουν πάχος γύρω στα 0,06 μ. και διατηρούνται μέχρι το ύψος των 0,30 μ. Είναι χτισμένοι με μικρούς αδρά δουλεμένους πωρόλιθους και μεγάλους ορθογώνιους λίθους από το ίδιο υλικό. Το συνδετικό υλικό είναι το αρμοκονίαμα που περιέχει άφθονο ασβέστη.

Από τον ανατολικό χώρο (Α) μόνο η νοτιοδυτική γωνία έχει αποκαλυφθεί. Εδώ βλέπουμε να έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι, το μήκος των οποίων φθάνει το 1,21 μ.

Σχέδ. 9. Μέγαρα. Οδός Ι. Μεταξά 18. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σε μεταγενέστερη περίοδο μεταξύ του ανατολικού τοίχου της κόγχης και του νότιου τοίχου του χώρου Α τοποθετήθηκαν οι δύο τάφοι, οι οποίοι βρέθηκαν κατεστραμμένοι και συλημένοι:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Εσωτερικές διαστάσεις 2,03×0,64 μ. Διασώθηκαν μόνο τα κάτω τμήματα των τοιχωμάτων που ήταν κατασκευασμένα με πώρινες πλάκες, πάχ. μέχρι 0,18 μ. Ο πυθμένας ήταν χωμάτινος. Δεν βρέθηκαν οστά ή κτερίσματα.

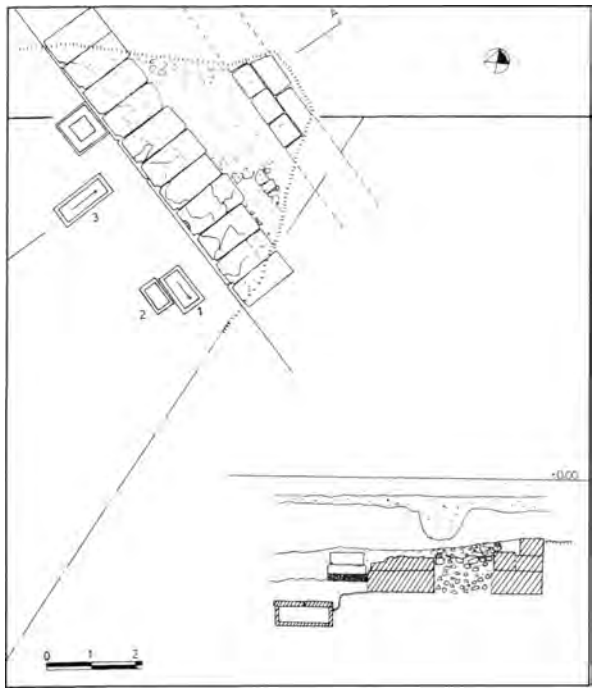
Τάφος 2. Διασώθηκε μόνον ο πυθμένας της σαρκοφάγου. Εσωτερικές διαστάσεις 1,87×0,57 μ. Το υλικό είναι ο κογχυλιάτης λίθος. Δεν βρέθηκαν οστά ή κτερίσματα.

12. Οδός Π. Γεωργακή (Ο.Τ. 70, οικόπεδο Π. Μωραΐτη)

Η ανασκαφή στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου έφερε στο φως τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης, που είχε εντοπιστεί παλαιότερα και στο απέναντι βόρειο οικόπεδο[39], μαζί με τρεις τάφους που είναι αρχαιότεροι του τείχους. Οι δύο πρώτοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. (Σχέδ. 10).

Τάφος 1. Είχε ένα κάλυμμα από κογχυλιάτη λίθο. Η σαρκοφάγος περιείχε καθαρό «κοσκινισμένο» χώμα και

39. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 102 κ.ε.

Σχέδ. 10. Μέγαρα. Οδός Π. Γεωργακή. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

ελάχιστα οστά που δείχνουν ότι το κρανίο ήταν στη νοτιοανατολική γωνία. Κοντά σε αυτό υπήρχε μια κορινθιακή κοτύλη. Πάνω δε στη θωρακική χώρα υπήρχε ένα θραύσμα από αβγό και κοντά στα πόδια υπήρχαν ένας αμφορίσκος και ένας μελανόμορφος σκύφος. Η σαρκοφάγος είχε εσωτερικό μήκος 0,82 μ. Τέλος του 6ου αι. π.Χ.

Τάφος 2. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη λίθο. Ήταν γεμάτη χώμα που περιείχε και τα συντρίμμια του καλύμματος. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα. Εσωτερικές διαστάσεις 0,55×0,29 μ.

Τάφος 3. Ερευνήθηκε λίγα μέτρα δυτικά και σε βάθος 2,80 μ. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Είχε δύο καλυπτήριες πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Η σαρκοφάγος περιείχε ένα διαλυμένο σκελετό με το κρανίο στα βόρεια. Ανάμεσα στα σκέλη υπήρχαν δύο σπασμένα αβγά και πάνω στο στήθος ένα μικρό διάτρητο χάλκινο αντικείμενο. Έξω από τον τάφο, στα νοτιοδυτικά, είχαν συγκεντρωθεί τα εξής κτερίσματα: τέσσερα κυλινδρικά ληκύθια, μια σπασμένη κοτύλη, ένα κύπελλο με υψηλή βάση και τα θραύσματα τριών γυναικείων ειδωλίων. Τέλη του 6ου έως α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Το λίθινο κρηπίδωμα του τείχους, πάχ. 3,85 μ., είναι κατασκευασμένο με μεγάλους ορθογώνιους πώρινους λίθους ανοικτού καστανού χρώματος. Το μήκος ορισμένων φθάνει το 1,41 μ. Στη βόρεια παρειά έχουν διασωθεί τρεις δόμοι, ενώ στη νότια δύο δόμοι. Εδώ ο κάτω δόμος, που είναι δρομικός, εξέχει 0,12 μ. από τον πάνω, που είναι μπατικός. Στο δεύτερο δόμο, δίπλα σε κάθε αρμό, υπάρχει λαξευμένο ένα κάθετο αυλάκι, πλ. μέχρι 0,08 μ.

Μπροστά στη νότια παρειά του τείχους αποκαλύφθηκε και ένα βάθρο, διαστ. 0,79×0,82 μ., κατασκευασμένο από κογχυλιάτη λίθο. Στην επιφάνειά του υπάρχει τετράγωνο βαθούλωμα για να στηριχθεί γλυπτό ή ακόμη και επιγραφή.

13. Πάροδος Κοραή (Ο.Τ. 70α, οικόπεδο Ι. Μητσού)

Στο οικόπεδο αυτό, που βρίσκεται έξω από τα τείχη της πόλης, σε βάθος 2,43 μ. εντοπίστηκε το ανατολικό τμήμα ενός μεγάλου χώρου που εκτείνεται προς Δ. και παρουσιάζει δύο οικοδομικές φάσεις. Ο χώρος αυτός έχει σωζόμενο εσωτερικό μήκος 11,80 και πλάτος 5,75 μ.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με μικρές αδούλευτες πέτρες και λάσπη. Σποραδικά έχουν χρησιμοποιηθεί και ορθογωνισμένοι πωρόλιθοι. Πρόκειται για θεμελιώσεις, πάχ. 0,45-0,50 μ., οι οποίες διατηρούνται στο ανώτατο ύψος των 0,60 μ. Με τη βοήθεια των οστράκων χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους.

14. Οδός Βουλγαροκτόνου και Λυσίου (οικόπεδο Γ. Τουμπανιάρη)

Εδώ ερευνήθηκε μικρό τμήμα του λίθινου αγωγού ομβρίων υδάτων του αρχαίου δρόμου που βρισκόταν έξω και παράλληλα προς το τείχος. Τμήμα του αγωγού αυτού και του αρχαίου τείχους είχαν αποκαλυφθεί στο δυτικό γειτονικό οικόπεδο[40].

Ο αγωγός και εδώ είναι κατασκευασμένος με μεγάλες σχεδόν ορθογώνιες πλάκες από ασβεστόλιθο φαιού χρώματος. Είναι τοποθετημένες με τέτοιο τρόπο ώστε στο κέντρο να δημιουργούν αυλάκι σε σχήμα αμβλείας γωνίας, βάθ. 0,10 μ. Το πλάτος του αγωγού είναι 0,75 μ. Στα νότια και παράλληλα προς αυτόν υπάρχει τοίχος που φαίνεται να ανήκει σε κάποιο κτίσμα.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

40. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 43 κ.ε.

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λαυρεωτική

Θορικός. Επαρχιακή οδός Καβοδόκανου-Θορικού

Κατά τις εργασίες διάνοιξης και ασφαλτόστρωσης του παλαιού χωματόδρομου που οδηγεί από τη συνοικία Καβοδόκανο Λαυρίου στο Θορικό εντοπίστηκε και ερευνήθηκε με δαπάνη του δήμου Λαυρίου αρχαίο εργαστήριο επεξεργασίας μεταλλεύματος[1].

Πρόκειται για μεγάλο συγκρότημα που καταλαμβάνει έκταση περίπου ενός στρέμματος. Περιβάλλεται από ισχυρό τοίχο, κατασκευασμένο από ογκώδεις αδρούς λίθους, ο οποίος σώζεται σε καλή κατάσταση μόνο στην ανατολική πλευρά του συγκροτήματος. Η είσοδος στο συγκρότημα γινόταν από την ανατολική πλευρά, όπου σώζεται κατώφλι από μαρμαρόπετρες με τόρμους για την υποδοχή των στροφίγγων της δίφυλλης θύρας. Από την ίδια κεντρική είσοδο έμπαιναν και άμαξες για τη μεταφορά των μεταλλουργικών προϊόντων, όπως φαίνεται από δύο λίθους τοποθετημένους ανάμεσα στις πλάκες του κατωφλιού στην επιφάνεια των οποίων διακρίνονται τα αυλάκια από τους τροχούς των αμαξών (Πίν. 23 β).

Μέσα στον περίβολο σώζονται δύο επίπεδα πλυντήρια μεταλλεύματος, χώροι λιοτρίβησης και αποθήκευσης και ένα πηγάδι. Δυτικά του εργαστηρίου σώζονται τα θεμέλια των τοίχων μεγάλου κτιρίου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για τη διαμονή των εργαζομένων ή του ιδιοκτήτη. Γύρω από μεγάλη αυλή παρατάσσονται τα δωμάτια σε σχήμα Γ. Για τη θεμελίωση των τοίχων και την κατασκευή των δαπέδων έγινε εκτεταμένος εκβραχισμός στη δυτική πλευρά. Ο λαξευμένος κάθετα βράχος χρησιμοποιήθηκε ως τοίχωμα στην πίσω πλευρά του κτιρίου. Στο φυσικό βράχο, πάνω στον οποίο θεμελιώθηκε ο ανατολικός τοίχος του ενός πλυντηρίου, στην εξωτερική, ανατολική πλευρά του συγκροτήματος, χαράχθηκαν οι επιγραφές: *ΟΡΟ*[*Σ*] *ΦΙΛΟΚ*[*ΡΑΤΟΥΣ*]. Στο ενδιάμεσο των δύο λέξεων ίχνη γραμμάτων αναφέρονται πιθανότατα στη λέξη εργαστήριο. Η κεραμική ανήκει στον 4ο και το α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

1. ΑΔ 51-52 (1996-1997): Μελέτες, σ. 133-139.

Περιοχή Δημολιάκι-Μπαρμπαλιάκι. Επαρχιακή οδός ΝΑΤΟ-Συντερίνας

Με την ευκαιρία της διαπλάτυνσης και ασφαλτόστρωσης του δρόμου που οδηγεί από την παλαιά οδό Κερατέας-Λαυρίου στη Συντερίνα, αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν αρχαιότητες κατά μήκος του δρόμου. Στο ύψος του 2,6 χλμ. του δρόμου ΝΑΤΟ-Συντερίνας εντοπίστηκε στη δυτική πλευρά του δρόμου και αποκαλύφθηκε συλημένος ταφικός περίβολος. Η εμπρόσθια, ανατολική πλευρά του περιβόλου, μήκ. 9,28 μ., ήταν χτισμένη με μαρμάρινες λιθοπλίνθους. Στο εσωτερικό του περιβόλου διαπιστώθηκαν λείψανα δύο τουλάχιστον τάφων. Από τη διαταραγμένη επίχωση συγκεντρώθηκε κεραμική του ύστερου 5ου και 4ου αι. π.Χ.

Βορειοδυτικά του περιβόλου και σε απόσταση 50 μ. περίπου αποκαλύφθηκε επιφανειακά ισχυρός τοίχος από μεγάλους αδρούς λίθους, μήκ. 26 μ., ο οποίος σχηματίζει γωνία με παρόμοιας κατασκευής τοίχο, μήκ. 6 μ. Οι τοίχοι ανήκουν σε μεγάλο κτίριο, πιθανώς αγροικία.

Νοτιοανατολικά του πρώτου περιβόλου, στο ύψος του 4ου χλμ. εντοπίστηκαν ερείπια κτιρίου από το οποίο ερευνήθηκε τοίχος, μήκ. 9 μ. κατασκευασμένος από μεγάλους αδρούς λίθους κατά διαστήματα και ενδιάμεσα γεμίσματα από μικρές πέτρες (Πίν. 23 γ). Στην ίδια θέση σώζονται ερείπια τετράπλευρου και κυκλικού ταφικού περιβόλου. Η παρουσία ταφικών περιβόλων και κτιρίων κατά μήκος της οδού ΝΑΤΟ-Συντερίνας αποδεικνύει ότι ο ίδιος δρόμος ήταν σε χρήση και κατά την αρχαιότητα, συνδέοντας τα μεταλλεία και το δήμο του Σουνίου με τους δήμους της Βήσας και Αμφιτροπής και τα Μεσόγεια.

Άγιος Νικόλαος Αναβύσσου

Στη χερσόνησο του Αγίου Νικολάου έχει εντοπιστεί μια μεγάλη εγκατάσταση της ΜΕ περιόδου. Κοντά στην ακτή βρέθηκαν το 1980 δύο ταφές σε αμαυρόχρωμους πίθους.

Με αφορμή μια απόπειρα λαθραίας ανασκαφής, πραγματοποιήθηκε σύντομη έρευνα σε διάφορα σημεία της χερσονήσου. Λείψανα κτισμάτων διαπιστώθηκαν κατά μήκος της νοτιοδυτικής, της δυτικής και της βόρειας πλευράς της χερσονήσου. Σε απόκρημνο σημείο της νότιας πλευράς βρέθηκαν τα θεμέλια δύο τοίχων που σχηματίζουν μεταξύ τους γωνία και φαίνεται ότι ανήκουν σε δωμάτιο

με δάπεδο από πατημένο κιτρινωπό χώμα. Πάνω στο δάπεδο υπήρχαν μικρές λακκούβες, μερικές οριοθετημένες από μικρές πέτρες· μέσα σε αυτές βρέθηκαν μικρά πιθόσχημα αγγεία σχεδόν ακέραια και υπολείμματα φωτιάς. Αγγεία ακέραια ή κομμάτια γκρίζων μινυακών και αμαυρόχρωμων βρέθηκαν και σε διάφορα άλλα σημεία της χερσονήσου. Η διεσπαρμένη κεραμική και τα λείψανα τοίχων σε διάφορα απομακρυσμένα σημεία δείχνουν ότι πρόκειται για μια ιδιαίτερα μεγάλη εγκατάσταση. Στην κεραμική περιλαμβάνονται μια σχεδόν ακέραια κυλινδρική πυξίδα με πώμα, με διακόσμηση εγχάρακτων ομόκεντρων κύκλων, σκεύη και κομμάτια γκρίζων μινυακών (Πίν. 23 α) και αμαυρόχρωμων αγγείων, καθώς και λίθινα εργαλεία.

Μπερτσέκο Καμάριζας

Το πρώτο εικοσαήμερο του Ιουνίου πραγματοποιήθηκε σύντομη έρευνα στο ελικοειδές πλυντήριο που σώζεται στη θέση Μπερτσέκο με συνεργασία του ΕΜΠ (καθηγ. Κ. Τσάιμου) και της Β΄ ΕΠΚΑ (Μ. Οικονομάκου). Αποκαλύφθηκαν, αφού καθαρίστηκαν από τη βλάστηση, τα τμήματα του πλυντηρίου που είχαν διασκορπιστεί κατά τη διάνοιξη δασικού δρόμου. Διαπιστώθηκε ότι μικρό τμήμα του μαρμάρινου ρείθρου του πλυντηρίου σώζεται στη θέση του. Το ίδιο το πλυντήριο αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου συγκροτήματος, το οποίο περιλαμβάνει και επίπεδα πλυντήρια. Από τον επιφανειακό καθαρισμό συγκεντρώθηκε κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η έρευνα θα συνεχιστεί.

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Τον Ιούνιο του 1996 το ΕΜΠ (επ. καθηγ. αρχαιολόγος Κ. Τσάιμου) σε συνεργασία με τη Β΄ ΕΠΚΑ (αρχαιολόγος Μ. Οικονομάκου) άρχισε ανασκαφική έρευνα στο ελικοειδές πλυντήριο στη θέση Μπερτσέκο της Λαυρεωτικής. Της ανασκαφικής έρευνας προηγήθηκε γεωφυσική διασκόπηση του ανασκαφέντος χώρου. Η ανασκαφική έρευνα, που διήρκεσε 15 ημέρες, περιέλαβε: α) αποκάλυψη ελικοειδούς πλυντηρίου, β) καθαρισμό επίπεδου πλυντηρίου (Π1).

Ελικοειδές πλυντήριο. Καθαρίστηκε και ανασκάφηκε χώρος 100 τ.μ. εντός του οποίου περικλειόταν το ελικοειδές πλυντήριο. Δύο ασβεστολιθικά τεμάχια του ελικοειδούς πλυντηρίου ήταν ορατά προ της ανασκαφής και προφανώς βρίσκονταν κατά χώραν (Πίν. 23 δ).

Η ανασκαφική έρευνα έδειξε ότι το ελικοειδές πλυντήριο είχε ολοσχερώς καταστραφεί. Η διάνοιξη δασικού δρόμου με κατεύθυνση διερχόμενη από το υποθετικό κέντρο του πλυντηρίου έχει προκαλέσει τρομακτική καταστροφή στο αρχαίο κτίσμα, τεμάχια του οποίου κείτονταν διάσπαρτα στη γύρω περιοχή. Για την ανεύρεση των τεμαχίων έγινε αποψίλωση μεγάλης περιοχής σε κατωφερή πλαγιά δυτικά του ελικοειδούς πλυντηρίου.

Εκτός των δύο κατά χώραν εντοπισθέντων ασβεστολιθικών κομματιών εντοπίστηκαν άλλα 14, έξι εντός του ανασκαφέντος χώρου και οκτώ διάσπαρτα στην κατωφερή πλαγιά. Εκτιμάται ότι το ελικοειδές πλυντήριο στη θέση Μπερτσέκο έχει διάμετρο έλικα 6 μ. περίπου. Όλα τα ασβεστολιθικά κομμάτια φέρουν τις χαρακτηριστικές ελλειψοειδείς κοιλότητες του ρείθρου για εμπλουτισμό.

Στον ανασκαφέντα χώρο ήρθαν στο φως υπολείμματα τοίχων. Τονίζεται ότι ένας από τους τοίχους αυτούς συνεχίζεται και νότια του ανασκαφέντος χώρου. Ο τρόπος κατασκευής τους, η κατεύθυνσή τους, η σχέση μεταξύ τους οδηγούν στη σκέψη ότι πρόκειται για τμήματα κατασκευής σχετικής με το ελικοειδές πλυντήριο.

Επίπεδο πλυντήριο. Σε απόσταση 1,50 μ. περίπου βορειοανατολικά του ελικοειδούς πλυντηρίου εντοπίστηκε επίπεδο πλυντήριο. Έγινε αποψίλωση εκτάσεως 270 τ.μ. και αποκαλύφθηκαν τα τμήματα του πλυντηρίου. Διαστάσεις επίπεδου πλυντηρίου: 11,50×8,80 μ.

Έχουμε να διατυπώσουμε τις εξής παρατηρήσεις:

1. Τα θωράκια της δεξαμενής τροφοδοσίας νερού είναι κατεστραμμένα. 2. Οι μικρές δεξαμενές καθιζήσεως είναι τετράγωνης διατομής. 3. Δυτικά του επίπεδου πλυντηρίου καθαρίστηκε μονόχωρο δωμάτιο (Α1), διαστ. 3,60× 8 μ. 4. Η μεγάλη δεξαμενή νερού του πλυντηρίου κυκλικής διατομής βρίσκεται βόρεια του πλυντηρίου (Δ1). 5. Το συγκρότημα του επίπεδου πλυντηρίου εκτιμάται ότι εκτείνεται ανατολικά του κυρίως επίπεδου πλυντηρίου.

Κεραμική. Λιγοστή είναι η κεραμική από το χώρο της ανασκαφής. Η κεραμική περιλαμβάνει κυρίως χονδροειδή όστρακα από αγγεία, ως επί το πλείστον μεγάλου μεγέθους. Χρονολογούνται στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., καθώς και στη ρωμαϊκή περίοδο.

Κ.Γ. ΤΣΑΪΜΟΥ

Παλιός Ωρωπός

Οδός Δεξαμενής (οικόπεδο Γιολάντας Ζαχαράκη)

Στον παλιό Ωρωπό[2], που βρίσκεται περί τα 4 χλμ. βορειοδυτικά της Σκάλας Ωρωπού, στους βόρειους πρόπο-

2. Όπως και κατά τα προηγούμενα χρόνια, την άμεση παρακολού-

δες του Μαυροβούνου, έχουν ανασκαφεί προϊστορικά λείψανα στα όμορα οικόπεδα Παν. Βουτσά, Βουτσά - Κουμπούκη και Ανδρέα Λεχουρίτη[3]. Το οικόπεδο Ζαχαράκη βρίσκεται περί τα 65 μ. προς ΒΔ. των παραπάνω και 45 μ. βορειοδυτικά του οικοπέδου Δημ. Γκιόκα, στο οποίο το 1990-91 ανασκάφηκαν από την υπογράφουσα οικοδομικά λείψανα και δύο τάφοι προϊστορικών χρόνων. Προς συμπλήρωση της εικόνας στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη, αναφέρουμε και το οικόπεδο Μιχ. Θεοδώρου, απέναντι από το ναΐσκο, στο οποίο το 1993 ερευνήθηκε αποθέτης με άφθονη κεραμική μυκηναϊκών χρόνων.

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν λείψανα κατοίκησης και πλούσια κεραμική χρονολογούμενη στην εκπνοή της ΜΕ περιόδου ή στη μετάβαση προς την ΥΕ Ι. Η έλλειψη επαρκών δειγμάτων από την περιοχή, αλλά και τα πλαίσια της εδώ παρουσίασης συνιστούν επιφυλακτικότητα ως προς τη χρονολόγηση. Η ανασκαφή έφερε στο φως μεγάλο μέρος οικίας με τη βορειοανατολική γωνία του κτίσματος, εξωτερικό τοίχο δεύτερης οικίας και μεταξύ των δύο κτισμάτων δρόμο (Σχέδ. 1). Στο εσωτερικό της πρώτης οικίας βρέθηκαν τρεις μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι. Οι τοίχοι διατηρούν την κατώτερη στρώση των λίθων, εκτός από τη γωνία της οικίας, όπου οι στρώσεις είναι δύο. Αποτελούνται από αργολίθους σε δύο σειρές, οι οποίες σχηματίζουν τις δύο πλευρές του τοίχου, με κατά τόπους γεμίσματα από μικρότερα λιθάρια ανάμεσά τους. Ο τοίχος της βόρειας οικίας είναι χτισμένος από αργόλιθους μεγαλύτερου μεγέθους, έχει πλάτος 0,70-1, ύψος 0,20-0,30 μ. και σώζεται σε μήκος 7 μ. Οι τοίχοι της νότιας οικίας έχουν πλάτος 0,50 μ. Σε μερικές περιπτώσεις οι λίθοι που χρησιμοποιήθηκαν ήταν μεγάλοι και καταλάμβαναν όλο το πλάτος των τοίχων.

Κιβωτιόσχημος τάφος Ι (Πίν. 24 α). Τετράπλευρος, με εσωτερικές διαστάσεις 0,60×0,30 μ. και βάθος 0,30 μ. Τέσσερις (κατακόρυφες) πλάκες για τα τοιχώματα και μία για την κάλυψη. Περιείχε το κρανίο και λείψανα παιδικού σκελετού.

Κιβωτιόσχημος τάφος ΙΙ (Πίν. 24 β). Παρόμοιος προς τον προηγούμενο, ακόμη μικρότερων διαστάσεων (0,30 × 0,20, βάθος 0,22 μ.). Βρέθηκε ακάλυπτος. Περιείχε διαλυμένο βρεφικό κρανίο.

Κιβωτιόσχημος τάφος ΙΙΙ (Πίν. 24 γ). Ο μεγαλύτερος των τριών τάφων. Τετράπλευρος, με εσωτερικές διαστάσεις 0,85× 0,40 μ. και βάθος 0,35 μ. Καλυπτόταν από τρεις πλακοειδείς πωρόλιθους, ενώ άλλοι τρεις είχαν χρησιμοποιηθεί για τις τρεις κάθετες πλευρές. Η βόρεια μακρά πλευρά του τάφου αποτελούνταν από δύο ανισοϋψείς κατακόρυφες πλάκες και πάνω από τη χαμηλότερη είχαν τοποθετηθεί συμπληρωματικά μερικοί επίπεδοι λίθοι σε οριζόντιους δόμους. Κατά τη βορειοδυτική εσωτερική γωνία του τάφου βρέθηκαν παραμερισμένα οστά, και πέραν αυτών λείψανα παιδικού σκελετού με την κεφαλή προς Α. Στην τελευταία ταφή ανήκε γκρίζος μινυακός μόνωτος κύαθος (Πίν. 25 α). Ύψος 0,06, διάμετρος βάσης 0,028, διάμετρος χείλους 0,06 μ.

Στον Πίν. 25 β απεικονίζεται μεγάλο μέρος πιθόσχημου στάμνου, που βρέθηκε στο εσωτερικό του σπιτιού, σε επαφή προς την παρειά του σκάμματος. Σωζ. συνολ. ύψ. 0,43, διαμ. βάσης 0,097 μ. Στο κάτω μέρος του σώματος φέρει δύο εγχάρακτους δακτυλίους και στη μεταξύ των δακτυλίων ζώνη αυλακωτή οφιοειδή γραμμή. Στο πάνω τμήμα το αγγείο έφερε γραπτή διακόσμηση με αμαυρό χρώμα, από την οποία διατηρείται στον ώμο μικρό μέρος μετόπης (;) με επάλληλες οφιοειδείς γραμμές. Μοτίβα με οφιοειδείς γραμμές και ρόμβους φέρουν δύο μεμονωμένα όστρακα του αγγείου (Πίν. 25 γ).

Στους Πίν. 25 δ-ε και 26 α απεικονίζονται όστρακα μεγάλων αγγείων με αμαυρόχρωμη διακόσμηση και πλαστικές ταινίες, τα οποία είναι δίχρωμα ή δίνουν την εντύπωση δίχρωμων μέσα από τις διαβαθμίσεις της βαφής. Πέντε όστρακα άλλου μεγάλου αγγείου, συγκολλώμενα, δείχνουν την τεχνική, με την οποία ο λαιμός του αγγείου, κατασκευασμένος χωριστά, είχε προσαρμοστεί στον ώμο (Πίν. 26 β).

Η υπόλοιπη κεραμική περιλαμβάνει πλήθος οστράκων μικρών και μεγάλων, από τα οποία μπορούν να αναπαρασταθούν σχήματα αγγείων. Αντιπροσωπεύονται, κατά ποσοτική σειρά, οι εξής κατηγορίες κεραμικής (η δεύτερη και η τρίτη σχεδόν ισοβαθμούν): 1) Μονόχρωμη ανοικτού χρώματος (Πίν. 26 γ-ε). 2) Χονδροειδής οικιακή (Πίν. 27 α). 3) Γκρίζα μινυακή (Πίν. 27 β).

Στο υλικό περιλαμβάνονται και πήλινο αμφικωνικό σφονδύλι (Πίν. 27 α), τμήμα λεπίδας οψιανού ή μαύρου πυριτόλιθου και μολύβδινο εξάρτημα, μήκ. 0,081 μ.

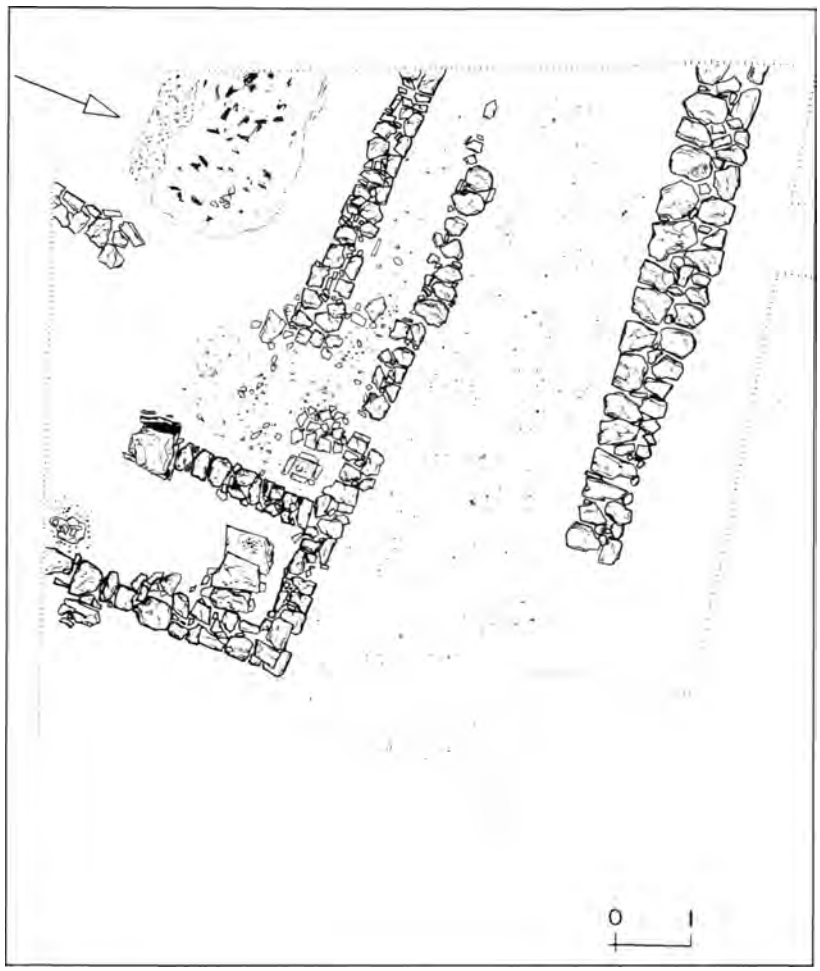
Χαλκούτσι Ωρωπού

Οδός 25ης Μαρτίου και Κύπρου 1 (αυλή οικίας Μαργαρίτας Π. Βάθη)

Η επαρχιακή οδός που συνδέει τη Σκάλα Ωρωπού με το Δήλεσι διασχίζει το κέντρο του Χαλκουτσίου και ονο-

θηση των ανασκαφών είχε η υπογράφουσα, με τη βοήθεια του καλλιτέχνη σχεδιαστή Νίκου Καλλιοντζή και του αρχιτεχνίτη Κώστα Σκιτζή. Στο συνεργείο μετείχαν και οι Βαγγ. Μουλές και Τάκης Στυλιάρας.

3. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 78-79, Σχέδ. 13.

Σχέδ. 1. Παλιός Ωρωπός. Οδός Δεξαμενής. Οικόπεδο Γ. Ζαχαράκη. Κάτοψη της ανασκαφής.

μάζεται οδός 25ης Μαρτίου. Λίγα μέτρα μετά τη συμβολή της με την οδό Κύπρου ακολουθεί συμβολή με οδό που έρχεται από το Συκάμινο. Σε μικρή απόσταση από την οικοδομή Βάθη βρίσκονται η εκκλησία και η πλατεία του Χαλκουτσίου. Η ανεύρεση τάφου των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων στη θέση αυτή αποτελεί θετικό στοιχείο, αφού μέχρι τώρα είναι γνωστή μόνον η προέλευση ορισμένων επιτύμβιων στηλών από το Χαλκούτσι[4]. Μικρής έκτασης εκσκαφικές εργασίες για την κατασκευή βόθρου, προς Β. της υπάρχουσας οικίας Βάθη, έφεραν στο φως κιβωτιόσχημο τάφο από πώρινες παχιές πλάκες, δύο για κάθε μακριά πλευρά και μία για κάθε στενή. Η κάλυψη του τάφου ήταν διμερής: κάτω από τρεις λίθινες πλάκες, βρέθηκαν τέσσερις και μισή πήλινες στρωτήρες κεραμίδες κορινθιακού τύπου, διαστ. 0,61-0,62×0,45-0,46×0,04 μ., τοποθετημένες κατά πλάτος, ώστε να κλείνουν το στόμιο του τάφου, το οποίο είχε διαστάσεις 1,89×0,54 μ. Οι κεραμίδες ακουμπούσαν σε «πατούρα», πλ. 0,05-0,10 μ., λαξευμένη γύρω από το χείλος. Η κάτω επιφάνεια κάθε κεραμίδας, που «έβλεπε» προς το εσωτερικό του τάφου αποτελώντας την «οροφή» του, είχε διακοσμηθεί προηγουμένως για το σκοπό αυτό με λευκό και ερυθρό χρώμα, σε τέσσερις εναλλασσόμενες τριγωνικές επιφάνειες, διαχωριζόμενες από δύο εγχάρακτες διαγώνιες γραμμές (Πίν. 27 γ). Οι κάθετες πλευρές του τάφου διατηρούσαν επίσης ίχνη ερυθρού χρώματος πάνω σε υπόστρωμα κονιάματος. Ο τάφος περιείχε λείψανα σκελετού με την κεφαλή προς Α. Ανάμεσα στις κνήμες βρέθηκαν δύο μικρά μελαμβαφή αγγεία, μυροδοχείο και άωτη λε-

4. Β.Χ. Πετράκος, Επιγραφικά του Ωρωπού, Αθήνα 1980, σ. 45 και ο ίδιος, Οι επιγραφές του Ωρωπού, Αθήνα 1997, αριθ. 630, 699.

κανίδα, ύψ. 0,075 και 0,04 μ. αντίστοιχα (Πίν. 27 δ-ε)[5]. Μεταξύ της δεξιάς κνήμης του σκελετού και της πλευράς του τάφου συνελέγησαν τεμάχια σιδερένιας στλεγγίδας. Στην αρχή της έρευνας, πάνω από την ανατολική στενή πλευρά του κιβωτιόσχημου, βρέθηκε μικρός καλυβίτης τάφος, αμελούς κατασκευής, που πατούσε εν μέρει στην ακραία λίθινη πλάκα της κάλυψης του τάφου.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Βούλα

Οδός Αχιλλέως 7 (οικόπεδο Αντ. Φετοκάκη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο (Ο.Τ. 124) του δήμου Βούλας, αποκαλύφθηκαν τέσσερις τοίχοι που ορίζουν δύο μονόχωρα αρχαία οικήματα που χωρίζονται μεταξύ τους με στενό διάδρομο/δρόμο (Πίν. 28 α-β). Οι δύο μακρότεροι τοίχοι έχουν γενική κατεύθυνση από Β. προς Ν. και σώζονται σε μήκος 8,80 (ο ανατολικός) και 9,10 μ. (ο δυτικός). Σε αυτούς συνάπτονται στο νότιο άκρο τους οι δύο βραχύτεροι τοίχοι (γενικής κατεύθυνσης Α.-Δ.) ως εξής: ο ανατολικότερος βραχύς τοίχος, μήκ. 4,25 μ. σχηματίζει ορθή γωνία με τον ανατολικό μακρό τοίχο και ο δυτικότερος, μήκ. 3,10 μ., σχηματίζει αμβλεία γωνία με το δυτικό μακρό τοίχο. Οι δύο γωνίες με τη σειρά τους ορίζουν τους δύο χώρους, οι οποίοι επεκτείνονται και στις όμορες ιδιοκτησίες προς Β. και προς Α. του οικοπέδου Φετοκάκη. Οι τοίχοι αποτελούνται από αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους, έχουν πλάτος 0,60-0,70 μ. και σώζονται μέχρι ύψ. 0,43 μ. Η ανασκαφή απέδωσε άφθονα όστρακα, προερχόμενα από λυχνάρια, κύλικες, αμφορείς, κρατήρες, σκύφους, λεκανίδες κτλ.· όλα χρονολογούνται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Οδός Βάρναλη (πρώην Βεάκη)

Συνεργείο του ΥΠΕΧΩΔΕ, κατά τη διάρκεια διανοίξεως τάφρου για την κατασκευή αγωγού ομβρίων κατά μήκος της οδού Βάρναλη (μεταξύ των Ο.Τ. 319 και 320), στον οικισμό Πηγαδάκια του δήμου Βούλας, αποκάλυψε αρχαίο τοίχο. Ο τοίχος βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. από την ασφαλτοστρωμένη επιφάνεια της οδού Βάρναλη και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,10 μ. (όσο και το πλάτος της τάφρου). Βαίνει με γενική κατεύθυνση Β.-Ν., κάθετα προς τον άξονα της Βάρναλη (που έχει κατεύθυνση Δ.-Α.), απέχει 35,60 μ. από τη γωνία των οδών Βάρναλη και Ελευθερίας και 1,60 μ. από το βόρειο κράσπεδο της Βάρναλη. Ο τοίχος έχει πλάτος 0,50 μ. και αποτελείται από μονή στρώση λίθων, μεγ. ύψ. 0,20 μ. Όστρακα δεν βρέθηκαν. Ο τοίχος αυτός αποτελεί πιθανότατα ανάλημμα αρχαίου δρόμου, που έβαινε παράλληλα προς τη σύγχρονη οδό Ελευθερίας και έχει αποκαλυφθεί νοτιότερα σε αρκετά σημεία.

ΑΙΓΙΝΑ

Μεριστό

Οδός Αγίου Γεωργίου Γαλάτη (οικόπεδο Ν. Αλεξίου)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε νεκροταφείο έντεκα τάφων, εκ των οποίων οι δέκα (υπ' αριθ. Ι-Χ) ήταν λακκοειδείς και ο εντέκατος (υπ' αριθ. VIIα) κεραμοσκεπής παιδική ταφή. Οι τάφοι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, V, VIIα και ΙΧ ήταν κενοί ή ακτέριστοι, εκτός από μία αιχμή βέλους, τα υπολείμματα μιας στλεγγίδας, ελάχιστα όστρακα και ανθρώπινα οστά, που βρέθηκαν κυρίως στις επιχώσεις τους. Οι υπόλοιποι τάφοι απέδωσαν τα εξής κτερίσματα:

α) Στην επίχωση του τάφου αριθ. IV βρέθηκε μυροδοχείο και τμήμα οινοχόης με ερυθρόμορφη παράσταση γυναικείας μορφής, που πατά σε μαίανδρο προς τα δεξιά (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Στο δάπεδο του ίδιου τάφου βρέθηκε μια αττική λήκυθος με παράσταση τριών μελανόμορφων ανθεμίων (α΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.), μια μελαμβαφής όλπη και ένα αλάβαστρο.

β) Στο δάπεδο του τάφου αριθ. VI βρέθηκε ένα αλάβαστρο, ένα μόνωτο υστεροκορινθιακό σκυφίδιο με απολεπισμένο γάνωμα και μια ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση γυναικείας μορφής που βαδίζει προς τα δεξιά και φορά ιμάτιο και χιτώνα (μέσα 5ου αι. π.Χ. περίπου). Τέλος βρέθηκε και μια χάλκινη στλεγγίδα.

γ) Στην επίχωση του τάφου αριθ. VII βρέθηκε μία κύλικα τύπου bolsal (μετά το 420 π.Χ.), μια λοπάδα, ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο με δικτυωτή διακόσμηση (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.), δύο βάσεις αττικών σκύφων και δύο βάσεις οινοχόης. Στο δάπεδο βρέθηκαν τμήματα τριφυλλόστομης οινοχόης, κρατήρα, αττικού σκύφου τύπου Α και ιχθυοπινακίου. Τέλος δύο χάλκινες δανάκες με παράσταση χελώνας στον εμπροσθότυπο (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.).

δ) Στο δάπεδο του τάφου αριθ. VIII βρέθηκαν τμήματα αλαβάστρου, τμήμα κύλικας-σκύφου (cup-skyphos, γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ., με εμπίεστη διακόσμηση με ανθέμια

5. Agora XXIX, 1997, αριθ. 1168 (μυροδοχείο, περί το 300 π.Χ.) και 1254 (λεκανίς, 300-250 π.Χ.).

στον πυθμένα), ένα σκυφίδιο με εσωστρεφές χείλος (περί το 430 π.Χ.) και ένας αττικός κορινθιάζων μελαμβαφής σκύφος.

ε) Στο δάπεδο του τάφου αριθ. Χ βρέθηκε μία μικρών διαστάσεων μελαμβαφής λήκυθος, ένα σκυφίδιο (αρχές 4ου αι. π.Χ.) και τμήματα οινοχόης και ληκύθου με λευκό βάθος (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.).

Από τα ευρήματα συνάγεται ότι το συγκεκριμένο νεκροταφείο ήταν σε χρήση περίπου από τα μέσα του 5ου έως τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΠΕΤΣΕΣ

Μουσείο Σπετσών (Αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη)

Παρόλο που το Μουσείο Σπετσών δεν υπάγεται πλέον στην αρμοδιότητα της 1ης ΕΒΑ μετά τη μεταβίβαση των νησιών του Αργοσαρωνικού στις αρμοδιότητες της 2ης ΕΒΑ (Π.Δ. 157/11-5-95, ΦΕΚ 91/Α'/23-5-95) συνεχίζεται, έως ότου ολοκληρωθεί, η συντήρηση των εκθεμάτων του Μουσείου που βρίσκονταν ήδη από τις προηγούμενες χρονιές στα εργαστήριά της.

Φέτος λοιπόν συντηρήθηκαν τα παρακάτω οκτώ αντικείμενα από πορσελάνη και δύο εικόνες:

1) Ένα πιάτο, διαμ. 0,24 μ., με γκριζοκάστανο φυτικό διάκοσμο στο χείλος και τοπίο με ποταμό και πύργο στη βάση. Στην πίσω όψη σφραγίδα *F. PRIMAVESI $ SONS CARDIFF* (ΑΚΜ 218).

2) Ένα πιάτο, διαμ. 0,26 μ., με φυτικό διάκοσμο μελανού χρώματος στο χείλος και στη βάση που εμπλουτίζεται με καρπούς (ΑΚΜ 202).

3) Ένα πιάτο, διαμ. 0,23 μ., με γαλάζιο διάκοσμο κλαδιών με καρπούς στο χείλος και φανταστικό τοπίο με δύο ανθρώπινες μορφές στη βάση. Στην πίσω όψη σφραγίδα *CAROLINA* (ΑΚΜ 42) στη βάση.

4) Ένα πιάτο, διαμ. 0,235 μ., με πολύχρωμο φυτικό διάκοσμο που απλώνεται από τη βάση έως το χείλος. Χρώματα κίτρινο, γαλάζιο, πράσινο και κόκκινο. Στην πίσω όψη σφραγίδα *BOCH FIes LALOUVIÈRE* (ακατάγραφο).

5) Μια πιατέλα, διαστ. 0,40×0,315 μ., με γαλάζιο διάκοσμο κινεζικής τέχνης (ΑΚΜ 223).

6) Μια πιατέλα, διαστ. 0,34×0,265 μ., με όμοιο με την προηγούμενη διάκοσμο (ΑΚΜ 231).

7) Μια πιατέλα, διαστ. 0,455×0,365 μ., επίσης με όμοιο διάκοσμο (ακατάγραφη).

8) Μια πιατέλα, διαστ. 0,395×0,33 μ., με καστανό διάκοσμο ανθέων στο χείλος και στη βάση που εμπλουτίζεται με δύο πουλιά και μια πεταλούδα. Στην πίσω όψη σφραγίδα Asiatic Pheasants (ΑΚΜ 212). Η συντήρηση των παραπάνω αντικειμένων έγινε από τη συντηρήτρια Δανάη Δραγούμη.

9) Ένα τρίπτυχο, 19ου αι.(;), με παράσταση Δέησης στο μέσο. Στα δίζωνα πτερύγια εικονίζονται στο αριστερό ο άγιος Κωνσταντίνος και η αγία Ελένη σε προτομή πάνω και ο άγιος Γεώργιος έφιππος κάτω, ενώ στο δεξιό δύο αδιάγνωστοι άγιοι επίσης σε προτομή πάνω και ο άγιος Δημήτριος έφιππος κάτω (ΑΚΜ 297).

10) Μια εικόνα, 19ου αι.(;) με παράσταση του αγίου Νικολάου σε προτομή που ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό κρατεί κλειστό Ευαγγέλιο. Δεξιά και αριστερά από το φωτοστέφανο άγγελοι ευλογούντες. Η εικόνα, που καλύπτεται με αργυρή επένδυση, ανήκε στην οικογένεια Μέξη (ΑΚΜ 250).

Οι παραπάνω εικόνες συντηρήθηκαν από το συντηρητή Ι. Θωμά.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Λιβαδειά

Βορειοανατολικές οχυρώσεις μεσαιωνικού Κάστρου

Στο πρόγραμμα προστασίας και αναβάθμισης της ευρύτερης περιοχής των πηγών της Έρκυνας, που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από το δήμο Λεβαδέων, ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στη συντήρηση και αποκατάσταση των οχυρώσεων της βορειοανατολικής γωνίας του μεσαιωνικού κάστρου που δεσπόζει της περιοχής με τον επιβλητικό πύργο του[1].

Οι εργασίες αποκατάστασης που έγιναν μετά την ολοκλήρωση της αρχαιολογικής έρευνας[2] και σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΥΠΠΟ μελέτη, περιελάμβαναν:

Επιλεκτική ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων ανώτερων τμημάτων του πύργου με λιθοδομή. Για τη διάκριση της αρχικής από τη νέα τοιχοποιία τοποθετήθηκε λωρίδα μολύβδου. Κατασκευή οπλισμένης με ανοξείδωτο οπλισμό συνδετήριας δοκού στην κορυφή του εγκάρσιου διαχωριστικού τοίχου του πύργου και διαζώματος από οπλισμένο σκυρόδεμα στην κορυφή των τοίχων του πύργου.

Ανακατασκευή του ξύλινου πατώματος της ανώτατης

---

1. Για παλαιότερες εργασίες στον ίδιο πύργο βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 211· 34 (1979): Χρονικά, σ. 172.

2. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 123-125, Σχέδ. 34, Πίν. 50δ.

κύριας στάθμης του πύργου και του φέροντος οργανισμού του πατώματος του εξώστη, που περιέβαλλε το κτίριο από Α. και εν μέρει από Β. και Ν., σύμφωνα με τα στοιχεία για την ακριβή μορφή της διαδοκίδοσης, που εντοπίστηκαν στη διάρκεια των εργασιών.

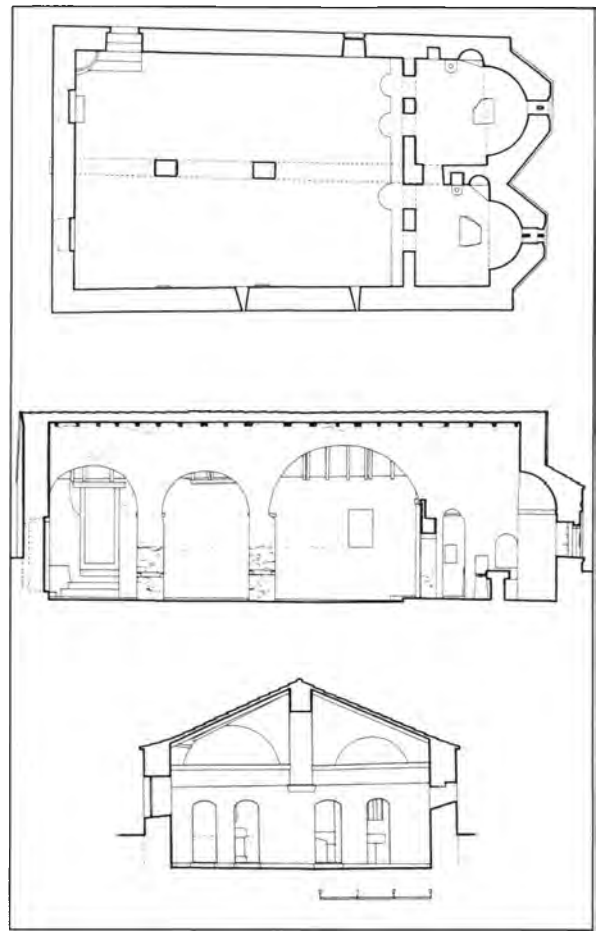
Κατασκευή δώματος στον πύργο με επικάλυψη κεραμικών πλακιδίων. Ανακατασκευή του στηθαίου του πύργου με επάλξεις, σύμφωνα με απεικονίσεις χαρακτικών. Κατασκευή ξύλινων κλιμάκων κυκλοφορίας με σιδηρά κιγκλιδώματα. Κατασκευή ξύλινων θυρών επενδεδυμένων με σιδηρές λάμες στη βορειοανατολική πύλη του κάστρου και στον πύργο. Κατασκευή λιθόστρωτου στο πλάτωμα της ίδιας πύλης και περιμετρικά στη βάση του πύργου εξωτερικά.

Με τις εργασίες αυτές αποδόθηκε στην πόλη αποκατεστημένο ένα σημαντικότατο μνημείο εγκαταλελειμμένο από χρόνια (Πίν. 29 α). Στους χώρους του πύργου σύντομα πρόκειται να στεγαστεί έκθεση σχετική με την ιστορία του μεσαιωνικού κάστρου της Λιβαδειάς, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη.

Άγιος Δημήτριος

Ναός Αγίου Γεωργίου και Ταξιαρχών

Ο παραπάνω ναός[3], κοιμητηριακός άλλοτε, βρίσκεται στο κέντρο του οικισμού, σε πολύ κοντινή απόσταση από τον Ορχομενό και περιβάλλεται από πλατεία, που δημιουργήθηκε από την επιχωμάτωση του παλαιού νεκροταφείου, μετά τη μεταφορά του τη δεκαετία του 1940 σε άλλη θέση. Η υποβίβαση έτσι του ναού κατά 0,65 μ. περίπου χαμηλότερα από τη στάθμη της πλατείας δημιούργησε σοβαρά προβλήματα υγρασίας που μαζί με τις ρηγματώσεις και την κακή κατάσταση της στέγης έδιναν την εικόνα ενός άθλιου και ετοιμόρροπου κτιρίου, για το οποίο οι ντόπιοι επανειλημμένα κατά το παρελθόν ζήτησαν την άδεια κατεδάφισης, που απετράπη μετά το χαρακτηρισμό του ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου (ΦΕΚ 606/3-10-67). Ο ναός χωρίζεται με πεσσοστοιχία, στο μέσο του κατά μήκος άξονα, σε δύο κλίτη, που καλύπτονται με δίριχτη στέγη (Σχέδ. 1). Έχει ελαφρά τραπεζιοειδή κάτοψη με εξωτερικές διαστάσεις 14×8,40 μ. (στα ανατολικά) έως 8,80 μ. (στα δυτικά). Στην ανατολική πλευρά εξέχουν δύο τρίπλευρες κόγχες, λίγο άνισες μεταξύ τους με πώρινο λοξότμητο κοσμήτη στη στάθμη της ποδιάς των δίλοβων παραθύρων. Το στοιχείο αυτό, καθώς και η επιμελημένη τοιχοποιία από λαξευτό πωρόλιθο και πλίνθους, σε

Σχέδ. 1. Νομός Βοιωτίας. Άγιος Δημήτριος. Ναός Αγίου Γεωργίου και Ταξιαρχών. Κάτοψη και τομές.

ένα είδος ατελούς πλινθοπερίκλειστου συστήματος, φανερώνει το αρχικό κτίσιμο του ναού στα βυζαντινά χρόνια (12ος-13ος αι.).

Στις εξωτερικές όψεις έχουν ενσωματωθεί αρχαία μέλη, τμήμα αυτοκρατορικής επιγραφής σε δύο τεμάχια[4] και αρκετά μεσοβυζαντινά γλυπτά, θωράκια, επιστύλια κτλ.

Η είσοδος στο εσωτερικό του ναού γινόταν από Δ. μέσω δύο τοξωτών θυρών, που φράχθηκαν με τοιχοποιία στη δεκαετία του 1960. Μια ακόμη θύρα στο δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου αναμορφώθηκε μετά την επιχωμάτωση του γύρω χώρου, με την καταστροφή του ανωφλιού της και την κατασκευή νέου από σκυρόδεμα, υπερυψωμένου, ώστε να εξασφαλιστεί πρόσβαση στο εσωτερικό. Το δάπεδο του ναού είναι στρωμένο με πήλινα πλακίδια

3. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 258, Πίν. 172β.

4. IG 2870.

0,30×0,30 μ. Όλες οι επιφάνειες καλύπτονται με τοιχογραφίες δύο εποχών, οι παλαιότερες των οποίων χρονολογούνται το 1840, σύμφωνα με γραπτή επιγραφή στο τέμπλο. Δεν αποκλείεται αυτή την εποχή να έγινε κάποια ευρύτερης κλίμακας ανακαίνιση. Αργότερα έχουμε νέα επισκευή, όπως αποδεικνύεται από την ανωμαλία στους πεσσούς, από το νεότερο στρώμα τοιχογράφησης στα ανώτερα τμήματα των τοίχων, καθώς και από την ύπαρξη υφαψιδίων τόξων εσωτερικά στους μακρούς τοίχους και εξωτερικά στον άξονα του δυτικού τοίχου.

Σύμφωνα με μελέτη που εκπονήθηκε από το αρχιτεκτονικό γραφείο Σταύρου Μαμαλούκου και Αναστασίας Καμπόλη-Μαμαλούκου[5], στους οποίους ανήκουν και τα δημοσιευόμενα σχέδια, πραγματοποιήθηκε φέτος η ανακατασκευή της στέγης με την αντικατάσταση της ξυλοκατασκευής και την επανατοποθέτηση των παλαιών κεράμων (Πίν. 29 β-γ).

Στις εξωτερικές όψεις έγινε καθαρισμός από ασβεστώματα και καθαίρεση των πατητών επιχρισμάτων στην ανατολική, νότια και δυτική όψη με αποτέλεσμα να προβληθούν τα ενσωματωμένα σε β΄ χρήση γλυπτά που αναφέρθηκαν.

Τη στερέωση και προστασία των τοιχογραφιών στο πάνω μέρος των τοίχων πριν από τις εργασίες της στέγης ανέλαβαν οι συντηρητές της 1ης ΕΒΑ Σωτ. Κουταβούλης και Γ. Πορτάλιος.

Υπολείπονται οι εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου με την υποβίβασή του, ώστε να αναδειχθεί το σημαντικό και ελάχιστα γνωστό αυτό μνημείο του βοιωτικού χώρου.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Καλλιθέα

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο παραπάνω ναός, εντός του οικισμού, έχει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής με τρούλο και εγκάρσιο κλίτος. Ανατολικά απολήγει σε τρίπλευρη αψίδα Ιερού. Η τοιχοποιία του είναι εξαιρετική με πελεκητές πέτρες από λατομείο της περιοχής. Με ιδιαίτερη επιμέλεια έχουν κτιστεί τα πλαίσια των μονόλοβων και τρίλοβων παραθύρων, καθώς και των τοξωτών θυρών. Σύμφωνα με επιγραφή στη δυτική όψη του κτίστηκε το 1923. Στη δεκαετία του 1950 στην ίδια όψη προσκολλήθηκε ακαλαίσθητο τσιμεντένιο καμπαναριό. Στο εσωτερικό ο ναός είναι κατάγραφος με νεότερες τοιχογραφίες καλής τέχνης του ζωγράφου Μαυρικάκη. Προς αποφυγή σχεδιαζόμενων από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο νέων προσθηκών ο ναός χαρακτηρίστηκε μετά από εισήγηση της Εφορείας ως κτίριο χρήζον ειδικής κρατικής προστασίας με ζώνη προστασίας την πλατεία που τον περιβάλλει, με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/8250/248/15-2-96, που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 116/Β΄/28-2-96.

Σπηλαιώδεις ναοί του Κωπαϊδικού χώρου[6]

Διασχίζοντας το δρόμο που ενώνει την Αλίαρτο με το Ακραίφνιο αριστερά μας απλώνεται η εύφορη Κωπαϊδική πεδιάδα, ενώ δεξιά βραχώδεις λόφοι με ψηλές και απότομες πλαγιές που περιλαμβάνουν μια συστάδα σπηλαίων. Δύο από αυτά έχουν μετατραπεί σε χριστιανικούς ναούς. Ένας τρίτος σπηλαιώδης ναός βρίσκεται λίγο μακρύτερα, στο δρόμο προς το Κάστρο.

Ναός Αγίου Βλασίου ή Ζωοδόχου Πηγής

Σε απόσταση 9 χλμ. από την Αλίαρτο συναντούμε τον πρώτο σπηλαιώδη ναό. Η λατρευτική χρήση του χώρου ήδη από την αρχαιότητα διαπιστώνεται από τα λαξεύματα που υπάρχουν στα εξωτερικά τοιχώματα του σπηλαίου για την τοποθέτηση αφιερωμάτων, από τους αρχαίους δόμους που έχουν χρησιμοποιηθεί στην τοιχοποιία ενός ερειπωμένου τρίκογχου ναού που αποκαλύφθηκε έξω από την είσοδο του σπηλαίου και από όστρακα κλασικών χρόνων που βρέθηκαν μέσα και έξω από το σπήλαιο μετά από λαθρανασκαφές. Η μετατροπή του σε ναό έγινε την περίοδο της Καταλανοκρατίας, το 1333 μ.Χ., σύμφωνα με επιγραφή στο κατάγραφο κτιστό τέμπλο. Οι τοιχογραφίες καλύπτουν και την πίσω όψη του τέμπλου και τις κόγχες του Ιερού και της πρόθεσης. Χαρακτηρίζονται από σοβαρότητα και ήθος και αποτελούν εξαιρετικά δείγματα ζωγραφικής (Πίν. 30 α).

5. Η ανάθεση της μελέτης έγινε από την κοινότητα Αγίου Δημητρίου με τη μέριμνα του Πέτρου Σωτηρίου και τη χορηγία του Κωνσταντίνου Αγγελόπουλου.

6. Το θέμα αυτό αποτέλεσε ανακοίνωση της γράφουσας στην Επιστημονική Συνάντηση – Κωπαΐδα: Προβληματισμοί και Προοπτικές Ανάδειξης των Μνημείων της (Αλίαρτος-Ορχομενός 11-12 Σεπτεμβρίου 1998) –, που θα δημοσιευθεί αλλού προσεχώς.

Ναός Αγίου Νικολάου

Βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα ανατολικότερα του ναού του Αγίου Βλασίου χτισμένος κάτω από μια βραχοσκεπή, στο βάθος της οποίας διαμορφώνεται αβαθές σπήλαιο (Πίν. 30 β). Από το ναό διασώζεται σήμερα το κτιστό τέμπλο, τμήμα του νότιου τοίχου και αποσπασματικά το λιθόστρωτο δάπεδό του. Από το ζωγραφικό διάκοσμο που κάλυπτε τις επιφάνειές του απομένουν σε κακή κατάσταση οι παραστάσεις του Χριστού, του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου και του τιμώμενου Αγίου Νικολάου του Νέου, που με βάση τα τεχνοτροπικά τους χαρακτηριστικά μπορούν να τοποθετηθούν στο β΄ μισό του 17ου αι.

Ναός Αγίας Τρίτης

Παρακάμπτοντας την άκρη του βουνού Μύτικας, στο δρόμο από το Ακραίφνιο προς το Κάστρο και προχωρώντας βόρεια στη θέση Βρυστικά, βρίσκεται ο τρίτος σπηλαιώδης ναός, αφιερωμένος ίσως στην Παναγία, όπως φανερώνει η τοιχογραφημένη μορφή της με την ελλιπή, λόγω φθοράς, προσωνυμία *ΒΡΥ*... Η σημερινή του ονομασία οφείλεται στον εορτασμό από τους ντόπιους την Τρίτη ημέρα του Πάσχα. Το άνοιγμα του σπηλαίου, κατά τη μετατροπή του σε ναό, φράχθηκε με λιθόκτιστο τοίχο, στον οποίο διαμορφώθηκε τοξωτή πόρτα (Πίν. 30 γ). Το εσωτερικό αποτελείται από δύο χώρους. Ο πρώτος, ημιυπαίθριος, στεγάζεται με καμάρα που καλύπτεται με κεραμοσκεπή στέγη. Σε ψηλότερο επίπεδο έχει διαμορφωθεί το Ιερό Βήμα. Τοιχογραφίες, εξαιρετικά εξίτηλες σήμερα, κάλυπταν αρχικά όλες τις επιφάνειες του ναού. Από τη μορφή της Παναγίας, που είναι η μόνη που διατηρείται καλύτερα, θα μπορούσαμε με επιφύλαξη να τοποθετήσουμε το ζωγραφικό διάκοσμο στο 13ο αι.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Θήβα

Από τον περίβολο του εξοχικού κέντρου που βρίσκεται κοντά στο ναό Ζωοδόχου Πηγής στο Μοσχοπόδι Θηβών περισυνελέγησαν τα παρακάτω μαρμάρινα βυζαντινά γλυπτά και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη αρχαίων της Εφορείας στη Θήβα:

1. Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου με την ίδια ανάγλυφη διακόσμηση στις τρεις όψεις του: μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο που σχηματίζεται από αστράγαλο και μία λεπτή ταινία ελίσσεται διταινιωτός βλαστός με πεντάφυλλα ανθέμια. Στην τέταρτη όψη υπάρχει εγκοπή για την υποδοχή θωρακίου (πλ. 0,05 μ.) (Σχέδ. 2). Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,85, πλάτος 0,20 και πάχος 0,156 μ.

Η διακόσμηση αυτή είναι πανομοιότυπη με τμήματα πεσσίσκου τέμπλου, άγνωστης προέλευσης, που βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών και καταγράφηκαν πρόσφατα από την 1η ΕΒΑ (αριθ. κατ. 129 και 133), καθώς επίσης και με άλλο τμήμα που έχει ενσωματωθεί ως κατώφλι στη βορειοανατολική θύρα του ναού της Μεγάλης Παναγίας Θηβών. Με μικρές παραλλαγές είναι η διακόσμηση ανάλογων γλυπτών από το ναό του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου[7], που όπως είναι γνωστό χρονολογείται το 872-873 μ.Χ.

2. Τμήμα περιθυρώματος με ανάγλυφη διακόσμηση πλέγματος τριμερών ταινιών που συναντώνται κατά οξεία γωνία. 12ος αι. (Πίν. 31 α). Διαστάσεις: σωζόμενο μήκος 0,434, πλάτος 0,186, πάχος 0,122 μ.

3. Τμήμα οκταγωνικού κιονίσκου. Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,55, διάμετρος 0,175 μ.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ορχομενός

Κατά τον καθαρισμό των δύο καμαροσκέπαστων κελιών της νότιας πτέρυγας της μονής Σκριπούς εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν από τις αρχαιολόγους Μαρία Γκάτη και Ματίνα Βανδώρου 28 μαρμάρινα μέλη προερχόμενα από το γλυπτό διάκοσμο του ναού, μερικά μάλιστα από τα οποία ανήκουν στο τέμπλο[8]. Στο ίδιο ανήκει και ένα μικρό κομμάτι που εντοπίστηκε κατά την τακτοποίηση των γλυπτών από τη Θ΄ ΕΠΚΑ στο γειτονικό θολωτό τάφο του Μινύου[9].

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

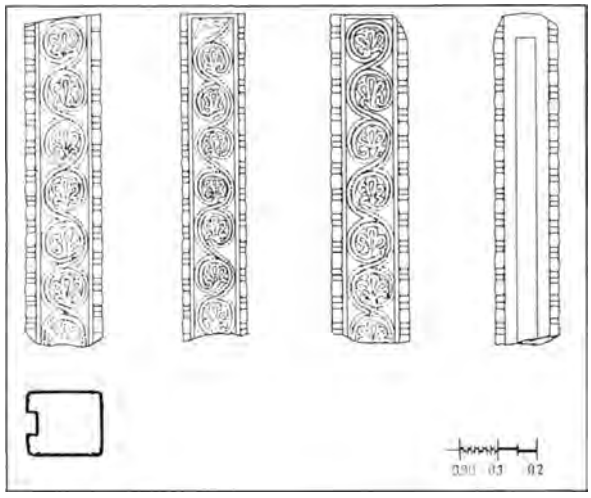
Ναός Αγίου Νικολάου ή Αγίας Παρασκευής στη θέση Καναβάρι

Για τέταρτη χρονιά συνεχίστηκε η συντήρηση των απο-

7. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ο εν Θήβαις βυζαντινός ναός Γρηγορίου του Θεολόγου, ΑΕ 1924, εικ. 32.

8. A.H.S. Megaw, The Skripou Screen, BSA 61 (1966), σ. 1-32, πίν. 1-7.

9. Είχε εντοπιστεί από τον Megaw στο προαύλιο της μονής Σκριπούς το 1932 και καταγράφηκε με αριθ. 25, το 1964 όμως δεν το ξαναβρήκε. Ό.π., σ. 31.

Σχέδ. 2. Μοσχοπόδι Θηβών. Ναός Ζωοδόχου Πηγής. Τμήμα πεσσίσκου τέμπλου. Οι τέσσερις όψεις και η εγκάρσια τομή του.

τοιχισμένων τοιχογραφιών του παραπάνω ναού[10]. Το μοναδικό κομμάτι που ολοκληρώθηκε φέτος έχει διαστάσεις 1,37×0,92 μ. (αριθ. ευρ. 131). Πάνω από μια ζώνη με το διακοσμητικό θέμα ενός βαθυκύανου πλοχμού σε λευκό βάθος διασώζεται μια μορφή μέχρι το ύψος της μέσης. Εικονίζεται κατά μέτωπο με προβαλλόμενο το δεξί πόδι. Τα χρώματα στα ιερατικά ρούχα έχουν απαλές καστανοκίτρινες διαβαθμίσεις, η πτυχολογία είναι μαλακή, ανάγλυφη και σε παράλληλη διάταξη. Ο χιτώνας στην απόληξή του αναδιπλώνεται ανάλαφρα. Μικρά διακοσμητικά μοτίβα, που ελάχιστα διακρίνονται, στολίζουν το ιμάτιο. Ο λώρος δένει αρμονικά με το βαθυκύανο του κάμπου[11].

Εικόνες

Φέτος συντηρήθηκε μια ακόμη εικόνα από εκείνες που μας είχε παραδόσει το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών[12]. Είναι σκαφωτή ρωσικής τέχνης, του 19ου αι., διαστ. 0,385×0,315 μ. (αριθ. ευρ. 7878). Η προχωρημένη φθορά της με δυσκολία μάς επιτρέπει να διακρίνουμε το εμπνευσμένο από την Αποκάλυψη θέμα της. Μέσα σε φαρδύ κοκκινωπό πλαίσιο εικονίζεται η παράσταση ενός σαλπιγκτή αγγέλου έφιππου. Το άλογο καλπάζει ορμητικά προς τα δεξιά. Κάτω από τα πόδια του κυλάει ένα ποτάμι, πιθανότατα ο Ευφράτης, σύμφωνα με την Αποκάλυψη του Ιωάννη (9,14). Στην πάνω αριστερή γωνία, μέσα σε κυανό νεφέλωμα, προβάλλει η μορφή του Θεού, μετωπικά δοσμένη.

Η στερέωση, ο καθαρισμός και η αισθητική αποκατάσταση της εικόνας έγιναν από τη συντηρήτρια Θεονόη Χαραλαμπάκη.

Ακραίφνιο (Μεσαιωνική Καρδίτσα)

Ναός Αγίου Γεωργίου

Το 1987 είχε αποτοιχισθεί από το νότιο τοίχο του παραπάνω ναού η παράσταση των Τριών Ιεραρχών[13], που ανήκει στο τελευταίο στρώμα τοιχογράφησης με έντονα λαϊκό χαρακτήρα. Το εργαστήριο, όπου ανήκει ο άγνωστος ζωγράφος, εμφανίζει έντονη δράση στη Βοιωτία τις τρεις πρώτες δεκαετίες μετά τα μέσα του 19ου αι., όπως μαρτυρούν χρονολογημένα έργα του[14]. Η παράσταση (Πίν. 31 β), με αρκετές φθορές και επιζωγραφήσεις, συντηρήθηκε από τη συντηρήτρια Κων. Κουνάδη και μεταφέρθηκε στο νέο ενοριακό ναό του Αγίου Γεωργίου στο Ακραίφνιο, που παρέχει ασφαλέστερες συνθήκες φύλαξης.

Μονή Οσίου Λουκά

Κατά το 1985 ο αείμνηστος συντηρητής χαρτιού Αντ. Γκλίνος μετέβη στη Μονή Οσίου Λουκά και έλαβε τα πρώτα μέτρα προστασίας του αρχείου των χειρογράφων με προοπτική τη σταδιακή μεταφορά τους για συντήρηση στα εργαστήρια της Διεύθυνσης Συντήρησης στην Αθήνα και την επαναφορά τους στη μονή.

Έως το 1995 είχαν συντηρηθεί εβδομήντα χαρτώα χειρόγραφα, τα περισσότερα τούρκικα φιρμάνια, αλλά και πατριαρχικά και βλάχικα έγγραφα.

Φέτος εκτός από ένα χαρτώο έγγραφο του Πατριάρχου Ιερεμίου, τα υπόλοιπα τέσσερα που συντηρήθηκαν είναι περγαμηνά, δύο του Πατριάρχου Νεοφύτου, ένα του Παρθενίου και τέλος του Πατριάρχου Θεολήπτου με προσαρτημένη τη μολύβδινη πατριαρχική βούλα, διαμ. 0,35 μ.,

10. Για τις προηγούμενες εργασίες βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 91-92, Πίν. 36β· 49 (1994): Χρονικά, σ. 102· 50 (1995): Χρονικά, σ. 88-89.

11. Για το σύνολο του ζωγραφικού διακόσμου του ναού βλ. Χ. Κοιλάκου, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή ζωγραφική στη Θήβα, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών (Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996), Αθήνα 2000, σ. 1021-1024, εικ. 11-16.

12. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 89.

13. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 116-117, Πίν. 65α.

14. Ο ναός Αναλήψεως Πλαταιών έχει χρονολογία 1853 και ο ναός της Αγίας Παρασκευής στο Κλειδί 1873.

που φέρει στην εμπρόσθια όψη τη Θεοτόκο Βρεφοκρατούσα και στην οπίσθια όψη την υπογραφή του (Πίν. 32 α).

Ορχομενός

Ναός Παναγίας Σκριπούς

Κατά το Δεκέμβριο 1995 εκδηλώθηκε στο νάρθηκα του σημαντικού αυτού μνημείου φωτιά, πιθανότατα από βραχυκύκλωμα, εξαιτίας της οποίας καταστράφηκε μεγάλο τμήμα του γλυπτού μαρμάρινου γείσου που περιτρέχει τους τέσσερις τοίχους του νάρθηκα, στη βάση της γένεσης της καμάρας της θολωτής οροφής. Η αιθάλη όμως κάλυψε ολόκληρο το ναό και επομένως και τις τοιχογραφημένες επιφάνειες στον κυρίως ναό, στο Ιερό και στα παρεκκλήσια των Αποστόλων Πέτρου δεξιά και Παύλου αριστερά. Με Υπουργική Απόφαση εγκρίθηκαν οι μελέτες εργασιών συντήρησης: α) του μαρμάρινου γλυπτού διακόσμου του νάρθηκα, που συνέταξαν οι χημικοί του Κέντρου Λίθου Ν. Μπελογιάννης και Κ. Κουζέλη και β) των τοιχογραφιών, που συνέταξε η συντηρήτρια της Εφορείας μας Μ. Σταυρίδου.

Οι εργασίες που άρχισαν φέτος και συνεχίζονται περιλάμβαναν τα ακόλουθα:

Γλυπτός διάκοσμος. Μετά τον πρώτο καθαρισμό έγινε πιο ολοκληρωμένη εκτίμηση των φθορών. Συγκεντρώθηκαν τα αποκολληθέντα τεμάχια, ώστε να επανατοποθετηθούν στη σωστή τους θέση. Έγινε δοκιμαστική στερέωση του καταπονημένου μαρμάρου με ασβεστόνερο και δοκιμαστικοί καθαρισμοί με μηχανικά μέσα και με όξινο ανθρακικό αμμώνιο. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τους συντηρητές Π. Λουκοπούλου και Ν. Γιάννε.

Ζωγραφικός διάκοσμος. Στις λιγοστές τοιχογραφίες του κυρίως ναού (βόρειος τοίχος κεντρικού χώρου και παραστάδες τέμπλου), που ανήκουν στο 19ο αι., έγινε καθαρισμός από την αιθάλη και άλλες λιπαρές ουσίες, στερέωση και στεφανώματα. Στο νότιο παρεκκλήσιο του Αγίου Πέτρου, οι τοιχογραφίες καλύπτονταν στη μεγαλύτερη έκταση από νεότερα επιχρίσματα. Μετά την αποκάλυψή τους ακολούθησε καθαρισμός και στερέωση. Μόνο δύο μορφές στο δυτικότερο τμήμα του βόρειου τοίχου είναι σύγχρονες με του κυρίως ναού, ενώ οι υπόλοιπες πρέπει να ανήκουν στο 18ο αι. (Πίν. 32 β). Λεπτομερής περιγραφή του εικονογραφικού προγράμματος θα γίνει μετά την ολοκλήρωση της συντήρησης και στα υπόλοιπα τμήματα του ναού, το Ιερό Βήμα και το βόρειο παρεκκλήσιο του Αγίου Παύλου.

Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τους συντηρητές Σωτ. Κουταβούλη, Γεώρ. Πορτάλιο, Στ. Καρδάμη, Ελ. Τσαμαντάνη, Χρ. Μιχαλαριά, Μαρ. Μπιλμέζη και Αν. Αναστούλη.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Κατά το 1996 διενεργήθηκαν ανασκαφές σε δύο οικόπεδα έξω από την Καδμεία και συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα που ξεκίνησε πέρυσι στο ναό του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Στις ανασκαφές έλαβαν μέρος, πλην της υπογράφουσας, οι αρχαιολόγοι Μαρία Γκάτη και Ελένη Κολοκοτρώνη.

Παράλληλα συνεχίστηκαν, υπό την εποπτεία του αρχαιολόγου Νεκτάριου Λαμπρόπουλου, οι έρευνες σε οδούς της πόλης, κατά τις εργασίες κατασκευής αποχετευτικού δικτύου από τη Δημοτική Επιχείρηση Ύδρευσης-Αποχέτευσης Θηβών.

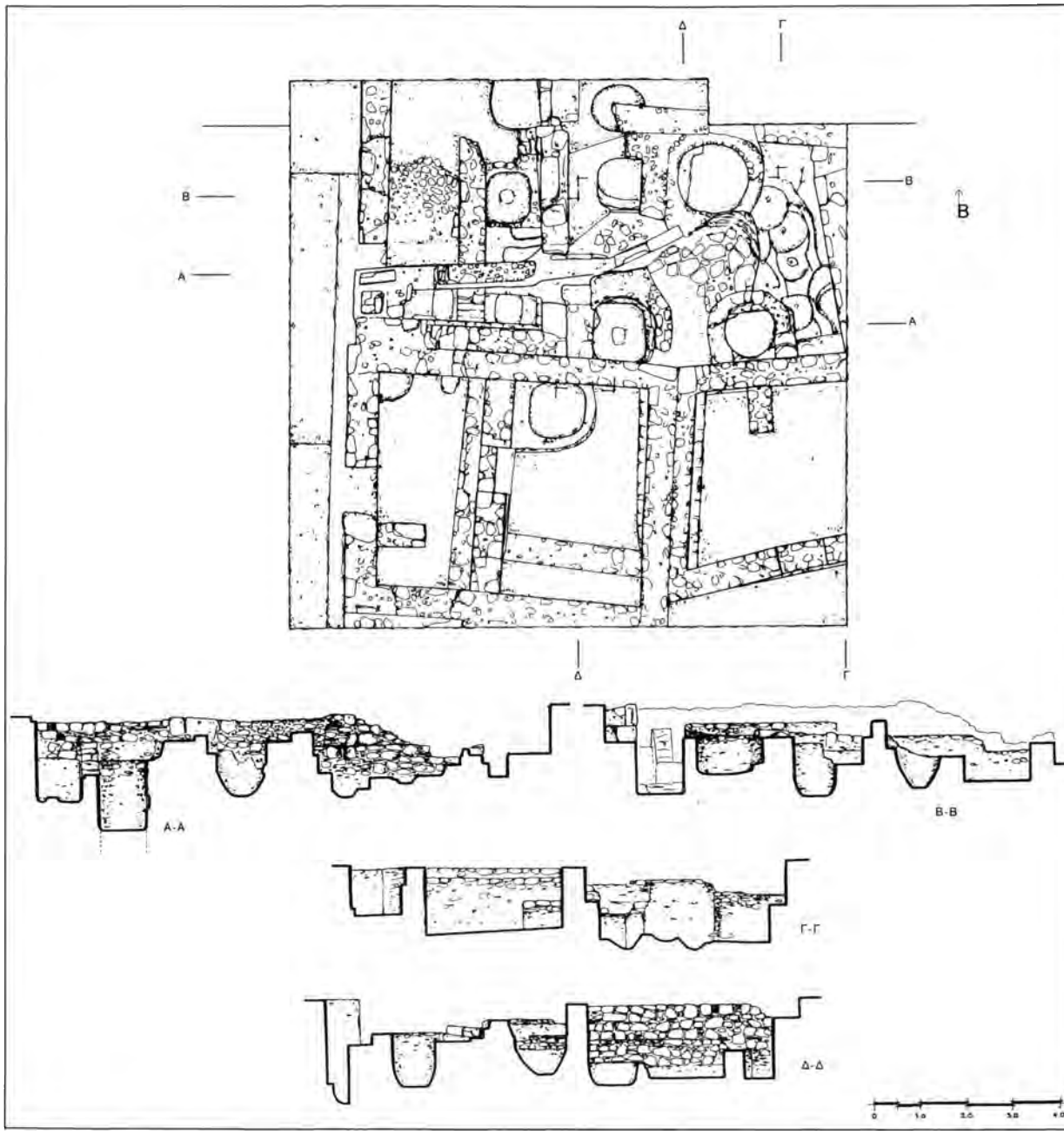
Στην επιτυχέστερη διεξαγωγή των ανασκαφικών ερευνών στη Θήβα έχουν συμβάλει σημαντικά τα τελευταία χρόνια οι δύο εργατοτεχνίτες Γεώργιος Καραμπιτσάκος και Παναγιώτης Κεραμιδάς, των οποίων η μονιμοποίηση αυτή τη χρονιά αποτέλεσε δικαίωση για τους ίδιους και ανακούφιση για μας.

Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη (Ο.Τ. 404, οικόπεδο Σ. Βενιζέλου)

Ολοκληρώθηκαν φέτος οι εργασίες που στο μεγαλύτερο μέρος τους διενεργήθηκαν πέρυσι στο παραπάνω οικόπεδο (Πίν. 33 γ), βόρεια του λόφου του Αμφείου. Τα συμπεράσματα που ήδη διατυπώσαμε για τις αλλεπάλληλες φάσεις κατοίκησης του χώρου και τη χρήση του, με βάση τις κατασκευές και τα κινητά ευρήματα από το τέλος του 9ου έως τις αρχές του 13ου αι.[15], είναι τα ίδια. Στα σχέδια κάτοψης, τομών και κυρίως στρωματογραφίας (Σχέδ. 3-4) διακρίνονται οι τέσσερις κύριες φάσεις. Τα νομίσματα που αντιστοιχούν σε αυτές αναφέρονται παρακάτω[16]. Από την κεραμική, εκτός από εκείνη που αναφέρθηκε πέρυσι, ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα τηγανόσχημο σκεύος από κόκκινο σκληρό πηλό (Σχέδ. 5), που ανήκει στην παλαιότερη φάση (9ος-10ος αι.). Αναφέρονται επίσης τμήμα ασκοδάβλας με εγχάρακτο διάκοσμο του τέλους του 11ου ή των αρχών του 12ου αι. (Σχέδ. 6)

15. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 80-81.

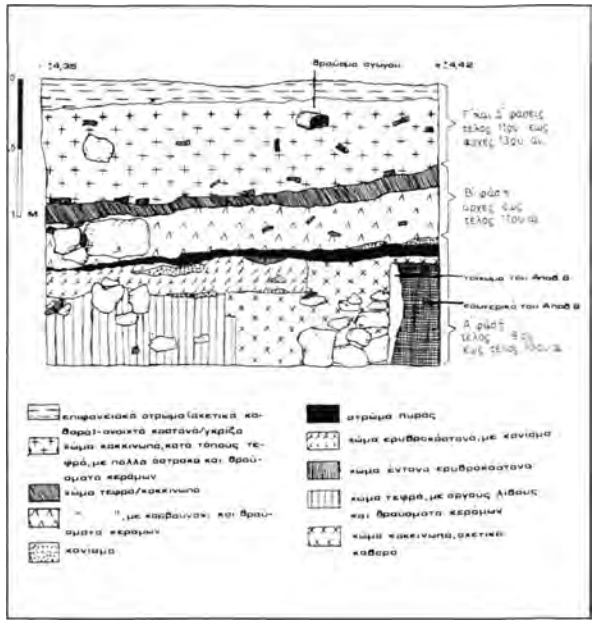
16. Βλ. παρακάτω, σ. 85.

Σχέδ. 3. Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α/Δ-Δ.

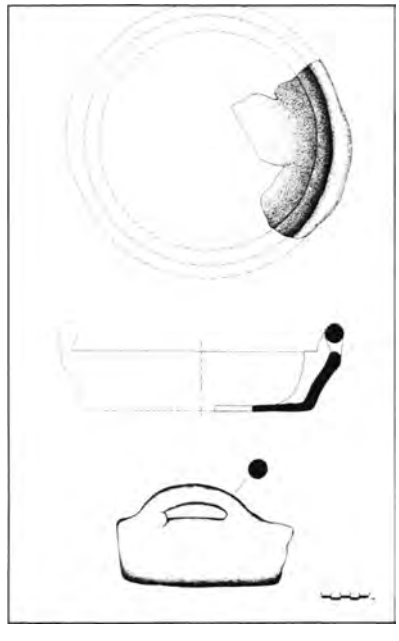
και μικρά επιτραπέζια αγγεία μονόχρωμα, πολύχρωμα ή γραπτά κυρίως των αρχών του 12ου αι. (Πίν. 33 α). Στα υπόλοιπα ευρήματα συμπεριλαμβάνονται οστέινες περόνες, οστέινα και λίθινα κομβία, ελάχιστα και χωρίς ενδιαφέρον χάλκινα κοσμήματα, λίθινοι τριπτήρες, πήλινα σφονδύλια και αγνύθες, ένα σιδερένιο κλειδί, μήκ. 0,73 μ. και μια λαβή οστέινη με εγχάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση και υπολείμματα κοκκινωπού και γκριζοπράσινου χρώματος (Σχέδ. 7).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον όμως παρουσιάζουν τα θραύσματα λίθινων αγγείων διαφόρων μεγεθών που ανήκουν σε μαγειρικά σκεύη, όπως φανερώνει η μαυρισμένη επί-

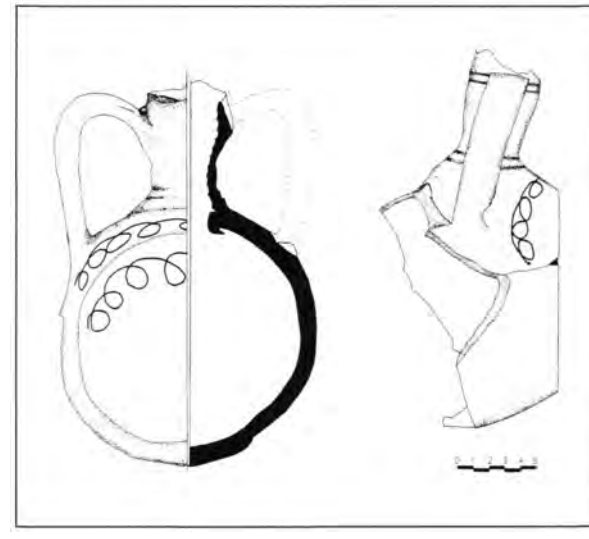

Σχέδ. 4. Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη. Στρωματογραφία της ανασκαφής.

πεδη βάση τους (Σχέδ. 8· Πίν. 33 β). Είναι η πρώτη φορά που εντοπίζονται στη Θήβα και όπως γνωρίζουμε αυτή η πρασινωπού χρώματος πέτρα με το χαρακτηρισμό pietra

Σχέδ. 5. Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμαντή. Τηγανόσχημο σκεύος από την ανασκαφή.

Σχέδ. 6. Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη. Πήλινη ασκοδάβλα από την ανασκαφή.

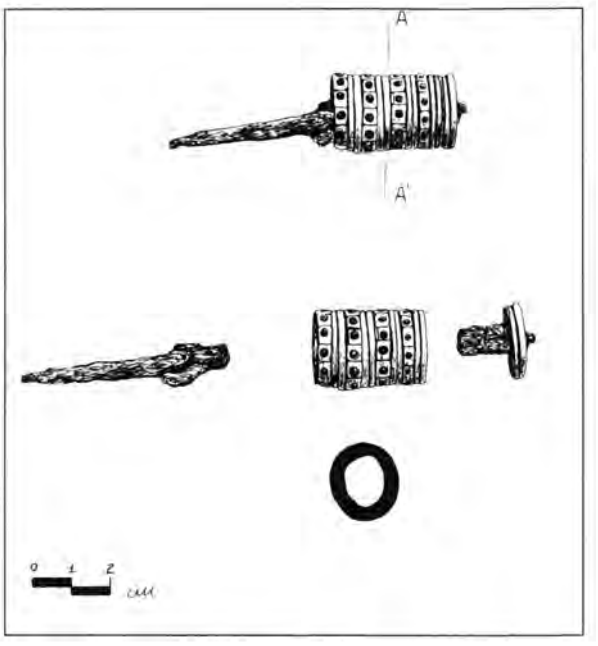
ollare (χυτρόλιθος) προέρχεται από λατομεία των κοιλάδων των Άλπεων. Όμοια ακριβώς έχουν βρεθεί σε ανασκαφές της Brescia στη Βόρεια Ιταλία, σε στρώματα της πρώιμης μεσαιωνικής περιόδου[17].

Οδός Βάρναλη και Εκάτης (Ο.Τ. 172, οικόπεδο Σεραφείμ Νικολάου)

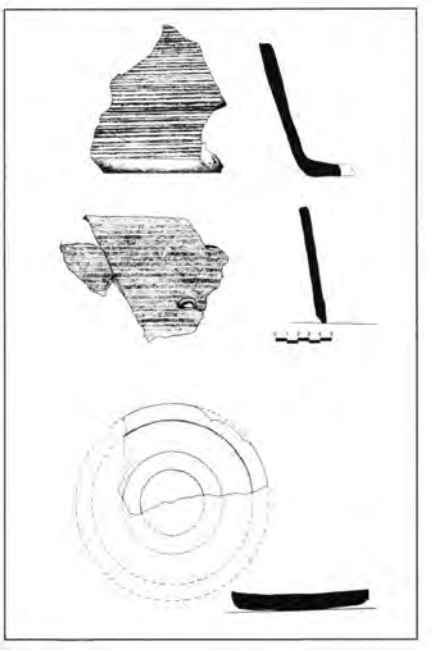
Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή της Νέας Θήβας ανατολικά της Καδμείας. Στον άξονα Α.-Δ. παρουσιάζει υψομετρική διαφορά 0,70 μ. περίπου, με ψηλότερη την ανατολική πλευρά. Ο φυσικός βράχος είναι επιφανειακός, γι' αυτό και τα κτίρια που θεμελιώθηκαν πάνω σε αυτόν σώθηκαν σε ελάχιστο ύψος και αποσπασματικά, έτσι ώστε δύσκολα ανιχνεύεται η κάτοψή τους (Σχέδ. 9).

Στο βορειοανατολικό άκρο αποκαλύφθηκε καμαροσκεπής τάφος, με εσωτερικές διαστάσεις: μήκος 3, πλάτος 1,53 και ύψος 1,83 μ. Η δυτική πλευρά του, μέχρι ύψος 1,10 μ., είναι λαξευμένη στο βράχο, όπως και τμήμα της νότιας. Ο υπόλοιπος είναι χτισμένος με ημιλαξευμένους δόμους από ντόπιο πωρόλιθο, με πλίνθους ενδιάμεσα σε οριζόντια κυρίως και σποραδικά σε κατακόρυφη διάταξη. Το συνδετικό υλικό είναι χονδρόκοκκο αμμοκονίαμα (Πίν. 34 α). Κατά μήκος των μακρών πλευρών και σε ύψος

17. Εκτίθενται στο Civici Musei d'Arte e Storia και στο Palazzo Martinengo στη Brescia.

Σχέδ. 7. Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη. Οστέινη λαβή από την ανασκαφή.

Σχέδ. 8. Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη. Τμήματα λίθινων μαγειρικών σκευών.

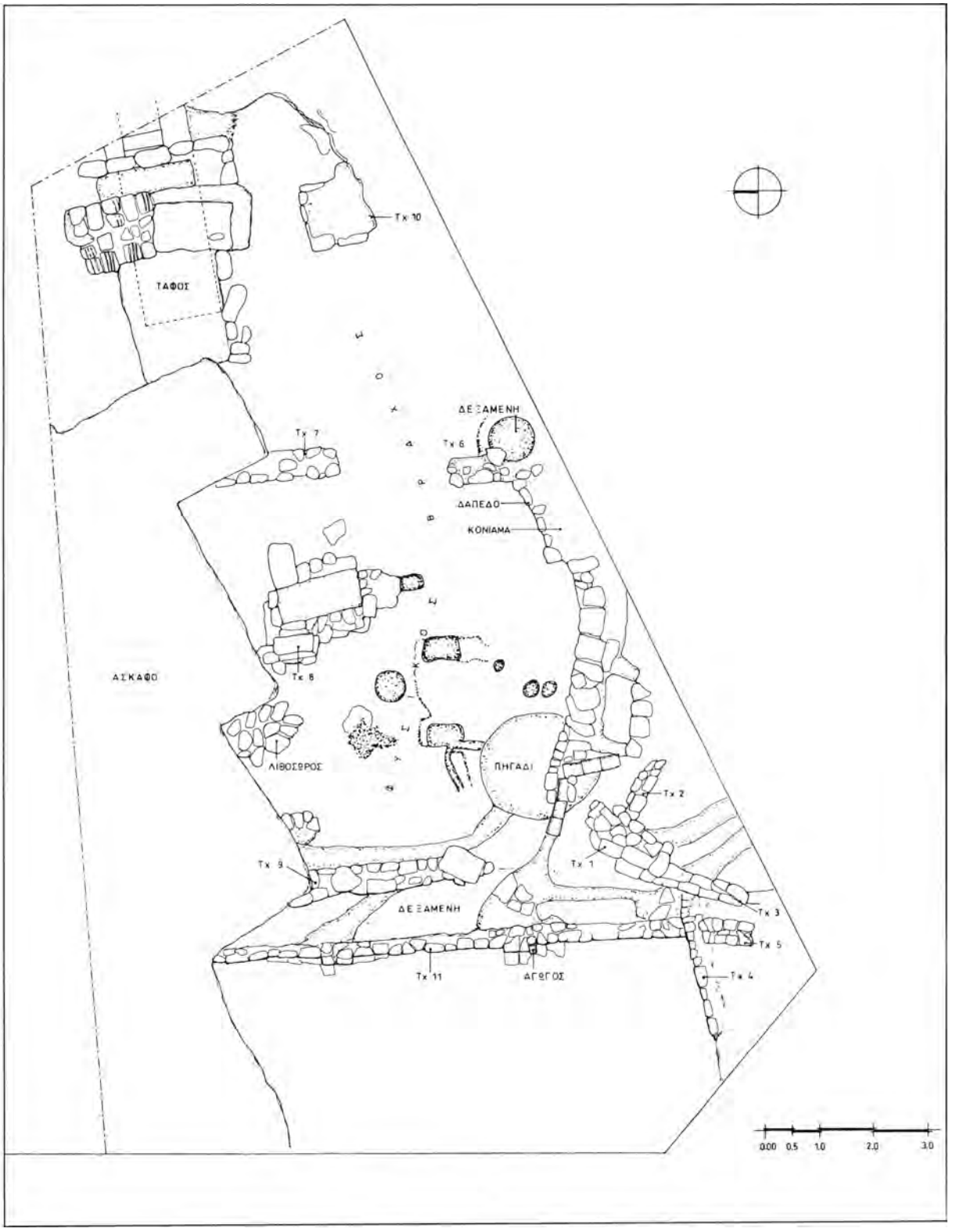
1,10 μ. περίπου από το δάπεδο υπάρχουν ανά τρεις τετραγωνικές δοκοθυρίδες, διαστ. 0,15-0,20 μ. Η τοξωτή είσοδος του τάφου στην ανατολική πλευρά είναι ιδιαίτερα επιμελημένη. Από τη λίθινη κλίμακα καθόδου αποκαλύφθηκαν δύο σκαλοπάτια, ενώ το υπόλοιπο τμήμα της βρίσκεται στην προς Α. ιδιοκτησία. Κατά την αποχωμάτωση μετρήθηκαν έντεκα ανακομιδές ενώ αδιατάρακτοι βρέθηκαν ένας ολόκληρος σκελετός και το άνω τμήμα ενός δεύτερου, του οποίου τα υπόλοιπα οστά ήταν αποσαθρωμένα. Δύο νομίσματα που συγκεντρώθηκαν από την επίχωση πιθανώς να οριοθετούν και τη χρήση του τάφου. Το ένα είναι μια ανώνυμη φόλλις με χρονολογία κοπής 1070-1075 μ.Χ. και το άλλο μισό τεταρτηρό του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.

Παρόμοιος τάφος είχε αποκαλυφθεί το 1962 στην προς Β. ιδιοκτησία Καραουλάνη, ο νότιος τοίχος του οποίου ήταν σε επαφή με το βόρειο όριο του εξεταζόμενου οικοπέδου[18]. Οστεοφυλάκιο επίσης, τοιχογραφημένο αρχικά, αναφέρεται και στο οικόπεδο Ευαγγ. Παππά, λίγα μέτρα νοτιοανατολικά επί της οδού Εκάτης[19]. Στην καμάρα του τάφου πατούσε κτίριο που εκτεινόταν δυτικά, η διάλυσή του όμως είναι σχεδόν ολοσχερής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κατασκευές που καταλαμβάνουν το υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου και σχετίζονται με το σύστημα ύδρευσης. Ανατολικότερα βρέθηκε κυκλική δεξαμενή επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα, με διάμετρο χείλους 0,85 μ. περίπου και ύψος 2,20 μ. Σε βάθος 2 μ. από το χείλος υπάρχει οπή σύνδεσης προς Α. με αγωγό, διαστ. 0,39×0,56 μ. Για την κάθοδο έχουν λαξευθεί σε ίσες αποστάσεις στο βόρειο και νότιο τοίχωμα από τέσσερις βαθμίδες. Δυτικότερα αποκαλύφθηκε ένα πηγάδι με μεγάλο βάθος, που ερευνήθηκε όμως μόνο μέχρι τα 3,50 μ. περίπου, όπου οι διαστάσεις του ήταν 3,65×2,10 μ. Βορειοανατολικά του πηγαδιού είναι λαξευμένες στο βράχο πέντε οπές διαφορετικού βάθους και διαστάσεων.

Από το πηγάδι περισυνελέγη μια ανώνυμη φόλλις με χρονολογία κοπής 1050-1060 μ.Χ. και κεραμική που οριοθετεί την κατάργησή του στο τέλος του 11ου ή αρχές του 12ου αι. (Σχέδ. 10· Πίν. 34 γ). Ένας αγωγός χτίστηκε πάνω σε αυτό αργότερα, ο οποίος μαζί με άλλους κτιστούς ή λαξευτούς διοχέτευε νερό σε μια δεξαμενή. Στην εξωτερική όψη του δυτικού τοίχου της, επιχρισμένου αρχικά με υδραυλικό κονίαμα, διατηρήθηκε ένας πήλινος αγωγός εν είδει κρουνού. Διατηρήθηκαν επίσης και ελά-

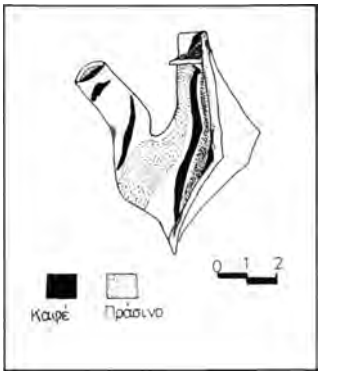
18. Σύμφωνα με το ημερολόγιο του Μουσείου Θηβών 1 (1963), σ. 7-8.
19. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 220, Σχέδ. 5.

Σχέδ. 9. Θήβα. Οδός Βάρναλη και Εκάτης. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 10. Θήβα. Οδός Βάρναλη και Εκάτης. Πήλινο σταμνίο από την ανασκαφή.

Σχέδ. 11. Θήβα. Οδός Βάρναλη και Εκάτης. Τμήμα πήλινου εφυαλωμένου σκεύους από την ανασκαφή.

χιστα θραύσματα από τις πήλινες πλάκες του δαπέδου στον εξωτερικό χώρο. Αυτές ήταν τετράγωνες, με μήκος πλευράς 0,24 μ. και στον αρμό τους είχαν τοποθετηθεί πλίνθοι σε κατακόρυφη διάταξη. Πιθανότατα η δεξαμενή αυτή αποτελούσε τμήμα κρηνικής κατασκευής που εξυπηρετούσε τις ανάγκες της περιοχής σε νερό, όταν έπαψαν να το προμηθεύονται από το πηγάδι.

Αξιοσημείωτο είναι ότι από την ίδια περιοχή περνούσε ο λαξευτός αγωγός του υδραγωγείου των κλασικών χρόνων[20], μικρό τμήμα του οποίου βρέθηκε στο νότιο άκρο της δεξαμενής, εκτός λειτουργίας κατά τη βυζαντινή περίοδο, όπως αποδείχθηκε από τα ευρήματα της ανασκαφής. Η συνέχειά του νότια της οδού Εκάτης είχε εντοπιστεί λίγα χρόνια νωρίτερα κατά τη θεμελίωση νέας οικίας.

Εκτός από τα νομίσματα που ήδη αναφέρθηκαν, τρία ακόμη συγκεντρώθηκαν από την επίχωση του οικοπέδου, μια φόλλις ανώνυμη βυζαντινή με χρονολογία κοπής 1050-1060 μ.Χ. περίπου και δύο τεταρτηρά του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού το πρώτο και του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού το δεύτερο[21].

Η κεραμική τέλος, περιορισμένη σε όγκο, περιλαμβάνει εκτός από τα δοχεία μεταφοράς, αποθηκευτικά και μαγειρικά σκεύη (Πίν. 34 β), αλλά και επιτραπέζια μονόχρωμα, εγχάρακτα ή γραπτά (Σχέδ. 11) από τον 11ο έως τις αρχές του 13ου αι.

Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου

Οι διερευνητικές εργασίες που άρχισαν πέρυσι στο εσωτερικό του παραπάνω ναϋδρίου[22] συνεχίστηκαν φέτος στον προσκολλημένο δυτικά του νάρθηκα χώρο και στην περιοχή των ταφών, νότια του κυρίως ναού και του νάρθηκα.

Χώρος δυτικά του νάρθηκα. Από τον Σωτηρίου ο σχεδόν τετράγωνος αυτός χώρος ερμηνεύτηκε ως είδος κρύπτης για την τοποθέτηση των λαρνάκων της οικογένειας ίσως του βυζαντινού μεγιστάνος[23]. Από τους τέσσερις τοίχους του θεώρησε ως σύγχρονο με τον υπόλοιπο ναό μόνο το βόρειο. Όπως αποδεικνύεται όμως από την επιχρισμένη εξωτερικά δυτική όψη του νάρθηκα το τμήμα αυτό προσκολλήθηκε αργότερα. Στην τοιχοποιία του βόρειου τοίχου έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλοι δόμοι και μια επιτύμβια στήλη με την επιγραφή *ΕΡΜΑΙΑ* σε β΄ χρήση, όμως αυτή φαίνεται διαταραγμένη και ένα άνοιγμα, πλ. 1,20 μ. που πιθανώς να υπήρχε, φράχθηκε αργότερα αμελέστερα (Σχέδ. 12). Ένα δεύτερο άνοιγμα, πλ. 0,80 μ. υπήρχε στο νότιο τοίχο. Η αποχωμάτωση του χώρου σταμάτησε όταν εμφανίστηκαν κατάλοιπα δαπέδου από θραύσματα οπτοπλίνθων, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου διατηρείται βόρεια και νοτιοανατολικά.

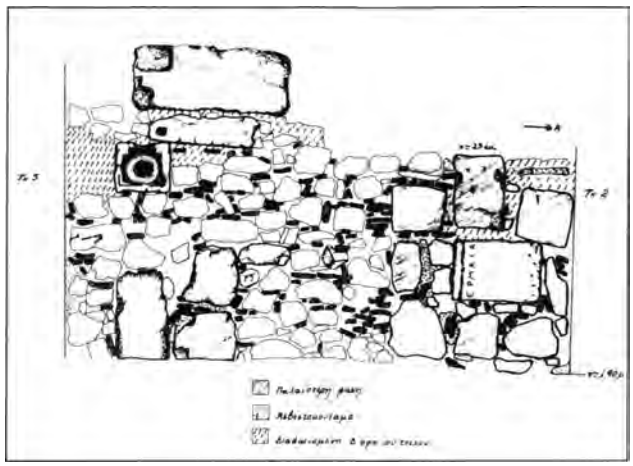
Από τον καθαρισμό του συγκεντρώθηκε μια φόλλις

20. S. Symeonoglou, The Topography of Thebes from the Bronze Age to Modern Times, Princeton 1985, πίν. 3.6., θέση 255.

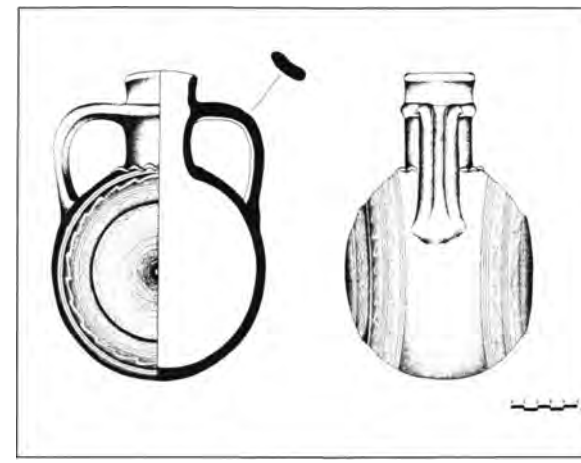
21. Για την ταύτιση των νομισμάτων του οικοπέδου, βλ. παρακάτω, σ. 85.

22. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 83-84.

23. Σωτηρίου, ό.π. (υποσημ. 7), σ. 3, 5, εικ. 6.

Σχέδ. 12. Θήβα. Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Χώρος δυτικά του νάρθηκα. Νότια όψη του βόρειου τοίχου.

Σχέδ. 13. Θήβα. Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Πήλινη ασκοδάβλα από τον αποθέτη.

ανώνυμη βυζαντινή των μέσων ή του τέλους του 11ου αι. και κεραμική διαφόρων εποχών: ελάχιστα μυκηναϊκά θραύσματα, μελαμβαφή, ρωμαϊκά, βυζαντινά άβαφα από χρηστικά και αποθηκευτικά σκεύη, καθώς και εφυαλωμένα επιτραπέζια σκεύη 12ου-13ου αι. Προς τη νότια πλευρά του χώρου εντοπίστηκε σκαμμένος στο χώμα κυκλικός αποθέτης, με διάμετρο χείλους 1 μ. περίπου, ύψος 1,50 και διάμετρο πυθμένα 1,53 μ. Περιείχε τέσσερα νομίσματα αρκετά διαβρωμένα, από τα οποία το ένα είναι αρχαίο και τα δύο φραγκοκρατίας 13ου-14ου αι., σιδερένια εγχειρίδια, πήλινες αγνύθες, θραύσματα γυάλινων φιαλιδίων, οστά ζώων, όστρεα, κόκκαλα ψαριών και κελύφη αυγών και μεγάλη ποσότητα βυζαντινής κεραμικής από την οποία συντηρήθηκε μια ασκοδάβλα με εγχάρακτο και ανάγλυφο διάκοσμο (Σχέδ. 13· Πίν. 34 δ) και εφυαλωμένες κούπες μονόχρωμες κυρίως (Πίν. 34 ε).

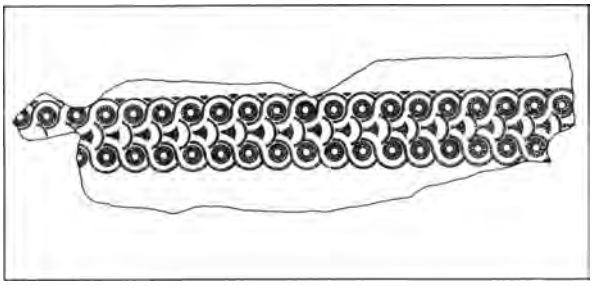
Χώρος νότια του ναού. Η περιοχή αυτή είχε επίσης ερευνηθεί από τον Σωτηρίου, η περιγραφή όμως των τάφων που αποκαλύφθηκαν εκεί είναι πολύ συνοπτική[24], γεγονός που δυσκολεύει σήμερα τη χρονολόγησή τους. Ένας αναλημματικός τοίχος που χτίστηκε μετά την αρχική ανασκαφή νότια, για τη συγκράτηση των πρανών της υπερυψωμένης οδού Δίρκης, πάτησε εν μέρει πάνω στους τάφους, έτσι ώστε σήμερα δεν βρίσκονται στο μέσο του χώρου. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος που είχε αποκαλυφθεί και σχεδιαστεί από τον Σωτηρίου στο θάλαμο νότια του νάρθηκα δεν θεωρήθηκε σκόπιμο να διαταραχθεί και πάλι λόγω του μεγάλου βάρους των ορθογωνίων πλακών που την καλύπτουν. Οι πλάκες αυτές είναι τέσσερις και όχι τρεις, σύμφωνα με τον Σωτηρίου, και φέρουν εγχάρακτη αρίθμηση με τα γράμματα Α, Β, Γ, Δ. Από την επιφάνεια των πλακών περισυνελέγη ένα μικρό χάλκινο νόμισμα του 13ου αι., προερχόμενο πιθανότατα από τις νεότερες επιχώσεις.

Ανατολικότερα του τοίχου που διαχωρίζει αυτό το θάλαμο ερευνήθηκαν οι δύο από τους τέσσερις τάφους που αναφέρει ο Σωτηρίου. Είναι κιβωτιόσχημοι, παράλληλα τοποθετημένοι μεταξύ τους. Ο βόρειος, του οποίου δεν βρέθηκαν πλάκες κάλυψης, έχει εσωτερικές διαστάσεις 1,73 μ. μήκος, 0,53 μ. πλάτος και 0,46-0,50 μ. ύψος. Στο δάπεδό του υπάρχει επίστρωση από τέσσερις πήλινες πλάκες, σχεδόν τετράγωνες, με μήκος πλευράς 0,39-0,42 μ. περίπου. Ο νότιος καλύπτεται σήμερα σε μεγάλο τμήμα του από τον αναλημματικό τοίχο που αναφέρθηκε. Από τις τρεις λαξευμένες ογκολιθικές πλάκες της κάλυψης λείπει η ανατολική. Κατά τον καθαρισμό του εσωτερικού βρέθηκαν διασκορπισμένα λιγοστά οστά, τμήμα κρανίου, πολλοί σπόνδυλοι και οστά δακτύλων. Οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι 1,94 μ. μήκος, 0,90 μ. πλάτος και 0,96 μ. ύψος. Ιδιαίτερα επιμελημένη είναι η κατασκευή των μακρών τοίχων του, επενδεδυμένων με λιθόπλακες σε β΄ χρήση, πάνω από μια κτιστή βάση από οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Οι εργασίες συνεχίζονται.

Οδός Πινδάρου και Αντιγόνης (αρχαιολογικός χώρος Καδμείου)

Σε ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε από τη Θ΄ ΕΠΚΑ στο σημαντικότατο αυτό χώρο αποκαλύφθηκε στα

24. Ό.π., σ. 8-9, εικ. 11-12.

Σχέδ. 14. Θήβα. Οδός Πινδάρου και Αντιγόνης. Τμήμα παλαιοχριστιανικού ψηφιδωτού δαπέδου.

ανώτερα στρώματα τμήμα παλαιοχριστιανικού ψηφιδωτού δαπέδου, μεγ. μήκ. 3,28 και πλ. 0,65 μ. Δυστυχώς αποκολλήθηκε εν αγνοία μας με εντελώς ανορθόδοξο τρόπο, γι' αυτό και διαλύθηκε. Ευτυχώς όμως είχε προηγηθεί η φωτογράφηση και η σχεδίασή του (Σχέδ. 14). Πρόκειται για πλαίσιο με διακοσμητικό θέμα διπλό αλυσοειδή οφθαλμωτό πλοχμό σε χρώματα μπλε, ρόδινο, κίτρινο και λευκό.

Όμοιο θέμα έχει τμήμα ψηφιδωτού που εκτίθεται στην αυλή του Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών. Προέρχεται από κτίριο στην περιοχή Ισμηνίου και χρονολογείται στο α' μισό του 6ου αι. πιθανότατα[25].

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Οδός Στ. Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης

Ανασκάφηκε αγωγός σε όλο το μήκος της μικρής αυτής παρόδου που διέρχεται ανατολικά του ναού του Αγίου Γρηγορίου. Βορειότερα του ναού αποκαλύφθηκε τμήμα καλοχτισμένου ισχυρού τοίχου βυζαντινών χρόνων, πάχ. 1 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., που θεμελιώνεται σε βάθος 2,45-2,85 μ. Σε απόσταση 5 μ. περίπου νοτιότερα αποκαλύφθηκαν δύο εφαπτόμενοι τοίχοι, πάχ. 0,60 μ. ο καθένας. Παλαιότερος είναι ο βόρειος στο ίδιο βάθος θεμελίωσης με τον προηγούμενο. Ο νότιος ανήκει σε μεταγενέστερο κτίριο με βάθος θεμελίωσης 1,65 μ., πλάτος 6 μ. που ορίζεται από τον παράλληλο νότιο τοίχο και απροσδιόριστο μήκος, αφού μόνο τμήμα του ανατολικού τοίχου ανασκάφηκε.

Από επιφανειακές επιχώσεις κατά μήκος του αγωγού και ανάμεσα στους δύο πρώτους τοίχους που αναφέραμε περισυνελέγησαν δύο μαρμάρινα μέλη: α) τμήμα μαρμάρινου κοσμήτη με ανάγλυφη παράσταση προσωπείου και εκατέρωθεν πουλιά που ραμφίζουν σταφύλια (διαστάσεις: 0,82×0,20×0,12 μ.) (Πίν. 35 α) και β) τμήμα μαρμάρινου οκταγωνικού κιονίσκου με ημίεργο κιονόκρανο (διαστάσεις: 0,62×0,14 μ.).

Οδός Αγίων Αποστόλων

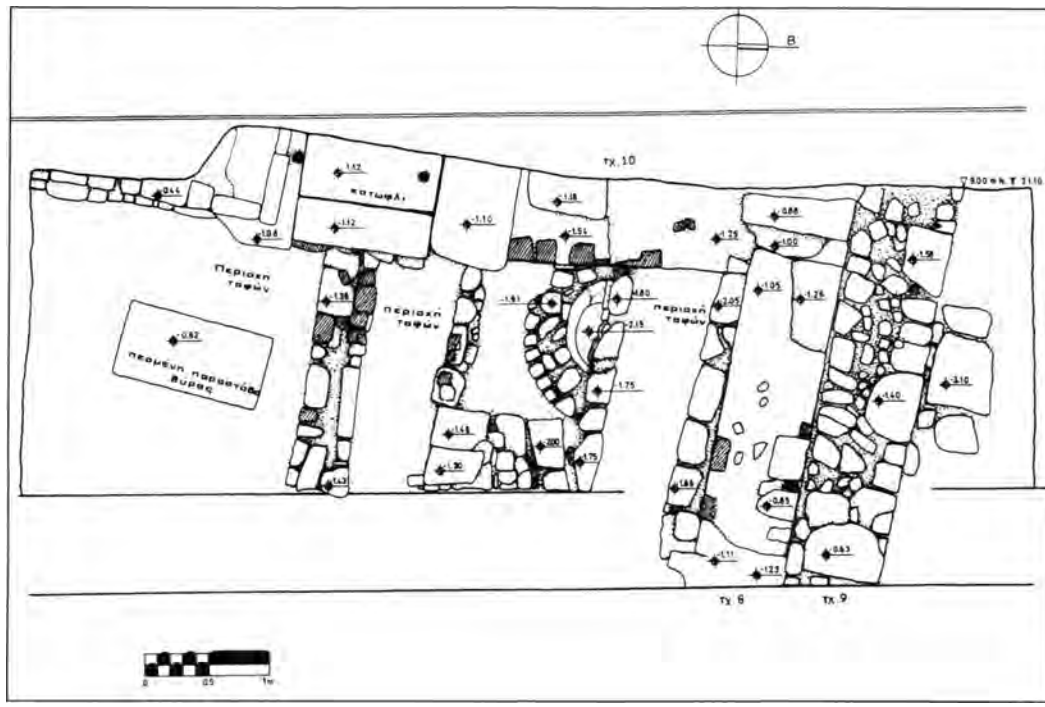
Διέρχεται βόρεια του ομώνυμου ναού ανάμεσα στις οδούς Επαμεινώνδα και Κάδμου. Τα λίγα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν – τμήμα δαπέδου, τρεις τοίχοι ασύνδετοι μεταξύ τους, κτιστή ωοειδής δεξαμενή – καθώς και η απουσία κινητών ευρημάτων δεν βοηθούν στη διεξαγωγή συμπερασμάτων για τις κατασκευές.

Οδός Κάδμου

Σε απόσταση 16,20 μ. νότια της συμβολής με την οδό Κέβητος αποκαλύφθηκαν τρεις συνανήκοντες τοίχοι που σχηματίζουν Π και ορίζουν κλειστό χώρο που συνεχίζει κάτω από τη δυτική παρειά της τομής. Ο βορειότερος στον άξονα Α.-Δ. έχει πλάτος 1,10 μ. Ο κάθετος σε αυτόν έχει πλάτος 0,60 και μήκος 6,50 μ. Ο τρίτος, παράλληλος στον πρώτο και κάθετος στο δεύτερο, έχει πλάτος 0,80 μ. Και οι τρεις βρέθηκαν σε βάθος 1,55 μ. και είναι κατασκευασμένοι με τμήματα πωρόλιθων και αργών λίθων σε διάφορα μεγέθη. Η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος 1 μ. περίπου, χωρίς να βρεθεί η θεμελίωση του κτιρίου ούτε και κινητά ευρήματα που θα βοηθούσαν στη χρονολόγηση.

Παρόμοιας κατασκευής τοίχος, πλ. 0,80 μ. αποκαλύφθηκε νοτιότερα σε απόσταση 9 μ. από τη διασταύρωση με την οδό Βλάχου (Κάδμου 66). Ο τοίχος αυτός (Τχ9), πρόχειρης κατασκευής, έχει προσκολληθεί στον καλοχτισμένο με ισόδομο σύστημα βόρειο τοίχο προγενέστερου κτίσματος (Τχ8) που εκτείνεται νότια (Σχέδ. 15). Όπως αποδεικνύεται από τις ίδιες τις κατασκευές και τα κινητά ευρήματα πρόκειται για το δυτικό τμήμα ναού, πιθανώς νάρθηκα. Εκτός από το βόρειο τοίχο που αναφέραμε αποκαλύφθηκε και ο δυτικός (Τχ10), στον οποίο διατηρείται κατώφλι θύρας, μήκ. 1,25 μ., με βαθύνσεις, διαμ. 0,08 μ., βόρεια και νότια για τους άξονες περιστροφής δίφυλλης θύρας. Το εσωτερικό του χώρου που δημιουργείται από τους δύο τοίχους, από όπου συγκεντρώθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών, χρησιμοποιήθηκε για μεταγενέστερες ταφές. Από τη διάλυση των πρόχειρων τοίχων μιας από τις ταφές συνελέγησαν τρία μαρμάρινα επιθήματα χρο-

25. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, ΙΙ, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 156, πίν. 254β.

Σχέδ. 15. Θήβα. Αποχετευτικό δίκτυο. Οδός Κάδμου. Κάτοψη της ανασκαφής.

νολογούμενα στο 10ο-11ο αι. (Πίν. 35 β-δ). Αρκετά ακόμη μαρμάρινα μέλη συγκεντρώθηκαν από την επίχωση του χώρου: ένα ακόσμητο επίθημα, θραύσμα οκταγωνικού κιονίσκου, τμήμα μαρμαροθετημένου ομφαλίου δαπέδου με σύμπλεγμα κύκλων (Πίν. 35 ε), τμήμα άμβωνα, και βάση κίονα σε δύο τεμάχια.

Μετά την καθαίρεση του Τχ9 αποκαλύφθηκε ότι στη χαμηλότερη στρώση του Τχ8 είχε ενσωματωθεί σε β΄ χρήση ως ακρογωνιαίος λίθος ένας μαρμάρινος ενεπίγραφος αρχαίος δόμος, μήκ. 0,785, πλ. 0,665 και ύψ. 0,39 μ., που αποτοιχίστηκε και μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών. Η επιγραφή στη στενή μακρά πλευρά σε δύο στίχους με ύψος γραμμάτων 0,025 μ. είναι η ακόλουθη:

ΙΡΙΓΟΓΑΤΕΕΣ ΑΡΝΕΙΟΝ
ΤΟ ΓΕΡΙΓΟΝΤΑΙΟ ΓΑΙΔΟ

Έξω από το κτίριο νοτιότερα (Κάδμου 62) βρέθηκε στην επίχωση ένας κίονας με σωζόμενο ύψος 1,42 και διάμετρο 0,32 μ. Επισημαίνουμε ότι στην ίδια περιοχή είχε εντοπιστεί από τον Ορλάνδο στην αυλή σπιτιού (Κάδμου 57) μια μαρμάρινη πλάκα, πιθανώς σαρκοφάγου, με διάκοσμο δύο παγωνιών εκατέρωθεν κιβωρίου με φυλλοφόρο σταυρό στο εσωτερικό του, του 12ου αι.[26]. Η πλάκα αυτή δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί σήμερα ούτε στο σπίτι, αλλά ούτε και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών[27].

Εθνική οδός Αθηνών-Λαμίας (χλμ. θέση 103.00)-Κόμβος Ακραιφνίου

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης στη νότια πλευρά της εθνικής οδού στην παραπάνω θέση ήρθε στο φως ένα οικιστικό σύνολο αποτελούμενο από πολλούς χώρους, των οποίων δεν ολοκληρώθηκε ακόμη η πλήρης αποκάλυψη. Διακρίνονται τουλάχιστον δύο κύριες οικοδομικές φάσεις, αλλά περισσότερες επισκευαστικές.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής βρίσκονται ακόμη στο στάδιο καθαρισμού και συντήρησης, γι' αυτό και θα αναφερθούμε σε αυτά μετά το πέρας της έρευνας. Το πλούσιο νομισματικό υλικό που συγκεντρώθηκε μετά τον κα-

26. Α.Κ. Ορλάνδος, Γλυπτά του Μουσείου Θηβών, ΑΒΜΕ Ε΄ (1939-40), σ. 143, εικ. 25.

27. Σύμφωνα με πληροφορίες των εντοπίων στην περιοχή αυτή βρισκόταν ναός του Αγίου Φανουρίου.

θαρισμό του στα εργαστήρια της 1ης ΕΒΑ παραδόθηκε προς μελέτη στη συνάδελφο Ελένη Βλαχογιάννη, που είχε την εποπτεία του ίδιου έργου εκ μέρους της συναρμόδιας Θ΄ ΕΠΚΑ. Όπως προκύπτει λοιπόν από τα νομίσματα η καταστροφή του κτιρίου συνέβη γύρω στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ., η αρχική ίδρυσή του όμως μπορεί να τοποθετηθεί στον 4ο αι. π.Χ. Δυτικά του οικιστικού συνόλου αποκαλύφθηκε, αρκετά κατεστραμμένος, κυκλικός κεραμικός κλίβανος (Πίν. 36 γ), από τον οποίο προέρχονται πολλές πήλινες σφήνες που συγκεντρώθηκαν τόσο από αυτόν όσο και από τη γύρω περιοχή και τους χώρους του οικιστικού συνόλου. Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε με την εποπτεία της αρχαιολόγου Ε. Στάθη και την εθελοντική απασχόληση του αρχαιολόγου Π. Αλμπάνη.

Οι εργασίες συνεχίζονται.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Θήβα

Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη (Ο.Τ. 404, οικόπεδο Σ. Βενιζέλου)

Καθώς το νομισματικό υλικό από το οικόπεδο Βενιζέλου, στις βόρειες παρυφές της Καδμείας, στο Πυρί, ήταν πολύ ενδιαφέρον, μέρος αυτού αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης[28], όπου παρουσιάσθηκαν δέκα μικρά σύνολα-θησαυροί με χάλκινες επώνυμες και ανώνυμες φόλλεις εποχής Μακεδόνων και Δουκών, καθώς και με τεταρτηρά εποχής Κομνηνών. Τα μικρά σύνολα-θησαυροί καταχωρήθηκαν με τις ενδείξεις : Β.Ι Θήβα 1995, Β.ΙΙ Θήβα 1994, Β.ΙΙΙ Θήβα 1994, Β.IV Θήβα 1995, Β.V Θήβα 1994, Β.VI Θήβα 1996, Β.VII Θήβα 1997, Β.VIII Θήβα 1997, Β.IX Θήβα 1995, Β.X Θήβα 1995.

Τα υπόλοιπα μεμονωμένα νομίσματα είναι απόλυτα συμβατά με αυτά των συνόλων-θησαυρών. Εξαιρουμένων ελαχίστων «μικρών χάλκινων υποδιαιρέσεων 5ου-6ου αι. μ.Χ.» και ενός χάλκινου Ιουστινιανού Α΄ (φόλλις, χρονολογία κοπής 538/539) τα υπόλοιπα νομίσματα ταυτίζονται ως εξής:

1. Βασίλειος Α΄, φόλλις (τομή V, ΟΜ 50, Ν 76).

2-4. Λέων ΣΤ΄, φόλλεις[29], χρονολογία κοπής 886-912 μ.Χ. (ΟΜ 10, Ν 10, τομή V, ΟΜ 18 Α, Ν 25 αποθέτης, τομή IX, ΟΜ 62, Ν 81)

5-6. Κωνσταντίνος Ζ΄, φόλλεις[30], χρονολογία κοπής: 945-950 μ.Χ. περίπου (τομή Ι, ΟΜ 4 Α, Ν 7, τομή VII, ΟΜ 27, Ν 32).

7. Αλέξιος Α΄, μισό τεταρτηρό.

8-9. Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, μισό τεταρτηρό[31] (τομή VIII, ΟΜ 60, Ν 79, τομή IX, ΟΜ 62, Ν 80)

10. Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, μισό τεταρτηρό[32] (τομή VII, ΟΜ 30, Ν 40).

11. Ισαάκιος Β΄ Άγγελος, μισό τεταρτηρό[33].

Οδός Βάρναλη και Εκάτης (Ο.Τ. 172, οικόπεδο Σ. Νικολάου)

Αν και ελάχιστα, επτά τον αριθμό, τα νομίσματα που βρέθηκαν στο παραπάνω οικόπεδο, ενισχύουν την εικόνα που έχουν δώσει γενικά και τα άλλα οικόπεδα στη Θήβα, με την επιμονή εμφάνισης τεταρτηρών των Κομνηνών, αλλά και με την παρουσία κοπών των Μακεδόνων, σε θέση εκτός της Καδμείας, γεγονός που στηρίζει την άποψη ότι οι κάτοικοι από την εποχή των Μακεδόνων εξήλθαν από τα όρια της Καδμείας.

Τα νομίσματα ταυτίζονται ως εξής :

1. Υστερορωμαϊκό φθαρμένο.

2-3. Φόλλεις ανώνυμες βυζαντινές[34], χρονολογία κοπής 1050-1060 μ.Χ. περίπου.

4. Φόλλις ανώνυμη βυζαντινή[35], χρονολογία κοπής 1070-1075 μ.Χ. περίπου.

5. Τεταρτηρό Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (;).

6. Τεταρτηρό Ιωάννου Κομνηνού, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης (;).

7. Μισό τεταρτηρό Μανουήλ Α΄ Κομνηνού[36], «αβέβαιου ελλαδικού νομισματοκοπείου».

---

28. Μίνα Γαλάνη-Κρίκου, Νομισματικοί θησαυροί των μέσων χρόνων από τη Θήβα, ΔΧΑΕ Κ΄ (1998), σ. 275-284 (τόμος αφιερωμένος στον Δ. Πάλλα), σ. 275-284.

29. A. Bellinger - Ph. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, III, 2, Washington D.C. 1973, σ. 518 κ.ε., class 3.

30. Ό.π., σ. 565 κ.ε., class 5.

31. M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire, Washington 1969, πίν. 18, 1-2.

32. Ό.π., πίν. 18, 3-4.

33. Για τεταρτηρό νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, πρβλ. ό.π., πίν. 21, 10-12. Για μισό τεταρτηρό, πρβλ. Ιω. Τουράτσογλου, Η. Τσούρτη, Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Ο θησαυρός Κομοτηνής 1979. Συμβολή στην κυκλοφορία των τεταρτηρών του 12ου αι. μ.Χ. Πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου για τη Βυζαντινή Θράκη, Κομοτηνή, Μάιος 1987, ByzF 14/1, σ. 426.

34. Bellinger-Grierson, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 685 κ.ε., class D.

35. Ό.π., σ. 694 κ.ε., class H.

36. Hendy, ό.π. (υποσημ. 31).

Μολυβδόβουλλο. Βρέθηκε όπισθεν του Μουσείου Θηβών κατά τον καθαρισμό των επιχώσεων (Πίν. 36 α-β).

Εμπρόσθια όψη: προτομή Παναγίας Αθηνιώτισσας κατ' ενώπιον. Έχει το δεξί χέρι στο στήθος και με το αριστερό κρατεί το θείο βρέφος. Στικτός κύκλος.

Αριστερά: *MP* Δεξιά: *ΘΥ*
HEN *ΘΗ*
A *NAI*
C

Μ(ήτη)ρ Θ(ε)οῦ ἡ ἐν Ἀθήναις

Οπίσθια όψη: Επιγραφή σε έξι στίχους. Πέριξ στικτός κύκλος:

ΜΗΤΗΡΘΥ/ΒΟΗΘΜΟΙ/ΤΩCΩΔΟΛΩ/ΜΙΧΑΗΛ ΤΩΜ-ΡΟ/ΠΟΛΙΤΗΑΘΗ/ΝΩΝ:

Μήτηρ Θ(εο)ῦ βοήθ(ει) μοι τῷ σῷ δούλῳ Μιχαήλ τῷ μ(ητ)ροπολίτῃ Ἀθηνῶν

Πρόκειται για σφραγίδα του Μιχαήλ Χωνιάτη, του επιφανούς μητροπολίτου Αθηνών και συγγραφέα, ο οποίος κατείχε τον επισκοπικό θρόνο των Αθηνών κατά την εποχή της Δ' Σταυροφορίας. Αν και η επισκοπική του θητεία υπήρξε μακρά, 1182-1222 μ.Χ., η κοπή της σφραγίδας ωστόσο θα πρέπει να τοποθετηθεί προ του 1204, οπότε ο μητροπολίτης εξορίστηκε από τους Λατίνους[37].

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

37. G. Schlumberger, Sigillographie d'Empire, Paris 1884, σ. 173-174. V. Laurent, Le Corpus des Sceaux de l'Empire Byzantin, V: L'Eglise, première partie, Paris 1963, σ. 453.

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Άργος

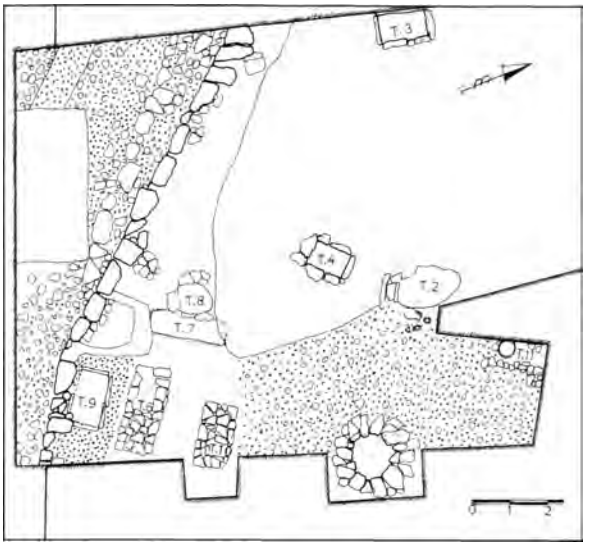
Οδός Περρούκα 10 (οικόπεδο Αναστασίου Μανού)

Η ιδιοκτησία βρίσκεται βορειοανατολικά της πλατείας της νεοκλασικής αγοράς του Άργους[1]. Κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικών πεδίλων βρέθηκαν αρχαία και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας αναφέρονται συνοπτικά (Σχέδ. 1).

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου διαπιστώθηκε η ύπαρξη δρόμου της ελληνιστικής εποχής, με κατεύθυνση Α.-Δ., που ερευνήθηκε σε μήκος 12,50 και πλάτος 4 μ. Η βόρεια πλευρά του οριοθετούνταν από λίθινο ανάλημμα, το οποίο υπέστη μια μετασκευή με ταυτόχρονη ανύψωση του δρόμου. Ο δρόμος εκτεινόταν στο άσκαφο τμήμα του οικοπέδου και δεν ερευνήθηκε σε όλο του το πλάτος. Το κατάστρωμά του, που εντοπίστηκε σε βάθος 2,10 μ. από τη στάθμη της παρακείμενης οδού Περρούκα, ήταν επιστρωμένο με χαλίκι και κροκάλες (Πίν. 37γ).

Κατά το βορειοανατολικό τμήμα του ερευνηθέντος χώρου αποκαλύφθηκε λιθόκτιστο φρέαρ, διαμ. 1,10 μ., η επίχωση του οποίου απέδωσε μεταξύ άλλων τρεις κρατηρίσκους αρχαϊκών χρόνων του αργείτικου εργαστηρίου.

Ερευνήθηκαν ακόμη τρεις τάφοι των ύστερων ελληνιστικών-πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων (Τάφοι 6,7,10). Πρόκειται για τρεις κεραμοσκεπείς λάκκους ελλειψοειδούς (Τ.10) ή ορθογωνίου (Τ.6,7) περιγράμματος, ανοιγμένους στο φυσικό γεωλογικό υπόβαθρο από χαλίκι. Οι τάφοι περιείχαν μεμονωμένες ταφές σε ύπτια θέση, εκτεταμένες κατά τα κάτω άκρα. Οι Τάφοι 6 και 7 περιείχαν από μία άβαφη λήκυθο-οινοχόη ενώ ο Τάφος 10 ήταν ακτέριστος. Και οι τρεις τάφοι περιείχαν πολλά σιδερένια καρφιά στοιχείο που παραπέμπει στην ύπαρξη ξύλινου φερέτρου για την τοποθέτηση του νεκρού.

Σχέδ. 1. Άργος. Οδός Περρούκα 10. Κάτοψη της ανασκαφής.

Ταφική χρήση του ερευνηθέντος χώρου διαπιστώθηκε επίσης κατά την πρωτογεωμετρική και γεωμετρική εποχή. Συνολικά ερευνήθηκαν επτά τάφοι, διαφόρων τύπων, κατά τη συνήθη για την περιοχή πρακτική του ενταφιασμού. Η πλειονότητα των τάφων αυτών (Τ. 1,2,3,4 και 8) είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. με εξαίρεση τον Τάφο 9 που είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Είναι πιθανόν λόγω της σχετικά ομοιογενούς διάταξης των τάφων ότι και κατά τους πρωτογεωμετρικούς και γεωμετρικούς χρόνους υπήρχε νότια αυτών δρόμος που υπερκαλύφθηκε από τον ελληνιστικό δρόμο.

Τάφος 1. Λιθόκτιστος κιβωτιόσχημος. Οι πλευρές του ήταν χτισμένες από κάθετους ασβεστολιθικούς ορθοστάτες. Καλυπτόταν από ακανόνιστου σχήματος ασβεστολιθικές πλάκες και είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.

Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε κατά χώραν ένας σκελετός με τον κορμό σε ύπτια θέση, το ένα χέρι λυγισμένο στο υπογάστριο, το άλλο λυγισμένο στο πηγούνι και τα σκέλη λυγισμένα προς Δ. Στο νότιο τμήμα του τάφου εντοπίστηκαν ίχνη ατελούς καύσης, η οποία σχετιζόταν πιθανότατα με κάποια τελετουργική πρακτική.

Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με μια χειροποίητη τριφυλ-

1. Σε μικρή απόσταση από το εν λόγω οικόπεδο, στην οδό Περρούκα 66 (οικόπεδο Β. Κωνσταντόπουλου) ερευνήθηκε το 1965 ένα σύνολο τεσσάρων τάφων των πρωτογεωμετρικών χρόνων (Κ. Κόκκου-Βυριδή, Τέσσερεις πρωτογεωμετρικοί τάφοι στο Άργος, ΑΕ 1977, σ. 171-194, πίν. 54-55). Επίσης στην οδό Περρούκα 33 (οικόπεδο Βασ. Κυμπουρόπουλου) ερευνήθηκαν τρεις ακόμη τάφοι πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών χρόνων (Ι. Παπαχριστοδούλου, Ειδήσεις εξ Άργους, ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 159-161).

λόστομη οινοχόη, ένα μόνωτο κύπελλο, δύο σιδερένιες περόνες με χάλκινα σφαιρίδια και ένα χάλκινο δαχτυλίδι των ύστερων πρωτογεωμετρικών - πρώιμων γεωμετρικών χρόνων.

Τάφος 2. Ταφικός πίθος. Εδραζόταν σε βάθος 3,07 μ. Στην κοιλιά έφερε ζώνη με εμπίεστες στιγμές ενώ το στόμιο έφραζε ασβεστολιθική πλάκα. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε κατά χώραν ο σκελετός του νεκρού που ενταφιάστηκε τελευταίος κατά τους μεσογεωμετρικούς χρόνους, σε συνεσταλμένη στάση, με το κρανίο κοντά στο στόμιο.

Ανάμεσα στα κτερίσματά του ξεχωρίζουν ένας κάνθαρος, δύο μόνωτα κύπελλα, μια πυξίδα με ωτία ανάρτησης και κάλυμμα, δύο τριφυλλόστομες οινοχόες με διακόσμηση τεθλασμένων γραμμών, τμήματα σιδερένιων περονών και σιδερένιου εγχειριδίου κι ένα χάλκινο δαχτυλίδι. Μετά την αφαίρεση του σκελετού ήρθαν στο φως οστά δύο ακόμη παραμερισμένων πρωιμότερων ταφών, τα κτερίσματα των οποίων είχαν αφαιρεθεί και απορριφθεί έξω από τον πίθο, προφανώς κατά τον τελευταίο ενταφιασμό.

Πρόκειται για ένα σύνολο οκτώ αγγείων που χρονολογούνται στους πρώιμους γεωμετρικούς-μεσογεωμετρικούς Ι χρόνους : 1) τέσσερις ευρύπεδες τριφυλλόστομες οινοχόες με περίκλειστη μετόπη στο λαιμό και διακόσμηση πολλαπλής τεθλασμένης γραμμής οι δύο πρώτες, διάγραμμου μαίανδρου η τρίτη και σειράς δικτυωτών ρόμβων η τέταρτη, 2) ένας σκύφος με διακόσμηση δύο άβαφων ταινιών στο χείλος, ένας δεύτερος με μικρές μετόπες με αστερίσκο στο ύψος των λαβών, διακόσμηση τυπική για το αργείτικο εργαστήριο, και ένας τρίτος με σύνθετη λαβή, 3) ένα άβαφο ρηχό πινάκιο.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος. Οι πλευρές του ήταν κατασκευασμένες από κάθετους ασβεστολιθικούς ορθοστάτες. Το δυτικό τμήμα του είχε διαταραχτεί από μεταγενέστερη επέμβαση. Καλυπτόταν από ακανόνιστου σχήματος ασβεστολιθικές πλάκες. Προσανατολισμός Β.-Ν. Εδραζόταν σε βάθος 3,40 μ. και το δάπεδό του αποτελούνταν από κοκκινωπό πηλώδες χώμα. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε ο σκελετός ενός νεκρού με το κρανίο στη νότια πλευρά στραμμένο ανατολικά, με τον κορμό σε ύπτια θέση, άνω άκρα διπλωμένα στη λεκάνη και κάτω άκρα ισχυρά συνεσταλμένα. Ήταν κτερισμένος με μια πρωτογεωμετρική τριφυλλόστομη οινοχόη, το στόμιο της οποίας φρασσόταν με έναν σκύφο με κωνικό πόδι.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος με πλευρές κατασκευασμένες από κάθετους ασβεστολιθικούς ορθοστάτες. Κάλυψη από τρεις μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες και κροκάλες στα διάκενα των καλυπτήριων πλακών και περιμετρικά αυτών. Στο εσωτερικό αποκαλύφθηκε ένας σκελετός με ίχνη ατελούς καύσης, όπως και στον Τάφο 1. Το κρανίο στη βορειοδυτική γωνία στραμμένο προς Δ. Κορμός σε ύπτια θέση, σκέλη λυγισμένα. Το δεξί χέρι λυγισμένο προς τη λεκάνη. Το αριστερό δεν σώζεται. Ακτέριστος.

Τάφος 11. Εγχυτρισμός που αποκαλύφθηκε βορειοανατολικά του Τάφου 2. Το ταφικό αγγείο ήταν ένας χειροποίητος αμφορέας γεωμετρικών χρόνων με μικρές κάθετες ταινιωτές λαβές στον ώμο.

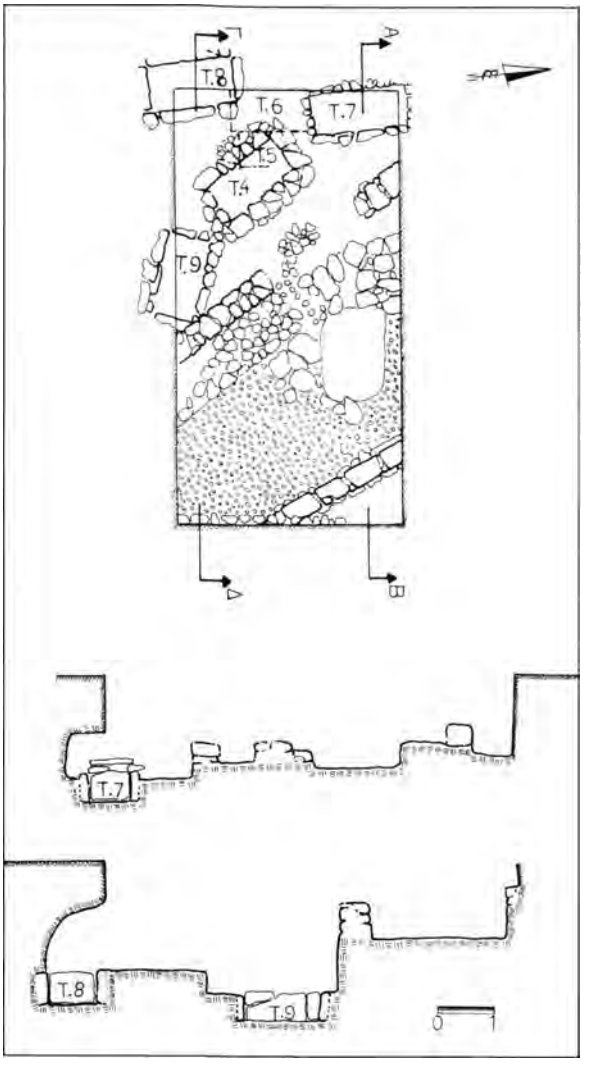
Τάφος 8. Ταφικός πίθος ακριβώς δυτικά του Τάφου 7. Μικρός λιθοσωρός στερέωνε τη δυτική του πλευρά ενώ η ανατολική στερεωνόταν από κατεργασμένους ασβεστόλιθους, πάνω στους οποίους εδράστηκε και το δυτικό τμήμα της κάλυψης του Τάφου 7. Μεγάλη ασβεστολιθική πλάκα έφραζε το στόμιο του ταφικού πίθου. Στο εσωτερικό του είχε ενταφιαστεί ένας νεκρός. Το κρανίο βρέθηκε κοντά στο στόμιο, τα άνω άκρα διπλωμένα στο θώρακα, ενώ τα κάτω έντονα συνεσταλμένα. Δυτικά του αριστερού μηρού βρέθηκε ένας σκύφος ύστερων πρωτογεωμετρικών χρόνων και ένα χάλκινο δαχτυλίδι.

Τάφος 9. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από κάθετους ασβεστολιθικούς ορθοστάτες. Η κάλυψή του που αποτελούνταν από τρεις ασβεστολιθικές πλάκες, σωζόταν μόνο κατά μήκος της βόρειας μακράς πλευράς. Το νότιο τμήμα της κάλυψης καταστράφηκε από το ανάλημμα του δρόμου που εδραζόταν στο σημείο αυτό πάνω στον τάφο. Οι εσωτερικές διαστάσεις του τάφου ήταν 1,20×0,68 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκε ο σκελετός ενός ενήλικου ατόμου σε συνεσταλμένη στάση. Κορμός ύπτιος, στραμμένος βόρεια. Σωζόταν το ένα χέρι διπλωμένο στο στήθος. Ήταν κτερισμένος με μια χάλκινη περόνη, ένα σκύφο και έναν αμφορέα του τέλους των πρωτογεωμετρικών χρόνων (Πίν. 37 α).

Οδός Ηρακλέους 65 (οικόπεδο Κωνστ. Πασσιά)

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα με αφορμή αίτημα για την προσθήκη διώροφης οικοδομής. Στο ίδιο οικόπεδο, πρώην ιδιοκτησίας Μαρίας Νταβέλου, είχαν κατά το παρελθόν ερευνηθεί τρεις τάφοι γεωμετρικών χρόνων.

Η σύντομη ανασκαφική έρευνα (Σχέδ. 2) που διενεργήθηκε αποκάλυψε κατά την ανατολική πλευρά του οικοπέδου τμήμα δρόμου ελληνιστικών χρόνων με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ο δρόμος, ο οποίος ερευνήθηκε σε μήκος 4,10 μ. οριοθετούνταν εκατέρωθεν από λίθινα αναλήμματα. Το κατάστρωμά του, πλ. 3 μ., βρέθηκε σε βάθος 1,40 μ. και είχε επιστρωθεί με χαλίκι. Δυτικά του δρόμου ερευνήθηκαν έξι ταφές ελληνιστικών και γεωμετρικών χρόνων σε μία από τις οποίες ο νεκρός είχε εναποτεθεί σε μεγάλο υστερογεωμετρικό αμφορέα με πλούσια διακόσμηση.

Σχέδ. 2. Άργος. Οδός Ηρακλέους 65. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Β, Γ-Δ.

Τάφος 4[2]. Κτιστός κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και κάλυψη από μία λιθόπλακα. Βρέθηκε σε βάθος 0,90 μ. Το νότιο τμήμα του τάφου βρέθηκε διαταραγμένο (έλειπε τμήμα της κάλυψης καθώς και λίθοι από τα τοιχώματα). Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε μια εκτάδην ταφή ενήλικα κατά χώραν που ανήκει χρονολογικά στους ελληνιστικούς χρόνους και συνοδευόταν από μυροδοχεία τα οποία βρέθηκαν μέσα και γύρω από τον τάφο. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν ακόμη δύο παραμερισμένες γεωμετρικές ταφές πλούσια κτερισμένες. Είναι σαφές, όσο και ασυνήθιστο, ότι ο τάφος αυτός που κατασκευάστηκε κατά τους γεωμετρικούς χρόνους επαναχρησιμοποιήθηκε στην ελληνιστική εποχή.

Τάφος 5. Μικρός κιβωτιόσχημος χωρίς κάλυψη, κατασκευασμένος από κάθετους ασβεστολιθικούς ορθοστάτες. Διαστ. 0,65×0,53 μ. Ο τάφος καταστράφηκε κατά την κατασκευή του Τάφου 4 τμήμα του οποίου εδραζόταν πάνω σε αυτόν. Στο εσωτερικό του δεν βρέθηκαν οστά ή κτερίσματα.

Τάφος 6. Δυτικά του τάφου 5. Βρέθηκε σε βάθος 1,48 μ. και είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Έφερε κάλυψη από ασβεστολιθικές πλάκες. Στο εσωτερικό του έσωζε οστά κάτω άκρων και μία τριφυλλόστομη οινοχόη του τέλους των πρωτογεωμετρικών χρόνων.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος, με προσανατολισμό Β.-Ν. Αποκαλύφθηκε βόρεια των τάφων 5 και 6, σε βάθος 1,48 μ. Στο εσωτερικό του, διαστ. 1,60×0,68 μ., βρέθηκαν οστά χωρίς ανατομική σύνδεση που ανήκαν σε δύο τουλάχιστον νεκρούς. Ανάμεσα στα κτερίσματα ξεχωρίζουν μία χειροποίητη τριφυλλόστομη οινοχόη, ένας υστερογεωμετρικός κρατήρας (Πίν. 37 β) που περιείχε μία οινοχοΐσκη, ένας σκύφος, χάλκινες περόνες και δαχτυλίδια.

Τάφος 8. Εντοπίστηκε δυτικά των τάφων 5 και 6, σε βάθος 1,80 μ. και είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Ήταν κιβωτιόσχημος με κάλυψη από μεγάλες λιθόπλακες και εσωτερικές διαστάσεις 1,83×0,75 μ. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκε ένα κρανίο στη νοτιοανατολική πλευρά του τάφου, ενώ τα υπόλοιπα σκελετικά λείψανα δεν διατηρούνταν σε καλή κατάσταση. Ήταν κτερισμένος με δύο τριφυλλόστομες οινοχόες, ένα κύπελλο με κωνικό πόδι και ένα κύπελλο με επίπεδη βάση των ύστερων πρωτογεωμετρικών χρόνων[3].

Τάφος 9. Κιβωτιόσχημος τάφος με κάλυψη από λιθόπλακες, νοτιοανατολικά του Τάφου 4, με προσανατολισμό Α.-Δ. Το οστεολογικό υλικό στο εσωτερικό του είχε πολύ κακή διατήρηση. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με έναν υστερογεωμετρικό κάνθαρο, δύο χάλκινα δαχτυλίδια, μία χάλκινη και μία σιδερένια περόνη και ένα χρυσό σφηκωτήρα. Πάνω από τον τάφο βρέθηκε ένας υστερογεωμετρικός κρατήρας που εδραζόταν σε βάθος 1,97 μ. στον πυθμένα ενός ταφικού πίθου πλάγια τοποθετημένου. Ο πίθος

2. Κατά την αρίθμηση των τάφων λαμβάνονται υπόψη και οι τρεις τάφοι που είχαν προηγηθεί.

3. Δυτικά του Τάφου 8 εντοπίστηκαν δύο ακόμη ταφικοί πίθοι σε βάθος 1,20 μ., πλάγια τοποθετημένοι, οι οποίοι εκτείνονταν στο άσκαφο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και δεν ερευνήθηκαν για λόγους ασφαλείας.

βρισκόταν στο άσκαφο νότιο τμήμα του οικοπέδου και δεν ερευνήθηκε για λόγους ασφαλείας.

Οδός Αγίου Κωνσταντίνου 30 (οικόπεδο Κ. Καπερώνη)

Κατά τη σύντομη ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο εν λόγω οικόπεδο εξ αφορμής αιτήματος για την ανέγερση τριώροφης οικοδομής με υπόγειο, αποκαλύφθηκαν αμελή οικοδομικά λείψανα με αραιή διάταξη, κυρίως στο νότιο τμήμα αυτού. Από την καταρχήν εκτίμηση των δεδομένων φαίνεται ότι πρόκειται για χώρους οικιών των υστερορωμαϊκών - πρώιμων βυζαντινών χρόνων. Τα κατάλοιπα των οικιών αυτών είχαν διαταραχθεί και κατά τμήματα καταστραφεί από μεταγενέστερη δραστηριότητα στο χώρο, όπως μαρτυρεί εκτεταμένη επίχωση των βυζαντινών χρόνων.

Εκτός από την οικιστική χρήση, η έρευνα ενός ακτέριστου καλυβίτη κεραμοσκεπούς τάφου πιθανότατα των παλαιοχριστιανικών χρόνων αποτελεί ένδειξη ύπαρξης νεκροταφείου στην περιοχή.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΠΠΗ

Αρχαία Ασίνη (Καστράκι)

Το Δεκέμβριο του 1995 από τις βροχές του χειμώνα κατέρρευσε το ανώτερο τμήμα τοίχου ξηρολιθιάς, μήκ. 4, ύψ. 1,40 και πλ. 0,40 μ., που είχε κατασκευαστεί κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο από τα στρατεύματα ιταλικής κατοχής για αμυντικούς λόγους πάνω και κατά μήκος της βόρειας πλευράς των τειχών της αρχαίας Ασίνης, τα οποία σώζονται αποσπασματικά. Το τμήμα του τοίχου που κατέρρευσε βρίσκεται σε απόσταση 6 μ. βόρεια από το εξωκκλήσι της Κοίμησης της Θεοτόκου το οποίο είναι χτισμένο εσωτερικά των τειχών, και απέχει 49 μ. δυτικά από τη μοναδική βορειοανατολική είσοδο του τείχους[4]. Το τείχος στη θέση αυτή σχηματίζει προεξοχή προς Β., πλ. 2,70 μ., και συνεχίζεται δυτικότερα.

Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα, για την προστασία του τείχους, κόπηκε η δενδροστοιχία από κυπαρίσσια που είχαν φυτευτεί κατά το παρελθόν στην εσωτερική πλευρά του τείχους, καθαρίστηκε η βόρεια αντίστοιχη σωζόμενη εξωτερική πώρινη παρειά της οποίας η ορατή όψη σώζεται σε ύψος 3,20 μ., ερευνήθηκε η ανώτερη πλήρως ορατή, μετά την κατάρρευση, επίχωση μέχρι βάθ. 1 μ. και μερικώς ορατή μέχρι βάθ. 2 μ. και στη συνέχεια βαθύτερο τμήμα της εσωτερικής επίχωσης του τείχους μέχρι το φυσικό έδαφος, σε βάθος από 2 έως 5,20 μ. Τέλος, ερευνήθηκε δοκιμαστική τομή, διαστ. 2,30 × 1,80 μ. αμέσως εσωτερικά του τείχους σε βάθος έως 0,90 μ. Η εξωτερική βόρεια παρειά του τείχους σώζει συνολικά 12 δόμους, συνολ. ύψ. 4,20 μ., εκ των οποίων οι τρεις ανώτεροι σώζονται αποσπασματικά, ενώ οι τρεις κατώτεροι δόμοι θεμελίωσης δεν είναι ορατοί (Σχέδ. 1· Πίν. 38 α). Στο εσωτερικό και λίγο ψηλότερα από το τείχος επισημάνθηκαν υπολείμματα δύο ακόμη δόμων. Εσωτερικά του σωζόμενου τείχους σε βάθος 2-5,20 μ. σχηματίζεται ελεύθερος ορθογώνιος χώρος, εσωτ. μήκ. 2,25 μ. (Α.-Δ.) και εσωτ. μεγ. πλ. 1,45 μ. (Β.-Ν.) (Πίν. 38 β).

Η επίχωση εσωτερικά του τείχους ήταν αδιατάρακτη και αποτελούνταν από επάλληλα στρώματα λατύπης και λεπτότερα στρώματα από σκούρο χώμα. Ερευνήθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της επίχωσης αυτής, χώρος διαστ. 1,45× 1,45 μ. από όπου περισυνελέγησαν λίγα όστρακα διαφόρων εποχών, μεσοελλαδικής, μυκηναϊκής, γεωμετρικής, αρχαϊκής εποχής, μελαμβαφή όστρακα κλασικής εποχής και κομμάτια κεραμίδων στέγης. Από την κεραμική της επίχωσης αυτής γίνεται φανερό ότι το κατασκευασμένο με πωροπλίνθους τείχος της Ασίνης από μία πρώτη εκτίμηση χρονολογείται στην κλασική εποχή (τέλος 5ου-α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) ενώ από τη σουηδική αρχαιολογική αποστολή χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή[5].

Το πώρινο τείχος στη γωνιώδη αυτή προεξοχή σχημάτιζε προφανώς ορθογώνιο πύργο, ενώ συνεχίζεται ευθύγραμμα δυτικότερα όπως προκύπτει από κατώτερο σωζόμενο τμήμα του. Εσωτερικά του τείχους στην ανώτερη επιφανειακή αρχαιολογική επίχωση, σε βάθος 0,60-0,90 μ. αποκαλύφθηκαν δύο πώρινοι δόμοι, μήκ. 2,30 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Προφανώς πρόκειται για το ανώτερο σωζόμενο τμήμα του τείχους.

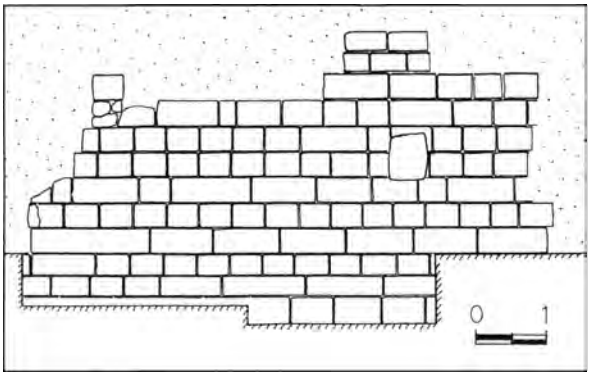
Η ανασκαφή δεν προχώρησε βαθύτερα για τεχνικούς λόγους. Οι πώρινες λιθόπλινθοι του τείχους έχουν διαστάσεις 0,85-0,90×0,45×0,30-0,38 μ. και είναι χτισμένες, εναλλάξ φορμηδόν και παρά μήκος. Το πλάτος του πώρινου τείχους στην Ασίνη δεν έχει αποσαφηνιστεί αλλά από επιφανειακές ενδείξεις υπολογίζεται σε 3 μ. τουλάχιστον.

Τα τείχη της Ασίνης έχουν σχεδόν πλήρως ανακατασκευαστεί κατά την ελληνιστική εποχή με γκρίζο ασβεστόλιθο[6]· στο εσωτερικό τους έχουν ενσωματωθεί προφανώς τα παλαιότερα τείχη. Ωστόσο φαίνεται πολύ πιθα-

4. O. Frödin - A. Persson, Asine, Results of the Swedish Excavations 1922-30, Stockholm 1938, σ. 48-57, πίν. 29.

5. Frödin-Persson, ό.π.

6. B. Wells, The Walls of Asine, OpAth 19 (1992), σ. 135-143. A. Pent-

Σχέδ. 3. Αρχαία Ασίνη. Βόρεια όψη του τείχους.

νόν ότι το κεντρικό βόρειο πώρινο τμήμα του παλαιότερου τείχους δεν είχε ανακατασκευαστεί κατά την ελληνιστική εποχή.

Στο αμέσως ανώτερο σωζόμενο τμήμα των τειχών της κλασικής και ελληνιστικής εποχής είχε κατασκευαστεί στη βόρεια και δυτική πλευρά, τείχος βυζαντινής εποχής με πέτρες, ασβεστοκονίαμα καθώς και με επαναχρησιμοποίηση (ανακύκλωση) ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων του ελληνιστικού τείχους, το οποίο δεν είχε επισημανθεί από την μέχρι τώρα έρευνα. Πάνω στα αρχαία τείχη της ακρόπολης της Ασίνης έχουν κατασκευαστεί επίσης πρόσθετα ενετικά τείχη. Λόγω της στρατηγικής θέσης της ακρόπολης της Ασίνης ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί για την οχύρωση των στρατευμάτων ιταλικής κατοχής με αποτέλεσμα από τα οχυρωματικά έργα, τις μεγάλης έκτασης τάφρους και τα τεχνητά καταφύγια (σπηλιές), με τη χρήση δυναμίτιδας, να καταρρεύσει ένα τμήμα του ανατολικού ελληνιστικού τείχους και να καταστραφούν και θεμέλια αρχαίων κτιρίων, μια δεξαμενή κτλ. σε μεγάλη έκταση.

Τέλος τα δυτικά τείχη της Ασίνης έχουν καταρρεύσει από τη διάβρωση της θάλασσας και είναι απαραίτητη και αναγκαία η λήψη άμεσων μέτρων προστασίας τους.

Διάνοιξη χάνδακα για την τοποθέτηση υπογείου ηλεκτρικού καλωδίου

Για την ηλεκτροδότηση του φυλακείου του αρχαιολογικού χώρου αρχαίας Ασίνης που τοποθετήθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου, εσωτερικά των τειχών, έγινε σωστική ανασκαφική έρευνα διάνοιξης χάνδακα, πλ. 0,40 μ., μέσου βάθ. 0,80 μ. και συνολ. μήκ. 31,60 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ., κατά μήκος της βόρειας πλευράς του ανεσκαμμένου αρχαιολογικού χώρου[7], σε απόσταση 1-1,50 μ. νότια και παράλληλα του δρόμου πρόσβασης προς το εξωκκλήσι της Κοίμησης της Θεοτόκου και σε βάθος 1-2 μ. από το επίπεδο του δρόμου.

Κατά μήκος του χάνδακα αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων θεμελίωσης προϊστορικών κτιρίων που απέχουν μικρή απόσταση μεταξύ τους και χρονολογούνται στη μεσοελλαδική και μυκηναϊκή εποχή. Αποκαλύφθηκαν τμήματα θεμελίων οκτώ διαφορετικών κτιρίων, μήκ. 0,60-1,10 μ. περίπου και πλ. 0,35-0,40 μ. σε μικρή μεταξύ τους απόσταση. Τα περισσότερα θεμέλια των κτιρίων είχαν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., ενώ ένα κτίριο είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Τα θεμέλια ήταν κατασκευασμένα από ασβεστολιθικές πέτρες και χώμα, ενώ είχαν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό και κομμάτια από πλάκες ψαμμίτη που αφθονούν κατά μήκος της ανατολικής παραλίας της Ασίνης (Πλάκα). Από την πλακοειδή διαμόρφωση του ψαμμίτη, κατά μήκος της παραλίας σε μήκος χιλιομέτρων, υπολείμματα των παλαιών θαλάσσιων ακτών της περιοχής έχει δοθεί στην περιοχή το τοπωνύμιο Πλάκα.

Αποκαλύφθηκε επίσης και τμήμα δαπέδου δωματίων με διαμορφωμένο δάπεδο από ωχροκίτρινο πατημένο χώμα (πλαίσια). Σε άμεση σχέση με θεμέλια κτιρίου, το δεύτερο κατά σειρά που εντοπίστηκε σε απόσταση 11-14,50 μ. από το ανατολικό άκρο του χάνδακα, βρέθηκε εγχυτρισμός νηπίου μυκηναϊκής εποχής, τοποθετημένο σε ανοιχτό θραυσμένο χρηστικό αγγείο, διαμ. 0,35 μ. Εσωτερικά του αγγείου βρέθηκε κρανίο και τα μικρά οστά του νηπίου, τμήμα κύλικας ακόσμητης και δύο θαλασσινά όστρακα (στρείδι και κέλυφος αχινού). Εξωτερικά του αγγείου βρέθηκαν οστά ζώων και θαλασσινά όστρακα, προφανώς υπολείμματα επιτάφιου γεύματος.

Από τη διάνοιξη της τάφρου έγινε φανερό ότι ο αρχαιολογικός χώρος της Ασίνης κατά την προϊστορική εποχή ήταν πυκνοκατοικημένος καθώς επίσης ότι η αρχαιολογική έρευνα της σουηδικής αρχαιολογικής αποστολής δεν έχει εξαντλήσει ανασκαφικά σε βάθος το ερευνημένο τμήμα της αρχαίας Ασίνης.

Αρχαίοι κλίβανοι

Στη δυτική πλευρά των τειχών της αρχαίας Ασίνης, όπου έχει καταρρεύσει το μεγαλύτερο τμήμα των τειχών από τη διάβρωση της θάλασσας και σε σχεδόν άμεση επαφή

tinen, Excavations of the acropolis of Asine in 1990, OpAth 21 (1996), σ. 149-167.

7. Frödin - Persson, ό.π. (υποσημ. 4).

με τη θάλασσα, επισημάνθηκε το κατώτερο ημικυκλικό σωζόμενο ανατολικό τμήμα ασβεστοκαμίνου κατασκευασμένο με ασβεστολιθικές πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Το δυτικό τμήμα έχει καταστραφεί από τη διάβρωση της θάλασσας και χρονολογείται πιθανότατα στη βυζαντινή εποχή. Προφανώς ο κλίβανος αυτός χρησιμοποιήθηκε για το λιώσιμο του μεγαλύτερου μέρους των ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων του δυτικού τοίχου, για τη δημιουργία ασβέστου.

Βορειοδυτικά, στη βόρεια πλευρά του μικρού ημικυκλικού κολπίσκου, δυτικά των τειχών της Ασίνης και αμέσως δυτικότερα από το υπάρχον εξοχικό κέντρο, στο Καστράκι, υπάρχουν υπολείμματα ενός δεύτερου διπλού κλιβάνου στο απότομο πρανές της ακτής ο οποίος έχει διαβρωθεί από τα κύματα της θάλασσας[8].

Οι δύο κλίβανοι θα ερευνηθούν προσεχώς.

Λευκάκια

Οικοπέδο Φιλιώς Παναγοπούλου

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται εντός οικισμού και σε μικρή απόσταση δυτικότερα από την εκκλησία της Υπαπαντής, πρώην κοινότητα και νυν δήμος Ναυπλίου, αμέσως δυτικά της οικίας Ν. Δρίτσα, πρώην Περ. Γεωργαντά, όπου έχουν εντοπιστεί θεμέλια μεγάλου ναού αρχαϊκής εποχής[9].

Το οικόπεδο έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου, μήκ. 20 μ. (Β.-Ν.) και πλ. κυμαινόμενου από 7,10 έως 11,80 μ. Κατά τον καθαρισμό του οικοπέδου από τα παλαιά ερειπωμένα κτίσματα διαπιστώθηκε ότι κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του υπάρχει τμήμα αρχαίου αναλημματικού τοίχου με πρόσοψη προς Δ., κατασκευασμένο από μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα, ο οποίος έχει σωζόμενο μήκος 11,80 μ., μέγιστο σωζόμενο ύψος με τη θεμελίωση 2,80 μ. και ύψος θεμελίωσης κυμαινόμενο από 0,50 έως 1,05 μ. (Πίν. 38 γ). Ο τοίχος συνεχίζεται βορειότερα στην παρακείμενη παλαιά οικία Ι. Δρίτσα. Ο στέρεος αυτός αναλημματικός τοίχος είχε χρησιμοποιηθεί κατά το παρελθόν ως κανονικός ανατολικός τοίχος παλαιάς ισόγειας κατοικίας, πάνω στον οποίο είχε προσκτιστεί τμήμα οξυκόρυφου τοίχου για στερέωση στέγης, ύψ. 0,75 μ., ενώ νοτιότερα έχει προσκτιστεί νεότερος τοίχος - μάντρα. Σε άμεση επαφή με τον αρχαίο τοίχο εσωτερικά της οικίας είχε κατασκευαστεί τζάκι, με αποτέλεσμα από την υπερθέρμανση να θραυσθούν λίθοι του αναλήμματος. Ο τοίχος αυτός προφανώς έχει κατασκευαστεί κατά την ύστερη αρχαϊκή εποχή για τη δημιουργία του κατάλληλου επίπεδου χώρου πάνω στο φυσικό ταπεινό λόφο, όπου σήμερα βρίσκεται ο οικισμός των Λευκακίων, για τη θεμελίωση και ανέγερση μεγάλου ναού της ύστερης αρχαϊκής εποχής, τα θεμέλια του οποίου βρίσκονται ανατολικότερα του δυτικού αναλημματικού τοίχου που επισημάνθηκε κάτω από τα παλαιά σπίτια του χωριού και δυτικά της εκκλησίας. Μέχρι σήμερα σε σωστικές ανασκαφές οικοπέδων στην περιοχή έχουν ερευνηθεί μερικώς τμήματα της θεμελίωσης του ναού αυτού και τμήμα του πώρινου νότιου αναλημματικού τοίχου, νότια της εκκλησίας της Υπαπαντής, μικρά τμήματα πώρινης θεμελίωσης νοτιότερου κτιρίου καθώς και δύο διπλοί κλίβανοι υστεροαρχαϊκής εποχής. Τα πώρινα θεμέλια του σημαντικού αρχαίου ναού προφανώς ανήκουν στο ναό του Πυθίου Απόλλωνα της Αρχαίας Ασίνης, τον οποίο αναφέρει ο Παυσανίας[10]. Ο ναός του Πυθίου Απόλλωνα εσφαλμένα μέχρι τώρα τοποθετείται στην κορυφή του λόφου της Μπαρμπούνας, αμέσως δυτικότερα της ακρόπολης της Ασίνης από τη σουηδική αρχαιολογική αποστολή[11]. Ο μικρός αυτός ναός γεωμετρικής - αρχαϊκής εποχής στη Μπαρμπούνα, για τον οποίο δεν έχουμε επιγραφική μαρτυρία, προφανώς ήταν αφιερωμένος σε άλλη θεότητα π.χ. Δία ή Αθηνά. Κατά τη διάνοιξη τεσσάρων δοκιμαστικών τομών, διαστ. 3,50×4 μ. εντός του οικοπέδου Φ. Παναγοπούλου διαπιστώθηκε ότι το υπέδαφος ήταν βραχώδες, με μικρές επιχώσεις, βάθ. 0,50-1,50 μ. Περισυνελέγη μικρή ποσότητα κεραμικής από χρηστικά αγγεία πρώιμης βυζαντινής εποχής προφανώς από την υστερότερη κατοίκηση του χώρου.

Ναύπλιο

Πάρκο Σταϊκόπουλου. Ανασκαφική έρευνα ενετικών τειχών και Πύλης της Ξηράς

Το 1996 συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στην εσωτερική (δυτική) πλευρά των ενετικών τειχών και της Πύλης της Ξηράς στο πάρκο Σταϊκόπουλου, η οποία επεκτάθηκε δυτικότερα επί του ανατολικού πεζοδρομίου της οδού

8. Ο κλίβανος αυτός είχε επισημανθεί και μερικώς ερευνηθεί κατά το παρελθόν από τη συνάδελφο † Αλίκη Δραγώνα-Λατσούδη.

9. W. Vollgraff, Le sanctuaire d'Apollon Pythéen à Argos, 1956, σ. 33.

10. Παυσανίας ΙΙ, 36, 4-5. Κοντά στο ναό αυτό είχε προφανώς ταφεί ο αργείος Λυσίστρατος που σκοτώθηκε κατά την πολιορκία της Ασίνης από τους Αργείους.

11. Frödin - Persson, ό.π. (υποσημ. 4), σ. 148-151, B. Wells, Apollo at Asine, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών σπουδών, Γ΄, 1987-1988, σ. 349-352.

Α. Συγγρού, πλ. 3,60 μ. καθώς και νοτιότερα της Πύλης της Ξηράς, στο δυτικό χώρο της παλαιάς πύλης του ενετικού τείχους[12], της Α΄ Ενετοκρατίας (1500 μ.Χ.). Στη δυτική επέκταση του δρόμου, πλ. 3,80 μ. που οδηγεί από την Πύλη της Ξηράς εσωτερικά στην παλαιά πόλη του Ναυπλίου και ακολουθώντας λοξή πορεία προς ΝΔ., συμβάλλει στην αμέσως νοτιότερη οδό Παπανικολάου, αποκαλύφθηκαν εκατέρωθεν πεζοδρόμια, πλ. 1,90 και 3,50 μ. διαμορφωμένα με βοτσαλωτό δάπεδο από θαλασσινές κροκάλες μετρίου μεγέθους, γκρίζου χρώματος (Πίν. 39 α). Τα πεζοδρόμια αυτά προφανώς κατασκευάστηκαν στην τελευταία φάση χρήσης του δρόμου και της Πύλης στο 19ο αι. Σε απόσταση 15 μ. δυτικότερα από την Πύλη της Ξηράς επί του δρόμου σχηματιζόταν η δυτική αψιδωτή πρόσοψη της Πύλης, ενώ αμέσως νοτιότερα, σε βάθος 0,40 μ., βρέθηκε πλακόστρωτο δάπεδο, το κατώτερο τμήμα κτιστής κρήνης, διαστ. 2,70×1,75 και σωζ. ύψ. 0,40 μ. και δύο υδραγωγεία με πήλινους αγωγούς, για τη μεταφορά πόσιμου νερού στην κρήνη, διαμ. 0,17 και 0,20 μ. Αμέσως νοτιότερα και σε απόσταση 3,30 μ. από τη δυτική πρόσοψη της Πύλης της Ξηράς αποκαλύφθηκαν ο δρόμος και οι ορθογώνιες βάσεις της εσωτερικής αψιδωτής διαμόρφωσης της παλαιάς πύλης του ενετικού τείχους, πλ. 3,50 μ. όπως απεικονίζεται στη μοναδική χαλκογραφία[13] του Karl von Heideck. Ο στεγασμένος εσωτερικός χώρος της παλαιάς πύλης έχει πλάτος 3,50 και μήκος 9,60 μ. Από την ανασκαφική έρευνα έγινε φανερό ότι η νότια εσωτερική αψιδωτή διαμορφωμένη είσοδος της παλαιάς πύλης του ενετικού τείχους δεν επικοινωνούσε με την υστερότερη Πύλη της Ξηράς, όπως υπέθεσε ο Ι. Δημακόπουλος[14], αλλά οδηγούσε στην παλαιά πύλη του τείχους, πλ. 2,90 μ., η οποία είχε μεν χτιστεί στη Β΄ Ενετοκρατία (1686-1715), αλλά σε χρήση ήταν μικρή πυλίδα (παραπόρτι) αμέσως νοτιότερα για την εξωτερική επικοινωνία της φρουράς. Σε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στο οδόστρωμα που οδηγεί στην παλαιά πύλη του τείχους, διαστ. 4,40×2,25 μ. διαπιστώθηκαν τα εξής: Σε βάθος 1,40-1,60 μ. από το οδόστρωμα της οδού Α. Συγγρού βρέθηκε το οδόστρωμα δρόμου πρόσβασης στην παλαιά πύλη. Σε βάθος 1,60-2,50 μ. βρέθηκαν προσχωσιγενή μπάζα, μαύρα χώματα και στάχτες και σε βάθος 2,50 μ. βρέθηκε η παλαιότερη φάση δρόμου της ύστερης βυζαντινής εποχής, πριν από την κατασκευή των ενετικών τειχών.

Κατά την ανασκαφική έρευνα βρέθηκε κυρίως κεραμική μεταβυζαντινής εποχής αλλά και ανάμικτα όστρακα παλαιότερων εποχών από τη μυκηναϊκή εποχή και εξής, θραύσματα από μπάλες, χάλκινα νομίσματα και λοιπά μικροευρήματα, οστά ζώων κτλ. Στο χώρο αυτό βρέθηκε επίσης και αποσπασματική επιτύμβια έμμετρη επιγραφή ρωμαϊκής εποχής, σε λευκό χοντρόκκοκο μάρμαρο, σωζ. μήκ. 0,85, πλ. 0,225 και πάχ. 0,18 μ., η οποία στην άνω επιφάνεια φέρει ορθογώνια επιμήκη βάθυνση, μήκ. 0,68, πλ. 0,045, βάθ. 0,025 μ. για την αρχιτεκτονική χρήση του μαρμάρου (Πίν. 39 β). Η επιγραφή ελλιπής στην αριστερή πλευρά φέρει σε πέντε στίχους το εξής κείμενο:

] *ς πάρελθε πλησσόμενος*
] *ε καταργεῖ τοὺς* [*π*]*ο*<*οο*>*νοῦντας*
] *θρωπε ὁ μὲν γὰρ* [*π*]*ό*<*οο*>*νος ἀεὶ*
] *χει δέ τι καλὸν αὐτῷ ἄξιον*
] *ι τι κεῖ ὄμματα καὶ τὴν καρδίαν.*

Ύψος γραμμάτων 0,02-0,03 μ.

Η επιγραφή προφανώς προέρχεται από επιτύμβιο ταφικό μνημείο ρωμαϊκής εποχής. Η ανασκαφική έρευνα των ενετικών τειχών στο πάρκο Σταϊκόπουλου δεν ολοκληρώθηκε και θα συνεχιστεί.

Οδός 25ης Μαρτίου (εργασίες διάνοιξης τάφρου ΟΤΕ)

Κατά τη διάρκεια των παραπάνω εργασιών για την τοποθέτηση υπόγειων καλωδίων, πλ. 0,80 και βάθ. 1,30 μ. στο τμήμα της οδού 25ης Μαρτίου μεταξύ του πάρκου Σταϊκόπουλου και του δικαστικού Μεγάρου αποκαλύφθηκαν τα εξής: α) Στη συμβολή των οδών 25ης Μαρτίου και Πολυζωΐδου και σε απόσταση 5,25-6,05 μ. νοτιότερα από τη νοτιοανατολική γωνία του δικαστικού Μεγάρου Ναυπλίου αμέσως κάτω από το οδόστρωμα, σε βάθος 0,25, μήκος 2,30 μ. (Α.-Δ.) και σε απόσταση 38,40 μ. ανατολικότερα από την εξωτερική πλευρά του ανατολικού ενετικού τείχους, κατά μήκος (Α.-Δ.) του χάνδακα, αποκαλύφθηκε κτιστή αψιδωτή, μπαζωμένη, υπόγεια οχυρωματική κατασκευή, προφανώς μυστική δίοδος με κατεύθυνση Ν.-Β., εσωτ. πλ. 0,95 και εσωτ. ύψ. 1,05 μ., το οποίο είναι σαφώς μεγαλύτερο, διότι δεν βρέθηκε το δάπεδο. Το ανώτερο τμήμα της καμαροσκεπούς κατασκευής είχε καταστραφεί προφανώς κατά τη διάνοιξη και κατασκευή της οδού 25ης Μαρτίου. Το πλάτος των πλαϊνών τοίχων, κατασκευασμένων με πέτρες και ασβεστοκονίαμα, είναι 0,95 μ. στα ανατολικά και 1,40 και 1,15 μ. στα δυτικά. Ο δυτικός τοίχος έχει στη δυτική του πλευρά λοξή κλίση προς ΒΑ. Το τμήμα που αποκαλύφθηκε αποτελεί τμήμα της ενετικής οχύρωσης της Β΄ Ενετοκρατίας εξωτερικά των τειχών, και κατά μήκος (Ν.-Β.) της ανατολικής θαλασσινής τάφρου (fossa), η οποία στον άξονα αυτό (Α.-

12. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 135-155, Σχέδ. 7β.

13. Σ. Καρούζου, Το Ναύπλιο, 1979, σ. 42, εικ. 106.

14. Ι. Δημακόπουλος, Η Πύλη της Ξηράς των ενετικών οχυρώσεων του Ναυπλίου, Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Β΄, Αθήνα 1992-93, σ. 297-332.

Δ.) έχει πλάτος 38,40 μ. ενώ από τη νοτιοανατολική γωνία του δικαστικού Μεγάρου ακολουθεί προφανώς κατεύθυνση προς ΝΑ. και προεκτείνεται διαγώνια κάτω από τις οδούς Πολυζωΐδου, Βασ. Κων/νου και το σημερινό πάρκο Θ. Κολοκοτρώνη. Ανάλογη υπόγεια αψιδωτή μυστική δίοδος έχει βρεθεί στη νότια πλευρά της τάφρου[15] (fossa), αμέσως βόρεια του προμαχώνα Grimani, εσωτ. πλ. 0,70 και εσωτ. ύψ. 1,70 μ. Κατά τη συνέχιση της διάνοιξης τάφρου ΟΤΕ δυτικότερα σε απόσταση 38,40 και σε βάθος 0,25-1,20 μ. βρέθηκε το κατώτερο τμήμα του ενετικού τείχους με επικλινή (scarpo) την ανατολική πλευρά το οποίο συνεχίζεται βαθύτερα, πλ. 5,15 μ. (Α.-Δ.), σε απόσταση 25,60 μ. βόρεια από την Πύλη της Ξηράς και σε απόσταση 2,50 μ. δυτικότερα από τη νοτιοδυτική γωνία του δικαστικού Μεγάρου και 5,35-6,15 μ. νοτιότερα. Είναι αξιοσημείωτο ότι το δικαστικό Μέγαρο Ναυπλίου με συνολικό μήκος 38,20 μ. (Α.-Δ.) κατά μήκος της οδού 25ης Μαρτίου έχει ανοικοδομηθεί μέσα στην ανατολική τάφρο (fossa) των ενετικών τειχών και για το λόγο αυτό παρουσιάζει σοβαρά στατικά προβλήματα. Δυτικότερα του ενετικού τείχους σε απόσταση 11,30 μ. βρέθηκε το εσωτερικό παράλληλο τείχος (Β.-Ν.) της ενετικής οχύρωσης, πλ. 2,10 μ. με κύρια όψη προς Δ. κατασκευασμένο με πέτρες και χώμα. Σε άμεση επαφή με τη δυτική πλευρά του δυτικού τείχους βρέθηκε παράλληλη θεμελίωση τοίχου, πλ. 0,70 μ. που προφανώς αντιστοιχεί σε κτίσματα αμέσως δυτικότερα του εσωτερικού τείχους[16].

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Αρχαία Κόρινθος

Θέση Αγία Παρασκευή (οικόπεδο Ευδοξίας Κουβακλή)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται 300 μ. περίπου δυτικά του αρχαίου θεάτρου και επί της παλαιάς οδού αρχαίας Κορίνθου-Λεχαίου. Καθαρίστηκαν τρεις τάφοι, με κατεύθυνση Β.-Ν., συλημένοι χωρίς σκελετούς κατά χώραν και κτερίσματα. Ο ένας ήταν κιβωτιόσχημος με πλάκες πωρόλιθου. Οι άλλοι δύο ήταν ορθογώνιοι, λαξευμένοι στο βράχο. Η άνω επιφάνειά τους έφερε πατούρα για την υποδοχή των πώρινων καλυπτήριων πλακών, τεμάχια των οποίων βρέθηκαν στο εσωτερικό τους.

Λόφος Αράπιζα - Γκελέση

Ο λόφος βρίσκεται ανατολικά της αρχαίας πόλεως της Κορίνθου και του χειμάρρου Ξηριά, ελέγχει την κύρια οδό επικοινωνίας μεταξύ Ισθμού και Αργολίδας και φέρει ίχνη προϊστορικής εγκατάστασης[17].

Στο πλάτωμα της κορυφής αποκαλύφθηκε σε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα[18] τοίχος, διαστ. 6,30×0,60-0,90×0,30 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Μεγάλοι ακατέργαστοι λίθοι ορίζουν τις δύο όψεις του. Ανάμεσά τους γέμισμα με μικρότερους λίθους, όστρακα και πηλοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ο τοίχος θεμελιώνεται στη φυσική κιμηλιά, που δεν έχει υποστεί καμία διαμόρφωση.

Στη νοτιοδυτική πλαγιά του λόφου, από το επίπεδο εδράσεως του τοίχου και μέχρι βάθ. 3,50 μ. βρέθηκε τοίχος, πιθανώς αναλημματικός, από στρώσεις μεγαλύτερων και μικρότερων ακατέργαστων λίθων σε πηλοκονίαμα.

Η κεραμική, άφθονη, πλην ολίγων μεσοελλαδικών όστρακων, χρονολογείται στην ΠΕ εποχή.

Λουτράκι

Θέση Κατουνίστρα (Αγροί Κωνσταντινίδη - Σέγκα)

Οι αγροί βρίσκονται 4,5 χλμ. νοτιοανατολικά της πόλης του Λουτρακίου, με θέα στον Κορινθιακό και τον Ισθμό. Μετά από λαθρανασκαφές και παράνομες διαμορφώσεις εντοπίστηκαν λείψανα τεράστιου οικοδομήματος, πιθανώς Θερμών[19]. Άρχισε ανασκαφική έρευνα[20], κατά την οποία ανοίχθηκαν τομές σε διάφορα σημεία των αγρών, που επιβεβαίωσε το μέγεθος του οικοδομή-

15. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 153-155, Σχέδ. 7.

16. Είναι αξιοσημείωτο ότι βορειότερα του δικαστικού Μεγάρου στην πλατεία Καποδίστρια, όπου βρισκόταν ο κατεδαφισμένος κατά το 1929-1932 βόρειος προμαχώνας του ενετικού τείχους Dolfin, κατά τις εργασίες αναμόρφωσης της πλατείας αποκαλύφθηκε, από τη συνάδελφο † Αναστ. Οικονόμου, αμέσως κάτω και νότια από το άγαλμα του Ι. Καποδίστρια, τμήμα της βορειοανατολικής γωνίας του ενετικού τείχους του Ναυπλίου, τμήμα του μεγάλου κυκλικού πύργου (Contarina) της Α' ενετοκρατίας (1500 μ.Χ.), τμήμα του βόρειου τείχους που κατευθύνεται δυτικά κατά μήκος της λεωφόρου Αμαλίας, πλ. 2,70 μ., τα οποία κρίθηκαν διατηρητέα και επισκέψιμα. Η δημοσίευση του τείχους αυτού και των τειχών στο πάρκο Σταϊκόπουλου θα γίνει από τον υπογράφοντα.

17. C.B. Blegen, Corinth in Prehistoric Times, AJA 24 (1920), σ. 5-6, εικ. 4 και AJA 27 (1923), σ. 159.

18. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Παρασκευή Μίχα.

19. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 83.

20. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Παρασκευή Μίχα.

ματος και της καταστροφής του από τις σύγχρονες επεμβάσεις.

Αποκαλύφθηκαν τοίχοι που σχηματίζουν δωμάτια (ένα με πλινθόκτιστες αψίδες στις γωνίες), πήλινοι αγωγοί, υπόστρωμα δαπέδων και τμήμα λουτρού με υπόκαυστο (Πίν. 39 γ). Οι τοίχοι σχετικά αμελούς κατασκευής από λίθους, πλίνθους και λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση, φέρουν λείψανα επιχρίσματος, έχουν πλάτος 0,60-0,90 μ. και σώζονται μέχρι ύψ. 1 μ.

Το κτιριακό συγκρότημα, που ανάγεται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους θα ερευνηθεί περαιτέρω.

ΖΩΗ ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ-ΚΩΣΤΟΥΡΟΥ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ-ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ

Άργος - Μυκήνες

Καθαρίστηκαν από τους θάμνους και τα χόρτα δύο σημαντικοί και σπάνιοι οχυρωματικοί πύργοι της Αργολίδας για λόγους προστασίας και ανάδειξης. Η «πυραμίδα» του Ελληνικού βρίσκεται 2 χλμ. νοτιοδυτικά από το Κεφαλάρι (πηγές Ερασίνου) Άργους. Έχει επικλινείς εξωτερικούς τοίχους, το πλάτος των οποίων κυμαίνεται από 2,70 στη βάση έως 0,90-1 μ. στο ανώτερο σωζόμενο ύψος των 3,65 μ. (Πίν. 40 α) με αποτέλεσμα το εξωτερικό σχήμα να μοιάζει με πυραμίδα. Οι διαστάσεις του μνημείου υπολογίζονται σε 14,70×12,68×σωζ. ύψ. 3,65 μ. Πρόκειται για το κατώτερο ισόγειο τμήμα τριώροφου πιθανότατα πύργου του τέλους του 4ου αι. π.Χ. με πλίνθινη ανωδομή. Ανατολικά του Άργους στην περιοχή Δαλαμανάρας, στη θέση Άγιος Γεώργιος, βρισκόταν η «πυραμίδα» με ανάγλυφες ασπίδες που αναφέρει ο Παυσανίας[21]. Ο πύργος του Λημικού στα Φίχτια είναι τετράγωνος, διαστ. 11,30×11,30 μ. Το εξωτερικό ύψος λόγω της κλίσης του εδάφους κυμαίνεται από 3 έως 5 μ. Ο πύργος χρονολογείται στην ίδια εποχή, τέλος 4ου αι. π.Χ. και ήταν πολυώροφος με πλίνθινη ανωδομή[22] (Πίν. 40 β).

21. Παυσανίας ΙΙ, 25, 7.

22. Διεξοδική μελέτη για τον πύργο του Λημικού και ιδιαίτερα για τις «πυραμίδες» της Αργολίδας, για τις οποίες έχουν εκφραστεί τα τελευταία χρόνια αντιεπιστημονικές απόψεις από εξωαρχαιολογικούς κύκλους ως προς τη χρονολόγηση και το είδος των μνημείων: Χρήστος Ι. Πιτερός, Οι «Πυραμίδες» της Αργολίδας, Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Γ΄, 1998, σ. 344-372. L. Lord, The "Pyramids" of Argolis, Hesperia 7 (1938), σ. 481-527.

Ναύπλιο

Πάρκο Σταϊκόπουλου

Παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα άρχισαν οι εργασίες αναστήλωσης της Πύλης της Ξηράς μετά από σχετική γνωμοδότηση του ΚΑΣ και με την εποπτεία της ΔΒΜΜ του ΥΠΠΟ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

Αρχαία Ασίνη

Στο νοτιοδυτικό τμήμα των τειχών της αρχαίας Ασίνης το οποίο έχει καταρρεύσει από την έντονη διάβρωση της θάλασσας, μετά από έρευνα στην παραλία, επισημάνθηκε μέσα στη ρηχή θάλασσα λίθινο αντίβαρο κυλινδρικού σχήματος από γκρίζο ασβεστόλιθο, το οποίο στο ανώτερο τμήμα έχει διαμορφωμένη κυλινδρική οριζόντια λαβή ανάρτησης. Πρόκειται για τα γνωστού τύπου αντίβαρα που απαντώνται συχνά στην περιοχή της Επιδαύρου[23], τα οποία χρησιμοποιούνταν για την ανύψωση βαρών, λιθοπλίνθων για ανοικοδόμηση κτλ. Το αντίβαρο αυτό πιθανώς είχε χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του τείχους. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι κάτοικοι της Ασίνης, λόγω της διαμορφωμένης κυλινδρικής οριζόντιας λαβής για την πρόσδεση και ανάρτηση του λίθου, το θεωρούν ως άγκυρα πρόσδεσης πλοίων και ονομάζουν τη θαλάσσια ακτή στη συγκεκριμένη θέση Κλειδέρα. Το μέλος αυτό θα γίνει προσπάθεια να ανασυρθεί από τη θάλασσα.

Βιβάρι (Δήμος Ασίνης)

Στο Βιβάρι περιοχή Δρέπανου δήμου Ασίνης που βρίσκεται χτισμένο στο μυχό του ομώνυμου κόλπου, στην παραλία, στο παραλιακό κέντρο «Δελφίνι», ιδιοκτησίας Γ. Μπουζαλά, επισημάνθηκε ένα δεύτερο αντίβαρο από ασβεστόλιθο το οποίο έχει προφανώς μεταφερθεί κατά το παρελθόν στη θέση αυτή από άλλο χώρο, πιθανότατα από την αρχαία Ασίνη.

Παλαιά (αρχαία) Επίδαυρος, «Νησί»

Το 1996 σε αυτοψία στον αρχαιολογικό χώρο Παλαιάς (αρχαίας) Επιδαύρου, στο λόφο «Νησί», στη δεξιά (ανατολική) πλευρά του χωματόδρομου που οδηγεί προς Β., πριν από το αρχαίο θέατρο, και σε απόσταση 100 μ. περί-

23. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 113.

που βόρεια επισημάνθηκε ενεπίγραφος μικρός ορθογώνιος βωμός σε β΄ χρήση ανάστροφα τοποθετημένος (Πίν. 40 γ). Ο βωμός αυτός, διαστ. 0,49×0,415×0,42 μ., φέρει κυμάτιο στην άνω και κάτω πλευρά, είναι θραυσμένος και στην εμπρόσθια πλευρά φέρει επιγραφή σε έξι στίχους:

Ἀρίσταρχος
Ὀνύμαντος
Παμφυλίδας
Τίμων
Φιλοσθένης
ἀνέθηκαν

Ύψος γραμμάτων 0,015 μ., διάστιχο 0,015 μ., η επιγραφή χρονολογείται πιθανότατα στον 3ο αι. π.Χ.

Δεν αναφέρεται η θεότητα στην οποία έχει ανατεθεί. Με το όνομα Αρίσταρχος, στο ιερό του Ασκληπιού της Επιδαύρου, αναφέρονται μεταξύ των άλλων ιερείς και ιερομνήμων[24]. Τα ονόματα Ονύμαντος και Παμφυλίδας απαντώνται για πρώτη φορά, ενώ τα ονόματα Τίμων και Φιλοσθένης είναι γνωστά και από άλλες επιγραφές.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΝΕΜΕΑ

Ανασκαφές του Πανεπιστημίου της California

Κατά το 1996 επιτεύχθηκε σημαντική πρόοδος όσον αφορά την τελική δημοσίευση των τόμων για το στάδιο και τα νομίσματα, ενώ άρχισε η προετοιμασία για την πενταετή ανασκαφή που θα αρχίσει το 1997, υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

Επισκευάστηκε η περίφραξη, τοποθετήθηκαν καινούριες πόρτες που θα διευκολύνουν την απομάκρυνση των ανασκαφικών χωμάτων. Επιπλέον ελήφθησαν καινούρια σημεία μετρήσεων που θα βοηθήσουν στη σωστή καταγραφή των νέων ανασκαφών. Η πιο σημαντική όμως εργασία αφορούσε στον καθαρισμό του ποταμού σε μια προσπάθεια να αποφευχθεί κάποια πλημμύρα, όπως αυτή που συνέβη το χειμώνα του 1995-1996.

Ο καθαρισμός του ποταμού αποκάλυψε επίχωση, πάχ. 1,25 μ. περίπου, η οποία συγκεντρώθηκε τα τελευταία 125 χρόνια. Η απομάκρυνση της επίχωσης θα έχει ως αποτέλεσμα την άμεση κάθοδο της στάθμης του νερού στο ιερό του Δία και θα συμβάλει στην καλή απορροή των ομβρίων υδάτων.

Από τον καθαρισμό του ποταμού επίσης προέκυψε ότι η σημερινή πορεία του είναι διαφορετική από την αρχαία, η οποία βρίσκεται 10-15 μ. περίπου προς Δ. Έτσι τώρα γνωρίζουμε ότι οι γάλλοι μηχανικοί, που ήταν υπεύθυνοι για την αποξήρανση της πεδιάδας στη Νεμέα το 1881, δημιούργησαν ένα νέο ποταμό. Από τις ανασκαφές των Blegen-Hill το 1924 φαίνεται ότι ο ποταμός διέσχιζε το αρχαίο λουτρό με αποτέλεσμα την πρόκληση σοβαρών καταστροφών. Χάρη στις εργασίες του 1996, φάνηκε ότι η απομάκρυνση του ποταμού από το λουτρό επίσης προξένησε ζημιές στα αρχαία, καθώς η νέα πορεία του ποταμού διαπερνούσε ένα εκτενές στρώμα φερτού λευκού χώματος και τον αγωγό που συνέδεε από Δ. το λουτρό του 4ου αι. π.Χ. με τον αρχαίο ποταμό. Ο συγκεκριμένος αγωγός ήταν σκεπασμένος με μια σειρά από σκληρούς ασβεστόλιθους που προέρχονται από την αφετηρία του «δρόμου» του σταδίου των αρχών του 5ου αι. π.Χ., αλλά χρησιμοποιήθηκαν σε β΄ χρήση για να καλύψουν τον αγωγό. Ίσως έχουμε την πρώτη ένδειξη για τη θέση του αρχικού σταδίου για τα Νέμεα.

STEPHEN G. MILLER

ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Κατά το 1996 η ανασκαφή των φραγκικών στρωμάτων νοτίως του αρχαιολογικού Μουσείου είχε ως κύριο σκοπό τη συμπλήρωση της έρευνας των μνημείων, που έχουν ήδη αποκαλυφθεί στην περιοχή, και την επεξεργασία λεπτομερειών σχετικά με την τελική δημοσίευση των αποκαλυφθέντων φραγκικών μνημείων.

Έγιναν δοκιμαστικές τομές στη στοά που διατρέχει την ανατολική πλευρά της Φραγκικής Ενότητας 1, κάνοντας έτσι δυνατή μια υποθετική αναπαράσταση της πρόσοψής της. Επίσης, αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική γωνία της αυλής της ενότητας όπου βρέθηκε βαθύς λάκκος με οκταγωνική βάση γύρω από το στόμιό του. Φαίνεται ότι για ένα πολύ μικρό διάστημα χρησιμοποιήθηκε ως χώρος απορριμμάτων από κάποιο εστιατόριο, στη συνέχεια ως αποχετευτικός χώρος και τέλος για την απόθεση της επίχωσης από την άλωση των Καταλανών, το 1312 μ.Χ. περίπου.

Το 1996, με τις έρευνες στη νοτιοανατολική γωνία της Ενότητας 1 ολοκληρώθηκε η ανασκαφή της Ενότητας 5, από την οποία το 1995 είχαν αποκαλυφθεί μόνον ο διάδρομος και μέρος του πλακόστρωτου δωματίου. Από τις φετινές έρευνες προκύπτει ότι το βόρειο άκρο μιας ξεχωριστής σειράς δωματίων συνεχιζόταν προς Ν. της Ενότητας 5. Η τελευταία συνόρευε με το νότιο τοίχο της Ενότητας 1 και είχε ως σκοπό τον έλεγχο της κίνησης ενός δρόμου, με κατεύθυνση από Α. προς Δ., ο οποίος κατέληγε

24. IG IV^2, 105, 304, 168.

στη δημόσια πλατεία ανατολικά των Ενοτήτων 1 και 5. Πριν από την κατασκευή της Ενότητας 5, δεν υπήρχε κανένας έλεγχος στην κίνηση του δρόμου.

Επίσης, διερευνήθηκε όλος ο δρόμος που διατρέχει τη δυτική πλευρά της Ενότητας 1. Εδώ η ανασκαφή είχε ως σκοπό τη διασαφήνιση των ορίων κατοίκησης στη δυτική πλευρά του δρόμου και της χρήσης της περιοχής κατά τη διάρκεια του β΄ μισού του 13ου αι. μ.Χ. Η Ενότητα 3, η οποία βρίσκεται απέναντι από τη νοτιοδυτική γωνία της Ενότητας 1, φαίνεται ότι αποτελούσε ένα μεγάλο συγκρότημα δωματίων, του οποίου η λειτουργία και το σχέδιο άλλαζαν ριζικά κατά διαστήματα. Όμως, εξετάζεται και η πιθανότητα το νότιο άκρο της Ενότητας να αποτελούσε ξεχωριστό κτίριο με εστία και αποθηκευτικό χώρο. Η Ενότητα 4 βρίσκεται, δυτικά της νοτιοδυτικής γωνίας της Ενότητας 1 και μάλλον πρόκειται για κτίριο του ενός δωματίου, με εστία. Εάν αυτά τα δύο δωμάτια με τις εστίες αποτελούσαν ανεξάρτητες οικίες, τότε πρέπει να υποθέσουμε ότι οι χώροι κατάκλισης βρίσκονταν μέσα στα ίδια τα δωμάτια ή ότι μπορεί να υπήρχε ένα είδος σοφίτας πάνω από κάθε δωμάτιο.

Φαίνεται δε, ότι κανένα κτίριο δεν κατασκευάστηκε ανάμεσα στις Ενότητες 3 και 4 κατά τη διάρκεια της φραγκικής περιόδου. Στο συγκεκριμένο σημείο είχε χτιστεί ένα βυζαντινό λουτρό κατά το 12ο αι. Μετά την κατάρρευση του κτιρίου, ο χώρος παρέμεινε ερειπωμένος και, όπως φαίνεται, δεν ανοικοδομήθηκε ούτε κατά τη φραγκική περίοδο, εκτός από την περιοχή του θαλάμου τροφοδοσίας και των δύο πλευρικών δωματίων, τα οποία καλύφθηκαν από την Ενότητα 4.

Πιο δυτικά, όπου διεξήχθησαν ανασκαφές από το 1986 ως το 1988, η στρωματογραφική έρευνα δεν μαρτυρεί κανένα ίχνος φραγκικής εγκατάστασης. Εδώ η μόνη φραγκική δραστηριότητα φαίνεται να έχει σχέση με τη σποραδική απόθεση απορριμμάτων στο έδαφος ή τη δημιουργία λάκκων για τον ίδιο λόγο.

Επίσης, διενεργήθηκαν έρευνες και στην Ενότητα 2, βόρεια της Ενότητας 1. Εδώ ο στόχος της ανασκαφής ήταν διττός. Πρώτον έπρεπε να διευκρινιστεί η κάτοψη της φραγκικής επέκτασης βορείως της εκκλησίας. Η ανασκαφή (μεταξύ 7,50 και 17,25 μ. βορείως της εκκλησίας) έδειξε ότι τα δωμάτια πιθανώς να μην ανήκουν σε ένα μόνο συγκρότημα. Αντίθετα, δεν αποκλείεται τα δύο βορειότερα δωμάτια να αποτελούσαν ανεξάρτητα καταστήματα, με είσοδο από το δρόμο (με κατεύθυνση από Β. προς Ν.) που βρίσκεται δίπλα στον ανατολικό τοίχο της Ενότητας 2.

Δεύτερον, η ανασκαφή στο χώρο 4 της Ενότητας 2 (το δωμάτιο Δ του βυζαντινού συγκροτήματος που συνορεύει με το δυτικό τοίχο του νάρθηκα) έδειξε ότι οι Φράγκοι μετέτρεψαν το χώρο 4 σε νεκροταφείο και ότι μέσα σε σχετικά μικρό διάστημα (ίσως όχι παραπάνω από 60 χρόνια) έθαψαν εκεί παραπάνω από 100 ανθρώπους. Δεν έχει γίνει ακόμη η τελική καταμέτρηση, καθώς δεν έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή του νεκροταφείου. Η ανασκαφή της περιοχής αναμένεται να ολοκληρωθεί μέσα στο 1997.

Στα νοτιοανατολικά της κυρίως αρχαιολογικής ζώνης της αρχαίας Κορίνθου, κοντά στο δημοτικό σχολείο, ο Guy Sanders συνέχισε για δεύτερη χρονιά τη διερεύνηση του ύστερου ρωμαϊκού λουτρού. Το λουτρό σώζεται μόλις λίγο πιο πάνω από το επίπεδο του δαπέδου, ενώ μεγάλα τμήματα από τη μαρμάρινη επένδυση του δαπέδου βρίσκονται ακόμη στη θέση τους. Από το μικρής κλίμακας σταυροειδές σχήμα του λουτρού μάλλον προκύπτει ότι το κτίριο πιθανώς αποτελούσε μέρος μεγαλύτερου ιδιωτικού συγκροτήματος.

Η θεμελίωση του λουτρού φαίνεται ότι είχε διαπεράσει τρία στρώματα παλαιότερης κατοίκησης. Το ένα από τα στρώματα αποτελείται από μια σειρά πρόχειρων τοίχων οι οποίοι δεν ακολουθούν τον προσανατολισμό του σχεδίου πόλης. Στο επίπεδο κατοίκησης βρέθηκε τοιχογραφία που φέρει πίνακες, αλλά και μια τουλάχιστον μορφή – ίσως Νίκη με στεφάνια – σε μεγάλο μέγεθος. Κάτω από την τοιχογραφία βρέθηκε δόμος από καλοχτισμένο πέτρινο τοίχο ή τοιχοβάτη. Αυτά τα παλαιότερα επίπεδα έχουν εντοπιστεί μόνο στη νότια πλευρά του λουτρού και σε μικρές περιοχές.

Ο Sanders επίσης διηύθυνε τις εργασίες σε μια δεύτερη ομάδα δοκιμαστικών τομών, οι οποίες είχαν ανοιχθεί παλαιότερα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, με σκοπό την αποκάλυψη του αιθρίου μιας ρωμαϊκής έπαυλης. Στο αίθριο βρέθηκε μια μαρμάρινη δεξαμενή, όπως και μεγάλο τμήμα από διακοσμημένο μωσαϊκό που πλαισίωνε τη δεξαμενή (impluvium). Φέτος η αρχική τομή επεκτάθηκε προς Α., Β. και Δ. Αποκαλύφθηκε και άλλο τμήμα από το μωσαϊκό αλλά ακόμη δεν έχουν βρεθεί οι εξωτερικοί τοίχοι της έπαυλης. Παρότι σε ένα από τα δωμάτια διατηρείται μωσαϊκό με πολύπλοκα μοτίβα, όπως το μωσαϊκό του αιθρίου με τη δεξαμενή, σε κανένα δεν απεικονίζονται ζώα ή ανθρώπινες μορφές. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν έχει βρεθεί ακόμη το στρώμα καταστροφής με τον οικιακό εξοπλισμό ή σκεύη. Σε αρκετά σημεία το στρώμα κεραμίδων βρίσκεται αμέσως επάνω από το δάπεδο. Η χρονολογία κατασκευής της ρωμαϊκής έπαυλης δεν έχει προσδιοριστεί ακόμη.

CHARLES K. WILLIAMS, II

ΙΣΘΜΙΑ

Οι έρευνές μας κατά το 1996 πάλι επικεντρώθηκαν στο ρωμαϊκό λουτρό βορείως του ναού του Ποσειδώνος. Την

ευθύνη της μελέτης και καταγραφής των αρχιτεκτονικών ευρημάτων είχε ο Fikret Yegul (University of California at Santa Barbara), με τη βοήθεια του Omur Harmansah (Middle Eastern Technical University). Ολοκληρώθηκε η αρχιτεκτονική μελέτη του κτιρίου, στην οποία συμπεριλαμβάνονται και έντεκα λεπτομερείς τομές του λουτρού, σε κλίμακα 1:50. Απομακρύνθηκαν σημαντικές ποσότητες χώματος παλαιότερων ανασκαφών από τη δυτική πλευρά του λουτρού, με αποτέλεσμα να γίνει εφικτή η συστηματική μελέτη της διακόσμησης και του τρόπου θέρμανσης σε αυτό το μέρος του κτιρίου.

Η Jane Philipp (University of Minnesota) συνέχισε τη μελέτη της εσωτερικής διακόσμησης του ρωμαϊκού λουτρού με έμφαση στη χρήση του μαρμάρου. Η μελέτη αυτή είχε ως αποτέλεσμα την ταύτιση μιας μεγάλης μαρμάρινης λεκάνης, η οποία θα πρέπει να προέρχεται από τη νότια αψίδα του δωματίου IX, και αποτελεί το πρώτο κομμάτι, που αποκαλύπτεται από τον εξοπλισμό του κτιρίου. Έχουν επίσης ταυτιστεί, εκτός από το συνηθισμένο λευκό, δέκα περίπου είδη μαρμάρου. Από τη μελέτη των 6.462 θραυσμάτων από το έγχρωμο μάρμαρο του δωματίου IX έχουν προκύψει σημαντικές πληροφορίες, όχι μόνο σχετικά με την αρχική εντυπωσιακή διακόσμηση του δωματίου, αλλά και για την κατάστασή του τη στιγμή της κατάρρευσης των θόλων του κτιρίου στο τέλος της αρχαιότητας.

Κατά τον καθηγητή Yegul υπάρχει η πιθανότητα τα ερείπια του λουτρού να αντιπροσωπεύουν δύο σημαντικές οικοδομικές περιόδους που πιθανότατα τοποθετούνται στο 2ο αι. μ.Χ. Η θεωρία αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται τόσο από τη μελέτη της αρχιτεκτονικής, όσο και από τα κινητά ευρήματα. Εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας στους Kathleen Slane και John Hayes για τη συμβολή τους στην εξέταση της κεραμικής από επιλεγμένα σημεία του ρωμαϊκού λουτρού.

Συνεχίστηκαν επίσης οι έρευνες στην περιοχή του λεγόμενου Ανατολικού Χώρου, ανατολικά του ναού του Ποσειδώνος, που είχε ανασκαφεί μερικώς από τον καθηγητή Paul Clement (University of California, Los Angeles) στην περίοδο 1970-1972. Βασικό στοιχείο στη μελέτη μας αποτελεί ένα ψηφιακό σχέδιο της περιοχής, το οποίο εκπόνησε η Kathryn Connor (Mount Holyoke College). Αυτό το σχέδιο απεικονίζει 185 τοίχους περίπου, οι οποίοι έχουν χωριστεί σε εννέα κατηγορίες σύμφωνα με την τεχνική της κατασκευής τους. Από τη λεπτομερή μελέτη των περιοχών, όπου ήδη έχουν διεξαχθεί ανασκαφές, προκύπτει ότι υπάρχουν αρκετές οικοδομικές περίοδοι. Η πρώτη περίοδος πιθανώς να ανήκει στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., με σημαντικές ανακαινίσεις στα μέσα του 3ου, στον 5ο και 7ο αι. μ.Χ. Προς το παρόν είναι μάλλον αδύνατον να προσδιορίσουμε την ακριβή λειτουργία των κτιρίων της περιοχής και τη σχέση τους με το ιερό, αν και έχει γίνει σχετική πρόοδος στην πορεία των ερευνών μας. Προετοιμάζουμε επίσης μια προκαταρκτική έκθεση των ανασκαφών μας στον Ανατολικό Χώρο.

Τη συντήρηση των ευρημάτων έχουν αναλάβει οι Nancy Buschini (Harvard University) και Blanche Kim (University of Delaware). Έχει σημειωθεί πρόοδος στη συντήρηση της κεραμικής και στην ταξινόμηση των ευρημάτων καθώς και στη μεταφορά των συντηρημένων αντικειμένων στον υπολογιστή με βάση δεδομένων, ενώ υπάρχουν μακροπρόθεσμα σχέδια συντήρησης όλου του υλικού από τις παλαιότερες ανασκαφές των Πανεπιστημίων του Ohio (OSU) και της California (UCLA).

Η συντήρηση του μονόχρωμου μωσαϊκού από το δωμάτιο VI του ρωμαϊκού λουτρού στην ουσία ολοκληρώθηκε το 1995. Οι εργασίες φέτος επικεντρώθηκαν σε επισκευές από ζημιές που συνέβησαν κατά τη διάρκεια του χειμώνα, καθώς και στη συντήρηση του μωσαϊκού στις άκρες. Την ευθύνη του έργου είχε ο Παναγιώτης Ηλίας, με τη βοήθεια μελών του προσωπικού μας. Απομένει επίσης να γίνει κάποια συντήρηση στο εσωτερικό του μωσαϊκού. Περιμένουμε δε την έγκριση στην αίτησή μας να τοποθετηθεί στέγη πάνω από το δωμάτιο VI του λουτρού για την προστασία αυτού του σημαντικού μνημείου.

Μια σημαντική καινοτομία φέτος αποτέλεσε η έναρξη του Hexamillion Spolia Project από το Πανεπιστήμιο του Chicago σε συνεργασία με την 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Σκοπός του προγράμματος είναι η ταύτιση, περιγραφή, φωτογράφηση, σχεδίαση και μελέτη όλων των αρχαίων πλίνθων του Εξαμιλίου (ο πρώιμος βυζαντινός τοίχος κατά μήκος του Ισθμού της Κορίνθου), οι οποίες χρονολογούνται στα χρόνια κατασκευής του τείχους, στον 5ο αι. μ.Χ. ή αργότερα. Πρωταρχικός μας στόχος στον πρώτο χρόνο του προγράμματος ήταν η επεξεργασία τεχνικών και μεθόδων για την ταύτιση και καταγραφή των παλαιότερου υλικού (spolia) που είχε χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή του τοίχου. Στα πλαίσια της έρευνάς μας ταυτίστηκαν, περιγράφηκαν, φωτογραφήθηκαν και σχεδιάστηκαν πάνω από 200 πλίνθοι. Την εποπτεία των ερευνών είχαν οι Frederick Schulz (Ohio State University) και Jon Frey (University of California, Berkeley). Αναμένεται ότι θα υπάρξουν σημαντικές πληροφορίες όσον αφορά στα αρχαία κτίρια του ιερού ή κοντά στο ιερό, όπως και από άλλες περιοχές του Ισθμού.

TIMOTHY E. GREGORY

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μουσείο Σπάρτης

Συνεχίστηκαν και κατά τη φετινή χρονιά οι εργασίες τακτοποίησης των κατάμεστων αποθηκών του Μουσείου Σπάρτης με στόχο την καλύτερη κατανομή του υλικού και τον ευκολότερο εντοπισμό του. Παράλληλα, μετά τη διαπίστωση φθορών σε σακούλες, ξύλινους δίσκους και ενδείξεις του παλαιότερου κυρίως υλικού, έγινε προσπάθεια αποκατάστασης των φθαρμένων υλικών. Στα πλαίσια προσπάθειας αναδιοργάνωσης του υλικού κατά είδος, ξεκίνησε η τακτοποίηση κατά οικόπεδο της κεραμικής των σωστικών ανασκαφών της δεκαετίας του 1980 που φυλάσσονται στις αποθήκες του Μουσείου. Παράλληλα άρχισε η οργάνωση των νέων αποθηκών που στεγάζονται μαζί με τα γραφεία της Εφορείας, μετά τον Οκτώβριο του 1995, στο κτίριο της οδού Κ. Παλαιολόγου 133. Οι αποθηκευτικοί αυτοί χώροι χρησιμεύουν για τη φύλαξη των ομάδων της κεραμικής των σωστικών ανασκαφών της δεκαετίας του 1990, οι οποίες μέχρι τη μεταφορά τους στους νέους αποθηκευτικούς χώρους φυλάσσονταν στη μικρή αυλή του Μουσείου Σπάρτης, με αποτέλεσμα να καταστραφούν σε κάποιες περιπτώσεις οι ενδείξεις εξαιτίας των καιρικών συνθηκών. Τα ακέραια ή πιο αξιόλογα ευρήματα, καθώς και τα κάθε είδους μικροευρήματα των προαναφερθέντων σωστικών ανασκαφών, μεταφέρονται στις αποθήκες του Μουσείου Σπάρτης. Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα των δύο τελευταίων δεκαετιών έχει αυξήσει κατά πολύ τον αριθμό των σωστικών ανασκαφών, επακόλουθο του οποίου είναι και η αύξηση του υλικού προς αποθήκευση (κυρίως οστράκων). Στην αύξηση αυτή συνέβαλε και η επέκταση του οικοδομικού ελέγχου σε πολλές περιοχές καθώς και η, από το 1995, επέκταση της κήρυξης ως αρχαιολογικού χώρου του μεγαλύτερου μέρους της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης και του οικισμού της Μαγούλας.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ - ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

Αποθήκη Αφισσού

Κατά τις απογευματινές ώρες της 17ης Ιουνίου 1996 εκδηλώθηκε μικρής έκτασης πυρκαγιά, από άγνωστη αιτία, σε αποθήκη αρχαίων στην κοινότητα Αφισσού πλησίον της Σπάρτης, η οποία ενοικιάζεται από την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή και όπου φυλάσσονται ευρήματα από τις ανασκαφές του καθηγητή Η. Catling στο Μενελάιο Σπάρτης. Ακολούθησε αυτοψία εκπροσώπων της Εφορείας στην αποθήκη. Διαπιστώθηκε ότι η φωτιά είχε θίξει κυρίως το μεσαίο από τα τρία dexions με αρχαία της εσωτερικής αποθήκης στο ισόγειο του διώροφου ενοικιαζόμενου κτιρίου.

Στη συνέχεια, συγκροτήθηκε ομάδα εργασίας αποτελούμενη από την υπογράφουσα, τη Μάρθα Χατζοπούλου, συντηρήτρια μετάλλινων αντικειμένων της Ε΄ ΕΠΚΑ, τη Γεωργία Κωνσταντοπούλου, συντηρήτρια πήλινων αντικειμένων της Ε΄ ΕΠΚΑ και το Βασίλη Σταματάκο, φύλακα αρχαιοτήτων της Ε΄ ΕΠΚΑ. Σκοπός της ομάδας ήταν η πλήρης και λεπτομερής απογραφή των ζημιών σε αρχαιολογικό υλικό που προκλήθηκαν από τη φωτιά, η συντήρηση των θιγμένων αρχαίων – όπου αυτό ήταν δυνατόν – και η αντικατάσταση των κατεστραμμένων κιβωτίων αποθήκευσης των αρχαίων. Η εργασία αυτή έλαβε χώρα στα εργαστήρια συντήρησης της Ε΄ ΕΠΚΑ στο Μουσείο Σπάρτης, όπου μεταφέρονταν κατά διαστήματα κιβώτια με αρχαία από την αποθήκη Αφισσού προς έλεγχο. Σε όλα τα στάδια της διαδικασίας αυτής σημαντική υπήρξε η βοήθεια του ζεύγους Catling.

Σε μία πρώτη φάση ελέγχθηκαν τα 37 κιβώτια με το θιγμένο αρχαιολογικό υλικό και συντάχθηκαν ισάριθμα δελτία απογραφής.

Σύμφωνα με την τελευταία ομαδοποίηση, διακρίναμε τις ακόλουθες κατηγορίες:

Αρχαία που επιδέχονται συντήρηση: αφορά κυρίως σε μετάλλινα αντικείμενα. Πρόκειται για χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα, που έχουν θιχτεί από τη φωτιά αλλά επιδέχονται επιφανειακό καθαρισμό και μικροεπεμβάσεις, οι οποίες και πραγματοποιήθηκαν. Πλήρης αποκατάσταση της ζημιάς είναι αδύνατη.

Αρχαία που δεν επιδέχονται συντήρηση: εδώ ανήκει το μεγαλύτερο τμήμα των πήλινων θιγμένων αρχαίων. Τα αρχαία αυτά διατηρούν την αρχική μορφή τους· φέρουν όμως ίχνη κάπνας ή καψίματα κατά τόπους ή κομμάτια από το καμένο πλαστικό υλικό εντός του οποίου φυλάσσονταν. Οποιαδήποτε επέμβαση για αποκατάσταση σε αυτά – πέρα από ένα απλό πλύσιμο – θα οδηγήσει σε αφαίρεση και της άθικτης επιδερμίδας του αρχαίου.

Αρχαία εντελώς κατεστραμμένα: πρόκειται για αρχαία, στα οποία η προκληθείσα ζημιά είναι τόσο μεγάλη ώστε έχει αλλοιωθεί η αρχική τους μορφή.

Καταμετρήθηκαν συνολικά 3.204 αρχαία αντικείμενα. Εξ αυτών θιγμένα από τη φωτιά είναι 906 πήλινα και 550 μετάλλινα αντικείμενα. Από αυτά χαρακτηρίστηκαν ως εντελώς κατεστραμμένα 78 πήλινα και 134 μετάλλινα αντικείμενα. Στα θιγμένα από τη φωτιά αρχαία περιλαμβάνονται όστρακα, πήλινα ειδώλια διαφόρων εποχών, καρφιά, περόνες, δαχτυλίδια, χάλκινα ελάσματα κτλ.

Τέλος, πραγματοποιήθηκε ένας δεύτερος γενικός έλεγχος στα υπόλοιπα κιβώτια αποθήκευσης αρχαίων της αποθήκης, που ανέρχονται σε 33. Διαπιστώθηκε ότι πέραν από τέσσερα κιβώτια με θιγμένο οστεολογικό υλικό, τα υπόλοιπα παρέμειναν ανεπηρέαστα από τη φωτιά. Για την αποφυγή ανάλογων δυσάρεστων συμβάντων στο μέλλον, η Υπηρεσία ενεργοποιήθηκε – σε συνεργασία με τις αρμόδιες κεντρικές Υπηρεσίες του ΥΠΠΟ και την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή – για την εγκατάσταση συναγερμού και συστημάτων πυρανίχνευσης και πυρασφάλειας στην αποθήκη.

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Συλλογή Γυθείου

Για δύο και πλέον μήνες (τέλη Απριλίου-αρχές Ιουλίου) όλοι οι αρχαιολόγοι της Εφορείας δηλαδή οι Ελένη Ζαββού, Αθανάσιος Θέμος, Άννα Καραπαναγιώτου, Ελένη Κουντούρη, Ιωάννα Ευσταθίου και Αναστασία Ράμμου, απασχολήθηκαν με τη μεταφορά των αρχαιοτήτων του Μουσείου Γυθείου σε νέο προσωρινό αποθηκευτικό χώρο.

Η Συλλογή του Γυθείου μέχρι το Μάιο του έτους 1996, στεγαζόταν σε τμήμα του ισόγειου χώρου του νεοκλασικού κτιρίου του δημαρχείου του Γυθείου. Λόγω των εργασιών αναπαλαίωσης του δημαρχιακού μεγάρου, ο δήμος Γυθείου ενοικίασε αποθηκευτικό χώρο στην οδό Διρού, με σκοπό τη μεταφορά και προσωρινή αποθήκευση της Συλλογής σε νέο χώρο, ώστε να είναι δυνατή η μελέτη των ήδη υπαρχόντων αρχαιοτήτων, καθώς και απρόσκοπτος ο εμπλουτισμός της Συλλογής με μελλοντικά ευρήματα. Ας σημειωθεί ότι το δημοτικό συμβούλιο του δήμου Γυθείου παραχώρησε οριστικά, με την υπ' αριθ. 43/96 απόφασή του, το παλαιό διατηρητέο κτίριο του Παρθεναγωγείου της πόλης στο Υπουργείο Πολιτισμού, προκειμένου να μεταστεγαστεί εκεί η Συλλογή και να δημιουργηθεί ένας σύγχρονος μουσειακός χώρος. Με απόφαση του ΥΠΠΟ εγκρίθηκε η αποδοχή της παραχώρησης του κτιρίου και μετά από την απόφαση αυτή τελείωσε η «περιπέτεια» της οριστικής μεταστέγασης της Συλλογής του Γυθείου, που είχε ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, σε άλλον καταλληλότερο χώρο. Ήταν φανερό ότι εδώ και πολλά χρόνια ο χώρος που στεγαζόταν η Συλλογή δεν πληρούσε, λόγω έλλειψης χώρου, τους στοιχειώδεις όρους – μερικής έστω – έκθεσης και αποθήκευσης.

Υπό την άμεση εποπτεία και συμμετοχή του επιστημονικού προσωπικού που προαναφέρθηκε, πραγματοποιήθηκαν οι παρακάτω εργασίες. Ελέγχθηκαν με συστηματικό τρόπο τα ευρετήρια του Μουσείου και έγινε ταύτιση των αντικειμένων. Ως βάση χρησιμοποιήθηκε, αφ' ενός ο κατάλογος του Μουσείου που περιέχει την καταγραφή των αρχών της δεκαετίας του 1960 από την τότε Επιμελήτρια της Εφορείας Θεοδώρα Καράγιωργα (αριθ. Συλλογής Γυθείου 1-148), καθώς και ο παλαιότερος προπολεμικός κατάλογος του Εφόρου Θεμιστοκλή Καραχάλιου. Ας σημειωθεί ότι καταγεγραμμένα στον κατάλογο του Μουσείου Γυθείου είναι και τα αντικείμενα της ανασκαφής των Αιγιών (αριθ. Συλλογής Γυθείου 149-748), που πραγματοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 από το συνάδελφο Ζήση Μπόνια και τα οποία είχαν μεταφερθεί κατά το παρελθόν στο Μουσείο Σπάρτης, όπου και φυλάσσονται έκτοτε. Μετά την πλήρη τακτοποίηση της Συλλογής θα γίνει και η μεταφορά των ευρημάτων αυτών στο νέο χώρο. Παράλληλα, ελέγχθηκαν προβλήματα διπλοκαταγραφών και δόθηκαν αριθμοί σε ακατάγραφα αντικείμενα. Στον ίδιο χώρο εργάστηκαν και αρχαιολόγοι της 5ης ΕΒΑ, οι οποίοι δημιούργησαν κατάλογο με τα αντικείμενα της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής περιόδου που φυλάσσονται στον ίδιο χώρο λόγω έλλειψης Μουσείου της 5ης ΕΒΑ.

Η μεταφορά των αρχαίων πραγματοποιήθηκε στη νέα αποθήκη κατά θεματικές ενότητες (γλυπτά, επιγραφές, αρχιτεκτονικά μέλη κτλ.). Προηγουμένως, τα μικρότερα αντικείμενα και η κεραμική συσκευάστηκαν κατά κατηγορίες σε χαρτόκουτα. Στο νέο χώρο κατασκευάστηκαν από το εργατοτεχνικό δυναμικό της Υπηρεσίας ράφια από ξύλο. Τα αντικείμενα τοποθετήθηκαν στο νέο χώρο θεματικά και αναγράφηκαν οι αριθμοί τους σε πινακίδες. Στο νέο χώρο επίσης ανασυστάθηκε διευρυμένο το φυλακείο, ώστε να περιλάβει και χώρο γραφείου.

Στο ισόγειο του δημαρχιακού μεγάρου παρέμειναν σε ασφαλισμένο χώρο μόνον μερικά δυσμετακίνητα αντικείμενα (σαρκοφάγοι, μεγάλες στήλες), προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν φθορές που θα μπορούσαν να προκληθούν από τις πολλές μετακινήσεις τους.

Τέλος πρέπει να μνημονευθεί η προσφορά των συντηρητών, του εργατοτεχνικού προσωπικού και των φυλάκων της Εφορείας. Οι δύο συντηρητές μας, ο Καλλίδωρος Χατζόπουλος, υπεύθυνος για τα ψηφιδωτά και ο Δημήτρης Κουκούτσης, υπεύθυνος για τα γλυπτά, υπερέβαλαν εαυτούς βρίσκοντας πολλές λύσεις σε οποιοδήποτε πρόβλημα ανέκυπτε. Άγρυπνοι επιβλέποντες αλλά και πολύτιμοι βοηθοί όλων των εργασιών του ελέγχου, συσκευα-

σίας και μεταφοράς υπήρξαν ο αρχιφύλακας της Συλλογής, Παναγιώτης Πλαγιαννάκος και ο μόνιμος εργατοτεχνίτης του Γυθείου, Βαγγέλης Δερδελάκος. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Π. Πλαγιαννάκος γνώριζε πολύ καλά το υλικό της Συλλογής και τον τόπο της αποθήκευσής του μέσα στον παλαιό χώρο. Πρέπει ακόμη να αναφερθεί η προθυμία με την οποία εκτέλεσαν τα καθήκοντά τους οι δύο νεότεροι φύλακες του Γυθείου, η Ελεωνόρα Πλαγιαννάκου της Ε΄ ΕΠΚΑ και ο Γεώργιος Γαβάκης της 5ης ΕΒΑ, ο οποίος συστεγάζεται στη Συλλογή Γυθείου.

Ο δήμος Γυθείου διέθεσε όσα οικονομικά μέσα μπορούσε για την πραγματοποίηση της μεταφοράς. Το προσωπικό ενδιαφέρον αλλά και η υπομονή του δημάρχου του Γυθείου Αλέξανδρου Ανδρεάκου βοήθησαν καθοριστικά στην όλη επιχείρηση.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης στεγάζεται σε μισθωμένο διώροφο οίκημα με αυλή και αποθήκη στο κέντρο της πόλης (οδός Σταθοπούλου 9). Αν και το μικρό κτίριο πληροί τις στοιχειώδεις ανάγκες φύλαξης και ασφάλειας των αρχαίων, δεν υπάρχει η δυνατότητα να στεγαστούν σε αυτό οι πολυπληθείς αρχαιολογικοί θησαυροί της Μεγαλοπολίτιδος και ως εκ τούτου ένα σημαντικό τμήμα αυτών εκτίθεται στο Μουσείο Τρίπολης. Επιπλέον, πλήθος αρχιτεκτονικών μελών παραμένουν κατά χώραν στον αρχαιολογικό χώρο βόρεια της σύγχρονης πόλης, αφού δεν υπάρχει προς το παρόν επαρκής στεγασμένος χώρος για την αποθήκευση και φύλαξή τους. Το πρόβλημα έχει καταστεί ιδιαίτερα πιεστικό από το 1994, όταν ξεκίνησε η συνεργατική ανασκαφή του προϊσταμένου της Ε΄ ΕΠΚΑ Θεόδωρου Σπυρόπουλου με το Πανεπιστήμιο του Marburg (καθηγ. Η. Lauter) στην αγορά της αρχαίας πόλης, η οποία έφερε στο φως πλήθος σημαντικών ευρημάτων που χρήζουν όχι μόνο φύλαξης, αλλά και άμεσης ανάδειξης.

Οι προσπάθειες που είχε ξεκινήσει η Ε΄ ΕΠΚΑ ήδη από τις αρχές του 1990 για τη μεταστέγαση της Συλλογής και την ίδρυση ενός σύγχρονου Μουσείου στην περιοχή άρχισαν να τελεσφορούν το 1996. Ο δήμος Μεγαλοπολιτών, ευαισθητοποιημένος σε θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς, παραχώρησε στο ΥΠΠΟ με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου ακίνητο για την ίδρυση Αρχαιολογικού Μουσείου[1]. Πρόκειται για ένα επιβλητικό, παραδοσιακό, λιθόκτιστο, κεραμοσκεπές διώροφο οίκημα, που χτίστηκε λίγο μετά τους βαλκανικούς πολέμους για να στεγάσει το γηροκομείο της πόλης. Με το όνομα αυτό (Γηροκομείο) είναι γνωστό έως σήμερα. Το κτίριο, συνολικού εμβαδού 450 τ.μ. περίπου, βρίσκεται σε χαμηλό λόφο παραχωρηθείσας επιφάνειας 8 στρεμμάτων περίπου, στις βόρειες παρυφές του σύγχρονου πολεοδομικού ιστού, πλησίον του οδικού άξονα Μεγαλόπολης-Καρύταινας και έχει θέα προς τον αρχαιολογικό χώρο της πόλης, από τον οποίο η απόσταση δεν είναι μεγάλη. Η Υπηρεσία διαβίβασε τη σχετική πράξη παραχώρησης στο ΥΠΠΟ για γνωμοδότηση και εισηγήθηκε με ενθουσιασμό την αποδοχή της. Στο σκεπτικό της θετικής εισήγησης έπαιξε βαρύνοντα ρόλο και η άποψη ότι η ίδρυση ενός σύγχρονου Αρχαιολογικού Μουσείου θα συντελέσει αποφασιστικά στην πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, η οποία έχει γνωρίσει από το 1960 τις δυσάρεστες συνέπειες από την αδιάκοπη εκμετάλλευση λιγνιτικών κοιτασμάτων για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Επίσης κατά το έτος 1996 συνεχίστηκαν στο υπάρχον κτίριο της Συλλογής οι καταγραφές και φωτογραφήσεις των εισερχόμενων αρχαίων των ετών 1995 και 1996[2]. Καταγράφηκαν συνολικά 58 αρχαία αντικείμενα (αριθ. ευρ. 342-400) προερχόμενα κυρίως από τις ανασκαφές στην αρχαία αγορά και το θέατρο της Μεγαλόπολης, όπως επίσης και από κατασχέσεις, παραδόσεις και εντοπισμούς αρχαιοτήτων. Επιπλέον συνεχίστηκε ο επανέλεγχος όλων των αρχαίων αντικειμένων της Συλλογής.

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

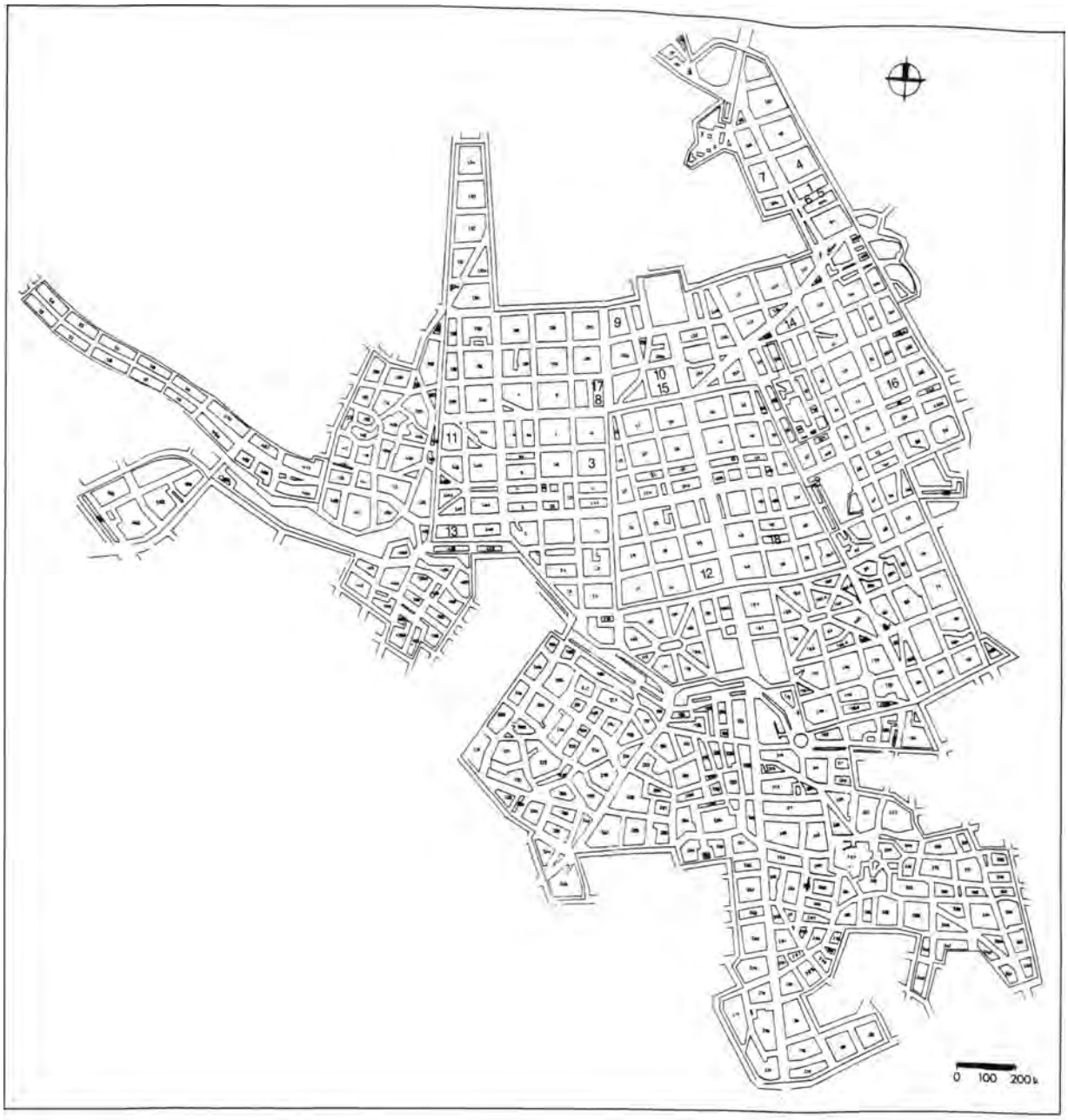
Σπάρτη (Σχέδ. 1)

1. Οδός Στάουφερτ 5 (Ο.Τ. 97, οικόπεδο Λυκούργου και Μηλίτσας Κάρελα)

Η ανασκαφή του οικοπέδου κατά το διάστημα από 19-7-96 έως 5-11-96 αποκάλυψε επάλληλες φάσεις αρχιτεκτονικών λειψάνων στο νοτιοανατολικό κυρίως τμήμα

1. Η αριθ. 98/96 σχετική απόφαση του δημοτικού συμβουλίου Μεγαλόπολης.

2. Στο έργο της καταγραφής και ελέγχου των αρχαίων της Συλλογής συνέδραμε η αρχαιολόγος Βίκυ Κρεββατά.

Σχέδ. 1. Σπάρτη. Τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται τα ανεσκαμμένα οικόπεδα του 1996.

του οικοπέδου σε βάθος που ξεκινούσε από 1,53 μ. Όλοι οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους μικρού και μετρίου μεγέθους, με λάσπη για συνδετικό υλικό. Η αποκατάσταση της κάτοψης κάποιου κτιρίου δεν είναι προς το παρόν δυνατή, διότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι τοίχοι ή τμήματά τους, είχαν καταστραφεί για τη θεμελίωση των υστερότερων φάσεων των κατασκευών. Η ανασκαφική έρευνα του χώρου όμως έφθασε σε πολλά σημεία σε βάθος 3,30 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Στάουφερτ, όπου αποκαλύφθηκε διάσπαρτη, καλής ποιότητας κεραμική των ύστερων γεωμετρικών και των αρχαϊκών χρόνων. Σε βάθος 3,10 μ. περίπου εντοπίστηκε σε πολλά σημεία στρώμα πολύ σκληρού χώματος, χρώματος καστανέρυθρου, που μάλλον δημιουργήθηκε από τη διάλυση τοίχων κατασκευασμένων από ωμές πλίνθους.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου η ανασκαφική έρευνα έφθασε μέχρι βάθ. 3,34 μ., όπου αποκαλύφθηκε το φυσικό έδαφος. Στο χώρο αυτό τα αρχιτεκτονικά λείψανα ήταν λιγότερα – αποκαλύφθηκαν μόνο λίγα λείψανα τοίχων και τμήμα δαπέδου σε βάθος 2,14 μ.

Στο βορειοανατολικό τομέα αποκαλύφθηκαν ελάχιστα οικοδομικά λείψανα και μικρής έκτασης στρώμα καταστροφής από κεραμίδες και λίθους σε βάθος από 2,30 έως 2,45 μ. περίπου. Τέλος, στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου η ανασκαφή έδειξε ότι ο χώρος ήταν υπαίθριος κατά την αρχαιότητα, αφού σε βάθος 1,50 μ. αποκαλύφθηκε κτιστό πηγάδι, εσωτ. διαμ. 1,10 μ. Τα τοιχώματα του πηγαδιού ήταν κατασκευασμένα από αργούς λίθους, ενώ στο ανώτερο τμήμα του είχαν χρησιμοποιηθεί και πώρινες λιθόπλινθοι. Από την ανασκαφή του πηγαδιού που έφτασε σε βάθος 3,30 μ. συγκεντρώθηκαν μελαμβαφή και αβαφή όστρακα της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής και τεμάχια αμφορέων.

Η επίχωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων σε όλη την έκταση του οικοπέδου ήταν πλούσια σε κεραμική από τα αρχαϊκά μέχρι τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια. Η παρατήρηση όμως της στρωματογραφίας δεν ήταν δυνατή εξαιτίας των συνεχών παραβιάσεων των στρωμάτων κατά την οικοδόμηση των μεταγενέστερων τοίχων. Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγονται τμήματα ειδωλίων ανθρώπινων μορφών και ζώων (Μ.Σ. αριθ. 13711 α-ι), τμήμα πήλινου αναθηματικού πλακιδίου με την παράσταση καθιστής σε θρόνο μορφής (Μ.Σ. αριθ. 13712), ακέραιο άωτο σκυφίδιο με τοιχώματα με κάθετες αυλακώσεις, μελαμβαφές στο εσωτερικό του και εξωτερικά άβαφο (Μ.Σ. αριθ. 13702), τροχήλατος λήχνος των ελληνιστικών χρόνων με καστανέρυθρο επίχρισμα (Μ.Σ. αριθ. 13714) και τμήμα τροχήλατου μελαμβαφούς λήχνου με οριζόντια λαβή (Μ.Σ. αριθ. 13718) της ελληνιστικής εποχής. Ακόμη, αποκαλύφθηκε σημαντικός αριθμός μικκύλων αγγείων, όπως μια υδρία με διακόσμηση από ερυθρό γάνωμα (Μ.Σ. αριθ. 13701α), τρίωτο αγγείο με κωνικό πόδι (Μ.Σ. αριθ. 13701β) – και τα δύο από το βορειοδυτικό χώρο του οικοπέδου (Πίν. 41 α-β). Αποκαλύφθηκε επίσης μελαμβαφής οινοχοΐσκη ελλιπής ως προς τη λαβή (Μ.Σ. αριθ. 13703α), μεγάλο τμήμα μελαμβαφούς κυπέλλου (Μ.Σ. αριθ. 13716) και τμήμα ακροκέραμου με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση[3] (Μ.Σ. αριθ. 13717) (Πίν. 41 γ) από το βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, χάλκινα άγκιστρα, χάλκινος σύνδεσμος και λαβή σκεύους (λέβητος;) (ΜΣ. αριθ. 13723) του 6ου αι. π.Χ., του τύπου των λαβών με ανθέμιο για τη στερέωσή τους[4] (Πίν. 41 δ).

Από τα νομίσματα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, μπορούν να ταυτιστούν λόγω της διατήρησής τους τα ακόλουθα:

Χάλκινο νόμισμα της Σπάρτης από την αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος, των ετών 43-31 π.Χ.[5]. Χάλκινο νόμισμα της Σπάρτης των ετών 48-40 π.Χ.[6] σε βάθος 1,45 μ. Δύο χάλκινα νομίσματα της Σπάρτης των ετών 48-40 π.Χ.[7] σε βάθος 1,75 και 1,57 μ. Χάλκινο νόμισμα της Σπάρτης των χρόνων 43-31 π.Χ.[8] σε βάθος 1,69 μ. Χάλκινο νόμισμα με την παράσταση τρίποδα ανάμεσα σε δάφνες στον οπισθότυπο. Χάλκινο νόμισμα της Σικυώνος αρκετά φθαρμένο σε βάθος 1,75 μ. Χάλκινο νόμισμα της εποχής του Διοκλητιανού από το βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής σε βάθος 1,65 μ.

Η ανασκαφική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε λόγω της λήξης της σύμβασης του εργατοτεχνικού προσωπικού.

2. Οδός Αρχιδάμου 143 (Ο.Τ. Π3, οικόπεδο Σωτ. Καρούνου και Γεωρ. Καλαμαρά)

Η ανασκαφή του οικοπέδου[9], το οποίο παρουσίαζε έντονη κατωφερική κλίση λόγω της θέσεώς του στη δυτική πλευρά του λόφου του Ξενία της Σπάρτης, αποκάλυψε αρχαιότητες μόνο στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου (Σχέδ. 2) πάνω από το επίπεδο της οδού Αρχιδάμου, η οποία, όπως φάνηκε, έχει διανοιχτεί στα κατώτερα τμήματα της δυτικής κλιτύος του λόφου.

Συγκεκριμένα, στο βορειοδυτικό τμήμα της ιδιοκτη-

3. A.J.B. Wace, Excavations at Sparta, 1907. The City Wall, BSA 13 (1906-7), σ. 14-15, εικ. 5 (δεξιά).

4. Πρβλ. τη λαβή με ανθέμιο από την Ολυμπία, H.-V. Herrmann, Die Kessel der orientalisierenden Zeit, Teil I, Olympische Forschungen VI, Berlin 1966, αριθ. B 5685, σ. 139, πίν. 61. Για τους τύπους των λαβών με ανθέμιο και τις παραλλαγές τους πρβλ. W. Gauer, Die Bronzegefässe von Olympia, Teil I, Olympische Forschungen XX, Berlin 1991, σ. 205-211, πίν. 36-43. Το πίσω μέρος του πηνιόσχημου στελέχους και του ανθεμίου της λαβής του οικοπέδου Κάρελα σώζουν το μόλυβδο που είχε χρησιμοποιηθεί για τη στερέωσή τους πάνω στο χάλκινο λέβητα.

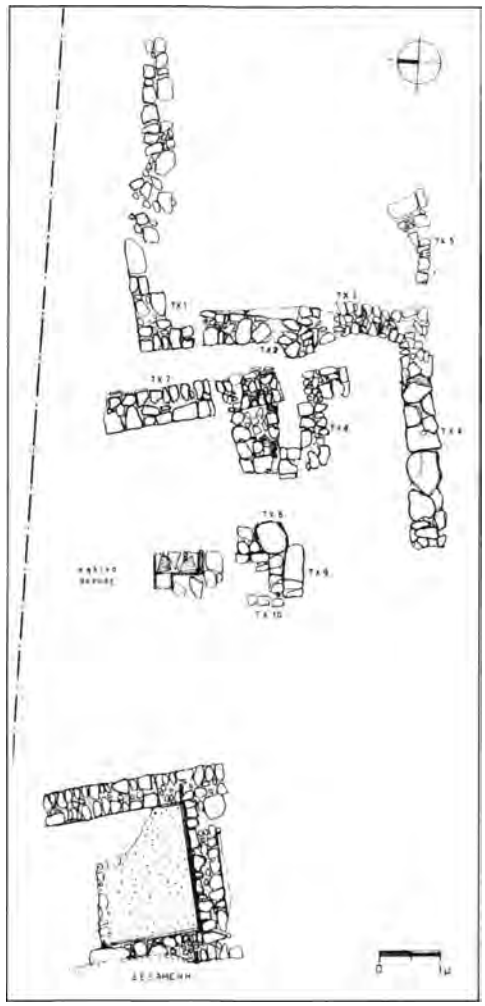
5. S. Grunauer von Hoerschelmann, Die Münzprägung der Lakedaimonier, Berlin 1978, Gruppe XVI.

6. Ό.π., Gruppe XIII.

7. Ό.π., Gruppe XIV.

8. Ό.π., Gruppe XVI.

9. Το ημερολόγιο της ανασκαφής, που διενεργήθηκε κατά το διάστημα 20-6-96 έως 16-7-96, τήρησε αρχικά η υπογράφουσα και στη συνέχεια η συμβασιούχος αρχαιολόγος Κλεοπάτρα Μητσάκη. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο οικοδομικός έλεγχος στην περιοχή έχει επεκταθεί τα τελευταία χρόνια, γι' αυτό και τα μοναδικά αρχαία λείψανα που έχουν ανασκαφεί ως τώρα είναι ένας τάφος των ρωμαϊκών χρόνων. Βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 157.

Σχέδ. 2. Σπάρτη. Οδός Αρχιδάμου 143. Κάτοψη της ανασκαφής.

σίας αποκαλύφθηκε η ανώτερη επιφάνεια της θεμελίωσης των τοίχων 1, 2 και 5 σε βάθος κυμαινόμενο από 1,60 έως 1,80 μ. πάνω από την επιφάνεια του οδοστρώματος της οδού Αρχιδάμου. Στην ίδια οικοδομική φάση φαίνεται ότι ανήκαν και οι τρεις πλευρές της αδιάγνωστης μικρής κατασκευής (πιθανώς κατεστραμμένη δεξαμενή) που αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά της ανασκαφής (Τχ6, 9, 10) αλλά σε μικρότερο βάθος λόγω της κλίσεως του εδάφους (βάθος ανώτερης επιφάνειας τοίχου 6: 0,90 μ., τοίχου 9: 0,72 μ. και τοίχου 10: 0,65 μ.). Αξιοσημείωτη ήταν η αποκάλυψη τμημάτων οστών ζώων κάτω από τη θεμελίωση του Τχ10.

Σε πρωιμότερη οικοδομική φάση ανήκαν τα λείψανα στρώματος καταστροφής στέγης κτιρίου που αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 1,22 έως 1,10 μ. κάτω από τη θεμελίωση του Τχ1. Από την αφαίρεσή του συγκεντρώθηκε χρηστική κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, καθώς και θραύσματα κονιάματος με διακόσμηση ερυθρού χρώματος. Σε συσχετισμό με το στρώμα αυτό, αποκαλύφθηκαν τα λείψανα των τοίχων 3, 4, 7 και 8. Συγκεκριμένα ο Τχ3 που είχε την ίδια κατεύθυνση (Β.-Ν.) με τον Τχ1, αποκαλύφθηκε με τη συνέχιση της ανασκαφής ακριβώς κάτω από αυτόν.

Με την αφαίρεση του ίδιου στρώματος καταστροφής στα δυτικά του Τχ1, εντοπίστηκε σε βάθος 0,95 μ. η ανώτερη επιφάνεια του Τχ7 και στα δυτικά του, σε βάθος από 0,73 έως 0,65 μ., αποκαλύφθηκαν καλοδιατηρημένα αγγεία της ελληνιστικής εποχής: μικρός χειροποίητος λύχνος (Μ.Σ. αριθ. 13681), σχεδόν ακέραιος κάνθαρος με διακόσμηση τύπου Δυτικής Κλιτύος (Μ.Σ. αριθ. 13675), θραύσματα μελαμβαφούς υδρίας (Μ.Σ. αριθ. 13682α) και μικρή χάλκινη κεφαλή φιδιού (τμήμα λαβής ή κοσμήματος;). Στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,45 μ. τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου και στα δυτικά του θραύσματα αποθηκευτικού πίθου, ο οποίος πρέπει να βρισκόταν κατά χώραν αφού το δάπεδο έμοιαζε να είχε διαμορφωθεί κατάλληλα για την ένθεσή του. Μετά την αφαίρεση των τεμαχίων του πίθου εντοπίστηκε σε βάθος 0,80 μ. μόνωτο μελαμβαφές σκυφίδιο (Μ.Σ. αριθ. 13676), τεμάχια κανθάρου με πολύ λεπτά τοιχώματα και διακόσμηση τύπου Δυτικής Κλιτύος με εγχάραξη και επίθετο λευκό χρώμα (Μ.Σ. αριθ. 13680), τμήμα ειδωλίου βοοειδούς κατασκευασμένο με μήτρα (Μ.Σ. αριθ. 13682β) και τμήμα πολυχρησιμοποιημένης μήτρας ειδωλίου που διέσωζε τμήμα των πτυχώσεων ενδύματος και τα κάτω άκρα μορφής πάνω σε ψηλή βάση (Μ.Σ. αριθ. 13678).

Στο δυτικότερο τμήμα της ανασκαφής και σε μικρότερο βάθος λόγω της κλίσεως του εδάφους, αποκαλύφθηκε τμήμα μικρής δεξαμενής, επιχρισμένης με κονίαμα (εσωτ. πλ. 2,10, σωζ. εσωτ. μήκ. 2,40 μ.) καθώς και πήλινο σκεύος, μεγ. πλ. 0,60 και μήκ. 0,80 μ. Το σκεύος, που θύμιζε λουτήρα, ήταν στερεωμένο με τη βοήθεια μικρών λίθων στα ανατολικά της δεξαμενής και σε μικρή απόσταση από αυτήν. Στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκε επίσης ειδώλιο Σεληνού (Μ.Σ. αριθ. 13677), τμήμα ειδωλίου (Μ.Σ. αριθ. 13679α) και τμήμα μικκύλου αγγείου με επίθετη ανάγλυφη λεοντοκεφαλή (Μ.Σ. αριθ. 13679β).

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αποκαλύφθηκε ένα μόνο χάλκινο νόμισμα στα βόρεια του Τχ4, της εποχής του Νάβιδος και συγκεκριμένα των χρόνων 196-192 π.Χ.[10].

10. Grunauer von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 5), Gruppe XII. Στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκε και τμήμα χάλκινης λαβής αγγείου.

Η παρουσία της κτιστής δεξαμενής και του πήλινου σκεύους οδηγούν στην απόδοση εργαστηριακής χρήσης στο χώρο, ενώ το τμήμα πήλινης μήτρας και τα σχεδόν ακέραια αγγεία που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής οδηγούν σε πιθανή ταύτισή του με τμήμα κεραμικού εργαστηρίου[11], αν και δεν αποκαλύφθηκαν κλίβανοι.

3. Διασταύρωση των οδών Διοσκούρων και Λεωνίδου (Ο.Τ. 15, οικόπεδο Α. Ζέππου)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου αποκάλυψε μόνο ένα μικρό λάκκο-αποθέτη με λιγοστή κεραμική στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Τα πιθανά υπόλοιπα αρχαία λείψανα του οικοπέδου πρέπει να καταστράφηκαν κατά την οικοδόμηση των παλαιών οικιών Δημ. Αποσπόρου και Μαρίας Γ. Μορφογένη που βρίσκονταν στον ίδιο χώρο.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής της ζώνης προστασίας της προς Ν. όμορης οικίας, αποκαλύφθηκαν στη νοτιοδυτική πλευρά του οικοπέδου, σε βάθος 0,98 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Λεωνίδου, τμήμα δαπέδου κατασκευασμένο από κονίαμα το οποίο πατούσε πάνω στα λιγοστά λείψανα τοίχου (Τχ1), πλ. 0,48 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., κατασκευασμένου από μικρού μεγέθους πλακοειδείς λίθους, τεμάχια κεραμίδων και κονίαμα για συνδετικό υλικό. Η βόρεια παρειά του τοίχου ήταν επιχρισμένη με κονίαμα.

Κάτω από το δυτικό άκρο του τοίχου 1 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,71 μ. τμήμα δεύτερου τοίχου (Τχ2) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., πλ. 0,50 μ. κατασκευασμένου από αργούς λίθους μετρίου μεγέθους χωρίς συνδετικό υλικό ανάμεσά τους. Στο νοτιοανατολικό άκρο του γώνιαζε με τοίχο (Τχ3) ανάλογης κατασκευής, που είχε κατεύθυνση Δ./ΒΔ.-Α./ΝΑ. και πλάτος 0,50 μ. Ο τελευταίος αυτός τοίχος, του οποίου αποκαλύφθηκε τμήμα μήκ. 3,80 μ., συνεχίζει στον προς Δ. μη ανεσκαμμένο, ακάλυπτο χώρο της ιδιοκτησίας.

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

4. Οδός Στάουφερτ 12 (Ο.Τ. 98, οικόπεδο Ζαχαράκη)

Η ανασκαφή του οικοπέδου αποκάλυψε αρχαία λείψανα σε όλη την έκταση του προς οικοδόμηση χώρου.

Συγκεκριμένα, στη νοτιοδυτική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,11 μ. χώρος με δάπεδο από πατημένο χώμα εντός του οποίου είχε τοποθετηθεί αποθηκευτικός πίθος. Οι τοίχοι του είχαν κατασκευαστεί από λίθους διαφόρων μεγεθών με ακανόνιστο κτίσιμο. Σε προγενέστερη οικοδομική φάση ανήκουν τα υπολείμματα κτιστής κατασκευής από κονίαμα και μικρούς λίθους, ορατού μήκ. 2,70 και πλ. 0,50 μ. που αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. και η οποία προχωρούσε προς Ν. κάτω από τον προαναφερθέντα χώρο.

Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα κατεστραμμένου οδοστρώματος από πατημένο χώμα και μεγάλη ποσότητα χαλικιού. Το οδόστρωμα που είχε κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. διατρεχόταν από πήλινο αγωγό αποτελούμενο από πήλινα κυλινδρικά στελέχη με την ίδια κατεύθυνση. Τέλος, στο βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής σε βάθος 2 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου επιχρισμένου με κονίαμα πάνω σε υπόστρωμα από λίθους, βότσαλα και κονίαμα καθώς και μέρος από το χείλος αποθηκευτικού πίθου. Η επέκταση της ανασκαφής και σε άλλους χώρους αποκάλυψε σε βάθος από 1,45 έως 2 μ. την ανώτερη επιφάνεια και άλλων κατασκευών, των οποίων δεν στάθηκε μέχρι στιγμής δυνατός ο καθαρισμός.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν τρία φθαρμένα χάλκινα νομίσματα, το ένα μάλλον της εποχής του Αδριανού. Ενδιαφέρον προκαλεί η αποκάλυψη σε βάθος από 1,62 έως 1,95 μ. τεσσάρων τμημάτων ακροκεράμων με ανάγλυφη παράσταση μορφών (Μ.Σ. αριθ. 13743-13746) στον κεντρικό χώρο του οικοπέδου. Η συντήρηση και μελέτη της κεραμικής δεν έχει μέχρι στιγμής ολοκληρωθεί.

Η ανασκαφική έρευνα, η οποία διενεργήθηκε με διακοπές λόγω των καιρικών συνθηκών, δεν ολοκληρώθηκε και θα συνεχιστεί το επόμενο έτος.

5. Οδός Γιτιάδα (Ο.Τ. 97Α, οικόπεδο Παν. Ντάρμου)

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο[12] πραγματοποιήθηκε με δαπάνη του ιδιοκτήτη κατά το διάστημα

11. Στη βόρεια και στην ανατολική πλευρά του λόφου του Ξενία η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή επεσήμανε ίχνη εξόρυξης πηλού για τη χρήση κεραμικών εργαστηρίων. Βλ. Wace, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 6, πίν. Ι, L18, 19.

12. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε σε πρώτη φάση ο υπογράφων και στη συνέχεια η συμβασιούχος αρχαιολόγος Κλ. Μητσάκη. Η ιδιοκτησία Ντάρμου βρίσκεται στη νότια πλευρά της οδού Γιτιάδα. Στη βόρεια πλευρά της ίδιας οδού είχαν αποκαλυφθεί κατά τα έτη 1965 και 1966 τοίχοι κτιρίου μεγάλων διαστάσεων της κλασικής εποχής, χτισμένοι κατά το ισόδομο σύστημα. Πρβλ. ΑΔ 21(1966): Χρονικά, σ. 154-155· 22 (1967): Χρονικά, σ. 202-203.

24-5-96 έως 29-7-96 και αποκάλυψε αρχιτεκτονικά λείψανα επάλληλων οικοδομικών φάσεων. Έτσι σε βάθος 1,49 μ. από το οδόστρωμα της οδού Γιτιάδα αποκαλύφθηκαν στο κέντρο του χώρου οι τρεις πλευρές της θεμελίωσης πρόχειρης κατασκευής από ανισομεγέθεις λίθους, τεμάχια πίθων και κεραμίδων, η οποία πρέπει να οικοδομήθηκε όταν ο χώρος περιέπεσε σε αχρηστία (Τχ 2, 3 και 4).

Σε μια δεύτερη (προγενέστερη) οικοδομική φάση ανήκουν οι τρεις χώροι (Ι, ΙΙ, ΙΙΙ) που αποκαλύφθηκαν στο κεντρικό και νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής. Πρόκειται για τους χώρους που ορίζονταν από τους τοίχους 1, 14, 15 και 5. Οι χώροι αυτοί είχαν επιμελημένο δάπεδο από λίθους και τεμάχια κεραμίδων, το οποίο αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,89 μ. Σε επαφή σχεδόν με το βόρειο μέτωπο του Τχ1, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,61 μ. αγωγός από ανεστραμμένες κεραμίδες, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα παραλάμβανε τα νερά της στέγης του κτιρίου.

Στο βόρειο χώρο του οικοπέδου, η ανασκαφή του οποίου δεν ολοκληρώθηκε, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,61 μ. η ανώτερη επιφάνεια τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος μαζί με τον τοίχο 8 όριζαν το χώρο IV της ανασκαφής. Πρόκειται μάλλον για ένα στεγασμένο χώρο όπως δείχνουν οι τρεις περίπου κυκλικές κατασκευές που μπορούν να ερμηνευτούν ως βάσεις για τη στήριξη πεσσών ή ξύλινων δοκών.

Η μέχρι σήμερα εξέταση της κεραμικής της ανασκαφής έδειξε τη χρήση του χώρου από τα αρχαϊκά μέχρι τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια. Από τα κινητά ευρήματα αυτής της ανασκαφικής περιόδου αξίζει να αναφερθούν ο σχεδόν ακέραιος αβαθής σκύφος που έφερε μελανό επίχρισμα μόνο στο εσωτερικό του (Μ.Σ. αριθ. 13726), τμήμα πινακίου με διακόσμηση τύπου Δυτικής Κλιτύος (Μ.Σ. αριθ. 13727), χάλκινη τριχολαβίδα, οστέινος δακτύλιος, όστρεο και κεφαλή οστέινης περόνης με πλαστικούς δακτυλίους και εγχάρακτη διακόσμηση.

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου, κυρίως στο βόρειο και δυτικό τμήμα του οικοπέδου, δεν ολοκληρώθηκε κατά το έτος 1996.

6. Συμβολή των οδών Μυκηνών και Γιτιάδα (Ο.Τ. 97Α, οικόπεδο Δημ. Μάρκου)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου, το οποίο συνορεύει προς Α. με το οικόπεδο Δ. Μάρκου, διήρκεσε μόνο 15 ημέρες κατά το μήνα Νοέμβριο με δαπάνη του ιδιοκτήτη και διακόπηκε λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών, με σκοπό τη συνέχισή της το επόμενο έτος.

Στο ανατολικό άκρο του διαγράμματος κάλυψης της προς ανέγερση οικοδομής αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (Τχ1) με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., που φαίνεται να αποτελεί συνέχεια του οικοδομήματος που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Π. Ντάρμου. Σε βάθος 2,20 μ. περίπου αποκαλύφθηκε σε όλη την έκταση του οικοπέδου και κυρίως στην ανατολική πλευρά του στρώμα καταστροφής στέγης.

Στη νοτιοανατολική γωνία της ιδιοκτησίας αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,50 μ. τμήμα πηγαδιού και τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ενώ τα λείψανα άλλου τοίχου με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. αποκαλύφθηκαν στο κέντρο του οικοδομήσιμου χώρου και σε βάθος 2,20 μ. Ο τοίχος αυτός, του οποίου αποκαλύφθηκε μήκος 3 μ. περίπου, είχε μέσο πλάτος 0,60 μ. και ήταν κατασκευασμένος από μικρούς και μετρίου μεγέθους λίθους με λάσπη για συνδετικό υλικό.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου διενεργήθηκε δοκιμαστική τομή που έδειξε ότι το φυσικό έδαφος βρισκόταν σε βάθος 3,15 μ.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής αξίζει να αναφερθούν το τμήμα πήλινου ειδωλίου ενδεδυμένης με χιτώνα μορφής (Μ.Σ. 13721α), το τμήμα πήλινου ειδωλίου που απεικονίζει γυμνό κορμό γυναικείας μορφής (Αφροδίτης; Μ.Σ. αριθ. 13721β) και το τμήμα πήλινου αναθηματικού πλακιδίου με την παράσταση ένθρονης μορφής (Μ.Σ. αριθ. 13722).

7. Οδός Λητούς 27 (Ο.Τ. 103, οικόπεδο Κων. Ντάρμου)

Η εκσκαφή δύο πεδίλων υποστυλωμάτων για την προσθήκη κατ' επέκταση διώροφου τμήματος σε υπάρχουσα οικοδομή αποκάλυψε κατά τη διάνοιξη του δυτικού υποστυλώματος λείψανα τοίχων δύο οικοδομικών φάσεων της βυζαντινής εποχής. Στην ανώτερη φάση ανήκουν τα λείψανα των τοίχων 1 και 2 της ανασκαφής που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,82 μ. Ο τοίχος 1 είχε κατεύθυνση Β.-Ν. (Τχ1). Ήταν κατασκευασμένος από λίθους μετρίου μεγέθους και λάσπη για συνδετικό υλικό και είχε πλάτος 0,60 μ., ενώ στο νοτιότερο τμήμα του είχε εντοιχιστεί ορθογώνια λιθόπλινθος. Στο βόρειο άκρο του γώνιαζε με τμήμα δεύτερου τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. επίσης 0,60 μ. (Τχ2), που ήταν κατασκευασμένος από ακανόνιστους λίθους και θραύσματα κεραμίδων.

Σε βάθος 3 μ. αποκαλύφθηκε ο τοίχος 3 της ανασκαφής, πλ. 0,60 μ., παράλληλος προς τον προαναφερθέντα Τχ1 και ανάλογης κατασκευής. Ο Τχ3 γώνιαζε στο βόρειο άκρο του με τον τοίχο 4, που είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και πλάτος 0,65 μ. Και οι δύο τοίχοι θεμελιώνονταν σε βάθος 3,80 μ. Σε βάθος 3 μ. τέλος αποκαλύφθηκε άλλος τοίχος (Τχ5) παράλληλος προς τον Τχ4.

Στην κεραμική που περισυνελέγη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής διακρίνονται λαβές στάμνων με εγχάρακτη διακόσμηση του τέλους του 12ου και των αρχών του 13ου

αι. μ.Χ.[13], λαβή με διακόσμηση από οριζόντιες γραπτές ταινίες και θραύσματα εφυαλωμένων αγγείων. Σε βάθος 2,30 μ. αποκαλύφθηκε επίσης χάλκινο κοίλο νόμισμα των βυζαντινών χρόνων.

Κατά τη διάρκεια της διάνοιξης του ανατολικού υποστυλώματος δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα παρά μόνο μικρό στρώμα στάχτης σε βάθος 2,80 έως 2,98 μ. στο νότιο τμήμα του χώρου, που θα μπορούσε ίσως να συσχετιστεί με την καταστροφή της πρώτης αρχιτεκτονικής φάσης της δυτικής διάνοιξης. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε περιελάμβανε επίσης εφυαλωμένα όστρακα και εγχάρακτες λαβές στάμνων της βυζαντινής εποχής.

8. Οδός Λεωνίδου 105 (Ο.Τ. 17, οικόπεδο Π. Μανωλόπουλου)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου με σκοπό την προσθήκη κατ' επέκταση και καθ' ύψος στην υπάρχουσα ισόγειο οικοδομή ιδιοκτησίας Μανωλοπούλου, περιορίστηκε στις τομές που διανοίχτηκαν για την τοποθέτηση των υποστυλωμάτων (Σχέδ. 3), εξαιτίας του στενού ακάλυπτου χώρου ανάμεσα στην υπάρχουσα και τις δύο όμορές της οικοδομές. Η ανασκαφή στις τομές των υποστυλωμάτων ολοκληρώθηκε σε βάθος, ενώ έγιναν μικρές κατ' έκταση διευρύνσεις, όπου κρίθηκε δυνατό αλλά και αναγκαίο για την κατανόηση των στρωμάτων.

Στη νότια πλευρά της ιδιοκτησίας διανοίχθηκαν πέντε τομές (οι δύο εξ αυτών ενοποιήθηκαν), στις οποίες αποκαλύφθηκαν τμηματικά λείψανα τοίχων που όριζαν χώρους των οποίων η χρήση δεν στάθηκε δυνατόν να διευκρινιστεί. Έτσι, οι τοίχοι 3 και 4 της ανασκαφής που αποκαλύφθηκαν στο χώρο των υποστυλωμάτων 6 και 5 αντίστοιχα πρέπει να όριζαν χώρο προς Β.

Οι τοίχοι 1 και 2, οι οποίοι αποκαλύφθηκαν στους χώρους των υποστυλωμάτων 1, 4 και 8, είναι πολύ πιθανόν να όριζαν ένα χώρο προς Ν. αφού στη δυτική πλευρά του τοίχου 1 αποκαλύφθηκε κτιστός αγωγός, εσωτ. πλ. 0,50 μ. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του κτιστού αγωγού απέδωσε κεραμική των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων από την οποία διακρίνεται τμήμα βάσης αγγείου δυτικής sigillata με σφράγισμα σε planta pedis (Μ.Σ. αριθ. 13764α) και θήλαστρο (ή μήπως σκεύος για την πλήρωση λύχνων; - Μ.Σ. αριθ. 13762). Από την επίχωση επίσης που αφαιρέθηκε κατά τη διάνοιξη των υποστυλώματων 4 και 8 περισυνελέγη τμήμα ακροκεράμου με ανάγλυφη παράσταση αετού (Μ.Σ. αριθ. 13761) και τροχήλατος μελαμβαφής λύχνος (Μ.Σ. αριθ. 13749).

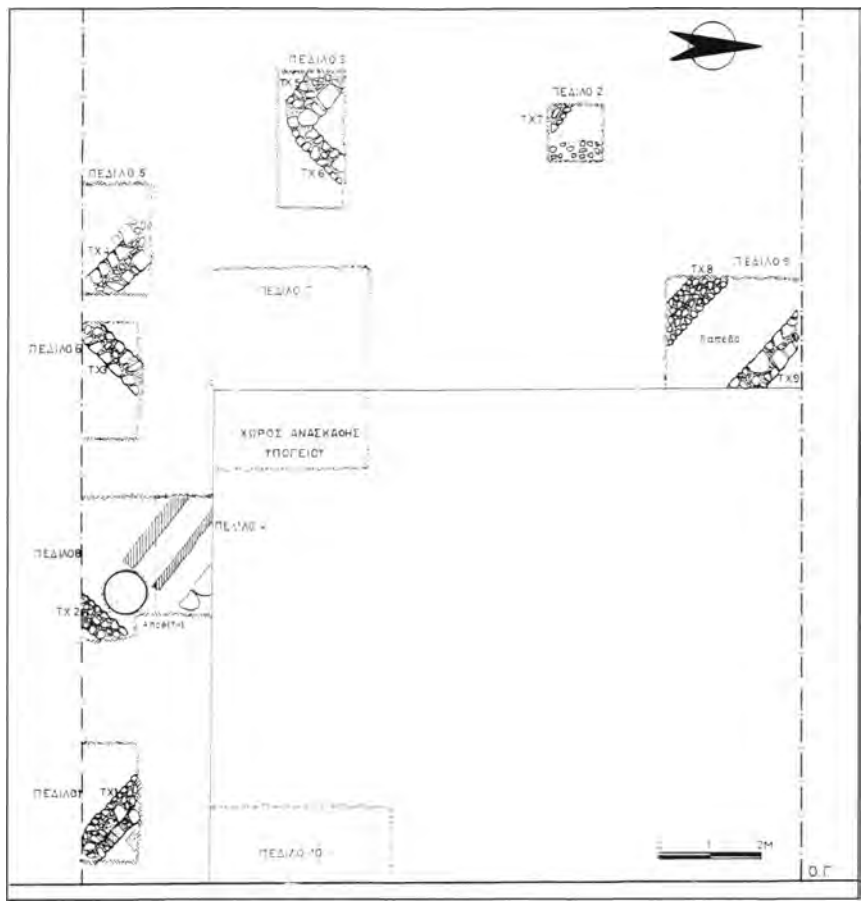
Στον ίδιο χώρο ανασκάφηκε αποθέτης που περιείχε πολύ καλής ποιότητας κεραμική της αρχαϊκής εποχής, όπως τα τμήματα κυλινδρικών κυπέλλων με διακόσμηση από ταινίες με γραπτά μελανά τετράγωνα οι οποίες περιβάλλονται από ζώνες με στιγμές στο ανώτερο μέρος του αγγείου και ταινίες με ιώδες χρώμα στο κατώτερο μέρος του αγγείου του α΄ μισού του 6ου αι. π.Χ. (Μ.Σ. αριθ. 13754 α-β)[14] (Σχέδ. 4), τεμάχια κυπέλλων με καστανέρυθρο επίχρισμα και αντίστοιχη διακόσμηση (Μ.Σ. αριθ. 13754γ). Από τον ίδιο αποθέτη προέρχεται τεμάχιο χείλους και σώματος μελαμβαφούς κυπέλλου που σώζει εγχάρακτη παράσταση με την κεφαλή ανδρικής μορφής (Μ.Σ. αριθ. 13755), τμήμα μεγάλου αγγείου με επίθετη ανάγλυφη κεφαλή ανθρώπινης μορφής (Μ.Σ. αριθ. 13756), τμήματα μελαμβαφών πινακίων με οριζόντιες λαβές και μαστοειδείς αποφύσεις, συγκολλημένα από πολλά τεμάχια (Μ.Σ. αριθ. 13757), τεμάχια κανθάρων με ταινίες με ιώδες χρώμα, τμήμα ανοιχτού κυλινδρικού αγγείου με διακόσμηση της πρώιμης αρχαϊκής εποχής (Μ.Σ. αριθ. 13801 α), τμήματα αβαθών κυλίκων με έξω νεύον χείλος και επίπεδη βάση[15] (Μ.Σ. αριθ. 13752α-γ και 13753) και τεμάχια μελαμβαφών εξαλείπτρων (Μ.Σ. αριθ. 13758α-β). Από τα κατώτερα στρώματα του αποθέτη προήλθαν λιγοστά όστρακα της πρωτογεωμετρικής εποχής όπως το τμήμα σώματος ανοιχτού αγγείου με διακόσμηση τριγώνων με δικτυωτό μέσα σε μετόπες (Μ.Σ. αριθ. 13759α) και η κωνική βάση ανοιχτού αγγείου (Μ.Σ. αριθ. 13759β).

Στο χώρο δυτικά της σύγχρονης οικοδομής διανοίχτηκαν τέσσερις τομές για την τοποθέτηση υποστυλωμάτων. Έτσι, στο χώρο των υποστυλωμάτων 2 και 3 αποκαλύφθηκαν τα λείψανα των τοίχων 5, 6 και 7. Αξιοσημείωτο εύρημα του χώρου ήταν μία ενεπίγραφη, πυραμιδόσχημη αγνύθα (Μ.Σ. αριθ. 13748). Στην τομή του υποστυλώματος 7 δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα αλλά μόνο μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Στην τομή του υποστυλώματος 9 αποκαλύφθηκαν τα λείψανα δύο τοίχων (Τχ8 και 9) και τμήμα δαπέδου από μικρούς λίθους και μικρά θραύσματα κεραμίδων. Σημαντικό κινητό εύρημα του χώ-

13. Διακρίνονται λαβές με κάθετες εγχάρακτες γραμμές του τέλους του 12ου αι. μ.Χ. και άλλες με μικρές εγχαράξεις ανάμεσά τους των αρχών του 13ου αι. μ.Χ. Πρβλ. G.D.R. Sanders, Excavations at Sparta: The Roman Stoa 1988-9, Medieval Pottery, BSA 88 (1993), σ. 268-269 και εικ. 7-9.

14. Για τη διακόσμηση πρβλ. C.M. Stibbe, Laconian Drinking Vessels and Other Open Shapes, Allard Pierson Series-Scripta Minora, 4, ομάδα Α, σ. 44-45, εικ. 57, αριθ. Β6.

15. Stibbe, ό.π., σ. 64, εικ. 207-209, αριθ. D9-11.

Σχέδ. 3. Σπάρτη. Οδός Λεωνίδου 105. Κάτοψη της ανασκαφής.

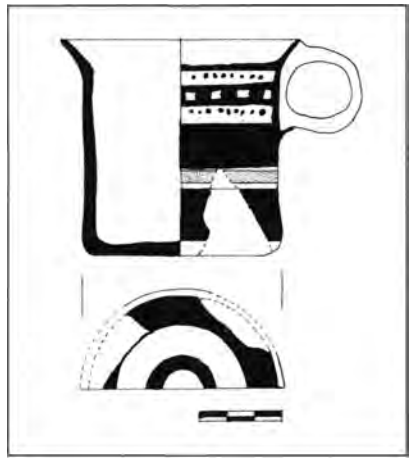
ρου ήταν το ανώτερο τμήμα χάλκινης περόνης των γεωμετρικών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 13739α)[16] που εντοπίστηκε μαζί με τμήμα αρυβάλλου (Μ.Σ. αριθ. 13739β). Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι μια τομή για την τοποθέτηση υποστυλώματος διανοίχθηκε στο εσωτερικό του υπογείου της οικοδομής Μανωλοπούλου από την οποία συγκεντρώθηκε κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων.

Κατά την ανασκαφή συγκεντρώθηκε από τα ανώτερα στρώματα μεγάλη ποσότητα κεραμικής των πρώιμων κυρίως ρωμαϊκών χρόνων. Από αυτή διακρίνεται σημαντικός αριθμός ενσφράγιστων τεμαχίων sigillata (κυρίως δυτικής προέλευσης) που αποκαλύφθηκαν κυρίως κατά τη διάνοιξη του υποστυλώματος αριθ. 7 (Μ.Σ. αριθ. 13764γ-ε). Στα κατώτερα στρώματα ήταν εμφανής η παρουσία οστράκων προγενέστερων εποχών μέχρι και των ύστερων γεωμετρικών χρόνων. Οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν πρέπει να χρονολογηθούν στην ύστερη ελληνιστική ή την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή και πρέπει να κατέστρεψαν λείψανα των προγενέστερων οικοδομικών φάσεων και κυρίως της αρχαϊκής περιόδου, με αποτέλεσμα να επιβεβαιώνεται και στην περιοχή αυτή της Σπάρτης η εκτέλεση εκτεταμένων χωματουργικών εργασιών πιθανότατα κατά τη διάρκεια του 1ου αι. π.Χ., με σκοπό την αναδιοργάνωση της πόλης.

Από τα 23 συνολικά νομίσματα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής μπορούν να ταυτιστούν λόγω της διατήρησής τους τα ακόλουθα:

Αργυρό νόμισμα της εποχής του Αδριανού (αφαίρεση νοτιοδυτικού αυλακιού βάθ. 1,33 μ., Ομ. 50/10-6-96). Τρία χάλκινα νομίσματα των βυζαντινών χρόνων από τη διάνοιξη της συνδετήριας δοκού (αριθ. 5/14-5-96) και χάλκινο νόμισμα Κώνσταντος(;) των χρόνων 408-411 μ.Χ. (οπ.: δύο μορφές με λάβαρο) (Ν21, πέδιλο 6, Ομ. 27, βάθ. 1,80 μ.).

16. Για τον τύπο της περόνης πρβλ. I. Kilian-Dirlmeier, Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes, τύπος ID, αριθ. 420 και 465.

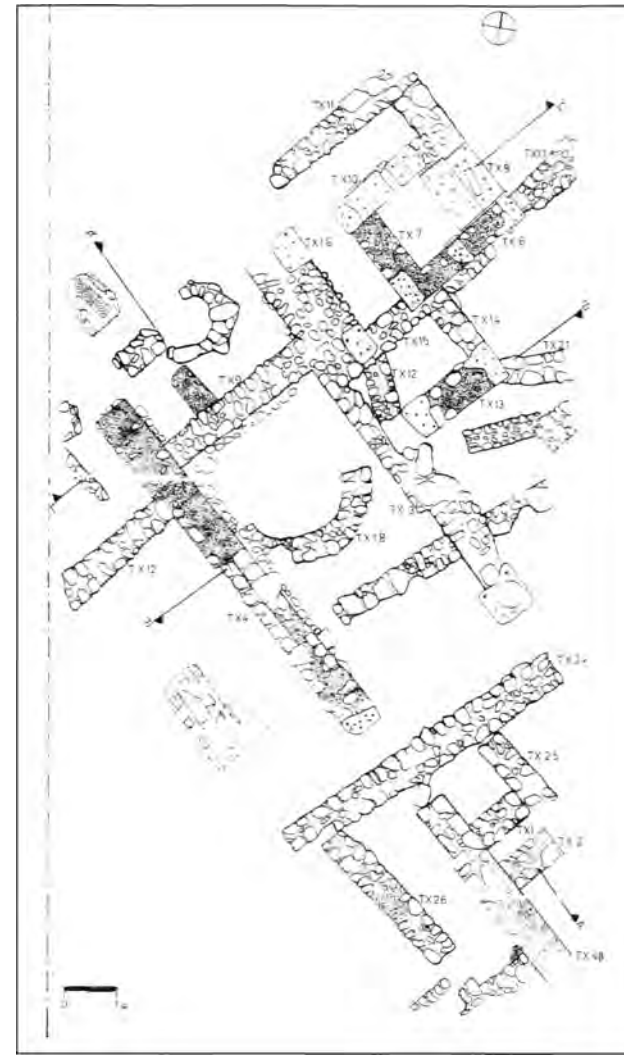

Σχέδ. 4. Σπάρτη. Οδός Λεωνίδου 105. Αγγείο από τον αποθέτη.

9. Οδός Τριακοσίων 80 (Ο.Τ. 124, οικόπεδο Η. Ματσουκοπέτρου)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου[17], που διενεργήθηκε κατά το διάστημα 22-7-96 έως 6-9-96, αποκάλυψε τα αρχαία λείψανα τριών, τουλάχιστον, οικοδομικών φάσεων από την ελληνιστική μέχρι τη μέση βυζαντινή εποχή (Σχέδ. 5· Πίν. 42 στ) και επιβεβαιώνει την πυκνή κατοίκηση που υπήρχε στην περιοχή γύρω από το χώρο της ακρόπολης, σε όλες τις εποχές και μέχρι την ίδρυση του Μυστρά και την εκεί οριστική μεταφορά του διοικητικού κέντρου της Λακεδαιμονίας.

Συγκεκριμένα, στα ανώτερα στρώματα της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα των μέσων βυζαντινών χρόνων, όπως φαίνεται από την τοιχοποιία και την κεραμική. Τα λείψανα αυτά σώζονταν αποσπασματικά λόγω της ύπαρξης παλαιότερης οικίας στον ίδιο χώρο, πράγμα που δυσχέρανε την αποκατάσταση της κάτοψης των κτιρίων. Εξάλλου, τα αρχαία λείψανα στο νοτιοδυτικό τμήμα της ιδιοκτησίας Ματσουκοπέτρου είχαν καταστραφεί σχεδόν τελείως από το υπόγειο της παλαιάς οικίας (αποκαλύφθηκαν μόνο τα λείψανα τριών τοίχων), ενώ σε όλο τον υπόλοιπο νότιο χώρο τα νεότερα θεμέλια είχαν καταστρέψει μεγάλο μέρος της βυζαντινής φάσης.

Σχέδ. 5. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων 80. Κάτοψη της ανασκαφής.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα των βυζαντινών χρόνων εδράζονταν κατά μεγάλο μέρος σε προγενέστερα αρχιτεκτονικά λείψανα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, χρησιμοποιώντας συχνά τα ίδια θεμέλια, καθώς και τμήματα της ανωδομής τους. Έτσι, ο τοίχος 3 της ανασκαφής, στον οποίο διακρίνονται οι υποθεμελιώσεις δύο κιόνων της ρωμαϊκής φάσης πάνω από τις οποίες βρέθηκαν κατά χώραν μία βάση και ένα κομμάτι κίονα αντίστοιχα, φαίνεται ότι ξαναχρησιμοποιήθηκε κατά τα βυζαντινά χρόνια με φράξιμο

17. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Κλ. Μητσάκη. Στο βορειοανατολικό άκρο του ίδιου οικοδομικού τετραγώνου βρίσκεται η απαλλοτριωμένη από το ΥΠΠΟ τέως ιδιοκτησία Παρασκευοπούλου, όπου είχαν αποκαλυφθεί λείψανα οικίας των ρωμαϊκών χρόνων με ψηφιδωτά δάπεδα. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 144-145· 20 (1965): Χρονικά, σ. 170-173. Λείψανα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων είχαν αποκαλυφθεί στις δοκιμαστικές τομές τμήματος της όμορης προς Β. ιδιοκτησίας Γ. Λεώπουλου (νυν ιδιοκτησία Γ. Πολυχρονάκου). ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 200.

του μετακιόνιου διαστήματος. Στην ίδια φάση ανήκει και ο χώρος που ορίζεται από τους τοίχους 6, 7, 8 και 10 και ο οποίος θα μπορούσε να ερμηνευτεί, λόγω των διαστάσεών του και της ισχυρής του τοιχοποιίας (με άφθονη χρήση μεγάλων διαστάσεων λιθοπλίνθων προγενέστερων οικοδομημάτων), ως κλιμακοστάσιο. Για τους τοίχους της βυζαντινής φάσης έχουν χρησιμοποιηθεί ως υλικό ακανόνιστοι λίθοι διαφόρων μεγεθών, λιθόπλινθοι και αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, προερχόμενα ακόμη και από κτίρια της κλασικής εποχής (π.χ. δωρικό κιονόκρανο του 4ου αι. π.Χ. στο νότιο άκρο του Τχ4α). Ο τρόπος όμως δόμησης δεν ήταν καθόλου επιμελημένος, με μοναδικές εξαιρέσεις τους τοίχους του κλιμακοστασίου και τους τοίχους 4β και 2. Μεγάλη εξάλλου στη φάση αυτή, είναι και η χρήση κονιάματος για συνδετικό υλικό, το οποίο δεν απαντά στις υποκείμενες αρχιτεκτονικές φάσεις.

Από τα κινητά ευρήματα της φάσης αυτής αξίζει να αναφερθούν το τμήμα αμφορέα (Μ.Σ. αριθ. 13740α) και τμήμα ασκοδάβλας (Μ.Σ. αριθ. 13740β) από τη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου τα οποία έφεραν αμαυρόχρωμη διακόσμηση, ληκύθιο με κωδωνόσχημο σώμα, ίχνη εφυάλωσης στο εσωτερικό και εγχάρακτη διακόσμηση (Μ.Σ. αριθ. 13092), καθώς και λύχνος (Μ.Σ. αριθ. 13077).

Στη δεύτερη φάση του οικοπέδου ανήκουν λείψανα με συνεχείς επισκευές σε όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου και πιθανώς κατά τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια. Στη φάση αυτή ανήκει το κατώτερο τμήμα των τοίχων 4α και 4β οι οποίοι παρουσιάζουν άνοιγμα, πλ. 1,80 μ., το οποίο φαίνεται ότι διατηρήθηκε κατά τα βυζαντινά χρόνια, οι τοίχοι 12, 13, 17 και πιθανότατα το κατώτερο τμήμα των τοίχων 6, 8 και 10. Στο χώρο νότια του τοίχου 4α αποκαλύφθηκαν δύο ταφές: μία λαξευμένη στο στέρεο έδαφος και οριοθετημένη από πήλινες πλάκες κάθετα τοποθετημένες. Περιείχε τα οστά ενός νεκρού και λίγα κτερίσματα: μεγάλο τμήμα αβαφούς φιάλης, θραύσμα λύχνου (Μ.Σ. αριθ. 13075γ), θραύσματα γυάλινου αγγείου και υπολείμματα χαλκού. Η ταφή καλυπτόταν από μεγάλο αριθμό πήλινων πλακών. Στα βόρεια της ταφής αυτής αποκαλύφθηκαν λείψανα άλλης ταφής, ανάλογης μάλλον κατασκευής, η οποία πρέπει να είχε καταστραφεί από το υπόγειο της παλαιάς οικίας.

Από τα κινητά ευρήματα της περιόδου αξίζει να αναφερθούν οι βάσεις αγγείων δυτικής sigillata με σφραγίσματα σε planta pedis (*TPRO*-Μ.Σ. αριθ. 13405α και *LAVIL*- Μ.Σ. αριθ. 13405β).

Στην τρίτη και αρχαιότερη φάση εντάσσονται λείψανα τοίχων της ελληνιστικής περιόδου και συγκεκριμένα οι τοίχοι 18, 21, 22, 20-23, 24, 25, 26, το πηγάδι στα βόρεια του τοίχου 9. Από όσα αναφέρθηκαν, μόνον οι τοίχοι 24, 25 και 26, φαίνεται καθαρά ότι ανήκαν σε ενιαία κατασκευή η οποία κατελάμβανε το νοτιοανατολικό τομέα του οικοπέδου. Οι άλλοι τοίχοι δεν στάθηκε δυνατόν να συνδυαστούν, ενώ το πηγάδι στη βορειοδυτική πλευρά της ανασκαφής υποδείκνυε ότι ο χώρος ήταν υπαίθριος κατά την εποχή εκείνη.

Ο πλούτος των ευρημάτων καθώς και τα εντοιχισμένα στη βυζαντινή φάση spolia, όπως λιθόπλινθοι και μάλιστα ορισμένες με αναθύρωση, κιονόκρανα, τιμητική επιγραφή της εποχής των Αντωνίνων στον τοίχο 3 (Μ.Σ. αριθ. 12469), το εξάρτημα θύρας(;), ύψ. 0,213 μ. με ανάγλυφη κεφαλή ζώου (Μ.Σ. αριθ. 13710), δείχνουν ότι στη θέση αυτή θα πρέπει να υπήρχαν σημαντικά οικοδομήματα της κλασικής και ρωμαϊκής Σπάρτης, τα οποία κατέστρεψαν τα μεταγενέστερα βυζαντινά και νεότερα οικοδομήματα, ενώ το πολύ μικρό βάθος (σχεδόν επιφανειακό) της αποκάλυψης των βυζαντινών κτιρίων δεν βοήθησε στην καλή διατήρησή τους.

Πλούσια ήταν και τα ευρήματα τόσο της ελληνιστικής όσο και παλαιότερων εποχών που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής: μεγάλος αριθμός θραυσμάτων ειδωλίων που απεικονίζουν ανθρώπινες μορφές (Πίν. 42 α) (Μ.Σ. αριθ. 13081, 13073α-β, 13074α-γ, 13075α-β, 13084, 13085, 13088α-γ, 13090α-δ) και ζώα (Πίν. 42 β). Εντυπωσιακό είναι το ζεύγος βοοειδών με γραπτή διακόσμηση (Μ.Σ. αριθ. 13087) και άλλων βοοειδών με αντίστοιχη διακόσμηση (Μ.Σ. αριθ. 13042, 13086) της αρχαϊκής εποχής, ειδώλιο αλόγου που φέρει σέλα για φορτίο (Μ.Σ. αριθ. 13093), ειδώλιο πτηνού (Μ.Σ. αριθ. 13041), τμήματα πήλινων πλακιδίων (Μ.Σ. αριθ. 13044 και 13089), πήλινο αναθηματικό προσωπείο ηθοποιού, μεγέθους μικρότερου του φυσικού (Μ.Σ. αριθ. 13091) (Πίν. 42 γ), τμήμα αγγείου με ανάγλυφη κεφαλή δαιδαλικής τεχνοτροπίας (Μ.Σ. αριθ. 13049) (Πίν. 42 δ), λαβή πυραύνου με ανάγλυφη λεοντοκεφαλή (Μ.Σ. αριθ. 13138) (Πίν. 42 ε)[18], μικκύλα αγγεία (Μ.Σ. αριθ. 13043, 13135α-β), τμήματα ειδωλίων αρχαϊκής εποχής, όστρακα γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 13082α-β), τμήμα οστέινης βελόνας, χάλκινος αναδευτήρας κτλ. Στο χώρο του τοίχου 4β σε βάθος 1,45 μ. περίπου αποκαλύφθηκε οστέινος αναδευτήρας (Μ.Σ. αριθ. 13724α) και θραύσματα οστέινων πλακιδίων-επένδυσης ξύλινης πυξίδος με διακόσμηση παράλληλων εγχάρακτων γραμμών και εγχάρακτων ομόκεντρων κύκλων (Μ.Σ. αριθ. 13724β-ι)[19].

---

18. Για τις λαβές πυραύνων πρβλ. A. Conze, Griechische Kohlenbecken, JdI 5 (1890), σ. 118-141, F. Mayence, Les réchauds en terre-cuite, BCH 29 (1905), σ. 373-404.

19. R.M. Dawkins, The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta, JHS Suppl. 5, 1929, σ. 238, πίν. CLXIV.

Από τα 10 συνολικά νομίσματα που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή του οικοπέδου, μπορούν να ταυτιστούν λόγω της διατήρησής τους τα ακόλουθα:

Χάλκινο νόμισμα της Σικυώνος από το χώρο ανάμεσα στους τοίχους 18 και 20 σε βάθος 2,34 μ. (Ομ. 128στ). Χάλκινο νόμισμα του Ευρυκλέους των χρόνων 31-7 π.Χ.[20]. Χάλκινο νόμισμα ελληνικής κοπής με την παράσταση γυναικείας μορφής με τη χαρακτηριστική κόμμωση των μέσων του 2ου αι. μ.Χ. στον εμπροσθότυπο (Ιουλία Δόμνα;). Στον οπισθότυπο καθιστή προς τα αριστερά μορφή που στηρίζεται σε δόρυ με το δεξί της χέρι. Πάνω από τη μορφή η επιγραφή: [*ΑΡΓ*] *ΕΙΩΝ*. Βρέθηκε στο χώρο Νγ, σε βάθος 1,69 μ. (Ομ. 56). Χάλκινο νόμισμα με την κεφαλή γενειοφόρου ανδρικής μορφής προς τα δεξιά στον εμπροσθότυπο και την παράσταση ιστάμενης μορφής (Αθηνάς;) στραμμένης προς τα αριστερά που στηρίζεται σε δόρυ με το δεξί της χέρι στον οπισθότυπο. Χάλκινο αρκετά φθαρμένο νόμισμα των αυτοκρατορικών χρόνων (4ος αι. μ.Χ.;) από τα δυτικά του τοίχου 9 σε βάθος 1,18 μ. Χάλκινο νόμισμα των βυζαντινών χρόνων από το χώρο Ια.

10. Οδός Κ. Παλαιολόγου 135 (Ο.Τ. 122, οικόπεδο Π. Κανελλάκη)

Στο παραπάνω οικόπεδο διεξήχθη από τη συνάδελφο Ε. Κουντούρη, κατά το διάστημα 25-4-96 έως 26-4-96 μικρή ανασκαφική διερεύνηση για την προσθήκη κατ' επέκταση τριώροφου τμήματος σε υπάρχουσα οικοδομή. Κατά την εκσκαφή θεμελίων αποκαλύφθηκε σε βάθος από 1,39 έως 1,55 μ., από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Τριακοσίων, η ανώτερη επιφάνεια τοίχου, πλ. 0,60 και μήκ. 5,20 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος από αργούς πλακοειδείς λίθους μικρών διαστάσεων και κεραμίδια, χωρίς συνδετικό υλικό ανάμεσά τους.

Η συνέχιση της ανασκαφής[21] κατά το διάστημα 23-5-96 έως 28-5-96 αποκάλυψε πλήρως τον τοίχο ο οποίος σωζόταν σε ύψος 1 μ. περίπου, καθώς και αγωγό κτιστό από λίθους και πλίνθους, ο οποίος στο ανατολικό άκρο του ακολουθούσε την κατεύθυνση του τοίχου ενώ στο δυτικό άκρο έκλινε προς Β. Το βόρειο τοίχωμα του αγωγού αποκαλύφθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του κάτω από τη θεμελίωση του τοίχου, ο οποίος φαίνεται ότι τον αχρήστευσε.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής συγκεντρώθηκε μικρή ποσότητα ύστερης ρωμαϊκής κεραμικής, θραύσματα γυάλινων αγγείων και ένα χάλκινο έλασμα.

Στο υπόλοιπο τμήμα του προς οικοδόμηση χώρου διενεργήθηκαν διερευνητικές τομές από τις οποίες συγκεντρώθηκε μόνο λίγη κεραμική, ενώ η απουσία αρχιτεκτονικών λειψάνων οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο τοίχος που αποκαλύφθηκε αποτελούσε μάλλον όριο ανάμεσα σε δύο ιδιοκτησίες της ύστερης ρωμαϊκής εποχής.

11. Τέρμα οδού Διοσκούρων (Ο.Τ. 149, οικόπεδο Θεοδ. Λαδόπουλου)

Η συνέχιση της ανασκαφής[22] στο δυτικό τμήμα της παραπάνω ιδιοκτησίας, ύστερα από αλλαγή της μελέτης της οικοδομής, αποκάλυψε τμήματα τριών νέων χώρων των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, δεν στάθηκε όμως δυνατή η αποκάλυψη του δυτικού ορίου τους μέσα στα όρια της ιδιοκτησίας. Οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν ήταν χτισμένοι από μετρίου μεγέθους λίθους με λάσπη για συνδετικό υλικό. Στο νοτιότερο από τους χώρους (χώρος 3) αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,74 μ. τμήμα δαπέδου από πήλινες πλάκες, διαστ. 0,50×0,50 μ. Στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,40 μ. υπολείμματα της κατώτερης θεμελίωσης τοίχου (Τχ26), ο οποίος είχε πατήσει πάνω σε προγενέστερο τοίχο με την ίδια κατεύθυνση (περίπου Β.-Ν.). Ο προγενέστερος αυτός τοίχος μαζί με τα λιγοστά υπολείμματα των Τχ17, 27, 28 και του Τχ25 του χώρου 1 (ο τρίτος προς Β. χώρος που αποκαλύφθηκε κατά τη φετινή ανασκαφή του δυτικού τομέα) αποτελούσαν τις προγενέστερες οικοδομικές φάσεις του οικοπέδου. Στα νότια του τοίχου 26 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,55 μ. τμήμα δαπέδου από τριμμένο κεραμίδι και μικρά χαλίκια. Στο βορειότερο χώρο του δυτικού τομέα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε επίσης σε βάθος 1,06 μ. εγχυτρισμός βρέφους σε αμφορέα.

Μικρή επέκταση της ανασκαφής έγινε επίσης στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, όπου αποκαλύφθηκε η προς Δ. συνέχεια των τοίχων της ανασκαφής του περασμένου έτους. Στο χώρο αυτό η ανασκαφή έφτασε μέχρι βάθ. 1,92 μ., όπου αποκαλύφθηκε το στέρεο έδαφος. Η εξαγωγή συμπερασμάτων στον τομέα αυτό της ανασκαφής στάθηκε δύσκολη λόγω του περιορισμένου χώρου.

20. Grunauer von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 5), Gruppe XXVI.

21. Η ανασκαφή συνεχίστηκε από τον υπογράφοντα λόγω απουσίας της συναδέλφου Ε. Κουντούρη με άδεια επιδημίας στην Αθήνα.

22. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 122 κ.ε. Η συνέχιση της ανασκαφής έγινε από τον υπογράφοντα, λόγω απουσίας της συναδέλφου Ε. Ζαββού με άδεια επιδημίας στην Αθήνα.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής πρέπει να αναφέρουμε ανάγλυφο με την παράσταση Ηρακλή, μέτριας διατήρησης (Μ.Σ. αριθ. 12723), και βάση περιρραντηρίου (Μ.Σ. αριθ. 13845). Από τα νομίσματα που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή του τρέχοντος έτους μπορούν να ταυτιστούν λόγω της διατήρησής τους τα εξής: τρία χάλκινα νομίσματα από το βόρειο τομέα. Ένα φθαρμένο των αυτοκρατορικών χρόνων, ένα κοπής των Λακεδαιμονίων των αυτοκρατορικών χρόνων και ένα πολύ φθαρμένο με την παράσταση πίλων στον οπισθότυπο. Χάλκινο νόμισμα κοπής των Λακεδαιμονίων των αυτοκρατορικών χρόνων που αποκαλύφθηκε δίπλα στον εγχυτρισμό του βρέφους. Χάλκινο νομίσμα με δύο πίλους στον εμπροσθότυπο και ρόπαλο στον οπισθότυπο της εποχής του Κλεομένους Γ' (;) των χρόνων 223-222 π.Χ.[23] από το βόρειο τομέα της ανασκαφής. Χάλκινο νόμισμα της Σικυώνος. Χάλκινο νόμισμα του Διοκλητιανού με φθαρμένο οπισθότυπο από το βόρειο χώρο, καθώς και μολυβδόβουλλο των βυζαντινών χρόνων.

12. Οδός Γκορτσολόγου 18 (Ο.Τ. 39, οικόπεδο Κολυβήρα)

Κατά το χρονικό διάστημα 1-10-96 έως 7-11-96 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική διερεύνηση του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κολυβήρα όπου κατά την εκσκαφή θεμελίων αποκαλύφθηκαν εκτός από άλλα αρχιτεκτονικά λείψανα, η ανώτερη επιφάνεια πέντε τάφων[24].

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν πέντε ακτέριστοι κεραμοσκεπείς (καλυβίτες) τάφοι σε βάθος από 1,12 έως 2,18 μ. κάτω από την επιφάνεια του οδοστρώματος της σύγχρονης οδού Γκορτσολόγου. Όλοι οι τάφοι είχαν λαξευτεί μέσα στο στέρεο έδαφος και μετά την τοποθέτηση του νεκρού είχαν καλυφθεί με κεραμίδες οι οποίες οριοθετούνταν περιμετρικά από μικρούς λίθους. Ο προσανατολισμός τους ήταν περίπου Α.-Δ. με μικρή απόκλιση προς Β. στο δυτικό άκρο τους. Οι νεκροί παρά την κακή διατήρηση των οστών, φαίνεται ότι είχαν τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κεφάλι, το οποίο διασώθηκε μόνο στην περίπτωση του τάφου 3, στη δυτική πλευρά.

Τάφος 1. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,06 μ. και είχε εξωτερικές διαστάσεις 1,80×0,53 μ. Ο μικρόσωμος νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ύπτια στάση με το δεξί χέρι κατά μήκος του κορμού και το αριστερό πάνω στην κοιλιακή χώρα. Το κεφάλι του νεκρού δεν διασώθηκε αλλά ήταν τοποθετημένο στη δυτική πλευρά του τάφου.

Τάφος 2. Αποκαλύφθηκε σε βάθος από 1,12 έως 1,77 μ. και είχε εξωτερικές διαστάσεις 1,35×0,80 μ. Ο νεκρός, μάλλον νεαρής ηλικίας, είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κεφάλι το οποίο δεν σώθηκε στη δυτική πλευρά, όπως δείχνει η διάταξη των άλλων αποσαθρωμένων οστών.

Τάφος 3. Αποκαλύφθηκε σε βάθος από 1,80 έως 1,85 μ. και είχε εξωτερικές διαστάσεις 1,70×0,50 μ. Η καλή διατήρηση του γυναικείου, μάλλον, σκελετού έδειξε ότι η νεκρή είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κεφάλι στη βορειοδυτική πλευρά του τάφου, έχοντας το αριστερό χέρι κάτω από τη λεκάνη και το δεξί στο ύψος της ηβικής χώρας.

Τάφος 4. Αποκαλύφθηκε σε βάθος από 1,63 έως 1,87 μ. και είχε εξωτερικές διαστάσεις 1,48×0,55 μ. Από τη διάταξη των άσχημα διατηρημένων οστών συμπεραίνεται ότι ο νεκρός ήταν τοποθετημένος με το κεφάλι στη βορειοδυτική πλευρά του τάφου. Η αποκάλυψη όμως πολλών οστών των κάτω άκρων στο ανατολικό άκρο του τάφου, έδειξε την ύπαρξη ανακομιδής παλαιότερης ταφής.

Τάφος 5. Αποκαλύφθηκε σε βάθος από 1,62 έως 1,83 μ. με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Οι εξωτερικές διαστάσεις του τάφου ήταν 1,85×0,58 μ. Όπως φάνηκε από τα λιγοστά οστά που αποκαλύφθηκαν εντός του τάφου, ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κεφάλι το οποίο δεν σώθηκε, στη βορειοδυτική πλευρά του τάφου και το αριστερό χέρι πάνω στην κοιλιακή χώρα.

Δυστυχώς η απουσία κτερισμάτων στο εσωτερικό των τάφων – συγκεντρώθηκε μόνο λιγοστή αβαφής κεραμική – δεν επιτρέπει ακριβή χρονολόγησή τους. Ο σταθερός όμως προσανατολισμός τους θα μπορούσε να μας οδηγήσει σε χρονολόγησή τους κατά τα χριστιανικά χρόνια.

Στο χώρο βορειοδυτικά των τάφων και σε βάθος από 1,77 έως 2,25 μ. αποκαλύφθηκε η ανώτερη επιφάνεια τοίχου (Τχ1), μήκ. 6,60 και πλ. κυμαινόμενου από 0,65 έως 0,75 μ. με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., κατασκευασμένου από λίθους, θραυσμένα κεραμίδια και λάσπη για συνδετικό υλικό. Ο τοίχος συνέχιζε στην όμορη προς Β. ιδιοκτησία και ήταν θεμελιωμένος πάνω σε στέρεο έδαφος σε βάθος από 2,40 έως 2,53 μ.

Στο χώρο νότια των τάφων αποκαλύφθηκε λιθοσωρός, μήκ. 3 και πλ. 1,40 μ., σε βάθος 2 μ. καθώς και στρώμα καταστροφής αποτελούμενο από θραύσματα κεραμίδων στέγης και πήλινων πλακών σε βάθος από 1,77 έως 2,25 μ.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβά-

23. Grunauer von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 5), Gruppe VII.

24. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Κλ. Μητσάκη. Η ανασκαφή των τάφων διενεργήθηκε το έτος 1996 εκτός της σειράς ανασκαφής των οικοπέδων της Σπάρτης λόγω του επείγοντος του έργου. Στη συνέχεια η ανασκαφική διερεύνηση διακόπηκε για να ολοκληρωθεί σύμφωνα με τη σειρά των προς ανασκαφή οικοπέδων της Σπάρτης.

νεται η κεφαλή ειδωλίου ανδρικής μορφής της πρώιμης κλασικής εποχής από το χώρο δυτικά των τάφων 4 και 5 (Μ.Σ. αριθ. 13040) και δύο χάλκινα νομίσματα, η διατήρηση των οποίων επιτρέπει να ταυτιστεί μόνο το ένα: πρόκειται για χάλκινο νόμισμα του 21ου έτους της βασιλείας του Ιουστινιανού του Α΄ (547-548 μ.Χ.), κοπής του νομισματοκοπείου της Αντιοχείας (Θεούπολις). Το νόμισμα βρέθηκε στο χώρο δυτικά των τάφων 4 και 5 σε βάθος 1,88 μ.

13. Αδιάνοικτο τμήμα οδού Βυζαντίου (Ο.Τ. 146, οικόπεδο Μαυρίδη)

Η συνέχιση της ανασκαφής του οικοπέδου[25], στο οποίο είχε εντοπιστεί τμήμα εκτεταμένου νεκροταφείου των ρωμαϊκών χρόνων στα δυτικά της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης, αποκάλυψε συνολικά 12 ακόμη ταφές στο βόρειο και στο νότιο τμήμα της ανασκαφής. Στις εργασίες συμπεριλήφθηκε και η ολοκλήρωση του καθαρισμού μερικών ακόμη τάφων που είχαν αποκαλυφθεί από την προηγούμενη ανασκαφική περιόδο.

Τάφος 1/1996. Καλυβίτης τάφος με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 1,90 και πλ. 0,55 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κεφάλι στη βόρεια πλευρά του τάφου.

Τάφος 2/1996. Καλυβίτης τάφος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 1,85 και μεγ. πλ. 0,55 μ. Ο τάφος οριζόταν περιμετρικά από μικρούς λίθους και θραύσματα κεραμίδων ενώ η δυτική στενή πλευρά του και μέρος της νότιας πλευράς του ήταν οριοθετημένες από κάθετα τοποθετημένες πήλινες πλάκες. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τα οστά δύο νεκρών σε άσχημη κατάσταση διατήρησης.

Τάφος 3/1996. Κεραμοσκεπής τάφος, μήκ. 2,15 και πλ. 0,55 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ., σε βάθος 2,26 μ. από το οδόστρωμα της οδού Λυκούργου. Ο τάφος καλυπτόταν από πήλινες πλάκες. Ο νεκρός αποκαλύφθηκε σε ύπτια στάση με το κεφάλι στην ανατολική πλευρά του τάφου, έχοντας το δεξί χέρι κατά μήκος του κορμού και το αριστερό τοποθετημένο πάνω στη λεκάνη. Ανάμεσα στα γόνατα του νεκρού είχε τοποθετηθεί πήλινος λύχνος ρωμαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 13689).

Στα βορειοανατολικά του τάφου 3 αποκαλύφθηκαν σε βάθος 3,12 μ. τμήματα οστών από κατεστραμμένη προφανώς ταφή και σε βάθος 3,60 μ. περίπου αποκαλύφθηκε τμήμα ειδωλίου ζώου (Μ.Σ. αριθ. 13690).

Τάφος 4/1996. Αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής. Επρόκειτο για απλό λακκοειδή τάφο με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 0,50 μ. Το ανατολικό ήμισυ του τάφου ήταν πλήρως κατεστραμμένο. Από τα σωζόμενα οστά, συμπεραίνουμε ότι ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με την κεφαλή στην ανατολική πλευρά.

Ταφή 5/1996. Κεραμοσκεπής τάφος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 2 και μεγ. πλ. 0,60 μ. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τα οστά δύο νεκρών σε άσχημη κατάσταση. Τα υπολείμματα του ενός κρανίου αποκαλύφθηκαν στη δυτική στενή πλευρά του τάφου και τα υπολείμματα του δευτέρου στη δυτική. Μετά την αφαίρεση των υπολειμμάτων του δεύτερου αυτού κρανίου αποκαλύφθηκαν τα κτερίσματα προφανώς της άλλης ταφής: ένα άβαφο κύπελλο (Μ.Σ. αριθ. 13684), ένας ακέραιος λύχνος (Μ.Σ. αριθ. 13685β) και τεμάχια δεύτερου πολύ φθαρμένου λύχνου (Μ.Σ. αριθ. 13685α).

Τάφος 6/1996. Αποκαλύφθηκε στη νοτιοδυτική πλευρά του οικοπέδου. Πρόκειται για κτιστό τάφο από οπτές πλίνθους και κονίαμα, ορισμένος περιμετρικά από μικρούς λίθους. Είχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., μήκος 2,46 και πλάτος 0,50 μ. και δάπεδο από κονίαμα. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τα αποσαθρωμένα οστά δύο νεκρών. Ο ένας νεκρός είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι στη βορειοδυτική γωνία του τάφου και με κτερίσματα έναν άωτο σκύφο (Μ.Σ. αριθ. 13686) και έναν ενσφράγιστο λύχνο του κορινθιακού εργαστηρίου του Λουκίου (Μ.Σ. αριθ. 13687)[26] εκατέρωθεν των ώμων του. Ο δεύτερος νεκρός είχε ενταφιαστεί με το κεφάλι στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου πάνω σε τμήμα δαπέδου από κονίαμα και με κτερίσματα ένα λύχνο (Μ.Σ. αριθ. 13688) και αποσπασματικά σωζόμενο κύπελλο με γραπτή φυτική διακόσμηση (Μ.Σ. 13691) (Πίν. 43 α).

Τάφος 7/1996. Πρόκειται για ταφή σε απλό όρυγμα, μήκ. 2,10 και πλ. 0,55 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε ταφή μάλλον άνδρα με το κεφάλι στην ανατολική πλευρά του τάφου και τα χέρια τοποθετημένα

25. Η ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε από την 5η ΕΒΑ Σπάρτης το έτος 1994, συνεχίστηκε το 1995 από την αρχαιολόγο της Ε΄ ΕΠΚΑ Στ. Ραντοπούλου και ολοκληρώθηκε από τον υπογράφοντα κατά το διάστημα 24-6-96 έως 16-7-96. Για το σχέδιο της α΄ φάσης της ανασκαφής πρβλ. St. Raftopoulou, New Finds from Sparta, στο W.G. Cavanagh - S.E.C. Walker (έκδ.), Proceedings of the 19th British Museum Colloquium, 6-8 December 1995, σ. 137, εικ. 12.21. Η συνέχεια του νεκροταφείου αποκαλύφθηκε σε σκάμμα της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης και Αποχέτευσης της Σπάρτης στην οδό Βυζαντίου.

26. Για το εργαστήριο του Λουκίου του 2ου αι. μ.Χ., βλ. Ph. Bruneau, Lampes corinthiennes (II), BCH 101 (1977), σ. 258-259 και O. Broneer, Terracotta Lamps, Corinth IV, II, σ. 309-310.

πάνω στην λεκάνη. Στο ύψος της δεξιάς ωμοπλάτης αποκαλύφθηκαν υπολείμματα σιδηρού αντικειμένου (περόνης;).

Τάφος 8/1996. Ταφή μικρού παιδιού όπως έδειξαν τα υπολείμματα των αποσαθρωμένων οστών. Γύρω από τα οστά του κρανίου αποκαλύφθηκαν θραύσματα λύχνου, οκτώ σιδηροί ήλοι και δύο τεμάχια σιδήρου.

Τάφος 9/1996. Τμήμα κεραμοσκεπούς τάφου με κατεύθυνση Α.-Δ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αποσαθρωμένα οστά βρέφους και 12 σιδηροί ήλοι.

Τάφος 10/1996. Κεραμοσκεπής τάφος, μήκ. 1,25, μεγ. πλ. 0,43 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. στα δυτικά της ταφής 8, σε βάθος 2,12 μ. περίπου. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τα αποσαθρωμένα οστά παιδιού. Στα πόδια του βρέθηκαν τεμάχια λύχνου.

Τάφος 11α/1996. Δυτικό τμήμα κεραμοσκεπούς τάφου, πλ. 0,32 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τα οστά της λεκάνης και των κάτω άκρων νεκρού που είχε το δεξί χέρι τοποθετημένο πάνω στην κοιλιακή χώρα. Μετά την αφαίρεση του σκελετού αποκαλύφθηκε δεύτερος σκελετός του οποίου δεν διασώθηκε το κρανίο που ήταν τοποθετημένο στην ανατολική πλευρά του τάφου (τάφος 11β/1996).

Τάφος 12. Πρόκειται για εγχυτρισμό σε αποσπασματικά σωζόμενο αμφορέα στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

14. Οδός Κλεάρχου και Τριακοσίων (Ο.Τ. 116, οικόπεδο Γ., Κ. και Θ. Ρουμελιώτη)

Κατά τη διάρκεια εργασιών θεμελιώσης νέας οικοδομής στην παραπάνω ιδιοκτησία εντοπίστηκαν ίχνη αρχαίων και ακολούθησε σωστική ανασκαφή[27].

Στο οικόπεδο που βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του σύγχρονου πολεοδομικού ιστού και απέχει 500 μ. περίπου από τους νότιους πρόποδες του λόφου της ακροπόλης της Σπάρτης, ήλθαν στο φως οικοδομικά λείψανα που χρονολογούνται από τους πρώιμους έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (Σχέδ. 6· Πίν. 43 β). Σε μία πρώτη φάση απομακρύνθηκαν οι επιφανειακές επιχώσεις, συνολ. πάχ. 1 μ. περίπου και ακολούθησε συστηματική ανασκαφική διερεύνηση του προς κάλυψη χώρου. Τα αποκαλυφθέντα αρχαία εκτείνονταν στο μεγαλύτερο τμήμα του χώρου, ενώ μόνο στο νοτιοανατολικό άκρο της ιδιοκτησίας τα αποτελέσματα της έρευνας υπήρξαν αρνητικά. Το στέρεο έδαφος εντοπίστηκε σε βάθος 1,92 έως 2,75 μ. από τη στάθμη του οδοστρώματος επί της οδού Κλεάρχου, η οποία επιλέχθηκε και ως σταθερό σημείο (±0) για τη μέτρηση του βάθους.

Το μεγαλύτερο τμήμα της προς κάλυψη ιδιοκτησίας καταλαμβάνει περίκλειστος χώρος ορθογώνιας κάτοψης με κατεύθυνση Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ. και με εξωτερικές διαστάσεις 5,80×7,60 μ. (Τχ1, 2, 8, 9, 7 και 4). Η πρόσβαση στο χώρο γινόταν από Β., όπου εντοπίστηκε κατά χώραν το κατώφλι της θύρας επί του τοίχου 1. Παρά την αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του νοτιοδυτικού τμήματος του κτιρίου, οι τοίχοι σώζονται σε ικανό ύψος, που ξεπερνά το 1 μ., κατασκευασμένοι από αργούς λίθους μετρίων και μεγάλων διαστάσεων, κεραμίδια και χώμα ως συνδετική ύλη. Τα οικοδομικά λείψανα που εντοπίστηκαν σε επαφή με την οικοδομική γραμμή επί της οδού Τριακοσίων υποδηλώνουν ότι ο αποκαλυφθείς χώρος αποτελούσε τμήμα ενός ευρύτερου κτιριακού συγκροτήματος που εκτεινόταν τουλάχιστον προς Β.-ΒΔ. του χώρου.

Τη χρήση του κτιρίου κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους πιστοποιούν – μεταξύ άλλων – τα ακόλουθα ευρήματα: α) ασημένιο νόμισμα του αυτοκράτορα Αλεξάνδρου Σεβήρου (Ν3) (222-235 μ.Χ.)[28], β) χάλκινο νόμισμα (Ν14) του ύστερου 3ου-5ου αι. μ.Χ. με προτομή αυτοκράτορα που βρέθηκε εντοιχισμένο στον τοίχο 7[29] και γ) πήλινος λύχνος βορειοαφρικανικού τύπου που χρονολογείται στον 5ο-6ο αι. μ.Χ. (Μ.Σ. αριθ. 13704)[30].

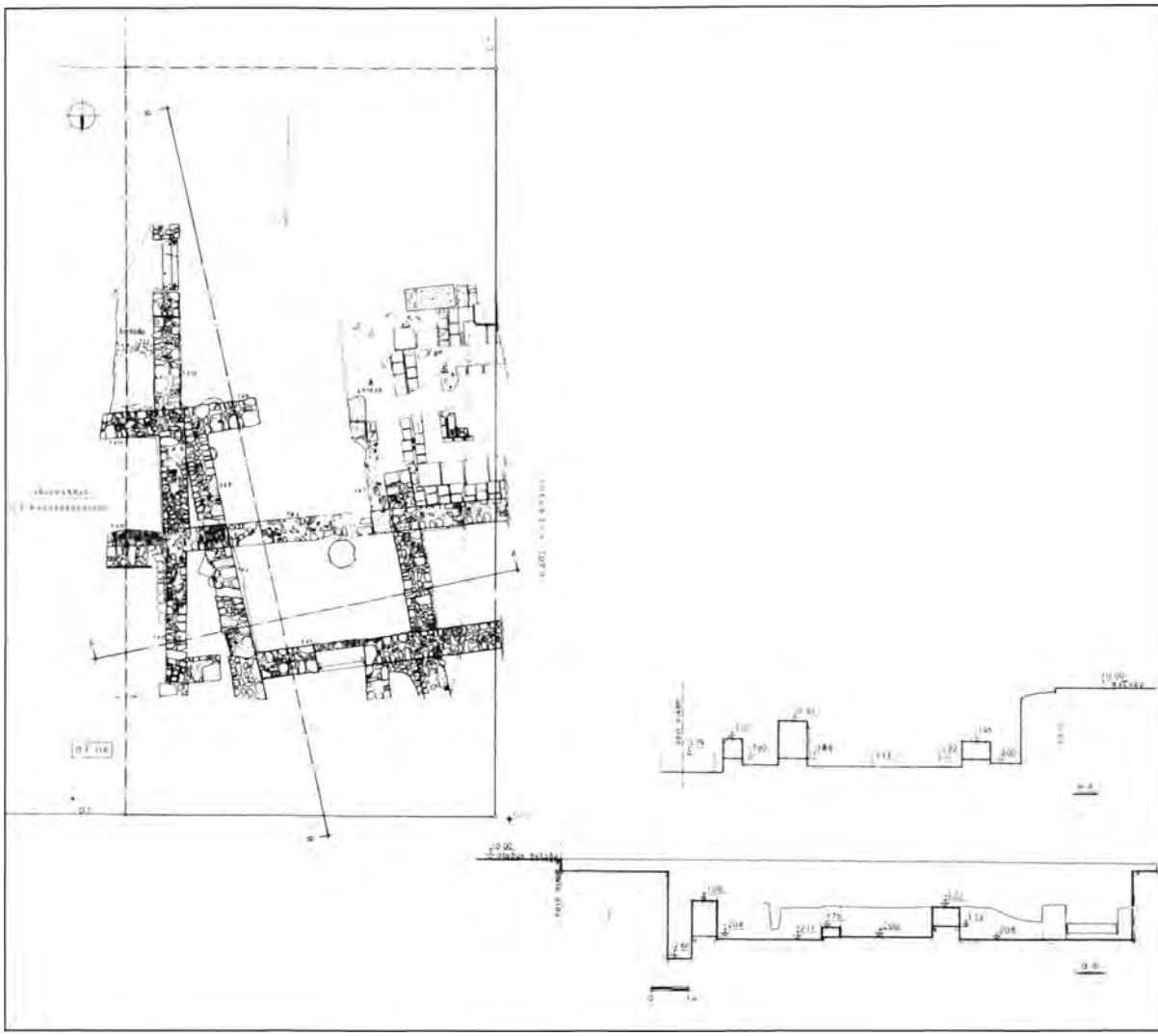
Αρχιτεκτονικά λείψανα μιας παλαιότερης οικοδομικής φάσης εντοπίστηκαν αποσπασματικά σε διάφορα σημεία του χώρου και έχουν εν μέρει επαναχρησιμοποιηθεί στη νεότερη οικοδομική φάση των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Έτσι λοιπόν αρχαιότερος χρονολογικά είναι ο επιμήκης τοίχος 3, σωζ. μήκ. 7,50 και πάχ. 0,60 μ., ο οποίος επαναχρησιμοποιήθηκε στη νεότερη φάση και τέμνει κά-

27. Η ανασκαφή διήρκεσε από 4-11-96 έως 10-12-96 και η δαπάνη καταβλήθηκε από τους ιδιοκτήτες του οικοπέδου. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τηρήθηκε από την αρχαιολόγο Αφροδίτη Μαλτέζου. Τη σχεδιαστική αποτύπωση των αποκαλυφθέντων αρχαίων πραγματοποίησε η σχεδιάστρια Ειρήνη Κουλογεωργίου.

28. Εμ.: προτομή του αυτοκράτορα σε κατατομή με επιγραφή με λατινικούς τύπους: *SEVALEXANDAUG*. Οπ.: γυναικεία ενδεδυμένη μορφή που τρέχει. Πρβλ. R.A.G. Carson, Coins of the Roman Empire in the British Museum, VI, London 1962, αριθ. 362, πίν. 12.

29. Βλ. ενδεικτικά J.P.C. Kent κ.ά., Die römische Münze, 1973, πίν. 133, 146.

30. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,028 μ. Φέρει δύο οπές πληρώσεως και ανάγλυφο χριστόγραμμα που περιβάλλεται από στεφάνη με έκτυπα «καρδιόσχημα» κοσμήματα. Πρβλ. Délos XXIV, πίν. 32, 33.

Σχέδ. 6. Σπάρτη. Οδός Κλεάρχου και Τριακοσίων. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α και Β-Β.

θετα το μακρύ άξονα του ορθογώνιου κτιρίου χωρίζοντάς το έτσι σε δύο μικρότερα δωμάτια. Πρόκειται για ισχυρή κατασκευή με υποθεμελίωση από ογκώδεις πωρόλιθους και επιμελημένη τοιχοποιία από αργούς λίθους μετρίων διαστάσεων, αρκετά κεραμίδια και ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη, η οποία θεμελιώνεται σε βάθος 2,53 μ. απευθείας πάνω στο φυσικό έδαφος και σώζεται εν μέρει σε ύψος που φθάνει τα 1,45 μ. Στο ανατολικό άκρο του ο τοίχος 3 τέμνεται κάθετα από το σύγχρονό του τοίχο 15, ο οποίος εκτείνεται πλησίον του ανατολικού ορίου της οικοδομικής γραμμής σε συνολικό σωζόμενο μήκος 7,30 μ. και παρουσιάζει την ίδια επιμελημένη κατασκευή με τον προηγούμενο ενώ θεμελιώνεται πάνω στο φυσικό έδαφος (2,27 μ.) και σώζεται σε ύψος 1 μ. περίπου. Οι δύο αυτές ισχυρές κατασκευές αποτελούσαν τμήμα ενός παλαιότερου κτιριακού συγκροτήματος, το οποίο καταλάμβανε ικανό χώρο τόσο ανατολικά όσο και δυτικά του τοίχου 15 και το οποίο φαίνεται ότι καταστράφηκε από τη νεότερη επέμβαση. Στο συγκρότημα αυτό, μάλιστα, ανήκε και πλακόστρωτο δάπεδο από πήλινες πλάκες, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό άκρο του ανεσκαμμένου χώρου. Το δάπεδο αυτό οριοθετούνταν από ογκώδεις πώρινους γωνιολίθους και έπαψε να χρησιμοποιείται όταν κτίστηκε πάνω σε αυτό ο νεότερος τοίχος 7. Λείψανα τοίχων (Τχ11 και Τχ14) που τέμνουν κάθετα από ανατολικά τον τοίχο 15 επιβεβαιώνουν τη συνέχεια του κτιριακού συγκροτήματος προς την κατεύθυνση αυτή, στοιχείο που επιβεβαιώνεται και από τα αρχιτεκτο-

νικά λείψανα της όμορης ιδιοκτησίας Γ. και Σ. Αναστασόπουλου, που είχε ανασκαφεί το 1988. Η επικοινωνία των δύο αυτών τμημάτων του κτιριακού συγκροτήματος επιτυγχανόταν από θυραίο άνοιγμα που υπήρχε πλησίον του βόρειου άκρου του τοίχου 15, το οποίο μπαζώθηκε εκ των υστέρων. Τμήμα του συγκροτήματος αποτελούσε και το κατώτερο τμήμα του τοίχου 1, ο οποίος σε μία δεύτερη φάση επισκευάστηκε και επαναχρησιμοποιήθηκε. Τέλος, στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοδομήσιμου χώρου αποκαλύφθηκε τμήμα ενός άλλου χώρου που ορίζεται από τον τοίχο 10, ο οποίος βρίσκεται στην προέκταση του τοίχου 15. Ο χώρος αυτός φέρει λιθόστρωτο υπόστρωμα δαπέδου από κονίαμα και θυραίο άνοιγμα με κατώφλι επί του τοίχου. Δεν στάθηκε δυνατόν να διευκρινιστεί η σχέση του τμήματος αυτού με τις δύο φάσεις κατοίκησης του χώρου, πιθανότερο όμως είναι ότι σχετίζεται με τη νεότερη φάση.

Για τη χρονολόγηση των αρχαιότερων οικοδομικών λειψάνων η κεραμική επιτρέπει μόνο μια γενικότερη ένταξη στους ρωμαϊκούς χρόνους, επειδή τα στρώματα είναι διαταραγμένα. Πιθανώς η ίδρυση του κτιρίου συμπίπτει με τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους, αφού στα κατώτερα στρώματα περισυνελέγησαν λίγα μελαμβαφή όστρακα από πινάκια και σκύφους. Το ότι το κτίριο της αρχαιότερης οικοδομικής φάσης είχε μνημειακό χαρακτήρα συμπεραίνεται από ορισμένα κινητά ευρήματα. Έτσι ανατολικά του τοίχου 10 και πάνω σε δάπεδο βρέθηκαν δύο κιονόκρανα δωρικού ρυθμού του αυτού ύψους (0,17 μ.) (Μ.Σ. αριθ. 12483-12484)· επιπλέον περισυνελέγησαν αρκετά τεμάχια από ορθομαρμάρωση (Μ.Σ. αριθ. 12631α-δ), ενώ από τα ίχνη κονιάματος συμπεραίνουμε ότι οι τοίχοι έφεραν αρχικά επιμελημένη τοιχοποιία. Περαιτέρω κάποια άλλα κινητά ευρήματα που εντοπίστηκαν εντοιχισμένα στους τοίχους της νεότερης οικοδομικής φάσης προέρχονται πιθανότατα από την αρχική φάση κατοίκησης του χώρου. Έτσι στον Τχ2 βρέθηκε εντοιχισμένο και αποτοιχίστηκε ένα τρίτο μαρμάρινο κιονόκρανο δωρικού ρυθμού (Μ.Σ. αριθ. 12516), ενώ από τον Τχ4 αποτοιχίστηκε μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος με ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο (Μ.Σ. αριθ. 12514).

Εκτός από τα οικοδομικά λείψανα στην ιδιοκτησία Ρουμελιώτη εντοπίστηκαν και τα ακόλουθα: α) Κυκλικός αποθέτης λαξευμένος στο στέρεο έδαφος, ο οποίος βρέθηκε μεταξύ των Τχ3 και 4 και έφθασε σε βάθος 3,05 μ. Περιείχε θραύσματα αβαφών και μελαμβαφών αγγείων ύστερων ελληνιστικών χρόνων, καθώς και θραύσματα πίθου με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση σε ζώνες. Το σημαντικότερο, όμως, εύρημα υπήρξε ακέφαλο πήλινο ειδώλιο γυμνής ανδρικής μορφής αρχαϊκών χρόνων στον τύπο του κούρου (Μ.Σ. αριθ. 13708)[31]. β) Στο χώρο ανατολικά του δαπέδου με τις πήλινες πλάκες εντοπίστηκαν πάνω στο στέρεο έδαφος δύο ταφές σε πίθους με υπολείμματα καύσης νεκρού.

Τέλος, από την ανασκαφή προήλθαν 13 χάλκινα και ένα ασημένιο νομίσματα (Ν1-Ν14), τα περισσότερα από τα οποία στάθηκε αδύνατο να ταυτιστούν. Αν εξαιρέσουμε τα δύο νομίσματα που περιγράφηκαν πιο πάνω, ένα άλλο χάλκινο νόμισμα (Ν8) ανήκει στο γνωστό τύπο σπαρτιατικών κοπών του ύστερου 1ου αι. π.Χ.[32]. Μεταξύ των χάλκινων αντικειμένων ξεχωρίζουν μια τοξωτή πόρπη και θραύσμα από το λαιμό και το χείλος μικρού αγγείου. Το θραύσμα Μ.Σ. αριθ. 12515 προέρχεται από μαρμάρινο γλυπτό, καθώς διασώζει πτυχές ενδύματος. Από την κεραμική ξεχωρίζουν ακέραιη πήλινη αβαφής οινοχόη ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 13709)[33], κάτω τμήμα αβαφούς αμφορέα (Μ.Σ. αριθ. 13706)[34] και τέλος θραύσμα πήλινης μάσκας (Μ.Σ. αριθ. 13707)[35]. Κατόπιν σχετικής γνωμοδότησης του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Ανατολικής Πελοποννήσου, τα αρχαία οικοδομικά λείψανα συντηρήθηκαν, στερεώθηκαν και καταχώσθηκαν, ενώ δόθηκε στους ιδιοκτήτες του οικοπέδου η άδεια για ανέγερση οικοδομής.

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

15. Οδός Θερμοπυλών (Ο.Τ. 122, οικόπεδο Ν. Φωτόπουλου) (Σχέδ. 7)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά τη διάρκεια της εκσκαφής θεμελίων και κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε, αποκαλύφθηκαν ψηφιδωτά δάπεδα της ύστερης αρχαιότητας.

Σε όλη την έκταση του προς οικοδόμηση χώρου του οικοπέδου, το οποίο βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της πόλεως της Σπάρτης και νότια της ακρόπολης, αποκαλύφθηκαν στα ανώτερα στρώματα κτιριακά λείψανα πρώιμων βυζαντινών χρόνων. Αφού η ανασκαφή συνεχίστηκε αποκάλυψε σε βάθος 0,55 μ. τέσσερα ψηφιδωτά δάπεδα, τα οποία σώζονται αποσπασματικά, και είναι εμφανές

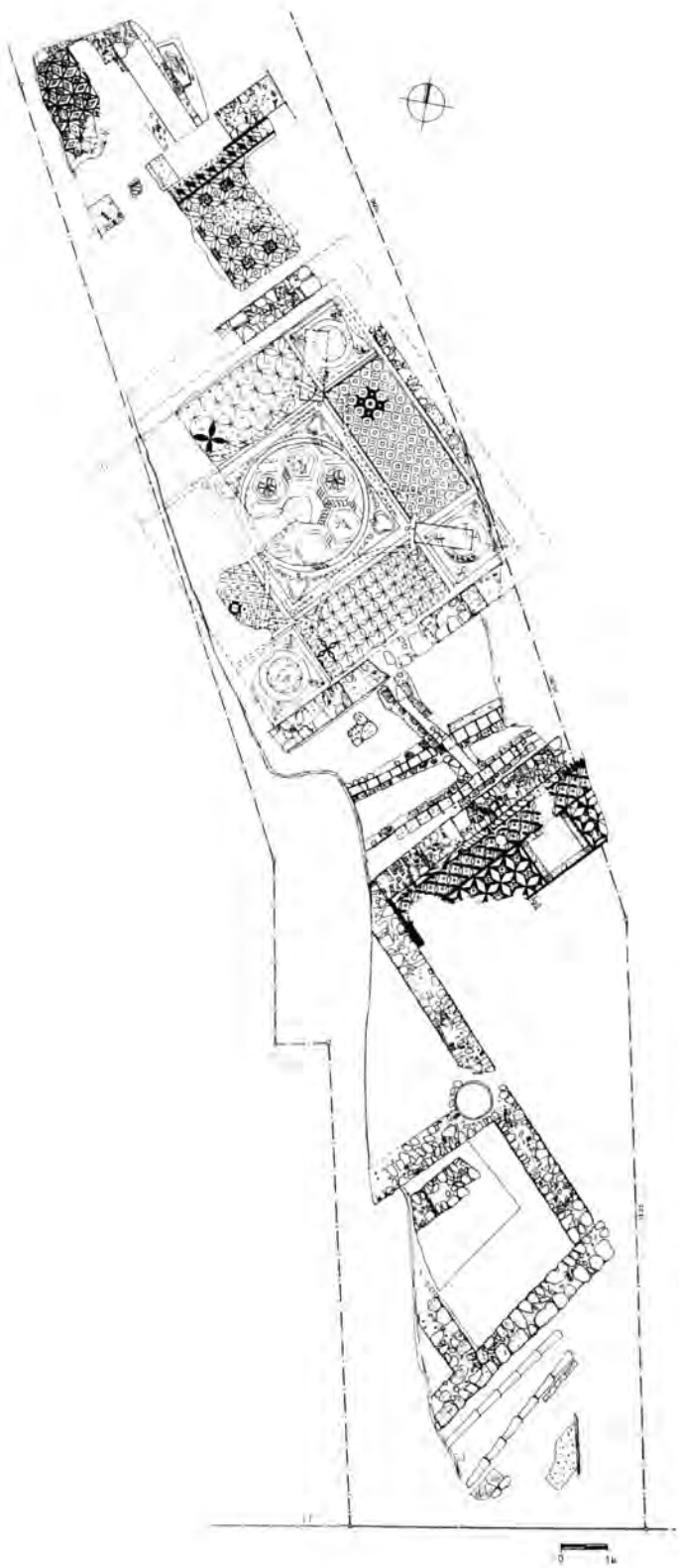
31. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,126 μ. Η μορφή σώζεται από τη ρίζα του λαιμού έως το μέσο των κνημών.

32. Πρβλ. Grunauer von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 5), Gruppe XIV, πίν. 8 (48-40 π.Χ.).

33. Πρβλ. Agora V, 1959, αριθ. M 268, πίν. 29 (ύστερος 4ος αι. μ.Χ.) και M 295, πίν. 30 (πρώιμος 5ος αι. μ.Χ.).

34. Πρβλ. Agora V, 1959, αριθ. L 33, M 237, πίν. 28, M 303, πίν. 31

35. Πρβλ. Agora VI, 1961, πίν. 12-15.

Σχέδ. 7. Σπάρτη. Οδός Θερμοπυλών. Κάτοψη της ανασκαφής.

ότι ανήκουν σε τέσσερα αντίστοιχα δωμάτια ρωμαϊκής έπαυλης.

Οι τοίχοι των δωματίων και τα ψηφιδωτά δάπεδα φαίνεται να επεκτείνονται στις όμορες ιδιοκτησίες Κουντάνη προς Α., Χαραλαμπόπουλου προς Δ., όπως και στον ακάλυπτο χώρο βόρεια του εν λόγω οικοπέδου. Στην ανασκαφή που διεξήχθη τον επόμενο χρόνο στο οικόπεδο Κατσίχτη, όμορο προς Δ. του οικοπέδου ιδιοκτησίας Χαραλαμπόπουλου, αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο και βαλανείο.

Δωμάτιο Α – Ψηφιδωτό δάπεδο 1. Το δωμάτιο Α έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και σώζει αποσπασματικά ψηφιδωτό δάπεδο με μέγιστο σωζόμενο μήκος 5,25 και μέγιστο σωζόμενο πλάτος 1,80 μ. Η διακόσμησή του συνίσταται από τρία διάχωρα τα οποία κοσμούνται από γεωμετρικά μοτίβα πλοχμών, ρόμβων που σχηματίζουν συνεχές σταυροειδές κόσμημα, και τετράφυλλα από τη συμπλοκή ημικυκλίων αντίστοιχα, ενώ στο νοτιότερο διάχωρο σώζεται τετράγωνο το οποίο πλαισιώνει παράσταση δύο ανθρώπινων μορφών. Η μια εξ αυτών είναι όρθια παράσταση ημίγυμνου άνδρα και σώζεται σχεδόν ακέραιη, ενώ η δεύτερη, η οποία είναι αρκετά μικρότερη, είναι παράσταση παιδιού και σώζεται μόνο το κεφάλι.

Δωμάτιο Β – Ψηφιδωτό δάπεδο 2. Το δωμάτιο Β έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και σώζει αποσπασματικά ψηφιδωτό δάπεδο, μήκ. 6,76 και πλ. 6,57 μ. Η διακόσμησή του συνίσταται από εννέα διάχωρα. Εξ αυτών το κεντρικό αποτελείται από έξι εξάγωνα τα οποία κοσμούνται με σχοινοειδές κόσμημα και πλαισιώνουν εναλλάξ κύκλο με τετράφυλλα, παραστάσεις ιχθύων, γυναικεία μορφή ξαπλωμένη σε ανάκλιντρο να τρώει σταφύλι και παράσταση του Έρωτος όρθιου πάνω σε δελφίνι να ψαρεύει. Δεν σώζεται η κεντρική παράσταση. Από τα τέσσερα μικρά διάχωρα στις αντίστοιχες γωνίες του ψηφιδωτού δαπέδου σώζονται τα τρία, εκ των οποίων τα δύο κοσμούνται με φυτικά μοτίβα μέσα σε κυκλικά και τετράγωνα πλαίσια, ενώ το τρίτο στη νοτιοδυτική γωνία σώζει παράσταση κωμικής μάσκας. Τα υπόλοιπα τέσσερα διάχωρα κοσμούνται με γεωμετρικά μοτίβα τετράφυλλων από τη συμπλοκή ημικυκλίων, ρόμβων που διαμορφώνουν συνεχές σταυροειδές κόσμημα, οκταγώνων που έχουν κοιλόμορφες τις γωνιαίες πλευρές τους και σχηματίζουν ενδιάμεσα κύκλους που συνδέονται κάθετα και οριζόντια με τις ευθείες πλευρές των οκταγώνων, ενώ κύκλοι και τετράγωνα πληρούνται με μικρά κατά κορυφή τετράγωνα, και κατά κορυφή τετράγωνα που πληρούνται από άλλα όμοια και μικρότερά τους.

Δωμάτιο Γ – Ψηφιδωτό δάπεδο 3 (Διάδρομος). Ο χώρος αυτός έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και σώζει αποσπασματικά ψηφιδωτό δάπεδο, μεγ. σωζ. μήκ. 2,65 και μεγ. σωζ.

πλ. 2,70 μ. Η διακόσμησή του συνίσταται από γεωμετρικά μοτίβα παράλληλων ρόμβων, οκτάγωνα αστεροειδή σχήματα σχηματιζόμενα από πλάγια παραλληλόγραμμα εναλλάξ με ορθά τετράγωνα και κόμβους του Σολομώντα.

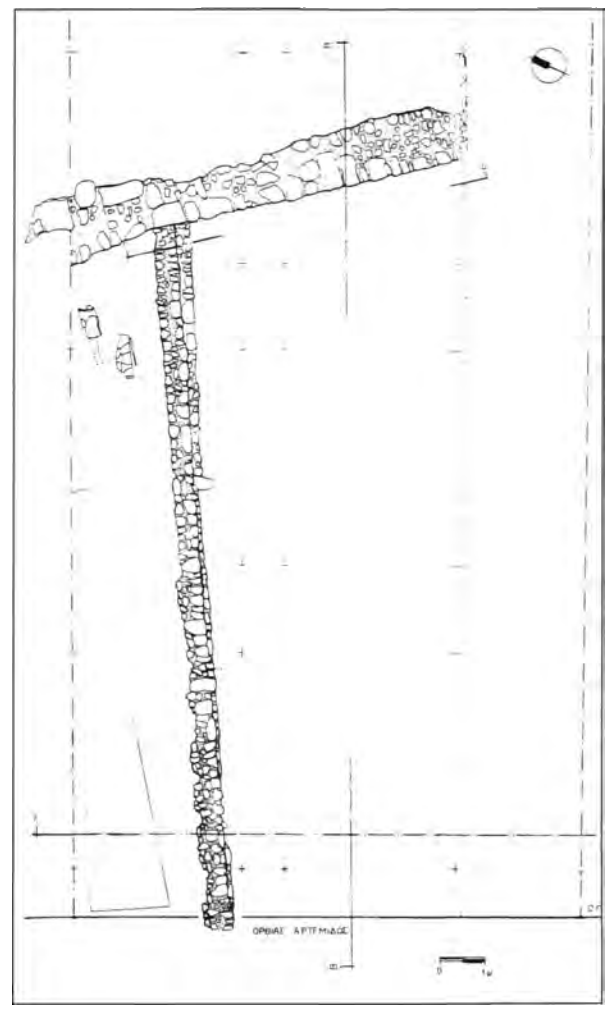
Δωμάτιο Δ – Ψηφιδωτό δάπεδο 4. Το δωμάτιο Δ έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και σώζει αποσπασματικά ψηφιδωτό δάπεδο, μεγ. σωζ. μήκ. 2,30 και μεγ. σωζ. πλ. 1,10 μ. Η διακόσμησή του συνίσταται από γεωμετρικά μοτίβα ρόμβων που διαμορφώνουν συνεχές σταυροειδές κόσμημα. Στο νοτιότερο σημείο του δωματίου Δ σώζεται κατώφλι με το οποίο επικοινωνούσαν τα δωμάτια Γ και Δ και λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου στο οποίο διακρίνεται διακόσμηση πλοχμού.

Όλα τα ψηφιδωτά δάπεδα είναι καλής τεχνικής εργασίας, κατασκευασμένα με μικρές ψηφίδες με πλούσιους και θερμούς χρωματισμούς λευκού, μέλανος, ερυθρού, κυανού, πράσινου και κίτρινου χρώματος και χρονολογούνται στο β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. Οι σωζόμενοι τοίχοι των δωματίων είναι χτισμένοι με πλίνθους και λίθους, συνδέονται με ασβεστοκονίαμα, ενώ τα μέτωπά τους σώζουν ίχνη κονιάματος (σοφά).

Στο βορειότερο τμήμα του οικοπέδου, στον παρακείμενο ανατολικά του δωματίου Δ χώρο, αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,21 μ., κιβωτιόσχημος τάφος νηπίου μικρών διαστάσεων, ο οποίος χρονολογείται στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα συντηρήθηκαν στα εργαστήρια της Ε΄ ΕΠΚΑ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Ν. ΡΑΜΜΟΥ

Σχέδ. 8. Σπάρτη. Οδός Ορθίας Αρτέμιδος. Κάτοψη της ανασκαφής.

16. Οδός Ορθίας Αρτέμιδος (Ο.Τ. 91, οικόπεδο Γεωργίου Αρφάνη)

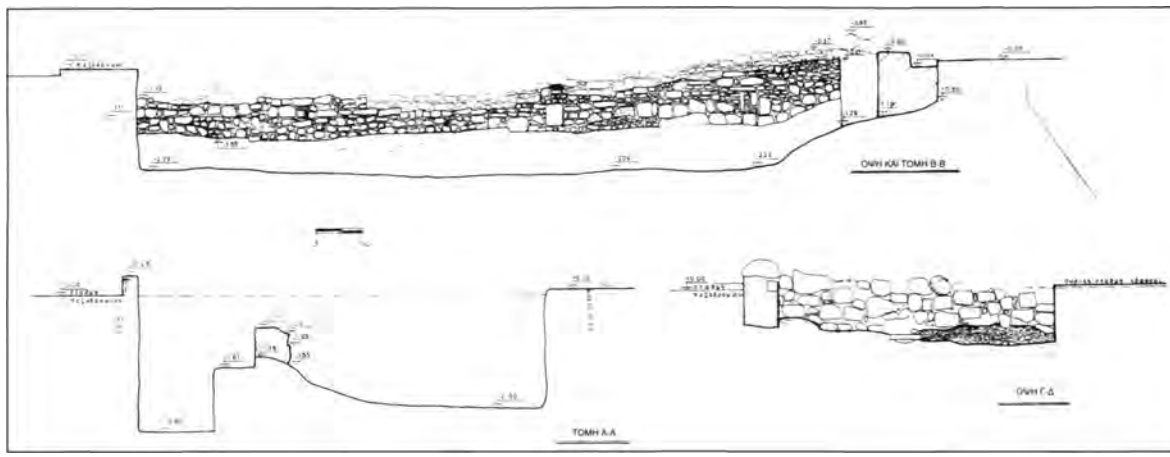
Η θέση του οικοπέδου τοποθετείται σε περιοχή της πόλεως της Σπάρτης για την οποία τα στοιχεία που διαθέτουμε μέχρι τώρα είναι ελάχιστα, αφού συστηματικός έλεγχος οικοδομικών εργασιών τελείται τα τελευταία χρόνια, κατόπιν και της πρόσφατης επέκτασης κήρυξης του αρχαιολογικού χώρου της Σπάρτης. Στο ίδιο Ο.Τ., επί της οδού Θίβρωνος, έχει ανασκαφεί κατά το παρελθόν τμήμα του οικοπέδου Μ. Χατζή, στο οποίο αποκαλύφθηκε τμήμα περιβόλου και αποθέτης αρχαίου ιερού[36].

Κατά τις εργασίες εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου τοίχου. Διακόπηκαν οι εργασίες και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα με δαπάνη του ιδιοκτήτη κατά το διάστημα Ιουλίου-Οκτωβρίου 1996. Η έρευνα διεκόπη λόγω έντονων βροχοπτώσεων που είχαν ως αποτέλεσμα να πλημμυρίσει το οικόπεδο. Η άντληση των υδάτων έγινε δυνατή με τη βοήθεια της Πυροσβεστικής. Η ολοκλήρωση των εργασιών και η πλήρης σχεδιαστική[37] και φωτογραφική αποτύπωση έγιναν τον Απρίλιο του 1997.

Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε αποκαλύφθηκαν 2 τοίχοι (Τχ1 και Τχ2), οι οποίοι

36. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 291-292.

37. Την κάτοψη της ανασκαφής εκπόνησε η Ελένη Πολυμενάκου, ενώ τις όψεις και τομές η σχεδιάστρια της Εφορείας Ειρήνη Κουλογεωργίου.

Σχέδ. 9. Σπάρτη. Οδός Ορθίας Αρτέμιδος. Τομή Α-Α, όψη και τομή Β-Β και όψη Γ-Δ.

εκτείνονται στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του οικοπέδου και αποτελούν τα μοναδικά αρχιτεκτονικά ευρήματα (Σχέδ. 8). Το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου δεν διέθετε επιχώσεις με αρχαιολογικά ευρήματα.

Συγκεκριμένα, στο μέσον περίπου του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε βάθος +0,68 μ. από το σταθερό σημείο[38] τμήμα αναλημματικού τοίχου (τοίχος 1) αμελούς κατασκευής, μήκ. 9 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Είναι χτισμένος με μεγάλους αργούς λίθους, στα ενδιάμεσα κενά με μικρότερους λίθους, κροκάλες και χώμα και έχει πρόσωπο προς Δ., όπου και είναι εμφανής η διάκριση δύο φάσεων. Το πλάτος του κυμαίνεται από 1,10 έως 1,50 μ., ενώ το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 1,45 μ. Θεμελιώνεται επί του φυσικού εδάφους, ακολουθώντας τη φυσική διαμόρφωσή του (μέγιστο βάθος θεμελίωσης 1,28 μ.), ενώ το νότιο τμήμα του εδράζεται σε παλαιότερο τοίχο χτισμένο με μικρούς αργούς λίθους, ο οποίος ακολουθεί την ίδια κατεύθυνση (Σχέδ. 9, όψη Γ-Δ). Η δυτική παρειά του αναλημματικού τοίχου αποκαλύφθηκε μετά την ανασκαφή εκτεταμένου στρώματος λιθοσωρού με μικρούς αργούς λίθους[39], το οποίο πιθανώς συνδέεται με την καταστροφή της παλαιότερης φάσης του αναλημματικού τοίχου.

Δυτικά του αναλημματικού τοίχου 1 αποκαλύφθηκε σε βάθος +0,37 μ. άλλος τοίχος (τοίχος 2), με κατεύθυνση Α.-Δ. Η δόμησή του είναι πυκνή από αργούς ανισομεγέθεις λίθους και χώμα με μέτωπο προς Ν. και με το ανώτατο σωζόμενο τμήμα του να εισέχει ως προς το υποκείμενο (Σχέδ. 9, όψη Β-Β). Σώζεται σε μήκος 15,85 μ. και φαίνεται να προεκτείνεται πέρα από το δυτικό όριο του οικοπέδου και κάτω από το κατάστρωμα της οδού Ορθίας Αρτέμιδος. Το πάχος του κυμαίνεται από 0,60 έως 0,85 μ., ενώ το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 1,70 μ. στο ανατολικό του τμήμα και το ελάχιστο σωζόμενο ύψος 0,80 μ. στο δυτικό του τμήμα. Θεμελιώνεται επί του φυσικού εδάφους (μέγιστο βάθος θεμελίωσης 1,55 μ.) και ενδεχομένως αποτελεί τμήμα περιβόλου.

Βόρεια του Τχ2 και βορειοδυτικά του Τχ1 αποκαλύφθηκαν δύο ακτέριστοι κεραμοσκεπείς τάφοι. Ο τάφος Ι εντοπίστηκε σε βάθος 0,05 μ. με προσανατολισμό Α.-Δ. Τα σκελετικά λείψανα είχαν αποσυντεθεί τελείως. Ο τάφος ΙΙ αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,12 μ. και είχε τον ίδιο προσανατολισμό με τον τάφο Ι. Ο νεκρός, του οποίου μόνον το ανώτερο μέρος του σώματος ήταν καλυμμένο με κεραμίδες, είχε εναποτεθεί απευθείας στο χώμα σε ύπτια στάση με το κεφάλι προς Α.

Η ανασκαφή έφθασε σε όλο τον προς οικοδόμηση χώρο μέχρι την αποκάλυψη του φυσικού εδάφους. Νότια του τοίχου 2 και δυτικά του τοίχου 1 και κάτω από το ύψος των θεμελιώσεών τους το φυσικό έδαφος αποκαλύφθηκε σε μέγιστο βάθος 2,50 μ., ενώ βόρεια του Τχ2 η ανεύρεση του φυσικού εδάφους βρισκόταν σε ψηλότερο επίπεδο (μέγιστο βάθος 1,24-1,36 μ.) πλην ενός χώρου-ορύγματος τριγωνικής κάτοψης διανοιγμένου στο φυσικό έδαφος στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου που έφθασε σε μέγιστο βάθος 3,05 μ. (Σχέδ. 9, τομή Α-Α).

Από τις επιχώσεις του οικοπέδου προήλθε άφθονη κε-

38. Όλες οι μετρήσεις ελήφθησαν από το σταθερό σημείο ±0,00 που είναι χαραγμένο στο πεζοδρόμιο της οδού Ορθίας Αρτέμιδος, νοτιοδυτικά του οικοπέδου.

39. Μετά την έγκριση του ΚΑΣ για οικοδόμηση του οικοπέδου ερευνήθηκε κατά το 1998 ο μάρτυρας ασφαλείας από τη συνάδελφο Ελένη Ζαββού, όπου αποκαλύφθηκε η συνέχεια του λιθοσωρού.

ραμική των ρωμαϊκών και ελληνιστικών κυρίως χρόνων, καθώς και λίγα όστρακα κλασικών και αρχαϊκών χρόνων. Η μεγαλύτερη ποσότητα κεραμικής είναι άβαφη, χρηστική, βρέθηκαν όμως και αρκετά όστρακα μελαμβαφών αγγείων, μερικά με ερυθρό γάνωμα, καθώς και θραύσματα μεγαρικών σκύφων. Μεταξύ των κινητών ευρημάτων συγκαταλέγονται λίγα μικρογραφικά αγγεία, τουλάχιστον 96 αγνύθες πυραμοειδούς κυρίως μορφής, μερικά θραύσματα πήλινων ειδωλίων και πλακιδίων, τμήματα μυροδοχείων και λύχνων, θραύσματα μεταλλικών και γυάλινων αντικειμένων, καθώς και πέντε χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων δύο χρονολογούνται στο β΄ μισό του 1ου αι. π.Χ. και δύο στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.

Οι δύο τοίχοι, αφού πραγματοποιήθηκαν οι κατάλληλες στερεωτικές εργασίες, διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

17. Οδός Διηνεκούς (Ο.Τ. 17, οικόπεδο Βασιλικής Χατζάκου)

Με αφορμή αίτημα για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο[40] διεξήχθη σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως αποσπασματικά αρχιτεκτονικά λείψανα βυζαντινών χρόνων. Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε λόγω λήξης της σύμβασης του εργατικού προσωπικού. Θα συνεχιστεί κατά το έτος 1997.

ΙΩΑΝΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

18. Οδός Μενελάου (Ο.Τ. 49Α, οικόπεδο Κ. Σκιαδά)

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για τη θεμελίωση νέας πολυώροφης οικοδομής και κατά τη σύντομη ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,70 μ. από το κατάστρωμα της παρακείμενης οδού, τμήμα από τον πυθμένα μικρής κτιστής ορθογώνιας δεξαμενής[41]. Τα τοιχώματα είχαν κατασκευαστεί από αργούς λίθους με συνδετικό υλικό κουρασάνι, ενώ αποσπασματικά σωζόταν τμήμα των πήλινων πλακών του δαπέδου. Η επίχωση ήταν φτωχή σε κεραμική, με όστρακα κυρίως άβαφων χρηστικών αγγείων της ύστερης ελληνιστικής περιόδου.

ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

19. Χάνδακες ΔΕΥΑΣ
α) Οδός Βυζαντίου (Ο.Τ. 146 και Γ422)

Στα πλαίσια των έργων αποχέτευσης του δήμου Σπάρτης, κατά μήκος ημιδιανοιγμένου τμήματος της οδού Βυζαντίου (με κατεύθυνση Α.-Δ.), ανάμεσα στα οικοδομικά τετράγωνα 146 και Γ422, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα κατά το διάστημα Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 1996[42], η οποία αποκάλυψε τη συνέχεια του νεκροταφείου που εντοπίστηκε στο οικόπεδο Μαυρίδη-Χανιά στο Ο.Τ. 146 (βλ. παραπάνω, σ. 113). Η εκσκαφή για τη διάνοιξη της τάφρου αποκάλυψε από την πρώτη στιγμή την ύπαρξη εκτεταμένου νεκροταφείου, λόγω όμως των άσχημων καιρικών συνθηκών, προτιμήθηκε η διενέργεια δοκιμαστικών τομών για την οριοθέτηση του χώρου των ταφών κατά μήκος της τάφρου και στη συνέχεια η πλήρης αποκάλυψη και ανασκαφή τους. Έτσι, η αρίθμηση των τάφων άρχισε από την ανατολική πλευρά του σκάμματος, στη συνέχεια όμως η ανασκαφή ξεκίνησε για εργονομικούς λόγους από τη δυτική πλευρά της τάφρου.

Κατά το τρέχον έτος, ανασκάφηκαν τρεις συστάδες πιθανώς οικογενειακών τάφων (Ι, ΙΙ και ΙΙΙ) στη νότια πλευρά της ιδιοκτησίας Α. Μαυρίδη και Μ. Χανιά. Από τη συστάδα αριθ. Ι ανασκάφηκαν τέσσερις χτισμένοι με λίθους και κονίαμα, κιβωτιόσχημοι τάφοι (Τφ 13, 14Α, 15 και 19), θεμελιωμένοι στο φυσικό έδαφος της περιοχής, ενώ φάνηκε ότι τρεις ακόμη τάφοι (Τφ 16, 17, 18) βρίσκονταν κάτω από τη νότια παρειά του σκάμματος. Οι τάφοι 13, 14 Α και 15, στο εσωτερικό των οποίων αποκαλύφθηκαν ελάχιστα υπολείμματα αποσαθρωμένων οστών, βρέθηκαν συλημένοι. Κάτω από το κατασκευασμένο με πήλινες πλάκες, δάπεδο του τάφου 14Α αποκαλύφθηκε ένας δεύτερος τάφος, διανοιγμένος στο φυσικό έδαφος και με τον ίδιο προσανατολισμό με την υπερκείμενη ταφή (Τφ 14Β). Ο τάφος αυτός βρέθηκε κενός οστών, αποκαλύ-

40. Από τις όμορες προς το οικόπεδο ιδιοκτησίες έχουν ήδη ανασκαφεί, όπως προκύπτει από τα αρχεία της Εφορείας, τα εξής: προς Β. τα οικόπεδα ιδιοκτησίας Κ. Παυλή - Κ. Βλάχου (στη συμβολή των οδών Θερμοπυλών και Διηνεκούς, ανασκαφή 1988) και Ευ. Πετράκου (στην οδό Διηνεκούς, ανασκαφή 1993) και προς Ν. το οικόπεδο ιδιοκτησίας Βαρζακάκου - Γιαννακόπουλου (στην οδό Διηνεκούς, ανασκαφή 1977). Στα ανωτέρω οικόπεδα εντοπίστηκαν λείψανα ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων.

41. Οι σωζόμενες διαστάσεις της κατασκευής ήταν 1,65×1 μ.

42. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Γεωρ. Πάντου. Επόπτης όλου του έργου της ΔΕΥΑ Σπάρτης στις οδούς Τριακοσίων, Μυκηνών, Στάουφερτ και Βυζαντίου ήταν ο υπογράφων.

φθηκαν όμως τα κτερίσματά του: ένα ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Μ.Σ. αριθ. 12444), ένα τμήμα λύχνου (Μ.Σ. αριθ. 13264) και τμήμα άβαφου σκυφιδίου (Μ.Σ. αριθ. 12450) της ρωμαϊκής εποχής. Στο εσωτερικό του τάφου 19 αποκαλύφθηκαν τα αποσαθρωμένα οστά νεκρού στον οποίο είχαν εναποτεθεί ως κτερίσματα τρία άβαφα κύπελλα (Μ.Σ. αριθ. 13339 - 13341) και ένας λύχνος με φυτικό διάκοσμο (Μ.Σ. αριθ. 13924) επίσης της ρωμαϊκής εποχής. Στη συστάδα των τάφων ΙΙ ανασκάφηκαν οι τάφοι 20, 21, 22, 23 και 24. Οι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι από λίθους και κονίαμα και είχαν το εσωτερικό τους επιχρισμένο επίσης με κονίαμα. Στο εσωτερικό του τάφου 20 που είχε προσανατολισμό Β.-Ν., αποκαλύφθηκαν τα οστά δύο νεκρών. Το κρανίο του ενός εντοπίστηκε στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου και μάλλον αποτελούσε τα υπολείμματα ανακομιδής παλαιότερης ταφής. Ο δεύτερος εντός του ίδιου τάφου νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ύπτια στάση, με το κεφάλι προς Β. Δίπλα του βρέθηκαν τα θραύσματα δύο λύχνων της ρωμαϊκής εποχής (Μ.Σ. αριθ. 13288 και 13295 με παράσταση ερωτικής σκηνής). Οι τάφοι 21, 22, 23 και 24 βρέθηκαν συλημένοι και γεμισμένοι με λίθους, κεραμίδια, σπασμένες πήλινες καλυπτήριες πλάκες και αποσαθρωμένα οστά. Στη βόρεια πλευρά του τάφου 24 αποκαλύφθηκε τμήμα κυπέλλου (Μ.Σ. αριθ. 13322), τμήματα τεσσάρων λύχνων (Μ.Σ. αριθ. 13311, 13312, 13293 και 13367) και ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι τάφοι 23 και 24 αποτελούσαν προσθήκη στην ομάδα των τάφων 20-22.

Στη συστάδα των τάφων ΙΙΙ ανασκάφηκαν οι τάφοι 25 Α και Β, 26 και 27. Οι τάφοι 25 Α και Β ήταν δύο κτιστοί από λίθους και κονίαμα, κιβωτιόσχημοι τάφοι με κοινή τη μία πλευρά, η οποία ήταν κατασκευασμένη από στρώσεις οπτών πλίνθων, κονίαμα και λίγους λίθους στο ανώτερο μέρος. Καλύπτονταν με πήλινες πλάκες επιχρισμένες με παχύ, υδραυλικό κονίαμα, μία από τις οποίες βρέθηκε κατά χώραν πάνω από τον τάφο 25 Β, ενώ μία δεύτερη βρέθηκε πεσμένη μέσα στον ίδιο τάφο. Οι ταφές βρέθηκαν διαταραγμένες, ενώ από τον τάφο 25Α προήλθαν τρία ακέραια λυχνάρια της ρωμαϊκής εποχής (Μ.Σ. αριθ. 13287, 13371, 13372) και ένα κύπελλο (Μ.Σ. αριθ. 13373).

Οι τάφοι 26 και 27 ήταν κατασκευασμένοι από λίθους, κονίαμα και τεμάχια κεραμίδων και ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα στο εσωτερικό. Ο προσανατολισμός τους ακολουθούσε τον προσανατολισμό των άλλων τάφων της συστάδας (Β.-Ν.). Το εσωτερικό τους βρέθηκε μπαζωμένο από λίθους, κεραμίδια και τεμάχια οστών. Από το μπάζωμα του τάφου 26 προήλθε θραύσμα κυπέλλου της ρωμαϊκής περιόδου (Μ.Σ. αριθ. 13310) και από τον τάφο 27 θραύσμα λύχνου (Μ.Σ. αριθ. 13368) και βάση κυπέλλου (Μ.Σ. αριθ. 13369).

Η ανασκαφή των υπόλοιπων εντοπισμένων τάφων της τάφρου αποχέτευσης της οδού Βυζαντίου, δεν ολοκληρώθηκε λόγω της έλλειψης πιστώσεων από το φορέα του έργου (ΔΕΥΑ Σπάρτης) που χρηματοδοτούσε την ανασκαφή.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

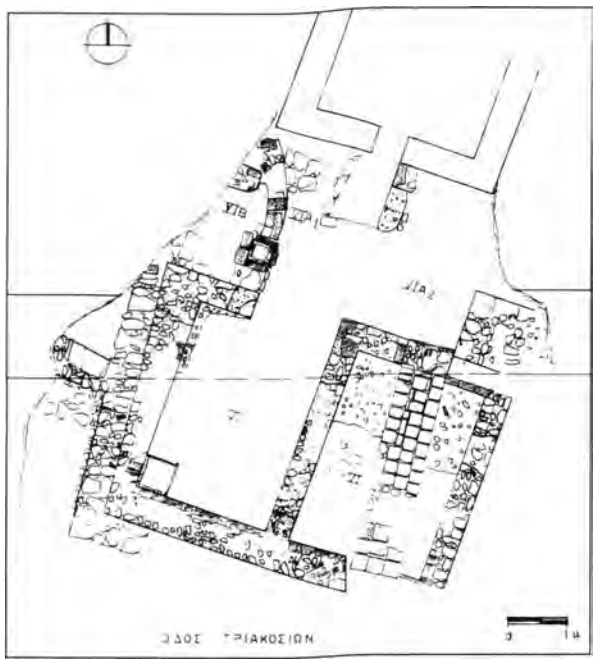
β) Οδός Τριακοσίων (Ο.Τ. 126-127)

Κατά τη διάνοιξη τάφρου, πλ. 1,30 μ., για την τοποθέτηση αγωγού ομβρίων υδάτων επί της οδού Τριακοσίων, στη νότια πλευρά των Ο.Τ. 126-127 της πόλεως της Σπάρτης, ανασκάφηκαν αρχαία λείψανα της υστερορωμαϊκής περιόδου (Σχέδ. 10· Πίν. 43 γ). Μεγάλο τμήμα των αποκαλυφθέντων αρχαίων κατά μήκος του Ο.Τ. 127 αποτελεί συνέχεια του εκτεταμένου υστερορωμαϊκού βαλανείου του 3ου-4ου αι. μ.Χ., που είχε ανασκαφεί στην απαλλοτριωμένη από το ΥΠΠΟ ιδιοκτησία Ε. Δίπλα[43]. Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη διάνοιξη του σκάμματος μέχρι βάθ. 1,50 μ. δεν εντοπίστηκαν αρχαιότητες από τη συμβολή των οδών Πλατανιστά και Τριακοσίων έως την ιδιοκτησία Ελ. Ρήγου, όπου σε σωστική ανασκαφή της Ε΄ ΕΠΚΑ, η οποία στη συνέχεια διαβιβάστηκε στην 5η ΕΒΑ[44], είχε αποκαλυφθεί ναός βυζαντινών χρόνων.

Μπροστά από την ιδιοκτησία Στυλιανού και Παναγιώτας Ανδρούτσου, κατά μήκος της νότιας πλευράς του Ο.Τ. 127, αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 0,57 έως 0,70 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, τμήματα τοίχων με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., κατασκευασμένων από αργούς λίθους με λάσπη για συνδετικό υλικό. Στην ανατολική πλευρά του δυτικότερου τοίχου της τάφρου (Τχ1) ανασκάφηκε μέχρι βάθ. 3 μ. πηγάδι θεμελιωμένο στο κροκαλοπαγές πέτρωμα της περιοχής, που έφερε κτιστό στόμιο, διαμ. 1 μ., από μικρούς ασβεστολιθικούς λίθους επιχρισμένους από γκρίζο, σαθρό σήμερα, κονίαμα. Κατά την ανασκαφή του πηγαδιού συγκεντρώθηκαν κεραμίδες, ολιγάριθμα αδιάγνωστα αβαφή, χονδροειδή όστρακα, πέτρες και πέντε τεμάχια κροκεάτη λίθου. Ο τοίχος 1 εξάλλου, της ανασκαφής, αποτελούσε συνέχεια τοίχου της ανασκαφής του οικοπέδου Ελευθ. Ρήγου. Σε απόσταση 1,50 μ. στα ανατολικά

43. Τα αποκαλυφθέντα αρχαία λείψανα της τάφρου συνδέονται με την υστερορωμαϊκή φάση του λουτρού (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 173-174· 21 (1966): Χρονικά, σ. 155-156) και όχι με τη βυζαντινή φάση του 11ου/12ου αι. μ.Χ. (Χ. Μπούρας, Ένα βυζαντινό λουτρό στη Λακεδαιμονία, ΑΕ 1982, σ. 100-112).

44. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 116-117.

Σχέδ. 10. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων. Κάτοψη της ανασκαφής.

του πηγαδιού αποκαλύφθηκε τμήμα μονολιθικού κίονα, διαμ. 0,38 μ., ο οποίος εισχωρούσε εντός της βόρειας παρειάς του ορύγματος. Το φυσικό έδαφος στους χώρους αυτούς εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου.

Ανατολικότερα, στο χώρο ΙΙΙ της ανασκαφής και συγκεκριμένα κατά μήκος της νότιας παρειάς του σκάμματος, εντοπίστηκε τμήμα δαπέδου από κουρασάνι έντονα αποσαθρωμένου, σε βάθος 0,55 μ. Στο ανατολικό τμήμα του ίδιου χώρου και σε βάθος 0,55 μ. αποκαλύφθηκε σύστημα τριών κτιστών αυλάκων, μικρού πλάτους με κατευθύνσεις Β.-Ν. και ΒΔ.-ΝΑ.

Η συνέχιση της ανασκαφής στα νότια της απαλλοτριωμένης ιδιοκτησίας Ε. Δίπλα και η αποκάλυψη εκεί πυκνότερων αρχιτεκτονικών λειψάνων οδήγησε σε διεύρυνση του σκάμματος και επέκταση της ανασκαφής, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τρεις ακόμη χώροι του λουτρού των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Συγκεκριμένα, το βορειότερο τμήμα της διεύρυνσης αποτέλεσε ο χώρος VI Α της ανασκαφής, στον οποίο αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,92 μ. τμήμα λεπτού δαπέδου από κονίαμα. Στην επίχωση του χώρου αποκαλύφθηκε μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή (Μ.Σ. αριθ. 12388) και μαρμάρινο κεφάλι Σατύρου (Μ.Σ. αριθ. 12389). Στο βόρειο τμήμα του χώρου, όπου το δάπεδο είχε καταστραφεί, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1 μ. το praefurnium χώρου υποκαύστου της παλαιάς προς Β., ανασκαφής Δίπλα. Μετά την αφαίρεση του δαπέδου και μέχρι βάθ. 1,74 μ. αποκαλύφθηκε παχύ στρώμα από τα κατάλοιπα της καύσης του praefurnium και μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων αμφορέων της ρωμαϊκής περιόδου. Τέλος, στο δυτικότερο τμήμα του χώρου και σε βάθος 1,22 μ. εντοπίστηκε κτιστός αγωγός και φρεάτιο.

Ο προαναφερόμενος χώρος επικοινωνούσε μέσω δύο θυραίων ανοιγμάτων με τους χώρους V και VI. Ο χώρος V (προς Δ.) έφερε υπολείμματα δαπέδου από κονίαμα σε βάθος 1,21 μ. πάνω σε υπόστρωμα από μικρές κροκάλες. Το δωμάτιο VI είχε όπως αναφέρθηκε ένα θυραίο άνοιγμα, το οποίο σε μεταγενέστερη φάση κλείστηκε με μεγάλους λίθους, κεραμίδια και κονίαμα. Το λιθόστρωτο δάπεδο του χώρου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,16 (προς Α.) και 1,24 μ. (προς Δ.), ενώ στον κεντρικό χώρο του δωματίου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,01 μ. τμήμα κατασκευής από τετράγωνες πήλινες πλάκες, μεγ. πλ. 0,85 μ., που διέτρεχε τον κατά Β.-Ν. άξονά του και προχωρούσε προς Ν. πέρα από τα όριά του (Πίν. 44 α).

Οι τοίχοι των χώρων V και VI έφεραν επιμελημένη όψη και διασώζονταν σε άριστη κατάσταση. Το ύψος τους κυμαινόταν από 0,85 έως 1,14 μ. Η κατασκευή τους δεν ακολουθούσε πάντα τον ίδιο τρόπο: στρώσεις οπτοπλίνθων και κονιάματος εναλλάξ ή στρώσεις λίθων και στρώσεις οπτών πλίνθων. Τα μέτωπα όλων των τοίχων έφεραν κατάλοιπα αποσαθρωμένου γκρίζου επιχρίσματος. Ο δυτικός άλλωστε τοίχος του χώρου VI ήταν επιχρισμένος με κονίαμα με μιστρίσματα.

Η συνέχιση της ανασκαφής της τάφρου στη νότια πλευρά του Ο.Τ. 126 μπροστά από την ιδιοκτησία Τσίπουρα, αποκάλυψε τη συνέχεια διαμερισμάτων του λουτρού. Στο χώρο VII αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από υδραυλικό κονίαμα που διασώζει τη θεμελίωση τμήματος ημικυκλικής αψίδας. Ανατολικότερα, μπροστά από την ιδιοκτησία Κουφάκου (Ο.Τ. 126) αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,03 μ. τμήμα τοίχου, μήκ. 4,90 μ., με θεμελίωση από μικρού μεγέθους αργούς λίθους και στην ανώτερη επιφάνειά του ένας δόμος από λιθοπλίνθους με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Στα βόρεια του τοίχου (ανάλημμα δρόμου;) αποκαλύφθηκε τμήμα κτιστού αγωγού ενώ στη νότια πλευρά του τμήμα αγωγού αποτελούμενου από πήλινα κυλινδρικά στελέχη.

Λείψανα τοίχων αποκαλύφθηκαν σε ανατολικότερο τμήμα της οδού Τριακοσίων (Ο.Τ. 126), μπροστά από την ιδιοκτησία Π. Γιάτρα, σε βάθος από 1,07 έως 1,18 μ.

Σε κοινή αυτοψία που πραγματοποιήθηκε από το μηχανικό της ΔΑΑΜ Δ. Μονοκρούσο, τη μηχανικό της ΔΕΥΑΣ Κ. Ντουβή, καθώς και τους αρχαιολόγους της Υπηρεσίας, διαπιστώθηκε ότι η διέλευση του αγωγού των ομβρίων υδάτων θα κατέστρεφε το μεγαλύτερο μέρος των αρχαίων λειψάνων. Για το λόγο αυτό προτάθηκαν άλλες

λύσεις στη ΔΕΥΑ Σπάρτης για την τοποθέτηση του αγωγού και τα αρχαία λείψανα καταχώσθηκαν εκ νέου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ - ΓΕΩΡΓΙΑ Π. ΠΑΝΤΟΥ

γ) Οδός Μυκηνών (Ο.Τ. 97)

Με αφορμή την εκσκαφή τάφρου επί της οδού Μυκηνών και κατά μήκος της δυτικής πλευράς του Ο.Τ. 97 (δυτικά της ιδιοκτησίας Λάσκαρη)[45] αποκαλύφθηκαν αρχαίες κατασκευές σε αραιή διάταξη και σε βάθος που κυμαινόταν από 1,91 έως 3 μ. (πλάτος τάφρου: 1 μ.).

Συγκεκριμένα, στο βορειότερο άκρο της τάφρου αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2,28 έως 2,50 μ. λείψανα τοίχων από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι είχαν θεμελιωθεί πάνω σε τμήμα αρχαίου οδοστρώματος μετά την εγκατάλειψή του. Έτσι, σε βάθος 2,50 έως 2,80 μ. περίπου ανασκάφηκαν σε μήκος 9,60 μ. τμήματα δύο επάλληλων οδοστρωμάτων με κατεύθυνση περίπου Β.-Ν. (χώροι Ι και ΙΙ της ανασκαφής), κατασκευασμένων από καλά πατημένο αμμώδες χώμα, μικρά χαλίκια και ελάχιστη ποσότητα κεραμιδιών. Η συνέχιση της ανασκαφής μέχρι βάθ. 3,20 μ. έδωσε και δείγματα κεραμικής της ύστερης γεωμετρικής εποχής.

Στην προς Ν. συνέχεια του σκάμματος εντοπίστηκαν τοίχοι αμελούς κατασκευής και μικρού σωζόμενου ύψους. Σημαντική ήταν η αποκάλυψη εντός της δυτικής παρειάς του παραπάνω χώρου και σε βάθος 2,25 έως 2,53 μ. οστών μεγάλου ζώου, πιθανότατα βοοειδούς.

Η συνέχιση της ανασκαφής προς Ν. αποκάλυψε σε βάθος κυμαινόμενο από 2,28 έως 2,34 μ. την ανώτερη επιφάνεια τοίχων που όριζαν τρεις χώρους της ίδιας οικοδομικής φάσης, με προσανατολισμό Β.-Ν. (χώροι ΙΙΙ-ΙV-V). Η κεραμική που συγκεντρώθηκε από τους χώρους αυτούς ανήκει στην ελληνιστική περίοδο, ενώ η συνέχιση της ανασκαφής μέχρι βάθ. 3 μ. έδωσε κεραμική από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική εποχή (άφθονα θραύσματα μελαμβαφών σκύφων και πινακίων με εμπίεστη διακόσμηση καθώς και τμήμα ενός αρχαϊκού πλακιδίου και ένα μικκύλο αγγείο της ίδιας περιόδου).

ΓΕΩΡΓΙΑ Π. ΠΑΝΤΟΥ

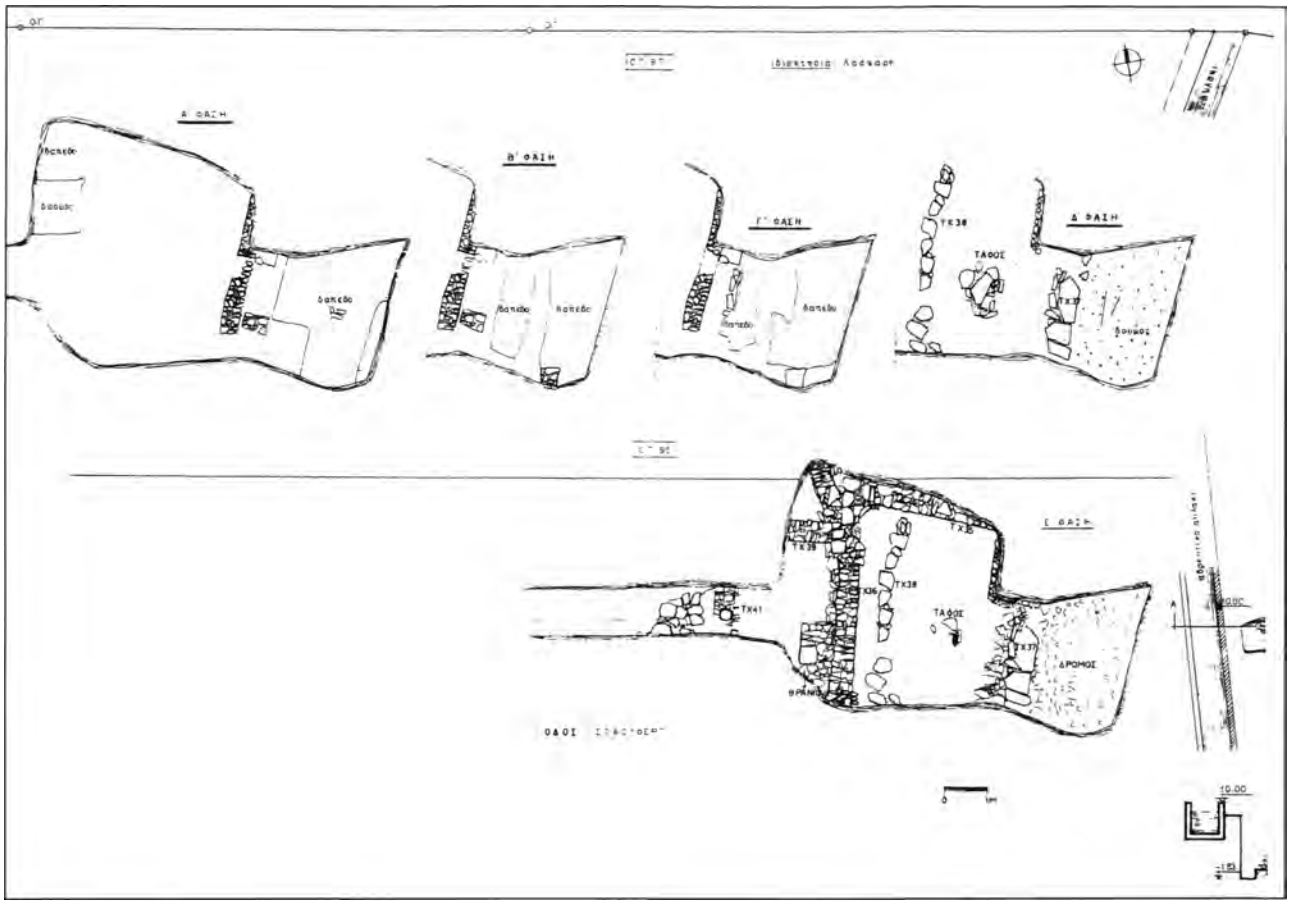
δ) Οδός Στάουφερτ (Ο.Τ. 98)

Η ανασκαφική έρευνα που άρχισε τον Αύγουστο του 1995 στο σκάμμα της ΔΕΥΑ Σπάρτης, στην παραπάνω οδό, κατά μήκος της νότιας πλευράς του Ο.Τ. 98 συνεχίστηκε μέχρι τον Ιούλιο του 1996 οπότε και ολοκληρώθηκε (Σχέδ. 11).

Κατά το τρέχον έτος οι εργασίες επικεντρώθηκαν στην ανασκαφή του αποθέτη (Πίν. 44 β), που είχε αποκαλυφθεί σε βάθος 1,65 μ. στο ανατολικότερο τμήμα του διανοιχθέντος σκάμματος. Συγκεκριμένα, ανασκάφηκε στρώμα καστανοκίτρινου αμμώδους χώματος μέχρι βάθ. 2,20 μ. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του βρέθηκαν εκατοντάδες πήλινα, ανάγλυφα αναθηματικά πλακίδια με ποικίλες παραστάσεις: ένθρονες ή όρθιες μορφές, ιππείς, γοργόνεια και ανάγλυφα συμποσίων. Αποκαλύφθηκαν επίσης περίπου 800 πήλινα ειδώλια διαφόρων τύπων: ανδρικές και γυναικείες, όρθιες, ένθρονες ή ημιανακεκλιμένες μορφές που καλύπτουν μια ευρεία χρονολογική περίοδο από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική περίοδο. Αξιοσημείωτα επίσης ευρήματα ήταν η αποκάλυψη τμημάτων ενεπίγραφου λακωνικού αναγλύφου, τμήματος πήλινου αρχαϊκού ακρωτηρίου, πλήθους μικρογραφικών αγγείων, καθώς και μεγάλου αριθμού μολύβδινων αναθημάτων που απεικονίζουν στεφάνια, οπλίτες, γυναικείες φτερωτές μορφές. Η κεραμική τέλος του αποθέτη καλύπτει την περίοδο από τα πρώιμα αρχαϊκά έως και τα ελληνιστικά χρόνια.

Η επέκταση της ανασκαφής προκειμένου να διευκρινιστούν τα όρια του αποθέτη, αποκάλυψε σε βάθος 1,70 μ. τα λείψανα τοίχου με κατεύθυνση Δ.-Α. (Τχ35 της ανασκαφής). Ο τοίχος αυτός γωνιάζει με τον τοίχο 36 που είχε κατεύθυνση Β.-Ν., του οποίου δεν αποκαλύφθηκε όλο το μήκος αφού προχωρούσε κάτω από τη νότια παρειά του σκάμματος. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι δύο τοίχοι αν και είναι κατασκευασμένοι από μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους χωρίς συνδετικό υλικό, δεν ανήκαν στην ίδια κατασκευαστική φάση και ότι ο τοίχος 35 είναι υστερότερος του τοίχου 36 όπως προέκυψε και από την παρατήρηση της ένωσης των δύο τοίχων. Η μόνη κατασκευαστική διαφορά ανάμεσα στους δύο τοίχους είναι ότι στη δυτική παρειά του τοίχου 36, η θεμελίωση εξείχε της ανωδομής. Ο ίδιος τοίχος 36 είχε δύο οικοδομικές φάσεις: στην πρώτη είχε άνοιγμα στο βόρειο άκρο του το οποίο στη συνέχεια φράχθηκε με λίθους. Ο τοίχος 36 γώνιαζε στη δυτική πλευρά του με τον τοίχο 39, ενώ στο νότιο άκρο της δυτικής επίσης παρειάς του σχηματιζόταν κατασκευή, ένα είδος θρανίου που εφαπτόταν και έβαινε παράλληλα με αυτόν. Στο εσωτερικό του δωματίου που σχηματίζεται από τους τοίχους 36 και 39 βρέθηκε κεραμική που χρονολογείται στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια, ενώ κάτω από τη θεμελίωσή του αποκαλύφθηκε σημαντική ποσότητα γεωμετρικής κεραμικής. Είναι επομένως

45. Το σκάμμα των σύγχρονων οδών Μυκηνών και Στάουφερτ (βλ. παρακάτω) τοποθετείται στην περιοχή της αρχαίας κώμης των Λιμνών.

Σχέδ. 11. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Αποτύπωση των φάσεων της ανασκαφής.

πιθανόν ότι ο Τχ36 ανήκε αρχικά σε ένα κτίριο μαζί με τον Τχ39 και το θρανίο και ότι ο Τχ35 προστέθηκε αργότερα, μετά το κλείσιμο του ανοίγματος, ίσως για τις ανάγκες του αποθέτη. Αν και το υλικό του αποθέτη άρχισε να εμφανίζεται σε επίπεδο ανώτερο από την επιφάνεια των αποκαλυφθέντων τοίχων 35 και 36, φαίνεται ότι οι τελευταίοι αποτελούσαν τα όριά του, αφού το υλικό του αποθέτη περιοριζόταν στο χώρο που αυτοί όριζαν.

Σε βάθος 2,20 μ., ακριβώς δηλαδή κάτω από το τέλος του αποθέτη, αποκαλύφθηκε λιθοσωρός. Στο κέντρο του περίπου υπήρχε μια μικρή περιοχή σχεδόν κυκλικού σχήματος, στην οποία δεν βρέθηκαν πέτρες αλλά υλικό του αποθέτη μέχρι βάθ. 2,70 μ. Μετά την απομάκρυνση του λιθοσωρού και ακριβώς σε αντιστοιχία με την υπάρχουσα οπή σε αυτόν, αποκαλύφθηκε λίθινη πλάκα τραπεζοειδούς σχήματος η οποία κάλυπτε μία ταφή. Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι προς Β., το αριστερό χέρι στο στήθος και το δεξί, στο οποίο ήταν περασμένος χάλκινος δακτύλιος των γεωμετρικών χρόνων, κατά μήκος του κορμού. Η αφαίρεση του λιθοσωρού μάς αποκάλυψε μεγάλη ποσότητα γεωμετρικής κεραμικής κάτω από αυτόν σε αντίθεση με το χώρο της προαναφερθείσας κυκλικής οπής. Μια σειρά λίθων με κατεύθυνση Β.-Ν. (Τχ38) αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,20 μ., στα ανατολικά του Τχ36 σε θέση σχεδόν παράλληλη με αυτόν. Όπως αποδείχτηκε, η σειρά αυτή των λίθων όριζε το λιθοσωρό που προφανώς κάλυπτε την ταφή. Ανάμεσα στους τοίχους 36 και 38 ανασκάφηκε στρώμα κόκκινου χώματος που περιείχε κεραμική της γεωμετρικής εποχής.

Στα ανατολικά του αποθέτη και έξω από αυτόν αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν. κατασκευασμένου από μικρές πέτρες και κροκάλες. Ο δρόμος οριζόταν στη δυτική του πλευρά (προς την πλευρά του αποθέτη) από μια σειρά μεγάλων πλακών. Στα δυτικά αυτών αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε σωρός στάχτης, εντός του οποίου βρέθηκε υλικό του αποθέτη θρυμματισμένο και καμένο καθώς και μικρά κομμάτια οστών. Η επιφάνειά του βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με τις πλάκες που οριοθε-

τούσαν το δρόμο και έφθανε μέχρι την επιφάνεια του λιθοσωρού. Η διενέργεια τομής στο χώρο της οδού δεν αποκάλυψε ευρήματα του αποθέτη αλλά μόνο τα κατώτερα στρώματά της, που σημαίνει ότι αυτή αποτελούσε το ανατολικό όριο του αποθέτη.

ΧΡΗΣΤΟΣ Γ. ΦΛΟΥΡΗΣ

ε) Οδός Λεωνίδου 26 (Ο.Τ. 125, οικόπεδο Παναγιώτη Κυριακούλια)

Μικρή ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στον αύλειο χώρο της ιδιοκτησίας Π. Κυριακούλια για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού. Κατά τη διάνοιξη χάνδακος, πλ. 0,60, μήκ. 6,80 μ., αποκαλύφθηκε η άνω επιφάνεια πέντε τοίχων σε βάθος από 0,62 έως 1,23 μ. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, ελάχιστα κεραμίδια και λάσπη για συνδετική ύλη. Η ανασκαφή συνεχίστηκε χωρίς να αποκαλυφθεί η κατώτερη θεμελίωση των τοίχων λόγω της ιδιαιτερότητας του έργου. Η κεραμική που περισυνελέγη, κυρίως αβαφή όστρακα, θα μπορούσε να χρονολογηθεί στους ρωμαϊκούς-ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΑΘ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Μαγούλα Σπάρτης

Οικόπεδο Γ. Τζάκα και Μ. Βλαχονικολού

Η συνέχιση της ανασκαφής του οικοπέδου[46], ύστερα από την υποβολή νέας μελέτης σχετικά με τη θέση της προς ανέγερση οικοδομής μέσα στην ιδιοκτησία, αποκάλυψε σε βάθος από 0,15 έως 0,30 μ. τμήμα μεγάλου κτιστού αγωγού, μήκ. 15,50, εσωτ. πλ. 0,57 και εξωτ. πλ. 1,30 μ., ο οποίος διέτρεχε το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ο κτιστός αγωγός ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κεραμίδια και κονίαμα για συνδετικό υλικό ενώ στη βάση του διακρίνονται μεγαλύτερων διαστάσεων λιθόπλινθοι. Η τοξωτή κάλυψή του είχε κατασκευαστεί από σειρές οπτών πλίνθων και λίθων εναλλάξ οι οποίες συνδέονταν με κονίαμα. Ο αγωγός προφανώς σχετιζόταν με την αποχέτευση νερού από τα επονομαζόμενα λουτρά της Αράπισσας[47], των οποίων τα ορατά λείψανα βρίσκονται σε πολύ μικρή απόσταση στα βορειοδυτικά της ιδιοκτησίας.

Στα βόρεια του κτιστού αγωγού αποκαλύφθηκαν τμήματα τεσσάρων αγωγών ύδρευσης από πήλινα κυλινδρικά στελέχη με κατεύθυνση Α.-Δ. σε βάθος 1,25 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους και στη δυτική παρειά του σκάμματος αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,75 μ. τμήμα τοίχου, σωζ. ύψ. 0,42 και πλ. 0,90 μ.

Οικόπεδο Π. Τσουρούνη

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, σε βάθος 1,15 μ. από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος, ορθογώνια δεξαμενή, διαστ. 3,95×1,30 μ. με τοιχώματα κτιστά από λίθους διαφόρων μεγεθών, θραύσματα κεραμίδων και λάσπη για συνδετικό υλικό, επιχρισμένα στην εσωτερική τους πλευρά με υδραυλικό κονίαμα (Σχέδ. 12). Το δάπεδο της δεξαμενής είχε επιμελώς κατασκευαστεί από κάθετα τοποθετημένα κεραμίδια και κονίαμα για συνδετικό υλικό (βάθος αποκαλύψεως δαπέδου 1,62 μ.). Σε απόσταση 0,55 μ. περίπου από τη βορειοανατολική πλευρά της, το δάπεδο παρουσίαζε κυκλική διαμόρφωση, διαμ. 0,50 μ., στην οποία προσαρμοζόταν αδρά δουλεμένος μαρμάρινος λίθος, ο οποίος βρέθηκε κατά την εκσκαφή κοντά στη δεξαμενή. Το νερό διοχετευόταν στη δεξαμενή από δύο οπές στη νοτιοδυτική στενή πλευρά της, διαμ. 0,14 και 0,16 μ. αντίστοιχα, στις οποίες κατέληγαν τμήματα πήλινων κυλινδρικών στελεχών αγωγών. Τετράγωνη οπή αποχέτευσης των υδάτων, διαστ. 0,25×0,22 μ. αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική στενή πλευρά της δεξαμενής. Στα ανατολικά της δεξαμενής αποκαλύφθηκαν λείψανα δαπέδου από μικρούς λίθους και τεμάχια σπασμένων κεραμίδων, τμήμα του οποίου προχωρά κάτω από μέρος της βορειοανατολικής μακράς πλευράς της δεξαμενής.

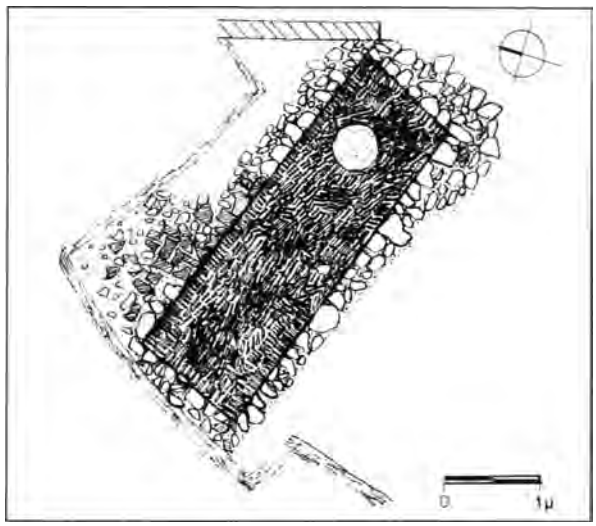
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

Οικόπεδο Κ. Δρογκάρη

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο παραπάνω οικόπεδο για τη θεμελίωση νέας οικοδομής εντοπίστηκαν αρχαιότητες και ακολούθησε σύντομη ανα-

46. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 184.

47. Για την περιοχή βλ. A.J.B. Wace, Excavations at Sparta, The Roman Baths, BSA 12 (1905-6), σ. 407-414, M. Torelli, Da Sparta a villa Adriana: le terme dell'Arapissa, il gimnasio del Platanistas e il Teatro Marittimo, M. Gnade (επιμ.), Stips Votiva, Papers presented to C. M. Stibbe, 1991, σ. 225-232.

Σχέδ. 12. Μαγούλα Σπάρτης. Οικόπεδο Π. Τσουρούνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

σκαφική έρευνα διάρκειας τριών ημερών. Αποκαλύφθηκε μακρός τοίχος με σωζόμενο μήκος 18 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. και κατασκευασμένος από ισομεγέθεις κροκάλες μεσαίου μεγέθους σε κανονικές οριζόντιες στρώσεις με συνδετικό υλικό πηλόχωμα και σποραδικά κομμάτια κεραμιδιών. Το πλάτος του είναι 0,60 μ. και σωζόταν σε δύο σειρές λίθων. Η κεραμική από την επίχωση ανήκει στα ελληνιστικά και υστεροελληνιστικά χρόνια. Ίσως οριοθετούσε κάποιο είδος ακάλυπτου χώρου ή πρόκειται για σύνορο μεταξύ χωραφιών. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε σωρός κατεργασμένων λίθων, μάλλον υπόλειμμα τοίχου.

ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

Έργα ύδρευσης και αποχέτευσης κοινότητας Μαγούλας

α) Θέση Αέρας

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα στην παραπάνω θέση για τη διέλευση αγωγού ύδρευσης της κοινότητας, αποκαλύφθηκαν στην κοινοτική οδό ανάμεσα στις ιδιοκτησίες Κων. Καψάλη (προς Δ.) και Δήμητρας Τραγά (προς Α.), υπολείμματα κατεστραμμένου από το παρελθόν τάφου με προσανατολισμό Α.-Δ., στο εσωτερικό του οποίου αποκαλύφθηκαν δύο κρανία. Ο τάφος πρέπει να ήταν κτιστός με τοιχώματα επιχρισμένα με κουρασάνι, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα τεμάχια κονιάματος και πλακοειδών λίθων που αποκαλύφθηκαν κατά τον καθαρισμό των οστών. Η αποκάλυψη τμημάτων πήλινων πλακών και κεραμίδων αποτελεί ένδειξη για την κάλυψη του τάφου.

Βορειότερα του τάφου και σε απόσταση 1,10 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού αποτελούμενου από πήλινα κυλινδρικά στελέχη, διαμ. 0,12 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ.

β) Θέση Αέρας, οδός Μαγούλας-Λογγάστρας

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα για τη διέλευση αγωγού αποχέτευσης στη διασταύρωση κοινοτικής οδού της Μαγούλας με την οδό Μαγούλας-Λογγάστρας, ανάμεσα στις ιδιοκτησίες Παπαδήμα (ανατολικά) και Παναγιώτας Σαραντούλια (δυτικά), αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,45 μ. από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος τμήμα τοίχου, πλ. 0,70 μ. με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ο τοίχος, ο οποίος σωζόταν σε ύψος 0,72 μ., ήταν κατασκευασμένος από στρώσεις αργών λίθων, βήσαλα και κονίαμα για συνδετικό υλικό και μία στρώση πλίνθων και μπορεί να χρονολογηθεί στην πρώιμη βυζαντινή εποχή[48].

Η διέλευση του αποχετευτικού αγωγού της κοινότητας Μαγούλας έγινε στη νοτιοδυτική πλευρά του αποκαλυφθέντος τοίχου κατόπιν διεύρυνσης του σκάμματος σε σημείο όπου ο τοίχος είχε ήδη καταστραφεί.

γ) Θέση Κοκκινέικα (οικόπεδα Ευαγγελίας Αλεξοπούλου και Σπύρου Θωμόπουλου)

Η διάνοιξη χάνδακα για τη διέλευση αγωγού ύδρευσης παρά τη βόρεια παρειά της κοινοτικής οδού μπροστά από τις παραπάνω ιδιοκτησίες αποκάλυψε την ανώτερη επιφάνεια τοίχων σε μικρό βάθος κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα. Ακολούθησε διεύρυνση του σκάμματος και διενέργεια μικρής ανασκαφικής έρευνας που αποκάλυψε σε βάθος 0,35 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα την ανώτερη επιφάνεια τοίχου (Τχ1) με κατεύθυνση Α./ΒΑ.-Δ./ΝΔ., χτισμένου με μετρίου μεγέθους αργούς λίθους και λάσπη για συνδετικό υλικό, πλ. 0,95 μ. Στο νοτιοδυτικό άκρο του ο Τχ1 γώνιαζε με δεύτερο τοίχο (Τχ2), ανάλογης κατασκευής, ο οποίος συνέχιζε κάτω από τη νότια παρειά του σκάμματος μπροστά από την ιδιοκτησία Σπύρου Θωμόπουλου.

Στα ανατολικά του τοίχου 1 και παράλληλα με αυτόν σε απόσταση 4,70 μ., αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,38 μ. η

48. Αρχαιότητες στην περιοχή έχουν αποκαλυφθεί στην ιδιοκτησία Δημ. Φλώρου. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 110.

ανώτερη επιφάνεια του τοίχου 3 της ανασκαφής, πλ. 0,70 μ. με κατεύθυνση επίσης Α./ΒΑ.-Δ./ΝΔ. Οι δύο τοίχοι (Τχ1 και 3) οριοθετούσαν δάπεδο κατασκευασμένο από μικρούς λίθους και κονιάμα, το οποίο είχε επιχριστεί με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Το καλά διατηρημένο δάπεδο παρουσίαζε κλίση κατηφορική προς Ν. Έτσι, η ανώτερη επιφάνειά του στο βόρειο άκρο του σκάμματος αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,52 μ. και στο νότιο άκρο του σε βάθος 0,60 μ. (κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε μόνο τμήμα του δαπέδου, πλ. 1,35 μ.· είναι όμως σαφές ότι αυτό συνέχιζε κάτω από το άσκαφτο τμήμα της κοινοτικής οδού). Η κλίση αυτή του δαπέδου και το επιμελημένο υδραυλικό κονίαμα οδήγησε στη σκέψη ότι ο χώρος μπορεί να είχε χρησιμοποιηθεί σαν πατητήρι κρασιού (ληνός;) ή συλλεκτήρας νερού. Στα ανατολικά του τοίχου 3 αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,29 μ. τμήμα δεύτερου λιθόστρωτου δαπέδου, συνολ. μήκ. 3,60 μ.

Τα λείψανα δύο άλλων τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν., αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,35 μ. ανατολικότερα των προαναφερόμενων κατασκευών: ο Τχ4, πλ. 0,75 μ., θεμελιωμένος σε βάθος 0,67 μ. και ο Τχ5, πλ. 0,67 μ., θεμελιωμένος σε βάθος 0,60 μ.

Κατά την ανασκαφή δεν συγκεντρώθηκε κεραμική όπως ήταν αναμενόμενο λόγω της πολύ μικρής επίχωσης πάνω από την επιφάνεια των αρχαίων λειψάνων.

δ) Κάτω Μαγούλα, οδός Σκιάδος

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα στην οδό Αλκαμένους, για τη διέλευση αγωγού ύδρευσης, αποκαλύφθηκαν σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος, κατεστραμμένα αρχιτεκτονικά λείψανα. Η διατήρηση των λειψάνων και η απουσία κεραμικής λόγω της μικρής επίχωσης δεν επέτρεψαν την ακριβή χρονολόγησή τους. Έτσι, μπροστά από την ιδιοκτησία Βασ. Κουντάνη, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., σε βάθος 0,50 μ.

Δυτικότερα, μπροστά από την ιδιοκτησία Χρ. Διαβατινού αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,44 μ. τμήμα κατεστραμμένου τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ. και τμήμα λιθόστρωτου, το οποίο διέτρεχε αγωγός νερού κατασκευασμένος από πήλινα κυλινδρικά στελέχη.

Κοκκινόρραχη Σπάρτης

Εθνική οδός Σπάρτης-Τρίπολης (οικόπεδο Παν. Μπεκίρα)

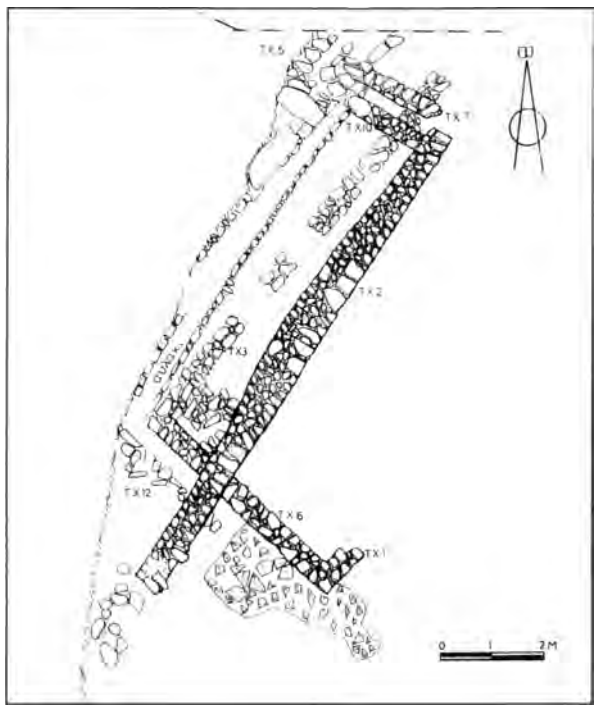
Η ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στην ιδιοκτησία Π. Μπεκίρα κατά το διάστημα 4-4-96 έως 7-5-96 αποκάλυψε στο δυτικό τμήμα του διαγράμματος κάλυψης της προς ανέγερση οικοδομής και σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος της εθνικής οδού, στρώμα αποτελούμενο από αργούς λίθους, κεραμίδες στέγης, θραύσματα μεγάλων διαστάσεων αποθηκευτικών πίθων με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση[49], τεμάχια μεγάλων ανοιχτών μελαμβαφών αγγείων[50] και όστρακα. Η συνέχιση της ανασκαφής έδειξε ότι το στρώμα αυτό ήταν μπάζωμα που προερχόταν από τη διάλυση κτιρίων και έφτανε μέχρι βάθ. 1,86 μ. περίπου. Μετά την αφαίρεσή του αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά αρχιτεκτονικά λείψανα τριών τουλάχιστον οικοδομικών φάσεων των ύστερων αρχαϊκών-ύστερων κλασικών ή πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, όπως έδειξε η μέχρι σήμερα εξέταση της κεραμικής (Σχέδ. 13· Πίν. 44 γ).

Στην ανώτερη οικοδομική φάση ανήκουν τα λείψανα των τοίχων 5 και 10 της ανασκαφής που αποκαλύφθηκαν σε βάθος κυμαινόμενο από 1,30 έως 1,50 μ. στη βορειοδυτική πλευρά του σκάμματος. Σε δεύτερη φάση ανήκουν τα λείψανα του τοίχου 2, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,49, σωζ. μήκ. 12,20 και πλ. 0,60 μ. Ο τοίχος διέτρεχε το χώρο της ανασκαφής με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους και λίγα τεμάχια αποθηκευτικών πίθων. Η χρήση του δεν στάθηκε δυνατόν να εξακριβωθεί κατά την ανασκαφή. Στην ίδια φάση μπορούν να χρονολογηθούν τα λείψανα του τοίχου 7, πλ. 0,35 μ. που αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,30 μ. με κατεύθυνση περίπου Α.-Δ.

Στην τρίτη (κατώτερη) φάση μπορούν να χρονολογηθούν τα λείψανα αποσπασματικά σωζόμενου, ορθογώνιου οικοδομήματος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., που οριζόταν από τους τοίχους 1, 3 και 6 της ανασκαφής και οι οποίοι αποκαλύφθηκαν σε βάθος κυμαινόμενο από 2,05 έως 2,11 μ. Οι τοίχοι του οικοδομήματος ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους με λάσπη για συνδετικό υλικό και είχαν πλάτος 0,45 μ. Ίχνη στρώματος καταστροφής στέγης κτιρίου αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2,05 έως 2,15 μ. στη νότια και την ανατολική πλευρά των τοίχων 1 και 6. Στην ίδια φάση μπορούν να χρονολογηθούν και τα λείψανα του Τχ12. Εξωτερικά του κτιρίου κατά μήκος της

49. Για τον τύπο της διακόσμησης πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 123-265 και συγκεκριμένα Πίν. 78 και 87 δ. Για το σχολιασμό και τη χρονολόγηση των απλών πίθων με σχοινοειδή διακόσμηση βλ. R.W.V. Catling, The Archaic and Classical Pottery, στο W. Cavanagh κ.ά, The Laconia Survey, II, London 1996, σ. 83-84, αριθ. 57 n-q, εικ. 14.17, αριθ. 15-18 και πίν. 2.

50. Πρβλ. Catling, ό.π., σ. 39-40, εικ. 14.1, αριθ. 9.

Σχέδ. 13. Κοκκινόρραχη Σπάρτης. Εθνική οδός Σπάρτης-Τρίπολης. Κάτοψη της ανασκαφής.

δυτικής (Τχ3) πλευράς του αποκαλύφθηκαν τα τοιχώματα κτιστού αγωγού με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ.

Κατά την ανασκαφή συγκεντρώθηκε κεραμική που μπορεί να χρονολογηθεί σύμφωνα με τη μέχρι σήμερα μελέτη της από τα ύστερα αρχαϊκά μέχρι τα ύστερα κλασικά χρόνια. Ενδεικτικά αναφέρουμε το τεμάχιο μελαμβαφούς κύλικος με δακτυλιόσχημη βάση και τα τεμάχια σκύφων με διακόσμηση από πλαστικό κορδόνι με εμπίεστες κουκίδες και ανάγλυφες διακοσμητικές γλώσσες του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. από το χώρο του αγωγού[51]. Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνονται επίσης τμήματα σκυφιδίων της κλασικής εποχής (Μ.Σ. αριθ. 12712α-γ), χειροποίητο ειδώλιο ζώου ελλιπές ως προς τα άκρα (Μ.Σ. αριθ. 12711α) σε βάθος 2,05 μ. και τμήμα ακροκεράμου που φέρει διακόσμηση από μελαμβαφείς πλαστικούς δακτυλίους πάνω από τους οποίους σώζεται ταινία από μελανές σπείρες και άλλα ερυθρά κοσμήματα. Στο κατώτερο μέρος σώζεται γλωσσωτό κόσμημα με ερυθρό και μελανό χρώμα εναλλάξ, το οποίο πλαισιωνόταν από ταινία με επίθετο λευκό χρώμα φθαρμένο σήμερα (Μ.Σ. αριθ. 12711β).

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

Ριβιώτισσα Σπάρτης

Οικόπεδο Γ. Δημάκου

Σύντομης διάρκειας ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στην παραπάνω ιδιοκτησία μετά τον εντοπισμό τμήματος πήλινου αγωγού στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών θεμελίωσης νέας ισογείου οικοδομής. Ο αγωγός, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., αποκαλύφθηκε σε συνολικό σωζόμενο μήκος 5,30 μ. Αποτελείται από πήλινα στελέχη (μήκος σωλήνων 0,50, πλάτος 0,15 μ. περίπου) τοποθετημένα σε ρηχά λαξευμένο κανάλι. Η ροή γινόταν από ΝΑ. προς ΒΔ. Η ελάχιστη κεραμική παραπέμπει στα ελληνιστικά και υστεροελληνιστικά χρόνια (2ος-1ος αι. π.Χ.). Κατά μήκος του δυτικού τμήματος του οικοπέδου και σε βάθος 0,94 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος με σωζόμενο μήκος 5 μ. και μέτωπο προς Α. Ο τοίχος έχει κατασκευαστεί από αργούς λίθους και συνδετικό πηλόχωμα και έχει κατεύθυνση από Β. προς Ν. Ίσως πρόκειται για εξωτερικό περίβολο. Σε διάφορα σημεία του υπόλοιπου οικοπέδου βρέθηκε μπάζωμα από ακατέργαστες βοτσαλωτές πέτρες, ίσως υπόλειμμα δαπέδου υπαίθριου χώρου.

Λεύκη Ανωγείων

Οικόπεδο Η. Παυλούνη

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την τοποθέτηση αρδευτικού αγωγού αποκαλύφθηκαν στο παραπάνω οικόπεδο, πλησίον της εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής, τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι που ερευνήθηκαν σε σύντομη ανασκαφική έρευνα. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και απείχαν μεταξύ τους 5-5,50 μ. περίπου. Είχαν κατασκευαστεί από γκρίζες λεπτές σχιστόπλακες στα τοιχώματα και την κάλυψη, ενώ αργοί λίθοι και κεραμίδες είχαν χρησιμοποιηθεί για τη στήριξη των πλευρικών πλακών. Το δάπεδο των τάφων αποτελούσε το φυσικό κοκκινόχωμα. Στην επίχωσή τους δεν βρέθηκε κεραμική. Ο τάφος 1 καταστράφηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου από το εκσκαφικό μηχάνημα. Ο τάφος 2 ήταν κατεστραμμένος στην κάλυψή του και τελείως ως προς τη νότια μακρά και νοτιοανατολική στενή πλευρά του, ενώ ο τάφος 3 ήταν έντονα αναμοχλευμένος με ακαθόριστο περίγραμμα. Στο εσωτερικό του τάφου 3 και κάτω από μια καλυπτήρια

51. Για τη διακόσμηση και τη χρονολόγηση παρόμοιων αγγείων βλ. Ν. Καλτσάς, Η αρχαϊκή οικία στο Κοπανάκι της Μεσσηνίας, ΑΕ 1983, σ. 222, 229-230, αριθ. 13, 25 και 26, πίν. 82 γ, ε και 83 α, β.

πλάκα που είχε καταπέσει βρέθηκε τμήμα κρανίου ενήλικου ατόμου που είχε τοποθετηθεί με προσανατολισμό προς Α.[52]. Οι τρεις τάφοι ήταν ακτέριστοι και κατά πάσα πιθανότητα ανήκουν στους χρόνους της ύστερης αρχαιότητας[53].

ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

Γούναρι Λακεδαίμονος

Έργα ΔΕΥΑ Σπάρτης

Κατά το χρονικό διάστημα από 4-5-96 έως 11-5-96 και στα πλαίσια επέκτασης του αποχετευτικού δικτύου της πόλεως της Σπάρτης εντός των οικισμών Γούναρι και Καλάμι, που εκτείνονται σε απόσταση 4 χλμ. νότια της σύγχρονης πόλεως, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες διανοίξεις χανδάκων για την τοποθέτηση αποχετευτικών αγωγών. Το βάθος των αποχετευτικών χανδάκων έφτασε σε βάθος 1,50 μ. και κατά τόπους σε βάθος 2 μ. Κατά τη διέλευση του αγωγού από τον οικισμό Καλάμι δεν διαπιστώθηκαν κατάλοιπα αρχαίων αρχιτεκτονικών λειψάνων ή άλλου είδους αρχαιολογικών στρωμάτων.

Εντός του οικισμού Γούναρι και συγκεκριμένα νότια του χωριού και εμπρός από την οικία Δημ. Κορίνη εντοπίστηκαν λιγοστά λείψανα αρχαίων κατασκευών[54]. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν τα λείψανα τεσσάρων τοίχων με προσανατολισμό Α.-Δ., σε βάθος που κυμαινόταν από 0,16 έως 0,54 μ., οι οποίοι ανήκαν σε δύο οικοδομικές φάσεις, όπως προέκυψε από το διαφορετικό τρόπο κατασκευής τους. Στην πρώτη οικοδομική φάση ανήκουν τα λείψανα του τοίχου 1 της ανασκαφής που ήταν κατασκευασμένος από αργολιθοδομή. Εκατέρωθεν του τοίχου αποκαλύφθηκε δάπεδο από μικρές πέτρες και τριμμένο κεραμίδι, επιχρισμένο με σαθρό, σήμερα, κονίαμα, σε βάθος 0,84 και 0,77 μ. αντίστοιχα. Σε δεύτερη (υστερότερη) οικοδομική φάση ανήκουν οι τοίχοι 2, 3 και 4 που ήταν κατασκευασμένοι από μετρίων διαστάσεων λίθους και πολύ λευκό ασβεστοκονίαμα το οποίο μας οδηγεί σε μια χρονολόγηση στα νεότερα χρόνια.

Το στέρεο έδαφος σε όλη την έκταση του σκάμματος εντοπίστηκε σε βάθος 1,02 μ. και ο σύγχρονος αποχετευτικός αγωγός διήλθε κάτω από τις ανωτέρω κατασκευές.

ΓΕΩΡΓΙΑ Π. ΠΑΝΤΟΥ

Αμύκλες Λακεδαίμονος

Σκλαβοχώρι (οικόπεδο Δημ. Κονιδάρη)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου ξεκίνησε με τη μορφή διερευνητικών τομών προκειμένου να διαπιστωθεί αν είχε προκληθεί καταστροφή αρχαιοτήτων από τη διενέργεια εκσκαφής για την ανέγερση νέας οικοδομής, χωρίς την επίβλεψη της Υπηρεσίας μας[55]. Η διενέργεια των δοκιμαστικών τομών και η ακόλουθη επέκταση της ανασκαφής αποκάλυψε συστάδα 12 τάφων της πρωτογεωμετρικής εποχής.

Ταφή 2. Μεγάλος ταφικός πίθος με σχοινοειδή διακόσμηση κάτω από το χείλος. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τα υπολείμματα των σκελετών δύο νεκρών τοποθετημένων με τα κεφάλια σε επαφή στο κέντρο του αγγείου. Τα υπόλοιπα οστά ήταν διαταραγμένα αλλά από τη θέση τους μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο ένας νεκρός είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση και ο άλλος σε ύπτια, με τα γόνατα λυγισμένα. Στο εσωτερικό του πίθου αποκαλύφθηκε λίθινο κωνικό υφαντικό βάρος και λιγοστά όστρακα της πρωτογεωμετρικής εποχής.

Ταφή 3. Χειροποίητο σφαιρικό, μεγάλων διαστάσεων αγγείο στερεωμένο με λίθους στη βόρεια και στη νότια πλευρά του. Στο εσωτερικό του δεν αποκαλύφθηκαν οστά (εγχυτρισμός βρέφους;) αλλά μόνο μια χάνδρα από ορεία κρύσταλλο.

Ταφή 4. Κιβωτιόσχημος τάφος κατεστραμμένος ως προς τη βόρεια και την ανατολική του πλευρά. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε η ταφή μικρού παιδιού σε ελαφρά συνεσταλμένη στάση. Κάτω από τα υπολείμματα των οστών της κεφαλής αποκαλύφθηκαν δύο χάλκινοι σφηκωτήρες.

Ταφή 5. Ακτέριστη ταφή σε απλό όρυγμα στο έδαφος με τη νεκρή σε ισχυρά συνεσταλμένη στάση. Η διατήρηση των οστών ήταν πολύ καλή και για το λόγο αυτό αποφασίστηκε από το συντηρητή της Εφορείας Δ. Κουκούτση η αποκόλληση της ταφής και η μεταφορά της στο Μουσείο Σπάρτης.

52. Σωζόμενες διαστάσεις τάφου 1: 1×1,30 μ., τάφου 2 (στο εσωτερικό): 1,37×0,62 μ., τάφου 3: 0,80×0,46 μ.

53. Ο εντοπισμός αρχαιοτήτων για πρώτη φορά στην περιοχή αποτέλεσε την αιτία να περιληφθεί και ο οικισμός της Λεύκης στην κήρυξη της ευρύτερης περιοχής των Αμυκλών ως αρχαιολογικού χώρου.

54. Η ιδιοκτησία Δημ. Κορίνη βρίσκεται στη νότια πλευρά της κοινοτικής οδού και ακριβώς απέναντι από την ιδιοκτησία Βασιλικής Γεωργακοπούλου, όπου κατά το έτος 1994 είχαν αποκαλυφθεί αρχαιότητες στα πλαίσια έργων του ΟΤΕ Σπάρτης. Βλ. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 186. Δυστυχώς, δεν διαπιστώθηκε άλλη ταύτιση των τοίχων των δύο σκαμμάτων, πέραν της ομοιότητάς τους στον τρόπο δόμησης και στο βάθος αποκαλύψεώς τους.

55. Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε κατά το διάστημα 22-7-96 έως 8-11-96, στα νότια της αρχικής, χωρίς επίβλεψης, εκσκαφής.

Ταφή 7. Ήταν η πιο αξιοπρόσεκτη ταφή της συστάδας. Πρόκειται για κτιστό κιβωτιόσχημο τάφο με κάλυψη από μικρούς λίθους που περιείχε τα οστά ενός νεκρού και κτερίσματα μια μελαμβαφή οινοχόη και έναν κάνθαρο με κωνικό πόδι της πρωτογεωμετρικής εποχής (Πίν. 45 α). Στην περιοχή του στήθους εντοπίστηκαν υπολείμματα σιδηράς περόνης(;) με οστέινο και χάλκινα τμήματα. Κάτω από την κεφαλή του νεκρού αποκαλύφθηκαν δύο χρυσοί σφηκωτήρες από διπλό σύρμα. Τα οστά ήταν διαταραγμένα και όλος ο χώρος ανέβλυζε νερά. Ο κτιστός τάφος καλυπτόταν από επάλληλα στρώματα ασβεστολιθικών πλακών που καταλάμβαναν χώρο, διαστ. 1,44×2,82 μ. περίπου.

Ταφή 9. Όρυγμα οριοθετημένο από μεγάλους αργούς λίθους στη νότια παρειά του σκάμματος που περιείχε ακτέριστη ταφή. Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ισχυρά συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι ακουμπισμένο πάνω σε πλακοειδείς λίθους στη δυτική πλευρά του τάφου και το πρόσωπο στραμμένο προς Β. Κατά την ανασκαφή του χώρου και πριν την αποκάλυψη της ταφής αποκαλύφθηκαν θραύσματα πήλινων αναθηματικών πλακιδίων και μικκύλο αγγείο (Μ.Σ. αριθ. 12841α-στ και 12844α-θ), καθώς και θραύσματα ειδωλίων ανθρώπινων μορφών (Μ.Σ. αριθ. 12843α-δ και 13735) της κλασικής εποχής.

Ταφή 10. Αποκαλύφθηκε λίγο βορειότερα της ταφής 9. Πρόκειται για κτιστό κιβωτιόσχημο τάφο με προσανατολισμό Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ. Κατά τον καθαρισμό της ανώτερης επιφάνειας του τάφου και πριν το άνοιγμά του, αποκαλύφθηκαν πέντε χρυσές ψήφοι από λεπτό έλασμα. Οι τέσσερις μεγαλύτερων διαστάσεων ψήφοι έφεραν εγχάρακτη διακόσμηση[56]. Ο τάφος ήταν σφραγισμένος με μικρούς λίθους στην ανώτερη επιφάνειά του. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε ταφή παιδιού σε ελαφρά συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι προς Β. Στα πόδια του είχε τοποθετηθεί μεγάλων διαστάσεων τριφυλλόσχημη μελαμβαφής οινοχόη με κωνικό πόδι των πρωτογεωμετρικών χρόνων και μελαμβαφής σκύφος. Στα χέρια του νεκρού είχαν τοποθετηθεί τρία χάλκινα δαχτυλίδια. Στο εσωτερικό επίσης του τάφου αποκαλύφθηκε τμήμα χάλκινου αντικειμένου (ψέλιο;).

Ταφή 11. Ταφή σε απλό όρυγμα με προσανατολισμό Α.-Δ. Στο εσωτερικό του ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ισχυρά συνεσταλμένη στάση με το αριστερό χέρι στο οποίο φορούσε χάλκινο δαχτυλίδι, περασμένο κάτω από το γόνατο. Η κεφαλή του νεκρού ήταν στη δυτική πλευρά του τάφου με το πρόσωπο στραμμένο προς Β. Κάτω από αυτή αποκαλύφθηκε χρυσός σφηκωτήρας και δίπλα της τμήμα διαβρωμένης σιδηράς περόνης με χάλκινο έξαρμα.

Ταφή 12. Ταφή σε πίθο. Το στόμιο του πίθου ήταν στραμμένο προς Ν. και είχε σφραγιστεί με τεμάχιο άλλου πίθου και λίθους για τη στερέωσή του. Στο εσωτερικό του πίθου προς τη μεριά του στομίου αποκαλύφθηκε η κεφαλή του νεκρού και λίγα οστά των άκρων. Μοναδικό κτέρισμα-εύρημα του τάφου ήταν ένας χάλκινος σφηκωτήρας. Από το εξωτερικό του πίθου και δίπλα στο σκέπασμά του αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα χάλκινης περόνης της πρωτογεωμετρικής εποχής.

Ταφή 14. Μικρός κιβωτιόσχημος τάφος με κατεύθυνση περίπου Β.-Ν., επενδεδυμένος με κατακόρυφα τοποθετημένες πλάκες και σκεπασμένος επίσης με πλάκες. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν ελάχιστα υπολείμματα οστών ταφής βρέφους, δύο μελαμβαφείς σκύφοι, ένα χειροποίητο κύπελλο με σφαιρική βάση, ένα χειροποίητο θήλαστρο με καλαθόσχημη λαβή, μία λήκυθος-οινοχόη με γραπτή διακόσμηση των πρωτογεωμετρικών χρόνων (Πίν. 45 β) και τα υπολείμματα διαβρωμένου, ταινιόσχημου, χάλκινου δακτυλίου. Στην εξωτερική, δυτική πλευρά του τάφου αποκαλύφθηκε μελαμβαφής οινοχόη των πρωτογεωμετρικών χρόνων και κωνική βάση αγγείου πόσεως.

Ταφή 15. Αποκαλύφθηκε στα βόρεια της ταφής 10. Πρόκειται για όρυγμα οριοθετημένο από λίθους με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο νεκρός τοποθετημένος σε ισχυρά συνεσταλμένη στάση με την κεφαλή στη δυτική πλευρά του τάφου και το πρόσωπο προς Ν. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του τάφου αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλων διαστάσεων χάλκινες περόνες με σφαιρικό έξαρμα, των πρωτογεωμετρικών χρόνων και δύο χάλκινες περόνες μεγάλων διαστάσεων και τεμάχια χάλκινου δακτυλίου. Στην εξωτερική ανατολική πλευρά του τάφου αποκαλύφθηκε κατά χώραν μελαμβαφής οινοχόη των πρωτογεωμετρικών χρόνων.

Ταφή 16. Στα νότια της ταφής 9 και πάνω σε έναν από τους λίθους που την οριοθετούσαν, αποκαλύφθηκε ανεστραμμένη κεφαλή νεκρού προερχόμενη προφανώς από κατεστραμμένη ταφή.

Η ονομασία ταφή 1 δόθηκε κατά την έναρξη της ανασκαφής, σε χειροποίητο αγγείο που βρέθηκε τοποθετημένο πάνω από το λαιμό του πίθου-ταφή 2. Όπως αποκαλύφθηκε όμως από τη συνέχιση της ανασκαφής δεν επρόκειτο για τάφο αλλά για κτέρισμα(;) που είχε τοποθετηθεί στο εξωτερικό του μεγάλου πίθου.

Επίσης, η ονομασία ταφή 6 δόθηκε κατά τη διάρκεια

56. Πρβλ. τη διακόσμηση ανάλογων ψήφων από το Άργος, G. Daux, BCH XCI (1967), σ. 846, εικ. 33 και P. Courbin, Tombes géométriques d'Argos, I (1952-1958), Études Péloponnésiennes VII (1974), Tombe 16, O1, σ. 34, 119-120, πίν. 27.

της ανασκαφής σε στρώμα μικρών λίθων πάνω στο οποίο αποκαλύφθηκαν καμένα χώματα και οστά ζώων. Η συνέχιση όμως της ανασκαφής έδειξε ότι δεν επρόκειτο για τάφο.

Τέλος, οι ονομασίες ταφή 8 και ταφή 13 δόθηκαν σε στρώματα λίθων που αποκαλύφθηκαν στις άκρες του σκάμματος και των οποίων η συνέχιση της ανασκαφής έδειξε ότι δεν επρόκειτο για τάφους, αλλά για επεμβάσεις των μεταγενέστερων χρόνων. Έτσι, η επονομασθείσα ταφή 8 ήταν στην πραγματικότητα ένα μικρών διαστάσεων στρώμα λίθων στη βορειοανατολική γωνία του σκάμματος. Κατά τον καθαρισμό του αποκαλύφθηκε τμήμα ειδωλίου ένθρονης μορφής ελλιπούς ως προς την κεφαλή (Μ.Σ. αριθ. 12842α)[57]. Η επονομασθείσα ταφή 13 ήταν επίσης ένα μικρό στρώμα λίθων και θραυσμάτων κεραμίδων στην ίδια περιοχή του σκάμματος. Κατά τον καθαρισμό του αποκαλύφθηκε τμήμα χάλκινης περόνης των αρχαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 12754)[58].

Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε κατά το τρέχον έτος λόγω της λήξεως των συμβάσεων του εργατοτεχνικού προσωπικού. Θα συνεχιστεί το επόμενο έτος προκειμένου να διευκρινιστούν τα όρια του νεκροταφείου.

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

Σκλαβοχώρι (οικόπεδο Μ. Μπορέτου)

Η ανασκαφή του οικοπέδου διενεργήθηκε κατά τα έτη 1994-1995 από τη συνάδελφο Στέλλα Ραυτοπούλου[59]. Κατά το έτος 1996 διενεργήθηκαν εργασίες καθαρισμού και στερέωσης των λειψάνων εν όψει της κατάχωσής τους και της ανέγερσης της οικοδομής. Κατά τις εργασίες αυτές αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε αποσπασματικά σωζόμενος καλυβίτης τάφος με προσανατολισμό Β.-Ν., στο εσωτερικό του οποίου είχε ενταφιαστεί ακτέριστος νεκρός με το κεφάλι προς Β.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

Ριζά (οικόπεδο Νίκης Βλάχου)

Η σωστική ανασκαφή με αφορμή αίτημα για την προσθήκη κατ' επέκταση τμήματος σε εργοστάσιο συσκευασίας ελιών κατά το διάστημα 14-8-96 έως 30-9-96, αποκάλυψε σε βάθος 0,72 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποσπασματικά λείψανα οικοδομήματος (αγροικίας;) των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 14). Η περιοχή, όπως διαπιστώθηκε από τη διαφορά της υψομετρικής στάθμης των θεμελίων, είχε κατά την αρχαιότητα μικρή κλίση με κατωφέρεια προς Ν. Μικρός εξάλλου έλεγχος στις γειτονικές ιδιοκτησίες έδειξε την ύπαρξη μεγάλης ποσότητας επιφανειακής κεραμικής.

Συγκεκριμένα, στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 0,97 έως 1,23 μ. από το ανώτερο σημείο του δαπέδου χρήσης του υπάρχοντος κτιρίου, τμήμα στρώματος θραυσμένων κεραμίδων στέγης. Στα νότια του στρώματος αυτού αποκαλύφθηκαν σε βάθος κυμαινόμενο από 1,09 έως 1,22 μ. αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα των θεμελιώσεων τοίχων, καθώς και ίχνη κονιάματος για τη στερέωση αποθηκευτικού πίθου στην ανατολική πλευρά της ανασκαφής. Από τον ίδιο χώρο προήλθε χάλκινο αντικείμενο-βάση(;) (Μ.Σ. αριθ. 13697).

Στον κεντρικό χώρο της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,25 μ. τα τμήματα των δαπέδων δύο κατεστραμμένων τάφων, κατασκευασμένων από πήλινες πλάκες και κεραμίδες, με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι τάφοι (Τφ1 και 2) είχαν μάλλον καταστραφεί κατά τη διάρκεια της οικοδόμησης του σύγχρονου συσκευαστηρίου[60]. Στα ανατολικά του τάφου 2 αποκαλύφθηκε τάφος σε απλό όρυγμα (Τφ3). Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ύπτια στάση με την κεφαλή προς Α. Στα πόδια του είχαν τοποθετηθεί ως κτερίσματα σκύφος των υστερορωμαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 13696), τεμάχια πολύ φθαρμένου κυπέλλου (Μ.Σ. αριθ. 13695β), θραύσματα γυάλινου αγγείου (Μ.Σ. αριθ. 13695γ) και άωτος σκύφος (Μ.Σ. αριθ. 13694), εντός του οποίου είχε τοποθετηθεί λύχνος της ύστερης αρχαιότητας με διακόσμηση ανθεμίου (Μ.Σ. αριθ. 13695α), θραυσμένος σήμερα. Βορειότερα της ταφής αυτής, αποκαλύφθηκε η ταφή 4. Επρόκειτο για ακτέριστη ταφή σε απλό όρυγμα, με το νεκρό σε ύπτια στάση και την κεφαλή, η οποία όμως δεν διασώθηκε, στην ανατολική πλευρά του τάφου.

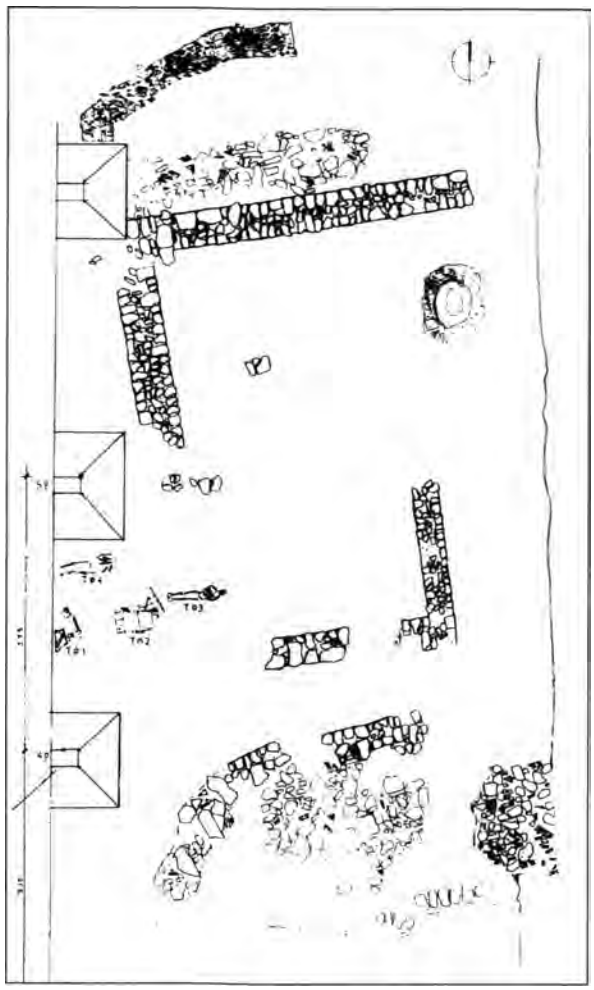
Στο νότιο τέλος τμήμα της ανασκαφής που παρουσίαζε και τη μεγαλύτερη κατωφέρεια, αποκαλύφθηκαν κατεστραμμένα αρχιτεκτονικά λείψανα σε βάθος 1,80 μ. και εκτεταμένοι λιθοσωροί από τη διάλυση τοίχων, στρώματα από κεραμίδες και τεμάχια αποθηκευτικών πίθων καθώς και μεγάλη ποσότητα οστράκων.

57. Για τον τύπο του ειδωλίου πρβλ. Dawkins, ό.π. (υποσημ. 19), σ. 149-150, πίν. XXXII, αριθ. 6.

58. Για τον τύπο της περόνης πρβλ. Kilian-Dirlmeier, ό.π. (υποσημ. 16), τύπος Β VI, 4364, 4366-4370, πίν. 103.

59. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 188.

60. Ο έλεγχος των εκσκαφικών εργασιών επεκτάθηκε τα τελευταία χρόνια στην περιοχή.

Σχέδ. 14. Αμύκλες Λακεδαίμονος. Ριζά. Κάτοψη της ανασκαφής.

Η μεγαλύτερη ποσότητα της κεραμικής που αποκαλύφθηκε στην επίχωση της ανασκαφής, μπορεί να χρονολογηθεί μεταξύ 4ου και 6ου αι. μ.Χ. χωρίς όμως να λείπουν ενδείξεις κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων. Η πρωιμότερη αυτή κεραμική δεν συσχετίζεται με τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονικά λείψανα και μπορεί να συνδέεται με την προγενέστερη χρήση του χώρου ή ακόμη και με τη μεταφορά της από ψηλότερο επίπεδο του χαμηλού λόφου. Η πρώτη εξέταση της κεραμικής των ρωμαϊκών χρόνων έδειξε την ύπαρξη μεγάλου αριθμού οστράκων με διακόσμηση τύπου square rouletting (cogging)[61], καθώς και τμήματα πινακίων τύπου African Red Slip Ware με διακόσμηση εμπίεστων ομόκεντρων κύκλων εναλλάξ με κλάδους φοινίκων ή στικτών ομόκεντρων κύκλων εναλλάξ με ρόμβους (grille patterns), από τα οποία άλλα ανήκαν σε εισηγμένα αγγεία και άλλα σε ντόπιες μιμήσεις (Πίν. 45 γ). Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγεται επίσης και τμήμα λύχνου βορειοαφρικανικού τύπου (Μ.Σ. αριθ. 13698), λίγα θραύσματα γυάλινων αγγείων, σιδερένια καρφιά και ένα όστρεο.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν επίσης τρία χάλκινα νομίσματα των αυτοκρατορικών χρόνων, από τα οποία το ένα μπορεί να χρονολογηθεί στο 2ο αι. μ.Χ. (Φαυστίνα η νεότερη ή Κρισπίνα;) και ένα των βυζαντινών χρόνων.

Μπαρτσιάνικα Σπαρτιάς[62]

Αγροτεμάχιο Θεμιστοκλή Ατσαβέ

Στο παραπάνω κτήμα αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης αναβαθμών με σκοπό την καλλιέργεια δένδρων καρυδιάς και παραδόθηκε από τον ιδιοκτήτη τριφυλλόσχημη αβαφής οινοχόη (Μ.Σ. αριθ. 13692) (Πίν. 45 δ).

Κατά τη διενέργεια μικρών διερευνητικών τομών και ελέγχου των εργασιών στην εν λόγω ιδιοκτησία συγκεντρώθηκαν αβαφείς κεραμίδες στέγης και λίγα τεμάχια χρηστικών κυρίως αγγείων (ανάμεσά τους και λαιμός μελαμβαφούς αμφορίσκου της ελληνιστικής εποχής, τεμάχιο μελαμβαφούς εσωτερικά λεκανίδος, τμήματα και λαβές αμφορέων και τεμάχια πίθων), δεν στάθηκε όμως δυνατός ο εντοπισμός αρχιτεκτονικών λειψάνων ή τάφων, προφανώς λόγω της καταστροφής που είχε υποστεί ο χώρος από τη συνεχή καλλιέργεια, καθώς και τη μεγάλη κλίση του εδάφους.

Μικρή επιτόπια έρευνα της γύρω περιοχής έδειξε την ύπαρξη τεμαχίων αβαφών κεραμίδων στέγης καθώς και μελαμβαφών και αβαφών οστράκων. Η ύπαρξη εξάλλου ρέματος στα νότια της σημερινής ιδιοκτησίας Ατσαβέ, είχε πιθανότατα ευνοήσει την ανάπτυξη κατά την αρχαιότητα κάποιας αγροικίας ή ενός μικρού αγροτικού οικισμού στην περιοχή.

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

61. Σημαντική ήταν η βοήθεια του καθηγητού J. Hayes και του Paul Roberts στην εξέταση της κεραμικής και την ταύτιση του είδους αυτού της διακόσμησης.

62. Για την περιοχή βλ. ΑΕ 1888 (1889), σ. 134, H.A. Ormerod, Topography, Western Bardounia and Northern Maina, BSA 16 (1909-10), σ. 66-67 και H. Waterhouse - R. Hope Simpson, Prehistoric Laconia, II, BSA 56 (1961), σ. 128 και σημ. 105 (Αρκίνες).

Γύθειο

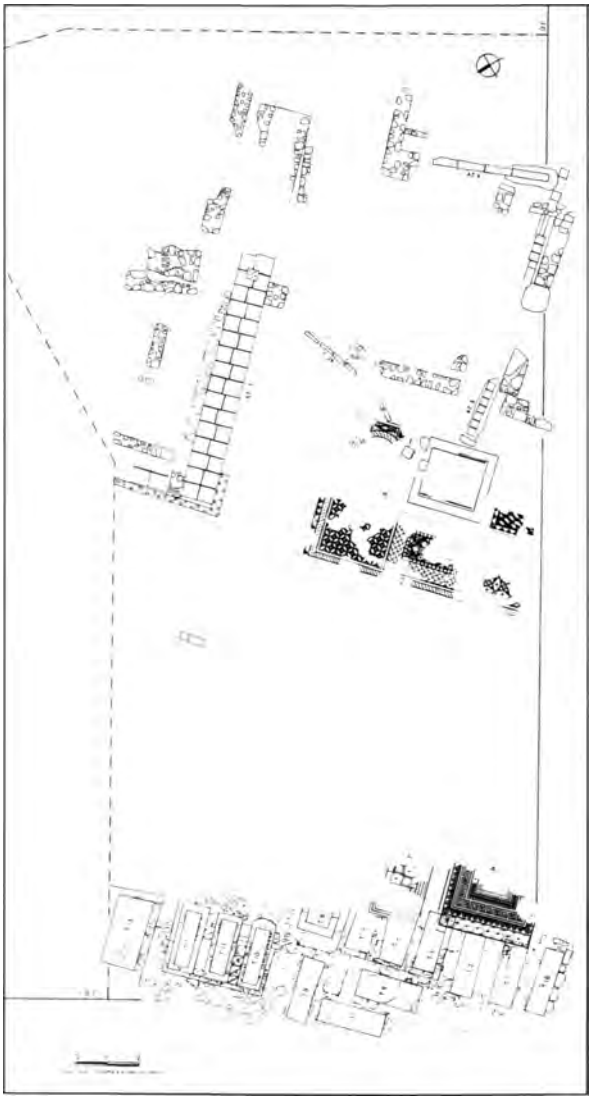
Συμβολή των οδών Μικράς Ασίας και Πολυδεύκους (Ο.Τ. 18, οικόπεδο Πέτρου Τσιριβάκου)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου σχεδόν επιφανειακά. Οι εργασίες διακόπηκαν και ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα με έξοδα του ιδιοκτήτη, που έφερε στο φως τμήματα υστερορωμαϊκής οικίας, καθώς και συστάδα παλαιοχριστιανικών κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων (Σχέδ. 15).

Το οικόπεδο ήταν επικλινές με μεγάλη κλίση εδάφους από Δ. προς Α. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου οι αρχαιότητες αποκαλύφθηκαν κάτω από παχύ στρώμα νεότερων επιχώσεων, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν σχεδόν επιφανειακά και σε αποσπασματική κατάσταση εξαιτίας της αδιάκοπης καλλιέργειας του οικοπέδου στο παρελθόν.

Στο μέσον περίπου του οικοπέδου, μετά από αφαίρεση επίχωσης πάχ. μόλις 0,10 μ. και σε βάθος 1,75 μ. από το σταθερό σημείο (±0,00) του κράσπεδου της οδού Πολυδεύκους, ήλθε στο φως ψηφιδωτό δάπεδο αιθρίου (ψηφιδωτό Α) που σώζεται αποσπασματικά και χρονολογείται στο τέλος των ρωμαϊκών χρόνων (τέλη 3ου-αρχές 4ου αι. μ.Χ.) (Πίν. 46 α-β). Η διατήρηση των σωζόμενων τμημάτων του δεν είναι καλή· φαίνεται όμως ότι κάλυπτε έκταση, διαστ. 6,80×4,80 μ. περίπου. Το διακοσμητικό θέμα του ψηφιδωτού είναι γεωμετρικό. Ορίζεται από ταινία πλοχμού και διακρίνονται ορθογώνια διάχωρα, τα οποία κοσμούνται με διάφορα μοτίβα, όπως τεμνόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα[63], οκτάρομβα και τετράκτινα αστέρια, ζατρικοειδές κόσμημα ρόμβων, ρόμβοι και πριονωτό κόσμημα. Για την κατασκευή του είχαν χρησιμοποιηθεί ψηφίδες χρώματος λευκού, ερυθρού, μελανού και ώχρας. Ως υπόστρωμα του ψηφιδωτού δαπέδου είχε χρησιμοποιηθεί στρώμα λίθων και βοτσάλων καλά πατημένων και πάνω σε αυτό ένα στρώμα από κουρασάνι. Η ανασκαφή στον περίγυρο του ψηφιδωτού δαπέδου δεν αποκάλυψε κτιριακά λείψανα, παρά μόνον κτιστή δεξαμενή (impluvium), εξωτ. διαστ. 2,44×2,23 μ. Τα τοιχώματα της δεξαμενής είναι χτισμένα με λίθους και ασβεστοκονίαμα, επιχρισμένα με κουρασάνι και σώζουν ίχνη ορθομαρμάρωσης. Ο πυθμένας της δεξαμενής βρίσκεται σε βάθος 2,13 μ. και καλυπτόταν από τετράγωνες μαρμάρινες πλάκες, όπως αυτό μαρτυρείται από τα ίχνη που διασώθηκαν.

Με τη δεξαμενή σχετίζεται σύστημα δύο αγωγών (Αγ. 2, 3). Ο αγωγός 2, συνολ. μήκ. 4,60 μ., αποτελείται από πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες που εδράζονται στο φυσικό έδαφος της περιοχής και τροφοδοτούσε με νερό τη δεξαμενή. Έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και καταλήγει σε τετράπλευρο, κτιστό από επάλληλες στρώσεις οπτοπλίνθων, φρεάτιο (εσωτ. διαστ. 0,32×0,32 μ.), ο πυθμένας του οποίου βρίσκεται σε βάθος 2,27 μ.

Σχέδ. 15. Γύθειο. Συμβολή των οδών Μικράς Ασίας και Πολυδεύκους. Κάτοψη της ανασκαφής.

63. Το ίδιο μοτίβο απαντά και στα ψηφιδωτά δάπεδα που βρέθηκαν στο οικόπεδο Καλκανάκου στο Γύθειο. Βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 292, 294, Σχέδ. 5.

Η εκροή των νερών της δεξαμενής γινόταν από την ανατολική πλευρά της μέσω του αγωγού 3. Πρόκειται για αποσπασματικά σωζόμενο κτιστό αγωγό, πλ. 0,135, ύψ. 0,125 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,30 μ. Τα τοιχώματά του είναι χτισμένα με επάλληλες στρώσεις οπτοπλίνθων και μικρούς λίθους και επιχρισμένα με ασβεστοκονίαμα, ενώ ο πυθμένας του είναι στρωμένος με τετράγωνες πήλινες πλάκες.

Στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου και σε βάθος 2,27 μ. εντοπίστηκε ένας άλλος κτιστός αγωγός (αγωγός 4), ο οποίος εκβάλλει στον Αγ. 3, έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και σώζεται σε μήκος 3,70 μ. Τον πυθμένα του αποτελούν ημικυλινδρικές πήλινες κεραμίδες.

Με τον υπαίθριο χώρο πρέπει να σχετιστεί και κτιστή κατασκευή, πιθανότατα αγωγός (Αγ. 1), πλ. 1,04 μ., που αποκαλύφθηκε στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου. Από τον αγωγό αυτό σώθηκε η βορειοδυτική γωνία, ενώ η συνέχειά του προς Β. θα βρισκόταν θεωρητικά κάτω από την παρακείμενη οικοδομή Καρβούνη. Οι τοίχοι του αγωγού, που σώζονται αποσπασματικά, εδράζονται στο φυσικό έδαφος και είναι κατασκευασμένοι με λίθους μετρίου έως μεγάλου μεγέθους, με θραύσματα κεραμιδιών και ισχυρό συνδετικό κονίαμα. Το μέγιστο σωζόμενο πλάτος της τοιχοποιίας του είναι 0,40 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του 0,46 μ. Οι εσωτερικές παρειές των τοίχων είναι επιχρισμένες με στρώση από κουρασάνι πάχ. 0,01 μ. και 0,04-0,05 μ. στο σημείο ένωσης των τοιχωμάτων μεταξύ τους αλλά και του πυθμένα. Το δάπεδό του βρίσκεται σε βάθος 2,22-2,25 μ. και είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,56×0,51 μ. Έχει ορατό μήκος 3,20 μ. κατά τον άξονα Β.-Ν. και 12,80 μ. κατά τον άξονα Α.-Δ. Το υπόστρωμα του δαπέδου με τις πήλινες πλάκες αποτελεί στρώμα από μικρά κεραμίδια τοποθετημένα σε παχύ στρώμα από κουρασάνι, το οποίο με τη σειρά του εδράζεται σε στρώμα από πέτρες και βότσαλα στο φυσικό έδαφος της περιοχής.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν επίσης θεμέλια τοίχων χτισμένων με αργούς λίθους και χώμα, των οποίων η κάτοψη δεν μπορεί να αποκατασταθεί λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης. Είναι θεμελιωμένοι στο φυσικό έδαφος και σώζονται σε ύψος κυμαινόμενο από 0,10 έως 0,32 μ.

Από τις επιχώσεις του κεντρικού και ανατολικού τμήματος του οικοπέδου προήλθαν κυρίως χρηστική κεραμική ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, τμήματα γυάλινων αγγείων, καθώς και εννέα νομίσματα, εκ των οποίων ένα νόμισμα χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ., δύο νομίσματα, αρκετά φθαρμένα, τοποθετούνται πιθανώς στον 6ο αι. μ.Χ., ενώ τα υπόλοιπα έξι είναι εντελώς οξειδωμένα.

Στο ίδιο κτιριακό συγκρότημα με το αίθριο πρέπει να τοποθετηθούν και τα λείψανα δύο συνεχόμενων δωματίων που κοσμούνται με ψηφιδωτά δάπεδα υστερορωμαϊκών χρόνων (ψηφιδωτά Β και Γ). Αποκαλύφθηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και είχαν χρησιμοποιηθεί εν μέρει ως δάπεδο των μεταγενέστερων χρονολογικά κιβωτιόσχημων τάφων.

Ειδικότερα, σε βάθος 1,37 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου Β (μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις 2,92× 2,04 μ.), από το οποίο σώζεται μέρος των πλαισίων που κοσμούνται με γεωμετρικά θέματα, όπως σπειρομαίανδρος, μαίανδρος με σβάστικες και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα, καθώς και σειρά τριγώνων (Πίν. 46 γ). Σώζεται επίσης τμήμα πλαισίου από απλό πλοχμό της εικονιστικής παράστασης. Στη δυτική πλευρά υπάρχει προσθήκη με απεικόνιση σειράς εφαπτόμενων τετράφυλλων. Χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες χρώματος μελανού και λευκού.

Βόρεια του ψηφιδωτού δαπέδου Β αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου Γ (μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις 1,03×0,84 μ.) που περιβάλλεται από μονόχρωμες ταινίες και το βάθος καλύπτεται από ζατρίκιο λευκών και κόκκινων τετραγώνων που κοσμούνται με τετράφυλλα και τετράγωνα. Οι ψηφίδες του είναι χρώματος λευκού, ερυθρού και μελανού. Ανάμεσα στα ψηφιδωτά Β και Γ αποκαλύφθηκε τμήμα κοινού τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζ. μήκ. 1,70 και πλ. 0,53 μ.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν 14 κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων (Πίν. 47 α), οι οποίοι φαίνεται να συνεχίζουν δυτικά κάτω από το οδόστρωμα της οδού Πολυδεύκους, νότια κάτω από το οδόστρωμα της Μικράς Ασίας και βόρεια κάτω από την παρακείμενη οικία Καρβούνη. Ο προσανατολισμός των περισσότερων τάφων είναι Α.-Δ. Μόνον οι τάφοι 9 και 14 έχουν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Είναι θεμελιωμένοι πάνω στο φυσικό έδαφος και οι διαστάσεις τους ποικίλλουν (μεγ. διαστ. 2,10×0,80×1,15 μ.).

Οι τάφοι ως επί το πλείστον είναι κατασκευασμένοι από πωρόλιθους με παρένθετα τεμάχια πλίνθων και λίθων, καθώς και από σειρές οπτοπλίνθων. Μόνον η δυτική παρειά του τάφου 13 είναι χτισμένη σε όλο της το ύψος με οριζόντιες σειρές οπτοπλίνθων. Οι τάφοι 10, 11 και 12 περικλείονται από περίβολο χτισμένο με μικρές πέτρες και ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη. Είναι επιμελημένης κατασκευής, χτισμένοι με σειρές πώρινων λίθων, επιχρισμένοι, ενώ σε κατώτερο επίπεδο, όπου στενεύουν εσωτερικά, τα τοιχώματα είναι χτισμένα με οριζόντιες στρώσεις επάλληλων οπτοπλίνθων.

Ως συνδετικό υλικό και επίχρισμα των τοιχωμάτων των τάφων εσωτερικά είχε χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα. Λείψανα επένδυσης των τοιχωμάτων τους με σχιστολιθι-

κές πλάκες διατηρούνται στους τάφους 1 και 9. Τα καλύμματά τους είχαν καταστραφεί, αλλά σώζονται ίχνη στους τάφους 9, 12, 14 που δείχνουν πως ήταν καλυμμένοι με σχιστολιθικές πλάκες και στρώμα από κουρασάνι. Στους τάφους 1, 9 και 13 σώζεται δάπεδο στρωμένο με ανισομεγέθη τμήματα σχιστολιθικών και πήλινων πλακών, ενώ στο δάπεδο των τάφων 1, 2, 3, 4 και 5 αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα των προαναφερόμενων ψηφιδωτών δαπέδων Β και Γ.

Οι επιχώσεις των τάφων ήταν διαταραγμένες και περιείχαν τμήματα σχιστολιθικών και πήλινων πλακών, κονιάματα, οστά, κατά κανόνα περισσότερα του ενός ατόμου σε κάθε τάφο[64], κεραμική υστερορωμαϊκών/παλαιοχριστιανικών χρόνων (όστρακα από άβαφα ανοιχτά και κλειστά αγγεία, από ερυθροβαφή πινάκια βορειοαφρικανικού τύπου και από αμφορείς με κτενωτή διακόσμηση) και λίγα θραύσματα γυάλινων αγγείων.

Από τα κινητά ευρήματα αξίζει να αναφερθούν δύο χάλκινα ενώτια από τον τάφο 1 και 10, ασημένιο ενώτιο από τον τάφο 3, λυχνάρι βορειοαφρικανικού τύπου, που χρονολογείται στα τέλη του 5ου-αρχές του 6ου αι. μ.Χ. από τον τάφο 14, καθώς και 9 προχοΐδια με επίπεδη βάση από τους τάφους 1, 4, 6 και 14 (Πίν. 47 β).

Μετά το πέρας της έρευνας τα ψηφιδωτά αποκολλήθηκαν από τον συντηρητή Καλλίδωρο Χατζόπουλο, κατόπιν εγκρίσεως του ΚΑΣ, οι τάφοι παρέμειναν ορατοί και τα υπόλοιπα οικοδομικά λείψανα διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Οδός Ηρακλέους και Μικράς Ασίας (Ο.Τ. 19, οικόπεδο Αντωνίου Βασιλούνη)

Κατά τη διενέργεια παράνομων εργασιών εκσκαφής για την κατασκευή βόθρου στον ακάλυπτο χώρο του παραπάνω οικοπέδου προς Β. της υπάρχουσας οικίας[65], αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του σκάμματος τμήμα αρχαίου τοίχου, μήκ. 3 και πλ. 0,55 μ. Είναι χτισμένος με πώρινες λιθοπλίνθους και έχει κατεύθυνση από Β. προς Ν. Περαιτέρω διερεύνηση του τοίχου στάθηκε αδύνατη λόγω παχέος στρώματος λάσπης που προερχόταν από αναβλύζοντα θαλάσσια ύδατα. Ο τοίχος μετά τον καθαρισμό, τη φωτογραφική και σχεδιαστική του αποτύπωση διατηρήθηκε σε κατάχωση. Δεν κατέστη δυνατή η συλλογή κεραμικής ή τυχόν άλλων ευρημάτων, λόγω της απομάκρυνσης της επίχωσης από τον ιδιοκτήτη με μηχανικά μέσα πριν την επέμβαση της Υπηρεσίας.

Θέατρο

Κατά το 1996, κατόπιν εγκρίσεως από το ΚΑΣ μελέτης που υποβλήθηκε από το δήμο Γυθείου, άρχισαν οι εργασίες περίφραξης του αρχαίου θεάτρου Γυθείου και του περιβάλλοντος αυτού χώρου. Κατά τις διενεργηθείσες εργασίες αποκαλύφθηκε στο χώρο της νότιας παρόδου σχεδόν επιφανειακά ένας δόμος τοίχου, μήκ. 10,43 μ. και με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος είναι κατασκευασμένος με πώρινες ανισομήκεις λιθοπλίνθους (Πίν. 47 γ). Τα μήκη των λίθων κυμαίνονται από 0,23 έως 1,20 μ., ενώ το πλάτος τους από 0,38 έως 0,61 μ.[66]. Κατά τον καθαρισμό του τοίχου βρέθηκε μαρμάρινη βάση περιρραντηρίου, κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, τμήματα γυάλινων και χάλκινων αντικειμένων καθώς και ένα χάλκινο νόμισμα σπαρτιατικής κοπής (43-31 π.Χ.).

ΙΩΑΝΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Παλαιοχώρι Κυνουρίας

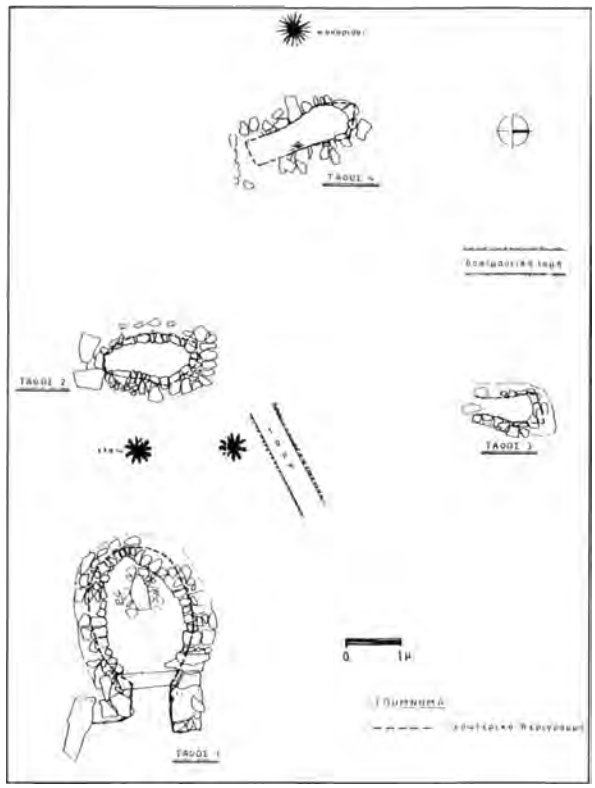
Με χρηματοδότηση της κοινότητας Παλαιοχωρίου Κυνουρίας πραγματοποιήθηκε ανασκαφικός καθαρισμός και έρευνα στους μυκηναϊκούς τάφους της Μικρής Τούρλας Παλαιοχωρίου. Συγκεκριμένα, καθαρίστηκαν, φωτογραφήθηκαν και αποτυπώθηκαν ο ελλειψοειδής «θολωτός» τάφος (Τφ1) με είσοδο προς Α. και οι τρεις μικρότερων διαστάσεων κτιστοί τάφοι (Τφ2-4) με είσοδο προς Ν., οι οποίοι ήταν γνωστοί από το παρελθόν στην περιοχή (Σχέδ. 16-17). Οι τάφοι είχαν θεμελιωθεί στο γκρίζο αμμώδες φυσικό χώμα της περιοχής που αποκαλύπτεται κάτω από τους βράχους και είχαν γίνει γνωστοί και ανοιχτεί κατά το παρελθόν κατά τη διάρκεια αμμοληψιών[67].

64. Το οστεολογικό υλικό που προήλθε από τους τάφους παραχωρήθηκε για μελέτη στη συνάδελφο Αν. Παπαθανασίου. Για τα πρώτα πορίσματα της μελέτης βλ. ΑΔ 51 (1996): Χρονικά (Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, υπό εκτύπωση).

65. Κατά τις εκσκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν το 1994 στο εν λόγω οικόπεδο για την ανέγερση της οικοδομής αποκαλύφθηκε, όπως προκύπτει από τα αρχεία της Εφορείας, τμήμα από μαρμάρινο κατώφλι.

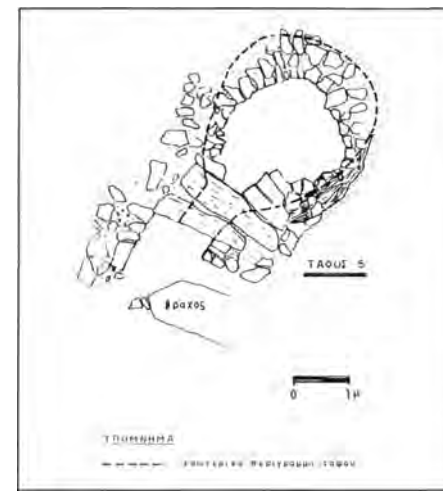
66. Ο αποκαλυφθείς τοίχος πιθανώς ταυτίζεται με τον τχ.Α που σημειώνεται στον πίνακα των ΠΑΕ 1891. Για το αρχαίο θέατρο του Γυθείου βλ. ΠΑΕ 1891, σ. 71-90, ΑΕ 1912, σ. 193-196 και ΑΔ (1963): Χρονικά, σ. 87.

67. Για τους μυκηναϊκούς τάφους της περιοχής βλ. Π. Καστριώτης, Νέα προσκτήματα Εθνικού Μουσείου από τον 1923-1925, ΑΔ 9 (1924-

Σχέδ. 16. Νομός Αρκαδίας. Παλαιοχώρι Κυνουρίας. Τοπογραφικό και κατόψεις των τάφων 1-4.

Τάφος 1. Η ονομασία δόθηκε στο γνωστό από το παρελθόν «θολωτό» ελλειψοειδή τάφο της περιοχής. Πρόκειται για το μεγαλύτερο μέχρι τη στιγμή της ανασκαφής κτιστό τάφο του αρχαιολογικού χώρου. Ο ανασκαφικός καθαρισμός διευκρίνισε στοιχεία της αρχιτεκτονικής του[68]. Στο εσωτερικό του βρέθηκε λάκκος με καμένα χώματα, διαστ. 1,30×1,30 μ. περίπου, περιτριγυρισμένος από πλακοειδείς λίθους. Η απουσία όμως κεραμικής δεν επιτρέπει τη χρονολόγηση του λάκκου και την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη χρήση του, πιθανότατα όμως πρόκειται για νεότερη επέμβαση στο χώρο.

Σχέδ. 17. Νομός Αρκαδίας. Παλαιοχώρι Κυνουρίας. Κάτοψη του τάφου 5.

Το στόμιο του τάφου βρισκόταν στα ανατολικά και είχε πλάτος 0,95 μ. Ο ανασκαφικός καθαρισμός στο εξωτερικό του τάφου έδειξε ότι δεν υπήρχε κανονικά διαμορφωμένος δρόμος. Αντίθετα, το στόμιό του το οποίο σχηματιζόταν εκτός της διαμέτρου του κύκλου του ταφικού θαλάμου, σχημάτιζε έναν υποτυπώδη δρόμο και καλυπτόταν από δύο μεγάλων διαστάσεων λίθους, ένας από τους οποίους βρέθηκε πεταμένος στα νότια του τάφου, προφανώς κατά την προσπάθεια της διάνοιξής του στις αρχές του αιώνα. Κατά τη διάρκεια εξάλλου του ανασκαφικού καθαρισμού αποκαλύφθηκε τμήμα της ξερολιθιάς που έφρασσε τη θύρα του τάφου, το οποίο δεν είχε καταστραφεί κατά την παλαιότερη διάνοιξη του Deffner. Από το εξωτερικό του τάφου και από ένα και μόνο σημείο συγκεντρώθηκαν θραύσματα κυλίκων και ενός κρατηρίσκου πολύ κακής διατήρησης.

Τάφος 2. Βρίσκεται στα δυτικά του τάφου 1 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Πρόκειται για μικρών διαστάσεων, ελλειψοειδούς σχήματος, κτιστό τάφο, μεγ. μήκ. 2,10 μ. Στο εσωτερικό του δεν βρέθηκαν ευρήματα ή οστά.

Τάφος 3. Ο τάφος ήταν χτισμένος από μικρούς πλακοειδείς λίθους σε κοιλότητα του βράχου και παρουσίαζε ελλειψοειδή κάτοψη, μεγ. μήκ. 1,60 μ. Έχει προσανατολισμό Β.-Ν. και βρίσκεται στα βορειοδυτικά του τάφου 1. Το στόμιο του τάφου βρισκόταν στη νότια πλευρά του.

Τάφος 4. Βρίσκεται δυτικότερα όλων και έχει προσανατολισμό Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ., είχε ανάλογη κατασκευή με τους τάφους 2 και 3 και ελλειψοειδές σχήμα. Κατά μήκος της ανατολικής παρειάς του τάφου αποκαλύφθηκαν υπολείμματα οστών άκρων. Η στέγαση των τάφων 2-4, γινό-

25), παρτμ., σ. 18, εικ. 1-5. Η . Waterhouse - R. Hope-Simpson, ό.π. (υποσημ. 62), σ. 132-135 και Π. Β. Φάκλαρης, Αρχαία Κυνουρία, Αθήνα 1990, σ. 145-153 όπου βιβλιογραφία και πληροφορίες σχετικά με την ανασκαφή των τάφων από τον Deffner στις αρχές του αιώνα.

68. Για την κατασκευή του τάφου πρβλ. O. Pelon, Tholoi, Tumuli et cercles funéraires, Paris 1976, σ. 333-334, 413, M.S.F. Hood, Tholos Tombs of the Aegean, Antiquity 34 (1960), σ. 166-176 και κυρίως τον υπομνηματισμό της εικ. 1, σ. 167. Πρβλ. ακόμα W. Cavanagh - C. Mee, A Private Place: Death in Prehistoric Greece, SIMA CXXV, 1998, σ. 47 (Built Graves).

ταν με εκφορικό τρόπο, όπως δείχνει το ανώτερο σημείο της διατήρησης των μακρών πλευρών τους.

Τάφος 5. Η διενέργεια δοκιμαστικών τομών γύρω από την περιοχή του τάφου 1, κατόπιν υποδείξεως του προέδρου Χ. Πετάκου και κυρίως του αντιπροέδρου της κοινότητας Π. Γρεβενίτη, οδήγησε στην αποκάλυψη ενός ακόμη κτιστού τάφου, μεγ. διαμ. 3,35 μ.

Ο τάφος, χτισμένος στην πλαγιά του λόφου, πάνω στο αμμώδες έδαφος της περιοχής, είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και είσοδο στα νοτιοανατολικά. Το υπέρθυρο του στομίου του τάφου, μήκ. 1 μ., αποτελούνταν από δύο ορθογώνιες λιθοπλίνθους, διαστ. 2,22×0,55 και 1,80×0,45 μ. αντίστοιχα. Η είσοδος του τάφου, πλ. 0,70 μ., είχε φραχθεί με ξερολιθιά, το γκρέμισμά της όμως έδειξε ότι ο τάφος είχε επιχωσθεί ίσως από στρώμα καταστροφής της στέγασης. Έξω από το στόμιο του τάφου και στη νότια πλευρά του αποκαλύφθηκε θεμελίωση κατεστραμμένου τοίχου. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι αυτός είχε χτιστεί για τη δημιουργία υποτυπώδους δρόμου, δυστυχώς όμως ανάλογος τοίχος δεν αποκαλύφθηκε και στη βόρεια πλευρά, όπου σε μικρή απόσταση από το άνοιγμα της εισόδου υψωνόταν βράχος.

Η ανασκαφή συνεχίστηκε από τη μεριά του θόλου του τάφου που αποκάλυψε ότι μέρος του είχε καταπέσει με αποτέλεσμα την επίχωση του τάφου. Ο καθαρισμός του τάφου έδειξε ότι οι ταφές είχαν διαταραχθεί, αφού τμήματα οστών κάτω άκρων αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,50 μ. από το ανώτερο σημείο της στέγασης. Στο εσωτερικό του θαλάμου επικρατούσε μεγάλη αναστάτωση αφού τμήματα οστών άκρων και κρανίου και θραύσματα αγγείων βρίσκονταν αναμεμιγμένα με λίθους, ρίζες φυτών και χώματα. Τμήματα οστών άκρων αποκαλύφθηκαν στη δυτική πλευρά του τάφου και τμήματα κρανίου στη βόρεια, πάνω σε δάπεδο από πατημένο χώμα και χαλίκια. Κάτω από αυτό αποκαλύφθηκε στρώμα με ανακομιδή οστών άκρων, αναμεμιγμένα με τα τμήματα των θραυσμένων κτερισμάτων των παλαιότερων ταφών. Η διατήρηση των οστών και της κεραμικής ήταν πολύ κακή λόγω ιζημάτων που είχαν επικαθίσει πάνω σε αυτά.

Η μέχρι στιγμής εξέταση της αποσπασματικής και άσχημα διατηρημένης κεραμικής έδειξε ότι ο τάφος ήταν σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο μέχρι τουλάχιστον και την ΥΕ ΙΙΙΒ2[69]. Στο εσωτερικό του τάφου αποκαλύφθηκε επίσης ειδώλιο τύπου Φ και τμήμα χάλκινου σύρματος.

Η ανασκαφή των τάφων του Παλαιοχωρίου έδειξε ότι δεν επρόκειτο για πραγματικούς θολωτούς τάφους αλλά για κτιστούς καμαροσκεπείς τάφους[70].

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

Μεγαλόπολη

Θέατρο

Παράλληλα με τις στερεωτικές εργασίες (βλ. παρακάτω), το συνεργείο της Υπηρεσίας προέβη σε μικρές ανασκαφικές τομές και επιφανειακούς καθαρισμούς στην περιοχή των παρόδων και των αναλημμάτων του μνημείου με σκοπό τον έλεγχο της θεμελίωσης, της όψης και της δομής των αναλημματικών τοίχων του κοίλου. Πραγματοποιήθηκαν πέντε συνολικά ανασκαφικές τομές (Σχέδ. 18). Αναλυτικά:

Ανασκαφική Τομή Ι/96: πρόκειται για μικρή ανασκαφική τομή στη βάση της βόρειας παρειάς του ανατολικού αναλήμματος, διαστ. 2,70 (Α.-Δ.)×0,80 μ. (Β.-Ν.).

Ανασκαφική τομή ΙΙ/96: στο χώρο της σκηνοθήκης και σε επαφή με το βόρειο μέτωπο του εξωτερικού δυτικού αναλημματικού τοίχου διενεργήθηκε τομή, διαστ. 6 (Β.-Ν.)×0,90 μ. (Α.-Δ.).

Ανασκαφική τομή ΙΙΙ/96: η τομή πραγματοποιήθηκε σε απόσταση 4,20 μ. δυτικά της προηγούμενης και είχε τις ίδιες διαστάσεις με αυτή.

Ανασκαφική τομή IV/96: πρόκειται για μία τομή, που πραγματοποιήθηκε δυτικά της ανασκαφικής τομής Ι με αρχικές διαστάσεις 1×1 μ. Η αποκάλυψη σημαντικών αρχιτεκτονικών λειψάνων είχε ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση της τομής σε 4×4 μ. (βλ. αναλυτικά πιο κάτω).

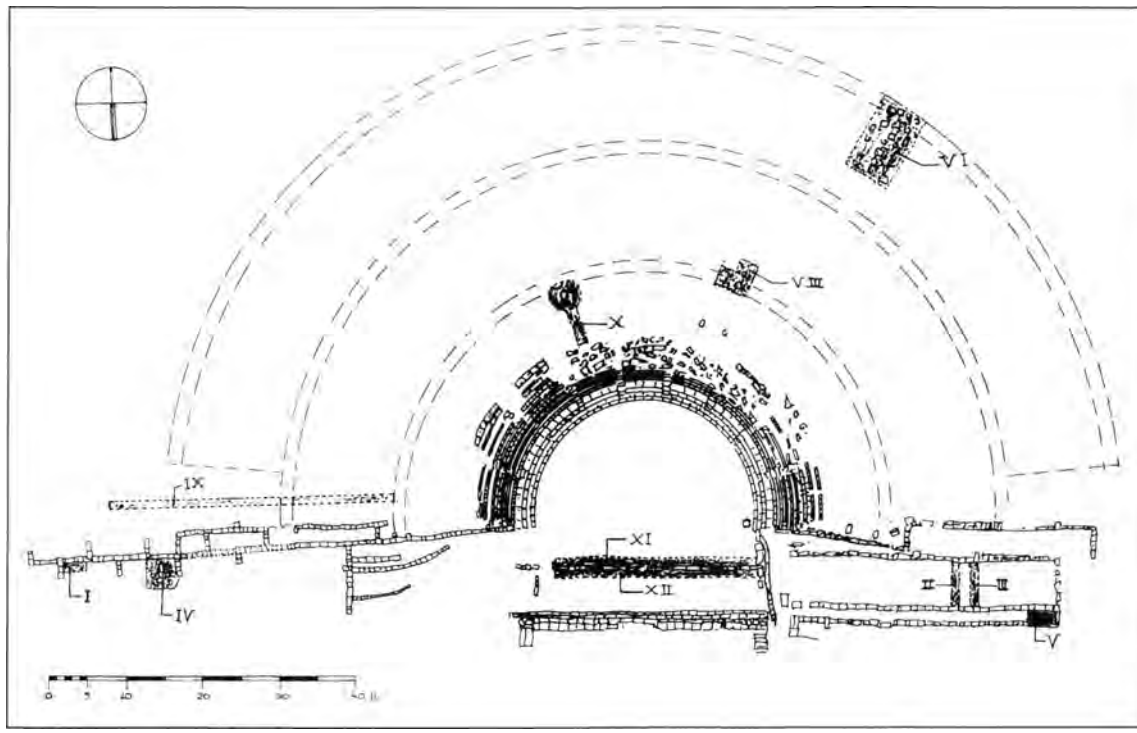
Ανασκαφική τομή V/96: η τομή, διαστ. 2,50×1,27 μ. περίπου, διενεργήθηκε στη βορειοδυτική γωνία της σκηνοθήκης.

Καθαρισμοί πραγματοποιήθηκαν στο ανατολικό τμήμα της άνω επιφάνειας του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου, στο δυτικότερο τμήμα της ανατολικής παρόδου, εντός της σκηνοθήκης και στο χώρο βόρεια της σκηνοθήκης με στόχο την αποτύπωση αρχιτεκτονικών λειψάνων που είτε είχαν εντοπιστεί από παλαιότερα είτε ήλθαν στο φως από τους καθαρισμούς.

Η φροντίδα της συντήρησης του θεάτρου Μεγαλόπο-

69. Για τη χρονολόγηση του τάφου ενδεικτικά αναφέρονται τα θραύσματα κρατήρα με διακόσμηση αργοναυτών (πρβλ. P. Mountjoy, Mycenaean Decorated Pottery, SIMA LXXIII, 1986, εικ. 70 και σχήμα FS 7) της ΥΕ ΙΙΙΑ1 περιόδου και τεμάχια κυλίκων της ΥΕ ΙΙΙΒ2 περιόδου με διακόσμηση πορφύρας.

70. Ο όρος καμαροσκεπής χρησιμοποιείται για την απόδοση του όρου corbelled που χρησιμοποιεί ο Hood, ό.π. (υποσημ. 68), υπομνηματισμός εικ. 1.

Σχέδ. 18. Μεγαλόπολη. Κάτοψη του θεάτρου.

λης απέφερε σημαντικά οφέλη στη γνώση του ίδιου του μνημείου: η ταξινόμηση και καταγραφή του διάσπαρτου αρχαίου υλικού, οι ανασκαφικές τομές για τον έλεγχο του βάθους της θεμελίωσης των αναλημμάτων, οι συμπληρωματικοί επιφανειακοί καθαρισμοί σε επιλεγμένα σημεία προάγουν την έρευνα σε πολλούς τομείς. Ειδικότερα:

α) *Η όψη και η δομή των αναλημμάτων.* Για τη συγκράτηση των τεράστιων όγκων γαιών της γηλοφοσειράς του κοίλου κατασκευάστηκαν στα δύο άκρα του ισχυρά αναλήμματα, που κυριαρχούν στο χώρο με το σημαντικό ύψος τους που φθάνει στα 7,25-8,70 μ. για το ανατολικό ανάλημμα και στα 6,65-9,50 μ. για το δυτικό[71]. Στην αρχική τους μορφή οι τοίχοι θα παρουσίαζαν κλίση προς τα μέσα, η οποία επιτυγχανόταν με κλιμακωτή τοποθέτηση των λιθοπλίνθων σε βαθμίδες μικρής εξοχής[72]. Ντόπιος κροκαλοπαγής λίθος χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για το ανατολικό ανάλημμα, ενώ στο δυτικό συνδυάστηκε ο κροκαλοπαγής για τον εξωτερικό με τον ασβεστόλιθο για τον εσωτερικό τοίχο.

Το ανάλημμα της ανατολικής παρόδου έχει συνολικό μήκος που ξεπερνά τα 65 μ. (Πίν. 48 α). Πρόκειται για επιβλητικό τοίχο με κατεύθυνση Δ./ΒΔ.-Α./ΝΑ., ο οποίος ακολουθεί τη διαμόρφωση του λόφου και σώζεται σε μέγιστο εμφανές ύψος 17 δόμων. Ο μετωπιαίος τοίχος είναι χτισμένος κατά το ορθογώνιο ισόδομο σύστημα και αποτελείται από ισομήκεις και ισοπλατείς δρομικές λιθοπλίνθους[73]. Ανά δύο στρώσεις και σε κανονικές αποστάσεις των 3,20 μ. παρεμβάλλεται ένας διάτονος λίθος μεταξύ των δρομικών. Ο ρυθμός εναλλαγής των λίθων στις

71. Για τα αναλήμματα των παρόδων του θεάτρου βλ. E.A. Gardner - W. Loring - G.C. Richards - W.J. Woodhouse, Excavations at Megalopolis 1890-1891, JHS Suppl. 1, 1892, σ. 42 κ.ε., 89 κ.ε. Α. Πορτελάνος - Άγγ. Καμπουράκης, Αρχαίο Θέατρο Μεγαλόπολης. Στερέωση αναλημματικών τοίχων, στη σειρά Τεχνική Περιοδική Έκδοση Αναστήλωση - Συντήρηση - Προστασία Μνημείων και Συνόλων, Γ ΥΠΠΟ, Αθήνα 1993, σ. 45 κ.ε., 52 κ.ε.

72. Πρβλ. για το θέμα αυτό, Α.Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων κατά τους συγγραφείς, τας επιγραφάς και τα μνημεία, 2, Αθήνα 1958, σ. 207, εικ. 166. 5.

73. Το ύψος των στρώσεων κυμαίνεται από 0,38-0,40 μ. για τις χαμηλές στρώσεις έως 0,40-0,50 μ. για τις υψηλές. Το μήκος των λιθοπλίνθων είναι 1,30 μ. στις περισσότερες στρώσεις με εξαίρεση τις υψηλές που μειώνεται σε 1,25 μ., ενώ το πλάτος τους ανέρχεται σε 0,60 μ.

στρώσεις με τους διατόνους είναι διάτονος - δρομικός - δρομικός - δρομικός - διάτονος. Στην ιδιαίτερη αυτή διαμόρφωση της εξωτερικής επιφάνειας των τοίχων με την εναλλαγή δρομικών και διατόνων λίθων στην ίδια στρώση αναγνωρίζεται τελευταία η ερμηνεία του όρου έμπλεκτον[74]. Η τεχνική αυτή, που προσδίδει μεγαλύτερη σταθερότητα στον τοίχο, πρωτοαπαντά στον ελλαδικό χώρο σε οχυρωματικά έργα του β΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. που φέρουν τη σφραγίδα του θηβαίου στρατηγού Επαμεινώνδα (τείχη Μεσσήνης και Μαντινείας, ανατολικό ανάλημμα θεάτρου Μεγαλόπολης)[75]. Οι λίθοι φέρουν περιτένεια στην όψη και τόρμους πελεκίνων στους οριζόντιους αρμούς. Δεν εντοπίστηκαν ίχνη συνδέσμων κατά τον καθαρισμό της άνω επιφάνειας του αναλήμματος· πιθανότερη είναι η χρήση ξύλινων πελεκίνων[76]. Από το ανατολικό άκρο του και σε συνολικό μήκος 19 μ. προς Δ., ο τοίχος αυτός είναι μονός, πάχ. 0,60 μ. Κατά διαστήματα 3,20 μ. αγκυρώνουν σε αυτόν κάθετες αντηρίδες, που διεισδύουν εναλλάξ στην εξωτερική και εσωτερική παρειά του. Από την τέταρτη εσωτερικά αντηρίδα και προς Δ., σε ύψος 11,80 μ. από την επιφάνεια της ορχήστρας και σε απόσταση 2,50 μ. νότια του μετωπιαίου, υψώνεται ένας δεύτερος τοίχος, μήκ. 12,40 μ., παράλληλος προς τον προηγούμενο. Επομένως ο αναλημματικός τοίχος στο τμήμα αυτό γίνεται διπλός με πάχος περί τα 4 μ. Ο εσωτερικός τοίχος έχει κατασκευαστεί στο σημείο εκείνο του λόφου, όπου ο εξωτερικός δέχεται τις ισχυρότερες καταπονήσεις. Οι δύο τοίχοι συνδέονται μεταξύ τους με αντηρίδες σε τακτά διαστήματα των 3,20 μ. έτσι ώστε εσωτερικά να δημιουργούνται δύο άνισα διάχωρα (compartments). Το κενό μεταξύ των δύο τοίχων έχει γεμιστεί με χώμα ανάλογης σύστασης με αυτή του λόφου. Από την κατάρρευση προέκυψε ότι ο εσωτερικός τοίχος παρουσιάζει την ίδια δομή με τον εξωτερικό και σώζεται σε ύψος εννέα τουλάχιστον ορατών δόμων. Η ιδέα της κατασκευής διπλού τοίχου με εσωτερικά εγκάρσια χωρίσματα που δημιουργούν διάχωρα είναι γνωστή από τα τείχη της Μεσσήνης και ειδικότερα από το τμήμα μεταξύ της Αρκαδικής Πύλης και του πύργου L που χρονολογείται συνήθως στον ύστερο 4ο-πρώιμο 3ο αι. π.Χ.[77]. Οι διερευνητικές εργασίες διακόπηκαν στο σημείο αυτό, αφού το δυτικότερο τμήμα του αναλήμματος παρουσιάζει σοβαρό στατικό πρόβλημα.

Τα αποτελέσματα από τη διενέργεια των δύο μικρών ανασκαφικών τομών Ι και IV ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστικά όσον αφορά στη θεμελίωση του μετωπιαίου τοίχου του ανατολικού αναλήμματος. Επιβεβαιώθηκε ότι ο τοίχος είναι χτισμένος απευθείας στο φυσικό έδαφος και παρουσιάζει βαθμιδωτή έδραση. Ειδικότερα διαπιστώθηκε ότι στο σημείο της ανασκαφικής τομής Ι ο τοίχος σώζεται σε ύψος οκτώ δόμων και εδράζεται 4 μ. ψηλότερα από την επιφάνεια της ορχήστρας, ενώ στο σημείο της ανασκαφικής τομής IV, όπου τα θεμέλια εντοπίστηκαν πάνω στο φυσικό έδαφος, σώζεται σε ύψος 17 δόμων και εδράζεται 3,30 μ. ψηλότερα από την ορχήστρα. Στη βαθμιαία αύξηση του ύψους του τοίχου από Α. προς Δ. αντιστοιχεί και μια σταδιακή αύξηση του βάθους της υποδομής.

Το πιο σημαντικό νέο δεδομένο για το μνημείο προέκυψε κατά τη διεύρυνση της ανασκαφικής τομής IV. Βόρεια του μετωπιαίου τοίχου του αναλήμματος αποκαλύφθηκαν οι εσωτερικοί εγκάρσιοι τοίχοι ενός ορθογώνιου πύργου, οι οποίοι σχηματίζουν στην κάτοψη ένα σταυρό με κεραίες, σωζ. μήκ. 3,50×3 και ύψ. 2,10 έως 3 μ. Πρόκειται για ισχυρή υπόγεια αντηρίδα από κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους κατά το έμπλεκτον σύστημα, κατασκευασμένη εντός του φυσικού εδάφους[78] (Πίν. 48 β). Ως σύνδεσμοι χρησιμοποιήθηκαν και εδώ πελεκίνοι. Η ανασκαφή διακόπηκε σε ύψος 0,40 μ. από την επιφάνεια της ορχήστρας εξαιτίας της ανάγκης για άμεση επίχωση του αναλήμματος με το σύγχρονο υλικό, αλλά υποθέτουμε ότι η κατασκευή θεμελιώνεται στο ίδιο βάθος με την επιφάνεια της ορχήστρας. Για τη μορφή των πύργων αυτών το χαρακτηριστικότερο παράλληλο προσφέρουν τα αναλήμματα στο θέατρο της Δωδώνης (297-272 π.Χ.), όπου οι πύργοι – που σώζονται σε ικανό ύψος πάνω από το έδαφος – κατασκευάστηκαν «αφ' ενός μεν προς ενίσχυσιν της ανθεκτικότητας των τοίχων, αφ' ετέρου δε προς αποφυγήν της μονοτονίας των μεγάλων αναλημματικών επιφανειών της προσόψεως του κοίλου»[79].

Στο δυτικό ανάλημμα πραγματοποιήθηκαν μικρότερης έκτασης ερευνητικές εργασίες[80]. Και εδώ έχει κατασκευ-

74. L. Karlsson, Fortifications Towers and Masonry Techniques in the Hegemony of Syracuse, 405-211 B.C., 1992, σ. 67 κ.ε. Για την παραδοσιακή ερμηνεία του όρου, βλ. Ορλάνδος, ό.π., σ. 205 κ.ε.

75. Karlsson, ό.π., σ. 73 κ.ε., 113.

76. Πρβλ. Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 72), σ. 178.

77. Karlsson, ό.π. (υποσημ. 74), σ. 74 κ.ε., εικ. 60.

78. Διαστάσεις δρομικών λιθοπλίνθων: μήκος από 0,21/0,45 μ. (για τις ανώτερες στρώσεις) έως 0,98/1,05 μ. (για τις κατώτερες), ύψος 0,35-0,48 μ., πλάτος 0,65-0,70 μ. Διαστάσεις διατόνων λιθοπλίνθων: μήκος από 0,39/0,47 μ. (για τις ανώτερες στρώσεις) έως 0,92/1,28 μ. (για τις κατώτερες), ύψος από 0,40/0,46 μ. (για τις ανώτερες στρώσεις) έως 0,34/0,35 μ. (για τις κατώτερες) και πλάτος 0,65-0,70 μ.

79. ΑΔ 16 (1960): Μελέτες, σ. 17 κ.ε. και κυρίως σ. 21, Πίν. 5 α-β.

80. Για το ανάλημμα της δυτικής παρόδου βλ. Gardner κ.ά., ό.π. (υπο-

αστεί ένας διπλός τοίχος, ο οποίος όμως διαφέρει κατά την όψη και τη δομή από τον ανατολικό. Ο μετωπιαίος τοίχος του αναλήμματος, μήκ. 35 μ. περίπου έχει διπλή λειτουργία, αφού αποτελεί ταυτόχρονα και το νότιο τοίχο της σκηνοθήκης, και έχει χτιστεί στην όψη κατά το ορθογώνιο ισόδομο σύστημα, όχι αυστηρό ως προς το ύψος των δόμων, με κανονική εναλλαγή δρομικών και εμβατικών στρώσεων[81]. Επειδή στην πρόσοψη το μήκος των διατόνων λίθων (0,65-0,70 μ.) ισούται με το ήμισυ του μήκους των δρομικών (1,30-1,40 μ.), υποθέτουμε ότι το πάχος του τοίχου είναι δίπλινθο και ανέρχεται σε 1,30-1,40 μ.[82]. Στο δυτικότερο τμήμα τριών δρομικών στρώσεων διαπιστώθηκε περιστασιακή χρήση διατόνων λίθων[83]. Από τις διερευνητικές τομές ΙΙ και ΙΙΙ προέκυψε ότι ο νότιος τοίχος της σκηνοθήκης θεμελιώνεται σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια της ορχήστρας πάνω στο φυσικό έδαφος, δεν παρουσιάζει βαθμιδωτή έδραση και διατηρείται σε μέγιστο σωζόμενο ύψος 19 δόμων.

Σε απόσταση 2,80 νότια και 15 μ. δυτικά του ανατολικού άκρου του μετωπιαίου τοίχου του αναλήμματος υψώνεται ένας δεύτερος τοίχος εμφανούς συνολ. μήκ. 25,50 μ., δηλαδή κατά εννέα δόμους ψηλότερος από το βόρειο ομόλογό του[84]. Μετά από προσεκτική παρατήρηση της πρόσοψής του και από τους καθαρισμούς στην άνω επιφάνειά του διαπιστώθηκε ότι ο τοίχος είναι χτισμένος με το ορθογώνιο ισόδομο σύστημα με λίθους που τίθενται εναλλάξ διάτονοι και κατά μήκος συν δύο. Το συνολικό πάχος του διπλού τοίχου στην περιοχή του δυτικού αναλήμματος ανέρχεται στα 5,50 μ.

β) *Στοιχεία για τη μελέτη της σκηνοθήκης.* Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανασκαφικής τομής V η σκηνοθήκη – κατασκευασμένη από κροκαλοπαγείς γωνιόλιθους – εδράζεται απευθείας στο φυσικό έδαφος χωρίς υποθεμελίωση. Ο δυτικός τοίχος της σώζεται σε ύψος δέκα δόμων – δηλαδή 3,90 μ. –, ενώ ο βόρειος σε ύψος εννέα δόμων – δηλαδή 3,48 μ. Από την ανασκαφή προέκυψε ότι ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος της σκηνοθήκης ήταν επενδεδυμένοι με ασβεστοκονίαμα με βάση τα υπολείμματα που διατηρούνται στις κατώτερες στρώσεις.

Περαιτέρω απομακρύνθηκαν οι επιφανειακές επιχώσεις και ελέγχθηκε σε βάθος η χαμηλή κατασκευή που διατρέχει το εσωτερικό της σκηνοθήκης με κατεύθυνση Α.-Δ., η οποία είχε επισημανθεί ήδη από τους άγγλους ανασκαφείς του μνημείου στα τέλη του προηγούμενου αιώνα[85]. Είναι κατασκευασμένη από ασβεστολιθικές δρομικές λιθοπλίνθους πάχους μίας πλίνθου και ύψους δύο δόμων· στο ανατολικό τμήμα της διασώζεται μόνο η κατώτερη στρώση. Η άνω επιφάνεια της ανώτερης στρώσης δεν είναι λεία αλλά φέρει πρόστυπα εξογκώματα. Επιπλέον, καθαρίστηκε επιφανειακά ο τοίχος βόρεια του βόρειου τοίχου της σκηνοθήκης. Διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για τοίχο αμελούς κατασκευής, κατά το μεγαλύτερο τμήμα του κατεστραμμένο. Αποτελείται εξωτερικά από κομμάτια κροκαλοπαγών λιθοπλίνθων και εσωτερικά έχει «γεμιστεί» με μικρούς αργούς λίθους, χώμα και λίγα κομμάτια από κεραμίδια. Πιθανότατα πρόκειται για κατασκευή νεότερων της κατασκευής του θεάτρου χρόνων – μάλλον ρωμαϊκών –, η οποία δημιούργησε μαζί με τον προυπάρχοντα βόρειο τοίχο της σκηνοθήκης μια ενιαία κατασκευή.

γ) *Εντοπισμός άγνωστων μέχρι τώρα οικοδομικών λειψάνων.* Κατά τις εργασίες στο δυτικότερο τμήμα της ανατολικής παρόδου εμφανίστηκαν λείψανα τοίχου από κροκαλοπαγείς δρομικές λιθοπλίνθους, σωζ. ορατού μήκ. 6,50 μ., που βαίνει παράλληλα προς το ανάλημμα, και σε απόσταση 1,20 μ. βόρεια αυτού. Το εύρημα έγινε ορατό με τη μετακίνηση του διάσπαρτου δομικού υλικού που έφραζε μέρος της παρόδου και απέκρυπτε το λείψανο. Δύο δόμοι είναι ορατοί[86]. Οι εργασίες διακόπηκαν εσπευσμένα προκειμένου να επιχωσθεί η περιοχή του αναλήμματος. Απαιτείται διερεύνηση σε βάθος στο τμήμα αυτό μετά την απομάκρυνση της σύγχρονης επίχωσης για να εξακριβωθεί η λειτουργία του λειψάνου.

δ) *Στοιχεία για τη μελέτη του συστήματος κυκλοφορίας του νερού στο θέατρο.* Βόρεια του τοίχου αυτού και σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκε για πρώτη φορά τμήμα του αγωγού παροχής υδάτων

σημ. 71), σ. 44 κ.ε. και Πορτελάνος - Καμπουράκης, ό.π. (υποσημ. 71), σ. 48 κ.ε., 58 κ.ε., 64 κ.ε.

81. Για το χώρο της σκηνοθήκης βλ. Gardner κ.ά., ό.π., σ. 45 κ.ε., 89 κ.ε., AJA 90 (1986), σ. 431 κ.ε., πίν. 29 και Πορτελάνος - Καμπουράκης, ό.π., σ. 49 κ.ε.

82. Πρβλ. Ορλάνδος, ό.π. (υποσημ. 72), σ. 227, 228 κ.ε., εικ. 182.3.

83. Στη 10η από πάνω στρώση ο ρυθμός εναλλαγής είναι δρομικός - διάτονος - διάτονος - διάτονος - διάτονος - διάτονος - διάτονος - δρομικός. Στην 12η στρώση: δρομικός - διάτονος - διάτονος - δρομικός. Στη 14η στρώση: δρομικός - διάτονος - διάτονος - διάτονος - διάτονος - δρομικός.

84. Για τα αποτελέσματα των επιφανειακών καθαρισμών του εσωτερικού τοίχου του δυτικού αναλήμματος, βλ. αναλυτικά ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 149.

85. Βλ. Gardner κ.ά., ό.π. (υποσημ. 7).

86. Ο ανώτερος αποτελείται από δύο λιθοπλίνθους, διαστ. 1,30×0,64 ×0,44 μ., που δεν φέρουν ίχνη συνδέσμων. Η κατώτερη στρώση αποτελείται από λιθοπλίνθους ίδιων διαστάσεων με τις προηγούμενες, μεγαλύτερου όμως πλάτους (0,80 μ.).

στον οχετό της ορχήστρας σε συνολικό μήκος 13 μ. (Αγωγός 1). Αν και δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπιστεί η απόληξή του, αφού ο χώρος ήταν κατειλημμένος από σωρό εδωλίων του μνημείου, υποθέτουμε ότι κατέληγε στον οχετό της ορχήστρας, επειδή παρουσιάζει κλίση προς Δ. Ο αγωγός έφερνε το νερό από Α., αφού στη βάση του δυτικότερου επιμήκους τοίχου που τέμνει κάθετα το ανάλημμα εντοπίστηκε ορθογώνιο άνοιγμα για τη διέλευση του αγωγού. Είναι ορθογώνιας διατομής με πήλινα τοιχώματα, εξωτ. πλ. 0,27, εσωτ. πλ. 0,17 και εσωτ. πάχ. 0,10 μ., καλύπτεται δε με ορθογώνιες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,82×0,28 μ. Το συνεργείο αφαίρεσε προσεκτικά ορισμένες καλυπτήριες πλάκες, καθάρισε τον πυθμένα του αγωγού από λάσπες, παχύ στρώμα άλατος και κάρβουνο που είχε κατακαθήσει. Τέλος, έγιναν οι αναγκαίες συγκολλήσεις στις πλάκες, οι οποίες επανατοποθετήθηκαν στην αρχική θέση τους. Σε απόσταση 2,50 μ. βόρεια του αγωγού 1 και ψηλότερα από αυτόν, αποκαλύφθηκε πλήρως δεύτερος κτιστός πήλινος αγωγός (Αγωγός 2), σωζ. μήκ. 8,70 μ. περίπου. Ο αγωγός αυτός ήταν από παλαιότερα εν μέρει ορατός. Διατηρείται σε άσχημη κατάσταση, αφού τμήματά του έχουν καταστραφεί από την παλαιότερη πρόχειρη αντιστήριξη του αναλήμματος με ξύλινα στοιχεία. Ο αγωγός έχει κατεύθυνση Α./ΒΑ.-Δ./ΝΔ. και κατέληγε στον αγωγό 1. Το εξωτερικό πλάτος του αγωγού είναι 0,41, το εσωτερικό 0,25 και το βάθος 0,18 μ. Το μεγαλύτερο τμήμα του αγωγού σώζεται χωρίς καλυπτήριες πλάκες. Το συνεργείο επανέλαβε τις εργασίες συντήρησης που εκτέλεσε και για τον αγωγό 1. Διαπιστώθηκε ότι μετακινημένα τμήματα του αγωγού είχαν παρατοποθετηθεί πρόχειρα σε νεότερους χρόνους. Διάσπαρτα τεμάχια από τις πήλινες πλάκες του αγωγού περισυνελέγησαν και μεταφέρθηκαν προς φύλαξη στην Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης (Α.Σ.Μ. 546 α-λ).

ε) *Η χρονολόγηση του μνημείου.* Είναι γενικά αποδεκτό σήμερα ότι το θέατρο της Μεγαλόπολης αποτέλεσε ένα από τα πρώτα μνημεία δημόσιου χαρακτήρα που κατασκευάστηκαν αμέσως μετά την ίδρυση της Μεγάλης Πόλης στις αρχές της δεκαετίας του 370 π.Χ. Οι πιο ασφαλείς πληροφορίες για την ίδρυση του θεάτρου προέρχονται από τις σωζόμενες επιγραφές στα ερεισίνωτα της προεδρίας, οι οποίες αναφέρουν ως αναθέτη των θρόνων της προεδρίας και του οχετού της ορχήστρας τον Αντίοχο, ένα ιστορικά γνωστό πρόσωπο με περίοδο δράσης μεταξύ του 367 και 330 π.Χ. Κατά συνέπεια, πρόκειται για ένα από τα πρώτα μνημεία του είδους στον ελλαδικό χώρο, όπου εφαρμόζεται το αρχιτεκτονικό σχέδιο της κυκλικής κάτοψης κοίλου και ορχήστρας[87]. Η σαφής εικόνα της δομής και της όψης του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου, που αποκτήθηκε από τους επιφανειακούς καθαρισμούς στην περιοχή, θα μας επέτρεπε να εντάξουμε γενικά την κατασκευή του αναλήμματος στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. και να τη συνδέσουμε με τον κύκλο των τεχνιτών του ιδρυτή της Μεγαλόπολης θηβαίου στρατηγού Επαμεινώνδα, αφού και στο ανάλημμα εφαρμόστηκε το ίδιο τυπικό σύστημα που εφάρμοσε ο κύκλος του στρατηγού σε οχυρωματικά έργα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Η αποκάλυψη των θεμελίων ορθογώνιου πύργου κατά τη διενέργεια της ανασκαφικής τομής IV θα μπορούσε να οδηγήσει στην άποψη για μια δεύτερη, λίγο μεταγενέστερη, φάση στο ανάλημμα, με σκοπό την ενίσχυσή του έναντι των ωθήσεων των γαιών του κοίλου. Είναι δε πιθανόν ότι η επέμβαση αυτή πραγματοποιήθηκε ύστερα από την παραμονή του βασιλιά της Ηπείρου Πύρρου στη Μεγαλόπολη το 273 π.Χ.[88]. Από την ανασκαφική τομή IV προήλθε και η μόνη αδιατάρακτη κεραμική των πρόσφατων ερευνών. Δυστυχώς τα δείγματα που περισυνελέγησαν περιορίζονται σε θραύσματα μικρών μελαμβαφών αγγείων που δεν επιτρέπουν παρά μια γενική χρονολόγηση. Από τα θραύσματα αυτά ξεχωρίζει βάση μελαμβαφούς κανθάρου με δύο άνισα επάλληλα δαχτυλίδια, η οποία εντάσσεται σε τύπο που θα μπορούσε να χρονολογηθεί από το τελευταίο τέταρτο του 4ου έως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.· ως προς την τομή προσεγγίζει τους τύπους γύρω στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.[89]. Ανάμεσα στα άλλα θραύσματα θα αναφερθούμε και σε τεμάχιο από το χείλος μελαμβαφούς άωτου σκυφιδίου με έσω νεύον χείλος (echinus bowl). Τα κέρδη για τη χρονολόγηση της ίδρυσης και των φάσεων του μνημείου δεν είναι ακόμη μεγάλα αλλά θέτουν νέες προοπτικές στο θέμα της μελέτης της εξέλιξης του τύπου του αρχαίου ελληνικού θεάτρου.

στ) *Η εύρεση χαρακτηριστικών κινητών ευρημάτων.* Αναφέρονται επιλεκτικά τα πιο σημαντικά από αυτά, τα οποία δεν προέρχονται από αδιατάρακτα στρώματα: Α.Σ.Μ. 534: κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου, μεγ. σωζ. ύψ. 0,037 μ. Από τις επιχώσεις στην ανασκαφική τομή ΙΙ. Ελληνιστικών χρόνων. Α.Σ.Μ. 535: κορμός πήλι-

87. Για το θέμα της εξέλιξης της μορφής των αρχαίων ελληνικών θεάτρων, βλ. τελευταία H.R. Goette, Griechische Theaterbauten der Klassik-Forschungsstand und Fragestellungen, στο E. Pöhlmann (επιμ.), Studien zur Bühnendichtung und zum Theaterbau der Antike, Studien zur klassischen Philologie 93 (1995), σ. 9 κ.ε. και κυρίως σ. 34 κ.ε. για τη χρονολογία ίδρυσης του θεάτρου Μεγαλόπολης.

88. Αργ. Πετρονώτης, Η Μεγάλη Πόλις της Αρκαδίας, 1973, σ. 65.

89. Agora XXIX, 1997, σ. 250, αριθ. κατ. 82, εικ. 8, πίν. 8 (325-300 π.Χ.), αριθ. κατ. 83, εικ. 8, πίν. 8 (περί το 300 π.Χ.). Η σχεδιαστική αποτύπωση του ευρήματος και μια πρώτη προσπάθεια χρονολογικής ένταξής του έγινε από τη συνάδελφο N. Münkner την οποία ευχαριστώ.

νου γυμνού ανδρικού ειδωλίου, μεγ. σωζ. ύψ. 0,075 μ. Σώζεται από το ύψος των ώμων έως την περιοχή των γλουτών. Από τις επιχώσεις στην ανασκαφική τομή ΙΙ. Ελληνιστικών χρόνων(;). Α.Σ.Μ. 545: θραύσμα κεραμίδας με την έντυπη επιγραφή: [- - - - -]δας δ[αμόσιοι][90]. Από τον επιφανειακό καθαρισμό του αγωγού 1. Μεταξύ του ύστερου 4ου και του ύστερου 3ου αι. π.Χ.[91]. Α.Σ.Μ. 548: θραύσμα κεραμίδας με την έντυπη επιγραφή: *Δαμ[όσιοι]*[92]. Από τον επιφανειακό καθαρισμό του αγωγού 1. Ρωμαϊκών χρόνων[93]. Α.Σ.Μ. 542: χάλκινο νόμισμα Κορίνθου, 400-146 π.Χ. Εμ.: Πήγασος προς τα αριστερά. Οπ.: κεραυνός και αδιάγνωστο μονόγραμμα. Από την ανασκαφική τομή Ι[94].

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θέατρο Μεγαλόπολης

Έντονες και συνεχείς βροχοπτώσεις που εκδηλώθηκαν στην περιοχή Μεγαλόπολης το Φεβρουάριο του 1996 είχαν ως αποτέλεσμα να καταρρεύσει τμήμα από το μετωπιαίο τοίχο του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου, σε συνολικό μήκος 16 μ. και σε ύψος που κυμαινόταν από 5 έως 7,50 μ. Ως εκ τούτου διακόπηκε προσωρινά η προγραμματισμένη υποστηρικτική ανασκαφή στην περιοχή των παρόδων του μνημείου, που είχε ξεκινήσει τον προηγούμενο χρόνο[95] και προωθήθηκε επειγόντως η διαδικασία της άμεσης στερέωσης των αναλημμάτων για την αποτροπή περαιτέρω κατάρρευσης.

Οι εκπρόσωποι της ΔΑΑΜ Διον. Μονοκρούσος, πολιτικός μηχανικός και Βασ. Παλαντζάς, αρχιτέκτονας μηχανικός πραγματοποίησαν αυτοψία στο μνημείο και συνέταξαν άμεσα μια τεχνική έκθεση, στην οποία επεσήμαναν την ανάγκη άμεσης ανακούφισης του αναλήμματος από τη συνεχή καταπόνηση που δέχεται από τις ωθήσεις των γαιών του λόφου του κοίλου. Για το σκοπό αυτό προτάθηκε η κατασκευή συστήματος μικροπασσάλων παράλληλων προς το ανάλημμα και σε απόσταση 1,20 μ. περίπου από τον εσωτερικό τοίχο. Το σύστημα των μικροπασσάλων θα λειτουργήσει ως δίσκος αντιστήριξης που είναι πακτωμένος στο έδαφος και έχει ελαστική στήριξη στην κεφαλή. Η στήριξη αυτή θα εξασφαλιστεί με κεφαλόδεσμο. Για την παραλαβή των ωθήσεων από το σύστημα των μικροπασσάλων χωρίς μετακίνηση των γαιών θα εφαρμοστούν στον κεφαλόδεσμο των μικροπασσάλων κεκλιμένες αγκυρώσεις με ελεγχόμενη προένταση. Σε ένα δεύτερο στάδιο και όταν πλέον θα έχει επιτευχθεί η αποφόρτιση του αναλήμματος από τις ωθήσεις των γαιών θα αποχωματωθεί η περιοχή της παρόδου και θα κατασκευαστεί αγκυρωμένη στο έδαφος δοκός υποθεμελίωσης. Ακολούθως μέρος των υλικών επίχωσης που πληρούν τα κιβώτια του αναλήμματος θα αντικατασταθούν με υλικά συγκεκριμένης διαβάθμισης ώστε οι δημιουργούμενες ωθήσεις να είναι ελεγχόμενες. Τέλος, στην τεχνική έκθεση των εκπροσώπων της ΔΑΑΜ προβλέπεται η επανατοποθέτηση των λιθοπλίνθων που κατέπεσαν στην αρχική τους θέση, όπως και η εφαρμογή του συστήματος της ρυθμιζόμενης ώθησης με σκοπό την επάνοδο τμημάτων του αναλήμματος που παρουσιάζουν μεγάλη απόκλιση από την κατακόρυφο σε θέση με μικρότερη απόκλιση, ώστε να μην κινδυνεύουν με ανατροπή. Μετά την ολοκλήρωση των μέτρων στερέωσης, στην περιοχή των παρόδων θα δοθεί στο έδαφος κλίση ώστε τα όμβρια να απομακρύνονται από τα θεμέλια του αναλήμματος.

Στα πλαίσια αυτά, κρίθηκε απαραίτητη από τη ΔΑΑΜ η εκπόνηση των ακόλουθων μελετών και ερευνών:

1. Γεωτεχνικές ερευνητικές εργασίες προεκτιμώμενης δαπάνης 4.800.000 δρχ., που αναλύονται σε δυο μέρη: α) δειγματοληπτικές γεωτρήσεις με περιστροφικό γεωτρύ-

90. Διαστάσεις 0,117×0,09 μ., ύψος γραμμάτων 0,01-0,012 μ. Πηλός κοκκινωπός με προσμίξεις. Πιθανώς το θραύσμα ταυτίζεται με το IG V2, 469.29 ή πρόκειται για ένα δεύτερο δείγμα του ιδίου τύπου επιγραφής.

91. Χαρακτηριστικά γράμματα, το *A* με οριζόντια κεραία και το *Σ* του οποίου οι κεραίες απέχουν λίγο από το να είναι οριζόντιες. Οι τύποι αυτοί παρουσιάζουν ομοιότητες με τους αντίστοιχους τύπους στις επιγραφές του Αντιόχου πάνω στις προεδρίες του θεάτρου, αν και το *Σ* της κεραμίδας είναι πιο εξελιγμένο. Βλ. σχετικά Gardner κ.ά., ό.π. (υποσημ. 71), σ. 122 κ.ε., IG V2, 450. Γενικά για τη χρονολόγηση των διαφόρων τύπων του *A* στις επιγραφές της Μεγαλόπολης βλ. και U. Kreilinger, AM 110 (1995), σ. 373 κ.ε.

92. Διαστάσεις: 0,117×0,09×0,17 μ. Πηλός κοκκινωπός με προσμίξεις.

93. Χαρακτηριστικά γράμματα, το Α με καμπύλη κεραία και το *M* με ανοιχτές τις κατακόρυφες κεραίες. Πρβλ. U. Kreilinger, ό.π. (υποσημ. 91), σ. 380.

94. Πρβλ. K.M. Edwards, Coins, 1896-1929, Corinth VI, 1933, 14, αριθ. 11. Η ταύτιση του νομίσματος αυτού καθώς και των νομισμάτων των επομένων ανασκαφικών περιόδων πραγματοποιήθηκε από την αρχαιολόγο του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών Η. Τσούρτη, την οποία ευχαριστώ για τη βοήθειά της.

95. Για τις εργασίες του έτους 1995, βλ. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 147 κ.ε. Για μια συνολική παρουσίαση των αποτελεσμάτων των εργασιών της περιόδου 1995-1997, βλ. επίσης Α.Β. Καραπαναγιώτου, Ανασκαφικές εργασίες στο αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης 1995 - 1997: Πρώτες εκτιμήσεις, Νέες έρευνες στην Πελοπόννησο, Διεθνές Συνέδριο του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, Αθήνα, Μάρτιος 1998 (Πρακτικά υπό εκτύπωση).

πανο στην περιοχή των παρόδων προκειμένου να προσδιοριστούν τα φυσικά και μηχανικά χαρακτηριστικά των εδαφικών υλικών, β) ορυκτολογικές και χημικές αναλύσεις σε δείγματα πετρωμάτων των αναλημμάτων με σκοπό να προσδιοριστούν η σύστασή τους, ο μηχανισμός φθοράς τους καθώς και να επιλεγούν τα κατάλληλα υλικά για την αύξηση της αντοχής και προστασίας του πετρώματος.

2. Εδαφοστατικές και στατικές διερευνήσεις προεκτιμώμενης δαπάνης 4.900.000 δρχ. με σκοπό τη διαστασιολόγηση του συστήματος μικροπασσάλων και αγκυρώσεων που θα εφαρμοστεί όπισθεν των αναλημμάτων, διαστασιολόγηση των στοιχείων στερέωσης στα θεμέλια των αναλημμάτων καθώς και διερεύνηση της κατανομής των τάσεων στο εσωτερικό και εξωτερικό τοίχο του αναλήμματος με τη μέθοδο των πεπερασμένων στοιχείων.

3. Αρχιτεκτονική μελέτη προεκτιμώμενης δαπάνης 2.500.000 δρχ. που θα περιλαμβάνει: α) αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου με παράλληλη αξιοποίηση της σχεδιαστικής αποτύπωσης που είχε πραγματοποιηθεί παλαιότερα από συνεργείο της ΔΑΑΜ[96] και β) αποτύπωση των μελών που έχουν καταπέσει με σκοπό την επανατοποθέτησή τους κατά τις εργασίες αποκατάστασης του μνημείου.

Η χρηματοδότηση που είχε εξασφαλίσει η Ε΄ ΕΠΚΑ από το δήμο Μεγαλοπολιτών ήδη από την προηγούμενη χρονιά για τις ανάγκες της υποστηρικτικής ανασκαφής του θεάτρου, επέτρεψε να καλυφθούν οι δαπάνες για την εκπόνηση των δύο εκ των τριών προαναφερομένων μελετών. Κατόπιν προκήρυξης πρόχειρου μειοδοτικού διαγωνισμού ο πολιτικός μηχανικός Μιχάλης Αρβανιτάκης ανέλαβε την εκπόνηση των γεωτεχνικών ερευνητικών εργασιών και η αρχιτέκτονας μηχανικός Γεωργία-Σοφία Τζαβάρα-Σκρούντζου την αρχιτεκτονική μελέτη.

Παρά την άμεση κινητοποίηση της Ε΄ ΕΠΚΑ και της ΔΑΑΜ η κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το μνημείο παρέμενε απελπιστική. Μπροστά από το ανατολικό ανάλημμα είχε δημιουργηθεί μια τεράστια μάζα από καταπεσμένα αρχιτεκτονικά μέλη, υλικό επιχώσεως και ξύλινα στοιχεία από τις παλαιότερες πρόχειρες στερεώσεις του τοίχου. Ως εκ τούτου αδυνατούσαμε να προβούμε και στη σχεδιαστική αποτύπωση των λιθοπλίνθων που είχαν καταρρεύσει, ενώ το ενδεχόμενο περαιτέρω υποχώρησης του εναπομείναντος τμήματος του αναλήμματος φαινόταν πολύ πιθανό. Τέλος, οι χρονοβόρες διαδικασίες έγκρισης και εφαρμογής των προγραμματισμένων μελετών έκαναν να φαντάζει απραγματοποίητος ο πρωταρχικός στόχος της σωστικής επέμβασης στο ανάλημμα. Κατόπιν συνεννοήσεων της Εφορείας με τις τεχνικές υπηρεσίες του ΥΠΠΟ αποφασίστηκε η άμεση αντιστήριξη και των δύο αναλημμάτων μέσω επίχωσης με σύγχρονο υλικό. Σύμφωνα με τη σχετική τεχνική έκθεση που υπέβαλαν οι μηχανικοί Δ. Μονοκρούσος και Β. Παλαντζάς, για την επίχωση θα χρησιμοποιούνταν διαβαθμισμένο αδρανές υλικό αντίστοιχο με αυτό που χρησιμοποιείται στο υπόβαθρο των οδοστρωμάτων και το οποίο πληροί την πρότυπη τεχνική προδιαγραφή του ΥΠΕΧΩΔΕ 3Α διαβάθμιση Γ2. Πρόκειται για μια λύση αναστρέψιμη, εύκολη στην εφαρμογή και ταυτόχρονα αποτελεσματική.

Για την υλοποίηση του παραπάνω έργου, η Υπηρεσία προσέλαβε ωρομίσθιο προσωπικό με σκοπό[97]: α) την απομάκρυνση και τακτοποίηση των διάσπαρτων στην περιοχή των παρόδων αρχιτεκτονικών στοιχείων του μνημείου, β) τη συνδρομή στο έργο της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης των καταπεσμένων λιθοπλίνθων του ανατολικού αναλήμματος, γ) την επίσπευση της επίχωσης των αναλημμάτων με το σύγχρονο υλικό και τέλος δ) τη συνέχιση των ανασκαφικών τομών και επιφανειακών καθαρισμών των αναλημμάτων, όπου αυτό ήταν δυνατόν.

Σε μια πρώτη φάση πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί στην περιοχή των παρόδων με στόχο την πλήρη φωτογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης. Σημειώνεται ότι μπροστά από τα αναλήμματα βρισκόταν από παλιά διάσπαρτο υλικό του μνημείου, το οποίο δεν είχε ποτέ αποτυπωθεί και μελετηθεί. Επιπλέον, πλησίον της ορχήστρας είχαν σχηματιστεί δύο μεγάλοι σωροί από αρχιτεκτονικό υλικό, κυρίως εδώλια και θραύσματα εδωλίων. Ιδιαίτερα επίπονος αποδείχτηκε ο επιφανειακός καθαρισμός των προερχόμενων από την κατάρρευση λιθοπλίνθων του ανατολικού αναλήμματος, αφού όγκοι εδαφικού υλικού που είχαν χρησιμοποιηθεί για την πλήρωση των κενών μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού τοίχου είχαν καταπλακώσει και εν μέρει συγκαλύψει το αρχιτεκτονικό υλικό. Εκτεταμένες βλάβες και καταστροφές είχαν προκληθεί στις λιθοπλίνθους ως άμεση συνέπεια της καταπόνησης από την τριβή και τις κρούσεις της κατάρρευσης.

96. Πορτελάνος - Καμπουράκης, ό.π. (υποσημ. 71), σ. 41-95.

97. Προσελήφθησαν τέσσερις ωρομίσθιοι εργάτες. Η σχεδιαστική αποτύπωση των ανασκαφικών τομών και των συμπληρωματικών στοιχείων που προέκυψαν από τους επιφανειακούς καθαρισμούς των αναλημμάτων οφείλεται στην αρχιτέκτονα μηχανικό Αγγελική Γεωργακή. Η δαπάνη για την πρόσληψη του ωρομίσθιου προσωπικού και για την προμήθεια του υλικού της επίχωσης καλύφθηκε από το κονδύλι που είχε διαθέσει ο δήμος Μεγαλοπολιτών στην Ε΄ ΕΠΚΑ το 1995 για τις ανάγκες της αναστήλωσης του μνημείου.

Στη συνέχεια, ο χώρος των παρόδων χωρίστηκε συμβατικά σε δέκα τομείς, οκτώ για την ανατολική και δύο για τη δυτική πάροδο. Κάθε τομέας έλαβε έναν αύξοντα λατινικό αριθμό (Ι, ΙΙ, ΙΙΙ κ.ο.κ.). Το κατά χώραν διάσπαρτο υλικό κάθε τομέα αποτέλεσε μια κλειστή ομάδα. Για την καταλογογράφηση και τη διευκόλυνση μελλοντικών ταυτίσεων, σε κάθε αρχαίο αρχιτεκτονικό στοιχείο σημειωνόταν ο λατινικός αριθμός του τομέα από τον οποίο προερχόταν και ένας αύξοντας αραβικός αριθμός. Ακολούθησε η λεπτομερής σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση του διάσπαρτου υλικού μπροστά από τα αναλήμματα[98]. Στη συνέχεια, απομακρύνθηκε προσεκτικά το υλικό κάθε τομέα και τοποθετήθηκε πάνω σε ξύλινα στοιχεία στο βορειότερο τμήμα του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, σε σημεία που δεν θα ενοχλούσαν μελλοντικά την κίνηση τροχοφόρων οχημάτων για τις ανάγκες της αναστήλωσης[99]. Για τη μεταφορά των αρχιτεκτονικών στοιχείων χρησιμοποιήθηκε μηχανικός εκσκαφέας και ιμάντες που παραχωρήθηκαν από το δήμο Μεγαλοπολιτών[100]. Ο συνολικός αριθμός του καταμετρημένου ορατού αρχαίου υλικού που έχει κατά καιρούς καταπέσει ή αποτεθεί στην περιοχή των αναλημμάτων ξεπερνά τα 400 κομμάτια, χωρίς να μπορεί να αποκλείσει κανείς την ύπαρξη και άλλου καταχωσμένου υλικού. Τέλος, η περιοχή των αναλημμάτων επιχώσθηκε με υλικό 3Α, σύμφωνα με τις οδηγίες της τεχνικής έκθεσης. Η επίχωση έγινε με διάστρωση του υλικού, διαβροχή και συμπύκνωση με μηχανικό μέσο σε στρώσεις, πάχ. 0,20 μ. Κατά τις εργασίες αφαιρέθηκαν σταδιακά τα εναπομείναντα ξύλινα υποστυλώματα των αναλημμάτων που είχαν τοποθετηθεί από παλαιότερα. Σύμφωνα με τις σχετικές υποδείξεις της ΔΑΑΜ παρέμεινε κατά χώραν το αρχαίο υλικό του καταρρεύσαντος τμήματος που βρισκόταν σε επαφή με το ανάλημμα, έτσι ώστε να μην επηρεαστεί περισσότερο η προβληματική ευστάθεια των αναλημμάτων. Περαιτέρω δεν επιχώσθηκε ο εσωτερικός αναλημματικός τοίχος του δυτικού αναλήμματος. Το συνολικό ύψος της επίχωσης έφθασε για το μεν ανατολικό ανάλημμα τα 7 μ., για το δε δυτικό τα 5 μ.

Κατόπιν σχετικού αιτήματος των αρμόδιων υπηρεσιών του ΥΠΠΟ και του δήμου Μεγαλοπολιτών, εγκρίθηκε η κατ' αρχήν ένταξη στο Β' ΚΠΣ του έργου «Στερέωση - αναστήλωση και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Μεγαλόπολης»[101].

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μουσείο Σπάρτης

Ο Θεμιστοκλής Ατσαβές παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης τριφυλλόσχημη αβαφή οινοχόη από την ιδιοκτησία του στα Μπαρτσιάνικα Σπαρτιάς (Μ.Σ. αριθ. 13692)[102].

Ο Δημ. Αλεξανδράκος παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης ακέφαλο γυναικείο αγαλμάτιο του 1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ., ύψ. 0,45 μ. που αναπαριστά Ίσιδα ή λατρεύτριά της όπως υποδηλώνει το χαρακτηριστικό ισιακό ένδυμα με τον κόμβο στο στήθος, από την περιοχή των Ανωγείων Λακεδαίμονος (Μ.Σ. αριθ. 12479). Πάνω από το ισιακό ένδυμα, η μορφή φέρει ιμάτιο το οποίο πέφτει από τον αριστερό ώμο προς τα πίσω και διπλώνεται μπροστά, κάτω από τη μέση. Η οπίσθια πλευρά του αγαλματίου είναι πρόχειρα δουλεμένη. Λατρεία της Ίσιδος αναφέρεται από τον Παυσανία μόνο στις Βοιές, τη σημερινή Νεάπολη[103] γι' αυτό η αποκάλυψη του αγαλματίου στην περιοχή των Ανωγείων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Άγαλμα Ίσιδας προερχόμενο από τη Λακωνία βρίσκεται επίσης στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο[104].

Ο Παναγιώτης Φουρτούνης του Αναργύρου, κάτοικος

98. Η σχεδιαστική αποτύπωση της κατάστασης στην περιοχή των παρόδων πραγματοποιήθηκε επί των σχεδίων της παλαιότερης μελέτης Πορτελάνου - Καμπουράκη (βλ. υποσημ. 71), τα οποία και συμπλήρωσε.

99. Ειδικότερα το αρχαίο υλικό κατά μήκος της ανατολικής παρόδου μεταφέρθηκε στο βορειότερο άκρο του χώρου απέναντι από το ανάλημμα, ενώ το υλικό από τη δυτική πάροδο τοποθετήθηκε στο βόρειο άκρο του Θερσιλείου. Κατά χώραν παρέμειναν προσωρινά οι δύο σωροί με τα θραύσματα εδωλίων, οι οποίοι δεν επηρέαζαν την απρόσκοπτη επίχωση των αναλημμάτων και προγραμματίστηκε η μεταφορά τους την ερχόμενη ανασκαφική περίοδο.

100. Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στο δήμαρχο Μεγαλοπολιτών Σπ. Τσιριγώτη για τη βοήθειά του σε κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα που ανέκυπτε.

101. Το αρ. πρωτ. 33/55194/14.11.96 έγγραφο της Γραμματείας Παρακολούθησης του Υποπρογράμματος «Πολιτισμός».

102. Βλ. παραπάνω, σ. 132.

103. Παυσ. ΙΙΙ, 22, 13, όπου λατρευόταν μαζί με τον Σάραπι. Φυσικά, από τον Παυσανία μαρτυρούνται ιερά του Σαράπιδος και σε άλλες περιοχές: στη Σπάρτη (Παυσ. ΙΙΙ 14, 5) και στο Οίτυλο (Παυσ. ΙΙΙ, 25, 10).

104. E.J. Walters, Attic Grave Reliefs that Represent Women in the Dress of Isis, Hesperia, Suppl. 22, 1988, σ. 82-83 και σημ. 101. Τη βιβλιογραφική αυτή υπόδειξη οφείλω στη συνάδελφο Α.Β. Καραπαναγιώτου την οποία ευχαριστώ θερμά για τη βοήθειά της. Πρβλ. ακόμη ΑΔ 1889, σ. 22. L. Kahil, La Sculpture, στο J. des Gagniers κ.ά., Laodicée du Lycos, Le Nymphée, Paris 1969, σ. 191. LIMC, s.v. αριθ. 47.

Βασαρά Λακεδαίμονος, παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης, τμήμα μαρμάρινου τεφροδόχου αγγείου αδρά δουλεμένο στην εξωτερική πλευρά (σωζόμενο ύψος 0,244 μ. διάμετρος βάσης 0,235 μ.) από την περιοχή του Βασαρά (Μ.Σ. αριθ. 12750).

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

Τμήμα αναγλύφου αμφορέα με την παράσταση αετωματικής πρόσοψης κτιρίου και διακόσμηση από εμπίεστους ρόδακες στο επιστύλιό του (Μ.Σ. αριθ. 13693) περισυνελέγη από την ιδιοκτησία Γ. Καρρά στο Κλαράκι Σπάρτης[105] (Πίν. 34).

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

Η Βασιλική Αντωνάκη, κάτοικος Σπάρτης, παρέδωσε τον Αύγουστο του 1996 τεμάχιο αναγλύφου προερχόμενο πιθανότατα από τραπεζοφόρο του 2ου αι. μ.Χ., το οποίο περισυνέλεξε από την περιοχή των εγκαταστάσεων βιολογικού καθαρισμού Σπάρτης. Παριστάνεται γυμνός νέος άνδρας κατενώπιον, πιθανότατα ο Διόνυσος, ο οποίος κλίνει το κεφάλι ελαφρά προς τον αριστερό ώμο. Φέρει το δεξί χέρι πάνω στο κεφάλι και έχει πλούσια φουντωτή κόμη με δύο πλοκάμους πάνω στους ώμους. Το αρχαίο έλαβε αύξοντα αριθμό καταλόγου Μουσείου Σπάρτης 12481[106].

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Συλλογή Νεαπόλεως

Τα παιδιά Κωνσταντίνος Νέννες και Νικόλαος Λιβανός εντόπισαν σε χώρο οικοδομικών απορρίψεων, στη διασταύρωση των οδών Μαλέα και Δημοκρατίας της Νεάπολης Βοιών (περιοχή Αγίας Μελάνης), ναόσχημη, ενεπίγραφη, επιτύμβια στήλη με την ανάγλυφη παράσταση ζεύγους μορφών, ιστάμενων κατά μέτωπον (Συλλογή Νεαπόλεως αριθ. 145).

Από τον ίδιο χώρο, μετά τον έλεγχο των οικοδομικών απορρίψεων, περισυνελέγη μαρμάρινη, ανδρική, εικονιστική κεφαλή (Συλλογή Νεαπόλεως αριθ. 146).

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Ορχομενός

Κατόπιν σχετικών πληροφοριών του αρχαιολόγου και φωτογράφου της Εφορείας Βασίλη Γεωργιάδη, συνεργείο της Ε΄ ΕΠΚΑ μετέβη το Νοέμβριο του 1996 στο Λεβίδι Αρκαδίας και περισυνέλεξε τρία αρχαία κομμάτια, τα οποία κείτονταν πρόχειρα στην είσοδο του Λαογραφικού Μουσείου του δήμου. Τα αρχαία μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Τρίπολης προς φύλαξη. Πρόκειται για τα εξής:

Μ.Τ. 6021. Τμήμα μαρμάρινου γλυπτού, σωζ. μήκ. 1,06 και ύψ. 0,65 μ. Η επιφάνεια του γλυπτού είναι ισχυρά διαβρωμένη και αποτετριμμένη και, ως εκ τούτου δεν αναγνωρίζονται οι ανατομικές λεπτομέρειες της μορφής. Πρόκειται πιθανότατα για οκλάζον ζώο (σφίγγα;) αρχαϊκών χρόνων που σώζεται από το ύψος του λαιμού έως το ύψος της λεκάνης. Τα σκέλη λείπουν. Κάτω από το λαιμό: εγχάρακτος σταυρός από β΄ χρήση. Σύμφωνα με πληροφορίες του τέως δημάρχου Λεβιδίου Ι. Πραγκαστή, το γλυπτό – γνωστό στους ντόπιους ως «πέτρα της γριάς» – βρισκόταν από παλιά στον αύλειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου του δήμου. Από τη βιβλιογραφική έρευνα διαπιστώθηκε ότι το αρχαίο είχε εντοπιστεί το 1911 στην πεδιάδα του Ορχομενού, νοτιοδυτικά του λόφου όπου βρίσκεται η σημερινή κοινότητα Ορχομενού, πλησίον του Λεβιδίου[107].

Μ.Τ. 6022. Απότμημα μαρμάρινης βάσης ιωνικού τύπου με ορθογώνια πλίνθο. Σωζόμενο ύψος 0,67 μ. Στην άνω επιφάνεια: ορθογώνιος τόρμος και grafitti.

Μ.Τ. 6023. Μαρμάρινο τεμάχιο, αποκεκρουσμένο παντού. Σωζόμενο ύψος 0,20 μ.

Αθήναιο

Κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας που πραγματοποίησε το Σουηδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στην κοιλάδα της Ασέας εντοπίστηκε το καλοκαίρι του 1996 αρχαίο αρχιτεκτονικό μέλος πλησίον του ξωκκλησιού του Αγίου

105. Για το Κλαράκι πρβλ. Wace, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 10-13 και πίν. Ι.

106. Η μορφή σώζεται λοξά έως το ύψος της λεκάνης. Μάρμαρο γκρίζο. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,39 μ. Πρβλ. για τον εικονογραφικό τύπο, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Τραπεζοφόρα με πλαστική διακόσμηση. Η αττική ομάδα, Αθήνα 1993, σ. 249, αριθ. 50, πίν. 26.

107. F.F. Hiller von Gaertringen - H. Lattermann, Arkadische Forschungen, Berlin 1911, σ. 29, εικ. 5, πίν. VIII.2, όπου περιγράφεται ως archaischer Marmortorso. Πιστεύω ότι το γλυπτό δεν απεικονίζεται στη σωστή του στάση στην παρούσα φωτογραφία.

Γεωργίου κοινότητας Αθηναίου και ειδοποιήθηκε άμεσα η Αρχαιολογική Υπηρεσία. Ύστερα από αλληλογραφία με την κοινότητα Αθηναίου – στην κατοχή της οποίας περιήλθε προσωρινά το αρχαίο χωρίς προηγούμενη έγγραφη άδεια της Υπηρεσίας – ο πρόεδρος της κοινότητας Νικ. Τσαγκάρης παρέδωσε τελικά το αρχαίο στο Μουσείο της Τρίπολης, όπου έλαβε αριθμό καταγραφής 6024. Πρόκειται για απότμημα μαρμάρινου δωρικού γείσου που διασώζει προμόχθους και σταγόνες. Στην άνω επιφάνεια: τόρμος σχήματος Τ. Διαστάσεις: μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,47 μ., σωζόμενο μήκος 0,53 μ. Στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου κοινότητας Αθηναίου εντοπίζεται από τη σύγχρονη έρευνα ο αρχαίος ομώνυμος οικισμός, όπου σύμφωνα με τον Παυσανία υπήρχε ναός της Αθηνάς[108].

Αρχαιολογικός χώρος Μεγαλόπολης

1. Η Τασία Διαβολίτση, κάτοικος Μεγαλόπολης, παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή ακέραιη μαρμάρινη ιωνική βάση, σωζ. ύψ. 0,20 και διαμ. 0,34 μ., την οποία διατηρούσε στην αυλή της οικίας της (οδός Φιλοποίμενος 57). Το αρχαίο έλαβε αριθμό Συλλογής Μεγαλόπολης 219.

2. Από τον αύλειο χώρο του συγκροτήματος Γυμνασίου-Λυκείου Μεγαλόπολης περισυνελέγησαν τα παρακάτω αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη:

Α.Σ.Μ. 389. Σπόνδυλος αρράβδωτου μαρμάρινου κίονα. Στο κέντρο της άνω και της κάτω επιφάνειας: οπή με υπολείμματα σιδήρου από β΄ χρήση του κίονα. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,83, διάμετρος 0,66 μ. Α.Σ.Μ. 390. Σπόνδυλος ασβεστολιθικού κίονα με ραβδώσεις. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,85, διάμετρος 0,465 μ.

3. Κατά τη διάρκεια αυτοψίας από κοινού με τη φύλακα αρχαιοτήτων Μεγαλόπολης Δήμητρα Μπάκου, διαπιστώθηκε ότι ο Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος, ιδιοκτήτης αγροτεμαχίων εντός του αρχαιολογικού χώρου Μεγαλόπολης, είχε προβεί σε βαθιά άροση χωρίς προηγούμενη έγγραφη άδεια της Υπηρεσίας, με αποτέλεσμα την εμφάνιση αρχαίων τεμαχίων[109]. Ειδικότερα περισυνελέγησαν:

Α.Σ.Μ. 393. Τεμάχιο ψηφιδωτού δαπέδου, αποτελούμενου από λίθινες τετράγωνες και ορθογώνιες ψηφίδες λευκού, κυανού και ερυθρού χρώματος. Διαστάσεις: 0,20×0,35 μ. Α.Σ.Μ. 394. Απότμημα λίθινου αναθηματικού αναγλύφου με παράσταση φιδιού. Διαστάσεις: 0,14×0,10 μ. Α.Σ.Μ. 395. Μαρμάρινο κιονόκρανο μικρών διαστάσεων ιωνικού ρυθμού ρωμαϊκών χρόνων. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,23 μ. Α.Σ.Μ. 396. Απότμημα πήλινου δίσκου υποκαύστου. Διαστάσεις 0,21×0,10 μ. Α.Σ.Μ. 397. Απότμημα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού μέλους. Διαστάσεις 0,33×0,14 μ. Α.Σ.Μ. 398. Απότμημα μεγάλου λίθινου ανοιχτού αγγείου, σπασμένου σε δύο κομμάτια. Διαστάσεις: α) 0,21×0,60 μ. β) 0,125×0,375 μ.

4. Κατά τις εργασίες άροσης στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Φουστούκου, το οποίο βρίσκεται 500 μ. βορειοανατολικά του χώρου του αρχαίου θεάτρου πλησίον του οδικού άξονα από Μεγαλόπολη προς Καρύταινα, ήλθαν στο φως τα ακόλουθα αρχαία:

Α.Σ.Μ. 399. Τμήμα μαρμάρινου αρράβδωτου κιονίσκου. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,19, διάμετρος 0,20 μ. Α.Σ.Μ. 400. Τμήμα ασβεστολιθικού ανοιχτού αγγείου. Διαστάσεις 0,22×0,36×0,075 μ.

5. Κατά τη διάρκεια περιοδείας στο ξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου, το οποίο αποτελεί το ανατολικό όριο του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου Μεγαλόπολης επισημάνθηκαν αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη. Ειδικότερα, εκατέρωθεν του τσιμεντοστρωμένου μονοπατιού που οδηγεί από τον αύλειο χώρο στην είσοδο του ναϋδρίου έχουν τοποθετηθεί πέντε τεμάχια ασβεστολιθικών κιόνων. Πρόκειται για: α) σπόνδυλο κίονα με ραβδώσεις, σωζ. ορατού ύψ. 1,17 μ. και άνω διαμ. 0,43 μ. Στην άνω επιφάνεια: τετράγωνος τόρμος, διαστ. 0,04×0,04 και βάθ. 0,03 μ., β) σπόνδυλο κίονα με ραβδώσεις, σωζ. ορατού ύψ. 1,49 και άνω διαμ. 0,525 μ. Στην άνω επιφάνεια: δύο τετράγωνοι τόρμοι, διαστ. 0,04×0,04 και βάθ. 0,04 μ., γ) σπόνδυλο αρράβδωτου κίονα, μεγ. ορατού ύψ. 1,24 μ. και άνω διαμ. 0,40 μ. Στην άνω επιφάνεια: δύο τετράγωνοι τόρμοι, διαστ. 0,04×0,04 και βάθ. 0,04 μ., δ) θραύσμα αρράβδωτου κίονα, με αποκεκρουσμένη την άνω επιφάνεια. Μέγιστο σωζόμενο ορατό ύψος 1,21 μ., ε) σπόνδυλο αρράβδωτου κίονα, μεγ. ορατού ύψ. 1,90 μ. και άνω διαμ. 0,42 μ. Στο κέντρο της άνω επιφάνειας: κυκλικός τόρμος, διαμ. 0,06 και βάθ. 0,03 μ.

Πλησίον της κυρίας εισόδου στον αύλειο χώρο του ναϋδρίου έχει αποτεθεί πρόχειρα ασβεστολιθικό κατώφλι, το οποίο έχει ασβεστωθεί σε β΄ χρήση. Το ένα άκρο του αρχαίου έχει αποκρουστεί. Διαστάσεις: μέγιστο ορατό ύψος 0,60, μέγιστο πλάτος 1,08, πάχος 0,25 μ.

6. Σε επίσκεψη της υπογράφουσας στο ξωκκλήσι του Άι Γιάννη που αποτελεί το βόρειο όριο του αρχαιολογικού χώρου Μεγαλόπολης, εντοπίστηκαν στον περιβάλ-

108. Σύμφωνα με τη διευθύντρια της σουηδικής ερευνητικής ομάδας δρα. J. Forsén, το αρχιτεκτονικό μέλος Μ.Τ. 6024 προέρχεται πιθανώς από το – μη εντοπισθέντα προς το παρόν – ναό της Αθηνάς. Βλ. σχετικά J. Forsén, The Asea Valley from Archaic to Hellenistic Times, Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Β΄, Αθήνα 1998, σ. 294, 295, εικ. 4.

109. Τα εν λόγω αγροτεμάχια βρίσκονται εκατέρωθεν του οδικού άξονα που οδηγεί από τη Μεγαλόπολη στην Καρύταινα, νότια της γέφυρας του ποταμού Ελισσώνα και σε απόσταση 300 μ. βόρεια του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου του αρχαίου θεάτρου.

λοντα χώρο βόρεια του ναϋδρίου τα ακόλουθα αρχαία:

α) ασβεστολιθική λιθόπλινθος που επιστέφεται από ταινία στη μια μακρά πλευρά. Διαστάσεις 1,16×0,62×0,41 μ., β) ασβεστολιθική λιθόπλινθος με αγκώνες στις πλάγιες πλευρές για την ανύψωσή της. Διαστάσεις 1,24×0,62×0,46 μ., γ) μεγάλη ασβεστολιθική πλάκα, διαστ. 1,23×0,94×0,30 μ., η οποία διασώζει στην άνω όψη της δύο αποσπασματικά σωζόμενες, φθαρμένες επιγραφές.

Ειδικότερα: πάνω αριστερά σώζονται γράμματα από τρεις στίχους κιονηδόν: *ΚΛΕΛ*[---] / *ΚΛΗΝΩ*[---] / [---]*ΤΕ*. Ύψος γραμμάτων: 0,023-0,035 μ. Οι απολήξεις των κεραιών των γραμμάτων είναι τονισμένες. Πάνω δεξιά διακρίνονται στοιχεία από έξι στίχους κιονηδόν: *ΓΡΗ* / *ΙΑΕΑΓΩ* / *ΘΗΟΛΩΡΙ* / *ΑΓΡΕΑ* / *ΚΑΛΛΕΛ* / *ΣΩ ΤΙΛΤΕ*. Ύψος γραμμάτων 0,03-0,035 μ.

7. Το Σεπτέμβριο του 1996 συνεργείο της Εφορείας επισκέφθηκε την κοινότητα Ορέστειο, που βρίσκεται 2 χλμ. βορειοδυτικά της Μεγαλόπολης και συγκεκριμένα το ναό Αγίου Γεωργίου. Στον αύλειο χώρο του ναού βρισκόταν από παλαιότερα μαρμάρινο ιωνικό κιονόκρανο πάνω σε χαμηλή τσιμεντένια κολώνα με ασβέστη, το οποίο χρησιμοποιούνταν για τις θρησκευτικές τελετουργίες. Το κιονόκρανο μεταφέρθηκε για φύλαξη στην Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης (Α.Σ.Μ. 392). Το εξαίρετης τέχνης ακέραια σωζόμενο κιονόκρανο, ύψ. 0,32 μ., φέρει στο κέντρο της άνω επιφάνειας του άβακα τετράγωνο τόρμο, διαστ. 0,04×0,04 μ. με ίχνη μολυβδοχόησης. Ήταν εξ ολοκλήρου καλυμμένο από παχύ στρώμα πλαστικού λευκού χρώματος από β΄ χρήση, το οποίο απομακρύνθηκε από το συντηρητή της Εφορείας Δημήτρη Κουκούτση. Το μέλος προέρχεται με βεβαιότητα από την εσωτερική κιονοστοιχία της Φιλιππείου Στοάς στην αρχαία αγορά της Μεγαλόπολης[110].

8. Κατά τους θερινούς μήνες του 1996 πραγματοποιήσαμε επανειλημμένες αυτοψίες κατά μήκος της κοίτης του ποταμού Ελισσώνα, ο οποίος χώριζε την αρχαία Μεγάλη Πόλη στα δύο, με σκοπό την περισυλλογή αρχαίου δομικού υλικού. Καταμετρήθηκαν περίπου 40 λιθόπλινθοι ασβεστολιθικές ή κροκαλοπαγείς, οι οποίες μεταφέρθηκαν για προστασία στον περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο του θεάτρου, όπου ταξινομήθηκαν και καταλογογραφήθηκαν.

9. Ο δήμαρχος Μεγαλοπολιτών Σπ. Τσιριγώτης με πληροφόρησε για την ύπαρξη εντοιχισμένης αρχαίας επιγραφής στην πρόσοψη ιδιωτικής οικίας στη συμβολή των οδών Ι. Παπαϊωάννου 91 και Παπαντώνη 47 στη Μεγαλόπολη. Ύστερα από αυτοψία διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για δύο θραύσματα του ενεπίγραφου βάθρου IG V2 464, με το οποίο τιμάται δημόσια ο Τιβέριος Κλαύδιος Πολύξενος (ρωμαϊκών χρόνων). Τα θραύσματα είναι επικαλυμμένα με ασβέστη.

Από την IG V2 464a σώζεται ορθογώνιο τεμάχιο διαστ. 0,41×0,195 μ. με τρεις στίχους: [*Η ΠΟ*]*ΛΙΣ* / [*ΤΙΒ. Κ*]*ΛΑΥΔΙΟΝ ΠΟ*/[*ΛΥΞΕ*]*ΝΟΝ ΑΓΟΡΑΝΟ* /[*ΜΗΣΑΝΤΑ ΛΑΜΠΡΩΣ*].

Από την IG V2 464b διατηρείται ορθογώνιο τεμάχιο, διαστ. 0,385×0,27 μ. με πέντε στίχους: *ΝΗΣ ΤΟ Α*[*ΝΑΛΩΜΑ*] / *ΤΙΒ. ΚΛΑ*[*ΥΔΙΑΣ ΙΟΥ*]/*ΛΙΤΤΗΣ* [*ΤΗΣ ΑΔΕΛ*]/*ΦΗΣ ΥΠ*[*ΕΡ ΤΗΣ ΛΥ*]/*ΚΑΕΙΤ*[*ΩΝ ΦΥΛΗΣ*].

Στο πεζοδρόμιο της ίδιας οικίας, επί της οδού Παπαντώνη, βρίσκεται πακτωμένος στο έδαφος αρράβδωτος κιονίσκος, μεγ. σωζ. ύψ. 0,68 και διαμ. 0,22 μ. Στο κέντρο της άνω επιφάνειας φέρει οπή και είναι καλυμμένος με ασβέστη.

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Μεγαλόπολη

Στις αρχές Ιουνίου του 1996 άνδρες του Αστυνομικού Τμήματος Μεγαλόπολης Αρκαδίας κατάσχεσαν στην ιδιοκτησία Αθανασίου Κ. Μαθέ στη θέση Αμπελόρρεμα περιοχής Μεγαλόπολης αρχαιότητες, οι οποίες μεταφέρθηκαν από συνεργείο της Ε΄ ΕΠΚΑ στην Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης (στο εξής Α.Σ.Μ.) προς φύλαξη. Συνολικά κατασχέθηκαν 36 αντικείμενα, κυρίως αρχαίο δομικό υλικό, που χρονολογούνται από τους κλασικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους. Ο Αθ. Μαθές δήλωσε ότι περισυνέλεξε το μεγαλύτερο τμήμα του υλικού από τις όχθες του Ελισσώνα, του ποταμού δηλαδή που χώριζε στην αρχαιότητα την πόλη στα δύο. Ακολούθησε η συγκρότηση τριμελούς εκτιμητικής επιτροπής του ΥΠΠΟ με σκοπό τον καθορισμό της χρηματικής αξίας των κατασχεθέντων αρχαίων.

Πρόκειται για τα ακόλουθα αντικείμενα:

Α.Σ.Μ. 342. Ορθογώνια λεκάνη από ασβεστόλιθο. Αποκρούσεις στο ανώτερο τμήμα των τοιχωμάτων. Στον πυθμένα: διαμπερής οπή από β΄ χρήση. Διαστάσεις 1,15×0,51×0,41 μ. Α.Σ.Μ. 343. Ορθογώνια λεκάνη από ασβεστόλιθο. Στον πυθμένα: διαμπερής οπή από β΄ χρήση. Διαστάσεις: 1,67×0,51×0,28 μ. Α.Σ.Μ. 344. Σπόνδυλος αρράβδωτου κίονα από ασβεστόλιθο. Στην περιφέρεια της άνω όψης: δύο τετράγωνοι τόρμοι· στον ένα σώζονται ίχνη από μεταλλικό γόμφο. Διαστάσεις: ύψος 1,22, άνω διάμετρος 0,405 μ. Α.Σ.Μ. 345. Σπόνδυλος ασβεστολιθικού δωρικού

110. H. Lauter-Bufe, Die ionischen Kapitelle der Philippeios Stoa, στο Th. Spyropoulos - H. Lauter κ.ά., Megalopolis. 2. Vorbericht 1994-1995, AA 1996, σ. 278 κ.ε., 281, εικ. 26.

κίονα, κατά το ήμισυ με ραβδώσεις και κατά το ήμισυ ραβδόγλυφου. Στην άνω όψη: τετράγωνος τόρμος. Διαστάσεις: ύψος 1,10, άνω διάμετρος 0,36 μ. Α.Σ.Μ. 346. Ακέραιη ασβεστολιθική λιθόπλινθος. Διαστάσεις: 0,91×0,40×0,24 μ. Α.Σ.Μ. 347. Ακέραιη ορθογώνια λιθόπλινθος από ασβεστόλιθο. Πρόκειται πιθανότατα για βάση στήλης, όπως φαίνεται από την κατάλληλα λαξευμένη άνω επιφάνεια του αρχαίου. Διαστάσεις: 0,52×0,32× 0,22 μ. Α.Σ.Μ. 348. Μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος. Σπασμένη η μία στενή πλευρά. Διαστάσεις: 0,75×0,33×0,19 μ. Α.Σ.Μ. 349. Θραύσμα κατωφλιού από ασβεστόλιθο. Διαστάσεις: 0,64×0,31×0,16 μ. Α.Σ.Μ. 350. Μαρμάρινη ορθογώνια πλάκα που επιστέφεται από ταινία. Διαστάσεις: 0,94×0,33×0,18 μ. Α.Σ.Μ. 351. Απότμημα πλάκας από ασβεστόλιθο. Διαστάσεις: 0,62×0,38×0,11 μ. Α.Σ.Μ. 352. Ακέραιος αμφικιονίσκος από ασβεστόλιθο, ύψ. 0,95 μ. Α.Σ.Μ. 353. Ορθογώνια ενεπίγραφη πλάκα βυζαντινών χρόνων από ασβεστόλιθο. Στο άνω τμήμα της πρόσθιας πλευράς: ανάγλυφος σταυρός με κεραίες που περιβάλλονται από τη συντομογραφία: *ΙΣ ΧΣ ΝΙ ΚΑ*. Στο κατώτερο τμήμα έχει χαραχθεί η ακόλουθη τρίστιχη επιγραφή: *ΣΗΜΕΡΟΝ ΕΜΟΥ ΑΥΡΙΟΝ / ΕΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΟΥΔΕΠΟΤΕ ΤΙΝΟΣ / ΆΩΟΑ*. Διαστάσεις: μήκος 0,61, πλάτος 0,50, πάχος 0,21, ύψος γραμμάτων 0,03-0,055 μ. Α.Σ.Μ. 354. Ασβεστολιθική πλάκα, σπασμένη παντού. Στο κάτω μέρος της οπίσθιας πλευράς: ορθογώνιος τόρμος. Διαστάσεις: 0,80×0,35×0,10 μ. Α.Σ.Μ. 355. Θραύσμα ασβεστολιθικού μέλους, σπασμένου παντού. Διαστάσεις: 0,38×0,25×0,16 μ. Α.Σ.Μ. 356. Βαθμίδα μαρμάρινης κλίμακας με αποκρούσεις στις ακμές. Διαστάσεις: 0,32×0,22×0,15 μ. Α.Σ.Μ. 357-371. Πήλινες μήτρες, ακέραιες ή σε θραύσματα, για την παραγωγή πήλινων πλακιδίων. Πηλός καστανέρυθρος, χονδρόκοκκος, με πολλές προσμίξεις. Α.Σ.Μ. 372. Θραύσμα, προερχόμενο πιθανώς από μαρμάρινη κυκλική βάση. Διαστάσεις: 0,10×0,13×0,08 μ. Α.Σ.Μ. 373. Θραύσμα λεκανίδας από ασβεστόλιθο. Φέρει αποκρούσεις. Διαστάσεις: 0,31×0,06 μ. Α.Σ.Μ. 374. Θραύσμα αρχιτεκτονικού μέλους, αποκεκρουσμένο παντού. Μάρμαρο γκριζωπό. Διαστάσεις: 0,13×0,10×0,08 μ. Α.Σ.Μ. 375. Βάση μαρμάρινου κιονίσκου με συμφυή πλίνθο. Μάρμαρο λευκό, χονδρόκοκκο. Διάμετρος άνω επιφάνειας: 0,20 μ. Α.Σ.Μ. 376. Θραύσμα μαρμάρινου δωρικού κιονοκράνου. Σώζεται τμήμα του εχίνου και του άβακα. Μάρμαρο υπόλευκο. Α.Σ.Μ. 377. Θραύσμα ασβεστολιθικής πλάκας αποκεκρουσμένο παντού. Στη μια πλευρά φέρει ορθογώνιο τόρμο. Διαστάσεις: 0,20×0,21×0,11 μ.

Τέλος, ο κατηγορούμενος Αθ. Μαθές παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης δύο πήλινες αγνύθες που είχε στην κατοχή του (Α.Σ.Μ. 378, 379).

ΚΑΤΟΧΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Μάναρη Μαντινείας

Τον Απρίλιο του 1996 η Λέσχη Μοτοσυκλετιστών Τρίπολης ενημέρωσε εγγράφως την Υπηρεσία για την εξαφάνιση αρχαίου κίονα που βρισκόταν από παλιά στον περίβολο του ξωκκλησιού της Ζωοδόχου Πηγής κοινοτικής περιφέρειας Μάναρη Μαντινείας[111]. Ακολούθησε αυτοψία της υπογράφουσας από κοινού με τον αρχιφύλακα του Μουσείου Τρίπολης Νικ. Μπίσια και σε επαφή με τον πρόεδρο της κοινότητας Ι. Βουτυρίτσα. Πληροφορηθήκαμε ότι το αρχαίο είχε μεταφερθεί από τους ντόπιους στον περίβολο του ηρώου της κοινότητας (πλατεία Αγίου Δημητρίου) με σκοπό να προστατευθεί από τις εκτελούμενες οικοδομικές εργασίες στον περιβάλλοντα χώρο του ναϋδρίου. Πρόκειται για μαρμάρινο αρράβδωτο κίονα, μεγ. σωζ. ύψ. 1,24 και διαμ. 0,32 μ., ο οποίος φέρει τρεις οπές πλησίον της μίας απόληξής του. Στη συνέχεια, η κοινότητα Μάναρη - διά του Προέδρου της - ζήτησε και έλαβε άδεια κατοχής του αρχαίου, το οποίο μεταφέρθηκε προς μόνιμη φύλαξη στο Λαογραφικό Μουσείο της κοινότητας[112].

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μποζά - Κρυανί Ασωπού

Σε αυτοψία που διενεργήθηκε από τον προϊστάμενο της Εφορείας Θ. Σπυρόπουλο και τον υπογράφοντα, κατόπιν αιτήσεως του Πολιτιστικού Συλλόγου Παπαδιανίκων, εντοπίστηκαν στη γνωστή από το παρελθόν θέση Μποζά όπου τοποθετείται σύμφωνα με ορισμένους μελετητές η ακρόπολη των Παρακυπαρισσίων Αχαιών[113], όστρακα της

111. Για τον εντοπισμό του αρχαίου κίονα μπροστά από την είσοδο του ξωκκλησιού και τις αρχαιολογικές ενδείξεις της περιοχής βλ. Γ.Α. Πίκουλας, Η νότια μεγαλοπολιτική χώρα, διδ. διατριβή, Αθήνα 1988, σ. 49-50.

112. Η αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/62319/4893/7.1.97 απόφαση της ΔΙΠΚΑ.

113. W.M. Leake, Travels in the Morea, III, London 1830, σ. 24. F. W.

μυκηναϊκής εποχής και απολεπίσματα οψιανού. Στην ίδια θέση που καταλαμβάνει μεγάλη έκταση, εντοπίζονται επίσης μελαμβαφή όστρακα, μελαμβαφείς και ερυθροβαφείς κεραμίδες, τεμάχια αρρετινών αγγείων, πήλινες πλάκες και κεραμίδες στέγης κτιρίων της ρωμαϊκής εποχής, υστερορωμαϊκά όστρακα, τεμάχια κροκεάτη λίθου, τμήματα τοίχων και τεμάχια κονιαμάτων που φέρουν διακόσμηση με ερυθρό χρώμα. Ορατές είναι ακόμη λιθόπλινθοι αρχαίων οικοδομημάτων εντοιχισμένες σε νεότερες πεζούλες. Από την ίδια περιοχή πιθανώς προέρχονται και τα πρώιμα μυκηναϊκά αγγεία του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με την ένδειξη Ασωπός[114].

Στο πλάτωμα Κρυανί, στη δυτική πλευρά του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του Γουλά και αμέσως πάνω από το ρέμα στα νότια του Μποζά, εντοπίστηκε μικρή (όση ήταν δυνατή από τη βλάστηση και τις καλλιέργειες) ποσότητα κεραμικής και τεμάχια αβαφών κεραμίδων, που υποδεικνύουν τη μεγάλη έκταση του αρχαιολογικού χώρου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

Δαιμονιά Επιδαύρου Λιμηράς

Στη θέση Μακρυγιώργου της περιοχής Κάτω Κορογόνα εντοπίστηκαν τμήματα μικρού λαξευμένου στο βράχο υδραγωγείου ορατού σε πολλά σημεία και για μεγάλο μήκος, με πιθανή κατεύθυνση προς την Πλύτρα. Η περιοχή χρήζει μεγαλύτερης έρευνας ώστε να εντοπιστούν και να καταγραφούν οι αρχαιότητές της.

Στη θέση Ξεροπήγαδο Δαιμονιάς (περιοχή πλησίον των Ταλάντων) εντοπίστηκε μικρή, ορθογώνια, υπέργεια, καμαροσκεπής κατασκευή των παλαιοχριστανικών χρόνων, κατασκευασμένη από λίθους και στρώσεις πλίνθων, με προσανατολισμό Α.-Δ. Η κατασκευή ήταν επιχρισμένη με κονίαμα εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ στην ανατολική πλευρά της διακρίνονται ίχνη μιστρισμάτων. Σε μικρή απόσταση στα νοτιοανατολικά της, βρίσκεται απιόσχημη υπόγεια δεξαμενή. Σε μεγάλη έκταση γύρω από την ίδια κατασκευή εντοπίζεται μεγάλη ποσότητα αβαφούς κεραμικής. Η έρευνα στην περιοχή θα συνεχιστεί προκειμένου να διαπιστωθεί η έκταση των αρχαίων λειψάνων και να διευκρινιστεί αν η θέση ταυτίζεται με την ήδη γνωστή θέση των Καστελλιών[115].

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ

Αρχάγγελος Δαιμονιάς

Σε μικρό έξαρμα του εδάφους στην αρχή της μικρής επίπεδης χερσονήσου του Αρχαγγέλου, στα ανατολικά του υψομετρικού της ΓΥΣ, εντοπίστηκε μεγάλη ποσότητα αβαφούς κυρίως κεραμικής καθώς και θραύσματα μελαμβαφών κεραμίδων.

ΕΛΕΝΗ Π. ΖΑΒΒΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Νεστάνη

Τον Ιούλιο του 1996 η υπογράφουσα, συνοδευόμενη από το φύλακα αρχαιοτήτων Μαντινείας Στ. Μπουλουγούρη, μετέβη στην ιστορική μονή της Γοργοεπηκόου που δεσπόζει σε λόφο πάνω από τη Νεστάνη, 15 χλμ. βορειοανατολικά της Τρίπολης. Διαπιστώθηκε ότι σε βαθμίδα του Ιερού του καθολικού της μονής είναι εντοιχισμένη η απελευθερωτική επιγραφή IG V2 277, που χρονολογείται γύρω στα 130 μ.Χ. από τους χαρακτήρες της επιγραφής[116]. Κατά την περιήγησή μας στον αύλειο χώρο της μονής εντοπίσαμε διάφορα αρχαία κομμάτια, κυρίως αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίων και βυζαντινών χρόνων. Γενική μνεία για τα αρχαία αυτά έχει γίνει σε επιστημονικά εγχειρίδια για την ιστορία της μονής[117].

ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Hasluck, South Eastern Laconia: Asopus and Cyparissia, BSA 14 (1907-1908), σ. 163-165.

114. K. Demakopoulou, Some Early Mycenaean Vases from Asopos, Laconia, στο Jan Motyka Sanders (επιμ.), Φιλολάκων, Laconian Studies in honour of Hector Catling, London 1992, σ. 95-107. Την ίδια παρατήρηση κάνει και η Αιμιλία Μπάνου στη μελέτη της για την πρωτοελλαδική κεραμική που εντόπισε στην ίδια θέση. Βλ. E. Banou, New Evidence on Early Helladic Laconia, BSA 94 (1999), σ. 69-70 και σημ. 16.

115. Ν.Β. Δρανδάκης κ.ά., Έρευνα στην Επίδαυρο Λιμηρά, ΠΑΕ 1982, σ. 378, αριθ. 14.

116. Σύμφωνα με το IG το αρχαίο βρισκόταν: «olim in casa infra Tsipianam sita». Τσιπιανά είναι το παλαιότερο όνομα του μεγαλοχωρίου της Μαντινείας, προερχόμενο από το βυζαντινό τοπωνύμιο Κηπιανά, το οποίο αντικαταστάθηκε το 1927 με το αρχαίο όνομα της περιοχής Νεστάνη. Για την αρχαία Νεστάνη βλ. ενδεικτικά Ν.Δ. Παπαχατζής, Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αχαϊκά και Αρκαδικά, Αθήνα 1991, σ. 195 κ.ε. Για τη μονή Γοργοεπηκόου Νεστάνης, η οποία πιθανώς κατέλαβε τη θέση κάποιου αρχαίου ιερού βλ. Ντ. Αντωνακάτου - Τ. Μαύρου, Ελληνικά Μοναστήρια. Πελοπόννησος, Β΄, Αθήνα 1979, σ. 39 κ.ε.

117. Ό.π. Πλήρης καταγραφή και παρουσίαση του υλικού ετοιμάζεται από την υπογράφουσα.

Σκορτσινός

Σπήλαιο «Τρουπίτσες»

Το σπήλαιο[118] βρίσκεται στην περιοχή Ποτάμι, κοινότητας Σκορτσινού, επαρχίας Μεγαλοπόλεως. Η είσοδος του σπηλαίου είναι βαραθρώδης και στενή. Τον κύριο χώρο του σπηλαίου αποτελεί ένας επιμήκης θάλαμος, σχεδόν οριζόντιος, μήκ. 31 μ. περίπου και μέσου πλ. 4 μ., ο οποίος εκτείνεται προς Α. Το μέσο ύψος οροφής είναι 1,50 μ. Στη βόρεια πλευρά του κυρίως θαλάμου ανοίγεται δεύτερος επιμήκης χώρος, μήκ. 23 μ. περίπου, ο οποίος αρχικά είναι πολύ κατηφορικός, με κατεύθυνση προς Β. Το σπήλαιο δεν διαθέτει ιδιαίτερο σταλακτιτικό και σταλαγμιτικό διάκοσμο.

Το δάπεδο της σπηλιάς κάλυπτε επίχωση, στην οποία εντοπίστηκαν κεραμική της νεολιθικής εποχής καθώς και τμήματα οστέινων και λίθινων εργαλείων. Επίσης όστρακα και τεμάχια οψιανού βρέθηκαν σε πρόχειρη επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε στον περιβάλλοντα χώρο του σπηλαίου. Ενημερώθηκε η αρμόδια Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας και προτάθηκε η διενέργεια ανασκαφικής έρευνας.

ΙΩΑΝΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ - ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

118. Το σπήλαιο υποδείχθηκε από τους Άγγελο Μεκλή και Γιάννη Σπυρόπουλο στον Σπηλαιολογικό Ελληνικό Εξερευνητικό Όμιλο, ο οποίος κατόπιν αδείας από την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας πραγματοποίησε αποστολή για την εξερεύνηση του άγνωστου μέχρι τότε σπηλαίου. Στην αποστολή συμμετείχαν και οι υπογράφουσες.

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η Εφορεία λειτούργησε υπό τη διεύθυνση της αρχαιολόγου Αιμιλίας Μπακούρου. Το υπόλοιπο επιστημονικό προσωπικό αποτελούσαν οι αρχαιολόγοι Καλλιόπη Διαμαντή, Αναστασία Οικονόμου, Ιουλία Παπαγεωργίου, Καλλίμαχος Αντωνάκος, Παρή Καλαμαρά, Βιργινία Αλμπάνη, Δανάη Χαραλάμπους, Μαρία Χαϊμαλά, Δήμητρα Πέτρου και οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Ευαγγελία Πάντου, Ευφροσύνη Πλατή, Αγγελική Αντωνάκου, Κων/να Γερολύμου, Κώστας Χονδρός και Παναγιώτης Περδικούλιας. Επίσης, οι μόνιμοι αρχιτέκτονες Γεωργία Μαρίνου, Ανεστέι Παρίση, Θάλεια Καλογερέα, Χριστίνα Άχτι-Πιερροπούλου, οι πολιτικοί μηχανικοί Κων/νος Ηλιόπουλος, Δήμητρα Πίκουλα και ο τοπογράφος μηχανικός Νικόλαος Αλεξάκης. Ως έκτακτοι αρχιτέκτονες εργάστηκαν οι Ντίνα Ντουβή, Αλκυόνη Νησταικούλη και Σταματίνα Καββουρίνου. Ο συντηρητής έργων τέχνης Σταύρος Παπαγεωργίου, μαζί με τα συνεργεία συντηρητών του Μυστρά και του Γερακίου, είχε την ευθύνη της συντήρησης του ζωγραφικού διακόσμου των ναών και των φορητών έργων τέχνης.

Στον τομέα της στερέωσης των μνημείων εργάστηκαν οι αρχιτεχνίτες Νικ. Διακουμέας, Γεώργ. Λαμπέας, Χρ. Μαρουδάς και Γ. Σκόκος.

Η Εφορεία εκτέλεσε έργα στους ακόλουθους τομείς: ανασκαφικές διερευνήσεις, στερέωση-αναστήλωση μνημείων, διαμορφώσεις και καθαρισμούς αρχαιολογικών χώρων, συντήρηση τοιχογραφιών-εικόνων, εκπαιδευτικά προγράμματα και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Στον αρχαιολογικό χώρο Μυστρά εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την Επιτροπή Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά.

Σημαντική δραστηριότητα αναπτύχθηκε για την υποστήριξη του τομέα του οικοδομικού ελέγχου αρχαιολογικών χώρων και παραδοσιακών οικισμών (παλαιά πόλη Ναυπλίου, Καλαμάτας, Νέου Μυστρά, Κάστρου Μονεμβασίας, Κυπαρισσίας, Παραλίου Άστρους κ.ά.). Επίσης έγιναν κηρύξεις και καταγραφές μνημείων.

Οι χρηματοδοτήσεις έργων προέρχονταν από πιστώσεις Δημοσίων Επενδύσεων, από πιστώσεις του ΛΟΤΤΟ, της Ευρωπαϊκής Κοινοτήτας (έργα ΠΕΠ) και του ΤΑΠΑ. Εκτελέστηκαν, επίσης, έργα με χρηματοδοτήσεις από Εκκλησιαστικά Συμβούλια και ιδιωτικούς φορείς, τα οποία επόπτευε η Εφορεία.

Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά

Εκτεταμένο ήταν και κατά το 1996 το έργο συντήρησης και στερέωσης των ερειπίων του αρχαιολογικού χώρου του Μυστρά. Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των δρόμων και καλντεριμιών του οικισμού. Έγινε συντήρηση του δρόμου από τη μεταβυζαντινή κρήνη, στα νότια της Κυρίας Πύλης, προς την Παντάνασσα, καθώς και των κλιμάκων του. Στο δρόμο αυτό ανακατασκευάστηκαν και επιδιορθώθηκαν τα σκαλιά των κλιμάκων που είχαν κατασκευαστεί κατά τη δεκαετία του 1950, διαμορφώθηκαν πλατύσκαλα, στερεώθηκαν τα λείψανα του καλντεριμιού και συντηρήθηκαν προσκείμενοι στο δρόμο τοίχοι ορισμένων πλευρικών του κτισμάτων.

Στο κάστρο συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες στα κτίσματα της νοτιοδυτικής περιοχής του κάτω περιβόλου, που είχαν αρχίσει το 1995.

Στην Άνω Πόλη πραγματοποιήθηκε η στερέωση του ερειπίου της δόμησης του μιναρέ στο εσωτερικό του κωδωνοστασίου της Αγίας Σοφίας. Επίσης, στερεωτικές εργασίες έγιναν στις τοιχοδομίες του νάρθηκα και του περιβόλου του Αγίου Νικολάου. Εξάλλου, εκτεταμένες στερεωτικές εργασίες έγιναν από τον Απρίλιο έως τον Οκτώβριο στο μεγάλο συγκρότημα κατοικιών μεταξύ της πλατείας των Παλατιών και του Αγίου Νικολάου. Συγχρόνως άρχισε η στερέωση του πύργου στο Παλατάκι, η οποία θα συνεχιστεί.

Στην Κάτω Πόλη έγινε καθαρισμός του χώρου που περιβάλλει την οικία Λάσκαρη και στερέωση του τοίχου του περιβόλου της Μητρόπολης προς το δρόμο. Επίσης, τοποθετήθηκαν ξύλινα ανώφλια στα βορειοανατολικά παρεκκλήσια των Αγίων Θεοδώρων και της Οδηγήτριας.

Στη μονή της Παντάνασσας συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των αρμολογημάτων της βόρειας όψης του ναού και η στερέωση των κονιαμάτων του κωδωνοστασίου, καθώς και η ανακεράμωση του καθολικού της μονής με τα νέα χειροποίητα κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Ολοκληρώθηκε έτσι η ανακεράμωση της περιοχής πάνω από το βόρειο τμήμα του νάρθηκα, ανάμεσα στον τρούλο του και το κωδωνοστάσιο, καθώς επίσης και του νοτιοδυτικού τρουλίσκου. Οι εργασίες στην περιοχή της στέγης του καθολικού θα συνεχιστούν.

Οι αναστηλωτικές εργασίες στο Παλατάκι προωθήθηκαν και πάλι με ικανοποιητικούς ρυθμούς. Έτσι, στην ανατολική πτέρυγα συνεχίστηκαν οι εργασίες στον όροφο του κτιρίου Β με την κατασκευή των εσωτερικών του παραστάδων και στον όροφο του μικρού κτίσματος Β1 με την αναστήλωση και συμπλήρωση των περιμετρικών του τοίχων και των αντίστοιχων ανοιγμάτων θυρών και πα-

ραθύρων. Την ίδια περίοδο συνεχίστηκαν οι εργασίες συμπλήρωσης και αναστήλωσης του ανατολικού τοίχου του ορόφου του κτιρίου Γ.

Στη δυτική πτέρυγα συνεχίστηκε η κατασκευή της ξύλινης στέγης της αίθουσας του θρόνου, με την ολοκλήρωση της επεξεργασίας και τοποθέτησης των μηκίδων και του κορφιά. Ακόμη έγινε η κατασκευή των κιλιβάντων και του πρώτου σανιδώματος, η τοποθέτηση των αντιανεμίων, καθώς και των δοκίδων του δεύτερου σανιδώματος. Η επεξεργασία της ξυλείας έγινε στο εργοτάξιο.

Σε ό,τι αφορά στις οικοδομικές εργασίες της αίθουσας του θρόνου, συμπληρώθηκε στο εσωτερικό η τοιχοποιία, κάτω από τις μηκίδες ποδός και η επίστεψη του βόρειου και νότιου γείσου, ενώ συνεχίστηκε η λάξευση πωρόλιθων για τους φεγγίτες.

Σημειώνεται εξάλλου, ότι ολοκληρώθηκε η παραλαβή της ξυλείας για τη στέγη της αίθουσας του θρόνου του παλατιού και ότι κατά τους θερινούς μήνες βάφτηκε εκ νέου η μεγάλη σκαλωσιά του παλατιού και έγινε, μετά από δύο χρόνια, συστηματικός καθαρισμός της βλάστησης του χώρου σε όλη την έκταση του οικισμού.

Η εκτέλεση του έργου πραγματοποιήθηκε υπό την επίβλεψη της υπογράφουσας, υπό τη συνεχή εποπτεία και παρακολούθηση του προέδρου της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά, καθηγητή Στέφανου Σίνου.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μυστράς

Μουσείο αρχαιολογικού χώρου Μυστρά

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης του κτιρίου του Μητροπολιτικού Μεγάρου που στεγάζει το Μουσείο Μυστρά. Έγινε βαφή των αιθουσών, συντήρηση των κουφωμάτων, επισκευή των ηλεκτρολογικών εγκαταστάσεων και τοποθέτηση συστήματος ασφαλείας.

Νέος Μυστράς

Ναός Παναγίας Κρητικιάς

Το μνημείο ανήκει στον τύπο του μονόχωρου, ξυλόστεγου, με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη και ημικυκλική κόγχη Ιερού. Η τοιχοδομία του είναι αμελής και αποτελείται από αργολιθοδομή με παρεμβολή πλίνθων. Στη δυτική όψη του ναού υψώνεται κωδωνοστάσιο που αναπτύσσεται σε τρεις στάθμες. Η τοιχοδομία του αποτελείται από αργούς λίθους. Στην πρόσοψή του τρεις διακοσμητικές ταινίες διαχωρίζουν τις στάθμες μεταξύ τους. Στην τοιχοδομία έχουν εντοιχιστεί, σε β΄ χρήση, παλαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη. Στο εσωτερικό του ναού, στο χώρο της κόγχης του διακονικού και στο νότιο τοίχο του ναού έχουν εντοπιστεί λιγοστά λείψανα τοιχογραφιών.

Στο μνημείο[1] λήφθηκαν τη φετινή χρονιά άμεσα μέτρα για την άρση της επικινδυνότητας της στέγης του ναού που είχε καταρρεύσει, με την απομάκρυνση του πετσώματος και των κεραμιδιών, πρόχειρη ενίσχυση του ξύλινου φορέα και τοποθέτηση επικάλυψης από λαμαρίνα, ώστε οι εργασίες να συνεχιστούν μετά τη σύνταξη και έγκριση της μελέτης.

Αρχαία Σπάρτη

Έγιναν μικρής έκτασης συντηρήσεις και στερεώσεις λειψάνων κτιρίων στην αρχαία Σπάρτη, καθώς και σε απαλλοτριωμένα οικόπεδα στη Σπάρτη.

Κάστρο Μονεμβασίας

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του τμήματος του νότιου τείχους της άνω πόλης Μονεμβασίας που είχε καταρρεύσει.

Οι εργασίες που εκτελέστηκαν από ιδιώτη εργολήπτη, σύμφωνα με εγκεκριμένη μελέτη από τη ΔΑΒΜΜ του ΥΠΠΟ, ήταν οι ακόλουθες:

1. Εξασφάλιση των επικίνδυνων τμημάτων με συρμάτινο δίχτυ.
2. Πλήρης φωτογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση των επικίνδυνων τμημάτων, με ιδιαίτερη προσοχή στις κατασκευαστικές λεπτομέρειες (π.χ. πολεμίστρες).
3. Προσεκτική καθαίρεση των υπολειμμάτων του καταρρεύσαντος τμήματος και του υπερκείμενου αυτού τμήματος του τείχους.
4. Εκσκαφή και κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου, πλ. 1,50 μ. περίπου κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς του τείχους.
5. Ανακατασκευή του καταρρεύσαντος τμήματος του τείχους και του υπερκείμενου αυτού τμήματος που καθαιρέθηκε, με το ίδιο οικοδομικό υλικό και τύπο αρμολογήματος.
6. Στερέωση των παρακείμενων τμημάτων της κατάρρευσης με παραδοσιακούς τρόπους.

---

1. Κ. Διαμαντή, Βυζαντινά γλυπτά σε εκκλησίες του Νέου Μυστρά, ΛακΣπουδ ΙΑ΄ (1992), σ. 244-245.

Στο μουσουλμανικό τέμενος στην κεντρική πλατεία της κάτω πόλης, όπου θα στεγαστεί το Βυζαντινό Μουσείο Μονεμβασίας, πραγματοποιήθηκαν εργασίες στεγανοποίησης περιμετρικά των θεμελίων του.

Τέλος, μικρής έκτασης στερεωτικές εργασίες εκτελέστηκαν σε κτίρια της άνω και κάτω πόλης.

Γεράκι

Κάστρο

Συνεχίστηκαν και τη φετινή χρονιά, από το τοπικό συνεργείο, εργασίες συντήρησης του βυζαντινού οικισμού του Γερακίου, καθώς και μικρής έκτασης στερεώσεις σε λείψανα κοσμικών κτιρίων.

Παρόρι

Τουρκική κρήνη

Στην κεντρική πλατεία του οικισμού του Παρορίου βρίσκεται κρήνη των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Πρόκειται για λιθόκτιστο οικοδομικό σύνολο, που ακολουθεί το πλινθοπερίκλειστο οικοδομικό σύστημα, τετραγωνικής κάτοψης με επίπεδη στέγη που καλύπτει υπέργεια κτιστή δεξαμενή. Στην ανατολική και νότια πλευρά διαμορφώνεται από ένα τυφλό αψίδωμα εγγεγραμμένο στο τετράγωνο, το τόξο του οποίου εδράζεται σε δύο χαμηλές παραστάδες στο πάνω τμήμα των οποίων υπάρχουν δύο μαρμάρινες ιωνικές βάσεις πεσσών ρωμαϊκών χρόνων. Στο τύμπανο του ανατολικού αψιδώματος της κρήνης και στο ύψος των μαρμάρινων βάσεων των παραστάδων υπάρχουν τρία μαρμάρινα στόμια εκροής. Πάνω από το κεντρικό στόμιο διαμορφώνεται άνοιγμα που καταλήγει σε τόξο διπλής καμπυλότητας (φλογόμορφο), ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής της Τουρκοκρατίας. Δεξιά της κόγχης βρίσκεται εντοιχισμένο τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης υπό μορφή ανθεμίου ελληνιστικών χρόνων και αριστερά δύο πλάκες με επιγραφές, εκ των οποίων η μία του 1ου ή 2ου αι. μ.Χ. και η άλλη αρχιτεκτονικό μέλος των ρωμαϊκών χρόνων με εγχάρακτη αραβική επιγραφή. Στη δυτική πλευρά έχει χτιστεί κλιμακοστάσιο που οδηγεί στην επίπεδη στέγη της κρήνης.

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασής της (καθαίρεση των επιχρισμάτων από ασβέστη, αρμολογήματα, μικροστερεώσεις, συμπληρώσεις).

Σκάλα

Ναός Αγίου Νικολάου (θέση Άγιος Νικόλαος)

Πρόκειται για μονόχωρο ναό, ερειπωμένο σήμερα, με κεραμοπλαστικό διάκοσμο στο βόρειο τοίχο και στην αψίδα (Πίν. 49 α). Διασώζει ίχνη τοιχογραφιών στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας, στο κτιστό τέμπλο και στο βόρειο τοίχο, οι οποίες θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στο 13ο αι.

Τη φετινή χρονιά πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες στον ερειπωμένο ναό και επιφανειακός καθαρισμός του περιβάλλοντος χώρου του.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Ναύπλιο

Κάστρο Παλαμηδίου

Στο ενετικό κάστρο του Παλαμηδίου[2], πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης τμημάτων του. Συγκεκριμένα, αποκαταστάθηκε μεγάλο τμήμα του διαβατικού στο κεντρικό τμήμα του φρουρίου, που ενώνει τους προμαχώνες Φωκίωνα και Αγίου Ανδρέα, το οποίο είχε καταρρεύσει, και στεγανοποιήθηκε η ανωδομή του. Επιπλέον έγιναν εργασίες άρσης της ετοιμορροπίας, στερέωσης και στεγανοποίησης και δεύτερου διαβατικού. Στην πλίνθινη σκοπιά της πύλης εισόδου του Κάστρου πραγματοποιήθηκε άρση των ετοιμορροπιών που παρουσίαζε, καθώς και εργασίες στερέωσης και αποκατάστασής της. Τέλος, απομακρύνθηκε ετοιμόρροπη ξύλινη γέφυρα στο χώρο του Κάστρου και αντικαταστάθηκε με νέα στην ίδια θέση.

Κάστρο Ακροναυπλίας

Στο κάστρο Ακροναυπλίας[3] Ναυπλίου, πραγματοποιήθηκαν τη φετινή χρονιά εργασίες άρσης ετοιμορροπίας, στερέωσης και αποκατάστασης της πλίνθινης σκοπιάς στον προμαχώνα Grimani. Παράλληλα, η Εφορεία επόπτευσε εργασίες αποκατάστασης καταρρεύσαντος τμήματος και άρσης ετοιμορροπίας, στερέωσης και αρμολόγησης στα επιθαλάσσια τείχη, στη θέση Πέντε Αδέλφια,

2. Η οχύρωση του σημερινού Κάστρου είναι δημιούργημα των Ενετών, στη διάρκεια της Β΄ Ενετοκρατίας (1686-1715). Βλ. K. Andrews, Castles of the Morea, Amsterdam 1978, σ. 90-105.

3. Πρόκειται για βραχώδη χερσόνησο, που βρίσκεται δυτικά του λόφου του Παλαμηδίου, πάνω από την πόλη του Ναυπλίου. Οι αρχαίοι ογκόλιθοι του πολυγωνικού τείχους του 4ου αι. π.Χ. αποτέλεσαν τη θεμελίωση της μετέπειτα οχύρωσης, τόσο των βυζαντινών όσο και των ενετικών τειχών της Ακροναυπλίας. Βλ. K. Andrews, ό.π.

που εκτέλεσε η Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών νομού Αργολίδας.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό του κλιμακίου Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ αποτελούσαν οι αρχαιολόγοι Καλλίμαχος Αντωνάκος (υπεύθυνος του κλιμακίου), Παρή Καλαμαρά, Βιργινία Αλμπάνη, οι αρχιτέκτονες Ανεστέι Παρίση (τεχνικός υπεύθυνος του κλιμακίου), Θάλεια Καλογερέα, Χριστίνα Πιερροπούλου, οι πολιτικοί μηχανικοί Δήμητρα Πίκουλα, Κώστας Ηλιόπουλος και ο τοπογράφος-μηχανικός Νίκος Αλεξάκης. Το έργο του κλιμακίου κατά το 1996 υποστηρίχθηκε από έκτακτο προσωπικό, αρχαιολόγους και συντηρητές, καθώς και από μόνιμο διοικητικό προσωπικό. Στον τομέα της αποκατάστασης-αναστήλωσης των μνημείων εργάστηκαν τα ειδικευμένα συνεργεία εργατοτεχνιτών του κλιμακίου με επικεφαλής τους αρχιτεχνίτες Νικόλαο Διακουμέα και Γεώργιο Λαμπέα.

Επιστημονικό προσωπικό του κλιμακίου, οι Κ. Αντωνάκος, Π. Καλαμαρά και Χ. Πιερροπούλου, συμμετείχαν στην Α΄ Αρχαιολογική Σύνοδο Νότιας και Δυτικής Ελλάδος που διεξήχθη στην Πάτρα από 9-12 Ιουνίου 1996, με ανακοινώσεις που αφορούσαν το έργο της Εφορείας και συγκεκριμένα, την «Αποκατάσταση των μνημείων της Καλαμάτας μετά τους σεισμούς του 1986» και τη «Μελέτη για τον καθορισμό ζώνης προστασίας και οικοδομικού ελέγχου για τα μνημεία της Άνω Πόλης Κυπαρισσίας».

Ετοιμάστηκε, επίσης, ο φάκελος του έργου «Αποκατάσταση των Ιστορικών Κτιρίων της Καλαμάτας» και υποβλήθηκε σχετική υποψηφιότητα για το βραβείο της Europa Nostra.

Καλαμάτα

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο ναός αποτελεί την πρώτη Μητρόπολη της Καλαμάτας και είναι ενταγμένος στον οικοδομικό ιστό της παλαιάς πόλης. Πρόκειται για μονόχωρο, δρομικό κτίσμα, σημερινών διαστ. 12,56×5,75 μ., με ημιεξαγωνική κόγχη Ιερού και ξύλινη δίριχτη στέγη. Όπως είχε παλαιότερα σημειωθεί[4] και επιβεβαιώθηκε κατά τις εργασίες αποκατάστασης του μνημείου, ο ναός ανήκε αρχικά στον τύπο της μονόκλιτης θολοσκέπαστης τρουλαίας βασιλικής και ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος, καθώς εκτεινόταν προς Δ. Ο ναός έχει πολλές οικοδομικές φάσεις. Η αρχική, που διατηρείται εξωτερικά στη βάση της ανατολικής και βόρειας όψης και στο ανατολικό κυρίως τμήμα του νότιου τοίχου, ανάγεται στην περίοδο της Β΄ Ενετοκρατίας, εποχή που η πόλη γνωρίζει έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Η τοιχοποιία είναι από αργολιθοδομή στην οποία παρεμβάλλονται κομμάτια κεραμιδιών και καλύπτεται από λεπτό επίχρισμα. Μεγάλοι λαξευτοί πωρόλιθοι, που ίσως προέρχονται από παλαιότερα οικοδομήματα, έχουν ωστόσο χρησιμοποιηθεί στην ανατολική όψη και στο ανατολικό άκρο της νότιας. Περίτεχνα λαξευτά σε πωρόλιθο περιθυρώματα, αετώματα ή γείσα κοσμούσαν τα ανοίγματα. Με την πρώτη οικοδομική φάση του μνημείου συνδέονται η μικρή φωτιστική θυρίδα και το παράθυρο της νότιας όψης, καθώς και θύρα – φραγμένη πλέον – στο δυτικό άκρο της βόρειας. Το 1939, μετά την κατάρρευση μεγάλου μέρους του κτιρίου στο σεισμό του 1842, ο ναός υπέστη εκτεταμένη επισκευή, που μείωσε το μήκος του και τον μετέτρεψε σε ξυλόστεγο. Την οικοδομική αυτή φάση, που έχει επίσης χτιστεί με αργολιθοδομή και είχε γνωρίσει αρκετές επισκευές, διατάραξε ο σεισμός του 1986. Για την αντιμετώπιση των ζημιών το κλιμάκιο Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ[5] συνέταξε μελέτη αποκατάστασης του κτιρίου, η οποία εγκρίθηκε με την ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/23167/989 π.ε./ 11-5-94 απόφαση της ΔΑΒΜΜ. Το έργο ξεκίνησε το 1995 και μέχρι το τέλος του 1996 είχαν πραγματοποιηθεί στερεωτικές και ερευνητικές εργασίες. Κατ' αρχήν πραγματοποιήθηκαν μεγάλης έκτασης στερεωτικές επεμβάσεις, που περιελάμβαναν πλήρη αντικατάσταση της στέγης, κατασκευή «σενάζ», εκτεταμένες κατά τόπους ανακτίσεις, λιθοσυρραφές, ενέματα και τοποθέτηση ελκυστήρων. Κατά τη διάρκεια των εργασιών διευκρινίστηκαν αρκετά θέματα που αφορούν την οικοδομική ιστορία του κτιρίου. Πραγματοποιήθηκαν επίσης τομές στο εσωτερικό του ναού που αποκάλυψαν τμήμα παλαιού δαπέδου, από τετράπλευρα μικρών διαστάσεων κεραμικά πλακίδια. Σημειώνεται, τέλος, ότι παρότι προέκυψαν ορισμένα στοιχεία για τα αρχικά ανοίγματα του κτίσματος, δεν ήταν επαρκή ώστε να επιχειρηθεί η αποκατάστασή τους.

4. Γ. Σταμπολτζής, Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στην Καλαμάτα, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4 Δεκεμβρίου 1977), Αθήνα 1978, σ. 210-214.

5. Την ομάδα μελέτης αποτελούσαν οι: Κ. Αντωνάκος, αρχαιολόγος, Χ. Πιερροπούλου, αρχιτέκτων, Α. Παρίση, αρχιτέκτων, Κ. Ηλιόπουλος, πολιτικός μηχανικός και Μ. Γεωργούντζου, σχεδιάστρια.

Προσήλιο

Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης

Πρόκειται για μονόχωρο, λιθόκτιστο ναό, στη θέση Λεφτίνι, με μία θύρα εισόδου στη δυτική όψη και μικρή φωτιστική θυρίδα στην ημικυλινδρική κόγχη. Η κτιστή τράπεζα καταλαμβάνει όλο τον ημικύλινδρο μέχρι ύψ. 1 μ. Το αρχικό σύστημα στέγασης δεν σώζεται αλλά συνάγεται ότι επρόκειτο για ξυλόστεγο κεραμοσκεπή ναό. Στην κόγχη της πρόθεσης, που διαμορφώνεται στη συμβολή βόρειου και ανατολικού τοίχου, σώζεται η Άκρα Ταπείνωση, τοιχογραφία λαϊκής τεχνοτροπίας του 18ου αι. Στο μέτωπο της δυτικής όψης είναι εντοιχισμένη λίθινη, τραπεζοειδής επιγραφή με τη χρονολογία 1646, έτος ανέγερσης του κτίσματος.

Το 1996 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του ναού σύμφωνα με τη μελέτη που εκπονήθηκε από το κλιμάκιο Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ[6] και εγκρίθηκε από τη ΔΑΒΜΜ. Συγκεκριμένα, αποκαταστάθηκε ο στατικός φορέας του κτιρίου με την πραγματοποίηση ενεμάτων και την τοποθέτηση στο δυτικό τοίχο μεταλλικού ελκυστήρα, ο οποίος συνδέει το βόρειο και νότιο τοίχο, και στη βάση της στέγης ξύλινου πλαισίου-«σενάζ». Κατασκευάστηκε δίριχτη, ξύλινη, κεραμοσκεπής στέγη. Οι όψεις του μνημείου αποκαταστάθηκαν με το τελικό αρμολόγημα, του οποίου η μορφή σταθμίστηκε με βάση το παλαιό που διατηρούνταν αποσπασματικά. Συμπληρώθηκε, επίσης, με ισχυρό κονίαμα ο βράχος που αποτελεί τη φυσική διαμόρφωση του δαπέδου. Κατασκευάστηκε νέα σανιδωτή θύρα, ενώ αντικαταστάθηκαν απλώς τα σαθρά ξύλα στο πανωκάσι της. Έγινε, τέλος, συγκράτηση των τοιχογραφιών.

Σωτηριάνικα

Ναός Αγίας Κυριακής

Πρόκειται για μονόχωρο δρομικό, καμαροσκέπαστο ναό με δίριχτη στέγη στη θέση Μαυρινίτσα (Πίν. 49 β). Η τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή με άφθονη χρήση πλίνθων. Οι ακμές του κτίσματος και οι παρειές των ανοιγμάτων είναι κατασκευασμένες από σκληρό, λαξευμένο πωρόλιθο. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Πάνω από την κόγχη της δυτικής εισόδου υπάρχει εντοιχισμένο εφυαλωμένο πινάκιο. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος. Στα χαμηλά μέρη εικονίζονται ολόσωμοι άγιοι (Πίν. 49 γ) και στην καμάρα σκηνές από το βίο της Αγίας Κυριακής. Ο ναός χρονολογείται στα μέσα του 13ου αι. και οι τοιχογραφίες στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου αι.[7].

Για την αντιμετώπιση των εκτεταμένων ζημιών, που υπέστη ο ναός κατά τους σεισμούς του 1986, συντάχθηκε από το κλιμάκιο Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ[8] μελέτη αποκατάστασης του μνημείου, η οποία εγκρίθηκε από τη ΔΑΒΜΜ. Οι εργασίες που ξεκίνησαν το Μάρτιο του 1996, συγχρηματοδοτήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μετά τη διάκριση της μελέτης και την ένταξη του έργου στο «Πρόγραμμα ενίσχυσης πειραματικών σχεδίων για τη διατήρηση της Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς. Θρησκευτικά μνημεία».

Εντός του έτους πραγματοποιήθηκαν: α) συγκρατήσεις των τοιχογραφιών και προστασία τους για όσο θα διαρκούσε το έργο, β) καθαρισμός της λιθοδομής, γ) τοπικές μικροσυμπληρώσεις της λιθοδομής, όπου ήταν επιβεβλημένο, και λιθοσυρραφές, δ) ενέματα στην τοιχοποιία, ε) αρμολογήματα, στ) συμπληρώσεις κεραμοπλαστικών στοιχείων της τοιχοποιίας και ζ) αποκατάσταση-ανακεράμωση της στέγης.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκαλύφθηκαν ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία για την ιστορία του μνημείου. Εμφανίστηκαν οι φάσεις της Αγίας Τράπεζας, η σημαντικότερη των οποίων, η βυζαντινή, ήταν ένας απλός αναβαθμός, που καταλάμβανε όλη την έκταση της κόγχης του Ιερού, ενώ ως επικάλυψη της πρόθεσης είχε χρησιμοποιηθεί αρχαίο αρχιτεκτονικό μέλος. Αποκαλύφθηκαν ακόμη, τμήματα της οδοντωτής ταινίας που περιέθεε το ναό. Ο εντοπισμός, επίσης, εφυαλωμένου κανατιού με γραπτά σπειρόμορφα μοτίβα, που ήταν εντοιχισμένο στο βόρειο τοίχο του ναού ως ακουστικό αγγείο και χρονολογείται στο 13ο αι., επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση του κτίσματος.

Προάστιο

Ναός Τριών Ιεραρχών[9]

Πρόκειται για μονόχωρο ναό, με τρίπλευρη εξωτερικά

6. Την ομάδα μελέτης αποτελούσαν οι: Κ. Αντωνάκος, αρχαιολόγος, Α. Παρίση, αρχιτέκτων, Κ. Ηλιόπουλος, πολιτικός μηχανικός και Μ. Γεωργούντζου, σχεδιάστρια.

7. Α. Καββαδία, Μια νέα βυζαντινή θέση στη Μάνη, Πελοποννησιακά ΙΖ', 1987-1988. Η ίδια μελετά και τις τοιχογραφίες του ναού και η αναφερόμενη χρονολόγηση βασίζεται σε παρατήρησή της.

8. Την ομάδα μελέτης αποτελούσαν οι: Κ. Αντωνάκος, αρχαιολόγος, Α. Παρίση, αρχιτέκτων, Κ. Ηλιόπουλος, πολιτικός μηχανικός, Ν. Αλεξάκης, τοπογράφος-μηχανικός και Μ. Γεωργούντζου, σχεδιάστρια.

9. Ν.Β. Δρανδάκης, Έρευναι εις την Μεσσηνιακήν Μάνην, ΠΑΕ 1976, σ. 23.

κόγχη Ιερού. Βρίσκεται εντός της αυλής της οικίας Σωτηρίου Ξεπαπαδέα. Αρχικά ήταν καμαροσκέπαστος αλλά σε μεταγενέστερη φάση, μετά την κατάρρευση του θόλου, καθώς και του νότιου τοίχου και τμήματος του δυτικού, στεγάστηκε με δίριχτη στέγη, η οποία είχε προσφάτως καταρρεύσει εκ νέου. Είναι χτισμένος κατά το ισόδομο σύστημα με μεγάλους λαξευτούς πωρόλιθους, ντόπιο υλικό που χαρακτηρίζει τα μνημεία του Προαστείου, και διαθέτει ελάχιστα ανοίγματα. Ο νότιος τοίχος μετά την κατάρρευσή του ανακατασκευάστηκε με τα ίδια υλικά, όπως δηλώνουν δόμοι με τοιχογραφίες που έχουν ενταχθεί άτακτα σε αυτόν. Το διαφορετικό αρμολόγημα διαχωρίζει πάντως με σαφήνεια τις δύο φάσεις του μνημείου. Το δάπεδο είναι λαξευμένο στο φυσικό βράχο. Η κτιστή Αγία Τράπεζα διαμορφώνεται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Οι τοιχογραφίες είναι λαϊκής τεχνοτροπίας, χαρακτηριστικής για τη Μάνη, και χρονολογούνται με επιγραφή στα 1743. Το ίδιο το κτίσμα μπορεί να αναχθεί στις αρχές του 18ου αι., ενώ η επισκευή του πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη του 19ου αι.

Η μελέτη αποκατάστασης εκπονήθηκε από το κλιμάκιο Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ[10] και εγκρίθηκε από τη ΔΑΒΜΜ. Οι προβλεπόμενες εργασίες ολοκληρώθηκαν εντός του 1996. Συγκεκριμένα, αντικαταστάθηκε η κατεστραμμένη ξύλινη δίριχτη στέγη με νέα και έγινε επικεράμωσή της με βυζαντινού τύπου, ημικολυμβητά, χειροποίητα κεραμίδια μεσαίου μεγέθους. Εξυγιάνθηκαν τα ανοίγματα του ναού και συμπληρώθηκε με πωρόλιθο το περιθύρωμα της εισόδου. Στερεώθηκαν επίσης οι τοιχογραφίες του μνημείου.

Κάτω Δολοί

Ναός Αγίου Βασιλείου

Πρόκειται για συνεπτυγμένο σταυροειδή με τρούλο ναό του 18ου αι., ο οποίος διασώζει στο εσωτερικό του αξιόλογες τοιχογραφίες και ξυλόγλυπτο τέμπλο. Κατά το 1996 πραγματοποιήθηκε καθαίρεση των σαθρών εσωτερικών επιχρισμάτων και εκ νέου επίχριση των τοίχων.

Λαδάς

Κωδωνοστάσιο ναού Παμμεγίστων Ταξιαρχών

Πυργόμορφο μεταβυζαντινό κωδωνοστάσιο, ύψ. 11,72 μ., με έξι στάθμες, εκ των οποίων οι τρεις συναποτελούν τη συμπαγή βάση, ενώ οι υπόλοιπες διατρυπώνται από τοξωτά ανοίγματα σε κάθε πλευρά τους. Χαμηλός τρουλίσκος συνιστά την επίστεψη του κτίσματος, που είναι δομημένο από λαξευτούς λίθους. Κατά το 1996 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του κωδωνοστασίου, που προέβλεπε η σχετική μελέτη του κλιμακίου Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ[11], η οποία εγκρίθηκε από τη ΔΑΒΜΜ. Συγκεκριμένα, ανακατασκευάστηκε η ανώτερη στάθμη του κωδωνοστασίου, που παρουσίαζε εμφανή προβλήματα αποδιοργάνωσης της κατασκευής της. Κατά την εργασία αυτή, ενσωματώθηκε στον πυρήνα των πεσσών και στα άλλα τμήματα οπλισμός από ανοξείδωτο χάλυβα, για αύξηση της αντοχής τους. Στο υπόλοιπο τμήμα του κωδωνοστασίου έγινε αντικατάσταση των σιδερένιων συνδέσμων με ανοξείδωτους.

Φιλιατρά

Ναός Ανάληψης[12]

Στο πλαίσιο σύνταξης μελέτης αποκατάστασης του ναού[13], πραγματοποιήθηκαν οι εγκεκριμένες με απόφαση της 5ης ΕΒΑ ερευνητικές εργασίες. Καθαιρέθηκαν τα νεωτερικά επιχρίσματα των όψεων, με αποτέλεσμα να διευκρινιστεί η οικοδομική ιστορία του κτίσματος. Διακρίνονται πλέον με σαφήνεια η βυζαντινή φάση, δομημένη κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, με πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο και η μεταβυζαντινή από αργολιθοδομή, με πώρινα λαξευτά πλαίσια ανοιγμάτων. Η τελευταία εντοπίζεται κυρίως στο ανώτερο τμήμα των τοίχων του ναού και στις περιοχές των ανοιγμάτων, των οποίων η μορφή υπέστη μεγάλες αλλοιώσεις στη φάση αυτή. Από τα αρχικά ανοίγματα εντοπίστηκαν: α) το τρίλοβο παράθυρο της κόγχης του Ιερού με τον πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο, του οποίου τη θέση κατέλαβε στη β΄ φάση μικρή φωτιστική θυρίδα με πώρινο πλαίσιο, β) το υπέρθυρο θύρας, το οποίο έχει μετατραπεί σε τοξωτό παράθυρο, και μονόλοβη φωτιστική θυρίδα – σήμερα φραγμένη – στο νότιο τοίχο και γ) ίχνος φωτιστικής θυρίδας στο βόρειο τοίχο. Σε νεωτερική επέμβαση αποδίδεται η διάνοιξη του ορθογώνιου παραθύρου της βόρειας όψης. Εκτε-

10. Την ομάδα μελέτης αποτελούσαν οι: Π. Καλαμαρά, αρχαιολόγος, Α. Παρίση, αρχιτέκτων και Μ. Γεωργούντζου, σχεδιάστρια.

11. Την ομάδα μελέτης αποτελούσαν οι: Κ. Ηλιόπουλος, πολιτικός μηχανικός, Ν. Αλεξάκης, τοπογράφος-μηχανικός.

12. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 140-141. Μ. Γκητάκος, Ο εις Φιλιατρά βυζαντινής εποχής σταυρεπίστεγος ναός της Αναλήψεως, Φιλιατρά 7, Μάιος 1958, σ. 17-27.

13. Την ομάδα μελέτης αποτελούν: Π. Καλαμαρά, αρχαιολόγος, Θ. Καλογερέα, αρχιτέκτων, Δ. Πίκουλα, πολιτικός μηχανικός, Ν. Αλεξάκης, τοπογράφος-μηχανικός, Π. Πολυχρονοπούλου, σχεδιάστρια.

ταμένες ήταν και οι τρεις ανασκαφικές τομές που πραγματοποιήθηκαν για τη διερεύνηση της κατάστασης των θεμελίων και του αρχικού δαπέδου του ναού. Η πρώτη, κατά μήκος της βόρειας πλευράς του μνημείου, αποκάλυψε τα θεμέλια τοιχίων που όριζαν ορθογώνιο χώρο, ο οποίος κάλυπτε όλη την έκταση της τομής. Εντός του χώρου αυτού βρέθηκε πήλινος πίθος μεγάλων διαστάσεων και επιμήκης λάξευση στο φυσικό βράχο που περιείχε ανθρώπινη ταφή. Στη δεύτερη ανασκαφική τομή, κατά μήκος της νότιας πλευράς, αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός σπαραγμάτων τοιχογραφιών, καθώς και θεμέλια τοιχίου κάθετου προς το νότιο τοίχο του ναού. Στο νότιο όριο της τομής και μέσα σε λάξευση στο φυσικό βράχο βρέθηκε δεύτερη ταφή. Η τρίτη τομή, που πραγματοποιήθηκε στο εσωτερικό του ναού, σε σημείο του δαπέδου όπου είχε διαταραχθεί η αρχική του διαμόρφωση, αποκάλυψε στρώμα καύσης που εκτεινόταν σε όλο το ανεσκαμμένο τμήμα.

Μελέτες αποκατάστασης μνημείων

Κατά το 1996 συνεχίστηκε η εκπόνηση από το κλιμάκιο Καλαμάτας της 5ης ΕΒΑ αναστηλωτικών μελετών για τα μνημεία της Μεσσηνίας (Κάστρο Καλαμάτας, Άγιος Πέτρος Καστάνιας, Μεταμόρφωση Νομιτσή, Κρυφό Σχολειό Μεγάλης Μαντίνειας, Μονή Μελέ Αρτεμισίας, Κοίμηση Θεοτόκου Μηλέας κ.ά.).

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΑΛΜΠΑΝΗ - ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΛΑΜΑΡΑ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

Ναοί επισημάνθηκαν[14] στο χωριό Ανώγεια του Ταϋγέτου αλλά και σε δύο οικισμούς του, τα Διπόταμα και τη Σωτήρα, ως εξής:

Ανώγεια

Ναός Αγίου Δημητρίου[15]

Είναι μονόχωρο, καμαροσκέπαστο κτίσμα με μεταγενέστερη προέκταση στα δυτικά. Εσωτερικά, την καμάρα συγκρατούν δύο ενισχυτικά σφενδόνια. Στην ανατολική πλευρά η αψίδα του Ιερού είναι ημικυκλική χαμηλά και τρίπλευρη ψηλότερα. Κατά μήκος της νότιας πλευράς του αρχικού ναού έχει προστεθεί μεταγενέστερα κτιστός ξυλόστεγος χώρος με ευρύ τοξωτό άνοιγμα στη νότια όψη του. Η πρόσβαση στο μνημείο γίνεται από θύρες εισόδου στο νότιο και στο δυτικό τοίχο. Η νότια θύρα με πλαίσιο από πελεκητούς λίθους έχει χαμηλό υπέρθυρο. Ψηλότερα διαμορφώνεται τυφλή αβαθής κόγχη, ενώ δεξιά της υπάρχει εγχάρακτη κτιτορική επιγραφή: *1877 ΦΡΕΥ 15/ΔΑΠΑ-ΝΗ/ΣΑΡ.Ν. ΜΕΝΟΥ/ΤΗ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓ/ΧΗΡ.Δ.ΜΕΝΟΥΤΗ.* Τη νότια όψη και την αψίδα του Ιερού διατρυπούν δίλοβα παράθυρα με ενιαία μονολιθική τοξωτή απόληξη. Εσωτερικά, στο κτιστό τέμπλο και στους πλάγιους τοίχους, σώζονται τοιχογραφίες έντονα δυτικότροπες. Στην παράσταση της ολόσωμης Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου, κάτω δεξιά, υπάρχει η χρονολογία *1883/Αὐγούστου 27.*

Διπόταμα[16]

Ναός Παναγίτσας

Μικρών διαστάσεων, μονόχωρο, ξυλόστεγο κτίσμα με ημικυκλική αψίδα Ιερού στα ανατολικά, την οποία διατρυπά μικρό φωτιστικό άνοιγμα. Εσωτερικά, στο πάχος του βόρειου τοίχου του Ιερού, διαμορφώνεται ημικυκλική κόγχη πρόθεσης. Στη δυτική πλευρά ανοίγεται θύρα εισόδου με μεγάλο μονολιθικό ανώφλι. Η τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή με χρήση πλίνθων, κυρίως στο νότιο τοίχο, τόσο στους κατακόρυφους όσο και στους οριζόντιους αρμούς. Στις γωνίες του ναού έχουν τοποθετηθεί μεγάλοι πελεκητοί λίθοι. Το μνημείο μπορεί να χρονολογηθεί στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Ναός Αγίου Αθανασίου (θέση Άνω Διπόταμα)

Μονόχωρος ναός που απολήγει ανατολικά σε ημικυκλική αψίδα Ιερού. Η κάλυψη γίνεται με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη. Εσωτερικά, στο Ιερό και σε τμήμα του βόρειου τοίχου, σώζονται τοιχογραφίες λαϊκής τεχνοτροπίας, που χρονολογούνται πιθανώς στο 19ο αι. Νεωτερικές κακότεχνες επεμβάσεις έχουν αλλοιώσει τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του μνημείου.

Ναός Προφήτη Ηλία (θέση Άνω Διπόταμα)

Το μικρό, μονόχωρο, καμαροσκέπαστο μνημείο έχει

14. Την καταγραφή των μνημείων και τη σύνταξη των λημμάτων έκανε η αρχαιολόγος της Εφορείας Ευαγγελία Πάντου.

15. Δ. Κατσαφάνας, Στη σκιά του Ταϋγέτου, Παλαιοπαναγιά, Ανώγεια και Ξηροκάμπι, Αθήνα 1989, σ. 365-366.

16. Ό.π., σ. 113-115.

υποστεί καθολική ανακαίνιση. Μοναδικά στοιχεία ενδεικτικά της παλαιότητάς του, είναι το στενό άνοιγμα της νότιας όψης που πλαταίνει προς τα μέσα εν είδει πολεμοθυρίδας και το πλαίσιο της εισόδου που ανοίγεται στα δυτικά και διαμορφώνεται από πελεκητούς μαρμαρόλιθους.

Ναός Αγίου Αθανασίου (θέση Άγιος Αθανάσιος)

Μονόχωρο κτίσμα με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη, ανακαινισμένο τα τελευταία χρόνια. Στο λίθινο ανώφλι της εισόδου που ανοίγεται στη δυτική πλευρά, μέσα σε δύο ορθογώνια πλαίσια τοποθετημένα σε οριζόντια διάταξη, διαβάζεται εγχάρακτη επιγραφή: *ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΔΑΠΑΝΗ / ΙΩΑΝΝΟΥ Α. ΑΝΤΡΕΟΥ / ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΟΥ ΤΟΥ ΠΑ/ΝΑΓΙΩΤΑΣ Ι·Π·Χ 1869.*

Ναός Άι-Γιαννάκη (θέση Άγιος Αθανάσιος)

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Ο ναός υπέστη σημαντική καταστροφή εξαιτίας χωματουργικών εργασιών για τη διάνοιξη δρόμου. Σήμερα σώζονται ο βόρειος τοίχος σε λιγότερο από το αρχικό ύψος, μικρό τμήμα του δυτικού στη συμβολή του με το βόρειο καθώς και τμήμα του ημικυκλίου της αψίδας, σε μικρό ύψος. Η τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή με παρεμβολή πλίνθων. Στην εσωτερική επιφάνεια του βόρειου τοίχου διατηρούνται γραπτοί διακοσμητικοί ρόμβοι χαμηλά, ενώ ψηλότερα είναι ορατά ζωγραφικά ίχνη από ένδυμα αγίου. Στο σωζόμενο τμήμα του ανατολικού τοίχου, εσωτερικά, διακρίνονται γράμματα επιγραφής. Ο ναός χρονολογείται πιθανώς στο 18ο αι.

Σωτήρα[17]

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Πρόκειται[18] για μονόχωρο δρομικό, ξυλόστεγο ναό με ημικυκλική αψίδα Ιερού, την εξωτερική επιφάνεια της οποίας διαρθρώνουν πλαστικά πέντε τυφλά αψιδώματα με λαξευτά τρίλοβα τοξύλλια. Η βόρεια και η δυτική του πλευρά εδράζονται σε βράχο. Θύρες εισόδου ανοίγονται στους πλάγιους τοίχους. Η βόρεια θύρα, τοξωτή με λαξευμένους διακοσμητικούς ρόμβους στο υπέρθυρό της, εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο που είναι χτισμένο επιμελώς από πελεκητούς λίθους και πάνω υπάρχει τυφλή αβαθής κόγχη. Ανάλογη είναι η μορφολογία και της νότιας θύρας. Μεγάλα ορθογώνια παράθυρα ανοίγονται στο βόρειο, νότιο και δυτικό τοίχο. Η επίστεψή τους είναι τοξωτή, άλλοτε μονολιθική (δυτικό παράθυρο) και άλλοτε από πελεκητούς λίθους ημικυκλικά διαταγμένους (βόρειο και νότιο παράθυρο). Ο φωτισμός του Ιερού γίνεται από δίλοβο άνοιγμα, με σκαλισμένα τα τόξα των λοβών του σε μονοκόμματο λίθο. Το μνημείο χρονολογείται πιθανώς στις αρχές του 19ου αι. Στο τέμπλο του ναού καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

1. Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, διαστ. 0,637×0,87 μ. Κάτω αριστερά υπάρχει η επιγραφή: *ἐζωγραφίσθη οἱ παρού/σα οἰκώνα διά χειρός / Ζαχαρία Βαλέττα Κρ/τός 1872 / Ἰουλίου 25.*
2. Ένθρονη Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος, διαστ. 0,62×0,70 μ. Χαμηλά η επιγραφή: *Δέϊσης τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου καί τῆς (συ)ζήγου αὐτῶ Σταθούς καί Παναγιώτου. Ἔργο Π. 189.*
3. Χριστός Παντοκράτορας, διαστ. 0,63×1,025 μ.
4. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,64×1,025 μ.

Καταγράφηκε επίσης φορητή τριζωνη εικόνα, διαστ. 0,53×0,90 μ. (ζωγραφική σε μουσαμά). Επάνω εικονίζεται η Δέηση και στις κάτω ζώνες από τρεις άγιοι (Βασίλειος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Γρηγόριος ο Θεολόγος και Γεώργιος, Νικόλαος, Δημήτριος).

Περιβόλια

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ευρύς, μονόχωρος ναός που έχει υποστεί νεωτερικές κακότεχνες επεμβάσεις (προσθήκη κεραμοσκεπούς προστώου στη νότια πλευρά, σοβάτισμα της τοιχοποιίας κτλ.). Στην ανατολική πλευρά εξέχουν τρεις ημικυκλικές αψίδες, την επιφάνεια των οποίων διατρέχει στο ένα τρίτο του ύψους τους λίθινη ζώνη. Μεγάλο τοξωτό παράθυρο διατρυπά την κεντρική αψίδα, ενώ τις πλάγιες από ένα μικρό, επίμηκες φωτιστικό άνοιγμα. Η πρόσβαση γίνεται από θύρα εισόδου στη νότια πλευρά.

Πέτρινο πηγάδι, πλησίον του ναού του Αγίου Γεωργίου αποτελείται από υπερυψωμένο κυκλοτερές πλακόστρωτο με κυλινδρικό στόμιο στο μέσον του. Το στόμιο παρουσιάζει τοιχοδομία από αργολιθοδομή προς το εξωτερικό, ενώ εσωτερικά έχει διαμορφωθεί με ξερολιθιά και απολήγει σε μεγάλες τραπεζιόσχημες πλάκες.

Ναός Ταξιαρχών

Είναι μεγάλο μονόχωρο κτίσμα με ημικυκλική αψίδα Ιερού που εξέχει ανατολικά. Επεμβάσεις των τελευταίων ετών έχουν αλλοιώσει τα μορφολογικά και κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά. Στη νότια όψη με δυσκολία

17. Ό.π., σ. 115-118.
18. Ό.π., σ. 118-120.

διακρίνεται κάτω από το επίχρισμα εγχάρακτη κτιτορική επιγραφή: *ΕΚ ΝΕΟΥ / ΕΚΑΤΑΣΚΕΒΑΣΘΗ / ΕΙΣ ΤΑ 1893 ΥΠΟ ΗΛ. Ι. ΚΑ / ΛΑΒΡΥΤΙΝΟΥ Ο ΚΤΙΣΤΗΣ / ΠΑΝΑΓ. Κ. ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ.*

Ναός Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου

Πρόκειται για μονόχωρο κτίσμα μεταβυζαντινών χρόνων με τρεις ημικυκλικές αψίδες Ιερού και μεταγενέστερη προέκταση στα δυτικά. Η κάλυψη γίνεται με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη. Στη νότια όψη ανοίγονται θύρα εισόδου και μεγάλο ορθογώνιο παράθυρο με πλαίσια από πελεκητούς μαρμαρόλιθους. Την κεντρική αψίδα διατρυπά δίλοβο άνοιγμα, ενώ τις πλάγιες από μία επιμήκης φωτιστική θυρίδα. Και τις τρεις αψίδες διατρέχει λίθινη ταινία. Ο ναός, εκτός από τους γωνιόλιθους στις ακμές των τοίχων και τα πλαίσια των ανοιγμάτων, είναι επιχρισμένος. Ανεπίχριστη παραμένει και η χρονολογία κτίσης του μνημείου που έχει χαραχθεί στα γωνιακά τρίγωνα κεραιών λατινικού σταυρού: *ΤΗ 11/ Φεβρου/18/78.*

Λογκανίκος

Ναός Ανάληψης

Μονόχωρος, καμαροσκέπαστος ναός με μικρών διαστάσεων αψίδα Ιερού, ορθογωνικής διατομής, η οποία διαμορφώνεται στο ανώτερο τμήμα του ανατολικού τοίχου και δεν απολήγει στο έδαφος (Πίν. 50 α). Η τοιχοποιία συνίσταται από αργούς λίθους και πλίνθους, ενώ η αψίδα εξαίρεται με πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης. Ο ναός μπορεί να χρονολογηθεί στους βυζαντινούς χρόνους και παρουσιάζει, ως προς την τοιχοδομία, ομοιότητα με τους υπόλοιπους βυζαντινούς ναούς του Λογκανίκου. Στα δυτικά, διώροφο πρόσκτισμα της ίδιας εποχής με το ναό, ενώ στην ανατολική πλευρά σωζόμενα οικοδομικά λείψανα ίσως ανήκουν σε παρεκκλήσι.

Νέος Μυστράς

Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, θέση Βούβαλοι και η υποκείμενη κρήνη

Ο ναός κηρύχθηκε ως αρχαίο μνημείο και η κρήνη ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Μονόχωρος ναός με δύο ημικυκλικές αψίδες και τμήμα της τρίτης στα ανατολικά και δίριχτη στέγη (Πίν. 50 β). Διακρίνονται δύο, τουλάχιστον, οικοδομικές φάσεις· στην παλαιότερη, που ανάγεται στα όψιμα υστεροβυζαντινά χρόνια, ανήκει η ανατολική όψη του μνημείου, με τοιχοποιία από αργολιθοδομή, ενώ στα ανώτερα μέρη παρατηρείται, κατά τόπους, ένα αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής και κεραμοπλαστικός διάκοσμος (οδοντωτή ταινία και κόσμημα που απομιμείται δενδρύλλιο). Οι υπόλοιποι τοίχοι του ναού καθώς και ο τρόπος στέγασης ανήκουν σε μεταγενέστερη εποχή και δεν παρουσιάζουν μορφολογικό ενδιαφέρον. Η τοξωτής μορφής κρήνη στα βορειοανατολικά του ναού φέρει εντοιχισμένη στο κατώτερο τμήμα της σαρκοφάγο ρωμαϊκής εποχής, που κοσμείται με ανάγλυφες γυμνές ανδρικές μορφές, γιρλάντες και ζώα και ανάγεται στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΟΙΤΥΛΟΥ

Κούνος

Ναός Αγίας Κυριακής

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο, με ζώνη προστασίας 15 μ. γύρω του. Μονόχωρο καμαροσκεπές ναΰδριο, με μονόλοβο κωδωνοστάσιο νησιώτικου τύπου στη δυτική όψη. Μορφολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το περιθύρωμα της εισόδου από λαξευμένους μαρμαρόλιθους και το χαρακτηριστικό για τη Μάνη, ημικυκλικά διαμορφωμένο από πελεκητούς λίθους, ανακουφιστικό τόξο. Διατηρούνται τοιχογραφίες λαϊκής τέχνης των αρχών του 19ου αι., ενώ στην ίδια εποχή μπορεί να χρονολογηθεί και η ανέγερση του ναού.

Άλικα

Ναός Ευαγγελίστριας

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Μονόχωρος[19] καμαροσκέπαστος ναός, χτισμένος με αργολιθοδομή. Τα πλαίσια των ανοιγμάτων διαμορφώνουν πελεκητοί μαρμαρόλιθοι. Στις ακμές των τοίχων έχουν τοποθετηθεί μεγάλοι ελαφρά κατεργασμένοι γωνιόλιθοι. Η πρόσβαση γίνεται από θύρα εισόδου στο νότιο τοίχο. Στο εσωτερικό (αψίδα, κτιστό τέμπλο) σώζονται αποσπασματικά τοιχογραφίες λαϊκής τέχνης, που ανάγονται στις αρχές του 19ου αι. Μια σειρά από άναρχες επεμβάσεις των τελευταίων ετών στο μνημείο και στο περιβάλλον του, έχουν αλλοιώσει σε σημαντικό βαθμό τη μορφή του.

19. Ν.Β. Δρανδάκης - Σ. Καλοπίση - Μ. Παναγιωτίδη, Έρευνα στη Μάνη, ΠΑΕ 1979, σ. 207.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ

Κακουρέικα

Ναός Αγίου Βασιλείου

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Πρόκειται για μονόχωρο, επίμηκες κτίσμα με ημικυκλική αψίδα Ιερού που εξέχει ανατολικά και συμφυές μονόλοβο κωδωνοστάσιο στη δυτική πλευρά. Η κάλυψη γίνεται με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη. Θύρες εισόδου ανοίγονται στη δυτική και νότια όψη. Ο ναός έχει χτιστεί με αργολιθοδομή. Στις ακμές των τοίχων γίνεται χρήση λαξευμένων γωνιόλιθων. Τις απολήξεις της τοιχοποιίας περιτρέχει λίθινο γείσο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπραγμάτευση των πλαισίων των ανοιγμάτων. Η νότια ορθογώνια θύρα εγγράφεται σε ευρύτερο τοξωτό πλαίσιο, που διαμορφώνεται σε αβαθή υποχώρηση από την επιφάνεια του τοίχου. Πελεκητοί λίθοι γεμίζουν το τύμπανο στο οποίο ανοίγεται τετράγωνη κόγχη με χαραγμένη τη χρονολογία κτίσης 1824. Ανάλογη είναι η μορφολογία της δυτικής θύρας που εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο.

Βάχλια

Μονή Αγίας Παρασκευής

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Το καθολικό είναι μονόχωρο κτίσμα με ημικυκλική αψίδα Ιερού και δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη. Επάλληλες στρώσεις επιχρίσματος καλύπτουν τις όψεις του. Στο εσωτερικό διατηρείται ξυλόγλυπτο τέμπλο με εικόνες λαϊκού χαρακτήρα που ανάγονται στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αι. Τα κελιά, που αναπτύσσονται σε δύο ορόφους διαγράφοντας σε κάτοψη σχήμα Π, δεν έχουν κατασκευαστεί όλα στην ίδια χρονική περίοδο. Ο αρχικός πυρήνας τους εντοπίζεται στο βορειοδυτικό τμήμα του συγκροτήματος. Εκεί παρατηρούνται ενδιαφέροντα μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία: πολεμοθυρίδες, πλαίσια ανοιγμάτων που διαμορφώνονται από λαξευμένους λίθους άλλοτε με ευθύγραμμη και άλλοτε με ημικυκλική απόληξη, χρήση λαξευμένων γωνιόλιθων, επικάλυψη στεγών με σχιστολιθικές πλάκες – τρόπος κάλυψης που επιχωριάζει στην ορεινή Γορτυνία – κτλ. Σύμφωνα με την αρχιτεκτονική, την τοιχοδομία και τα επί μέρους μορφολογικά στοιχεία, η μονή Αγίας Παρασκευής χρονολογείται στις αρχές του 19ου αι.

Στα βορειοδυτικά και σε άμεση γειτνίαση με τη μονή διασώζονται μονόχωρος λιθόκτιστος ναΐσκος που επικαλύπτεται με σχιστολιθικές πλάκες, λιθόκτιστο ισόγειο κτίσμα, δεξαμενή και αλώνι.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ

Ωριά

Ναός Αγίου Γεωργίου (κοιμητηριακός)

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με ημικυκλική αψίδα Ιερού. Είσοδοι ανοίγονται στη νότια και δυτική όψη. Εσωτερικά, οι πλάγιοι τοίχοι διαρθρώνονται με τέσσερα τυφλά αψιδώματα ο καθένας. Γύψινα στοιχεία που αποδίδουν γεωμετρικά σχήματα, ανθικά μοτίβα και πτερωτές κεφαλές αγγέλων, εκτελεσμένα σε πλούσια χρωματική κλίμακα επηρεασμένη από το νεοκλασικό λεξιλόγιο (ώχρα, γαλάζιο και ροζ χρώμα), καλύπτουν τα ανώτερα τμήματα του ναού από τη γένεση της καμάρας και πάνω. Τις υπόλοιπες επιφάνειες κοσμεί ζωγραφική των ημερών μας που αποδίδει ορθομαρμάρωση. Το μνημείο θα μπορούσε να χρονολογηθεί στην όψιμη μεταβυζαντινή περίοδο (19ος αι.).

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Τρίπολη

Ναός Μεταμόρφωσης (κοιμητηριακός)

Συνδυασμός τρίκλιτης βασιλικής στο ισόγειο και σταυροειδούς ναού στον όροφο, με εξέχουσες τις πλάγιες κεραίες του σταυρού και οκτάπλευρο τρούλο. Στα ανατολικά διαμορφώνονται τρεις τρίπλευρες αψίδες. Στη δυτική πλευρά, εκατέρωθεν της κεραίας του σταυρού, υψώνονται δύο κωδωνοστάσια. Το τέμπλο και τα εικονοστάσια του ναού είναι ξυλόγλυπτα, επιχρυσωμένα, με εικόνες των αξιόλογων αγιογράφων του β΄ μισού του 19ου αι., Κων/νου Ευστρατίου και Νικολάου Τζακονόπουλου. Το μνημείο χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αι.

Πρόκειται για το κατεξοχήν κοιμητήριο της Τρίπολης, στενά συνδεδεμένο με την ιστορία του τόπου κατά την Επανάσταση του 1821. Αρκετά από τα ταφικά μνημεία αποτελούν ενδιαφέροντα δείγματα της νεοελληνικής γλυπτικής, ενώ και οι επιτάφιες επιγραφές προσφέρουν στοιχεία για την πόλη και τους κατοίκους της. Το ενοριακό κοιμητήριο κηρύχθηκε ως έργο που χρήζει ειδικής κρατικής προστασίας.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΡΓΟΥΣ

Πυργέλα

Ναός Αγίου Νικολάου

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο, με ζώνη προστασίας 10 μ. γύρω του. Σταυρεπίστεγος ναός τύπου Α1, με τρίπλευρη αψίδα και μεταγενέστερο νάρθηκα (Πίν. 50 γ). Ξύλινο τέμπλο με εικόνες του 19ου αι. Το μνημείο χρονολογείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΥΠΛΙΑΣ

Άρεια

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Το μνημείο κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο, με ζώνη προστασίας 10 μ. γύρω του. Μονόχωρος δρομικός ναός, με τρίπλευρη αψίδα και δικλινή στέγη. Στα νοτιοδυτικά του ναού υψώνεται μαρμάρινο κωδωνοστάσιο, που θυμίζει έργα τηνιακής γλυπτικής. Χρονολογείται στα 1866, σύμφωνα με επιγραφή. Οι τοιχογραφίες ανάγονται στις αρχές του 20ού αι. και οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου στο 19ο αι.

Λευκάκια

Ναός Υπαπαντής του Χριστού

Κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο, με ζώνη προστασίας 10 μ. γύρω του. Μονόχωρος δρομικός ναός, με τρίπλευρη αψίδα και δίριχτη στέγη. Οι τοιχογραφίες ανάγονται στις αρχές του 20ού αι. και το ξυλόγλυπτο τέμπλο, έργο του ξυλογλύπτη Βαράγκη, χρονολογείται στα 1908, σύμφωνα με επιγραφή. Ο ναός παρουσιάζει ομοιότητες με άλλα μνημεία της περιοχής του β΄ μισού του 19ου αι.

Ναύπλιο

Τούρκικα λουτρά (χαμάμ)

Το μνημείο είναι ιδιοκτησία του δήμου Ναυπλίου και βρίσκεται στη συμβολή των οδών Καποδιστρίου και Πλάτωνος. Τα σωζόμενα λείψανα του συγκροτήματος αποτελούνται από ορθογώνια θολοσκέπαστη αίθουσα, που αντιστοιχεί στον τρίτο θερμαινόμενο χώρο των λουτρών που επικοινωνεί με άλλο χώρο, από τον οποίο διατηρούνται ορισμένα μόνο μέρη της τοιχοποιίας. Νεότερα προσκτίσματα υπάρχουν στη δυτική όψη του κτίσματος. Το συγκρότημα χρονολογείται στους χρόνους της Β΄ Τουρκοκρατίας (1715-1822).

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

Άνθεια

Οικισμός Αίπειας, (ελαιοτριβείο Μπουλμέτη - Γκίζα)

Συγκρότημα με δύο μεγάλους χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους και δύο περιβόλους, ένα μικρό και ένα μεγαλύτερο, που ανάγεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Αρτεμισία

Θέση Μαντζίνια (γεφύρι του ποταμού Νέδοντα)

Γεφύρι μεταβυζαντινής περιόδου. Συνίσταται από δύο καμάρες χτισμένες με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, τα τόξα των οποίων διαμορφώνονται με πλακόμορφες σχιστολιθικές πλάκες ακτινωτά τοποθετημένες.

Δολοί

Οικισμός Άνω Δολών (μονή Αγίου Νικήτα)

Καθολικό τύπου ελεύθερου σταυρού, με οκτάπλευρο τρούλο και μονόλοβο κωδωνοστάσιο. Σώζεται το βορειοανατολικό τμήμα του περιβόλου με το διαβατικό και τα ημιερειπωμένα κελιά στη νότια πλευρά. Ο ναός είναι κατάγραφος και διασώζει κτιτορική επιγραφή (1752).

Οικισμός Κάτω Δολών (ναός Αγίου Νικολάου εντός ιδιοκτησίας Καμαρινέα)

Μονόχωρος, ξυλόστεγος ναός με δίριχτη στέγη και τρίπλευρη αψίδα Ιερού. Βρίσκεται εντός του περιβόλου του πύργου Κετσέα και ήταν κατάγραφος. Μεγάλο μέρος των τοιχογραφιών σώζεται μέχρι σήμερα. Δημοσιευμένη κτιτορική επιγραφή, που δεν είναι πια εμφανής, χρονολογεί το ναό στο 1785.

Εξωχώρι

Ναός Αγίου Δημητρίου (παρεκκλήσιο ναού Υπαπαντής)

Μονόχωρος, καμαροσκέπαστος ναός με ημικυλινδρική αψίδα Ιερού. Κατάγραφος με τοιχογραφίες του 18ου αι.

Καλαμάτα

Οδός Κυριακού 2 (μανδρότοιχος της οικίας Ευταξοπούλου-Φέγκερ, πρώην Αναστασοπούλου)

Ψηλός τοίχος με πολεμίστρες που ανάγεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Καρυοβούνι

Πύργος Αναστασίου Γούδελη

Τριώροφος, ημιερειπωμένος πύργος, τετράγωνης κάτοψης, με τοξωτά παράθυρα που έχουν πώρινα πλαίσια και κεραμική ταινία στα τόξα. Στο πάχος της τοιχοποιίας σχηματίζονται ερμάρια, ενώ στις όψεις του πύργου διακρίνονται πολεμίστρες. Χρονολογείται στο 18ο αι.

Κέντρο

Οικισμός Ανατολικού, θέση Ράχη (κτίριο ιδιοκτησίας Γ. Γιαννούκου)

Ορθογώνιο μακρόστενο λιθόκτιστο κτίριο σε δύο στάθμες (κατώι και ανώι) με τοίχους διάτρητους από πολεμίστρες, απλές και δίδυμες, και τετράγωνο πρόσκτισμα στην ανατολική πλευρά. Χρονολογείται στην προεπαναστατική περίοδο.

Οικισμός Χώρας (ναός Αγίου Βασιλείου)

Ερειπωμένο μονόχωρο ναΰδριο με ημικυκλική κόγχη, που τοποθετείται στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Λαγκάδα

Θέση Τσικουλιάνικα (ναός Κοίμησης της Θεοτόκου)

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με δύο θύρες εισόδου και πυργοειδές δίλοβο κωδωνοστάσιο. Σώζονται τοιχογραφίες λαϊκής τέχνης σε κακή κατάσταση. Ο ναός χρονολογείται στα μέσα του 18ου αι.

Ναός Αγίας Παρασκευής

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, επιχρισμένος εσωτερικά και εξωτερικά με ασβεστοκονίαμα. Ο ναός χρονολογείται στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Ναός Αγίων Πάντων

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, με ημικυκλική κόγχη, η οποία καλύπτεται με βυζαντινές κεραμίδες και τίκλες στην περιφέρεια. Ο ναός χρονολογείται στο 18ο αι. και φέρει τοιχογραφίες του ίδιου αιώνα, λαϊκής τεχνοτροπίας.

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου

Ναός συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος, με οκτάπλευρο τρούλο, τρίπλευρη εξωτερικά κόγχη Ιερού και πυργοειδές κωδωνοστάσιο στη νοτιοδυτική γωνία της στέγης. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αι.

Ναός Αγίου Στρατήγου

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με τρίπλευρη εξωτερικά αψίδα Ιερού. Χρονολογείται στο 18ο αι. Σώζονται τοιχογραφίες λαϊκής τέχνης του 18ου αι.

Πήδημα

Ναός Αγίας Κυριακής

Σταυρεπίστεγος ναός του τύπου Α1 σύμφωνα με την κατάταξη του Ορλάνδου, με ημιεξαγωνική εξωτερικά κόγχη (Πίν. 50 δ). Διαθέτει λίγα ανοίγματα, που περιβάλλονται από μία ή δύο σειρές ακτινωτά τοποθετημένων πλίνθων και από οδοντωτή ταινία. Τα ανώτερα τμήματα του μνημείου είναι χτισμένα κατά το αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης και φέρουν πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Έχει υποστεί σημαντικές μεταγενέστερες επεμβάσεις, όπως η κεράμωση, το προστώο και το κτιστό τέμπλο. Με βάση τα μορφολογικά του στοιχεία ανάγεται στα τέλη του 13ου-αρχές 14ου αι. Ο ναός είναι κατάγραφος και οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στην περίοδο ανέγερσής του, αν και η ολοκληρωμένη μελέτη τους προϋποθέτει εργασίες συντήρησης.

Προάστιο

Ναός Αγίου Αθανασίου

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, με ημικυλινδρική εξωτερικά κόγχη Ιερού, χτισμένος με ντόπιους λαξευτούς πωρόλιθους. Χρονολογείται στο 18ο αι., όπως και η σωζόμενη στο εσωτερικό του τοιχογραφία.

Σωτηριάνικα

Γέφυρα Κοσκάρακας

Βρίσκεται ακριβώς κάτω από τη νεότερη γέφυρα του δρόμου Καλαμάτας-Καρδαμύλης και αποτελείται από μία καμάρα που εδράζεται επί του φυσικού βράχου, χτισμένη από ημικατεργασμένους πλακαρούς λίθους και ασβεστοκονίαμα.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

Αγριλιά

Ναός Αγίου Νικολάου

Μονόχωρος, με δίριχτη στέγη, τρεις ημικυλινδρικές αψίδες Ιερού και ιδιαίτερα αξιόλογα ξυλόγλυπτα. Ο ναός χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αι.

Αριστοδήμειο

Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης

Μεγάλος μονόχωρος ναός με δίριχτη στέγη και τριώροφο κωδωνοστάσιο στη νοτιοδυτική γωνία. Φέρει αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο και χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αι.

Θέση Μπουρνάζι, ναός Αγίου Νικολάου

Μικρός σταυρεπίστεγος ναός με πολλές επεμβάσεις, ο οποίος διατηρεί από το αρχικό κτίριο σημαντικά τμήματα των τοίχων, ίχνη τοιχογραφιών και το δίλοβο παράθυρο του τυμπάνου της εγκάρσιας καμάρας, με μαρμάρινο αμφικιονίσκο μεσοβυζαντινών χρόνων. Η αρχική φάση του κτίσματος χρονολογείται στο 14ο αι.

Διόδια

Θέση Παλιόπυργος (οχυρό συγκρότημα σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Α. Νικολόπουλου)

Αποτελείται από διώροφο πύργο στην κορυφή χαμηλού λόφου και τείχος περιμετρικά του πύργου. Ανάγεται στην υστεροβυζαντινή περίοδο.

Κεφαλόβρυσο

Ναός Γενεθλίου Θεοτόκου

Μονόχωρος ναός με δίριχτη στέγη και ημικυλινδρική εξωτερικά αψίδα Ιερού, στην οποία ανοίγεται δίλοβη φωτιστική θυρίδα. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αι.

Ναός Αγίου Ιωάννου Θεολόγου

Μονόχωρος ναός με στέγη που έχει σταυροειδή διάταξη και ημικυλινδρική αψίδα Ιερού. Διατηρεί μεταβυζαντινές τοιχογραφίες του 18ου αι. στο χώρο του Ιερού. Ο αρχικός πυρήνας του ναού χρονολογείται στη μεταβυζαντινή περίοδο, αλλά έχει υποστεί νεωτερικές επεμβάσεις.

Στέρνα

Ναός Αγίου Θεοδώρου

Ναός μονόχωρος με δίριχτη στέγη και ημικυλινδρική κόγχη Ιερού, στην οποία σώζονται υστεροβυζαντινές τοιχογραφίες. Έχει υποστεί πολλές νεωτερικές επεμβάσεις. Νότια του ναού σώζονται τα λείψανα παλαιοχριστιανικής εκκλησίας.

Στρέφι

Οικισμός Χρυσοφόρας, ναός Παναγίας

Μονόχωρος, ξυλόστεγος, καμαροσκέπαστος ναός με τρεις ημικυλινδρικές αψίδες και νεότερο κωδωνοστάσιο. Στο ανώφλι της θύρας εισόδου είναι χαραγμένη η χρονολογία 1884, ενώ στη βόρεια όψη του ναού έχει ενταχθεί τμήμα τοίχου προϋπάρχοντος μνημείου με πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία και κεραμοπλαστικά κοσμήματα. Ο ναός σώζει δύο οικοδομικές φάσεις, η νεότερη ανάγεται στα τέλη του 19ου αι. και η αρχική στη μεσοβυζαντινή περίοδο.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΛΙΑΣ

Βασιλίτσι

Θέση Θεοτόκος περιοχής Σέλιτσας (ναός Θεοτόκου)

Ερειπωμένος, δίδυμος, καμαροσκέπαστος ναός με δύο ημικυλινδρικές εξωτερικά αψίδες και ορθογώνιο νάρθηκα. Ο ναός χρονολογείται στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Φαλάνθη

Οικισμός Χωματερού (μονή Παναγίας Γριβιτσιανής ή Αγίων Θεοδώρων)

Ο αρχικός ναός είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος δικιόνιος και χρονολογείται στο τέλος του 12ου-αρχές 13ου αι. Στο 16ο αι. προστίθεται ο νάρθηκας. Ο ναός ήταν κατάγραφος με τοιχογραφίες του β΄ μισού του 16ου αι., μεγάλο μέρος των οποίων έχει επιχρισθεί.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ

Φιλιατρά

Ναός Παναγίας Βλαχέρνας

Μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική με δίριχτη στέγη και εντοιχισμένους δόμους με τοιχογραφίες της υστεροβυζαντινής περιόδου στο βόρειο τοίχο. Ο ναός χρονολογείται στα τέλη του 18ου ή στις αρχές του 19ου αι.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στη διάρκεια του χρόνου αυτού οργανώθηκαν και εξοπλίστηκαν το εργαστήριο συντήρησης ξυλογλύπτων και φορητών εικόνων, καθώς και το εργαστήριο συντήρησης μεταλλικών, κεραμικών και λίθινων αντικειμένων.

Έγινε καταγραφή της κατάστασης διατήρησης των αντικειμένων του Μπενακείου Μουσείου Καλαμάτας.

Συμπληρωματική συντήρηση τοιχογραφιών πραγματοποιήθηκε στις παρακάτω εκκλησίες της Καλαμάτας: Αγίους Αποστόλους, καθολικό της μονής Αγίου Κωνσταντίνου, Άγιο Χαράλαμπο, Άγιο Δημήτριο, Άγιο Σώζοντα και Αγία Κυριακή.

Έγινε έλεγχος των εξωτερικών επιχρισμάτων των περιθυρωμάτων του ναού Αγίου Νικολάου - Αγίου Αθανασίου Φραγκόλιμνας, στερέωση τοιχογραφιών και επανατοποθέτηση αποτοιχισμένου τμήματος τοιχογραφίας στο ναό Αγίας Κυριακής στα Σωτηριάνικα και συντήρηση τοιχογραφιών στο ναό Αγίου Γεωργίου Πεδιωτών στα Φιλιατρά.

Συντηρήθηκαν οι δράκοι από την επίστεψη τέμπλου του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Καρδαμύλης. Τέλος, στερεώθηκαν λείψανα τοιχογραφιών σε δόμους, που σε β΄ χρήση είχαν τοποθετηθεί τυχαία ως οικοδομικό υλικό στο ναό της Αναλήψεως Φιλιατρών και συντηρήθηκαν τοιχογραφημένα κονιάματα προερχόμενα από την ανασκαφή του ίδιου ναού.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΛΑΜΑΡΑ - ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΑΛΜΠΑΝΗ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

Ανώγεια

Ναός Αγίου Δημητρίου

Στο ναό καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

1. Άγιος Δημήτριος, διαστ. 1,03×0,71 μ., πιθανώς του τέλους του 19ου αι.

2. Παναγία Βρεφοκρατούσα με την επωνυμία *«Ἡ Ἐλεούσα»*, διαστ. 1,24×0,705 μ., *Ἔργο/Ἀλατσά/Ἀναβρυτή 1940.*

3. Άγιος Δημήτριος, διαστ. 1,63×0,80 μ. (χωρίς την κορνίζα), *Ἔργον Δημητρίου Ἠλ. Ἀλατσά / Ἀναβρυτή Σπάρτης 1930.* Κάτω αριστερά υπάρχει η αφιερωματική επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Ἀντώνας Π. Βαρουξή./ Εἰς αἰωνίαν μνήμην αὐτῆς.*

Περιβόλια

Ναός Αγίου Γεωργίου

Στο κτιστό τέμπλο οι εικόνες είναι νεότερες, του ζωγράφου Π. Λαζαρή και σύμφωνα με επιγραφές ανάγονται στα έτη 1959 και 1960. Το βημόθυρο της Ωραίας Πύλης φέρει γραπτή παράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (διαστ. 1,30×1,89×0,02 μ.). Κάτω δεξιά υπάρχει η επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Ἠλία Πυρνοκοκά* και χαμηλά η υπογραφή του καλλιτέχνη: *Ἔργον Ἠλία Δ. Ἀλατσά Ἀναβρυτή 1921.* Στη μεταλλική επιφάνεια του καταπετάσματος της Ωραίας Πύλης, έχει ζωγραφιστεί ο Χριστός, *Ἄρτος τῆς Ζωῆς* (διαστ. 1,01×0,865 μ.). Κάτω δεξιά υπάρχει η επιγραφή: *Ἔργον / Ἠλία Δ. Ἀλατσᾶ / Ἀναβρυτή Σπάρτης / 1924.* Στο προσκυνητάρι καταγράφηκε εικόνα του αγίου Γεωργίου (διαστ. 0,475×0,73 μ.). *Ἔργον Δημητρίου Ἠλ. Ἀλατσᾶ, Ἀναβρυτή.* Δεξιά αναπτύσσεται αφιερωματική επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Βασιλικῆς / χήρας Δημ. Μοσχοβίτη. Καί / τῶν τέκνων αὐτῆς Γεωργ- / ίου, Ἰωάννου, Νικολά- / ου, Κωνσταντίνου, Ἀρισ / τείδου, Ἀστρινῆς, και / Πηνελόπης. / 1934.*

Στους πλάγιους τοίχους του ναού έχουν αναρτηθεί νεότερες εικόνες, ζωγραφικό απείκασμα του θρησκευτικού συναισθήματος της εποχής τους. Μορφολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ξύλινα πλαίσιά τους, στα οποία, με τη χρήση γύψου, μορφώνονται ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα που χρωματίζονται στη συνέχεια. Σημαντικές είναι οι ακόλουθες:

1. Οι άγιοι Κων/νος και Ελένη, διαστ. 0,485×0,72 μ. *Ἔργον Δημητρ. Ἠλ. Ἀλατσᾶ / Ἀναβρυτή. / 1934.* Στο κάτω μέρος της εικόνας η επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Εὐθυμίου Κ. Θελιώτη τῆς συζύγου αὐτοῦ Γιανούλας τῶν τέκνων Παναγιώτου Λάμπρου Ἀγγελικῆς.*

2. Ο Προφήτης Ηλίας, διαστ. 0,475×0,685 μ. *Ἔργον Ἠλία Ἀλατσᾶ.* Στο κάτω μέρος της εικόνας η επιγραφή: *Ἡ Ἁγία αὕτη εἰκών ἐζωγραφήθη δι' ἐξόδων Ἠλία Πυρνοκοκά μετά τῆς συζύγου καί τέκνων.*

3. Ο άγιος Νικόλαος, διαστ. 0,48×0,73 μ. *Ἔργον Δημητρίου Ἀλατσᾶ / Ἀναβρυτή 1934.*
4. Οι άγιοι δώδεκα απόστολοι, διαστ. 0,47×0,685 μ. *Ἔργον / Δημητρ. Ἀλατσᾶ / Ἀναβρυτή.* Στο κάτω μέρος η επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Παναγιώτας Ἰωάνν- / Χελιώτη. καί Ἰωάννου. 1934.*

Επίσης καταγράφηκαν εικόνες στο Ιερό, σε αποθηκευτικό χώρο στα δυτικά του ναού, καθώς και ζευγάρι μεταλλικών εξαπτέρυγων και ξυλόγλυπτος σταυρός, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 20ού αι.

Ναός Ταξιαρχών

Στο εσωτερικό του ναού έγινε καταγραφή των ακόλουθων εικόνων:
1. Ένθρονη Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος, διαστ. 1×0,65×0,02 μ. Κάτω δεξιά υπάρχει η επιγραφή: *Ἐπιμελεία / Ἡλία Πυρνοκοκά / Χρηστ. Βησβη / Παν. Αγγελάκη / Σπάρτη 1894.*
2. Αγία Τριάδα, διαστ. 0,85×0,59×0,02 μ. Κάτω αριστερά υπάρχει η επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Ἰωάννου / Κ. Κουτσουμποῦ / Παναγιώτας Ιω. Κου. / τσουμποῦ. εἰς αἰωνί- / αν μνήμην αὐτῶν 1922.*
3. Χριστός που ευλογεί με το δεξί χέρι και με το άλλο βαστά τη σφαίρα του κόσμου, διαστ. 1,27×0,90 μ. (ζωγραφική σε μουσαμά).

Ναός Αγίου Ιωάννη Θεολόγου

Στο κτιστό νεωτερικό τέμπλο του ναού καταγράφηκαν οι εικόνες:
1. Παναγία Βρεφοκρατούσα με την επωνυμία: *Η ΚΥΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟΣ*, διαστ. 0,98×0,70 μ., *Ἔργον Ἡλία Δ. Ἀλατσᾶ.*
2. Χριστός Παντοκράτορας, διαστ. 1×0,66 μ. Κάτω αριστερά η επιγραφή: *Ἐπιμελεία / Ἡλία Πυρνοκοκᾶ / Χρηστ. Βησβη Παν. Ἀγγελάκη / Σπάρτη 1894.*
3. Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, διαστ. 0,98×0,765 μ., *Ἔργον Ἡλία Δ. Ἀλατσᾶ.*
4. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 1,02×0,69 μ. Κάτω δεξιά η υπογραφή του καλλιτέχνη: *Γ. ΑΛΟΥΠΗΣ.*

Καταγράφηκαν επίσης οι ακόλουθες εικόνες που φυλάσσονται στο Ιερό του ναού:
1. Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος, στον τύπο της Οδηγήτριας, διαστ. 0,19×0,235 μ. Λαϊκό έργο, τέλη του 19ου αι.
2. Η Σταύρωση του Χριστού, διαστ. 0,34×0,255 μ. Έργο λαϊκής τεχνοτροπίας. Η σύνθεση μέσα σε αψιδωτό διάχωρο. Το πλαίσιο γραπτό, κόκκινο. Κάτω χαμηλά δυσανάγνωστη επιγραφή και η χρονολογία 1866. Η εικόνα παρουσιάζει απολέπιση της ζωγραφικής επιφάνειας, κυρίως κεντρικά.
3. Ο άγιος Γεώργιος, διαστ. 0,595×1,03 μ., πιθανώς των αρχών του 20ού αι., καθώς και τρεις δυτικότροπες εικόνες (ζωγραφική σε μουσαμά).

Ναός Αγίου Νικολάου

Στο νεότερο ναό του Αγίου Νικολάου καταγράφηκε τέμπλο των όψιμων μεταβυζαντινών χρόνων που μεταφέρθηκε από άλλο άγνωστο ναό.

Ναός Αγίων Θεοδώρων

Στο μικρό, μονόχωρο ναό των Αγίων Θεοδώρων που έχει δεχθεί καθολική ανακαίνιση, έγινε καταγραφή ξυλόγλυπτου σταυρού, μεγ. ύψ. 0,81 και πλ. 0,13 μ., καθώς και προσκυνηταρίου το οποίο έχει κατασκευαστεί στην εποχή μας από παλαιότερα ξυλόγλυπτα τεμάχια.

Ναός Αγίου Αθανασίου

Στον ανακαινισμένο ναό του Αγίου Αθανασίου καταγράφηκαν δύο εικόνες:
1. Ο άγιος Αθανάσιος, πατριάρχης Αλεξανδρείας, διαστ. 0,425×0,59×0,15 μ. Αριστερά υπάρχει η επιγραφή: *ἀφιέρωμα Γεωργ. Σ. Τσίπουρα / Ἰωάνν. Γ. Κόντη, καί τῶν λ.π. / συνδρομητῶν. Εἰς αἰωνίαν μνήμην / αὐτῶν. Ἔργον Ἡλ. Δ. Ἀλατσᾶ. 1921 / Ἀναβρυτή.*
2. Η Ανάληψη του Χριστού, διαστ. 0,605×0,425×0,02 μ. Κάτω δεξιά υπάρχει η επιγραφή: *Ἔργον Ἡλία Δ. Ἀλατσᾶ. Ἀναβρυτή.*

Πετρίνα[20]

Ναός Θεοτόκου

Έγινε καταγραφή και φωτογράφηση των εικόνων που βρίσκονται στον ενοριακό ναό της Θεοτόκου. Σημειώνουμε κατ' επιλογήν τις ακόλουθες:
1. Εικόνα της Παναγίας του τύπου της Οδηγήτριας (διαστ. 0,60×0,45×0,02 μ.). Η Θεοτόκος σε προτομή, γέρνει ελαφρά το κεφάλι προς τον Ιησού, ενώ συγχρόνως υψώνει το δεξί χέρι εμπρός στο στήθος. Ο Ιησούς προτείνει το δεξί χέρι σε ευλογία, ενώ με το αριστερό κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Εικόνα δυτικίζουσας τεχνοτροπίας, καλής τέ-

20. Την καταγραφή και τη σύνταξη των λημμάτων πραγματοποίησε η αρχαιολόγος της Εφορείας Δανάη Χαραλάμπους.

χνης, που μπορεί να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 19ου αι. Διατηρείται σε καλή σχετικά κατάσταση.

2. Εικόνα του Χριστού στον τύπο του Παντοκράτορα (διαστ. 0,60×0,45×0,02 μ.). Χριστός στηθαίος, μετωπικός, ευλογεί με το δεξί χέρι, που είναι υψωμένο μπροστά στο στήθος, ενώ με το αριστερό κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο, όπου είναι γραμμένα με μαύρα κεφαλαία γράμματα δύο εδάφια του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου: *ΕΓΩ ΕΙΜΙ / ΤΟ ΦΩC ΤΟΥ / ΚΟCΜΟΥ / Ο ΑΚΟΛΟΥΘΩΝ Ε/ΜΟΙ ΟΥ ΜΗ / ΠΕΡΙΠΑΤΗ/CΕΙ ΕΝ ΤΗ/ CΚΟΤΙΑ Α/ΛΛ' ΕΞΕΙ ΤΟ .../* Εικόνα δυτικίζουσας τεχνοτροπίας, καλής τέχνης. Διατηρείται σε καλή κατάσταση. Μπορεί να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 19ου αι.

3. Εικόνα αγίου Ιωάννη Πρόδρομου (διαστ. 0,60×0,45×0,20 μ.). Εικονίζεται όρθιος μετωπικός, με φτερά αγγέλου να ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό να κρατά ανοιχτό ειλητάριο με επιγραφή: *ΜΕΤΑΝΟ/ΥΤΑΙ Υ/ΓΓΙΚΕ Γ/ΑΡ Η ΒΑ/CΙΛΕΙΑ ΤΩΝ / ΟΥΡΑΝΩΝ* και ανοιχτό δοχείο με πόδι με την αποτετμημένη κεφαλή του σε φωτοστέφανο. Εικόνα δυτικίζουσας τεχνοτροπίας, καλής τέχνης. Διατηρείται σε καλή κατάσταση. Μπορεί να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 19ου αι.

4. Εικόνα αρχαγγέλου Μιχαήλ-θύρα πρόθεσης (διαστ. 1,64×0,59×0,20 μ.). Εικονίζεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ όρθιος, σε στάση τριών τετάρτων. Είναι ενδεδυμένος με στρατιωτική ενδυμασία. Στο δεξί χέρι κρατά υψωμένο σπαθί, ενώ στο αριστερό υψώνει σπαργανωμένο ομοίωμα ψυχής. Πατά λευκογένειο άνδρα από το στόμα του οποίου ξεκινά η επιγραφή: */ΦΡΙCΟΝ ΨΥΧΗ ΜΟΥ ΤΑ ΟΡΟΜΕΝΑ/.*

Το θέμα της εικόνας, ο αρχάγγελος Μιχαήλ που πατά λευκογένειο άνδρα που μόλις ξεψύχησε και υψώνει στο αριστερό χέρι μικροσκοπική μορφή που συμβολίζει την ψυχή του νεκρού, είναι αρκετά κοινό στη μεταβυζαντινή τέχνη. Ο καλλιτέχνης ακολουθεί πιστά τα παλαιότερα πρότυπα, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στους χρόνους μετά την άλωση, με εισαγωγή και αρκετών δυτικών στοιχείων. Πάνω από το κεφάλι του λευκογένειου άνδρα μικρογράμματη επιγραφή: */ Χείρ Ἐμμ. Βαλέττα Κρητός / α.ω.μ.δ Ὀκτωμβρίο / (1844).* Επιγραφή στο άνω τμήμα της εικόνας: *Ο ΑΡΧΩΝ ΜΙΧΑΗΛ* γραμμένη με χρυσά κεφαλαία γράμματα εντός κόκκινων κύκλων. Η θύρα διατηρείται σε καλή σχετικά κατάσταση.

5. Εικόνα αρχαγγέλου Γαβριήλ-θύρα διακονικού (διαστ. 1,64×0,59×0,20 μ.). Εικονίζεται ο αρχάγγελος Γαβριήλ, όρθιος σε στάση τριών τετάρτων. Είναι ενδεδυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, κρατά ραβδί στο αριστερό χέρι και κρίνο στο δεξί. Στο κεφάλι έχει χρυσό ανάγλυφο φωτοστέφανο. Η μορφή του αγίου προβάλλει σε κάμπο πράσινο και χρυσό.

Η επιγραφή: *Ο ΑΡΧΩΝ ΓΑΒΡΙΗΛ* γραμμένη με χρυσά κεφαλαία γράμματα εντός κόκκινων κύκλων. Ο καλλιτέχνης μένει πιστός στα μεταβυζαντινά πρότυπα με εισαγωγή και αρκετών δυτικών στοιχείων. Μικρογράμματη επιγραφή κάτω αριστερά: */ Χείρ Ἐμμ. Βαλέττα Κρητός / α.ω.μ.δ Ὀκτωμβρίο / (1844).* Η θύρα διατηρείται σε καλή σχετικά κατάσταση.

Καταγράφηκαν επίσης τα εκκλησιαστικά βιβλία του ναού, ως ακολούθως:

1. Παρακλητική-Δερματόδετο. Στο πρώτο φύλλο είναι τυπωμένα τα ακόλουθα: *«ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗ ΗΤΟΙ ΟΚΤΩΗΧΟC Η ΜΕΓΑΛΗ» ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ / Ο ΦΟΙΝΙΞ / 1890.* Η κατάσταση διατήρησης είναι κακή.

2. Ευαγγέλιον-Δερματόδετο. Έκδοση Βενετίας, *ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ / Ο ΦΟΙΝΙΞ / 1883.* Η κατάσταση διατήρησης είναι σχετικά καλή.

3. Μηναίον Νοεμβρίου. Εξώφυλλο από σκληρό χαρτόνι. Στο πρώτο φύλλο δίνεται η ημερομηνία 1806. Η κατάσταση διατήρησης είναι κακή.

4. Μηναίον Ιουνίου. Εξώφυλλο από σκληρό χαρτόνι. Λείπει το πρώτο φύλλο. Χρονολογείται πιθανότατα στο α΄ μισό του 19ου αι. Η κατάσταση διατήρησης είναι κακή.

5. Μηναίον Φεβρουαρίου. Εξώφυλλο από σκληρό χαρτόνι. Στο πρώτο φύλλο αναφέρεται το τυπογραφείο και η ημερομηνία έκδοσης: */ Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων / 1813.* Η κατάσταση διατήρησης είναι κακή.

6. Μηναίον Δεκεμβρίου. Εξώφυλλο από σκληρό χαρτόνι. Στο πρώτο φύλλο αναφέρονται μεταξύ άλλων: */....ΕΝΕΤΙΗCΙΝ 1802 / Παρά Νικολάω Γλυκᾶ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.../.* Καλή σχετικά κατάσταση διατήρησης.

Αγόριανη

Ναός Αγίου Νικολάου

Έγινε καταγραφή[21] και φωτογράφηση τεσσάρων φορητών εικόνων από το εσωτερικό του βυζαντινού ναού του Αγίου Νικολάου[22], οι οποίες χρονολογούνται στα μέσα περίπου του 19ου αι. και πιθανότατα συνανήκαν σε παλαιότερο τέμπλο του μνημείου:

1. Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος, διαστ. 0,83×0,50×0,02 μ.

21. Την καταγραφή των εικόνων και τη σύνταξη των λημμάτων έκανε η αρχαιολόγος της Εφορείας Ευαγγελία Πάντου.

22. Μ. Εμμανουήλ, Οι τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου στην Αγόριανη Λακωνίας, ΔΧΑΕ Δ΄ (1987-88), σ. 148 κ.ε.

Η Παναγία εικονίζεται από τη μέση των μηρών και πάνω, ελαφρά γυρισμένη προς τα αριστερά της, στον τύπο της Οδηγήτριας. Το παιδί με γερμένη την κεφαλή προς τη μητέρα του ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό συγκρατεί πάνω στο αριστερό του γόνατο κλειστό βιβλίο. Και οι δύο μορφές κοιτάζουν αφηρημένα. Ψηλά στο χρυσό βάθος, μέσα σε δίσκους, την περιφέρεια των οποίων κοσμούν κοιλόκυρτα διακοσμητικά στοιχεία, η επιγραφή: [*ΜΡ*] *ΘΥ*.

2. Χριστός Παντοκράτωρ, διαστ. 0,735×0,52×0,03 μ. Ο Χριστός παριστάνεται μετωπικός μέχρι τα ισχία, στον τύπο του Παντοκράτορα. Ευλογεί με το δεξί χέρι υψωμένο στο στήθος, με την παλάμη προς τα έξω, ενώ με το αριστερό κρατά ευαγγέλιο όπου διαβάζεται η μεγαλογράμματη επιγραφή: *ΕΓΩ Υ/ΜΙ ΤΟ Φ/ΩC ΤΟΥ/ΚΟCΜΟΥ/Ο ΑΚΟΛΟΥ/ΘΩΝ Ε/ΜΟΙ ΟΥ ΜΗ/ΠΕΡΙΠΑΤΗCΗ*... (Ιω. η΄ 12).

3. Ο άγιος Νικόλαος, διαστ. 0,825×0,51×0,02 μ. Ο ιεράρχης ένθρονος, μετωπικός, ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά κλειστό βιβλίο, ακουμπισμένο στο αριστερό του γόνατο. Επάνω ψηλά, στις δύο γωνίες, ο Χριστός και η Παναγία, που επιφαίνονται σε σύννεφα τού προσφέρουν ευαγγέλιο και ωμοφόριο, αντίστοιχα. Το βάθος της εικόνας είναι χρυσό και το πλαίσιο ορίζει διπλή γραπτή ταινία, πορφυρή και ασημένια. Δυσανάγνωστα λείψανα επιγραφής διακρίνονται στο κάτω μέρος. Η εικόνα παρουσιάζει μεγάλη φθορά με πλήρη καταστροφή της ζωγραφικής επιφάνειας στην κάτω δεξιά γωνία και δεξιά και αριστερά από την κάθετη ρωγμή.

4. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,82×0,52×0,02 μ. Ο άγιος φτερωτός, μετωπικός μέχρι τους μηρούς, ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά ερυθρή ράβδο και χρυσή λεκανίδα με την κεφαλή της αποτομής του. Η εικόνα παρουσιάζει προχωρημένη φθορά.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

Βασαράς[23]

Ναός Αγίου Γεωργίου

Στο ναό[24] καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

Εικόνες Δωδεκαόρτου

1. Γέννηση του Χριστού (διαστ. 0,335×0,305×0,03 μ.). Η παράσταση διαμορφώνεται σε ορεινό τοπίο, όπου κυριαρχεί ο ψηλός απόκρημνος βράχος με το σπήλαιο της Βηθλεέμ. Η Παναγία στο βάθος του σπηλαίου εικονίζεται ανακαθισμένη πάνω σε χρυσοκίτρινο στρώμα να κοιτάζει το νεογέννητο Χριστό που τον θερμαίνουν τα ζώα στη φάτνη. Στο κατώτερο επίπεδο ιστορούνται τα δευτερεύοντα επεισόδια του Λουτρού, αριστερά, και της συνάντησης του Ιωσήφ με τους ποιμένες, δεξιά και ψηλά. Δεξιά, πίσω από το βράχο παριστάνεται ο ευαγγελισμός των ποιμένων. Στα δεξιά του σπηλαίου πλήθος αγγέλων σε προσκύνηση δοξάζουν τον τεχθέντα Θεό, ενώ από το ημικύκλιο του ουρανού κατευθύνεται στο Θείο Βρέφος το άστρο σε διάφανη ακτίνα φωτός. Στο ύψος του φωτοστεφάνου της Παναγίας διακρίνονται τα συμπλήματα: *ΜΡ ΘΥ*.

2. Βάπτιση του Χριστού (διαστ. 0,345×0,31×0,045 μ.). Η εικόνα αποδίδει αποκρυσταλλωμένο από τη βυζαντινή παράδοση εικονογραφικό τύπο σκηνής. Ο Ιορδάνης στο μέσον ρέει σκοτεινόχρωμος ανάμεσα σε ορεινούς όγκους με απόκρημνες κορυφές που διαγράφονται στο χρυσό βάθος. Ο Χριστός όρθιος ντυμένος με περίζωμα, με το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος σε ευλογία, μοιάζει σαν να πατά πάνω στα νερά του ποταμού. Αριστερά ο Ιωάννης αγγίζει την κορυφή της κεφαλής του Θεανθρώπου. Χαμηλά, εικονίζεται το δένδρο με την αξίνη (Ματθ. 3.10). Στην απέναντι όχθη τρεις άγγελοι σε επάλληλη διάταξη υποκλίνονται με τα προτεταμένα χέρια τους σκεπασμένα στα ζωηρόχρωμα ιμάτια. Από το ημικύκλιο του ουρανού εκπορεύεται με ακτίνα φωτός το Άγιο Πνεύμα *ἐν εἴδει περιστερᾶς*. Στο χρυσό βάθος διαβάζεται: *Η ΒΑΠΤΙCΙC ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤ)ΟΥ*. Η εικόνα περιβάλλεται από νεότερο χάλκινο πλαίσιο.

3. Βαϊοφόρος (διαστ. 0,35×0,31×0,045 μ.). Στην αρμονικά οργανωμένη σύνθεση δεσπόζει στο κέντρο ο Χριστός καθισμένος στο υποζύγιο να έρχεται από τα αριστερά μαζί με την ομάδα των μαθητών· έχει το δεξί χέρι υψωμένο σε σχήμα ευλογίας και βαστάζει κλειστό ειλητάριο με το αριστερό, ενώ στρέφεται δεξιά προς το πλήθος των Εβραίων που έχει συγκεντρωθεί μπροστά στην περιτειχισμένη πόλη της Ιερουσαλήμ αναμένοντας την έλευσή του. Αριστερά το βουνό με τη λοξή βαθμιδωτή διάταξη εξισορροπεί τη σύνθεση, ενώ στον άξονα τη γεωμετρικότητα διασπά το ψηλό δένδρο με το παιδί που κόβει τους κλάδους του. Χαμηλά, στο πρώτο επίπεδο παριστάνεται ομάδα τριών παιδιών με το ένα να προσφέρει κλαδί στο ζώο, το δεύτερο να απλώνει το ιμάτιο και το τρίτο να σείει τα βάγια. Ψηλά, στο χρυσό βάθος διαβάζεται η επιγραφή: [*Η ΒΑΙ*]*ΟΦΟΡΟC*. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου του Χριστού γράφονται τα συμπλήματα *IC XC* και στον ένσταυρο φωτοστέφανο διακρίνονται τα γράμματα: *Ο ΩΝ*.

4. Ανάσταση του Χριστού (διαστ. 0,35×0,32×0,03 μ.). Το

23. Ό.π. (υποσημ. 21).

24. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 164.

κέντρο της σύνθεσης καταλαμβάνει τεράστια σαρκοφάγος κλεισμένη με βαρύ σκέπασμα, πάνω στο οποίο στέκεται ο θριαμβευτής Χριστός με το λάβαρο της νίκης στο αριστερό χέρι. Γύρω από τους ώμους και τα χέρια του ξετυλίγεται βαρύ κόκκινο ύφασμα, οι πτυχές του οποίου μοιάζουν να συστρέφονται από δυνατό αέρα. Γύρω από τη σαρκοφάγο εικονίζονται πέντε στρατιώτες, οι φύλακες του τάφου. Οι δύο κοιμούνται, ενώ οι τρεις είναι ξάγρυπνοι, μάρτυρες του γεγονότος. Ο στρατιώτης αριστερά του Χριστού υψώνει το αριστερό χέρι με την παλάμη ανοιχτή για να προφυλάξει ίσως το πρόσωπό του από το φως της Ανάστασης. Στο βάθος υψώνονται βουνά. Ο κάμπος είναι χρυσός. Ψηλά, στο μέσον της εικόνας αναγράφεται η επιγραφή: *Η ΑΝΑCTACIC*. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου του Χριστού διακρίνονται τα συμπιλήματα *IC XC*.

Ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος της Ανάστασης καθιερώνεται και επικρατεί στη δυτική τέχνη από την ιταλική ζωγραφική του 14ου αι.

5. Πεντηκοστή (διαστ. 0,345×0,31×0,035 μ.). Η συμμετρικά οργανωμένη σύνθεση αποδίδει παλαιολόγειο υπόδειγμα. Οι δώδεκα απόστολοι εικονίζονται καθισμένοι σε σύνθρονο αντικριστά σε ισομερή κατανομή ημιχωρίων μπροστά από μνημειακό οικοδόμημα. Άλλοι κρατούν κλειστά βιβλία και άλλοι τυλιγμένα ειλητάρια· οι στάσεις και οι κινήσεις τους υπονοούν τον μεταξύ τους διάλογο. Από τμήμα κύκλου του ουρανού, στο χρυσό βάθος, πάνω, εκπέμπονται ισάριθμες προς τους αποστόλους πύρινες γλώσσες. Κάτω από το σύνθρονο, στο χρυσό βάθος προβάλλει η προσωποποίηση του κόσμου σε μορφή γέροντα βασιλιά που κρατά ύφασμα με δώδεκα τυλιγμένα ειλητάρια, συμβολικά του κηρύγματος του λόγου του Θεού από τους φωτισμένους αποστόλους. Πάνω από τα κτίρια η επιγραφή: *Η ΠΕΝΤΙΚΟCΤΗ*.

6. Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,35×0,315×0,035 μ.). Στην πολυπρόσωπη σύνθεση κυριαρχούν το σκήνωμα της Παναγίας, που αναπτύσσεται σε πλάτος, και η δίχρωμη ελλειπτική δόξα, στον κατακόρυφο άξονα, με το Χριστό στο κέντρο σε κλασικίζουσα αντικίνηση να κρατά την ψυχή της μητέρας του στη μορφή καθημένου βρέφους, πλαισιωμένος από τέσσερις αγγέλους (Πίν. 51). Στην κορυφή της δόξας φτερουγίζει εξαπτέρυγο. Γύρω από την κλίνη ιεράρχες και απόστολοι με κορυφαίους τον Παύλο και τον Πέτρο που θυμιατίζει, συνωθούνται για να προσκυνήσουν. Χαμηλά, στο πρώτο επίπεδο παριστάνεται το επεισόδιο του ασεβούς Ιεφωνία. Η σύνθεση κλείνει έως επάνω με δύο πολυώροφα οικοδομήματα. Το βάθος είναι χρυσό. Η εικόνα πλαισιώνεται από νεωτερικό χάλκινο πλαίσιο.

Η όμοια τεχνοτροπία και τεχνική καθώς και η ανάλογη χρωματική κλίμακα της ομάδας των εικόνων αυτών επιβάλλουν την ένταξή τους σε κοινή καλλιτεχνική παράδοση και πιθανότατα στο ίδιο εργαστήριο. Πρόκειται για καλά δείγματα επαρχιακής εργασίας του 18ου αι.

Εικόνες δεσποτικές

1. Ένθρονος Χριστός Μέγας Αρχιερεύς (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Ο Χριστός εικονίζεται καθισμένος σε ξυλόγλυπτο μπαρόκ θρόνο. Είναι ντυμένος με αρχιερατική στολή, ευλογεί και στηρίζει με το αριστερό χέρι στο πόδι βιβλίο με τη γνωστή περικοπή: *Ἐγώ εἰμί τό φῶς τοῦ κόσμου*-----. Στις γωνίες του θρόνου οι ευαγγελιστές με ανοιχτά ευαγγέλια και τα σύμβολά τους, που αποτελούν στοιχεία του θρόνου και κάτω νεφέλες, πάνω στις οποίες φαίνεται να πατά ο Χριστός, με τρεις προτομές αγγέλων, δηλώνουν την αποκαλυπτική παρουσία του. Στο πάνω μέρος της εικόνας η μεγαλογράμματη επιγραφή: *Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ* και κάτω με κόκκινα γράμματα τα συμπιλήματα *ΙΣ ΧΣ*. Χαμηλά, αριστερά διαβάζεται: *αὕτη ἡ ἁγία εἰκὼν ἱστορίθη διὰ δεήσεως καὶ δαπάνης τῶν Δούλων τοῦ ΘΕΟΥ Χρήστου καὶ τῆς Συμβίας αὐτοῦ Καλλιόπης*. Δεξιά η χρονολογία με την υπογραφή του ζωγράφου: *1862 Μαρτίου 29. Ἔργον χειρὸς Νικολάου Σωτηριάδου Βυζαντίου*.

2. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Ο άγιος εικονίζεται μετωπικός και φτερωτός. Είναι ντυμένος με την ασκητική μηλωτή και ιμάτιο (Πίν. 52 α). Ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι χρυσή λεκάνη με την κεφαλή του, σταυροφόρο ράβδο και ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *Ὁρᾶς Θεα / τά τήν μα / νίαν Ἡρώδου / ἐλεγχόμενος / μή θέλων ἐπι / στρέψαι κάρραν / τήν ἐμμήν τέτμη / κεν ὦ Θεοῦ λόγε*. Πάνω, μέσα σε νεφέλες, αριστερά ο Χριστός με βιβλίο ευλογεί τον Πρόδρομο και δεξιά άγγελος με ξετυλιγμένο ειλητάριο έρχεται να τον στεφανώσει. Στο μέσον αριστερά η μικρογραφημένη παράσταση της Βάπτισης του Χριστού και δεξιά το δένδρο και η αξίνη (Λουκ. γ', 9). Χαμηλά, μέσα σε διάχωρα η Γέννηση του Προδρόμου αριστερά και η Αποτομή του Προδρόμου δεξιά. Ψηλά, κοντά στο Χριστό τα συμπιλήματα *ΙΣ ΧΣ* και δεξιά του Προδρόμου επιγραφή: *Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Ὁ Πρόδρομος*. Κάτω, αριστερά διαβάζεται: *Αὕτη ἡ ἁγία εἰκὼν ἱστορήθη διὰ δεήσεως καὶ δαπάνης τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Χρήστου καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Καλλιόπης*. Δεξιά η χρονολογία με την υπογραφή του ζωγράφου: *1862 Απρ. 2. Ἔργον χειρὸς Νικολάου Σωτηριάδου Βυζαντίου*.

3. Τρεις ιεράρχες (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Οι τρεις ιεράρχες εικονίζονται ολόσωμοι, μετωπικοί πάνω σε βαθμιδωτό υποπόδιο. Φορούν αρχιερατική στολή, ευλογούν και κρατούν κλειστό βιβλίο με το αριστερό χέρι. Πάνω, με κόκκινα κεφαλαία γράμματα: *ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕ-*

ΡΑΡΧΑΙ. Κάτω, αριστερά η επιγραφή: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεοκλήτου Ἱερομονάχου Οἰκονομοπούλου αωμς (1846) αυγούστου 28.*

4. Άγιος Χαράλαμπος (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Ο άγιος εικονίζεται ένθρονος. Φορά αρχιερατική στολή, ευλογεί και με το αριστερό στηρίζει στο γόνατό του μεγάλο κλειστό βιβλίο. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου του διαβάζεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜ[ΠΟΣ]* και κάτω σώζεται κατεστραμμένη η μεγαλογράμματη επιγραφή: *ΧΕΙΡΙ ΤΟΥ-----ΔΕΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΣΟΥ-----ΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ: ΝΗΚΟΛΕΤΟΥ ΝΙΚΟ: ΒΗΡΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΗΡΕΝ----*. Η εικόνα χρονολογείται πιθανώς στο α΄ μισό του 19ου αι.

5. Άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Ο άγιος εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός. Φορά αρχιερατική στολή, ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι καλυμμένο με το φαιλόνιο μεγάλο κλειστό βιβλίο. Η εικόνα χρονολογείται πιθανώς στο α΄ μισό του 19ου αι.

6. Άγιος Τρύφων (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Ο άγιος εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός. Φορά χρυσοποίκιλτο χιτώνα και πολύπτυχο μανδύα, έχει το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος σε δέηση και κρατά με το αριστερό σταυροφόρο ράβδο. Γύρω από το φωτοστέφανο γράφεται με μεγάλα μαύρα γράμματα η επιγραφή του ονόματός του: *ΑΓΙΟΣ ΤΡΥΦΩΝ*. Κάτω, μέσα σε ημικύκλιο διαβάζεται: *ΔΕΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΣΟΥ ΑΓΙΕ ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΑΝΟΥ ΚΑΙ / ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΡΑ ΚΑΙ ΛΟΙΠΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ ΜΕ ΤΑ / ΤΩΝ ΣΥΜΒΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΩΝ ΕΙΣ / ΒΟΗΘΕΙΑΝ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΝ ΑΥΤΩΝ ΣΩΤΗΡΙΑΝ / 1848 μαΐω 20 Ἐν τήν Τριπόλει χείρ Παναγιώτου ἱερέως -----*.

7. Άγιος Σπυρίδων (διαστ. 0,98×0,63 μ.). Ο άγιος εικονίζεται σε προτομή, μετωπικός. Φορά αδιακόσμητο φαιλόνιο και ωμοφόριο με μεγάλους ανθεμωτούς σταυρούς και το χαρακτηριστικό σκούφο στην κεφαλή. Ευλογεί και βαστάζει με το αριστερό χέρι καλυμμένο με το φαιλόνιο μεγάλο κλειστό βιβλίο. Η εικόνα χρονολογείται στο 19ο αι.

Στις Δεσποτικές εικόνες του τέμπλου συμπεριλαμβάνονται και δύο νεότερες εικόνες του 20ού αι., έργα του γνωστού στη Λακωνία αγιογράφου Μαυρικάκη. Πρόκειται για την Παναγία Βρεφοκρατούσα με την προσωνυμία «Η Ελεούσα» και τους αγίους Αναργύρους, Κοσμά και Δαμιανό. Οι εικόνες στο κάτω άκρο δεξιά φέρουν την υπογραφή του ζωγράφου: *διὰ χειρὸς Ε. Μαυρικάκη Ἑρμουπολίτου απκε* (1925).

Εικόνες προσκύνησης

1. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,325×0,25×0,03 μ.). Πάνω ζώνη: η Δέηση με τις μορφές ημίτομες. Κάτω ζώνη: δεξιά ο άγιος Στυλιανός και αριστερά έφιππος ο άγιος Δημήτριος. Η εικόνα παρουσιάζει προχωρημένη φθορά. Χρονολογείται στο 19ο αι.

2. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,315×0,245×0,02 μ.). Πάνω ζώνη: η Δέηση με τις μορφές ημίτομες. Κάτω ζώνη: στο μέσον ο άγιος Νικόλαος και στα άκρα έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος αριστερά και δεξιά αντίστοιχα. Χρονολογείται στο 19ο αι.

3. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,315×0,25×0,03 μ.). Πάνω ζώνη: οι άγιοι Ανάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός ημίτομοι. Κάτω ζώνη: στο μέσον ο άγιος Χαράλαμπος και στα άκρα έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος αριστερά και δεξιά αντίστοιχα. Χρονολογείται στο 19ο αι.

4. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,34×0,28×0,025 μ.). Πάνω ζώνη: η Δέηση με τις μορφές ημίτομες. Κάτω ζώνη: στο μέσον ο άγιος Νικόλαος και στα άκρα έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος αριστερά και δεξιά αντίστοιχα. Η εικόνα παρουσιάζει μεγάλες φθορές στο κάτω τμήμα. Χρονολογείται στο 19ο αι.

5. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,375×0,27×0,025 μ.). Πάνω ζώνη: Παναγία Βρεφοκρατούσα και άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. Κάτω ζώνη: στο μέσον ο άγιος Νικόλαος και στα άκρα έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος αριστερά και δεξιά αντίστοιχα. Χρονολογείται στο 19ο αι.

6. Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,345×0,245×0,025 μ.). Σε ορεινό τοπίο ο άγιος Δημήτριος έφιππος πάνω σε άλογο που καλπάζει ορμητικά φονεύει το Σκυλογιάννη. Στην πίσω όψη της εικόνας εικονίζεται μεγάλος μαύρος λατινικός σταυρός με τα συμπλήματα: *Ι Σ Χ Σ Ν Κ*. Η εικόνα παρουσιάζει προχωρημένη φθορά. Χρονολογείται στο 19ο αι.

7. Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,20×0,156×0,02 μ.). Χαλκός σε ξύλο. Απεικονίζονται σε ανάγλυφα σχέδια στο πάνω μέρος της εικόνας ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου με τις μορφές κάτω από τόξα και κάτω περιτειχισμένος μεγαλοπρεπής ναός με τρούλους και πανύψηλο κωδωνοστάσιο. Πάνω στα τόξα διαβάζεται αριστερά: *ΑΡΧ(ΑΓΓΕΛΟΣ) ΓΑΒΡΙΗΛ* και δεξιά: *ΜΡ ΘΥ*. Χρονολογείται στο 19ο αι.

8. Άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,19×0,14×0,015 μ.). Χαλκός σε ξύλο. Εικονίζεται ο άγιος Νικόλαος σε προτομή μέσα σε ελλειπτικό κύκλο, ο οποίος εγγράφεται σε ορθογώνιο πλαίσιο διακοσμημένο με φυτικά ανάγλυφα σχέδια. Είναι ντυμένος με αρχιερατική στολή και φέρει στέμμα στην κεφαλή· ευλογεί και κρατάει με το αριστερό χέρι κλειστό βιβλίο. Στο ύψος του φωτοστεφάνου αναγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*. Χρονολογείται στο 19ο αι.

9. Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,215×0,175×0,015 μ.). Χαλκός σε ξύλο. Ο άγιος Δημήτριος έφιππος σε ορεινό τοπίο φονεύει το Σκυλογιάννη. Ψηλά η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ*. Χρονολογείται στο 19ο αι.

Στον ίδιο ναό καταγράφηκαν δέκα εικόνες του α΄ μισού του 20ού αι. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι οι ακόλουθες:

1. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, διαστ. 0,60×0,43×0,25 μ., του 1925 με την υπογραφή του ζωγράφου Ηλία Δ. Αλατσά.
2. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, διαστ. 0,94×0,60×0,35 μ., του έτους 1950, με την υπογραφή Δ. Αλατσά.
3. Οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, διαστ. 1,095×0,67×0,27 μ., του 1925, με την υπογραφή του Ηλία Δ. Αλατσά.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΥΘΕΙΟΥ

Μαυροβούνι[25]

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου[26]

Στο ναό καταγράφηκε φορητή εικόνα[27] καλής τέχνης της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας, ένθρονης βρεφοκρατούσας, διαστ. 0,70×0,53 μ., που έχει υποστεί εκτεταμένη φθορά (Πίν. 52 β). Η Παναγία, γυρισμένη ελαφρά προς τα αριστερά της, κάθεται σε πολυτελή μαρμαρόγλυπτο θρόνο. Έχει γερμένο το κεφάλι προς το Χριστό που κρατά επάνω σε μαξιλάρι. Το παιδί έχει υψωμένο το αριστερό χέρι, ενώ με το άλλο ξεδιπλώνει ανοιχτό ειλητάριο με μισοσβησμένη επιγραφή που αναφέρεται σε χωρίο του Ησαΐα: *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με* (Λουκ. δ', 18. Ησ. 61,1). Η Παναγία φορά πρασινογάλαζο σκούρο χιτώνα, διαφανή καλύπτρα, σκούρο κόκκινο μαφόριο και κόκκινα υποδήματα. Το χρυσό φωτοστέφανο κοσμεί ελικόφυλλο. Ο Χριστός είναι ντυμένος με λευκό πουκάμισο που διακοσμείται με πράσινα και κόκκινα ανθικά σχέδια και χρυσοκόκκινο ιμάτιο. Ο φωτοστέφανος είναι ένσταυρος με την επιγραφή: *Ο ΩΝ*. Τα πρόσωπα πλάθονται μαλακά με καστανό προπλασμό, ρόδινες φωτεινές επιφάνειες με κόκκινη παρυφή και λίγα λευκά φώτα.

Ο θρόνος γκριζογάλαζος με καμπυλόγραμμο ερεισίνωτο, στέφεται με κογχύλη και κοσμείται με σφαίρες και επίκρανα που τονίζονται με κόκκινο χρώμα. Το μεγαλείο της καθέδρας ολοκληρώνει η παρουσία δύο δράκων με πύρινες γλώσσες, δεξιά και αριστερά από την κογχύλη. Το δάπεδο της σύνθεσης είναι κόκκινο και ο κάμπος χρυσός. Το μαξιλάρι επάνω στο οποίο κάθεται ο Χριστός είναι κόκκινο, κεντημένο με χρυσό διακοσμητικό σχέδιο. Στον κάμπο, αριστερά και δεξιά από το κεφάλι της Παναγίας, διαβάζεται η επωνυμία: *Η ΜΥΡΤΙΔΙΟΤΗΣΣ[Α]*. Ψηλότερα, μέσα σε κόκκινους δίσκους, υπάρχουν οι βραχυγραφίες: *Μ(ήτ)ΗΡ Θ(εο)Υ*. Αριστερά από το θρόνο, στο κόκκινο έδαφος, σώζεται η υπογραφή του ζωγράφου με μαύρα γράμματα: *Χείρ ἀθανασίου / φουρναροπού / λου / 1756*. Η εικόνα αντιπροσωπεύει τον τύπο της ένθρονης Madre della Consolazione που απαντάται στα Επτάνησα τη δεύτερη πεντηκονταετία του 17ου και το 18ο αι.

Ναός Αγίου Δημητρίου[28]

Στο ναό του Αγίου Δημητρίου Γυθείου, μεγάλη μονόχωρη βασιλική της εποχής της όψιμης Τουρκοκρατίας, καταγράφηκε σύνολο τεσσάρων δεσποτικών εικόνων, φιλοτεχνημένων τα έτη 1844 και 1845 από τον εκλεκτό αγιογράφο φορητών εικόνων, Ιωάννη Π. Μαυρομιχαήλο[29], ως ακολούθως:

1. Ένθρονη Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος, διαστ. 0,79×1,03 μ. Η Παναγία βασίλισσα με περίτεχνο λιθοστόλιστο στέμμα, είναι λοξά καθισμένη σε πολυτελή ξύλινο θρόνο. Το αριστερό της πόδι, τοποθετημένο ψηλότερα, ακουμπά στη βάση του θρόνου. Ο Χριστός κάθεται στο αριστερό γόνατο της μητέρας του, που τον κρατά προστατευτικά από τους ώμους. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ με το άλλο κρατά κλειστό ειλητάριο. Ψηλά, δεξιά και αριστερά από το θρόνο, οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ, φτερωτοί επάνω σε σχηματοποιημένα σύννεφα, ξετυλίγουν με τα δύο τους χέρια ειλητάρια με το γνωστό χαιρετισμό από τον Ακάθιστο Ύμνο: *Χαῖρε ὅτι ὑπάρχεις βασιλέως καθέδρα· Χαῖρε ὅτι βαστάζεις τὸν βαστάζοντα πάντα*. Στο χρυσό κάμπο δεξιά και αριστερά από την κεφαλή της Θεοτόκου είναι γραμμένες με κόκκινα γράμματα οι επιγραφές: *(Μητ)ΗΡ Θ(ε)ΟΥ* και *Η ΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ*. Χαμηλά, στα πόδια του θρόνου, οι προφήτες Δαβίδ και Ησαΐας επάνω σε σύννεφα προσβλέπουν την Παναγία κρατώντας ανοιχτά ειλητάρια με ημιεξίτηλες επιγραφές. Κάτω αριστερά, στο πράσινο δάπεδο, υπάρχει η επιγραφή: *ΑΩΜΕ΄ / ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΜΠΟΥΖΟΥΝΑΡΑ*. Δεξιά η υπογραφή του καλλιτέχνη: *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ/ΙΩΑΝΝΟΥ/Π!Μ!*

2. Χριστός Μέγας Αρχιερεύς, διαστ. 0,79×1,025 μ. Ο Κύριος παριστάνεται στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα με στιχάριο, σάκκο, επιτραχήλιο, ωμοφόριο, επιγονάτιο

25. Ό.π. (υποσημ. 21).
26. Ν.Β. Δρανδάκης - Ε. Δωρή - Β. Κέπετζη - Μ. Κωνσταντουδάκη, Έρευνα στην Κάτω Μάνη, Αθήνα 1993, σ. 52-54.
27. Ό.π., σ. 53-54, υποσημ. 113.
28. Ό.π. (υποσημ. 21).
29. Ό.π. (υποσημ. 26), σ. 52, υποσημ. 111.

και μίτρα. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το άλλο στηρίζει στο αριστερό πόδι ανοιχτό ευαγγέλιο με ημιεξίτηλη επιγραφή που αναφέρεται σε περικοπή του Ιωάννη.

Κάτω αριστερά, στο πράσινο δάπεδο, σώζεται ημιεξίτηλη επιγραφή με τη χρονολογία *ΑΩΜΕ* και δεξιά η υπογραφή του ζωγράφου: *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟC / ΙΩΑΝΝΟΥ / Π!Μ!*

3. Ο άγιος Δημήτριος, διαστ. 0,79×1,02 μ. Ο άγιος, καβαλάρης σε ρωμαλέο κόκκινο άλογο, φονεύει τον Σκυλογιάννη με κοντάρι που κρατά και με τα δυο του χέρια. Το άλογο με ορθωμένα τα μπροστινά πόδια, στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω. Στα καπούλια του κάθεται ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός. Καταγής πεσμένος ο Σκυλογιάννης, έχει ακόμη προτεταμένη την ασπίδα με το ένα του χέρι, ενώ με το άλλο κρατά σπαθί. Στο βάθος εικονίζεται καλοχτισμένος πύργος με ψηλή τοξωτή θύρα και πλήθος κόσμου να συνωστίζεται στις επάλξεις του. Ψηλά, δεξιά, φτερωτός άγγελος πάνω σε σύννεφο ετοιμάζεται να στεφανώσει το μεγαλομάρτυρα.

Κάτω αριστερά υπάρχει η υπογραφή του ζωγράφου *ΑΩΜΔ΄/ΧΕΙΡ ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΑΥΡΟΜΙ/ Χ[Α]ΗΛΟΥ* και χαμηλά αφιερωματική επιγραφή: *ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ ΔΗ[Μ]ΗΤΡΙΟΥ, CΥΜΒΙΑC Κ(ΑΙ) ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ./Τ_ _ _ ΟΥ.*

4. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαστ. 0,78×1,04 μ. Ο Πρόδρομος εικονίζεται με φτερά, όρθιος, ολόσωμος, σε αυστηρά μετωπική στάση. Έχει υψωμένο το δεξί χέρι σε ευλογία ή σχήμα ομιλίας, ενώ με το αριστερό στηρίζει ψηλή σταυροφόρο ράβδο και κρατά ανοιχτό ειλητάριο με κεφαλαιογράμματη επιγραφή που αναφέρεται σε δύο περικοπές του Ματθαίου: *Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* (Ματθ. γ΄ 2) και *Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται* (Ματθ. γ΄ 10).

Κάτω αριστερά, υπάρχει η αφιερωματική επιγραφή: *ΔΕΗCΙC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ/ΠΙΕΡΟΥ ΔΑCΚΑΛΑΚΟΥ / ΑΩΜΕ΄* και δεξιά υπογράφει ο καλλιτέχνης: *ΧΕΙΡ ΙΩΑΝΝΟΥ/Π!Μ!*

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ

Ωριά[30]

Ναός Αγίου Γεωργίου (κοιμητηριακός)

Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο σε σκούρο καστανό χρώμα με ενδιαφέρουσα θεματολογία λαϊκής έμπνευσης. Διακρίνονται τέσσερις καθ' ύψος ζώνες: η βάση, τα δεσποτικά, ο θριγκός και η επίστεψη. Στα θωράκια της βάσης έχουν γλυφεί δάφνινα στεφάνια. Στην υπερκείμενη ζώνη οι δεσποτικές εικόνες διαχωρίζονται με κιονίσκους που φέρουν κορινθιάζοντα κιονόκρανα. Στη βάση τους υπάρχουν μικρά θωράκια με ανάγλυφη γιρλάντα το καθένα, ενώ την επίστεψή τους ορίζει ζώνη με ανάγλυφη γιρλάντα και σειρά τοξωτών ανοιγμάτων μέσα στα οποία έχουν σκαλιστεί δοχεία με ανθοφόρους και καρποφόρους βλαστούς. Μεταξύ των τοξυλλίων λαξεύονται μορφές αγγέλων. Τη βάση του θριγκού, που από το σημείο αυτό είναι ελαφρά κεκλιμένος προς τον κυρίως ναό, καταλαμβάνει γλυπτή ζώνη που αποδίδει κληματίδα με σταφύλια. Στη σειρά του Δωδεκαόρτου που ακολουθεί, παρεμβάλλονται έξι γλυπτές μορφές αποστόλων.

Το υψηλό τέμπλο επιστέφει σταυρός με γραπτή παράσταση της Σταύρωσης στο κέντρο και των τεσσάρων ευαγγελιστών στα τρίλοβα των κεραιών. Ξυλόγλυπτα κρινάνθεμα κοσμούν τις άκρες των τριλόβων, καθώς και τις γωνίες στη συμβολή των κεραιών του σταυρού. Δεξιά και αριστερά από το σταυρό υπάρχουν γλυπτοί δράκοντες στις ουρές των οποίων έχουν τοποθετηθεί τα εικονίδια της Παναγίας και του Ιωάννη.

Η Ωραία Πύλη και οι πύλες της πρόθεσης και του διακονικού έχουν γλυπτά τρίλοβα επίθυρα. Στα φύλλα του βημόθυρου της Ωραίας Πύλης έχουν ενσωματωθεί δύο θυροειδή εικονίδια με την παράσταση του Ευαγγελισμού.

Οι δεσποτικές εικόνες και οι εικόνες του επιστυλίου χρονολογούνται στις αρχές του 19ου αι. Καλής λαϊκής τέχνης είναι η δεσποτική εικόνα του αγίου Γεωργίου (διαστ. 1× 0,49 μ.) η οποία καταγράφηκε. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχει δυσανάγνωστη επιγραφή.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΓΛΥΠΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΥΘΕΙΟΥ

Γύθειο[31]

Μουσείο Γυθείου: Στο πλαίσιο της μεταστέγασης της Αρχαιολογικής Συλλογής Γυθείου στο Δημοτικό Παρθε-

30. Ό.π. (υποσημ. 21).

31. Την καταγραφή πραγματοποίησε η αρχαιολόγος Δανάη Χαραλάμπους.

ναγωγείο της πόλης καταγράφηκαν τα γλυπτά αντικείμενα αρμοδιότητας της Εφορείας. Καταγράφηκαν συνολικά 259 γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη (κιονόκρανα (Πίν. 53 α) επιθήματα, κιονίσκοι, αμφικιονίσκοι, θωράκια, πεσσίσκοι, βάσεις περιρραντηρίου, επίκρανα, ελκυστήρες, τμήματα επιστυλίων), τα οποία προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της Μάνης και του Γυθείου (ανασκαφές, περισυλλογές, κατασχέσεις) και χρονολογούνται από τους παλαιοχριστιανικούς έως τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Ξεχωριστή ομάδα αποτελούν τα γλυπτά που προέρχονται από την ανασκαφή του Τηγανίου στη Μάνη, η οποία διενεργήθηκε από τον καθηγητή Ν. Δρανδάκη. Περιλαμβάνει:

α) Απότμημα ελκυστήρα με επιγραφή, μεγ. σωζ. μήκ. 0,77, πλ. 0,17, πάχ. 0,10 μ. β) Απότμημα μαρμάρινης πλάκας. Φέρει διακόσμηση στη στενή πλευρά με βοστρυχοειδές πλέγμα εντός σχοινοειδούς διαχώρου. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,89, ύψος 0,10, πάχος 0,20 μ. γ) Απότμημα ελκυστήρα με επιγραφή. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,36, πλάτος 0,15 μ. [...*ΕΝ ΜΟΝΟ ΤΡΟΠΩ*...]. Μπορεί να χρονολογηθεί στο 12ο αι. δ) Απότμημα ελκυστήρα με επιγραφή ... +*ΘΚΕ ΒΟΗΘΗ ΤΟΥΣ ΘΑΣ*. (Πίν. 53 β) Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,54, πλάτος 0,13, πάχος 0,12 μ. Μπορεί να χρονολογηθεί στο 12ο αι. ε) Απότμημα επιστυλίου. Διακόσμηση με επιπεδόγλυφα φυτικά κοσμήματα και έξεργο κομβίο. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,44, πλάτος 0,21, πάχος 0,12 μ. στ) Απότμημα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού μέλους. Πλάκα με εγχάρακτο σηρικό τροχό στη μια πλευρά και βοστρυχοειδές πλέγμα στη στενή πλευρά. Έχει γίνει χρήση τρυπάνου. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,56, πλάτος 0,28, πάχος 0,05 μ. ζ) Τμήμα ερεισίχειρου άμβωνα. Διακόσμηση με κοιλόκυρτα κυμάτια και ταινία με επιπεδόγλυφο πλοχμό. Έχει γίνει χρήση τρυπάνου. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,47, πλάτος 0,45, πάχος 0,08 μ. η) Γωνιαίο τμήμα ανάγλυφου μαρμάρινου θωρακίου. Διακόσμηση με πλοχμό, έξεργο κομβίο και ζατρίκιο. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,48, πλάτος 0,34, πάχος 0,07 μ. θ) Απότμημα μαρμάρινου ενεπίγραφου ελκυστήρα. Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,48, πλάτος 0,12, πάχος 0,12 μ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων πραγματοποιήθηκαν από τα συνεργεία συντήρησης της Εφορείας με την εποπτεία του Προϊσταμένου Συντήρησης της 5ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Σταύρου Παπαγεωργίου και τη συνεργασία αρχαιολόγων της Εφορείας. Επίσης πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης φορητών εικόνων και αποτοιχισμένων τοιχογραφιών στα εργαστήρια του αρχαιολογικού χώρου Μυστρά και Γερακίου.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μυστράς

Στον αρχαιολογικό χώρο Μυστρά πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης εργασίες συντήρησης σε τμήματα του γραπτού διακόσμου των ναών. Επίσης έγινε έλεγχος και στερεώσεις χρώματος σε τοιχογραφίες ερειπωμένων ναϋδρίων του χώρου.

Εργαστήριο συντήρησης

Συντηρήθηκαν εικόνες μεταβυζαντινών χρόνων προερχόμενες από τη μονή Αγνούντος και τον Άγιο Ανδρέα Παλαμηδίου Αργολίδας.

Γεράκι

Εργαστήριο συντήρησης

Συνεχίστηκε η επεξεργασία σπαραγμάτων τοιχογραφιών τα οποία περισυνελέγησαν από τις θέσεις Καλμπατσάκι και Επάνω Βρύση. Ειδικότερα έγινε στερέωση, συμπλήρωση της ζωγραφικής επιφάνειας και αισθητική παρουσίαση.

Αλεποχώρι

Ναός Αγίου Γεωργίου

Πρόκειται για μικρό μονόχωρο καμαροσκέπαστο ναό, που απολήγει ανατολικά σε ημικυκλική κόγχη Ιερού. Η είσοδος ανοίγεται στη νότια όψη του μνημείου. Στο εσωτερικό το μνημείο ήταν επιχρισμένο με παχύ στρώμα ασβέστη κατά το μεγαλύτερο μέρος του (στους τοίχους μέχρι το ύψος της γένεσης της καμάρας, στο κτιστό τέμπλο και στον ημικύλινδρο της αψίδας).

Έγινε καθαίρεση των ασβεστωμάτων και αποκαλύφθηκε η ζωγραφική επιφάνεια. Ακολούθησαν συγκρατήσεις των τοιχογραφιών με κονιάματα ουδέτερου χρώματος και στερεώσεις. Στις τοιχογραφίες της καμάρας του κυρίως ναού και του Ιερού, που δεν είχαν δεχθεί επεμβάσεις, έγιναν μηχανικοί καθαρισμοί από τα άλατα. Ακολούθησε αισθητική παρουσίαση σε όλες τις τοιχογραφίες του μνημείου. Ο διάκοσμος του μνημείου μπορεί να χρονολογηθεί στο 14ο αι. και πιθανότατα ανήκει στη σφαίρα επιρροής της ζωγραφικής τέχνης που αναπτύσσεται την εποχή αυτή στους ναούς του γειτονικού Γερακίου και που πρόσφατα αποδόθηκε σε τοπικό συνεργείο ικανών καλλιτεχνών (Πίν. 54 α-β).

Χρύσαφα[32]

Καθολικό μονής Αγίων Τεσσαράκοντα

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών, οι οποίες είναι έργο του ναυπλιώτη αγιογράφου Γ. Μόσχου και χρονολογούνται σύμφωνα με επιγραφή στο 1620.

Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στο βόρειο και νότιο τοίχο του κεντρικού τμήματος του Ιερού και στην καμάρα του Ιερού. Πραγματοποιήθηκαν συγκρατήσεις των τοιχογραφιών με κονίαμα ουδέτερου χρωματικού τόνου, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας και του υποστρώματός της, καθαρισμοί από άλατα και αιθάλη. Ολοκληρώθηκαν με την αισθητική αποκατάσταση των παραστάσεων.

Αναβρυτή

Ναός Αγίου Νικολάου[33]

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου, που χρονολογούνται σύμφωνα με επιγραφή το 1625 και αποδίδονται στο γνωστό ναυπλιώτη αγιογράφο Δημήτριο Κακαβά.

Στην καμάρα της δυτικής κεραίας του σταυρού πραγματοποιήθηκαν συγκρατήσεις του υποστρώματος των τοιχογραφιών με κονίαμα ουδέτερου χρωματικά τόνου, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμοί από τα άλατα και την αιθάλη, πυκνό στρώμα της οποίας τις είχε καλύψει. Ακολούθησε αισθητική παρουσίαση.

Αμύκλες

Ναός Προφήτη Ηλία[34]

Στο σταυρεπίστεγο ναό είχαν εκτελεστεί παλαιότερα από την Εφορεία εργασίες ανακεράμωσης και στεγανοποίησης[35].

Εσωτερικά σώζεται τοιχογραφικός διάκοσμος που ανάγεται σε τρεις διαφορετικές εποχές: στην ανατολική και εγκάρσια καμάρα διασώζεται σημαντικό μέρος από τις αρχικές τοιχογραφίες που μπορούν να χρονολογηθούν στα μέσα του 13ου αι.· στη δυτική καμάρα συναντάμε τοιχογραφίες μεταβυζαντινής εποχής· στο τέμπλο και εγγύτατα σε αυτό, στο βόρειο και νότιο τοίχο, μεταγενέστερες τοιχογραφίες του 19ου αι. Σε τμήμα της εγκάρσιας καμάρας του μνημείου (προς Β.) καθώς και στο βόρειο τοίχο, στο στρώμα ζωγραφικής του 13ου αι., επικεντρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης με συγκρατήσεις των τοιχογραφιών με κονιάματα, στερεώσεις του υποστρώματος της ζωγραφικής επιφάνειας, μηχανικό καθαρισμό από τα άλατα και αισθητική παρουσίαση (Πίν. 55 α-β).

Μονεμβασία

Ναός Παναγίας Μυρτιδιώτισσας

Το μνημείο[36], κτίσμα της Β΄ Ενετοκρατίας (1690-1715), διασώζει ενδιαφέρον ξυλόγλυπτο τέμπλο με αναγεννησιακά χαρακτηριστικά, που μπορεί να αναχθεί στο 16ο αι. Το τέμπλο βρισκόταν αρχικά στο ναό του Ελκόμενου Χριστού.

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες προληπτικής συντήρησης με την επίβλεψη του υπεύθυνου συντήρησης ξυλογλύπτων της Διεύθυνσης Συντήρησης του ΥΠΠΟ Αντώνη Πατεράκη. Οι εργασίες θα συνεχιστούν (Πίν. 56 α-β).

Μουσουλμανικό τέμενος

Συντηρήθηκαν κεραμικά αντικείμενα τα οποία προβλέπεται να εκτεθούν στο υπό ίδρυση Μουσείο Μονεμβασίας στο Τζαμί της κάτω πόλης. Πρόκειται για χρηστικά κυρίως αγγεία τα οποία προέρχονται από ανασκαφές στο Κάστρο και την ευρύτερη περιοχή της Μονεμβασίας και χρονολογούνται από τους βυζαντινούς-όψιμους μεταβυζαντινούς χρόνους. Έγιναν εργασίες στερέωσης, συμπλήρωσης και αποκατάστασής τους.

Γαρδενίτσα

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Το μνημείο ανήκει στον τύπο του δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με οκτάπλευρο τρούλο[37]. Ανατολικά απολήγει σε τρεις κόγχες Ιερού, από τις οποίες η μεσαία είναι πεντάπλευρη και οι πλάγιες τρίπλευρες εξωτερικά. Στα δυτικά υπάρχει νάρθηκας και προστώο, που απολήγει σε μονόλοβο κωδωνοστάσιο. Η τοιχοποιία ακολουθεί το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής, όχι πάντα

32. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 160-161.
33. Ό.π., σ. 159.
34. Ό.π., σ. 168.
35. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 101.
36. Ε. Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Α. Κούλογλου-Περβολαράκη, Μονεμβασία, Αθήνα 1974, σ. 9-10.
37. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 204-205.

άψογα εκτελεσμένο. Τα κατώτατα σημεία των τοίχων καταλαμβάνουν μεγάλοι δόμοι, που μορφώνουν σταυρούς και ταυ. Πλούσια είναι η κεραμοπλαστική διακόσμηση της μεσαίας αψίδας[38]. Οι πλευρές του οκτάπλευρου τρούλου έχουν τοξωτή απόληξη, ενώ τις ακμές τους ορίζουν εντοιχισμένοι πώρινοι κιονίσκοι. Οι εσωτερικές επιφάνειες του μνημείου ήταν, σε μεγάλη έκταση, καλυμμένες με ασβεστώματα, ενώ ορατές ήταν λίγες τοιχογραφίες που ανάγονται στους βυζαντινούς αλλά και στους νεότερους χρόνους[39].

Τη φετινή χρονιά έγιναν στερεώσεις, καθαρισμοί, συγκρατήσεις και αισθητική παρουσίαση των τοιχογραφιών στην καμάρα του Ιερού και στη βόρεια καμάρα του ναού.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Νεοχώρι

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Ο ναός είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακιόνιου με τρεις τρίπλευρες αψίδες Ιερού στα ανατολικά και νάρθηκα στα δυτικά. Στα άκρα της δυτικής πλευράς του υψώνονται δύο κωδωνοστάσια τριμερούς διάρθρωσης, τα οποία έχουν κατασκευαστεί σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Προγενέστερο είναι αυτό που υψώνεται στη βορειοδυτική γωνία ενώ αυτό της νοτιοδυτικής φαίνεται ότι είναι χτισμένο κατά αναλογία προς το προηγούμενο. Ο ναός χρονολογείται, σύμφωνα με επιγραφή που είναι εντοιχισμένη πάνω από τη βόρεια θύρα, μεταξύ των ετών 1696-1699. Στο εσωτερικό το μνημείο είναι σχεδόν κατάγραφο με τοιχογραφίες που μπορούν να χρονολογηθούν στο α΄ μισό του 18ου αι.

Άρχισαν εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου, οι οποίες είχαν επικαλυφθεί από παχύ στρώμα αιθάλης και νεωτερικών βερνικιών. Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στη βόρεια και νότια κεραία, όπου αναπτύσσονται κυρίως χριστολογικές σκηνές, Οίκοι του Ακαθίστου και ο Βίος του Αγίου Νικολάου. Πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί από την αιθάλη, στερεώσεις με κονίαμα ουδέτερου χρωματικά τόνου και αισθητική παρουσίαση. Οι εργασίες θα συνεχιστούν.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ - ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

Στο πλαίσιο του καθαρισμού και ευτρεπισμού των αρχαιολογικών χώρων αρμοδιότητας της Εφορείας, πραγματοποιήθηκαν τη φετινή χρονιά εκτεταμένες εργασίες καθαρισμού στους ακόλουθους αρχαιολογικούς χώρους: Μυστρά, Κάστρου Γερακίου, Κάστρου Μονεμβασίας, Ακρόπολης Αρχαίας Σπάρτης, καθώς και στα απαλλοτριωμένα οικόπεδα στη Σπάρτη και σε μνημεία της ευρύτερης περιοχής της.

Στον αρχαιολογικό χώρο Μυστρά ολοκληρώθηκαν και άρχισαν να λειτουργούν οι χώροι υγιεινής στα ανατολικά της Κεντρικής Πύλης, η κατασκευή των οποίων είχε αρχίσει το 1995[40].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Κονιδίτσα

Ναός Προφήτη Ηλία

Στο βυζαντινό ναό του Προφήτη Ηλία[41], μνημείο που ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού και χρονολογείται στο α΄ μισό του 11ου αι., πραγματοποιήθηκαν εργασίες διάνοιξης τάφρου κατά μήκος της βόρειας πλευράς του, στο πλαίσιο των εργασιών στεγανοποίησης των θεμελίων του μνημείου.

Κατά τις εργασίες ήλθαν στο φως τρία τοιχία, τα Α, A_1 και A_2, μεγ. σωζ. διαστ. 6,55×0,40, 0,55×0,65 και 1,50×0,60 μ. αντίστοιχα, τα οποία αποτελούν σύμφωνα με τα μορφολογικά τους στοιχεία τα σωζόμενα τμήματα από τα τοιχώματα δεξαμενής, η οποία είχε κατασκευαστεί σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του ναού, πλησίον της βορειοδυτικής γωνίας. Τα τοιχία ήταν χτισμένα με αργούς λίθους και συνδετικό ασβεστοκονίαμα, ενώ το εσωτερικό τους, καθώς και το δάπεδο ήταν επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής δεν βρέθηκαν κεραμικά ή άλλα ευρήματα. Η εν λόγω κατασκευή θα μπορούσε να χρονολογηθεί στους όψιμους μεταβυζα-

38. Ν. Γκιολές, Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204), Αθήνα 1987, σ. 150-151.

39. Ν. Β. Δρανδάκης, Βυζαντιναί τοιχογραφίαι της Μέσα Μάνης, Εν Αθήναις 1964, σ. 70, σημ. 8.

40. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 166.

41. Α.Κ. Ορλάνδος, Άγνωστος Βυζαντινός ναός της Λακωνίας, Ελληνικά 15, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 88-94, εικ. 1-2, πίν. 1-2.

ντινούς χρόνους και να συσχετιστεί με παρακείμενη κρήνη.

Ακόμη κοντά στη βορειοανατολική γωνία του μνημείου αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος, παράλληλος προς το βόρειο τοίχο του ναού και σε απόσταση 0,20 μ. από αυτόν. Ο τάφος είχε διανοιχθεί στο χώμα, ενώ οι πλευρές του ορίζονται από κάθετα τοποθετημένους πλακοδειδείς ακατέργαστους λίθους, χωρίς χρήση συνδετικού κονιάματος. Ο ανθρώπινος σκελετός που βρέθηκε εντός του τάφου, σωζόταν σε κακή κατάσταση και ήταν τοποθετημένος εκτάδην με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Το κεφάλι ήταν τοποθετημένο σε «προσκεφάλι». Ο τάφος βρέθηκε ακτέριστος.

Μονεμβασία

Κεντρική Πύλη

Στο συγκρότημα της Κεντρικής Πύλης του Κάστρου Μονεμβασίας, που παρουσίαζε σοβαρά στατικά προβλήματα στην προς τη θάλασσα πλευρά της, καθώς και εισροή υδάτων στην ανωδομή, πραγματοποιήθηκε διερεύνηση στην ανωδομή με στόχο την απομάκρυνση των μεταγενέστερων επιχώσεων και την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την κατάσταση του κτίσματος. Στην τομή Α (διαστ. 2,80×3 μ.) ήλθε στο φως τοιχίο πρόχειρα χτισμένο με αργούς λίθους και δάπεδο με κουρασάνι. Στην τομή Β (διαστ. 1,40×3 μ.) αποκαλύφθηκαν τρία τοιχία, τα οποία σχηματίζουν γωνία μεταξύ τους, αναλόγου κατασκευής με το προηγούμενο, και τμήμα δαπέδου από κονίαμα.

Αναμένεται η σύνταξη σχετικής μελέτης αποκατάστασης της Πύλης από τη Διεύθυνση Αναστήλωσης.

Μουσουλμανικό τέμενος κάτω πόλης

Το μουσουλμανικό τέμενος, στο οποίο θα στεγαστεί το Μουσείο Μονεμβασίας, βρίσκεται στην κεντρική πλατεία του Ελκόμενου απέναντι από τον ομώνυμο ναό. Ανεγέρθηκε κατά τη διάρκεια της Α΄ Τουρκοκρατίας στη Μονεμβασία (1540-1690) εποχή έντονης οικοδομικής δραστηριότητας για την περιοχή. Στη Β΄ Ενετοκρατία (1690-1715) μετατράπηκε σε δημόσιο διοικητικό κτίριο, για να επανέλθει στην αρχική του χρήση με την επάνοδο των Τούρκων (1715-1821). Η σημερινή μορφή του κτιρίου είναι αποτέλεσμα πολλών μεταγενέστερων επεμβάσεων οι οποίες αλλοίωσαν τόσο το αρχικό του σχέδιο όσο και τις όψεις του.

Στο πλαίσιο των εργασιών αποκατάστασης του κτιρίου πραγματοποιήθηκαν εξωτερικά τέσσερις διερευνητικές τομές στα νότια του μνημείου και σε επαφή με τα θεμέλιά του.

Τομή Α. Στο δυτικό τμήμα του νότιου τοίχου του τζαμιού και σε βάθος 0,62 μ. (από το δυτικό παράθυρο) εντοπίστηκε επιτοίχιο επίχρισμα (ζώνη, πλ. 1,42 και ύψ. 0,72 μ.) από ασβεστοκονίαμα, που αντιστοιχεί σε περιοχή που φέρει κουρασάνι ως δάπεδο (Δάπεδο Α). Η επιχρισμένη ζώνη τελειώνει προς Α. στο λαμπά της φραγμένης σήμερα – και προφανώς ανοιχτής αρχικά – καμάρας του κτιρίου, το μέτωπο της οποίας δηλώνεται με λαξευτούς λίθους στη νότια όψη του κτιρίου. Σε απόσταση 0,28-0,32 μ. νότια του τοίχου του τζαμιού, εντός του νεωτερικού στηθαίου της πλατείας, εντοπίστηκε στη στάθμη του δαπέδου και μέχρι 1,22 μ. ύπερθεν αυτού το κάτω τμήμα παραστάδας της Β΄ Ενετοκρατίας, πλ. 0,38-0,40 μ. Στη βάση της δε εμφανής πωρόλιθος τη συνδέει με το κτίριο του Μουσείου.

Σε απόσταση 1,60 μ. νότια του τζαμιού εντοπίστηκε, κάτω από το δάπεδο Α, τοιχάριο, που μάλλον συμπίπτει με τους θολίτες του κλειδιού της καμάρας. Βρέθηκαν επίσης λίγα όστρακα μεταβυζαντινών χρόνων.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

Μονή Αγίου Γεωργίου του Λυκοβουνού

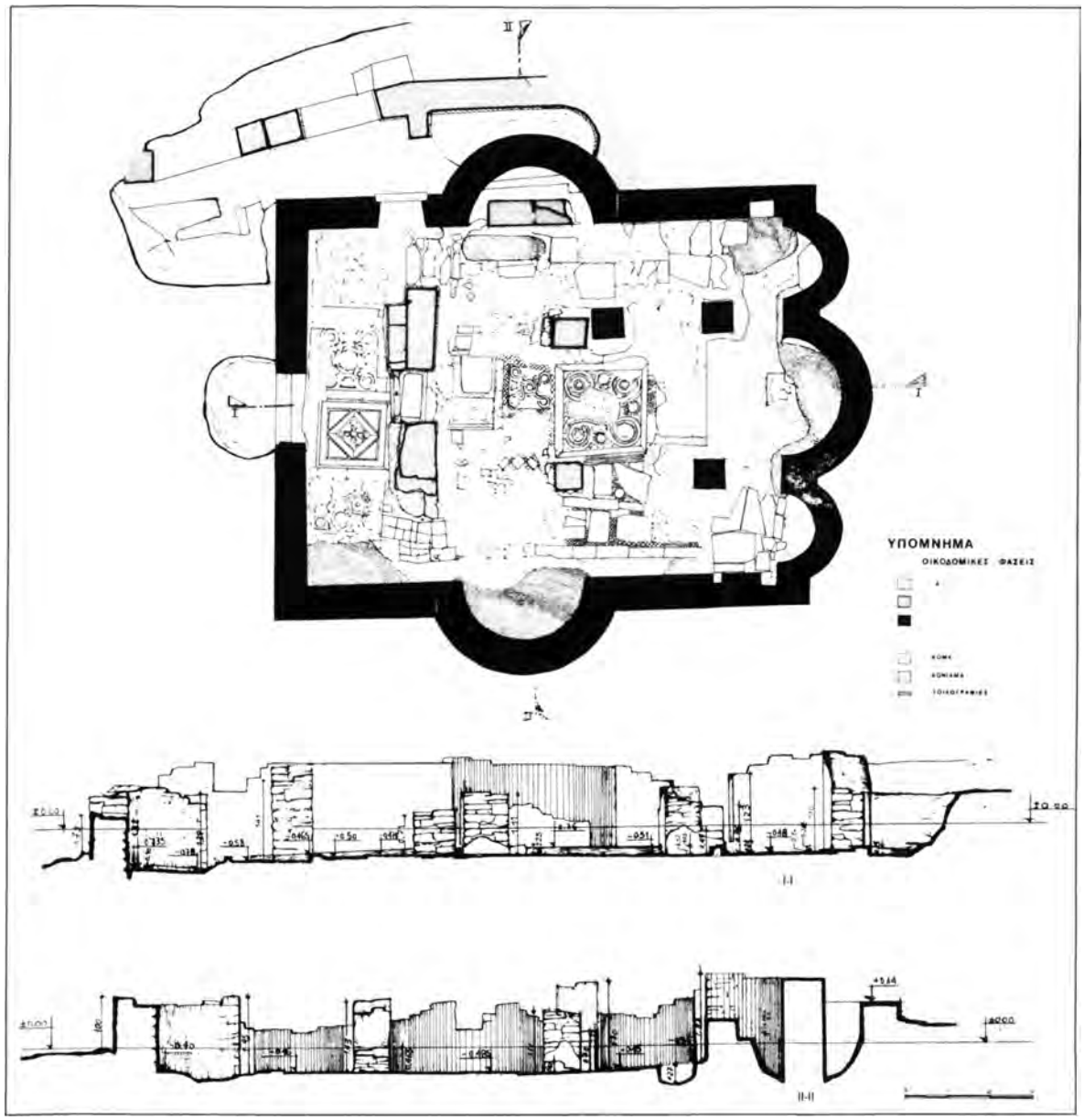
Η ανασκαφή της μονής του Αγίου Γεωργίου του Λυκοβουνού (Σχέδ. 1), ξεκίνησε στα μέσα Ιουνίου του 1996 και συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα Αυγούστου του ίδιου έτους. Το έναυσμα για την έναρξη της ανασκαφής έδωσε «απολυθέν υπέρ της Εκκλησίας και χώρας της Μονεμβασίας» χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου του Β΄ Παλαιολόγου του έτους 1314[42], του οποίου συγκεκριμένο χωρίο με την παράθεση *ἐν τύπῳ περιγραφικῷ* της οροθετικής γραμμής της Μητρόπολης Μονεμβασίας με αυτήν της Λακεδαιμονίας αναφέρει την *σεβασμίαν μονὴν τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐπικεκλημένην τοῦ Λυκοβουνοῦ*.

Στην κορυφή του κατοικημένου από τα αρχαία χρόνια και μέχρι τα μέσα του 19ου αι. λόφου του Λυκοβουνού[43], στο νοτιότερο άκρο της, είχε από παλαιότερα επισημαν-

---

42. Πρόκειται για το γνωστό χρυσόβουλλο του έτους 1293 [=6801, ινδ. 6] από λανθασμένη μάλλον ανάγνωση της χρονολογίας. Fr. Miklosich- J. Muller, Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana, V, Vindobonae 1887, σ. 155-161. Γ. Α. Πίκουλας, Τα όρια της Μητροπόλεως Μονεμβασίας, ΛακΣπουδ ΙΓ΄ (1996), σ. 394-396.

43. Λυκοβουνό ονομάζεται ο μακρός επιμήκης όγκος, πρόβουνος του Ταϋγέτου, ο οποίος εκτείνεται από τη θέση Πυρί μέχρι τα όρια του δήμου Σκάλας. Το κατοικημένο τμήμα της λοφοσειράς βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα βορειοανατολικά της κοινότητας Δαφνίου. Για σύντομη ανα-

Σχέδ. 1. Μονή Αγίου Γεωργίου του Λυκοβουνού. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές I-I, II-II.

θεί η ύπαρξη λειψάνων εκκλησιαστικού κτιρίου (τμήμα ημικυκλικού τοίχου στα ανατολικά και τοίχος με κεραμοπλαστικό κόσμημα από οδοντωτή ταινία στα νότια-νοτιοδυτικά). Στο χώρο του κτιρίου ήταν ορατά κεραμικά όστρακα, μαρμαροψηφίδες, μαρμάρινα πλακίδια και ένα μαρμάρινο ανάγλυφο αρχιτεκτονικό μέλος μεσοβυζαντινών χρόνων στα δυτικά του. Γύρω από το κτίριο στα δυτικά και νότια είχαν εντοπιστεί υπολείμματα τοίχων διαφόρων κτιρίων σε χαμηλό ύψος και στέρνες επιμελημένης κατασκευής.

Σκοπός της πρώτης αυτής ανασκαφικής έρευνας ήταν η διευκρίνηση της πιθανής ταύτισης του κτιρίου με την αναφερόμενη στο χρυσόβουλλο μονή. Η ανασκαφή, που εκτάθηκε αναγκαστικά λόγω του περιορισμένου χρόνου μόνο στο εσωτερικό του κτιρίου και εξωτερικά σε μικρό

φορά στον ιστορικό τόπο, βλ. Κ. Διαμαντή, Κροκεές Λακωνίας. Η αναζήτηση μιας βυζαντινής θέσεως και οι εκκλησίες του οικισμού, ΛακΣπουδ ΙΒ' (1994), σ. 396-398.

τμήμα του στα νοτιοδυτικά, απέδωσε ένα λατρευτικό χώρο με τρεις κύριες κτιριακές φάσεις. Ο καθαρισμός του χώρου από την πυκνή και άγρια βλάστηση έγινε με πρωτοβουλία του πρόεδρου της κοινότητας Δαφνίου Σταύρου Τσαρούχα, ο οποίος συνέβαλε ουσιαστικά στη διεξαγωγή της ανασκαφής.

Από την α΄ φάση του κτιρίου αποκαλύφθηκαν: 1) Λείψανα θεμελίων του εξωτερικού τοίχου δυτικά στο νοτιοδυτικό τμήμα και ανατολικά στην αψίδα του Ιερού. 2) Λείψανα θεμελίων της Αγίας Τράπεζας, διαστ. 0,80×0,42×0,10 μ., στο κέντρο της αψίδας, από τα οποία αποδεικνύεται ότι το σχήμα της ήταν ορθογώνιο. 3) Υπολείμματα των βάσεων τεσσάρων πεσσών: δύο στα ανατολικά εκεί όπου γίνεται ο διαχωρισμός του Ιερού από τον κυρίως ναό και δύο στο μέσον περίπου του κτιρίου. Η θέση και η συμμετρική αντιστοιχία των πεσσών προσδιορίζουν την αρχιτεκτονική μορφή του κτίσματος στον τύπο του σταυροειδούς δίστυλου ναού. 4) Το μαρμάρινο κατώφλι της δυτικής θύρας, διαστ. 1,74×0,34×0,15 μ., στο οποίο προσαρμόζεται με ακρίβεια το μαρμάρινο ανάγλυφο κομμάτι το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, είχε επισημανθεί πριν από την έναρξη της ανασκαφής. 5) Το δάπεδο στρωμένο σε μεγάλη έκταση με πολυτελή πολύχρωμα μάρμαρα, η διάρθρωση του οποίου καθορίζει την ύπαρξη νάρθηκα στα δυτικά του κτιρίου[44] (Πίν. 57 α). Το βάθος του δαπέδου από το σταθερό σημείο είναι 0,48 μ. Το δάπεδο στον κυρίως ναό και το Ιερό σώζεται αποσπασματικά και σε μέτρια κατάσταση διατήρησης, ενώ καλύτερα διατηρείται το δάπεδο στο νάρθηκα. Το υπόστρωμά του αποτελείται από καλά πατημένο ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,04 μ. και χρήση ισχυρού συνδετικού υλικού (ασβεστοκονίαμα αναμεμιγμένο με ψιλό αμμοχάλικο και κεραμίδι) πάνω από αυτό, πάχ. 0,03 μ. Στο μεσαίο κλίτος και το νάρθηκα η σύνθεση του δαπέδου αποτελείται από ορθογώνια διάχωρα περίτεχνα διακοσμημένα με γεωμετρικές συνθέσεις, στις οποίες υπερέχει το γνωστό θέμα των «πέντε άρτων» ή του «πενταόμφαλου» ή του «πεντάκυκλου» (Πίν. 57 β), με διακοσμητικά πλαίσια από ταινίες ποικίλων σχεδίων. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το κεντρικό διάχωρο του νάρθηκα, το οποίο απαρτίζεται από μεγάλο κόκκινο ρόμβο σε μαύρο φόντο που περικλείει λευκό δίσκο διακοσμημένο με το θέμα των πέντε κύκλων. Από αυτούς ο κεντρικός μεγάλος κύκλος σχηματίζει πλέγμα λημνίσκου (Πίν. 57 α). Το δυτικό τμήμα του κεντρικού κλίτους διακοσμείται με μεγάλες ορθογώνιες πλάκες διαφόρων χρωμάτων, τις οποίες πλαισιώνουν πλατιές και στενές ταινίες μαρμάρου διαφορετικού χρώματος σε ποικιλία σχεδίων. Το κεντρικό μεγάλο διάχωρο έχει διαστάσεις 2,25×2,20 μ., ενώ οι διαστάσεις των υπολοίπων κυμαίνονται μεταξύ 1×1 και 1,50×1,50 μ. Στα πλάγια κλίτη η διάστρωση περιορίζεται σε ορθογώνιες μαρμάρινες πλάκες διαφόρων μεγεθών και χρωμάτων πλαισιωμένες με διακοσμητικές ταινίες, ενώ το δάπεδο στο Ιερό καλύπτεται με μεγάλες, σχεδόν ορθογωνισμένες γκρίζες λιθόπλακες, διαφόρων μεγεθών σε διαστάσεις από 0,30×0,50 έως 0,70×1 μ. Τα διακοσμητικά θέματα του δαπέδου έχουν εκτελεσθεί με την ενθετική και παραθετική μορφή της τεχνικής του opus sectile[45]. Τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι: μάρμαρα λευκά κρυσταλλικά με γκριζογάλαζες φλεβώσεις Δολιανών Αρκαδίας, λευκά γκριζογάλαζα με φλέβες και τοπικά στίγματα Πεντέλης, έντονα κόκκινα κρυσταλλικά, καφεκόκκινα ή μώβ «rosso antico» Μάνης, υπόλευκα με καφετιές φλέβες Αγίου Πέτρου Αρκαδίας, βαθυκόκκινα λεπτοκοκκώδη Ταινάρου, «ταιναρεία λίθος», γκριζογάλαζα κρυσταλλικά Βρεσθένων Λακωνίας, μαύρα, σε μικρές ποσότητες πράσινα, γκρί ντόπιοι μαρμαρόλιθοι, σποραδικά το τοπικό πορφυριτικό μάρμαρο, ο «κροκεάτης λίθος» και κρούστες από υποκίτρινη υαλόμαζα. Σε μερικά σημεία τα μάρμαρα παρουσιάζουν ενδείξεις μεταγενέστερων επισκευών που είναι ενδεχόμενο να είχαν εκτελεστεί στην επόμενη κτιριακή φάση. Το δάπεδο του Λυκοβουνού συγκρινόμενο με αυτά σημαντικών μνημείων (Κοίμηση Νικαίας, Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης, Άγιος Νικόλαος Μύρων Μ. Ασίας, Καθολικό Μονής Λέχοβας Κορινθίας, Όσιος Μελέτιος Κυθαιρώνα κτλ.) της μέσης βυζαντινής περιόδου, είναι έργο εξαιρετικής καλλιτεχνικής σπουδαιότητας και από τα ελάχιστα παραδείγματα στο είδος του για το γεωγραφικό χώρο στον οποίο ανήκει. Χρονολογικά τοποθετείται κατά πάσα πιθανότητα στον 11ο-12ο αι.

Στα βόρεια και βορειοδυτικά του χώρου με το μαρμαρόστρωτο δάπεδο, δοκιμαστικές τομές έδειξαν την ύπαρξη φυσικού βράχου, τον οποίο θα πρέπει πιθανώς να ακολουθούσε η θεμελίωση του κτιρίου. Το μέγεθος του αρχικού ναού δεν δύναται, στην παρούσα φάση της έρευνας, να προσδιοριστεί σε όλες του τις διαστάσεις. Υπολογίζεται πως το μήκος (από την εσωτερική παρειά του δυτικού τοίχου έως το δυτικό άκρο του τοίχου της αψίδας)

44. Δοκιμαστικές τομές σε σημεία όπου δεν σώζεται το δάπεδο δεν έδωσαν στοιχεία για την ύπαρξη παλαιότερου δαπέδου.

45. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Η τεχνική του opus sectile στην εντοίχια διακόσμηση, Θεσσαλονίκη 1980.

ήταν 11,20 μ. Με βάση το σωζόμενο δάπεδο τα τρία κλίτη έχουν πλάτος 1,85 μ. περίπου το βόρειο και το νότιο και 2,79 μ. το κεντρικό ενώ οι διαστάσεις του νάρθηκα είναι: μήκος 8,50 και πλάτος 1,96 μ.

Στη β΄ φάση του κτιρίου, στην οποία φαίνεται πως διατηρήθηκε το αρχικό δάπεδο, ανήκουν: Λείψανα τοίχου στα νότια, ο οποίος σώζεται λίγα εκατοστά πάνω από τη στάθμη του δαπέδου και φέρει υπόστρωμα ζωγραφικής και ίχνη χρώματος. Ένα τμήμα του τοίχου αυτού, μήκ. 2,15 μ. διατηρείται σε ύψος 0,95 μ. και έχει πάχος 0,63 μ. Η εσωτερική επιφάνειά του καλύπτεται με γραπτό διακοσμητικό θέμα από όρθια και ανεστραμμένα κόκκινα και μαύρα τρίγωνα, στα οποία ελίσσονται βλαστοί.

Λείψανα δύο κτιστών πεσσών, στο μέσον περίπου του χώρου, οι οποίοι «πατάνε» στις βάσεις των αρχικών πεσσών και φέρουν ίχνη ζωγραφικής στις τρεις κάθετες πλευρές τους. Ο βόρειος πεσσός, διαστ. 0,64×0,67 μ., σώζεται σε ύψος 0,465 μ. και ο νότιος, διαστ. 0,81×0,67 μ., σε ύψος 1,11 μ.

Τμήματα δύο τοίχων στα δυτικά, οι οποίοι διαχωρίζουν τον κυρίως ναό από το νάρθηκα και σχηματίζουν θυραίο άνοιγμα προς το κεντρικό κλίτος, μήκ. 1,30 μ. Το κατώφλι του ανοίγματος αποτελεί γκρι μαρμαρόλιθος, διαστ. 1,29× 0,19×0,20 μ., με ανάγλυφες παραστάσεις ζώων στη δυτική πλευρά του. Οι σωζόμενες διαστάσεις του βόρειου τοίχου είναι 2,20 μ. μήκος, 1,15 μ. πάχος, 1,20 μ. μέγιστο σωζόμενο ύψος και του νότιου 1,90 μ. μήκος, 1,13 μ. πάχος, 1,20 μ. μέγιστο σωζόμενο ύψος. Οι τοίχοι διασώζουν υπολείμματα γραπτών διακοσμητικών θεμάτων από οφιοειδείς κόκκινες και μαύρες γραμμές, ελικοειδείς βλαστούς και όρθια και ανεστραμμένα τρίγωνα όμοια με εκείνα του νότιου τοίχου. Όλοι οι πεσσοί και οι τοίχοι καλύπτουν τμήματα του μαρμαροστρωμένου δαπέδου και είναι χτισμένοι με εγχώριους σχιστόλιθους και ασβεστοκονίαμα. Η ευτελής κατασκευή και τα πρόχειρα υλικά τους οδηγούν στην υπόθεση ότι αυτοί δεν έφεραν μεγάλα φορτία και επομένως το κτίριο θα πρέπει να είχε απλή αρχιτεκτονική μορφή.

Τα αποκαλυφθέντα λείψανα στην παρούσα φάση της ανασκαφής δεν προσδιορίζουν το περίγραμμα του δεύτερου κτιρίου. Υποθέτουμε πως ο νότιος εξωτερικός του τοίχος είναι αυτός που προαναφέρθηκε με τα υπολείμματα της ζωγραφικής. Η τομή που έγινε εξωτερικά του τοίχου αυτού και στο σημείο που διασώζεται σε μεγαλύτερο ύψος αποκάλυψε την ύπαρξη τμήματος τοίχου δεξαμενής το οποίο επιχρίεται με υδραυλικό κονίαμα (κουρασάνι) και σώζεται σε βάθος 0,65 μ. Από την προέκταση της έρευνας δυτικότερα της δεξαμενής εντοπίστηκαν πεσσοί σε διαφορετικά ύψη 1,14 μ. το χαμηλότερο, 1,50 μ. το ψηλότερο, από τους οποίους οι δύο ψηλότεροι σχημάτιζαν, καθώς φαίνεται, τοξωτό άνοιγμα και φέρουν στη νότια πλευρά τους κεραμοπλαστικό κόσμημα από οδοντωτή ταινία. Η τοιχοδομία τους συνίσταται σε σχιστόλιθους της περιοχής και ασβεστοκονίαμα με πρόσμιξη κεραμιδιών. Σε πολλά σημεία των τοίχων αυτών διατηρούνται ζωγραφικά κατάλοιπα.

Για τη χρονολόγηση του δεύτερου κτιρίου αποτελούν terminus ante quem τα λείψανα του τοιχογραφικού διακόσμου που διατηρούν οι τοίχοι, καθώς και τα σπαράγματα των τοιχογραφιών που βρέθηκαν κατά την αποχωμάτωση του χώρου, τα οποία χρονολογούνται πιθανότατα στο 13ο αι.

Στην τρίτη οικοδομική φάση αποδίδεται τρίκογχος ναός (αθωνίτικου τύπου) με τρεις ημικυκλικές αψίδες στα ανατολικά, ο οποίος σώζεται περιμετρικά σε ύψος 1,45 μ. περίπου από την επιφάνεια του δαπέδου (Πίν. 58 α). Ο νέος ναός έχει μήκος 12,80 μ. χωρίς την αψίδα του Ιερού και πλάτος 10,07 μ. Η κεντρική αψίδα του Ιερού έχει διάμετρο 2,77 μ. και οι πλάγιες 1,66-1,69 μ. Στο ναό ανοίγονται δύο θύρες, μία στο μέσον του δυτικού τοίχου με άνοιγμα, μήκ. 1,61 μ. και μία στο νότιο τοίχο, στο νοτιοδυτικό τμήμα του με άνοιγμα, μήκ. 1,16 μ. Ως κατώφλι της δυτικής θύρας έχει χρησιμοποιηθεί το μαρμάρινο κατώφλι της ίδιας θύρας του αρχικού κτιρίου. Ορισμένοι τοίχοι του οικοδομήματος (νοτιοανατολικό τμήμα νότιου τοίχου, νότιο τμήμα δυτικού τοίχου, νότιο τμήμα τοίχου κεντρικής αψίδας) εδράζονται πάνω στους τοίχους της πρώτης και δεύτερης οικοδομικής φάσης. Ο νότιος χορός ακολουθώντας τη χάραξη του συγκεκριμένου αρχιτεκτονικού τύπου προέκυψε μεταξύ του τοίχου με το γραπτό διακοσμητικό θέμα και της δεξαμενής. Από τα στοιχεία αυτά είναι λογική η υπόθεση ότι ο τρίτος ναός θα πρέπει να ακολουθούσε το περίγραμμα των δύο προηγούμενων. Στο εσωτερικό του τρίκογχου βρέθηκαν δύο πεσσοί στα ανατολικά, οι οποίοι είναι χτισμένοι πάνω στα υπολείμματα των πεσσών του αρχικού ναού και χωρίζουν το Ιερό από τον κυρίως ναό και ένας πεσσός στα νότια, ο οποίος είναι χτισμένος σχεδόν σε επαφή με το νότιο πεσσό του δεύτερου κτιρίου. Οι ανατολικοί πεσσοί, διαστ. 0,73× 0,73 μ., σώζονται σε ύψος 1,45 μ. ο βορειοανατολικός και 1,70 μ. ο νοτιοανατολικός, ενώ ο νότιος πεσσός, διαστ. 0,73×0,74 μ., σώζεται σε ύψος 0,82 μ. Η τοιχοδομία του κτιρίου είναι αμελής από μεγάλους σχιστόλιθους και σποραδικά πωρόλιθους, ασβεστοκονίαμα και πρόσμιξη κεραμιδιών. Σε κάποια σημεία είναι εμφανή γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη που μπορούν να χρονολογηθούν στη μέση βυζαντινή περίοδο.

Τα αποκαλυφθέντα στοιχεία δεν επαρκούν για την ακριβή αναγνώριση της αρχιτεκτονικής μορφής του κτιρίου της τρίτης φάσης. Ωστόσο, η υπάρχουσα κατάσταση (ενι-

αία στάθμη απόληξης των τοιχοποιιών σε χαμηλό ύψος, κατασκευή τριών μόνο πεσσών για τη στήριξη των στοιχείων της ανωδομής) δείχνει ότι το κτίριο έμεινε ημιτελές, στο κατασκευαστικό στάδιο που αποκαλύφθηκε. Η πιθανότερη χρονολογική περίοδος, στην οποία θα πρέπει να ενταχθεί, είναι ο 17ος αι., αφού την εποχή αυτή εμφανίζονται για πρώτη φορά αθωνίτικου τύπου μοναστηριακοί ναοί στη Λακωνία (καθολικά μονών Ζερμπίτσας, Αγίων Σαράντα, Γόλας, Αγίων Αναργύρων Τζίτζινα). Η μη αποπεράτωση του ναού καθιστά πιθανότερη την άποψη ότι οφείλεται σε τουρκική επέμβαση, καθώς είναι γνωστή η στάση των τούρκων κατακτητών ως προς την ίδρυση, ανακαίνιση ή επισκευή χριστιανικών κτισμάτων.

Στον εσωτερικό χώρο των τριών ναών, στο νότιο άκρο τους, βρέθηκε μια συμπαγής κατασκευή χτισμένη πρόχειρα από σχιστόλιθους σε εναλλασσόμενες στρώσεις από χώμα και συνδετικό υλικό (ασβεστοκονίαμα), διαστ. 2,18×0,76×0,30 μ., η οποία κάλυπτε μέρος του νότιου καλύτερα διατηρημένου τοίχου της β΄ κτιριακής φάσης. Η διερεύνηση της κατασκευής αυτής αποκάλυψε την ύπαρξη τάφου, ο οποίος έχει καταστρέψει το δάπεδο στο σημείο όπου έχει διανοιχθεί. Ο τάφος έχει προσανατολισμό Δ.-Α. και διαστάσεις 1,85×0,53×0,28 μ. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν τα λείψανα ενός σκελετού, ο οποίος ανήκει σε ώριμο άνδρα. Ένας ακόμη τάφος βρέθηκε εξωτερικά, στα δυτικά των κτιρίων. Ο προσανατολισμός του είναι Δ.-Α. και έχει διαστάσεις 1,48×0,31 μ. Το δάπεδο του τάφου βρίσκεται στη στάθμη του μαρμαρόστρωτου δαπέδου και είναι φτιαγμένο από σχιστόλιθους. Από σχιστόλιθους γίνεται και η κάλυψή του, ενώ ως βόρειο τοίχωμα χρησιμοποιεί τμήμα του τοίχου παλαιότερου οικοδομήματος. Μέσα στον τάφο βρέθηκε ένας σχεδόν ακέραιος σκελετός. Οι ταφές δεν απέδωσαν ευρήματα και επομένως η χρονολόγησή τους είναι προβληματική.

Δεν έχει διαπιστωθεί ποιοι λόγοι οδήγησαν στην καταστροφή του πρώτου και δεύτερου μνημείου. Ιστορικά γεγονότα σε συνδυασμό με τα ευτελή υλικά δομής ή κάποιοι άλλοι δυσερμήνευτοι από τη μέχρι τώρα έρευνα λόγοι; Για την απάντηση στο σοβαρό ερώτημα που ανακύπτει κρίνεται επιτακτική η ανάγκη για την περαιτέρω έρευνα στο χώρο.

Τα κυριότερα ευρήματα της ανασκαφής είναι:

1) Μαρμάρινα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη: α) Κιονόκρανο από λευκό μάρμαρο. Έχει άβακα απλής μορφής και λοξότμητες γωνίες και διακοσμείται στις τρεις πλευρές με ομοιόμορφο πεντάφυλλο ακανθόφυλλο με βαθιές πρισματικές γλυφές. Η τεχνική της λάξευσης οδηγεί στους μέσους βυζαντινούς χρόνους[46]. β) Απότμημα από κοσμήτη ή από στέψη θωρακίου τέμπλου από κόκκινο μάρμαρο. Διακοσμείται με επτάφυλλα ακανθόφυλλα εγγεγραμμένα σε καρδιόσχημα σταυρικά διατεταγμένα πλαίσια, από τις κορυφές των οποίων φύονται ελικοειδείς βλαστοί με ημίφυλλα άκανθας. Η τεχνική εκτέλεση του αναγλύφου είναι επιπεδόγλυφη. Χρονολογείται στον 11ο-12ο αι.[47]. γ) Απότμημα θωρακίου από λευκό μάρμαρο. Διακοσμείται με εξάφυλλο ρόδακα εγγεγραμμένο σε κύκλο, κλάδο κυπαρισσιού και επτάλοβο ανθέμιο το οποίο πλαισιώνεται από διταινιωτές σπείρες με χρήση τρυπανιού στο κέντρο τους. Το πλαίσιο του γλυπτού αποτελεί πλατιά επίπεδη ταινία με δύο κοιλόκυρτα κυμάτια εκατέρωθεν. Η τεχνική εκτέλεση θυμίζει ψευδοσαρκοφάγους της μέσης βυζαντινής περιόδου[48] (Πίν. 58 β). δ) Θραύσμα μέλους άγνωστης χρήσης από λευκό μάρμαρο. Διακοσμείται με συνεχόμενα κρινάνθεμα. Η κακή διατήρηση του μαρμάρου καθιστά δυσχερή τη χρονολόγησή του. Θα μπορούσε ίσως να τοποθετηθεί στο 13ο αι. ε) Θραύσμα μέλους άγνωστης χρήσης από λευκό μάρμαρο. Διακοσμείται με συνεχόμενα ομοιόμορφα διταινιωτά καρδιόσχημα, τα οποία περικλείουν πεντάφυλλα ανθέμια με χρήση τρυπανιού στους ακραίους λοβούς τους. Το θέμα πλαισιώνεται άνω και κάτω από στριφτό σχοινί και βεργίο με βαθιά γλυφή κάτω από αυτό. Το ανάγλυφο έχει εκτελεστεί με την τεχνική της κοίλης γλυφής κρυσταλλικής τομής. Χρονολογείται πιθανώς στον 11ο αι.[49].

2) Απότμημα περιθυρώματος από πωρόλιθο. Σχηματίζει στο μέσον βαθιά κοίλη ταινία. Η επάνω επιφάνεια είναι διακοσμημένη με εγχάρακτα συνεχόμενα τρίγωνα μέσα σε ταινία από ευθύγραμμες χαράξεις και οι δύο κάτω ορατές επιφάνειες φέρουν βαθιά ευθύγραμμη χάραξη στο μέσον. Θυμίζει περιθυρώματα εκκλησιών του κάστρου Γερακιού. Χρονολογικά θα πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ 12ου και 14ου αι.

3) Σπαράγματα τοιχογραφιών, από τα οποία τα καλύτερα σωζόμενα παριστάνουν: τμήμα του προσώπου αγίου και του φωτοστεφάνου του, φωτοστεφάνους, χέρια, γράμματα επιγραφών, το αστέρι της Βηθλεέμ, τη μορφή ενός αλόγου, διακοσμητικά σχέδια υφασμάτων. Η τεχνοτροπική απόδοση και η χρωματική κλίμακα των σπαραγμάτων οδηγούν πιθανότατα στο 13ο-14ο αι.

---

46. Ν.Β. Δρανδάκης, Νικήτας Μαρμαράς, Ιωάννινα 1972, πίν. Ια, IVβ, Να,β, XV, XIIα,β, XVIα.

47. Ό.π., πίν. XI, XII, XIV, XV, XVIα.

48. Θ. Παζαράς, Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα, Αθήνα 1988, σ. 30-31, εικ. 18 και σ. 56-57, εικ. 67α.

49. A. Grabar, Sculptures byzantines du Moyen Age, II (XIe-XIVe siècle), Paris 1976, σ. 71-72, πίν. XLIc.

4) Κεραμικά όστρακα τοπικής παραγωγής από άβαφα χρηστικά αγγεία βυζαντινών χρόνων και άλλα από χονδροειδή χρηστικά αγγεία με διακόσμηση κίτρινου-καφέ χρώματος καθώς και με βαφή καφέ σκούρου, καφέ ανοιχτού και πράσινου ανοιχτού χρώματος της εποχής της Τουρκοκρατίας.

5) Μία χάλκινη πόρπη, η οποία ανήκει στο διαδεδομένο τύπο των τριγωνικών με διάτρητο σώμα που απολήγει κάτω σε δίσκο[50].

6) Ένα χάλκινο νόμισμα, μισό τεταρτηρό του Μανουήλ Ι΄ Κομνηνού (1143-1180)[51].

7) Ένα χάλκινο νόμισμα τουρκικό του Μουσταφά ΙΙΙ (1757-1774)[52].

8) Θραύσματα από γυάλινα αγγεία.

Παράλληλα με την ανασκαφή και μετά το τέλος της ανασκαφικής περιόδου έγιναν εργασίες στερέωσης των ζωγραφικών λειψάνων στους τοίχους και συγκολλήθηκαν οι κρούστες και οι πλάκες του δαπέδου, όπου κρίθηκε αναγκαίο. Το δάπεδο καλύφθηκε με εναλλασσόμενες στρώσεις από πλαστικό πλέγμα, περλίτη, χαλίκι και τελευταία χώμα.

Η αποτύπωση της ανασκαφής έγινε από την αρχιτέκτονα Άλκη Νηστικούλη. Την τελική επεξεργασία του σχεδίου επιμελήθηκε η αρχιτέκτων Κωνστ. Ντουβή.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Άργος

Οικόπεδο Γκαλέτση

Στο πλαίσιο σωστικής ανασκαφής που διενεργήθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γκαλέτση, επί της οδού Ιακώβου Μάνου στο Άργος, διανοίχθηκαν δέκα συνολικά τομές. Τα αρχαιολογικά ευρήματα που ήλθαν στο φως μπορούν να χρονολογηθούν από τους ρωμαϊκούς έως και τους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Το σημαντικότερο εύρημα της φάσης των παλαιοχριστιανικών χρόνων αποτελεί κλίβανος, του τέλους 6ου-αρχών 7ου αι. μ.Χ. (Πίν. 58 γ). Σώζεται σε ύψος 1 μ. και έχει διάμετρο 2,50 μ. Είναι κατασκευασμένος από λίθους ενώ δεν σώθηκε τίποτα από την εσχάρα του. Αποτελεί τον πρώτο κλίβανο αυτής της περιόδου που εντοπίζεται στην πόλη του Άργους. Μέσα στην επίχωση της εστίας του κλιβάνου βρέθηκαν όστρακα χαρακτηριστικών αμφορέων (τύποι LR1, LR2, LR45), λυχνάρια (απομιμήσεις λυχναριών Β.Α. τύπου, σικελικού τύπου, αττικών λυχναριών 4ου-5ου αι.), μήτρα λυχναριού με το σήμα του εργαστηρίου (κλειδί). Τα όστρακα που βρέθηκαν στον κλίβανο μπορούν να χρονολογηθούν στον 6ο-7ο αι. μ.Χ. Εκτός από το ψήσιμο των αγγείων ο κλίβανος αυτός προοριζόταν και για το ψήσιμο και άλλων κεραμικών.

Ο κλίβανος του οικοπέδου Γκαλέτση βρίσκεται σε περιοχή όπου ήδη έχουν εντοπιστεί κεραμικά εργαστήρια από την ελληνιστική μέχρι και τη μεταβυζαντινή εποχή (17ος αι.).

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, στην τομή 1 και 2, ήλθε στο φως μικρός ναός, που μπορεί να χρονολογηθεί στους σκοτεινούς χρόνους (8ος-9ος αι. μ.Χ.). Ο ναός είχε και β΄ οικοδομική φάση κατά την οποία πιθανότατα ήταν κοιμητηριακός με μικρό παρεκκλήσιο στα νότια. Βρέθηκαν συνολικά 18 τάφοι, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν κεραμοσκεπείς, χρονολογούνται στο 12ο-13ο αι. και ανήκουν στο μοναδικό νεκροταφείο μεσοβυζαντινών χρόνων που έχει έρθει έως σήμερα στο φως στο Άργος.

Τα ανωτέρω αρχαιολογικά ευρήματα είναι εξαιρετικής σημασίας για την τοπογραφία της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής πόλης του Άργους.

Οικόπεδο Σπ. Κοντογιάννη

Το παραπάνω οικόπεδο επί της οδού Γ. Σεφέρη στο Άργος, στο οποίο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή από την Εφορεία, συνορεύει με το οικόπεδο Α.Τ.Ε. στα δυτικά (ανεσκαμμένο και απαλλοτριωμένο από την 5η ΕΒΑ) και Κοντογιάννη στα νότια (ανασκαφή 5ης ΕΒΑ 1992/93).

Στο οικόπεδο συνολικής έκτασης 292,64 τ.μ., ανοίχτηκαν συνολικά οκτώ τομές. Αποκαλύφθηκε κλίβανος που ανήκει πιθανότατα σε εργαστήριο κεραμικής, ο οποίος συνδέεται με τοιχία αμελούς τοιχοδομίας που διαμορφώνουν τους διάφορους χώρους του εργαστηρίου. Επίσης, ήλθαν στο φως δύο μεγάλοι τοίχοι, επιμελημένης τοιχοδομίας, οι οποίοι αποτελούν τους εξωτερικούς τοίχους που ορίζουν δύο γειτονικά μεγάλων διαστάσεων κτιριακά συγκροτήματα παλαιοχριστιανικών χρόνων, τα οποία καταλάμβαναν έκταση πολλών τετραγωνικών μέτρων και των οποίων η συνέχεια έχει αποκαλυφθεί σε παρακείμενα ανεσκαμμένα οικόπεδα. Μεταξύ των δύο συγκροτημά-

50. Δ.Ι. Πάλλας, Συναγωγή μελετών βυζαντινής αρχαιολογίας (τέχνη-λατρεία-κοινωνία), Α΄, Αθήνα 1987-1988, σ. 224-358, πίν. 64.2α, 65.1α,β.

51. C. Morisson, Catalogue des monnaies byzantines, II, 711-1204, Paris 1970, σ. 719, πίν. C. AE/02.

52. Nuri Pere, Osmanlilarda Madeni Paralar (Coins of the Ottoman Empire), Istanbul 1968, A/631.

των παρεμβάλλονταν δρόμος και μεγάλος κτιστός αγωγός, κατασκευές της ρωμαϊκής εποχής που φαίνεται ότι εξακολούθησαν να είναι σε χρήση. Τέλος, ήλθε στο φως κιβωτιόσχημος τάφος γεωμετρικών χρόνων που βρέθηκε στο κατώτερο σημείο της παραβίασης της τομής IV (βάθος 3,16-3,50 μ.). Στην ανασκαφή βρέθηκαν συνολικά 37 χάλκινα νομίσματα (παλαιοχριστιανικών-μεταβυζαντινών χρόνων), εφυαλωμένα και γραπτής διακόσμησης αγγεία του 11ου-13ου αι., πολλά αβαφή χρηστικά αγγεία (σταμνία, χύτρες, λάγυνοι, πινάκια), αβαφή και εφυαλωμένα μεταβυζαντινών χρόνων αγγεία, αρκετές πίπες του 16ου-17ου αι., θραύσματα από γυάλινα αγγεία και μεταλλικά αντικείμενα, καθώς και αποτμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Καλαμάτα

Κάστρο

Τον Ιανουάριο του 1996 κατέρρευσε τμήμα του τείχους στα βορειοανατολικά του εξωτερικού περιβόλου, το οποίο είχε κακότεχνα επισκευαστεί στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Στα πλαίσια της εκπόνησης σχετικής αναστηλωτικής μελέτης πραγματοποιήθηκαν στο σημείο αυτό εργασίες διερευνητικής φύσεως, με στόχο να διευκρινιστεί η θεμελίωση του τείχους, η διαμόρφωση της εσωτερικής παρειάς του και το σημείο συναρμογής του με τον ορθογώνιο πύργο, που προεξέχει από το μέτωπο της οχύρωσης, παραπλεύρως του τμήματος που κατέρρευσε.

Η τομή στα θεμέλια του τείχους, εξωτερικά, αποκάλυψε ότι αυτό εδράζεται σε στρώμα από άργιλο, σχεδόν 0,10 μ. κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, χωρίς διαπλάτυνση στη λιθοδομή. Η τομή στο εσωτερικό του κάστρου, του οποίου η επιχωμάτωση στο τμήμα αυτό φτάνει στον περίδρομο του τείχους, αποκάλυψε ότι η εσωτερική παρειά του είναι επιχρισμένη 3,25 μ. περίπου από τη στάθμη του περιδρόμου με μυστριστό κονίαμα, το οποίο μπορεί να αποδοθεί σε επέμβαση της περιόδου της Β΄ Ενετοκρατίας (1685-1715), μια και παρόμοιο σε σύσταση και τεχνική εντοπίζεται και σε άλλα μνημεία της ίδιας χρονικής περιόδου στην περιοχή. Τα εμφανώς διαταραγμένα στρώματα της επίχωσης απέδωσαν όστρακα κεραμικής μεταβυζαντινών και υστεροβυζαντινών χρόνων.

Στον ευρύτερο χώρο του κάστρου πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί και διαμορφώσεις, όπως και αποψίλωση δενδροφυτευμένου τμήματος στον εσωτερικό περίβολο μεταξύ του τείχους και κτίσματος της Τουρκοκρατίας.

Μεθώνη

Οικόπεδο Δρακάκη

Το οικόπεδο βρίσκεται μέσα στον οικισμό της Μεθώνης, στο δρόμο που οδηγεί στο κάστρο. Το αρχαιολογικό ενδιαφέρον του χώρου διαπιστώθηκε όταν κατά τη διάρκεια εκσκαφών για οικοδομικές εργασίες εντοπίστηκαν τοίχοι μεγάλου πάχους από αργολιθοδομή. Οι εργασίες σταμάτησαν και ξεκίνησε ανασκαφική διερεύνηση του χώρου, η οποία δεν ολοκληρώθηκε εντός του 1996. Αποκαλύφθηκε τμήμα του βόρειου και κεντρικού κλίτους τρίκλιτης, παλαιοχριστιανικής βασιλικής, καθώς και μεγάλος αριθμός τάφων στο εσωτερικό και εξωτερικό του ναού. Τα στοιχεία δείχνουν ότι πρόκειται για κοιμητηριακή βασιλική. Οι τάφοι που εντοπίστηκαν είναι στην πλειονότητά τους κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι από ποικίλα υλικά, και ακτέριστοι. Κτερίσματα συνόδευαν ελάχιστες ταφές και ήταν κοσμήματα, όπως σκουλαρίκι, δαχτυλίδια, πόρπη ζώνης ή σταυρός, όλα από μέταλλο με πρόσμιξη χαλκού. Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι φτωχά και η κεραμική περιορισμένη. Η στρωματογραφία είναι αρκετά διαταραγμένη από σύγχρονες κυρίως επεμβάσεις. Βρέθηκαν στα ανώτερα στρώματα όστρακα εφυαλωμένης μεσοβυζαντινής κεραμικής και στα βαθύτερα στρώματα όστρακα terra sigillata, ακόσμητα, κτενωτά και αυλακωτά, που ανάγονται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

Κάστρο

Άρχισαν κατά το έτος αυτό εργασίες καθαρισμού στο ανατολικό τμήμα του εσωτερικού περιβόλου του κάστρου. Αποκαλύφθηκαν τμήματα λιθόστρωτων δαπέδων, καθώς και χαμηλών τοίχων τόσο στην περιοχή που εκτείνεται βορειοανατολικά της δεξαμενής όσο και σε αυτή βόρεια της πυριτιδαποθήκης.

Πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στις έξι από τις δώδεκα καμάρες του ανατολικού τείχους του περιβόλου. Αφαιρέθηκε παχύ στρώμα επίχωσης από συσσωρευμένους λίθους και χώμα, η οποία κάλυπτε όλο τον εσωτερικό χώρο των καμαρών και αποκαλύφθηκε σε τρεις από αυτές το λιθόστρωτο δάπεδο.

Ξεκίνησε επίσης και ολοκληρώθηκε η αποχωμάτωση της υδατοδεξαμενής. Στο εσωτερικό της εντοπίστηκε χαμηλό τοιχίο που εφάπτεται στη δυτική παρειά της. Το κουρασάνι που κάλυπτε τις επιφάνειές της διατηρείται σε μεγάλη έκτα-

ση. Αποκαλύφθηκαν επίσης δύο μικρά τετράγωνα ανοίγματα, φραγμένα σήμερα, από τα οποία πιθανώς διοχετεύονταν τα όμβρια ύδατα στον κυρίως χώρο της δεξαμενής.

Η κεραμική των ανασκαφών ανάγεται από τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους ως και το 19ο αι. Κυρίως όμως βρέθηκαν θραύσματα ακόσμητα ή εφυαλωμένα από χρηστικά αγγεία τα οποία μπορούν να χρονολογηθούν στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΑΛΜΠΑΝΗ - ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΛΑΜΑΡΑ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΜΟΡΕΑ

Προκαταρκτική έκθεση

Η έκτη περίοδος της επιφανειακής έρευνας στο Μορέα (Minnesota Morea Project) έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1996, με διευθυντές τους Frederic A. Cooper (University of Minnesota) και Joseph D. Alchermes (Connecticut College) και υποδιευθυντή την Helen Gabriel (University of Minnesota).

Η έκθεση του 1996 χωρίζεται σε τρία τμήματα. Το κάθε τμήμα παρουσιάζει ξεχωριστά τις επιμέρους εργασίες της φετινής έρευνας: 1. Προετοιμασία για την τελική δημοσίευση. 2. Επιφανειακή έρευνα. 3. Εξακρίβωση αχαρτογράφητων θέσεων της φραγκικής περιόδου.

1. Προετοιμασία για την τελική δημοσίευση. Όπως αναφέρθηκε πέρυσι, η δημοσίευση ενός εικονογραφημένου τόμου με τα αποτελέσματα των επτάχρονων ερευνών μας αποτελεί τον τελικό σκοπό του Minnesota Morea Project. Έχοντας φθάσει προς το τέλος, αφιερώσαμε τη φετινή περίοδο στην προετοιμασία σχεδίων με κλίμακα από μια επιλογή σπιτιών που ερευνήθηκαν σε προηγούμενες περιόδους.

Στην τελική δημοσίευση, όλοι οι οικισμοί θα αντιπροσωπεύονται από μία τουλάχιστον εικόνα ενός προεξέχοντος κτιρίου ή ενός αξιοπρόσεκτου σπιτιού. Όπου χρειάζεται να παρουσιαστεί κάποιος οικισμός, θα σχεδιαστεί ένας αριθμός κτιρίων. Επιπλέον, σκοπεύουμε να συμπεριλάβουμε ένα χάρτη από κάθε οικισμό ή πόλη που ερευνήθηκε, υποδεικνύοντας τη θέση κάθε κτίσματος που έχει καταγραφεί από την ομάδα μας.

Μέχρι στιγμής, 1001 κτίρια έχουν ψηφιοποιηθεί και αποτυπωθεί σε κλίμακα 1:50 στο AutoCAD. Από αυτά, 260 σπίτια μεταφέρθηκαν σε υψηλής ποιότητας μελανωμένα σχέδια.

2. Επιφανειακή έρευνα: οικισμοί. Φέτος η επιφανειακή έρευνα είχε τρεις αντικειμενικούς σκοπούς: 1) την έρευνα εκείνων των λίγων οικισμών που είχαν παραλειφθεί στις προηγούμενες περιόδους, όπως η Ανδρίτσαινα, η Λινίτσαινα και το Φανάρι στην Ήλιδα και η Πτέρη, η Βαβάρα και το Σιδηρόκαστρο στη βορειοδυτική Μεσσηνία. Η εκπαίδευση των φοιτητών μας έλαβε χώρα στην Ανδρίτσαινα όπου αποτυπώσαμε και καταγράψαμε 60 σπίτια. Στο Σιδηρόκαστρο καταγράψαμε 66 σπίτια. Έχουν κατατεθεί στις σχετικές Εφορείες αντίγραφα των ημερολογίων, όπως και η παρούσα έκθεση. 2) Στην περιοχή της Άνω Κυπαρισσίας έλαβε χώρα έρευνα του τύπου GPS (Global Positioning System). 3) Τέλος, άρχισε η διερεύνηση αχαρτογράφητων, πιθανώς φραγκικών, πόλεων και χωριών.

3. Επιφανειακή έρευνα: χαρτογράφηση της παλαιάς Κυπαρισσίας. Φέτος αναλάβαμε το σημαντικό έργο της έρευνας της παλαιάς πόλης της Κυπαρισσίας με τη συνεργασία της 5ης ΕΒΑ και υπό τη διεύθυνση της Π. Καλαμαρά. Η Κυπαρισσία είναι πολύ πιο εκτεταμένος οικισμός από ό,τι φαίνεται. Επισημάναμε και χαρτογραφήσαμε πάνω από 100 παλαιά, πέτρινα σπίτια χτισμένα στις απόκρημνες πλαγιές του εγκαταλειμμένου βόρειου τμήματος της καινούργιας πόλης, καθώς και στις περιοχές επάνω και ανατολικά της πόλης.

4. Επιφανειακή έρευνα: εξερεύνηση θέσεων. Μια σημαντική πτυχή των ερευνών μας αποτέλεσε η εξερεύνηση αχαρτογράφητων φραγκικών θέσεων που εξακριβώνονται με τη βοήθεια γραπτών πηγών. Στις περιόδους 1992 και 1993 αυτού του είδους η ταύτιση ήταν ένας από τους πρωταρχικούς μας σκοπούς. Εντοπίσαμε εκτενή αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στα κάστρα της Αγίας Τριάδας, στο Καστέλλι, το Λεόντο, την Ορειάδα, τις Πόρτες και στο Σαντομέρι. Οι παραπάνω θέσεις καταγράφηκαν και χαρτογραφήθηκαν στην περίοδο 1993-1995.

Στην περιοχή των πηγών του ποταμού Πηνειού, οι προσπάθειές μας έφεραν εξαιρετικά αποτελέσματα. Εντοπίσαμε ερείπια από έξι παλαιούς οικισμούς στον Άγιο Νικόλαο, το Μεσιβούνι, το Παλαιοχώριο, τον Σκιαδά, το Σταυράκι και πιθανώς στο Πετροχώρι. Στα μέρη που ερευνήθηκαν εντοπίσαμε εκτενή άνδηρα, ισόπεδους χώρους κατάλληλους για οικοδόμηση, καθώς και κεραμίδια. Όμως από τα ίδια τα σπίτια βρέθηκαν ελάχιστα ίχνη. Αυτή η διαφορά σε σχέση με τις γύρω περιοχές ίσως έχει κάποια εξήγηση αλλά χρειάζεται επιπλέον μελέτη.

FREDERICK COOPER - JOSEPH ALCHERMES

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1996, εκτός από το ανασκαφικό έργο, η Εφορεία ανέπτυξε δραστηριότητα στον τομέα της συντήρησης των μνημείων, καθώς και στην προστασία των αρχαιολογικών χώρων της εποπτείας της.

Στο νομό Ηλείας έγιναν δύο ακόμη κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων, η μία στο Επιτάλιο, όπου υπάρχουν ερείπια υποκαύστων ρωμαϊκού βαλανείου, λείψανα δύο δημόσιων κτιρίων, τμήμα ρωμαϊκού νεκροταφείου, καθώς και οικιστικά λείψανα ΜΕ και ΥΕ ΙΙΙΒ χρόνων (ΦΕΚ 644/τ.β/30-7-96). Η άλλη κήρυξη έγινε στο Πρασιδάκι, όπου έχουν εντοπιστεί τα ερείπια δωρικού ναού της Αθηνάς και λείψανα οικισμού αρχαϊκής έως και ρωμαϊκής εποχής (ΦΕΚ 666/τ.β/1-8-96).

Στο νομό Μεσσηνίας έγινε η κήρυξη στο Καπλάνι Πυλίας, όπου υπάρχουν τα λείψανα δύο θολωτών μυκηναϊκών τάφων (ΦΕΚ 666/τ.β/1-8-96).

Επίσης κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός ο χώρος στην Κάτω Μέλπεια, στη θέση Κρεμπενή, όπου υπάρχουν οικιστικά λείψανα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων και ενδείξεις κατοίκησης ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή (ΦΕΚ 645/τ.β/30-7-96).

Τέλος, έγινε η κήρυξη του Προασπίου στη Μεσσηνιακή Μάνη, όπου εντοπίστηκε αρχαίο λατομείο πωρόλιθου και ανασκάφηκε θαλαμοειδής μυκηναϊκός τάφος (ΦΕΚ 754/τ.β/27-8-96).

Στο πλαίσιο της συντήρησης των μνημείων της Εφορείας, εκτός από τους εκτεταμένους καθαρισμούς και τις αποψιλώσεις των αρχαιολογικών χώρων της Ολυμπίας, Ήλιδος, Λεπρέου, Φιγαλείας, Αλίφειρας, Κακοβάτου και Επιταλίου που έγιναν στο νομό Ηλείας, καθαρίστηκε και ο χώρος της Περιστεριάς και της ακρόπολης της Μάλθης στη Μεσσηνία. Επίσης, έγινε αλλαγή του προστατευτικού αγρονάυλον που καλύπτει πρόχειρα τους θολωτούς τάφους της Μάλθης και της Ανθείας στη Μεσσηνία και τοποθετήθηκε περίφραξη στο απαλλοτριωμένο από την Υπηρεσία οικόπεδο Δ. και Π. Πανταζή στο Πεταλίδι.

Από τους τεχνίτες της Εφορείας κατασκευάστηκε και τοποθετήθηκε στέγαστρο στον ηγεμονικό θαλαμοειδή τάφο στα Ελληνικά Ανθείας, ο οποίος είχε ανασκαφεί το 1993-1994 από την αρχαιολόγο της Εφορείας Γ. Χατζή-Σπηλιοπούλου με χρηματοδότηση του INSTAP.

Επίσης, για πρώτη χρονιά φέτος έγιναν συστηματικοί καθαρισμοί των θολωτών τάφων στην Τραγάνα, Ρούτση και Εγκλιανό, καθώς και των θαλαμοειδών τάφων των Βολιμιδίων. Καθαρίστηκε επίσης η Καταβόθρα στην περιοχή της Χώρας. Λεπτομερής καθαρισμός έγινε και στον αρχαιολογικό χώρο της Βοϊδοκοιλιάς, στον τάφο του Θρασυμήδη και στο Σπήλαιο του Νέστορος.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στον τομέα της καταγραφής των αρχαίων πραγματοποιήθηκαν 2.500 καταγραφές στα Μουσεία Ολυμπίας, Χώρας, Καλαμάτας και Ήλιδος.

Έγιναν επισκευές και ελαιοχρωματισμοί στους χώρους υγιεινής του μουσείου και του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας.

Εκσυγχρονίστηκαν όλα τα εργαστήρια της Εφορείας και εξοπλίστηκαν με έπιπλα και καινούργια εργαλεία. Το εργαστήριο μωσαϊκών έγινε μεγαλύτερο και απέκτησε πλήρη εξοπλισμό, ενώ δημιουργήθηκε και άλλο ένα εργαστήριο για τη συντήρηση των πίθων. Ο μικρός οικίσκος εξωτερικά της περίφραξης του Μουσείου Ολυμπίας, που χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη, μετατράπηκε σε εργαστήριο ξυλουργικής και εξοπλίστηκε καταλλήλως, ενώ ένα μέρος του διαμορφώθηκε σε κατάλυμα των εργατών της Εφορείας. Όλες οι παραπάνω εργασίες έγιναν από το εργατικό προσωπικό της Εφορείας, ενώ αποφασιστικά συνέβαλε με προσωπική του εργασία ο συντηρητής ψηφιδωτών Β. Αναστούλης.

Μεταφέρθηκαν στο Μπενάκειο Μουσείο της Καλαμάτας από τις αποθήκες του Μουσείου Ολυμπίας τα αρχαία τα οποία πρόκειται να πλαισιώσουν την έκθεση της κεραμικής του ορόφου, αφού προηγουμένως έγινε η επιλογή του εκθεσιακού υλικού από την αρχαιολόγο Γ. Χατζή-Σπηλιοπούλου και από τη μουσειολόγο Α. Γκαζή.

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού ο συντηρητής της Εφορείας Αν. Βασιλάρας ασχολήθηκε με τη συντήρηση των τμήματων των τοιχογραφιών που εκτίθενται στο Μουσείο Χώρας και έκανε μια πρώτη στερέωση με ψεκασμούς από αραιωμένο διάλυμα primal στην τοιχοδομία του ανακτόρου του Νέστορος.

Μετά από απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου μεταφέρθηκαν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης τα εκμαγεία των αγαλμάτων από τα αετώματα του ναού του Διός στην Ολυμπία, προκειμένου να εκτεθούν στο ιδρυθέν εκεί Μουσείο Εκμαγείων. Τα εκμαγεία αυτά είχαν κατασκευαστεί προ δεκαπενταετίας κατά τη διάρκεια των εργασιών επανέκθεσης του Νέου Μουσείου Ολυμπίας και φυλάσσονταν σε αποθήκη της Εφορείας.

Στις 29 Μαρτίου 1996 έγινε στο Μουσείο Ολυμπίας η παρουσίαση ενός τμήματος της ιδιωτικής Συλλογής νομισμάτων του Παυσανία Καραθανάση, την οποία ο ίδιος και η οικογένειά του έκαναν δωρεά στο ελληνικό κράτος και ειδικά στο Μουσείο Ολυμπίας.

Η δωρεά του κ. Καραθανάση, η οποία έγινε το 1992, περιείχε 630 νομίσματα διαφόρων εποχών και προελεύσεων. Από αυτά επιλέχθηκαν 100 νομίσματα, τα πλέον αντιπροσωπευτικά από χρονολογικής απόψεως και τα καλύτερα διατηρημένα, τα οποία εκτέθηκαν σε ειδικά κατασκευασμένη προθήκη, που τοποθετήθηκε στον προθάλαμο του Μουσείου Ολυμπίας. Για το στήσιμο της προθήκης εργάστηκαν με επινοητικότητα οι συντηρητές της Εφορείας Σ. Χριστόπουλος και Αν. Βασιλάρας, καθώς και ο σχεδιαστής Απ. Θωμόπουλος[1].

Στο ανασκαφικό[2] και διοικητικό έργο της Εφορείας για το έτος αυτό συμμετείχε η μόνιμη αρχαιολόγος Ο. Βικάτου, καθώς και οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι: Ζαχαρούλα Λεβεντούρη, Ευαγγελία Μαλαπάνη, Κων/νος Νικολέντζος, Παναγιώτης Μουτζουρίδης, Καλλιόπη Καλογεράκου και Διονύσης Κανελλόπουλος.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Κάτω Σαμικό

Αγρός Φ. Ζωγόγιαννη

Στη θέση Δριβάλα ή Μαρμαρίτσα, εντός της παραπάνω ιδιοκτησίας, όπου στο παρελθόν είχε γίνει εκτεταμένη διαμόρφωση για τη δενδροφύτευση εσπεριδοειδών, βρέθηκαν μέσα σε λιθοσωρό στην άκρη του κτήματος, δύο τμήματα επιτύμβιας στήλης από ψαμμόλιθο, που συνανήκουν και συγκολλώνται (Λ 1200). Στην όψη της στήλης υπάρχει η εγχάρακτη επιγραφή: *ΠΕΤΑΛΕΣ / ΧΑΙΡΕ* (Πίν. 59 α)

Στον πρόσφατα ανοιγμένο χωματόδρομο, που χωρίζει την παραπάνω ιδιοκτησία με την προς Α. όμορή της, εντοπίστηκαν λείψανα τοίχων. Περιορισμένη ανασκαφική έρευνα που έγινε στο σημείο αυτό αποκάλυψε μέρος ενός ορθογώνιου χώρου, που αποτελείται από τον τοίχο 1 κατεύθυνσης Α.-Δ., μήκ. 2,70 και πλ. 0,62 μ. Στο ανατολικό του άκρο ο τοίχος 1 τέμνεται από τον τοίχο 2, σωζόμενο μόνο σε μήκος 1,30 μ., και στο δυτικό από τον τοίχο 3, σωζ. μήκ. 1,70 και πλ. 0,42 μ.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους μετρίου μεγέθους χωρίς συνδετικό υλικό. Στην εσωτερική γωνία των τοίχων 1 και 3 βρέθηκαν τμήματα ωμών πλίνθων από την ανωδομή του κτιρίου, ενώ συνελέγη αρκετή κεραμική, που με μια πρώτη εκτίμηση χρονολογεί το κτίσμα στη ΜΕ εποχή.

Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε και θα συνεχιστεί στο μέλλον.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Αγρός Κ. Νικολόπουλου

Εντός της παραπάνω ιδιοκτησίας, στη θέση Δριβάλα[3], κατά τη διάρκεια γεωργικών εργασιών, εντοπίστηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι. Η σωστική ανασκαφή στη συνέχεια αποκάλυψε τέσσερις συνολικά τάφους, ενώ αρκετές ήταν οι ενδείξεις για την ύπαρξη και άλλων. Οι τάφοι βρίσκονται στην κορυφή λοφίσκου με προσανατολισμό Α.-Δ., με εκπληκτική θέα προς την κλασική και την προϊστορική ακρόπολη του Σαμικού (Κλειδί) αλλά και προς τη θάλασσα.

Κιβωτιόσχημος τάφος 1. Ο τάφος σώζεται σχεδόν ακέραιος (μήκ. 1,73, πλ. 0,65 και βάθ. 0,25 μ.). Είναι κατασκευασμένος από μεγάλες πέτρες ορθογώνιου σχήματος και περιείχε μία ταφή ακτέριστη. Πάνω στο φυσικό έδαφος, που αποτελούσε και το δάπεδό του, βρέθηκε ο νεκρός εκτάδην, στραμμένος προς Δ. και με τα χέρια κατά μήκος του σώματος.

Κιβωτιόσχημος τάφος 2. Σε απόσταση μόλις 1,50 μ. νοτίως του Τ.1 βρέθηκε ο δεύτερος τάφος, κατασκευασμένος κατά τον ίδιο τρόπο με τον προηγούμενο (μήκ. 1,94, πλ. 0,62 και βάθ. 0,32 μ.). Ο νεκρός, επίσης εκτάδην με τα πόδια ελαφρώς λυγισμένα, βρέθηκε ακτέριστος.

Κιβωτιόσχημος τάφος 3. Ο τρίτος τάφος είναι κατεστραμμένος στο δυτικό τμήμα του και ο νεκρός διατηρήθηκε μέχρι τα γόνατα. Τα πόδια του ήταν λυγισμένα, αλλά πιθανώς αυτό να οφείλεται σε διαταραχή του τάφου. Ακτέριστος (μήκ. 2,02, πλ. 0,70 και βάθ. 0,30 μ.).

Κιβωτιόσχημος τάφος 4. Ανατολικά του Τ.3 εντοπίστη-

1. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο Νομισματικό Μουσείο και στο διευθυντή του Έφορο Ι. Τουράτσογλου, για την ουσιαστική βοήθειά του στη χρονολόγηση και κατάταξη των νομισμάτων της Συλλογής Καραθανάση και για τις συμβουλές του σχετικά με τον τρόπο έκθεσής τους.

2. Κατά το χρονικό διάστημα από 7-7-1993 έως 5-4-1995, μεταξύ των συνεργατών της Ζ΄ ΕΠΚΑ υπήρξε και ο μόνιμος αρχαιολόγος Δ. Χριστοδούλου.

3. Για τις εντοπισμένες αρχαιότητες στη θέση Δριβάλα, Κ. Σαμικού, βλ. Ελ. Παπακωνσταντίνου-Χαρίτου, Περιοχή Σαμικού, Αρχαιολογικές ενδείξεις κατοικήσεως στα ιστορικά χρόνια, Επετηρίς Εταιρείας Ηλειακών Μελετών, 1983, Β΄, σ. 301.

κε ο τέταρτος τάφος (μήκ. 2, πλ. 0,63 και βάθ. 0,18 μ.). Ο νεκρός βρέθηκε εκτάδην και ακτέριστος.

Καλυπτήριες πλάκες βρέθηκαν μόνο στον τάφο 1. Στους υπόλοιπους οι καλυπτήριες πλάκες είχαν παρασυρθεί από το μηχάνημα που έκανε τη διαμόρφωση.

Σε απόσταση 25-30 μ. ανατολικά των τάφων είναι ορατό τμήμα τοίχου, μήκ. 2,50 μ., που όμως δεν ερευνήθηκε. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν οι τάφοι χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια.

Επίσης, νοτίως των τάφων, επί της κορυφής του λοφίσκου είναι ορατά ερείπια ναΐσκου. Η προφορική παράδοση αναφέρει ότι εδώ υπήρχε εκκλησάκι αφιερωμένο στον προφήτη Ηλία (ειδοποιήθηκε σχετικώς η 6η ΕΒΑ).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Φίλιππα Αντωνόπουλου, που ειδοποίησε για τον εντοπισμό των τάφων, σε μικρή απόσταση και σε παρακείμενο λόφο, βορείως των ερευνηθέντων τάφων, στο παρελθόν είχαν καταστραφεί παρόμοιοι τάφοι κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών.

Τέλος, παραπλεύρως του αγροτικού δρόμου που οδηγεί στο λοφίσκο διακρίνονται αρκετοί κεραμοσκεπείς τάφοι και βορείως αυτών τμήμα τοίχου, μήκ. 4 μ. περίπου.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

Δαφνούλα

Στη θέση Παληοχώρι, που βρίσκεται μεταξύ των κοινοτήτων Δαφνούλας και Αμυγδαλιών Ολυμπίας, εντός της ιδιοκτησίας Ι. Καπελλέ, είναι ορατός αψιδωτός τοίχος μεγάλου οικοδομήματος, κατασκευασμένος από οπτές ορθογώνιες πλίνθους και κορασάνι. Εσωτερικά ο τοίχος αυτός είναι επιχρισμένος με καλά διατηρημένο υδραυλικό κονίαμα. Η διείσδυση στο βάθος του αποκαλυφθέντος τμήματος του κτιρίου αποκάλυψε τους κτιστούς κιονίσκους που στηρίζουν το δάπεδο ενός θαυμάσια διατηρημένου υποκαύστου. Η ταύτιση επομένως του κτιρίου αυτού με ρωμαϊκό βαλανείο πρέπει να θεωρηθεί βέβαιη, αν και σε παλαιότερη αυτοψία η κόγχη αυτή είχε αποδοθεί σε κτίριο χριστιανικών χρόνων[4].

Άγιος Ηλίας

Εντός της ιδιοκτησίας του Αθ. Παπαλεξόπουλου, που βρίσκεται στον οικισμό του Αγίου Ηλία επαρχίας Ολυμπίας, βραχύχρονη ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους τα λείψανα αναλημματικού τοίχου, κατεύθυνσης Α.-Δ. Ο τοίχος σώζεται στην κατώτερη στρώση του και εδράζεται πάνω στο έδαφος, ενσωματώνοντας σε μερικά σημεία το φυσικό βράχο.

Είναι κατασκευασμένος από αδρά εργασμένους και ανισομεγέθεις λίθους, σε χαλαρή και αμελή τοιχοδομία. Η όψη του τοίχου είναι προς Β. και στο ανατολικό του άκρο φαίνεται να σχηματίζει γωνία, χωρίς να σώζεται η συνέχειά του.

Το σωζόμενο μήκος του τοίχου είναι 13,40 μ., ενώ το μεγαλύτερο σωζόμενο πλάτος του είναι 0,65 μ. Τα όστρακα που συνελέγησαν, κυρίως κατά μήκος της βόρειας πλευράς του τοίχου, είναι χονδροειδή και δυσδιάγνωστα με ελάχιστα λεπτότερα, που θα μπορούσαν να χρονολογήσουν τον τοίχο στους ύστερους κλασικούς χρόνους.

Πρασιδάκι

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στο Πρασιδάκι, όπου υπάρχει εντοπισμένος δωρικός ναός της Αθηνάς[5], βρέθηκε επιφανειακά, σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά των λειψάνων του ναού, το χείλος χάλκινης λεκανίδας με το αντίστοιχο μικρό τμήμα του σώματος, το οποίο φέρει εξωτερικά διακόσμηση συνεχών εγχάρακτων τεθλασμένων γραμμών (Μ1687). Στην πάνω επιφάνεια του χείλους υπάρχει εγχάρακτη αναθηματική επιγραφή στη θεά Αθηνά.

Φιγάλεια

Στη θέση Τρανή Πέτρα λαθρανασκαφική ενέργεια οδήγησε την Εφορεία στην ανασκαφή και άλλου ταφικού μνημείου (τάφος 5 α-γ), που αποκαλύφθηκε στον ίδιο χώρο, όπου πέρυσι είχαν εντοπιστεί και ερευνηθεί τέσσερις άλλοι τάφοι[6].

Ο τάφος 5α-γ, με πρόσοψη προς Ν., βρίσκεται σε μικρή απόσταση δυτικά του ορατού τάφου 1α-β, επί του στενού και δύσβατου μονοπατιού που οδηγεί προς το Στόμιο και διέρχεται από τους πρόποδες του λοφίσκου (Πίν. 59 β).

Απόπειρα σύλησης του τάφου φαίνεται ότι είχε γίνει και στο παρελθόν, δεδομένου ότι στο χώρο προ της εισόδου του υπήρχαν διάσπαρτα όστρακα που ανήκαν σε δύο ομφαλωτούς λύχνους (Π 6856α,β) και σε δύο δακρυδό-

4. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 135.

5. Ν. Γιαλούρης, Κλασσικός ναός εις περιοχήν Λεπρέου, ΑΑΑ ΙΙ (1971), σ. 245 κ.ε.

6. Για τους τάφους 1 α-β, 2 α-β, 3 α-β και 4 α-β βλ. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 175-176, Πίν. 66, 67 α-β.

χους (Π 6862α,β), καθώς και τεμάχια σιδηρών σκευών (Μ 1653-1654).

Πίσω από τη μνημειώδη πρόσοψη του τάφου σχηματίζεται ένα είδος θαλάμου (διαστ. 2,87×1,77 μ.), κάτω από τον οποίο θάπτονται οι νεκροί σε ειδικά διαμορφωμένες θήκες. Υπάρχουν τρεις ταφές σε ισάριθμες θήκες (5 α-γ). Οι δύο είναι παράλληλες μεταξύ τους (διαστ. 2×0,65 και ύψ. 1,90 μ.) και χωρίζονται από κτιστό τοίχο, πάχ. 0,55 μ., ενώ η τρίτη βρίσκεται στο πίσω μέρος, εγκάρσια διευθετημένη ως προς τις δύο προηγούμενες (διαστ. 1,77×0,62 μ). Οι τάφοι καλύπτονται από μονόλιθες πλάκες, στηριζόμενες σε «πατούρα», πλ. 0,10 μ., που περιτρέχει κάθε θήκη σε ύψος 0,60 μ. από το δάπεδό της.

Η πρώτη από Δ. ταφή 5α είναι πολύ διαταραγμένη από τη σύληση που έχει προηγηθεί, με αποτέλεσμα υπολείμματα του κρανίου και των οστών του νεκρού να βρεθούν πακτωμένα στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου, ενώ όστρακα και τμήματα σπασμένων αγγείων βρίσκονται διάσπαρτα παντού, όπως ένας κυλινδρικός αμφορέας (Π 6847) (Πίν. 60 α), ένα φιαλίδιο (Π 6849) (Πίν. 60 β), ένα κύπελλο (Π 6857) (Πίν. 60 γ), ένα τμήμα δακρυδόχου (Π 6861) (Πίν. 60 δ, 1), μία λαβή χάλκινου αγγείου (Μ 1600), τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας (Μ 1650) και ένα ακέραιο λυχνάρι (Π 6852) (Πίν. 60 ε, πάνω), που είχαν διαφύγει της προσοχής των τυμβωρύχων.

Από τη διπλανή ταφή 5β, επίσης συλημένη από παλαιότερα, συνελέγησαν λίγα οστά, αρκετά όστρακα και τρεις λύχνοι: Π 6851 (Πίν. 60 στ, κάτω), Π 6853 (Πίν. 60 ε, κάτω) και Π 6855.

Η πίσω εγκάρσια ταφή 5γ είναι επίσης διαταραγμένη αλλά όχι ολοκληρωτικά συλημένη. Στο δυτικό της άκρο βρέθηκαν συγκεντρωμένες δύο οινοχόες (Π 6845) (Πίν. 61 α), (Π 6846) (Πίν. 61 β), ένας λύχνος ακέραιος (Π 6850) (Πίν. 60 στ, πάνω), τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας (Μ 1651) και η κεφαλή ενός σιδερένιου καρφιού (Μ 1652). Υπήρχαν επίσης αρκετά όστρακα από τη συγκόλληση των οποίων προέκυψαν δύο δακρυδόχοι (Π 6858) (Πίν. 61 γ), (Π 6859) (Πίν. 60 δ, 3) και ένας κάνθαρος (Π 6848) (Πίν. 61 δ). Τεμάχια κρανίου και μία δακρυδόχος (Π 6860) (Πίν. 60 δ, 2) βρέθηκαν και στο ανατολικό άκρο της ταφής, ενώ στη δυτική της πλευρά τα οστά είχαν συντριβεί και πακτωθεί σχηματίζοντας ένα στρώμα.

Μια πρώτη χρονολόγηση των κτερισμάτων τοποθετεί τον τάφο στους ελληνιστικούς χρόνους και συγκεκριμένα στα μέσα με τέλος του 3ου αι. π.Χ., ενώ υπάρχουν και μεμονωμένα αγγεία που μπορούν να χρονολογηθούν στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Στον υπαίθριο προθάλαμο μπροστά στον τάφο, όπου είχε καταπέσει η ανωδομή της ναόσχημης πρόσοψης, υπήρχε συσσώρευση αρχιτεκτονικών μελών, ενώ το πεντάπλευρο κεντρικό τμήμα του αετώματος με το ανθεμωτό ακρωτήριο ήταν πεσμένο με την όψη προς τα πάνω, ανάμεσα σε τμήματα του επιστυλίου, που έφεραν γλυφές, και στα επίκρανα των δύο παραστάδων της πρόσοψης. Το αρχιτεκτονικό υλικό που διασώθηκε από τον τάφο είναι αρκετό ώστε να επιτρέψει μελλοντικά την αναστήλωση της ναόσχημης πρόσοψής του.

Πουρνάρι

Κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης στο οικόπεδο του Γρηγόρη Παπαδόπουλου, που βρίσκεται εντός των ορίων της κοινότητας Πουρναρίου στη θέση Ράχη, αποκαλύφθηκε αρχαίος τάφος. Η Εφορεία ειδοποιήθηκε από τον πρόεδρο της κοινότητας, ο οποίος μάλιστα είχε περισυλλέξει από τον τάφο οστά, ένα ευρύστομο χυτροειδές αγγείο (Π 6835) (Πίν. 61 ε) και ένα λυχνάρι (Π 6837) (Πίν. 61 στ, κάτω), που χρονολογείται στον πρώιμο 2ο αι. μ.Χ.[7].

Ο τάφος ήταν κεραμοσκεπής, κατεύθυνσης Β.-Ν. και διαστ.: μήκ. 2,10, πλ. 0,90 και βάθ. 0,80 μ. Σε απόσταση 3,50 μ. περίπου ανατολικά του τάφου αυτού εντοπίστηκε και δεύτερος, ίδιας κατεύθυνσης αλλά μικρότερων διαστάσεων (μήκ. 1,50, πλ. 0,55 μ.), ο οποίος καλυπτόταν από μία κεραμίδα (διαστ. 1×0,45 μ.). Στα πόδια του νεκρού ήταν τοποθετημένος λύχνος ελλιπής κατά το μυκτήρα (Π 6836) (Πίν. 61 στ, πάνω). Φαίνεται ότι στη θέση αυτή υπάρχει νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων, δεδομένου ότι και το 1982 είχε αποκαλυφθεί στον ίδιο χώρο κατεστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος που περιείχε ένα λύχνο ρωμαϊκών χρόνων[8].

Σώστι

Στη θέση Λαβδέικα, εντός της ιδιοκτησίας Κων/νου Λάβδα, όπου στο παρελθόν είχε γίνει θρασύτατη λαθρανασκαφή στον εκεί υπάρχοντα ταφικό τύμβο[9], ο ιδιοκτήτης προέβη σε διαμόρφωση του αγροκτήματός του παρουσία αρχαιολόγου της Εφορείας και φύλακα από το Μουσείο Ήλιδος. Κατά την ισοπέδωση των υπολειμμάτων του κατεστραμμένου από τους λαθρανασκαφείς τύμβου αποκαλύφθηκε ταφική πυρά ελλειψοειδούς σχήματος, μήκ. 1,30 και πλ. 0,40 μ. Μέσα στην πυρά βρέθηκαν λείψανα καμένων οστών, μία δακρυδόχος (Π 3126), ένα φιαλίδιο (Π 3127), δύο τμήματα σκύφου (Π 3128 και Π 3129), ένα τμήμα κανθάρου (Π 3130) και μία σιδερένια στλεγγίδα

7. Agora VII, 1961, πίν. 7, αριθ. 223.
8. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 138.
9. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 114.

σπασμένη σε πολλά τεμάχια (Μ 3131). Τα κτερίσματα χρονολογούν την πυρά στους ελληνιστικούς χρόνους.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Βυτιναίικα

Στη θέση Αληζορμπά και σε αγρόκτημα ιδιοκτησίας της μονής Εισοδιώτισσας, κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών βρέθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι χριστιανικών χρόνων, από τους οποίους ερευνήθηκε μόνον ο ένας που ήταν ημικατεστραμμένος (σωζ. μήκ. 1,20 μ.). Ο νεκρός βρέθηκε στραμμένος προς Α. με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος και ακτέριστος. Γύρω από αυτόν ήταν ορατοί και άλλοι κεραμοσκεπείς τάφοι σε πυκνή διάταξη και με τον ίδιο προσανατολισμό. Ειδοποιήθηκε σχετικώς η αρμόδια 6η ΕΒΑ.

Βασιλάκι

Σε απόσταση μόλις 300 μ. από τον ποταμό Ερύμανθο, στη θέση Σπηλιές, άγνωστοι προέβησαν σε λαθρανασκαφή παραπλεύρως μικρού αγροτικού δρόμου δημιουργώντας λάκκο, μήκ. 1 και πλ. 0,60 μ. περίπου. Εντός αυτού βρέθηκε μία κεραμίδα, διαστ. 0,50×0,80 μ., χριστιανικών χρόνων. Ειδοποιήθηκε η 6η ΕΒΑ για να προβεί σε δικές της ενέργειες.

Αγία Μαύρα

Στη θέση Μουριά της κοινότητας Αγίας Μαύρας, που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Ήλιδος, κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών σε αγρόκτημα ιδιοκτησίας Τσάμη, εντοπίστηκε μεγάλος ταφικός πίθος από τον ενοικιαστή του αγροκτήματος Λύσσανδρο Καρασκούτη, ο οποίος και ειδοποίησε την Εφορεία. Στη συνέχεια η σωστική ανασκαφή αποκάλυψε δύο πίθους των ύστερων κλασικών χρόνων.

Πίθος 1. Βρέθηκε σχεδόν ακέραιος (μήκ. 1,60, πλ. 1,20 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ. (το στόμιο προς Α.). Περιείχε δύο ταφές. Τα οστά της μίας ταφής ήταν συγκεντρωμένα στη μέση του πίθου και της δεύτερης πλησίον της βάσης. Το στόμιο έφραζε μια πλάκα (διαστ. 0,40×0,30 μ.). Δεν βρέθηκαν κτερίσματα (μόνον ένα μικρό όστρακο μελαμβαφούς αγγείου και μία πήλινη σφαιρική χάντρα).

Πίθος 2. Σχεδόν εφαπτόμενος στον πρώτο πίθο βρέθηκε και ο δεύτερος, τοποθετημένος και αυτός στο πλάι, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Ο πίθος ήταν ημικατεστραμμένος, μήκ. 1,15, πλ. 0,90 μ., και εντός αυτού βρέθηκαν ελάχιστα οστά και ένα μικρό κομμάτι γυαλιού.

Καλύβια Ήλιδος

Οικόπεδο Δρακόπουλου

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας ισόγειας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, παραπλεύρως κοινοτικού δρόμου βρέθηκαν τάφοι σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Στο οικόπεδο είχε γίνει περιμετρικά για τη θεμελίωση μια τομή, πλ. 0,70 μ., ενώ κάθετες και οριζόντιες τομές στο εσωτερικό του το χώριζαν σε δύο μεγάλα και τρία μικρότερα τετράγωνα. Βρέθηκαν συνολικά δέκα κιβωτιόσχημοι και κτιστοί τάφοι, οι οποίοι περιγράφονται παρακάτω με τη σειρά που εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν[10].

Τάφος 1. Ο πρώτος τάφος εντοπίστηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο κατασκευασμένο από μεγάλους δόμους σε β΄ χρήση (μήκ. 2, πλ. 1,30 μ.) με προσανατολισμό Β.-Ν. Βρέθηκε κενός.

Τάφος 2 (α-β). Πρόκειται για δύο μικρούς παιδικούς τάφους με προσανατολισμό Β.-Ν. Οι διαστάσεις του πρώτου είναι 1,21×0,57 μ. και του δεύτερου 0,90×0,50 μ. Και οι δύο τάφοι είναι κτιστοί με οπτοπλίνθους και βρέθηκαν κενοί.

Τάφος 3. Ημικατεστραμμένος κτιστός τάφος, μήκ. 0,95, πλ. 0,81 μ. Σώζεται μόνον η ανατολική και τμήμα της νότιας πλευράς. Είναι χτισμένος από τετράγωνες οπτοπλίνθους, οι οποίες είχαν στην επιφάνειά τους υπολείμματα ασβεστοκονιάματος.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος κτιστός, μήκ. 2,25, πλ. 1,34 μ. Ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα. Ο τάφος βρέθηκε χωρίς τις καλυπτήριες πλάκες και συλημένος. Εντός αυτού υπήρχαν λίγα όστρακα.

Τάφος 5. Κιβωτιόσχημος κτιστός, μήκ. 2,30, πλ. 1 μ. Καλυπτόταν με τρεις μεγάλους δόμους πωρόλιθου, διαστ. 0,90×0,50×0,40 μ., που ήταν σε β΄ χρήση. Ο τάφος περιείχε δύο ταφές και μία ανακομιδή. Ο ένας νεκρός βρέθηκε πάνω στον άλλο. Ο πρώτος νεκρός ήταν εκτάδην με το δεξί χέρι ελαφρώς λυγισμένο στη λεκάνη και το αριστερό κατά μήκος του σώματος. Κάτω από αυτόν και με τον ίδιο προσανατολισμό Α.-Δ. υπήρχε ο δεύτερος νεκρός. Στη μέση του σώματος βρέθηκε ένα μικρό χάλκινο αρκετά φθαρμένο νόμισμα. Στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου, στα πόδια δηλαδή των δύο νεκρών, υπήρχε η ανακομιδή (ένα κρανίο και λίγα οστά).

10. Στην ανασκαφή έλαβε μέρος και η συμβασιούχος αρχαιολόγος Ζ. Λεβεντούρη.

Τάφος 6. Ανατολικά του τάφου 5 και σε απόσταση 1,50 μ. βρέθηκε ο έκτος κατά σειρά τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ., μήκ. 2,40, πλ. 1,20 μ. Ήταν και αυτός κτιστός με οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Περιείχε τρεις συνολικά ταφές. Ο πρώτος νεκρός ήταν απευθείας τοποθετημένος στο έδαφος. Τα οστά διατηρήθηκαν σε κακή κατάσταση. Πάνω από αυτόν το νεκρό ήταν άλλος σε ύπτια στάση, με έντονα λυγισμένα πόδια και τα χέρια στη λεκάνη. Ανάμεσα στα κάτω άκρα βρέθηκε τμήμα από χάλκινο καρφί. Τέλος στην ανατολική πλευρά του τάφου ήταν συγκεντρωμένα τα οστά μίας ακόμη ταφής.

Τάφος 7. Μεγάλος κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Β.-Ν., κατασκευασμένος από μεγάλους δόμους, μήκ. 1,20, πλ. 0,45, πάχ. 0,20 μ. ο κάθε δόμος, και κατεστραμμένος κατά το ήμισυ, σωζ. μήκ. 1,40, πλ. 1,70 μ. Ο τάφος ήταν συλημένος και εντός αυτού βρέθηκαν λίγα όστρακα και μία φιάλη (Π 3290). Διατήρησε μόνο τον ένα καλυπτήριο δόμο, μήκ. 1,55, πλ. 0,50 μ. Τον τάφο περιέκλειε περίβολος, από τον οποίο διατηρήθηκε η βορειοανατολική γωνία του. Ο τοίχος α του περιβόλου, μήκ. 3, πάχ. 0,50 μ. με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., σωζόταν σε ύψος μόλις 0,30 μ. Τη θεμελίωση του τοίχου αποτελούσαν αργοί λίθοι και την επόμενη στρώση σχεδόν ορθογώνιοι επιμήκεις ογκόλιθοι τοποθετημένοι κατά πλάτος.

Ο τοίχος β, μήκ. 2,90 μ., εγκάρσιος προς τον προηγούμενο με τον οποίο σχηματίζει γωνία και κατά τον ίδιο τρόπο κατασκευασμένος, δημιουργούσε ένα χώρο σχεδόν ορθογώνιο εντός του οποίου βρισκόταν ο τάφος 7. Ο τοίχος συνεχιζόταν ανατολικά και κάτω από το οδόστρωμα του δημόσιου δρόμου, γεγονός που δεν επέτρεψε να ολοκληρωθεί η ανασκαφή του.

Τάφος 8. Σχεδόν εντελώς κατεστραμμένος, σωζ. μήκ. 1,70, πλ. 0,80 μ., κτιστός κιβωτιόσχημος. Συλημένος.

Τάφοι 9, 10. Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου εντοπίστηκαν δύο μικροί τάφοι, όπως οι 2α και 2β, ο ένας δίπλα στον άλλο. Ο τάφος 9, κτιστός με οπτοπλίνθους, έχει μήκος 1 και πλάτος 0,56 μ. Ο τάφος 10 (μήκ. 0,80, πλ. 0,50 μ.) είναι υστερότερος επειδή καταλαμβάνει τμήμα του 9. Και οι δύο τάφοι ήταν ημικατεστραμμένοι και βρέθηκαν κενοί.

Οι τάφοι χρονολογούνται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή.

Οικόπεδο Αυδίκου

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση νέας ισογείου οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο εντός οικισμού Καλυβίων, σε βάθος 1,20 μ. περίπου, βρέθηκαν αρχαία.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου εμφανίστηκε τοίχος α με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο τοίχος είναι χτισμένος από μεγάλους δόμους και κεραμίδες, έχει πλάτος 0,50 και μήκος 4 μ., ενώ συνεχίζεται προς τις δύο κατευθύνσεις (προς Β. και Ν.) εντός άλλων ιδιοκτησιών. Δυτικά του τοίχου αυτού βρέθηκε λιθόστρωτο.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου εμφανίστηκε άλλος τοίχος β σε βαθύτερο κατά 0,30 μ. στρώμα από το προηγούμενο, με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο τοίχος αυτός είναι αμελέστερης κατασκευής από τον πρώτο, χτισμένος με μικρές πέτρες και σώζεται σε ύψος μόλις 0,20-0,30 μ. Δεν είναι εντελώς ευθύγραμμος και συνεχιζόταν και αυτός προς Α. και Δ. Νότια του τοίχου β βρέθηκαν ημικατεστραμμένοι τάφοι και πυρές.

Πυρά 1. Εντοπίστηκε στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου και σε απόσταση 6 μ. περίπου από τον τοίχο β. Έχει κάτοψη ελλειψοειδούς σχήματος, διαστ. 1,70× 0,70-0,90 μ. Στο ανατολικό στενό άκρο είχε τοποθετηθεί μία μακρόστενη πλάκα. Ο εκσκαφέας όμως είχε προχωρήσει αρκετά σε βάθος και είχε καταστρέψει αρκετά την πυρά, η οποία διατηρήθηκε σε βάθος μόλις 0,10 μ. Από το χώρο γύρω από την πυρά προέρχονται αρκετά όστρακα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα μελαμβαφές όστρακο με αυλακώσεις και εγχάρακτη φυτική διακόσμηση. Νότια της πυράς βρέθηκε και ένα χάλκινο νόμισμα (Μ 3292) αρκετά φθαρμένο.

Πυρά 2. Σε απόσταση μόλις 0,15 μ. δυτικά της πυράς 1 βρέθηκε μια δεύτερη επίσης αρκετά κατεστραμμένη. Τμήμα της καλυπτόταν από τρεις μετρίου μεγέθους πέτρες. Σχεδόν κολλημένο πάνω στη μία πέτρα βρέθηκε μελαμβαφές φιαλίδιο, ένα χάλκινο νόμισμα (Μ 3291), αρκετά όστρακα και ένα κομμάτι γυαλί. Κάτω από τις πέτρες βρέθηκαν και λίγα οστά μερικώς καμένα.

Πυρά 3. Σε απόσταση 7 μ. περίπου βόρεια των πυρών 1 και 2 βρέθηκε μια τρίτη πυρά επίσης κατεστραμμένη. Διάσπαρτα γύρω από τα πυρακτωμένα χώματα βρέθηκαν αρκετά όστρακα, θραύσματα γυαλιών και δύο χάλκινα νομίσματα (Μ 3293 α και β). Ο χώρος μεταξύ των πυρών ήταν γεμάτος από όστρακα και οστά, πιθανότατα επειδή υπήρχαν και άλλοι τάφοι, οι οποίοι όμως καταστράφηκαν. Η κεραμική και τα νομίσματα χρονολογούν τους τάφους, που αποτελούν τμήμα των νεκροταφείων της αρχαίας Ήλιδος, στα ρωμαϊκά χρόνια.

Αρβανίτης

Στη θέση Σκαλίστρα βρέθηκε απλός λακκοειδής κατεστραμμένος τάφος λαξευμένος στη μαρμαριά με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο νεκρός ήταν ύπτιος με τα χέρια στη λεκάνη. Πιθανότατα χρονολογείται στους χριστιανικούς χρόνους.

Λιναριά

Παραπλεύρως (βορείως) της επαρχιακής οδού Ολυμπίας-Τριπόλεως στη Λιναριά και στον αγρό ιδιοκτησίας Γ. Αστερή, κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης του χώρου, εμφανίστηκε μεγάλος πήλινος αγωγός. Η σωστική ανασκαφή έδειξε ότι πρόκειται για τον κεντρικό αγωγό του υδραγωγείου του Ηρώδη του Αττικού (160 μ.Χ.), ο οποίος μετέφερε το νερό στην Ολυμπία από τα υψώματα του σημερινού χωριού της Λιναριάς. Ο αγωγός αποκαλύφθηκε σε μήκος 13 μ. Εσωτερικά έχει επίχρισμα υδραυλικού κονιάματος και το ύψος του είναι 0,80 μ. Ο αγωγός παρουσιάζει μια ελαφρά κλίση προς Δ. (δηλαδή προς την κατεύθυνση της Άλτεως). Για περισσότερη προστασία εξωτερικά είναι καλυμμένος με κροκάλες και ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,20 μ.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Πύργος Τριφυλίας

Κατόπιν υποδείξεως των Γ. Καραβοκύρη και Αν. Παναγιωτόπουλου εντοπίστηκε και ανασκάφηκε κιβωτιόσχημος τάφος ρωμαϊκών χρόνων εντός της ιδιοκτησίας Π. Κάππου, που βρίσκεται πλησίον του νεκροταφείου του χωριού.

Ο τάφος έχει κτιστά τοιχώματα από αργούς λίθους και πλίνθους, επιχρισμένα εσωτερικά με παχύ κονίαμα, ενώ το δάπεδο ήταν στρωμένο με μεγάλες πήλινες πλάκες. Πήλινες ήταν και οι καλυπτήριες πλάκες του τάφου. Ο προσανατολισμός του ήταν ΝΑ.-ΒΔ., ενώ ο νεκρός βρέθηκε τοποθετημένος εκτάδην με το κρανίο προς ΒΔ. Το μέγιστο μήκος του τάφου ήταν 2,30 εξωτερικά και 1,65 μ. εσωτερικά. Το μέγιστο πλάτος του ήταν 0,50 και το βάθος του 0,55 μ. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα στο εσωτερικό του.

Σύμφωνα με μαρτυρίες του ιδιοκτήτη είχαν εντοπιστεί στο παρελθόν πολλοί παρόμοιοι τάφοι στον ίδιο χώρο, ο ίδιος δε μας υπέδειξε διάσπαρτα λείψανα κτισμάτων, μάλλον ρωμαϊκής εποχής, στο κτήμα του.

Στη θέση Τσούκα του Πύργου Τριφυλίας ο Αναστάσιος Παναγιωτόπουλος βρήκε και παρέδωσε στην Εφορεία ένα σχεδόν ακέραιο κάνθαρο μινυακού τύπου, που χρονολογείται στη ΜΕ εποχή. Στην αυτοψία που ακολούθησε διαπιστώσαμε ότι στη θέση αυτή υπήρχε μεγάλο τυμβοειδές έξαρμα ήδη γνωστό και εντοπισμένο[11], το οποίο είχε πλήρως καταστραφεί και ισοπεδωθεί από τον ιδιοκτήτη του αγροκτήματος, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως καλλιεργήσιμη έκταση. Είχε απομείνει μόνο το κεντρικό τμήμα του τύμβου με τον τσιμέντινο κιονίσκο της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού στην κορυφή του.

Περισυλλέξαμε από το σημείο αυτό αρκετά οστά και λίγα δυσδιάγνωστα όστρακα, πρόκειται δε να ακολουθήσει μικρή ανασκαφική έρευνα στο μικρό τμήμα του τύμβου που έχει απομείνει ακόμη.

Άνω Εγκλιανός

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης αύλακος για τη διέλευση υπόγειων καλωδίων του ΟΤΕ στην περιοχή του Εγκλιανού και συγκεκριμένα στο τμήμα του δρόμου μεταξύ Χώρας-ανακτόρου Νέστορος, εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν από την έκτακτη αρχαιολόγο της Εφορείας Ευαγγελία Μαλαπάνη, που επέβλεπε τα έργα, αρκετά σημεία όπου υπήρχε μεγάλος αριθμός οστράκων καθώς και τμήματα τοίχων. Στα σημεία αυτά τα καλώδια είτε διέρχονταν πάνω από τους τοίχους, αφού παρεμβαλλόταν παχύ στρώμα άμμου, είτε γινόταν παράκαμψη της αύλακος.

Συγκεκριμένα, δεξιά του επαρχιακού δρόμου Χώρας-Κορυφασίου, σε απόσταση 500 μ. περίπου βορειοδυτικά του ανακτόρου, εντός της ιδιοκτησίας Δ. Ζαχαρόπουλου, βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους τοίχος, πιθανότατα ρωμαϊκών χρόνων, κατασκευασμένος από λίθους και πλίνθους με συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Στην ίδια περιοχή, σε απόσταση 30 μ. νοτιότερα, εντός της ιδιοκτησίας Γ. Παναγόπουλου, συνελέγησαν πολλά μυκηναϊκά όστρακα και εντοπίστηκε τοίχος κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κατεύθυνσης Β.-Ν. Στην όμορη ιδιοκτησία Παρασκευόπουλου σε απόσταση 250 μ. περίπου από το ανάκτορο, βρέθηκε πλήθος μυκηναϊκών οστράκων, ενώ στο ύψος της τελευταίας αγροικίας πριν από το θολωτό τάφο του Άνω Εγκλιανού εντοπίστηκαν δύο τοίχοι παράλληλοι μεταξύ τους σε απόσταση 3 μ. ο ένας από τον άλλο, κατεύθυνσης Α.-Δ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και χώμα και το πλάτος τους δεν ξεπερνά τα 0,50 μ.

Προχωρώντας η τάφρος του ΟΤΕ σε απόσταση 8 μ. περίπου βορειοδυτικά του θολωτού τάφου του Εγκλιανού

11. W. McDonald - R. Hope Simpson, Prehistoric Habitation in the Southwestern Peloponnese, AJA 65 (1961), σ. 237. W. McDonald - G.R. Rapp (επμ.), The Minnesota Messenia Expedition, 1972, σ. 266. R. Hope Simpson - O.T.P.K. Dickinson, A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, I, The Mainland and Islands, SIMA LII, Göteborg 1979, σ. 134.

αποκάλυψε και άλλο τοίχο, πλ. 0,40 μ. και κατεύθυνσης Β.-Ν. Ο τοίχος είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ακατέργαστους λίθους και ασβεστοκονίαμα.

Ακριβώς απέναντι από την πόρτα της ανατολικής περίφραξης του ανακτόρου εντοπίστηκε μεγάλος τοίχος, ίσως οχυρωματικός, πλ. 3 μ., επιμελούς κατασκευής, από μεγάλους λίθους και χώμα.

Δύο ακόμη τοίχοι εντοπίστηκαν κάτω από τη βόρεια παρειά του λόφου του Εγκλιανού. Οι τοίχοι βρίσκονται σε μικρή απόσταση μεταξύ τους και αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Η κατεύθυνσή τους είναι Β.-Ν. και το πλάτος τους δεν είναι μεγαλύτερο από 0,50 μ. Γύρω από τους τοίχους συνελέγησαν πολλά όστρακα μεσοελλαδικής και μυκηναϊκής εποχής. Λείψανα τοίχου και μεγάλος αριθμός οστράκων εμφανίστηκαν επίσης στο χώρο μεταξύ των ιδιοκτησιών Δεμερούκα και Βαγενά.

Αριστομένης

Στη θέση Τρανή Συκιά, που βρίσκεται σε απόσταση 1,5 χλμ. ανατολικά της κοινότητας του Αριστομένη, είχε ήδη εντοπιστεί στο παρελθόν η ύπαρξη θαλαμωτού μυκηναϊκού τάφου, ο οποίος όμως δεν είχε ανασκαφεί[12]. Μετά τη μερική καταστροφή του από εκσκαφικό μηχάνημα που διάνοιγε αγροτικό δρόμο στο σημείο αυτό, ο τάφος επιχώσθηκε και δεν ήταν πλέον ορατός[13].

Η ανασκαφή που έγινε φέτος αποκάλυψε το θαλαμωτό τάφο, λαξευμένο στο υπόλευκο, μαλακό φυσικό έδαφος, με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο δρόμος, μήκ. 8,40 και πλ. 0,90-1,05 μ., έχει μεγάλη κλίση προς την είσοδο του τάφου. Ο θάλαμος είναι σχεδόν κυκλικός με διάμετρο 2,30 μ. και σχετικά ανώμαλα τοιχώματα, ενώ στο στόμιό του, πλ. 1,15 και βάθ. 0,70 μ., σώζεται μέρος της ξερολιθιάς, ύψ. 0,50 μ. Όπως διαπιστώθηκε, το εκσκαφικό μηχάνημα είχε εισχωρήσει και κάτω από το δάπεδο του θαλάμου, προκαλώντας μεγάλη καταστροφή. Στο δυτικό τοίχωμα του θαλάμου εντοπίστηκε αβαθής λάκκος ανακομιδής, διαστ. 0,40×0,55 μ., με πολλά οστά και αρκετά όστρακα.

Στην ανατολική πλευρά του δρόμου ανοίγεται μεγάλη κόγχη με πλάτος ανοίγματος 2,25 και βάθος 0,95 μ., την οποία σφράγιζε τοίχος από ξερολιθιά κατασκευασμένη από μετρίου μεγέθους πλακοειδείς λίθους, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας έχει καταστραφεί. Πλησίον της εισόδου της κόγχης περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα και άλλα μικροευρήματα, όπως φακοειδής σφραγιδόλιθος από γυαλί (Δ 4561), ανάγλυφα πλακίδια από υαλόμαζα (Δ 4562), χρυσά ορθογώνια επικαλύμματα με ανάγλυφη παράσταση διπλού ναυτίλου (Δ 4560) και αρκετοί ψήφοι από υαλόμαζα, διαφόρων τύπων. Μέσα από το θάλαμο συνελέγησαν πολλά όστρακα με γραπτή διακόσμηση από πηλό εξαιρετικής ποιότητας και όπτησης, μερικά μάλιστα από τα οποία ανήκαν στο σφαιρικό αμφορέα που είχε παραδοθεί από τον τάφο το 1988.

Ελληνικά Ανθείας

Εντός του κτήματος Αντωνίου Τσαγκλή ανασκάφηκε μια μεγάλη στέρνα, η οποία βρίσκεται σε απόσταση 400 μ. περίπου βορειοδυτικά του γνωστού μυκηναϊκού νεκροταφείου των θαλαμοειδών τάφων. Μεγάλοι πλακοειδείς λίθοι (διαστ. 1,10×0,90 και πάχ. 0,50 μ.) κάλυπταν το στόμιο της στέρνας, η οποία είναι λαξευμένη στο φυσικό πέτρωμα της περιοχής. Το σχήμα της είναι μαστοειδές, με διάμετρο στομίου 0,90 μ. Μετά από ένα είδος «λαιμού», ύψ. 1,40 μ., το εσωτερικό της στέρνας διευρύνεται και αποκτά μέγιστη διάμετρο 5,15 και ελάχιστη 4,70 μ. Στο κέντρο του δαπέδου της σχηματίζεται κοιλότητα για τη συγκέντρωση των ξένων σωμάτων, βάθ. 0,30 και διαμ. 1,40 μ. Το ύψος της στέρνας είναι 4,10 μ.

Από τον καθαρισμό της στέρνας προέκυψαν κυρίως απορρίμματα και οστά ζώων, καθώς και ελάχιστη κεραμική υστερορωμαϊκών χρόνων.

Θαλαμοειδής τάφος Ελληνικά 10 ή Τσαγκλή 8. Ο τάφος αυτός ανήκει στη συστάδα των μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων που έχουν εντοπιστεί στη θέση Ελληνικά Ανθείας και έχουν αρχίσει να ερευνώνται συστηματικά από την Εφορεία κατά την τελευταία διετία[14].

Ο τάφος είναι βυθισμένος και έχει συληθεί ήδη από την αρχαιότητα (Πίν. 61 ζ). Ο προσανατολισμός του είναι από Α. προς Δ., όπως και των άλλων τάφων της ίδιας συστάδας. Η κάτοψη του θαλάμου είναι σχεδόν κυκλική, διαμ.

12. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 144, όπου δημοσιεύεται ο υπ' αριθ. Π 4125 τρίωτος σφαιρικός αμφορέας που προέκυψε από τη διατάραξη του τάφου από το μηχανικό εκσκαφέα.

13. Σημαντική υπήρξε η βοήθεια της κοινότητας κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, καθώς και το ενδιαφέρον του πρόεδρου Η. Μέγγου, ο οποίος διέθεσε εργατικό προσωπικό που συνέβαλε ουσιαστικά στην ταχύτερη διεκπεραίωση του ανασκαφικού έργου.

14. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 178 κ.ε. Η ανασκαφή της στέρνας καθώς και του μυκηναϊκού τάφου Τσαγκλή 8 έγινε υπό την επίβλεψη της συμβασιούχου αρχαιολόγου της Εφορείας Ευαγγελίας Μαλαπάνη.

3,30-3,40 μ., και το δάπεδό του επίπεδο. Το στόμιο του τάφου έχει μήκος 1,50 και πλάτος 0,85-1 μ. Ο δρόμος βραχύς και στενός έχει μήκος 2,65 και πλάτος 1,85-1,40 μ., παρουσιάζει δε κλίση προς την είσοδο του τάφου, όπου ένα τμήμα της ξερολιθιάς που τη φράζει έχει μείνει στη θέση της.

Το εσωτερικό του τάφου ήταν πολύ αναμοχλευμένο και τα οστά δύο νεκρών βρέθηκαν διαταραγμένα και συσσωρευμένα κοντά στο στόμιο του θαλάμου. Συνελέγησαν λιγοστά όστρακα μυκηναϊκών χρόνων, καθώς και ένα τμήμα πήλινου ειδωλίου ζώου.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Πεταλίδι

Σε απόσταση 1,5 χλμ. βορείως του Κάστρου του Πεταλιδίου (όπου εντοπίζεται η ακρόπολη της αρχαίας Κορώνης) πλησίον της θάλασσας και εντός της ιδιοκτησίας του Δ. Παναγόπουλου είχε επισημανθεί διάσπαρτο αρχαίο οικοδομικό υλικό, το οποίο ανήκε σε μεγάλο λουτρικό συγκρότημα.

Την περασμένη δεκαετία από διάφορες εργασίες ήλθαν στο φως τμήματα κτιρίων, ένα μαρμάρινο γυναικείο άγαλμα και ένα μαρμάρινο άγαλμα ανδρός ιματιοφόρου των ρωμαϊκών χρόνων, τα οποία εκτίθενται στο Μουσείο Καλαμάτας[15].

Το καλοκαίρι του 1996 άρχισε η ανασκαφική έρευνα (προκειμένου να οριοθετηθεί ο προς απαλλοτρίωση χώρος), η οποία αποκάλυψε τμήμα μεγάλου ρωμαϊκού βαλανείου. Το λουτρικό συγκρότημα επεκτείνεται σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Η ανασκαφική έρευνα άρχισε από το κατώτερο επίπεδο και το καλύτερα διατηρημένο κτίριο. Ανασκάφηκαν συνολικά τέσσερις λειτουργικοί χώροι του πρώτου κτιρίου (Πίν. 62 α), οι οποίοι περιγράφονται παρακάτω με τη σειρά που ερευνήθηκαν:

Χώρος Ι. Είναι το καλύτερα διατηρημένο κτίριο και σώζεται σε ύψος 2,10 μ. περίπου. Έχει ορθογώνια κάτοψη (διαστ. 4×4 μ.) και από μία κόγχη στις τρεις πλευρές του. Πιθανότατα ήταν ο χώρος ψυχρού λουτρού (frigidarium). Εσωτερικά οι τοίχοι ήταν καλυμμένοι με ορθομαρμάρωση από γκριζοπράσινο και ερυθρωπό μάρμαρο που διατηρήθηκε σε λίγα μόνο σημεία. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με μεγάλες τετράγωνες πήλινες πλάκες. Στη νοτιοανατολική γωνία του ένας πήλινος αγωγός μετέφερε τα νερά εκτός του κτιρίου.

Χώρος ΙΙ. Ο χώρος Ι επικοινωνούσε με έναν άλλο ορθογώνιο (χώρος ΙΙ), διαστ. 5×5,50 μ. Σε διάφορα σημεία των τοίχων του διατηρήθηκε η ορθομαρμάρωση, ενώ το αρχικό δάπεδο, όπου τουλάχιστον αυτό σώζεται, αποτελούνταν από μικρές κεραμίδες «κολυμπητές» σε ασβεστοκονίαμα. Αργότερα το δάπεδο αυτό επιστρώθηκε με πλάκες μαρμάρου. Τμήμα του δεύτερου αυτού δαπέδου σώζεται κατά μήκος του βόρειου τοίχου.

Χώρος ΙΙΙ. Ο τρίτος χώρος νοτίως των δύο πρώτων, διαστ. 10×4,50 μ., σώθηκε σε ύψος 1,20 μ. Στο νότιο τοίχο υπήρχε και η είσοδος του λουτρού.

Χώρος ΙV. Ανατολικά των χώρων αυτών υπάρχουν τα θερμά διαμερίσματα του λουτρού (caldarium), από τα οποία σώζεται μόνο το υπόγειο θερμαινόμενο δάπεδο, διαστ. 10,50×4,50 μ. Χωρίζεται σε τρεις μικρότερους χώρους, εκ των οποίων ο κεντρικός είναι και ο μεγαλύτερος. Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από μεγάλες πήλινες πλάκες και πάνω σε αυτές έχουν τοποθετηθεί πήλινοι πεσσίσκοι σε σειρές, αποτελούμενοι από τετράγωνες οπτοπλίνθους. Πάνω στους πεσσίσκους είχαν τοποθετηθεί μεγάλες τετράγωνες οπτόπλινθοι, οι οποίες αποτελούσαν το δάπεδο των υπερκείμενων αιθουσών.

Εξωτερικά του χώρου Ι και του χώρου των θερμών διαμερισμάτων υπάρχουν δύο ημικυκλικοί λουτήρες. Στο εσωτερικό έφεραν επίχρισμα από παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Οι τοίχοι του λουτρού έχουν πάχος 0,60 μ. και είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή και συνδετικό κονίαμα (κουρασάνι). Οι παρειές των τοίχων στο εσωτερικό τους, όπου δεν είχαν ορθομαρμάρωση, έφεραν επίχρισμα από παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος.

Επειδή δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί το λουτρό στο σύνολό του, είναι δύσκολο προς το παρόν να γίνει ασφαλής ταύτιση της χρήσης των χώρων.

Τα κινητά ευρήματα, που προήλθαν από την ανασκαφή των χώρων αυτών, ήταν λίγα. Βρέθηκαν τμήματα μεγάλων αμφορέων, όστρακα από πολλά αγγεία, λίγα χάλκινα νομίσματα, αρκετά κομμάτια από λυχνάρια και πολλά τμήματα από γυάλινα αγγεία. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούν το βαλανείο στους ύστερους ρωμαϊκούς έως τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους (2ος-6ος αι. μ.Χ.), ενώ μερικοί δόμοι πωρόλιθου, που προέρχονται από το χώρο που δεν έχει προς το παρόν ανασκαφεί, πιθανότατα ανήκουν σε πρωιμότερη φάση του λουτρού.

Χαλκιάς

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα στη νέα αρχαιολογική θέση στο Χαλκιά Τριφυλίας[16].

15. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 108, 116.
16. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 182.

Θολωτός τάφος 1. Συνεχίστηκαν οι εργασίες στο θολωτό τάφο 1. Συγκεκριμένα ερευνήθηκε ο δρόμος του τάφου, στην επίχωση του οποίου βρέθηκαν αρκετά όστρακα. Ο δρόμος είναι σχετικά μικρός, μήκ. 2,70 και πλ. 1,30 μ. Μόνο στην αρχή του (προς την πλευρά του στομίου) υπάρχει μια μεγάλη πέτρα στην κάθε πλευρά του δρόμου από πρασινωπό λίθο. Ο δρόμος περικλείεται από αναλημματικό τοίχο, ο οποίος ξεκινά εξωτερικά από την αρχή του στομίου της δυτικής πλευράς και καταλήγει, διαγράφοντας σχεδόν ημικύκλιο στην άλλη πλευρά (ανατολικά) του στομίου. Έχει πλάτος 0,50-0,80 μ. και είναι χτισμένος από μικρές πέτρες ακανόνιστου σχήματος.

Θολωτός τάφος 3. Άρχισε και η ανασκαφή του θολωτού τάφου 3, ο οποίος είχε εντοπιστεί ήδη από την περσινή ανασκαφική περίοδο. Σε παρακείμενο λοφίσκο από εκείνον του Αηλιά, όπου έχουν ερευνηθεί οι δύο θολωτοί τάφοι, στη θέση Κροϊκάρνου και στην ιδιοκτησία Παν. Γκότση, ήταν ορατό τμήμα του στομίου του τάφου. Ανήκει και αυτός στη κατηγορία των μικρών θολωτών, αφού η διάμετρός του είναι 4 μ. Ο τάφος έχει προσανατολισμό Β.-Ν. (ο δρόμος προς Β.) και βρέθηκε συλημένος και διαταραγμένος. Ο δρόμος του δεν ερευνήθηκε. Το στόμιό του είναι λιθεπένδυτο, μήκ. 2,30 και πλ. 1,15 μ. Η ξερολιθιά έφραζε τμήμα του στομίου και σώθηκε σε ύψος 0,50 μ. Το υπέρθυρο του τάφου, μήκ. 2,10, πλ. 1,20 και πάχ. 0,30 μ., εντοπίστηκε λίγο πιο κάτω, στην κλιτύ του λόφου. Τα τοιχώματα του θόλου, χτισμένα από πλακοειδείς λίθους, πάχ. 0,50 μ., σώθηκαν σε μέγιστο ύψος 1,70 μ. Σε όλο το δάπεδο υπήρχαν διασκορπισμένα οστά και όστρακα, ενώ στη μέση περίπου του ταφικού θαλάμου επί του δαπέδου βρέθηκε ένα κέρατο ελαφιού, μήκ. 0,60 μ., και δύο ακόμη κέρατα από αιγοειδή[17]. Επίσης βρέθηκαν δύο αιχμές βελών από καστανό πυριτόλιθο.

Τέλος, αρκετές είναι οι ενδείξεις για την ύπαρξη και άλλων θολωτών τάφων στην περιοχή, ενώ πολλές είναι και οι μαρτυρίες των ντόπιων, οι οποίοι ενθυμούνται τέτοιες «κυκλικές κατασκευές» από τις οποίες έπαιρναν τις πέτρες προκειμένου να κατασκευάσουν μάντρες και λίθινα αλώνια (τα οποία μάλιστα είναι αρκετά στην περιοχή). Η ανασκαφή του θολωτού τάφου 3 δεν ολοκληρώθηκε διότι εκκρεμεί η έρευνα του δρόμου.

17. Για ανάλογες περιπτώσεις που βρέθηκαν κέρατα ζώων σε τάφους βλ. Γ.Σ. Κορρές, Η προβληματική διά την μεταγενεστέραν χρήσιν των μυκηναϊκών τάφων Μεσσηνίας, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πάτρα 1980, Β΄, Αθήνα 1981-1982, σ. 435, 438, υποσημ. 3, 4. Επίσης ΠΑΕ 1953, σ. 243, 245· 1965, σ. 113.

Περιστεριά

Έναντι του αρχαιολογικού χώρου της Περιστεριάς, νοτίως των θολωτών τάφων και εντός της ιδιοκτησίας Δ. Δημόπουλου, κατά τη διάρκεια γεωργικών εργασιών, ήλθαν στο φως πλήθος κεραμίδων και τμήματα τοίχων. Η Εφορεία πραγματοποίησε σωστική ανασκαφή[18] στον παραπάνω χώρο. Έγιναν δύο μεγάλες τομές και ερευνήθηκαν εν μέρει δύο κτίρια ρωμαϊκών χρόνων[19].

Τομή 1. Διαστ. 9×6 μ. Στην πρώτη τομή αποκαλύφθηκε κτίριο, κατά το μεγαλύτερο τμήμα του, διαστ. 8,30×4,60 μ., αποτελούμενο από δύο δωμάτια, ορθογώνιου σχεδόν σχήματος. Το ανατολικό τμήμα του κτιρίου ήταν εντελώς κατεστραμμένο και δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί ο εξωτερικός του τοίχος. Είναι χτισμένο με πέτρες μετρίου μεγέθους και ακανόνιστου σχήματος, χωρίς συνδετικό υλικό. Το δωμάτιο 1 είναι ο βόρειος χώρος, διαστ. 4,10×3,15 μ. Ο δυτικός εξωτερικός τοίχος του είχε κλίση προς Α. Το δωμάτιο 2 έχει διαστάσεις 3,50×3,60 μ. Πλησίον του μεσότοιχου που χώριζε τα δωμάτια βρέθηκε βάση μεγάλου πίθου. Ο δυτικός τοίχος του κτιρίου συνεχιζόταν προς Ν., όπου πιθανότατα υπήρχε και άλλο δωμάτιο.

Τομή 2. Σε απόσταση 2 μ. περίπου βόρεια της τομής 1 έγινε η τομή 2, διαστ. 5×4 μ., όπου βρέθηκε τμήμα κτιρίου της ίδιας περιόδου. Διακρίνονται δύο τουλάχιστον φάσεις. Στην πρώτη φάση ανήκει η νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου, αποτελούμενη από έναν τοίχο (α), μήκ. 3 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. και έναν δεύτερο (β), μήκ. 2,30 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Στη δεύτερη φάση ανήκει το κατώφλι θύρας, διαστ. 1,20×0,70 μ., και τμήματα δύο τοίχων, οι οποίοι άρχιζαν από τη βορειοανατολική γωνία του κατωφλιού, ο ένας (τοίχος α) προς Β., μήκ. 3,60 μ., και ο άλλος (τοίχος β) προς Α., μήκ. 2,10 μ., σχηματίζοντας γωνία.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Ολυμπία

Από τον αρχαιολογικό χώρο Ολυμπίας προέρχεται ένα

18. Στην ανασκαφή έλαβαν μέρος και οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Κ. Νικολέντζος και Π. Μουτζουρίδης.

19. Για τη ρωμαϊκή περίοδο στην Περιστεριά βλ. ΠΑΕ 1965, σ. 112.

χάλκινο νόμισμα, αρκετά φθαρμένο (Ν 911). Το νόμισμα παρέδωσε ο αρχιφύλακας του αρχαιολογικού χώρου Αθ. Ρουμελιώτης.

Αρχαία Ήλις

Ο Αθανάσιος Γεωργόπουλος παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Ήλιδος μία μαρμάρινη βάση (Λ 3007), ύψ. 0,32, πλ. 0,63 μ.

Κοσκινά

Από την περιοχή Λακκοφωλίων, όπου υπάρχει συστάδα θαλαμωτών μυκηναϊκών τάφων, προέρχονται δύο χάντρες (Δ 578 α-β), η μία από φαγεντιανή και η άλλη από ορεία κρύσταλλο του τύπου του κόκκου σταριού. Τις χάντρες βρήκε ο εργατοτεχνίτης της Εφορείας Αποστόλης Φωτόπουλος, στα χώματα που προέρχονται από συλημένο τάφο. Ο ίδιος παρέδωσε και ένα απολέπισμα οψιανού (Δ 579), μήκ. 0,037 και πλ. 0,01 μ., που βρήκε στη θέση Καζάνι.

Φλόκα

Στο φράγμα του Αλφειού ο Χαράλαμπος Αδαμόπουλος, κάτοικος Φλόκα, βρήκε και παρέδωσε μια χάλκινη αιχμή δόρατος, μήκ. 0,283 και μεγ. πλ. 0,03 μ. (Μ 1519). Η λόγχη σώζεται σε άριστη κατάσταση (Πίν. 62 δ). Φέρει έντονη νεύρωση στο κέντρο, ενώ στον αυλό σώζονται υπολείμματα από τον ξύλινο κοντό. Από την ίδια περιοχή προέρχονται: α) τμήμα χάλκινου λέβητα (Μ 1520), ύψ. 0,12, διαμ. 0,45 μ. και β) τμήμα περιρραντηρίου (Π 6433), ύψ. 0,50 μ., που παρέδωσε ο Χαράλαμπος Καράμπελας, κάτοικος αρχαίας Ολυμπίας.

Κάτω Σαμικό

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στη θέση Κλειδί (πλησίον της προϊστορικής ακρόπολης του Κάτω Σαμικού), κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής και εντός της ιδιοκτησίας Κανελλόπουλου όπου υπήρχε τμήμα του κυκλώπειου τείχους, περισυνελέγησαν κεραμίδες (ΒΕ 646).

Λέπρεο

Στη θέση Σκούπα ο Παναγιώτης Πολύδωρας βρήκε και παρέδωσε τμήμα λίθινης ενεπίγραφης πλάκας, διαστ. 0,42×0,20 μ. Φέρει την επιγραφή: *ΔΑΜΑΤΡ*. Από την ίδια περιοχή προέρχονται λίγα όστρακα κλασικών χρόνων και ένα χάλκινο νόμισμα (ΒΕ 673).

Σμέρνα

Από τη Σμέρνα επαρχίας Ολυμπίας προέρχεται ένα χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων (Ν 910), διαμ. 0,029 μ. Το νόμισμα παρέδωσε ο Φώτης Ζαχαρόπουλος.

Άγιος Ηλίας

Από τον Άγιο Ηλία επαρχίας Ολυμπίας προέρχονται τα παρακάτω αρχαία: α) Ένα πήλινο πηνίο (Π 6841), ύψ. 0,037, πλ. 0,032 μ. β) Ένα ακέραιο θήλαστρο (Π 6842) 5ου αι. π.Χ., ύψ. 0,046, διαμ. στομίου 0,032, διαμ. βάσης 0,041 μ. γ) Ένας μικροσκοπικός ακέραιος κρατηρίσκος (Π 6844), ύψ. 0,049, διαμ. στομίου 0,069, διαμ. βάσης 0,037 μ. δ) Ένας ακέραιος σκύφος (Π 6843), ύψ. 0,04, διαμ. στομίου 0,046, διαμ. βάσης 0,034 μ.

Τα αρχαία, που χρονολογούνται στην κλασική περίοδο, παρέδωσε ο Θεόδωρος Μπέσικος.

Βαρβάσαινα

Από την περιοχή της Βαρβάσαινας προέρχεται τρίωτος απιόσχημος πιθαμφορέας, ύψ. 0,25 μ., χρονολογούμενος στην ΥΕ ΙΙΙΑ2 περίοδο, τον οποίο παρέδωσε στην Εφορεία ο ιατρός Ιωάννης Μπράμος, κάτοικος Πύργου (Π 6434) (Πίν. 62 β).

Οινόη

Στη θέση Κοτρώνι, κατά τη διάρκεια αυτοψίας, περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα και ένα κομμάτι μαρμάρου (ΒΕ 648), ρωμαϊκών χρόνων, εντός της ιδιοκτησίας Μηλιώτη, όπου υπάρχει ορατό και σωζόμενο σε σχετικά καλή κατάσταση ρωμαϊκό λουτρό, πλησίον της κοίτης του Πηνειού. Από την ίδια περιοχή, στη θέση Κάστρο, επί χαμηλού λοφίσκου, περισυνελέγησαν όστρακα (ΒΕ 649) ρωμαϊκών χρόνων και εντοπίστηκαν κεραμοσκεπείς τάφοι της ίδιας περιόδου και τμήματα τοίχων.

Νταούτη

Στη θέση Παλιοχώρα ο κ. Αθανασόπουλος βρήκε όστρακα από μεγάλα και μικρά αγγεία, καθώς και κεραμίδες ρωμαϊκής εποχής (ΒΕ 634).

Άγιος Ανδρέας

Από τον κόλπο του Αγίου Ανδρέα, όπου εντοπίζεται η αρχαία Φειά, μπροστά στη «βίλα Ματζάγκουρα», ο Παναγιώτης Καρακίτσος του Διονυσίου, κάτοικος Πύργου, βρήκε και παρέδωσε στην Εφορεία μόνωτο αγγείο (ΒΕ 651) βυζαντινών χρόνων. Ειδοποιήθηκε σχετικώς η 6η ΕΒΑ, εκπρόσωπος της οποίας παρέλαβε το αγγείο.

Κατάκολο

Στη θέση Φάρος ο Διονύσιος Μυλωνόπουλος βρήκε ένα κρανίο θαλάσσιου ζώου, πιθανότατα μικρής φάλαινας (ΒΕ 658).

Μακρύσια

Από τη μονή Προφήτη Ηλία Μακρυσίων, όπου είχε ανασκαφεί ο σημαντικότατος τύμβος[20] προέρχεται ένα λίθινο προϊστορικό εργαλείο, σφύρα με στένωμα (Λ 1224), ύψ. 0,14 μ., το οποίο παρέδωσε η ηγουμένη του μοναστηρίου (Ευθυμία) στον αρχαιοφύλακα Ολυμπίας, Α. Κούγια.

Ο Δημήτριος Βασιλόπουλος του Ιωάννη, κάτοικος Μακρυσίων, βρήκε στη θέση Ράχες, στην όχθη του ποταμού Αλφειού μια χάλκινη αριστερή κνημίδα (Μ 1501), που σώζεται σε άριστη κατάσταση (ύψ. 0,41 μ.) (Πίν. 62 γ). Πλαστικώς αποδίδεται το γόνατο, καθώς και το εσωτερικό της κνήμης. Στην αριστερή πλευρά διακοσμείται με δύο φίδια που διασταυρώνονται. Τα φίδια από τη μέση και πάνω αποδίδονται ανάγλυφα, ενώ τα χαρακτηριστικά των κεφαλών και η κάτω σιαγόνα αποδίδονται εγχάρακτα. Στην εσωτερική πλευρά της κνημίδας πάνω από την πλαστική απόδοση του μυός «ξεπηδά» ένα τρίτο φίδι. Σε όλο το μήκος της παρυφής ανοίγονται οπές ήλων για την προσήλωση εσωτερικής επένδυσης. Η κνημίδα ανήκει στον ύστερο αρχαϊκό τύπο (β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ.).

Κάμενα

Στην περιοχή της Κάμενας, εντός αρδευτικής αύλακος, βρέθηκε τμήμα πίθου (ΒΕ 653), σωζ. μήκ. 0,18, σωζ. πλ. 0,12 μ., το οποίο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση σε δύο ζώνες. Η κάτω ζώνη διακοσμείται με σπείρα. Δεν διακρίνεται η διακόσμηση στη δεύτερη ζώνη. Το κομμάτι πίθου βρήκαν και παρέδωσαν οι μικροί μαθητές και αδελφοί Γεώργιος και Στράτος Πλατανίτης.

Επιτάλιο

Στη θέση Αγιωργίτικα, σε αυτοψία περισυνελέγησαν όστρακα και κεραμίδες διαφόρων εποχών (ΒΕ 654).

Αλφειούσα

Στην κοίτη του Αλφειού στην περιοχή της Αλφειούσας ο Μιλτιάδης Δρακόπουλος του Ξενοφώντος βρήκε και παρέδωσε τα παρακάτω αρχαία:

α) Ένα χάλκινο κορινθιακό κράνος (Μ 1526, ύψ. 0,23, πλ. 0,16 μ.). Την παρυφή περιμετρικά σε όλο το μήκος περιτρέχει λεπτό κόσμημα βλαστόσπειρας μεταξύ εγχάρακτων λεπτών γραμμών. Χρονολογείται στα αρχαϊκά χρόνια. β) Ένα χάλκινο κράνος (Μ 1527, σωζ. ύψ. 0,16 μ.) σωζόμενο κατά το ήμισυ, επίσης αρχαϊκών χρόνων. γ) Ένα μεγάλο χάλκινο ξίφος, ακέραιο, συγκολλημένο από δύο κομμάτια (Μ 1525, μήκ. 0,69, πάχ. 0,80 και πλ. 0,30 μ.). Φέρει πέντε οπές στα άκρα της λαβής. Μυκηναϊκών χρόνων, τύπος Naue II[21] (Πίν. 62 ε).

Σαλμώνη

Πλησίον της κοίτης του Αλφειού στη περιοχή Σαλμώνης ο Κωνσταντίνος Παναγόπουλος του Νικολάου, κάτοικος Σαλμώνης, βρήκε ένα χάλκινο κράνος (Μ 1528), ύψ. 0,22, πλ. 0,16, μήκ. 0,27 μ., αρχαϊκών χρόνων. Λείπει το μικρό τμήμα του επαυχενίου.

Κόροιβος - Αμπελόκαμπος

Ο Διονύσιος Ειρηνικός βρήκε στην ευρύτερη περιοχή Κοροίβου (Αμπελοκάμπου) και παρέδωσε στην Εφορεία 19 χάλκινα νομίσματα (Ν 887-Ν 900). Τα καλύτερα σωζόμενα είναι:

α) Ν 887: χάλκινο νόμισμα Ήλιδος, διαμ. 0,019 μ., εμ. κεφαλή Απόλλωνος και οπ. Δίας σε διασκελισμό (271-191 π.Χ.).

β) Ν 889: χάλκινο νόμισμα Ήλιδος, διαμ. 0,021 μ.,

20. ΑΔ 23 (1968): Μελέται, σ. 284-292.

21. Όμοιο από Κρήνη Πατρών. Πρβλ. BSA 89 (1994), σ. 177 όπου και βιβλιογραφία.

εποχής Καρακάλλα (198-217 μ.Χ.). Προτομή ανδρός στη μία όψη και επιγραφή: *ΗΛΕΙΩΝ* μέσα σε στεφάνι.

γ) Ν 891: χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων (διαμ. 0,019 μ.), εμ. προτομή ανδρός προς τα δεξιά και οπ. δύο αντωπές μορφές κρατούν στα χέρια τους μια παιδική μορφή (νομισματοκοπείο Κύλικος, νεοαντωνιανός Γαλέριου Μαξιμιανού).

δ) Ν 892: χάλκινο νόμισμα, καλής διατήρησης, εμ. προτομή ανδρός προς τα δεξιά, επιγραφή μη αναγνώσιμη, οπ. δύο μορφές αντωπές, ανάμεσα στις οποίες αντικείμενο μη ευδιάκριτο. Ασσάριο Κωνσταντίνου Α΄, 319-320 μ.Χ.[22].

Η περιγραφή και η χρονολόγηση των νομισμάτων έγινε από το Νομισματικό Μουσείο.

Κυλλήνη

Από τη θέση Καυκαλίδα προέρχεται τμήμα δωρικού θριγκού (Λ 1262, μήκ. 1,25, πλ. 0,74, πάχ. 0,33 μ.) από πωρόλιθο. Σώζεται το τρίγλυφο και η μετόπη. Το αρχιτεκτονικό μέλος εντοπίστηκε πλησίον της παραλίας (μόλις 30 μ. από την ακτή) από την κ. Ψυχογιού, η οποία και ειδοποίησε την Εφορεία. Από τη γύρω περιοχή περισυνελέγησαν πολλά όστρακα διαφόρων εποχών (κυρίως ελληνιστικά, ρωμαϊκά και βυζαντινά). Η θέση όπου βρέθηκε το αρχαίο βρίσκεται πλησίον του μεσαιωνικού κάστρου της Γλαρέντζας.

Σταφιδόκαμπος

Ο Σταύρος Πασπαλιάρης παρέδωσε μία υδρία (Π 2973) ύστερων κλασικών χρόνων, η οποία διατηρείται ακέραιη.

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Στούπα

Από την περιοχή της Στούπας προέρχεται μία πήλινη αγνύθα (Π 5196), που παρέδωσε ο Γ. Μαραμπέας.

Περιστεριά

Έναντι του αρχαιολογικού χώρου και εντός της ιδιοκτησίας Δ. Δημόπουλου κατά τη διάρκεια αυτοψίας, ύστερα από γεωργικές εργασίες του ιδιοκτήτη, περισυνελέγησαν όστρακα ρωμαϊκών χρόνων (ΒΕ 647).

Ασπρόχωμα Καλαμάτας

Από κατάσχεση του Τμήματος Ασφαλείας Καλαμάτας στην οικία Ηλία Κατράνη του Παναγιώτη προέρχονται 11 χάλκινα νομίσματα (Ν 880 α-ια). Μόνο τρία από τα νομίσματα αυτά διατηρούνται σε σχετικώς καλή κατάσταση.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΥΛΟΥ

Η έκτη περίοδος του Αρχαιολογικού Προγράμματος Πύλου (PRAP) έλαβε χώρα από το τέλος Μαΐου έως τις αρχές Ιουλίου με τους κάτωθι ως επικεφαλής των ερευνών: Jack Davis, Ann B. Harrison, Yiannos G. Lolos, Cynthia W. Shelmerdine, Sharon R. Stocker.

Φέτος ο σκοπός μας ήταν να ολοκληρώσουμε τη μελέτη της κεραμικής που συγκεντρώθηκε κατά τη διάρκεια των τριών περιόδων επιφανειακής έρευνας από το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Πύλου (PRAP 1992-94). Τα ευρήματα φυλάσσονται προς το παρόν στο Μουσείο της Χώρας στην τρίτη αποθήκη, με εξαίρεση μερικών πολύτιμων αντικειμένων που έχουν καταχωρηθεί στους καταλόγους του Μουσείου (π.χ. νομίσματα, ένας μυκηναϊκός σφραγιδόλιθος κ.ά.). Η μελέτη των ευρημάτων έλαβε χώρα αποκλειστικά στα τραπέζια της δεύτερης αποθήκης, κάτω από τη συνεχή επίβλεψη των φυλάκων του Μουσείου.

Από 2 έως 20 Ιουνίου (Harrison) και από 2 έως 23 Ιουνίου (Shelmerdine) ολοκληρώθηκε η μελέτη όλων των ευρημάτων από την περιοχή γύρω από το ανάκτορο του Νέστορος και τη θέση Κόναλος. Από τις 18 έως τις 25 Ιουνίου επανεξετάστηκε από την Stocker η κεραμική της μέσης Χαλκοκρατίας από τις ανασκαφές του Blegen στο ανάκτορο του Νέστορος και σχεδιάστηκαν από τον Davis 300 αγγεία περίπου. Από 3 έως 14 Ιουλίου επανεξετάστηκαν από τους Lolos και Stocker όλα τα ευρήματα από τη μέση και τις αρχές της ύστερης Χαλκοκρατίας που συγκεντρώθηκαν από τις έρευνες του PRAP, ενώ σχεδιάστηκαν 200 περίπου αγγεία από τον υπογράφοντα.

22. RIC VII, σ. 106, αριθ. 157.

Με άδεια του Υπουργείου Πολιτισμού (ΥΠΠΟ/ΣΥΝΤ/Φ44/177/4688/25-1-96) στάλθηκαν δείγματα οστράκων για πετρογραφική ανάλυση στο Πανεπιστήμιο Wisconsin. Τα δείγματα παραδόθηκαν στον υπογράφοντα από την Ευαγγελία Μαλαπάνη, εκπρόσωπο της Ζ΄ ΕΠΚΑ, με πρωτόκολλο παράδοσης. Στις 8-7-1996 ο υπογράφων υπέδειξε στις Ευαγγελία Μαλαπάνη και Μαρία Αντωνίου – μετά από παράκλησή τους – θέσεις στην περιοχή που απειλούνται από τη σύγχρονη οικοδόμηση. Στις 5-7-1996 η Claireve Grandjean από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή εξέτασε τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια του PRAP.

JACK DAVIS

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Μουσείο Πατρών

Συνεχίστηκαν οι εργασίες τακτοποίησης και καταγραφής των ευρημάτων στους νέους χώρους αποθήκευσης που βρίσκονται στον πρώτο όροφο του κτιρίου της Εφορείας στην οδό Αλ. Υψηλάντου 197 - Πατρέως - Ηφαίστου, οι οποίες άρχισαν από το 1994. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την επί συμβάσει αρχαιολόγο Μαρία Αθανασίου με την επίβλεψη του υπογράφοντος και της συναδέλφου Μαρίας Σταυροπούλου-Γάτση.

Στις αποθήκες της Εφορείας που βρίσκονται επί της συμβολής των οδών Γ. Ρούφου και Σισσίνη, προχώρησε με την ευθύνη της συναδέλφου Γ. Αλεξοπούλου η διαλογή, ταξινόμηση και καταγραφή των οστράκων από την πληθώρα των σωστικών ανασκαφών της Εφορείας, καθώς και η καταγραφή των αρχιτεκτονικών μελών. Επίσης, με ευθύνη της ίδιας συναδέλφου άρχισε εκ νέου συστηματική τακτοποίηση όλων των νομισμάτων που φυλάσσονται στον πρώτο όροφο του κτιρίου της Εφορείας. Έγινε ένας κατ' αρχήν έλεγχος της κατάστασης συντηρημένων και μη, προχώρησε η καταγραφή τους και προωθείται η οριστική τους τοποθέτηση σε ειδικές, νέου τύπου νομισματοθήκες.

Συνεχίστηκε η συντήρηση παλαιών και νέων ευρημάτων στα εργαστήρια της Εφορείας στο ίδιο κτίριο. Την ευθύνη είχαν οι συντηρητές Θεόδωρος Χριστόπουλος, Π. Παυλόπουλος (εργαστήριο ψηφιδωτών), Κ. Ηλιογάμβρου, Λ. Παυλάτος, Θεοδόσης Ρουγκάλας (εργαστήριο αντικειμένων), Γ. Μπούμπουκα, Δ. Μαρινοπούλου (εργαστήριο νομισμάτων), βοήθησαν δε οι επί συμβάσει συντηρητές Χρ. Πιλάλης και Π. Σοφιανόπουλος.

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες καταγραφής αρχαιολογικών ευρημάτων στα Μουσεία Αγρινίου, Θέρμου, Θυρρείου και στην Αρχαιολογική Συλλογή Ναυπάκτου. Στο εργαστήριο συντήρησης στο Μουσείο Αγρινίου συνεχίστηκε η συντήρηση παλαιών και νέων ευρημάτων της περιοχής. Την ευθύνη είχε η συντηρήτρια Αναστασία Μπέκου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Τις ανασκαφές επόπτευσαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Μ. Πετρόπουλος, Α. Βασιλογάμβρου, Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, Λ. Παπακώστα, Γ. Αλεξοπούλου, Α. Σωτηρίου, Α. Βόρδος, Γ. Γεωργοπούλου, βοήθησαν δε οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Ιω. Μόσχος, Φ. Σαράντη, Ό. Χριστακοπούλου, Μ. Γκαζής, Μαρία Νικολοπούλου, Μαρία Στεφανοπούλου, Σταματία Μπουρνάκα, Σοφία Κασκαντίρη και Αργυρώ Τσοκανά.

Την ευθύνη για τη σχεδίαση και αποτύπωση των αρχαίων είχε ο σχεδιαστής Χαράλαμπος Μαρινόπουλος και η Ελ. Αλεξοπούλου με την εποπτεία του αρχιτέκτονα Ευθύμιου Αυγούλη, βοήθησαν δε οι επί συμβάσει ορισμένου χρόνου σχεδιάστριες Β. Πυρρή, Ε. Καραλή, Ιω. Γατσούλης και Μιράντα Σιατήρη.

Την ευθύνη για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα και εργασία είχαν οι υπομηχανικοί της Εφορείας Κωνσταντίνος Κατσιδήμας, Λαμπρινή Σταυροπούλου και Γεωργία Παπούλια. Βοήθησαν επίσης οι επί συμβάσει πολιτικοί μηχανικοί και τοπογράφοι μηχανικοί Ιωάννα Παπαδάτου, Χριστίνα Μήλα, Αναστασία Σταματοπούλου, Βάσω Ζυγούρη στη σύνταξη μελετών, στην αποτύπωση αρχαίων και γενικά στην αντιμετώπιση θεμάτων της Εφορείας τεχνικής φύσεως.

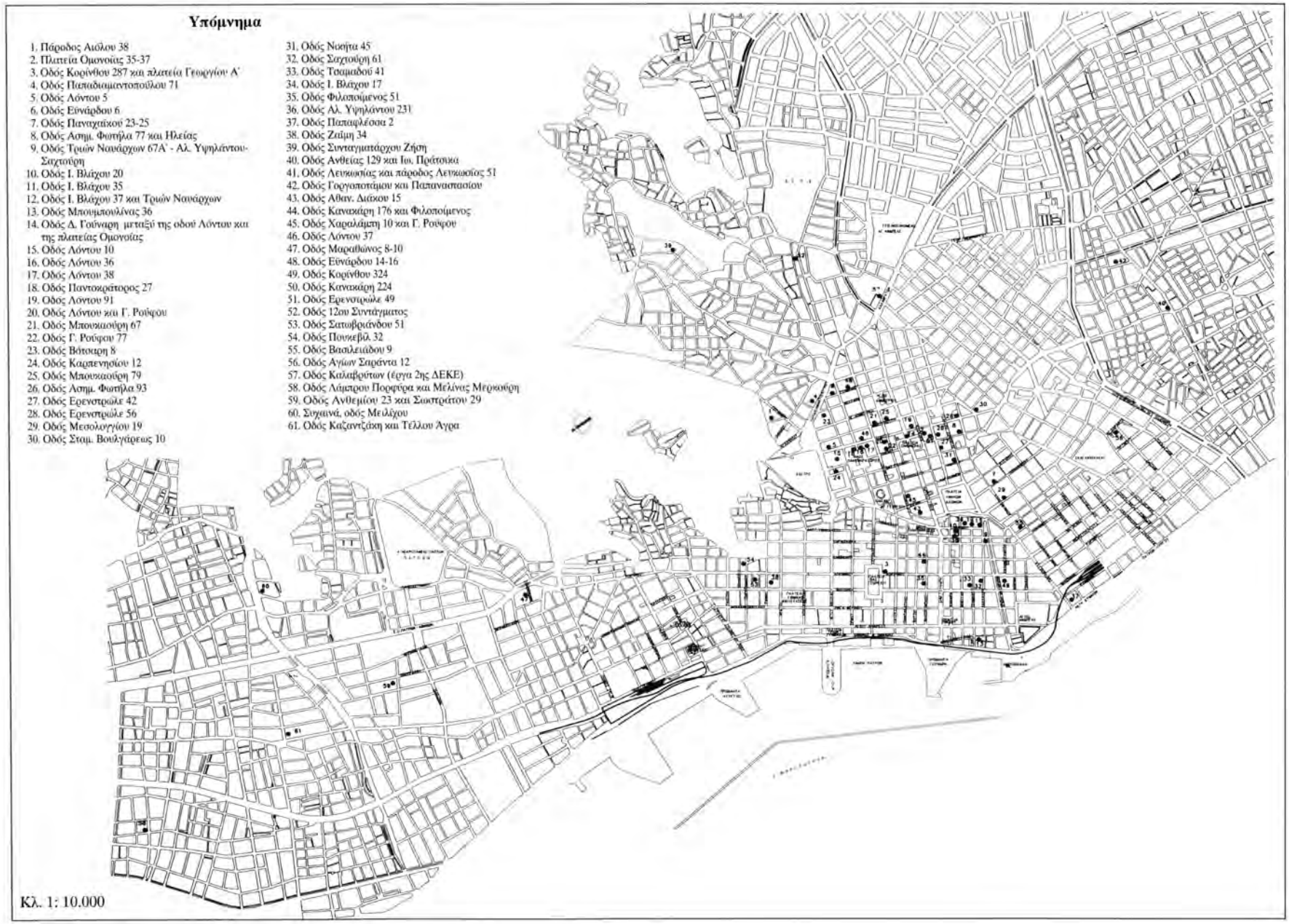
ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Πάτρα

Η θέση των οικοπέδων στα οποία διεξήχθη η ανασκαφική έρευνα σημειώνεται στο γενικό τοπογραφικό χάρτη (Σχέδ. 1).

Πάροδος Αισόλου 38 (4ο Δημοτικό Σχολείο) (αριθ. 1)

Το οικόπεδο, εκτάσεως 2.300 τ.μ. περίπου, βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της κύριας εισόδου του Κάστρου της Πάτρας και παρουσιάζει έντονη κατωφέρεια από Β. προς Ν., δεδομένου ότι αποτελεί μέρος του προς Β. ευρισκόμενου υψώματος. Σε μέσο βάθος 2-3 μ. από την επιφάνεια της σημερινής οδού αποκαλύφθηκαν μικρά λείψανα κατασκευών των ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται για

Σχέδ. 1. Πάτρα. Τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται τα ανεσκαμμένα οικόπεδα κατά το 1996.

ένα στρώμα καταστροφής από κομμάτια κεραμιδιών και πέτρες, μικρά αβαθή τοιχάρια από πρόχειρα υλικά καθώς και δύο κεραμοσκεπείς τάφους. Τρία τοιχάρια σε σχήμα Π επενδεδυμένα με κονίαμα, ίσως ανήκουν σε τάφο. Σε ένα από αυτά ήταν εντοιχισμένη (σε β΄ χρήση) μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα με τη λατινική επιγραφή (Πίν. 63 α):

Q AETRIVS[1]
-TERTIVS
-VAN XXX

Από το χώρο της ανασκαφής προέρχεται τμήμα κορμού μικρού γυναικείου ενδεδυμένου αγαλματιδίου, σωζ. ύψ. 0,22 μ., που φέρει ίχνη ανοιχτού μπλε χρώματος, καθώς και λίγη κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων. Σε βαθύτερο επίπεδο (μέσο βάθος 5-6 μ.) αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλα τμήματα των υπόγειων αγωγών ύδρευσης του ρωμαϊκού υδραγωγείου της Πάτρας (Σχέδ. 2).

Ο βορειότερος αγωγός (αγ.β΄-αγ.γ΄) έχει κατεύθυνση και κλίση από Α. προς Δ. (Πίν. 63 β). Αποκαλύφθηκε σε μήκος 30 μ. περίπου. Η προς Α. συνέχειά του βρίσκεται κάτω από το παρακείμενο ύψωμα, ένα τμήμα του όμως είναι ορατό 20 μ. περίπου ανατολικότερα, όπου το έδαφος είναι απότομα κομμένο και δημιουργεί μικρό λαγκάδι[2]. Ο νοτιότερος αγωγός βρίσκεται σε απόσταση 14 μ. περίπου από τον προηγούμενο (αγ.ε΄), ακολουθεί για μικρό διάστημα περίπου παράλληλη πορεία με εκείνον και αντίστοιχη κλίση και στη συνέχεια κάμπτεται προς ΝΔ. Σε ένα σημείο συναντάται με άλλον αγωγό κάθετο σε αυτόν (αγ.δ΄). Κοντά στο σημείο της συνάντησης των δύο αγωγών υπάρχει κτιστό φρεάτιο, εσωτ. μεγ. διαμ. 0,85 και εσωτ. ύψ. 1 μ. Οι αγωγοί είναι καμαροσκεπείς με κτιστή κάλυψη, κτιστά τοιχώματα, εσωτερικά επενδεδυμένα με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα. Ο πυθμένας είναι στρωμένος με πήλινες κεραμίδες (Πίν. 63 γ). Μέγιστο εξωτερικό πλάτος με την κάλυψη 1,30-1,50, εσωτερικό πλάτος 0,55 και ύψος 1,05 μ.

Πλατεία Ομονοίας 35-37 (ή Καρατζά) (αριθ. 2)

Τα αρχαία βρίσκονται σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους (Σχέδ. 3). Αποκαλύφθηκε κεντρική χαλικόστρωτη οδός με κατεύθυνση Β.-Ν. και τα παρόδια κτίρια ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η οδός ερευνήθηκε σε μήκος 22 μ. Το πλάτος της ήταν 4,30 μ. στο βόρειο άκρο, ενώ στο νότιο 4,50 μ. Ένα τμήμα της ίδιας οδού είχε ερευνηθεί στο προς Ν. όμορο οικόπεδο, το οποίο έχει πρόσοψη στην οδό Ερενστρώλε 49. Έτσι, μαζί με εκείνο το τμήμα, συνολικά το ερευνηθέν μήκος της φθάνει τα 45 μ. περίπου. Είναι σε χρήση ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους. Διαπιστώθηκαν πέντε επάλληλα στρώματα, από τα οποία στο ανώτερο μόνο έχουμε την παρουσία αμιγούς ρωμαϊκής κεραμικής, ενώ στα τέσσερα κατώτερα είναι έντονη η παρουσία ελληνιστικών οστράκων.

Κατά μήκος του κεντρικού της άξονα η οδός διασχιζόταν από κεντρικό αποχετευτικό αγωγό με κτιστά τοιχώματα, κάλυψη από ζεύγη αντωπών κεραμίδων και καμαρωτή χυτή τοιχοποιία πάνω από αυτήν και πυθμένα από κοίλες κεραμίδες. Το πλάτος του αγωγού μαζί με τα τοιχώματα είναι 1,15, το εσωτερικό πλάτος 0,55 και το εσωτερικό ύψος 0,95 μ. Σε αυτόν απολήγουν μικρότεροι αγωγοί (κτιστοί ή αποτελούμενοι από κυρτές κεραμίδες), ερχόμενοι κάθετα από τα παρόδια κτίρια. Πάνω στο κατάστρωμα του δρόμου διασώθηκαν αποσπασματικά αγωγοί ύδρευσης. Ένας από αυτούς ήταν μολύβδινος, ενώ οι άλλοι αποτελούνταν από πήλινα κυλινδρικά μέλη που συναρμόζονταν μεταξύ τους.

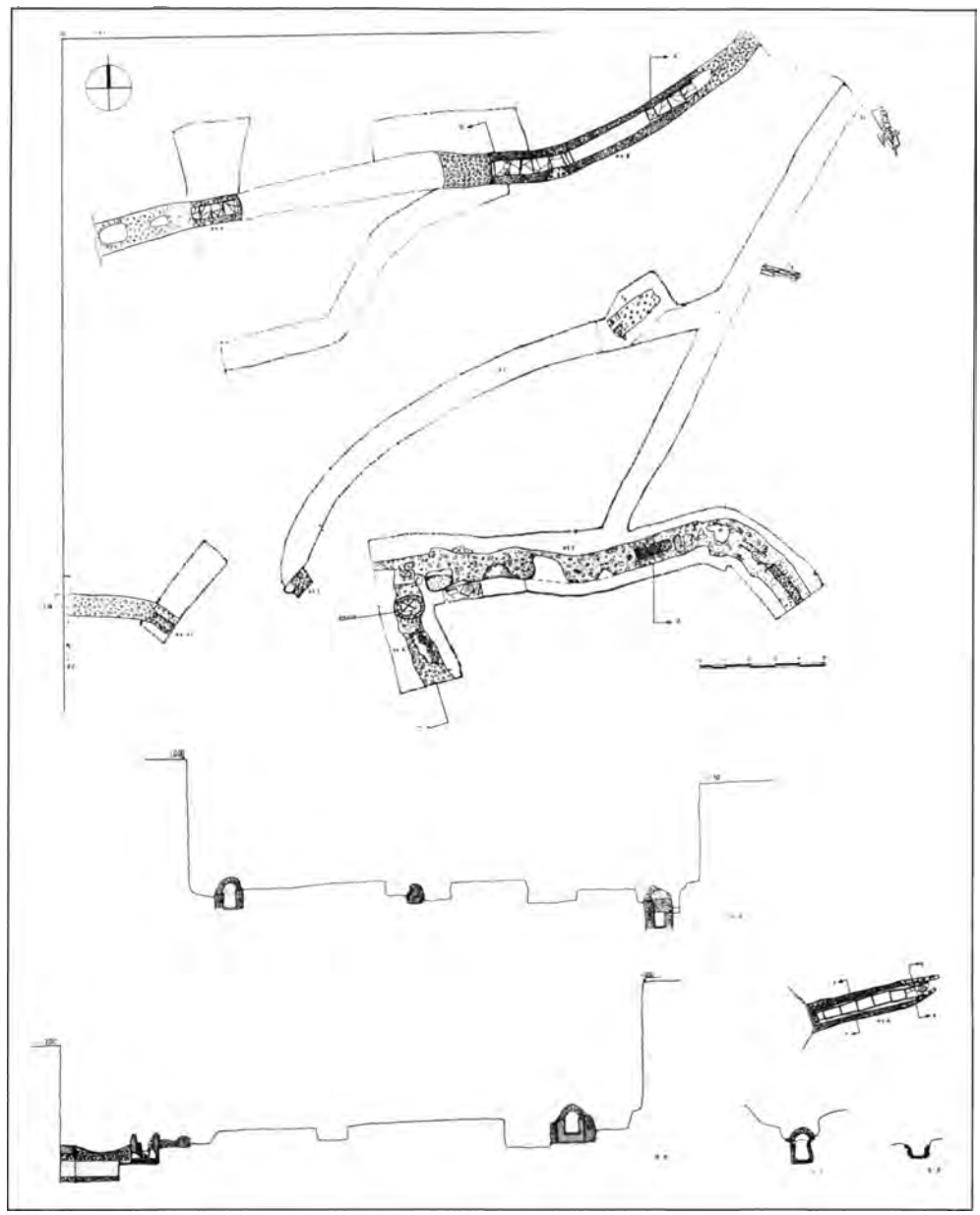
Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο από πολεοδομική άποψη είναι ότι ο δρόμος στο σημείο αυτό είναι προσαρμοσμένος στη μορφολογία του εδάφους, παρουσιάζει δηλαδή έντονη κατωφέρεια από Β. προς Ν., το ίδιο δε προσαρμοσμένα είναι και τα παρόδια κτίρια. Βρισκόμαστε στα νότια της ακρόπολης, όπου η αρχαία – αλλά και η σημερινή – πόλη μέχρι τη σημερινή οδό Γούναρη είχε ανδηρωτή διαμόρφωση. Η διαμόρφωση αυτή συνεχίζει ακόμη νοτιότερα, όπως μας δείχνει η φυσική κατωφέρεια του εδάφους και τα στοιχεία της ανασκαφής. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι μεταξύ των δύο άκρων της οδού, δηλαδή του βορειότερου και του νοτιότερου, υπάρχει υψομετρική διαφορά 1 μ. περίπου.

Από το δυτικό παρόδιο κτίριο σώθηκαν αποσπασματικά τρεις χώροι οριζόμενοι από τοίχους ρωμαϊκών χρόνων (Τ1, Τ2, Τ2α, Τ7, Τ8, Τ14), που έφεραν πολλαπλές μετατροπές και επισκευές, γεγονός που μαρτυρεί μεγάλη διάρκεια χρήσης τους. Καθαρώς ελληνιστική φάση δεν διαπιστώθηκε. Μια ομάδα από αξιόλογα αρχιτεκτονικά μέλη ήταν πεσμένα κοντά στο βόρειο άκρο (κίονας από πωρόλιθο, τμήματα από ασβεστολιθικά κατώφλια). Διασώθηκε ακόμη τμήμα δεξαμενής που πιθανώς ανήκε σε αίθριο. Είχε κτιστά τοιχώματα και δάπεδο με ίχνη ορθομαρμάρωσης. Η παρουσία χριστιανικού κεραμοσκεπούς τάφου συμπληρώνει την εικόνα.

Το ανατολικό παρόδιο κτίριο παρουσιάζει μεγαλύτερο

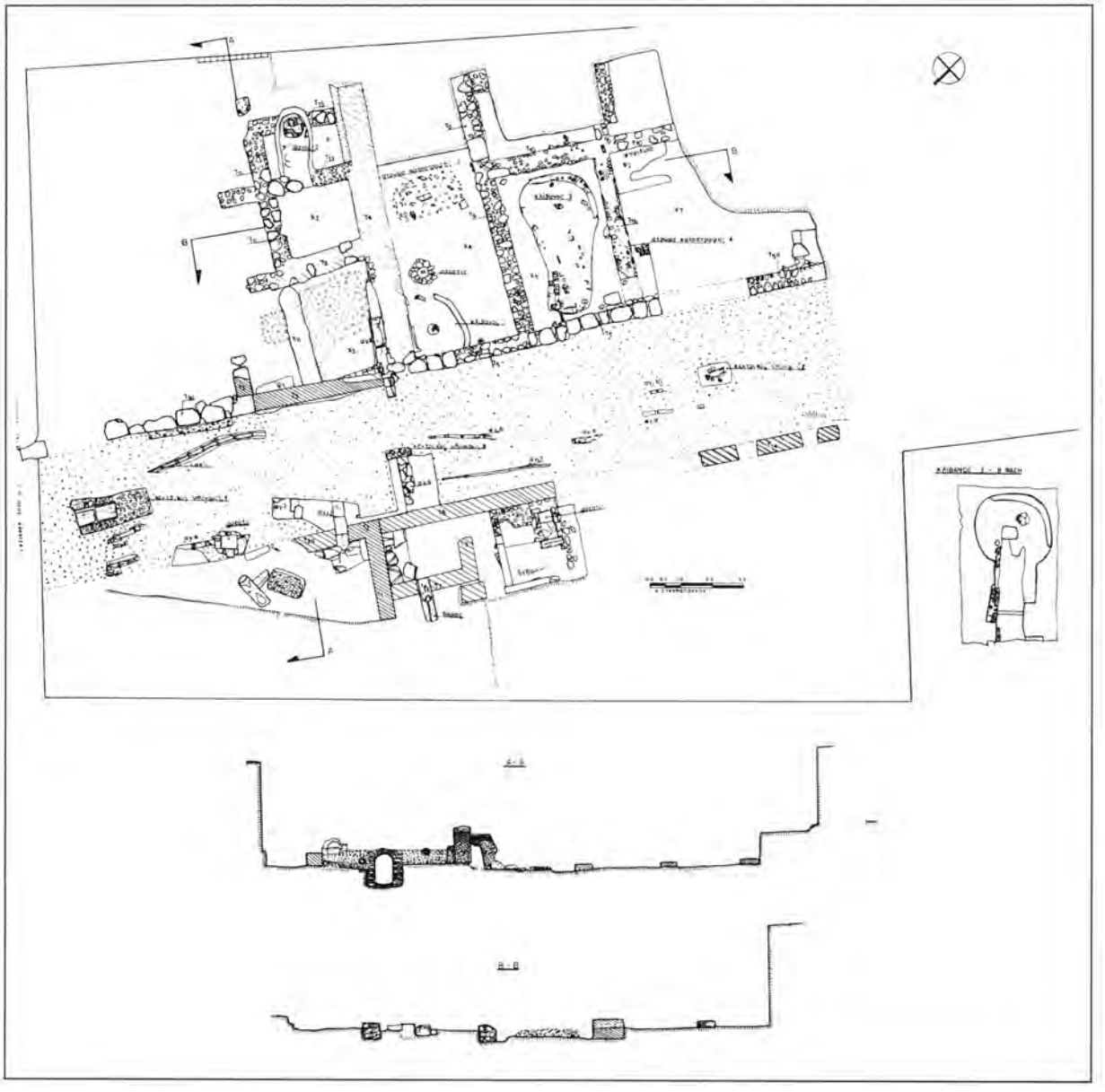
1. Πρβλ. A.D. Rizakis, Achaié II, la cité de Patras: épigraphie et histoire, Μελετήματα 25 (1998), σ. 160.

2. Στην αντίπερα του λαγκαδιού περιοχή, στην οδό Αρτέμιδος, σώζονται μερικά από τα πιο σημαντικά τμήματα του ρωμαϊκού υδραγωγείου της πόλης, τα πλησιέστερα προς το Κάστρο. Για την πορεία γενικά του υδραγωγείου βλ. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 136.

Σχέδ. 2. Πάτρα. Πάροδος Αιόλου 38. Κάτοψη των υπόγειων αγωγών ύδρευσης του ρωμαϊκού υδραγωγείου και τομές.

ενδιαφέρον. Παλαιότερη οικοδομική φάση του ανήκει στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Σε αυτήν ανήκουν μεγάλα τμήματα τοίχων που αποτελούνται από κροκαλοπαγείς λίθους και λίγες ασβεστολιθικές πέτρες με αδρή επεξεργασία. Σώζονται μία ή δύο οριζόντιες σειρές που πατούν πάνω σε θεμέλιο από μικρότερες πέτρες στο φυσικό κοκκινωπό έδαφος. Χαρακτηριστικοί είναι οι τοίχοι της πρόσοψης Τ3α, Τ5 και Τ5α, που μάλιστα είναι θεμελιωμένοι σε διαφορετικά επίπεδα μεταξύ τους, λόγω της κατωφέρειας του εδάφους. Δεν απαρτίζονται ολόκληροι χώροι αυτής της οικοδομικής φάσης, πλην όμως τα σωζόμενα τμήματα των τοίχων Τ2, Τ6, Τ11, Τ15, Τ10, Τ16, μαζί με όσα ήδη αναφέραμε, δείχνουν ότι το κτίριο έχει μεγάλη έκταση. Μάλιστα στον Χ3 σώζεται και δάπεδο από μικρές κροκάλες που ανήκει στην ίδια οικοδομική φάση (Πίν. 64 α). Το κτίριο αυτό διατηρείται βασικά και στα επόμενα χρόνια, οπότε οι ίδιοι περίπου τοίχοι ανακατασκευάζονται, δηλαδή συμπληρώνονται και ενισχύονται

Σχέδ. 3. Πάτρα. Πλατεία Ομονοίας 35-37 (ή Καρατζά). Κάτοψη της ανασκαφής, του κλιβάνου 3 (β΄ φάση) και τομές Α-Α, Β-Β.

με μικρότερες πέτρες και κεραμίδια, ήδη στην πρώιμη ρωμαϊκή εποχή. Έτσι, δημιουργείται ένα ευρύ συγκρότημα απαρτιζόμενο από πολλούς ορθογώνιους χώρους. Το συγκρότημα αυτό αργότερα χωρίζεται σε δύο μικρότερα με το φαρδύ τοίχο Τ4. Στο βορειότερο τμήμα ανήκουν οι χώροι Χ, Χ2, Χ3 και στο νοτιότερο οι χώροι Χ4, Χ5, Χ6, Χ7. Όλοι λειτουργούν ως χώροι εργαστηρίων, όπως μαρτυρεί η παρουσία τριών κλιβάνων (Σχέδ. 3). Ο κλίβανος αριθ. 1 (Πίν. 64 β) πρέπει να είναι ο παλαιότερος, ενώ ο κλίβανος αριθ. 3 ο νεότερος, χρησιμοποιούμενος και στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή. Σώζεται καλύτερα, είναι μεγαλύτερος, με επίμηκες στόμιο (μήκ. 2,50 μ.) και κυκλικό θάλαμο όπτησης (διαμ. 2,50 μ.), ενώ οι άλλοι δύο είναι ωοειδείς.

Σε μια τελευταία οικοδομική φάση ανήκει τμήμα κτιρίου που καλύπτει εν μέρει τα προηγούμενα και γι' αυτό βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο. Πρόκειται για τη γωνία των τοίχων Τ3 και Τ3΄, που πατούν πάνω στον ελληνιστικό τοίχο Τ3α (που επίσης γωνιάζει στο σημείο αυτό), καθώς και μικρό τμήμα δαπέδου με ψηφιδωτό Ψ1, που βρισκόταν

τουλάχιστον 0,70 μ. ψηλότερα από το ελληνιστικό δάπεδο. Στοιχεία ψηφιδωτού δαπέδου και μαρμαροθετήματος, που ανήκουν στο ίδιο κτίριο της ύστερης ρωμαϊκής φάσης, ήταν ορατά στην ανατολική παρειά του σκάμματος και βρίσκονται ουσιαστικά στην προς Α. όμορη ιδιοκτησία. Μικρό τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου σώθηκε και στην ανατολική γωνία του χώρου Χ7. Ζώνη από λευκές ψηφίδες διακοσμείται με σειρά από κύκλους που δημιουργούν τετράφυλλα άνθη από μαύρες ψηφίδες.

Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄ (αριθ. 3)

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς (προς την πλατεία Γεωργίου Α΄) αποκαλύφθηκε μνημειώδες ρωμαϊκό ταφικό κτίριο, χρονολογούμενο πιθανώς στον 1ο αι. μ.Χ., ομάδα από πέντε κεραμοσκεπείς τάφους και δύο κιβωτιόσχημους, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου καταλάμβανε κτιριακό συγκρότημα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 4· Πίν. 64 γ). Το ταφικό κτίριο ουσιαστικά βρισκόταν εκτός οικοδομικής γραμμής κάτω από το πεζοδρόμιο όπου δημιουργείται στοά. Πιθανότατα είχε ορθογώνια κάτοψη. Ερευνήθηκε ένα τμήμα του, διαστ. 6× 4,50 μ., συμπεριλαμβανομένης και της νοτιοδυτικής γωνίας του (Πίν. 64 δ). Η νότια πλευρά αποκαλύφθηκε σε αρκετό μήκος, δηλαδή 6 μ. και η δυτική σε 4,50 μ. Τις πλευρές αυτές αποτελούσαν τοίχοι, πλ. 0,95 και 0,80 μ. αντίστοιχα, οι οποίοι στις όψεις ήταν χτισμένοι κατά το opus testaceum (Σχέδ. 5· Πίν. 64 ε). Το κάτω μέρος και των δύο πλευρών είχε διαμόρφωση βαθμιδωτή από λαξευτές λιθοπλίνθους. Η κατώτερη σειρά αποτελούσε την ευθυντηρία πάνω στην οποία εδραζόταν ο λίθινος τοιχοβάτης με τη μορφή βαθμίδας από δύο σειρές δόμων. Οι δόμοι της ανώτερης σειράς σχημάτιζαν κυμάτιο. Στη νότια πλευρά και οι δύο σειρές δόμων του τοιχοβάτη σχημάτιζαν βάσεις για παραστάδες. Σώθηκαν τρεις, από τις οποίες η μία βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία. Κατ' αναλογία παραστάδες δημιουργούνται και στην ανωδομή της όψης της ίδιας πλευράς, δηλαδή της δυτικής, η οποία θα πρέπει να αποτελούσε την πρόσοψη του μνημείου (συνολ. σωζ. ύψ. της πρόσοψης 1,30 μ. χωρίς τη θεμελίωση). Είσοδος πάντως στην πλευρά αυτή δεν βρέθηκε, παρόλο που, όπως ήδη αναφέραμε, αποκαλύφθηκε αρκετό από το μήκος της. Εσωτερικά του κτιρίου (παρά τις μεταγενέστερες επεμβάσεις σωζόταν δάπεδο με μεγάλο πάχος (0,40-0,50 μ.), στην άνω επιφάνεια του οποίου υπήρχε λεπτή στρώση από κονίαμα (κουρασάνι). Πάνω στο δάπεδο διατηρούνταν μικρά τμήματα κιβωτιόσχημων τάφων. Το μεγάλο πάχος των τοίχων συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η οροφή του κτιρίου ήταν καμαρωτή.

Το κτίριο δεν πρέπει να εντάσσεται στο βόρειο νεκροταφείο της πόλης, δεδομένου ότι βρίσκεται σε απόσταση 120 μ. περίπου από τον ταφικό δρόμο. Πιθανότατα είναι μεμονωμένο και ανήκει στους ιδιοκτήτες κάποιας ρωμαϊκής έπαυλης[3]. Ανάλογης μορφής ταφικό κτίριο έχει βρεθεί και άλλη φορά στο βόρειο νεκροταφείο στην οδό Κανακάρη 121[4].

Οι πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι στα δυτικά του μνημείου ήταν ακτέριστοι. Οι δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι (ο ΤΙ στο χώρο Χ8 και ο ΤVII στο χώρο Χ9) ανήκουν στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

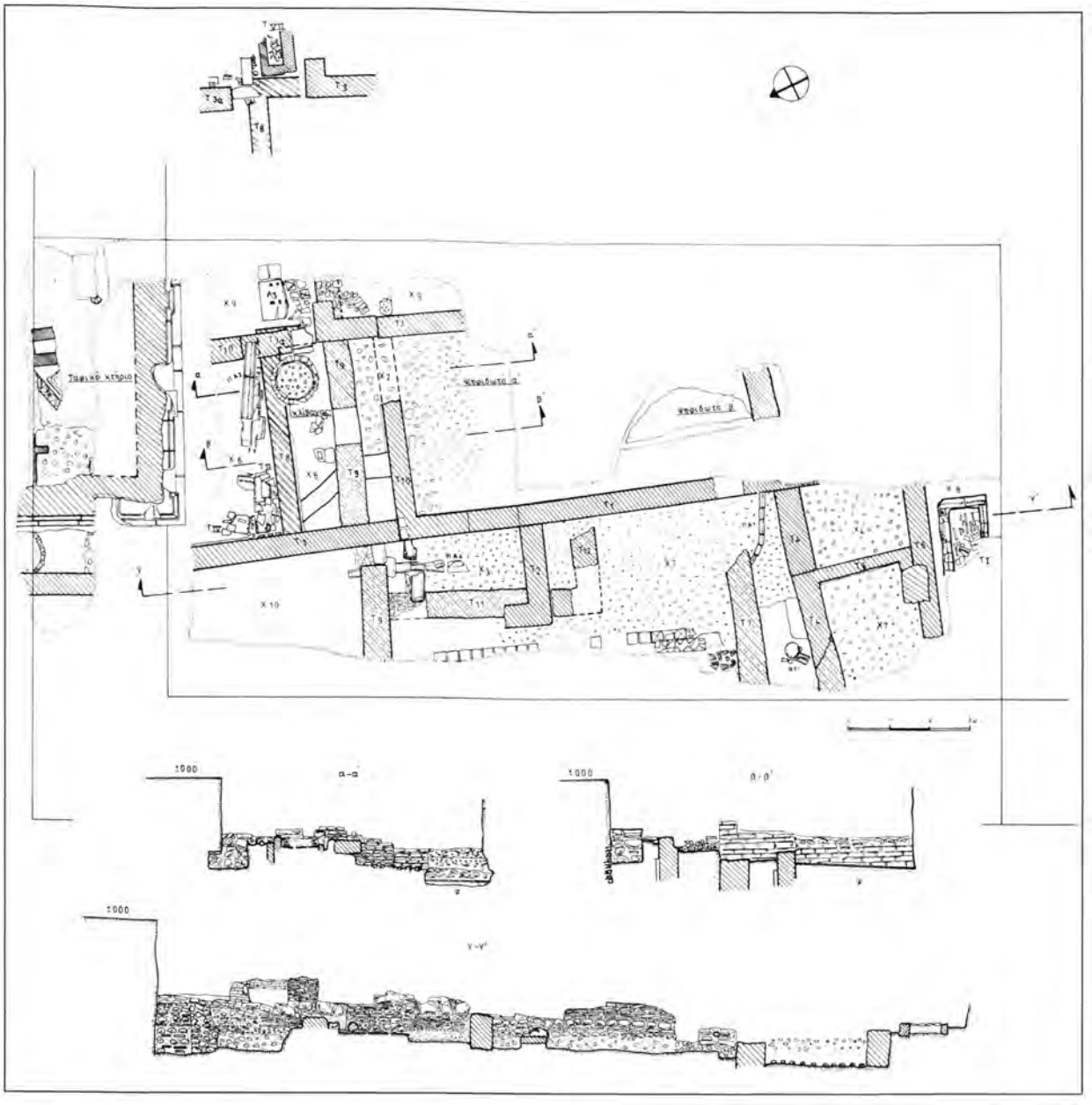
Το κτιριακό συγκρότημα που αναπτύσσεται στο μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου παρουσιάζει πολύ μεγάλη χρονική διάρκεια χρήσης (από το 2ο-3ο αι. μ.Χ. κ.ε.) με τρεις οικοδομικές φάσεις και πλήθος επισκευών και μετατροπών. Πρωιμότεροι όλων είναι οι τοίχοι κτιρίου Τ8, Τ3 και Τ3β. Ο μεγάλος χώρος Χ2 του κτιρίου της β΄ φάσης οριζόμενος από τους τοίχους Τ1, Τ3, Τ4, Τ10 (εσωτ. διαστ. 8,50×4,30 μ.), που στη συνέχεια επεκτάθηκε ως τον Τ9, παρουσίασε λιθόστρωτο δάπεδο με τέσσερις αλλεπάλληλες στρώσεις από κροκάλες και μικρότερες πέτρες σε βάθος από 1,70 έως 2,10 μ. (Πίν. 65 α), κάτω από το οποίο, σε βάθος 2,30 μ. βρέθηκε ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρική διακόσμηση (Σχέδ. 4, ψηφιδωτό α΄ και Σχέδ. 6). Το ψηφιδωτό δεν αποκαλύφθηκε ολόκληρο, αλλά συνεχίζει προς ΒΑ. κάτω από τον άσκαφο ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου. Κατά τις εργασίες οικοδόμησης ήλθε στο φως ένα ακόμη τμήμα του με διαφορετικό γεωμετρικό διακοσμητικό θέμα (Πίν. 65 β).

Σε μια τρίτη οικοδομική φάση ο επιμήκης τοίχος Τ1 προεκτείνεται προς Β., ενώ μια σειρά χώρων που βρίσκονται στα δυτικά του (οι χώροι Χ3, Χ1, Χ4, Χ7) διατηρούνται αποσπασματικά και φαίνεται ότι σχετίζονται με την τελευταία αυτή φάση. Στη φάση αυτή ανήκει και μικρή κυκλική κατασκευή, διαμ. 0,88 μ., με κτιστά τοιχώματα και δάπεδο στρωμένο με πήλινες πλάκες, ίσως κλίβανος (Πίν. 65 γ). Σε βαθύτερο επίπεδο από τους χώρους Χ3, Χ1, Χ4, Χ7, σε βάθος 3 μ., βρέθηκε ένα ενιαίο στρώμα από ψιλό χαλίκι που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ανήκει σε παλαιότερη χρήση (δρόμος;).

Το πλήθος οστράκων και της κεραμικής γενικότερα (ανάμεσά τους πολλά λυχνάρια) συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι το κτίριο ανήκει σε εργαστηριακή-βιοτεχνική

3. Για το νεκροταφείο και τα μνημειώδη ταφικά κτίρια με τις προσόψεις τους στον ταφικό δρόμο βλ. Ι. Δεκουλάκου, Ρωμαϊκό μαυσωλείο στην Πάτρα, Στήλη, τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντα, Αθήνα 1979, σ. 557 και ΑΕ 1983, σ. 1.

4. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 382.

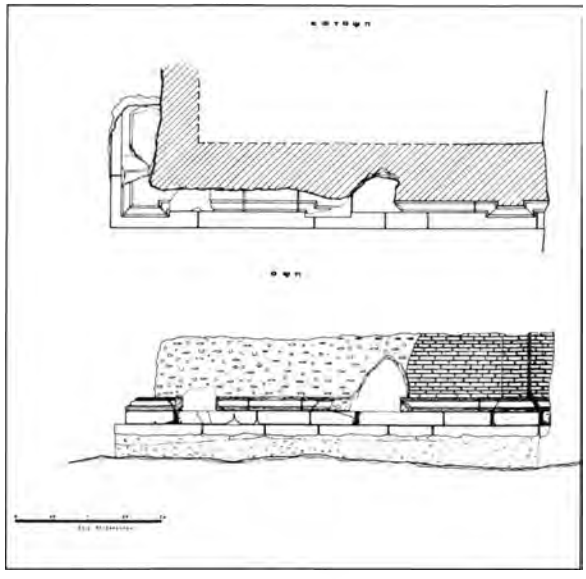
Σχέδ. 4. Πάτρα. Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές α-α΄, β-β΄, γ-γ΄.

εγκατάσταση, συσχετιζόμενο με τα ευρήματα της οδού Κορίνθου 291-293[5]. Περισυνελέγησαν ακόμη 20 περίπου αρχιτεκτονικά μέλη, μερικά αξιόλογα (τμήματα αρράβδωτων κιόνων, κατώφλια, ένα κιονόκρανο), που προέρχονται από τις επιχώσεις ή ήταν σε β΄ χρήση ως οικοδομικό υλικό. Μερικά από αυτά ασφαλώς ανήκαν στο μνημειώδες ταφικό κτίριο.

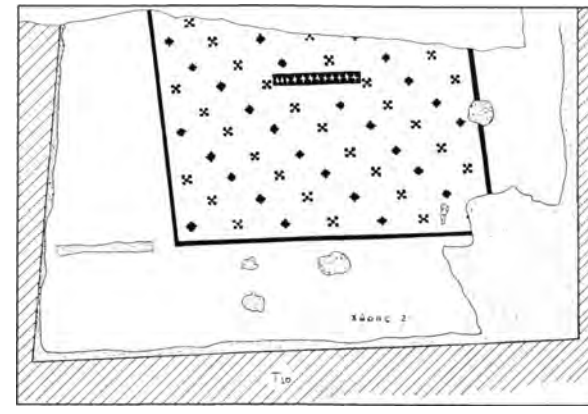
Τέλος, από την ανασκαφή προέρχονται αρκετά χάλκινα νομίσματα[6], όπως: σηστέρτιο Κομμόδου, κοπής πιθανώς

5. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 134.

6. Η ταύτιση των νομισμάτων οφείλεται στη συνάδελφο Γ. Αλεξοπούλου, την οποία ευχαριστώ θερμά.

Σχέδ. 5. Πάτρα. Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Κάτοψη και όψη της νότιας πλευράς του ταφικού κτιρίου.

Σχέδ. 6. Πάτρα. Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Ψηφιδωτό α΄στο χώρο 2.

Ρώμης, χρον. 180-192 μ.Χ., ένα χάλκινο νόμισμα (follis) Κωνστάντιου ΙΙ-Κώνσταντος νομισματοκοπείου Ακηλυίας, χρον. 347/348 μ.Χ. του τύπου Victoriae DD AVGG, ένα χάλκινο νόμισμα νομισματοκοπείου Αντιοχείας Κωνστάντιου, χρον. 347-348 μ.Χ. του τύπου VOT/XX/MVLT/XXX, δύο χάλκινα νομίσματα (follis) του τύπου Gloria Romanorum, χρον. 383-402/3 μ.Χ., ένα χάλκινο νόμισμα (follis) του τύπου Fel Temp Reparatio (FH. 3), χρον. 350-361 μ.Χ. αγνώστου νομισματοκοπείου, ένα χάλκινο νόμισμα (follis) Ουαλεντινιανού ΙΙ-Θεοδοσίου νομισματοκοπείου Ρώμης, χρον. 383-387 μ.Χ. του τύπου Victoria AVGG, ένα ακόμη χάλκινο νόμισμα (follis) αγνώστου νομισματοκοπείου του τύπου Victoriae Augustorum, ένα χάλκινο νόμισμα Αρκαδίου (ως Αυγούστου) νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρον. 383-408 μ.Χ., του τύπου Salus Reipublicae. Επίσης βρέθηκαν ένα χάλκινο νόμισμα όχι καλής διατήρησης, του 4ου αι. μ.Χ. που ανήκει στις «απομιμήσεις» του τύπου Fel Temp Reparatio και δύο χάλκινες υποδιαιρέσεις του 5ου-6ου αι. μ.Χ., εκ των οποίων η μία ανήκει στον αυτοκράτορα Ανθέμιο.

Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 71 (αριθ. 4)

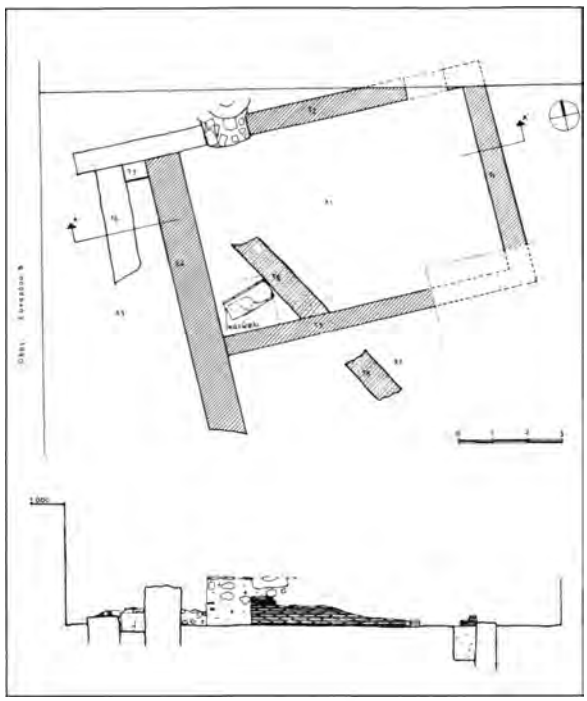
Πρόκειται για πολύ στενό και μικρό οικόπεδο. Καθώς υπάρχει ο κίνδυνος να καταπέσουν οι μεσοτοιχίες των όμορων οικιών και η πλευρά προς τον ακάλυπτο χώρο, η ανασκαφή περιορίστηκε κυρίως στο μισό περίπου τμήμα, το πλησιέστερο προς την οδό Παπαδιαμαντοπούλου. Στο υπόλοιπο μισό προς τον ακάλυπτο πραγματοποιήθηκε μια δοκιμαστική τομή μέχρι το φυσικό έδαφος (σε βάθος μόλις 0,40 μ.) χωρίς να αποδώσει αρχαία. Σε βάθος μόλις 0,20 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε η ανατολική γωνία χώρου που ανήκει σε κτίριο ρωμαϊκών χρόνων. Ορίζεται από δύο τοίχους κάθετους μεταξύ τους, πλ. 0,50 και μεγ. σωζ. ύψ. 0,80 μ. μαζί με τη θεμελίωση, χτισμένους κατά το opus testaceum και το opus reticulatum. Ήταν θεμελιωμένοι πάνω στο αμιγές φυσικό κοκκινωπό έδαφος. Ένα τμήμα του ενός από τους δύο αποτελούσε μεταγενέστερη προσθήκη. Στο χώρο βρέθηκαν και δύο μεταγενέστερες ταφές.

Οδός Λόντου 5 (αριθ. 5)

Προηγήθηκε σύντομη έρευνα από την 6η ΕΒΑ. Σε μέσο βάθος 1,30 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν τοίχοι κτιρίου των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Ήταν χτισμένοι με πέτρες, κομμάτια κεραμιδιών, λάσπη και παλαιότερο οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση (π.χ. κατώφλι). Κατά μήκος της νότιας μακράς πλευράς δημιουργούνται δύο χώροι οριζόμενοι από έναν επιμήκη τοίχο και από δύο άλλους κάθετους, των οποίων σώζεται πολύ μικρό τμήμα. Κατά μήκος της βόρειας μακράς πλευράς υπήρχαν δύο ακόμη τοίχοι χωρίς οργανική σχέση μεταξύ τους, με κατεύθυνση Α.-Δ. περίπου, αλλά αποκλίνοντες.

Οδός Εϋνάρδου 6 (αριθ. 6)

Το οικόπεδο παρουσίαζε κατωφέρεια από Β. προς Ν. Σε μέσο βάθος 2,50-3 μ. από την επιφάνεια του σημερινού

Σχέδ. 7. Πάτρα. Οδός Εϋνάρδου 6. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α'.

εδάφους αποκαλύφθηκε μεγάλος ορθογώνιος χώρος Χ1 (Σχέδ. 7), εσωτ. διαστ. 8,50×5,40 μ., που ανήκει σε κτίριο ρωμαϊκών χρόνων. Οριζόταν από τοίχους επιμελημένης μορφής, που ήταν χτισμένοι κατά το opus testaceum και είχαν πλάτος 0,60-0,65 μ. Ο δυτικός τοίχος Τ4 ήταν φαρδύτερος, δηλαδή είχε πλάτος 1 μ. και συνεπώς ήταν εξωτερικός του κτιρίου. Η ανωδομή σωζόταν μέχρι ύψ. 2,30 μ. Στο βόρειο τοίχο υπήρχε άνοιγμα εισόδου, πλ. 1 μ. Η ανασκαφή δεν εξαντλήθηκε σε βάθος σε όλη την έκταση του χώρου, παρά μόνο σε μερικά σημεία του, όπου όμως δεν εντοπίστηκε δάπεδο. Κοντά στην εσωτερική νοτιοδυτική γωνία βρέθηκε πεσμένο μεγάλο ασβεστολιθικό κατώφλι, διαστ. 1,40×0,52×0,17 μ.

Στα δυτικά του Χ1, κοντά στο πεζοδρόμιο, ερευνήθηκε μικρό τμήμα προγενέστερου τοίχου Τ7, κατεύθυνσης Α.-Δ., που έφερε επίχρισμα από κόκκινο κονίαμα διακοσμημένο με μαύρη ταινία, καθώς επίσης μεταγενέστερος τοίχος Τ6, κατεύθυνσης Β.-Ν., αμελέστερης κατασκευής.

Οδός Παναχαϊκού 23-25 (αριθ. 7)

Σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε στην ανατολική πλευρά του σκάμματος και σε επαφή με την άσκαφη ανατολική παρειά προς τον ακάλυπτο χώρο ένα στρώμα από χαλίκια, μικρές πέτρες και κομμάτια κεραμιδιών σε περιορισμένη έκταση. Περισυνελέγησαν λίγα ρωμαϊκά όστρακα και ένα χάλκινο νόμισμα.

Οδός Ασημάκη Φωτήλα 77 και Ηλείας (αριθ. 8)

Ακριβώς στη γωνία των δύο οδών και σχεδόν στο όριο της οικοδομικής γραμμής αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,20 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους τμήμα εξωτερικού τοίχου επιβλητικής μορφής, που πιθανότατα ανήκει σε σημαντικό δημόσιο οικοδόμημα ρωμαϊκών χρόνων. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,30 μ. μόνον. Ουσιαστικά το οικοδόμημα εκτείνεται έξω από το όριο του οικοδομήσιμου χώρου, βρίσκεται δηλαδή σήμερα κάτω από τα πεζοδρόμια (ίσως και το οδόστρωμα) των οδών Ηλείας και Ασημ. Φωτήλα. Προς τον οικοδομήσιμο χώρο ήταν ορατή η εξωτερική ανατολική όψη του, που είχε τριμερή διαμόρφωση. Το κατώτερο τμήμα ορατού ύψ. 1 μ. (χωρίς να εξαντληθεί), καθώς και το ανώτερο (σωζ. ύψ. 1 μ.) ήταν χτισμένα κατά το opus testaceum. Μεταξύ των δύο υπήρχε ζώνη, ύψ. 0,25 μ. από ασβεστολιθικές λαξευμένες λιθοπλίνθους. Η ζώνη αυτή καθώς και το ανώτερο τμήμα εισείχαν ως προς το κατώτερο. Σημειώνουμε ότι βρισκόμαστε κοντά στο απαλλοτριωμένο ακίνητο της οδού Ασημ. Φωτήλα 97, όπου υπάρχει αξιόλογο υπέργειο οικοδόμημα[7].

Οδός Τριών Ναυάρχων 67Α, Αλ. Υψηλάντου και Σαχτούρη (αριθ. 9)

Το οικόπεδο ήταν μικρών διαστάσεων και είχε πρόσοψη σε τρεις δρόμους. Για τεχνικούς λόγους (επικινδυνότητα οδών, νερά που ανέβλυζαν) η έρευνα δεν εξαντλήθηκε. Σε μέσο βάθος 3,40-3,60 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους ήλθαν στο φως λίγα στοιχεία κατασκευών ρωμαϊκών χρόνων. Συγκεκριμένα πρόκειται για τη γωνία δύο τοίχων χτισμένων κατά το opus testaceum που βρέθηκε προς την οδό Σαχτούρη, μικρό τμήμα ενός ακόμη τοίχου, κατεύθυνσης Α.-Δ. προς την ίδια πλευρά καθώς και για ένα αρκετά συμπαγές στρώμα περί το κέντρο του οικοπέδου, που αποτελούνταν από κίτρινο κουρασάνι, κομμάτια κεραμιδιών και λίγες πέτρες. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus testaceum, είχαν πλάτος 0,50-0,55 μ. και αποκαλύφθηκε ελάχιστο από το ύψος

7. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 174.

τους. Προς την πλευρά της οδού Αλ. Υψηλάντου πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική τομή μέχρι βάθ. 3,90 μ. χωρίς να εντοπιστούν συγκεκριμένες κατασκευές, πλην όμως ανέβλυζαν νερά.

Οδός Ι. Βλάχου 20 (αριθ. 10)

Σε βάθος 2,10 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν τέσσερις χώροι κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων. Οι χώροι δεν αποκαλύφθηκαν ολόκληροι. Διατάσσονταν ανά δύο εκατέρωθεν μεγάλου τοίχου, μήκ. 11 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. και χωρίζονταν μεταξύ τους με τρεις μικρούς κάθετους στον πρώτο τοίχους. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι κατά το opus mixtum και το opus testaceum, είχαν πλάτος 0,50 και ανώτερο σωζόμενο ύψος ανωδομής 0,50 μ. Πιο αξιόλογος ήταν ο βόρειος χώρος, σωζ. διαστ. 4,30×2,80 μ., ο οποίος είχε δάπεδο στρωμένο με ορθογώνιες πήλινες πλάκες δύο μεγεθών: 0,47×0,55 και 0,28× 0,28 μ. Περισυνελέγησαν όστρακα και δύο μικροί θησαυροί χάλκινων νομισμάτων.

Οδός Ι. Βλάχου 35 (αριθ. 11)

Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά πλην όμως ενδιαφέροντα λείψανα εργαστηριακής εγκατάστασης ρωμαϊκών χρόνων σε βάθος 2,50-3 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Την έρευνα δυσχέρανε ιδιαιτέρως το γεγονός ότι ανέβλυζαν συνεχώς νερά από το υπέδαφος, γι' αυτό και δεν εξαντλήθηκε. Προς το πίσω μέρος του οικοπέδου κοντά στον ακάλυπτο χώρο βρέθηκε τμήμα δαπέδου, σωζ. διαστ. 3×2,30 μ., στρωμένο με ορθογώνιες πήλινες πλάκες. Κυκλικό άνοιγμα περίπου στο κέντρο του αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση και είναι αποτέλεσμα καταστροφής του. Στην ανατολική πλευρά και σε επαφή με αυτό, βρέθηκε τμήμα αγωγού και σκαφοειδής κατασκευή με υπερυψωμένα τοιχώματα. Ο πυθμένας και τα τοιχώματα ήταν στρωμένα με πήλινες πλάκες. Προς το πεζοδρόμιο αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλοι χώροι οριζόμενοι από τοίχους, πλ. 0,50-0,60 μ., που είχαν διασωθεί αποσπασματικά μεν, πλην όμως σε ικανό ύψος. Στο νοτιότερο βρέθηκε τμήμα μεγάλου κεραμικού κλιβάνου, μέρος του οποίου «πάτησε» στο διαχωριστικό μεταξύ των δύο χώρων τοίχο. Είχε διασωθεί το στόμιο, μήκ. 1,40 και εσωτ. πλ. 0,85 μ., στρωμένο με πήλινες πλάκες καθώς και τμήμα του πλευρικού τοιχώματος του θαλάμου όπτησης. Υπολείμματα παρόμοιων κατασκευών ίσως ανήκουν και σε άλλο προγενέστερο κλίβανο. Περισυνελέγησαν μικρά στηρίγματα κλιβάνου (σφήνες), καλή, λεπτής υφής ρωμαϊκή κεραμική, καθώς και λυχνάρια των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Οδός Ι. Βλάχου 37 και Τριών Ναυάρχων (αριθ. 12)

Πρόκειται για το προς Ν. όμορο οικόπεδο της οδού Ι. Βλάχου 35, που αναφέρεται παραπάνω. Σε δοκιμαστική τομή που πραγματοποιήθηκε κοντά στην πλευρά του πεζοδρομίου, εντοπίστηκε σε βάθος 3 μ. η γωνία κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων. Στην εξωτερική της πλευρά διαπιστώθηκε στρώμα καταστροφής. Η έρευνα δεν προχώρησε για τεχνικούς λόγους.

Οδός Μπουμπουλίνας 36 (αριθ. 13)

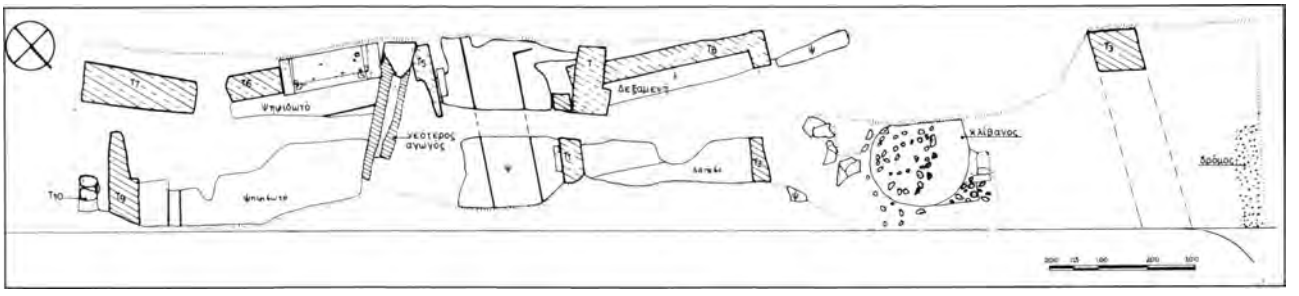
Το οικόπεδο ήταν διαμπερές και η πίσω όψη του έβλεπε επίσης σε δρόμο, στην οδό Σπύρου Μεταξά. Κατά μήκος της νότιας μεσοτοιχίας, κυριολεκτικά κάτω από τα θεμέλια του νότιου σαθρού μεσότοιχου, ήλθαν στο φως συσσωρευμένα μέσα σε στρώση από αμμοχάλικο, από όπου και ανασύρθηκαν, μία ομάδα από αξιόλογα αρχιτεκτονικά πωρολιθικά μέλη. Ανάμεσά τους ξεχώρισαν τμήματα ραβδωτών κιόνων. Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικής τομής που πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια κατά μήκος της νότιας μακράς πλευράς του οικοπέδου περισυνελέγησαν πολύ μεγάλες ποσότητες καλής ρωμαϊκής κεραμικής μέσα σε στρώματα άμμου. Είναι πολύ πιθανόν όλα αυτά τα ευρήματα να έχουν παρασυρθεί ως εδώ μεταφερμένα από αλλού, όχι πάντως από πολύ μακριά.

Σημειώνουμε ότι βρισκόμαστε κοντά στην περιοχή του αρχαίου λιμανιού της Πάτρας και κοντά στη θέση όπου έχει αποκαλυφθεί το ρωμαϊκό λυχνομαντείο (στην οδό Μπουμπουλίνας 67-69)[8].

Οδός Δ. Γούναρη μεταξύ της οδού Λόντου και της πλατείας Ομονοίας (έργο 3ης ΕΚΕ) (αριθ. 14)

Κατά τις εργασίες αλλαγής ασφαλτόστρωσης της οδού στο τμήμα της μεταξύ της οδού Λόντου και της πλατείας Ομονοίας αποκαλύφθηκαν κατά μήκος της βόρειας λωρίδας, δηλαδή της λωρίδας καθόδου, πλ. 4,50 μ., μικρό τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου και τα ανατολικά παρόδια κτίρια ρωμαϊκών χρόνων (Σχέδ. 8). Ο χαλικόστρωτος δρόμος ήταν σε βάθος 1,25 μ. από το σημερινό κατάστρωμα του δρόμου και ερευνήθηκε σε μικρή έκταση (μήκος 2, πλάτος 0,50 μ.), διότι βρισκόταν στο δυτικό άκρο του σκάμματος. Πρόκειται για ήδη γνωστό δρόμο με κατεύθυνση Β.-Ν., του οποίου το πλησιέστερο τμήμα είχε ανασκαφεί το 1993 στο οικόπεδο στη γωνία της οδού Γούναρη και της πλατείας Ομονοίας.

8. Και για τα δύο, δηλαδή το λιμάνι και το λυχνομαντείο βλ. Μ. Πετρόπουλος, Τα εργαστήρια των ρωμαϊκών λυχναριών της Πάτρας και το λυχνομαντείο, Αθήνα 1999, σ. 46 κ.ε., 132 κ.ε.

Σχέδ. 8. Πάτρα. Οδός Δ. Γούναρη μεταξύ της οδού Λόντου και της πλατείας Ομονοίας (έργο 3ης ΔΕΚΕ). Κάτοψη της ανασκαφής.

Προς Α. ορίζεται από φαρδύ τοίχο Τ3. Αποκαλύφθηκε μικρό μόνο τμήμα του, αποτελεί δε το δυτικό όριο των ανατολικών παρόδιων κτιρίων, τα οποία βρίσκονται σε μικρό βάθος από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους (0,70-0,80 μ.) και δεν σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση, λόγω πολλών μεταγενέστερων επεμβάσεων. Πρόκειται για τμήμα αιθρίου οικίας με ψηφιδωτό δάπεδο και μεγάλη δεξαμενή (impluvium;) στο κέντρο. Στα ανατολικά το αίθριο ορίζεται από τμήμα τοίχου Τ5 με κατεύθυνση Β.-Ν. που σώζεται σε μήκος μόνο 1,50 μ. και έχει πλάτος 0,50 μ. Το ψηφιδωτό είναι από λευκές ψηφίδες και κοσμείται με μια ταινία, πλ. 1 μ., την οποία ορίζουν δύο γραμμές από μαύρες ψηφίδες. Η ταινία αυτή εσωτερικά κοσμείται με διάσπαρτους μικρούς ρόμβους και μικρούς σταυρούς από μαύρες ψηφίδες. Από τη δεξαμενή Δ σώζονται αποσπασματικά οι τοίχοι Τ1, Τ2, Τ8, οι οποίοι φέρουν επίχρισμα και τμήματα ορθομαρμάρωσης. Από το δάπεδο του πυθμένα της σώζεται το υπόστρωμα.

Σε ένα σημείο του αιθρίου, προς τα δυτικά της δεξαμενής, σε μεταγενέστερη φάση κατασκευάστηκε κλίβανος. Σώζεται μόνο το δάπεδο στρωμένο με ποταμίσιες πέτρες και η απαρχή των τοιχωμάτων του κυκλικού θαλάμου όπτησης, μεγ. διαμ. 2 μ. με την είσοδο στα νότια.

Στα ανατολικά το αίθριο συνέχεται με άλλο χώρο που σώζεται αποσπασματικά οριζόμενος από δύο τοίχους Τ6 και Τ9, στα ανατολικά και τα νότια. Αξιόλογο είναι μεγάλο ασβεστολιθικό κατώφλι, διαστ. 2,10×0,70 μ. σε άνοιγμα εισόδου πάνω στο νότιο τοίχο Τ6. Το δάπεδο είναι στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο που έχει γεωμετρική διακόσμηση. Πάνω σε λευκό πεδίο δημιουργούνται τεμνόμενοι κύκλοι από μαύρες ψηφίδες.

Στο βορειοανατολικό άκρο του σκάμματος αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα ελληνιστικού τοίχου (μήκ. 0,80, πλ. 0,40 μ.) που αποτελείται από αδρά δουλεμένους λίθους χωρίς συνδετικό υλικό (Τ10).

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

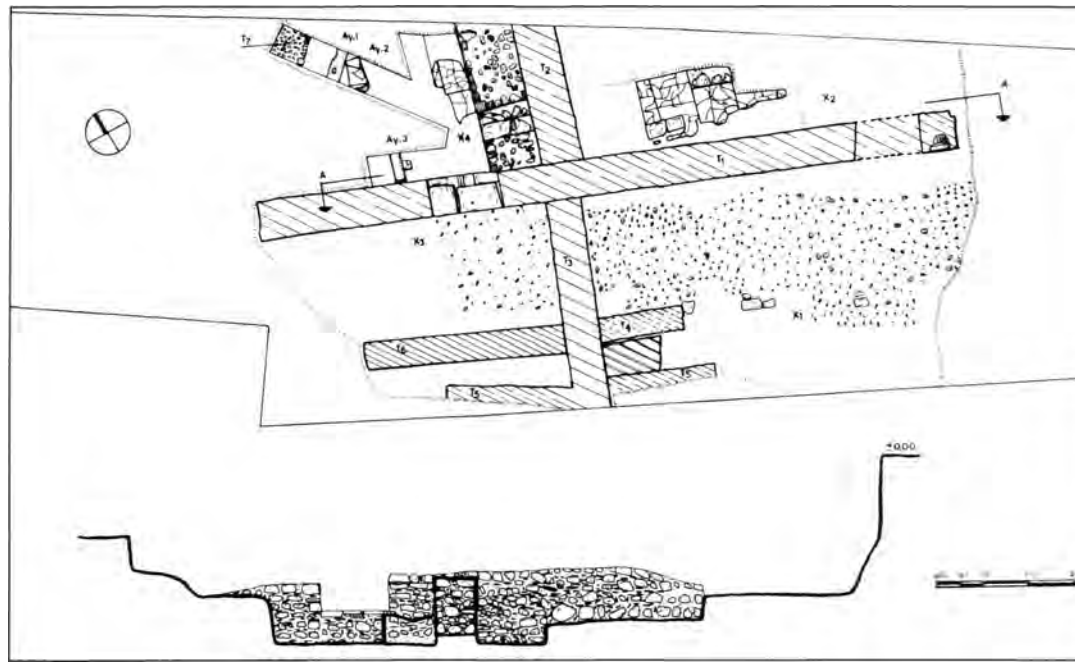
Οδός Λόντου 10 (οικόπεδο Δ. Κοσμοπούλου) (αριθ. 15)

Το οικόπεδο βρίσκεται μεταξύ δύο παραλλήλων οδών (οδός Λόντου και οδός Καρπενησίου) και πολύ κοντά στο κάστρο. Είχε έντονη κλίση από Α. προς Δ., δηλαδή το βάθος της εκσκαφής στο δυτικό τμήμα ήταν στο ίδιο επίπεδο με την οδό Καρπενησίου.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου η επίχωση ήταν μεγαλύτερη με εκτεταμένο στρώμα καταστροφής, χωρίς να υπάρξει δυνατότητα χρονολόγησής του, αφού, όπως έχει αποδείξει η έρευνα και σε άλλες σωστικού τύπου ανασκαφές ιδιαίτερα στο τμήμα αυτό της πόλης, τα στρώματα είναι πολύ διαταραγμένα.

Ερευνήθηκε τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου (μεγ. διαστ. 11×3 μ.), κατεύθυνσης Α.-Δ. (Σχέδ. 9). Αποτελούνταν από στρώμα, πάχ. 0,25-0,28μ., από πολύ μικρές πέτρες, χαλίκι, κομμάτια κεραμίδων και πατημένο χώμα. Κάτω από αυτό βρέθηκε άλλο στρώμα από καλά πατημένο χώμα, χαλίκι και κομμάτια κεραμίδων. Προφανώς πρόκειται για επιδιόρθωση του τμήματος του δρόμου.

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου βρέθηκε τοίχος Τ1, κατεύθυνσης Α.-Δ. (διαστ. 15×0,80×1,60 μ.), τεμνόμενος στο μέσον περίπου από άλλον Τ2, κατεύθυνσης Β.-Ν. βυζαντινών χρόνων. Είναι επιμελημένης κατασκευής, χτισμένος από εναλλασσόμενες σειρές ακανόνιστων λίθων και κομμάτια κεραμίδων. Ανατολικά του Τ2 και στο χώρο που σχηματίζει με τον Τ1 βρέθηκε δάπεδο από ασβεστολιθικές πλάκες σε β΄ χρήση, στην επιφάνεια του οποίου ερευνήθηκαν δύο παιδικές ακτέριστες ταφές με το κρανίο στα δυτικά. Προς Δ., στον Τ1 υπάρχει είσοδος, για την κατασκευή της οποίας έχουν χρησιμοποιηθεί αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση. Κλίμακα ανόδου εφαπτόμενη στον Τ2 έσωζε τρεις βαθμίδες και ήταν χτισμένη από λίθους, κεραμίδες και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Δυτικά της κλίμακας βρέθηκε ένα μικρό τμήμα δαπέδου από ασβεστολιθικές πλάκες, όπως στο

Σχέδ. 9. Πάτρα. Οδός Λόντου 10. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

χώρο 2 (Χ2), και τμήματα αγωγών. Τα άλλα αποκαλυπτόμενα τμήματα των τοίχων ήταν ευτελούς κατασκευής, σωζόμενα σε ύψος μόλις 0,15 μ. και δεν συγκροτούσαν χώρους μεταξύ τους.

Τόσο από την επίχωση όσο και από τις τομές που διενεργήθηκαν, περισυνελέγησαν αρχιτεκτονικά μέλη, όπως κομμάτια μαρμάρινων κορνιζών, μικρό μαρμάρινο τμήμα που έσωζε ανάγλυφη παράσταση ταύρου, πέντε συνανήκοντα τμήματα μαρμάρινου αγάλματος, δύο τμήματα αρράβδωτων κιόνων, εκ των οποίων ο ένας έφερε φλέβες ρόδινου χρώματος.

Βρισκόμαστε στο χώρο της ρωμαϊκής αγοράς και τα αποκαλυφθέντα λείψανα της βυζαντινής περιόδου πιστοποιούν τη συνεχή κατοίκηση του χώρου.

Οδός Λόντου 36 (οικόπεδο Λ. Βασιλόπουλου) (αριθ. 16)

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων οικόπεδο (πλ. μόλις 6,40 μ.) και η ανασκαφή περιορίστηκε κατά μήκος της μεγάλης νότιας πλευράς του σε μια λωρίδα, πλ. 2 μ. περίπου, λόγω επικείμενης κατάρρευσης της προς Β. ευρισκομένης οικίας. Τα αποκαλυφθέντα λείψανα βρίσκονταν σχεδόν στο ίδιο ύψος με το πεζοδρόμιο της σύγχρονης οδού. Πρόκειται για γωνία τοίχων ευτελούς κατασκευής, δάπεδο από οπτοπλίνθους που διατηρούσε έντονα τα ίχνη φωτιάς. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκε τάφος ακτέριστος με το κρανίο στα δυτικά. Περισυνελέγησαν αρχιτεκτονικά μέλη, όπως βάσεις κιόνων, τμήμα κατωφλιού που έσωζε μία στρόφιγγα και τόρμο δίκην σταυρού, τα οποία μεταφέρθηκαν στις αποθήκες της Εφορείας.

Η έρευνα δεν προχώρησε σε βάθος, λόγω επικινδυνότητας και των δύο όμορων κτιρίων[9] (βόρειου και νότιου) και σε συνεννόηση με την 6η ΕΒΑ αποδεσμεύτηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Οδός Λόντου 38 (οικόπεδο Δ. Κουτρουμπέλα) (αριθ. 17)

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε λίγους μήνες μετά την έρευνα στο προς Β. όμορο οικόπεδο Λόντου 36, που αναφέρεται παραπάνω. Λόγω επικινδυνότητας του προς Ν. όμορου κτιρίου, η έρευνα περιορίστηκε σε μικρές τομές. Αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων (προφανώς ιδιωτικής κατοικίας), που σχετίζεται άμεσα

9. Τα προβλήματα επικινδυνότητας ομόρων παλαιών οικιών εντάθηκαν μετά τους σεισμούς του 1993 και του 1995 και ειδικότερα στο τμήμα της άνω πόλης, όπου τα πιο πολλά σπίτια έχουν κριθεί κατεδαφιστέα. Πλην όμως, η κατεδάφισή τους εκκρεμεί και εγκυμονούν κινδύνους.

με το αίθριο οικίας, που βρέθηκε παλαιότερα κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Λόντου 40[10].

Κατά μήκος της βόρειας μεσοτοιχίας ερευνήθηκε τοίχος επιμελημένης κατασκευής κατά το opus reticulatum, ο οποίος αποτελούσε και το προς Β. όριο της οικίας, διότι αμέσως βορειότερα και σχεδόν σε επαφή με τον τοίχο υπήρχε κτιστός αποχετευτικός αγωγός με καμαροσκεπή κάλυψη, ο οποίος προϋποθέτει την ύπαρξη δρόμου με κατεύθυνση Α.-Δ. (Σχέδ. 10). Πρόκειται για τον ίδιο αγωγό που είχε αποκαλυφθεί μαζί με το κατώτερο στρώμα του ρωμαϊκού δρόμου στην πλατεία Παντοκράτορος 43[11].

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκε σε τομή η γωνία ορθογώνιου χώρου, ο οποίος οριζόταν από τους τοίχους Τ3, Τ2 και Τ5. Εσωτερικά έφερε επένδυση με μαρμάρινες πλάκες. Στη γωνία των Τ3 και Τ5 και σε μικρή τομή διαπιστώθηκε η ύπαρξη μαρμάρινων πλακών λευκού και κυανού χρώματος εναλλάξ (Πίν. 65 δ). Ο χώρος ήταν επιμελημένης και πολυτελούς κατασκευής. Αμέσως προς Α. δημιουργούνταν δύο άλλοι ακόμη χώροι, που ερευνήθηκαν σε μικρή τομή. Είχαν δάπεδο με πλάκες, του οποίου βρέθηκε το υπόστρωμα και επικοινωνούσαν με μεγάλο άνοιγμα, πλ. 1,80 μ., το οποίο διαμορφωνόταν ανάμεσα στα τμήματα των τοίχων Τ5 και Τ6. Τα τμήματα αυτά των τοίχων έφεραν επένδυση κονιάματος, πάχ. 0,04-0,05 μ., που προσέδιδαν όψη παραστάδας.

Οδός Παντοκράτορος 27 (οικόπεδο Β. Τζελέπη) (αριθ. 18)

Σε βάθος 2,50 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της σύγχρονης οδού αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτου, αποτελούμενο από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες Αστακού. Πιθανώς πρόκειται για δρόμο, κατεύθυνσης Α.-Δ. Το μέγιστο μήκος είναι 6 μ. και το μέγιστο αποκαλυφθέν πλάτος 3,20 μ. Το μεγαλύτερο μέγεθος των πλακών είναι 1,62×0,83×0,15 μ. Πολλές ήταν θραυσμένες σε μικρότερα κομμάτια. Οι πλάκες πατούσαν πάνω σε υπόστρωμα από μικρά χαλίκια και τριμμένο κεραμίδι με αλλεπάλληλες στρώσεις, συνολ. πάχ. 0,18-0,20 μ. Ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί κατά τη βυζαντινή περίοδο, στην οποία ανήκουν δύο αποθέτες.

Το στρώμα αυτό, το οποίο είναι αξιόλογο, θα πρέπει οπωσδήποτε να συσχετιστεί με τα στοιχεία που είχαν αποκαλυφθεί, όχι μακριά, επί της οδού Παντοκράτορος και επί της πλατείας Παντοκράτορος με την ευκαιρία διάνοιξης τάφρου του ΟΤΕ το 1973[12].

Εάν πρόκειται για δρόμο του οποίου μάλιστα το πλάτος ανέρχεται σε 6,30 μ. μαζί με το τμήμα του υποστρώματος που δεν σώζει πλάκες, ο δρόμος αυτός θα είναι κάθετος με αυτόν που αποκαλύφθηκε στα παραπάνω αναφερόμενα έργα κατεύθυνσης Β.-Ν. Εάν πάλι δεν ανήκει σε δρόμο, αλλά σε άλλη κατασκευή, θα πρέπει να συσχετιστεί με σειρά από λευκές ασβεστολιθικές πλάκες που επίσης βρέθηκαν στα έργα του ΟΤΕ επί της οδού Παντοκράτορος.

Σημειώνουμε, ότι νοτιότερα είχε εντοπιστεί μεγάλος αποχετευτικός αγωγός και υπόστρωμα δρόμου παράλληλος με τον υπό συζήτηση, τμήματά του δε, έχουν αποκαλυφθεί στην οδό Λόντου 38, καθώς και στην πλατεία Παντοκράτορος 43.

Οδός Λόντου 91 (οικόπεδο Βασιλικής Βγενοπούλου) (αριθ. 19)

Σε βάθος 1 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Λόντου, αποκαλύφθηκε χαλικόστρωτος δρόμος, κατεύθυνσης Β.-Ν. και εκατέρωθεν αυτού τμήμα ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών οικιών, καθώς και στοιχεία παλαιότερης κατοίκησης κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 11).

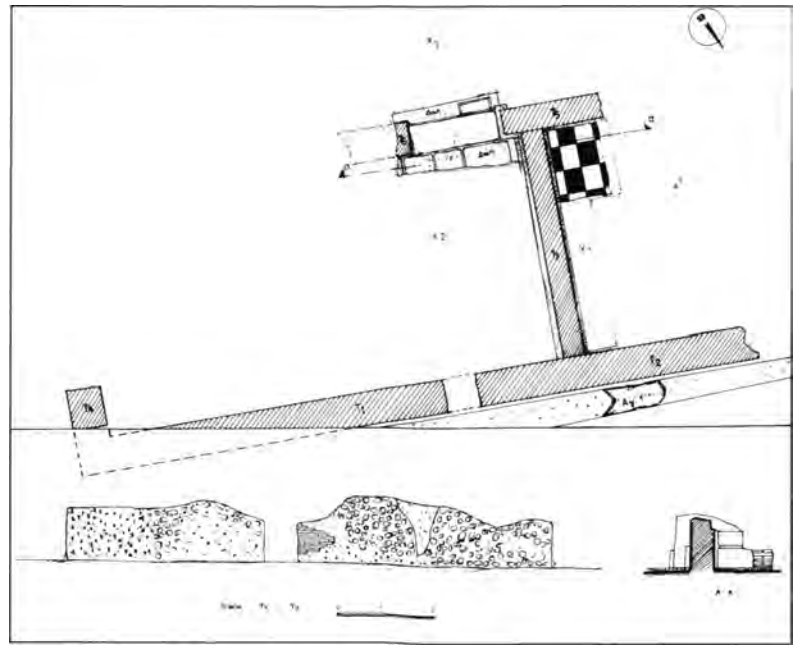
Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε μήκος 8 μ. και είχε πλάτος 3,70 μ. Πάνω στο κατάστρωμά του είχε κατασκευαστεί σε μεταγενέστερη εποχή αγωγός με κτιστά τοιχώματα (αγ.2). Το εσωτερικό του ήταν από καμπύλες κεραμίδες και καλυπτόταν με ορθογώνιες πλίνθους. Όλο το μήκος του δρόμου διέτρεχε κεντρικός αποχετευτικός αγωγός (αγ.3). Τέτοιου είδους αγωγοί έχουν βρεθεί κατ' επανάληψη στους δρόμους της ρωμαϊκής Πάτρας. Ήταν επιμελημένης κατασκευής, είχε κτιστά τοιχώματα, πάχ. 0,30, ύψ. 0,80 και πλ. (εσωτ.) 0,50 μ. Η κάλυψή του αποτελούνταν από ζεύγη αντωπών κεραμίδων, που πατούσαν πάνω στα τοιχώματα. Πάνω από αυτές ο αγωγός σφραγιζόταν με χυτό υλικό καμπύλης μορφής, πάχ. 0,40 μ. Το εξωτερικό πλάτος του ήταν 1,40 μ.

Από το ανατολικό παρόδιο κτίριο σώθηκαν μερικοί τοίχοι Τ1, Τ2, Τ3 και Τ4 και μάλιστα οι τοίχοι Τ3 και Τ4 αποτελούν μία μεταγενέστερη επισκευή ή προσθήκη του εν λόγω κτιρίου. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο είναι οι πέντε αντηρίδες, οι οποίες προστέθηκαν για ενίσχυση της κατασκευής. Μια όμοιας μορφής κατασκευή είχε αποκα-

10. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 129.

11. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 117.

12. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 360.

Σχέδ. 10. Πάτρα. Οδός Λόντου 38. Κάτοψη της ανασκαφής, τομή Α-Α και όψη τοίχων T_1-T_2.

λυφθεί στην οδό Ερενστρώλε 76[13]. Ο αγωγός (αγ.1) είναι μεταγενέστερης εποχής.

Σε βάθος 1,40 μ. βρέθηκαν οικοδομικά λείψανα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τμήματα τοίχων Τ5, Τ6, Τ9, που ήταν χτισμένοι από πέτρες ποταμίσιες και λάσπη. Εδράζονταν πάνω στο κόκκινο φυσικό έδαφος της περιοχής και σώζονταν σε μέγιστο ύψος 0,35-0,40 μ. Ο τοίχος Τ5, που είναι και ο καλύτερα σωζόμενος και ο φαρδύτερος, ίσως να ήταν ο εξωτερικός τοίχος κτιρίου, ήταν δε παλαιότερος σε σχέση με τους υπόλοιπους (κλασικών χρόνων).

Η δυτική παρόδια οικία αποτελεί συνέχεια εκείνης που είχε αποκαλυφθεί επί της συμβολής των οδών Λόντου 86 και Καρατζά[14]. Αποτελούνταν από δύο χώρους (Χ6α και Χ6β), οι οποίοι χωρίζονταν μεταξύ τους από τον τοίχο Τ8, στον οποίο σωζόταν και κατώφλι.

Δεν βρέθηκε όλη η έκτασή τους, διότι εκτείνονταν και κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Λόντου, αλλά και προς Β. κάτω από την όμορη οικία και προς Ν. κάτω από το άκτιστο οικόπεδο. Οι χώροι ήταν στρωμένοι με ψηφιδωτά δάπεδα (Πίν. 66 α).

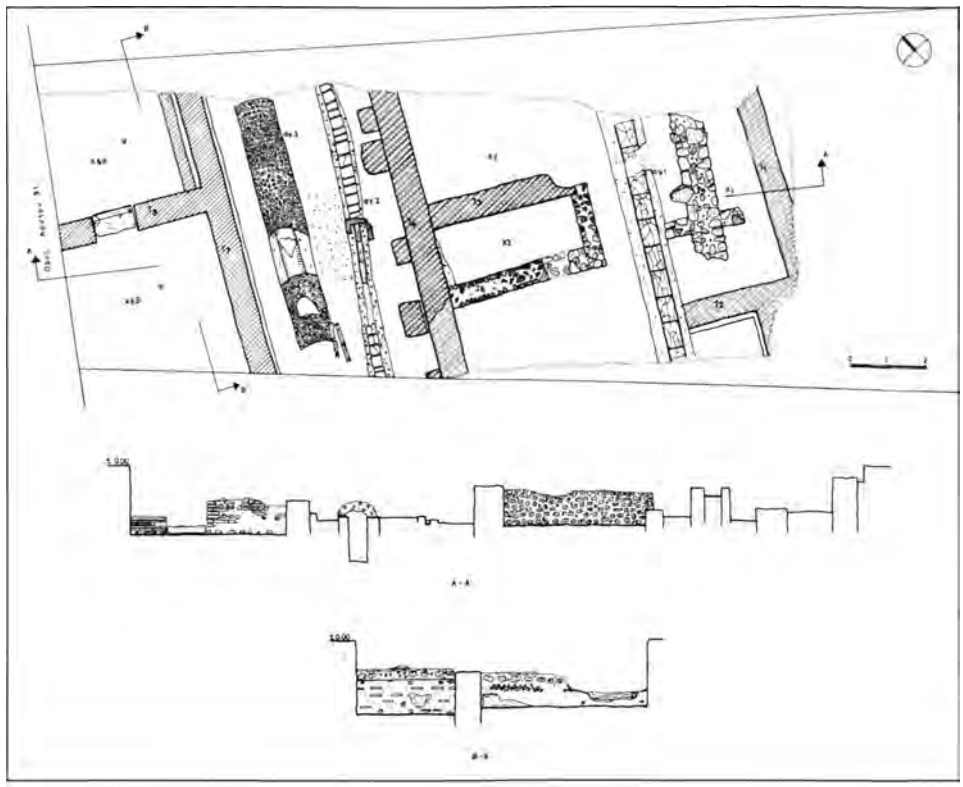
Στο χώρο Χ6β υπήρχε ψηφιδωτό με γεωμετρικό κόσμημα. Το κεντρικό μοτίβο, διαστ. 3,45×1,54 μ., ήταν φολιδωτό, περιμετρικά δε αυτού υπήρχε ταινία, πλ. 0,48 μ. από διπλό αλυσοειδή ή οφθαλμωτό πλοχμό και εξωτερικά από μία ακόμα ταινία, πλ. 0,32 μ. που έφερε εναλλάξ ρόμβους και κύκλους (Σχέδ. 12· Πίν. 66 β). Κατά την Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά το φολιδωτό κόσμημα χρονολογείται στα τέλη του 4ου-αρχές 5ου αι. μ.Χ.[15].

Στο χώρο Χ6α υπήρχε ψηφιδωτό με κεντρική κυκλική παράσταση εγγεγραμμένη σε ορθογώνιο (Σχέδ. 12· Πίν. 66 γ). Απεικονίζονται στοιχεία από το θαλάσσιο βυθό (ψάρια, θαλάσσια πτηνά) και ο βυθός απεικονίζεται με κυματοειδείς γραμμές. Στο κέντρο βρίσκεται καλάθι με ψάρια. Εξωτερικά ο κύκλος ορίζεται από έντονη κυματοειδή γραμμή. Τα κενά που δημιουργούνται μεταξύ κύκλου και ορθογωνίου διακοσμούνται από τέσσερα αγγεία, ένα σε κάθε γωνία του ορθογωνίου. Από αυτά σώζονται πολύ καλά μόνον τα δύο, διότι στην αντίστοιχη πλευρά το ψηφιδωτό είναι κατεστραμμένο. Από το ένα αγγείο εκφύο-

13. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 120-121.

14. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 217-219.

15. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Σύνταγμα των ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, ΙΙ, Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 67.

Σχέδ. 11. Πάτρα. Οδός Λόντου 91. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄, Β-Β΄.

νται βλαστοί κληματίδας γεμάτοι σταφύλια. Στο άλλο αγγείο (αμφορέας) πλησιάζουν δύο πτηνά. Το ορθογώνιο περιτρέχει ταινία, πλ. 0,64 μ. από τριπλό ριπιδιόμορφο πλοχμό και εξωτερικά υπάρχει μια ακόμη ταινία από αλυσοειδή πλοχμό, πλ. 0,20 μ. Στα νότια του χώρου σώζονται αποσπασματικά σπαράγματα φολιδωτού ψηφιδωτού, που προϋπήρχε του παραπάνω θέματος.

Η ρωμαϊκή αυτή οικία, σύμφωνα με τα χρονολογικά στοιχεία των ψηφιδωτών, φαίνεται ότι καλύπτει μία μεγάλη χρονική περίοδο. Το νεότερο χρονολογικά στοιχείο μάς το δίνει το ψηφιδωτό με την κυκλική παράσταση. Ψηφιδωτό με παρόμοια θέματα χρονολογείται κατά την Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά στον 6ο αι. μ.Χ.[16].

Οδός Λόντου και Γ. Ρούφου (οικόπεδο Θ. Δημοπούλου) (αριθ. 20)

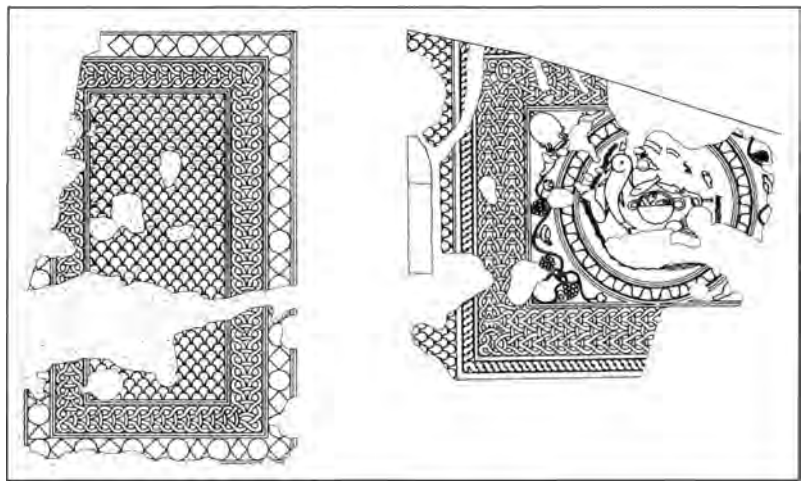
Σε βάθος 2,20 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Λόντου, αποκαλύφθηκε τμήμα αποχετευτικού αγωγού, κατεύθυνσης Α.-Δ. Είχε κτιστά τοιχώματα (πλ. 0,44 μ.) και καμαρωτή κάλυψη από πέτρες, κομμάτια κεραμίδων και συνδετικό υλικό ισχυρό κουρασάνι κόκκινου χρώματος. Το εσωτερικό πλάτος του ήταν 0,75 και το ύψος του 0,80 μ. Το αποκαλυφθέν αυτό τμήμα του αγωγού προϋποθέτει την ύπαρξη δρόμου, κατεύθυνσης Α.-Δ. και πρέπει να διασταυρωνόταν με εκείνον που είχε ερευνηθεί στο οικόπεδο Γ. Ρούφου 38[17], κατεύθυνσης Β.-Ν.

Οδός Μπουκαούρη 67 (αριθ. 21)

Λόγω της μεγάλης επικινδυνότητας των ομόρων και του μικρού πλάτους του οικοπέδου (5 μ.) διενεργήσαμε μόνο διερευνητική τομή, όπου σε βάθος 3 μ. περίπου από την επιφάνεια της σύγχρονης οδού, εντοπίστηκαν σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου.

16. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ό.π., σ. 52, 165, πίν. 275β.

17. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 116.

Σχέδ. 12. Πάτρα. Οδός Λόντου 91. Ψηφιδωτά από τους χώρους Χ6β και Χ6α.

Οδός Γ. Ρούφου 77 (οικόπεδο Γ. Ρομποτή) (αριθ. 22)

Σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος ερευνήθηκε συμπαγής τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, κατασκευασμένος από μικρού μεγέθους πέτρες και ισχυρό κονίαμα, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ. που έτεμνε το οικόπεδο διαγώνια. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 10,60 μ., είχε πλάτος 1,20 και ύψος 1,10 μ. Η προς Ν. συνέχειά του βρίσκεται κάτω από την όμορη προς Α. οικία και η προς Β. στον ακάλυπτο του οικοπέδου. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν τμήματα τοίχων των χρόνων της Τουρκοκρατίας.

Οδός Βότσαρη 8 (οικόπεδο Π. Μπερερή) (αριθ. 23)

Τα αποκαλυφθέντα οικοδομικά λείψανα ανήκουν στους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Για άλλη μια φορά διαπιστώνεται ότι στην περιοχή αυτή (ανατολικά-νοτιοανατολικά του κάστρου), ο χώρος με τις πλούσιες ιδιωτικές κατοικίες της ρωμαϊκής εποχής είχε εγκαταληφθεί και επαναχρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της εποχής αυτής (βλ. και σ. 220).

Οδός Αγίου Βλασίου και Βότσαρη (οικόπεδο Θ. Αντωνόπουλου)

Στο οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται νότια-νοτιοανατολικά του κάστρου και κοντά στο ρωμαϊκό forum, οι εκσκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν έφθασαν σε βάθος 3,50 μ. από το σημερινό επίπεδο των οδών και καμία προγενέστερη χρήση του χώρου δεν διαπιστώθηκε.

Οδός Καρπενησίου 12 (οικόπεδο Π. Κατουλιέρη) (αριθ. 24)

Το ακίνητο βρίσκεται στην περιοχή της ρωμαϊκής αγοράς και σε δοκιμαστική τομή που έγινε σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος της οδού Καρπενησίου ήλθε στο φως γωνία τοίχων οργανικά δεμένων μεταξύ τους, βυζαντινών χρόνων. Σε μεγαλύτερο βάθος (2,60 μ.) εντοπίστηκαν ίχνη πυρακτωμένης γης και υπόλοιπο τοίχου ρωμαϊκών χρόνων.

Οδός Μπουκαούρη 79 (οικόπεδο Θ. Δημακοπούλου) (αριθ. 25)

Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα τοίχου (διαστ. 1,50×0,40×0,45 μ.), κατεύθυνσης Β.-Ν., κατασκευασμένο από πέτρες και συνδετικό υλικό κουρασάνι κίτρινου χρώματος.

Οδός Γερμανού 113 (οικόπεδο Δ. Σπυρόπουλου)

Στις υποθεμελιώσεις αντιστήριξης των ομόρων εντοπίστηκαν τμήματα τοίχων ευτελούς κατασκευής μεταβυζαντινών χρόνων. Κατά τη γενική δε εκσκαφή του οικοπέδου δεν βρέθηκαν αρχαιότητες.

Οδός Ασημάκη Φωτήλα 93 (οικόπεδο Β. Νιφόρα) (αριθ. 26)

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου ευτελούς κατασκευής, κατεύθυνσης Α.-Δ. Παρόλο που το παραπάνω οικόπεδο γειτνιάζει προς Α. με απαλλοτριωμένο ακίνητο, εντός του

οποίου υπάρχει υπέργειο μνημείο ρωμαϊκών χρόνων, δεν βρέθηκαν αρχαιότητες.

Οδός Ερενστρώλε 42 (οικόπεδο Ε. Κοντογιάννη) (αριθ. 27)

Πρόκειται για μικρό οικόπεδο. Λόγω επικινδυνότητας των ομόρων η έρευνα περιορίστηκε σε μια λωρίδα, πλ. 2 μ. στο μέσον και κατά μήκος του οικοπέδου. Στη νοτιοανατολική γωνία του αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου ρωμαϊκών χρόνων (διαστ. 2,20×0,60×0,58 μ.), κατεύθυνσης Α.-Δ., με την προς Δ. συνέχειά του κατεστραμμένη. Στον υπόλοιπο χώρο ερευνήθηκαν στρώματα καταστροφής.

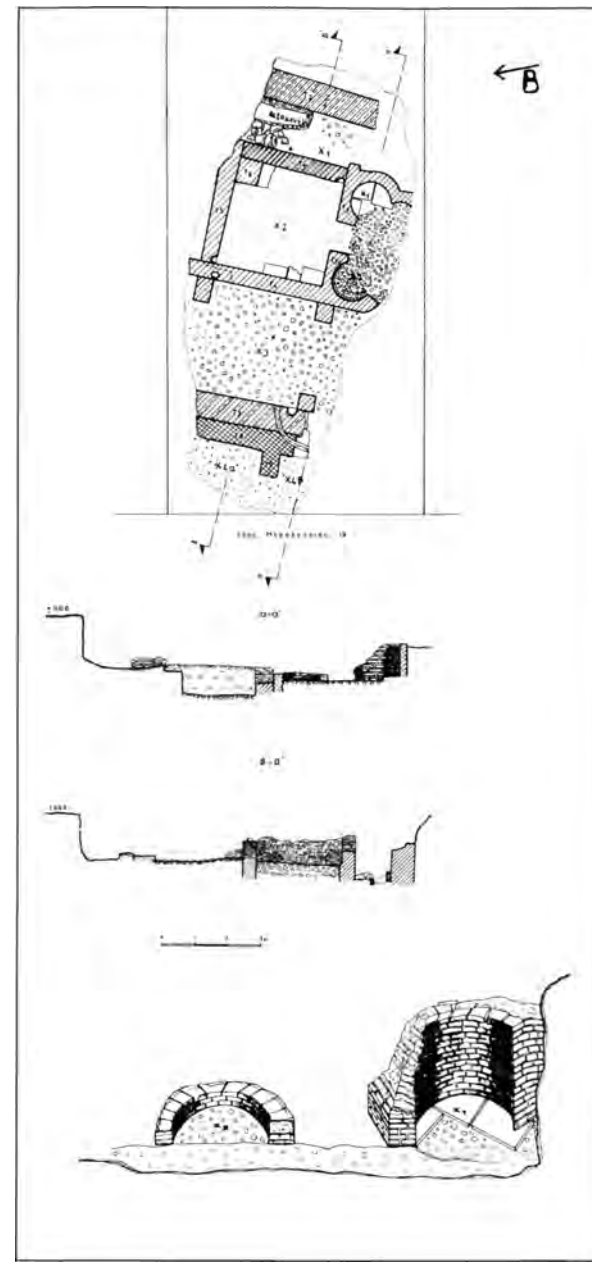
Οδός Ερενστρώλε 56 (οικόπεδο Μ. Μπερερή) (αριθ. 28)

Ανασκάφηκε με δυσκολία λόγω της προς Δ. όμορης ετοιμόρροπης οικοδομής. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του αποκαλύφθηκε τοίχος Τ1 ελληνιστικών χρόνων χτισμένος με μεγάλες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους και χωρίς συνδετικό υλικό, κατεύθυνσης Β.-Ν. Επίσης, ερευνήθηκε γωνία ρωμαϊκού κτιρίου βόρεια του οποίου αποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλης υδατοδεξαμενής επίσης ρωμαϊκών χρόνων. Οι τοίχοι Τ5 και Τ6 αποτελούν τα τοιχώματά της, ο δε πυθμένας της ήταν επιστρωμένος με ισχυρότατο υδραυλικό κονίαμα. Στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια ανήκει σύστημα πήλινων αγωγών. Στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου ερευνήθηκε αποθέτης, ο οποίος απέδωσε αποτμήματα λακωνικού τύπου κεραμίδων, στη δε επίχωση του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα παλαιοχριστιανικού κιονοκράνου.

Οδός Μεσολογγίου 19 (οικόπεδο Μ. Μακρυγιάννη) (αριθ. 29)

Το οικόπεδο γειτνιάζει με το αμέσως προς Β. ευρισκόμενο οικόπεδο επί της συμβολής των οδών Ασημάκη Φωτήλα 12 και Μεσολογγίου[18].

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου και κοντά στον πεζόδρομο ανασκάφηκε μικρό τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν. Δεν αποκαλύφθηκε όλο το πλάτος του διότι εκτείνεται κάτω από το σημερινό πεζοδρόμιο της οδού Μεσολογγίου (σωζ. μήκ. 3,80 και πλ. 1,80 μ.) (Σχέδ. 13). Ο δρόμος αυτός πρέπει να βρισκόταν και στο όμορο οικόπεδο που αναφέραμε παραπάνω, στο οποίο είχε αποκαλυφθεί ο κεντρικός αποχετευτικός αγωγός. Η απουσία χαλικόστρωτου στο οικόπεδο αυτό, πιθανώς να εξηγείται από το γεγονός ότι στο σημείο αυτό ο δρόμος δέχθηκε μεταγενέστερες επεμβάσεις (όπως χριστιανικοί τάφοι κτλ.).

Σχέδ. 13. Πάτρα. Οδός Μεσολογγίου 19. Κάτοψη της ανασκαφής, τομές α-α', β-β' και αξονομετρικό των κογχών Κ1 και Κ2.

Ανατολικά του δρόμου βρέθηκε αξιόλογο κτιριακό συ-

18. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 144-147.

γκρότημα ρωμαϊκών χρόνων, του οποίου άμεση συνέχεια είναι τα προς Ν. ευρεθέντα αρχιτεκτονικά στοιχεία του παραπάνω οικοπέδου. Δυστυχώς από το συγκρότημα αυτό ερευνήθηκε μικρό τμήμα, λόγω της στενότητας του οικοπέδου και της επικινδυνότητας της προς Ν. όμορης οικίας.

Αποκαλύφθηκαν δύο ορθογώνιοι χώροι Χ3 και Χ2. Οι τοίχοι των χώρων αυτών, πλην των Τ1 και Τ5 που ήταν χτισμένοι κατά το opus testaceum και το opus reticulatum, οι άλλοι (Τ4, Τ7, Τ8) σώζονταν στο ύψος σχεδόν του δαπέδου τους. Ο χώρος Χ3 είναι επιμήκης και φαίνεται να εκτείνεται προς Ν., χωρίς να γνωρίζουμε το μήκος του, ενώ προς Β. είχε άμεση σχέση με τα λείψανα και την κόγχη Κ2 του παραπάνω οικοπέδου. Στο χώρο αυτό (Χ3) σώζεται υπόστρωμα δαπέδου από μετρίου, κυρίως, μεγέθους ποταμίσιες κροκάλες και ισχυρό κονίαμα, το οποίο ήταν πολύ συμπαγές. Σε μικρή τομή, που έγινε σε αυτό, βρέθηκε να έχει πάχος 0,80 μ., χωρίς να είναι το ολικό του. Δύο δε αντιμέτωπες παραστάδες που σώζονταν προς την εσωτερική πλευρά των Τ4 και Τ7 πιθανότατα να προϋπέθεταν παλαιότερο άνοιγμα.

Στο χώρο Χ2 το δάπεδο ήταν στρωμένο με πλάκες ασβεστολιθικές, οι οποίες σώζονταν κυρίως κοντά στον Τ4 και Τ1. Ο τοίχος Τ6 είναι μεταγενέστερος, διότι εδράζεται πάνω στο δάπεδο του χώρου Χ2.

Νότια του χώρου Χ2 υπάρχει άνοιγμα, που δημιουργείται από τον Τ3 και Τ3α, το οποίο οδηγεί σε μια «αίθουσα» στην οποία διαμορφώνονται δύο κόγχες (Κ1 και Κ2), μία στην ανατολική και μία στη δυτική πλευρά. Στην ανατολική πλευρά υπάρχει η γένεση μιας τρίτης κόγχης.

Το δάπεδο της «αίθουσας» αυτής ήταν στρωμένο με πλάκες, που δεν σώζονταν σε όλη τους την έκταση και είχε υπόστρωμα από μικρές κροκάλες και ισχυρό κονίαμα. Ο τοίχος που δημιουργούσε την κόγχη Κ1 ήταν επιμελημένης κατασκευής, χτισμένος με οπτοπλίνθους σε οριζόντιες στρώσεις και συνδετικό υλικό κουρασάνι κόκκινου χρώματος. Είχε ύψος 1,60 μ.

Το όλο συγκρότημα, του οποίου δεν γνωρίζουμε τον ακριβή προορισμό, είναι πιθανότατα λουτρικό και έχει σχέση και με τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονικά λείψανα στο οικόπεδο της οδού Μεσολογγίου 23, που είχε ερευνηθεί παλαιότερα[19].

Στα ανατολικά του όλου συγκροτήματος υπήρχε δεξαμενή ελληνιστικών χρόνων, σε τμήμα της οποίας εδραιώθηκε ο Τ1 και στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους ο Τ2.

Οδός Σταματίου Βουλγάρεως 10 (οικόπεδο Δ. Καραζουρνιά) (αριθ. 30)

Σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια της οδού και στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων (διαστ. 3,45×0,55×0,30 μ.), κατεύθυνσης Α.-Δ., που εδραζόταν σε κροκαλοπαγές πέτρωμα, κατασκευασμένος από πέτρες και κουρασάνι κίτρινου χρώματος. Τόσο η προς Α. όσο και η προς Δ. απόληξή του είχαν καταστραφεί κατά την κατασκευή της προϋπάρχουσας οικίας.

Οδός Νικήτα 45 (οικόπεδο Ε. Δημοπούλου) (αριθ. 31)

Ερευνήθηκαν αποσπασματικά τμήματα οικιών ρωμαϊκών χρόνων που ανήκαν σε τρεις οικοδομικές φάσεις. Σε βαθύτερα στρώματα περισυνελέγησαν όστρακα ελληνιστικών χρόνων (βλ. και σ. 220).

Οδός Σαχτούρη 61 (οικόπεδο Β. Θωμά) (αριθ. 32)

Σε δοκιμαστική τομή που διενεργήθηκε στο οικόπεδο, εκτός από όστρακα δεν αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα.

Οδός Τσαμαδού 41 (οικόπεδο Κ. Τσίπη) (αριθ. 33)

Μέσα σε αναβλύζοντα νερά αποκαλύφθηκε ένα τμήμα σημαντικού κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων. Τμήματα του ίδιου κτιρίου είχαν αποκαλυφθεί παλαιότερα τόσο στο προς Δ. όμορο οικόπεδο[20] όσο και στο προς Α.[21]. Πρόκειται για ευρύ χώρο, διαστ. 12×8 μ. περίπου (Σχέδ. 14), που ορίζεται στα βόρεια από τους τοίχους Τ4, Τ5 και Τ2, οι οποίοι είναι χτισμένοι κατά το opus mixtum, ενώ το κατώτερο τμήμα τους είναι λίθινο και αποτελεί πατούρα. Οι προς Α. τοίχοι Τ1 και Τ3 πρέπει να είναι χρονολογικά λίγο μεταγενέστεροι.

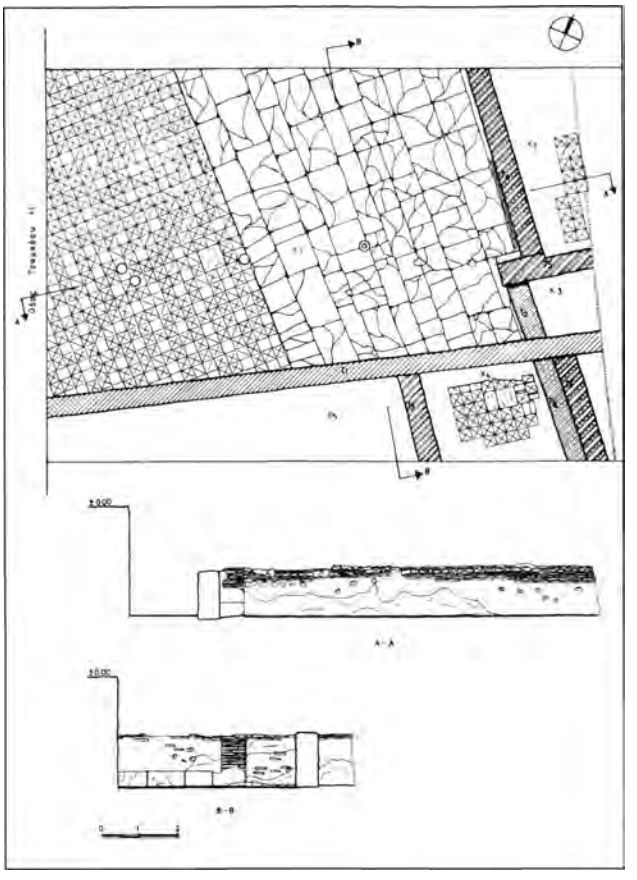
Το δάπεδο του κτιρίου ήταν στρωμένο κατά το ήμισυ με ορθογώνιες ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ το υπόλοιπο με τετράγωνες οπτοπλίνθους, διαστ. 0,30×0,30 μ. Ίδιας μορφής δάπεδο, δηλαδή με πήλινες οπτοπλίνθους, είχε και το δάπεδο της προς Δ. συνέχειας του κτιρίου στο όμορο οικόπεδο Μαιζώνος και Τσαμαδού 39.

Σε τομές που έγιναν ανατολικά του τοίχου Τ1 και βόρεια του τοίχου Τ4 και τοίχου Τ5 αποκαλύφθηκε το ίδιο δάπεδο. Πάνω στο δάπεδο και σε έναν κοινό άξονα βρέ-

19. Έκθεση της ανασκαφής δεν έχει δοθεί στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου.

20. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 89.

21. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 141.

Σχέδ. 14. Πάτρα. Οδός Τσαμαδού 41. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

θηκαν κατά χώραν, απέχοντας μεταξύ τους 3 μ. περίπου ο καθένας, τρεις λίθινοι πεσσίσκοι. Ο καθένας αποτελούνταν από ένα κυλινδρικό μέλος, ύψ. 0,45 και διαμ. 0,30 μ. και σε έναν εκ των τριών μόνο σωζόταν ένα ανώτερο μέρος με μορφή πεπιεσμένης σφαίρας (Πίν. 66 δ). Τα λίθινα αυτά μέλη πιθανώς στήριζαν ξύλινες δοκούς που είχαν σχέση με τη στέγαση του χώρου. Αυτή άλλωστε η υπόθεσή μας ενισχύεται και από την παρουσία εκτεταμένου στρώματος καμένου ξύλου και λίγων κεραμιδιών στέγης.

Η άποψή μας είναι ότι πρόκειται για κτίριο δημόσιου χαρακτήρα. Βρισκόμαστε πολύ κοντά στο λιμάνι και στην περιοχή αυτή έχει διαπιστωθεί μία ζώνη με εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα[22].

Οδός Ιωάννου Βλάχου 17 (οικόπεδο Θεοδωρόπουλου) (αριθ. 34)

Λόγω του μικρού πλάτους του οικοπέδου (6 μ.) και της μεγάλης επικινδυνότητας των ομόρων, η έρευνα περιορίστηκε σε μία λωρίδα, πλ. 3 μ. περίπου, όπου αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών τοίχων της ύστερης ρωμαιοκρατίας τα οποία δεν ανήκαν στην ίδια οικοδομική φάση.

Οδός Φιλοποίμενος 51 (οικόπεδο Ν. Αβραντίνη) (αριθ. 35)

Πρόκειται και αυτό για μικρού πλάτους οικόπεδο (5,20 μ.), στο οποίο αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίων της πρώιμης και ύστερης ρωμαιοκρατίας, σε βάθος 2,20 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της σύγχρονης οδού.

Στο βόρειο τμήμα ερευνήθηκε τμήμα κτιρίου αποτελούμενο από τους τοίχους Τ1 και Τ2, χτισμένους με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων τετράγωνης κάτοψης, κομμάτια κεραμίδων και συνδετικό υλικό κουρασάνι κίτρινου χρώματος. Στο νότιο τμήμα βρέθηκε παρόμοιο κτίριο, αποτελούμενο από τους τοίχους Τ3 και Τ4, χτισμένους κατά το opus testacaeum και συνδετικό υλικό ισχυρό κουρασάνι κόκκινου χρώματος.

Οδός Αλ. Υψηλάντου 231 (οικόπεδο Χρ. Νταβλούρου) (αριθ. 36)

Αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος Τ2 της ρωμαιοκρατίας, κατεύθυνσης Α.-Δ., διαστ. 10,20×0,70×2,10 μ., βόρεια του οποίου και σε επαφή βρέθηκε δεξαμενή, της οποίας ο πυθμένας ήταν επιστρωμένος με παχύ υδραυλικό κονίαμα (Σχέδ. 15). Στο ανατολικό τμήμα του ο τοίχος Τ2 εδράζεται πάνω σε υπόλοιπο τοίχου Τ3 με ακανόνιστες πέτρες, ελληνιστικών χρόνων.

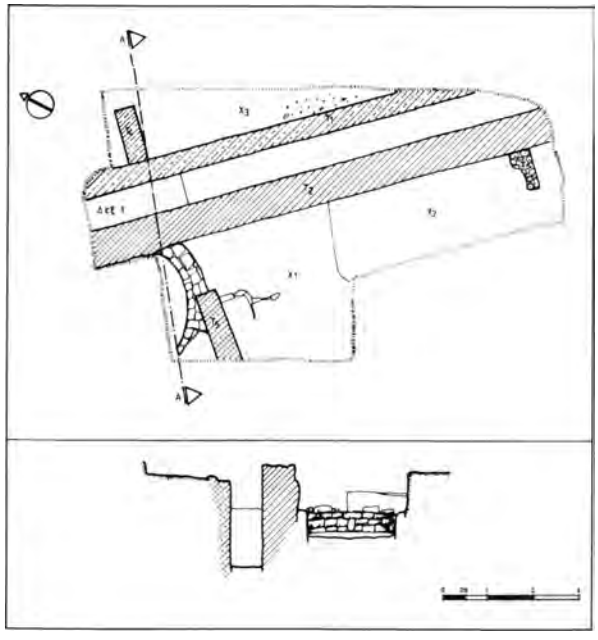
Ο τοίχος Τ5 κατεύθυνσης Β.-Ν., στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, είχε επισκευαστεί με επάλληλες στρώσεις οπτοπλίνθων. Η ημικυκλική κατασκευή που βρέθηκε στα δυτικά του Τ5 και εν μέρει καλυπτόταν από αυτό έφερε ίχνη καύσης. Ίχνη καύσης διαπιστώθηκαν στους χώρους Χ1 και Χ2 καθώς και στα αναμοχλευμένα χώματα, που προφανώς προϋπέθεταν εστίες.

Βόρεια του τοίχου Τ2 και παράλληλα προς αυτόν βρέθηκε άλλος Τ1, διαστ. 8,80×0,45×1,85 μ., τον οποίο έτεμνε ο Τ4. Οι τοίχοι αυτοί ανήκαν σε κτίριο των υστερορωμαϊκών χρόνων, χτισμένοι από εναλλασσόμενες σειρές λίθων και κεραμίδων.

Τα αποκαλυφθέντα λείψανα αποτελούν συνέχεια εκείνων, που είχαν ερευνηθεί στο οικόπεδο επί της συμβολής των οδών Αλ. Υψηλάντου 233 και Μιαούλη[23].

22. Ι.Α. Παπαποστόλου, Θέματα τοπογραφίας και πολεοδομίας των Πατρών κατά τη ρωμαιοκρατία, Μελετήματα 13 (1991), σ. 310.

23. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 88-89.

Σχέδ. 15. Πάτρα. Οδός Αλ. Υψηλάντου 231. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

Οδός Παπαφλέσσα 2 (οικόπεδο Ουρ. Χριστιά) (αριθ. 37)

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ. (διαστ. 5,70×0,80×0,50 μ.) κατασκευασμένος κατά το opus caementicium. Η διενέργεια της ανασκαφής διεξήχθη με δυσκολία λόγω των αναβλυζόντων υδάτων, δεδομένου ότι βρισκόμαστε πολύ κοντά στη θάλασσα. Δεν βρέθηκαν όστρακα ή άλλα κινητά ευρήματα. Προφανώς το τμήμα αυτό του αποκαλυφθέντος τοίχου αποτελεί μέρος μιας οχυρωματικής-προστατευτικής εγκατάστασης ή μέρος της λιμενικής εγκατάστασης, αφού τμήματά της έχουν ερευνηθεί λίγο βορειότερα από το σημείο που βρισκόμαστε.

Οδός Ζαΐμη 34 (οικόπεδο Νικ. Κορμπάκη) (αριθ. 38)

Στη βόρεια παρειά του οικοπέδου και σε επαφή με το σύγχρονο δρόμο αποκαλύφθηκε σε βάθος 1 μ. τμήμα αψιδωτού τοίχου κατασκευασμένου από μικρές πέτρες, κομμάτια κεραμίδων και ασβεστοκονίαμα, βυζαντινών χρόνων. Είχε ύψος 1,80 και πλάτος 0,85 μ. Λόγω του ότι ο σύγχρονος δρόμος εγκυμονούσε κίνδυνο κατάρρευσης και μετά από κοινού συνεννόηση με την 6η ΕΒΑ, αποδεσμεύτηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Οδός Συνταγματάρχου Ζήση (Αρόη) (οικόπεδο Ν. Χριστόπουλου) (αριθ. 39)

Το οικόπεδο είχε έντονη κλίση από Α. προς Δ., δημιουργώντας δύο «πλατώματα». Τα αρχαία εντοπίστηκαν κατά μήκος της βόρειας πλευράς των δύο «πλατωμάτων». Στο ανατολικό ερευνήθηκε γωνία τοίχων, μήκ. 3,45 και 5,15 μ. αντίστοιχα. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι από πέτρες και πηλό. Εσωτερικά αυτών βρέθηκε υπόστρωμα δαπέδου, πάχ. 0,10 μ. Στο προς Δ. «πλάτωμα» αποκαλύφθηκε γωνία τοίχων και μικρό τμήμα άλλου τοίχου που δεν συγκροτούσαν χώρους μεταξύ τους.

Οδός Ανθείας 129 και Ιω. Πράτσικα (οικόπεδο Βασ. Παπαθωμά) (αριθ. 40)

Στο βόρειο μισό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκαν δύο τοίχοι παράλληλοι μεταξύ τους και ανατολικά αυτών, εντός αψίδος, εκτεταμένο στρώμα καταστροφής. Επρόκειτο για μικρό μονόχωρο ναΐσκο και λόγω αρμοδιότητος επελήφθη η 6η ΕΒΑ.

Οδός Λευκωσίας και πάροδος Λευκωσίας 51 (οικόπεδο Τρ. Φωτόπουλου) (αριθ. 41)

Στο μέσον περίπου του οικοπέδου ερευνήθηκε κεραμικός κλίβανος εν μέρει κατεστραμμένος – κυρίως στο βόρειο και δυτικό τμήμα του – από το μηχανικό εκσκαφέα.

Το κέντρο του θαλάμου θέρμανσης καταλάμβαναν τέσσερα κυλινδρικά στηρίγματα, κατωτέρας διαμ. 0,60 μ. από πεπιεσμένο πηλό, τα οποία διευρύνονταν προς τα πάνω, δημιουργώντας τη θολωτή οροφή. Η σχηματιζόμενη θολωτή οροφή του θαλάμου θέρμανσης υποβάσταζε το διάτρητο δάπεδο (εσχάρα) του άνω ορόφου. Η εσχάρα ήταν από πηλό και κομμάτια κεραμίδων, πάχ. 0,25-0,30 μ. και έσωζε 42 οπές, διαμ. 0,08-0,11 μ., που απείχαν 0,12-0,13 μ. μεταξύ τους.

Τα ανοίγματα (θύρες), από τα οποία εισαγόταν η καύσιμη ύλη, βρέθηκαν στη νότια πλευρά του και απείχαν 0,50 μ. μεταξύ τους. Το νοτιοδυτικό άνοιγμα είχε ύψος 0,70 και πλάτος 0,60 μ., το δε νοτιοανατολικό είχε ύψος 0,68 και πλάτος 0,52 μ.

Κατά την ανασκαφή επάνω στην εσχάρα του κλιβάνου υπήρχε στρώμα, πάχ. 0,12 μ. από κομμάτια κεραμίδων και κοκκινόχωμα, που προφανώς προέρχονταν από τα τοιχώματα του θαλάμου όπτησης. Επομένως μόνιμος κτιστός θάλαμος (θόλος) δεν φαίνεται να υπήρχε και για κάθε καμινεία θα κατασκευαζόταν πρόχειρο περικάλυμμα,

αποτελούμενο από κλαδιά και φύλλα που αλειφόταν με πηλό. Στην κορυφή του θαλάμου θα υπήρχε οπή για την έξοδο των αερίων καύσης[24].

Ο κλίβανος πρέπει να χρησιμοποιήθηκε έως και τους βυζαντινούς χρόνους, όπως μαρτυρούν δύο βάσεις αγγείων της περιόδου αυτής που περισυνελέγησαν νότια των ανοιγμάτων (θυρών) του κλιβάνου. Τα περισσότερα κομμάτια κεραμίδων που περισυνελέγησαν δείχνουν ότι είναι θραύσματα από αποτυχημένα προϊόντα του ίδιου του κλιβάνου.

Βρίσκεται μακριά από τον αστικό πυρήνα, σύμφωνα με τη νομοθεσία της εποχής, που απαγόρευε τη χρήση κεραμικών κλιβάνων εντός της κατοικημένης περιοχής[25] και κοντά στο δρόμο[26] που οδηγούσε από την Πάτρα στο Αίγιο, πράγμα που διευκόλυνε τη διοχέτευση των προϊόντων του στην αγορά.

Ανατολικά του κλιβάνου διαπιστώθηκε η ύπαρξη πηγαδιού, του οποίου η σημασία ήταν σημαντική για τη λειτουργία του εργαστηρίου. Το πηγάδι είχε επισκευαστεί και στα νεότερα χρόνια[27].

Οδός Γοργοποτάμου και Παπαναστασίου (Έργο Νομαρχίας) (αριθ. 42)

Αποκαλύφθηκε αγωγός νεότερων χρόνων με κτιστά τοιχώματα, μήκ. 15, πλ. 0,25 μ., κατεύθυνσης Β.-Ν. Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου βρέθηκαν υπόλοιπα τοίχων – πιθανώς δεξαμενής – στην οποία κατέληγε ο αγωγός.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Αθανασίου Διάκου 15 (αριθ. 43)

Αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού θεμέλια τοίχων που ορίζουν χώρους κτιρίου της ρωμαϊκής εποχής.

Τα περισσότερα από αυτά αποτελούσαν τα θεμέλια τοίχων της ελληνιστικής περιόδου, τα οποία διατηρήθηκαν και ενισχύθηκαν ως προς την κατασκευή τους με θραύσματα κεραμιδιών και οπτοπλίνθων και συνδετικό κονίαμα κατά τα ρωμαϊκά χρόνια. Μαρτυρείται έτσι η διαρκής κατοίκηση στην περιοχή από την ελληνιστική έως και τη ρωμαϊκή εποχή.

Βρέθηκε επίσης τμήμα ρωμαϊκού κτιστού υπονόμου, σωζ. μήκ. 6,40, εσωτ. πλ. 0,45 και σωζ. ύψ. 0,40 μ., που διέσχιζε με κατεύθυνση Β.-Ν. τον ενδιάμεσο χώρο δύο ρωμαϊκών τοίχων. Είναι ορθογώνιας διατομής με τοιχώματα χτισμένα με σειρές οπτοπλίνθων και θραυσμάτων κεραμιδιών και εφαπτόμενα στις μακρές πλευρές των τοίχων. Ο πυθμένας είναι στρωμένος με κοίλες κεραμίδες, διαστ. 0,90×0,35×0,04 μ.

Τα παραπάνω ευρήματα σχετίζονται με αυτά που έχουν ανασκαφεί παλαιότερα στο προς ΒΔ. ευρισκόμενο οικόπεδο των οδών Αθ. Διάκου και Γεωργίου Ρούφου 2[28].

Οδός Κανακάρη 176 και Φιλοποίμενος (αριθ. 44)

Σε βάθος 2,20 μ. από το οδόστρωμα της οδού Κανακάρη βρέθηκε τμήμα πλακόστρωτης ρωμαϊκής οδού μαζί με τα αρχιτεκτονικά λείψανα των παροδίων κτισμάτων (Σχέδ. 16).

Το τμήμα της οδού, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,80 και πλάτος 4,60 μ., αποτελεί συνέχεια αυτού που είχε ανασκαφεί στο οικόπεδο της οδού Φιλοποίμενος 47[29]. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ. με απόκλιση 115° από Β. προς Α. Για την κατασκευή του έχουν χρησιμοποιηθεί ορθογώνιες ασβεστολιθικές πλάκες από λίθο Αστακού, διαφόρων διαστάσεων (0,65-1,35×0,50-1×0,10-0,15 μ.), σε υπόστρωμα από άμμο, θραύσματα λίθων και κεραμιδιών. Με ίδιες πλάκες έχει κατασκευαστεί, κατά μήκος της νότιας πλευράς της οδού, το πεζοδρόμιο, πλ. 1,30 μ. που βρίσκεται 0,17 μ. ψηλότερα από το κατάστρωμα της οδού (Πίν. 67 α).

Εκατέρωθεν της οδού αναπτύσσονται τα παρόδια κτίσματα. Στη βόρεια πλευρά της εντοπίστηκαν τμήματα χώρων που ορίζουν τα θεμέλια των τοίχων, πλ. 0,50-0,65 μ., με μικρό ύψος της ανωδομής τους από εναλλασσόμενες σειρές λίθων και οπτοπλίνθων, τριών οικοδομικών φάσεων της ρωμαϊκής περιόδου, που μαρτυρούν διάρκεια κατοίκησης του χώρου από το τέλος του 1ου έως και τον 4ο αι. μ.Χ. Οι τοίχοι που έχουν πρόσοψη στην οδό έχουν μεγάλα ανοίγματα εξόδου σε αυτήν. Στη δε νότια πλευρά της βρέθηκε κατά χώραν τμήμα από μακρύ λίθινο κατώφλι, μήκ. 1,17, πλ. 0,50 και πάχ. 0,13 μ. Είναι χαρακτηριστικό ότι φέρει καθόλο το μήκος του αυλάκι που χρησιμοποιείται για συρόμενα ξύλινα φύλλα θύρας σε tabernae, δηλαδή εμπορικά καταστήματα ή εργαστή-

24. Α.Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Α΄, Αθήνα 1955, σ. 88.

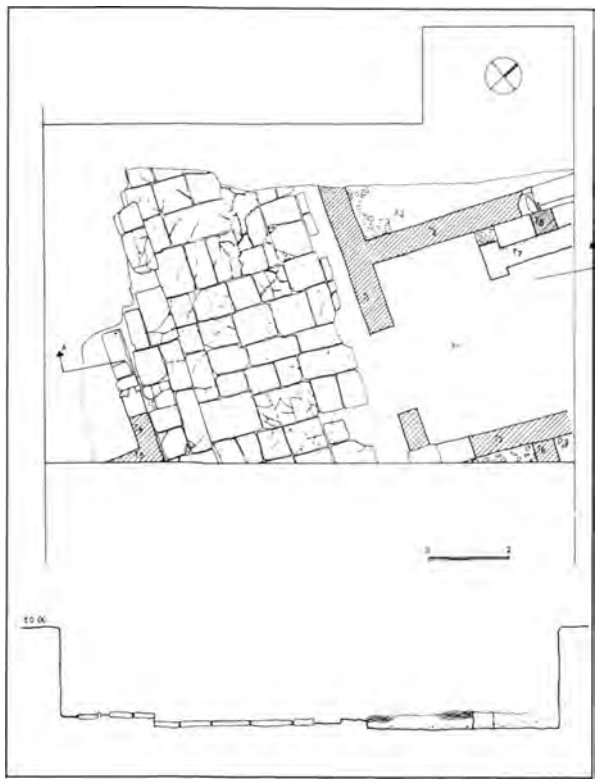
25. Κ. Θεοχαρίδου, Συμβολή στη μελέτη της παραγωγής οικοδομικών κεραμικών προϊόντων στα Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Χρόνια, ΔΧΑΕ ΙΓ΄ (1988), σ. 98.

26. Παπαποστόλου, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 313. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 213-215.

27. ΑΕΜΘ 2 (1988), σ. 161-171.

28. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 82.

29. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 47.

Σχέδ. 16. Πάτρα. Οδός Κανακάρη 176 και Φιλοποίμενος. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

ρια ανοικτά στο δρόμο, γεγονός που συνηγορεί στην άποψη ότι βρισκόμαστε σε εμπορικό τμήμα της αρχαίας πόλης[30].

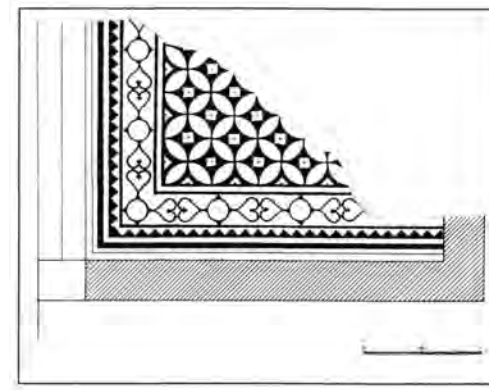
Τα αποκαλυφθέντα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Οδός Χαραλάμπη 10 και Γεωργίου Ρούφου (αριθ. 45)

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 2,60 μ. περίπου από την οδό Γεωργίου Ρούφου αποκαλύφθηκαν τμήματα χώρων και τοίχων ρωμαϊκού κτιρίου που φαίνεται να ήταν σε χρήση από τα πρώιμα έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια με επισκευές και προσθήκες που δεν απέχουν χρονικά πολύ μεταξύ τους.

Οι τοίχοι είναι χυτής τοιχοποιίας και οι όψεις τους διαμορφώνονται είτε κατά το opus quasi reticulatum είτε με εναλλασσόμενες ζώνες από σειρές λίθων, οπτοπλίνθων ή κεραμιδιών (Πίν. 67 β).

Ιδιαίτερα φροντισμένες είναι οι όψεις των Τ7, Τ8, Τ10,

Σχέδ. 17. Πάτρα. Οδός Χαραλάμπη 10 και Γ. Ρούφου. Ψηφιδωτό δάπεδο δεξαμενής.

οι οποίες φέρουν τοιχογραφίες με γεωμετρική διακόσμηση. Η καλύτερα διατηρημένη είναι αυτή της ανατολικής όψης του Τ8, όπου το διακοσμητικό μοτίβο είναι το γεωμετρικό σχήμα του ρόμβου εγγεγραμμένο σε ορθογώνιο. Τα περιγράμματα του ορθογωνίου και του ρόμβου σχηματίζονται με ταινία ερυθρού χρώματος πάνω σε λευκό βάθος, ενώ στο μελανό εσωτερικό του ρόμβου εγγράφεται λευκός κύκλος. Στους υπόλοιπους τοίχους διατηρούνται τμήματα των τοιχογραφιών με την ίδια διακόσμηση ή κάθετες και οριζόντιες μελανές και ερυθρές ταινίες σε λευκό βάθος.

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα ρηχής ορθογώνιας δεξαμενής, εσωτ. διαστ. 1,70×2,60 μ., που εκτείνεται προς Α. κάτω από το οδόστρωμα. Τα τοιχώματά της, πλ. 0,40 και σωζ. ύψ. 0,50 μ., είναι κτιστά και επενδεδυμένα με λεπτές πλάκες λευκού μαρμάρου, όπως ακριβώς και οι δύο βαθμίδες καθόδου σε αυτή που βρίσκονται στη βόρεια πλευρά της. Το δάπεδό της είναι ψηφιδωτό με γεωμετρική διακόσμηση συμπλεκόμενων κύκλων που σχηματίζουν τετράφυλλα και που στο κέντρο τους κοσμούνται με ρομβοειδές κόσμημα που σχηματίζεται από κατά κορυφήν τοποθετημένα τετράγωνα. Το κεντρικό μοτίβο πλαισιώνεται από ταινίες που διακοσμούνται με βαθμιδωτά τρίγωνα και αλυσίδα από ζεύγη αντωπών καρδιόσχημων φύλλων που συνδέονται μεταξύ τους με κύκλους (Σχέδ. 17· Πίν. 67 γ).

Τα κτιριακά αυτά λείψανα σχετίζονται προφανώς με τα αποκαλυφθέντα στο προς Δ. όμορο οικόπεδο της οδού Γεωργίου Ρούφου 18-20[31] και πρέπει όλα μαζί να ανήκουν σε σημαντικό ρωμαϊκό κτίριο ιδιωτικού χαρακτήρα.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν στα ανώ-

30. Παπαποστόλου, ό.π. (υποσημ. 22).

31. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 226.

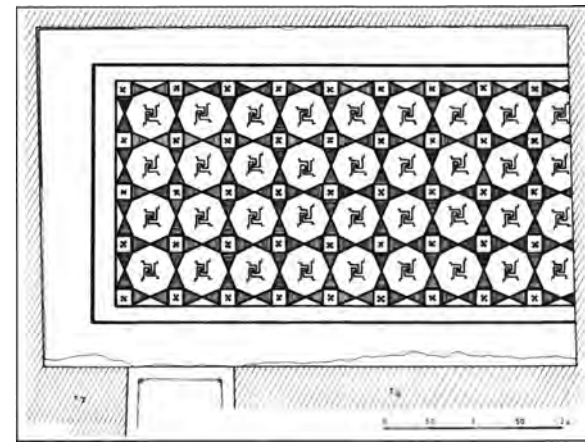
τερα στρώματα λείψανα τοίχων και κεραμική της μεσαιωνικής περιόδου.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Λόντου 37 (οικόπεδο Κλαουδάτου) (αριθ. 46)

Η ανασκαφή έφερε στο φως τμήμα κτιρίου ύστερων ρωμαϊκών χρόνων από το οποίο σώθηκε ακέραιος ένας χώρος και τμήματα δύο άλλων μικρότερων (Πίν. 67 δ). Το δάπεδο του ορθογώνιου χώρου του οποίου οι διαστάσεις είναι 5,95×3,80 μ., καταλαμβάνει ψηφιδωτό με γεωμετρική παράσταση για την κατασκευή της οποίας χρησιμοποιήθηκαν άσπρες, μαύρες και κόκκινες ψηφίδες. Η κεντρική παράσταση αποτελείται από κανονικά οκτάγωνα διατεταγμένα σε σειρές και στήλες που περιβάλλονται κυκλικά από οκτώ τρίγωνα στα οποία η χρήση κυρίως των κόκκινων ψηφίδων κάνει έντονη την παρουσία τους σαν πλαίσιο των οκταγώνων. Οι ενδιάμεσες επιφάνειες διαμορφώνονται σε τετράγωνα στο εσωτερικό των οποίων δημιουργείται ζατρίκιο με μαύρες ψηφίδες. Στο κέντρο κάθε οκταγώνου υπάρχει μαίανδρος με αγκαθωτά άκρα. Μία λωρίδα, πάχ. 0,04 μ. με μαύρες ψηφίδες και άλλη μία όμοιου πάχους σε απόσταση 0,16 μ. ορίζουν το περίγραμμα της κεντρικής παράστασης. Το φόντο της παράστασης αποδίδεται με λευκές ψηφίδες. Στο υπόστρωμα του ψηφιδωτού ανήκουν δύο στρώσεις. Η ανώτερη, πάχ. 0,03 μ., είναι κατασκευασμένη από σκληρή πορτσελάνα και η κατώτερη, πάχ. 0,09 μ., είναι κατασκευασμένη με χαλίκια, κομμάτια από μικρά κεραμίδια και κόκκινο κουρασάνι. Προσπάθεια για την αποκόλληση του ψηφιδωτού από το αρμόδιο συνεργείο της Εφορείας, λόγω της σκληρότητας των υλικών, δεν κατέστη δυνατόν να πραγματοποιηθεί με αποτέλεσμα μετά και από σύμφωνη γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Νοτιοδυτικής Ελλάδος (αριθ. πρωτ. 3\4.4.96) «να καταχωθεί ολόκληρο το σύνολο με υγιές υλικό και να παραμείνει στα θεμέλια της οικοδομής».

Το ψηφιδωτό (Σχέδ. 18) είναι αξιόλογο όχι μόνο διότι αποκαλύφθηκε σε εξαιρετικά καλή κατάσταση, αλλά και για τη σπανιότητα της παράστασής του. Από ό,τι φαίνεται από τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία είναι μοναδικό όσον αφορά στη θεματογραφία για τα δεδομένα της Πάτρας. Φαίνεται επίσης ότι συνεχίζεται προς Α. αλλά ο μεταγενέστερος τοίχος Γ περιόρισε τον αρχικό χώρο στο σημείο αυτό. Οι τοίχοι ΤΑ, ΤΒ και ΤΔ, σύγχρονοι μεταξύ τους, χτισμένοι κατά το opus testaceum ορίζουν το χώρο του ψηφιδωτού δαπέδου. Σε όλη την έκταση του ΤΑ και μέχρι το ύψος των 0,50 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του ψηφιδωτού, υπήρχε ορθομαρμάρωση, όπως μαρτυρούν και οι οπές, διαμ. 0,035-0,04 μ. σε τακτές αποστάσεις οι οποίες

Σχέδ. 18. Πάτρα. Οδός Λόντου 37. Ψηφιδωτό δάπεδο.

προφανώς χρησιμοποιήθηκαν για την τοποθέτηση-προσήλωση των πλακών. Ομοίως ο ΤΑ σε όλο του το μήκος και μέχρι το ύψος των 0,50 μ. διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Ένα δεύτερο τμήμα ψηφιδωτού βρέθηκε στο Χ3, ο οποίος αποτελούσε χώρο εισόδου προς το Χ1, όπως αποδεικνύεται από το κατώφλι, συνολ. μήκ. 1,20 μ., που είχε τοποθετηθεί μεταξύ των τοίχων ΤΔ-ΤΖ.

Ο μικρός χώρος Χ2, εσωτ. διαστ. 0,95×0,45 μ. στα ανατολικά του Χ1, καλυπτόταν με ψηφιδωτό δάπεδο που βρισκόταν σε κατά 0,15 μ. ψηλότερο επίπεδο επιφάνειας από αυτό του Χ3. Πρόκειται για 19 σειρές άσπρων ψηφίδων, ενώ προς Α. διακρίνεται μια ταινία, πάχ. 0,02 μ. με μαύρες ψηφίδες.

Οδός Μαραθώνος 8-10 (οικόπεδο Τσούλου) (αριθ. 47)

Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κατασκευή με αργούς λίθους, κομμάτια κεραμίδων και τούβλων, της οποίας οι προς Ν. πλευρές είναι παράλληλες μέχρι το μήκος των 2,50 μ. Διακρινόταν η αρχή καμπύλης στο άνω εσωτερικό τμήμα και των δύο πλευρών, οι οποίες απέχουν μεταξύ τους κατά 0,90 μ. ενώ το ύψος τους σώζεται μέχρι τα 0,30 μ. Υλικά από το ίδιο κτίσιμο στο εσωτερικό της κατασκευής μάς επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μεγάλο αποχετευτικό υπόνομο του οποίου έπεσε η οροφή που ήταν καμαρωτή. Βρέθηκαν όστρακα ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Οδός Εϋνάρδου 14-16 (οικόπεδο Σπηλιωτόπουλου) (αριθ. 48)

Στην ανώτερη φάση της ανασκαφής ανήκουν λείψανα βυζαντινών χρόνων. Πρόκειται για τον ΤΑ που αποκαλύ-

φθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. και διαστάσεις 2,50×0,60×0,80 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κατασκευή κυκλικής κάτοψης, διαμ. 1,30 μ., της οποίας η χρήση δεν καθορίστηκε διότι είναι κατεστραμμένη στο μεγαλύτερο τμήμα της. Ύψος περιμετρικού τοίχου 0,20 μ., πάχος 0,50 μ.

Το κέντρο του οικοπέδου διέσχιζε τοίχος ύστερων ρωμαϊκών χρόνων χτισμένος κατά το opus mixtum με αργούς λίθους και άφθονο κίτρινο κουρασάνι, με κατεύθυνση Β.-Ν. και διαστάσεις 4,50×0,50×0,80 μ. Σε δύο σημεία του υπήρχαν προσθήκες σε ύψος, που έγιναν τα βυζαντινά χρόνια.

Οδός Κορίνθου 324 (οικόπεδο Παπαχατζή) (αριθ. 49)

Έγινε γενική εκσκαφή σε όλη την έκταση του οικοπέδου και σε βάθος 3,20 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου, η οποία παρακολουθήθηκε από αρμόδιους της Υπηρεσίας, χωρίς ευρήματα, κινητά ή ακίνητα, και χώματα εντελώς καθαρά. Είναι αξιοσημείωτο ότι στη νότια παρειά του οικοπέδου, σε βάθος 1,40 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου (οδός Κορίνθου), αποκαλύφθηκε η βόρεια όψη τοίχου, ακριβώς στο όριο της μεσοτοιχίας με το προς Δ. όμορο οικόπεδο, τον οποίο παρακολουθήσαμε σε μήκος 4 μ. Ήταν χτισμένος κατά το opus testaceum και τη συνέχειά του θα συναντήσουμε και κατά την ανασκαφή της προς Ν. όμορης οικίας.

Στο ίδιο ακριβώς βάθος από την επιφάνεια του δρόμου και κατά μήκος της δυτικής παρειάς παρακολουθήσαμε και δεύτερο τοίχο σε μήκος 7 μ. χτισμένο κατά τον ίδιο τρόπο. Και οι δύο τοίχοι, των οποίων το ύψος ξεπερνούσε το 1 μ., παρέμειναν σε κατάχωση.

Οδός Βότσαρη 8 (οικόπεδο Μπερερή) (αριθ. 23)

Στο οικόπεδο παρακολουθήθηκαν εργασίες υποστήριξης των προς Β. και Δ. όμορων οικιών. Σε απόσταση 3,75 μ. από τη βορειοδυτική γωνία, σε βάθος 1,30 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου, και κατά τη διάρκεια υποθεμελίωσης της προς Β. όμορης οικοδομής, αποκαλύφθηκε λιθόστρωτο, διαστ. 1,50×2 μ. με λίθινες πλάκες[32]. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου σε μια δεύτερη υποθεμελίωση, εντοπίστηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, κατεύθυνσης ΝΔ.-ΒΑ., διαστ. 2×0,60×2 μ., ο οποίος φαινόταν να είναι οργανικά δεμένος με άλλο τοίχο προς το άσκαφο τμήμα του οικοπέδου.

32. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 141.

Οδός Κανακάρη 224 (οικόπεδο Κετσογιάν) (αριθ. 50)

Κατά τη διάρκεια της γενικής εκσκαφής στο μέσον περίπου της μακράς νότιας πλευράς του οικοπέδου και σε βάθος 1,45 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, αποκαλύφθηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων με κατεύθυνση Α.-Δ. Το μήκος του παρακολουθήσαμε μέχρι τα 6,20 μ. προς Δ., ενώ συνεχίζεται και κάτω από το πεζοδρόμιο προς Α. Το πλάτος του αποκαλύφθηκε μέχρι τα 0,48 μ., ενώ συνεχίζεται και κάτω από την προς Ν. όμορη οικοδομή. Είναι χτισμένος κατά το opus reticulatum σε όλη την έκταση της προς Β. όψης του. Σε τομή που έγινε με σκοπό τη διαπίστωση του βάθους του φτάσαμε μέχρι το βάθος των 2,65 μ. ενώ από το επίπεδο αυτό και κάτω από το υπέδαφος ανέβλυζε νερό. Ο τοίχος παρέμεινε σε κατάχωση στα θεμέλια της οικοδομής.

Οδός Νικήτα 45 (αριθ. 31)

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοπέδου, παρακολουθήθηκαν τρεις υποθεμελιώσεις των οποίων το βάθος έφθασε το 1,25 μ. από το επίπεδο του δρόμου.

Υποθεμελίωση 1. Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τάφος, διαστ. 0,60×0,50×0,50 μ., ενώ συνεχίζεται προς ΝΔ., κάτω από την όμορη οικοδομή. Από το εσωτερικό του προήλθε πλάι σε σκελετό ενήλικα με το κρανίο στα ανατολικά, ο οποίος ανασκάφηκε μέχρι το ύψος του στέρνου, πήλινο ακέραιο αγγείο ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Μετά την απομάκρυνση του τάφου και σε χαμηλότερο κατά 0,40 μ. επίπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., διαστ. 0,85×0,40 μ., ο οποίος ήταν χτισμένος με μεγάλες στρογγυλές πέτρες και χώμα.

Υποθεμελίωση 2. Σε βάθος 1,70 μ. από την επιφάνεια του δρόμου και σε όλη την έκταση της υποθεμελίωσης αποκαλύφθηκε στρώμα με πήλινες πλάκες και κομμάτια τούβλων μέσα σε παχιά στρώση από σκληρό κουρασάνι.

Υποθεμελίωση 3. Στο ίδιο βάθος με αυτό της υποθεμελίωσης 2, αποκαλύφθηκε αγωγός ρωμαϊκών χρόνων μήκ. 1,90 μ. Πρόκειται για πήλινους σωλήνες κυλινδρικής διατομής, διαμ. 0,18 μ. προφανώς για τη μεταφορά πόσιμου νερού. Οι σωλήνες ήταν τοποθετημένοι σε παχιά στρώση υδραυλικής αμμοκονίας και καλύπτονταν επιπλέον με πήλινες πλάκες προφανώς για την ενίσχυση των εξωτερικών του τοιχωμάτων και την προστασία του. Ανατολικά του αγωγού αποκαλύφθηκε στρώμα, διαστ. 0,95×0,60× 0,10 μ., κατασκευασμένο με κομμάτια από πήλινες πλάκες τοποθετημένες μέσα σε παχιά στρώση από κουρασάνι.

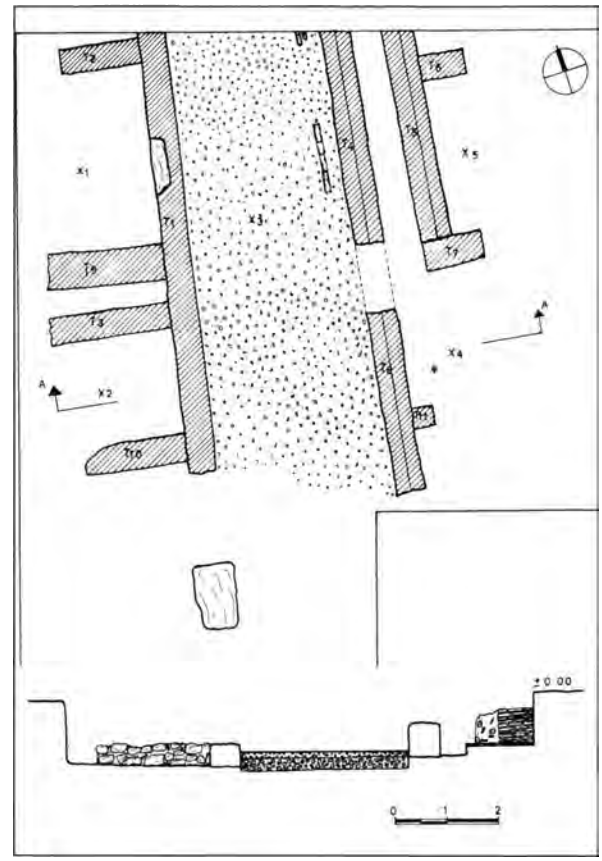
Οδός Ερενστρώλε 49 (αριθ. 51)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε δρόμος ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος το διέσχιζε κατά το μήκος του με

κατεύθυνση Β.-Ν. και κλίση προς Ν. (Σχέδ. 19). Αποκαλύφθηκαν και οι δύο παρόδιοι τοίχοι Τ1 και Τ4 με διαστάσεις 11,50×0,53×0,69 και 9,52×0,60×0,38 μ., αντίστοιχα, οι οποίοι ήταν σύγχρονοι και χτισμένοι με αργούς λίθους, χαλίκια, κομμάτια κεραμιδιών και σκληρό κίτρινο κουρασάνι. Το πλάτος του δρόμου ήταν 3-3,50 μ. Από τη στρωματογραφική τομή εκτός από το άνω στρώμα δρόμου, το οποίο είχε καταστραφεί από μεταγενέστερο κτίριο των αρχών του αιώνα, προέκυψε το δεύτερο στρώμα, πάχ. 0,15 μ. κατασκευασμένο με ψιλά χαλίκια, θραύσματα κεραμιδιών και όστρακα, πάνω στο οποίο αποκαλύφθηκε σε μικρό μήκος (1 και 0,20 μ. αντίστοιχα σε δύο τμήματα) πήλινος αγωγός κυλινδρικής διατομής προφανώς για τη μεταφορά πόσιμου νερού. Το κατώτερο στρώμα του δρόμου είχε πάχος 0,25 μ. και αποτελούνταν από μεγάλα κεραμίδια, κροκάλες, χώμα και όστρακα. Τρία τουλάχιστον παρόδια κτίσματα αποκαλύφθηκαν, όπως προκύπτει από τους τέσσερις ανασκαφέντες χώρους, εκατέρωθεν του δρόμου. Στον έναν από αυτούς βρέθηκε ψηφιδωτό δάπεδο, για την αποκάλυψη του οποίου έγινε ανασκαφή σε τμήμα του ακάλυπτου, αποσπασματικά διατηρημένο. Πάνω σε πλαίσιο με λευκές ψηφίδες υπήρχαν ρόμβοι και αστερίσκοι με μαύρες ψηφίδες. Από τα κινητά ευρήματα σημειώνουμε 16 χάλκινα νομίσματα, μια πήλινη αρτόσχημη αγνύθα και δύο λυχνάρια υστερορωμαϊκής περιόδου.

Η ανασκαφή περιορίστηκε στο βόρειο μισό του οικοπέδου, ενώ στο νότιο, λόγω στενότητας χώρου και κυρίως λόγω επικινδυνότητας των όμορων πλινθόκτιστων κτισμάτων των αρχών του αιώνα, δεν συνεχίστηκε.

Την ανασκαφή παρακολούθησε η έκτακτη αρχαιολόγος Μαρία Νικολοπούλου.

Σχέδ. 19. Πάτρα. Οδός Ερενστρώλε 49. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

Οδός Παντοκράτορος 27 (οικόπεδο Τζελέπη) (αριθ. 18)

Παρακολουθήσαμε τέσσερις υποθεμελιώσεις κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του οικοπέδου, που έγιναν για τη στήριξη της προς ΒΑ. όμορης οικοδομής, και μέχρι το βάθος των 3,50 μ. από την επιφάνεια του δρόμου. Κτιστός τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ. αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,80 μ. περίπου από το παραπάνω επίπεδο στην υποθεμελίωση που έγινε σε απόσταση 9,30 μ. από το σημείο της οικοδομικής γραμμής της νοτιοανατολικής γωνίας. Η κάλυψη γινόταν με μονόλιθο Αστακού, πάχ. 0,30 μ. Τα πλαϊνά τοιχώματα ήταν χτισμένα με οπτοπλίνθους, ενώ είχε εσωτερικό πλάτος 0,75 μ. Χωρίς σκελετό και κτερίσματα (βλ. και σ. 209).

Οδός 12ου Συντάγματος, Έργα ΔΕΗ (αριθ. 52)

Επί της παραπάνω οδού και σε όλο της το μήκος, παρακολουθήσαμε σκάμματα που έγιναν από τη ΔΕΗ. Το πλάτος των τάφρων περιοριζόταν στα 0,50 μ., ενώ το βάθος τους δεν ξεπερνούσε τα 0,80-1 μ.

Συμβολή των οδών 12ου Συντάγματος και Γεωργίου ιερέως

Αποκαλύφθηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, διαστ. 0,50×0,65×1,04 με κατεύθυνση Β.-Ν. Μεταξύ θεμελίου και ανωδομής υπήρχε πατούρα, πλ. 0,10 μ. Ο τοίχος χτισμένος κατά το opus reticulatum και στις δύο πλευρές του θα πρέπει να αποτελεί τμήμα ταφικού περιβόλου, ο οποίος είχε εντοπιστεί παλαιότερα στην περιοχή.

Οδός 12ου Συντάγματος 65

Σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου αποκαλύφθηκε τοίχος χτισμένος με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων κατά το opus testaceum, με κατεύθυνση Α.-Δ. που

έτεμνε εγκάρσια την τάφρο και προχωρούσε σε βάθος. Αποκαλυφθείσες διαστάσεις 0,45×0,55×0,45 μ. Μεταξύ της ανωδομής και του θεμελίου βρέθηκε αναβαθμός, πλ. 0,10 μ.[33].

Οδός 12ου Συντάγματος 69

Παρόμοιος με τον προηγούμενο, αποκαλύφθηκε και νέος τοίχος σε βάθος 0,80 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου. Είχε κατεύθυνση Α.-Δ., διαστάσεις 0,40×0,45×0,25 μ., και ήταν χτισμένος κατά το opus reticulatum.

Οδός 12ου Συντάγματος 60 μέχρι και 12ου Συντάγματος 42

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του δρόμου σχεδόν σε όλο το μήκος του σκάμματος και σε βάθος 0,60 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου συναντήσαμε τοίχο που βαίνει παράλληλα με το δρόμο. Το μήκος του παρακολουθήσαμε μέχρι τα 52 μ. ενώ σε τομή που έγινε διαπιστώσαμε ότι το ύψος του ξεπερνούσε τα 0,80-1 μ. Η προς Β. όψη του τοίχου ήταν χτισμένη κατά το opus reticulatum με κόκκινο κουρασάνι.

Ο παραπάνω τοίχος εκτός από δύο-τρία σημεία του, που χρειάστηκε να «κοπεί» για τις ανάγκες του έργου, παρέμεινε σε κατάχωση[34].

Οδός Μπουμπουλίνας και Ηρωδίωνος

Στο οικόπεδο, συνολ. εμβαδού 40,72 μ., έγινε γενική εκσκαφή μέχρι το βάθος των 0,60 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου. Δεν εντοπίσαμε όστρακα. Λόγω επικινδυνότητας των όμορων οικοδομών αφ' ενός και αφ' έτέρου λόγω του ότι από το υπέδαφος ανέβλυζε νερό δεν επιμείναμε για τη συνέχιση τομής σε μεγαλύτερο βάθος.

Οδός Αλ. Υψηλάντου 241

Η γενική εκσκαφή στο οικόπεδο έφθασε σε βάθος το 1,20 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου. Τομή έγινε στο κέντρο του οικοπέδου και σε συνολικό βάθος 2,65 μ. από το δρόμο. Δεν εντοπίστηκαν όστρακα. Χώματα καθαρά.

Οδός Γούναρη και Μπουκαούρη

Έγινε γενική εκσκαφή σε όλη την έκταση του οικοπέδου σε βάθος 4 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου. Στο κέντρο του οικοπέδου έγινε μικρή τομή, διαστ. 1,50×0,90×0,55 μ. Χώματα καθαρά.

Οδός Ακτής Δυμαίων - Οικοτροφείο Μέριμνα

Σε εκσκαφή για ανεύρεση κρυμμένου θησαυρού βορειοανατολικά του ήδη υπάρχοντος κτιρίου ανοίχτηκε τάφρος, διαστ. 5×1×1,60 μ., στο καλλιεργημένο έδαφος. Το χώμα ήταν καθαρό με ελάχιστα κομμάτια κεραμίδων, χωρίς άλλες ενδείξεις. Στο παραπάνω βάθος ανέβλυζε νερό από το υπέδαφος.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Σατωβριάνδου 51 (οικόπεδο Δημ. Βασιλόπουλου) (αριθ. 53)

Πρόκειται για μικρού πλάτους οικόπεδο (6 μ.), όπου ερευνήθηκε τμήμα του βόρειου νεκροταφείου, το οποίο όμως στο σημείο αυτό δεν διατηρούνταν καλά. Σώθηκαν τμήματα τεσσάρων περιβόλων ορθογώνιας κάτοψης, όπου οι τοίχοι τους ήταν χτισμένοι με πρόχειρα υλικά. Μέσα και έξω από αυτούς υπήρχαν διάσπαρτα υπολείμματα τάφων κεραμοσκεπών και κιβωτιόσχημων, οι οποίοι είχαν διαταραχθεί και αλλοιωθεί εξαιτίας των μεταγενέστερων επεμβάσεων στο χώρο και συγκεκριμένα εξαιτίας της παρουσίας μεγάλου βόθρου της σύγχρονης οικίας. Περισυνελέγησαν ελάχιστα κτερίσματα. Στο προς Α. όμορο οικόπεδο είχε ερευνηθεί ένα αξιόλογο τμήμα του βόρειου νεκροταφείου[35].

Οδός Κανακάρη 93 (οικόπεδο Ά. και Σπ. Μπάμπη)

Στη βόρεια μεσοτοιχία βρέθηκαν τοξοειδή ανοίγματα (στοές) νεότερων χρόνων και λόγω αρμοδιότητας επελήφθη η 2η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων. Παρόλο που οι εκσκαφικές εργασίες έφθασαν σε βάθος 4 μ. από την επιφάνεια της σύγχρονης οδού, δεν εντοπίστηκαν αρχαιότητες.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

33. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 118· 47 (1992): Χρονικά, σ. 130.

34. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 118.

35. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 372-373.

Οδός Πουκεβίλ 32 (αριθ. 54)

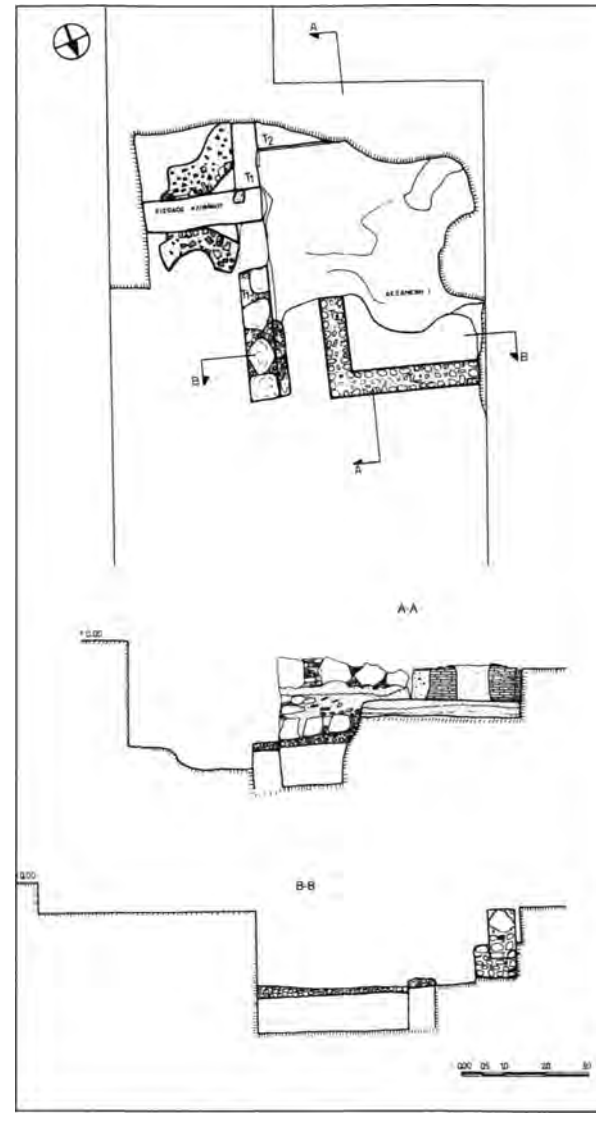
Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά λείψανα τοίχων χωρίς σχέση μεταξύ τους, ενώ τομές διερευνητικές που έγιναν για το σκοπό αυτό δεν απέδωσαν όστρακα (Σχέδ. 20). Αναφέρουμε περιγραφικά δύο τοίχους Τ3-Τ4 οι οποίοι εντοπίστηκαν στο βορειοδυτικό μισό του οικοπέδου. Το πλάτος τους δεν ξεπερνούσε τα 0,55 μ. ενώ το μήκος τους ήταν 2,30 και 3,47 μ. αντίστοιχα. Πιθανώς έχουν σχέση με ταφικό περίβολο προγενέστερης εποχής, αφού η θέση του οικοπέδου βρίσκεται στον πυρήνα του βόρειου νεκροταφείου της Πάτρας των ελληνιστικών χρόνων.

Νεότερη είναι η γωνία των τοίχων Τ1-Τ2 οι οποίοι ανήκουν σε δεξαμενή και έχουν διαστάσεις 6,40×0,60 και 1,97×0,68×0,62 μ., αντίστοιχα. Είναι χτισμένοι με κεραμίδια, πέτρες διαφόρων μεγεθών και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Ο Τ1 είναι κατεστραμμένος σε αρκετά μεγάλο μήκος. Στο ανατολικό του τμήμα σωζόταν επίχρισμα από κουρασάνι. Στη δεξαμενή ανήκουν τέσσερα αλλεπάλληλα δάπεδα με κόκκινο κουρασάνι το πάχος των οποίων από πάνω προς τα κάτω είναι 0,04, 0,03, 0,04 και 0,08 μ., ενώ κάτω από αυτά υπάρχει στρώση με στρογγυλές πέτρες.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε διάδρομος εισόδου κεραμικού κλιβάνου από την οποία σώζονταν οι δύο εσωτερικοί τοίχοι με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι δύο τοίχοι στρογγυλεύουν στην απόληξή τους προς Δ., ώστε να έχουν κυκλική μορφή. Είναι χτισμένοι με οπτοπλίνθους κατά το opus testaceum. Το γέμισμά τους είναι με κομμάτια κεραμίδων, ακόμη και στέγης, μικρές ποταμίσιες πέτρες ενώ χρησιμοποιήθηκε πηλός για συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι σώζονταν σε ύψος 0,90 μ., ενώ το πάχος τους έφθανε τα 0,95 μ. Μεταξύ των τοίχων εντοπίστηκαν έντονα καμένος πηλός και κομμάτια κεραμίδων που προφανώς χρησιμοποιήθηκαν για το αεροστεγές κλείσιμο της θύρας του. Το μεγαλύτερο τμήμα του κλιβάνου (θάλαμος θέρμανσης) εκτείνεται και κάτω από την προς Α. όμορη οικία και επομένως η ανασκαφή περιορίστηκε μόνο στον εντοπισμό και στη διαπίστωση της συνέχειάς του προς το σημείο αυτό.

Από τα κινητά ευρήματα σημειώνουμε 14 χάλκινα νομίσματα. Μετά από τη γενική εκσκαφή και από τα μπάζα, περισυνελέξαμε ασβεστολιθική επιτύμβια στήλη παραλληλόγραμμου σχήματος με αετωματική επίστεψη και κυμάτιο κάτω από την επίστεψη, η οποία όμως δεν σώζεται σε καλή κατάσταση. Σωζόμενο ύψος 0,94, πλάτος 0,39, πάχος 0,19, πλάτος επίστεψης 0,45, πάχος επίστεψης 0,23 μ. Από την επιγραφή, η οποία έχει καταστραφεί, σώζεται μόνον η κατάληξη ονόματος(;) - *CIIVS.*

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

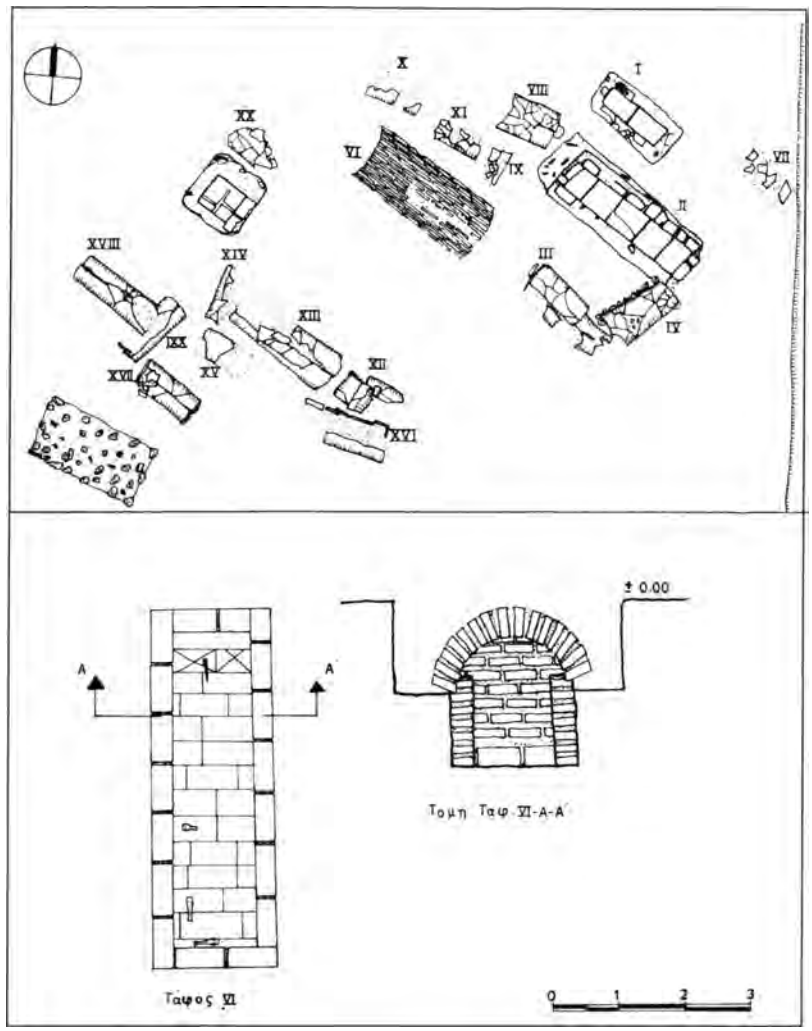

Σχέδ. 20. Πάτρα. Οδός Πουκεβίλ 32. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α και Β-Β.

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Βασιλειάδου 9 (αριθ. 55)

Αποκαλύφθηκε μέρος του νότιου νεκροταφείου της πόλης (Σχέδ. 21). Ερευνήθηκαν συνολικά 25 τάφοι (ενηλίκων και παιδικοί), από τους οποίους οι 21 ήταν κεραμοσκεπείς και οι τέσσερις κιβωτιόσχημοι, καθώς επίσης και ένα τεφροδόχο αγγείο. Βρέθηκαν σε δύο επίπεδα που κάλυπταν επίχωση από 0,50 έως 1,30 μ. Οι κατώτεροι τάφοι εδράζονταν στο φυσικό σκληρό κοκκινωπό κροκαλοπαγές έδαφος, που εντοπίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος

Σχέδ. 21. Πάτρα. Οδός Βασιλειάδου 9. Κάτοψη του νότιου νεκροταφείου, κάτοψη και τομή του τάφου VI.

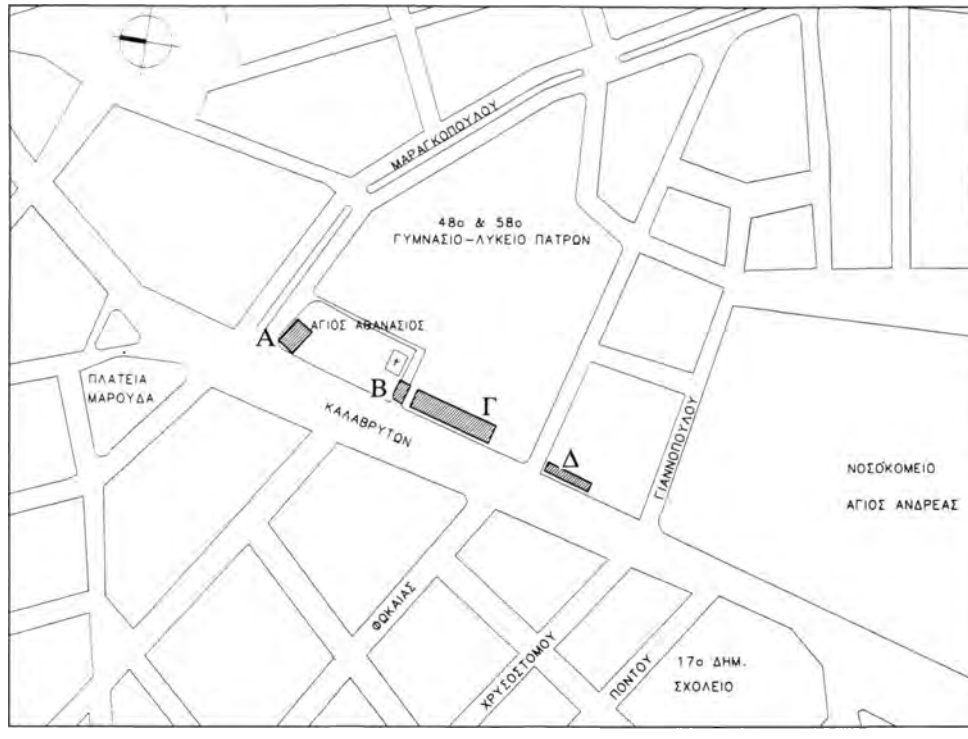
του οικοπέδου. Οι πυθμένες μερικών από τους τάφους αυτούς ήταν κεκλιμένοι και όχι οριζόντιοι. Οι σκελετοί τους γενικά δεν είχαν διατηρηθεί. Ένας από τους κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους (τάφος VI) είχε διατηρηθεί σε άριστη κατάσταση. Η καμαροσκεπής κάλυψή του από σειρές ακτινωτά τοποθετημένων οπτοπλίνθων εξωτερικά σφραγιζόταν με οριζόντια στρώση από χυτό υλικό (Πίν. 68 α). Εσωτερικά είχε δύο ζεύγη αντωπών κεραμίδων (Πίν. 68 β). Ο πυθμένας ήταν στρωμένος με ορθογώνιες πήλινες πλάκες, έφερε δε και προσκεφάλαιο (Πίν. 68 γ).

Από τα κτερίσματα που περισυνελέγησαν άξια μνείας είναι 50 περίπου χρωματιστά γυάλινα αγγεία, κυρίως σφαιρικά και λιγότερα πτηνόσχημα ή με άλλα σχήματα, πολλά όμως θραυσμένα. Δεν έλειψαν και οι πήλινες δακρυδόχοι, καθώς και λίγα ειδώλια και άλλα μεταλλικά μικροαντικείμενα, που χρονολογούνται γενικά από τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους και εξής. Βρέθηκαν και λίγα πήλινα στηρίγματα κλιβάνων (σφήνες).

Οδός Αγίων Σαράντα 12 (αριθ. 56)

Δεν εντοπίστηκαν τάφοι, όπως αναμενόταν, παρά το γεγονός ότι βρισκόμαστε πολύ κοντά σε ήδη ερευνημένο τμήμα του νεκροταφείου αυτού[36]. Αποκαλύφθηκε ένα τμήμα μικρού ορθογώνιου χώρου με τοίχους χτισμένους από πολύ πρόχειρα υλικά, που βρισκόταν περί το κέντρο

36. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 123· 42 (1987): Χρονικά, σ. 148.

Σχέδ. 22. Πάτρα. Οδός Καλαβρύτων (έργο 2ης ΔΕΚΕ). Γενικό τοπογραφικό σχέδιο των τομέων της ανασκαφής.

του οικοπέδου και προς την πλευρά του πεζοδρομίου, μικρά διάσπαρτα τμήματα στρωμάτων καταστροφής, καθώς επίσης ένα τμήμα αγωγού ύδρευσης αποτελούμενο από πήλινα κυλινδρικά μέλη. Παρακολουθήθηκε σε αρκετό μήκος (περί τα 8 μ.) και είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Αν οι κατασκευές αυτές δεν σχετίζονται με χρήσεις του νεκροταφείου, ανήκουν σε εγκατάσταση άλλης δραστηριότητας (εργαστηρίου;), που ιδρύθηκε στις παρυφές του, άποψη που θεωρείται πιθανότερη.

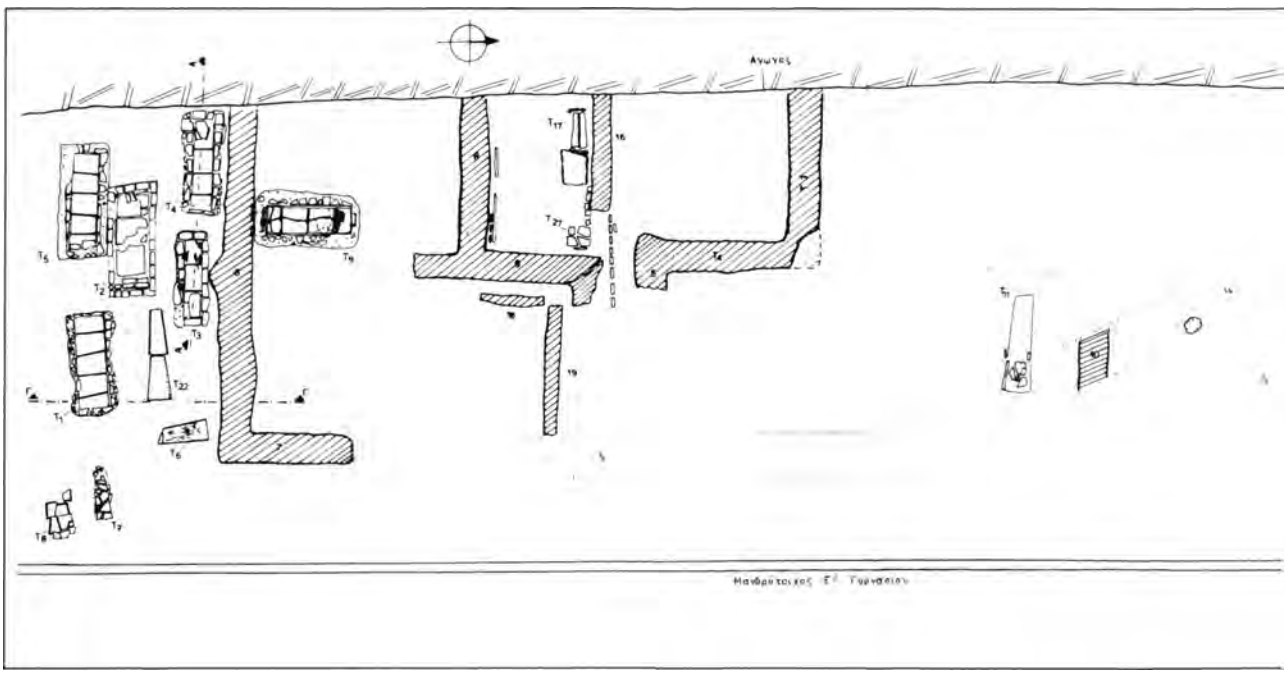
ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Καλαβρύτων - Έργα διαπλάτυνσης από τη 2η ΔΕΚΕ Πατρών (αριθ. 57)

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της οδού στο τμήμα της μεταξύ των οδών Μαραγκοπούλου και Γιαννοπούλου αποκαλύφθηκε ένα σημαντικό μέρος του νοτιοανατολικού νεκροταφείου της ρωμαϊκής Πάτρας, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και στα χριστιανικά χρόνια· για αυτό τμήματά του ερευνήθηκαν από την 6η ΕΒΑ Πατρών. Λόγω της μεγάλης έκτασης των σκαμμάτων, που είχαν συνολικά μήκος 150 μ. σε μία λωρίδα, μεγ. πλ. 10 μ., αλλά και για λόγους πρακτικούς και τεχνικής φύσεως η ανασκαφή[37] χωρίστηκε σε τέσσερις τομείς, τους Α, Β, Γ, Δ, όπως αυτοί σημειώνονται στο γενικό τοπογραφικό σχέδιο (Σχέδ. 22).

Τομέας Α. Πρόκειται για το τμήμα στη γωνία των οδών Μαραγκοπούλου και Καλαβρύτων. Εδώ το σκάμμα δεν έβαινε παράλληλα με την οδό Καλαβρύτων, όπως τα υπόλοιπα, αλλά κάθετα σε αυτήν εισχωρώντας προς Α. κατά 30 μ. μέσα στην οδό Μαραγκοπούλου. Η ανασκαφή είχε περισσότερο διερευνητικό χαρακτήρα και αποσκοπούσε στο να διαπιστωθεί αν το νεκροταφείο εκτείνεται προς την κατεύθυνση αυτή. Πραγματοποιήθηκαν έξι δοκιμαστικές τομές που έφθασαν σε βάθος μέχρι 1,50 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Αποκαλύφθηκαν σποραδικά μικρά στρώματα καταστροφής και πενιχρά τοιχάρια των πολύ ύστερων ρωμαϊκών ή των πρώιμων βυζαντινών χρόνων, συγκεντρωμένα κυρίως στο δυ-

37. Στην ανασκαφή βοήθησαν οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι Σοφία Κασκαντίρη και Σταματία Μπουρνάκα. Τα σχέδια οφείλονται στον ωρομίσθιο σχεδιαστή Γιάννη Γατσούλη.

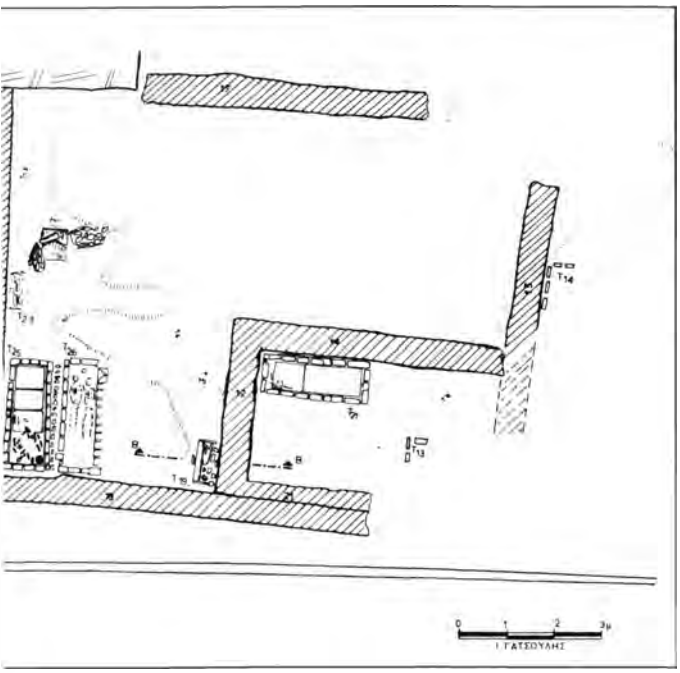
Σχέδ. 23. Πάτρα. Οδός Καλαβρύτων (έργο 2ης ΔΕΚΕ). Κάτοψη της ανασκαφής στον τομέα Γ.

τικό μέρος του σκάμματος, δηλαδή προς την οδό Καλαβρύτων. Στο σημείο αυτό η παρουσία ενός τοίχου επιμελέστερης μορφής με κατεύθυνση Β.-Ν. φαίνεται ότι οριοθετούσε το προς Α. πέρας του νεκροταφείου. Ο τοίχος αυτός ανήκει στα ευρήματα του τομέα Β, τα οποία ερευνήθηκαν από την 6η ΕΒΑ.

Τομέας Β. Βρίσκεται μπροστά από το ναό του Αγίου Αθανασίου και κυρίως ερευνήθηκε από την 6η ΕΒΑ. Εκτός της ύπαρξης περιβόλων και χριστιανικών τάφων, ο χώρος παρουσιάζει και ένα επιπλέον ενδιαφέρον μαρτυρώντας μια συνέχεια της χρήσης του, όπως μας δηλώνει η παρουσία του σημερινού ναού του Αγίου Αθανασίου, καθώς και παλαιότερη φάση του. Αυτή η παλαιότερη οικοδομική φάση του ναού πατούσε πάνω σε ρωμαϊκό θάλαμο με κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους. Ερευνήθηκαν και τάφοι της ρωμαϊκής εποχής μεμονωμένοι κεραμοσκεπείς, που εντοπίστηκαν σε δοκιμαστικές τομές. Από τις τομές αυτές προέρχονται και τέσσερα πήλινα στηρίγματα κλιβάνου σε σχήμα πυραμίδας που άνω δεν λήγουν σε οξεία κορυφή αλλά σε τετράπλευρη επιφάνεια. Διαστάσεις: ύψος 0,13, πλάτος 0,09, πάχος 0,09 μ. (Πίν. 69 α).

Τομέας Γ. Βρίσκεται μεταξύ των οδών Σμύρνης και Φωκαίας, εμπρός από το χώρο του σχολικού συγκροτήματος 5ου Γυμνασίου και Λυκείου (Σχέδ. 23). Το τμήμα αυτό του νεκροταφείου ήταν οργανωμένο σε ορθογώνιους περιβόλους τοποθετημένους κατά παράταξη σε ένα μακρό άξονα με κατεύθυνση Β.-Ν. Εσωτερικά διαιρούνταν σε μικρότερους χώρους. Βρέθηκαν σε βάθος 0,80-1 μ. περίπου από το σημερινό έδαφος και τους όριζαν τοίχοι χτισμένοι από αργούς λίθους και παχύ κουρασάνι ως συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι είχαν πλάτος κυμαινόμενο από 0,50 έως 0,65 μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,15-1,30 μ.

Οι περίβολοι δεν βρέθηκαν ολόκληροι, αλλά εκτείνονταν προς Δ., έξω από το όριο του σκάμματος, όπου σήμερα υπάρχει σύγχρονος τσιμεντένιος αγωγός. Αρκετά ολοκληρωμένη μορφή παρουσιάζει ο βορειότερος από τους περιβόλους με εσωτερικές διαστάσεις 10,50×8 μ. Στη βορειοανατολική εσωτερική γωνία δημιουργείται ένας μικρότερος χώρος, διαστ. 5×2,70 μ. Τάφοι υπήρχαν και εκτός περιβόλων μεμονωμένοι ή κατά συστάδες. Ερευνήθηκαν συνολικά 26 τάφοι, από τους οποίους οι 16 ήταν κτιστοί κιβωτιόσχημοι και οι 10 κεραμοσκεπείς. Πολλοί ήταν είτε συλημένοι είτε ημικατεστραμμένοι και σε ελάχιστες των περιπτώσεων έσωζαν και τις καλύψεις τους. Όσοι κιβωτιόσχημοι διατηρήθηκαν καλύτερα είχαν τοιχώματα με επιμελημένη μορφή από επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων και πυθμένα από πήλινες πλάκες με προσκεφάλαιο. Περισυνελέγησαν ποικίλα αντικείμενα, που ήταν κτερίσματα στους τάφους και άλλα εκτός τάφων από τις δοκιμαστικές τομές, που χρονολογούνται στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους κ.ε.: πήλινα και γυάλινα αγγεία, χάλκινα μικροαντικείμενα, ένας μεγάλος αριθμός

χάλκινων νομισμάτων, τμήματα από ενεπίγραφη πλάκα και τμήματα από δύο ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες.

Ο χώρος του νεκροταφείου στο σημείο αυτό χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα ως εργαστήριο κατά τους χριστιανικούς χρόνους, όπως μαρτυρούν τρεις μήτρες λυχναριών των πρώτων χριστιανικών χρόνων (Πίν. 69 β-γ) που βρέθηκαν στην επίχωση του βορειότερου περιβόλου κοντά στον τοίχο 11. Οι δύο έχουν στον ώμο διακόσμηση από κλαδί φοίνικα και στο δίσκο σταυρό, η τρίτη έχει στον ώμο ταινία με στιγμές και στο δίσκο σταυρό. Ανήκουν στον τύπο XXXI σύμφωνα με την κατάταξη του Broneer για τα λυχνάρια της Κορίνθου[38]. Στο σημείο αυτό διασώθηκαν και μερικές ακόμη ενδείξεις που συσχετίζονται με τέτοια δραστηριότητα. Πρόκειται για μάζα πηλού (από το τοίχωμα θαλάμου κλιβάνου;), καθώς και μικρή κατασκευή με πυθμένα από μια μεγάλη τετράγωνη πλάκα οριζόμενη εκατέρωθεν αυτής με μικρά τοιχάρια (;) από αργούς λίθους και κομμάτια κεραμιδιών. Πάντως την ύπαρξη εργαστηριακής εγκατάστασης (ίσως κλιβάνου;) κάπου στη θέση αυτή ενισχύει η παρουσία πέντε ακόμη πήλινων στηριγμάτων (Πίν. 69 α), όμοιων με αυτά που προέκυψαν από την ανασκαφή του Τομέα Β, και ενός λίθινου.

Τομέας Δ. Βρίσκεται μεταξύ των οδών Φωκαίας και Γιαννοπούλου (Σχέδ. 24). Σε βάθος 1,50-1,60 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τμήμα ενός μεγάλου ορθογώνιου περιβόλου πάνω στον ίδιο μακρό άξονα με τους περιβόλους του Τομέα Γ.

Εσωτερικά ήταν χωρισμένος σε τέσσερις χώρους, οργανωμένους κατά παράταξη. Είχαν ο καθένας διαφορετικό πλάτος, αλλά το ίδιο ορατό μήκος πλην ενός, του νοτιότερου, που είχε μεγαλύτερο μήκος από τους υπόλοιπους. Οι τοίχοι, που τους όριζαν, ήταν ίδιας κατασκευής με τους τοίχους των περιβόλων του Τομέα Γ. Τόσο ο τοίχος της νότιας πλευράς όσο και ο αντίστοιχος της δυτικής δεν βρέθηκαν, γιατί βρίσκονται εκτός των ορίων του σκάμματος. Έτσι οι ορατές εσωτερικές διαστάσεις του περιβόλου ήταν 18×5,50 μ.

Η παρουσία των περιβόλων αυτών πάνω σε έναν κοινό μακρό άξονα με κατεύθυνση Β.-Ν., που κινείται παράλληλα με την οδό Καλαβρύτων στα ανατολικά της, ενισχύει την άποψη, που έχει ήδη εκφραστεί, ότι ο αρχαίος ταφικός δρόμος του νεκροταφείου αυτού βρίσκεται περίπου κάτω από το κατάστρωμα της σημερινής οδού Καλαβρύτων. Πάντως, μικρό τμήμα του δρόμου αυτού έχει εντοπιστεί σε παλαιότερη ανασκαφή στην οδό Καλαβρύτων[39].

Στον Τομέα Δ ερευνήθηκαν συνολικά 17 τάφοι, από τους οποίους οι έξι ήταν κτιστοί κιβωτιόσχημοι και οι 11 κεραμοσκεπείς. Μερικοί από τους κεραμοσκεπείς βρέθηκαν εκτός των περιβόλων.

Συγκεντρώθηκαν λίγα συνήθη κτερίσματα: πήλινα, γυάλινα αγγεία, χάλκινα μικροαντικείμενα και ένας ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός νομισμάτων.

Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία μικρού κεραμικού κλιβάνου κοντά στο νοτιοανατολικό όριο του σκάμματος, που επιβεβαιώνει την ύπαρξη εκτεταμένης εργαστηριακής εγκατάστασης, συνεχόμενης με αυτήν που εντοπίστηκε στον Τομέα Γ.

Η συστηματική μελέτη όλων των στοιχείων της ανασκαφής είναι απαραίτητη, ώστε να σχηματίσουμε μια καλύτερη εικόνα για το τρίτο νεκροταφείο της ρωμαϊκής Πάτρας, για την έναρξη και τη διάρκεια της χρήσης του, καθώς και για τη σημαντική εργαστηριακή εγκατάσταση που φαίνεται ότι ιδρύεται σε αυτό κατά τους χριστιανικούς χρόνους.

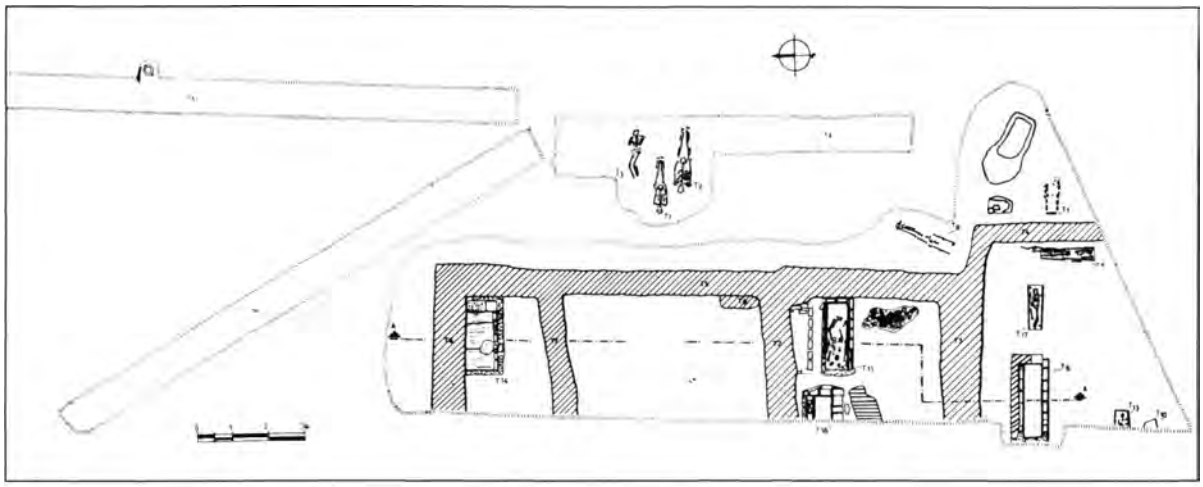
ΕΡΓΑ ΔΕΥΑΠ

Στα πλαίσια του έργου που άρχισε το 1995[40] από τη ΔΕΥΑΠ για την εξυγίανση της περιοχής των Πατρών και

38. O. Broneer, Terracotta Lamps, Corinth IV, 2, Cambridge, Massachusetts 1930, σ. 118-119, αριθ. 1456, 1493, πίν. XX.

39. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 120.

40. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 207 κ.ε.

Σχέδ. 24. Πάτρα. Οδός Καλαβρύτων (έργο 2ης ΔΕΚΕ). Κάτοψη της ανασκαφής στον τομέα Δ.

του Πατραϊκού κόλπου με την κατασκευή μονάδας καθαρισμού και σύγχρονου αποχετευτικού δικτύου, συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες κατασκευής μεγάλων αγωγών στις οδούς της πόλης. Τα έργα ήταν εκτεταμένα και γίνονταν ταυτόχρονα στο μεγαλύτερο τμήμα της με ταχείς ρυθμούς. Παράλληλα, συνεχίστηκαν και τα έργα αντικατάστασης του υδρευτικού δικτύου. Εποπτεύονταν όλες οι εκσκαφές και τα αρχαία που αποκαλύφθηκαν[41], και έστω και αν είχαν αποσπασματικό χαρακτήρα λόγω της φύσης του έργου, συμπληρώνουν την εικόνα και τη γνώση μας για την αρχαία πόλη.

ΕΡΓΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ

Οδός Παπαδιαμαντοπούλου

Συγκεκριμένα, εμπρός από το κτίριο της Δεξαμενής και απέναντι από τον αριθ. 30 βρέθηκαν τμήματα δύο ορθογωνίων χώρων ρωμαϊκών χρόνων σε μικρό βάθος, μόλις 0,30 μ. κάτω από το κατάστρωμα του σημερινού δρόμου. Οι δύο χώροι ανήκουν πιθανότατα σε δύο διαφορετικά κτίρια, δεδομένου ότι δεν ήταν συνεχόμενοι, αλλά απείχαν μεταξύ τους κατά 3,10 μ. Στο διάστημα αυτό διερχόταν αγωγός με κτιστά τοιχώματα με κατεύθυνση αρχικά Β.-Ν. και στη συνέχεια με ελαφριά κάμψη προς Α. Η ύπαρξη του αγωγού δεν αποκλείεται να προϋποθέτει την παρουσία δρόμου μεταξύ των κτιρίων, παρά το γεγονός ότι δεν αποκαλύφθηκαν στοιχεία οδοστρώματος. Οι τοίχοι και των δύο παρόδιων κτιρίων, τόσο του ανατολικού όσο και του δυτικού, σε όσο μήκος ερευνήθηκαν (περί τα 2,50 μ.) ήταν επιμελημένης κατασκευής και είχαν πλάτος 0,50-0,60 μ., σώζονταν σε ύψος περί τα 1,50-1,70 μ. Τα στοιχεία αυτά συνεχίζονται προς Β. κάτω από το πεζοδρόμιο και δεν αποκλείεται να συσχετίζονται με τα ευρήματα κατά την ανασκαφή της πλατείας Δεξαμενής[42]. Ανάμεσα στην καλής ποιότητας ρωμαϊκή κεραμική περιλαμβάνεται και ελληνιστική.

Οδός Παναχαΐδος Αθηνάς

Λίγο βορειότερα από τη συμβολή της με την οδό Παπαδιαμαντοπούλου βρέθηκε τοίχος βυζαντινών χρόνων. Ειδοποιήθηκε η 6η ΕΒΑ. Σε άλλη τάφρο εγκάρσια στην παραπάνω, βρέθηκε τμήμα γλυπτού μέσα σε χαλαρές επιχώσεις σε βάθος 3 μ. περίπου.

Πλατεία Υψηλών Αλωνίων

Επί της περιμετρικής οδού της πλατείας και κατά μήκος του νότιου πεζοδρομίου της κοντά στη συμβολή της

41. Στο επίπονο έργο της εποπτείας των εκσκαφών και στις ανασκαφές βοήθησαν οι αρχαιολόγοι Αργυρώ Τσοκανά, Μαρία Στεφανοπούλου, Μαρία Νικολοπούλου, Μαρία Παπαγεωργίου, Χρισπίνα Κατσαρού και οι τεχνίτες Ανδρέας Ντέβας, Βασίλης Ευαγγελίου, Νικ. Πρόγγας και Ασημ. Σκαρτσιάρης εργαζόμενοι πέραν του ωραρίου καθώς και τα σαββατοκύριακα.

42. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 163.

με την οδό Παναχαϊκού αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,70-2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους τμήμα χαλικόστρωτης οδού με κατεύθυνση Β.-Ν. και μικρά τμήματα παρόδιων κτιρίων ρωμαϊκών χρόνων. Το πλάτος της οδού ήταν 3-3,20 μ. περίπου, ερευνήθηκε όμως σε πολύ μικρό μήκος, όσο δηλαδή ήταν το πλάτος της διανοιγόμενης τάφρου. Τη διέσχιζε κεντρικός αποχετευτικός αγωγός, όπως συμβαίνει σε όλες σχεδόν τις οδούς της αρχαίας πόλης. Ήταν επιμελημένης κατασκευής με κτιστά τοιχώματα και καμαροσκεπή κάλυψη από χυτό υλικό εξωτερικά, ενώ εσωτερικά έφερε ζεύγη από αντωπές καμπύλες κεραμίδες. Σημειώνουμε ότι ο ίδιος αγωγός είχε ερευνηθεί στο οικόπεδο της οδού Παναχαϊκού 4-6[43].

Στην ανατολική πλευρά της οδού το παρόδιο κτίριο ερευνήθηκε αποσπασματικά λόγω της φύσης της τάφρου. Πρόκειται για συνεχόμενους χώρους, των οποίων ήλθαν στο φως τμήματα των τοίχων τους (θεμέλια και ανωδομές). Στη δυτική πλευρά της οδού αποκαλύφθηκε ένας μόνον τοίχος σε επαφή και παράλληλος με αυτήν. Λόγω της μορφής του, που ήταν ισχυρή κατασκευή με πλάτος 1 μ. περίπου, και λόγω της θέσης του, πολύ κοντά στη νοτιοδυτική γωνία της πλατείας Υψηλών Αλωνίων, όπου το έδαφος παρουσιάζει μία φυσική κατωφέρεια, μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος αναλημματικού τοίχου που ορίζει και «κλείνει» στο σημείο αυτό το μεγάλο άνδηρο, όπου σήμερα βρίσκεται η πλατεία και όπου στη ρωμαϊκή εποχή αναπτύσσεται ένα εκτεταμένο συγκρότημα πολυτελών κατοικιών[44].

Το μεγάλο αυτό άνδηρο συγκρατείται προς Δ. από το γνωστό πολύ ψηλό αναλημματικό τοίχο, που είναι ορατός ακόμη και σήμερα κάτω από την οδό Αθ. Διάκου.

Οδός Κορίνθου (μεταξύ των οδών Γ. Ολυμπίου και Τριών Ναυάρχων)

α) Στο τμήμα της μεταξύ των οδών Κοραή και Καλαμογδάρτη εμπρός από τον αριθ. 312-314-316 αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2 μ. από το κατάστρωμα του σημερινού δρόμου τμήματα δύο τοίχων. Ανήκουν σε χώρους ρωμαϊκού κτιρίου και συσχετίζονται με τα οικοδομικά στοιχεία που έχουν αποκαλυφθεί στα οικόπεδα που φέρουν τους αντίστοιχους αριθμούς.

β) Εμπρός από τους αριθ. 328 και 330 εντοπίστηκαν σε βάθος 3 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους στρώμα καταστροφής και στρώση από χαλίκια (δρόμος;).

43. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 374.

44. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 154.

Οδός Παπαφλέσσα

Στο τμήμα μεταξύ Ακτής Δυμαίων και Ευμήλου αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, έστω Τ1 και Τ2, έχοντες την ίδια κατεύθυνση Β.-Ν. αλλά όχι ακριβώς παράλληλοι, απέχοντες μεταξύ τους 5-7 μ. Ερευνήθηκαν τμηματικά σε όλο το πλάτος της οδού.

Ο Τ1 βρέθηκε σε βάθος 1,50 μ. περίπου από το σημερινό επίπεδο, είχε μέγιστο πλάτος 0,80 και ανώτερο σωζόμενο ύψος 1,20 μ. Ήταν χτισμένος από αργούς λίθους και κιτρινωπό κουρασάνι, πιθανότατα υστερορωμαϊκών χρόνων, χωρίς ιδιαίτερα διαμορφωμένες τις όψεις του (προφανώς θεμέλιο).

Ο Τ2 βρέθηκε σε βάθος 1,60 μ. περίπου από το σημερινό επίπεδο, είχε πλάτος 1,60 και σωζόμενο ύψος θεμελίων 1,15 και ανωδομής 0,30 μ. περίπου. Πρόκειται για σημαντικό τεχνικό έργο (ίσως οχυρωματικό περίβολο;)[45], απροσδιόριστο ακριβέστερα χρονολογικά. Χαρακτηριστική η απουσία κεραμικής.

Η συνέχεια του Τ1 προς Ν. είχε μερικώς ερευνηθεί και στο οικόπεδο Παπαφλέσσα 2 την ίδια χρονιά.

Οδός Σπ. Βασιλειάδου

Στη συμβολή της σχεδόν με την οδό Παπαφλέσσα, από όπου εξάλλου και αρχίζει η οδός Σπ. Βασιλειάδου, μπροστά από τους αριθ. 1 και 2 αποκαλύφθηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, πλ. 1,10 μ., από χυτό υλικό. Είχε κατεύθυνση Α.-Δ. περίπου, δηλαδή εγκάρσια προς τον άξονα της τάφρου και της σημερινής οδού. Αποκαλύφθηκε τμηματικά σε μήκος όσο και το πλάτος της σημερινής οδού. Το ύψος του έφθανε αρχικά τα 2,10 μ. περίπου. Είναι πολύ πιθανόν να πρόκειται για αναλημματικό ισχυρό τοίχο, με κύρια όψη προς Β., κατεύθυνση προς την οποία και σήμερα ακόμη το έδαφος παρουσιάζει κατωφέρεια. Παράλληλα, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε είτε ως πλευρικός τοίχος ταφικού θαλάμου είτε ως τοίχος περιβόλου, δεδομένου ότι στο ανατολικό του άκρο γώνιαζε με άλλον τοίχο κάθετο σε αυτόν αλλά πολύ στενότερο. Νοτιότερα αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών ακόμη τοίχων παράλληλων μεταξύ τους, που ανήκαν σε ρωμαϊκούς ταφικούς θαλάμους. Κοντά στο νοτιότερο από αυτούς ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι με καμαροσκεπή κάλυψη και

45. Η θέση του βρίσκεται κοντά στο χώρο του ναού του Αγίου Ανδρέα, όπου τουλάχιστον από τον 5ο αι. μ.Χ. υπήρχε παλαιοχριστιανική βασιλική, ενώ κατά την αρχαιότητα εκεί βρισκόταν η μαντική πηγή της Δήμητρας σύμφωνα με την παράδοση. Ν. Παπαχατζής, Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αχαϊκά VII, 21, 11, σ. 126 κ.ε.

κτιστά τοιχώματα. Δεν διατηρούσαν τους σκελετούς τους, ο ένας εκ των δύο περιείχε ελάχιστα κτερίσματα (πήλινο λυχνάρι, γυάλινη δακρυδόχο, οστέινη περόνη, σιδερένιο καρφί). Σημειώνουμε ότι βρισκόμαστε στην περιοχή του νότιου νεκροταφείου[46].

Οδός Θεμιστοκλέους

Στο ίδιο νεκροταφείο ανήκουν τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι και τμήμα ταφικού περιβόλου. Ερευνήθηκαν μεταξύ των οδών Γ. Ολυμπίου και Δημ. Υψηλάντου. Στον ταφικό περίβολο ανήκει θεμέλιο τοίχου από αργολιθοδομή με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 0,80 μ. που βρέθηκε σε βάθος 1 μ. κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους.

Οδός Καρόλου

α) Στο τμήμα της παραπάνω οδού μεταξύ των οδών Μητρ. Δέρκων και Μαιζώνος αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του σημερινού εδάφους στρώμα καταστροφής, πάχ. 0,35 μ. που εκτεινόταν σε μήκος 2,50 μ. Δεν αποκλείεται να συσχετίζεται με τμήμα αγροικίας που είχε ερευνηθεί παλαιότερα στην οδό Καρόλου 61[47].

β) Λίγα μέτρα πριν τη συμβολή της με την οδό Μαιζώνος βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με κτιστά τοιχώματα, ημικατεστραμμένος. Περιείχε δύο σκελετούς (ενήλικα, προφανώς μητέρας, και παιδιού) που ήταν τοποθετημένοι πάνω σε διάτρητη πήλινη πλάκα και ελάχιστα κτερίσματα.

γ) Στη συμβολή της με την οδό Κωνσταντινουπόλεως σε βάθος 1,60 μ. μέσα σε χαλαρές επιχώσεις, υπήρχε τμήμα μαρμάρινης σαρκοφάγου.

δ) Λίγο ανατολικότερα από την παραπάνω αναφερόμενη συμβολή ερευνήθηκε αξιόλογος ως προς την κατασκευή του κιβωτιόσχημος τάφος σε βάθος 2,30 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Τόσο τα πλευρικά του τοιχώματα όσο και η κάλυψή του αποτελούνταν από πωρολιθικές πλάκες με καλή επεξεργασία. Τη νότια πλευρά αποτελούσαν πέντε κατακόρυφα τοποθετημένες στενές πλάκες και τη βόρεια αντίστοιχα τρεις. Στις δύο στενές πλευρές ήταν τοποθετημένες δύο πλάκες, από μία σε δύο οριζόντιες σειρές. Οι πλάκες, πλην μιας, δεν κάλυπταν όλο το ύψος του τάφου. Ο πυθμένας δεν είχε ιδιαίτερη στρώση. Οι επιφάνειες των πλακών και οι αρμοί είχαν επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα, εσωτ. διαστ. 2,05×0,78×1,10 μ.

Περιείχε λίγα τμήματα του σκελετού σε κακή κατάσταση. Αξιόλογα ήταν τα ευρήματα: εννέα χρυσά τρίδυμα φύλλα και ένα λογχόσχημο (ίσως μυρτιάς), με εγχαράξεις που πιθανώς ανήκουν σε δυσανάγνωστη επιγραφή, χρυσό δαχτυλίδι με συμφυή σφενδόνη που φέρει κόκκινο ένθετο λίθο, δύο χρυσά ενώτια και χρυσό περιδέραιο που φέρουν μαργαριτάρια και από έναν πράσινο λίθο (Πίν. 69 δ).

Τα παραπάνω εντάσσονται στο βόρειο νεκροταφείο της πόλης. Πολύ κοντά είχε ερευνηθεί σημαντικό τμήμα του (Κωνσταντινουπόλεως 89 και Στρατοκλέους)[48].

Οδός Κωνσταντινουπόλεως

Στο τμήμα της μεταξύ των οδών Φαβιέρου και Στρατοκλέους ήλθαν στο φως κατά διαστήματα οκτώ κεραμοσκεπείς και δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, οι οποίοι εντάσσονται στο γνωστό βόρειο νεκροταφείο της πόλης.

Οδός Αγίας Σοφίας

α) Σημαντικό στοιχείο από τοπογραφική άποψη αποτελεί η αποκάλυψη της γνωστής χαλικόστρωτης ταφικής οδού του βόρειου νεκροταφείου της πόλης, με κατεύθυνση Β.-Ν., στοιχείο δηλαδή που βοηθά στην όλο και ακριβέστερη αποκατάσταση της πορείας της. Το υπό συζήτηση τμήμα βρέθηκε σε απόσταση 18,50 μ. δυτικά της συμβολής των οδών Αγίας Σοφίας και Τενέδου. Η ταφική οδός μάς είναι γνωστή από πολλές ανασκαφές οικοπέδων[49].

β) Περί τα 17,50 μ. ανατολικά της ταφικής οδού εμπρός από τον αριθ. 42, όπου είχε παλαιότερα ερευνηθεί πλούσιος ελληνιστικός τάφος[50], βρέθηκαν μια ακέραιη μαρμάρινη κίστη με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση που περιείχε καμένα οστά νεκρού και μια μολύβδινη τεφροδόχος κάλπη σωζόμενη κατά το μεγαλύτερο μέρος της.

γ) Στα δυτικά της ταφικής οδού (μεταξύ των σημερινών οδών Κιλκίς και Δοϊράνης) σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε χαλικόστρωτο. Μέσα στα όρια της στενής τομής καταλάμβανε μεγάλη έκταση, περί τα 22 μ. Η έρευνά του δεν προχώρησε για τεχνικούς λόγους, γι' αυτό και δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί η μορφή και ο προορισμός του, εφόσον βέβαια είναι τεχνητή κατασκευή και δεν πρόκειται για φυσικό στρώμα.

46. Βλ. σχετικά και έκθεση ανασκαφής οδού Βασιλειάδου 9 στον παρόντα τόμο, σ. 223.

47. Μ. Πετρόπουλος, Αγροικίες Πατραϊκής, Structures rurales et sociétés antiques, Actes du Colloque de Corfu (14-16 Μαΐου 1992), Παρίσι 1994, σ. 405-424, ειδικότερα σ. 412, θέση 42.

48. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 97.

49. Για το πλησιέστερο τμήμα, βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 116-120.

50. Ι.Α. Παπαποστόλου, Ελληνιστικοί Τάφοι της Πάτρας Ι, ΑΔ 32 (1977): Μελέτες, σ. 281 κ.ε.

Οδός Νόρμαν

Στο τμήμα της μεταξύ των οδών Κατερίνης και Κωνσταντινουπόλεως αποκαλύφθηκε μέρος του βόρειου νεκροταφείου της πόλης. Συγκεκριμένα ήλθε στο φως ο γνωστός ταφικός χαλικόστρωτος δρόμος του νεκροταφείου κατεύθυνσης Β.-Ν. Στο σημείο που βρισκόμαστε έχει ερευνηθεί σε δύο αντικρυνά μεταξύ τους οικόπεδα στην οδό Νόρμαν 88, αφ' ενός και Κωνσταντινουπόλεως 85-Νόρμαν-Κατερίνης[51] και Κατερίνης 14-16, αφ' ετέρου. Ερευνήθηκε σε όλο του το πλάτος (περί τα 4,50 μ.) και σε μήκος τόσο όσο αντιστοιχεί στο πλάτος της σημερινής οδού Νόρμαν, αφού βαίνει κάθετα προς αυτήν. Με το στοιχείο αυτό αποκαθίσταται συνολικά μια συνεχής πορεία του δρόμου αυτού σε μήκος 47 μ., υπολογίζοντας και τα δύο προαναφερθέντα τμήματά του στα αντικρυνά οικόπεδα.

Στα δυτικά του δρόμου ερευνήθηκε τμήμα ταφικού θαλάμου, που οριζόταν προς Α. από τοίχο χτισμένο κατά το opus testaceum. Περιείχε ένα κιβωτιόσχημο τάφο με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. αρκετά κατεστραμμένο. Σώζονταν ελάχιστα τα κτιστά τοιχώματά του, ενώ το δάπεδό του είχε διατηρηθεί καλύτερα, στρωμένο με τρεις μεγάλες τετράγωνες πήλινες πλάκες.

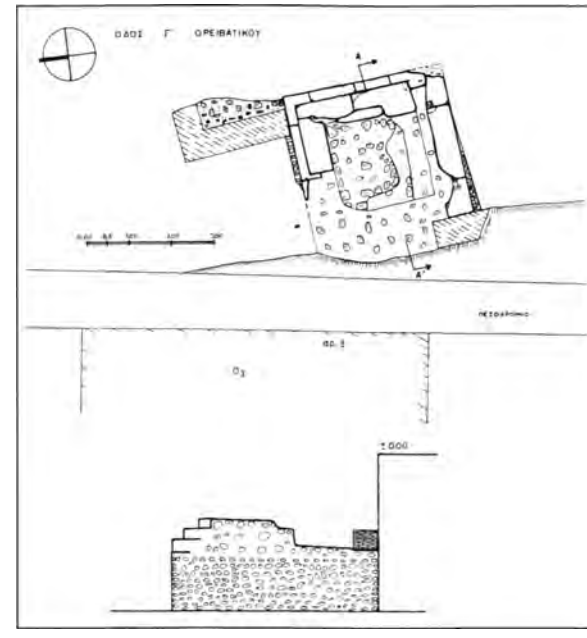
Δυτικότερα από αυτόν βρέθηκαν κατά χώραν δύο πήλινα τεφροδόχα αγγεία (αμφορείς ή σταμνίσκοι με το πώμα τους) που καλύπτονταν από το κάτω μισό οξυπύθμενου αμφορέα.

Πλατεία Γιαννιά - Οδός Γ΄ Ορειβατικού

Ερευνήθηκαν τμήματα του τρίτου, δηλαδή του νοτιοανατολικού νεκροταφείου της πόλης, σε βάθος 2 μ. περίπου από την επιφάνεια του σημερινού εδάφους. Συγκεκριμένα:

α) Κοντά στη συμβολή της πλατείας Μαρούδα με την οδό Αϊδινίου βρέθηκαν τρεις ακτέριστοι κεραμοσκεπείς τάφοι.

β) Επί της οδού Γ΄ Ορειβατικού, κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της, εμπρός από τους αριθμούς 6 έως 22, ερευνήθηκαν αρχιτεκτονικά στοιχεία, κυρίως τμήματα τοίχων κατά κανόνα εγκάρσιων προς την πορεία της τάφρου, που εκτείνονταν εκτός αυτής προς Α. Δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστούν ακριβέστερα, αλλά πιθανότατα ανήκουν σε ταφικούς θαλάμους ρωμαϊκών χρόνων, όπως δηλώνει και η παρουσία ενός κιβωτιόσχημου τάφου κοντά σε έναν από αυτούς. Πιο αξιόλογος από τα στοιχεία αυτά υπήρξε τοίχος κατεύθυνσης Β.-Ν., δηλαδή περίπου παράλληλος με

Σχέδ. 25. Πάτρα. Πλατεία Γιαννιά. Οδός Γ΄ Ορειβατικού. Κάτοψη του ταφικού κτίσματος και τομή Α-Α΄.

την πορεία του σκάμματος, επιμελημένης κατασκευής (που βρέθηκε εμπρός από την οικία αριθ. 14). Αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,30 μ. όχι σε όλο του το πλάτος, ενώ το μέγιστο ύψος του έφθανε το 1,80 μ. μαζί με τη θεμελίωση. Η προς Δ. ορατή όψη του κτίσματος είναι χτισμένη κατά το opus reticulatum. Σε αυτήν ακουμπούσε ορθογώνια συμπαγής κατασκευή σωζόμενη μόνο κατά τη θεμελίωσή της, ύψ. 0,40 μ. από χυτό υλικό. Προφανώς ανήκει σε μικρό ταφικό κτίριο, ίσως τετράγωνο (η μέγιστη αποκαλυφθείσα διάσταση της θεμελίωσης ήταν 2,70 μ.) με μορφή που μας είναι γνωστή και από αλλού στην Πάτρα.

γ) Στα δυτικά του παραπάνω κτιρίου πολύ κοντά σε αυτό (εμπρός από τις οικίες αριθ. 7 και 9) ερευνήθηκε ένα ακόμη σημαντικό ταφικό κτίριο, ορθογώνιο, ορατών διαστ. 4,10×3,80×2,10 μ. (Σχέδ. 25). Σώθηκε η θεμελίωσή του από χυτό υλικό, καθώς και το λίθινο βαθμιδωτό κρηπίδωμα, αποτελούμενο από τρεις βαθμίδες. Τμήμα τοίχου και δάπεδο που πατά πάνω στη βορειοανατολική γωνία του μνημείου, καθώς και τμήμα τοίχου πάνω στη νοτιοδυτική γωνία του, αντίστοιχα, αποτελούν μεταγενέστερες προσθήκες. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι βρισκόμαστε σε σημείο του νεκροταφείου με μνημειακό χαρακτήρα. Μπορούμε μάλιστα να υποθέσουμε ότι στα δυτικά των συγκροτημάτων αυτών πρέπει να διέρχεται η ταφική οδός του νεκροταφείου αυτού που ακολουθεί περίπου την πορεία της σημερινής οδού Καλαβρύτων, συνεχίζοντας δε προς Β. ίσως

51. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 139.

ακολουθεί πορεία παράλληλη με την οδό Γ΄ Ορειβατικού. Σημαντικό ταφικό κτίριο έχει και άλλη φορά αποκαλυφθεί στην περιοχή αυτή και μάλιστα όχι μακριά, στη συμβολή των οδών Γ΄ Ορειβατικού και Αγίας Παρασκευής. Πρόκειται για συγκρότημα με τρεις υπέργειους ταφικούς θαλάμους, που είχε τη μορφή μικρού columbarium[52].

ΕΡΓΑ ΥΔΡΕΥΣΗΣ

Τα έργα αυτά ήταν περιορισμένης σχετικά έκτασης, ενώ από τη φύση τους απαιτούν συνήθως στενότερες και πιο αβαθείς τάφρους. Στο επίπεδο τμήμα της πόλης που εκτείνεται μεταξύ της πλατείας Υψηλών Αλωνίων και της πλατείας Ομονοίας, όπου έχει ερευνηθεί ένα σημαντικό μέρος του ελληνιστικού και ρωμαϊκού πολεοδομικού ιστού, και συγκεκριμένα στις οδούς Σισσίνη, περιμετρική πλατείας Υψηλών Αλωνίων, Χείλ. Πατρέως, Χαραλάμπη, Ερενστρώλε, Νικήτα, Καρατζά, Βασ. Ρούφου, Ασημάκη Φωτήλα ερευνήθηκαν αποσπασματικά μεν, ποικίλα δε και ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά λείψανα που ανήκουν κατά κύριο λόγο σε οικίες ρωμαϊκών χρόνων. Έγινε ένταξή τους σε χάρτες και συσχετισμός τους με αντίστοιχα στοιχεία που έχουν ερευνηθεί κατά καιρούς σε οικόπεδα αυτής της περιοχής και των οποίων αποτελούν τις συνέχειες. Από τα πιο ενδιαφέροντα και άξιο μνείας είναι το τμήμα της οδού Βασ. Ρούφου μεταξύ των οδών Χείλ. Πατρέως και Ασημ. Φωτήλα όπου αποκαλύφθηκε μικρή συνέχεια του μεγάλου συγκροτήματος λουτρών που βρίσκεται σε απαλλοτριωμένο ακίνητο επί της ίδιας οδού[53]. Πρόκειται για τμήματα μιας αίθουσας με δάπεδο από ασβεστολιθικές πλάκες και ενός χώρου με υπόκαυστα.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΟΛΗΣ

Σαμακιά

Ανώνυμη δημοτική οδός (οικόπεδο Κ. και Δ. Νάτσια)

Το οικόπεδο είναι ελαφρά επικλινές και βρίσκεται σε ανώνυμη δημοτική οδό, τη δεύτερη παράλληλη προς την οδό Διονύσου και κάθετη στο δρόμο που οδηγεί από την οδό Διονύσου προς την οδό Παγώνα. Η περιοχή γενικά παρουσιάζει επιφανειακά διάσπαρτα χονδρά κεραμίδια. Στο πίσω τμήμα του οικοπέδου προς την πλευρά του ακάλυπτου, αποκαλύφθηκε μια φλέβα από το κοκκινωπό φυσικό κροκαλοπαγές πέτρωμα της περιοχής που παρουσιάζει μια έντονη κλίση από Α. προς Δ. Σε βάθος 1 μ. ερευνήθηκε τμήμα ελληνιστικού τοίχου από αδρά δουλεμένους κροκαλοπαγείς λίθους μετρίου μεγέθους και συγκεντρώθηκαν πολλά ελληνιστικά όστρακα. Αν και πενιχρά προς το παρόν τα στοιχεία αυτά, μαρτυρούν την ύπαρξη είτε οικισμού, είτε μιας μεμονωμένης εγκατάστασης αυτής της περιόδου στην περιοχή της Αρόης-Σαμακιάς.

Έξω Αγυιά

Οδός Λάμπρου Πορφύρα και Μελίνας Μερκούρη (αριθ. 58)

Πρόκειται για εργαστηριακή εγκατάσταση παραγωγής οίνου ρωμαϊκών χρόνων, η συνέχεια της οποίας είχε ερευνηθεί πέρυσι στο προς ΝΑ. όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Παππά[54].

Ερευνήθηκαν τέσσερις χώροι οριζόμενοι από τοίχους με χυτό υλικό από ποταμίσιες πέτρες, ελάχιστα κομμάτια κεραμιδιών και ασβεστοκονίαμα (Σχέδ. 26). Είχαν πλάτος 0,50-0,60 μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,70 μ. Στο μεγάλο επιμήκη χώρο Χ2, που είχε εσωτερικές διαστάσεις 9,50×4,20 μ., υπήρχαν δύο ορθογώνιες δεξαμενές (Δ1 και Δ2) με κτιστά τοιχώματα, τα οποία δεν είχαν διατηρηθεί ψηλότερα από τα δάπεδά τους (Πίν. 69 ε). Η μεγαλύτερη (Δ1) είχε υποστεί καταστροφή κατά τη νοτιοανατολική στενή πλευρά της, είχε σωζόμενες εσωτερικές διαστάσεις 3,20×2,20 μ. και το δάπεδό της ήταν στρωμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες, με αρμούς καλά διακρινόμενους. Σε σημείο του δαπέδου ήταν βυθισμένο πήλινο σκεύος, διαμ. 0,55 μ. Η μικρότερη δεξαμενή (Δ2) είχε εσωτερικές διαστάσεις 2,10×1,60 μ., δάπεδο καλυμμένο με παχύ κονίαμα, στο οποίο υπήρχε επίσης βυθισμένο πήλινο σκεύος, διαμ. 0,70 μ. Τα δάπεδα και των δύο δεξαμενών είχαν παχιά υποστρώματα, ανήκαν δε σε τελευταία φάση, δεδομένου ότι βαθύτερα παρουσίασαν και παλαιότερες φάσεις. Η αρχή μιας τρίτης Δ3 και ίσως μιας τέταρτης (Δ;) ήταν ορατή στα βόρεια του χώρου 2, εκτός του ορίου της ιδιοκτησίας.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

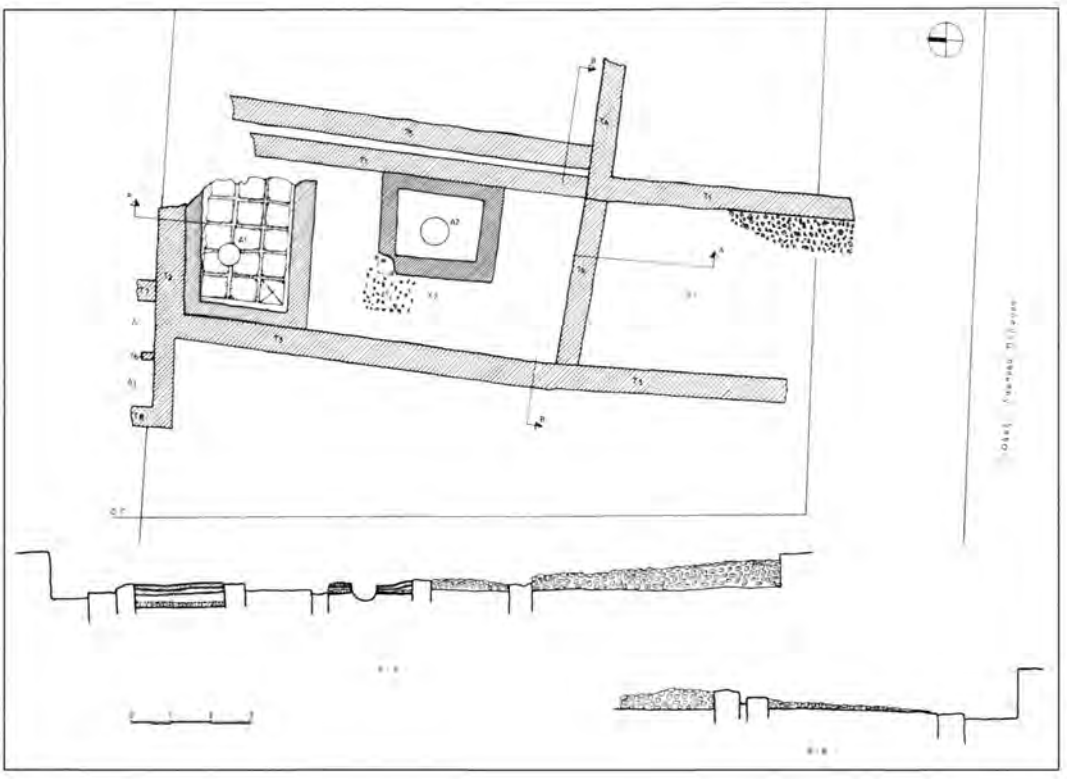
Οδός Καζαντζάκη και Τέλλου Άγρα (οικόπεδο Πετρογιάννη) (αριθ. 61)

Σε βάθος 1 μ. περίπου από την επιφάνεια του δρόμου, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα σε μεγάλη έκταση, που προφανώς ανήκαν σε αγροικία, τα οποία όσον αφορά το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, καταστράφηκαν

52. Δεκουλάκου, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 556 κ.ε. και ειδικότερα 565.

53. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 140.

54. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 211.

Σχέδ. 26. Πάτρα. Έξω Αγυιά. Οδός Λάμπρου Πορφύρα και Μελίνας Μερκούρη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄και Β-Β΄.

από το μηχανικό εκσκαφέα (στις παρειές της εκσκαφής διακρίναμε βοτσαλωτό δάπεδο, πιθάρι, τοίχους).

Ο μεγαλύτερος τοίχος ΤΑ διέσχιζε το οικόπεδο με κατεύθυνση Β.-Ν. και πιθανώς αποτελούσε το όριο προς Δ. του κτιρίου, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου εκτεινόταν στο χώρο της καταστροφής. Χτισμένος με πέτρες στρογγυλές, μεγάλων διαστάσεων, κεραμίδια, κουρασάνι και χώμα, είχε μήκος 8,60, πλάτος 0,50, ενώ το ύψος του σωζόταν μέχρι το 1,05 μ. Τοίχοι κάθετοι στον ΤΑ όριζαν τους χώρους τριών δωματίων από τα οποία σημειώνουμε αντίστοιχα τρία διαφορετικά δάπεδα.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Μέση Αγυιά

Οδός Ανθεμίου 23 και Σωστράτου 29 (αριθ. 59)

Στη νότια γωνία του οικοπέδου ερευνήθηκε συγκρότημα από τρεις ορθογώνιους χώρους, οριζόμενους από τοίχους χτισμένους με αργές πέτρες και αραιό ασβεστοκονίαμα, που είχαν διατηρηθεί σε μικρό ύψος. Στην εσωτερική γωνία του ενός υπήρχε μικρή ορθογώνια κατασκευή οριζόμενη από στενά τοιχάρια, καθώς και υπόλοιπο δαπέδου (;) από συγκεντρωμένες οπτοπλίνθους, στοιχεία που πιθανώς ανήκουν σε κατεστραμμένη δεξαμενή.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Εγλυκάδα

Οδός Δημανείρας 24 (οικόπεδο Δ. Στεφανοπούλου)

Στη δυτική παρειά του οικοπέδου και σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκαν υπόλοιπα τοίχων (πλ. 0,60 και 0,90 μ. αντίστοιχα και ύψ. 1 μ.), που απείχαν 4 μ. μεταξύ τους και ανήκαν πιθανότατα σε μόνιμη ποιμενική εγκατάσταση των χρόνων της Τουρκοκρατίας.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Ηρακλέους 88 (οικόπεδο Γκίρη)

Στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου, σε απόσταση 4,15

μ. από την ανατολική του γωνία και σε βάθος 0,80 μ. από την καλλιεργημένη γη, εντοπίστηκε στρώμα με ποταμίσιες κροκάλες, κομμάτια κεραμίδων και άφθονο κίτρινο κουρασάνι που καταλάμβανε χώρο, διαστ. 3,60×2,40×0,47 μ. Το στρώμα είχε κλίση προς Δ. και στρεφόταν προς ΒΑ., δημιουργώντας στο ανώτατο σωζόμενο σημείο του καμπύλη. Θυμίζει υλικό χυτής τοιχοποιίας. Ένα δεύτερο στρώμα με όμοια υλικά, που καταλάμβανε χώρο, διαστ. 1,70×0,92 μ., αποκαλύφθηκε λίγο ανατολικότερα σε απόσταση 2 μ. Στα ανατολικά των στρωμάτων αποκαλύφθηκαν ίχνη πυράς.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Πλατάνι (θέση Πλάι ή Ρεμού)

Οικόπεδο Ηλ. Φερτάκη

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στη θέση Πλάι ή Ρεμού και σε βάθος 0,95 μ. περίπου από την καλλιεργήσιμη γη, ήλθε στο φως κεραμοσκεπής τάφος, ακτέριστος, με αποσαθρωμένο σκελετό και το κρανίο στα νότια. Όλες οι βαθύτερες επιχώσεις δεν παρουσίασαν αρχαιολογικές ενδείξεις. Το Πλατάνι εντάσσεται σε μια περιοχή με μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι έχουν εντοπιστεί λείψανα σε πολλές θέσεις[55].

Μιντιλόγλι

Οδός Αγίου Κωνσταντίνου 22 (οικόπεδο Κ. Λάζαρη)

Σε βάθος 0,80 μ. περίπου από το φυσικό έδαφος ανασκάφηκε τμήμα αγροικίας ελληνιστικών χρόνων. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς ποταμίσιους λίθους και λάσπη, χωρίς να αποτελούν ιδιαίτερους χώρους. Εσωτερικά και εξωτερικά των τοίχων Τ4 και Τ5 καθώς και στο χώρο Χ3 ερευνήθηκε στρώμα καταστροφής κεραμίδων στέγης. Μερικά κομμάτια κεραμίδων έφεραν ερυθρό επίχρισμα. Το τμήμα αυτό της αγροικίας απέχει σημαντικά από τα όρια της αρχαίας πόλης[56]. Τα αποκαλυφθέντα λείψανα ερευνήθηκαν κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου σε μια λωρίδα, πλ. 5 μ. και η συνέχειά τους βρίσκεται στον ακάλυπτο της προς Β. όμορης ιδιοκτησίας.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Συχαινά

Οδός Μειλίχου (αριθ. 60)

Τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά λείψανα μιας αγροτικής εγκατάστασης και πιο συγκεκριμένα γωνίες και τμήματα τοίχων που όριζαν τους χώρους της αγροικίας μαζί με έναν κεραμικό κλίβανο του διώροφου κυκλικού τύπου αποκάλυψε η ανασκαφή στο οικόπεδο που βρίσκεται 30 μ. νότια της σημερινής κοίτης του ποταμού Μειλίχου στην περιοχή των Συχαινών (Σχέδ. 27· Πίν. 70 α). Η περιοχή είναι εύφορη, κατάλληλη για αγροτική εκμετάλλευση, επομένως δικαιολογείται και η εύρεση εγκατάστασης αγροτικού χαρακτήρα σε αυτή, όπως επίσης και η λειτουργία κεραμικού κλιβάνου, λόγω της ευκολίας παροχής νερού από τον ποταμό Μείλιχο και της καταλληλότητας του χώματος της περιοχής για την κατασκευή κεραμιδιών και οπτοπλίνθων, γεγονός που αποδεικνύεται από τη μέχρι σήμερα λειτουργία εργαστηρίων παραγωγής πλίνθων εκεί.

Οι σωζόμενοι τοίχοι, πλ. 0,50 έως 0,60 μ. και ύψ. 0,40 έως 0,60 μ., έχουν χτιστεί με ορθογώνιες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους, αργούς λίθους και λίγα θραύσματα κεραμιδιών κατά την ελληνιστική περίοδο. Αυτοί που βρίσκονται δε περιμετρικά του κλιβάνου έχουν χρησιμοποιηθεί ως θεμέλια των τοίχων της ρωμαϊκής περιόδου χρήσης της αγροικίας, των οποίων η ανωδομή – από λίθους, θραύσματα κεραμιδιών και οπτοπλίνθων συνδεδεμένα με κονίαμα – σώζεται ελάχιστα.

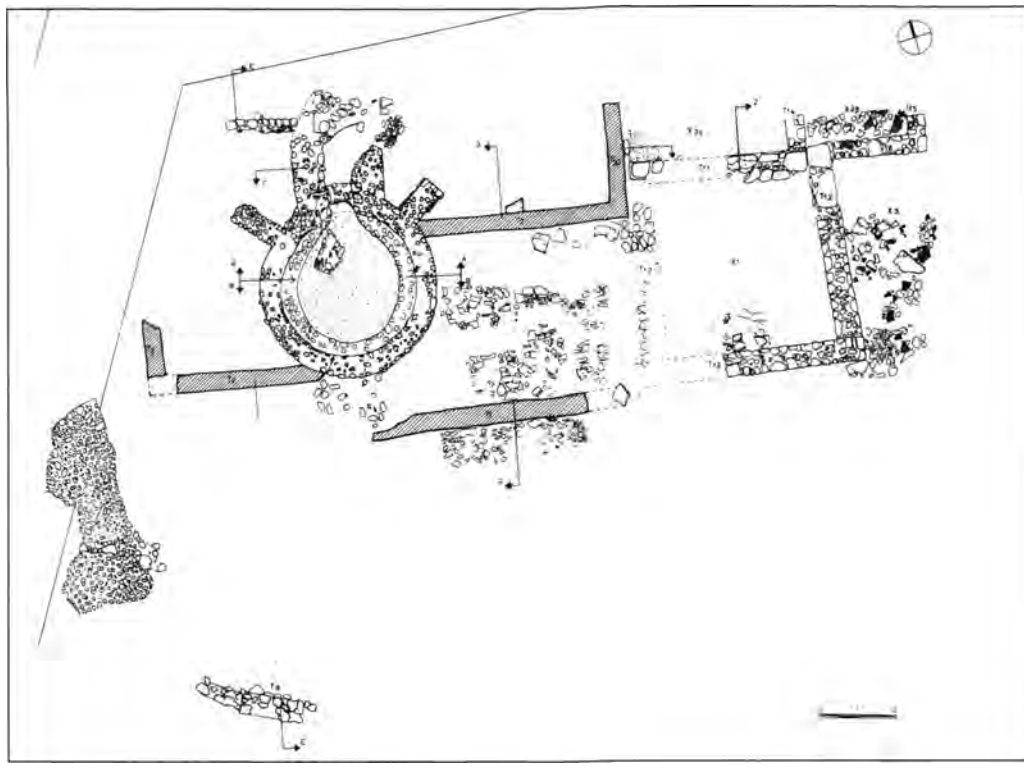
Εντός των χώρων βρέθηκαν στρώματα καταστροφής με πλήθος κεραμίδων στέγης κορινθιακού και λακωνικού τύπου με ερυθρά επιχρίσματα. Επίσης, σε έναν από αυτούς (Χ2α) βρέθηκαν τμήματα του ελληνιστικού βοτσαλωτού δαπέδου, πάχ. 0,03 μ., πάνω σε υπόστρωμα από μικρούς λίθους, πάχ. 0,08 μ.

Από τον κλίβανο σώζεται ο κυκλικός υπόγειος θάλαμος θέρμανσης, διαμ. 3,65 και ύψ. 2,20 μ. Ο κυκλικός τοίχος που τον δημιουργεί, πάχ. 0,60 μ., έχει κατασκευαστεί με εναλλασσόμενες σειρές λίθων και θραυσμάτων κεραμιδιών ή οπτοπλίνθων με εξωτερική επένδυση από λίθους. Εσωτερικά ο θάλαμος έχει επένδυση από διπλή στρώση πηλοκονιάματος, συνολ. πάχ. 0,03 μ.

Τμήματα τοξυλλίων, που βρέθηκαν στην επίχωση του θαλάμου, είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της οροφής του, που με τη βοήθεια ενός μη διασωθέντος κεντρικού στηρίγματος, γύρω από το οποίο διατάσσονταν τα τοξύλλια, στήριζε την εσχάρα του κλιβάνου. Στο θάλαμο θέρμανσης έχουν ανοιχθεί δύο στόμια εισόδου της καύσιμης ύλης στο χώρο, το ένα απέναντι από το άλλο και στο ίδιο βάθος, 1 μ. από την επιφάνεια του θαλάμου (Πίν. 70 β). Στα νότια το άνοιγμα είναι ορθογώνιο, διαστ. 0,55×0,60 μ., διαμορφωμένο με πλακοειδείς λίθους. Βόρεια είναι

55. Μ. Πετρόπουλος, Τοπογραφικά της Χώρας των Πατρέων, Μελετήματα 13 (1991), σ. 257.

56. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 47), σ. 410.

Σχέδ. 27. Πάτρα. Συχαινά. Οδός Μειλίχου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τριγωνικό, ύψ. 0,60 μ. Δύο ασβεστολιθικές πλάκες διαμόρφωναν τις πλευρές του τριγώνου και σε αυτό κατέληγε σήραγγα, πλ. 0,70 μ., ύψ. 1,75 μ. και μεγ. σωζ. μήκ. 1,70 μ., μέσω της οποίας γινόταν ο εφοδιασμός με καύσιμη ύλη του χώρου θέρμανσης. Τη σήραγγα σχημάτιζαν δύο τοίχοι, πλ. 0,85 και ύψ. 1,75 μ., χτισμένοι με λίθους και σειρές οπτοπλίνθων και κεραμιδιών. Το βόρειο άνοιγμα φαίνεται πως δημιουργήθηκε μετά την καταστροφή της σήραγγας του νοτίου ανοίγματος. Εκατέρωθεν της σήραγγας και σε απόσταση 0,50 μ. ανατολικά και 0,65 μ. δυτικά της, βρέθηκαν τοίχοι, μήκ. 1,10 και 1,30 μ. αντιστοίχως και πλ. 0,60 μ., χτισμένοι με λίθους, θραύσματα κεραμιδιών, οπτοπλίνθων και κονίαμα, που θα λειτουργούσαν προφανώς ως αντηρίδες για την καλύτερη στερέωση του ισχυρού τοιχώματος του κλιβάνου.

Ο κλίβανος χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή κεραμίδων και οπτοπλίνθων, όπως μαρτυρούν πολλά θραύσματα αυτών στην επίχωσή του, σε αντίθεση με το μικρό αριθμό οστράκων και τα πήλινα τριγωνικά στηρίγματα, διαστ. από 0,11×0,09×0,04 έως 0,15×0,13×0,05 μ., που χρησιμοποιούνται για τη στερέωση πλίνθων και κεραμιδιών κατά την όπτησή τους.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εύρεση στο βορειοδυτικό και βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 2,28 μ. από το οδόστρωμα και 1,20 μ. από τα λείψανα της αγροικίας, στρωμάτων, πάχ. 0,10-0,30 μ. από κροκάλες, μέσα από τα οποία συνελέγη κεραμική ΠΕ και ΜΕ εποχής, η οποία μαζί με το υπόλοιπο ενός τοίχου από λίθους (Τα) της ίδιας περιόδου, δίνει ενδείξεις προϊστορικής κατοίκησης στην περιοχή.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΤΡΩΝ

Μιτόπολη

Η αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα στη θέση Καραγιάννη, στο συνοικισμό Κώμης, Μιτοπόλεως Αχαΐας, αποτέλεσε την αφορμή για την έναρξη ανασκαφής στο γνωστό από παλαιά μυκηναϊκό νεκροταφείο[57] που βρίσκεται στα

57. ΠΑΕ 1929, σ. 91. ΑΔ 17 (1962): Χρονικά, σ. 129. P. Ålin, Das Ende der Mykenischen Fundstätten auf dem Griechischen Festland, SIMA I, Lund 1962, σ. 66. R. Hope Simpson - O.T.P.K. Dickinson, A Gazetteer of

χαμηλά πρανή του Μιτοπολιάνικου βουνού ή αλλιώς Κομποβουνίου. Ερευνήθηκαν επτά θαλαμοειδείς τάφοι που είχαν λαξευτεί στο σαθρό ασβεστολιθικό πέτρωμα της περιοχής επί του βορειοανατολικού τμήματος του νεκροταφείου, το οποίο είναι ελαιόφυτο, όπως εξάλλου και όλη η περιοχή. Επίσης, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος που ανάγεται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, οι δύο ταφές του οποίου βρέθηκαν ακτέριστες.

Ο τάφος 1 βρέθηκε βυθισμένος. Ο θάλαμός του είναι ακανόνιστα τετράπλευρος, μετρίου μεγέθους, με κατακόρυφα τοιχώματα τα οποία καμπυλώνονται σε ύψος 0,40 μ., για το σχηματισμό της οροφής, από την οποία δεν διατηρήθηκε κανένα ίχνος. Εντός του βρέθηκαν τα κατάλοιπα έξι πρωτογενών ταφών (Τ1/Α, Τ1/Β, Τ1/Γ, Τ1/Δ, Τ1/Ε, Τ1/ΣΤ), ένας πλακοσκεπής επιμήκης λάκκος που περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά μιας πρωτογενούς ταφής (Τ1/Ζ), καθώς επίσης και δύο μικροί, ακανόνιστα ελλειπτικοί λάκκοι, ένθεν και ένθεν του στομίου που περιείχαν τα παραμερισμένα με σχετική τάξη οστά έξι ακόμα ταφών (Τ1/Η, Τ1/Θ, Τ1/Ι, Τ1/Κ, Τ1/Λ, Τ1/Μ), τα οποία εξείχαν και πάνω από το δάπεδο του τάφου. Τις ταφές συνόδευαν έντεκα ψευδόστομοι αμφορίσκοι, τρεις χάλκινες αιχμές δοράτων, ένας τετράωτος αμφορέας, ένα περιδέραιο αποτελούμενο από 28 στρογγυλές χρυσές χάνδρες, ένα κομβίο, μία μόνωτη προχοΐσκη, ένα δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, δύο μόνωτα ληκύθια, μία λήκυθος, ένας δίδυμος κέρνος, ένα χάλκινο μαχαιρίδιο καλλωπισμού, δύο δίωτοι αμφορίσκοι, πέντε τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, ένα χάλκινο μονόστομο μαχαιρίδιο, ένα χάλκινο ξίφος και ένα χάλκινο ξυράφι. Ο τάφος χρησιμοποιήθηκε με βεβαιότητα για ταφές στην ΥΕ ΙΙΙΑ2, στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ και στη μέση ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Ο τάφος 2 βρέθηκε και αυτός βυθισμένος στα νοτιοδυτικά του τάφου 1 και με τον ίδιο προς αυτόν προσανατολισμό (ΒΔ.-ΒΑ.). Ο θάλαμός του έχει κυκλικό σχήμα. Η βύθισή του έγινε σταδιακά, πιθανότατα παράλληλα με τη βύθιση των όμορων τάφων 4 και 5. Στο εσωτερικό του βρέθηκε κτερισμένη πρωτογενής ταφή Τ2/Α, την οποία συνόδευε ομάδα θρυμματισμένων αγγείων, αποτελούμενη από ένα δίωτο αμφορίσκο και δύο ψευδόστομους αμφορίσκους. Ανάμεσά τους βρέθηκε ένα στεάτινο κομβίο, ενώ στο χώρο γενικότερα βρέθηκαν χάνδρες, χάλκινα αποτμήματα και ένα ακόμα στεάτινο κομβίο, τα οποία δεν αποτελούν με βεβαιότητα κτερίσματα της ταφής. Σύμφωνα με τα παραπάνω ευρήματα η ταφή τοποθετείται στην όψιμη ΥΕ ΙΙΙΒ2/πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο, ενώ η πριν από τον καθαρισμό χρήση του θαλάμου ανάγεται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περίοδο.

Ο μικρός πεταλόσχημος τάφος 3, βρέθηκε αβύθιστος. Στέφεται με μαστοειδή οροφή της οποίας το κεντρικό τμήμα κοσμεί υποθόλιο. Μετά την αποσφράγιση του θαλάμου βρέθηκαν δύο πρωτογενείς ακτέριστες ταφές (Τ3/Α και Τ3/Β), ενώ στο οπίσθιο τμήμα του τάφου βρέθηκαν παραμερισμένα μερικά σαθρά οστά και το κρανίο παραμερισμένης ταφής Τ3/Γ, την οποία συνόδευαν δύο όμοια ειδώλια τύπου Φ, ένα μικρό τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο, μία οστέινη περόνη, περιδέραιο με χάνδρες διαφόρων τύπων και χάλκινα αποτμήματα μαχαιριδίου. Από την επίχωση του δρόμου ανάμεσα σε συσσωρευμένα οστά βρέθηκαν ένας μόνωτος κύαθος, δύο τρίωτα αρτόσχημα αλάβαστρα, διάφορες χάνδρες από χρυσό, κορναλίνη και γυαλί, πολλά κομβία, ένα μεγάλο σφονδύλι, ένας φακόσχημος σφραγιδόλιθος, θραύσματα χάλκινων ελασμάτων, καθώς επίσης και θραύσματα από χάλκινους δακτυλίους. Η πρώτη χρήση του τάφου ανάγεται στην όψιμη ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο, ενώ δεν υπάρχουν στοιχεία που να επιτρέπουν τη χρονολόγηση των τελευταίων ταφών του θαλάμου Τ3/Α και Τ3/Β.

Ο τάφος 4 βρίσκεται αμέσως νοτιοδυτικά του τάφου 2. Ο μικρός κυκλικός του θάλαμος κατέπεσε μαζί με την οροφή, με αποτέλεσμα σήμερα οι δύο τάφοι να επικοινωνούν. Στο δάπεδό του βρέθηκαν δύο πρωτογενείς ταφές Τ4/Α και Τ4/Β, οι οποίες ήταν κτερισμένες με τέσσερις μικρούς ψευδόστομους αμφορίσκους, ένα κυλινδρικό αλάβαστρο, μία σπασμένη λεκανίδα, ένα χάλκινο μαχαιρίδιο καλλωπισμού, ένα μεγάλο ψευδόστομο αμφορέα, ένα δίωτο κάλαθο, ένα δίωτο αμφορίσκο, μία πρόχου και ένα μεγάλο τετράωτο αμφορέα. Η χρονολόγησή τους ανάγει τις ταφές στην πρώιμη και μέση ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο, χωρίς να αποκλείει όμως και την περίπτωση παράλληλης ταφής των νεκρών κατά τη μέση ΥΕ ΙΙΙΓ.

Ο τάφος 5 βρέθηκε και αυτός βυθισμένος αμέσως βορειανατολικά του θαλάμου του τάφου 2. Είναι προσανατολισμένος ΒΔ.-ΒΑ., όπως και όλοι οι ερευνηθέντες τάφοι με την ξηρολιθιά του προς ΒΔ. Ο θάλαμός του είναι κυκλικός, ενώ λόγω της σαθρότητας του πετρώματος κανένα ίχνος των αρχικών τοιχωμάτων αλλά και της οροφής δεν διατηρήθηκαν. Βρέθηκαν δύο ταφικά στρώματα, εκ των οποίων το ανώτερο φιλοξενούσε τις πρωτογενείς ταφές Τ5/Α και Τ5/Β, ενώ το κατώτερο διάσπαρτα οστά και ευρήματα προερχόμενα από τον καθαρισμό του δαπέδου, καθώς και μία ανακομιδή, ύψ. 0,50 μ. περίπου, όπου οστά και ευρήματα ανευρέθηκαν σε στοιβάδα, χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια. Και από τα δύο ταφικά στρώματα προήλθαν τα εξής

---

the Aegean Civilization in the Bronze Age, I: The Mainland and the Islands, SIMA LII, Göteborg 1979, σ. 92, θέση Β 61Α. A. J. Papadopoulos, Mycenaean Achaea, SIMA LV, Lund 1978, σ. 29-30.

ευρήματα: χάνδρες από κορναλίνη, χρυσό και υαλόμαζα, έξι σφονδύλια, τρεις τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, τρία αρτόχημα αλάβαστρα, ένα κυλινδρικό αλάβαστρο, ένας ψευδόστομος αμφορίσκος, δύο αβαθή κυάθια, μία δίωτη φλάσκη, μία χάλκινη αιχμή, ένα χάλκινο καρφί, αποτμήματα από χαλκό, ήλεκτρο και ελεφαντοστούν και σβώλοι κρητίδος. Η χρονολόγησή τους ανάγει τη χρησιμοποίηση του τάφου στην ΥΕ ΙΙΙΑ1, ΥΕ ΙΙΙΑ2 και ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδο.

Ο τάφος 6 είναι ο νοτιότερος των ερευνηθέντων και ο δρόμος του έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Στο μικρό, αβύθιστο, κυκλικό του θάλαμο, το ταφικό στρώμα καλυπτόταν κατά τόπους και πάντως όχι πλήρως, από λεπτό στρώμα κιμηλοχώματος. Στο ανατολικό τμήμα του θαλάμου ένθεν του στομίου, υπήρχαν τα οστά ακτέριστης δευτερογενούς ταφής Α, ενώ στο οπίσθιο τμήμα υπήρχε εκτεταμένος σωρός οστών ανάμεσα στα οποία και τέσσερα κρανία (Β, Γ, Δ, Ε). Στο κέντρο του δαπέδου υπήρχε η κατά χώραν ταφή ΣΤ, ενώ το δυτικό τμήμα του θαλάμου καταλάμβανε η διαταραγμένη πρωτογενής ταφή Ζ. Τις ταφές συνόδευαν πέντε τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, χάλκινο μαχαίρι, χάλκινος ξυρός, χάλκινη σμίλη, άωτο ωοειδές πιθάριο, χάλκινο φυλλόσχημο ξυράφι, δύο χάλκινες τριχολαβίδες και ένα μικρό χάλκινο μαχαιρίδιο, που ανάγουν τις ταφές στην ΥΕ ΙΙΙΑ και ΥΕ ΙΙΙΑ2 περίοδο.

Ο τάφος 7 βρίσκεται στα ανατολικά του τάφου 3. Ερευνήθηκε αμέσως μετά τη σύληση του θαλάμου του από αρχαιοκάπηλους. Ο μικρός κυκλικός του θάλαμος, που βρέθηκε αβύθιστος, έχει θολωτή οροφή, της οποίας το κεντρικό τμήμα κοσμεί υποθόλιο. Το περιεχόμενό του βρέθηκε αναμοχλευμένο γι' αυτό και κανένα από τα ευρήματα δεν θα πρέπει να συσχετιστεί με κάποια ταφή, αφού στο ταφικό στρώμα τα οστά ήταν διάσπαρτα. Βρέθηκαν, συγκεκριμένα, δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, ληκύθιο, αρτόσχημο αλάβαστρο, δύο ψευδόστομοι αμφορίσκοι, πήλινο σφονδύλι, τρίωτος πιθαμφορέας, καθώς και τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο. Χρονολογούνται δε, στην ΥΕ ΙΙΙΑ1 και πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ - ΓΙΟΥΛΙΚΑ ΧΡΙΣΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα)

Κατά την όγδοη περίοδο της ανασκαφής του γεωμετρικού ναού, που άρχισε το 1979 και συνεχίστηκε με μεγάλα διαλείμματα ως το 1996[58], έλαβαν μέρος και οι πτυχιούχοι αρχαιολόγοι Κωνσταντίνα Ακτύπη, Αριστοτέλης Κοσκινάς, Κων/νος Πασχαλίδης, Βαγγέλης Τσακιράκης και Σωτηρία Στουγγιώτη, ο φοιτητής αρχαιολογίας Δημ. Ρούλιας, ο συντηρητής Παναγιώτης Σοφιανόπουλος και η φοιτήτρια συντήρησης Αλεξ. Κωτσάκη.

Στα τετράγωνα Δ4, Δ6, Γ8 και Β8 διαπιστώθηκαν μικρής έκτασης λαθρανασκαφές, παρά το γεγονός ότι είχε κατασκευαστεί στέγαστρο ως προς την επιφάνεια του εδάφους και ο χώρος είναι περιφραγμένος. Εντούτοις το απόμερο της θέσης και η απουσία μόνιμου φύλακα επιτρέπουν στους λαθρανασκαφείς να δρουν ανενόχλητοι. Παρατηρήθηκαν επίσης μετατοπίσεις λίθων στα τετράγωνα Γ3, Γ2 και Γ8. Στο τελευταίο μάλιστα μετατοπίστηκε και ο ορθογώνιος λίθος της απόληξης του τοίχου 1. Εξάλλου, παρά την προστασία του στεγάστρου, πολλοί από τους μάρτυρες των παλαιότερων ανασκαφών είχαν καταρρεύσει, εξαιτίας του νερού της βροχής και του χιονιού που εισέρρευσε στα τετράγωνα και τους διέβρωσε.

Κατά τη φετινή περίοδο ανασκάφηκαν τα τετράγωνα Β3, Ε6, Ε7, Δ8, Γ9 και Β9, ενώ μικρές δοκιμαστικές τομές σε βάθος για τη διαπίστωση της στρωματογραφίας ανοίχθηκαν στα ήδη ανεσκαμμένα τετράγωνα Δ4 και Γ5. Στην απέναντι του ναού και των τετραγώνων Β9 και Β8 πλευρά του αγροτικού δρόμου, λόγω αποσάθρωσης των επιφανειακών χωμάτων, αποκαλύφθηκε μικρός κιβωτιόσχημος χριστιανικός τάφος, ο οποίος καλυπτόταν από δύο ντόπιες ημίεργες ασβεστολιθικές πλάκες, συνολ. μήκ. 0,70 και πλ. 0,35 μ. Όμοια ήταν και τα τοιχώματα του τάφου. Οι πλάκες, διαφόρων μεγεθών, είχαν πάχος 0,04-0,05 μ. Απευθείας στο χώμα σώθηκαν λίγα οστά παιδικού ακτέριστου σκελετού (το προς Δ. κρανίο, τα πλευρά, τα δάκτυλα του δεξιού χεριού επάνω στο στήθος και τμήματα των μηρών). Ο σκελετός, συνολ. μήκ. 0,48 μ., βρισκόταν 0,84 μ. ψηλότερα από την πάνω επιφάνεια της λίθινης βάσης του πεσσού του προστώου. Ο τάφος καταχώσθηκε.

Η φετινή ανασκαφή περιορίστηκε κυρίως στα βόρεια και βορειοδυτικά, εξωτερικά του ναού, και είχε σκοπό να διερευνηθεί αν υπάρχουν βωμός και τυχόν άλλα κτερίσματα.

Βωμός στον κεντρικό άξονα του κτιρίου δεν βρέθηκε. Αν όμως ήταν έκκεντρος και προς τα ανατολικά του ναού, τότε πιθανότατα καταστράφηκε από τη διάνοιξη του επαρχιακού δρόμου Ρακίτας-Αιγίου το 1972. Η παρουσία βω-

58. Βλ. συγκεντρωτική βιβλιογραφία για τις παλαιότερες περιόδους, ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 220-225 και Μ. Πετρόπουλος, Νεώτερα στοιχεία από την ανασκαφή του γεωμετρικού ναού στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα) Πατρών, Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Άργος-Ναύπλιο 6-10/11/1995, Αθήνα 1997, σ. 165, υποσημ. 1-3.

μού, πάντως, θεωρείται ασφαλής λόγω των καμένων οστών που βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες στον αποθέτη.

Η γωνία ενός άλλου κτιρίου βρέθηκε στα βορειοδυτικά του ναού. Η ανασκαφή δεν προχώρησε σημαντικά και έτσι δεν γνωρίζουμε ακόμη αν πρόκειται για κάποιο βοηθητικό κτίριο του ιερού ή για ένα δεύτερο ναό, που αντικατέστησε τον αψιδωτό μετά την καταστροφή του τελευταίου στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Η συνέχιση της ανασκαφής ασφαλώς θα λύσει τις απορίες. Σημειώνουμε μόνον το γεγονός ότι μέσα στο μικρής έκτασης ανασκαφέν εσωτερικό του κτιρίου βρέθηκαν αρκετά ειδώλια Αρτέμιδος και πολλά νομίσματα.

Το σημαντικότερο εύρημα της ανασκαφής υπήρξε η ανεύρεση στην τομή του τετραγώνου Δ4 και στο στρώμα καταστροφής μικρού χάλκινου κατόπτρου του α΄τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 70 γ) με την επιγραφή:

ΜΕΓΑΣ ΑΝΕΘΕΚΕ
ΓΑΟΝΤΙΑΙ ΑΡΤΑΜΙΔΙ

δηλ. ο Μέγας ή η Μεγάς ανέθεσε στην Αοντία Άρτεμη. Η επιγραφή επιβεβαιώνει ύστερα από 17 χρόνων υποψίες ότι πράγματι στο ναό λατρευόταν η Άρτεμη. Το επίθετο αοντία είναι αρχαϊκός τύπος μετοχής του ρήματος *ἄω*= φυσώ[59]. Το επίθετο έλαβε η θεά από τους ισχυρούς ανέμους που φυσούν στην περιοχή[60].

Από τα άλλα ευρήματα σημειώνουμε χάλκινα και σιδερένια όπλα, πήλινα αγγεία (Πίν. 70 δ), οστέινες σφραγίδες, νομίσματα, ειδώλια (Πίν. 70 ε-στ), χάλκινα αγγεία, θραύσματα από πήλινο ομοίωμα δωρικού ναού (το ήμισυ του κιονοκράνου και τμήματα από το επιστύλιο και τις μετόπες) (Πίν. 70 ζ), τρεις αιγυπτιακούς σκαραβαίους, χάλκινες περόνες, χάλκινα κοσμήματα, γυάλινες και από ήλεκτρο ψήφους, χάλκινο διάδημα, θραύσμα σιδερένιου ξίφους και διάφορα μικροαντικείμενα.

Τσουκαλέικα - Λόφος Αχλάδα

Σε επιφανειακή έρευνα είχε διαπιστωθεί η παρουσία οστράκων και κεραμίδων στο πλάτωμα της κορυφής του λόφου Αχλάδα, που βρίσκεται προς Α. του ρέματος Σκάγια και επάνω από την κοινότητα των Τσουκαλέικων. Ύστερα από τη διαπίστωση αυτή η Εφορεία απέστειλε έγγραφο προς την κοινότητα, με το οποίο την ενημέρωνε τόσο για την παρουσία των αρχαίων, όσο και για την υποχρέωση των ιδιοκτητών να ειδοποιούν την Εφορεία πριν από οποιαδήποτε εκσκαφική εργασία. Παρά το έγγραφό μας, όμως, ο ιδιοκτήτης του μεγαλύτερου τμήματος του πλατώματος, έκτασης 12 στρεμμάτων περίπου, Ν. Παπανικολόπουλος προέβη σε αυθαίρετη εκχέρσωση και ισοπέδωση του πλατώματος με αποτέλεσμα την καταστροφή οικοδομικών καταλοίπων. Τα μπάζα της εκσκαφής είχαν συγκεντρωθεί σε δεκαπέντε μεγάλους σωρούς, οι οποίοι ελέγχθηκαν σχολαστικά και συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα οστράκων, κυρίως του 4ου αι. π.Χ. Ημίεργοι ή δουλεμένοι λίθοι από αμμόλιθο και άφθονα κομμάτια κεραμίδων, άβαφων, ερυθροβαφών ή μελαμβαφών, λακωνικού τύπου, μαρτυρούν την καταστροφή, πρόσφατη ή και παλαιότερη, αρκετών κτιρίων, που ανήκαν σε κάποιο οικισμό. Ο οικισμός ανήκει πιθανότατα στην αρχαία Ώλενο, πόλη η οποία, από τα μέχρι στιγμής στοιχεία, φαίνεται να βρισκόταν προς Δ. του Σκάγια, στο λόφο Θεριανού-Αλισσού, στο οροπέδιο της Αγίας Παρασκευής. Η Ώλενος τη ρωμαϊκή περίοδο είχε πάψει να υφίσταται.

Ο λόφος Αχλάδα, που κηρύχθηκε και ως αρχαιολογικός χώρος, δεσπόζει στην παραλιακή ζώνη της Δυτικής Αχαΐας και η ορατότητα από την κορυφή του καλύπτει ολόκληρο τον Πατραϊκό κόλπο από την Πάτρα ως τον Άραξο.

Κατά τη φετινή περίοδο ελέγχθηκε και με τομές το κεντρικό και ανατολικό τμήμα της έκτασης, χωρίς να αποδώσει κάτι το ιδιαίτερο, ενώ το επόμενο έτος θα διερευνηθεί το δυτικό τμήμα της, όπου ήδη έχει φανεί ένα ορθογώνιο κτίριο.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Σταροχώρι - (Αρδευτικό έργο Διεύθυνσης Γεωργίας)

Στη θέση Γιουρλούκα ή Πλάτανος στον κάμπο του Σταροχωρίου, σε βάθος 0,60 μ. περίπου από την επιφάνεια της καλλιεργήσιμης γης, ανασκάφηκε κεραμοσκεπής τάφος, ακτέριστος και με το κρανίο στα δυτικά.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Καμάρες

Σε συνεργασία με τον πρόεδρο της κοινότητας Μιχάλη Σκανδάλη ξεκίνησε η περισυλλογή αρχιτεκτονικών μελών που βρίσκονται σε αυλές και σε κοινόχρηστους χώρους. Τα αρχιτεκτονικά αυτά μέλη προέρχονται από την ερείπωση μεγάλης ρωμαϊκής έπαυλης, που βρισκόταν στην ανατολική είσοδο της κοινότητας.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

---

59. Την ερμηνεία της επιγραφής οφείλω στο συνάδελφο Άγγελο Ματθαίου, τον οποίο και από τη θέση αυτή θερμά ευχαριστώ.

60. Βλ. και ανακοίνωση στα υπό εκτύπωση πρακτικά του συνεδρίου Forschungen in der Peloponnese για τα 100 χρόνια του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, Αθήνα 1998, με τίτλο: «Γεωμετρικός ναός Ρακίτας-Λατρευόμενη θεότητα».

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Φλάμπουρα

Κατά τη διάνοιξη (βελτίωση) του υπάρχοντος δρόμου από Φλάμπουρα προς Μεγάλο Μποντιά και μονή Μακελλαριάς, στη θέση Λίμνα του οικισμού Νιοχωρίου και έναντι των ιδιοκτησιών Βασιλείου Αντ. Κατσαΐτη και Ν. Νικολόπουλου, βρέθηκε σε βάθος 1,40 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους κεραμοσκεπής τάφος, ακτέριστος και με το κρανίο στα βόρεια. Δυτικά του τάφου ερευνήθηκε μικρό τμήμα τοίχου, χτισμένο με αργούς λίθους και λάσπη, που πιθανώς αποτελούσε ταφικό περίβολο, χρονολογούμενο στους ύστερους κλασικούς χρόνους από τα όστρακα που περισυνελέγησαν.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ

Αίγιο

Οδός Εισοδίων και Κ. Παλαιολόγου (οικόπεδο Α. Θεοτοκάτου)

Στη συμβολή των οδών Εισοδίων και Κ. Παλαιολόγου μέσα στα όρια της μυκηναϊκής ακρόπολης του Αιγίου[61], βρέθηκαν οικοδομικά λείψανα που καλύπτουν μία μεγάλη χρονική περίοδο. Τα αρχαιότερα και καλύτερα διατηρημένα λείψανα ανήκουν στη ΜΕ περίοδο. Πρόκειται για θεμέλια ενός μεγάλου κτιρίου με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. χτισμένα με ποταμίσιες κροκάλες και λάσπη. Από το κτίριο σώθηκαν οι τρεις πλευρές του, εκτός της βορειοανατολικής στενής του πλευράς. Ισχυρότερος είναι ο δυτικός τοίχος του κτιρίου, πάχ. 0,80 μ., ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,80 και σώζεται σε μέγιστο ύψος 0,57 μ. Το εσωτερικό πλάτος του κτιρίου είναι 3,80 μ. στη νοτιοδυτική του πλευρά. Στο εσωτερικό του και βαθύτερα από την έδραση των τοίχων βρέθηκαν δύο τάφοι. Οι νεκροί, ακτέριστοι, ήταν σε στάση οκλάζοντος με το κρανίο νότια. Ίχνη δαπέδου από μικρά χαλίκια και πατημένο χώμα βρέθηκαν κυρίως στη νοτιοανατολική γωνία. Το κτίριο καταστράφηκε από φωτιά. Πάνω στο παχύ στρώμα καταστροφής από κάρβουνα, στάχτες και πυρακτωμένα χώματα θεμελιώθηκαν οι τοίχοι της μυκηναϊκής περιόδου. Χτίστηκαν κατά τον ίδιο τρόπο, από κροκάλες και λάσπη, και διατηρήθηκαν αποσπασματικά σε μέγιστο ύψος 0,20 μ. Διακρίθηκαν σαφέστερα οι κατόψεις δύο μικρών χώρων στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου και ένα δάπεδο από μικρές κροκάλες. Με το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου ο χώρος εγκαταλείφθηκε για να χρησιμοποιηθεί και πάλι ως οικιστικός στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια. Οι τοίχοι των περιόδων αυτών σώθηκαν αποσπασματικά και με πολλές μετασκευές. Χτίστηκαν κυρίως με αργούς λίθους και με μεγάλους κροκαλοπαγείς γωνιόλιθους. Καλύτερα διατηρήθηκε μια μικρή δεξαμενή του 4ου αι. π.Χ., γύρω από την οποία βρέθηκαν σκόρπια πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, βάσεις κιόνων, αρράβδωτοι σπόνδυλοι, κ.ά.

Η ρωμαϊκή περίοδος αντιπροσωπεύεται από δύο πήλινους αγωγούς και τα πενιχρά λείψανα μιας δεξαμενής κι ενός βοτσαλωτού δαπέδου. Τέλος, κατά τη βυζαντινή περίοδο ανοίχθηκαν στο χώρο τρεις κυκλικοί αποθέτες.

Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Οδός Κ. Παλαιολόγου και Ναυαρίνου (οικόπεδο Σ. Βαγενά)

Στη συμβολή των δύο οδών και σε βάθος 1,10 μ. από το κράσπεδο της οδού Ναυαρίνου βρέθηκαν δύο ταφικοί πίθοι, σπασμένοι και συλημένοι από την αρχαιότητα. Ήταν τοποθετημένοι στη σειρά σε απόσταση 2 μ. και με προσανατολισμό Α.-Δ. Τα στόμιά τους βρίσκονταν ανατολικά. Το στόμιο του ενός έφραζε πώμα από κιτρινωπό πηλό. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν αναμοχλευμένα και θρυμματισμένα τα οστά των σκελετών, ενώ από την επίχωση των πίθων περισυνελέγησαν πολλά όστρακα κλασικών χρόνων.

Οδός Ανδρονοπούλου 21 (οικόπεδο Δ. Σύγγελου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο εμφανίστηκε στη βορειοδυτική γωνία του και εν μέρει καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα, μικρή δεξαμενή ρωμαϊκών χρόνων. Κατά την αφαίρεση των μπάζων του υπογείου της προϋπάρχουσας οικίας βρέθηκε σπόνδυλος κίονα με ραβδώσεις, ύψ. 0,33 και διαμ. 0,40 μ.

Οδός Ρήγα Φεραίου 44 (οικόπεδο Ε. Βαρδάκη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο, περισυνελέγησαν πολλά όστρακα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, κυρίως μελαμβαφή με εμπίεστη διακόσμηση.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

61. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 137. Μ. Πετρόπουλος, Αρχαιολογικές έρευνες στην Αχαΐα, Τιμητικός τόμος για τον Κ. Τριανταφύλλου, Α΄, Πάτρα 1990, σ. 510.

Νικολέικα

Για μικρό χρονικό διάστημα συνεχίστηκε με συμπληρωματικές εργασίες η δοκιμαστική ανασκαφή του μυκηναϊκού νεκροταφείου, που αποδίδεται στη μυκηναϊκή Ελίκη[62]. Έτσι, κατά τον καθαρισμό του πρανούς του δρόμου προς Δ. μεν του τάφου 2 κανένας άλλος τάφος δεν εντοπίστηκε, ενώ αντιθέτως προς Α. και μέχρι αποστάσεως 8 μ. βρέθηκαν δύο ακόμη τάφοι, οι 13 και 14. Το υπόλοιπο τμήμα ως τον τάφο 3 ουδέν απέδωσε. Του τάφου 13 είχε ολοσχερώς καταστραφεί ο δρόμος, ενώ του τάφου 14 είχε διασωθεί μικρό τμήμα μόνον. Η καταστροφή είχε γίνει κατά τη διάνοιξη του αγροτικού δρόμου προς τη δεξαμενή της κοινότητας Νικολέικων. Μετά την αφαίρεση της ξερολιθιάς των στομίων διαπιστώθηκε ότι οι οροφές και των δύο τάφων είχαν καταπέσει και το κενό που δημιουργήθηκε από πάνω είχε ήδη γεμίσει. Λόγω της παρουσίας μεγάλων δένδρων δεν κατέστη δυνατόν να γίνει ανασκαφή, η οποία θα συνεχιστεί μόλις διευθετηθεί το πρόβλημα. Το μόνο που μπορέσαμε να διαπιστώσουμε ήταν ότι είχε καταρρεύσει και το διαχωριστικό, μεταξύ των δύο τάφων, τοίχωμα.

Στο δρόμο του τάφου 14 αριστερά από το στόμιο βρέθηκε λαξευμένος στο τοίχωμα μικρός κιβωτιόσχημος τάφος, που δεν περιείχε όμως τίποτε.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τραπεζά

Συνεχίστηκε και φέτος η επιφανειακή έρευνα στην ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου της Τραπεζάς, μεταξύ των κοινοτήτων Κούμαρη και Χατζή[63]. Σε δύο περιοχές, βόρεια και ανατολικά του οροπεδίου, δηλαδή εκτός του οχυρωμένου χώρου της αρχαίας πόλης, εντοπίστηκαν μέσα σε καλλιεργούμενες εκτάσεις, λείψανα κτιρίων που πιστοποιούν την ύπαρξη «κάτω πόλης». Στους βόρειους πρόποδες, σε φυσικό άνδηρο, στη θέση Γούβες της κοινότητας Χατζή μέσα στις ιδιοκτησίες Α. Ντερέκη και Κ. Αναστασόπουλου εντοπίστηκε συγκρότημα κτιρίων που καλύπτει έκταση 15 περίπου στρεμμάτων. Αποτυπώθηκαν τοίχοι και κατόψεις πέντε διαφορετικών κτιρίων. Σε τρία από αυτά τα κτίρια είχαμε τη δυνατότητα να προχωρήσουμε σε καθαρισμούς και μικρής έκτασης τομές. Από το κτίριο Α καθαρίστηκε ο τοίχος 1, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., χτισμένος από πολύ μεγάλες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους κατά το τραπεζιόσχημο οικοδομικό σύστημα. Εμφανίστηκε σε μήκος 19 μ. Θεμέλια εγκάρσιων ως προς αυτόν τοίχων, εμφανίστηκαν σε δύο τομές στο μέσον και στο δυτικό του άκρο.

Από το κτίριο Β ήταν ορατός ένας τοίχος, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., χτισμένος από το ίδιο κροκαλοπαγές υλικό. Καθαρίστηκε και εμφανίστηκε σε μήκος 6,90 μ. Τομή κατά μήκος της ανατολικής παρειάς του έδειξε ότι οι ορατές λιθόπλινθοι του τοίχου, εκ των οποίων η μεγαλύτερη έχει διαστάσεις 1,45×0,80×0,40 μ., εδράζονται σε χαμηλότερη στρώση, η οποία εξέχει κατά 0,10 μ. Δεύτερη τομή, στο βόρειο άκρο του τοίχου, αποκάλυψε τη βορειοανατολική γωνία του κτιρίου Β και τμήμα του δαπέδου του από μικρά βότσαλα σε ισχυρό ασβεστοκονίαμα.

Από το κτίριο Γ, γνωρίζουμε τις διαστάσεις του, αφού όλες σχεδόν οι πλευρές του (εκτός της βόρειας μακράς) ήταν ορατές στο ελαιοστάσιο όπου βρίσκεται. Οι μακρές του πλευρές έχουν μήκος 13,60 και οι στενές 7,10 μ. Είναι κατασκευασμένες με τον ίδιο τρόπο και υλικό όπως και οι τοίχοι των δύο πρώτων κτιρίων.

Τα κινητά ευρήματα που προέκυψαν από τις ανασκαφικές τομές, κυρίως όστρακα και αγνύθες, χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. Σε μικρή τομή όμως, κάτω από το στρώμα θελεμίωσης της βόρειας πλευράς του κτιρίου Γ, εμφανίστηκε γωνία τοίχων αρχαιότερης οικοδομικής φάσης, από διπλή σειρά αργών λίθων. Η τομή αυτή απέδωσε λίγα τυφλά όστρακα χειροποίητης κεραμικής.

Η δεύτερη θέση που ερευνήθηκε επιφανειακά, η θέση Ορθάρια της κοινότητας Κούμαρη, βρίσκεται στους ανατολικούς πρόποδες της Τραπεζάς. Η διαπλάτυνση αγροτικού δρόμου απογύμνωσε την όψη δύο αναλημματικών τοίχων, που βρίσκονται σε επικλινές έδαφος και σε απόσταση 60 μ. ο ένας από τον άλλον. Ο πρώτος εμφανίστηκε σε μήκος 8,30 μ. χτισμένος κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα και σε μέγιστο ύψος 1,20 μ. Ο δεύτερος τοίχος εμφανίστηκε σε μήκος 13 μ. και αποκαλύφθηκε σε ύψος 1,25 μ. Είναι χτισμένος κατά το πολυγωνικό σύστημα. Μία μικρή τομή στο βόρειο άκρο του απέδωσε όστρακα και μία κωδωνόσχημη κορινθιακή οινοχόη του 5ου αι. π.Χ. Για την κατασκευή και των δύο αναλημματικών τοίχων, χρησιμοποιήθηκε ο ντόπιος κροκαλοπαγής λίθος. Ανατολικά των δύο αναλημματικών τοίχων και σε απόσταση 12 μ. από αυτούς, οικοδομήθηκαν κτίρια, τοίχοι των οποίων ανιχνεύθηκαν μέσα στις καλλιέργειες. Ο μεγαλύτερος τοίχος, πιθανότατα στωικού κτιρίου, είναι κατασκευασμένος από διπλή σειρά κροκαλοπαγών λιθοπλίνθων, συνολ. πάχ. 0,72 και με αντηρίδες ανά 2,90 μ. Εμφανίστηκε σε μήκος 17 μ.

Από τους καθαρισμούς και τις τομές στη θέση αυτή,

62. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 233-236.

63. Α.Γ. Βόρδος, Τραπεζά Αιγίου, Επιφανειακή έρευνα του αρχαιολογικού χώρου, τα πρώτα συμπεράσματα, πρακτικά του συνεδρίου Forschungen in der Peloponnese, ό.π. (υποσημ. 60).

προέκυψε πλήθος πήλινων ειδωλίων που χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια, αλλά και ένα μαρμάρινο δεξί χέρι αγαλματιδίου. Πρόκειται πιθανότατα για ένα ιερό της «κάτω πόλης», το οποίο καταλαμβάνει εκτεταμένη περιοχή ανατολικά του οροπεδίου της Τραπεζάς.

Ένας μικρός κεραμικός κλίβανος πρωτοβυζαντινών χρόνων με πλάτη τον πολυγωνικό αναλημματικό τοίχο φανερώνει την αλλαγή χρήσης του χώρου μετά το τέλος του αρχαίου κόσμου.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Στις ανασκαφές του νομού Αιτωλοακαρνανίας συνεργάστηκαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Ιωάννης Μόσχος, Φωτεινή Σαράντη, Μιχάλης Γκαζής, Όλγα Χριστακοπούλου, συνέβαλε δε αποφασιστικά ολόκληρο το φυλακτικό και εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας. Ιδιαίτερο ζήλο επέδειξε, όπως πάντα, ο εμπειρότατος αρχιφύλακας του Θέρμου Χρήστος Κοσμάς. Την ευθύνη της σχεδίασης και αποτύπωσης των αρχαίων είχαν ο αρχιτέκτονας της Εφορείας Ευθ. Αυγούλης και οι σχεδιαστές Χαρ. Μαρινόπουλος και Κωνσταντίνα Στασινού, βοήθησε δε η Γεωργία Καρτσακλή. Την ευθύνη για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα είχαν οι μηχανικοί της Εφορείας Κωνσταντίνος Κατσιδήμας, Λαμπρινή Σταυροπούλου και Γεωργία Παπούλια.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΞΗΡΟΜΕΡΟΥ ΚΑΙ ΒΟΝΙΤΣΗΣ

Δρυμώνας Αρχοντοχωρίου

Συνεχίστηκε και φέτος η έρευνα στο ιερό της Αρτέμιδος Επικρατείας[64]. Στο χώρο του ιερού η ανασκαφή ολοκληρώθηκε με την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής πεσμένων κεραμίδων στο εσωτερικό του μικρού ναΐσκου. Στη συνέχεια η έρευνα επικεντρώθηκε στο χώρο του αποθέτη, αμέσως χαμηλότερα από το ιερό. Ανάμεσα και κάτω από τους μεγάλους βράχους που είχαν κυλήσει από την πλαγιά, αποκαλύφθηκαν πλήθος θραυσμάτων πήλινων ειδωλίων και λίθινων αγαλματιδίων, λίθινες βάσεις ειδωλίων, κεραμίδες στέγης, πολλές από αυτές ενσφράγιστες με το εθνικό *ΑΛΥΖΕΙΩΝ*, μεγάλη ποσότητα κεραμικής και πλήθος μικροευρημάτων (νομίσματα, σιδερένια και χάλκινα καρφιά, θραύσματα γυάλινων αγγείων κ.ά.). Τα ευρήματα χρονολογούνται από τον 4ο έως και το 2ο αι. μ.Χ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΑΛΤΟΥ

Στράτος

Συνεχίστηκαν και φέτος οι συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες στο χώρο της αρχαίας Στράτου[65]. Στην αγορά συνεχίστηκε η ανασκαφή του χώρου μπροστά από τη δυτική στοά και προς το βόρειο άκρο της. Αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά η θεμελίωση της βόρειας στοάς, καθώς και τμήμα της οδού που οδηγούσε βόρεια, έξω από το χώρο της αγοράς. Στο χώρο μπροστά από τις δύο στοές ήλθαν στο φως πολλά λίθινα βάθρα αγαλμάτων κατά χώραν.

Ανασκαφική έρευνα έγινε επίσης και στην ανατολική στοά, με τομή στο νοτιότερο άκρο της. Αποκαλύφθηκε η νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου, στο σημείο όπου συναντώνται ο νότιος, στενός τοίχος με τον ανατολικό, μακρύ τοίχο. Οι δύο τοίχοι σώζονταν σε μέγιστο ύψος 3,50-4 μ.

Ήλθε ακόμη στο φως τμήμα του στυλοβάτη της στοάς, όπου διατηρούνταν οι λαξευμένες, στην άνω επιφάνεια των λιθοπλίνθων, θέσεις τοποθέτησης των κιόνων, ενώ στο εσωτερικό της στοάς βρέθηκε σπόνδυλος κίονα με τη βάση του κατά χώραν, γεγονός που δηλώνει την ύπαρξη και εσωτερικής κιονοστοιχίας.

Σε απόσταση 50 μ. βορειότερα και σε ψηλότερο επίπεδο, ερευνήθηκε με δοκιμαστική τομή ο χώρος πέριξ ενός κεραμικού κλιβάνου. Από την τομή αυτή προήλθε πολύ μεγάλη ποσότητα κεραμικής, η μελέτη της οποίας ασφαλώς θα μας δώσει πολύτιμα στοιχεία σχετικά με την τοπική παραγωγή.

Στο θέατρο ολοκληρώθηκε η ανασκαφή της δυτικής πλευράς της σκηνής, όπου αποκαλύφθηκαν οι βάσεις των πεσσών που ανήκουν στη β΄ φάση της σκηνής (τέλη 3ου αι. π.Χ.) και ο πίσω τοίχος του οικοδομήματος.

Ανασκάφηκε, επίσης, ο χώρος πέριξ του ημικατεστραμένου και συλημένου λεγόμενου «μακεδονικού» τάφου έξω από τη νότια πύλη της οχύρωσης της πόλης. Στο δρόμο του τάφου βρέθηκε πλήθος κτερισμάτων, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (χάλκινα και πήλινα αγγεία, κοσμήματα και κεραμική), όχι όμως ταφές.

Τέλος, συνεχίστηκε η σχεδιαστική αποτύπωση αρχιτεκτονικών μελών από την αγορά και το θέατρο και η συντήρηση των μικροευρημάτων.

Σπάθαρη Λεπενούς

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή στην ανωτέρω θέση, όπου έχουν αποκαλυφθεί τα θεμέλια αρχαϊκού ναού. Με

64. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 140.

65. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 242.

δοκιμαστικές τομές ερευνήθηκε ο χώρος στα δυτικά και νότια του ναού. Από όλες τις τομές, καθώς και από το εσωτερικό των ρηγματώσεων του βράχου που υπάρχουν στην περιοχή, ήλθε στο φως μεγάλος αριθμός θραυσμάτων της πήλινης ανωδομής του ναού (μετόπες, γείσα, θραύσματα της σίμης) και της κεράμωσής του.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, εύρημα ήταν η αποκάλυψη ενός ακόμη κτιρίου 20 μ. προς ΝΔ. του αρχαϊκού ναού και περίπου 10 μ. χαμηλότερα από αυτόν. Πρόκειται για ένα αψιδωτό κτίριο εν παραστάσι, με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Στο εσωτερικό του σώζονται, περιμετρικά των μακρών τοίχων και του αψιδωτού πίσω τμήματός του, επτά τουλάχιστον βάσεις για την τοποθέτηση κιόνων, πιθανότατα ξύλινων. Λόγω του περιορισμένου χρόνου της ανασκαφής δεν είναι δυνατόν να δοθούν οριστικά στοιχεία σχετικά με την ακριβή χρονολόγηση και χρήση του κτιρίου, θα πρέπει πάντως να είναι πρωιμότερο του ναού.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ

Κάτω Βασιλική (αρχαία Χαλκίς)

Συνεχίστηκε φέτος για δεύτερη χρονιά η συστηματική αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της αρχαίας Χαλκίδας, σε συνεργασία της ΣΤ' ΕΠΚΑ με το Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα[66]. Η φετινή έρευνα συνεχίστηκε και στις δύο θέσεις όπου είχε διενεργηθεί κατά το παρελθόν έτος συστηματική επιφανειακή έρευνα δηλαδή στη θέση Πάγκαλη, στις ανατολικές πλαγιές της Βαράσοβας και στο λόφο της Αγίας Τριάδας, στα ανατολικά του σύγχρονου χωριού της Κάτω Βασιλικής.

Στην Πάγκαλη συνεχίστηκε η επιφανειακή έρευνα, γύρω από την τοποθεσία της νεολιθικής εγκατάστασης, που είχε εντοπιστεί από πέρυσι[67]. Στη συνέχεια ακολούθησε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα με δοκιμαστική τομή, διαστ. 2×2 μ. Από την ανασκαφή δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα παρά μόνον τμήμα μιας εστίας. Μεγάλη, ωστόσο (δεδομένου των περιορισμένων διαστάσεων της τομής και της σχετικά μικρής επίχωσης) ήταν η ποσότητα της κεραμικής και των εργαλείων (λίθινων και οστέινων) που συνελέγησαν. Με βάση την κεραμική η θέση χρονολογείται στην τελική νεολιθική περίοδο (μέσα 4ης χιλιετίας π.Χ.)[68].

Στο λόφο της Αγίας Τριάδας, μετά την ολοκλήρωση της επιφανειακής έρευνας, του καθαρισμού και της αποτύπωσης των ορατών αρχιτεκτονικών στοιχείων κατά την περσινή περίοδο, ξεκίνησε φέτος η συστηματική ανασκαφή με την έρευνα έξι τομών, διαστ. 5×5 μ. και τριών μικρότερων δοκιμαστικών τομών. Οι τομές, στο βόρειο άκρο του βυζαντινού τείχους και εκατέρωθεν αυτού, αποκάλυψαν τμήματα του κλασικού-ελληνιστικού περιβόλου, πάνω στον οποίο εδράζεται εν μέρει το βυζαντινό τείχος. Η στρωματογραφία των τομών αυτών δεν έδωσε αμιγή και αδιατάρακτα στρώματα, που να ανταποκρίνονται στις αντίστοιχες οικιστικές φάσεις, κυρίως λόγω των διαμορφώσεων που γίνονταν στο χώρο κατά τις αλλεπάλληλες οικοδομικές δραστηριότητες. Είναι ενδεικτικό ότι η κεραμική που προήλθε από την ανασκαφή χρονολογείται από τη ΜΕ έως και τη βυζαντινή περίοδο. Στα νότια του εντός της οχύρωσης χώρου ανασκάφηκαν κυρίως στοιχεία της ελληνιστικής κατοίκησης. Και σε αυτό το σημείο του λόφου της Αγίας Τριάδας η στρωματογραφία είναι σε μεγάλο βαθμό διαταραγμένη και απέδωσε ευρήματα που χρονολογούνται από τα προϊστορικά έως και τα ελληνιστικά χρόνια (κεραμική, κεραμίδια στέγης και μικροευρήματα), καθώς και στην παλαιοχριστιανική περίοδο.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - S. DIETZ - Ι. ΜΟΣΧΟΣ - S. HOUBY-NIELSEN

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Παππαδάτες

Οικόπεδο Παν. Λιάγκου

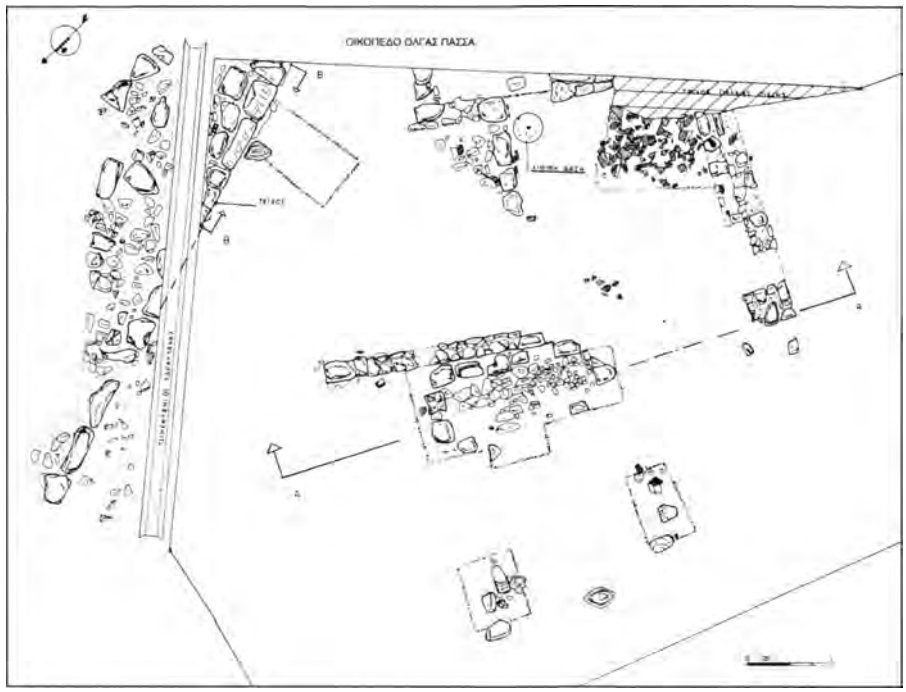
Ο οικισμός των Παππαδάτων, από τους μεγαλύτερους της επαρχίας Μεσολογγίου, βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της λίμνης Τριχωνίδος. Σε απότομο κωνικό λόφο, που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού, σώζονται τα ερείπια μιας από τις ελληνιστικές πόλεις της κεντρικής Αιτωλίας, προς το παρόν αταύτιστης[69]. Στην κορυφή του λόφου βρίσκεται η ακρόπολη με ορατά λείψανα

66. S. Dietz - L. Kolonas - I. Moschos - S. Houby-Nielsen, Surveys and Excavations in Chalkis Aitolias, 1995-1996, First Preliminary Report, Proceedings of the Danish Institute in Athens, II, 1998, σ. 233-317.

67. Th. Mavridis - H. Alisoy, A Catalogue of Selected Finds from the Survey at Pangali, ό.π., σ. 272-279.

68. M. Gazis, Excavations at Pangali, ό.π., σ. 280-281.

69. Για τα αρχαία λείψανα της πόλης βλ. W.J. Woodhouse Aetolia its Geography, Topography and Antiquities, Oxford 1897, σ. 221-232, όπου όμως εσφαλμένα ταυτίζονται με τη Λυσιμάχεια. Επικρατέστερη θεωρείται η άποψη ότι πρόκειται για το Φύταιον.

Σχέδ. 28. Παππαδάτες Μεσολογγίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

της οχύρωσής της. Η πόλη απλωνόταν εν μέρει στα βόρεια πρανή του λόφου, όπου το έδαφος είναι σχετικά απότομο, και κυρίως στα ανατολικά όπου είναι ομαλότερο. Στη δυτική πλευρά ο λόφος είναι σχεδόν απόκρημνος.

Το νεκροταφείο βρίσκεται στην προς ΒΑ. πεδινή έκταση, από όπου σήμερα διέρχεται και ο επαρχιακός δρόμος της Μακρυνείας που οδηγεί προς το Θέρμο.

Λίγα τμήματα της οχύρωσης, που πιθανώς ανήκουν στο τείχος της πόλης, είναι σήμερα ορατά σε διάφορα σημεία στην κλιτύ του λόφου κάτω από την ακρόπολη. Κοντά στο ναΰδριο του Αγίου Ιωάννη σώζεται ένα από αυτά (το χαμηλότερο ορατό).

Το οικόπεδο Παν. Λιάγκου βρίσκεται ακόμη χαμηλότερα από το ναΰδριο κοντά στο νότιο άκρο του οικισμού. Μας αποκάλυψε ένα ακόμη τμήμα της οχύρωσης, δηλαδή του τείχους της πόλης, καθώς και λείψανα κτιριακής εγκατάστασης ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 28). Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και ερευνήθηκε σε μήκος 11,30 μ. Βρίσκεται ακριβώς στην ανατολική γωνία του οικοπέδου, το μεγαλύτερο δε τμήμα του είναι εκτός ιδιοκτησίας κάτω από το σημερινό μονοπάτι και από μία τσιμεντένια υδραύλακα του χωριού. Εξαιτίας αυτής αλλά και άλλων σύγχρονων επεμβάσεων δεν σώζεται σε όλο του το πλάτος, ούτε και η ανατολική παρειά του, της οποίας οι λίθοι είναι μετακινημένοι, παρά μόνο κοντά στο νότιο άκρο.

Έτσι είναι δυνατόν να υπολογίσουμε το πλάτος του σε 3 μ. περίπου. Αποτελείται από μεγάλους και μικρότερους λίθους από ντόπιο ψαμμίτη με αδρή επεξεργασία και είναι χτισμένο κατά το τραπεζιόσχημο ισόδομο σύστημα. Στη δυτική παρειά σώζονται δύο σειρές δόμων (σωζ. ύψ. 1,20 μ.), εκ των οποίων ο κατώτερος είναι η θεμελίωση. Μία λιθόπλινθος της ανώτερης σειράς φέρει στην εξωτερική επιφάνεια κατακόρυφες αυλακώσεις που έχουν γίνει με βελόνι, τυπικό χαρακτηριστικό των αμυντικών έργων της κεντρικής Ελλάδας, για το οποίο έχει εκφραστεί η άποψη ότι χρησιμοποιείται σε όλη τη διάρκεια του 4ου και 3ου αι. π.Χ.[70]. Το συναντάμε σε πολλά μνημεία, έργα των Αιτωλών, όπως π.χ. στον Πύργο των Δελφών[71], καθώς και στο τείχος με πύργους που ανήκει στην οχύρωση μικρής ακρόπολης αταύτιστης αιτωλικής πόλης, που βρίσκεται στον οικισμό Παλαιοχωρίου της κοινότητας Καψοράχης στη νότια πλευρά της λίμνης Τριχωνίδος[72]. Στην

70. Π. Βαλαβάνης, Αρχαίος Πύργος στους Δελφούς, Αρχαιογνωσία, Ι, 2, Αθήνα 1980, σ. 331 κ.ε. και ειδικότερα, σ. 338.

71. Ό.π.

72. Ό.π. (υποσημ. 69), σ. 236. Τα λείψανα εσφαλμένα ταυτίζονται με την πόλη Φύταιον.

περίπτωση μάλιστα αυτή, ένας αρχαίος πύργος χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες όχι μόνο της θεμελίωσης αλλά και για το κτίσιμο ενός σπιτιού του μεταγενέστερου οικισμού (Πίν. 71 γ-δ).

Στα δυτικά του τείχους είχαν διασωθεί λίγα λείψανα κτιριακής εγκατάστασης ελληνιστικών χρόνων. Διακρίθηκε ένας ορθογώνιος χώρος οριζόμενος από τρεις αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους, χτισμένους από μικρές πέτρες ντόπιου ψαμμίτη με αδρή επεξεργασία. Κοντά στη νότια γωνία του υπήρχε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης. Στα βόρεια του παραπάνω χώρου είχε διασωθεί δάπεδο από πλακοειδείς λίθους, που ίσως ανήκε σε δεύτερο, υπαίθριο, χώρο. Σε σύγχρονο μανδρότοιχο, που υπάρχει κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοπέδου, έχουν εντοιχιστεί αρχαίοι λίθοι προερχόμενοι από το τείχος καθώς και από άλλα κτίρια.

Τόσο το τείχος όσο και το κτιριακό συγκρότημα συνεχίζουν προς Ν. κάτω από το σύγχρονο μανδρότοιχο και εν μέρει κάτω από την όμορη οικία Όλγας Πασσά. Από την επίχωση του κτιρίου προέρχεται λίθινη βάση μύλου και δύο χάλκινα νομίσματα. Το ένα της Αιτωλικής Συμπολιτείας (279-168 π.Χ.), εμ. Αθηνά με κράνος δεξιά, οπ. Ηρακλής όρθιος με ρόπαλο και λεοντή (η επιγραφή *ΑΙΤΩΛΩΝ* δεν διακρίνεται καθαρά λόγω φθοράς). Το δεύτερο είναι εφθαρμένο, πιθανότατα της Αιτωλικής Συμπολιτείας (εμ. ανδρική κεφαλή δεξιά).

Γαβαλού

Οικόπεδο Π. Φώλου

Στη Γαβαλού σώζονται τα ερείπια της σημαντικότατης πόλης της κεντρικής Αιτωλίας, του Τριχονίου. Πρόσφατο εύρημα επιβεβαίωσε την ταύτιση και επιγραφικά[73].

Το εύρημα είναι σημαντικό για τα αρχαιολογικά δεδομένα της θέσης αυτής, που ασφαλώς προέρχεται από δημόσιο κτίριο (ναός).

Το οικόπεδο βρίσκεται επί της επαρχιακής οδού προς Θέρμο και μάλιστα στο ανατολικό άκρο του οικισμού στο όριο με τον οικισμό του Αγίου Ανδρέα. Κατά τη διάρκεια εργασιών εκσκαφής για οικοδόμηση περισυνελέγησαν μέσα από επιχώσεις (;)[74] τρία τμήματα σπονδύλου δωρικού κίονα από πωρόλιθο, με διάμετρο 0,80 μ. (Πίν. 72 α). Δύο από τα τμήματα συνανήκουν. Το μεγαλύτερο τμήμα έχει σωζόμενο ύψος 0,55 μ. Εξωτερικά φέρουν επίχρισμα από κονίαμα.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ[75]

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΑΜΗΣ

Σάμη

Οδός Διχαλίων, Ο.Τ. 29, τεμ. 23 (οικόπεδο Ι. και Γ. Βαλλάτου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Λουτρό, όπου σώζονται ορατά λείψανα της κλασικής πόλης της Σάμης. Σε αυτό πρόκειται να ανεγερθούν δύο οικοδομές. Στην παρούσα φάση έγιναν οι εκσκαφικές εργασίες στο χώρο της πρώτης, της οποίας η πρόσοψη είναι προς την οδό Διχαλίων.

Κατά την ανασκαφική έρευνα, που ακολούθησε των εκσκαφικών εργασιών, διαπιστώθηκαν τέσσερις οικιστικές φάσεις, οι οποίες διαδοχικά ανάγονται στη ρωμαϊκή, ελληνιστική, γεωμετρική-αρχαϊκή περίοδο, καθώς και στην εποχή του Χαλκού (Σχέδ. 29).

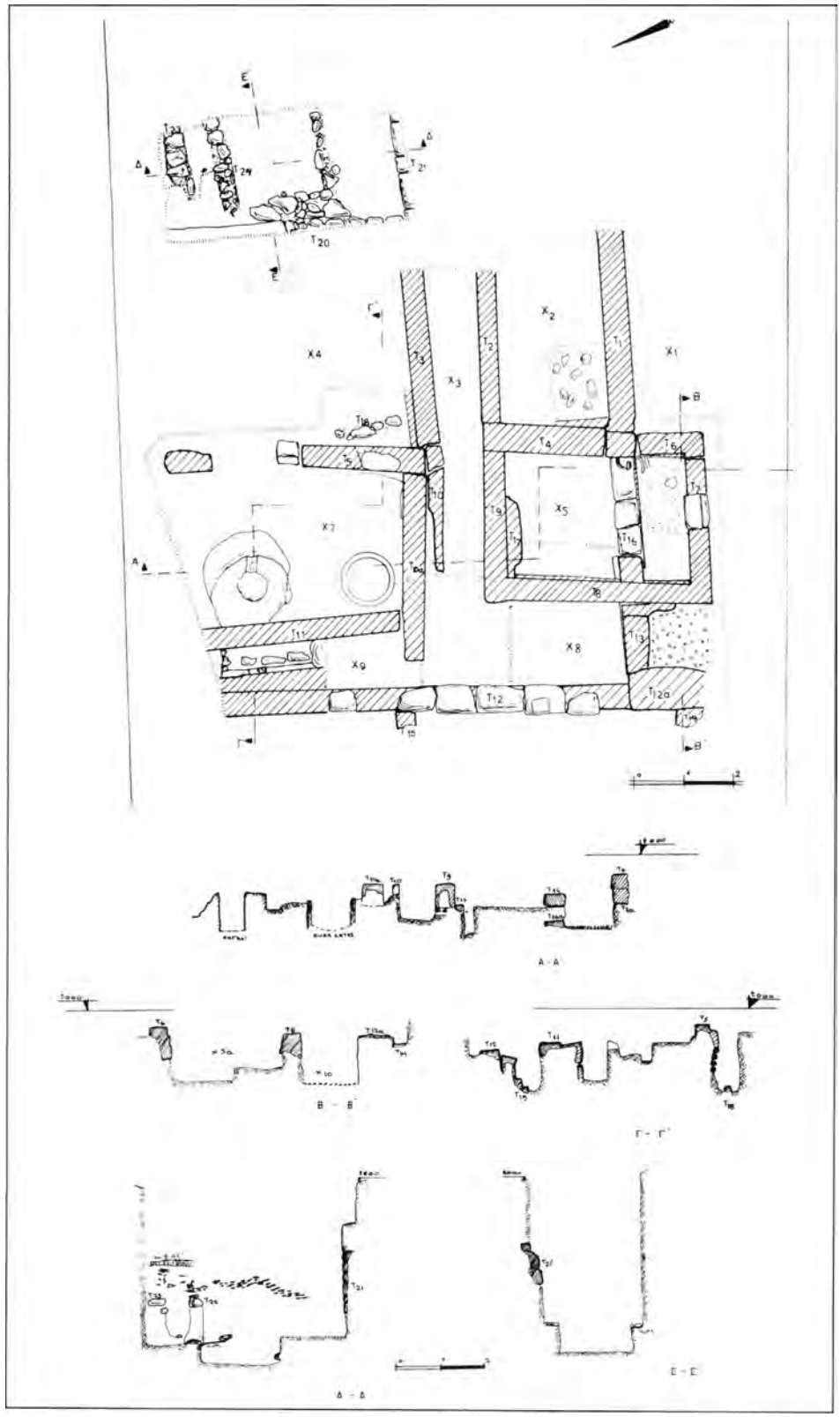
Ο χώρος κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας κατοικήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως δηλώνεται από την κεραμική και τις πολλαπλές οικοδομικές επεμβάσεις που έγιναν σε αυτόν (Πίν. 73 α). Η συνεχής κατοίκησή του είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή χρήσης των χώρων και τη μεταβολή των αρχικών διαστάσεών τους.

Οι περισσότεροι από τους επιφανειακούς τοίχους είναι χτισμένοι με λίθους και ασβεστοκονίαμα, όπως και ορισμένοι προγενέστεροί τους, πάνω στους οποίους εδράζονται. Οι τοίχοι 1, 2, 4, 6, 7, 8 και 9 ανήκουν στην ίδια οικοδομική φάση, ενώ οι 3, 10, 10α, 11, 12, 12α και 13, οι οποίοι δεν συνδέονται κατά τρόπο οργανικό μεταξύ τους, θεωρούνται ότι κατασκευάστηκαν σταδιακά και ανάλογα με τις οικιστικές ανάγκες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εξέλιξης αυτής αποτελεί ο Τ11, ο οποίος αφ'

73. Για ιστορικά στοιχεία και τα ερείπια της πόλης βλ. RE VIII, A, 1, 1939 (86-90), λ. Trichonion, [Klaffenbach]. Για πρόσφατα ευρήματα, βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 148.

74. Δυστυχώς δεν είμαστε παρόντες στο χώρο κατά την ώρα της εύρεσής τους, αλλά πληροφορηθήκαμε την ύπαρξή τους εκ των υστέρων, από το φύλακα της περιοχής.

75. Στις ανασκαφικές εργασίες συμμετείχαν οι πτυχιούχοι αρχαιολόγοι Λουΐζα Περάτη, Λουκία Βαλάση, Στέλλα Λιάτου και οι φοιτήτριες Ανθούλα Λεοντίου, Πατρίτσια Μασουράκη, Ιωάννα Ζδράγκα και Μαριλένα Λάμπρου.

Σχέδ. 29. Σάμη Κεφαλληνίας. Οδός Διχαλίων, Ο.Τ. 29, τεμ. 23. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄/Ε-Ε΄.

ενός δεν συνδέεται οργανικά με τον Τ10α, αν και βρίσκεται στο ίδιο με αυτόν επίπεδο, και αφ' ετέρου περιορίζει τον Χ7, ο οποίος είχε σχέση με εργαστηριακή χρήση. Μάλιστα στην προκειμένη περίπτωση παρατηρείται ότι ο Τ11 εδράζεται στο προϋπάρχον πηγάδι.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για τον ισχυρό τοίχο Τ12 και το συνεχόμενο με αυτόν Τ12α, που επίσης αποτελούν παραδείγματα σταδιακών επεμβάσεων. Ο Τ12 διασχίζει κατά πλάτος το οικόπεδο και είναι χτισμένος με μικρούς λίθους και με συνδετικό υλικό κονίαμα χρώματος έντονα κόκκινου-καφέ. Σε β' χρήση λιθόπλινθοι τοποθετήθηκαν στην άνω επιφάνειά του. Καθ' όλη τη νοτιοανατολική παρειά του εφάπτεται συμπαγής κατασκευή από λίθους και κονίαμα με ανώμαλη την όψη της. Η άνω επιφάνειά της είναι επικλινής και ομαλή. Ο λόγος για τον οποίο κατασκευάστηκε ο συγκεκριμένος τοίχος παραμένει άγνωστος. Πάντως, από τις τομές που έγιναν στα νοτιοανατολικά του, διαπιστώθηκαν στρώματα καταστροφής από κεραμίδες στέγης καθώς και προσχωσιγενείς επιχώσεις.

Ο συνεχόμενος Τ12α είναι διπλός, πλατύτερος του Τ12. Το βορειοδυτικό μέτωπό του ευθυγραμμίζεται με εκείνο του Τ12, ενώ το νοτιοανατολικό διαγράφεται καμπύλο. Η νοτιοανατολική παρειά του είναι ανώμαλη. Τόσο αυτός όσο και ο προηγούμενος εδράζονται σε προγενέστερα λείψανα.

Από τους χώρους αναφέρονται οι Χ7 και Χ5 (5 και 5α). Στο χώρο Χ7 (Πίν. 73 β) αποκαλύφθηκε κατασκευή χτισμένη με λίθους και κονίαμα, η οποία με επιφύλαξη χαρακτηρίζεται ως πηγάδι. Σχηματίζεται από δύο διαφορετικά επίπεδα, από τα οποία το ανώτερο παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες οι οποίες το διαφοροποιούν αισθητά από ένα κανονικό δαχτυλίδι πηγαδιού. Στο κέντρο του υπάρχει στόμιο, διαμ. 0,58 μ., του οποίου το εσωτερικό ερευνήθηκε μέχρι βάθ. 0,90 μ. από το χείλος. Η επιφάνεια του δαχτυλιδιού δεν είναι οριζόντια, όπως συνηθίζεται, αλλά επικλινής από μέσα προς τα έξω, στα δε νοτιοανατολικά του χείλους ανοίγεται αύλακα. Στην ίδια κατεύθυνση και σε χαμηλότερο βάθος προσαρτάται το δεύτερο επίπεδο, το οποίο έχει σχεδόν οριζόντια την άνω επιφάνεια, δημιουργώντας έτσι ένα είδος δαπέδου.

Στα νοτιοδυτικά της κατασκευής και κοντά στη δυτική γωνία του χώρου ερευνήθηκε κυκλική κατασκευή, εσωτ. διαμ. 0,85 μ. χτισμένη μόνο με θραύσματα κεραμίδων. Το τοιχίο της είχε μέγιστο ύψος 0,25 μ. και στο εσωτερικό της βρέθηκε τμήμα αγγείου. Πάντως, οι δύο κατασκευές δεν φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους με αγωγό ή αύλακα, η δε ακριβής χρήση τους παραμένει αδιευκρίνιστη. Θεωρείται βέβαιο ότι στο Χ7 αναπτύχθηκε ένα είδος εργαστηριακής δραστηριότητας, σε αντίθεση με το Χ5 ο οποίος, σύμφωνα με τα ευρήματα, προοριζόταν ως χώρος φύλαξης.

Σε όλη την έκταση του Χ5 αποκαλύφθηκε ενιαίο στρώμα καταστροφής, το οποίο αποτελείται από λίθους, κεραμίδες στέγης και θραύσματα αγγείων. Παρόμοιο στρώμα αλλά με αισθητή την έλλειψη θραυσμάτων αγγείων κάλυπτε το γειτονικό Χ2. Στο στρώμα καταστροφής του Χ5 βρέθηκαν διάσπαρτα 129 χάλκινα νομίσματα, μεταλλικά αντικείμενα από χαλκό ή σίδερο, άφθονη χρηστική κεραμική (αμφορείς, μαγειρικά σκεύη, λύχνοι κ.ά.) και τμήματα μυλόπετρων. Όσα νομίσματα καθαρίστηκαν επιλεκτικά χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. μ.Χ. Τόσο ο χώρος αυτός όσο και οι Χ2 και 7, μετά την καταστροφή τους, που συντελέστηκε στο τέλος του 3ου αι. μ.Χ., εγκαταλείφθηκαν οριστικά.

Στην ελληνιστική περίοδο ανήκουν οι υποκείμενοι τοίχοι 1α, 3α, 5α, 13α των Τ1, Τ3, Τ5, Τ13, καθώς και οι τοίχοι 16 και 18, οι οποίοι είναι χτισμένοι με ημίεργους λίθους και χώμα.

Στην ίδια περίοδο, αλλά σε προγενέστερη οικοδομική φάση, αποδίδονται οι υποκείμενοι τοίχοι 1β, 16α, 13α των Τ1, Τ16 και Τ13, καθώς και ο Τ19, τμήμα του οποίου εξέχει ελάχιστα της προσαρτημένης του Τ12 κατασκευής, στα βόρεια του οικοπέδου. Οι Τ1β, Τ16α και Τ13α αναμφίβολα ανήκουν σε έναν ενιαίο τοίχο χτισμένο με μεγάλες λιθοπλίνθους κατά το ορθογώνιο ψευδοϊσόδομο σύστημα. Ασφαλώς πρόκειται για τοίχο μεγάλου οικοδομήματος, δημόσιου ίσως, του οποίου την αρχιτεκτονική μορφή, όπως και τη χρήση, αγνοούμε. Τυχόν σύνδεσή του με τον τοίχο 19 είναι αδύνατη, αφού του δευτέρου δεν επισημάνθηκε η συνέχεια στην τομή που έγινε μεταξύ του Τ10α και Τ12. Μόνο στην τομή μεταξύ του Τ16 και Τ8 αποκαλύφθηκε τμήμα λιθοπλίνθου που σχηματίζει γωνία με τον Τ16α.

Στον Χ5α και σε βάθος 1 μ. περίπου ήλθαν στο φως δύο αμφορείς, εκ των οποίων ο ένας συνεθλίβη κάτω από τη γωνία των Τ7α και Τ8. Στον ίδιο χώρο και σε βάθος 1,64 μ. αποκαλύφθηκε χαλικόστρωτο δάπεδο με ασβέστη.

Εκτός ορίου οικοδομής και στα ανατολικά της έγινε δοκιμαστική τομή, διαστ. 2×4,80 μ. και κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΑ. Ήταν η μοναδική τομή όπου η ανασκαφική έρευνα εξαντλήθηκε μέχρι το παρθένο έδαφος (βάθος 4 μ.) σε αντίθεση με όλες τις άλλες, όπου τερμάτιζε πάνω σε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (τοίχοι και δάπεδα σε βάθος 1,70-1,90 μ.).

Τα αρχαιολογικά δεδομένα που προέκυψαν από αυτήν προσθέτουν πληροφορίες όχι μόνον για τη διαχρονική κατοίκηση της Σάμης αλλά και ολόκληρου του νησιού. Από τα ανώτερα έως τα βαθύτερα στρώματά της, διαπιστώθηκαν αναλυτικά τα παρακάτω:

Στη ρωμαϊκή περίοδο αντιστοιχούν τα ανώτερα τμήματα των Τ20 και Τ21 (Σχέδ. 29, τομή Δ-Δ'), οι οποίοι είναι κάθετοι μεταξύ τους και χτισμένοι με λίθους και ασβεστοκονίαμα. Αυτοί εδράζονται σε δύο ελληνιστικούς τοίχους, εκ

των οποίων ο βορειοδυτικός είναι χτισμένος με μεγάλους και μικρούς ημίεργους λίθους, ενώ ο νοτιοανατολικός σύμφωνα με το ορθογώνιο ψευδοϊσόδομο σύστημα (Πίν. 73 γ). Η ορατή όψη των λίθων του είναι ημίεργη. Τόσο αυτός όσο και οι προηγούμενοι συνεχίζονται εκτός τομής.

Σε βάθος 1,70 μ. περίπου και πλησίον της ανατολικής γωνίας της, βρέθηκε μεγάλη ποσότητα ψηφίδων, ενώ ελάχιστα εκατοστά βαθύτερα αποκαλύφθηκε εκτεταμένο στρώμα κεραμίδων στέγης. Η εδώ παρουσία των ψηφίδων ενδεχομένως να δηλώνει εργαστηριακή δραστηριότητα, σχετική με την τεχνική κατασκευής ψηφιδωτών δαπέδων.

Σε βάθος 1,75 και 2,85 μ. περίπου αντίστοιχα, αποκαλύφθηκαν οι επάλληλοι τοίχοι 22 και 24 μέσα σε ένα ενιαίο στρώμα καστανού αργιλώδους χώματος, το οποίο περιείχε κεραμική των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων, καθώς και σημαντικό αριθμό μικρών πυραμιδόσχημων αγνύθων και πηνίων. Ορισμένα όστρακα (Πίν. 73 δ) είναι του τύπου της κοτύλης αριθ. 666 από τον Πίσω Αετό Ιθάκης (750 π.Χ.). Από τα πρωιμότερα όμως όλων είναι αυτό (Πίν. 73 ε) που στην εξωτερική επιφάνειά του φέρει ημικύκλιο με στιγμή στο κέντρο (α' μισό 8ου αι. π.Χ.). Από τις μαρτυρίες αυτές προκύπτει ότι η Σάμη και κατ' επέκταση η Κεφαλονιά κατοικούνται ήδη από τον 8ο αι. π.Χ., περιορίζοντας, έστω και κατά το ελάχιστο, τη διάρκεια των λεγόμενων σκοτεινών αιώνων (1050-750 π.Χ.)[76].

Η κεραμική, εκ πρώτης όψεως, είναι ντόπιας παραγωγής, αλλά φαίνεται ότι επηρεάζεται από την κορινθιακή. Το φαινόμενο αυτό μάλλον θα πρέπει να συσχετιστεί με την αποικιακή πολιτική και τα οικονομικά συμφέροντα της Κορίνθου προς τη Δύση.

Μεταξύ άλλων, πρέπει να αναφερθεί και η παρουσία χειροποίητης κεραμικής, η οποία προς το παρόν τουλάχιστον, δεν μπορεί να συνδεθεί με τη μακροχρόνια παράδοση της μυκηναϊκής κεραμικής.

Στο ίδιο περίπου επίπεδο με τον Τ24 και στη βορειοδυτική πλευρά της τομής ήλθε στο φως τμήμα δαπέδου από ασβεστολιθικές πλάκες. Τούτο έφερε υπόστρωμα όπου σε ορισμένα σημεία υπήρχαν έντονα ίχνη καύσης. Από το δάπεδο και μέχρι το τελικό βάθος (4 μ.) συγκεντρώθηκε κεραμική της προϊστορικής περιόδου.

Οδός Διχαλίων, Ο.Τ. 29, τεμ. 24 (οικόπεδο Α. και Ξ. Βάλσαμου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται επίσης στη θέση Λουτρό και απέχει γύρω στα 20 μ. νότια του προηγούμενου (Ι. και Γ. Βαλλάτου). Η προς ανέγερση οικοδομή καταλαμβάνει το πίσω μέρος της ιδιοκτησίας, αφού ήδη στο εμπρόσθιο υπάρχει κτίσμα της αρωγής. Οι επιχώσεις στο νοτιοανατολικό όριο του οικοπέδου υπερβαίνουν το ύψος των 5 μ. Στην ίδια παρειά διακρίνονται λείψανα της ρωμαϊκής περιόδου.

Στο γενικό βάθος εκσκαφής εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα και εκτεταμένα στρώματα καταστροφής, που χρονολογούνται από την υστεροαρχαϊκή έως και την κλασική περίοδο. Μεταξύ των ευρημάτων συμπεριλαμβάνονται μελανόμορφα και ερυθρόμορφα όστρακα, χάλκινα νομίσματα και σιδερένιο σκαλιστήρι, ενώ εντυπωσιακή είναι η ποσότητα των πήλινων αγνύθων που φέρουν εμπίεστα σύμβολα. Εξαιτίας της πληθώρας τους εικάζεται ότι η ύφανση αποτελούσε δραστηριότητα των κατοίκων των οικημάτων.

Ο χώρος του οικοπέδου, για μεγάλο χρονικό διάστημα εγκαταλείφθηκε και κατοικήθηκε εκ νέου κατά την ρωμαϊκή περίοδο, όπως συμπεραίνεται από τον τοίχο Τ6, τα σπαράγματα ψηφιδωτών δαπέδων και κονιαμάτων και την ελάχιστη κεραμική της αντίστοιχης περιόδου.

Οδός Διχαλίων (οικόπεδο Γ. Αποστολάτου)

Στο παραπάνω αγροτεμάχιο έγινε ανασκαφική έρευνα ήδη κατά το 1995[77]. Η έρευνα επαναλαμβάνεται και φέτος στο χώρο όπου πρόκειται να ανεγερθεί αποθήκη 30 τ.μ.

Το αγροτεμάχιο εντάσσεται και αυτό στη θέση Λουτρό, ενώ από την ιδιοκτησία Βαλλάτου απέχει γύρω στα 100 μ. βόρεια. Από τα δύο προηγούμενα οικόπεδα, το παρόν αγροτεμάχιο είναι το πλησιέστερο προς το ρωμαϊκό λιμάνι της Σάμης, από το οποίο διακρίνεται τμήμα του λιμενοβραχίονα, στη θαλάσσια περιοχή του Λουτρού. Ο λιμενοβραχίονας, από όσο φαίνεται, συνεχίζεται κάτω από το σημερινό παραλιακό δρόμο, ο οποίος ορίζει σειρά οικοπέδων. Στην τομή του εδάφους του διακρίνονται τοίχοι κτισμάτων πιθανώς της ρωμαϊκής περιόδου. Δεν αποκλείεται τα οικοδομικά λείψανα στο σημείο αυτό να έχουν σχέση με λιμενικές εγκαταστάσεις και η ευρύτερη περιοχή του Λουτρού να αποτελεί το εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο της ρωμαϊκής Σάμης. Την άποψη αυτή ενισχύουν οι

76. Bruno d Agostino - Andreas Soteriou, Euboica, L'Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente, Atti del Convegno Internazionale di Napoli, Campania in the framework of Greek Colonization, (1996), 1998, σ. 355 κ.ε.

77. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 150-151.

ανασκαφικές μαρτυρίες των οικοπέδων Σ. Τουλιάτου[78], οδού Λουτρού 6-7[79] και Βαλλάτου.

Στο χώρο της υπό ανέγερση αποθήκης αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι ρωμαϊκών χρόνων. Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο της ανασκαφής είναι λιθόπλινθος επενδεδυμένη με επάλληλες πολλαπλές λεπτές στρώσεις ασβεστοκονιάματος με γραπτή διακόσμηση, η οποία συνίσταται σε απλά γραμμικά ή φυτικά θέματα, σε αραιή διάταξη.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα και των τριών ιδιοκτησιών διατηρήθηκαν σε κατάχωση, αφού το βάθος θεμελίωσης των υπό ανέγερση οικοδομών δεν κατέρχεται εκείνο των λειψάνων. Εξάλλου τη δαπάνη για τη διεξαγωγή της έρευνας επωμίσθηκαν οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες, γι' αυτό και περιορίστηκε σε δοκιμαστικές τομές.

Φισκάρδο

Οικόπεδο Δημ. Αντωνάτου

Το οικόπεδο βρίσκεται στο χώρο του σημερινού λιμανιού του Φισκάρδου και επί του παραλιακού δρόμου. Στο βόρειο όριό του αποκαλύφθηκε παρειά τοίχου, κατεύθυνσης Α.-Δ., μήκ. 1,46 και ύψ. 0,54 μ. Ο τοίχος είναι χτισμένος κατά το opus testacaeum και θεμελιωμένος στο φυσικό βράχο.

Οικόπεδο Γερ. Γερμενή

Το οικόπεδο βρίσκεται στην ίδια περιοχή με το παραπάνω και ορίζεται ανατολικά από τον παραλιακό δρόμο και δυτικά από τον επαρχιακό Φισκάρδου-Αργοστολίου.

Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήμα εργαστηριακής εγκατάστασης λαξευμένης εξ ολοκλήρου στην κατωφέρεια βράχου, με κλίση από Δ. προς Α. Ο κεντρικός χώρος της εγκατάστασης έχει πειόσχημη κάτοψη και εσωτερικές διαστάσεις 4,40×2,35 μ. Το ύψος της δυτικής μακράς πλευράς είναι 0,50 μ. περίπου, ενώ των δύο στενών μειώνεται σταδιακά. Στη βορειοδυτική γωνία του υπάρχει κυκλικός λάκκος (διαμ. 1,25-1,32 μ.), ο οποίος διευρύνεται (βάθ. 0,70 μ.) προς τον πυθμένα (διαμ. πυθμένα 1,35-1,43 μ.), ενώ στον ίδιο τον πυθμένα ανοίγεται ορθογώνιο βύθισμα, διαστ. 1,35×0,35×0,20 μ. Ο λάκκος θα μπορούσε να χρησίμευε σαν υπολήνιο εφόσον και το δάπεδο του κύριου χώρου είχε την κατάλληλη κλίση προς αυτόν, πράγμα το οποίο όμως δεν συμβαίνει. Η επιθυμητή κλίση του δαπέδου προς το λάκκο επιτυγχάνεται μόνον κατά μήκος της δυτικής μακράς πλευράς, ενώ στο υπόλοιπο του δαπέδου διαπιστώνεται ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή το δάπεδο ακολουθεί την κατηφορική κλίση του βράχου.

Δυτικά και νότια του πειόσχημου χώρου υπάρχουν τέσσερις αύλακες, οι οποίες όμως ούτε συνδέονται μεταξύ τους ούτε και καταλήγουν στον κεντρικό χώρο. Στα ανατολικά του και επί του βράχου αποκαλύφθηκε στρώση ασβεστοκονιάματος, ενώ στα νοτιοδυτικά του άλλος επικλινής χώρος ημικατεστραμμένος.

Η κεραμική που εξήχθη μέσα από αδιατάρακτο στρώμα, που κάλυπτε αύλακα στα νότια, χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο. Συνεπώς και το εργαστήριο μπορεί να χρονολογηθεί στην ίδια περίοδο, αν και μέσα στο λάκκο βρέθηκαν σύγχρονα αντικείμενα της εποχής μας καθώς και ένα μελαμβαφές όστρακο, πιθανώς ελληνιστικών χρόνων.

Η ανασκαφική έρευνα που διεξάγεται στο σημερινό οικισμό του Φισκάρδου, αν και ακόμα βρίσκεται στην αρχή της εξέλιξής της, έδωσε σημαντικά στοιχεία για την τοπογραφία του αρχαίου οικισμού. Ο οικισμός, από πρώτες εκτιμήσεις, τοποθετείται στη θέση Τηγάνια όπου και ο σημερινός οικισμός. Με σχετική ασφάλεια, το δυτικό και ανατολικό όριό του ταυτίζονται αντίστοιχα με τον υπό κατασκευή περιφερειακό δρόμο Φισκάρδου-Αργοστολίου και τον παραλιακό[80]. Στον πρώτο και στην τομή του εδάφους του διακρίνονται τοίχοι οικημάτων, ενώ επί του δευτέρου αποκαλύφθηκαν τα οικοδομικά λείψανα των δύο παραπάνω οικοπέδων Αντωνάτου και Γερμανή[81]. Στον ίδιο δρόμο και όπου υπάρχουν ακόμα αδόμητα οικόπεδα, η κεραμική είναι άφθονη.

Νότια της μονής Πλατυτέρας και στον όρμο του Αγίου Ανδρέα ανασκάπτεται, ως γνωστόν, το νεκροταφείο του οικισμού[82]. Εξαιτίας της εντυπωσιακής αρχιτεκτονικής μορφής των τάφων του, των πλούσιων κτερισμάτων του και της ειδυλλιακής θέσης του εικάζεται ότι είχε επίσημο χαρακτήρα και ότι σε αυτό ενταφιάζονταν τα μέλη ανώτερης τάξης. Το νεκροταφείο των κοινών θνητών θα πρέπει να αναζητηθεί σε άλλο χώρο.

Στη μικρή παραλία του ίδιου όρμου είναι ορατά τα λείψανα ενός συγκροτήματος με ισχυρούς τοίχους, το οποίο όμως θα πρέπει να χρονολογείται στην υστερορωμαϊκή περίοδο, σύμφωνα με την τοιχοποιία του και την κεραμική που συγκεντρώθηκε από το χώρο[83].

78. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 107.

79. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 144.

80. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 150-151.

81. Βλ. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 107 και ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 144, αντίστοιχα.

82. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 244-245.

83. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 148.

Ελαφρώς δυτικά του οικισμού, στη θέση Το Θρονί της Βασίλισσας Φισκάρδας, σώζεται μνημείο λαξευμένο στο φυσικό βράχο, που το περιγράφει και ο Πάρτς. Από πληροφορίες των κατοίκων, μέχρι πριν μερικά χρόνια στα νότιά του διακρίνονταν στην επιφάνεια του εδάφους τοίχοι, για τους οποίους εικάζουμε ότι ανήκαν σε εγκατάσταση περιορισμένης έκτασης. Αν υποθέσουμε ότι είναι σύγχρονοι με τον οικισμό, τότε είναι πιθανόν από τη θέση να διερχόταν δρόμος που κατέληγε στη θάλασσα μέσω του οικισμού. Η μορφολογία του εδάφους συνηγορεί υπέρ της άποψης αυτής. Η θέση βρίσκεται σε λαγκάδι με φυσική διέξοδο προς τον οικισμό και τη θάλασσα. Ο δρόμος δεν ανιχνεύεται σήμερα, επειδή έγινε διαπλάτυνση του προϋπάρχοντος μονοπατιού.

Δευτερογενείς πληροφορίες για τον αρχαίο οικισμό αντλούνται από τα αρχιτεκτονικά μέλη και τα σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου που βρέθηκαν κατά το παρελθόν.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΡΑΝΑΙΑΣ

Οικισμός Μαζαρακάτων

Η ανασκαφική έρευνα επαναλήφθηκε και φέτος στο ελληνιστικό νεκροταφείο των Μαζαρακάτων. Η αιτία για την επανάληψή της ήταν και πάλι η απόπειρα λαθρανασκαφής. Η έρευνα διεξήχθη χάριν στη χρηματοδότηση και υποστήριξη του Συλλόγου Αρχαιοφίλων Κεφαλονιάς και Ιθάκης.

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ερευνήθηκαν συνολικά επτά λακκοειδείς λαξευτοί τάφοι. Ανάλογα με τις διαστάσεις τους ο Τ.XIII κατατάσσεται στον πρώτο τύπο, όπως αυτός ορίστηκε κατά το 1993 και οι υπόλοιποι έξι (IX, X, XI, XII, XIV, XV) στο δεύτερο.

Εντυπωσιακή είναι η αρχιτεκτονική μορφή των τάφων IX, X, XIV καθώς και των I, II, VIII της προηγούμενης περιόδου, όπου ολοκληρώθηκαν οι εργασίες καθαρισμού γύρω από τον χώρο τους. Οι τάφοι (Πίν. 74 γ) είναι διατεταγμένοι σε συστάδες των τριών, παράλληλοι και απέχουν ελάχιστα μεταξύ τους. Ο βράχος είναι επικλινής, γι' αυτό το ύψος της νοτιοδυτικής στενής πλευράς είναι πάντα μεγαλύτερο της βορειοανατολικής.

Στους δύο ακραίους τάφους της κάθε μίας συστάδας και στην εξωτερική γωνία των βορειοανατολικών στενών πλευρών τους, διαμορφώνονται είσοδοι, οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με ένα λαξευτό διάδρομο, πειόσχημης κάτοψης. Σε ακανόνιστα διαστήματα, δεξιά και αριστερά του διαδρόμου, ανοίγονται μικροί, κυκλικοί, ρηχοί λάκκοι, που πιθανώς προορίζονταν για την τέλεση προσφορών ή για τη στήριξη επιτάφιων αντικειμένων. Οι λάκκοι, επειδή ήταν επιφανειακοί, βρέθηκαν άδειοι από ευρήματα.

Από όλους τους ερευνηθέντες τάφους, μόνον ο Τ.XII περιείχε λείψανα ταφής κατά χώραν, αν και τα ελάχιστα κτερίσματά του βρέθηκαν διαλυμένα. Από τις επιχώσεις όλων των τάφων συγκεντρώθηκαν θραύσματα πήλινων ειδωλίων, λύχνοι, συνανήκοντα όστρακα, αγνύθα και αποτμήματα μεταλλικών αντικειμένων ελληνιστικής περιόδου.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΛΙΚΗΣ

Κλασική πόλη Πάλης

Θέση Καραβοστάσι

Κατά την επιφανειακή έρευνα[84] εντοπίστηκαν σε τομή δρομίσκου θραύσματα μεγάλου κρατήρα με γραπτή διακόσμηση (Πίν. 74 α). Το εύρημα χρονολογήθηκε στο τελευταίο τέταρτο του 8ου αι. π.Χ., πράγμα σπάνιο για τα αρχαιολογικά δεδομένα της Κεφαλονιάς. Επειδή λοιπόν θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντικό, έγινε δοκιμαστική τομή, από την οποίαν προέκυψαν: α) ελλιπής υδρία (700-650 π.Χ.) (Πίν. 74 β), β) θραύσμα μεγάλου χειροποίητου αμφορέα (700-650 π.Χ.) και γ) όστρακα από τα οποία πρωιμότερο όλων είναι ένα του τύπου της κοτύλης No666 (750 π.Χ.) από την Ιθάκη.

Η εδώ παρουσία του οστράκου και του κρατήρα, που χρονολογούνται στον 8ο αι. π.Χ., αποδεικνύει ότι εκτός της Σάμης[85] κατά την ίδια περίοδο κατοικείται και η Πάλη που βρίσκεται εκ διαμέτρου αντίθετα της Σάμης. Την ίδια περίοδο, ένδειξη για ανθρώπινη παρουσία, αλλά αυτή τη φορά στην περιοχή της Λειβαθούς παρέχει ο αδημοσίευτος κρατήρας που βρέθηκε στο μυκηναϊκό νεκροταφείο των Μεταξάτων[86].

Έτσι, ενώ μέχρι πρότινος το μοναδικό στοιχείο κατοίκησης του νησιού κατά τον 8ο αι. π.Χ. αποτελούσε ο κρατήρας των Μεταξάτων, τώρα προστίθενται δύο θέσεις, εκ των οποίων μάλιστα εκείνη του Λουτρού παρουσιάζει και οικοδομικά λείψανα. Από τις τρεις η πρωιμότερη είναι του Λουτρού Σάμης, ακολουθεί του Καραβοστασίου Πάλης και έπεται των Μεταξάτων.

Η έρευνα στην τομή δεν ολοκλήρωθηκε, εξαιτίας δυσμενών καιρικών συνθηκών. Η συνέχισή της προγραμματίζεται για το επόμενο έτος, γι' αυτό και σκεπάστηκε.

Κοντογενάδα

Θέση Οικόπεδα (αγροτεμάχιο Π. Στελλάτου)

Και πάλι στα πλαίσια της επιφανειακής έρευνας εντο-

84. Βλ. παρακάτω, Επιφανειακή έρευνα, σ. 250-251.

85. Βλ. παραπάνω Σάμη, Οδός Διχαλίων, σ. 244 κ.ε.

86. ΑΑΑ VI (1973), σ. 85.

πίστηκε ημικατεστραμμένος από μηχανικό εκσκαφέα λάκκος, ο οποίος περιείχε οστάρια και λίγα όστρακα χειροποίητης κεραμικής. Εξαιτίας της ιδιαιτερότητας του χώρου[87] έγινε και εδώ δοκιμαστική τομή, η οποία σύντομα επεκτάθηκε. Στα βόρεια της τομής αποκαλύφθηκε τμήμα ελλειπτικού τοίχου, ο οποίος συνεχίζεται εκτός αυτής. Κατά μήκος του εσωτερικού μετώπου του ανοίγονται λάκκοι στο αργιλώδες έδαφος, το χείλος των οποίων ορίζεται με μικρότερους και χαλαρούς τοίχους, κυκλικής ή ελλειπτικής κάτοψης. Σε ορισμένα σημεία του χώρου αποκαλύφθηκε βοτσαλωτό δάπεδο. Ο χώρος καλύπτεται από πυκνό στρώμα θρυμματισμένων οστών ανθρώπων και ζώων. Η κεραμική συνίσταται σε όστρακα χειροποίητων και τροχήλατων αγγείων που χρονολογούνται, εκ πρώτης όψεως, στην ΥΕ περίοδο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στήλη-σήμα παρόμοια με αυτήν που βρέθηκε στην παλαιότερη ανασκαφική έρευνα[88].

Μόνο σε μία περίπτωση διαπιστώθηκε κατά χώραν ταφή, η οποία ήταν ακτέριστη και οριζόταν από χαλαρούς τοίχους.

Και αυτή η τομή σκεπάστηκε, για τους ίδιους ακριβώς λόγους που αναφέρθηκαν για την προηγούμενη.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Έγινε καθαρισμός των αρχαίων που βρίσκονται στα απαλλοτριωμένα ακίνητα της Πάτρας, καθώς επίσης του μυκηναϊκού οικισμού στη Χαλανδρίτσα και των μυκηναϊκών νεκροταφείων Βούντενης και Πορτών. Έγινε περίφραξη τμήματος του αρχαιολογικού χώρου στις Πόρτες Αχαΐας. Κατασκευάστηκαν: α) σιδερένιο στέγαστρο σε απαλλοτριωμένο ακίνητο της Εφορείας επί της οδού Αλ. Υψηλάντου 168 στην Πάτρα, β) ξύλινο στέγαστρο στο μυκηναϊκό νεκροταφείο Ελαιοχωρίου Αχαΐας, γ) λυόμενος οικίσκος, διαστ. 3,60×6 μ. και υποστύλωμα για την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, δ) πρόχειρο στέγαστρο 650 τ.μ. για την προστασία των αρχαίων από τις καιρικές συνθήκες στον αρχαιολογικό χώρο Άνω Μαζαρακίου (Ρακίτας) και ε) μεταλλικό στέγαστρο στον αρχαιολογικό χώρο της Αιγείρας που προστατεύει τους δύο ναούς στα βόρεια του θεάτρου από τις καιρικές συνθήκες με δαπάνες του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, ύστερα από έγκριση των σχεδίων από το ΚΑΣ.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Οινιάδες

Πραγματοποιήθηκε στερέωση τμήματος του αρχαίου τείχους, που βρίσκεται πάνω από το ανατολικό τοίχωμα των Νεωρίων και συγκεκριμένα σε σημείο του όπου παλαιότερα είχαν καταρρεύσει δόμοι[89].

Επίσης, έγινε αντιστήριξη τμήματος του αρχαίου τείχους στα βόρεια των Νεωρίων, το οποίο παρουσίαζε ετοιμορροπία.

Παλαιομάνινα

Έγιναν εργασίες αντιστήριξης της γνωστής για την αρχιτεκτονική ιδιορρυθμία της πύλης του αρχαίου τείχους της Παλαιομάνινας, μέχρις ότου συνταχθεί οριστική μελέτη για τη στερέωσή της.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Ύστερα από υπόδειξη των Κώστα Μαρκάτου και Γεράσιμου Μονιά, διαπιστώθηκε από τον υπογράφοντα ότι στους οικισμούς Μηνιών, Αργινίων και Κουλουράτων των επαρχιών Κραναίας και Σάμης υπάρχουν στοιχεία προμυκηναϊκής κατοίκησης[90] του νησιού.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Στην επαρχία Παλικής Κεφαλονιάς, που αποτελεί το δυτικότερο τμήμα του νησιού, άρχισε επιφανειακή έρευνα σε συνεργασία της Εφορείας με την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών. Επικεφαλής της ελληνικής αποστολής είναι ο προϊστάμενος της ΣΤ' ΕΠΚΑ Λ. Κολώνας και ο υπογράφων, ενώ της Ιταλικής οι S. Tine, Al. Beve-

87. ΑΕ 1932, σ. 10-14. ΑΑΑ Χ (1977), σ. 118-119. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 243. Α. Σωτηρίου, Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, Νεώτερα στοιχεία της αρχαίας μνημειακής τοπογραφίας της νήσου Κεφαλονιάς (υπό έκδοση).

88. ΑΕ 1932, σ. 11, εικ. 12, σχέδιο σήμα 1.

89. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 148.

90. Σωτηρίου, ό.π. (υποσημ. 87).

nutti, Br. d'Agostino και Al. Cazzella. Η έρευνα διήρκεσε λιγότερο από τρεις εβδομάδες, εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών.

Είναι η δεύτερη φορά που η ΣΤ' ΕΠΚΑ αναπτύσσει συνεργασία με αλλοδαπό ίδρυμα στην Κεφαλονιά. Η προηγούμενη ήταν με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Δανίας και επεδίωκε τον εντοπισμό νέων θέσεων και την περισυλλογή κάθε είδους στοιχείων για την οίκηση του ανατολικού τμήματος του νησιού[91].

Η φετινή έρευνα είχε περισσότερο αναγνωριστικό χαρακτήρα και γι' αυτό περιορίστηκε κυρίως σε ήδη γνωστές θέσεις. Παρόλα αυτά, προέκυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία, η παρουσίαση των οποίων γίνεται κατά διοικητικές περιφέρειες.

Κλασική πόλη Πάλης

Η Πάλη ήταν μία από τις τέσσερις πόλεις της Κεφαλονιάς. Βρίσκεται σε απόσταση 1 χλμ. περίπου βόρεια της σημερινής πρωτεύουσας της επαρχίας και καταλαμβάνει την κορυφή και την ανατολική πλαγιά του λόφου Παλιόκαστρο ή Ντούρι ή Ανώνυμου, η οποία πλαγιά απολήγει ομαλά στη θάλασσα. Δυτικά ο λόφος υψώνεται σχεδόν κάθετα και σχηματίζεται από αργιλλώδη πετρώματα.

Σήμερα τα τείχη της αρχαίας πόλης δεν σώζονται, επειδή οι λιθόπλινθοί τους επαναχρησιμοποιήθηκαν κατά τους τελευταίους αιώνες ως οικοδομικό υλικό για την ανέγερση του Ληξουρίου. Υπάρχουν πλέον ελάχιστα ορατά λείψανα της πόλης. Σε ορισμένα σημεία διακρίνονται οι παρειές λαξευμένων βράχων, οι οποίοι προφανώς χρησιμοποιήθηκαν ως τοίχοι οικοδομών. Πλήθος λιθοπλίνθων είναι ορατές σε σύγχρονες ξηρολιθιές.

Στον προς Β. λόφο (θέση Κεχριώνας), που χωρίζεται από την ακρόπολη από χείμαρρο, εντοπίστηκε μεγάλη πσότητα κεράμων και αμφορέων της ελληνιστικής περιόδου.

Στη θέση Καραβοστάσι, που βρίσκεται στη βόρεια κλιτύ της ακρόπολης και στις υπώρειές της, από τομή δρομίσκου εξήχθησαν θραύσματα μεγάλου κρατήρα με γραπτή διακόσμηση (720-700 π.Χ.)[92].

Κοντογενάδα

1) Θέση Κόκκινο Παλάτι. Επισημάνθηκε μεγάλο οικοδόμημα, το οποίο χρονολογείται πιθανώς στη μεσαιωνική εποχή.

2) Πλησίον του σημερινού οικισμού της Κοντογενάδας και προς Ν.-ΝΑ. αυτού, βρέθηκαν θραύσματα κεραμίδων και όστρακα της ελληνιστικής περιόδου.

3) Πλακιώτικο Βουνί. Στην κορυφή του λόφου υπάρχει φυσικό πέτρωμα, το οποίο δημιουργεί την εντύπωση τεχνικού έργου και μάλιστα δαπέδου. Γεωλόγοι, οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνα, αποφάνθηκαν ότι πρόκειται για φυσικό φαινόμενο, δίνοντας έτσι οριστική απάντηση σε όσους υποστήριζαν το αντίθετο.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι πλησίον αυτού βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα χειροποίητης κεραμικής, που χρονολογούνται στην εποχή του Χαλκού. Στην ευρύτερη περιοχή και επί του δρομίσκου που οδηγεί στη θέση, ανασκάφηκε κατά το παρελθόν από τον Σ. Μαρινάτο θαλαμωτός τάφος της ΥΕ περιόδου[93].

4) Θέση Οικόπεδα. Η παρουσία οστών και οστράκων σε λάκκο, ανάγκασε την Εφορεία μας να προβεί στην διενέργεια δοκιμαστικής τομής[94].

5) Προς ΝΑ. των Οικοπέδων, στη θέση Λυχνιάς, καθαρίστηκε τμήμα σχάρας μεγάλου κλιβάνου. Η χρονολόγησή του άγνωστη, αφού δεν βρέθηκε καθόλου κεραμική.

6) Βόρεια του οικισμού Βόβικες και νότια του Αγίου Γεωργίου εντοπίστηκε συστάδα λακκοειδών τάφων, λαξευμένων στο φυσικό πέτρωμα. Οι τάφοι ήταν συλημένοι.

7) Γύρω από την Κοντογενάδα περισυνελέγησαν όστρακα και πυριτόλιθοι.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Θέση Τσουκαλά

Με αφορμή αυτοψία που έγινε με σκοπό την εξακρίβωση λαθρανασκαφής, διαπιστώσαμε την ύπαρξη νέου αρχαιολογικού χώρου. Στους χαμηλούς λόφους ανατολικά των παραλιακών οικοτήτων Τσουκαλέικα και Βραχνέικα της επαρχίας Πατρών, και συγκεκριμένα στο ύψωμα Τσουκαλά (παλαιότερα Πύργος του Αγά), όπου υπάρχει μικρό οροπέδιο και τρεις διαφορετικές πλαγιές διαδέχονται ομαλά η μία την άλλη με φορά και κλίση Ν.-Β., η περιοχή, καθώς και οι παρειές των αγροτικών δρόμων που οδηγούν εκεί, είναι γεμάτη σε όλη την έκταση από κεραμίδες στέγης, όστρακα αβαφών αγγείων και κομμάτια από στρωτήρες και καλυπτήρες κεραμοσκεπών τάφων. Τα παραπάνω ευρήματα είναι σε μεγάλη πυκνότητα στα κτήματα ιδιοτησίας Σώρρα, ενώ στο κτήμα ιδιοκτη-

91. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 152· 49 (1994): Χρονικά, σ. 251.

92. Βλ. παραπάνω, θέση Καραβοστάσι, σ. 249.

93. ΑΕ 1933, σ. 70 κ.ε.

94. Ό.π.

σίας Γκοτσόπουλου-Θεοδωρόπουλου εντοπίσαμε τάφο κεραμοσκεπή με ίχνη πρόσφατης λαθρανασκαφής.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Μελίσσια

Σε δύο θέσεις της κοινότητας εντοπίστηκαν αρχαία. Στην πρώτη, θέση Πιλαλίστρα ή Λογγά, 1 χλμ. μετά τη γέφυρα του ποταμού Σελινούντα και σε πλάτωμα ανατολικά του ελαιοτριβείου Παλιούρα βρίσκονται σε μία έκταση 5 στρεμμάτων περίπου σκόρπιοι γωνιόλιθοι από την ερείπωση αρχαίων κτιρίων, καθώς και τμήματα δύο τοίχων, ένας εκ των οποίων είναι χτισμένος κατά το ισόδομο σύστημα. Πρόκειται πιθανότατα για την ίδια θέση που αναφέρει και ο Αρ. Σταυρόπουλος[95]. Στη δεύτερη θέση, στο ύψωμα Καταρράχι, ο κάτοικος του χωριού Χαρ. Γιαλελής μάς υπέδειξε τοίχο αρχαίου οικοδομήματος στην ιδιοκτησία Η. Χριστοδουλόπουλου. Πάνω σε αυτό τον τοίχο, μήκ. 6,30 μ. που είναι χτισμένος από κροκαλοπαγείς λίθους κατά το πολυγωνικό σύστημα, εδράζεται ο δυτικός τοίχος σύγχρονης αγροικίας (Πίν. 71 α). Πρόκειται πιθανότατα για λείψανα πύργου. Από τη θέση αυτή ελέγχεται μεγάλο μέρος της κοίτης του ποταμού Σελινούντα και της ενδοχώρας του Αιγίου.

Γρηγόρης

Στη θέση Πύργος της κοινότητας Γρηγόρη στην κορυφή κωνικού λόφου σε υψόμετρο 550 μ. και μέσα σε πυκνή βλάστηση εντοπίστηκαν ερείπια κυκλικού κτιρίου χτισμένου από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους κατά το ισόδομο σύστημα. Η θέση βρίσκεται στη δυτική όχθη του ποταμού Μειγανίτη απέναντι από το οροπέδιο της Τραπεζάς. Πρόκειται πιθανότατα για πύργο. Από τη θέση αυτή ελέγχεται το μεγαλύτερο μέρος του ποταμού Μειγανίτη μέχρι τις εκβολές του, δυτικά του Αιγίου, αλλά και ο αρχαίος δρόμος που οδηγούσε από το Αίγιο στο ιερό της Αρτέμιδος στη Ρακίτα του Παναχαϊκού. Είναι προφανές ότι ο πύργος ανήκει στη χώρα της πόλεως που βρίσκεται στο οροπέδιο της Τραπεζάς.

Φτέρη

Στη θέση Προφήτης Ηλίας, νοτιοανατολικά του οικισμού Αχλαδιά, όπου βρίσκεται το ομώνυμο εξωκκλήσι, εντοπίστηκε τοίχος αρχαίου κτιρίου, ορατού μήκ. 8,10 μ., χτισμένου από κροκαλοπαγείς λιθόπλινθους κατά το τραπεζιόσχημο σύστημα, σε ύψος δύο δόμων (Πίν. 71 β). Πάνω στον αρχαίο τοίχο εδράζεται ο νότιος τοίχος της εκκλησίας. Η θέση βρίσκεται σε διάσελο και ελέγχει κυρίως τον ορεινό όγκο πάνω από την πεδιάδα του Ριζόμυλου και των Νικολέικων. Στην αρχαιότητα η περιοχή ανήκε στη χώρα της αρχαίας Ελίκης.

Μαμουσιά

Στη θέση Πλόκαρη, σε πλαγιά, ανατολικά της επαρχιακής οδού που οδηγεί στην αρχαία Κερύνεια, σε μία έκταση δύο στρεμμάτων περίπου βρίσκονται σκόρπιοι γωνιόλιθοι από τα ερείπια αρχαίου κτιρίου. Λίγο ψηλότερα σώζεται τμήμα τοίχου σε μήκος 8,30 μ. και σε ύψος δύο δόμων από κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους κατά το τραπεζιόσχημο σύστημα, πιθανότατα της δυτικής πλευράς του κτιρίου. Από τη θέση ελέγχεται μεγάλο μέρος του ποταμού Κερυνίτη, και κυρίως το στενό πέρασμα που αποτελεί και τη μόνη φυσική πρόσβαση από την παραλιακή πεδιάδα προς την πόλη και τη «χώρα» της αρχαίας Κερύνειας.

Αίγες

Νότια της αρχαίας Αιγείρας και σε πολλές θέσεις, έως την κοινότητα Σελιάνας κατά μήκος της σύγχρονης οδού, εντοπίστηκαν λείψανα αρχαίων κτιρίων αλλά και πολλά αρχιτεκτονικά μέλη ξαναχρησιμοποιημένα σε σύγχρονες κατασκευές. Σε δύο θέσεις, ανατολικά της επαρχιακής οδού ερευνήθηκαν εν μέρει και αποτυπώθηκαν τα λείψανα δύο αρχαίων πύργων που σώζονται σε καλό βαθμό διατήρησης και που βρίσκονται σε καίρια σημεία της διαδρομής. Και οι δύο πύργοι ανήκαν στην επικράτεια της αρχαίας Αιγείρας και έλεγχαν την πρόσβαση στην πόλη από τη νότια πλευρά της[96].

Σελιάνα

Ο κάτοικος της κοινότητας Ανδρέας Γαλάνης, ο οποίος από τη δεκαετία του 1960 παραδίδει στην Υπηρεσία αρχαία, παρέδωσε και φέτος πολλά όστρακα αρχαϊκών και κλασικών χρόνων που περισυνέλεξε από την ευρύτερη περιοχή της κοινότητας, όπου τοποθετείται η αρχαία Φελλόη. Ο ίδιος μας υπέδειξε αρκετές θέσεις στις οποίες σώζονται λείψανα αρχαίων κτιρίων, συμβάλλοντας έτσι στην τεκμηρίωση της πρότασής μας για την κήρυξη του χώρου ως αρχαιολογικού.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

95. Αρ. Σταυρόπουλος, Ιστορία πόλεως Αιγίου, Πάτρα 1954, σ. 50.

96. Οι παραπάνω θέσεις και οι υπόλοιπες της Αιγιάλειας, στις οποίες

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Μουσείο Αιγίου

Μετά το σεισμό του Αιγίου και με αφορμή την επανέκθεση του Μουσείου, ο Βασ. Παπαθανασίου στις 19-3-96 δώρισε στο Μουσείο μαρμάρινο γυναικείο ακέφαλο άγαλμα ντυμένο με χιτώνα και ιμάτιο του τύπου της Μικρής Ηρακλειώτισσας, ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτότυπου έργου του 4ου αι. π.Χ. Μαζί και το γυναικείο κεφάλι που συνανήκει στο άγαλμα. Τα ανωτέρω, τα οποία έχουν καταγραφεί στο βιβλίο λιθίνων του Μουσείου με αριθ. κατ. Α.Λ. 536 και Α.Λ. 537, βρίσκονταν στην πατρική οικία του Βασ. Παπαθανασίου για πάνω από 120 χρόνια (οδός Παναγιωτοπούλων 12) και προέρχονται από την περιοχή των Εισοδίων-Αιγίου.

Μάρμαρα Αιγείρας

Ο Ανδρέας Γαλάνης κάτοικος Σελιάνας Αιγιάλειας εντόπισε και ενημέρωσε την Υπηρεσία μας για την ύπαρξη κιονοκράνου. Σε αυτοψία που έγινε στο χώρο, διαπιστώσαμε στο κτήμα ιδιοκτησίας Γιαννούλη, στη θέση Δρικογέικα στα Μάρμαρα της Αιγείρας, ανατολικά του σημερινού οικισμού και στη δυτική παρειά της όχθης του ποταμού Κριού, σχεδόν απέναντι από τον αρχαιολογικό χώρο της Αιγείρας, την ύπαρξη αρχαϊκού κιονόκρανου, το οποίο μεταφέραμε στο Μουσείο Αιγίου και καταγράψαμε στο βιβλίο λιθίνων με αριθ. κατ. Α.Λ. 538. Σε περαιτέρω διερεύνηση του χώρου διαπιστώσαμε ότι το κιονόκρανο εντοπίστηκε στο κατώτερο σημείο μιας αμφιθεατρικής θέσης, η οποία βρίθει οστράκων, ενώ λιθόπλινθοι, οι οποίες φαίνεται ότι κύλησαν από κάποιο σημείο ψηλότερα είναι συγκεντρωμένες και στοιβαγμένες στην άκρη ενός αγροτικού δρόμου, λίγα μέτρα ψηλότερα από αυτό.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Μουσείο Αγρινίου

1. Ο κ. Νικολόπουλος, δάσκαλος, παρέδωσε ένα ακέραιο πήλινο αμφορέα, ύψ. 0,50 μ., προερχόμενο από τον Άνω Βλοχό, όπου βρίσκεται το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης των Θεστιέων (αριθ. ευρ. 2024).

2. Ο Ηλίας Κατσάδας παρέδωσε 32 αμυγδαλόσχημα μολύβδινα βλήματα σφενδόνης, «μολυβδίδες»[97]. Προέρχονται από τη θέση Συκούλα (ή Πετρωτό) του δήμου Καινούργιου Τριχωνίδος. Αρκετά φέρουν επιγραφή: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, ΒΑΒΥΡΤΑ, ΠΕΤΑΛΟΥ* (Πίν. 72 β). Αξίζει να σημειώσουμε ότι μερικά ακόμη όμοια βλήματα σφενδόνης, που προέρχονται από την ίδια ακριβώς θέση, φυλάσσονται ήδη από παλιά στο Μουσείο Αγρινίου και μάλιστα με τις ίδιες επιγραφές αλλά και με άλλες *ΙΠΠΑΡΧΟΥ, ΤΙΜΟ*[.[98]. Τα ονόματα αυτά απαντώνται στην Αιτωλία (IG IX, I^2, 1 Index λ.). Ειδικότερα το όνομα Βαβύρτας, σπάνιο, αναγνωρίστηκε από τη Φ. Ζαφειροπούλου και σε επιγραφή χαραγμένη σε αγγείο προερχόμενο από τάφο που είχε ανασκάψει ο Γ. Σωτηριάδης το 1903 στο Τριχόνιο (σημερινή Γαβαλού) της Αιτωλίας[99].

Μουσείο Θέρμου

Ο Δημ. Χρυσούλης, κάτοικος Κάτω Χρυσοβίτσας, παρέδωσε ένα λίθινο τριβείο σταριού, διαστ. 0,50×0,49×0,16 μ. και ένα μεγάλο λίθινο πιεστήριο λαδιού (;) ορθογωνίου σχήματος (διαστ. 2,30×0,70×0,125 μ.), το οποίο περιμετρικά έχει ρηχό αυλάκι που στη μία στενή πλευρά απολήγει σε εκροή (Πίν. 72 γ-δ). Τα αντικείμενα αυτά βρήκε στο συνοικισμό Άνω Δοσούλα της κοινότητας Κάτω Χρυσοβίτσας. Σε επίσκεψή μας στον τόπο ευρέσεως διαπιστώσαμε την ύπαρξη εγκατάστασης αγροτικού χαρακτήρα, η οποία θα πρέπει να ερευνηθεί ανασκαφικά. Η συγκεκριμένη θέση, όχι μακριά από τον Εύηνο ποταμό, όσο και η ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του Ευήνου, παρά το δυσπρόσιτο και ορεινό χαρακτήρα της και παρά τη δυσκολία της επικοινωνίας (λίγα στενά περάσματα), παρουσιάζει έντονα στοιχεία κατοίκησης. Ασφαλώς, κύριο σημείο αναφοράς για τους αρχαίους αυτούς ορεινούς οικισμούς της περιοχής αποτελούν ο ποταμός Εύηνος και οι παραπόταμοί του.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

εντοπίστηκαν αρχαίοι πύργοι, θα αποτελέσουν θέμα αναλυτικότερης δημοσίευσης από τον υπογράφοντα.

97. AE 1953-54, σ. 332-334. Jean-Yves Empereur, Collection Paul Canellopoulos XVII, BCH 105 (1981) I, σ. 555-561.

98. Μουσείο Αγρινίου, αριθ. ευρ. 53-58. Τα πρόσφατα παραδοθέντα μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Πατρών, αριθ. ΒΕ 1244.

99. Φ. Ζαφειροπούλου, Τάφοι στο Τριχόνιο Αιτωλίας, Πρακτικά της Ε΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική κεραμική, Αθήνα 2000, σ. 323-328.

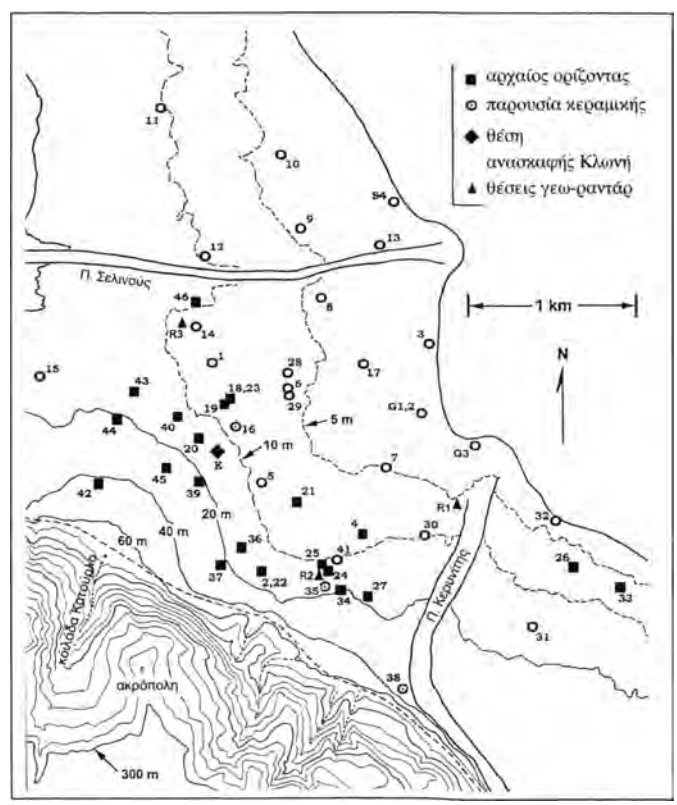
ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΙΚΗ

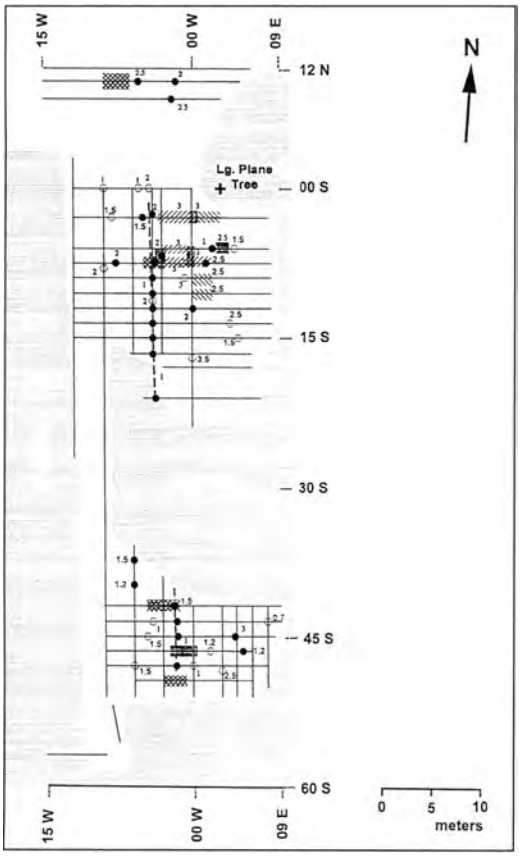
Από τις προγραμματισμένες εργασίες για την αρχαία Ελίκη κατά το 1996 πραγματοποιήθηκε μόνον περιορισμένη εφαρμογή γεω-ραντάρ και μαγνητομέτρου και εξορύχθηκε μόνο μία γεώτρηση (Β 46) στη θέση Νησιά Τεμένης (Σχέδ. 1). Στη γεώτρηση, που έφθασε σε βάθος 12 μ., ανακαλύψαμε σε βάθος 5 μ. περίπου στρώση αρχαίας κατοίκησης, πάχ. 0,70 μ., που περιείχε θραύσματα κεραμικών κατά χώραν. Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα αρχαιομετρικών αναλύσεων πυρήνων των γεωτρήσεων από τα προηγούμενα έτη, σύμφωνα με τα οποία το βάθος στο οποίο βρέθηκε το στρώμα των κεραμικών ανήκει στο δεύτερο αρχαίο ορίζοντα κατοίκησης, τα θραύσματα πρέπει να ανήκουν στην κλασική περίοδο.

Η εφαρμογή του γεω-ραντάρ και του μαγνητόμετρου σε θέσεις που επιλέξαμε μεταξύ Βαλιμίτικων και Νικολέικων απέδωσε νέα σημαντικά στοιχεία με τον εντοπισμό στις περισσότερες από τις θέσεις νέων αρχαιολογικών στόχων. Η εμπειρία μας από την έρευνα των προηγούμενων ετών και η πρώτη ανάγνωση των δεδομένων της έρευνας 1996 οδηγούν στο ασφαλές συμπέρασμα ότι τουλάχιστον σε τέσσερις θέσεις στην περιοχή της Ελίκης και των Νικολέικων οι στόχοι που ανακαλύφθηκαν αντιπροσωπεύουν κατάλοιπα κτιρίων ή τοίχων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις R1 και R2 στα Νικολέικα, R 3 και Κ στην Ελίκη (Σχέδ. 1).

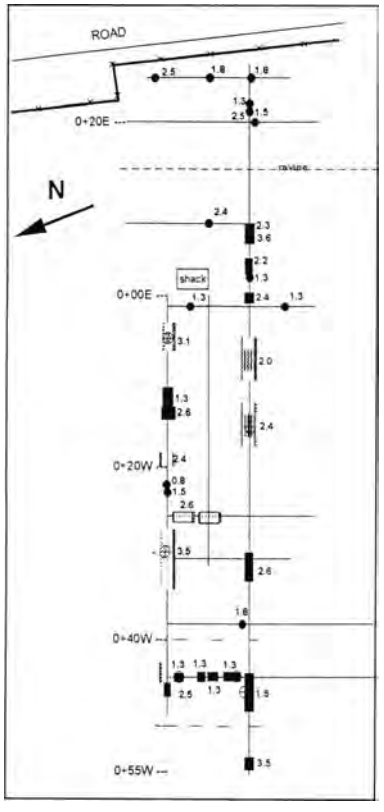
Στη θέση R1 και σε βάθος 1,20-3 μ. περίπου εντοπίσαμε αρχιτεκτονική κατασκευή που εκτείνεται με κατεύθυνση Β.-Ν. σε μήκος τουλάχιστον 40 μ. (Σχέδ. 2) και πιθανότατα αντιπροσωπεύει σημαντικό τοίχο, του οποίου ο χαρακτήρας πρέπει να διευκρινισθεί με τη μέθοδο της δοκιμαστικής τομής. Στη θέση R2 εντοπίστηκε σημαντικός αριθμός στόχων, των οποίων η διάταξη φαίνεται να υποδεικνύει την ύπαρξη κτιρίου ή κτιρίων σε βάθος 1,40-2,50 μ. περίπου. Στη θέση R3 εντοπίστηκε επίσης σημαντικός αριθμός στόχων, σε βάθος 1,30-3,60 μ. περίπου, που φαίνεται να ανήκουν σε τοίχους ή ίσως σε συστάδα τάφων (Σχέδ. 3). Τέλος, δυτικά και νότια της θέσης Κ (κτήμα Κλωνή) και σε βάθος αντίστοιχο με το ρωμαϊκό κτίριο που ανασκάφηκε εν μέρει το 1995, ανακαλύφθηκαν και νέοι στόχοι που αντιπροσωπεύουν πι-

Σχέδ. 1. Χάρτης της περιοχής της Ελίκης.

Σχέδ. 2. Διάγραμμα με διαδρομές γεω-ραντάρ και εντοπισθέντες στόχους στη θέση R1.

Σχέδ. 3. Διάγραμμα με διαδρομές γεω-ραντάρ και εντοπισθέντες στόχους στη θέση R3.

θανότατα τοίχους κτιρίων. Το τελευταίο υποδηλώνει ότι το οικοδόμημα του κτήματος Κλωνή δεν είναι μεμονωμένο αλλά ότι στην περιοχή υπάρχει πιθανότατα ένα συγκρότημα κτιρίων της ρωμαϊκής περιόδου, ο χαρακτήρας του οποίου θα πρέπει να διευκρινιστεί ανασκαφικά. Δυστυχώς η διακοπή των γεωτρήσεων, ενώ η έρευνα βρισκόταν σε εξέλιξη, δεν επέτρεψε την ταύτιση της φύσεως των νέων εντοπισθέντων στόχων κατά το 1996, πλην μιας περιπτώσεως στη θέση R2 στα Νικολέικα όπου ένας από τους διασταυρωθέντες στόχους αποδείχθηκε ότι αντιπροσωπεύει πήλινο δάπεδο κατασκευασμένο από θραύσματα κεραμίδων λοξά τοποθετημένων.

Δοκιμαστικές εφαρμογές του γεω-ραντάρ σε διάφορα είδη εδάφους στην υπό έρευνα περιοχή υπήρξαν ιδιαίτερα ενθαρρυντικές για τον εντοπισμό αρχαίων καταλοίπων σε βάθη μεγαλύτερα των 3 μ., όπου σύμφωνα με τα αποτελέσματα των μέχρι σήμερα ερευνών βρίσκεται ο κλασικός ορίζοντας.

ΝΤΟΡΑ ΚΑΤΣΩΝΟΠΟΥΛΟΥ - STEVEN SOTER

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου.

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το έργο της Θ΄ ΕΠΚΑ υπήρξε και κατά το 1996 αποδοτικό και πολυσχιδές και περιέλαβε όλα τα πεδία των αρμοδιοτήτων της. Όπως είναι φυσικό φέτος τέθηκαν οι ίδιες περίπου προτεραιότητες με τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, ώστε να ολοκληρωθούν οι ήδη δρομολογημένες δράσεις που εντάσσονται σε ένα γενικότερο πρόγραμμα ποσοτικής ενίσχυσης και ποιοτικής αναβάθμισης της Εφορείας[1]. Στο μεγαλύτερο τμήμα της Βοιωτίας και στη μικρή περιοχή Λαρύμνης του νομού Φθιώτιδος, που αποτελούν το γεωγραφικό χώρο αρμοδιότητός της, οι δραστηριότητες επικεντρώθηκαν, κατά κύριο λόγο και κατ' ανάγκην, στην αντιμετώπιση των παντός είδους προβλημάτων και καταστάσεων που απορρέουν και δημιουργούνται από την καθημερινή άσκηση του αρχαιολογικού και διοικητικού έργου για την προστασία, την ανασκαφική αποκάλυψη, καθώς και την επακόλουθη συντήρηση και μελέτη των αρχαιοτήτων.

Την Εφορεία άρχισε επίσης να απασχολεί ολοένα και περισσότερο η αναζήτηση, επιλογή και προετοιμασία αρκετών παλαιών αλλά και σχετικά προσφάτων ευρημάτων που θα περιληφθούν στη μελλοντική έκθεση και επανέκθεση της ήδη εγκεκριμένης επέκτασης του Μουσείου Θηβών. Διαρκής ήταν και η μέριμνα για την προώθηση και ολοκλήρωση εκείνων των διαδικασιών που θα επιτρέψουν στο προσεχές μέλλον τη δημιουργία σύγχρονων, τοπικών και διδακτικών, εκθέσεων στα μικρότερα, περιφερειακά μουσεία της Βοιωτίας, τα οποία σήμερα δεν λειτουργούν. Πρόκειται για το Μουσείο Χαιρωνείας και Σχηματαρίου (πρώην Συλλογή Τανάγρας), που κτίστηκαν στα ηρωικά χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας. Εξάλλου η Αρχαιολογική Συλλογή Θεσπιών στεγάζεται σε νεότευκτο οίκημα, δώρο του δήμου Θεσπιέων, και περιλαμβάνει μια μικρή μεν αλλά αξιόλογη ομάδα γλυπτών, επιγραφών και άλλων αντικειμένων, με προοπτικές άμεσου εμπλουτισμού της από το άφθονο θεσπιακό υλικό που φυλάσσεται προς το παρόν υπαιθρίως ή σε ακατάλληλα υπόστεγα και αποθήκες του Μουσείου Θηβών. Για τη λειτουργία και των τριών αυτών μικρών μεν αλλά ιστορικών και αξιόλογων μουσείων απαιτούνται πρόσθετες, συχνά μεγάλης κλίμακος, κτιριακές και επανεκθετικές εργασίες, που προχωρούν αργά – και εν μέσω ελλείψεων – αλλά σταθερά. Γενικά οι εργασίες, οι οποίες έχουν μέχρι τούδε υλοποιηθεί, δημιούργησαν τουλάχιστον τις συνθήκες αξιοπρεπούς στέγασης και ασφαλούς φύλαξης των αρχαιοτήτων και σε ορισμένες περιπτώσεις βελτίωσαν τα κτίρια και την τεχνική υποδομή τους, ώστε να δρομολογείται μεθοδικά και σταθερά πλέον η μελλοντική πλήρης ένταξή τους στο πολιτιστικό δυναμικό της Βοιωτίας.

Κατά τα άλλα η συντήρηση, ο ευτρεπισμός, η προστασία και η επισκεψιμότητα των αρχαιολογικών χώρων και η διηνεκής αναβάθμιση των επισκεψίμων και μη μουσειακών και λοιπών εγκαταστάσεων απετέλεσαν και φέτος ένα σημαντικό τομέα δράσης της Εφορείας, που απορρόφησε και σημαντικό μέρος των χρηματοδοτήσεων. Τις εργασίες αυτές, που παρουσιάζονται αναλυτικά παρακάτω, επωμίστηκε το μόνιμο προσωπικό όλων των βαθμίδων. Στο ελάχιστο μόνιμο παραγωγικό προσωπικό (αρχαιολόγους, τεχνικούς, συντηρητές, σχεδιαστές, εργατοτεχνίτες) προστέθηκε και φέτος σημαντικός αριθμός εκτάκτου ωρομισθίου ή με σύμβαση έργου προσωπικού. Στην Εφορεία εκτός του προϊσταμένου της υπηρέτησαν, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και οι μόνιμοι αρχαιολόγοι Αλ. Χαραμή και Ελ. Βλαχογιάννη. Δύο μόνιμοι αρχαιολόγοι, η Ελ. Ανδρίκου και η Β. Σαμπετάι, απεχώρησαν από την Εφορεία κατά το τέλος της άνοιξης. Η μεν πρώτη μετακινήθηκε και προσφέρει τις υπηρεσίες της στη Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟ και η δεύτερη παραιτήθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία για να αναλάβει θέση ερευνήτριας στο Κέντρο Ερεύνης της Αρχαιότητος της Ακαδημίας Αθηνών. Στην Εφορεία εξάλλου έφθασαν και ανέλαβαν καθήκοντα οι επίσης μόνιμοι αρχαιολόγοι Αν. Γκαδόλου και Ελ. Κουντούρη, που μετακινήθηκαν αντιστοίχως από την ΣΤ΄ και Ε΄ ΕΠΚΑ. Στις ανασκαφές εργάστηκαν, αμειβόμενοι αναλόγως από κονδύλια της Εφορείας ή των αναδόχων των δημοσίων έργων, οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Ι. Γαλανάκη, Θ. Γιαννάκα, Ελ. Γούλα, Ελ. Καρακίτσου, Δ. Κουτσοδήμος, Μ. Κυλάφη, Κ. Κωστάντη, Ν. Λαμπρόπουλος, Εύα Λυκιαρδοπούλου, Αν. Ντάκουρη, Δ. Οικονόμου, Αθ. Παπαδάκη, Ελ. Παπαφλωράτου, Ολ. Πεπεράκη, Κ. Σαρρή και Ευφρ. Χατζή[2]. Στο τεχνικό προσωπικό της Εφορείας, που αποτελείται από τους τακτικούς υπαλ-

1. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 167· 49 (1994): Χρονικά, σ. 265-267· 50 (1995): Χρονικά, σ. 273-275.

2. Τις ανασκαφές της Εφορείας παρακολούθησαν αρκετοί φοιτητές της αρχαιολογίας από πανεπιστήμια της Ελλάδας και άλλων χωρών της

λήλους Μ. Κωστάρα, τεχνολόγο-μηχανικό, και Μ. Βασιλείου και Σπ. Μπατσούλη, σχεδιαστές, προστέθηκαν η έκτακτη τοπογράφος Άνν. Κυπραίου και ο σχεδιαστής Σ. Καζακίδης. Στις ανασκαφές Ακραιφνίου απασχολήθηκε κατ' αποκλειστικότητα η σχεδιάστρια Ζ. Γουλή. Στον τομέα της συντήρησης των αρχαιοτήτων ο παλαίμαχος συντηρητής έργων τέχνης Π. Βαλμάς πλαισιώθηκε και φέτος από ομάδα ικανών στελεχών αποτελούμενη από τις Α. Δημητριάδου, Γ. Καγκέλη, Σ. Μιχαήλογλου, Ι. Μωραΐτου και Λ. Στεφανιώτη. Στο λογιστήριο εργάστηκε και φέτος με εξαιρετική φιλοτιμία και φιλοπονία η Ι. Παπανικολάου. Το διοικητικό και το φυλακτικό προσωπικό της Εφορείας δεν υπέστη ουσιαστικές μεταβολές. Οι παρεμβάσεις της Εφορείας σε δύσβατες περιοχές και γενικώς ο έλεγχος των απομακρυσμένων σημείων της περιφέρειας διευκολύνθηκαν σε σημαντικό βαθμό με την παραχώρηση εκ μέρους του ΤΑΠ ενός νέου αυτοκινήτου, τύπου τζίπ, το οποίο οδηγείται από τον εργοδηγό Ν. Χατζή. Το παλαιότερο αυτοκίνητο επισκευάστηκε και οδηγείται από τον υπάλληλο φύλαξης-πληροφόρησης Αν. Τσέλλο.

Η καθ' όλα επιτυχής διοργάνωση στην πόλη των Θηβών του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου απαίτησε και την πλήρη συμμετοχή του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού της Θ΄ ΕΠΚΑ. Οι ανακοινώσεις που έγιναν από τους υπηρετούντες στην Εφορεία μονίμους και εκτάκτους αρχαιολόγους αλλά και από ερευνητές, που μελετούν αρχαιολογικό υλικό που φυλάσσεται στα μουσεία της, θα αποτελέσουν τον κύριο όγκο και του νέου τόμου των Πρακτικών. Σημειώνεται εδώ, σε παρένθεση, ότι η έκδοση των Πρακτικών του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, που προηγήθηκε ελάχιστα των εργασιών του παρόντος, απετέλεσε ένα κορυφαίο γεγονός για την επιστημονική μελέτη του παρελθόντος της ευρύτερης περιοχής της αρχαίας, μεσαιωνικής και σύγχρονης Βοιωτίας. Ο πρώτος τόμος είναι αφιερωμένος αποκλειστικά στην αρχαιολογία και τους συναφείς επιστημονικούς κλάδους (τοπογραφία, επιγραφική, θρησκειολογία κτλ.)[3]. Με την ευκαιρία του παραπάνω συνεδρίου, διοργανώθηκαν επισκέψεις και ξεναγήσεις από το επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας στο Μουσείο Θηβών και στους κυριότερους αρχαιολογικούς χώρους της Βοιωτίας, ενώ υπήρξε μέριμνα για την προσωρινή έκθεση νέων ευρημάτων από τις σωστικές ανασκαφές και για την ολοκλήρωση της τοποθέτησης των επεξηγηματικών πινακίδων και των επιτοιχίων σελίδων στη διαρκή έκθεση του Μουσείου, ενόσω τουλάχιστον αυτή θα λειτουργεί με τη σημερινή μορφή της.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ (ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΕΣ) ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Όπως ήδη σημειώθηκε, έγιναν μικρές – και όχι άξιες αναφοράς αλλά μάλλον τρέχουσες – εργασίες επισκευών στα Μουσεία της Εφορείας. Προχώρησε όμως και έφθασε κοντά στην ολοκλήρωσή της η μελέτη αποκατάστασης του Μουσείου Χαιρωνείας από κλιμάκιο των Τεχνικών Υπηρεσιών της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Βοιωτίας και με την τελική επιμέλεια της Διεύθυνσης Μελετών Μουσείων του ΥΠΠΟ, ώστε πλέον να αναζητούνται πόροι για την υλοποίησή της. Στο Μουσείο Θηβών δεν έγιναν άλλα έργα υποδομής εν όψει της μελλοντικής του επέκτασης αλλά μόνον διορθωτικές παρεμβάσεις στην επανέκθεση, προσθήκες στον εξοπλισμό του εργαστηρίου και των γραφείων και επιδιορθώσεις κτιρίων και εγκαταστάσεων.

Εξάλλου μετά τη μίσθωση μεγάλης αποθήκης στο Σχηματάρι προχώρησε η κατασκευή ειδικών στηριγμάτων για τη συστηματική τοποθέτηση των γλυπτών, κυρίως επιτυμβίων στηλών, αναγκαία για την εξοικονόμηση χώρου, για τη συντήρηση και για τη μελλοντική επανέκθεση ορισμένων, καθώς και για τη φωτογράφηση και τη μελέτη τους. Η εκκένωση του Μουσείου και εν μέρει και του αυλείου χώρου του θα επιτρέψει την ολοκλήρωση των απαιτούμενων εργασιών, που θα αναληφθούν σε συνεννόηση με τις αρμόδιες Διευθύνσεις του ΥΠΠΟ. Παράλληλα συνεχίστηκε η καταγραφή και η ταύτιση των αρχαίων, βάσει των παλαιών ευρετηρίων του Μουσείου, καθώς και η φωτογράφηση κυρίως των λιθίνων επιτυμβίων στηλών, πολλές από τις οποίες δεν πρόκειται να περιληφθούν εκ των πραγμάτων στη σχεδιαζόμενη επανέκθεση των Μουσείων Θηβών και Σχηματαρίου. Επιβάλλεται πάντως να ταξινομηθούν σε ειδικά στέγαστρα και συλλογές επισκέψιμες κατά κύριο λόγο από τους μελετητές.

Οι συνεχιζόμενες και συνεχώς εντεινόμενες εργασίες ταύτισης των από ετών αποθηκευμένων αντικειμένων και η ταξινόμησή τους σε άλλες ασφαλείς αλλά προσωρινές θέσεις εν όψει των προοπτικών που διαφαίνονται πλέον σαφώς για τη μελλοντική τους στέγαση ή και έκθεση στο Μουσείο Θηβών, έχουν θεμελιώδη σημασία για την αναγνώριση ομάδων ευρημάτων τα οποία έμειναν επί δεκαετίες άγνωστα στον επιστημονικό κόσμο. Σε μια περίπτωση η έρευνα των ομάδων κεραμικής και των μικροευρημάτων από την ανασκαφή του 1964 στην «Οπλοθήκη» του μυκηναϊκού ανακτόρου έφερε μεταξύ άλλων στο φως μερικά άγνωστα τμήματα φυλλόσχημων πινακίδων της σει-

---

Ευρωπαϊκής Ένωσης. Περισσότερο ενεργή ήταν η συμμετοχή των Κ. Κοπανιά, Γ. Φάπα, Κ. Κουλουβάτου, Μ. Em. Alberti, Ang. Capomazza, E. Farinetti, St. Ferrante και R. Pasquinucci.

3. Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών, Β 1 και 2, Αθήνα 1995.

ράς Ug[4]. Μερικά συμπληρώνουν ήδη δημοσιευμένα και εκτεθειμένα στο Μουσείο κείμενα, ενώ άλλα μικρότερα ή μεγαλύτερα ανήκουν σε νέες πινακίδες. Μία από αυτές περιέχει το μυκηναϊκό όνομα *wa-u-do-ta*, γνωστό σε παραπλήσια λεκτική μορφή *wa-do-ta* και από το πρόσφατα ερευνημένο αρχείο της οδού Πελοπίδου[5].

Η καταγραφή χιλιάδων αρχαίων (γλυπτών, κεραμικής και μικροαντικειμένων), η φωτογράφηση, των γλυπτών κυρίως, από επαγγελματίες φωτογράφους και η φωτογράφηση και αποτύπωση των ανασκαφών και των ευρημάτων τους από το προσωπικό της Εφορείας συνεχίστηκαν και εντατικοποιήθηκαν όχι μόνο λόγω της πληθώρας, της πολυμορφίας και της εξαιρετικής ποιότητας του αρχαιολογικού υλικού που έρχεται συνεχώς στο φως κατά τη διεξαγωγή μεγάλων τεχνικών έργων αλλά και εν όψει της έναρξης των διαδικασιών και των εργασιών για την επανέκθεση ή, αναλόγως, την αρχική έκθεση στα Μουσεία της Εφορείας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Στα πλαίσια του εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας των Μουσείων πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Θηβών εκδήλωση με τίτλο «Μια μέρα στο Μουσείο της Θήβας». Οι μαθητές των τριών τελευταίων τάξεων όλων των δημοτικών σχολείων της πόλης επισκέφθηκαν το Μουσείο και συμμετείχαν σε οχτώ εργαστήρια οργανωμένα γύρω από ισάριθμες θεματικές ενότητες, που αφορούσαν σε κατηγορίες ευρημάτων αντιπροσωπευτικών της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής της προϊστορικής και αρχαίας Βοιωτίας. Η εκδήλωση ενισχύθηκε οικονομικά από το ICOM και υποστηρίχθηκε από εθελόντριες τελειόφοιτες φοιτήτριες του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θήβα

Οικόπεδο Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών (Πίν. 75 β)

Τις τομές και τις γεωτρήσεις για τη δοκιμή της αντοχής του υπεδάφους σε διάφορα σημεία του λόφου, όπου σχεδιάστηκε η επέκταση του Μουσείου Θηβών, διαδέχθηκε φέτος η κατεδάφιση μερικών ακόμη από τα απαλλοτριωμένα και ημιερειπωμένα οικήματα στα δυτικά του υπάρχοντος μουσειακού κτιρίου, αφού προηγήθηκε η μεταφορά των αποθηκευμένων εκεί αρχαιοτήτων, κυρίως κιβωτίων με όστρακα κεραμικής. Παράλληλα άρχισε η συστηματική ανασκαφική έρευνα του χώρου, που λόγω των παχύτατων αρχαιολογικών επιχώσεων, στο βόρειο ιδίως τμήμα του, προβλέπεται να είναι μακρόχρονη και συνάμα ενδιαφέρουσα.

Η ανασκαφή προχώρησε με τον εκ νέου καθαρισμό των παλαιών τομών και τη διερεύνηση της στρωματογραφίας τους, καθώς οι περισσότερες είχαν επιχωσθεί για τη διέλευση των μηχανημάτων γεώτρησης. Παράλληλα δημιουργήθηκαν νέες τομές και επεκτάθηκαν οι υπάρχουσες, όπου αυτό ήταν δυνατόν. Η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε σε όλη απολύτως την ελεύθερη έκταση του μεγάλου οικοπέδου. Ταυτοχρόνως προσανατολίστηκε στη διερεύνηση του παχύτατου στρώματος των ωμών πλίνθων, καθώς και του υποστρώματος αυτών, ώστε να διευκρινιστεί τελικά και κατά το δυνατόν η αιτία και ο σκοπός της κατασκευής – αν πρόκειται για τεχνικό έργο ή αν απλώς πρόκειται για στρώσεις πλίνθων που αποτέθηκαν εκεί μετά την κατακρήμνιση και την εγκατάλειψη πλινθόκτιστων κτιρίων ή ανωδομών οχυρώσεων με λίθινα θεμέλια. Οι αποκαλυπτόμενες μάζες πλίνθων έχουν τα εξής χαρακτηριστικά: α) εδράζονται σε λίθινο θεμέλιο, β) δεν φαίνεται προς το παρόν τουλάχιστον να καλύπτουν κάποιο μνημειώδες ταφικό κτίσμα, γ) έχουν δεχθεί στο εσωτερικό τους τάφους, μεταγενέστερους σε σχέση με τη σώρευση των πλίνθων. Οι τάφοι χρονολογούνται στη ΜΕ και την πρώιμη ΥΕ περίοδο, δ) στρώσεις πλίνθων έχουν καλύψει πρωτοελλαδικά οικιστικά λείψανα και οχυρώσεις και ε) αν και μέχρι τούδε δεν παρουσιάζουν συγκεκριμένο σχήμα (τύμβου;), φαίνεται να εκτείνονται ακανόνιστα αλλά αρκετά πυκνά προς όλες τις κατευθύνσεις εκτός από τη νότια. Στον κατηφορικό, φυσικό βράχο της νότιας πλευράς οι πλίνθοι και το λίθινο θεμέλιο-λιθόστρωτο του πυρήνα τους εφάπτονται στο έδαφος του βράχου, στο ύψος τουλάχιστον που σώζονται. Στο σημείο αυτό του εξέχοντος βράχου υπάρχουν υπολείμματα μεσοελλαδικών κιβωτιόσχημων τάφων, τα οποία διέφυγαν από τις μεταγενέστε-

4. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 197· 20 (1965): Χρονικά, σ. 233-235. L. Godart - A. Sacconi, Les tablettes en linéaire B de Thèbes, Roma 1978. J. L. Melena - J.-P. Olivier, TITHEMI. The Tablets and Nodules in Linear B from Tiryns, Thebes and Mycenae, Salamanca 1991. Τα ανωτέρω έργα και ιδίως το τελευταίο, που αποτελεί απλή και συχνά όχι σωστή μεταγραφή κειμένων, υποκαθίστανται από το νέο υπό έκδοση corpus των θηβαϊκών κειμένων: V.L. Aravantinos - L. Godart - A. Sacconi, Thèbes. Fouilles de la Cadmée III, Corpus des textes en linéaire B de Thèbes.

5. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 171-172· 49 (1994): Χρονικά, σ. 271-274.

ρες, αρχαίες και μεσαιωνικές εργασίες ισοπέδωσης του σχετικά μαλακού, κροκαλοπαγούς πετρώματος του λόφου. Το τελευταίο δείχνει ότι τουλάχιστον στη ΜΕ περίοδο ο πλίνθινος σωρός δεν υψωνόταν κατά πολύ επάνω από την επίπεδη επιφάνεια του πετρώματος και των μεσοελλαδικών κιβωτιόσχημων τάφων, που ανοίχθηκαν τότε.

Η φετινή ανασκαφή έλαβε χώρα στο χρονικό διάστημα από το Μάιο ως το Δεκέμβριο του 1996. Στις περιορισμένες σε μέγεθος τομές των προηγούμενων ετών είχαν έλθει στο φως τρεις κιβωτιόσχημοι μεσοελλαδικοί τάφοι (Κ.Τ1, Κ.Τ2, Κ.Τ3), δύο απλοί τάφοι-λάκκοι μυκηναϊκοί (ΛΜ1 και ΛΜ2) σε ημικυκλική παραβίαση των πηλοπλίνθων, τμήμα από τη θεμελίωση του τείχους της ακρόπολης κατά τους υστερομυκηναϊκούς χρόνους (ΥΕ ΙΙΙΒ) και τέλος εκτεταμένη πλινθοκατασκευή ή συσσώρευση πλίνθων κατά σειρές. Η τελευταία κάλυπτε όλον τον επικλινή προς Β. χώρο του οικοπέδου στα δυτικά του υπάρχοντος Μουσείου και ανάμεσα σε αυτό και στο δρόμο που με έντονη καμπύλη το ορίζει στα δυτικά και το περιτρέχει από παντού με εξαίρεση την ανατολική πλευρά (Σχέδ. 1).

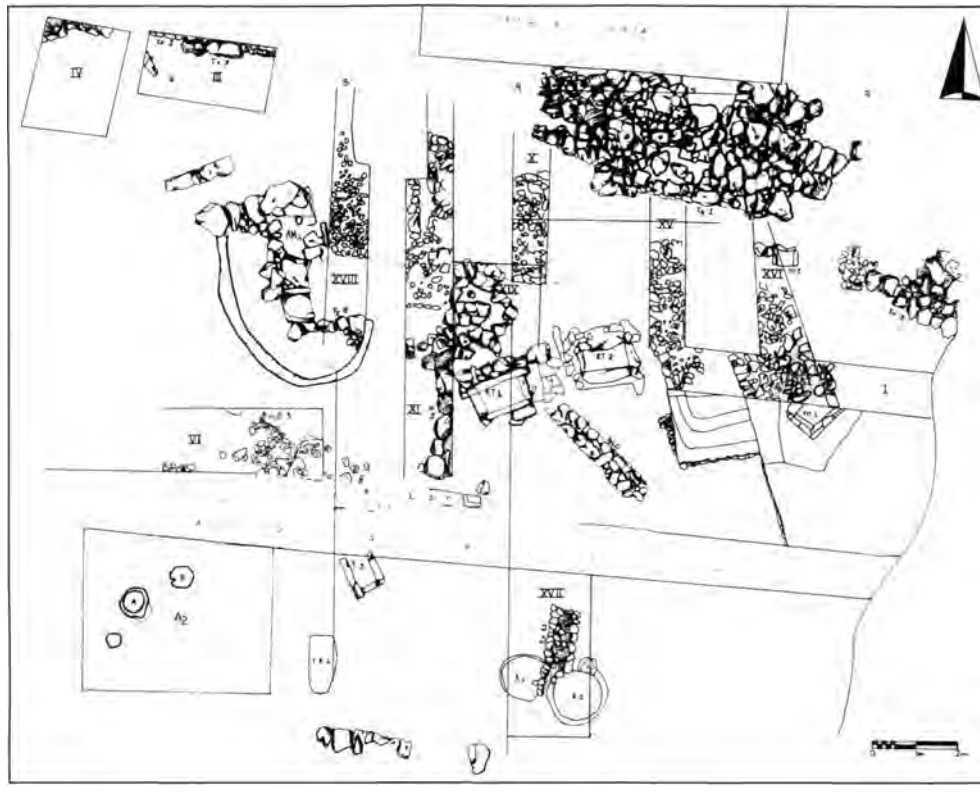
Η ανασκαφική έρευνα προχώρησε με τετράγωνες και με επιμήκεις (3×4 μ.) δοκιμαστικές τομές μέσα στην απόθεση των πλίνθων για να διαπιστωθεί η έκταση και το βάθος της. Τα ευρήματα κυρίως ταφικά μπορούν να ανακεφαλαιωθούν ως εξής: Εκτός από τους μεσοελλαδικούς κιβωτιόσχημους και τους υστεροελλαδικούς λακκοειδείς τάφους που ήδη αναφέρθηκαν, καθώς ανασκάφηκαν σποραδικά στα προηγούμενα χρόνια, φέτος προστέθηκαν τρεις νέες παιδικές ταφές, μία κάτω από τη μυκηναϊκή παραβίαση της Τομής ΙΙΙ και δύο άλλες σε μικρούς τετράγωνους λάκκους στην τομή IV. Εντοπίστηκαν επίσης μερικές ταφές σε πίθους στην τομή VI. Οι πίθοι τοποθετήθηκαν στο εσωτερικό της πλινθοκατασκευής (;) και είναι μεταγενέστεροί της. Δύο από αυτούς, οξυπύθμενοι, είχαν τοποθετηθεί σε κοινό όρυγμα με κατεύθυνση από Α. προς Δ. και στηρίζονταν σε μικρούς λίθους. Στα νότια του ενός πίθου βρέθηκαν δύο ορειχάλκινες αιχμές δόρατος σε άριστη διατήρηση και σαυρωτήρας εξαιρετικής επίσης ποιότητας και διατήρησης (Πίν. 75 α). Αποκαλύφθηκαν επίσης τρεις τάφοι χτισμένοι με ωμές πλίνθους. Ο ένας (ΤΠ1) απέδωσε και δύο αγγεία. Ο δεύτερος (ΤΠ2) απέδωσε διάτρητα κοχύλια και σπειροειδές χάλκινο αντικείμενο. Τέλος μερικοί τάφοι είχαν λαξευτεί στο φυσικό βράχο. Ο ΤΛ 1, με κατεύθυνση Ν.-Β., διαστ. 1,28×0,60/ 0,43 μ., περιείχε νεκρό σε συνεσταλμένη στάση. Στο εσωτερικό του τάφου υπήρχε ανακομιδή οστών κοντά στα πόδια και το στήθος του τελευταίου νεκρού και βρέθηκαν και δύο επιπλέον κρανία.

Ο καθαρισμός δύο κύριων συστάδων αργών λίθων στη βόρεια πλευρά της ανασκαφής που ορίζεται από το πρώην σιδηρουργείο Κοκκίνη, το οποίο θα κατεδαφιστεί τελευταίο, επιβεβαίωσε την αρχική μας υπόθεση για πιθανά λείψανα θεμελίων του μυκηναϊκού τείχους της Καδμείας στο σημείο αυτό. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι πρόκειται πιθανώς για πενιχρά κατάλοιπα τείχους και ίσως και ενός προμαχώνα ή απλώς ερειπιώνα στη θρυλούμενη από την παράδοση θέση των Βορραίων Πυλών της Καδμείας. Πράγματι, ο τχ1 είναι κατασκευασμένος κατά τον «κλασικό» κυκλώπειο τρόπο. Στην εσωτερική του, νότια όψη έχουν τοποθετηθεί μεγάλοι αργοί λίθοι. Ομοίως πρέπει να ήταν κατασκευασμένη και η αντίστοιχη βόρεια εξωτερική όψη, που ακόμη καλύπτεται από τη νότια αυλή της κατοικίας που υπάρχει πάνω από το ημιυπόγειο σιδηρουργείο. Το εσωτερικό διάστημα ανάμεσα στις δύο όψεις αποτελείται από όμοιους ή και μικρότερους, αργούς επίσης, ασβεστόλιθους, από λατύπες και χώμα[6]. Το σωζόμενο μέρος του μυκηναϊκού τείχους ακολουθεί το φρύδι του λόφου, δηλαδή λοξά από Α. προς Δ. Αποκαλύφθηκε φέτος σε δύο τμήματα. Το ανατολικό, όπου παρατηρείται και μικρή οδόντωση στη νότια όψη ενώ αντίστοιχη υπάρχει και στη μόλις σωζόμενη βόρεια πλευρά, έχει μήκος 7 και πλάτος 3,15 μ. περίπου. Το δυτικό είναι απλώς σπάραγμα και σώζεται σε μήκος 2,50 και πλάτος 0,70 μ. Συνέχεια του οχυρωματικού αυτού περιβόλου πρέπει να αποτελούσαν οι τχ2 και τχ3 στην τομή ΙΙΙ και ο τχ5 στα ανατολικά του οικοπέδου με ίδια εμφάνιση και προσανατολισμό. Η κεραμική θεμελίωσης και εγκατάλειψης του τείχους δεν έχει μελετηθεί ακόμη συστηματικά. Μια πρώτη εξέτασή της προσεγγίζει την άποψη που εκφράστηκε για άλλα όμοια τμήματα στην Καδμεία αλλά και για τα τείχη της ακρόπολης του Γλα στην Κωπαΐδα. Χτίστηκε δηλαδή μάλλον προς το τέλος της ΥΕ ΙΙΙΑ2 ή στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου και καταστράφηκε στην προχωρημένη ΥΕ ΙΙΙΒ2 περίοδο, δηλαδή προς το τέλος του 13ου αι. π.Χ.[7].

Σχετικά τέλος με την ερμηνεία της παχύτατης στρώσης πλίνθων από ωμό πηλό, που εκτείνεται σε όλη την κατωφέρεια του βράχου προς Β., η φετινή ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε ότι οι πηλόπλινθοι αυτές στηρίζονται κυρίως πάνω σε βάση από μικρούς αργούς λίθους, που φάνηκαν και συνεχίζονται στο βάθος όλων των δοκιμαστικών το-

6. Για άλλα τμήματα θεμελίων του μυκηναϊκού τείχους της Καδμείας βλ. Β. Αραβαντινός, Η μυκηναϊκή οχύρωση της Καδμείας, ΕΕΒΜ Α1 (1988), σ. 113-136. Ο ίδιος, Le fortificazioni di Tebe in età preistorica. I risultati degli scavi recenti sulla Cadmeia, Colloquii del Sodalizio tra storici d'arte 9-11 (1991), σ. 89-104.

7. Βλ. υποσημ. 4 και πρόσφατα Σπ. Ιακωβίδης, Γλας ΙΙ. Η ανασκαφή 1981-1991, Αθήνα 1998, σ. 188-191, 204, όπου και η προηγούμενη σχετική με το θέμα βιβλιογραφία του συγγραφέα.

Σχέδ. 1. Θήβα. Οικόπεδο Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών. Κάτοψη της ανασκαφής.

μών. Οι διαστάσεις των πλίνθων, που έχουν κατασκευαστεί σε καλούπια, ποικίλλουν. Υπάρχουν δείγματα 0,40×0,20, 0,44×0,24, 0,52×0,26 μ. αλλά και 0,47×0,23 και 0,50×0,19 μ. Η πλινθόκτιστη ταράτσα (πλατφόρμα) – αν είναι πράγματι τεχνητή και δεν οφείλεται σε πτώση ογκωδών κατασκευών και σε μετέπειτα ισοπέδωση – άρχισε κατά πάσα πιθανότητα να διαμορφώνεται από Β. προς Ν., όπου συνάντησε το φυσικό, σχετικά χαμηλό και μερικώς ισοπεδωμένο, βράχο με τον οποίο τελικά ήλθε στο ίδιο επίπεδο. Δεν αποκλείεται να ολοκληρώθηκε σε περισσότερες από μία φάσεις. Προς την κατεύθυνση αυτή οδηγούν μάλιστα και ορισμένες ανασκαφικές ενδείξεις. Προς το παρόν πάντως φαίνεται ότι ο λίθινος πυρήνας, που καλύπτεται από όγκους πλίνθων, και οι τοίχοι που περικλείονται στο εσωτερικό της είναι απολύτως σύγχρονοι με αυτήν και δεν έχει μεσολαβήσει χρονικό διάστημα υπολογίσιμο ανάμεσα στα δύο. Το τελευταίο τούτο γεγονός τροφοδοτεί και τις παραπάνω υποθέσεις για τη σχέση των πλίνθων με τα κάτω από αυτές θεμέλια ή τοίχους και το σκοπό ή την ανάγκη της σώρευσής τους.

Στην τομή XVII αποκαλύφθηκαν λείψανα που ασφαλώς ανήκουν στην πρωιμότατη κατοίκηση στο χώρο αυτό. Πρόκειται για τμήμα τοίχου (τχ11) από μικρούς λίθους με κατεύθυνση Β.-Ν., που προχωρεί κάτω από τις πηλοπλίνθους και διακόπτεται απότομα. Σε σχέση με τον τοίχο αυτό είχαν κατασκευαστεί και δύο αποθέτες επιχρισμένοι με πηλό. Στοιχεία κατοίκησης πρωιμότερα από το μεσοελλαδικό νεκροταφείο διαπιστώθηκαν και στο βράχο προς Δ., όπου σε δοκιμές το 1993 αποκαλύφθηκε κυκλική εστία, διαμ. 0,50 μ., και μικρός αποθηκευτικός πίθος σε σαφή σχέση με λείψανα θεμελίων και μάλλον στο εσωτερικό ορθογωνίου κτίσματος τοποθετημένου κατευθείαν πάνω στο φυσικό βράχο.

Σε μικρή απόσταση από το δυτικό τοίχο του Μουσείου ανάμεσα σε υλικά από κτίσματα βυζαντινών χρόνων περισυνελέγη μολυβδόβουλλο με την Παναγία βρεφοκρατούσα στη μια όψη και επιγραφή, που το αποδίδει στο γνωστό επίσκοπο των Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη (τέλη 12ου αι.), στην άλλη[8].

8. Το εύρημα παραχωρήθηκε για δημοσίευση στην αρχαιολόγο Χ. Κοιλάκου και στην ειδική συνεργάτιδά της σε θέματα νομισματικής των Μέσων Χρόνων Μ. Γαλάνη-Κρίκου. Βλ. Χρονικά 1ης ΕΒΑ στον παρόντα τόμο, σ. 85-86.

Καδμείο - «Δωμάτιο του Θησαυρού»

Η κυριότερη ανεσκαμμένη θέση στην αστική περιοχή των Θηβών είναι το λεγόμενο «Καδμείο ανάκτορο», το οποίο συνεχίζει να ασφυκτιά σε τμήμα – περίπου το ένα τρίτο – ενός κεντρικού οικοδομικού τετραγώνου της πόλης, έναν αιώνα σχεδόν μετά τις πρώτες ανασκαφές του Αντ. Κεραμοπούλλου[9]. Η γειτνίαση του αρχαιολογικού χώρου με το δραστήριο εμπορικό κέντρο της πόλης, η αποσπασματική ανασκαφή και η σταδιακή και βραδύνουσα απαλλοτρίωση του χώρου της προπολεμικής Δημοτικής Αγοράς δεν επέτρεψαν μέχρι τούδε την επέκταση, τη στερέωση, την ανάδειξη-οργάνωση και τελικά την επισκεψιμότητά του, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες των παλαιών και νεότερων ανασκαφέων για την αισθητική αναβάθμισή του. Ο καθαρισμός του χώρου αυτού καθίσταται φαινόμενο διηνεκές, εφόσον ακολουθεί πιστά τη ρίψη απορριμμάτων και τανάπαλιν. Η διαμόρφωση και ο στοιχειώδης φωτισμός κατά τη νύχτα, που φέτος τοποθετήθηκε με μέριμνα της δημοτικής αρχής, ελπίζεται ότι θα αποθαρρύνουν τους περαστικούς από την ευγενή και αρχέγονη δραστηριότητα της ρύπανσης των ελεύθερων ή πράσινων χώρων. Εξάλλου οι διαβρωμένοι πλέον τοίχοι του μυκηναϊκού ανακτόρου, που απειλούνται με κατακρήμνιση μόνο και μόνο από την επίδραση των συνηθισμένων φυσικών φαινομένων, δεν επιτρέπουν σκέψεις για επισκεψιμότητα αλλά επιβάλλουν προτάσεις για τη στερέωσή τους στο άμεσο μέλλον.

Στη νοτιοδυτική γωνία του αρχαιολογικού χώρου βρίσκονται τα αρχιτεκτονικά λείψανα του «Δωματίου του Θησαυρού», προφανώς του «θαλάμου» ή του Θησαυροφυλακείου του μυκηναϊκού ανακτόρου των Θηβών (Σχέδ. 2). Η κατολίσθηση των πρανών – κατά τους χειμερινούς ιδίως μήνες – είχε επισωρεύσει, δεκαετίες μετά την ανασκαφή του χώρου, όγκους χωμάτων από την επίχωση του άσκαφου περιεχομένου του κτιρίου προς Δ. και ΝΔ. Ο κίνδυνος αναμόχλευσής τους από τυχόν περιέργους, οι οποίοι ακόμη ενθυμούνται την ανακάλυψη χρυσών κοσμημάτων και άλλων πολυτίμων ευρημάτων στη θέση αυτή, υπαγόρευσε και την άμεση σωστική επέμβαση της Εφορείας στα πλαίσια του προγράμματος διαμόρφωσης των αστικών ανεσκαμμένων χώρων που εγκαινίασε από το 1993. Έτσι, μετά τον ετήσιο ριζικό καθαρισμό και τις στοιχειώδεις στερεώσεις των πεσμένων λίθων και τοίχων, αποφασίστηκε το κοσκίνισμα των πεσμένων και η αφαίρεση των χαλαρών χωμάτων του νότιου και του δυτικού πρανούς του «Δωματίου του Θησαυρού». Ανάλογος καθαρισμός και τακτοποίηση των πρανών είχε ήδη γίνει το 1970 και από τότε, επί ένα τέταρτο του αιώνα, δεν είχε επαναληφθεί[10].

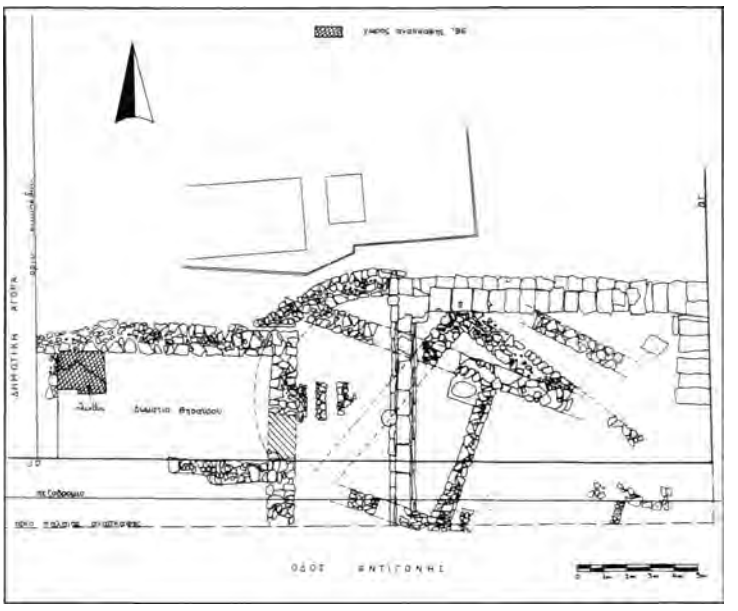
Το κοσκίνισμα των χωμάτων απέδωσε τα συνηθισμένα ανάμικτα ευρήματα των στρωμάτων του κέντρου της Καδμείας – κεραμική, μικροαντικείμενα, νομίσματα, οστά ζώων και όστρεα, μολύβδινα και χάλκινα ελάσματα, συνδέσμους ως επί το πλείστον από τη δόρωση της στέγης του καλοκτισμένου, μυκηναϊκού κτιρίου, το οποίο καταστράφηκε από ισχυρή φωτιά. Την καμένη επίχωση του κτιρίου αυτού, πάχ. 1 μ. τουλάχιστον, αποτελούν οι πεσμένες μάζες των πηλοπλίνθων, που ψήθηκαν στη φωτιά, λίθοι προερχόμενοι από τα υψηλότατα – άνω των 2 μ. – λίθινα θεμέλια καθώς και άφθονα απανθρακωμένα κατάλοιπα ξύλου. Μεταξύ άλλων ευρημάτων περισσότερο σημαντικά και επομένως άξια αναφοράς θεωρούνται τα τρία πήλινα σφραγίσματα που φέρουν σύντομες επιγραφές στη Γραμμική Β γραφή. Τα ενεπίγραφα σφραγίσματα ταιριάζουν απολύτως στο διοικητικό και οικονομικό χαρακτήρα του ανακτορικού θησαυροφυλακείου και οι επιγραφές τους συμβάλλουν στη διαλεύκανση ορισμένων, πάντοτε επίκαιρων, ζητημάτων της θηβαϊκής προϊστορίας.

Η ανακάλυψη κειμένων (ενεπίγραφων σφραγισμάτων και τμήματος σελιδόσχημης πινακίδας) με επιγραφές στη Γραμμική Β γραφή στον ίδιο χώρο και στο ίδιο στρώμα, όπου το 1963 και 1964 ήλθαν στο φως οι μεσοποταμιακοί και ανατολικοί σφραγιδοκύλινδροι, πολλά χρυσά και λίθινα κοσμήματα και μεγάλες ποσότητες λαζουρίτη (lapis lazuli), αποτελεί εκτός των άλλων ένα ισχυρό επιχείρημα εναντίον της μονομερούς και αυθαίρετης ερμηνείας της παράδοσης για τον Κάδμο και για τη δήθεν ανατολική προέλευση των πρώτων οικιστών της Θήβας. Παλαιά και νέα ευρήματα δεν τεκμηριώνουν αρχαιολογικά το θρυλούμενο ανατολικό εποικισμό της Βοιωτίας και την παρουσία σημιτικής δυναστείας στη μυκηναϊκή Καδμεία στην περίοδο της ακμής της πόλης (14ο-13ο αι. π.Χ.) ούτε και παλαιότερα[11]. Αντιθέτως, από το φετινό εύρημα αποδεικνύεται ότι η μεγάλη ισχύς και οι υπερπόντιες σχέσεις του μυκηναίου ηγέτη των Θηβών είναι εκείνες που δικαιολογούν απολύτως τη συγκέντρωση μεταξύ άλλων και των

9. Βλ. συνοπτικά Αντ. Κεραμόπουλλος, Η Οικία του Κάδμου, ΑΕ 1909, σ. 58-122 και πίνακες. Για νεότερη ανασύνθεση των παλαιών δεδομένων βλ. J. Raison, Les vases à inscriptions peintes de l'âge mycenien et leur contexte archéologique, Roma 1968. S. Symeonoglou, The Topography of Thebes. From the Bronze Age to Modern Times, Princeton 1985, ειδικότερα σ. 40-47.

10. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 202-207.

11. Βλ. τη συνοπτική και πλήρη έκθεση της R. B. Edwards, Kadmos the

Σχέδ. 2. Θήβα. Καδμείο-«Δωμάτιο του Θησαυρού». Κάτοψη της ανασκαφής.

ανατολικών θησαυρών στο θησαυροφυλάκειο του ανακτόρου. Ο θηβαίος *άναξ* (wa-na-ka των πινακίδων) ήταν προφανώς ικανός να συνδιαλέγεται ως ίσος και να ανταλλάσσει πολύτιμα δώρα με τους ισχυρούς του τότε γνωστού κόσμου. Οι δραστηριότητες άλλωστε αυτές των ηγεμόνων είχαν διαπιστωθεί ήδη από τον Κεραμόπουλλο, βάσει αρχαιολογικών ενδείξεων, που προέκυψαν επίσης από τις παλιές ανασκαφές του Καδμείου[12]. Σήμερα τα στοιχεία είναι περισσότερα και περιλαμβάνουν και αναφορές κειμένων σε Γραμμική Β γραφή, μερικά από τα οποία ανακαλύφθηκαν προσφάτως και στην Καδμεία[13].

Στη διάρκεια των εργασιών του έτους 1996 βρέθηκαν συνολικά τέσσερα πήλινα σφραγίσματα και μία σφραγίδα από υαλόμαζα. Τρία από τα σφραγίσματα (ΜΘ 32718, 32719, 32720) φέρουν επιγραφές στη Γραμμική Β.

Το πρώτο (ΜΘ 32718, Wu 57) είναι ακέραιο και ανήκει, όπως και τα άλλα, στον κλασικό, τριγωνικό πρισματικό τύπο. Στη σφραγισμένη επιφάνεια υπάρχει αποτύπωμα φακοειδούς σφραγιδόλιθου με παράσταση ταυροκαθάπτη κατά τη στιγμή του άλματος επάνω στο ζώο, όπως δηλώνει το ισχυρό κράτημα και η οριζόντια θέση του σώματος. Πολύ ενδιαφέρουσες είναι οι βραχυγραφικές επιγραφές και το ιδεόγραμμα Γραμμικής Β που χαράχθηκε πάνω στο αποτύπωμα της σφραγίδας. Το κείμενο σε μεταγραφή έχει ως εξής[14]:

Wu 57 α. *150 +DI* (suprasigillum)
β. *o-pa*
γ. vacat

Το ιδεόγραμμα «δέρματος» σε σύνθεση με την ακροφωνική συντομογραφία *di* της ελληνικής λέξης *διφθέρα* και ο τεχνικός όρος *o-pa* (οπάζω) αποκαλύπτουν μια διοικητική πράξη που σχετίζεται με τη διακίνηση δερμάτων σε συγκεκριμένο στάδιο επεξεργασίας. Διαφορετικό αλλά ανάλογο πρέπει να ήταν και το περιεχόμενο του σφραγίσματος 3 (ΜΘ 32720, Wu 59) με ιδεόγραμμα «αιγός» (;) χαραγμένο πάνω στην παράσταση δύο ζώων (ταύρου και λιονταριού;).

Εξάλλου στο σφράγισμα 2 (ΜΘ 32719, Wu 58) η επιγραφή, καταλαμβάνει πλήρως τη σφραγισμένη επιφά-

Phoenician, Amsterdam 1979. V. Aravantinos, Oriental influence in Mycenaean Thebes. Is there any? and if so what kind is it?, La questione delle influenze vicino-orientali sulla religione greca (Roma 20-22 maggio 1999), Roma 2001, σ. 363-370.

12. Α. Κεραμόπουλλος, Αι βιομηχανίαι και το εμπόριον του Κάδμου, ΑΕ 1930, σ. 29-58.

13. Για τις πινακίδες βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 170-173· 49 (1994): Χρονικά, σ. 271-276, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

14. Η μεταγραφή γίνεται σύμφωνα με την καθιερωμένη διεθνή πρακτική για τις εκδόσεις των κειμένων σε Γραμμική Β γραφή και στις λοιπές γραφές του Αιγαίου στην εποχή του Χαλκού.

νεια, της οποίας η παράσταση από φακόσχημο σφραγιδόλιθο είναι δυσδιάκριτη. Η λέξη της επιγραφής *(e-pi-*19-ta)* δεν είναι συνηθισμένη και απαντά μόνο στην πυλιακή πινακίδα Vn 10, 2 και 5, που καταγράφει υλικά και εξαρτήματα για την κατασκευή αρμάτων. Στο σφράγισμα 4 (ΜΘ 32721) απεικονίζεται ανδρική (θεϊκή;) μορφή ανάμεσα σε δύο αιγάγρους (αγρίμια) στη γνωστή μυκηναϊκή εραλδική διάταξη στην οποία απαντά και η Πότνια Θηρών. Τέλος στο μοναδικό σφραγιδόλιθο (ΜΘ 32724) της ανασκαφής, από υαλόμαζα, απεικονίζεται αιγοειδές ή άλλο μεγάλο ζώο (άλογο;), που βαδίζει προς τα αριστερά.

Κατά το τέλος της ανασκαφικής περιόδου στη νέα τομή Α (διαστ. 3×6,30 μ.), που ανοίχτηκε στην προς Δ. συνέχεια του Δωματίου, βρέθηκε τμήμα, το ήμισυ σχεδόν, σελιδόσχημης πινακίδας. Η πινακίδα ήλθε στο φως μέσα στο στρώμα καταστροφής, που, όπως σημειώθηκε, έχει πάχος σχεδόν 1 μ., και αρκετά κοντά στο δάπεδο του Δωματίου (βάθ. 4,39 μ.). Το κείμενό της αναφέρεται προφανώς σε άτομα *(e-ri-ni-jo, po-to-e, e-u-te-we-jo)*, τα οποία είναι αμάρτυρα σε άλλα αρχεία και λαμβάνουν μικρές σχετικά ποσότητες άγνωστου προϊόντος. Το είδος του προϊόντος και η αιτία της διανομής του περιγράφονταν πολύ πιθανώς στο χαμένο σήμερα κατώτερο τμήμα της πινακίδας.

Από τα επιφανειακά στρώματα της τομής Α μέχρι το στρώμα της καταστροφής του μυκηναϊκού ανακτορικού κτιρίου, που αρχίζει στο βάθος των 3,45 μ., αποκαλύφθηκαν τμήματα μεταγενέστερων κτισμάτων και ήλθαν στο φως αρκετά μικροευρήματα, μεταξύ των οποίων και πέντε χάλκινα νομίσματα. Σε μικρό βάθος (0,65-0,85 μ.) αποκαλύφθηκαν δύο πήλινοι αγωγοί που πρέπει να ανήκουν στην υστεροβυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο[15]. Στο ίδιο βάθος αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο κακής διατήρησης, του οποίου τα τμήματα περισυνελέγησαν. Λίγο βαθύτερα ήλθαν στο φως λείψανα τοίχων και δίσκοι από το υπόκαυστο λουτρού των ρωμαϊκών μάλλον χρόνων. Κάτω από το δάπεδο του κτίσματος αυτού αφαιρέθηκαν επιχώσεις με ανάμικτη κεραμική και σε βάθος 3,31 μ. αποκαλύφθηκε λεπτός και άτεχνος τοίχος (Τχ 6) με κατεύθυνση από Β. προς Ν., θεμελιωμένος κατευθείαν πάνω στα χαλαρά καμένα υλικά των μυκηναϊκών επιχώσεων (βάθος 3,62 μ.). Οι ίδιες οι επιχώσεις της καταστροφής του κτιρίου, του οποίου μέχρι τούδε ανασκάπτεται μόνον τμήμα της βορειοανατολικής εσωτερικής γωνίας, το γνωστό ως «Δωμάτιο του Θησαυρού» ή «Θησαυροφυλάκειο του Ανακτόρου» και του οποίου και η κάτοψη είναι εντελώς άγνωστη, απέδωσαν μεγάλους όγκους οικοδομικών υλικών και ανάμεσά τους πλήθος τεμαχίων τοιχογραφιών, λίγα όστρακα κεραμικής και μικροαντικείμενα.

Οικόπεδο Ευθ. Κώνστα

Το οικόπεδο, πρώην ιδιοκτησίας Ε. Ανδριανού και νυν Ευθ. Κώνστα, βρίσκεται επί της δυτικής παρειάς της οδού Πελοπίδου, αριθ. 38. Προς Β. εφάπτεται με το οικόπεδο, τώρα πολυκατοικία, Μαγνήσαλη, στο οποίο παλαιότερα (1975) είχε αποκαλυφθεί ένα αψιδωτό οικοδόμημα, μνημειωδών διαστάσεων και καλής διατήρησης, των ΠΕ χρόνων. Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Κώνστα κράτησε έξι μήνες περίπου και επικεντρώθηκε σε δύο μεγάλες τομές (Α και Β) στο νότιο τμήμα του και μια τρίτη μικρότερη (Γ) στο βόρειο[16] (Σχέδ. 3· Πίν. 75 γ). Η πυκνή διάταξη των πεδίλων της οικίας, που υπήρχε εκεί και κατεδαφίστηκε, και η διάνοιξή τους σε μεγάλο βάθος είχαν προξενήσει μεγάλη καταστροφή στα αρχαία στρώματα. Επειδή το οικόπεδο βρίσκεται σε κεντρικό σημείο της πόλης, που κατοικήθηκε διαχρονικά και ανελλιπώς, λίγα ήταν τα τμήματα που δεν είχαν αναμοχλευθεί ως το επίπεδο των βυζαντινών στρωμάτων. Από τα τελευταία διασώθηκαν τελικά μεμονωμένοι τοίχοι, δύο σιροί και μερικοί βόθροι ή αποθέτες. Από τα κινητά ευρήματα αξίζει μόνο να σημειωθεί η ανεύρεση θησαυρού χάλκινων νομισμάτων της εποχής αυτής. Από τις ιστορικές περιόδους της ελληνικής αρχαιότητας ελάχιστα είναι τα ίχνη που απέμειναν στο χώρο και την προηγούμενη κατοίκηση μαρτυρεί μόνο μικρή ποσότητα κεραμικής. Λιγοστά είναι και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της μυκηναϊκής και της ΜΕ περιόδου, κυρίως αποσπασματικοί τοίχοι και σπαράγματα δαπέδων. Επομένως, είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα η περισυλλογή ενός εξαιρετικού δείγματος κεραμικής της ΥΕ ΙΙΙΒ2 περιόδου (Πίν. 76 α). Η παρουσία ολοένα μεγαλυτέρων συνόλων της συγκεκριμένης κεραμικής φάσης στις ανασκαφές δείχνει τη μέχρι τότε κανονική λειτουργία του κεντρικού ανακτορικού συστήματος στην Καδμεία. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται τελευταία η καταστροφή – επομένως και η όπτηση – των σημαντικών αρχείων Γραμμικής Β της οδού Πελοπίδου.

Απρόσμενη υπήρξε και η επισήμανση δύο μεσοελλαδικών τάφων στην τομή Γ. Αντίθετα, η πρωτοελλαδική επίχωση αποδείχτηκε παχύτατη και ως επί το πλείστον αδια-

15. Για τα ευρήματα αυτών των περιόδων γίνεται λόγος στα χρονικά των εργασιών της 1ης ΕΒΑ στον παρόντα τόμο, βλ. σ. 82-83.

16. Την ευθύνη διεξαγωγής της ανασκαφής είχε η έκτακτη αρχαιολόγος Εύα Λυκιαρδοπούλου.

Σχέδ. 3. Θήβα. Οικόπεδο Ευθ. Κώνστα. Κάτοψη της ανασκαφής.

τάρακτη λόγω του μεγάλου βάθους της. Τα πρωτοελλαδικά στρώματα απέδωσαν πληθώρα μικρών ευρημάτων. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που επισημάνθηκαν ανήκουν σε δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις. Η ανώτερη και νεότερη εντοπίστηκε στις τομές Α και Β. Διαπιστώθηκαν τρεις συνεχόμενοι τετράπλευροι χώροι. Οι τοίχοι τους διατηρούν την πλίνθινη ανωδομή και την εσωτερική τους επένδυση από πηλό, ένα φαινόμενο που παρατηρείται συχνά στην πρωτοελλαδική Θήβα. Η παλαιότερη φάση διαπιστώθηκε και στις τρεις τομές και περιλαμβάνει λείψανα κτιρίων και μεμονωμένων τοίχων – στην τομή Α, που οι συνθήκες της ανασκαφής και της διατήρησής τους δεν επιτρέπουν να αποδοθούν σε κτίρια – και μικρούς αποθέτες ή βοθρίσκους. Ο φυσικός βράχος παρουσιάζει εντονότατη κλίση προς Β., όπως διαπιστώθηκε στο οικόπεδο του Γηροκομείου της Μητροπόλεως, όπου το ορθογώνιο, «οχυρωμένο» κτίριο εντοπίστηκε σε βάθος μεγαλύτερο των 7 μ. από την επιφάνεια της βορειοανατολικής γωνίας της συμβολής των οδών Οιδίποδος και Πελοπίδου.

Οδός Πελοπίδου 38 (οικόπεδο Ε. Σπουρλή)

Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Ε. Σπουρλή, τέως ιδιοκτησία Ανδρικίδη και ακόμη παλαιότερα Ζιώμα, βρίσκεται στην ανατολική παρειά της οδού Πελοπίδου. Βρίσκεται επίσης σε συνάφεια με τα οικόπεδα Π. Ζιώμα (σήμερα αριθ. 34) και Ε. Σπουρλή (αριθ. 36), των οποίων αποτελεί ουσιαστικά τμήμα. Και τα δύο οικόπεδα ερευνήθηκαν κατά το παρελθόν με ικανοποιητικά αποτελέσματα[17].

Για να οικοδομηθεί η νέα προσθήκη στην προϋπάρ-

17. Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζιώμα απέδωσε στοιχεία για την κατοίκηση του χώρου στη μυκηναϊκή περίοδο και για τη διενέργεια ταφών στην πρωτογεωμετρική. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 237-239, Symeonoglou, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 240 με βιβλιογραφία. Στο παρακείμενο οικόπεδο Ε. Σπουρλή διαπιστώθηκαν επίσης μυκηναϊκά οικοδομικά λείψανα σε μεγάλο βάθος και βυζαντινοί τοίχοι σε μικρότερο. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 212-213, Symeonoglou, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 287.

χουσα οικοδομή ερευνήθηκε ο ακάλυπτος χώρος με δύο τομές. Από αυτές, η δυτική (Β) συνέπεσε με παλαιό βόθρο. Στην ανατολική τομή (Α), στη νότια και την ανατολική πλευρά σε βάθος 5,06 μ. από το δρόμο, αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος. Είναι λαξευμένος κατάλληλα ώστε οι δύο πλευρές του να σχηματίζουν ορθή γωνία.

Κατά μήκος της νότιας παρειάς του λαξεύματος αποκαλύφθηκε λίγο βαθύτερα τοίχος βυζαντινών ή ακόμη μεταγενέστερων χρόνων, χτισμένος με αργούς λίθους, κεραμίδες και λάσπη. Σώζεται εν πάση περιπτώσει σε πολύ μικρό ύψος, 0,25 μ. περίπου.

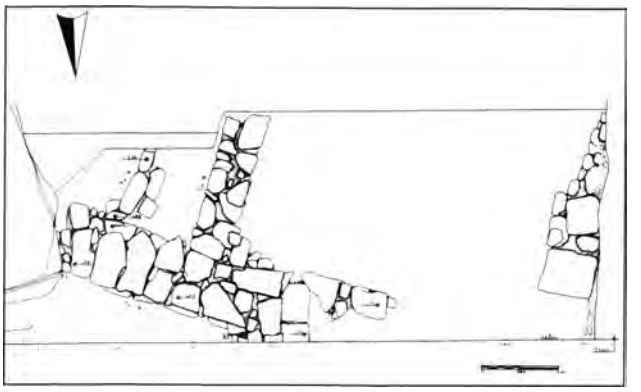
Στη βόρεια παρειά φάνηκε η όψη τοίχου χτισμένου με μικρούς, ακατέργαστους λίθους και ασβεστοκονίαμα. Η περαιτέρω διερεύνηση στάθηκε αδύνατη, καθώς η βόρεια πλευρά της τομής Α συμπίπτει ουσιαστικά με τα προς Β. όρια του οικοπέδου. Ο φυσικός βράχος απαντά σε βάθος 5,70 μ. και ακολουθεί στο σημείο αυτό και στην ευρύτερη περιοχή κλίση από Ν. προς Β.

Στην τομή Β, σε βάθος 6,55 μ. εμφανίστηκαν μόνο λίγοι λίθοι, κοντά στη βόρεια παρειά. Έχουν κατεύθυνση από Β. προς Ν. και ανήκουν ίσως σε υπόλειμμα τοίχου, που καταστράφηκε από την κατασκευή του βόθρου. Ασφαλή χρονολογικά στοιχεία ή αρχαία ευρήματα δεν υπάρχουν στην τομή αυτή, καθόσον η στρωματογραφία της έχει πλήρως διαταραχθεί.

Οδός Αγίων Αποστόλων και Κάδμου - Έργα ΔΕΥΑΘ

Η διέλευση του αποχετευτικού αγωγού από το κέντρο της οδού Αγίων Αποστόλων προσέκρουσε σε οικοδομικά λείψανα ανάμεσα στο ομώνυμο ναΰδριο, που βρίσκεται στη νότια πλευρά της, και στη συμβολή της με την οδό Κάδμου στο ανατολικό πέρας της. Η ανασκαφή που ακολούθησε έφερε στο φως όστρακα και οικοδομικά λείψανα της μυκηναϊκής περιόδου (Σχέδ. 4). Κατά την πάγια τακτική της Εφορείας οι εργασίες στο σημείο αυτό σταμάτησαν ώστε να γίνει επέκταση της στενής τομής της Δημοτικής Επιχείρησης και να ακολουθήσει σωστική ανασκαφική έρευνα. Η επέκταση έγινε προς Β. μόνο, καθώς προς Ν. κάτι τέτοιο θα ήταν δυσχερές λόγω της ύπαρξης του κύριου αγωγού ύδρευσης της πόλης. Η ανασκαφή, στην οποία έλαβαν μέρος μικτά συνεργεία της ΔΕΥΑΘ και της Θ΄ ΕΠΚΑ, είχε διάρκεια ένα μήνα περίπου[18].

Η τομή που ανοίχθηκε είχε διαστάσεις συνολικά 3× 7,50 μ. και απεκάλυψε κατάλοιπα οικίας μυκηναϊκών χρόνων[19]. Υπάρχουν δύο κύριοι και συνανήκοντες τοίχοι

Σχέδ. 4. Θήβα. Οδός Αγίων Αποστόλων και Κάδμου. Έργα ΔΕΥΑΘ. Κάτοψη της ανασκαφής.

(τχ. Α και τχ. Β), οι οποίοι γωνιάζουν στο βορειοανατολικό άκρο της τομής, και δύο τοιχάρια (τχ. 4 και 5), που σχηματίζουν γωνία σχήματος Γ και προσκολλώνται στους δύο μεγαλύτερους τοίχους και μάλιστα στη νότια όψη του τχ. Α. Ο τχ. Α, που διατηρείται καλύτερα, έχει πλάτος 0,65 μ., κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ. και εδράζεται στο φυσικό έδαφος σε βάθος 2,50 μ.[20].

Ο τχ. Β εφάπτεται στον πολύ απότομο στο σημείο αυτό φυσικό βράχο, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα του τχ. Α βρίσκεται κάτω από τη βόρεια παρειά της τομής, κάτω από το πεζοδρόμιο. Προς την κατεύθυνση αυτή, βόρεια δηλαδή της τομής και κάτω από τα σημερινά σπίτια, θα πρέπει να αναζητηθεί το μεγαλύτερο μέρος της μυκηναϊκής οικίας της οποίας μικρό μόνο μέρος ερευνήθηκε με τη σωστική ανασκαφή στην οδό Αγίων Αποστόλων. Δυτικά το μυκηναϊκό στρώμα διακόπτεται από παραβίαση των μεταβυζαντινών χρόνων, που συνίσταται σε βόθρο-λάκκο και τοίχο με κατεύθυνση από Β. προς Ν., που εδράζεται και αυτός στο φυσικό έδαφος (βάθ. 2 μ.). Μια παραβίαση της ίδιας εποχής διαπιστώθηκε και στο νοτιοανατολικό τμήμα της τομής, όπου τοιχάριο φράσσει την είσοδο του οχετού που είναι σκαμμένος στο φυσικό βράχο (πούρο) και ανοίγεται προς Α.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής το πλέον σημα-

18. Από 14/6 έως 17/7/1996.

19. Υπεύθυνος για την ανασκαφή ήταν ο συμβασιούχος αρχαιολόγος της ΔΕΥΑΘ Νεκτ. Λαμπρόπουλος.

20. Σημειωτέον ότι, επειδή στο σημείο αυτό της οδού Αγίων Αποστόλων παρατηρείται αρκετά μεγάλη κλίση από Α. πρός τη δυτική κλιτύ της Καδμείας (15 μοιρών περίπου ανά μέτρο), τα βάθη που αναφέρονται έχουν μετρηθεί από το σημείο 0 του οδοστρώματος στο δυτικό (χαμηλότερο) χείλος της τομής.

ντικό είναι τμήμα φυλλόσχημης πινακίδας με επιγραφή στη Γραμμική Β (Πίν. 76 β). Βρέθηκε σε απόσταση 2,30 μ. δυτικά του τχ. Α και 1,20 μ. νότια της βόρειας παρειάς της τομής, σε βάθος 1,85 μ. Το κείμενό της αποτελείται από μια μόνο λέξη, *me-to-re-ja-de*[21]. Η σημασία της ανακάλυψης έστω και ενός αποσπασματικού κειμένου στο σημείο αυτό της Καδμείας είναι θεμελιώδης. Αποδεικνύει τη μεγάλη διασπορά των θηβαϊκών αρχείων στην ευρύχωρη ακρόπολη, η οποία κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙΒ, στην οποία χρονολογείται με ασφάλεια το σύνολο σχεδόν των ανακαλυφθέντων κειμένων, αποτελούσε χώρο δραστηριότητας της κεντρικής εξουσίας και καλυπτόταν από παραρτήματα και εργαστήρια του ανακτόρου. Η οδός Αγίων Αποστόλων είναι ένα από τα εννέα σημεία ανεύρεσης πινακίδων στην Καδμεία και μάλιστα το βορειότερο[22].

Στον ίδιο χώρο και στο ίδιο στρώμα με την αποσπασματική πινακίδα βρέθηκε αρκετή κεραμική, όστρακα που ανήκουν κυρίως σε κλειστά αγγεία με τυπική μυκηναϊκή διακόσμηση, τμήματα κεραμίδων στέγης, κουμπιά από στεατίτη, λίθινο και πήλινο σφονδύλι, χάλκινο δαχτυλίδι (σε απόσταση 2,55 μ. από τον τχ. Β και 1,78 μ. από τη βόρεια παρειά), μολύβδινα ελάσματα, τεμάχια οψιανού και τέλος, λιγοστά και μικρά θραύσματα τοιχογραφιών. Στον κεντρικό χώρο της τομής και σε βάθος 2,02 μ. παρατηρήθηκε παχιά στρώση πηλού σε δύο ξεχωριστές νησίδες. Έχουν διάμετρο 1 μ. περίπου η ανατολική και 0,80 μ. η δυτική και πάχος 0,06-0,07 μ. Αποτελούνται από πηλό ανοιχτού φαιού χρώματος. Κάτω από το στρωμένο πηλό εμφανίστηκε λεπτό υπόστρωμα από άμμο και μικρά βότσαλα. Οι νησίδες του πηλού δεν υπαινίσσονται από μόνες τους κάποια ιδιαίτερη χρήση εκτός από οικοδομική ή εργαστηριακή. Τμήματα δαπέδου από καλά πατημένο χώμα διασώθηκαν σε βάθος 2,15 μ. Κάτω από το παχύ (0,08-0,10 μ.) δάπεδο βρέθηκαν μόνο μερικά όστρακα και δύο θραύσματα τοιχογραφιών (2,30 μ.), ενώ το φυσικό έδαφος στον κεντρικό χώρο της τομής αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,40-2,57 μ.

Η γενική εντύπωση που κερδίζεται από την περιορισμένη αλλά σημαντική αυτή, λόγω της ανεύρεσης της πινακίδας με τη Γραμμική Β, σωστική ανασκαφή, είναι ότι εντοπίστηκαν ανακτορικές εγκαταστάσεις, ίσως εργαστήρια πηλοπλαστικής και κεραμικής στη βορειοδυτική περιοχή της Καδμείας, που ονομάζεται και Γούρνα λόγω του βυθίσματος που δημιουργείται εδώ ανάμεσα στο λόφο του Μουσείου και της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και της έντονης κλίσης του φυσικού βράχου της Καδμείας προς τη δυτική απότομη πλαγιά της. Η αποκάλυψη μυκηναϊκών αρχιτεκτονικών λειψάνων και πλήθους μικροαντικειμένων, παρά την περιορισμένη έκταση της ανασκαφικής τομής, ενισχύει την πεποίθηση ότι τα ευρήματα αυτά προέρχονται από διαλυμένες μυκηναϊκές εγκαταστάσεις εργαστηριακού ίσως χαρακτήρα, οργανωμένες κάτω από την αυστηρή επίβλεψη του ανακτόρου, όπως προκύπτει και από την παρουσία της πινακίδας με τη Γραμμική Β.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Κεντρικός Αποχετευτικός Αγωγός (Κ.Α.Α.) Θηβών

Οι εργασίες κατασκευής κεντρικού αποχετευτικού αγωγού στην πόλη της Θήβας άρχισαν το Νοέμβριο του 1996 και θα συνεχιστούν και μέσα στο 1997[23]. Περιλαμβάνουν την εγκατάσταση κεντρικού και δύο δευτερευόντων αγωγών, συνολ. μήκ. 4 χλμ. περίπου, σε όρυγμα πλάτους από 0,70 έως 1,55 μ. και βάθους εκσκαφής που ποικίλλει, ανάλογα με τη μορφολογία του εδάφους, από 2 έως 7 μ. Το υπό κατασκευή δίκτυο έχει ως αφετηρία τις εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων του Βιολογικού Καθαρισμού στα βορειοανατολικά της Θήβας και τερματίζει δυτικά του σιδηροδρομικού σταθμού της πόλης, στο ύψος της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου στην περιοχή Πυρίου.

Κατά το 1996 πραγματοποιήθηκαν εργασίες κατά μήκος ανώνυμης αγροτικής οδού, που ξεκινά 125 μ. στα δεξιά μετά τη διασταύρωση της επαρχιακής οδού Θηβών-Μουρικίου με τη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Θεσσαλονίκης και οδηγεί στις εγκαταστάσεις Βιολογικού Καθαρισμού της πόλης. Η περιοχή αυτή είναι γνωστή με το όνομα Κοκκάλα[24]. Στη θέση αυτή ήλθαν στο φως έξι κεραμοσκεπείς τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων, θεμέλιο ταφικού περιβόλου ελληνιστικών χρόνων, τμήμα ρωμαϊκού λιθόστρωτου, δύο ακέραιες και τμήματα ένδεκα

21. Η λέξη *me-to-re-ja* συνοδεύεται από το μόριο *-de*, που δηλώνει την εις τόπον κατεύθυνσιν π.χ. Αθήναζε, Θήβαζε κτλ. Η ίδια η λέξη μπορεί να δηλώνει μια εορτή ή τελετή προς τιμήν του *me-to-re*, του οποίου η δοτική *me-to-re-i*, συγγενής με την ίδια πτώση του θεωνύμου *o-po-re-i*, απαντά σε αρκετές πινακίδες του αρχείου της οδού Πελοπίδου (TH Fq 132, 229, 254[+]255 κ.ά.)

22. V. Aravantinos, The Find Places and the Contexts of the Linear B Texts from Thebes, Proceedings of the XII Colloquial on Mycenaean Studies, Austin 7-13 May 2000 (υπό έκδοση).

23. Την επίβλεψη της ανασκαφικής έρευνας σε όλη την πορεία του έργου έχει ο συμβασιούχος αρχαιολόγος Δημήτριος Κουτσοδήμος.

24. Κατά την άροση στους γειτονικούς αγρούς έρχονται στην επιφάνεια τμήματα κεραμίδων και πλήθος οστράκων. Στην ευρύτερη περιοχή εντοπίζεται τμήμα των θηβαϊκών νεκροταφείων των ιστορικών χρόνων.

επιτυμβίων στηλών των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Ο τάφος 1 βρέθηκε σε βάθος 0,69 μ., κατεστραμμένος κατά τα 2/3 και ακτέριστος. Είχε προσανατολισμό Δ.-Α. και σωζόμενες διαστάσεις 0,40×0,62×0,23 μ. Από το σκελετό διασώθηκε μόνο το κρανίο, τοποθετημένο στα ανατολικά, και λίγα οστά, κυρίως από τη σπονδυλική στήλη. Ο τάφος 2 είχε τον ίδιο προσανατολισμό και σωζόμενες διαστάσεις 1,35×0,46×0,43 μ. Ήταν επιμελούς κατασκευής και καλυπτόταν από μεγάλες κεράμους στέγης αμφικλινώς τοποθετημένες. Η διατήρηση των οστών ήταν κακή. Ο τάφος 3 βρέθηκε σε βάθος 1,02 μ., είχε τον ίδιο προσανατολισμό και διαστάσεις 1,65×0,38×0,22 μ. Οι καμπύλες κεραμίδες των μακριών πλευρών, για τη στήριξη των οποίων είχαν χρησιμοποιηθεί κατά τόπους μικροί αργοί λίθοι, και οι όρθια τοποθετημένες κεραμίδες των στενών πλευρών βρέθηκαν θραυσμένες σε πολλά κομμάτια. Περιείχε ταφή ενήλικα σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα ανατολικά και τα χέρια κατά μήκος των πλευρών. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με ένα ληκύθιο[25] (ΜΘ 31909) που βρέθηκε στο ύψος του κρανίου. Ο τάφος 4 βρέθηκε σε βάθος 0,92 μ. και είχε διαστάσεις 1,92×0,65×0,20 μ. Περιείχε την ταφή ενήλικα σε ύπτια στάση, με το κεφάλι στα ανατολικά και τα χέρια κατά μήκος των πλευρών. Σε επαφή με το κρανίο και δεξιά του βρέθηκε αμφορίσκος (ΜΘ 31910). Ο τάφος 5 βρέθηκε σε βάθος 0,79 μ. και είχε τον ίδιο προσανατολισμό. Περιείχε ταφή ενήλικα σε ύπτια στάση με το κεφάλι στα ανατολικά και τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό. Μοναδικό εύρημα ήταν ένας αμφορίσκος[26] (ΜΘ 31911) ανάμεσα στο κρανίο και στο δεξιό ώμο. Ο τάφος 6, ακτέριστος, ήταν κατεστραμμένος κατά το νότιο ήμισυ και βρέθηκε σε βάθος 0,74 μ. Είχε σωζόμενες διαστάσεις 0,82×0,43×0,42 μ. Περιείχε δύο κρανία. Ο τάφος 7 δεν ερευνήθηκε, γιατί ήταν εκτός ορίου του ορύγματος, είχε όμως τον ίδιο προσανατολισμό με τους υπόλοιπους. Οι νεκροί είχαν εναποτεθεί σε όλες τις περιπτώσεις απευθείας στο χώμα. Οι τάφοι 3, 4 και 5 χρονολογούνται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ενώ λόγω του ενιαίου προσανατολισμού πρέπει να θεωρηθούν σύγχρονοι και οι υπόλοιποι. Φαίνεται ότι η περιοχή συνέχισε να έχει ταφική χρήση και στους βυζαντινούς χρόνους.

Σε απόσταση 90 μ. νότια του κεραμοσκεπούς τάφου 5 και σε βάθος 1,98 μ. αποκαλύφθηκε η εξωτερική ανατολική πλευρά τμήματος ταφικού περιβόλου, που εκτεινόταν από ΒΑ. προς ΝΔ. και είχε πρόσοψη προς Α. Είχε κτιστεί με ορθογώνιους πωρόλιθους, μήκ. 1,50-1,55 και ύψ. 0,50 μ. Το μέγιστο σωζόμενο μήκος του ήταν 3 και το πλάτος 3,20 μ.

Σε απόσταση 200 μ. νοτιότερα από τις συστάδες των τάφων και σε βάθος 2,18 μ. επισημάνθηκε τμήμα λιθόστρωτου δρόμου υστερορωμαϊκών χρόνων, με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Αποτελείται από κάθετα τοποθετημένα κομμάτια κεραμίδων σε υπόστρωμα από μικρούς αργούς λίθους και κονίαμα. Η κατασκευή παρακολουθήθηκε σε μήκος 9,57 και σε πλάτος 1,20 μ.

Σε απόσταση 11 μ. από τη διασταύρωση της αγροτικής οδού με την οδό Θηβών-Μουρικίου και σε βάθος 2,70 μ. ήλθαν στο φως και περισυνελέγησαν δύο ακέραιες ενεπίγραφες και τμήματα ένδεκα άλλων επιτυμβίων στηλών[27].

Ανήκουν: α) Στον τύπο της στενόμακρης στήλης, με ή χωρίς επίστεψη. Ο τύπος αυτός αποτελεί ιδιαιτερότητα της Βοιωτίας και είναι πρόδρομος των θριγκόμορφων ανάγλυφων στηλών[28]. Ορισμένες, κυρίως εκείνες που είναι κατασκευασμένες από πωρόλιθο, διασώζουν ίχνη κονιάματος ως επίστρωση και γραπτή διακόσμηση[29], β) Στον τύπο της ναόσχημης επιτύμβιας στήλης.

Οι στήλες χρονολογούνται από τον 5ο μέχρι το β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Σώζονται μόνο δύο ονόματα, σε πτώση ονομαστική χωρίς να συνοδεύονται από πατρωνυμικό ή άλλη καθοριστική διευκρίνηση, όπως συνηθίζεται στη Βοιωτία[30]. Η μία από τις δύο ακέραιες ενεπίγραφες στήλες (ΜΘ 31914), διαστ. 0,535×0,36×0,18 μ., είναι απλός ορθογώνιος λίθος από γκρίζο ασβεστόλιθο (Πίν. 76 δ). Η πίσω πλευρά έχει δουλευτεί με βελόνι. Στο ανώτερο σημείο της κύριας όψης είναι χαραγμένη η μονόστιχη

25. Για παράλληλα βλ. Agora V, 1959, σ. 118, Μ 367, πίν. 34. Χρονολογείται στον ύστερο 6ο αι. μ.Χ.

26. Για παράλληλα βλ. Agora, ό.π., σ. 105, Μ 229, πίν. 27. Χρονολογείται στον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ.

27. Στη θέση Γέφυρα Μπασιάκου, σε μικρή απόσταση στα νοτιοδυτικά, είχαν βρεθεί το 1961-62 από τον Ι. Θρεψιάδη 12 επιτύμβιες στήλες. Βλ. σχετικά ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 202-203. Οι στήλες χρονολογήθηκαν από τον 6ο έως το 2ο αι. π.Χ. και από τον 1ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ. Επίσης, στα δεξιά της επαρχιακής οδού Θηβών-Χαλκίδας και στη θέση που κατασκευάστηκε το εργοστάσιο παγοποιΐας αφών Χούνδρη εντοπίστηκαν το 1967 τμήματα επιτυμβίων στηλών, μερικές από τις οποίες είχαν κατασκευαστεί από μαύρη πέτρα, σε μίμηση της σειράς των επιτυμβίων στηλών των νεκρών της μάχης του Δηλίου. Χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους και αποδόθηκαν στις καταστροφές που προκάλεσε ο μακεδονικός στρατός, όταν πολιόρκησε τη Θήβα το 338 π.Χ. Βλ. σχετικά ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 233-234.

28. P.M. Fraser - T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones, Lund 1957, σ. 40.

29. Ό.π., σ. 44-45. Οι στήλες με επίστρωση κονιάματος και απόδοση όλων των χαρακτηριστικών με γραπτή διακόσμηση αποτελούν ιδιαιτερότητα της Θήβας.

30. Ό.π., σ. 92.

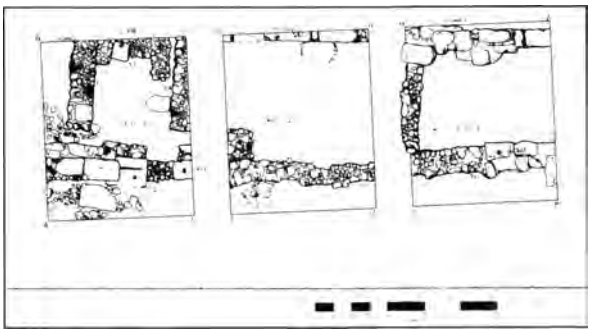
επιγραφή: *XAIRION*. Από τη μορφή των γραμμάτων, τα οποία έχουν ύψος 0,04 μ., και από το σχήμα και τη λοιπή επεξεργασία προκύπτει και η χρονολόγησή της στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[31]. Το όνομα, αμάρτυρο στη Βοιωτία, εμφανίζεται στην Αθήνα ήδη από το α΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.[32] και σε άλλους αττικούς δήμους από τον 5ο αι. π.Χ.[33].

Η δεύτερη ενεπίγραφη στήλη (ΜΘ 31918), διαστ. 0,385×0,30×0,09-0,08 μ., είναι από πωρόλιθο και έχει αετωματική απόληξη. Ο κορμός της στήλης παρουσιάζει μικρή μείωση προς τα πάνω. Ακριβώς κάτω από τον οριζόντιο κανόνα του αετώματος είναι χαραγμένο συμμετρικά το όνομα *ΠΕΡΙΓΕΝΗΣ*. Από τη μορφή των γραμμάτων, τα οποία έχουν ύψος 0,03 μ., προκύπτει η χρονολόγησή της από τα κλασικά χρόνια έως το β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος (οικόπεδο Ευαγγ. Σπουρλή)

Το παραπάνω οικόπεδο, εκτάσεως 800 τ.μ. περίπου, βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών, στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου της Καδμείας. Το όμορο οικόπεδο προς Α. έχει ανασκαφεί στο παρελθόν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία[34]. Η πρώτη ανασκαφική περίοδος κράτησε από τον Οκτώβριο έως το Δεκέμβριο του 1996 και περιορίστηκε σε τρεις τομές στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου (Σχέδ. 5).

Η έντονη διατάραξη των στρωμάτων στο δυτικό τμήμα και η περιορισμένη σε έκταση, προς το παρόν, ανασκαφική διερεύνηση επιτρέπουν μόνον κάποιες γενικές παρατηρήσεις. Τα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν στην πρώτη ανασκαφική περίοδο ανήκουν σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται όλες στη ρωμαϊκή και υστερορωμαϊκή εποχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην επίχωση και των τριών τομών απαντά εφυαλωμένη κεραμική μαζί με θραύσματα αγγείων διακοσμημένα με κτενωτή διακόσμηση, terra sigillata και τεμάχια κυλίκων και ειδωλίων μυκηναϊκών χρόνων.

Σχέδ. 5. Θήβα. Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος. Κάτοψη των ανασκαφικών τομών 1-3.

Οι τοίχοι Τχ1 και Τχ2 ανήκουν στη νεότερη οικοδομική περίοδο (παλαιοχριστιανικοί χρόνοι, 5ος-6ος αι. μ.Χ.) και αποκαλύφθηκαν σε βάθος 5,29 μ. Αποτελούν ίσως τμήμα δωματίου. Ο Τχ1 με κατεύθυνση Α.-Δ. φαίνεται πως συνεχίζεται κάτω από τον ανατολικό μάρτυρα της τομής 1. Ο Τχ2 είναι κάθετος στον Τχ1 και έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Οι δύο τοίχοι έχουν κατασκευαστεί από αργούς λίθους και συνδετικό πηλόχωμα με ακανόνιστη παρεμβολή σπασμένων κεραμίδων. Στην ίδια τομή εντοπίστηκαν τεμάχια από τετράγωνες πήλινες κεραμίδες δαπέδου. Η επόμενη φάση αντιπροσωπεύεται από επτά χάλκινα νομίσματα του 4ου-3ου αι. μ.Χ. Βρέθηκαν σε βάθος 5,41 μ. και συνδέονται με εκτεταμένο και στις τρεις τομές στρώμα καταστροφής, πάχ. 0,25 μ. περίπου, και θεμέλιο τοίχου (Τχ4) με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο Τχ4 κατά μήκος του ανατολικού τμήματος της νότιας παρειάς της τομής 1 και εν μέρει κάτω από τον Τχ2 αποκαλύφθηκε σε βάθος 5,41 μ. Από το στρώμα καταστροφής προέρχονται θραύσματα γυάλινων αγγείων, πολλά όστρεα, εφυαλωμένη κεραμική και πήλινες αγνύθες κωνικού-πυραμιδικού σχήματος. Στην επόμενη οικοδομική περίοδο (1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.) ανήκει πήλινος αγωγός[35] ύδρευσης με κατεύθυνση Ν.-Β. Αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 12,50 μ. Η ροή στον αγωγό γινόταν από Ν. προς Β., όπως διαπιστώθηκε από το γεγονός ότι στην τομή 3 εμφανίστηκε σε βάθος 5,49 μ. (μέτρηση στη νότια παρειά της τομής), στην τομή 2 σε βάθος 5,88 μ. και στην

31. Ευχαριστίες εκφράζονται στην αρχαιολόγο της Θ΄ ΕΠΚΑ Ελ. Βλαχογιάννη για τη βοήθειά της στη χρονολόγηση των επιτυμβίων στηλών του Κ.Α.Α. Θηβών.

32. IG I^3, 590. P.M. Fraser - E. Matthews, A Lexicon of Greek Personal Names, Attica, II, Oxford 1994, σ. 472.

33. Fraser-Matthews, ό.π., σ. 472.

34. Προς Ν. και στην ίδια πλευρά της οδού Αμφίωνος έχει ερευνηθεί το οικόπεδο ιδιοκτησίας Θ. Σπουρλή. Βλ. σχετικά ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 173. Όμορο στα ανατολικά είναι το οικόπεδο του Α΄ Δημοτικού Σχολείου Θήβας, το οποίο έχει ερευνηθεί μερικώς στο παρελθόν. Έχουν αποκαλυφθεί μυκηναϊκό οικοδομικό συγκρότημα, στωικό κτίριο ελληνιστικών χρόνων, κτίσματα των παλαιοχριστιανικών και μέσων βυζαντινών χρόνων, μεταξύ των οποίων τμήμα στρατώνα των χρόνων της Φραγκοκρατίας.

35. Για αγωγούς ύδρευσης βλ. D.M. Robinson - J.W. Graham, Excavations at Olynthus, VIII, The Hellenic House, Baltimore 1938, σ. 309-311. Επίσης, D.P. Crouch, Water Management in Ancient Greek Cities, Oxford 1993, σ. 220-222.

τομή 3 σε βάθος 6,18 μ. Ο αγωγός ήταν σπονδυλωτός, κυκλικής διατομής και είχε κατασκευαστεί από στελέχη, μήκ. 0,65 και διαμ. 0,20 μ. Μεγάλοι αργοί λίθοι, στηρίγματα του αγωγού, επισημάνθηκαν στην τομή 3. Συστήματα πήλινων και μολύβδινων αγωγών σε επάλληλα στρώματα και με ανάλογη κατεύθυνση έχουν αποκαλυφθεί σε γειτονικό οικόπεδο στην ίδια πλευρά του δρόμου[36]. Η επίχωση του αγωγού περιελάμβανε τμήματα γυάλινων αγγείων, κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, όπως terra sigillata, περγαμηνή ή σαμιακή κεραμική, δισκοειδές υφαντικό βάρος και ένα όστρακο μυκηναϊκών χρόνων με διακόσμηση κυματοειδών γραμμών, καθώς και τμήματα λίθινου ωρολογίου που προήλθαν από τις τομές 2 και 3. Στην τομή 2 εντός της επίχωσης βρέθηκαν ακόμη δύο χάλκινα νομίσματα, αρκετά φθαρμένα, του 1ου αι. μ.Χ. και του 2ου-1ου αι. π.Χ.[37]. Σειρές πώρινων δόμων και πλακών κατά μήκος της ανατολικής παρειάς των τομών 2 και 3 και της δυτικής των τομών 1 και 3 ίσως αποτελούσαν αναλήμματα, δεδομένης της φυσικής κλίσης του εδάφους από Α. προς Δ. Τα πώρινα μέλη που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι σε β΄ χρήση από παλαιότερα οικοδομήματα στην περιοχή. Στο ίδιο βάθος, στην τομή 1 βρέθηκαν μικρά τεμάχια τοιχογραφιών από την εσωτερική επένδυση παλαιότερων τοίχων. Σώζουν τμήμα της διακόσμησης με κόκκινες και πράσινες ταινίες.

Η επόμενη οικοδομική φάση, εντός της ίδιας χρονικής περιόδου, περιλαμβάνει θεμέλια τοίχων (Τχ6, Τχ7) από αργούς λίθους μικρών διαστάσεων και πηλό. Με τους τοίχους αυτούς συνδέεται ίσως τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλόχωμα που αποκαλύφθηκε στην τομή 1 (σε βάθος 6,28 μ.).

Συμπληρωματική έρευνα πρόκειται να διεξαχθεί και κατά το 1997.

Οδός Αντιγόνης 8 (οικόπεδο Σ. Γκιόκα)

Στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκαν λείψανα κατεστραμμένου αρχαίου τοίχου και ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα, διάρκειας τριών ημερών, στο βόρειο τμήμα. Στο υπόλοιπο ο φυσικός βράχος εμφανίζεται σχεδόν στην επιφάνεια και δεν διαπιστώθηκαν στρώματα με αρχαία κατάλοιπα. Αποκαλύφθηκε μόνον τμήμα θεμελίου και κατεστραμμένος λάκκος-αποθέτης. Το θεμέλιο εδράζεται στο φυσικό βράχο και είχε κατασκευαστεί από κροκάλες μεσαίου μεγέθους, ενώ ο αποθέτης είχε επίσης λαξευτεί στο φυσικό βράχο. Οι επιχώσεις και το περιεχόμενο του αποθέτη περιελάμβαναν κεραμική των υστερορωμαϊκών χρόνων, κυρίως όστρακα από άβαφα χρηστικά αγγεία (χύτρες, αμφορείς και πινάκια).

ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

Δαύλωση - Μεδεών

Καλιμπάκι και Μεγάλο Καστράκι

Οι περσινές σωστικές ανασκαφές στη Δαύλωση, στη νότια όχθη της Κωπαΐδας, που σύμφωνα με έγκυρες γνώμες ταυτίζεται με το βοιωτικό Μεδεώνα, συνεχίστηκαν και φέτος α) στο συλημένο νεκροταφείο μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων στις υπώρειες του Σφιγγείου και β) στο λόφο της προμυκηναϊκής ακρόπολης, στο Μεγάλο Καστράκι[38] (Σχέδ. 6). Στην πρώτη θέση έγιναν νέες διερευνητικές τομές και αποχωματώσεις, οι οποίες όμως δεν απέδωσαν ευρήματα ούτε βοήθησαν στη σχεδιαστική αποκατάσταση της μορφής των τάφων καθώς οι επανειλημμένες σκαφές κατά την παρατεταμένη σύλησή τους έχει κυριολεκτικά αλλοιώσει το χώρο. Για την ενδελεχή διερεύνηση των ορίων του νεκροταφείου και για την ανασκαφή ορισμένων τάφων, που ίσως διέφυγαν την προσοχή των τυμβωρύχων και παρέμειναν ασύλητοι, απαιτείται εργασία πολλών μηνών.

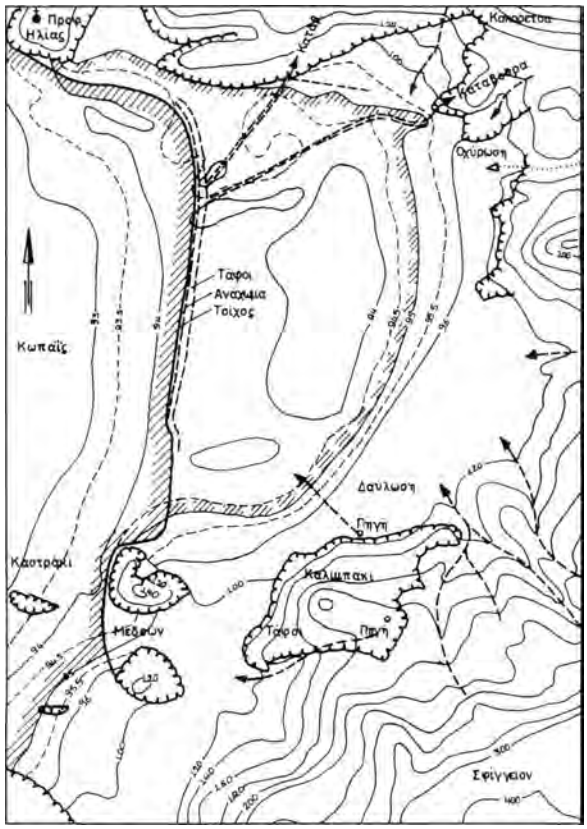
Στο χαμηλότερο όμως σημείο της ίδιας πλαγιάς, που βρίσκεται το μυκηναϊκό νεκροταφείο, παρατηρήθηκαν τα θεμέλια ενός μακρού, αναλημματικού μάλλον τοίχου με πρόσωπο (όψη) προς το ρέμα. Ο τοίχος αυτός, που είναι ορατός σε μήκος 30 μ. περίπου και συνεχίζεται προς Α. και Δ., δεν αποκλείεται να αποτελούσε ανάλημμα για την προστασία των εκεί καλλιεργειών από τα ορμητικά νερά του χειμάρρου, που κατερχόμενος από το Σφίγγειο βρίσκει στο σημείο αυτό διέξοδο προς τη λεκάνη της Κωπαΐδας. Η προσεκτική διερεύνησή του στο μέλλον επιβάλλεται καθώς, όπως δείχνει η πολύ πρώιμη τοιχοδομία του, μπορεί να ανήκει στα προϊστορικά τεχνικά έργα του κόλπου της Δαύλωσης[39]. Κεραμικά όμως ή άλλα ευρήματα δεν προέκυψαν κατά τον πρώτο, επιφανειακό καθαρισμό του τοίχου.

36. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 173. Τα δύο οικόπεδα χωρίζει ένα οικόπεδο, αδόμητο προς το παρόν.

37. Χάλκινο νόμισμα Θεσπιών. Εμ.: γυναικεία κεφαλή με στέφανο και ιμάτιο, οπ.: λύρα εντός δάφνινου στεφάνου: *ΘΕΣΠΙΕΩΝ*. Πρβλ. SNG Cop., αριθ. 406-407. Χρονολογία κοπής 146-27 π.Χ.

38. Για τη σωστική ανασκαφή του 1995 βλ. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 299-301.

39. Για τα αποστραγγιστικά έργα της Κωπαΐδας γενικά βλ. περιληπτικά B. Heinrich, Prehistoric Hydraulic Constructions in the Copais,

Σχέδ. 6. Τοπογραφικός χάρτης της περιοχής του Μεδεώνα. Αρχαίες θέσεις και τεχνικά έργα (κατά J. Knauss).

Τελικά οι εργασίες επικεντρώθηκαν στην προμυκηναϊκή θέση-ακρόπολη του λόφου Μεγάλο Καστράκι. Στο πλάτωμα που σχηματίζεται στην κορυφή του λόφου διερευνήθηκαν διάφορα σημεία και κυρίως η μορφή της πλαγιάς στην οποία επισημάνθηκαν τα λείψανα ενός περιβόλου. Ανοίχθηκε μια μεγάλη τομή (10×10 μ.), η R17, ανατολικά της περσινής τομής Q16. Μετά την αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος φάνηκαν μεγάλοι λίθοι, όπως και στην τομή Q16, που φαίνεται ότι σχηματίζουν γωνία. Μέσα στη γωνία παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση λίθων σε επάλληλες στρώσεις. Μόνο σε ένα σημείο, όπου η συνέχεια του λιθοσωρού διακοπτόταν, είχε κατασκευαστεί ο Τάφος 6, κιβωτιόσχημος, μεγάλου μεγέθους, με ένα σκελετό και χωρίς κτερίσματα. Στα ανατολικά τμήματα της τομής σώζεται ο λιθοσωρός μέχρι τα ριζά του επίπεδου πλατώματος στην κορυφή του λόφου. Εδώ εντοπίστηκε με ασφάλεια ένας περίβολος, ο οποίος κατά τον καθαρισμό του φάνηκε ότι σε κάποια σημεία του τουλάχιστον σχηματίζεται από τρεις κτιστές σειρές λίθων. Τα κεραμικά ευρήματα από τον καθαρισμό του χρονολογούνται κυρίως στη μέση εποχή του Χαλκού. Η έρευνα στην τομή R17 δεν προχώρησε σε βαθύτερα στρώματα καθώς επιδιώχθηκε ταυτοχρόνως η διατήρηση του λιθοσωρού, τμήματος πιθανότατα τύμβου, μια υπόθεση που ενισχύεται και από τα αποτελέσματα της φετινής ανασκαφής.

Μια νέα τομή, η Q17, ανοίχτηκε νότια της Q16. Ένα μέρος της βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με το πλάτωμα της κορυφής, ενώ το νοτιότερο στην πλαγιά. Στη νέα τομή διαπιστώθηκαν τρία αρχαιολογικά στρώματα. Δύο παιδικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, σκεπασμένοι ακόμη με τις καλυπτήριες πλάκες τους αλλά παντελώς ακτέριστοι, βρέθηκαν στο βόρειο μέρος της τομής. Στο δεύτερο στρώμα και κοντά στο βόρειο μάρτυρα της τομής ήλθε στο φως ένας σφραγιδοκύλινδρος από ανοιχτοπράσινο στεατίτη (Πίν. 76γ). Έχει δύο σφραγιστικές επιφάνειες, την κυλινδρική επιφάνεια και την κάτω επίπεδη πλευρά του. Η κυλινδρική επιφάνεια φέρει διακόσμηση από εγχάρακτα γραμμικά μοτίβα διατεταγμένα σε στήλες, ενώ η κάτω πλευρά ένα εγχάρακτο μοτίβο σε σχήμα Χ μέσα σε περίγραμμα. Το σημαντικό αυτό εύρημα θυμίζει μινωικά παραδείγματα από την πρωτομινωική ή τη μεσομινωική περίοδο ενώ ανάλογα ευρήματα δεν είναι γνωστά από τον ελλαδικό, ηπειρωτικό χώρο της μέσης εποχής του Χαλκού. Στο ανεσκαμμένο τμήμα της τομής αυτής δεν διαπιστώθηκαν ίχνη του λιθοσωρού που παρατηρήθηκε στο ανώτερο ανασκαφικό στρώμα των άλλων τομών. Ένα τμήμα του είναι ορατό και εκτός ανασκαφής στο νότιο άκρο του πλατώματος του λόφου. Στο εσωτερικό της τομής Q16 της περσινής ανασκαφικής περιόδου έγινε μια μικρή, διερευνητική τομή για να διερευνηθεί η στρωματογραφία και η χρονολογική ακολουθία των βαθύτερων στρωμάτων. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα αυτών των στρωμάτων λόγω της μικρής έκτασης της τομής δεν δίνουν ολοκληρωμένη εικόνα των διαφόρων οικιστικών φάσεων. Αξιοπρόσεκτο όμως είναι το γεγονός ότι εμφανίζονται και πάλι λίθοι μεγάλου μεγέθους, παρόμοιοι με αυτούς του πρώτου οικιστικού στρώματος. Και εδώ οι λίθοι έχουν ακανόνιστη διάταξη ενώ παρατηρείται μία συγκέντρωσή τους στη βάση του αψιδωτού τοίχου. Στο δυτικό άκρο της τομής εμφανίστηκε στρώμα λεπτού χαλικιού και ακόμη ένα άλλο στρώμα από κοκκινωπό χώμα. Στο δυτικό μάρτυρα φάνηκε καθαρά η στρωματογραφία ενός δαπέδου, μέσα

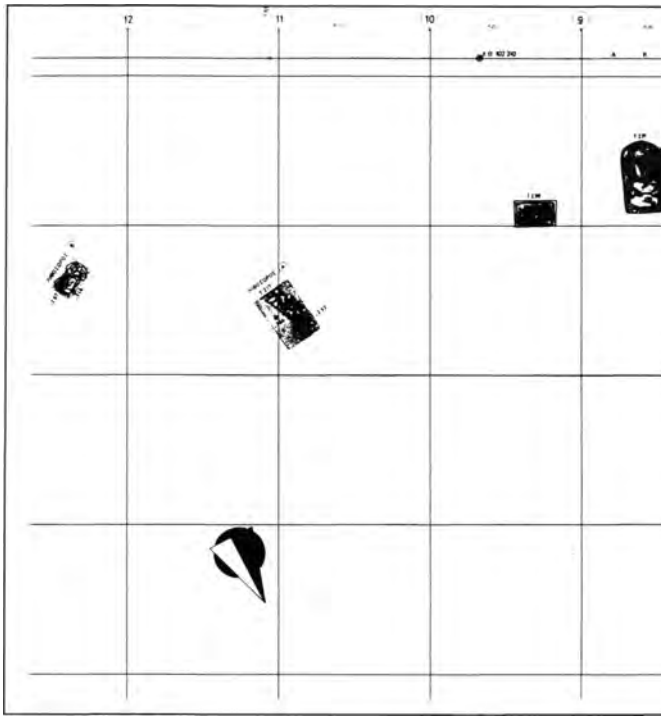
ΕΕΒΜ, Α 1 (1988), σ. 43-52, Σπ. Ιακωβίδης, Γλας ΙΙ, ό.π. (υποσημ. 7), σ. 199-204. Ειδικότερα πρβλ. J. Knauss - B. Heinrich - H. Kalcyk, Die Wasserbauten der Minyer in der Kopais, München 1984, J. Knauss, Die Melioration des Kopais-Beckens im Altertum und heute, München 1985.

στο οποίο εναλλάσσονται το κόκκινο χώμα, ένα καμένο στρώμα και το στρώμα με το λεπτό χαλίκι. Η γενική παρατήρηση της κεραμικής δείχνει ότι η μεσοελλαδική επίχωση συνεχίζεται σε μεγάλο βάθος.

Για να διερευνηθεί η συνέχεια των τοίχων 1 και 2 της τομής R 16 ανοίχθηκε λίγο βορειότερα η τομή R 15, της οποίας σκάφθηκε μόνο το τμήμα που γειτνιάζει με τους τοίχους αυτούς. Αν και οι τοίχοι δεν διατηρούνται, εντούτοις βρέθηκε και εδώ ένας λιθοσωρός, που διακόπτεται μόνο από δύο ελλειψοειδείς διαταράξεις. Το υπόλοιπο της τομής μετά τον επιφανειακό καθαρισμό από τους βάτους αποκάλυψε στη βάση του πλατώματος τον περίβολο, που φαίνεται ότι συγκρατεί το χωμάτινο σωρό (τύμβο;) και το λιθοσωρό. Σε μερικά σημεία σώζεται και η δεύτερη σειρά των λίθων του περιβόλου. Η χρονολόγησή του δεν είναι δυνατόν να οριστεί επακριβώς πριν ολοκληρωθεί η ανασκαφική έρευνα. Πάντως τα ευρήματα από τον καθαρισμό του περιβόλου, χονδροειδής προϊστορική κεραμική και ανάμεσά της ένα σημαντικό ποσοστό λεπτότεχνης μεσοελλαδικής κεραμικής τοποθετούν την κατασκευή και τη λειτουργία του στη ΜΕ περίοδο.

Συμπερασματικά τα αποτελέσματα της φετινής σωστικής ανασκαφής συνοψίζονται στην αποκάλυψη του λιθοσωρού που είχε παρατηρηθεί κατά την περσινή ανασκαφική περίοδο και ενός περιβόλου, που περιζώνει τον οικισμό, στις ρίζες του πλατώματος στην επίπεδη κορυφή του λόφου. Στην τομή R16 αποκαλύφθηκε τμήμα των θεμελίων ενός μεγάλου οικοδομήματος και μιας ταφής ΜΕ χρόνων. Στην τομή Q17 αποκαλύφθηκαν οι δύο μεσοελλαδικοί παιδικοί τάφοι και εδραιώθηκε έτσι η αρχική πεποίθηση ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως ταφικός περίβολος, ενώ η εισηγμένη κυλινδρική σφραγίδα που βρέθηκε εδώ, σπάνιο εύρημα στη μεσοελλαδική Βοιωτία, δηλώνει την αυξημένη σημασία του οικισμού στη διάρκεια της παραπάνω περιόδου. Τέλος, η μικρή δοκιμαστική τομή στην Q16 έδειξε ότι η παραβίαση της λαθρανασκαφής προχωρεί σε μεγάλο βάθος αλλά και ότι η μεσοελλαδική επίχωση του οικισμού είναι βαθύτερη από 1,50 μ. Τα βαθύτερα στρώματα προσέφεραν στρωματογραφημένη κεραμική μιας πρώιμης μεσοελλαδικής φάσης. Οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν, κατά τη διετία 1995-1996, στο πλάτωμα της κορυφής του λόφου δικαιολογούν το σωστικό χαρακτήρα του ανασκαφικού προγράμματος στο Μεγάλο Καστράκι της Δαύλωσης. Εξάλλου η παντελής καταστροφή του νεκροταφείου των θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων στον απέναντι λόφο των υπωρειών του Σφιγγείου δείχνει το μέτρο της απειλής από λαθρανασκαφές στην πλήρως απομονωμένη αυτή γεωργοκτηνοτροφική περιοχή.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

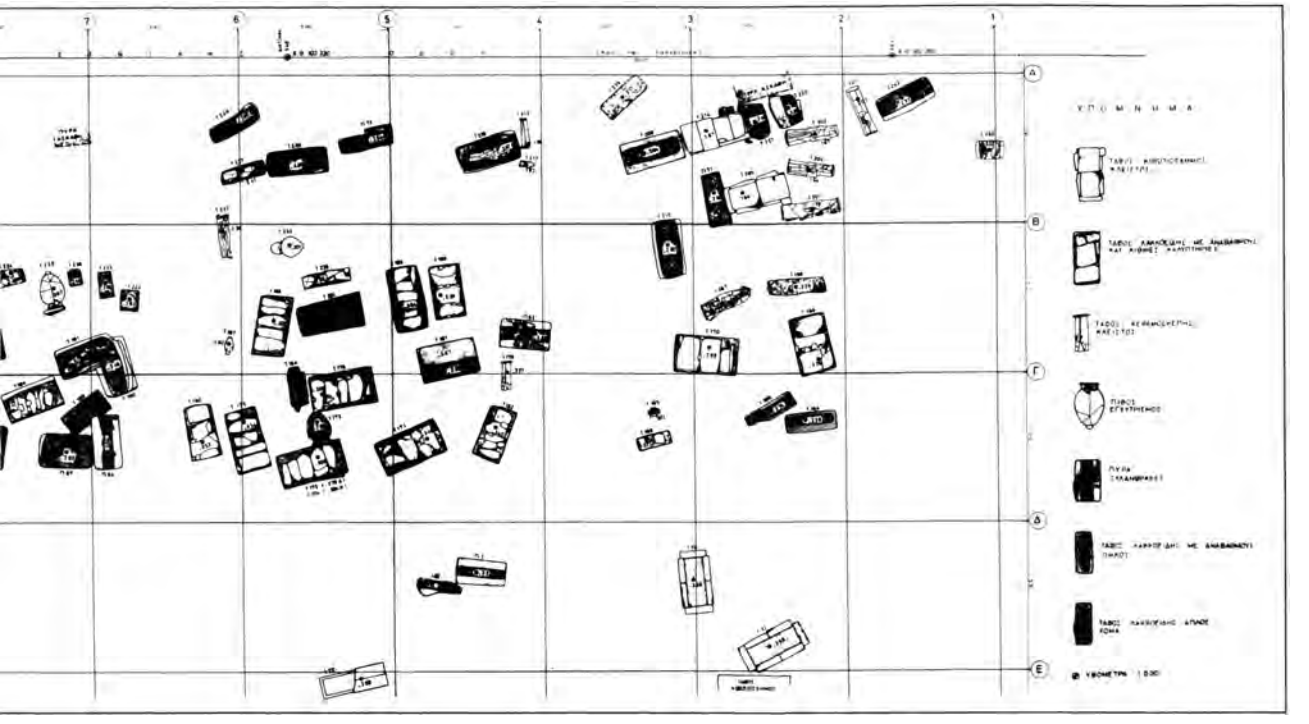
Ακραίφνιο (αρχαία Ακραιφία)

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή τμήματος του νεκροταφείου της αρχαίας Ακραιφίας εκατέρωθεν της εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, λόγω των εργασιών διαπλάτυνσης του αυτοκινητόδρομου[40].

Βόρεια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας

Διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε στενή λωρίδα εδάφους κατά μήκος του υπό διαπλάτυνση αυτοκινητόδρομου (Σχέδ. 7-8). Αρχαιότητες αναφάνηκαν στις χιλιομετρικές θέσεις (εφεξής χ.θ.) 102.350, 102.170 και 101.800, νοτιοανατολικά δηλαδή της συστάδας που ήδη

40. Για την ανασκαφή αυτή, που άρχισε στα τέλη του 1994 και συνεχίζεται έως σήμερα βλ. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 301-304 και Β. Σαμπετάι, Παιδικές ταφές Ακραιφίας, Γ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996 (υπό εκτύπωση). Οι αρχαιολόγοι Ε. Παπαφλωράτου, Μ. Κυλάφη, Κ. Κωστάντη, Ο. Πεπεράκη και Ε. Γούλα έφεραν σε πέρας με επιτυχία την έρευνα πεδίου και η Α. Δημητριάδου τη συντήρηση των ευρημάτων.

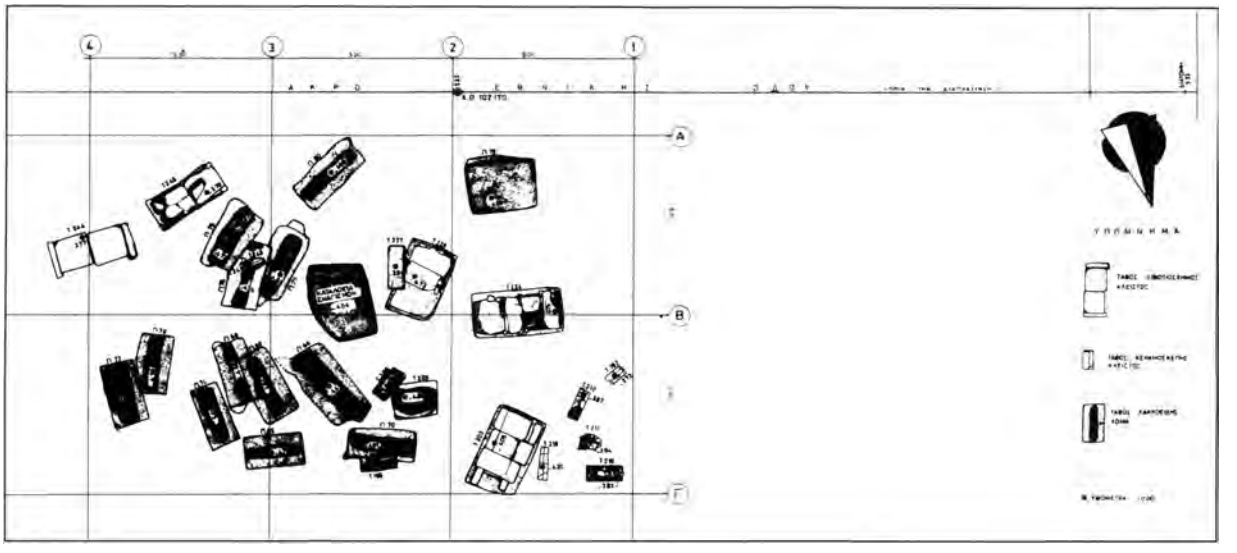

Σχέδ. 7. Ακραίφνιο. Βόρεια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας. Συστάδα τάφων στη χ.θ. 102.350. Κάτοψη της ανασκαφής.

παρουσιάστηκε[41]. Η ανασκαφείσα ζώνη εκτείνεται σε πλάτος 25 μ. περίπου από τον άξονα της εθνικής οδού και κατά μήκος του αυτοκινητόδρομου, αφήνοντας ένα μικρό άσκαφο πρανές, μεταξύ ανασκαφής και ασφαλτοτάπητα, για λόγους στατικής ασφάλειας. Οι νέες συστάδες που εντοπίστηκαν είχαν αρχίσει ήδη να ανασκάπτονται κατά τους τελευταίους μήνες του 1995, αλλά παρουσιάζονται στον παρόντα τόμο, ώστε να υπάρχει συνολικότερη θεώρησή τους. Εργασίες έγιναν επίσης στις χ.θ. 102.500 (μεμονωμένοι τάφοι) και 102.940 (ρωμαϊκό κτίριο). Μόνο μέρος των ευρημάτων έχει συντηρηθεί και έτσι οι προτεινόμενες χρονολογήσεις ενδέχεται να μεταβληθούν, εφόσον βασίζονται κυρίως στους τύπους των ταφικών κατασκευών και σε πρόχειρη αξιολόγηση της κεραμικής και των ειδωλίων πριν από τον καθαρισμό τους.

Ταφική συστάδα χ.θ. 102.350 (Σχέδ. 7). Η συστάδα της χ.θ. 102.350 αποκάλυψε συνολικά 68 τάφους, δηλαδή 62 ενταφιασμούς και 6 ταφικές πυρές κατά χώραν. Από αυτούς, 14 τάφοι περίπου είναι παιδικοί. Στη μεγάλη πλειονότητά τους οι τάφοι της συστάδας αυτής περιλαμβάνουν αρχαϊκούς λακκοειδείς, σκαμμένους συνήθως σε βαθύ όρυγμα με αναβαθμούς και καλυμμένους με λίθινες πλάκες. Ακολουθούν οι απλοί λακκοειδείς, οι εγχυτρισμοί, οι κεραμοσκεπείς και ελάχιστοι κιβωτιόσχημοι με λαξευτές πλάκες που επιχωριάζουν στην Ακραιφία κατά τον 4ο αι. π.Χ. Γενικά οι τάφοι δεν παρουσιάζουν ενιαίο προσανατολισμό ούτε συγκεκριμένη διάταξη, καταλαμβάνοντας όλο το διαθέσιμο χώρο, που στην περίπτωση του συγκεκριμένου νεκροταφείου είναι η πολύ μεγάλη έκταση της πεδιάδας νοτιοδυτικά της αρχαίας ακρόπολης της Ακραιφίας. Κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά των αρχαϊκών λακκοειδών με καλυπτήριες εντός ορύγματος είναι το βαθύ όρυγμα, έως και 2,50 μ., συνήθως γεμισμένο με κιτρινωπό αμμώδες χώμα, ο κυρίως ταφικός χώρος στον πάτο του ορύγματος και οι τέσσερις έως οκτώ λίθινες καλυπτήριες σε επίπεδο αρκετά χαμηλότερο από αυτό του χείλους του ορύγματος. Οι τάφοι αυτού του τύπου είναι κατά κανόνα ενηλίκων, με το νεκρό σε θέση ύπτια και εκτάδην. Η διατήρηση των σκελετικών καταλοίπων χαρακτηρίζεται από μέτρια έως καλή. Τους νεκρούς συνοδεύουν πολυάριθμοι σφαιρικοί αρύβαλλοι, σκύφοι, πυξίδες, κοτύλες και κάποτε σιδερένια εγχειρίδια και χάλκινα κοσμήματα, συνήθως σφηκωτήρες. Για την ποικιλία των κτερισμάτων τους αναφέρουμε ενδεικτικά τον Τ.171 με 42 αγγεία, τρία ειδώλια και πληθώρα μετάλλινων καταλοί-

41. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 301-304.

Σχέδ. 8. Ακραίφνιο. Βόρεια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας. Συστάδα τάφων στη χ.θ. 102.170. Κάτοψη της ανασκαφής.

πων, καθώς και ένα ζάρι, τον Τ.176 με 103 αγγεία, μεταξύ των οποίων αρύβαλλοι και αλάβαστρα με παράσταση οπλιτών ή ζώων (δελφινιού, λιονταριού, αλόγου) ή μυθικών όντων (αντωπών σφιγγών, σειρήνας) καθώς και αμφορίσκος με παράσταση σφιγγών του Ζωγράφου του Πόλου, τον Τ.189 με 38 αγγεία, μεταξύ των οποίων μελανόμορφες κύλικες και σκύφοι της ομάδας CHC, πλημοχόη, λεκανίδα, 20 σανιδόσχημα ειδώλια και χάντρες.

Οι απλοί λακκοειδείς, ορύγματα που μερικές φορές έχουν μονούς ή διπλούς αναβαθμούς στις πλευρές τους, είναι μεταγενέστεροι, κυρίως των ελληνιστικών χρόνων. Κτερίζονται με λίγα αγγεία, συνήθως κύπελλα, οινοχόες, οξυπύθμενους αμφορείς, λυχνάρια και μυροδοχεία, σπανίως και με μία σιδερένια στλεγγίδα ή νόμισμα (Τ.215). Οι κιβωτιόσχημοι και οι κεραμοσκεπείς χρονολογούνται επίσης κατά πλειονότητα στον 4ο αι. π.Χ. και στους ελληνιστικούς χρόνους και περιέχουν τις ίδιες κατηγορίες κτερισμάτων. Πρωιμότερος, ίσως του 5ου αι. π.Χ., είναι μόνον ο Τ.236, αβαθής λάκκος, καλυμμένος με οριζόντια τοποθετημένες κεράμους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο διπλός εγχυτρισμός (Τ.233) των αρχαϊκών χρόνων: ως ταφικά αγγεία τοποθετήθηκαν σε βαθύ όρυγμα ένας μεγάλος και ένας μικρός πίθος εφαπτόμενοι στο στόμιο. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν κατάλοιπα οστών και πολλά κτερίσματα, όπως αρύβαλλοι, αλάβαστρα, μικροσκοπικές οινοχόες, κατάλοιπα μετάλλινων αντικειμένων και απολέπισμα πυριτόλιθου, επαναλαμβανόμενο κτέρισμα σε αρκετές ταφές. Οι παιδικές ταφές, πολύ λιγότερες στην αρχαϊκή συστάδα από ό,τι σε αυτές των κλασικών χρόνων, κτερίζονται με πληθώρα αγγείων και ειδωλίων. Τέλος, μία ιδιαίτερη κατηγορία ταφικών κατασκευών έχει όψη λιθοσωρών, αποτελείται δηλαδή από αργούς λίθους τοποθετημένους άτακτα σε επάλληλες σειρές, με αποτέλεσμα ακανόνιστη κάτοψη. Ανασκάφηκαν δύο, μία ταφή με κατάλοιπα οστών και ένα αγγείο (Τ.217) και μία χωρίς καθόλου κατάλοιπα. Η χρονολόγησή τους πιθανολογείται στα γεωμετρικά χρόνια.

Μεταξύ των τάφων, μερικές φορές, απαντώνται επιχωσμένα αβαθή κυκλικά πηγάδια, τα οποία έχουν εντοπιστεί στις περισσότερες συστάδες. Δεν περιείχαν καθόλου κεραμική, ενώ η υφή και το χρώμα του χώματος δεν προσφέρουν περαιτέρω ενδείξεις σχετικά με τη χρήση τους, που ίσως ήταν αποστραγγιστική. Επίσης, μεταξύ των τάφων απαντάται έδαφος σκληρό κροκαλοπαγές, που συνήθως αποτελεί και το σημείο έδρασης αρκετών ταφών. Εκ πρώτης όψεως οδηγεί σε ερμηνεία του ως δρόμου, αλλά η πλήρης έλλειψη οποιουδήποτε ευρήματος και η κατά τόπους ακανόνιστη έκτασή του μας κάνει να το θεωρήσουμε μάλλον ως φυσικό έδαφος. Δοκιμαστικές τομές μεταξύ των συστάδων στις χ.θ. 102.500 και 102.350, που βρίσκονται σε άμεση γειτονία και χωρίζονται από σύγχρονο χωματόδρομο, που οδηγεί από την εθνική οδό στις υπώρειες της αρχαίας ακρόπολης, δεν απέδωσαν τάφους ούτε όμως και ενδείξεις για ύπαρξη κάποιου αρχαίου δρόμου.

Σε ό,τι αφορά τα ταφικά έθιμα, πολλές φορές διαπιστώνονται ίχνη καύσης διάσπαρτα μέσα στον τάφο. Αν και παλαιότερα είχαμε υποθέσει ότι ίσως οφείλονται σε αναμοχλεύσεις παρακείμενων ταφικών πυρών, τώρα μοιάζει πιθανότερο να πρόκειται για κατάλοιπα νεκρικών τελετών. Τα αγγεία των αρχαϊκών τάφων είναι συχνά σωριασμένα στα πόδια του νεκρού και ανάποδα, ενώ συχνά

τοποθετούνται τα μισά μέσα και τα μισά έξω από τον τάφο.

Ταφική συστάδα χ.θ. 102.170 (Σχέδ. 8). Η συστάδα της χ.θ. 102.170 αποκάλυψε συνολικά 28 τάφους, δηλαδή 15 ενταφιασμούς, από τους οποίους 10 ανήκουν σε παιδιά, και 13 ταφικές πυρές. Είναι κλασικών κυρίως χρόνων, από τον 5ο έως τον 3ο αι. π.Χ., εκτός από τέσσερις που είναι αρχαϊκών χρόνων. Υπερτερούν οι κεραμοσκεπείς τάφοι, που είναι όλοι παιδικοί, ακολουθούμενοι από απλούς λακκοειδείς και κιβωτιόσχημους. Οι πυρές παρουσιάζουν το συνήθη για την Ακραιφία τύπο, δηλαδή πρόκειται για ορθογώνιο λάκκο με αναβαθμούς και επιμήκη αύλακα στο κέντρο του, που θα χρησίμευε και ως αεραγωγός. Στους αναβαθμούς μερικές φορές παρατηρούνται ακανόνιστες κοιλότητες, κυκλικές ή επιμήκεις. Παρόλο που η καύση ήταν πλήρης, σώζονται ελάχιστα υπολείμματα οστών και μερικές φορές πλέγμα ξύλων στους αναβαθμούς όπου και εδράζονταν. Ο αριθμός των κτερισμάτων που περιέχουν δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος, όπως συνηθίζεται στις παιδικές ταφές, ωστόσο χαρακτηριστική είναι η ύπαρξη αρκετών βοιωτικών κανθάρων και τα υπολείμματα μετάλλων, συχνά σιδερένιων καρφιών και χάλκινων ελασμάτων. Τα πρώτα υποδηλώνουν κάποιου είδους νεκρικό φορείο, που θα τοποθετούνταν στην κορυφή του ξύλινου πλέγματος, τα δεύτερα μάλλον χρηστικά αντικείμενα ή διακοσμητικά ενθέματα. Απανθρακωμένα αμύγδαλα και σύκα στην επιφάνεια των πυρών υπαινίσσονται προσφορά καρπών στη διάρκεια της νεκρικής τελετής και μάλιστα προς το τέλος της, πριν την επικάλυψη της πυράς με χώμα. Σε δύο περιπτώσεις βρέθηκαν πήλινα αυγά. Διαταράξεις προγενέστερων πυρών παρατηρήθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις όπου οι λάκκοι αλληλοκαλύπτονταν μερικώς, δίνοντας την εντύπωση συμπλέγματος. Η μελέτη της κεραμικής αναμένεται να δείξει εάν πρόκειται για πυρές διαδοχικών φάσεων ή σύγχρονες, υπάρχουν ωστόσο ενδείξεις ότι σε μία τουλάχιστον περίπτωση η χρονική απόσταση είναι μικρή (Π.68 και Π.69 με πανομοιότυπο πήλινο αυγό). Η γειτνίαση αυτή και μάλιστα σε μία περιοχή όπου δεν φαίνεται να υφίσταται περιορισμός στη χρήση του χώρου θα πρέπει να σχετίζεται με το γεγονός ότι οι νεκροί ήταν μέλη της ίδιας οικογένειας ή γένους. Σημαντική είναι η Π.65 του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. τόσο για τα ευρήματα όσο και για την καλή διατήρηση του απανθρακωμένου ξύλινου πλέγματός της (μέσο πάχος δοκών 0,11-0,14 μ.), στο οποίο βρέθηκαν στη θέση τους καρφιά και δύο σύνδεσμοι σε σχήμα Γ. Τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί γύρω από το νεκρό και βρέθηκαν στη θέση τους στα άκρα της πυράς, εκεί όπου διατηρήθηκε το πλέγμα, ενώ όσα ήταν στη μέση είχαν καταρρεύσει στο εσωτερικό της πυράς, κάτω από τους αναβαθμούς. Τα κτερίσματα ήταν βοιωτικά αγγεία, χάλκινες τοξωτές λαβές ξύλινων προφανώς αγγείων, καρφίδια, σιδερένια καρφιά, πολλές γυάλινες οφθαλμωτές χάντρες, πήλινα σφαιρίδια και άλλα αντικείμενα. Μεταξύ των αγγείων σημειώνεται ένας ερυθρόμορφος κρατήρας στην παράδοση Υπο-Μειδιακών έργων, με παράσταση μαινάδας, Έρωτα και σατύρου στην εμπρός όψη και δύο νέων στην πίσω. Επίσης, αγγεία σχετικά με το γυναικείο κόσμο με τυπική βοιωτική ανθεμωτή διακόσμηση, όπως πυξίδα τύπου C, σταμνόσχημη πυξίδα, βοιωτικός «λέβης γαμικός» τύπου Β και πώμα πυξίδας· κοινά και σε άλλες ταφές είναι τα άωτα φιαλίδια, ο αμφορίσκος και το κύπελλο.

Ταφική συστάδα χ.θ. 101.800. Η συστάδα της χ.θ. 101.800 αποκάλυψε συνολικά 19 τάφους, δηλαδή 16 ενταφιασμούς και τρεις πρωτογενείς πυρές. Μόνο δύο είναι παιδικοί. Υπάρχουν και εδώ αρχαϊκοί λακκοειδείς τάφοι με λίθινες καλυπτήριες (Τ.256, Τ.257, Τ.258). Οι υπόλοιποι, απλοί λακκοειδείς, λίγοι κεραμοσκεπείς και ένας κιβωτιόσχημος, είναι των ελληνιστικών κυρίως χρόνων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο αρχαϊκός λακκοειδής Τ.258 που είναι κτερισμένος με 145 αγγεία και δύο εγχειρίδια. Επίσης, ο λακκοειδής Τ.268 με πώρινες καλυπτήριες περιείχε ερυθρόμορφο κρατήρα του Ζωγράφου των Αθηνών (14627), των μέσων του 4ου αι. π.Χ. Για τις προαναφερθείσες ταφικές συστάδες ισχύουν όσα ειπώθηκαν παραπάνω σχετικά με τον προσανατολισμό, τη θέση του νεκρού και τα κτερίσματά του.

Τέλος, δύο λακκοειδείς τάφοι ενηλίκων ανασκάφηκαν στη χ.θ. 102.500 (Τ.188, Τ.193) και τρεις ακτέριστες πολλαπλές ταφές σε κεραμοσκεπείς τάφους κοντά στο ρωμαϊκό κτίριο της χ.θ. 102.940 (Τ.177, Τ.179, Τ.196)[42]. Οι πολλαπλές ταφές είναι πολύ σπάνιες στο νεκροταφείο της Ακραιφίας και θα πρέπει να αναχθούν σε ύστερους χρόνους, εφόσον κατέστρεψαν τμήμα των πρόχειρων τοίχων (περιβόλων;) που περιέβαλλαν σε ακανόνιστο σχήμα το ρωμαϊκό κτίριο· η χρονολόγησή τους συνεπώς θα πρέπει να ανάγεται στην υστερορωμαϊκή ή παλαιοχριστιανική εποχή. Οι Τ.177 και Τ.196 είναι παιδικοί· ο πρώτος περιείχε δύο παιδικά κρανία προς τη βόρεια πλευρά και ο δεύτερος τρία. Ο Τ.179 είναι ίσως παιδικός.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ

Νότια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας

Στη διάρκεια του έτους 1996 παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα της βόρειας πλευράς της εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας ξεκίνησε η έρευνα και στη νότια πλευρά

42. ΑΔ 50, ό.π., σ. 302 κ.ε.

της. Τις δοκιμαστικές τομές ακολούθησαν σωστικές ανασκαφές στις παρακάτω χιλιομετρικές θέσεις:

Χ.θ. 102.500-102.600. Στη θέση αυτή εντοπίστηκαν αρχαιότητες και ορίστηκε η τομή 8, εντός των ορίων της οποίας ήλθαν στο φως τρεις εγχυτρισμοί με ταφές ενηλίκων και μία ταφή σε όρυγμα με αναβαθμούς.

Το αγγείο του εγχυτρισμού Τ.248 είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Εξωτερικά και κοντά στο χείλος του περισυνελέγησαν επτά αγγεία-κτερίσματα σε δύο στρώσεις (βοιωτική κύλικα, πέντε κύπελλα και μια φιάλη). Στο ταφικό αγγείο δεν βρέθηκαν οστά, παρά μόνον ένας χάλκινος σπειροειδής σωληνίσκος και μία χάλκινη περόνη. Δυτικά του Τ.248 βρέθηκαν δύο ακόμη εγχυτρισμοί, οι Τ.253 και Τ.254. Το ταφικό αγγείο του Τ.253 – αμφορέας με οξύληκτη βάση – είχε τον ίδιο προσανατολισμό με το προηγούμενο. Εξωτερικά του αμφορέα περισυνελέγησαν εννέα συνολικά αγγεία (κανθαρίσκος, κοτυλίσκη, αρύβαλλος, τέσσερα κύπελλα και δύο κύλικες). Στο εσωτερικό του βρέθηκε το κρανίο του νεκρού και τμήματα οστών, τρεις χάλκινοι σπειροειδείς σωληνίσκοι και μία χάνδρα περιδεραίου. Ο εγχυτρισμός Τ.254 βρισκόταν βορειοδυτικά του Τ.253. Έξω από το αγγείο υπήρχαν τέσσερα αγγεία – εκ των οποίων τα τρία κύπελλα – ενώ μέσα σκαραβαίος και λίγα όστρακα. Αξιοσημείωτο είναι ότι στους Τ.253 και Τ.254 κάτω από το κρανίο βρέθηκαν τεμάχια πηλού, πιθανότατα από κακοψημένα ειδώλια.

Ανατολικά του εγχυτρισμού Τ.248 υπήρχε ορθογώνιο όρυγμα (Τ.249). Κατά μήκος των μακρών πλευρών σχηματίζονταν δύο αναβαθμοί, ενώ κατά μήκος των στενών τρεις – ο πρώτος στην ανατολική πλευρά ήταν από μικρούς αργούς λίθους. Μέσα στο όρυγμα δεν βρέθηκαν οστά και τα όστρακα ήταν ελάχιστα. Ο χώρος θα είχε διαμορφωθεί σε τάφο που δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ.

Χ.θ. 102.700-102.800. Ανασκάφηκαν δύο λιθοσωροί που περιέκλειαν ταφές σε αβαθές όρυγμα. Πρόκειται για την Τ.247 στη χ.θ. 102.700 και την Τ.246 στη χ.θ. 102.800. Οι νεκροί και των δύο ταφών ήταν τοποθετημένοι με προσανατολισμό Α.-Δ., σε ισχυρά συνεσταλμένη στάση στη γωνία του ορύγματος, που καλυπτόταν εξωτερικά από το λιθοσωρό. Ο ελλειψοειδής λάκκος Τ.247 (Πίν. 77 α) περιελάμβανε δύο ταφές, η μία στην ανατολική και η άλλη στη νοτιοδυτική γωνία του λιθοσωρού, που σχηματιζόταν από πέντε στρώσεις λίθων. Μεταξύ των δύο ταφών ήταν τοποθετημένο χυτροειδές αγγείο, ως το μοναδικό (κοινό;) κτέρισμα. Ο λιθοσωρός του Τ.246 (Πίν. 77 β) σχηματιζόταν από τρεις στρώσεις λίθων, ενώ στο όρυγμα του τάφου βρέθηκε ταφή ενηλίκου και ελάχιστα όστρακα. Μπορούν να χρονολογηθούν στην ύστερη γεωμετρική εποχή[43]. Στα νότια, ανατολικά και νοτιοανατολικά του Τ.247 και στα βορειοανατολικά του Τ.246 εντοπίστηκαν μεμονωμένοι λίθοι σε διαφορετικό επίπεδο. Η σχέση τους με τους γειτονικούς λιθοσωρούς είναι πολύ πιθανή· ίσως οριοθετούσαν κάποτε το χώρο των τάφων.

Στη χ.θ. 102.800 και σε απόσταση 30 μ. περίπου από το κράσπεδο της εθνικής οδού, κατά τη διάνοιξη τάφρου για την εγκατάσταση καλωδίων του ΟΤΕ, ανασκάφηκε λακκοειδής τάφος (Τ.251) επενδεδυμένος με ασβεστολιθικές πλάκες. Η απουσία οστών και κτερισμάτων κάνει πολύ πιθανή την περίπτωση παιδικής ταφής.

Στη χ.θ. 102.850, εντός της ίδιας τάφρου του ΟΤΕ και νοτιοανατολικά του προηγούμενου τάφου, βρέθηκε ταφή σε αμφορέα με σχοινοειδείς λαβές (Τ.252). Το στόμιο του ταφικού αγγείου έφραζαν τρεις αργοί λίθοι. Μέσα στον αμφορέα υπήρχαν θραύσματα από δύο μικρότερους. Όπως διαπιστώθηκε στη συνέχεια, τα αγγεία είχαν τοποθετηθεί το ένα μέσα στο άλλο, αφού πρώτα τους είχαν σπάσει τα προεξέχοντα σημεία, δηλαδή το λαιμό και τη βάση. Οι τρεις λίθοι που έφραζαν το στόμιο αντιστοιχούσαν σε καθένα αμφορίσκο. Μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου αμφορέα βρέθηκε ένα κύπελλο. Στον τρίτο αμφορίσκο βρέθηκε μία κύλικα, ένα κύπελλο, τμήματα χάλκινου σπειροειδούς σωληνίσκου και θραύσματα οστών. Έξω από το ταφικό αγγείο περισυνελέγησαν 14 αγγεία, ως επί το πλείστον κύπελλα, σκύφοι και κοτύλες αρχαϊκών χρόνων.

Χ.θ. 102.900-102.940. Κατά τη δοκιμαστική έρευνα που έγινε στο χώρο εμφανίστηκαν αρχαιότητες στις παρακάτω τομές:

Τομή 1 (διαστ. 8,50×8 μ.): Στη βορειοδυτική γωνία της τομής εντοπίστηκε σωρός από αργούς λίθους ακανόνιστου κυκλικού σχήματος, σε βάθος 3,53 έως 3,77 μ. Μετά την αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος εμφανίστηκε δεύτερο, καστανού χώματος, με ελάχιστες διάσπαρτες κεραμίδες, πάχ. 0,68 μ. Επακολούθησε τρίτο, πάχ. 0,48 και μέσου βάθ. 4,52 μ., πολύ πυκνά πεσμένων κεραμίδων, που κάλυπτε το κεντρικό, νοτιοανατολικό και νοτιοδυτικό τμήμα της τομής. Στα νοτιοδυτικά του λιθοσωρού και σε βάθος 4,70 μ. αφαιρέθηκε καύση, πάχ. 0,14 μ., που σχημάτιζε όρυγμα, από το οποίο συνελέγησαν καμένα οστά και όστρακα. Το στρώμα των κεραμίδων αποτελεί πιθανότατα αρχαία επίχωση του χώρου, όπως και αυτό στην επόμενη τομή 2. Συνελέγησαν μελαμβαφή όστρακα, πήλινες αγνύθες, θραύσματα υάλινων αγγείων, χάλκινα, σιδερένια και μολύβδινα ελάσματα, χάλκινη σφενδόνη δαχτυλιδιού, σιδερένια καρφιά, κεφάλι γυναικείου ειδωλίου και ζωόμορφο ειδώλιο, απανθρακωμένοι ελαιοπυ-

43. Όμοιοι στην κατασκευή τάφοι, αλλά επιμήκεις, επειδή κάλυπταν το νεκρό σε ύπτια θέση, αναφέρονται και από το Τάχι Θηβών. Βλ. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 269· 50 (1995): Χρονικά, σ. 295-296.

ρήνες, χάλκινα νομίσματα του Βοιωτικού Κοινού και του Κοινού των Λοκρών του ύστερου 4ου αι. π.Χ.

Ανατολικά της τομής 1 ανασκάφηκε η τομή 2 (διαστ. 16×7,50 μ.), στην οποία αποκαλύφθηκε σπάραγμα τοίχου (τχ.1) σε κυμαινόμενο βάθος από 4,12 μ. έως 4,37 μ., που σώζεται σε μήκος 2,70 μ. Δυτικά του τχ.1, από βάθος 4,55 μ. έως 5,24 μ., ανασκάφηκε στρώση κεράμων και λίθων. Όπως διαπιστώθηκε στην πορεία της έρευνας, το παχύ αυτό στρώμα αποτελεί τεχνητή επίχωση του χώρου, που σχηματίστηκε από ρίψη άχρηστων υλικών. Εκτός από τον τχ.1 και έναν πρωιμότερο τάφο – λιθοσωρό που κάλυπτε ταφή ενήλικα σε όρυγμα (Τ.273) – δεν βρέθηκαν άλλα στοιχεία χρήσης, οικιστικής ή ταφικής, του χώρου.

Στο μεγαλύτερο τμήμα της τομής 5 (διαστ. 8,40×7,90 μ.), δυτικά της τομής 1, εμφανίστηκε στρώμα αργών λίθων και κεράμων σε συστάδες, πάχ. 0,07-0,40 μ. Στο βορειοανατολικό τμήμα, σε βάθος 4,60 έως 4,67 μ., βρέθηκαν επτά αγγεία – πέντε κάνθαροι και δύο κοτύλες – μέσα σε σκουροκάστανο, σκληρό χώμα, τοποθετημένα σε διάταξη Π. Κάτω από τα κακοδιατηρημένα αγγεία διαπιστώθηκε λεπτή στρώση κιτρινωπού, αμμώδους χώματος, που καλύπτει μια μικρή, σχεδόν τετραγωνισμένη, έκταση. Πιθανολογείται η ύπαρξη διαταραγμένης ταφής, τα όρια της οποίας δεν είναι σαφή.

Λίγο βορειότερα από τη θέση των αγγείων, εντοπίστηκε νησίδα από πηλόχωμα, κάτω από την οποία υπήρχαν δύο σκύφοι. Η περίπτωση ταφής σε λάκκο είναι πολύ πιθανή. Κατά την αφαίρεση των αργών λίθων και των κεράμων στη νοτιοδυτική γωνία της τομής συνελέγησαν τμήματα πίθου. Σποραδικά ήταν τα ίχνη καύσης και ελάχιστα τα όστρακα – πιθανότατα από ταφικό αγγείο εγχυτρισμού. Τα υπολείμματα καύσης θα σχετίζονταν με τελετές μετά τον ενταφιασμό.

Στο ανατολικό τμήμα της τομής, σε δύο σημεία, το στρώμα των αργών λίθων συνεχίζεται σε μεγαλύτερο βάθος (5,16 μ.). Στο ένα σημείο διαπιστώθηκαν κάτω από τους λίθους δύο αβαθή, κυκλικά, βαθμιδωτά ορύγματα (Πίν. 77 γ). Ήταν γεμάτα με γκριζωπό πηλόχωμα, ανακατεμένο με μαλακό, ανοιχτό ερυθροκάστανο χώμα με μικρά χαλίκια. Έδωσαν ελάχιστα αδιάγνωστα όστρακα και τμήματα οστών. Στο δεύτερο σημείο αποκαλύφθηκε λακκοειδής παιδικός τάφος με προσανατολισμό Δ.-Α. (Τ.259). Νοτιοανατολικά του τάφου εντοπίστηκε επίμηκες στενό όρυγμα (μήκ. 2,40, πλ. 0,30 και βάθ. 0,14-0,31 μ.), γεμισμένο με κιτρινωπό αμμώδες χώμα, που δίνει την εντύπωση αμελώς κατασκευασμένης αύλακας. Από το εσωτερικό της συνελέγησαν τμήματα οστών ζώων και όστρακα, ενώ σποραδικά είναι τα ίχνη καύσης. Πρόκειται πιθανότατα για αύλακα προσφορών που σχετίζεται με την ταφή – μια γνωστή πρακτική από την ύστερη γεωμετρική και την αρχαϊκή περίοδο – που όμως δεν θυμίζει τις επιμελημένες κατασκευές του Κεραμεικού[44].

Περίπου 40 μ. ανατολικότερα των προηγούμενων τομών ορίστηκαν νέες κατά μήκος της νότιας πλευράς της εθνικής οδού και πάντα σε απόσταση 2,50 μ. από τον υπάρχοντα ασφαλτοτάπητα του δρόμου. Ανατολικά της τομής 3 ορίστηκε νέα τομή 4 (διαστ. 6×6 μ.), στην οποία ανασκάφηκε ταφή σε όρυγμα που το κάλυπτε λιθοσωρός (Τ.255), συνολ. ύψ. 0,55 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του αβαθούς ορύγματος βρέθηκε κακοψημένο αγγείο και στην ανατολική το κρανίο και οστά από το θώρακα και τα άκρα του νεκρού, που ήταν θαμμένος σε συνεσταλμένη στάση και ακουμπούσε στο αριστερό πλευρό.

Στην τομή 3 (διαστ. 8×6 μ.), δυτικά της 4 και ανατολικά της 10, μετά την αφαίρεση του επιφανειακού χώματος εμφανίστηκε επίχωση από σκληρό ανοιχτοκάστανο χώμα με λίγους λίθους και θραύσματα κεραμίδων, μέσου πάχ. 1,30-1,50 μ. Περισυνελέγησαν μελαμβαφή κυρίως όστρακα, δύο ερυθρόμορφα, πήλινα σφονδύλια και τμήμα πήλινης γυναικείας προτομής. Σημαντικά για τη χρονολόγηση του στρώματος και των υπόλοιπων ευρημάτων αποδείχθηκαν τα πέντε χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων τα δύο είναι βοιωτικά της εποχής του Κασσάνδρου (338-315 π.Χ.) και το ένα του Κοινού των Οπουντίων Λοκρών (338-300 π.Χ.). Το δεύτερο στρώμα, μέσου πάχ. 0,20 μ., παρουσιάζει μεγαλύτερη πυκνότητα σε λίθους και κεραμίδες. Τα όστρακα είναι περισσότερα, κυρίως από μεγάλα άβαφα, αποθηκευτικά (;) αγγεία, ενώ λιγότερα είναι τα μελαμβαφή. Περισυνελέγησαν επίσης σφονδύλια, ελάσματα, θραύσματα ειδωλίων και όστρεα. Εξαιτίας της πίεσης του χρόνου, που επιβλήθηκε από την εταιρεία κατασκευής του έργου, η έρευνα σε μεγαλύτερο βάθος σε όλη την έκταση της τομής θεωρήθηκε χρονοβόρα και γι' αυτό περιορίστηκε η ανασκαφή σε δοκιμαστική τομή (διαστ. 1×1 μ.) στο κέντρο της τομής 3. Η κεραμική ήταν σημαντικά λιγότερη, όσο προχωρούσε η έρευνα σε βάθος.

Στην τομή 10 (διαστ. 7,50×6,60 μ.), βορειοδυτικά της 3, εμφανίστηκε κάτω από το επιφανειακό στρώμα το ανοιχτοκάστανο χώμα με τους λίθους και τις κεραμίδες, που είχε εμφανιστεί και στην τομή 3. Στο κέντρο της τομής, κάτω από το δεύτερο στρώμα, εμφανίστηκαν νησίδες τέφρας, πάχ. 0,15 μ., ο καθαρισμός των οποίων απέδωσε τέσσερις σφαιρικούς αρυβάλλους, όστρακα, τεμάχια πυ-

44. Για αύλακες προσφορών στα γεωμετρικά χρόνια βλ. K. Kübler, Kerameikos V.1, Berlin 1954, σ. 29 κ.ε., 240 κ.ε., 250 κ.ε. Γενικά για αύλακες στα αρχαϊκά χρόνια βλ. K. Kübler, Kerameikos VI.1, Berlin 1959, σ. 87 κ.ε.

ριτόλιθου, οστά και ξυλάνθρακα. Πρόκειται για εναγισμούς χωρίς σαφές σημείο αναφοράς.

Στη νότια πλευρά της τομής καθαρίστηκε το περιεχόμενο ενός αποθέτη, ύψ. 1,73 μ. Το απλό κυκλικό όρυγμα, διαμ. 1,20 μ. περίπου, είχε ανοιχθεί στην κατώτερη στρώση της επίχωσης με τους λίθους και τις κεραμίδες. Γκριζωπό πηλόχωμα αποτελούσε την εσωτερική του επίχωση, ενώ συμπαγές όριζε τον πυθμένα του. Μέσα από τον αποθέτη περισυνελέγησαν αρχαϊκά όστρακα – αβαφή και μελαμβαφή – σιδερένια καρφιά, σφονδύλι, τμήματα ποδιών από πήλινα ειδώλια αλόγων, οστά ζώων. Από τα ευρήματα του αποθέτη συμπεραίνεται ότι είχε «απορριμματικό» χαρακτήρα.

Στα βορειοανατολικά της τομής εντοπίστηκε πηγάδι από βάθος 4,63 έως 8,65 μ. Στην επιφάνεια του ορύγματος ήταν σωρευμένοι αργοί λίθοι και κεραμίδες, που συνέχιζαν και στο εσωτερικό του. Από τα ανώτερα στρώματα περισυνελέγησαν κεφάλι γυναικείου ειδωλίου, οστά, σφονδύλι, θραύσματα σιδήρου και κεραμική (λαβές κυλίκων, χείλη και όστρακα από το σώμα μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, όστρακα από μικρότερα χρηστικά αγγεία). Από βάθος 6,88 μ. και εξής τα τοιχώματα του πηγαδιού έφεραν επίχρισμα από γκριζωπό πηλό για λόγους στεγανότητας. Συνελέγησαν λίγα όστρακα, τμήματα λύχνου και κανθάρου, και τεμάχια σιδερένιων αντικειμένων. Στα νότια τοιχώματα του πηγαδιού, από βάθος 7,73 έως 8,58 μ., σχηματίζεται αναβαθμός. Στη βορειοδυτική του πλευρά, από βάθος 8,13 έως 8,65 μ., δημιουργείται δεύτερη εσοχή, όμοια με την προηγούμενη, της οποίας το κατώτερο όριο δεν εντοπίστηκε, γιατί η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε λόγω πολλαπλών τεχνικών δυσχερειών. Οι αναβαθμοί θα εξυπηρετούσαν τον καθαρισμό του πηγαδιού που χρησιμοποιήθηκε σε δύο φάσεις· στην πρώτη θα χρησίμευε ως πηγάδι, ενώ στη δεύτερη ως αποθέτης «άχρηστων» αντικειμένων.

Χ.θ. 103.300. Στο νότιο τμήμα της εξόδου της νέας γέφυρας του κόμβου Ακραιφνίου και πριν από τη διασταύρωσή του με το δρόμο που οδηγεί προς την Αλίαρτο ανασκάφηκαν εν μέρει τέσσερις τομές (διαστ. 7,50×7,50 μ.), στις οποίες εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα γεωμετρικών χρόνων. Στην τομή 13, κάτω από καστανό και κατά τόπους γκριζωπό αργιλώδες χώμα, αποκαλύφθηκε μεγάλη συγκέντρωση από μικρούς αργούς λίθους και όστρακα διαφόρων εποχών. Εκτός από τα μελαμβαφή των κλασικών χρόνων, ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα γεωμετρικά με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων.

Στην τομή 14 (Σχέδ. 9), που βρίσκεται βόρεια της 13, αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα γεωμετρικής εποχής: τοίχος με κατεύθυνση Β.-ΝΑ. (τχ.1), μήκ. 3 περίπου και μέσου πλ. 0,38 μ. Ανατολικότερα ανασκάφηκε ο τχ.2, ο οποίος έχει κατεύθυνση Α.-Δ., μήκος 1 περίπου και μέσο πλάτος 0,20 μ. Στο δυτικό τμήμα της τομής εμφανίστηκαν λείψανα άλλου τοίχου που συνεχίζει προς ΒΔ. (τχ.5), ενώ στο ανατολικό τμήμα της φάνηκε ο τχ.4 με κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 0,70×0,24 μ. Όλοι οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή και σώζονται σε μία έως δύο καθ' ύψος σειρές λίθων. Από όλη την έκταση της τομής, αλλά κυρίως από τα καθαρά στρώματα, συνελέγησαν όστρακα γεωμετρικών χρόνων. Ξεχωρίζουν τμήμα χείλους σκύφου με διακόσμηση μετέωρων ημικυκλίων του θεσσαλο-κυκλαδικού εργαστηρίου (Σχέδ. 10 ε), όστρακα με διακόσμηση μαιάνδρων (Σχέδ. 10 α,β), ενάλληλων τεθλασμένων (Σχέδ. 10 γ) και συνεχόμενων ζωνών με διάκριση σε μετόπες και τρίγλυφα (Σχέδ. 10 δ)· επίσης χάλκινο, συμπαγές ειδώλιο ίππου με συμπαγή ορθογώνια βάση, που φέρει στην κάτω επιφάνεια γραμμικά μοτίβα σε κοίλανση (Σχέδ. 10 στ), δισκοειδή και κωνικά μολύβδινα βαρίδια, οστέινες βελόνες, χάλκινα ελάσματα και χάλκινοι δακτύλιοι.

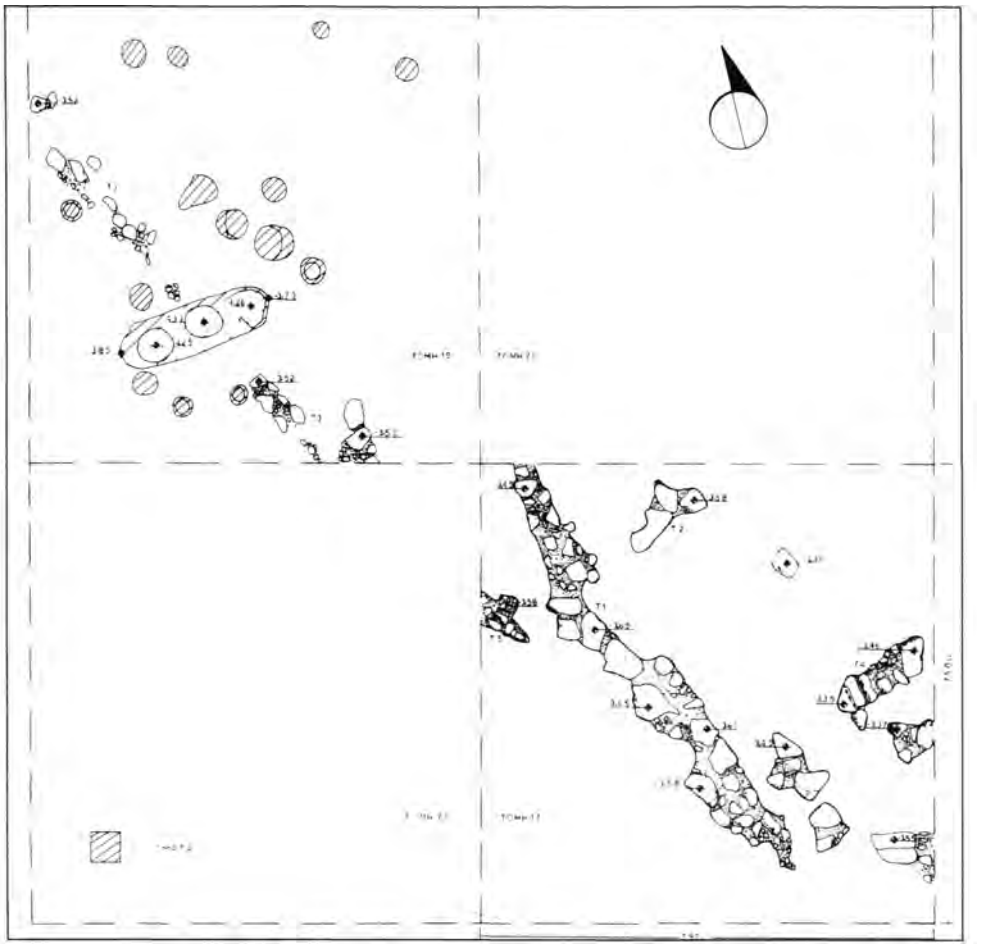
Στην τομή 20, βόρεια της 14, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. (τχ.6), μήκ. 1 μ. περίπου. Τέλος, στην τομή 19, δυτικά της 20, μετά την αφαίρεση των διαταραγμένων χωμάτων αποκαλύφθηκε τοίχος (τχ.3) με κατεύθυνση Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ. και μέγιστο μήκος 6 μ. (Σχέδ. 9). Διατηρείται μόνο η κατώτατη σειρά των λίθων. Στο νότιο άκρο του ήλθε στο φως τμήμα άλλου τοίχου, μήκ. 1,05 μ. με κατεύθυνση Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ., που προχωρεί νοτιότερα στην τομή 22. Ο τοίχος έχει δύο πρόσωπα από μεγάλους, αργούς ασβεστόλιθους και εσωτερικό γέμισμα από μικρούς λίθους. Στα δυτικά του τχ.3 αποκαλύφθηκε στρώμα από λιθάρια, θραύσματα κεραμίδων και αποθέσεις με τεμάχια καμένου πηλού, που σώζουν ίχνη κλαδιών και καλαμιών σε επάλληλες ή και διασταυρούμενες στρώσεις. Πρόκειται για υπολείμματα στέγης και ελαφρών τοίχων οικιών. Τα συσσωρευμένα υλικά δίνουν την εικόνα στρώματος καταστροφής. Μετά από την αφαίρεσή του φάνηκε το φυσικό έδαφος, μέσα στο οποίο είχαν ανοιχθεί, δυτικά του τχ.3, οκτώ ορύγματα κυμαινόμενου βάθ. από 0,03 έως 0,58 μ. Τα τρία εξ αυτών συνεχόμενα ορύγματα διέκοψαν μάλιστα τη συνέχεια του τοίχου (Πίν. 78 β). Τα υπόλοιπα πέντε βρέθηκαν ανατολικά του τχ.3, σκαμμένα στο φυσικό ερυθρό αμμοχάλικο· η ανασκαφή τους δεν ολοκληρώθηκε εντός του έτους αυτού και η χρήση τους παραμένει προβληματική. Η κεραμική της τομής 19 εμφανίζεται ομοιογενής, γεωμετρικών χρόνων, όσο προχωρά η έρευνα στα κατώτερα στρώματα.

ΕΛΕΝΑ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

Χαιρώνεια

Οικόπεδο Γ. Μηλιαρού

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής για την κατασκευή συλλε-

Σχέδ. 9. Ακραίφνιο. Νότια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας. Χ.θ. 103.300. Κάτοψη της ανασκαφής.

κτήρα λυμμάτων στο παραπάνω οικόπεδο και σε βάθος 1,20 μ. ήλθαν στο φως οικιστικά κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων, κατεστραμμένα στο μεγαλύτερο τμήμα τους από μεταγενέστερες επεμβάσεις και χρήσεις του χώρου, ενώ εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από κεραμίδες, όστρακα και λίθους παρατηρήθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του σκάμματος.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ

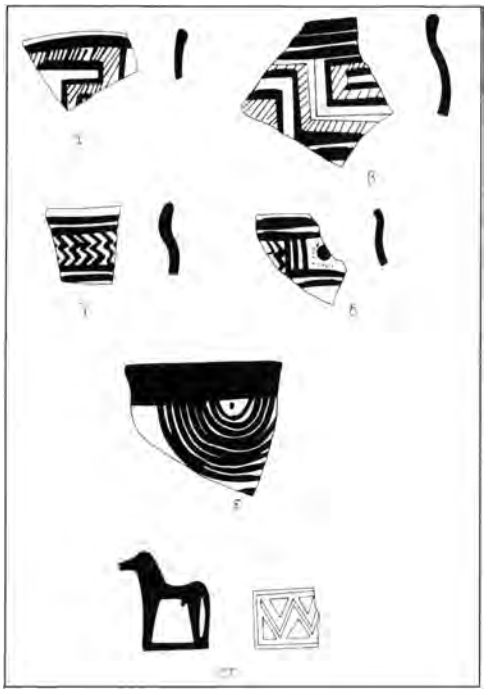
Δήλεσι

Οδός Οδυσσέως (έργα ΟΤΕ)

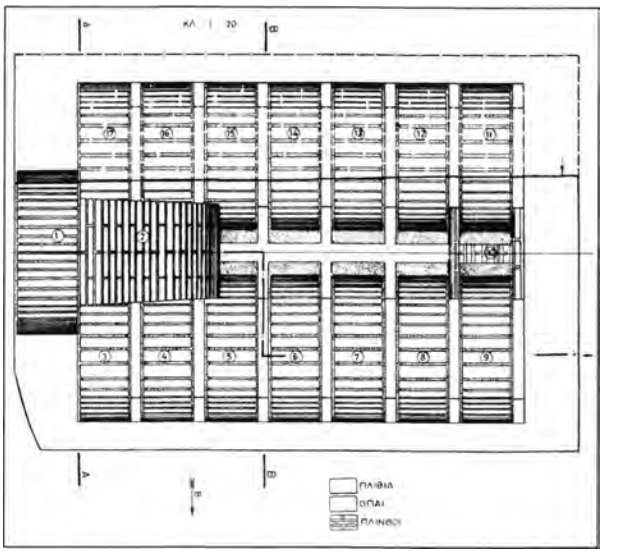
Κατά την εκσκαφή χαντακιού για την εγκατάσταση υπόγειων καλωδίων του ΟΤΕ στο Δήλεσι Βοιωτίας αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες σε όλο σχεδόν το μήκος της οδού Οδυσσέως:

α) Σε απόσταση 40 μ. περίπου, δυτικά της διασταύρωσης της οδού Οδυσσέως με την Πριάμου, μπροστά από τα οικόπεδα Ψαρρή και Τούτουνα, εντοπίστηκε, σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος, ο θάλαμος καύσης και η εσχάρα μεγάλου ορθογώνιου κεραμικού κλιβάνου, ρωμαϊκών χρόνων. Για την αποκάλυψη ολόκληρου του κλιβάνου και τη διευκόλυνση της έρευνάς του το χαντάκι διευρύνθηκε στο σημείο αυτό (Πίν. 78γ).

Ο θάλαμος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις εξωτερικές 4,25×3 μ. και εσωτερικές 3,80×2,20 μ. (Σχέδ. 11). Αποτελούνταν από μία τοξωτή είσοδο με πλάτος ανοίγματος 0,85, μήκος πλευρικών τοίχων 0,45 και ύψος 1,15 μ. Είχε δύο σήραγγες, πλ. 0,75 μ., κατασκευασμένες από επτά τόξα η κάθε μία. Η μία άκρη των τόξων πατούσε στους εξωτερικούς μακρούς τοίχους του θαλάμου και η άλλη – από την τρίτη και μέχρι την έκτη σειρά τόξων – σε κεντρικό τοιχίο, μήκ. 2,10 και πλ. 0,70 μ. Μεταξύ της ανατολικής άκρης του τοιχίου και της εισόδου υπήρχε και άλ-

Σχέδ. 10. Ακραίφνιο. Χ.θ. 103.300. Όστρακα και χάλκινο ειδώλιο ίππου γεωμετρικών χρόνων.

Σχέδ. 11. Δήλεσι. Οδός Οδυσσέως. Κάτοψη του κεραμικού κλιβάνου.

λο εγκάρσιο τόξο (με κατεύθυνση Α.-Δ.), του οποίου το ένα άκρο πατούσε πάνω στο τόξο της εισόδου και το άλλο στα τρίτα στη σειρά τόξα των δύο σηράγγων. Ακολούθως, οι εσωτερικές άκρες των πρώτων και δεύτερων στη σειρά τόξων πατούσαν πάνω στο εγκάρσιο τόξο, σχηματίζοντας με αυτό σταυρό. Ένα δεύτερο εγκάρσιο τόξο υπήρχε και στο πίσω μέρος του θαλάμου: το ένα άκρο του πατούσε στο δυτικό άκρο του κεντρικού τοιχίου και το άλλο συμφυόταν με τον πίσω τοίχο του θαλάμου. Πάνω στο τόξο αυτό, που ήταν χαμηλότερο από τα υπόλοιπα (ύψ. 0,75 μ.), πατούσαν τα έβδομα στη σειρά τόξα των σηράγγων. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνταν, εκτός από τις δύο κατά μήκος σήραγγες, και δύο κατά πλάτος διάδρομοι, οι οποίοι επικοινωνούσαν με τις σήραγγες: ο ανατολικός διάδρομος, που βρισκόταν αμέσως μετά την είσοδο, είχε πλάτος 0,85 μ., ενώ ο δυτικός, στο πίσω μέρος του θαλάμου, είχε πλάτος 0,40 μ. Εκτός από την είσοδο, που, όπως αναφέρθηκε, είχε ύψος 1,15 μ., και το πέρασμα κάτω από το πίσω εγκάρσιο τόξο, που είχε ύψος 0,75 μ., όλος ο υπόλοιπος θάλαμος είχε ύψος 1,40 μ. Τα τόξα ήταν κατασκευασμένα από πλίνθους και είχαν πάχος 0,20 και πλάτος 0,40 μ. Η μεταξύ τους απόσταση ήταν 0,08 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι του θαλάμου ήταν κατασκευασμένοι από κόκκινα πλιθιά και είχαν πάχος 0,20 (ο βόρειος και ο νότιος), 0,48 (ο ανατολικός) και 0,40 μ. (ο δυτικός). Εσωτερικά των μακρών τοίχων, κατά μήκος τους και εφαπτόμενο σε αυτούς, υπήρχε δεύτερο τοιχίο, ύψ. 0,80 μ., κατασκευασμένο από ορθογώνιες πλίνθους διαφόρων μεγεθών και από πηλό ως συνδετικό υλικό. Πάνω στο εσωτερικό αυτό τοιχίο πατούσαν τα άκρα των τόξων των δύο σηράγγων. Με τον ίδιο τρόπο – ορθογώνιες πλίνθους και πηλό – ήταν κατασκευασμένο και το κεντρικό τοιχίο, το ύψος του οποίου έφθανε τα 0,80 μ. Οι πλίνθοι των εσωτερικών τοιχίων είχαν υποστεί χρωματική και σχηματική αλλοίωση λόγω των υψηλών θερμοκρασιών στις οποίες υποβάλλονταν. Το δάπεδο του κλιβάνου από πηλό και με έντονα ίχνη καύσης βρισκόταν 0,60 μ. κάτω από την τότε διαμορφωμένη επιφάνεια του εδάφους. Κατά συνέπεια ο θάλαμος καύσης του ήταν κατά το ήμισυ βυθισμένος στο έδαφος και κατά το ήμισυ προεξείχε πάνω από την επιφάνεια του εδάφους. Η ύπαρξη δεύτερου μόνιμου ορόφου πάνω από το θάλαμο καύσης θεωρείται βέβαιη τόσο από τα διατηρηθέντα, περιμετρικά της εσχάρας, ίχνη τοίχου, παρόμοιας κατασκευής με τους εξωτερικούς τοίχους του θαλάμου καύσης, όσο και από τον όγκο, τις διαστάσεις και τη στερεότητα του θαλάμου καύσης, πάνω στον οποίο πατούσε ο όροφος, που προοριζόταν για την τοποθέτηση των αγγείων ή, πιθανότερο, των πλίνθων προς όπτηση. Ως οπές εσχάρας του θαλάμου καύσης χρησίμευαν τα κενά μεταξύ των τόξων των σηράγγων. Επειδή δε ήταν πολλά, για τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών όπτησης, τα ανοίγματα αυτά περιορίζονταν με την τοποθέτηση πηλού. Βόρεια και ανατολικά του κλιβάνου, σε

βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος, βρέθηκε διάδρομος στρωμένος με κεραμίδες.

Η δυτική πίσω όψη του κλιβάνου αποκαλύφθηκε μέχρι βάθ. 2,60 μ. (μέχρι δηλαδή το επίπεδο του εσωτερικού δαπέδου του). Αξιοσημείωτο είναι το εξής: Ενώ η εσωτερική όψη του τοίχου είναι κατασκευασμένη μέχρι ύψ. 0,80 μ. από το δάπεδο με πλίνθους και πηλό και στη συνέχεια με ωμές πλίνθους, η εξωτερική του όψη, από βάθος 2,60 έως 2 μ. (όπου το τότε επίπεδο του εδάφους), είναι κατασκευασμένη με στρώσεις κεραμίδων και οστράκων και από βάθος 2 έως 0,82 μ. με ωμές επίσης πλίνθους, διαστ. 0,40×0,40×0,08 μ. Μετά την κατασκευή του κλιβάνου ανοίχτηκε στην πίσω πλευρά του θαλάμου καύσης, σε ύψος 0,80 μ. από το δάπεδό του, ένα παράθυρο, διαστ. 0,50×0,50 μ. Το παράθυρο αυτό τοποθετήθηκε έκκεντρα και ήταν ορατό στο βάθος της βόρειας σήραγγας. Η χρήση του την εποχή που λειτουργούσε ο κλίβανος δεν δικαιολογείται. Πιθανότερο είναι να ανοίχθηκε μετά την παύση της λειτουργίας του κλιβάνου.

Μετά το πέρας της ανασκαφής ο κλίβανος καταχώσθηκε για τις ανάγκες του έργου. Η μελλοντική έρευνα των ελεύθερων ακόμη όμορων οικοπέδων Ψαρρή και Τούτουνα θα δώσει, πιστεύουμε, πολλά επιπλέον στοιχεία σχετικά με τη λειτουργία του κεραμικού εργαστηρίου στο οποίο ανήκε. Από τις ασυνήθιστα, πάντως, μεγάλες διαστάσεις του και την εξαιρετικά επιμελημένη κατασκευή του εκτιμάται ότι θα ανήκε σε σημαντικό πλινθοκεραμείο με μεγάλη παραγωγική δραστηριότητα προορισμένη να καλύψει τις ανάγκες όχι μόνο του Δηλίου αλλά και άλλων περιοχών. Η χωροθέτησή του, άλλωστε, κοντά σε λιμάνι διευκόλυνε τη συγκεκριμένη εμπορική δραστηριότητα με τη μεταφορά φορτίων πλίνθων διά θαλάσσης.

β) Λίγο πριν από τη διασταύρωση της οδού Οδυσσέως με την Πριάμου, σε απόσταση 27,92 μ. ανατολικά του κλιβάνου, αποκαλύφθηκαν, σε ένα μήκος 25 μ. περίπου, τμήματα τοίχων, η ανασκαφική έρευνα των οποίων – αποσπασματική και περιορισμένη εντός των ορίων του χαντακιού – δεν έδωσε επαρκή στοιχεία για την ταύτιση και ερμηνεία τους. Η κεραμική όμως, που συγκεντρώθηκε, τα τοποθετεί χρονολογικά στους ρωμαϊκούς χρόνους. Θα αναφέρουμε τα σημαντικότερα μόνο από τα ευρήματα αυτά:

Στο ανατολικό άκρο τοίχου, του οποίου αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,76 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος, η βόρεια μόνον όψη, μήκ. 4 μ., βρέθηκε εντοιχισμένος διπλός μαρμάρινος σπόνδυλος δωρικού κίονα, συνολ. ύψ. 0,63 και διαμ. 0,73 μ. Στο μέσον περίπου του ύψους του σπονδύλου υπάρχει αυλάκωση, που δηλώνει πιθανότατα μια αποτυχημένη προσπάθεια κοπής του σε δύο ίσα κομμάτια. Σε απόσταση 1,15 μ. ανατολικά βρέθηκε πεσμένος και δεύτερος παρόμοιος σπόνδυλος, μονός, ύψ. 0,43 και διαμ. 0,73 μ. Τέλος, 2 μ. ανατολικότερα βρέθηκε, πεσμένο επίσης, μαρμάρινο δωρικό κιονόκρανο μικρών διαστάσεων (0,25×0,08 μ.). Τα τρία αρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν στην αποθήκη του Μουσείου Σχηματαρίου. Σε απόσταση 4 μ. ανατολικά του σημείου όπου βρέθηκε το κιονόκρανο αποκαλύφθηκαν στις παρειές του χαντακιού, σε βάθος 0,80 και 0,88 μ. αντίστοιχα, τμήματα δύο τοίχων παράλληλων μεταξύ τους. Ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και σώζονταν σε μήκος 1,30 και 0,97 μ. και σε ύψος 1,40 και 0,97 μ. αντίστοιχα. Σε απόσταση 3,50 μ. ανατολικά των τοίχων αυτών αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,88 μ. τμήμα εξωτερικού τοίχου μεγάλου κτίσματος. Ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, λαξευμένους πώρινους δόμους σε β΄ χρήση και κεραμίδες, είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και η συνέχειά του θα πρέπει να βρισκόταν κάτω από το οδόστρωμα. Ένας δεύτερος μικρότερος, εσωτερικός του κτιρίου, τοίχος βρέθηκε σε βάθος 1,46 μ. να ακουμπά στον εξωτερικό τοίχο, σχηματίζοντας γωνία. Ήταν κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και είχε κατεύθυνση σχεδόν Α.-Δ. Και οι δύο αυτοί τοίχοι επικάθονταν σε στρώμα κεραμίδων, πάχ. 0,20 μ. Κάτω από το στρώμα των κεραμίδων βρέθηκαν τμήματα δύο ακόμη τοίχων, με κατεύθυνση Α.-Δ.: ο ένας ήταν κατασκευασμένος από μια σειρά πώρινων λαξευμένων δόμων και αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,50 μ. και ο άλλος ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους.

γ) Σε απόσταση 15 μ. περίπου ανατολικά των προηγούμενων τμημάτων τοίχων αποκαλύφθηκε, σε βάθος 1,08 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος, δάπεδο από σπασμένες κεραμίδες σε μήκος 2,75 μ. Σε απόσταση 1,30 μ. ανατολικά του δαπέδου, σε βάθος 1,33 μ., αποκαλύφθηκε γωνία κτίσματος, αποτελούμενη από τοίχους κατασκευασμένους με αργούς λίθους, λαξευμένους δόμους σε β΄ χρήση και κεραμίδες. Η εντός του χαντακιού αποκαλυφθείσα πλευρά του κτίσματος είχε μήκος 4,45 μ. Η άλλη πλευρά του φαίνεται να συνεχιζόταν και κάτω από το οδόστρωμα. Και σε αυτό το σημείο της οδού Οδυσσέως η αποσπασματικότητα των ευρημάτων δεν βοηθά στην ταύτιση και ερμηνεία τους.

δ) Μπροστά από το οικόπεδο του ΟΤΕ, όπου κατά το παρελθόν είχε ανασκαφεί συγκρότημα εργαστηρίων, αποθηκών και καταστημάτων ρωμαϊκών χρόνων[45], και συγκεκριμένα από τη διασταύρωση της οδού Οδυσσέως με την Εκάβης μέχρι λίγο μετά τη διασταύρωση της οδού Οδυσσέως με την Αίαντος, σε ένα διάστημα 80 μ. περίπου, αποκαλύφθηκαν 22 τμήματα τοίχων κατασκευασμένων από αργολιθοδομή. Οι περισσότεροι από αυτούς έ-

45. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 305.

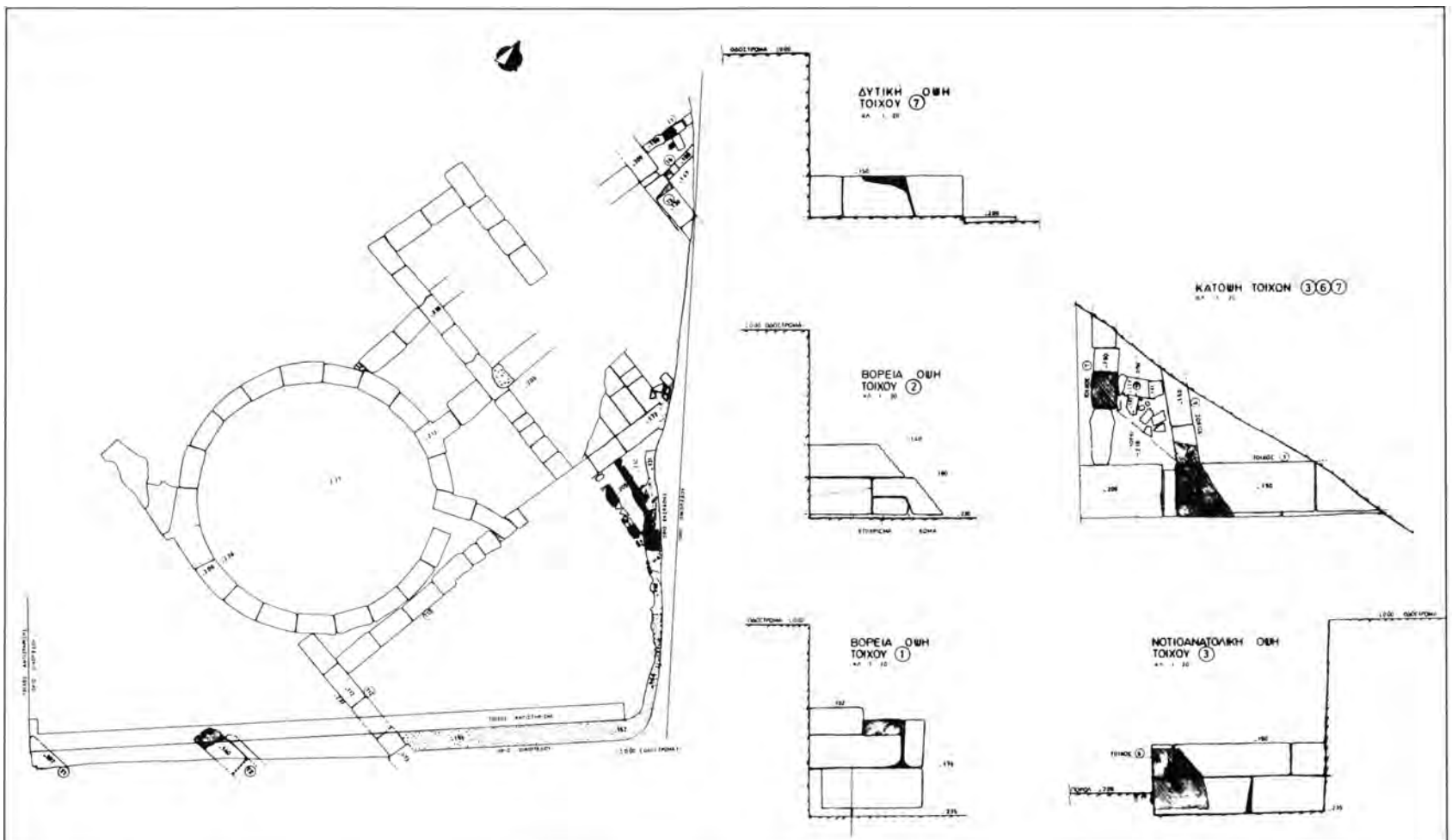
χουν κατεύθυνση Β.-Ν., είναι δηλαδή παράλληλοι μεταξύ τους, ενώ δύο μόνον έχουν κατεύθυνση Α.-Δ. γωνιάζοντας με κάποιους από αυτούς που διασχίζουν κατά πλάτος το χαντάκι. Ανήκουν στο ίδιο συγκρότημα, αυτό που είχε έλθει στο φως κατά την ανασκαφή του οικοπέδου του ΟΤΕ. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγούν τόσο τα κινητά ευρήματα, μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, νομίσματα κτλ., όσο και η ομοιότητα των αποσπασματικών κτιριακών καταλοίπων με τα αποκαλυφθέντα σε όλη τους την έκταση κτίσματα του προαναφερθέντος οικοπέδου.

Η εύρεση του μεγάλου ορθογώνιου κλιβάνου σε μικρή σχετικά απόσταση από τα ανεσκαμμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του οικοπέδου του ΟΤΕ και τα συσχετιζόμενα – όπως φαίνεται – με αυτά τμήματα τοίχων, που αποκαλύφθηκαν στα τρία σημεία της οδού Οδυσσέως, οδηγούν με αρκετή πιθανότητα στο συμπέρασμα ότι στη συγκεκριμένη περιοχή του αρχαίου Δηλίου ασκούνταν, κυρίως, δραστηριότητες εμπορικού και εργαστηριακού χαρακτήρα.

Οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Χρ. Μπίμπιζα

Με αφορμή τον καθαρισμό του παραπάνω απαλλοτριωμένου οικοπέδου στην πλατεία Δηλεσίου, την κατασκευή ψηλού τοιχίου αντιστήριξης και την τοποθέτηση περίφραξης διενεργήθηκε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα. Στο εν λόγω οικόπεδο είχε προκληθεί το 1983, κατά τη διάρκεια παράνομης εκσκαφής με μηχανικό μέσο, καταστροφή αρχαίων. Από τα μπάζα της εκσκαφής είχαν περισυλλεχθεί 6 μαρμάρινοι λουτήρες, διαστ. 1,22 (μήκος) × 0,71 μ. (πλάτος από την πλευρά του θρανίου) και 0,52 (πλάτος από την πλευρά της κοιλότητας) × 0,58 μ. (ύψος), οι οποίοι φυλάσσονται έκτοτε στην αυλή του Μουσείου Θηβών (Πίν. 78 δ). Το πλάτος του θρανίου των λουτήρων είναι 0,32 μ. και η διάμετρος της κοιλότητας στη στενή πλευρά τους είναι 0,31 μ. Από την καταστροφική εκσκαφή είχε απομείνει ορατή, σε επίπεδο θεμελίωσης, μία κυκλική κατασκευή από πώρινους δόμους, εσωτ. διαμ. 7,40 μ. Η κατασκευή αυτή βρισκόταν σε βάθος 1,97 μ. από την επιφάνεια του ασφαλτοστρωμένου δρόμου στα ανατολικά του οικοπέδου. Τόσο η κυκλική μορφή του κτίσματος, που παραπέμπει σε ανάλογα κτίσματα από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όσο και οι λουτήρες που βρέθηκαν στα μπάζα της εκσκαφής, οδηγούν στην ταύτισή του με χώρο που ανήκε σε συγκρότημα δημόσιων λουτρών. Κατά τη φετινή ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν βόρεια, νότια και ανατολικά της κυκλικής κατασκευής και άλλοι χώροι, οι οποίοι προφανώς ανήκαν στο ίδιο συγκρότημα (Σχέδ. 12). Συγκεκριμένα:

Στα βόρεια του κυκλικού χώρου αποκαλύφθηκε, σε επίπεδο θεμελίωσης, ένα ορθογώνιο κτίσμα, το οποίο εσωτερικά χωρίζεται με εγκάρσιο τοίχο σε δύο δωμάτια, διαστ. 4,50×2,50 και 3×2,50 μ. Ο βόρειος μακρύς τοίχος του κτίσματος και ο εγκάρσιος εσωτερικός του δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί σε όλο το μήκος τους. Βορειότερα του ορθογώνιου κτίσματος, σε απόσταση 4 μ. περίπου, αποκαλύφθηκε εν μέρει και άλλος ορθογώνιος χώρος, ο οποίος φαίνεται να συνδέεται με αυτό. Η συνέχειά του θα πρέπει να αναζητηθεί κάτω από το δρόμο, που περικλείει βόρεια το οικόπεδο, και κάτω από το άσκαφτο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Ανατολικά του κυκλικού κτίσματος, εφαπτόμενος σε αυτό, αποκαλύφθηκε ένας μακρύς τοίχος, που αποτελεί συνέχεια του ανατολικού στενού τοίχου του ορθογώνιου κτίσματος. Έχει συνολικό μήκος 12 μ. Στα νότια γωνιάζει με τοίχο παράλληλο προς το ορθογώνιο κτίσμα, η συνέχεια του οποίου βρίσκεται κάτω από το δρόμο που περικλείει ανατολικά το οικόπεδο. Νότια του τοίχου αυτού, ο οποίος συναντά το κυκλικό κτίσμα, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο ακόμη, παράλληλων με αυτόν, τοίχων. Οι μεταξύ τους αποστάσεις είναι 3,40 και 3,20 μ. αντίστοιχα και η συνέχειά τους βρίσκεται επίσης κάτω από το δρόμο. Η δυτική συνέχεια του μεσαίου τοίχου πρέπει να καταστράφηκε το 1983 από το εκσκαπτικό μηχάνημα. Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, κατά την εκσκαφή τάφρου για τη θεμελίωση τοιχίου αντιστήριξης, αποκαλύφθηκε, σε βάθος 1,55 μ., δάπεδο, πάχ. 0,02 μ., κατασκευασμένο από μικρά βότσαλα τοποθετημένα μέσα σε ισχυρό κονίαμα. Το υπόστρωμα του δαπέδου αυτού αποτελούνταν από μία στρώση κροκάλες, πάχ. 0,04 μ., και από μία ακόμη στρώση συνδετικό κονίαμα, πάχ. 0,04 μ. Από το δάπεδο αυτό, που δεν μπορεί παρά να έχει σχέση με το συγκρότημα των λουτρών, διασώθηκε μόνο μια λωρίδα, πλ. 0,60 και μήκ. 7,50 μ. – κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του οικοπέδου – και 5 μ. – κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου. Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, σε συνέχεια του λιθόστρωτου δαπέδου, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,30 μ. τμήμα πλίνθινου δαπέδου, πάχ. 0,06 μ., κατασκευασμένου κατά το opus spicatum. Το συγκεκριμένο δάπεδο σώζεται σε πλάτος 0,55, μήκος 2,70 μ., έχει υπόστρωμα, πάχ. 0,12 μ. από πέτρες και πατά πάνω σε δύο πλίνθινα «τοιχία», ύψ. 0,60 και πλ. 0,25 μ., που έχουν αποκαλυφθεί σε μήκος 2,20 μ. Τα τοιχία αυτά, που απέχουν μεταξύ τους μόλις 0,50 μ., θα πρέπει να λειτουργούσαν ως υπόκαυστα. Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε, σε στρώση αμμοχάλικου, τμήμα πήλινου αγωγού, σε βάθος 1,80 μ. Βρέθηκε μεταξύ δύο λεπτών παράλληλων τοιχίων και η άκρη του περνά μέσα από τρυπημένο πώρινο δόμο, τοποθετημένο κατά πλάτος, ο οποίος φαίνεται να λειτουργούσε ως σιφώνι, αφού έφερε οπή και στο πάνω μέρος του, από όπου μπορούσαν να διοχετεύονται νερά στον αγωγό.

Σχέδ. 12. Δήλεσι. Οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Χρ. Μπίμπιζα. Κάτοψη του συγκροτήματος λουτρών, κάτοψη και όψεις τοίχων.

Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε. Διαπιστώθηκε ότι η καταστροφή του 1983 άφησε ελάχιστα στοιχεία για τη χρονολόγηση του συγκροτήματος και την ακριβή ταύτιση των επιμέρους χώρων του. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν είναι πολύ λίγα, ενώ δεν βρέθηκαν νομίσματα ή άλλου είδους μικροαντικείμενα. Οι μαρμάρινοι λουτήρες που συγκεντρώθηκαν από τα μπάζα της εκσκαφής θα ήταν, πιθανότατα, τοποθετημένοι στο εσωτερικό του κυκλικού κτίσματος, όπως συμβαίνει σε άλλες περιπτώσεις παρόμοιων με του Δηλεσίου λουτρικών εγκαταστάσεων.

Νεοχωράκι

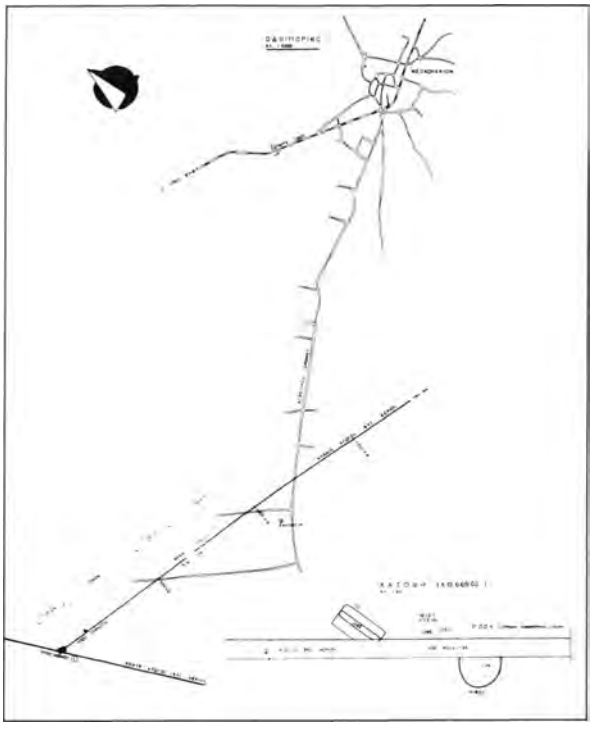
Έργα ΔΕΠΑ (Κλάδος αγωγού φυσικού αερίου Ασωπού-Οινοφύτων)

Στην κτηματική περιφέρεια Νεοχωρακίου, 2 χλμ. περίπου δυτικά του χωριού, αποκαλύφθηκαν δύο ταφές, κατά τις εργασίες διάνοιξης τάφρου για την τοποθέτηση του κλάδου αγωγού φυσικού αερίου Ασωπού-Οινοφύτων: ένας εγχυτρισμός αρχαϊκών χρόνων και μία πυρά κλασικών χρόνων (Σχέδ. 13).

Το αγγείο του εγχυτρισμού ήταν πίθος σπασμένος σε πολλά τεμάχια. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τέσσερις αρύβαλλοι σε θραύσματα, ένα ειδώλιο ίππου και τρία σανιδόμορφα ειδώλια, εκ των οποίων το ένα παρίστανε κουροτρόφο. Από τα οστά βρέθηκε μόνο το κρανίο και τμήμα της λεκάνης.

Η πυρά, η οποία καταστράφηκε εν μέρει από το εκσκαπτικό μηχάνημα, περιείχε ολόκληρα κομμάτια καμένων ξύλων, θραύσματα μελαμβαφών και μελανόμορφων αγγείων, θραύσματα ειδωλίων με ίχνη καύσης, ένα ακέραιο σκυφίδιο, ένα σχεδόν ακέραιο ειδώλιο κριαριού, σιδερένια καρφιά, τέσσερις χάλκινες πόρπες, διάφορα χάλκινα ελάσματα, χάλκινα σφαιρίδια και χάλκινους κρίκους. Επίσης ελάχιστα ίχνη οστών.

Μεταξύ πυράς και εγχυτρισμού βρέθηκαν σε τέσσερα σημεία αποθέσεις αγγείων και ειδωλίων, που προφανώς θα σχετίζονταν με ταφές, οι οποίες όμως δεν εντοπίστηκαν. Στη μία εξ αυτών βρέθηκαν έξι ειδώλια, μεταξύ των οποίων και ένα ειδώλιο πτηνού, του οποίου το πτέρωμα αποδίδεται με εξαιρετική επιμέλεια (Πίν. 78 α). Επίσης μία ένθρονη γυναικεία μορφή. Οι υπόλοιπες δύο αποθέσεις περιέχονταν σε χυτροειδή σπασμένα αγγεία: η πρώτη περιελάμβανε ένα κανθαρόσχημο κύπελλο, θραύσματα αρυβάλλων, θραύσματα ειδωλίων και χάλκινους κρίκους. Η δεύτερη περιελάμβανε ένα κανθαρόσχημο κύπελλο, ειδώλια γυναικών σε θραύσματα ή ακέραια, ένα ειδώλιο πτηνού, ένα ειδώλιο ζώου, μία πήλινη προτομή γυναικείας μορφής, ελάσματα χαλκού και χάντρες από γαλάζια υαλόμαζα. Σε μια ακόμη απόθεση βρέθηκαν θραύσματα πέντε τουλάχιστον ειδωλίων με ίχνη καύσης, κομμάτια από χάλκινο αγγείο, ένα ειδώλιο καθήμενης γυναικείας μορφής, ένα ειδώλιο πουλιού, ένα σκυφίδιο, ένας χάλκινος κρίκος, ένα χάλκινο κουδούνι, χάντρες από γαλάζια υαλόμαζα και μία ακέραιη μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση τεθρίππου και ηνιόχου.

Σχέδ. 13. Νεοχωράκι. Έργα ΔΕΠΑ. Τοπογραφικό σχέδιο και κάτοψη της ανασκαφής.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΡΑΜΗ

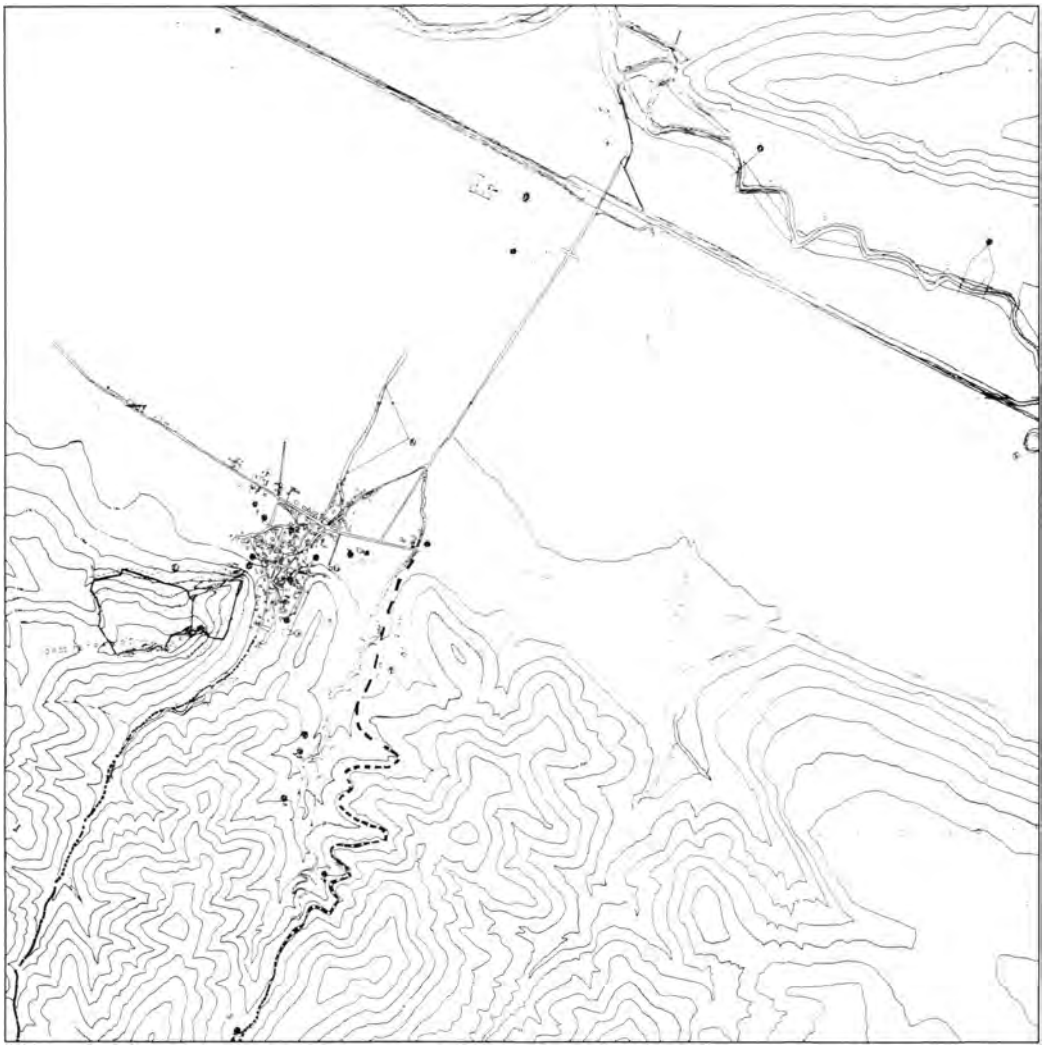
ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Χαιρώνεια

Εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα πραγματοποιήθηκε στη Χαιρώνεια στα πλαίσια της ευρύτερης προσπάθειας της Εφορείας να ταυτιστούν οι παλαιές θέσεις, γνωστές από τη βιβλιογραφία, καθώς και οι σωστικές ανασκαφές. Η ταύτιση των τελευταίων θέσεων ήταν επιτακτική ύστερα από την ανακατανομή των ιδιοκτησιών κατά τον τελευταίο αναδασμό στην περιοχή. Οι θέσεις τοποθετήθηκαν σε χάρτη κλίμακας 1:5000 της ΓΥΣ (Σχέδ. 14).

Δαύλεια

Στα πλαίσια της πρότασης για την κήρυξη του αρχαιο-

Σχέδ. 14. Χαιρώνεια. Τοπογραφικός χάρτης (ΓΥΣ 1: 50000).

λογικού χώρου της αρχαίας φωκικής πόλης Δαυλίδος πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της ακρόπολης και κυρίως της περιοχής νοτιοανατολικά αυτής (θέση Αγ. Νικολάου). Ταυτίστηκαν εκ νέου οι θέσεις του αρχαίου Φωκικού, του Κοινού των Φωκικών πόλεων και το ιερό του ήρωα αρχηγέτη. Η παρουσία τάφων και διάσπαρτων οστράκων κεραμικής στη θέση Κεφαλόβρυσο οδήγησε στην αναγνώριση μιας μικρής σε έκταση εγκατάστασης της ύστερης αρχαιότητας. Από τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας προσδιορίστηκε και η θέση της αρχαίας πόλης ανατολικά και νοτιοανατολικά της ακρόπολης.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Όπως ήδη σημειώθηκε οι εργασίες διαμόρφωσης στο Καδμείο κατέληξαν σε μικρής σωστικής φύσεως ανασκαφή στο «Δωμάτιο του Θησαυρού». Εκτός τούτου σε όλους τους αστικούς αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής αρμοδιότητος της Εφορείας διενεργήθηκαν εξονυχιστικοί καθαρισμοί. Μέριμνα επίσης υπήρξε και για τους μείζονες μη επισκέψιμους χώρους εκτός οικισμών (ακροπόλεις, φρούρια, ιερά). Η συγκυρία της πραγματοποίησης του Γ΄ Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών στη Θήβα (Σεπτέμβριος 1996) είχε ως συνέπεια αυξημένη και διαρκή φροντίδα για την όσο το δυνατόν καλύτερη παρουσίαση όλων ανεξαιρέτως των αρχαιολογικών και των μουσειακών χώρων της Εφορείας. Σχεδιάστηκε εξάλλου και άρχισε η εγκατά-

σταση περίφραξης με τοιχία και επίστεψη με κλασικό κιγκλίδωμα σε δύο γνωστούς χώρους της Καδμείας στη λεγόμενη «Οπλοθήκη» και στις Ηλέκτρες Πύλες. Οι εργασίες θα συνεχιστούν και κατά τα επόμενα έτη και θα περιλάβουν το σύνολο των ανεσκαμμένων χώρων της Καδμείας και των λόφων έξω από αυτήν ιδίως των Καστελλίων, όπου ο προσφάτως στερεωμένος τάφος των «Οιδίποδος Παίδων» εξακολουθεί να περιβάλλεται από έναν πλήρως υποβαθμισμένο περίγυρο.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Στην Αρχαιολογική Συλλογή Θεσπιών παραδόθηκαν από τον Κ. Στάθη και καταγράφηκαν στο ευρετήριο τα εξής αρχαία αντικείμενα, που προέρχονται από τη θέση Κάστρο των αρχαίων Θεσπιών:

α) Επιτύμβιο ορθογώνιο βάθρο από θεσπιακό «μάρμαρο» με αετωματική απόληξη (αριθ. ευρ. 18). Στην εμπρόσθια επιφάνεια, εντός ορθογώνιας βάθυνσης, απεικονίζεται σε χαμηλό ανάγλυφο γυναίκα προς τα δεξιά, καθισμένη σε δίφρο, η οποία φέρει το αριστερό της χέρι στο πηγούνι. Πατά σε υποπόδιο. Πάνω από το ανάγλυφο χαραγμένη η επιγραφή: *ΡΟΔΟΠΑ*. Το βάθρο σχηματίζει στη βάση του βαθμίδα, ενώ στην ανώτερη επιφάνειά του υπάρχει κυκλική βάθυνση. Διαστ.: ύψ. 0,885, πλ. 0,50, πάχ. 0,41 μ. β) Ολόγλυφο αγαλματίδιο λέοντος από θεσπιακό «μάρμαρο» (αριθ. ευρ. 139). Σπασμένο το κεφάλι, ο λαιμός και η ουρά. Στον αυχένα διατηρείται μικρό τμήμα της χαίτης του. Παριστάνεται ξαπλωμένος πάνω σε οβάλ πλίνθο. Έχει απλωμένα τα μπροστινά του πόδια και μαζεμένα τα πίσω. Διαστ.: ύψ. 0,19, μήκ. 0,40, ύψ. πλίνθου 0,05 μ.

Από την ίδια θέση παραδόθηκαν από τον Γ. Κάπρο τα εξής αρχαία:

α) Τμήμα επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφη διακόσμηση από θεσπιακό «μάρμαρο» (αριθ. ευρ. 151). Από τη σωζόμενη ανάγλυφη διακόσμηση – δεξί χέρι ανθρώπινης μορφής, κυματιστές πτυχώσεις ιματίου, κοιλιά αλόγου – συμπεραίνεται πως πρόκειται για την τυπική παράσταση του ήρωος-ιππέως. Ύψ. 0,12, πλ. 0,05, πάχ. στήλης 0,028, ύψ. αναγλύφου 0,012 μ. β) Τμήμα μικροσκοπικού ανδρικού αγαλματιδίου από θεσπιακό «μάρμαρο» (αριθ. ευρ. 152). Ύψ. 0,07, πλ. 0,08, πάχ. 0,045 μ. γ) Τμήμα δωρικού κιονοκράνου από γκριζωπό ασβεστόλιθο (αριθ. ευρ. 154). Ύψ. 0,17, διαστ. άβακα 0,46×0,34, διαμ. 0,32 μ. δ) Βάση ιωνικού κίονα από γκρίζο μάρμαρο (αριθ. ευρ. 155). Ύψ. 0,29, διαστ. πλίνθου 0,64×0,66, διαμ. 0,52 μ. ε) Ορθογώνια αναθηματική βάση με στενά κυμάτια άνω και κάτω και στις τρεις πλευρές (αριθ. ευρ. 157). Οπή στο κατώτερο μέρος από μεταγενέστερη χρήση της σε κρηνική κατασκευή. Διαστ. 0,33×0,23, ύψ. 0,08 μ. στ) Τμήμα γυναικείου ειδωλίου από θεσπιακό ασβεστόλιθο (αριθ. ευρ. 158). Ύψ. 0,33, μεγ. πλ. 0,043, πάχ. 0,025 μ. ζ) Τμήμα από το μηρό ειδωλίου, πιθανότατα ανδρικού, από θεσπιακό ασβεστόλιθο με κρυσταλλική δομή μαρμάρου (αριθ. ευρ. 159). Ύψ. 0,015, πάχ. 0,02 μ. η) Τέσσερα χάλκινα νομίσματα· τα τρία φθαρμένα και αδιάγνωστα. Το ένα (αριθ. ευρ. 160) είναι Βοιωτικού Κοινού, νομισματοκοπείου Θηβών, που κόπηκε στα 244-197 π.Χ.[46].

Από τον Σπ. Μπόγρη παραδόθηκαν τα κάτωθι αρχαία από κατεδάφιση οικίας στις Θεσπιές:

α) Δεξιό τμήμα επιτύμβιου θριγκού από πωρόλιθο. Στο επιστύλιο σώζεται αποσπασματικά εγχάρακτη επιγραφή: [ ]*ΙΜΟΣ*. Πάνω από το επιστύλιο δωρική ζωφόρος τριγλύφων και μετοπών. Στις μετόπες ανάγλυφες φιάλες. Στον τριγωνικό χώρο του αετώματος σχηματισμός βλαστόσπειρας σε χαμηλό ανάγλυφο. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στη ζωφόρο και στο αέτωμα. Ύψ. 0,33, πλ. 0,33, πάχ. 0,09 μ. β) «Κιονόμορφος» λίθος με ραβδώσεις, από πωρόλιθο (αριθ. ευρ. 138). Ύψ. 0,20, άνω διαμ. 0,05, κάτω διαμ. 0,09 μ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

Θήβα

Από την «Οιδιπόδεια» κρήνη της Θήβας περισυνελέγη τμήμα στενόμακρης επιτύμβιας στήλης με ανθεμωτή επίστεψη από λευκόφαιο ασβεστόλιθο (αριθ. ευρ. 27309). Συνολ. ύψ. 1,09, πλ. στήλης 0,40, πάχ. στήλης 0,12, ύψ. επίστεψης 0,60, μεγ. πλ. επίστεψης 0,475 μ.

Θεσπιές

Τμήμα ενεπίγραφου λίθου, πιθανότατα επιτύμβιου κύβου, από σκληρό θεσπιακό ασβεστόλιθο με κρυσταλλική δομή μαρμάρου (αριθ. ευρ. 136). Σώζονται στην πρόσοψη τα γράμματα *ΛΑ*. Διαστ. 0,17×0,14, πάχ. 0,15 μ.

ΕΛΕΝΑ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

46. Πρβλ. για τον τύπο SNG, Cop., αριθ. 384.

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1996 το έργο της Εφορείας υπήρξε πλούσιο τόσο ως προς τις ανασκαφές, απαλλοτριώσεις, εντοπισμούς και κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων όσο και ως προς τις άλλες δραστηριότητες.

Από το ΤΑΠ εκδόθηκαν δύο οδηγοί των Μουσείων Χαλκίδας και Ερέτριας, που συνέγραψε η υπογράφουσα και οι οποίοι αποτελούν σημαντικό βοήθημα των επισκεπτών των δύο Μουσείων και των χώρων της Χαλκίδας και της Ερέτριας. Κατατέθηκε επίσης στο ΤΑΠ προς έκδοση ο οδηγός του Μουσείου Σκύρου.

Εκπαιδευτικά προγράμματα

Η ΙΑ΄ Εφορεία μετά τη δημιουργία των σύγχρονων Μουσείων Χαλκίδας, Ερέτριας και Καρύστου, τα οποία εφοδίασε με άφθονο εποπτικό υλικό, ώστε τα εκθέματα να καθίστανται προσιτά και στους μη ειδικούς, εγκαινίασε από το 1995 αλλά κυρίως το 1996, σειρά εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα παραπάνω Μουσεία, που περιέλαβε τα εξής: ξεναγήσεις σε μαθητές και δασκάλους, ειδικά μαθήματα που έχουν σχέση με τα εκθέματα των Μουσείων και τις αρχαιότητες της περιοχής, ζωγραφικές εκθέσεις των μαθητών, που βραβεύθηκαν σε ειδικές τελετές, ενώ άρχισε το πρόγραμμα με τις μουσειοβαλίτσες που εφαρμόζεται στα εκπαιδευτικά προγράμματα της Ακροπόλεως. Τα προγράμματα, που έγιναν υπό την επίβλεψη της υπογράφουσας, πραγματοποιήθηκαν από τις επιμελήτριες Α. Ψάλτη και Μ. Χιδίρογλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ[1]

Χαλκίδα

Σε πολλά σημεία της Χαλκίδας έγιναν ανασκαφές με αφορμή την εκσκαφή τάφων από τη ΔΕΥΑΧ. Επειδή στα περισσότερα σημεία είχαν ανοιχθεί παλαιότερες τάφροι δεν υπήρξαν εκπλήξεις. Μοναδική είναι η εύρεση γεωμετρικών αγγείων στην περιοχή της Χαλκίδας.

Κατά την παρακολούθηση των εργασιών εγκατάστασης αποχετευτικού δικτύου στην πόλη της Χαλκίδας το 1996 εντοπίστηκαν οι παρακάτω αρχαιότητες:

1. Στη συμβολή των οδών Αγάπης και Στύρων εντοπίστηκε τοίχος από ημιεπεξεργασμένους λίθους με ασβεστοκονίαμα, πλ. 0,45 και σωζ. ύψ. 0,40 μ., με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ., από όπου αποκολλήθηκε και συνελέγη πώρινο δωρικό κιονόκρανο, διαμ. 0,30 μ., με μήκος άβακα 0,40 μ. (ημερ. 9/8/96).

2. Στην οδό Ναυπλίου 15 (ημερ. 12/8/96) εντοπίστηκε τοίχος με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ., σωζόμενος σε μία στρώση και κατασκευασμένος από πώρινους λίθους, ύψ. 0,45, πλ. επίσης 0,45 και μήκ. 0,60 μ.

3. Στην οδό Χαλκιδικής 110 (ημερ. 29/8/96), εντός επιχωσμένου από την αρχαιότητα βόθρου ή στέρνας, εντοπίστηκε ακέραιος οξυπύθμενος πίθος, ύψ. 0,70 μ., με διάμετρο περιφέρειας 1,60 και διάμετρο στομίου 0,32 μ.

4. Στην ανώνυμη πάροδο της οδού Χαλκιδικής, που εφάπτεται στη νότια πλευρά του οικοπέδου του 10ου Δημοτικού Σχολείου, σε απόσταση 30 μ. από την οδό Χαλκιδικής, εντοπίστηκε λακκοειδής τάφος γεωμετρικής εποχής με προσανατολισμό Β.-Ν., ο οποίος περιείχε πιθανότατα μία ταφή κτερισμένη με τέσσερα πινάκια και μία πρόχου, όλα καλυμμένα με μελανό ή ερυθροκάστανο στίλβωμα.

5. Στη συμβολή των οδών Χαλκιδικής και Ληλαντίων, σε βάθος 0,40 μ. αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής καλυβίτης τάφος με προσανατολισμό Β.-Ν., ο οποίος περιείχε μία εκτάδην ταφή ενηλίκου. Οι διαστάσεις του τάφου είναι 1,85 μήκος, 0,45-0,50 μ. πλάτος. Από την επίχωση προήλθε ένα χάλκινο αντικείμενο σε σχήμα δακτυλίου, διαμ. 0,025 μ.

6. Στην οδό Χαλκιδικής 4, από τα μπάζα των εκσκαφών συνελέγησαν ένας μαρμάρινος κιονίσκος, σωζ. μήκ. 0,20 μ., και το μισό περίπου τμήμα μαρμάρινης λεκάνης, ύψ. 0,22 μ. Επίσης από τα μπάζα στον αριθ. 38 συνελέγη το μισό περίπου τμήμα μελαμβαφούς αγγείου ή λύχνου.

7. Στην οδό Χαλκιδικής 73, σε βάθος 0,25 μ., αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος ρωμαϊκής εποχής, μήκ. 2, πλ. 0,50 και ύψ. 0,85 μ., καλυμμένος με τέσσερις ημιεπεξεργασμένους πλακοειδείς λίθους. Περιείχε μία υπτίως εκτάδην ταφή ενηλίκου, προσανατολισμένη προς Δ. και κτερισμένη με μία άβαφη μικρή οινοχόη, ύψ. 0,10 μ.

8. Στην οδό Μονής Ερίων 12 συνελέγησαν από τα μπάζα των εκσκαφών μία μαρμάρινη βάση ιωνικού ρυθμού, διαμ. 0,44 μ. (Μ.Χ. 6479), και ένα πώρινο δωρικό κιονό-

1. Τις σωστικές ανασκαφές παρακολούθησαν οι κατά τόπους επιμελητές. Στην Ερέτρια η Α. Ψάλτη και η Μ. Χιδίρογλου, στη Βόρεια Εύβοια οι Ε. Νικολόπουλος και Σ. Κατάκης, στη Νότια Εύβοια οι Μ. Χιδίρογλου και Α. Χατζηδημητρίου, εκτός των περιπτώσεων που γίνεται συστηματικότερη έρευνα και αναφέρονται τα ονόματα στις οικείες θέσεις.

κρανο, διαμ. 0,36 μ. και με πλευρά άβακα 0,34 μ., σωζόμενο κατά τα δύο τρίτα (Μ.Χ. 6480).

9. Στην οδό Μονής Εριών 18-20 σε βάθος 1 μ. στην επίχωση του δρόμου, βρέθηκε μαρμάρινο αγαλματίδιο, σωζ. ύψ. 0,35 και πλ. 0,23 μ. (Μ.Χ. 6478), ελλιπές κατά το κεφάλι, το δεξιό βραχίονα και τμήματα των ποδιών από τα γόνατα περίπου και κάτω. Παριστάνει γυμνό αγόρι, το οποίο με το αριστερό χέρι κρατούσε μικρό ραβδί ή ρόπαλο και στους ώμους έφερε μικρό ζώο (Πίν. 79 α).

10. Στην οδό Ληλαντίων 71 σε βάθος 0,25 μ. αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος καλυμμένος από πέντε ημιεπεξεργασμένους πλακοειδείς λίθους, μήκ. 2,05, πλ. 0,45 και βάθ. 0,75 μ., με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Περιείχε μία υπτίως εκτάδην ταφή ενηλίκου και πιθανώς δεύτερη βρέφους, κτερισμένη με μία πρόχου, ύψ. 0,11 μ. (Πίν. 79 β) και ένα θήλαστρο, ύψ. 0,08 μ. (Πίν. 79 γ).

Έργα ΟΤΕ: Χαλκίδα-Ν. Αρτάκη-Ψαχνά

Κατά τη διάρκεια των εργασιών του ΟΤΕ στην παραπάνω περιοχή αποκαλύφθηκαν:

1. Δύο κεραμοσκεπείς τάφοι. Ο Τ1 κιβωτιόσχημος ορθογώνιου σχήματος, ο Τ2 ελλειψοειδούς. Στη νοτιοανατολική γωνία του Τ1 εντοπίστηκαν θραύσματα μελαμβαφούς λύχνου ελληνιστικών χρόνων.

2. Μονόλιθη σκεπαστή σαρκοφάγος (λάρνακα) από πωρόλιθο με επίχρισμα κονιάματος.

Φύλλα, θέση Βράχος

Τον Οκτώβριο του 1996 διεξήχθησαν ανασκαφές δύο εβδομάδων στην τοποθεσία Βράχος στο χωριό Φύλλα της Κεντρικής Εύβοιας από τη ΙΑ΄ ΕΠΚΑ (Διεύθυνση Ε. Σακελλαράκη) σε συνεργασία με την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή (J.J. Coulton, M.R. Popham). Στην ελληνική ομάδα συμμετείχε ο αρχαιολόγος Α. Κορωνάκης. Η αγγλική ομάδα συμπεριελάμβανε την Ε.Μ. Χατζάκη και την Μ. Γερουλάνου.

Η τοποθεσία Βράχος βρίσκεται 3 χλμ. βόρεια από το Λευκαντί[2] και δείχνει ίχνη δύο φάσεων: μία περιορισμένη πρωτοελλαδική κατοίκηση, στην οποία ίσως ανήκει το κύριο οχυρωματικό τείχος που περιβάλλει μια έκταση 17 στρεμμάτων περίπου, και μια υστεροαρχαϊκή πρώιμη κλασική φάση, που αποτελείται από ένα δευτερεύον τείχος, που διαχωρίζει το νοτιοδυτικό μέρος του περιβόλου, και από τέσσερα κτίρια στο εσωτερικό. Μια ανασκαφική δοκιμή στην ανατολική πλευρά του παλαιότερου τείχους δεν έδωσε στοιχεία χρονολόγησης και το ενδιαφέρον στράφηκε προς το κτίριο 3, που είχε 1,10 μ. μήκος και αποτελούνταν από μια σειρά 20 δωματίων, που άνοιγαν προς ένα μακρόστενο ανοιχτό διάδρομο. Οι διαστάσεις, η μορφή και η τοποθεσία σε ένα αμυντικό αλλά άνυδρο μέρος έδειχναν ότι επρόκειτο για στρατώνα (η ανακάλυψη μιας χάλκινης αιχμής βέλους στο δωμάτιο 2 επιβεβαιώνει αυτή την υπόθεση), πράγμα για το οποίο γνωρίζουμε ελάχιστα. Η εκλογή της τοποθεσίας σε περιοχή που προφανώς ανήκε στη Χαλκίδα αλλά έβλεπε προς την Ερέτρια, εγείρει ενδιαφέροντα ιστορικά ζητήματα[3].

Η ανασκαφή διεξήχθη στα δωμάτια 2, 4 και 17. Το νότιο ήμισυ του δαπέδου του δωματίου 2 ήταν στρωμένο πάνω από ένα γέμισμα από πέτρες, ενώ στο βόρειο ήμισυ προεξείχε βράχος. Η επιφάνεια του δαπέδου αποτελούνταν από ψιλό σχιστολιθοειδές χαλίκι, που φαίνεται ότι προέρχεται από μια λεπτή στρώση αυτού του πετρώματος που βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου και κάτω από τον ανατολικό τοίχο του. Το δάπεδο δεν ήταν πολύ πατημένο και είχε ελάχιστα όστρακα, κανένα πλήρες αγγείο και μόνο τρεις βάσεις μικρών κυπέλλων και ένα μεγάλο κομμάτι μελαμβαφούς κύλικας. Κοντά στον ανατολικό τοίχο βρέθηκε μια καλά διατηρημένη αιχμή βέλους του τύπου Snodgrass, EGA 152 3B5. Στο κέντρο του δωματίου κεραμίδες σχημάτιζαν έναν τετράγωνο χώρο με τη μορφή εστίας, αλλά χωρίς ίχνη πυράς. Μερικά βότσαλα (εργαλεία;) και μια λεπίδα οψιανού ίσως προήλθαν από την ΠΕ περίοδο κατοίκησης.

Πάνω από το δάπεδο υπήρχε ένα παχύ στρώμα κεραμίδων κορινθιακού τύπου ανάμεσα σε πηλό. Παρόλο που οι κεραμίδες φαίνονταν πολλές, βρέθηκαν σημαντικά κομμάτια μόνον από 40 στρωτήρες και ίσος περίπου αριθμός καλυπτήρων, ενώ θα χρειάζονταν 140 από κάθε είδος για να σκεπάσουν το δωμάτιο. Το ότι αφαιρέθηκαν οι κεραμίδες για να ξαναχρησιμοποιηθούν αλλού αποδεικνύεται επίσης από τους μικρούς σωρούς και τις σειρές καλυπτήρων που δεν μπορούν να είχαν προέλθει από φυσική κατάρρευση. Τα ολόκληρα άγγεία πρέπει να αφαιρέθηκαν σε αυτήν τη φάση. Το ίδιο παρατηρείται και στο δωμάτιο 4, του οποίου η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε κατά το 1996. Και εδώ βρέθηκαν κέραμοι κορινθιακού τύπου, στρωτήρες και καλυπτήρες, καθώς και ηγεμόνες, λύχνοι του τέλους του 6ου-αρχών του 5ου αι. π.Χ., μελαμβαφής

2. Για πρώτη ανακοίνωση βλ. ΑΕ 1903, σ. 115-134. Για πρόσφατη τοπογραφική έρευνα βλ. AR 41 (1994-1995), σ. 31.

3. D. Eveley - I.S. Lemos - S. Sherratt, Minotaur and Centaur, Studies presented to Mervyn Popham, 1996, σ. 161-165.

κεραμική και όστρακο γεωμετρικού αγγείου. Κάποια όστρακα ίσως ανήκουν σε αρχαϊκό αγγείο.

Η ανασκαφή του δωματίου 17 έγινε για να εξεταστεί η ομοιομορφία της κατασκευής και κατοίκησης στο δυτικό μέρος του κτιρίου. Λόγω έλλειψης χρόνου ανασκάφηκε μόνο το ανατολικό ήμισυ του δωματίου. Η επιφάνεια του δαπέδου ήταν επίσης από λεπτό, ελάχιστα πατημένο πηλό κατασκευασμένη κατά τον ίδιο τρόπο, αλλά με γέμισμα από μεγαλύτερες πέτρες. Τα όστρακα πάνω στο δάπεδο ήταν παρόμοια με αυτά του δωματίου 2. Δεν υπήρχε κεντρική εστία ούτε στρώση χαλικιού ως επιφάνεια δαπέδου και τα υπολείμματα των κεραμίδων ήταν λιγότερα και περισσότερο θραυσμένα. Υπήρχαν κομμάτια κορινθιακού τύπου (όπως και στα δωμάτια 2 και 4) συμπεριλαμβανομένων ηγεμόνων και κορυφαίων, αλλά βρέθηκε μεγαλύτερος αριθμός κεραμίδων λακωνικού τύπου.

Δοκιμές κάτω από το δάπεδο του δωματίου 17 έφεραν στο φως μια πιο συμπαγή αλλά κατηφορική επιφάνεια, που συνέχιζε κάτω από τον ανατολικό τοίχο του δωματίου, και μια άλλη πατημένη επιφάνεια στο μέσον του γεμίσματος του δαπέδου. Μερικά όστρακα της υστερογεωμετρικής περιόδου, αναμεμιγμένα με τα μεταγενέστερα, αποδεικνύουν ότι κατοικήθηκε επίσης στο τέλος του 8ου αι. π.Χ. Όποια και να είναι η ερμηνεία των κεραμίδων λακωνικού τύπου στο δωμάτιο 17, τα κομμάτια των κορινθιακών κεραμίδων μάς δείχνουν ότι αυτός, ο πιο μνημειώδης τύπος, κάλυπτε όλο το κτίριο.

Οι πέτρες στη βάση των τοίχων είναι συνήθως τοποθετημένες καθέτως, ώστε να φαίνεται η επιφάνεια του τοίχου αρκετά λεία. Το κενό ανάμεσα στις επιφανειακές πέτρες του τοίχου ήταν γεμισμένο με λάσπη και μικρές πέτρες. Οι πέτρες προέρχονταν από τον ίδιο βράχο.

Τα ευρήματα των δωματίων 2, 4 και 17 φέρνουν στο φως ενδιαφέροντα στοιχεία για τη ζωή στο χώρο αυτό. Τα περισσότερα όστρακα προέρχονται από μικρά, λεπτά αλλά χωρίς διακόσμηση κύπελλα και από χονδροειδή σκεύη μαγειρικής από διάφορα είδη πηλού. Σχήματα αγγείων που βρέθηκαν είναι μεγάλοι σκύφοι και τμήματα κυλίκων, αμφορείς – λεπτοί ή χονδροειδείς – καθώς και λύχνοι.

Από το υλικό που προήλθε πάνω από τα δάπεδα των τριών δωματίων, αυτό που μπορεί αμέσως να χρονολογηθεί – π.χ. όστρακα από μελανόμορφα κύπελλα ή κύλικες από το δωμάτιο 2 και 4, καθώς και οι λύχνοι – χρονολογείται στα τέλη του 6ου-αρχές του 5ου αι. π.Χ. Την ίδια εποχή χρονολογείται και το περισσότερο υλικό που βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του δωματίου 17 (π.χ. ένα θραύσμα από λύχνο τύπου 5 και 14 Howland). Η περαιτέρω μελέτη μπορεί να αλλάξει αυτή την εικόνα, αλλά τα μέχρι τώρα στοιχεία υποστηρίζουν την υπόθεση ότι η δεύτερη σημαντική φάση κατοίκησης του Βράχου είχε σχέση με την αθηναϊκή κληρουχία στη Χαλκίδα το 506-490 π.Χ. Η κατοίκηση αυτή άρχισε πριν την κατασκευή του κτιρίου 3, που ίσως χτίστηκε λίγο καιρό πριν εγκαταλείψουν οι Αθηναίοι την κληρουχία λόγω της περσικής εισβολής. Το ότι βρέθηκαν ίχνη υστερογεωμετρικής κεραμικής – κυρίως ποτήρια – δείχνει παρόμοια κατοίκηση κατά την εποχή του Ληλαντίου πολέμου.

Η έκθεση συντάχθηκε από τους Ε. Σακελλαράκη και J. Coulton.

Μάνικα

Οικόπεδο Παπακυριακού

Μετά από αίτηση του ιδιοκτήτη και σε συνέχεια της ανασκαφής του 1995 ανασκάφηκαν κατά το 1996 δεκάδες λαξευτών τάφων που χρονολογούνται από την πρώιμη ΠΕ ΙΙ μέχρι το τέλος της ΠΕ ΙΙ-αρχή της ΠΕ ΙΙΙ περιόδου (Σχέδ. 1). Στην ανασκαφή, η οποία διεξήχθη υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας, έλαβαν μέρος οι επιμελητές Α. Κορωνάκης, Ε. Νικολόπουλος, Α. Χατζηδημητρίου και κατά το μεγαλύτερο μέρος η έκτακτη αρχαιολόγος Ρ. Σκαφιδά.

Η αρίθμηση των τάφων συνεχίζει αυτή του 1995.

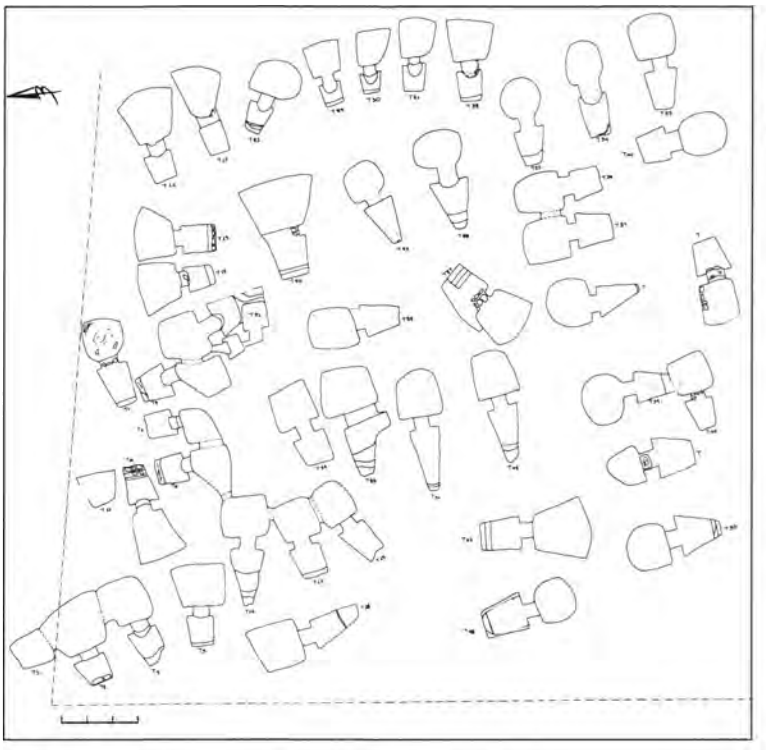
Τ9. Ο τάφος βρίσκεται στα δυτικά του τάφου 8 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,70, νότια πλευρά 1,33, ανατολική πλευρά 1,81, δυτική πλευρά 1,05 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,07, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1,22, δυτική πλευρά 1,12 μ. Ο θάλαμος του τάφου επικοινωνεί με το θάλαμο του τάφου 8. Η πλάκα που έφραζε την είσοδο βρέθηκε πεταμένη μέσα στο θάλαμο (διαστ. 0,47×0,58 μ.).

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο βρέθηκε ένα πήλινο σφονδύλι και αρκετά οστά. Στο δρόμο περισυνελέγησαν ελάχιστα όστρακα.

Τ10. Ο τάφος βρίσκεται στα βόρεια του τάφου 6 και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,89, νότια πλευρά 1,82, ανατολική πλευρά 1,34, δυτική πλευρά 2,53 μ.

Ο δρόμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις 0,90×1,10 μ. Το ανατολικό τοίχωμα του δρόμου έχει διαμορφωθεί κλιμακωτά.

Η οροφή του θαλάμου είναι επικλινής προς Δ. Η είσοδός του φραζόταν από λεπτή πλάκα, διαστ. 0,80×0,80 μ. Κατά την έρευνα του εσωτερικού του θαλάμου παρατηρείται ότι δεν έχουν εισχωρήσει χώματα στο χώρο. Στο

Σχέδ. 1. Μάνικα. Οικόπεδο Παπακυριακού. Κάτοψη της ανασκαφής.

κέντρο και προς τα δυτικά του θαλάμου, πάνω σε στρώση από θαλασσινά όστρεα, επισημάνθηκαν τα αποσαθρωμένα λείψανα δύο τουλάχιστον ταφών.

Κατά μήκος του νότιου τοιχώματος του θαλάμου είχαν εναποτεθεί: α) μικρό σφαιρικό αγγείο ακέραιο με τέσσερις γλωσσοειδείς λαβές με κάθετες οπές και διαχωρισμένη βάση (Α1), το οποίο βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου, σε απόσταση 0,02 μ. από το νότιο τοίχωμα και 0,08 μ. από το ανατολικό τοίχωμα, β) οπισθότμητη πρόχους ακέραια (Α2), η οποία βρέθηκε σε απόσταση 0,06 μ. από το νότιο τοίχωμα και 0,45 μ. από το δυτικό τοίχωμα του θαλάμου και γ) ραμφόστομη πρόχους ακέραια (Α3), η οποία βρέθηκε σχεδόν στη νοτιοδυτική γωνία του θαλάμου, σε απόσταση 0,09 μ. από το νότιο τοίχωμα και 1,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα του θαλάμου.

Ανάμεσα στα οστά επισημάνθηκαν: α) χάλκινο ενώτιο (Χ1) που βρέθηκε σε απόσταση 0,79 μ. από το νότιο τοίχωμα και 1,20 μ. από το ανατολικό τοίχωμα, β) χάλκινο ενώτιο (Χ2) που βρέθηκε σε απόσταση 0,05 μ. ανατολικά του Χ1, γ) χρυσό δαχτυλίδι (Χρ1). Πρόκειται για ανοιχτό κρίκο με οξυκόρυφη απόληξη που βρέθηκε σε απόσταση 0,50 μ. από το δυτικό τοίχο και σε απόσταση 0,78 μ. από το νότιο τοίχωμα.

Ανάμεσα στα αγγεία βρέθηκε χάλκινο μαχαιρίδιο (Χ3), του οποίου σώθηκε η λαβή και τρεις καρφίδες. Είχε αποτεθεί με κατεύθυνση από Α. προς Δ. και βρέθηκε σε απόσταση 0,06 μ. από το νότιο τοίχωμα και 0,78 μ. από το δυτικό τοίχωμα του θαλάμου.

Από το χώρο του τάφου αυτού περισυνελέγησαν ένα χάλκινο έλασμα (Χ4), δύο χάλκινοι κρίκοι (Χ5, Χ6), τμήμα του κάτω άκρου χάλκινης περόνης (Χ7) και απλή χάλκινη περόνη (Χ8), ένα μολύβδινο έλασμα, δύο λεπίδες, δύο φολίδες και τμήμα πυρήνα οψιανού, τμήμα όστρεου, δύο δόντια και τρία όστρακα.

Τ11. Ο τάφος βρίσκεται βόρεια του τάφου 10 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος. Ο δρόμος του τάφου είναι περίπου τετράγωνος και έχει διαστάσεις 1,35×1,55 μ.

Η οροφή του θαλάμου είναι επικλινής από Ν. προς Β. Η είσοδός του φραζόταν από πλάκα, διαστ. 0,75×0,70 μ. Στο κέντρο του δαπέδου του θαλάμου, πάνω σε στρώση από θαλασσινά όστρεα, βρέθηκαν αποσαθρωμένα οστά, η θέση των οποίων υποδεικνύει ότι οι νεκροί πιθανώς να είχαν αποτεθεί με κατεύθυνση από Δ. προς Α.

Ανάμεσα στα οστά βρέθηκαν χάλκινα κτερίσματα και αγγεία. Συγκεκριμένα τα αγγεία ήταν τοποθετημένα κατά σειρά και κατά ομάδες κατά μήκος του δυτικού τοιχώματος του θαλάμου (δέκα αγγεία και ένα σφονδύλι), ενώ

από ένα αγγείο ήταν τοποθετημένο στη βορειοδυτική και βορειοανατολική γωνία αντίστοιχα (Α11 και Α12).

1. Α1: Μόνωτο κλειστό σφαιρικό αγγείο, το οποίο βρέθηκε σε απόσταση 0,10 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 1,50 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

2. Α2: Οπισθότμητη πρόχους που βρέθηκε δίπλα και βόρεια του Α1, σε απόσταση 0,05 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 1,35 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

3. Α3: Οπισθότμητη πρόχους, χαμηλή ευρύστομη, με τέσσερις αντωπές κομβιόσχημες αποφύσεις, που βρέθηκε βορειότερα του Α2 και σε απόσταση 0,18 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,95 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

4. Α4: Καλαθόσχημο θήλαστρο. Βρέθηκε βορειότερα του Α3, σε απόσταση 0,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,85 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

5. Α5: Τμήμα προχοϊδίου ή σφαιρικού αγγείου, το οποίο βρέθηκε αμέσως δυτικά του Α4, σε απόσταση 0,18 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,85 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

6. Α6: Οπισθότμητη πρόχους με λεπτό ψηλό λαιμό. Βρέθηκε δυτικά του Α5, μεταξύ Α5 και δυτικού τοιχώματος, σε απόσταση 0,03 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,85 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

7. Α7: Κλειστό αγγείο με δύο οριζόντιες γλωσσοειδείς λαβές και μικρές οπές στο χείλος. Βρέθηκε βόρεια του Α6, σε απόσταση 0,14 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,70 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

8. Α8: Πρόκειται για αγγείο παρόμοιο με το Α7 με εγχάρακτη διακόσμηση που σώζεται σε κομμάτια. Βρέθηκε σε απόσταση 0,15 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,55 μ. από το βόρειο τοίχωμα. Στο εσωτερικό του αγγείου βρέθηκε ημισφαιρικό σφονδύλι σε δύο κομμάτια.

9. Α9: Ημισφαιρικό αγγείο θραυσμένο. Παρόμοιο με τα Α7 και Α8. Βρέθηκε μεταξύ του Α8 και του δυτικού τοιχώματος.

10. Α10: Μικρό σφαιρικό αγγείο που βρέθηκε σε θραύσματα ανατολικά των Α8 και Α9.

11. Α11: Οπισθότμητη πρόχους. Βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία, σε απόσταση 0,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,05 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

12. Α12: Οπισθότμητη πρόχους παρόμοια με την Α11. Βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία, σε απόσταση 1,45 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,10 μ. από το βόρειο τοίχωμα.

Τα χάλκινα αντικείμενα που περισυνελέγησαν από το θάλαμο είναι τα εξής:

1. Χ1: Περόνη με σφαιρικό κεφάλι. Βρέθηκε σε απόσταση 0,25 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 1,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

2. Χ2: Περόνη επιμήκης με αμφικωνικό κεφάλι. Βρέθηκε 0,30 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 0,15 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

3. Χ3: Περόνη με κεφάλι σε σχήμα άνθους. Βρέθηκε σε απόσταση 0,55 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 1,05 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

4. Χ4: Περόνη όμοια με την Χ2. Βρέθηκε σε απόσταση 0,60 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 0,85 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

5. Χ5: Χάλκινο βραχιόλι. Βρέθηκε σε απόσταση 0,50 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 1,15 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

6. Χ6: Χάλκινο βραχιόλι. Βρέθηκε σε απόσταση 0,60 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 0,80 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

7. Χ7: Χάλκινο βραχιόλι παρόμοιο με το Χ6. Βρέθηκε σε απόσταση 0,70 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 0,95 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

8. Χ8: Χάλκινος κρίκος ή δαχτυλίδι (;). Βρέθηκε σε απόσταση 0,58 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 1,10 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

9. Χ9: Επιμήκης χάλκινη περόνη, όμοια με τις Χ2 και Χ4. Βρέθηκε σε απόσταση 0,35 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 1,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

10. Χ10: Περόνη ελλιπής. Βρέθηκε σε απόσταση 0,35 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 1,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα.

11. Χ11: Περόνη που βρέθηκε κατά το κοσκίνισμα των χωμάτων.

Τ12. Ο τάφος βρίσκεται ανατολικά του Τ8 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 2,20, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1,20, δυτική πλευρά 1,30 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με έναν αναβαθμό και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,25, νότια πλευρά 0,80, ανατολική πλευρά 1,10, δυτική πλευρά 0,90 μ. Ο θάλαμος του τάφου ήταν γεμάτος χώμα. Κατά την έρευνα του θαλάμου επισημάνθηκαν αρκετά φθαρμένα οστά. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από πλάκα που βρέθηκε πεσμένη στο δάπεδο. Ο δρόμος του τάφου ήταν γεμάτος λίθους.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο επισημάνθηκαν αρκετά θραύσματα αγγείων, τμήμα αγγείου, τρία σφονδύλια, τμήμα πρόχου (ο λαιμός με τη λαβή), καθώς και χάλκινη περόνη.

Τ13. Ο τάφος βρίσκεται ανατολικά του Τ12 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 2,15, νότια πλευρά 1,30, δυτική πλευρά 1,50 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με έναν αναβαθμό και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 0,90, δυτική πλευρά 1 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με πλάκα. Περισυνελέγησαν λιγοστά όστρακα αγγείων από το δρόμο του τάφου. Ο θάλαμος του τάφου ήταν γεμάτος χώμα.

Τ14. Ο τάφος βρίσκεται ανατολικά του Τ13 και έχει προ-

σανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,70, νότια πλευρά 1,80, ανατολική πλευρά 2,20, δυτική πλευρά 1 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις 1×1,20 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με καλυπτήρια πλάκα. Ο θάλαμος ήταν γεμάτος χώμα. Λιγοστά όστρακα αγγείων περισυνελέγησαν από το δρόμο, καθώς και ένα σφονδύλι από το θάλαμο.

Τ15. Ο τάφος βρίσκεται νότια του Τ14 και έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι πεταλόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,80, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 2, δυτική πλευρά 1 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις 1,20×0,80 μ. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με λίθους. Η καλυπτήρια πλάκα ήταν από λεπτό σχιστόλιθο και βρέθηκε θραυσμένη μέσα σε χώμα, με το οποίο ήταν γεμάτος ο θάλαμος.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο περισυνελέγησαν τρία θραύσματα αγγείων, τέσσερις λεπίδες οψιανού, καθώς και οστά μεγάλου ζώου. Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο περισυνελέγησαν οστά μεγαλόσωμου ζώου, χάλκινη σπάτουλα και μισή τριχολαβίδα (;), θραύσματα αγγείων, ένα όστρεο, λεπίδες οψιανού, οστέινη χρωματοθήκη. Στο θάλαμο και στη βορειοανατολική πλευρά του βρέθηκαν πέντε αγγεία ακέραια, δύο σφονδύλια καθώς και βάση και πλευρικά τοιχώματα αγγείου, που πιθανώς ανήκουν σε ραμφόστομη πρόχου.

Τ16. Ο τάφος βρίσκεται νοτιοανατολικά του Τ5 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι περίπου τετράγωνος και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,50, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,55, δυτική πλευρά 1,60 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 0,90, νότια πλευρά 0,75, ανατολική πλευρά 1,20, δυτική πλευρά 0,50 μ. Δεν βρέθηκε πλάκα. Ο δρόμος του τάφου είναι κατεστραμμένος εξαιτίας της σαθρότητας του εδάφους. Ο θάλαμος του τάφου ήταν γεμάτος χώμα. Περισυνελέγησαν λιγοστά όστρακα από το δρόμο. Ο θάλαμος δεν είχε κτερίσματα.

Τ17. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 16 και έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις 1,50×1,30 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με έναν αναβαθμό (ύψος 0,40 μ.) και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 1,20, δυτική πλευρά 1,05 μ. Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Στο θάλαμο και στη βορειοανατολική γωνία του επισημάνθηκαν αγγείο φθαρμένο, χάλκινη περόνη που βρέθηκε θραυσμένη σε δύο τμήματα, καθώς και μικρά οστά.

Τ18. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά των Τ16 και Τ17 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις 1,84×1,77 και 1,92×1,60 μ. Ο δρόμος του τάφου, που βρέθηκε γεμάτος λίθους, είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,20, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 1,30, δυτική πλευρά 1,30 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από πλάκα, διαστ. 0,83×0,94 μ.

Κατά την έρευνα του δρόμου περισυνελέγησαν λίγα χονδροειδή θραύσματα αγγείων. Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο επισημάνθηκαν λιγοστά θραύσματα από αγγεία και μικρό μόνωτο αγγείο στη βορειοδυτική πλευρά.

Τ19. Ο τάφος βρίσκεται νότια του Τ17 και έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,50, νότια πλευρά 1,55, ανατολική πλευρά 1, δυτική πλευρά 1,30 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι σχεδόν ορθογώνιος και έχει διαστάσεις: 1,60×0,90 μ. Ανάμεσα στους Τ17 και Τ19 δεν υπάρχει πλευρικό τοίχωμα. Η οροφή του θαλάμου ήταν κατεστραμμένη, γι' αυτό και η ανασκαφική έρευνα άρχισε από το πάνω τμήμα του. Η πλάκα που έφραζε την είσοδο του θαλάμου είναι από αμμουδερή πέτρα. Ο δρόμος του τάφου ήταν γεμάτος λίθους.

Στα ανατολικά της εισόδου του θαλάμου και στο δάπεδο βρέθηκαν τρεις χάλκινες περόνες και ελάχιστα όστρακα αγγείων. Κατά την έρευνα του δρόμου περισυνελέγησαν λίγα όστρακα αγγείων, δύο λαβές κυκλικού σχήματος, τρεις λεπίδες οψιανού και μερικά όστρακα αγγείων χονδροειδούς κατασκευής.

Τ20. Ο τάφος βρίσκεται νότια των τάφων 12 και 13 με προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,90, νότια πλευρά 2, ανατολική πλευρά 2,90, δυτική πλευρά 1,70 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με δύο αναβαθμούς (ύψος 0,20 και 0,25 μ.) και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,50, νότια πλευρά 1,60, δυτική πλευρά 1,10 μ. Η είσοδος του θαλάμου καλυπτόταν με σειρά από πέτρες. Τόσο ο δρόμος όσο και ο θάλαμος ήταν γεμάτος πέτρες. Περισυνελέγησαν ελάχιστα όστρακα αγγείων, καθώς και δύο λεπίδες οψιανού από το δρόμο. Κατά την έρευνα του θαλάμου δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Τ21. Ο τάφος βρίσκεται νότια του Τ8. Ο θάλαμος του τάφου δεν έχει εντοπιστεί. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 0,97, νότια πλευρά 0,85, ανατολική πλευρά 0,81, δυτική πλευρά 0,81 μ. Η βόρεια πλευρά του δρόμου έχει καταρρεύσει. Δεν βρέθηκε πλάκα. Παρατηρήθηκε ότι οι εργασίες λάξευσης του θαλάμου του τάφου διακόπηκαν, αν και είχε ανοιχθεί η είσοδός του, εξαιτίας του σκληρού πώρου, για αυτό ίσως δεν περιείχε κτερίσματα.

Τ22. Ο τάφος βρίσκεται βόρεια των τάφων 17 και 19 και έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,60, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,30 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,05, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 1,30, δυτική πλευρά 1,20 μ. Τμήμα της οροφής του θαλάμου έχει καταρρεύσει.

Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με πλάκα, η οποία βρέθηκε στη θέση της. Κατά την έρευνα του θαλάμου περισυνελέγησαν ένα ακέραιο αγγείο με τέσσερις εκφύσεις για λαβές (αριστερή πλευρά θαλάμου), καθώς και τρία αγγεία το ένα μέσα στο άλλο· πρόκειται για ένα τηγανόσχημο και μέσα σε αυτό δύο άλλα αγγεία. Το τηγανόσχημο φέρει εγχάρακτη διακόσμηση (Πίν. 80 α). Χαρακτηριστική είναι η ύπαρξη αρκετών οστών.

Τ23. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 15 και έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,80 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 1, δυτική πλευρά 0,70 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από δύο ακανόνιστες πλάκες (διαστ. 0,65× 0,95 μ. και 0,57×0,37 μ.) και τρεις σχιστολιθικές. Κατά την έρευνα του δρόμου περισυνελέγησαν δύο μόνον όστρακα αγγείων. Κατά την έρευνα του θαλάμου βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα αγγείων και ένα τμήμα λεπίδας οψιανού.

Τ24. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 20 και έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ο θάλαμος του τάφου είναι κυκλικός και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1, δυτική πλευρά 1,40 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από πλάκα από αμμουδερή πέτρα μεγάλων διαστάσεων, 0,80×1 μ. Το εσωτερικό του θαλάμου είναι γεμάτο χώμα. Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο περισυνελέγησαν λιγοστά χονδροειδή όστρακα αγγείων. Από το θάλαμο περισυνελέγησαν λιγοστά όστρακα αγγείου, δύο λεπίδες οψιανού, καθώς και ένα ακέραιο μικρογραφικό αγγείο.

Τ25. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 22 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,70, νότια πλευρά 1,40, ανατολική πλευρά 1,75, δυτική πλευρά 1,30 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με τρεις αναβαθμούς (ύψ. 0,20, 0,25, 0,30 μ.) και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1,40, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 0,90 μ. Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Το εσωτερικό του είναι γεμάτο χώμα το οποίο έχει αναμοχλευθεί. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρκετών οστών στο χώρο. Η έρευνα του τάφου άρχισε από το θάλαμο. Δεν βρέθηκε πλάκα στην είσοδο.

Στο θάλαμο βρέθηκαν ένα μόνωτο αγγείο που φέρει στο σώμα τρεις παράλληλες εγχαράξεις, μία πρόχους σε θραύσματα και ένα δίωτο αγγείο θραυσμένο, τρία σφονδύλια, δύο χάλκινες περόνες (η μία ακέραια, η άλλη θραυσμένη σε τέσσερα μέρη), καθώς και δύο αγγεία (;). Κοντά στα τελευταία βρέθηκε κανθαρόσχημο (;) αγγείο, ένα μαρμάρινο ειδώλιο (Πίν. 80 β) και ένα μικρογραφικό αγγείο. Στον τάφο βρέθηκαν επίσης ένα μεγάλο αγγείο ακέραιο με κλειστό λαιμό, που φέρει δύο εκφύσεις ως λαβές, τέσσερις μαρμάρινες φιάλες η μία μέσα στην άλλη (βρέθηκαν κατά χώραν στην αριστερή πλευρά του θαλάμου). Οι δύο από αυτές είναι ακέραιες και φέρουν τρεις μολύβδινους συνδέσμους η καθεμία. Κοντά στις τελευταίες βρέθηκε υψίποδο κύπελλο και όστρακα από τηγανόσχημο αγγείο. Όπως και τα δύο προηγούμενα αγγεία, βρέθηκαν κατά χώραν άλλα τέσσερα αγγεία, δύο ακέραια και δύο σχεδόν ακέραια. Τέλος, περισυνελέγησαν αρκετά θραύσματα αγγείων, καθώς και ακέραιες λεπίδες οψιανού.

Τ26. Ο τάφος βρίσκεται ανατολικά του τάφου 25 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα περίπου τετράγωνο και οι διαστάσεις του είναι: βόρεια πλευρά 1,45, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,80 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με έναν αναβαθμό (ύψ. 0,20 μ.) και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,20, νότια πλευρά 0,85, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,40 μ.

Τμήμα της οροφής του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Ο χώρος της κατεστραμμένης οροφής είχε γεμιστεί με λίθους. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο χώμα και πέτρες από την οροφή. Σε βάθος 1,60 μ. εμφανίστηκαν αναμοχλευμένα χώματα με χαλίκια και οστά. Η πλάκα είχε μετακινηθεί. Σώθηκε τμήμα της, διαστ. 0,67×0,57 μ. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε ανοιχθεί και είχε ξαναμπαζωθεί το τμήμα της οροφής που είχε καταρρεύσει.

Τα μοναδικά ευρήματα ήταν μια λεπίδα οψιανού (μήκ. 0,04 μ.), μία χάλκινη περόνη με πυραμιδόσχημη κεφαλή (μήκ. 0,088 μ.) και λιγοστά όστρακα αγγείων.

Τ27. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 26 και έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,20, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,40 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,55, νότια πλευρά 1,50, ανατολική πλευρά 1,20, δυτική πλευρά 1,60 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με τρεις αναβαθμούς λαξευμένους στο βράχο. Ο πρώτος έχει μήκος 0,80, πλάτος 0,21 και ύψος 0,40 μ. Ο δεύτερος αναβαθμός έχει μήκος 0,78, πλάτος 0,23 και ύψος 0,37 μ. Ο τρίτος αναβαθμός έχει μήκος 0,80, πλάτος 0,17 και ύψος 0,33 μ.

Ολόκληρη η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Μόνον ένα μικρό τμήμα της εισόδου του σώζεται στη νοτιοδυτική πλευρά, μήκ. 0,35 και πάχ. 0,25 μ. Το εσωτερικό του θαλάμου είναι γεμάτο χώμα και κομμάτια βράχου από την οροφή. Σε βάθος 1,96 μ. από την άνω επιφάνεια του βράχου επισημάνθηκε το δάπεδο του θαλάμου. Η πρόσβαση στο θάλαμο γινόταν με ένα σκαλοπάτι από αργούς πλακερούς λίθους, μήκ. 0,62, ύψ. 0,42, πλ. 0,30 μ. (Πίν. 80 γ).

Κτερίσματα (Πίν. 80 δ): Κατά την έρευνα του δρόμου περισυνελέγησαν ένα πήλινο σφονδύλι, μία χάλκινη περόνη κυκλικής διατομής από την οποία δεν σώζεται η κεφαλή, ένα λίθινο σφαιρίδιο και ένα πήλινο αντικείμενο κυλινδρικού σχήματος με ραβδώσεις στο μέσον.

Στο θάλαμο βρέθηκαν κατά μήκος της νότιας πλευράς, δύο μαρμάρινες φιάλες κατά χώραν, παρατακτικά τοποθετημένες και σε απόσταση 0,80 μ. από την είσοδο. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς σε απόσταση 1-1,56 μ. από την είσοδο βρέθηκαν παρατακτικά τοποθετημένα από Δ. προς Α. μία μικρή πήλινη φιάλη, δύο μεγάλες μαρμάρινες φιάλες τοποθετημένες η μία μέσα στην άλλη, μία μικρότερη μαρμάρινη φιάλη, ένα μικκύλο λίθινο δίωτο αγγείο και ένα δεύτερο μικκύλο πήλινο άωτο αγγείο. Σε άμεση επαφή με το βόρειο τοίχωμα και σε απόσταση 1,35 μ. από την είσοδο περισυνελέγησαν σε αποσπασματική κατάσταση θραύσματα από ακόσμητο τηγανόσχημο αγγείο, μία πήλινη φιάλη, δύο λεπίδες οψιανού, ένα χάλκινο έλασμα τριγωνικού σχήματος και μία χάλκινη περόνη χωρίς κεφαλή.

Τ28. Ο τάφος βρίσκεται ανατολικά του τάφου 27 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι περίπου κυκλικός με διαστάσεις 1,58×1,95 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 2, νότια πλευρά 2,10, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 0,60 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με δύο αναβαθμούς λαξευμένους στο φυσικό βράχο. Το ύψος του πρώτου είναι 0,25, ενώ το ύψος του δεύτερου 0,40 μ. Το εσωτερικό του θαλάμου είναι γεμάτο με χώμα και πέτρες στο πάνω μέρος του. Τμήμα των εσωτερικών τοιχωμάτων της οροφής έχει καταπέσει στο εσωτερικό του θαλάμου. Δεν επισημάνθηκαν ίχνη οστών. Κατά την έρευνα του δρόμου περισυνελέγησαν τρία όστρακα, δύο λεπίδες οψιανού και τμήμα λεπίδας.

Τ29. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 23 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και η οροφή του θολωτή. Οι διαστάσεις του είναι: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1,20, ανατολική πλευρά 1,40, δυτική πλευρά 1,20 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 0,90, νότια πλευρά 0,80, ανατολική πλευρά 0,80, δυτική πλευρά 0,75 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με έναν αναβαθμό, ύψ. 0,15 μ.

Μεγάλοι αργοί λίθοι που βρέθηκαν τόσο στην επίχωση του δρόμου, όσο και στο εσωτερικό του θαλάμου, πιθανώς έφραζαν την είσοδο του θαλάμου. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο με χώμα, πέτρες και κομμάτια βράχου από την οροφή. Στο δάπεδό του, που καλυπτόταν με στρώση από θαλασσινά όστρεα, επισημάνθηκαν μικρά οστά που πιθανώς ανήκουν σε πτηνό.

Κατά την έρευνα της επίχωσης του θαλάμου περισυνελέγησαν λεπίδες οψιανού, ένα λεπτό και μικρό επίμηκες χάλκινο στέλεχος και μερικά όστρακα που πιθανότατα να μην ανήκουν στο σύνολο του τάφου. Σε άμεση επαφή με το νότιο τοίχωμα του θαλάμου και σε απόσταση 0,95 μ. από την είσοδο βρέθηκε οπισθότμητη πρόχους (Πίν. 81 α), ενώ σε άμεση επαφή με το ανατολικό τοίχωμα και σε απόσταση 0,30 μ. από τη βόρεια πλευρά περισυνελέγη άωτο σφαιρικού σχήματος αγγείο με τρεις μαστοειδείς αποφύσεις στο σώμα. Στο επίπεδο του δαπέδου βρέθηκαν επίσης δύο πήλινα σφονδύλια και το στέλεχος χάλκινης περόνης χωρίς την κεφαλή. Κατά το κοσκίνισμα των χωμάτων του τάφου περισυνελέγησαν όστρακα αγγείου με έκφυση (πώμα;), τέσσερις λεπίδες, μία φολίδα, ένα απολέπισμα πυρήνα οψιανού και μία χάλκινη περόνη με πρισματική κεφαλή ελλιπής κατά το άκρο του στελέχους.

Τ30. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 29 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 1,30, δυτική πλευρά 0,90 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι βραχύς τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 0,80, νότια πλευρά 0,85, ανατολική πλευρά 0,80, δυτική πλευρά 0,65 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με έναν αναβαθμό στη δυτική και στενότερη πλευρά του. Η οροφή του θαλάμου είναι επικλινής. Από το χώρο του θαλάμου περισυνελέγησαν λιγοστά οστά, ανάμεσά τους και ένα δόντι ζώου.

Κοντά στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου βρέθηκε μαρμάρινη πυξίδα με πώμα, η οποία έχει αμφικωνικό σχήμα και δύο διπλές λαβές με κάθετες οπές ανάρτησης. Το πώμα είναι επίπεδο και φέρει πέντε διαμπερείς οπές ανάρτησης. Βρέθηκε σε απόσταση 0,50 μ. από το ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου και 0,13 μ. από το βόρειο τοίχωμα. Δυτικά και σχεδόν σε επαφή με την πυξίδα βρέθηκε μικρό τηγανόσχημο αγγείο (Πίν. 81 β), το οποίο στην επιφάνεια της βάσης του φέρει εγχάρακτη διακόσμηση από εμπίεστα τρίγωνα και σπείρες, οργανωμένη σε διάταξη πέντε ομόκεντρων ζωνών. Μία σπείρα κοσμεί το κέντρο. Το σκεύος βρέθηκε σε απόσταση 0,60 μ. από το ανατολικό τοίχωμα και 0,04 μ. από το βόρειο. Επίσης, από το χώρο του θαλάμου περισυνελέγησαν πέντε λεπίδες οψια-

νού, τρία προϊόντα απόκρουσης πυρήνα και λιγοστά όστρακα μέσα από τα τοιχώματα της επίχωσης. Πρόκειται για όστρακα από λαβές και στελέχη αγγείων, καθώς και από τοιχώματα χονδροειδών αγγείων.

Τ31. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 30 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος χωρίς αναβαθμό και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,05, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 0,70, δυτική πλευρά 0,80 μ. Ο βράχος στον οποίο έχει σκαφτεί ο δρόμος είναι σαθρός. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με ακανόνιστους λίθους (ξερολιθιά). Στο εσωτερικό του θαλάμου το χώμα ήταν ελάχιστο. Επίσης ελάχιστα ήταν και τα υπολείμματα οστών.

Κατά την έρευνα του θαλάμου περισυνελέγησαν τα παρακάτω ευρήματα: πώμα κυλινδρικής πυξίδας με κωνική κορυφή. Το αγγείο φέρει εγχάρακτη διακόσμηση, την οποία χαρακτηρίζει το λευκό χρώμα στις εγχαράξεις. Βρέθηκε σε απόσταση 0,13 μ. από το ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου και 0,40 μ. από το βόρειο. Το αγγείο βρέθηκε ανεστραμμένο και περί τα 0,10 μ. από το δάπεδο του θαλάμου. Κάτω από το προηγούμενο κτέρισμα επισημάνθηκε σαθρό μικρό αγγείο ελλειψοειδούς διατομής με αποφύσεις ή γλωσσοειδείς λαβές στα τοιχώματα. Στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου βρέθηκε ραμφόστομη πρόχους, πεσμένη προς Ν., σε απόσταση 0,10 μ. από το ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου. Κοντά στην είσοδο περισυνελέγησαν τρία όστρακα αγγείου.

Τ32. Ο τάφος βρίσκεται νότια των τάφων 30 και 31 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,70, νότια πλευρά 1,40, ανατολική πλευρά 1,90, δυτική πλευρά 1,30 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 1, δυτική πλευρά 0,80 μ. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με αργούς λίθους (ξερολιθιά). Το εσωτερικό του δρόμου ήταν γεμάτο από χώμα ανάμικτο με μικρές πέτρες. Δεν επισημάνθηκαν οστά.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο βρέθηκαν τρεις λαβές. Κατά την αφαίρεση της επίχωσης του θαλάμου περισυνελέγη τμήμα μόνωτου κυπέλλου. Βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία. Από το γέμισμα του θαλάμου περισυνελέγη μία λεπίδα οψιανού.

Τ33. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 32 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος έχει σχήμα πεταλοειδές και μέγιστες διαστάσεις 1,50×1,60 μ. Η πρόσβαση σε αυτόν γινόταν με έναν αναβαθμό, μήκ. 0,90 και πλ. 0,40 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι μακρύς τραπεζιόσχημος με δύο αναβαθμούς και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,40, ανατολική πλευρά 1,20, δυτική πλευρά 0,65 μ. Ο πρώτος αναβαθμός έχει ύψος 0,68, πλάτος 0,17 και μήκος 0,70 μ. Ο δεύτερος αναβαθμός έχει ύψος 0,10, πλάτος 0,40 και μήκος 0,68 μ.

Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο με χώμα ανάμικτο με μικρά τμήματα από το βράχο, μέσα στον οποίο είναι λαξευμένος ο τάφος. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με αργούς λίθους (ξερολιθιά), οι οποίοι βρέθηκαν πεσμένοι μέσα στο θάλαμο. Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο περισυνελέγησαν αρκετά οστά.

Κατά την αρχή της έρευνας του θαλάμου περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα και επτά λεπίδες οψιανού. Στο επίπεδο του δαπέδου βρέθηκαν κατά χώραν δύο συστάδες αγγείων, η μία στη βορειοανατολική και η άλλη στη νοτιοδυτική γωνία του θαλάμου. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τέσσερα αγγεία, τα οποία βρέθηκαν θραυσμένα, ενώ στη δεύτερη ομάδα τρία αγγεία, από τα οποία το ένα είναι τηγανόσχημο σκεύος.

Τα αγγεία της πρώτης ομάδας έχουν σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας. Το ένα βρέθηκε σε άμεση επαφή με τη βορειοανατολική γωνία του θαλάμου και ένα άλλο σε απόσταση 0,35 από το βόρειο τοίχωμα και 1,05 μ. από την είσοδο του θαλάμου. Δύο αγγεία βρέθηκαν σε απόσταση 0,97 από την είσοδο και 0,12 και 0,33 μ. αντίστοιχα από το βόρειο τοίχωμα.

Από τα αγγεία της δεύτερης ομάδας, ένα βρέθηκε σε απόσταση 0,10 μ. από το νότιο τοίχωμα και 0,10 μ. από την είσοδο του θαλάμου, ενώ άλλο σε απόσταση 0,30 μ. από το νότιο τοίχωμα και 0,15 μ. από την είσοδο. Το τηγανόσχημο σκεύος βρέθηκε σε απόσταση 0,10 μ. από το νότιο τοίχωμα και 0,05 μ. από το δυτικό. Μέσα στο τηγανόσχημο βρέθηκε λεπίδα οψιανού.

Τ34. Ο τάφος βρίσκεται νότια του Τ33 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. με κλίση προς Ν. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου και διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1, δυτική 1,20 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι επιμήκης τραπεζιόσχημος, χωρίς αναβαθμό, με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,60, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,10, δυτική πλευρά 0,70 μ.

Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη από ακανόνιστους λίθους που βρέθηκαν ριγμένοι μέσα στο θάλαμο, το εσωτερικό του οποίου ήταν γεμάτο με χώμα ανάμικτο με κομμάτια βράχου. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε συληθεί και το περιεχόμενο του θαλάμου είχε διαταραχθεί και αναμοχλευθεί.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο περισυνελέγησαν ένα αγγείο σωζόμενο σε θραύσματα, το οποίο

είναι σφαιρικού σχήματος και φέρει στο σώμα τρεις μαστοειδείς αποφύσεις, καθώς και ένα χάλκινο δαχτυλίδι σωζόμενο κατά το ήμισυ.

Κατά το κοσκίνισμα των χωμάτων του τάφου βρέθηκαν δύο χρυσά δαχτυλίδια στον τύπο του ανοιχτού κρίκου με οξυκόρυφη απόληξη αντί σφενδόνης (Πίν. 81 γ).

Τ35. Ο τάφος αυτός βρίσκεται νότια του τάφου 34 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με τις εξής διαστάσεις: Α.-Δ.: 1,80 μ. και Β.-Ν.: 1,70 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,54, νότια πλευρά 1,65, ανατολική πλευρά 1,28, δυτική πλευρά 0,77 μ. Η οροφή του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Η είσοδός του ήταν φραγμένη με σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 0,87×0,50 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αρκετά οστά.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο περισυνελέγησαν τρεις λεπίδες οψιανού και όστρακα αγγείων. Ανάμεσα στα τελευταία ξεχωρίζουν τρία στελέχη υστεροελλαδικών υψίποδων κυλίκων, τα οποία βρέθηκαν θραυσμένα, καθώς και ένα ακέραιο δίωτο αγγείο σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας. Η εύρεση κυλίκων αποδεικνύει τη σύληση ή τη χρήση του τάφου και κατά την ΥΕ περίοδο. Στο επίπεδο του δαπέδου βρέθηκαν κατά χώραν δύο λίθινα αγγεία. Το ένα είναι μαρμάρινη φιάλη και βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του θαλάμου σε απόσταση 0,05 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 0,45 μ. από το ανατολικό. Το άλλο είναι κλειστό αγγείο με χαμηλό λαιμό κυλινδρικού σχήματος, το οποίο φέρει υπόλευκο επίχρισμα και διακοσμείται από κυματοειδείς ταινίες ερυθρού χρώματος. Βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του θαλάμου σε απόσταση 0,07 μ. από το βόρειο τοίχωμα και 0,40 μ. από το ανατολικό. Κατά την έρευνα του δρόμου περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα αγγείων.

Τ36. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά των τάφων Τ33 και Τ34 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,70, δυτική πλευρά 1,80 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με έναν αναβαθμό (διαστ. 0,15×1 μ.) και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 0,90, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 1,40, δυτική πλευρά 1,10 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του δρόμου βρίσκεται υποτυπώδης αναβαθμός με διαστάσεις 0,30×0,50 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 0,90×0,60 μ. Βρέθηκε και δεύτερη πλάκα στο εσωτερικό του θαλάμου (διαστ. 0,67×0,71 μ.), το οποίο ήταν γεμάτο με χώμα, πέτρες και κομμάτια βράχου από την οροφή. Η επίχωση του δρόμου περιείχε καθαρό χώμα ανάμικτο με πέτρες στο πάνω τμήμα της. Διαπιστώθηκε ότι ή είχε καταρρεύσει όλη η οροφή ή ο τάφος είχε ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί.

Κατά την έρευνα του θαλάμου περισυνελέγησαν λιγοστά όστρακα αγγείων που βρέθηκαν κοντά στην είσοδο, καθώς επίσης όστρακα από τηγανόσχημο αγγείο, τμήματα από δύο μαρμάρινες φιάλες, δύο εκ των οποίων φέρουν μολύβδινο σύνδεσμο, καθώς και μία λεπίδα οψιανού. Στο επίπεδο του δαπέδου και στη νοτιοανατολική πλευρά του βρέθηκε κατά χώραν ένα τηγανόσχημο αγγείο με υψηλό τοίχωμα χωρίς διακόσμηση.

Τ37. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 36 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,50, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,60, δυτική πλευρά 1,70 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος με έναν αναβαθμό (διαστ. 0,85×0,35 μ.) και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,50, νότια πλευρά 0,90, ανατολική πλευρά 1,45, δυτική πλευρά 1,45 μ. Τμήμα της οροφής του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 0,86×0,68 μ. Το δάπεδο του θαλάμου ήταν στρωμένο με θαλασσινά όστρεα.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο περισυνελέγησαν λιγοστά όστρακα αγγείου. Κατά την έρευνα του θαλάμου επισημάνθηκαν αρχικά όστρακα ανοιχτού αγγείου, ένα από τα οποία φέρει λαβή, ένα πήλινο σφονδύλι, τρεις χάλκινες περόνες, τρία χάλκινα βραχιόλια, τέσσερις λεπίδες οψιανού, καθώς και μικρογραφικό μαρμάρινο φιαλίδιο, ύψ. 0,02 μ. Στο επίπεδο του δαπέδου βρέθηκε ραμφόστομη πρόχους (Α1) στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου, σε απόσταση 0,20 μ. από το δυτικό τοίχωμα και 0,30 μ. από το βόρειο.

Τ38. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 37 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,40, δυτική πλευρά 1,40 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι σχεδόν τριγωνικός με δύο υποτυπώδεις αναβαθμούς (διαστ. 0,20×0,17 και 0,60×0,20 μ.) και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,25, νότια πλευρά 0,30, ανατολική πλευρά 0,70 μ. Τμήμα της οροφής του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο από χώμα και πέτρες προερχόμενες από την οροφή. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 0,60×0,83 μ. Το δάπεδο του θαλάμου ήταν στρωμένο με θαλασσινά όστρεα.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο περισυνελέγησαν ένα πήλινο σφονδύλι, καθώς και χάλκινη περόνη. Στο επίπεδο του δαπέδου βρέθηκε ανοιχτό αγγείο θραυσμένο, καθώς και αγγείο με σφαιρική κοιλιά, κυλινδρικό λαιμό και χείλη που κλίνουν προς τα έξω.

Τ39. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 38 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου και διαστάσεις: βόρεια πλευρά

1,60, νότια πλευρά 1,30, δυτική πλευρά 1,10 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 0,95, νότια πλευρά 0,60, ανατολική πλευρά 1,10, δυτική πλευρά 1,90 μ. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε συληθεί και ξαναμπαζωθεί. Τα μοναδικά κτερίσματα βρέθηκαν κατά την αφαίρεση της επίχωσης του δρόμου· πρόκειται για ελάχιστα όστρακα από τηγανόσχημο σκεύος.

Τ40. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 39 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. με ελαφρά κλίση προς Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1,50, ανατολική πλευρά 1,40, δυτική πλευρά 1,40 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι βραχύς, τραπεζιόσχημος και κατωφερικός χωρίς αναβαθμούς με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,44, νότια πλευρά 1,68, ανατολική πλευρά 1,57, δυτική πλευρά 1,62 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με δύο ασβεστολιθικές πλάκες. Στη βόρεια πλευρά του θαλάμου σχηματίζεται άνοιγμα που επικοινωνεί με το δρόμο του Τ39. Στο εσωτερικό του θαλάμου επισημάνθηκαν οστά.

Σε επίπεδο ψηλότερα από το δάπεδο και κοντά στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου περισυνελέγησαν ένα σφαιρικό αγγείο με τέσσερις μαστοειδείς αποφύσεις, μία λεπίδα οψιανού και δύο πήλινα σφονδύλια κωνικού και κυκλικού σχήματος αντίστοιχα. Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο περισυνελέγησαν όστρακα από χονδρόκοκκο πηλό.

Τ41. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 25 και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου και διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,60, νότια πλευρά 1,70, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,75 μ. Ο δρόμος έχει σχήμα τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,60, νότια πλευρά 1,70, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 0,75 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν από τρεις αναβαθμούς, λαξευμένους στο βράχο.

Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με πλάκα, διαστ. 0,65×0,86 μ., η οποία βρισκόταν στη θέση της. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο με χώμα και πέτρες, γεγονός που οφείλεται στο ότι έχει καταρρεύσει ολόκληρη η οροφή. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος έχει ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί. Επισημάνθηκε η ύπαρξη οστών στη βόρεια και νότια πλευρά του θαλάμου. Στο επίπεδο του δαπέδου του θαλάμου και στη βορειοδυτική πλευρά του βρέθηκε ομάδα τριών μικρογραφικών αγγείων σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας, από τα οποία το ένα είναι ακέραιο και τα άλλα δύο θραυσμένα. Δεύτερη ομάδα αγγείων βρέθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του θαλάμου: πρόκειται για ένα πώμα πυξίδας (Πίν. 81 δ), του οποίου η επιφάνεια της βάσης φέρει εγχάρακτη διακόσμηση (ομάδα ομόκεντρων κύκλων), μία φιάλη θραυσμένη, μέσα στην οποία υπήρχε μικρογραφικό αγγείο σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας με κυλινδρικό λαιμό, μία μικρογραφική πυξίδα με τροπιδωτό σώμα χωρίς πώμα, καθώς και μία μικρογραφική πυξίδα θραυσμένη. Ανάμεσα στα αγγεία της παραπάνω ομάδας χαρακτηριστικό είναι ένα ανοιχτό αγγείο σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας, ύψ. 0,19 μ.

Κατά την αφαίρεση της επίχωσης του δρόμου περισυνελέγησαν όστρακα από χονδρόκοκκο πηλό. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν όστρακα από τηγανόσχημο αγγείο.

Τ42. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 41 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,80, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,70, δυτική πλευρά 1,70 μ. Ο δρόμος έχει σχήμα ορθογωνίου με διαστάσεις: ανατολική και δυτική πλευρά 1,70, βόρεια και νότια πλευρά 2,10 μ. Ο δρόμος σχηματίζει έναν αναβαθμό, διαστ. 0,40×0,50 μ. Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Το εσωτερικό του είναι γεμάτο χώμα, το οποίο έχει αναμοχλευθεί. Η είσοδός του φραζόταν με πλάκα, διαστ. 0,74×0,54 μ.

Κατά την αφαίρεση της επίχωσης του θαλάμου περισυνελέγησαν ένα χάλκινο ψέλιο, ένα καμπύλο χάλκινο στέλεχος, ένα χάλκινο δαχτυλίδι και δύο κλειστά αγγεία από εύθρυπτο πηλό, που σώζονται εξαιρετικά αποσπασματικά. Κατά τον καθαρισμό του δαπέδου του θαλάμου περισυνελέγη χάλκινη περόνη κυλινδρικής διατομής με σφαιρική κεφαλή.

Τ43. Ο τάφος βρίσκεται βόρεια του τάφου 35 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια και νότια πλευρά 1,45, ανατολική πλευρά 1,75, δυτική πλευρά 1,25 μ.

Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος έχει ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί. Το εσωτερικό του θαλάμου έχει αναμοχλευθεί. Κατά την αφαίρεση της επίχωσης του θαλάμου περισυνελέγησαν όστρακα από ανοιχτό αγγείο. Κατά τον καθαρισμό του δαπέδου του θαλάμου βρέθηκαν τηγανόσχημο αγγείο θραυσμένο, αγγείο κυλινδρικού σχήματος, μικρογραφικό αγγείο με σφαιρική κοιλιά και πηνιόσχημες λαβές, όστρακα οστέινης χρωματοθήκης, τα οποία φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση, τμήμα χάλκινου ελάσματος, καθώς και δύο λεπίδες οψιανού. Επίσης περισυνελέγησαν οστά και ανάμεσά τους τμήματα κρανίου. Στο ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου βρέθηκε τηγανόσχημο αγγείο σε όρθια και όχι οριζόντια θέση.

Τ44. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 35 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα τραπεζοειδές, ακανόνιστο, με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,25, νότια πλευρά 1,20, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,50 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα σχεδόν τετράγωνο με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,30, νότια πλευρά 1,25, ανατολική πλευρά 1,25, δυτική πλευρά 1,20 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με δύο αναβαθμούς σκαμ-

μένους στο βράχο. Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Ο τάφος είχε ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από πλάκα (διαστ. 0,58×0,80 μ.) Επισημάνθηκαν οστά, ανάμεσα στα οποία τμήματα σιαγόνας, ένα από τα οποία έφερε οδόντες. Κατά την αφαίρεση του χώματος περισυνελέγησαν τηγανόσχημο αγγείο θραυσμένο σε ένα τμήμα του, το οποίο βρέθηκε στο ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου σε όρθια και όχι οριζόντια θέση και μαρμάρινη φιάλη, που βρέθηκε επίσης σε όρθια θέση.

Τ45. Ο τάφος βρίσκεται νότια των τάφων 37 και 38 και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,80, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,35, δυτική πλευρά 1,35 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,40, ανατολική πλευρά 0,95, δυτική πλευρά 1,20 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με δύο αναβαθμούς σκαμμένους στο βράχο. Ο πρώτος έχει ύψος 0,24 και ο δεύτερος 0,65 μ. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί.

Κατά την αφαίρεση της επίχωσης από το δρόμο περισυνελέγησαν τηγανόσχημο αγγείο θραυσμένο, το οποίο έφερε σπειροειδή διακόσμηση, μαρμάρινη λαβή αγγείου και όστρακα αγγείου. Κατά την αφαίρεση της επίχωσης του θαλάμου περισυνελέγησαν όστρακα από πρόχου. Στο μεγαλύτερο τμήμα του θαλάμου και κυρίως στο βορειοδυτικό τμήμα του επισημάνθηκαν σειρές από πλακοειδείς πέτρες. Ανάμεσα σε δύο από τις τελευταίες βρέθηκαν σφηνωμένα δύο αγγεία. Το ένα, που είναι θραυσμένο στο ένα τμήμα του, έχει κυλινδρικό λαιμό και σώμα σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας με πηνιόσχημες λαβές. Το άλλο είναι ακέραιο ανοιχτό αγγείο με σφαιρική κοιλιά.

Στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου βρέθηκε εύθραυστη φιάλη. Κοντά στο αγγείο αυτό και σε ύψος 0,33 μ. από το δάπεδο του θαλάμου βρέθηκε ομάδα τριών λίθινων αγγείων που ήταν τοποθετημένα σε παρατακτική διάταξη πάνω σε πλακοειδή πέτρα. Το ένα είναι θραυσμένο ανοιχτό αγγείο με σώμα σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας, το άλλο ακέραιο ανοιχτό με δύο μαστοειδείς αποφύσεις. Ανάμεσα στα δύο, όχι όμως στο ίδιο ύψος με αυτά, βρέθηκε άλλο αγγείο επίσης θραυσμένο. Ακριβώς μπροστά από αυτό βρέθηκε αγγείο θραυσμένο. Κάτω από την πέτρα, όπου βρέθηκαν κατά παράταξη τα τρία πρώτα αγγεία, βρέθηκε φιάλη. Στο δυτικό τοίχωμα του θαλάμου και σε ύψος 1,15 μ. από το δάπεδο βρέθηκε τηγανόσχημο αγγείο.

Τ46. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 45 και σε άμεση επαφή με αυτόν· το δυτικό τοίχωμα του θαλάμου του τάφου 45 χωρίζεται από το ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου του τάφου 46 με τοίχο από πέτρες. Ο δρόμος του τάφου δεν έχει ερευνηθεί. Οι διαστάσεις του θαλάμου του τάφου είναι αδιακρίβωτες γιατί έχει καταστραφεί. Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Η επίχωσή του αποτελείται από πώρο και λίθους. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το θάλαμο περισυνελέγησαν όστρακα αγγείου, βάση ανοιχτού αγγείου και οστά. Στο ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου και σε ψηλότερο επίπεδο από εκείνο του δαπέδου του θαλάμου βρέθηκαν δύο ομάδες αγγείων πάνω σε βάθρο σκαμμένο στο βράχο. Η πρώτη ομάδα βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά του θαλάμου και περιλαμβάνει δύο αγγεία. Το ένα είναι μαρμάρινη φιάλη, το δεύτερο είναι μικρογραφικό αγγείο με σώμα σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας. Η δεύτερη ομάδα βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του θαλάμου και περιλαμβάνει αγγεία, τα οποία βρέθηκαν σε άμεση επαφή το ένα με το άλλο, σε αντίθεση με τα αγγεία της πρώτης ομάδας. Ένα τηγανόσχημο αγγείο, θραυσμένο, με σπειροειδή διακόσμηση βρέθηκε σε επίπεδο ψηλότερο από τα υπόλοιπα τέσσερα. Τα άλλα είναι ανοιχτό αγγείο, θραυσμένο, με σώμα σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας, φιάλη, η οποία στο εσωτερικό της είχε δεύτερη φιάλη μικρότερων διαστάσεων, και δύο ανοιχτά ακέραια αγγεία με σώμα σε σχήμα συμπιεσμένης σφαίρας. Επίσης περισυνελέγησαν οκτώ λεπίδες οψιανού.

Τ47. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 42 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 2,60, ανατολική πλευρά 2,05, δυτική πλευρά 2,05 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα τραπεζοειδές ακανόνιστο με έναν αναβαθμό (ύψ. 0,85 μ.) ενώ οι διαστάσεις του είναι οι εξής: βόρεια πλευρά 1,05, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1,50, δυτική πλευρά 1,50 μ. Η πρόσβαση από το δρόμο γινόταν με τρεις αναβαθμούς λαξευμένους στο φυσικό βράχο (ύψ. 0,40, 0,40, 0,45 μ. αντίστοιχα). Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει σε ένα μόνο τμήμα του. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 1,07×0,60 μ. Το εσωτερικό του θαλάμου είναι γεμάτο από ψιλό αμμώδες χώμα, πώρο και πέτρες από την οροφή. Ο δρόμος ήταν γεμάτος από ψιλό αμμώδες χώμα.

Κατά την έρευνα του θαλάμου περισυνελέγησαν όστρακα που ανήκουν σε πρόχου, τμήμα από κύπελλο με λαβή, μαρμάρινο πώμα από πυξίδα που φέρει τέσσερις οπές ανάρτησης, καθώς και όστρακα αγγείου.

Τ48. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 47 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζοειδής ακανόνιστος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,60, νότια πλευρά 1,35, ανατολική πλευρά 1,45, δυτική πλευρά 1,45 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα τρα-

πεζοειδές ακανόνιστο με έναν αναβαθμό (ύψ. 0,13 μ.) και διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1,60, δυτική πλευρά 1,60 μ. Η πρόσβαση στο δρόμο γινόταν με δύο αναβαθμούς που έχουν ύψος 0,98 και 0,40 μ. αντίστοιχα. Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει ως προς ένα τμήμα της. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από πλάκα που βρέθηκε πεσμένη στο εσωτερικό του θαλάμου, ο οποίος ήταν γεμάτος με χώμα και πέτρες από την οροφή. Αρκετά οστά βρέθηκαν διάσπαρτα σε όλο το χώρο του θαλάμου.

Στο ανατολικό τοίχωμά του βρέθηκαν τρία τηγανόσχημα αγγεία, τοποθετημένα σε όρθια θέση και σε παρατακτική διάταξη, σε απόσταση 0,15 μ. από το δάπεδο του θαλάμου και σε απόσταση 0,05 μ. το ένα από το άλλο. Τα δύο πρώτα είναι ακέραια, ενώ το τρίτο είναι θρυσμένο. Επίσης, στο ανατολικό τοίχωμα σε απόσταση 0,23 μ. από το δάπεδο βρέθηκε μαρμάρινη φιάλη. Ακόμη περισυνελέγησαν πέντε λεπίδες οψιανού, μία φολίδα οψιανού και όστρακα αγγείου.

Τ49. Ο τάφος βρίσκεται στα δυτικά του τάφου 48 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι σχεδόν τετράγωνος και έχει διαστάσεις 1×1,40 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με έναν αναβαθμό (ύψ. 0,37 μ.) με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,55, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 1,58, δυτική πλευρά 1,45 μ. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με σχιστολιθική πλάκα, η οποία βρέθηκε στο δάπεδο του θαλάμου (διαστ. 0,40×0,58 μ.). Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί.

Κατά την αφαίρεση του χώματος από το δρόμο περισυνελέγησαν όστρακα από την είσοδο του θαλάμου. Ανάμεσα στα τελευταία επισημάνθηκαν και όστρακα από τηγανόσχημο αγγείο.

Τ50. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 49 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,60, ανατολική πλευρά 1,70, δυτική πλευρά 1,20 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι σχεδόν τριγωνικού σχήματος με έναν αναβαθμό, ύψ. 0,15 μ. και έχει διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,20, νότια πλευρά 0,55, ανατολική πλευρά 1,40, δυτική πλευρά 1,40 μ.

Η οροφή του θαλάμου έχει καταρρεύσει. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν από σχιστολιθική πλάκα, διαστ. 0,85×0,63 μ. Το εσωτερικό του θαλάμου είναι γεμάτο με χώμα και πέτρες από την οροφή. Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος είχε ανοιχθεί και ξαναμπαζωθεί.

Στο θάλαμο βρέθηκαν δύο αγγεία πάνω σε πλακοειδή πέτρα, στο επίπεδο του δαπέδου στη βορειοδυτική γωνία του και σε απόσταση 1,20 μ. από τη δυτική πλευρά της εισόδου του θαλάμου. Το Α1 είναι δίωτο αμφοροειδές αγγείο με ταινιόσχημες λαβές, το Α2 είναι ραμφόστομη πρόχους θρυσμένη.

Τ51. Ο τάφος βρίσκεται νότια του τάφου 43 και έχει προσανατολισμό Δ.-Α. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,50, ανατολική πλευρά 1,40, δυτική πλευρά 1,20 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου και διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1,40, ανατολική πλευρά 1,30, δυτική πλευρά 0,98 μ. Η πρόσβαση από το δρόμο στο θάλαμο γινόταν με έναν αναβαθμό, ύψ. 0,60 μ. Η οροφή του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Δεν βρέθηκε πλάκα. Το άνοιγμα της εισόδου του θαλάμου έχει διατηρηθεί (διαστ. 0,95× 0,75 μ.). Διαπιστώθηκε ότι ο τάφος έχει ανοιχθεί και έχει ξαναμπαζωθεί για αυτό δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο με σκληρό χώμα. Ο δρόμος του τάφου βρίσκεται σε επαφή τόσο με το δρόμο του Τ54 στη δυτική του πλευρά, όσο και με το δρόμο του Τ53 στη βόρειά του πλευρά. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Τ52. Ο τάφος βρίσκεται βόρεια του τάφου 51 και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,70, νότια πλευρά 1,70, ανατολική πλευρά 1,90, δυτική πλευρά 1,60 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,27, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 1,15, δυτική πλευρά 0,90 μ. Η πρόσβαση από το δρόμο στο θάλαμο γινόταν με έναν αναβαθμό με ύψος από την πλευρά του θαλάμου 0,26 μ., ενώ από την πλευρά του δρόμου 0,13 μ. Η οροφή του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Το εσωτερικό του είναι γεμάτο χώμα και πέτρες που προέρχονται από την οροφή. Το άνοιγμα της εισόδου του θαλάμου έχει διατηρηθεί με διαστάσεις 0,37×0,78 μ. Ο δρόμος του τάφου βρίσκεται σε επαφή τόσο με το δρόμο του τάφου 53 στη νότια πλευρά του πρώτου τάφου, όσο και με το θάλαμο του τάφου 53 στη δυτική πλευρά του. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Τ53. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 52 και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. με ελαφρά κλίση προς Β. Ο θάλαμος έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,10, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 1,60, δυτική πλευρά 1,80 μ. Ο δρόμος του τάφου έχει καταστραφεί και προς τη βόρεια και προς τη δυτική πλευρά του. Η ανατολική πλευρά έχει μήκος 0,80, ενώ η νότια 0,90 μ. Στη νοτιοδυτική πλευρά του θαλάμου υπάρχει άνοιγμα (διαστ. 0,80×0,80 μ.), με το οποίο ο θάλαμος επικοινωνεί με το θάλαμο του τάφου 54. Η οροφή του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Δεν σώθηκε το άνοιγμα της εισόδου του θαλάμου. Δεν βρέθηκε καλυπτήρια πλάκα. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Τ54. Ο τάφος βρίσκεται δυτικά του τάφου 51 και έχει

προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου με διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,65, νότια πλευρά 1,35, ανατολική πλευρά 1,20, δυτική πλευρά 1,60 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι περίπου τετράγωνος με τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1, νότια πλευρά 1, ανατολική πλευρά 0,90, δυτική πλευρά 0,95 μ. Η πρόσβαση από το δρόμο στο θάλαμο γινόταν με έναν αναβαθμό κατασκευασμένο από πλακοειδείς πέτρες με ύψος 0,58 μ.

Η οροφή του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με καλυπτήρια πλάκα, διαστ. 0,59× 0,59 μ., η οποία βρίσκεται στη θέση της. Στα δεξιά και αριστερά της εισόδου του θαλάμου και σε άμεση επαφή με τη δεξιά και αριστερή πλευρά της πλάκας υπάρχουν σειρές από ακατέργαστες πέτρες. Η νότια πλευρά του θαλάμου ήταν χτισμένη με πλακοειδείς ακατέργαστες πέτρες. Ο θάλαμος του τάφου επικοινωνεί με άνοιγμα με το θάλαμο του τάφου 53 στη βορειοδυτική πλευρά του.

Κατά τον καθαρισμό του θαλάμου περισυνελέγησαν όστρακα, ένα από τα οποία φέρει διακόσμηση ανάγλυφης κυματοειδούς ταινίας, καθώς και λεπίδες οψιανού.

Τ55. Ο τάφος βρίσκεται στα δυτικά των τάφων 53 και 54 και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος είναι τραπεζιόσχημος και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1,40, νότια πλευρά 1,30, ανατολική πλευρά 1, δυτική πλευρά 1,45 μ. Ο δρόμος του τάφου είναι τραπεζιόσχημος και έχει τις εξής διαστάσεις: βόρεια πλευρά 1, νότια πλευρά 1,10, ανατολική πλευρά 0,80, δυτική πλευρά 0,90 μ. Η πρόσβαση στο θάλαμο γινόταν με έναν αναβαθμό, ύψ. 0,80 μ. Η είσοδος του θαλάμου ήταν φραγμένη με πλάκα, διαστ. 0,78×0,50 μ. Κατά την έρευνα του θαλάμου περισυνελέγησαν ένα τηγανόσχημο αγγείο που βρέθηκε σε οριζόντια θέση στη δυτική πλευρά του θαλάμου στο δάπεδο, καθώς και τέσσερις λεπίδες οψιανού.

Τ56. Ο τάφος βρίσκεται βόρεια του τάφου 53 και έχει προσανατολισμό Ν.-Β. Ο θάλαμος του τάφου έχει σχεδόν κυκλικό σχήμα με διαστάσεις 1,50×1,20 μ. Η βόρεια πλευρά του δρόμου του τάφου έχει καταστραφεί. Το σωζόμενο άνοιγμα έχει μήκος 1,10 μ. Η νότια πλευρά έχει μήκος 1,05, η δυτική 1, η ανατολική 0,80 μ. Η οροφή του τάφου είχε καταρρεύσει. Η είσοδος του θαλάμου φραζόταν με καλυπτήρια πλάκα, διαστ. 0,70×0,55 μ., η οποία βρέθηκε πεσμένη μέσα στο θάλαμο. Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν γεμάτο από αναμοχλευμένο χώμα και τμήματα βράχου από την οροφή. Το δάπεδο του θαλάμου καλυπτόταν με στρώση από θαλασσινά όστρεα. Δεν επισημάνθηκαν κτερίσματα.

Οι πιο πάνω τάφοι χρονολογούνται στην περίοδο μεταξύ της αρχής της ΠΕ/ΠΚ ΙΙ περιόδου (περίοδος Κέρου-Σύρου στις Κυκλάδες) και του τέλους της ΠΕ/ΠΚ ΙΙ-αρχής της ΠΕ ΙΙΙ (περίοδος Τροίας IV-Καστρί Κυκλάδων), λίγο πριν από την περίοδο Λευκαντί Ι. Είναι λαξευμένοι στο βράχο με δρόμο και θάλαμο που πολλές φορές είναι στρωμένος με βότσαλα και θύρα εισόδου που κλείνει με πέτρες ή πλάκα.

Στο τμήμα αυτό του νεκροταφείου βρέθηκε πλήθος τηγανόσχημων (Τ2, Τ5, Τ22, Τ30, Τ33, Τ34, Τ36, Τ39, Τ43, Τ44, Τ46, Τ48, Τ49, Τ55) μαζί με μαρμάρινα κυκλαδικά αγγεία (Τ27, Τ30, Τ36, Τ45, Τ46, Τ48) ή οστέινες χρωματοθήκες.

Τα τηγανόσχημα έχουν εγχάρακτη ή εμπίεστη διακόσμηση. Ενδιαφέρων είναι ο τρόπος που βρέθηκαν μέσα στον τάφο είτε σε οριζόντια θέση, με οστά ή οψιανό στο κοίλο τμήμα, στοιχείο βοηθητικό για την ερμηνεία της χρήσης τους, είτε κάθετα (όρθια) ακουμπισμένα στον τοίχο, γεγονός που ίσως έχει κάποια ειδική τελετουργική σημασία. Πάμπολλες όμως είναι και οι ραμφόστομες πρόχοι (Τ11, Τ3, Τ4, Τ5, Τ8, Τ15, Τ21, Τ25, Τ30, Τ31, Τ47, Τ50). Πολλές φορές οι πρόχοι βρίσκονται μαζί με τηγανόσχημα σκεύη (Τ5, Τ6, Τ25), στοιχείο άγνωστο μέχρι σήμερα, οστέινες χρωματοθήκες (Τ6, Τ43), ειδώλιο (Τ25) και μαρμάρινο αγγείο (Τ47). Γενικά οι τάφοι που βρέθηκαν πρόχοι ήταν πλουσιότατοι με πολλά χάλκινα αντικείμενα, όπως βραχιόλια, δαχτυλίδια, περόνες, σπάτουλες (Τ2, Τ10, Τ15, Τ21). Σε τάφο με τηγανόσχημα εξάλλου (Τ34) βρέθηκε ένα χάλκινο και δύο χρυσά δαχτυλίδια, παρόμοια των οποίων γνωρίζουμε από την ΠΕ ΙΙ περίοδο της Λήμνου (Πολιόχνη). Σε ορισμένους τάφους βρέθηκαν σφονδύλια (Τ8, Τ9, Τ37, Τ38, Τ40) μαζί με χάλκινα βραχιόλια, περόνες, δαχτυλίδια και χρυσό δαχτυλίδι (Τ8) και ίσως συνδέονται με γυναικείες ταφές, ενώ τα μικρογραφικά αγγεία του Τ41 ίσως συνδέονται με παιδικές ταφές.

Τα λίθινα αγγεία (Τ45, Τ46 κ.ά.) είναι εξίσου πολλά, ενώ τα χάλκινα αντικείμενα, τα ψέλια, οι περόνες, τα δαχτυλίδια (Τ19, Τ26, Τ27, Τ29, Τ37, Τ38, Τ40, Τ42, Τ43) έχουν ιδιαίτερο τυπολογικό ενδιαφέρον.

Τα πλούσια αυτά ευρήματα υποδηλώνουν τον πλούτο των κατόχων τους που ίσως ήταν ναυτικοί ή έμποροι. Τρεις μόνο τάφοι ήταν κενοτάφια. Τα λείψανα μικρών ή μεγάλων ζώων επιβεβαιώνουν την άποψη της τέλεσης νεκρόδειπνων πάνω ή έξω από τον τάφο και οι χρωματοθήκες ενισχύουν την υπόθεση της βαφής των νεκρών πριν τον ενταφιασμό. Πρέπει να επισημανθεί ιδιαίτερα ότι ένας από τους τάφους (Τ35) χρησιμοποιήθηκε στα μυκηναϊκά χρόνια εφόσον βρέθηκαν κύλικες.

Ερέτρια

Διασταύρωση του δρόμου προς οικισμό Ζ΄ Μαλακώντα με τον αγροτικό δρόμο προς Τούμπα

Στο χώρο αυτό αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού σκέλους του αρχαίου τείχους, μήκ. 12,70, πλ. 2,70 και ύψ.

0,50-0,70 μ., το οποίο εδράζεται απευθείας στο φυσικό βράχο. Μεγάλο τμήμα του αρχαίου τείχους στο σημείο αυτό καταστράφηκε κατά την τοποθέτηση σύγχρονου τσιμεντοσωλήνα ύδρευσης, ο οποίος σύμφωνα με μαρτυρίες των περιοίκων τοποθετήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

Η τοιχοποιία είναι αρκετά πρόχειρη (αργολιθοδομή). Ανατολικά του τείχους αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου οικοδομήματος επιμελημένης τοιχοποιίας, μήκ. 17,50 και μεγ. αποκαλ. πλ. 6,50 μ., το οποίο διατηρείται σε ύψος 1 μ. περίπου και συνδέεται με το τείχος μέσω τοιχαρίου, μήκ. 2,30 μ.

Η πρόχειρη εξέταση της κεραμικής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το οικοδόμημα ανήκει στον 4ο αι. π.Χ., ενώ το τμήμα του τείχους – η χρονολόγηση του οποίου είναι ιδιαίτερα προβληματική λόγω της ελάχιστης κεραμικής – στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Την ανασκαφή παρακολούθησε η επιμελήτρια Α. Ψάλτη.

Οικόπεδο Αν. Ψωμά

Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας στο παραπάνω οικόπεδο, στη θέση Αμπελώνες, η οποία διενεργήθηκε μετά από αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα του χειριστή σκαπτικών μηχανημάτων Δημ. Ι. Γουρνή, αποκαλύφθηκε τμήμα εκτεταμένου νεκροταφείου του 4ου αι. π.Χ., αποτελούμενο από 36 ταφές. Οι τάφοι ήταν στο μεγαλύτερο μέρος κατεστραμμένοι λόγω ευρείας σύλησης της θέσης και λόγω της βαθιάς άροσης. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η καταστροφή που προκλήθηκε από τον Δημ. Γουρνή, στο βαθμό που μπορέσαμε να διαπιστώσουμε.

Οι τάφοι χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: α) κιβωτιόσχημοι από πήλινες πλίνθους, β) κεραμοσκεπείς και γ) λάκκοι/πυρές. Ο προσανατολισμός τους είναι από Α. προς Δ., ορισμένοι όμως, προφανώς για την εξοικονόμηση χώρου, είναι από Β. προς Ν. Όπως αναφέρθηκε, οι τάφοι στο μεγαλύτερο τμήμα ήταν κατεστραμμένοι και για το λόγο αυτό η κατάσταση των ευρημάτων ήταν ιδιαίτερα αποσπασματική. Τα κτερίσματα των τάφων ήταν κυρίως μελαμβαφή ληκύθια και πινάκια, ενώ βρέθηκαν και ορισμένα μεταλλικά αντικείμενα σε μη καλή κατάσταση διατήρησης. Από τα ευρήματα αναφέρεται επίσης πήλινο σύμπλεγμα δύο ενδεδυμένων μορφών και ερυθρόμορφος κρατήρας με παράσταση ερωτιδέως.

Το οικόπεδο εξαντλήθηκε ανασκαφικά, είναι όμως σαφές ότι το νεκροταφείο εκτείνεται προς Α. και Δ.

Οικόπεδο Χρ. Βουρή (Ο.Τ. 648) (Πίν. 81 ε)

Κατά την ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε από 9-10-95 έως και 20-11-95 στο παραπάνω οικόπεδο επί της οδού Ηγελόχου Ταραντίνου αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου και μέρος οικοδομήματος του 4ου αι. π.Χ. (Σχέδ. 2), σύμφωνα με μια πρώτη εξέταση της κεραμικής.

Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε δρόμος, πλ. 3,50 και μεγ. σωζ. μήκ. 6 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος είναι παράλληλος με τη σύγχρονη οδό Ηγελόχου Ταραντίνου και διέρχεται των όμορων οικοπέδων.

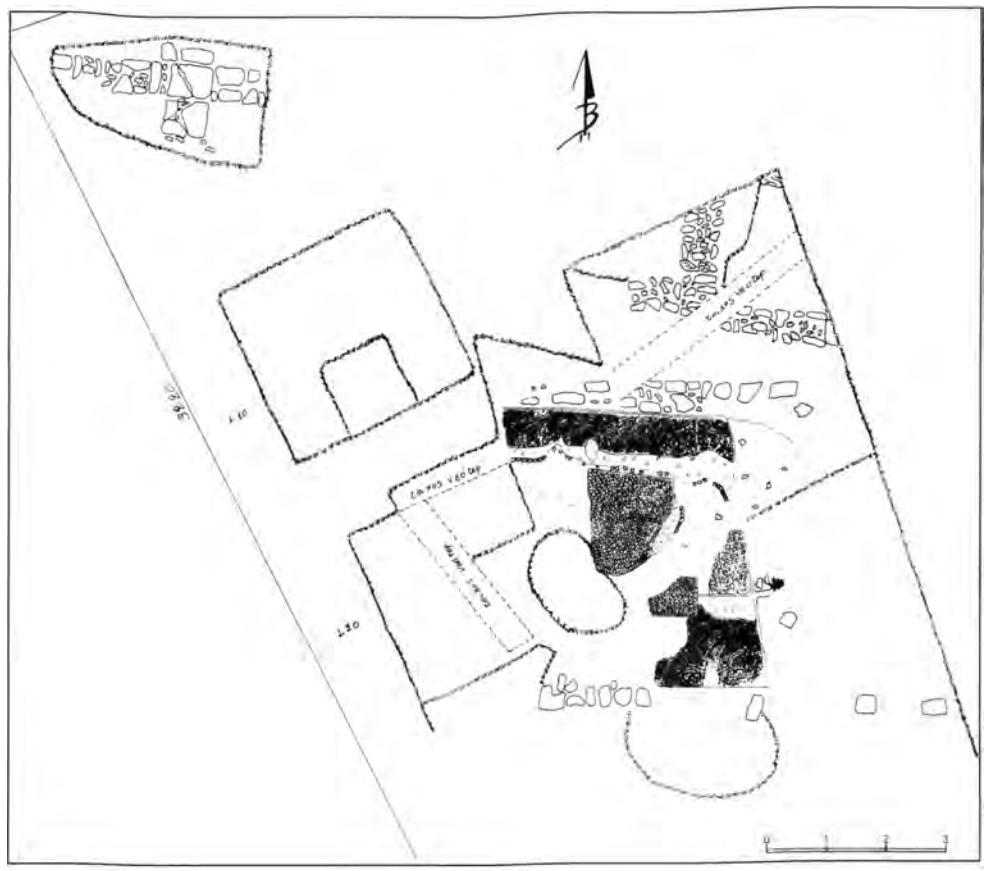
Ο Τ1 (νότιο ανάλημμα) αποτελείται από ασβεστολιθικούς κυβόλιθους ίσως σε β΄ χρήση, μεγ. σωζ. μήκ. 6 και πλ. 0,90 μ. Εντοπίστηκε σε βάθος 0,10 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα. Κάθετα με τον Τ1 εντοπίστηκε στο ίδιο βάθος ο Τ3, μήκ. 1,80 και πλ. 0,50 μ., ο οποίος συνεχίζεται κάτω από τη σύγχρονη οδό. Ο Τ3 έχει προσανατολισμό Β.-Ν. και η τοιχοποιία του ομοιάζει με του Τ1. Ο Τ2 (βόρειο ανάλημμα) εντοπίστηκε σε βάθος 0,30 μ., έχει διαστάσεις 4,30×0,70 μ. και σχηματίζει προς Β. με τους Τ4 (2,80×0,70 μ.) και Τ5 (2,60×0,70 μ.) ορθογώνιο χώρο, πλ. 2 μ.

Οι Τ2, 4, 5 αποτελούνται από αργούς λίθους που συνδέονται με λασπόχωμα, έχουν μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,60 μ. και εδράζονται σε υποθεμελίωση μίας σειράς αργών λίθων που εξέχει 0,20 μ. περίπου από την παρειά των τοίχων. Στην ανατολική παρειά του Τ4 σχηματίζεται εσοχή, διαστ. 0,35×0,38 μ. Σε απόσταση 1,50 μ. βόρεια του Τ5 αποκαλύφθηκε ο Τ6, διαστ. 2×0,70 μ., ο οποίος είναι παράλληλος με τον Τ5 και όμοιας τοιχοποιίας με τους Τ2, 4 και 5.

Παρά το γεγονός ότι το οικόπεδο είναι ιδιαίτερα μικρό απέδωσε μεγάλη ποσότητα κεραμικής του 4ου αι. π.Χ. και τα εξής ευρήματα: κεφαλή πήλινου γυναικείου ειδωλίου, πήλινο φαλλό, δύο μολύβδινα βάρη, δύο χάλκινα νομίσματα, μολύβδινα ελάσματα, θραύσμα μαρμάρινης λεκάνης, χάλκινο φιαλίδιο, τμήμα πήλινου ειδωλίου ζώου γεωμετρικών χρόνων και σιδερένιο έλασμα, ίσως δαχτυλίδι.

Έργα ΟΤΕ

Το έργο του ΟΤΕ στην Ερέτρια άρχισε στις 22-10-96. Το έργο ξεκίνησε στο δυτικό τμήμα της πόλης, στα δυτικά της οδού Ίσιδος και παράλληλα με την περιφερειακή οδό που οδηγεί από την Ερέτρια στην Χαλκίδα, στους καθέτους και παράλληλους με αυτή δρόμους προς Β. δηλαδή στις περιοχές Πλακάκια και Μαλακώντα. Τα μοναδικά ευρήματα, πέρα από μεμονωμένες ομάδες κεραμικής, ήταν κεραμοσκεπείς τάφοι που βρέθηκαν στα βόρεια της περιφερειακής οδού και στις παρυφές των λόφων. Βόρεια της περιφερειακής οδού βρέθηκε συστάδα επτά κεραμοσκεπών τάφων (Τάφρος Ι). Οι τάφοι βρίσκονται σε μικρή απόσταση μεταξύ τους, έχουν κατεύθυνση Α.-Δ., είναι ακτέριστοι και αμελώς κατασκευασμένοι, εκτός από τους τάφους 2 και 6 που ήταν κτερισμένοι με οινο-

Σχέδ. 2. Ερέτρια. Οικόπεδο Χρ. Βουρή. Κάτοψη της ανασκαφής.

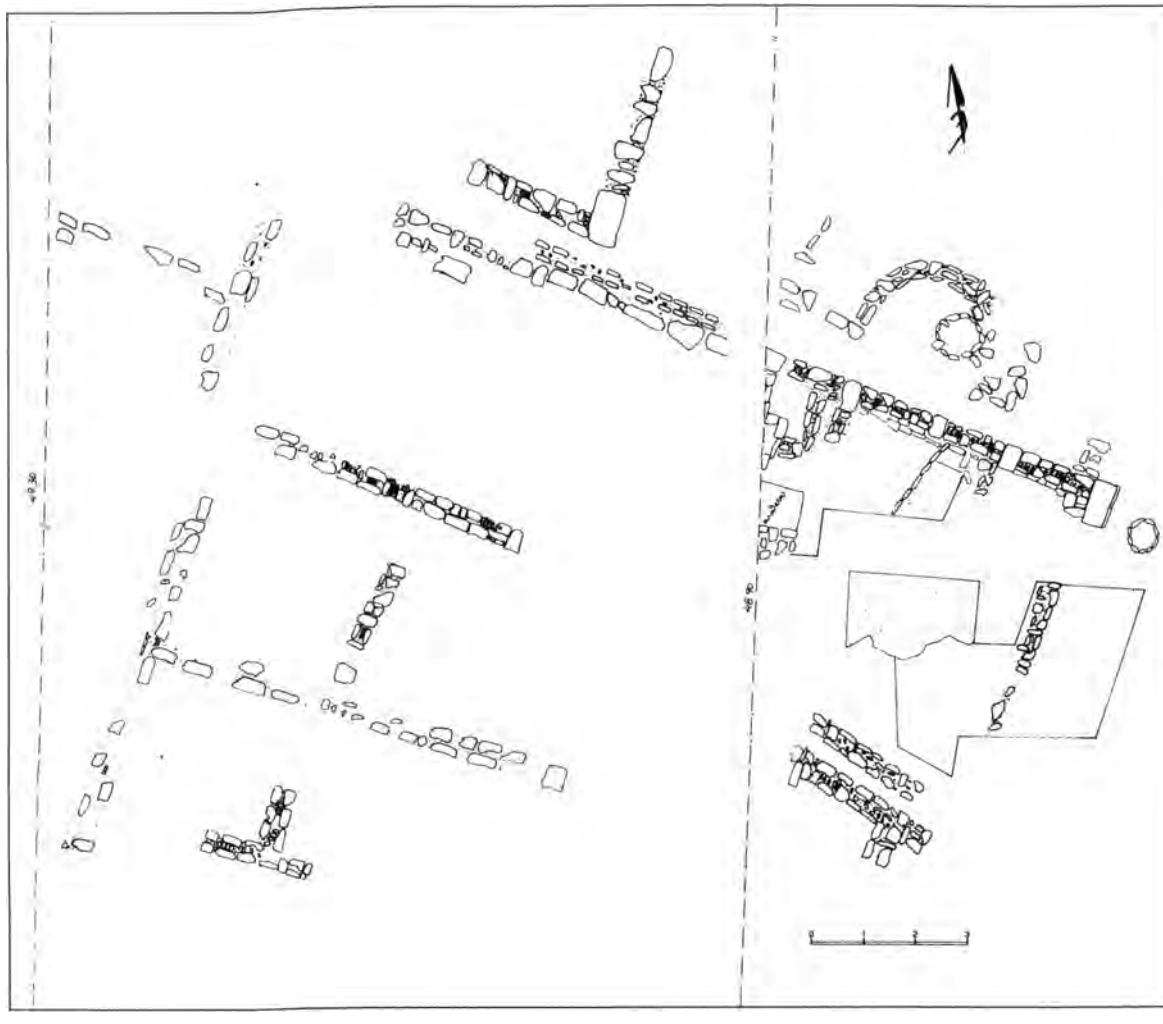
χόη· το δάπεδο ήταν από αμμοκονίαμα. Απέναντι από το ξενοδοχείο Ληλάντια στη βόρεια πλευρά της περιφερειακής οδού Ερέτριας-Χαλκίδας και μέσα σε χωράφι όπου συνελέγη άφθονη κεραμική της ελληνιστικής περιόδου, αναφέρθηκε από χωρικό και η εύρεση μαρμάρινης στήλης. Πρόκειται για επιτύμβια στήλη με αετωματική απόληξη και ανθεμωτά ακρωτήρια, που δεν σώζει όμως επιγραφή (Τάφρος Χ).

Σε απόσταση 0,5 χλμ. περίπου από το νεκροταφείο, στον οικισμό Πλακάκια, στους πρόποδες του λόφου, βρέθηκε ομάδα τάφων αποτελούμενη από δύο τάφους κεραμοσκεπείς με κατεύθυνση Α.-Δ., εκ των οποίων ο Τάφος 1 ήταν επιμελώς κατασκευασμένος με επίπεδες κεράμους ως δάπεδο και κτερισμένος με μελαμβαφή λήκυθο. Στα ανατολικά των κεραμοσκεπών τάφων βρέθηκαν δύο πήλινοι λέβητες, διευθετημένοι Α.-Δ., με τα στόμιά τους να εφαρμόζουν, χρησιμεύοντας πιθανότατα ως θήκη για ενταφιασμό νηπίου (εγχυτρισμός), δεν βρέθηκαν όμως ίχνη οστών, αλλά ούτε και τέφρας, ώστε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για καύση (Τάφρος XXXIII). Στην ίδια περιοχή, 300 μ. περίπου βορειοδυτικά από το σημείο αυτό βρέθηκαν δύο ακόμη κεραμοσκεπείς τάφοι, διευθετημένοι ΒΑ.-ΝΔ., που περιείχαν ενταφιασμούς ενηλίκων, εκ των οποίων ο Τάφος 1 ήταν επιμελώς κατασκευασμένος και κτερισμένος με δακρυδόχο, από την οποία διατηρείται μόνο θραύσμα της βάσης, καθώς ο τάφος έχει συληθεί.

Πάνω από τον ίδιο τάφο βρέθηκε θραύσμα επιτύμβιας στήλης που απολήγει σε δωρικό ημικιονίσκο.

Στην οδό Τιμοκράτους Φανοκλέους έναντι του αρχαιολογικού Μουσείου εντοπίστηκε, σε βάθος 0,20-0,30 μ. από το οδόστρωμα, τοίχος από αργούς λίθους με εμβόλιμες κεραμίδες και εσωτερική στρώση κονιάματος, ενώ γύρω του φάνηκε τμήμα δαπέδου καλυμμένου με πήλινες πλάκες. Σε απόσταση 3 μ. ανατολικά του Δ (1) εμφανίστηκε η αρχή δαπέδου γειτονικού δωματίου της ίδιας οικίας, που όμως δεν σώζεται ολόκληρο.

Κατά τη διάνοιξη διάβασης στη συμβολή των οδών Σωκράτους Αγάθωνος και Απόλλωνος Δαφνηφόρου, στη θέση της αρχαίας αγοράς της πόλης, αποκαλύφθηκε μετά την αφαίρεση στρώματος, βάθ. 0,95 μ., τμήμα μωσαϊκού

Σχέδ. 3. Ερέτρια. Οικόπεδο Μ. Λιού. Κάτοψη της ανασκαφής.

ψηφιδωτού δαπέδου με επιφάνεια από μελανά, ερυθρά, λευκά βότσαλα.

Στο τέλος του έτους το έργο μεταφέρθηκε ανατολικότερα, στη δυτική κλιτύ του λόφου της ακρόπολης και προς τον οικισμό Καστρί. Σε μικρή απόσταση δυτικότερα από το δυτικό σκέλος του τείχους στην κλιτύ της ακρόπολης βρέθηκε συστάδα τεσσάρων κεραμοσκεπών τάφων (Τάφρος XXXVIIIA). Οι τάφοι 1 και 3 είχαν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και οι τάφοι 2 και 4 ΝΑ.-ΒΔ. (ήταν δηλαδή τοποθετημένοι κάθετα μεταξύ τους). Ο τάφος 1 ήταν κτερισμένος με μελαμβαφή δακρυδόχο, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τάφος 3, στον οποίο βρέθηκε χάλκινος δίσκος, κάλυμμα κατόπτρου. Ο τάφος είχε μερικώς αναμοχλευθεί από τον τάφο 4 που τοποθετήθηκε πάνω από το βορειοανατολικό άκρο του και εγκάρσια σε αυτόν.

Οικόπεδο Μ. Λιού (Πίν. 82 β)

Κατά το 1996 έγινε σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο επί της οδού Αμαρυσίας Αρτέμιδος, το οποίο γειτνιάζει προς Δ. με το οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζ. Ρούσσου, που έχει ανασκαφεί στο παρελθόν (Σχέδ. 3). Αποκαλύφθηκαν τοίχοι από αργολιθοδομή σε μη καλή κατάσταση διατήρησης, οι οποίοι χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους σύμφωνα με την πρόχειρη εξέταση της κεραμικής (κυρίως μελαμβαφή αγγεία). Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος επιμελημένης τοιχοποιίας, μεγ. σωζ. μήκ. 7,40, πλ. 0,60 και ύψ. 0,60-0,80 μ., ο οποίος χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. Ο τοίχος αυτός, ο οποίος συνεχίζεται στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζ. Ρούσσου, θα ανήκε σε κάποιο οικοδόμημα το οποίο πιθανώς σχετιζόταν με τη χρήση του αρχαίου λιμέ-

νος. Βόρεια του τοίχου αυτού εντοπίστηκε αψιδωτή κατασκευή ακτίνας 2,50 μ. από αργούς λίθους, σωζ. ύψ. 0,20-0,30 μ., με φρέαρ στο εσωτερικό, η οποία βάσει της κεραμικής χρονολογείται στους γεωμετρικούς χρόνους.

Οικόπεδο Αν. Αλεξανδρή

Κατά το τέλος του 1996 ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται σε καίριο σημείο για την τοπογραφία της αρχαίας πόλης, και συγκεκριμένα όπισθεν της αρχαίας θόλου.

Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε σε πέντε διερευνητικές τομές, διαστ. 4×4 μ., στις οποίες σε επιφανειακό βάθος αποκαλύφθηκαν λείψανα οικιών ελληνιστικών χρόνων, τμήμα δρόμου, ο οποίος ορίζει το ανατολικό τμήμα της αρχαίας αγοράς, και πώρινος τοίχος, διαστ. 6,50×0,50 μ., σε επαφή με τη δυτική πλευρά του αρχαίου δρόμου. Η κεραμική ανήκει στους ελληνιστικούς χρόνους.

Οικόπεδο Ρόγκα-Κακίρη

Το οικόπεδο βρίσκεται σε εξαιρετικά σημαντική θέση, μεταξύ γυμνασίου και θεάτρου. Η ανασκαφή διεξήχθη στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Διανοίχθηκαν συνολικά 16 τομές, διαστ. 4×4 μ. η καθεμιά, με μάρτυρες, πλ. 1 μ. μεταξύ τους (Σχέδ. 4).

Αποκαλύφθηκαν συνολικά δώδεκα (Τ1-Τ12) τοίχοι αποτελούμενοι από ημίεργες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους με μικρότερους λίθους στις ενώσεις.

Ένας βόρειος τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 0,80 μ., ξεκινάει από το γυμνάσιο. Νότια από αυτόν ορίζονται οι χώροι I-VI. Οι χώροι I-III φαίνεται ότι ανήκουν στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο, ενώ σε άλλο ανήκει ο χώρος IV. Στο ανατολικό τμήμα του χώρου I υπάρχει άνοιγμα θύρας με αναβαθμό.

Στις τάφρους Θ-Ο αποκαλύφθηκε τμήμα καμπύλου τοίχου με άλλη τοιχοδομία. Στις τάφρους Ξ, Μ, Ν αποκαλύφθηκε φρέαρ και κοντά σε αυτό τμήμα ραβδωτού κίονα και κιονοκράνου. Πλήθος κεράμων βρέθηκαν στο μεγάλο, όπως φαίνεται, χώρο V.

Τα βασικά ευρήματα από την ανασκαφή είναι:

Λίθ. 1: σχεδόν ακέραιη βάση περιρραντηρίου από την τομή Β, νοτίως του Τ1, σε βάθος 0,30 μ.

Λίθ. 2: μαρμάρινη στήλη με ταινία, σε βάθος 0,66 μ. στην τομή Β.

Λίθ. 3: κιονόκρανο από την τομή Μ.

Α1: ελλιπής κύλικα με ταινιωτό περιχείλωμα από την τομή Α, νοτίως του Τ1.

Α2: ολόκληρο μελαμβαφές πινάκιο σε θραύσματα από την τομή ΣΤ, δυτικά του Τ17.

Α3: ελλιπές μαγειρικό σκεύος από την τομή Η, βορείως του Τ9.

Λ1: σχεδόν ακέραιος δίμυξος λύχνος με πόδι από την τομή Α, νοτίως του Τ1 σε βάθος 0,30 μ.

Ν1: χάλκινο νόμισμα Ερέτριας (Πίν. 82 α) από την τομή Ε, σε βάθος 0,10 μ.

Ν2: χάλκινο νόμισμα από την τομή Η, στο χώρο IV, σε βάθος 0,10 μ.

Ν3: χάλκινο νόμισμα από την τομή Ι, σε βάθος 0,20 μ.

ΜΕ1: σιδερένια αιχμή δόρατος από την τομή ΣΤ, ανατολικά του Τ7, σε βάθος 0,15 μ.

Θραύσματα ειδωλίου Κυβέλης από την τομή Ι, σε βάθος 0,10-0,20 μ.

Η ανασκαφή, η οποία πρόκειται να εξελιχθεί σε συστηματική, διενεργείται από την Ε. Σακελλαράκη σε συνεργασία με την Α. Καραπασχαλίδου.

Αλιβέρι

Συνεχίστηκε και το 1996 η ανασκαφή δίπλα στο παλαιό διοικητήριο του ατμοηλεκτρικού σταθμού της ΔΕΗ στον Κάραβο Αλιβερίου. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας, που επεκτάθηκε ανατολικά του ήδη ανεσκαμμένου χώρου, αποκαλύφθηκαν έξι διαδοχικοί ανισομεγέθεις χώροι, κατεστραμμένοι στο βορειοδυτικό τμήμα τους. Παράλληλα, αποκαλύφθηκε πλήρως, σε μήκος 11 μ. περίπου, ο αγωγός απορροής που εκτείνεται στα βόρεια του frigidarium.

Οι τοίχοι των παραπάνω χώρων σώζονται σε μέγιστο ύψος 0,70 μ. και είναι χτισμένοι από αργούς λίθους και θραύσματα κεραμίδων και πλίνθων που συνδέονται με ισχυρό κονίαμα.

Η εξαιρετικά διαταραγμένη επίχωση των αποκαλυφθέντων οικοδομικών λειψάνων απέδωσε αβαφή χρηστική κεραμική, κυρίως όστρακα με ραβδωτή και χτενωτή διακόσμηση.

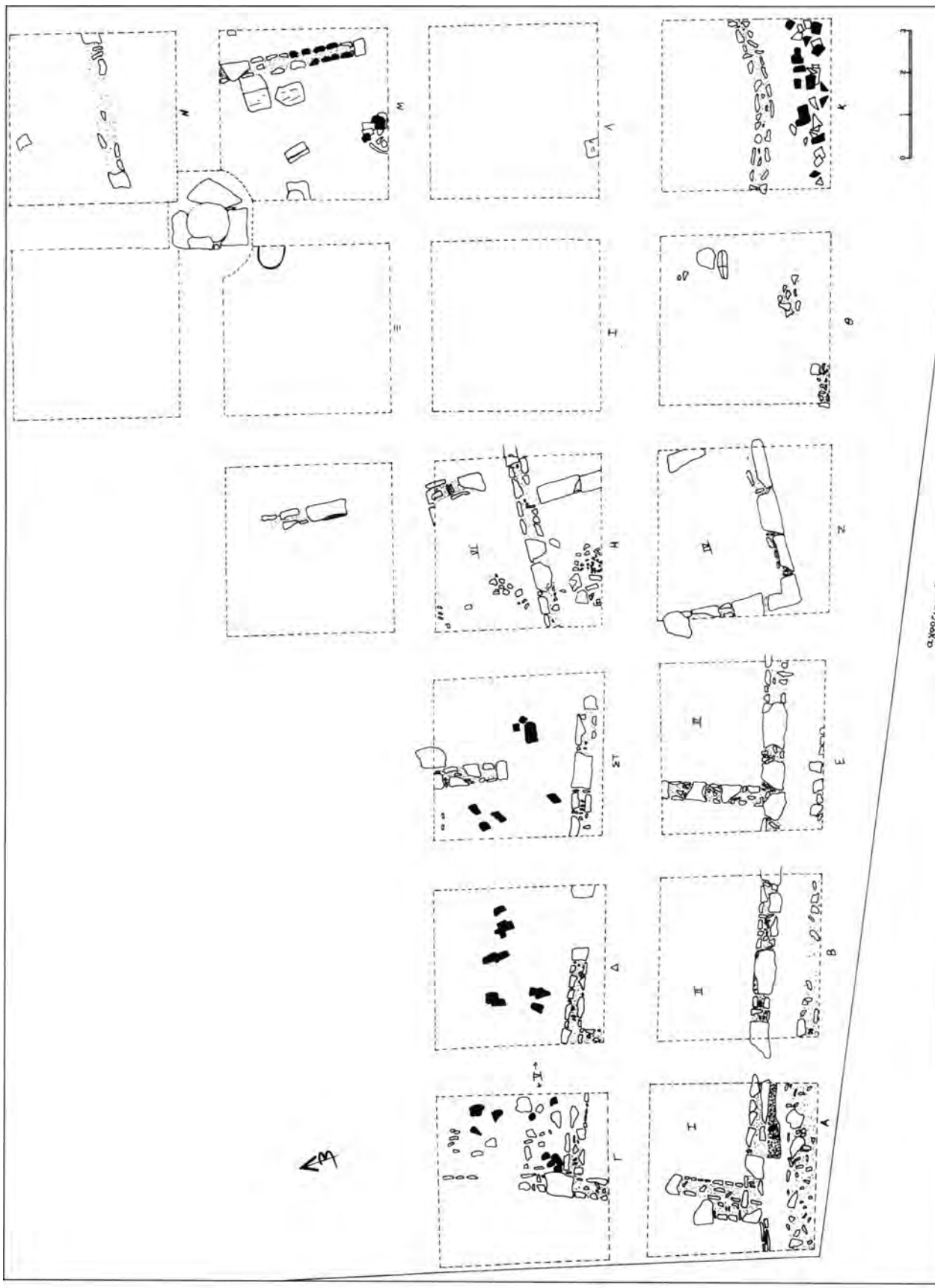
Γαβαλάς

Στη θέση Κοκκίστρες της κοινότητας Γαβαλά και σε μικρή απόσταση από την εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα εντοπίστηκε στην άκρη αγροτικού δρόμου κεραμοσκεπής τάφος. Ο τάφος ήταν προσανατολισμένος Α.-Δ., είχε μήκος 2,10 και πλάτος 0,53 μ. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν ελάχιστα οστά, ένα ακέραιο ερυθρόμορφο ληκύθιο με διακόσμηση ανθεμίου και πέντε οξειδωμένα χάλκινα νομίσματα.

Σε κοντινή απόσταση από το σημείο όπου αποκαλύφθηκε ο προηγούμενος τάφος, εντοπίστηκαν κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου δύο άλλοι τάφοι, ένας κεραμοσκεπής και ένας κιβωτιόσχημος, συλημένοι, σύμφωνα με πληροφορίες, σε παλαιότερη εποχή.

Ζάρακες

Στη θέση Ντούσα ή Καμάρα της κοινότητας Ζαράκων

Σχέδ. 4. Ερέτρια. Οικόπεδο Ρόγκα-Κακίση. Κάτοψη της ανασκαφής.

εντοπίστηκε συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος. Ήταν προσανατολισμένος Α.-Δ. και είχε μήκος 1,65 και πλάτος 0,50 μ. Τα τοιχώματα και το δάπεδο του τάφου ήταν φτιαγμένα από καλά εργασμένες μονολιθικές πλάκες.

Βιγλατούρι Οξυλίθου (Πίν. 82γ)

Κατά το 1996 διενεργήθηκε από την υπογράφουσα για πρώτη φορά συστηματική έρευνα στο λόφο Βιγλατούρι στην περιοχή Οξυλίθου Κύμης ύστερα από άδεια του ΥΠΠΟ (αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/596/37/28-3-95).

Στο λόφο Βιγλατούρι και ιδιαίτερα στο νότιο τμήμα του λόφου είχαμε επισημάνει το 1994 αρχαιότητες γεωμετρικών χρόνων (τοίχοι και όστρακα). Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε εξαιρετικά σημαντικό, δεδομένου ότι μέχρι τότε δεν είχαν επισημανθεί ίχνη γεωμετρικής περιόδου στην περιοχή της Κύμης με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ταυτιστεί η Κύμη της εποχής των αποικισμών στη Δύση (8ος αι. π.Χ.) με την πόλη αυτή της Εύβοιας. Θεωρούνταν δηλαδή από πολλούς επιστήμονες ότι δεν υπάρχει Ευβοϊκή Κύμη ή ακόμη ότι η Κύμη της νότιας Ιταλίας είναι αποικία της αιολικής Κύμης[4].

Στην έρευνα που διενεργήθηκε το 1995, με σωστικό χαρακτήρα, αποκαλύφθηκε ωοειδές κτίριο που απέδωσε πλούσια κεραμική της μέσης γεωμετρικής περιόδου (περί το 750 π.Χ.) και περιελάμβανε κρατήρες, μεταλλικά αντικείμενα, ψήφους, πλήθος σφονδυλίων κτλ. Γύρω από αυτό επισημάνθηκαν κτίσματα της ίδιας περιόδου αλλά και αρχαιότερων φάσεων του οικισμού.

Στην ανασκαφή του 1996 ο κεντρικός αυτός τομέας εντάχθηκε σε σύστημα κανάβων και έγινε τοπογράφηση του λόφου, ώστε να διενεργηθεί συστηματικότερα η ανασκαφή.

Διενεργήθηκε ανασκαφή στον κεντρικό τομέα γύρω από το ωοειδές κτίσμα που αποκαλύφθηκε το 1995, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη εκτεταμένου γεωμετρικού οικισμού, καθώς και οι αρχαιότερες φάσεις του οικισμού (μυκηναϊκή, ΜΕ, ΠΕ και ύστερη νεολιθική).

Η καταστροφή που επέφεραν οι αλλεπάλληλες εγκαταστάσεις στις διάφορες φάσεις δυσκολεύει την απόδοση όλων των ευρεθέντων τοίχων σε συγκεκριμένη περίοδο, όπως συμβαίνει και σε άλλους σημαντικούς οικισμούς με συνεχή κατοίκηση, ωστόσο με την προσεκτική διερεύνηση καθίσταται δυνατόν να αποδοθεί ο ιστός του οικισμού στις διάφορες φάσεις.

Ο γεωμετρικός οικισμός, οι τοίχοι των οικιών του οποίου αποκαλύπτονται σχεδόν επιφανειακά, έχει σε πολλά σημεία καταστραφεί από τη σύγχρονη καλλιέργεια, διατηρούνται όμως αρκετά αρχιτεκτονικά λείψανα και πλήθος οστράκων. Ένας δρόμος αποκαλύφθηκε με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΑ.

Πολλά αρχιτεκτονικά στοιχεία της ΥΕ Ι-ΙΙΙ περιόδου διατηρήθηκαν, ιδιαίτερα κάτω από το ωοειδές κτίριο και νότια από αυτό, ενώ στο βορειοανατολικό και βορειοδυτικό τμήμα τα στοιχεία αυτά διατηρούνται αποσπασματικά λόγω της σύγχρονης καταστροφής. Εδώ δεσπόζουν τοίχοι κτιρίων της ΜΕ περιόδου, οι οποίοι περιλαμβάνουν και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, όπως π.χ. κεραμικούς κλιβάνους.

Κάρυστος

Αλαμανέικα, οικοδομή Κυριακού Ντακλαρά

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής διαπιστώθηκε η ύπαρξη σε μικρό βάθος αρκετών οστράκων και αγγείων κλασικής και γεωμετρικής περιόδου.

Σκουριές, οικόπεδο Ν. Κηρύκου (Ο.Τ. 8α)

Κατά το 1996 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο κατόπιν υποβολής αιτήματος ανέγερσης οικοδομής.

Η ανασκαφή αποκάλυψε 18 τάφους: λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς και μία πυρά, προσανατολισμού Α.-Δ. κυρίως. Οι τάφοι χρονολογούνται στους υστεροκλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Τα κτερίσματα περιλαμβάνουν γνωστούς τύπους μελαμβαφών αγγείων των χρόνων αυτών, λυχνάρια, θραύσματα ειδωλίων σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης, λόγω ατελούς όπτησης, και νομίσματα.

Στο μέσον του οικοπέδου, με κατεύθυνση Β.-Ν. έχει αποκαλυφθεί ένας τοίχος, φτιαγμένος από αργούς, τετράπλευρους λίθους, ίσως ταφικός περίβολος. Οι τάφοι βρέθηκαν στα δυτικά αυτού του τοίχου.

Ωρεοί

Οικόπεδα Φ. Χρονόπουλου και Β. Παναγιωτόπουλου

Τα παραπάνω όμορα οικόπεδα βρίσκονται στο Ο.Τ. 19, τους Κάτω Ωρεούς, στο μέσον περίπου της απόστασης ανάμεσα στο κάστρο ανατολικά και τη θάλασσα δυτικά.

Μετά από τις αιτήσεις των ιδιοκτητών με αριθ. πρωτ. 2484/23-8-95 και 2618/5-9-95 (μηχανικός Κυρπιζλίδης) και την αποκάλυψη αρχαίων λειψάνων κατά τις δοκιμα-

4. ΑΕ 1984, σ. 151 κ.ε., όπου συγκεντρώνεται και η μέχρι τότε βιβλιογραφία.

στικές τομές, αποφασίστηκε η διενέργεια σωστικής ανασκαφής στο χώρο κάλυψης των δύο σχεδιαζόμενων οικιών. Η ανασκαφή διήρκεσε συνολικά δύο μήνες (3/10-3/11/1995, 28/5-28/6/1996 και 17-18/7/1996).

Στο ανατολικότερα ευρισκόμενο οικόπεδο Φ. Χρονόπουλου αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν. και Α.-Δ., που ανήκουν σε οικία πιθανότατα του 4ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι, και ιδιαίτερα ο καλύτερα σωζόμενος ανατολικός (Τ1), αποτελούνται από διαφόρων μεγεθών τετραγωνισμένους ή πλακεροΰς λίθους και σώζονται ως ύψος 1,30 μ. σε ορισμένα σημεία. Το ανατολικότερο τμήμα του ανασκαφέντος χώρου καταλαμβάνει αποθηκευτικός χώρος, όπως δείχνει η σειρά οξυπύθμενων αμφορέων (σώζεται μόνο το κάτω τμήμα τους) που βρέθηκε σε απόσταση 0,70 μ. περίπου ανατολικά του Τ1, πάνω σε στρώμα καμένο από ισχυρή φωτιά, μαζί με μεγάλη ποσότητα κεραμικής και άλλων ευρημάτων, στα οποία περιλαμβάνεται χρυσό δαχτυλίδι με βαθυκόκκινο λίθο (αριθ. ευρ. Συλλογής Ωρεών 370). Δεν κατέστη δυνατή η πλήρης ανασκαφή του χώρου αυτού, καθώς εκτείνεται και στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου.

Στο οικόπεδο Β. Παναγιωτόπουλου, προς ΝΔ. του προηγούμενου, τα λείψανα οικίας βρέθηκαν σε υψηλότερο επίπεδο, αλλά η διατήρησή τους ήταν πολύ κακή. Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι με κατεύθυνση Α.-Δ. και τμήματα δύο ακόμη τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν. Οι νοτιότεροι τουλάχιστον τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους με τα κενά συμπληρωμένα με κομμάτια κεραμίδων. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου, διαστ. 4,50×2 μ. περίπου. Το δάπεδο, οι αρχικές διαστάσεις του οποίου υπολογίζονται σε 6×6 μ., εικονίζει με μαύρα και λευκά βότσαλα έναν Τρίτωνα (Πίν. 83 α-β) στο κεντρικό μετάλλιο και ολόγυρα δύο ζώνες με δελφίνια και κισσό αντίστοιχα. Το θέμα αυτό εγγράφεται σε τετράγωνο με σπειρομαίανδρο και ακολουθούν ζώνες με σπειροκύμα, σχηματοποιημένο πλοχμό και τρίγωνα αντίστοιχα. Το δάπεδο χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους φαίνεται ότι επήλθε η ριζική λεηλάτηση του οικοδομικού υλικού, έως κάτω από το επίπεδο του δαπέδου, σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι και την κατώτερη στρώση της υποθεμελίωσης. Τότε πρέπει να χτίστηκε μια λιθόκτιστη κατασκευή στη νοτιοδυτική γωνία του σκάμματος από λίθους σε β΄ χρήση, ανάμεσα στους οποίους μία επιτύμβια στήλη μητέρας με παιδί του 4ου αι. π.Χ. (αριθ. ευρ. Συλλογής Ωρεών 368) και τμήματα σπονδύλων πώρινων κιόνων.

Οι παραπάνω χρονολογήσεις είναι προσωρινές, διότι δεν έχει συντηρηθεί και μελετηθεί η κεραμική και τα πολυάριθμα νομίσματα (65) που βρέθηκαν στα δύο οικόπεδα, ιδίως στο πρώτο.

Οικόπεδο Ε. Κατσούλα

Στο παραπάνω οικόπεδο διενεργήθηκε σωστική έρευνα, η οποία δεν ολοκληρώθηκε κατά το 1996. Αποκαλύφθηκε τμήμα ισχυρού κτιρίου (δύο παράλληλοι τοίχοι) και στρώμα καταστροφής στο δάπεδο του εσωτερικού του κτιρίου που τοποθετείται περί τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Ο χαρακτήρας του κτιρίου δεν έχει αποσαφηνιστεί, καθώς η ανασκαφική έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη.

Οικόπεδο Ε. Παπακοσμά (Ο.Τ. 13)

Η ανασκαφή έφθασε σε βάθος 3 μ. χωρίς να προκύψουν αρχαιολογικά ευρήματα, εκτός από κάποια όστρακα και λίγα κομμάτια κεραμίδων. Σε βάθος 3 μ., στο νοτιότερο τμήμα της τομής βρέθηκαν κομμάτια σχιστολιθικής πλάκας, χωρίς άλλα στοιχεία.

Οικόπεδο Παπαναστασίου

Στο παραπάνω οικόπεδο, όπου πρόκειται να ανεγερθεί ελαιουργείο, στη θέση Μπάμιες έξω από τους Ωρεούς, σε περιοχή που σύμφωνα με πληροφορίες του κ. Μαυροζούμη έχουν κατά το παρελθόν εντοπιστεί τάφοι, έγινε μία τομή σε μήκος 22 μ. με κατεύθυνση από Δ. προς Α. Σε απόσταση 4,10 και 15 μ. περίπου από Δ. αποκαλύφθηκαν τοίχοι με κατεύθυνση Β.-Ν. σε βάθος 0,50 ως 1 μ.

Λουτρά Αιδηψού

Οικόπεδο ANKAR Α.Ε. (πρώην ξενοδοχείο Θέρμαι Σύλλα)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφών για την αναπαλαίωση-επέκταση της ξενοδοχειακής μονάδας «Θέρμαι Σύλλα» στα Λουτρά Αιδηψού, αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου σύστημα από δύο δεξαμενές (piscinae), επενδεδυμένες με υδραυλικό κονίαμα, έναν κτιστό αγωγό, μία κυκλική πλινθόκτιστη κατασκευή και έναν πεσσό που χρονολογούνται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Τα αποκαλυφθέντα κτίσματα αποτελούν τμήμα μεγαλύτερου συνόλου βαλανείου, η συνέχεια του οποίου πρέπει να βρίσκεται στα παρακείμενα οικόπεδα. Ύστερα από εισήγηση της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ αποφασίστηκε από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων η διατήρηση των κτιρίων και η ένταξή τους στο σχέδιο του υπό κατασκευή σύγχρονου υδροθεραπευτηρίου.

Κήρινθος - Κρύα Βρύση

Κτήμα Αβέρωφ

Το Δεκέμβριο του 1996 κατά την αναδάσωση του κτή-

ματος Αβέρωφ επιφανείας 200 στρεμμάτων, την οποία παρακολούθησε υπάλληλος της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ, συνελέγησαν πλήθος οστράκων και τμήμα αγωγού.

Νέος Πύργος

Οικόπεδο Μ. Παγάνη (Πίν. 83 γ)

Στο παραπάνω οικόπεδο στο Νέο Πύργο Ιστιαίας, όπου το 1992 είχε βρεθεί τυχαία αρχαϊκό σύμπλεγμα που παριστά πάλη του Ηρακλή με λιοντάρι, διενεργήθηκε από την υπογράφουσα συστηματική έρευνα για να τεκμηριωθεί το περιβάλλον στο οποίο ανήκε ένα τόσο σημαντικό για την Εύβοια και την ιστορία της αρχαϊκής πλαστικής εύρημα.

Στην ανασκαφική έρευνα συμμετείχαν ο αρχαιολόγος της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ Ε. Νικολόπουλος, η δρ. της αρχαιολογίας Πολίνα Σαπουνά, η επί συμβάσει αρχαιολόγος Κ. Μπενίση, η σχεδιάστρια της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ Δ. Χρήστου και οι συντηρητές Ζαχ. Μάντζαρης και Γ. Μέλλιος. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι το σύμπλεγμα του Ηρακλή δεν είχε μεταφερθεί στο σημείο όπου βρέθηκε, αλλά βρισκόταν σε άμεση συνάφεια με πεταλόσχημη λιθόκτιστη κατασκευή, η οποία σώζεται κατά τα τέσσερα πέμπτα, και κτίσμα κατασκευασμένο από κροκαλοπαγές πέτρωμα. Περισυνελέγη άφθονη γραπτή κεραμική, η οποία καλύπτει ευρύ χρονολογικό φάσμα που κυμαίνεται από την ύστερη γεωμετρική περίοδο έως τα τέλη του 6ου ή τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Ως προς το χρονολογικό ορίζοντα του συμπλέγματος του Ηρακλέους, αποδείχθηκε ότι βρισκόταν μέσα σε στρώμα κεραμικής των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων. Το δε σύνολο του στρώματος κεραμικής και των αποκαλυφθεισών κατασκευών «πατούσε» σε καθαρό στρώμα άμμου.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Στην Κάρυστο περιφράχθηκε το Μαυσωλείο, που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, ενώ περιφράχθηκαν και συντηρήθηκαν τα μνημεία της Ερέτριας, της Κύμης κ.ά.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Μουσείο Χαλκίδας

Ο Γ. Εμμανουηλίδης, κάτοικος Χαλκίδας, παρέδωσε στο Μουσείο Χαλκίδας ανθεμωτή επίστεψη μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης (Μ.Χ. αριθ. 6460), ιωνικό μαρμάρινο κιονόκρανο (Μ.Χ. αριθ. 6462), θραύσμα μαρμάρινου κιονίσκου (Μ.Χ. αριθ. 6461) και μαρμάρινο αντικείμενο ημικυκλικού σχήματος με οπή στο μέσον (Μ.Χ. αριθ. 6463).

Η κ. Χριστούλια παρέδωσε στο Μουσείο Χαλκίδας δώδεκα αρχαία αντικείμενα: πέντε αγγεία προερχόμενα από τη θάλασσα, μυροδοχείο (Μ.Χ. αριθ. 6467), κορινθιακό αρύβαλλο (Μ.Χ. αριθ. 6468), μόνωτο βολβόσχημο κύπελλο (Μ.Χ. αριθ. 6469), πήλινο βοιωτικό ειδώλιο ένθρονης πεπλοφόρου γυναικείας μορφής (Μ.Χ. αριθ. 6470), μολύβδινο σφυρήλατο έλασμα (Μ.Χ. αριθ. 6471), χάλκινο νόμισμα Χαλκίδας (Μ.Χ. αριθ. 6472) και ακόσμητη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη (Μ.Χ. αριθ. 6464).

Η κ. Ζαφειροπούλου παρέδωσε στο Μουσείο Χαλκίδας δύο ψευδόστομους αμφορείς (Μ.Χ. αριθ. 6474-6475) και έναν τρίωτο πιθαμφορίσκο (Μ.Χ. αριθ. 6476), που χρονολογούνται στους μυκηναϊκούς χρόνους.

Μουσείο Καρύστου

Εντός του 1996 παραδόθηκαν στο Μουσείο Καρύστου τα εξής:

1. Ελλιπής τριφυλλόσχημη οινοχοΐσκη με ανάγλυφο Έρωτα. Ύψος: 0,10 μ. Παρέδωσε ο Ιω. Θεοδώρου. Αριθ. ευρ. 366. Τόπος εύρεσης: Κάρυστος.

2. Ελλιπής τούρκικη πίπα («λουλάς»). Παρέδωσε ο Αθ. Μήλας. Αριθ. ευρ. 364. Τόπος εύρεσης: Στούμποι.

Οι Ι. Βέττας και Ι. Λάμπρου από τον πολιτιστικό σύλλογο Μαντουδίου υπέδειξαν ευμεγέθη βάση αναθηματικού αγάλματος, η οποία φέρει την επιγραφή:

ΕΠΙ----------ΦΗΜΙΑΡΧΟΥ

--Ο--------ΠΑΡΑΜΟΝΟΥ

Ο Ευ. Τσιφλικιώτης, κάτοικος Ωρεών, βρήκε στη θέση Λόγγος Ωρεών και παρέδωσε ημικιονίσκο, συμφυή με παραστάδα, πιθανότατα τμήμα στήλης, ο οποίος έλαβε αριθμό καταλόγου Συλλογής Ωρεών 372.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μετά από πληροφορίες του αστυφύλακα του Αστυνομικού Σταθμού Ωρεών Ι. Χατζηχρήστου για ύπαρξη αρχαίων κοντά στον Αγιόκαμπο ο επιμελητής Στ. Κατάκης μετέβη στο χώρο που βρίσκεται νότια/νοτιοδυτικά του Αγιόκαμπου, κοντά και νότια από τις εκβολές του μικρού ποταμού που ρέει από το χωριό Άγιος, στα όρια της κοινότητας του οποίου ανήκει η ευρύτερη περιοχή. Εκεί, στην πλαγιά λόφου που πέφτει απότομα στην κοιλάδα, σε περιοχή εξαιρετικά δύσβατη λόγω των πυκνών πουρναριών που την καλύπτουν, σώζονται τοίχοι βυζαντινών χρόνων – προφανώς ναού και αναλημμάτων – όπως πιστοποιεί η τοιχοδομία με κονίαμα και κεραμίδια σε διακοσμητικούς σχηματισμούς, καθώς και λίθινο επίθημα (;) με ανάγλυφα φύλλα άκανθας εκατέρωθεν σταυρού.

Την ύπαρξη παλαιότερων κτισμάτων, πιθανότατα κλασικών χρόνων, μαρτυρεί ένας πωρόλιθος με δύο Η-σχημους συνδέσμους στο ένα άκρο. Σε β΄ προφανώς χρήση λαξεύθηκε κυλινδρική βάθυνση στο κέντρο της άνω επιφάνειάς του με αύλακα απορροής.

Στην περιοχή γύρω από το βυζαντινό κτίσμα, σε υψηλότερα σημεία του λόφου, διακρίνονται στο έδαφος τμήματα τοίχων από αργούς λίθους, χωρίς κονίαμα, που ανήκουν σε παλαιότερη φάση του χώρου.

Στην παραλία Αγιόκαμπου, 2 χλμ. δυτικά του χωριού, εντοπίστηκαν ίχνη πρωτοελλαδικής κατοίκησης στο ύψωμα Βίγλα ή Αλμυρή ύστερα από υπόδειξη του Χ. Αναστασίου, κατοίκου Ωρεών.

Ύστερα από υπόδειξη της κοινότητας Σκεπαστής εντοπίστηκαν σε απόσταση 1 χλμ. ανατολικά της κοινότητας, στο ύψωμα Έλληνας λείψανα οχύρωσης και εγκατάστασης των ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Στη θέση Καστρί ή Λούτσες Κηρίνθου με αφορμή την αναδάσωση του χώρου διαπιστώθηκε εκτεταμένη εγκατάσταση των ελληνιστικών κυρίως χρόνων. Περισυνελέγησαν χαρακτηριστική κεραμική και στήλη από πωρόλιθο με την επιγραφή: *ΦΑΝΟΣΤΡΑΤΗ* η οποία έλαβε αριθμό καταλόγου Μουσείου Χαλκίδας 645.

Οι παραπάνω θέσεις βρίσκονται στο τελικό στάδιο της διαδικασίας κήρυξης.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΕΛΒΕΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΡΕΤΡΙΑ

Τομέας μεταξύ της οικίας με τα ψηφιδωτά και του βόρειου γυμνασίου

Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο βόρειο γυμνάσιο κατά το διάστημα 1993-1995 έδειξαν το ενδιαφέρον της επέκτασης προς ΝΑ. Έτσι, αφού δεν μπορεί να ερευνηθεί το τμήμα νότια και ανατολικά του γυμνασίου, αποφασίστηκε η έρευνα να προχωρήσει προοδευτικά από Ν. προς Β. με σκοπό τη διερεύνηση πολεοδομικών θεμάτων σε αυτή την περιοχή της Ερέτριας. Τέτοια θέματα είναι η επέκταση του οικοδομικού ορίζοντα προς την ακρόπολη, η κατοίκηση σε ύστερες περιόδους της αρχαιότητας και η υπόθεση της ύπαρξης ενός σταδίου νότια του γυμνασίου[1]. Η υπόθεση αυτή βασίστηκε σε ένα σχέδιο του Charles Robert Cockerell, περιηγητή της Ερέτριας το 1814, ο οποίος, στα όρια του υπό ανασκαφή οικοπέδου, είχε αποτυπώσει ένα αρχαίο στάδιο και σήμερα θα μπορούσε να επαληθευτεί ή να αποκλειστεί μόνο με αντίστοιχη ανασκαφική έρευνα.

Η ανασκαφική περίοδος της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ερέτρια για το 1996 επικεντρώθηκε στον τομέα Ε/600 ΒΔ. Στο οικόπεδο αυτό, το οποίο βρίσκεται ανάμεσα στο γυμνάσιο και την οικία με τα ψηφιδωτά, θα πρέπει να εντοπίζεται το όριο του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα της αρχαίας πόλης. Η ανασκαφή διεξήχθη σε τέσσερις τομές. Στις τομές ΙΙ και ΙΙΙ, που χαράχθηκαν στα βόρεια του οικοπέδου, δεν αποκαλύφθηκαν κατασκευές, συνεπώς μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη ενός σταδίου στο σημείο αυτό.

Στις τομές Ι και ΙV, στα νοτιοδυτικά του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε ένα τμήμα του σημαντικού δρόμου που διέσχιζε την πόλη από τη δυτική πύλη στην ανατολική, περνώντας βόρεια από την παρακείμενη οικία με τα ψηφιδωτά. Ήλθαν στην επιφάνεια πέντε επάλληλα οδοστρώματα, από τα οποία το κατώτερο μπορεί να χρονολογηθεί όχι πριν το τέλος του 4ου αι. π.Χ., ενώ το ανώτερο έχει χρησιμοποιηθεί έως την αρχή του 2ου αι. μ.Χ. Το υστερότερο εύρημα της ανασκαφής είναι ένας απλός τάφος, λαξευμένος στο οδόστρωμα, που περιείχε τρεις ακτέριστους σκελετούς. Πιθανότατα χρονολογείται στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Νότια του δρόμου αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία ενός κτιρίου, οικοδομημένου κατά το πολυγωνικό σύστημα. Το κτίριο κατασκευάστηκε στην ύστερη κλασική ή την πρώιμη ελληνιστική περίοδο και συνέχισε να χρησιμοποιείται έως τα ρωμαϊκά χρόνια, όπως και ο παρακείμενος δρόμος. Κάτω από το κατώτερο οδόστρωμα εντοπίστηκαν τα σαφή ίχνη ενός ποταμού ή χειμάρρου, που έρρεε κατά την ίδια κατεύθυνση με το δρόμο. Μέσα στα στρώματα του χειμάρρου βρέθηκαν λίγα γεωμετρικά όστρακα. Επιβεβαιώθηκε, συνεπώς, η άποψη των C. Krause και Π. Θέμελη ότι κατά τη γεωμετρική εποχή έγινε εκτροπή της κοίτης του ποταμού, που ρέει έξω από τη δυτική πύλη με κατεύθυνση Β.-Ν., προς Α.

Βόρεια του δρόμου αποκαλύφθηκε ένα πηγάδι με πήλινα τοιχώματα, βάθ. σχεδόν 6 μ. Στον πυθμένα του πηγαδιού βρέθηκε μεγάλη ποσότητα ομοιογενούς κεραμικής, κυρίως του τύπου της Δυτικής Κλιτύος (Πίν. 84 α), η οποία χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Επίσης, βρέθηκε ένα μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση χεριού (Πίν. 84 β), εύρημα που καθιστά πιθανή την ύπαρξη ιερού κάποιας ιαματικής θεότητας στην περιοχή. Στον πυθ-

1. D. Knoepfler, «Οφρυόεσσα πόλις», Note sur l'acropole d'Eretrie, AntK 12 (1969), σ. 87, εικ. 1. P. Aubersonk - K. Schefold, Führer durch Eretria, Bern 1972, σ. 7, 190, εικ. 32. Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ερέτρια, Χώρος και Μουσείο, 1995, σ. 24 κ.ε.

μένα του πηγαδιού επίσης, επάνω στο φυσικό βράχο, όπου ακόμη και σήμερα υπάρχει νερό σε ύψος 1 μ. περίπου, βρέθηκε θησαυρός νομισμάτων και μερικών κοσμημάτων από πολύτιμα μέταλλα. Συνολικά βρέθηκαν 354 νομίσματα, 338 αργυρά και 16 χάλκινα, ένα χρυσό έλασμα σε σχήμα μέλισσας και δύο άλλα χρυσά κοσμήματα αδιάγνωστου σχήματος και ένα τμήμα αδιάγνωστου αργυρού αντικειμένου. Δεν βρέθηκαν ίχνη ή κατάλοιπα από το αντικείμενο στο οποίο ήταν κλεισμένος ο θησαυρός.

Τα περισσότερα νομίσματα είναι του Κοινού των Ευβοέων και της Αθήνας, όπως και τα περισσότερα ευρήματα από τις ανασκαφές της Ελβετικής Σχολής στην Ερέτρια. Η εμφάνιση στο θησαυρό νομισμάτων του Αλεξάνδρου Γ΄ και της Χαλκίδας δεν προκαλεί έκπληξη, αντίθετα από εκείνα του Δημητρίου του Πολιορκητή (306-286 π.Χ.). Έως τώρα στις ελβετικές ανασκαφές της Ερέτριας δεν είχε βρεθεί κανένα τέτοιο νόμισμα, ενώ τα νομίσματα αυτά συνιστούν το 1/5 του συνόλου του φετινού θησαυρού. Πιθανώς η ερμηνεία για το γεγονός αυτό να είναι η κατάληψη της Εύβοιας από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή κατά το διάστημα 304-286 π.Χ. Το πιο ύστερο νόμισμα του θησαυρού χρονολογείται στους χρόνους μετά τον Δημήτριο τον Πολιορκητή. Πρόκειται για ένα τετράδραχμο του Αντιόχου Α΄ της Συρίας (281-261 π.Χ.), η οριστική ταύτιση του οποίου, ωστόσο, θα γίνει με το πέρας της συντήρησης.

Ένας από τους λόγους της δημιουργίας θησαυρών νομισμάτων είναι οι πολεμικές μάχες. Ο θησαυρός που αποκαλύφθηκε φέτος στην Ερέτρια θα μπορούσε να συνδέεται με τον Χρεμωνίδειο πόλεμο (268/7-262/1 π.Χ.). Ο θησαυρός αποτελείται από πέντε τετράδραχμα, ένα δίδραχμο και 45 δραχμές. Τα υπόλοιπα 287 αργυρά νομίσματα είναι μικρότερης αξίας, τα περισσότερα ημίδραχμα και οβολοί. Για πρώτη φορά επίσης βρέθηκαν ημίδραχμα του Κοινού των Ευβοέων σε τόσο μεγάλο αριθμό. Η συνεύρεση νομισμάτων μεγάλης και μικρής αξίας στο θησαυρό μπορεί να δώσει σημαντικά στοιχεία για τη χρονολόγηση των νομισμάτων μικρότερης αξίας.

Ένα κλειστό σύνολο όπως ο φετινός θησαυρός της Ερέτριας, μετά το πέρας της συντήρησης και της μελέτης των νομισμάτων, θα προσφέρει άφθονα νέα στοιχεία για την ιστορία της Ερέτριας κατά το α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

STEPHAN G. SCHMID

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ο κύριος όγκος των καθηκόντων και των εξ αυτών υποχρεώσεων της Εφορείας προκαλείται κατά κύριο λόγο από τις σωστικές ανασκαφές που πρέπει να διεξαχθούν με αφορμή την αποκάλυψη αρχαίων είτε κατά την εκτέλεση διαφόρων ιδιωτικών, δημοτικών και δημόσιων έργων είτε κατά συνέπεια παράνομων εκσκαφών.

Κατά το 1996 η Εφορεία, εκτός του συνήθους αριθμού των σωστικών ανασκαφών και των συναφών με αυτές παρεπόμενων ενεργειών, αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει τέσσερις συγχρόνως εκτελούμενες μεγάλες σωστικές ανασκαφές κατά μήκος του αυτοκινητόδρομου ΠΑΘΕ, οι οποίες όξυναν πολλά χρονίζοντα προβλήματα, όπως αυτά της αποθήκευσης και φύλαξης των κινητών ευρημάτων, καθαρισμού και συντήρησης, καταγραφής, φωτογράφησης, σχεδίασης και λοιπών απαιτούμενων εργασιών.

Το πρόβλημα αποθήκευσης και φύλαξης αντιμετωπίστηκε προσωρινά με την κατασκευή στεγάστρων στους ελεύθερους χώρους των δύο μουσείων (Λαμίας και Αταλάντης) για τα προς συντήρηση ευρήματα. Τα συντηρούμενα αξιόλογα κινητά ευρήματα αποθηκεύθηκαν σε συρόμενες μεταλλικές ντουλάπες ασφαλείας που κατασκευάστηκαν εξ αρχής στο χώρο αποθηκών της Αταλάντης και στη Λαμία, με αύξηση του αριθμού των ήδη εγκατεστημένων στην αποθήκη του Μουσείου Λαμίας. Τα δευτερεύουσας σημασίας ευρήματα (όστρακα, κεραμίδες), μετά τον καθαρισμό και τη διαλογή τους από αρχαιολόγους και συντηρητές, αποθηκεύθηκαν είτε σε υπόγεια απαλλοτριωμένα είτε σε παραχωρηθέντα κτίρια (π.χ. παλαιό Δημοτικό Σχολείο στο Λευκοχώρι – πρώην Μάνεσι – Ελατείας κ.α.).

Σχετική ελάφρυνση του έργου της Εφορείας ήταν η ενίσχυση του προσωπικού που ασχολήθηκε με τις μεγάλες αυτές σωστικές ανασκαφές, το οποίο προσελήφθη με δαπάνη που βάρυνε τα έργα και το ΥΠΕΧΩΔΕ. Προσελήφθησαν αρχαιολόγοι, εργάτες και δύο συντηρητές.

Οι λοιπές εργασίες και οι συναφείς δαπάνες (σχεδίαση, φωτογράφηση κτλ.) βάρυναν τον προϋπολογισμό της Εφορείας, η οποία όμως με την εργατικότητα του ολιγάριθμου προσωπικού της και την προσεκτική διαχείριση των διαθέσιμων πόρων διεκπεραίωσε εγκαίρως όλες τις αναγκαίες εργασίες και ανταποκρίθηκε επιτυχώς στις υποχρεώσεις της.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λαμία

Οδός Τανάγρας

Κατά τις εκσκαφές για την ανέγερση του 14ου Δημοτικού Σχολείου Λαμίας στο οικόπεδο ιδιοκτησίας νομαρχιακής αυτοδιοίκησης Φθιώτιδας, στην οδό Τανάγρας, στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν δύο ακέραιοι και δύο ημικατεστραμμένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι (Ι, VI), από τους οποίους διατηρούνταν στη θέση τους μόνο δύο και μία από τις πλευρικές πλάκες αντίστοιχα. Οι δύο άλλοι (ΙΙ και ΙΙΙ) ήταν μικρών διαστάσεων 0,50×0,37 και 0,50×0,30 μ. και βάθ. 0,28 μ., οι δε πλευρές τους ήταν από μονόλιθες ασβεστολιθικές πλάκες αδροκομμένες, τοποθετημένες σε λάκκο, εν μέρει στο βραχώδες παρθένο έδαφος της περιοχής και εν μέρει σε επιχώσεις. Ο πυθμένας τους ήταν το παρθένο έδαφος και καλύπτονταν από μία πλακόσχημη πέτρα ακανόνιστη. Μικροί αργοί λίθοι είχαν χρησιμοποιηθεί για τη στερέωση εξωτερικά των πλευρών και του καλύμματος.

Οι τάφοι βρέθηκαν γεμάτοι χώμα και δεν περιείχαν κατάλοιπα σκελετών ή κτερίσματα. Από τις γύρω από αυτούς επιχώσεις συγκεντρώθηκε αριθμός οστράκων που κυμαίνεται χρονολογικά από τους πρωτογεωμετρικούς μέχρι τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Το μέγεθος των τάφων, χαρακτηριστικό κατά την πρωτογεωμετρική εποχή στην περιοχή[1], και όστρακα σκύφου με κρεμάμενα ημικύκλια[2], που βρέθηκαν σε έναν από αυτούς, επιτρέπει τη χρονολόγηση των τάφων στην υποπρωτογεωμετρική εποχή.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Οδός Σολωμού 10 (οικόπεδο αφών Ζωμένου)

Στο νότιο-νοτιοανατολικό τμήμα του παραπάνω οικοπέ-

1. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 200-201.

2. M. Popham - L.H. Sackett - P. Themelis, Lefkandi I, The Iron Age Settlement. The Cemeteries, London 1980, σ. 300 κ.ε., πίν. 8Η.

δου, κατά την εκσκαφή για την αποκάλυψη «θησαυρού», αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, ορατού σωζ. μήκ. 7,70 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν οικοδομημένος από πωρολιθικούς ορθογωνισμένους ογκόλιθους, ποικίλων μεγεθών και σωζόταν σε ύψος ενός δόμου (0,50-0,70 μ.). Διαμορφωνόταν σε τρία διαφορετικά επίπεδα και εδραζόταν ως προς τη νότια όψη του στο φυσικό μαλακό βράχο, ενώ ως προς τη βόρεια πάνω στο χώμα. Ένας ασβεστολιθικός ογκόλιθος, διαστ. 1,60×0,48×0,50 μ., γωνίαζε με το μεγαλύτερο τοίχο στα βορειοδυτικά αυτού και συνδεόταν μαζί του με μικρότερους ασβεστολιθικούς λίθους. Μικρή κυκλική κοιλότητα, διαστ. 1×0,60 μ., είχε διανοιχθεί στο φυσικό βράχο, στο χώρο ανάμεσα στις ανωτέρω διαμορφώσεις. Επίσης, τμήμα δάπεδου από κονίαμα εντοπίστηκε πάνω στο δυτικό πέρας του πωρολιθικού τοίχου.

Οι επιχώσεις από το ερευνηθέν τμήμα του οικοπέδου κατέδειξαν ότι ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί κατά την Τουρκοκρατία, γεγονός το οποίο προκάλεσε αρκετές διαταράξεις στα προγενέστερα στρώματα. Από τις στρώσεις που αφαιρέθηκαν στην τάφρο θεμελίωσης του κυρίως τοίχου εντοπίστηκαν πολλά μελαμβαφή όστρακα από ανοιχτά αγγεία (φιάλες, κύλικες, κανθάρους), πινάκια, θραύσματα από λυχνάρια, τμήματα από αρκετά χρηστικά αγγεία αλλά και μεγάλος αριθμός από σιδερένια καρφιά. Τα ανωτέρω χρονολογούν το οικοδομικό λείψανο στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., ενώ κάποια δείγματα συνηγορούν και για την πρωιμότερη χρήση της θέσης κατά το τέλος του 5ου ή και τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Οδός Σοφοκλέους 6 (οικόπεδο Δημ. Κριτσόβα)

Στο παραπάνω οικόπεδο, κατά την εκσκαφή θεμελίωσης οικοδομήματος, εντοπίστηκαν τάφοι ημικατεστραμμένοι, λόγω των επεμβάσεων στο χώρο από τις παρακείμενες οικοδομές.

Τ.Ι (Α.-Δ.). Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,80-1,85×0,53×0,82 μ., διαμορφωμένος από πωρολιθικούς ορθογωνισμένους ογκόλιθους, πάχ. 0,30 μ., δύο στις μακρές πλευρές και ένα στις στενές, αντίστοιχα. Σωζόταν τμήμα καλυπτήριας, πάχ. 0,20 μ. Περιείχε λείψανα δύο εκτάδην τοποθετημένων σύγχρονων ταφών, με προσανατολισμό των νεκρών προς Δ. Μετά την απομάκρυνση αυτών αποκαλύφθηκε κρανίο προγενέστερης ταφής. Εκτός από τρία νομίσματα που συνόδευαν τις υστερότερες ταφές και είχαν τοποθετηθεί στο ύψος της κεφαλής ή ίσως και στο στόμα των ταφέντων, συνελέγησαν τμήματα από δακρυδόχα, χρονολογούμενα σε δύο διαφορετικές χρονικές φάσεις. Δύο από αυτά, στο ύψος των κάτω άκρων, εντάσσονται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. (Κ 9156: ερυθροβαφές και Κ 9157: μελαμβαφές)[3]. Τμήματα, εξάλλου, από δύο άλλα, χρονολογούμενα στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. (Κ 9154 και Κ 9155)[4], εντοπίστηκαν στην επίχωση του τάφου και χρησιμοποιήθηκαν ως κτερίσματα για την προγενέστερη ταφή.

Τ. ΙΙ (Α.-Δ.). Κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,20×0,60×0,90 μ., με μονόλιθες, ανισοϋψείς, πωρολιθικές πλάκες, εκ των οποίων τόσο η δυτική, της στενής πλευράς, όσο και η καλυπτήρια δεν σώζονταν, με αποτέλεσμα να μη διατηρούνται στο εσωτερικό του ευρήματα ή λείψανα ταφής.

Τ. ΙΙΙ (Β.-Ν.). Καλυβίτης, κατεστραμμένος, από τον οποίο ήταν σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης το νοτιότερο τμήμα και η κεραμίδα στο ανώτερο σημείο ζεύξης. Στην επίχωση του τάφου αποκαλύφθηκαν ακέραιο πινάκιο (Κ 9159) και δακρυδόχο (Κ 9153), τα οποία χρονολογούν τον τάφο στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.[5].

Οδός Αμφικτυόνων και Πλαταιών (οικόπεδο Κ. Ξηρογιάννη)

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την ανέγερση οικοδομής, αποκαλύφθηκε τμήμα κυκλικού λάκκου, διαμ. 2,20 και ύψ. 1,03 μ., που λειτουργούσε μάλλον ως κλίβανος, όπως προκύπτει από το πλήθος των κεραμίδων και το ερυθρωπό χρώμα του χώματος στο εσωτερικό, καθώς και από περισυλλεγέντα θραύσματα κονιάματος.

Στη νοτιοδυτική, άλλωστε, γωνία του οικοπέδου εντοπίστηκαν θρυμματισμένες κεραμίδες, οι οποίες συνιστούσαν πιθανώς κεραμοσκεπή τάφο με προσανατολισμό Α.-Δ. Δεν υπήρξαν όμως ευρήματα για τη συναγωγή σαφούς συμπεράσματος.

Οδός Καραϊσκάκη 9 (οικόπεδο Β. Αδάμ)

Σε υπάρχον οικοδόμημα, στο πλαίσιο εργασιών διαμόρφωσης του υπογείου, εντοπίστηκε τμήμα τοίχου, σωζ. μήκ. 1,50, πλ. 0,75 και ύψ. 0,45 μ. Η δυτική του πλευρά οριζόταν από ένα μονόλιθο πωρόλιθο, πλ. 0,50 μ., ενώ η ανατολική από αδρομερώς κατεργασμένους ασβεστόλιθους, τοποθετημένους σε τρεις στρώσεις.

---

3. Ur. Knigge, Der Südhügel, Kerameikos IX, Berlin 1976, αριθ. 379, 1F, πίν. 68 - Κ 9156 και αριθ. 380.2, πίν. 68, σ. 163 - Κ 9157.

4. Ό.π., Ε 89, 2.3, πίν. 96, σ. 185 -Κ 9154 και αριθ. 374, πίν. 68, σ. 162 - Κ 9155.

5. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 158 (Π 1350) - Κ 9159. Ό.π., αριθ. 387, πίν. 69, σ. 164 -Κ 9153.

Οδός Μακροπούλου 98 (οικόπεδο αφών Μπαχλαβά - Έργο ΑΜΑΚ)

Στο παραπάνω οικόπεδο, στο νότιο πέρας αυτού, κατά τη διάρκεια εκσκαφών για τη θεμελίωση οικοδομής, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, σωζ. ορατού μήκ. 8 και μεγ. πλ. 0,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Διατηρήθηκε σε ύψος έως και 1 μ. (μέσο ύψος 0,50-0,60 μ.). Ήταν οικοδομημένος από πωρολιθικούς πρασινωπής απόχρωσης ογκόλιθους, σε μερικά σημεία ορθογωνισμένους. Μεγαλύτεροι ογκόλιθοι συνιστούσαν το κεντρικό τμήμα του σε ύψος ενός δόμου, ενώ στα όριά του υπήρχαν μικρότεροι σε δύο στρώσεις, ακανόνιστοι σε μέγεθος στην παρούσα κατάσταση, λόγω της φθοράς του υλικού. Η νότια οπίσθια όψη του τοίχου έφερε γέμισμα από μικρούς λίθους, οι οποίοι συμπλήρωναν το πάχος του τοίχου στα σημεία όπου υπήρχαν οι μικρότεροι πωρόλιθοι.

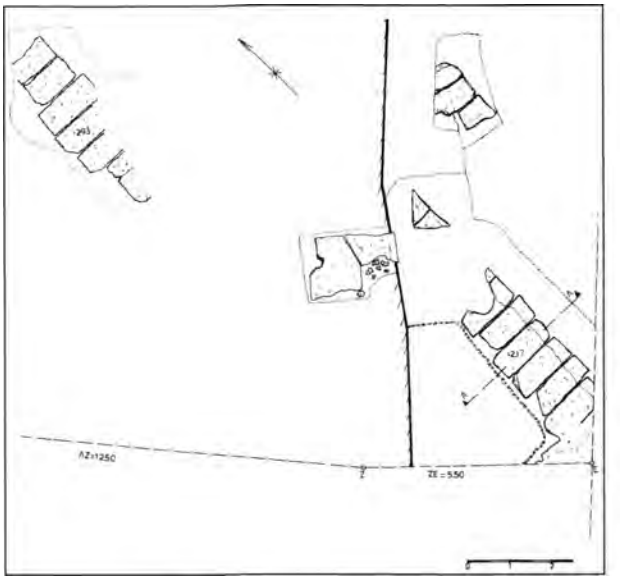
Τα ευρήματα στον περιβάλλοντα χώρο του τοίχου ήταν κυρίως όστρακα από αγγεία χρηστικού χαρακτήρα και άλλα μελαμβαφή, τα οποία χρονολογούν το οικοδομικό αυτό λείψανο στους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους.

Οδός Παλαιολόγου 11 (οικόπεδο Ιω. Κρανάκη)

Στο εν λόγω οικόπεδο, στο πλαίσιο της διάνοιξης τάφρου θεμελίωσης για την επέκταση της υπάρχουσας οικοδομής, αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων – κατεστραμμένων σε σημαντικό βαθμό από τα σύγχρονα περιβάλλοντα κτίσματα –, οικοδομημένων από μεγάλες πωρολιθικές ορθογώνιες λιθοπλίνθους, διαστ. 1,15-1,45×0,65 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., εκτός ενός, που είχε κάθετη ως προς τους άλλους κατεύθυνση και γωνίαζε με το βορειότερο από αυτούς (Σχέδ. 1).

Τα οικοδομικά λείψανα συνιστούν μάλλον απόσπασμα του τείχους της αρχαίας Λαμίας, στο οποίο διατηρούνται, σε ύψος ενός δόμου (0,50 μ.), μπατικά τοποθετημένες λιθόπλινθοι κατά το ισόδομο σύστημα. Οι αποκαλυφθέντες τοίχοι αποτελούν τις όψεις του τείχους (με υπολογιζόμενο πάχος έως και 4 μ.), το εσωτερικό του οποίου έφερε γέμισμα από μικρούς λίθους. Η έδρασή του βρέθηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα πάνω στο φυσικό βράχο.

Τα ευρήματα που περισυνελέγησαν γύρω από το τείχος ήταν λιγοστά, αλλά τόσο ο τρόπος κατασκευής του όσο και άλλα σχετικά χρονολογήσιμα τμήματά του σε κοντινά οικόπεδα[6] και σε άλλα σημεία της πόλης το εντάσσουν στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Σχέδ. 1. Λαμία. Οδός Παλαιολόγου 11. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οδός Καραϊσκάκη και Καζούλη (οικόπεδο Δ. Παντόπουλου)

Στη συμβολή των οδών Καραϊσκάκη και Καζούλη, κατά την εκσκαφή θεμελίωσης οικοδομήματος, στο νοτιοανατολικό όριο του οικοπέδου, εντοπίστηκε τμήμα του τείχους και πύργου ή πύλης της αρχαίας πόλης της Λαμίας, συνολ. σωζ. μήκ. 11 (Β.-Ν.) και μέσου πλ. 1,40 μ. (Πίν. 85 δ). Το οικοδομικό λείψανο φαίνεται ότι σχετίζεται άμεσα με τμήμα πύργου που ανασκάφηκε δυτικότερα, κατά μήκος της οδού Καραϊσκάκη[7].

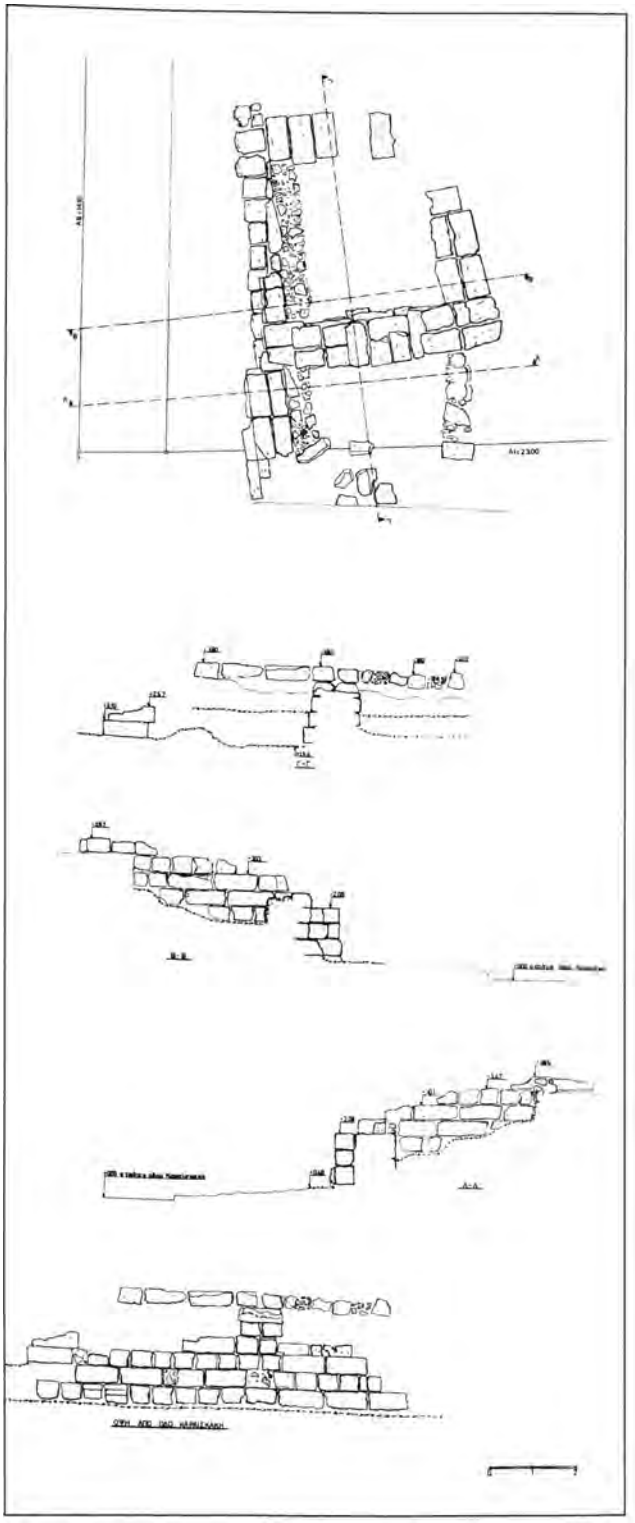
Τον κύριο όγκο καταλάμβανε τετράγωνος περίπου χώρος, μήκ. 4,50 μ., θεμελιωμένος στο πρανές του φυσικού βράχου. Αυτός σωζόταν στο δυτικό τμήμα του σε ύψος τεσσάρων δόμων και 1,90 μ. Ήταν οικοδομημένος κατά το ισόδομο ορθογώνιο σύστημα με κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους, δρομικές και διάτονους, που παρεμβάλλονταν εναλλάξ ή μεταξύ δύο δρομικών στρώσεων[8] (Σχέδ. 2). Επειδή στη συγκεκριμένη θέση θεμελιώθηκε σύγχρονη οικοδομή και το αρχαίο αποτέλεσε τμήμα της, η εξωτερική όψη των δόμων του είχε υποστεί σημαντική φθορά.

Η εσωτερική όψη της δυτικής πλευράς του τείχους έφε-

6. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 58, 59-61· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 519-520. Α. Χαραμή, Θεσσαλικό Ημερολόγιο 30 (1996), σ. 293-294.

7. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 184.

8. Α.Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Β΄, Αθήναι 1958, σ. 227, εικ. 182.4,5, σ. 229-230.

Σχέδ. 2. Λαμία. Οδός Καραϊσκάκη και Καζούλη. Κάτοψη της ανασκαφής, τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ και όψη του τείχους από την οδό Καραϊσκάκη.

ρε κατά μήκος της τοίχο από αργολιθοδομή, σωζ. μήκ. 8,50, πλ. 0,70 και ύψ. 0,80 μ. Είχε τη χρήση αναλημματικού τοιχαρίου για την αντιστήριξη του όγκου της επίχωσης που κάλυπτε το εσωτερικό του τείχους για την εξομάλυνση του εδάφους[9].

Τα κινητά ευρήματα, εκτός από τη σχετική σωρεία αγνύθων, ήταν λιγοστά και μη ενδεικτικά λόγω της μεταγενέστερης διατάραξης. Ο τρόπος κατασκευής, όμως, και ανάλογα τμήματα οχύρωσης, που έχουν εντοπιστεί κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών σε άλλα σημεία της σύγχρονης πόλης της Λαμίας, χρονολογούν το παρόν εύρημα στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Καλύβια Λαμίας

Οικόπεδο Δ. Κλειτσάκη

Στο εν λόγω οικόπεδο, στη βόρεια πλευρά της παλαιάς εθνικής οδού Λαμίας-Καρπενησίου, σε χώρο όπου παλαιότερα είχε ανασκαφεί νεκροταφείο πρωτογεωμετρικών χρόνων[10], και συγκεκριμένα στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν τρία λαξεύματα με κατεύθυνση Δ.-Α., διανοιγμένα στο μαλακό βράχο, ακανόνιστου ελλειψοειδούς σχήματος. Αυτά καλύπτονταν από ογκόλιθους, αδρά διαμορφωμένους, πάχ. 0,05-0,20 μ. (σε μία περίπτωση μικρότεροι λίθοι χρησιμοποιήθηκαν ως στήριγμα αυτών), οι οποίοι στην παρούσα κατάσταση, εντοπίστηκαν θραυσμένοι και πεσμένοι στο εσωτερικό, γεγονός που προκάλεσε δυσχέρεια στη συναγωγή συμπερασμάτων για την αρχική μορφή των λαξευμάτων.

Λ. Ι (0,65×0,37×0,53 μ.). Πάνω από τις καλυπτήριες συνελέγη σε όστρακα ένας χυτροειδής αμφορέας με μελανοκάστανο γάνωμα (Κ 9351: βάση επίπεδη, σώμα σφαιρικό, λαιμός ευρύς κυλινδρικός, έξω νεύον χείλος, ελαφρά λοξότμητο). Ο τύπος ανατρέχει, πιθανώς, σε μυκηναϊκά πρότυπα της ύστερης φάσης της ύστερης εποχής του Χαλκού[11], αλλά τόσο η μορφή, όσο και το ολόβαφο σώμα του αγγείου το κατατάσσουν τουλάχιστον στην υπομυκηναϊκή περίοδο και μεταγενέστερα.

Λ. ΙΙ (0,84×0,60×0,34 μ.). Εντός του λαξεύματος, στο δυτικό τμήμα του, εντοπίστηκε μεγάλο τμήμα σκυφοειδή

9. W. Laurence, Greek Aims in Fortification, Oxford 1979, σ. 214, 217.

10. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 186.

11. P.A. Mountjoy, Mycenaean Decorated Pottery, A Guide to Identification, SIMA LXXIII, Göteborg 1986, σ. 207, FS 59. Πρβλ. και σχετικό δείγμα από τη γειτονική θέση Μπικιόρεμα, ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 136-137, Τάφος V.

κρατήρα (Κ 9350: σιγμοειδές περίγραμμα και μικρή κωνική βάση, ολόβαφο, με ερυθροκάστανο γάνωμα). Το αγγείο ανατρέχει σε πρότυπα της μυκηναϊκής παράδοσης, τα οποία συνεχίζουν και στην υπομυκηναϊκή περίοδο[12] και τουλάχιστον έως τη μέση φάση των πρωτογεωμετρικών χρόνων[13].

Λ. ΙΙΙ (0,97×0,91×1,50 μ.). Λόγω της πτώσης των καλυπτήριων είχε προκληθεί μεγάλη διατάραξη στο εσωτερικό του χώρου. Στο κέντρο περίπου αυτού εντοπίστηκε μία τριφυλλόστομη οινοχόη (Κ 9352) υποπρωτογεωμετρικής περιόδου[14], ενώ από όστρακα των καλυπτήριων έως το επίπεδο του βράχου ανασυντέθηκαν ένας χειροποίητος αμφορίσκος (Κ 9349, από χονδρόκοκκο πηλό με ωχροκάστανη στιλβωμένη επιφάνεια), του τύπου της Lederware τεχνικής, η οποία συναντάται από τους υπομυκηναϊκούς χρόνους και εξής[15], μεγάλο τμήμα από σκυφοειδή κρατήρα με ημικύκλια (Κ 9350) της υποπρωτογεωμετρικής περιόδου[16], καθώς και άλλα από το σώμα και το χείλος μικρών ανοιχτών αγγείων (κυπέλλων) ανάλογης χρονολόγησης[17]. Από το συγκεκριμένο λάξευμα συνελέγησαν οστά σκελετού και κρανίου.

Η μορφή, η παρουσία ευρημάτων γύρω[18] και μέσα από τους εξεταζόμενους χώρους και τα λιγοστά οστά σε έναν από αυτούς τους χαρακτηρίζουν ως τάφους, ανάλογους με άλλους που εντοπίστηκαν παλαιότερα στο ίδιο οικόπεδο και στο Λευκαντί. Τα λείψανα σκελετικού υλικού, με βάση τα δεδομένα από την ευβοϊκή θέση, μπορούν να αιτιολογηθούν ως υπολείμματα της αρχικής ταφής ή ως υπόλοιπα καύσης μεταφερθέντα από άλλο χώρο, οπότε οι εξεταζόμενοι τάφοι αποτέλεσαν δευτερογενείς θέσεις ταφής[19]. Η χρήση του χώρου εκτείνεται από τους υστερομυκηναϊκούς έως και τους υποπρωτογεωμετρικούς χρόνους, και πιθανώς κάποιες ταφικές θέσεις επαναχρησιμοποιήθηκαν επί μακρό διάστημα. Ανάλογα δεδομένα έχει αποδώσει και το νεκροταφείο στο γειτονικό Μπικιόρεμα.

Αχινός

Οδός Αθ. Διάκου 10 (οικόπεδο Αθ. Μπλούνα)

Κατά τη διάνοιξη βόθρου στην ανωτέρω αναφερθείσα κοινοτική οδό αποκαλύφθηκε καλυβίτης τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1×0,40×0,50 μ. Αποτελούνταν από ένα ζεύγος κεραμίδων, θραυσμένων κατά τόπους, και μια κορυφαία στη ζεύξη αυτών.

Εντός του τάφου, σε χώμα μαλακό καστανής απόχρωσης, σώζονταν σαθρά οστά συνοδευόμενα από:

α) έναν κανθαρίσκο (Κ 9160) με ίχνη πορτοκαλέρυθρου γανώματος, περγαμηνής τεχνικής. Η μορφή του υψηλού χοανοειδούς λαιμού θυμίζει ανάλογα δείγματα από την Πελοπόννησο, τα οποία έχουν, εντούτοις, τελείως σφαιρικό σώμα σε σχέση με το περιγραφόμενο πεπιεσμένο, σχεδόν αμφικωνικό, και χρονολογούνται στον 1ο αι. π.Χ.[20].

β) μία μικρή λάγυνο (Κ 9158) αμφικωνικού σχήματος, η οποία έφερε επίθετο λευκό χρώμα (τελείως εξηρημένο στην παρούσα κατάσταση) σε όλη την επιφάνειά της και

12. Ό.π. (υποσημ. 2), πίν. 8Β.

13. M. Popham - P.G. Calligas - L.H. Sackett, The Protogeometric Building at Toumba, I, The Pottery, στο R.W.V. Catling - I.S. Lemos (επιμ.), Lefkandi II, Oxford 1990, σ. 20, 23-24, πίν. 5e.

14. Ό.π. (υποσημ. 2), πίν. 15G.

15. Η παράδοση της Lederware ή Burnished Ware κεραμικής χαρακτηρίζει τη Στερεά Ελλάδα κατά τους σκοτεινούς αιώνες. Βλ. R.C.S. Felsch, Kalapodi I, Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollons von Hyampolis in der antiken Phokis, Mainz von Zapern 1996, σ. 75-78. Χρονολόγηση του τύπου ήδη από το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου στα κέντρα ανάπτυξης αυτού. Στο Καλαπόδι συνεχίζεται από τους πρωτογεωμετρικούς έως και τους γεωμετρικούς χρόνους. Εμφανίζεται και στο Λευκαντί ό.π. (υποσημ. 2), σ. 343, όπου δηλώνεται ότι οικιακά σκεύη αυτής της τεχνοτροπίας τοποθετούνται και σε τάφους ήδη από την υποπρωτογεωμετρική ΙΙ περίοδο και εξής. Ανάλογη κεραμική υπομυκηναϊκής περιόδου έχει εντοπιστεί και σε τάφους του ιερού των Δελφών. Βλ. BCH 61 (1937), πίν. 6. Θραύσματα αγγείων με ανάλογη επιφάνεια συνελέγησαν και εντός του λαξεύματος. Ανάλογης τεχνικής και μορφής αγγεία προέρχονται από το Μπικιόρεμα (ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 136-137, Τάφος ΙΙ) και τη Λαμία – οικόπεδο Κλητοράκη-Μανδηλάρη (ΑΑΑ XV (1982), σ. 264-266, εικ. 6, αριθ. 2344).

16. Ν. Βερδελής, Ο πρωτογεωμετρικός ρυθμός της Θεσσαλίας, Αθήναι 1958, σ. 25, εικ. 16 και πίν. 8, αριθ. 45, σ. 95-97. Για τον τύπο βλ. και ό.π. (υποσημ. 13), πίν. 52, 293 και σ. 23-24, όπου αναφέρονται και τα σχετικά παράλληλα.

17. Ό.π. (υποσημ. 2), τύπος V, σ. 294, πίν. 7J. Ο τύπος εμφανίζεται στην εν λόγω θέση σε όλη τη διάρκεια των υποπρωτογεωμετρικών χρόνων.

18. Η τοποθέτηση ευρημάτων πάνω από τις καλυπτήριες τάφου είναι φαινόμενο που χαρακτηρίζει και τα νεκροταφεία στο Λευκαντί, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 198. Αγγεία εκτός τάφων συναντώνται κατά την πρωτογεωμετρική περίοδο στη Σκύρο (V.R. Desborough, Protogeometric Pottery, Oxford 1952, σ. 130), στη Θεσσαλία (ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 271· 19 (1964): Χρονικά, σ. 261) και στη Βοιωτία (Ακραιφία) (A. Andreiomenou, Ανασκαφές στη Βοιωτία, ASAtene 59 (1981), σ. 256 κ.ε.).

19. Ό.π. (υποσημ. 2), σ. 211.

20. Για το Άργος βλ. ΑΔ 38 (1983): Μελέτες, σ. 37, Σχέδ. 7 (1709), Πίν. 29δ. Ch. Schauer, Ein späthellenistischer Fundkomplex aus Olympia, Γ΄ Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα Σύνολα-Εργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991), Αθήνα 1994, σ. 178. BCH 94 (1970), αριθ. 61, 10, σ. 478, εικ. 110, 111. Για την Κόρινθο βλ. Ch. K. Williams II - J. Macintosh - J. Fischer, Excavation at Corinth 1973, Hesperia XLIII (1974), σ. 30, πίν. 8, αριθ. 44.

διακόσμηση με κυματοειδή γραμμή πορτοκαλέρυθρης απόχρωσης στο λαιμό και τον ώμο. Το θέμα ανατρέχει, μάλλον, σε εκφυλισμένες φάσεις του ρυθμού της Δυτικής Κλιτύος[21]. Αυτό σε συνδυασμό με το σχήμα κατατάσσουν χρονολογικά το αγγείο στο α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.

Ο εν λόγω μεμονωμένος τάφος φαίνεται ότι εντάσσεται σε ένα ευρύτερο νεκροταφείο, πλησιέστερα δείγματα από το οποίο εντοπίστηκαν σε παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους[22].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

Στυλίδα

Οδός Παπαδιαμάντη και Βαλαωρίτου

Κατά την εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου ιδιοκτησίας αφών Δασκαλάκη που έγινε με την επίβλεψη υπαλλήλου της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα και, αφού διακόπηκαν οι εργασίες, ανελήφθη ανασκαφική έρευνα, η οποία κάλυψε όλη την προς οικοδόμηση έκταση.

Ήλθαν στο φως αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι από αργολιθοδομή με μετρίου μεγέθους λίθους καλά αρμοσμένους και επεξεργασμένους στους αρμούς και την πρόσοψη, οι οποίοι διαγράφουν δύο τουλάχιστον χώρους (δωμάτια) ενός οικοδομήματος που ταυτίζεται με οικία, σύμφωνα με όμοια ευρήματα από την ίδια περιοχή, και εντάσσεται στον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης που ήταν διαμορφωμένος κατά το ιπποδάμειο σύστημα[23].

Ως γνωστόν, η σύγχρονη πόλη είναι χτισμένη πάνω σε αρχαία που ταυτίζεται με τα Φάλαρα, επίνειο της αρχαίας Λαμίας[24].

Τα κτιριακά λείψανα από τα συγκεντρωθέντα όστρακα και την τοιχοποιία τους χρονολογούνται περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. (Σχέδ. 3).

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συνίστανται σε χαρακτηριστικά όστρακα, κεραμίδες από το στρώμα καταστροφής της στέγης, πήλινες πυραμιδόσχημες και αρτόσχημες αγνύθες, χάλκινα νομίσματα, χάλκινα και σιδερένια καρφιά από τη δόρωση της στέγης, χάλκινο κρίκο.

Μετά από γνωμοδότηση του ΤΣΜΣΕ τα οικοδομήματα διατηρήθηκαν σε κατάχωση κατόπιν τροποποίησης της μελέτης της υπό ανέγερση οικοδομής.

Έξαρχος

Θέση Σμίξη

Μετά από λαθρανασκαφή στην ανωτέρω θέση κατά το παρελθόν βρέθηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις θαλαμωτοί τάφοι της ύστερης μυκηναϊκής περιόδου[25].

Νέα λαθρανασκαφή υπήρξε η αφορμή αποκάλυψης και διενέργειας μικρής διάρκειας σωστικής ανασκαφής δύο επιπλέον τάφων του ίδιου τύπου, οι οποίοι προφανώς ανήκουν στο ίδιο νεκροταφείο. Οι τάφοι, των οποίων η αρίθμηση είναι συνεχής (V,VI), είχαν θαλάμους ακανόνιστης ελλειψοειδούς κάτοψης, λαξευμένους στο βραχώδες έδαφος με οροφή ημισφαιρική. Η οροφή του ενός (VI) είχε κατά το ήμισυ καταπέσει εντός του θαλάμου. Και οι δύο είχαν είσοδο που έκλεινε με ξερολιθιά στο νότιο τοίχωμα του θαλάμου και είχαν σχήμα ακανόνιστο ημιελλειψοειδές. Προς την είσοδο οδηγούσαν δρόμοι επικλινείς με άνω συγκλίνοντα τοιχώματα, μακρύς του τάφου V και βραχύς του VI. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. με μικρή απόκλιση προς ΝΑ.

Ο τάφος V είχε υποστεί επιμελή σύληση, με αποτέλεσμα να μην αποδώσει ευρήματα παρά μόνο μερικά σαθρά οστά. Στο δρόμο μπροστά από την είσοδο βρέθηκε ελλειψοειδής λάκκος που περιείχε τα οστά τριών νεκρών, εκ των οποίων ο ένας, προφανώς ο τελευταίος, είχε ταφεί συνεσταλμένος και ο σκελετός ήταν στη θέση του, ενώ οι δύο άλλοι ήταν παραμερισμένοι. Στην τελευταία ταφή ανήκουν τρεις ακέραιοι χάλκινοι κρίκοι και ένας μισός.

Ο τάφος VI, λόγω προφανώς της κατολίσθησης της οροφής του, βρέθηκε αδιατάρακτος. Είχε δεχθεί 18 ενταφιασμούς. Μετά την αφαίρεση των επιχώσεων διαπιστώθηκαν τέσσερα αλλεπάλληλα ταφικά στρώματα στα οποία εκ των άνω ανήκουν οι εξής ταφές: στο πρώτο στρώμα τέσσερις σκελετοί στη θέση τους, που είχαν κτεριστεί με αρυβαλλοειδές πρωτοκορινθιακό ληκύθιο, μελαμβαφή σφαιρική πρόχου και αγγείο ελλιπές με λεπτή δαχτυλιόσχημη σφαιρική κοιλιά κοσμημένη με εναλλάξ μαύρες και εδαφόχρωμες λεπτές ταινίες και στον ώμο διακόσμηση σειράς ομάδων εκ τριών ομόκεντρων κύκλων (ίσως πρόχους). Στο δεύτερο στρώμα ανήκουν επίσης τέσσερις

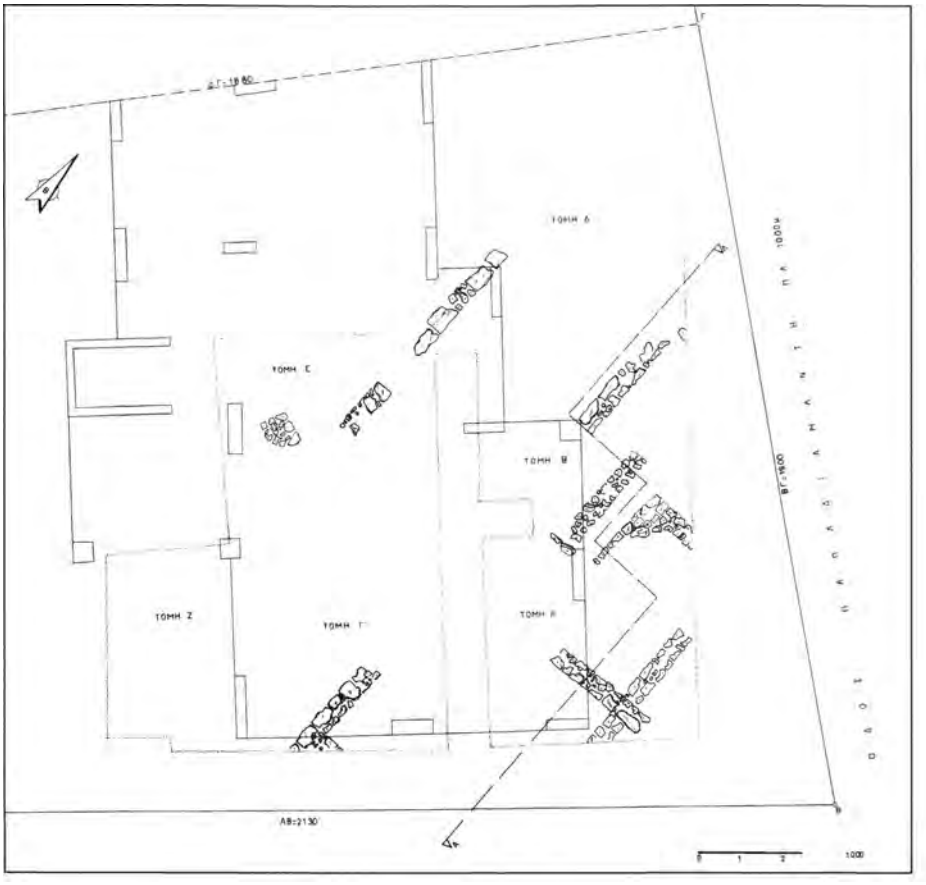
21. Για την τυπολογία και άλλη σχετική βιβλιογραφία βλ. Δ. Κυριακού, Ελληνιστική κεραμική από τα νεκροταφεία της Πάτρας, Γ΄ Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, ό.π., σ. 191-192.

22. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 213 (με ευρήματα του 2ου αι. π.Χ.)· 38 (1983): Χρονικά, σ. 172-174 (με χρήση των τάφων από το 2ο αι. π.Χ. έως τουλάχιστον τον 1ο αι. π.Χ.).

23. F. Dakoronia, Elemente der Haus – und Stadtplanung von Stylis im 4. Jh.v.Chr., ΑΑ 1991, σ. 75 κ.ε.

24. Dakoronia, ό.π. με σχετική βιβλιογραφία.

25. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 213.

Σχέδ. 3. Στυλίδα. Οδός Παπαδιαμάντη και Βαλαωρίτου. Κάτοψη της ανασκαφής.

νεκροί, συνεσταλμένοι χωρίς κτερίσματα. Στο τρίτο στρώμα ανήκουν επίσης τέσσερις ενταφιασμοί συνεσταλμένων νεκρών χωρίς κτερίσματα. Στο τέταρτο στρώμα, που ήταν το τελευταίο και παλαιότερο, επάνω στο δάπεδο του θαλάμου, ανήκουν τέσσερις αδιατάρακτοι σκελετοί συνεσταλμένων νεκρών και μία παραμερισμένη ταφή προς τη δυτική πλευρά του θαλάμου, μεταξύ των οστών της οποίας βρέθηκαν δύο κωνικά σφονδύλια από στεατίτη, το ήμισυ χάλκινου κρίκου, κακοψημένο ειδώλιο τύπου Ψ και το άνω τμήμα ερυθροβαφούς προχοΐσκης[26]. Από τις ταφές στο δάπεδο μεταξύ των οστών βρέθηκαν αμφικωνικό σφονδύλι από στεατίτη και το ήμισυ χάλκινου κρίκου.

Στο δάπεδο του θαλάμου και πίσω ακριβώς από την ξερολιθιά της εισόδου βρέθηκε ελλειψοειδής λάκκος που περιείχε οστά παλαιότερης ταφής ή παλαιότερων νεκρών σωρηδόν. Στη λεπτή επίχωση του λάκκου περισυνελέγησαν όστρακα, από τα οποία προήλθε το άνω τμήμα μικρής άβαφης πρόχου με τρεις μελανές ταινίες στο άνω τμήμα της κοιλιάς και διακόσμηση θυσάνου στον ώμο[27].

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Ροδωνιά Υπάτης

Θέση Παλιάμπελα, αγρός Π. Αμούντζια

Εντός του αγρού, σε απόσταση 150 μ. ανατολικά της κοινότητας Ροδωνιάς, κατά τη διάρκεια της άροσής του,

26. Mountjoy, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 186, πίν. 241, FS 115.

27. Ό.π., σ. 143, πίν. 175, FS 106 και σ. 186, πίν. 241, FS 115.

αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα. Στη διανοιχθείσα μικρή δοκιμαστική τομή ανασκάφηκαν, κάτω από ένα μικρής έκτασης στρώμα καταστροφής, τμήματα δύο ενάλληλων γωνιών οικοδομήματος/οικοδομημάτων. Οι τοίχοι ήταν οικοδομημένοι από μετρίου και μικρού μεγέθους αργούς λίθους, στα κενά των οποίων είχαν προσαρμοστεί θραύσματα κεραμίδων. Το όλο σύστημα συνδεόταν με αμμώδες συμπαγές κονίαμα τεφρής απόχρωσης, το οποίο αποτελούσε ουσιαστικά και το κύριο σώμα των τοίχων.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

Αταλάντη

Οδός Ανδρούτσου

Κατά την εκσκαφή βόθρου στον ακάλυπτο χώρο παλαιάς οικοδομής ιδιοκτησίας Ευθυμίας Ανέστη, σε βάθος 1,60 μ. από τη σύγχρονη στάθμη του εδάφους βρέθηκε τοίχος από αργολιθοδομή με μικρούς και μεγάλους λίθους καλά αρμοσμένους, που είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και εκτεινόταν και πέραν των ορίων του σκάμματος.

Ο τοίχος αυτός έκλεινε προς Ν. χώρο εκτεινόμενο προς Β. εντός του άσκαφου, ο οποίος ήταν στεγασμένος, όπως αποδεικνύει το στρώμα καταστροφής που βρέθηκε εκεί. Ο τοίχος είχε πλάτος 0,55 και σωζόταν σε μήκος 1,75 και ύψος 0,45 μ.

Σε μεταγενέστερη φάση χρήσης του χώρου ανήκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου, κάτω από το οποίο διερχόταν πήλινος πειόσχημος αγωγός που βρέθηκε 0,40 μ. υψηλότερα της ανώτερης στάθμης του τοίχου.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συνίστανται σε θραύσματα κεραμίδων λακωνικού τύπου, όστρακα από αβαφή αγγεία οικιακής χρήσης και καλής ποιότητας μελαμβαφή κυρίως από πινάκια, κανθάρους, σκύφους, ακέραιο μελαμβαφές λυχνάρι, πυραμιδόσχημη πήλινη αγνύθα, σιδερένια καρφιά και τμήμα πήλινου ειδωλίου.

Από τα διαγνώσιμα όστρακα και το λυχνάρι προκύπτει ότι η χρονολόγηση του παλαιότερου κτιρίου ανάγεται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Συνοικία Μποδοβάτσας

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου ιδιοκτησίας Ηλ. Ανδρώνη για την ανέγερση νέας οικοδομής βρέθηκε σπάραγμα τοίχου από αργολιθοδομή, μέσα στην οποία είχαν ενσωματωθεί και θραύσματα πώρινων ίσως αρχιτεκτονικών μελών ή σαρκοφάγων.

Ο τοίχος είχε κατεύθυνση Β.-Ν., σωζόταν σε μήκος 1,80, ύψος 0,20 και πλάτος 0,55 μ., εδραζόταν σε μαλακές επιχώσεις και συνέχιζε προς Ν. κάτω από το άσκαφο.

Από τις γύρω από αυτόν επιχώσεις συγκεντρώθηκε αριθμός οστράκων, κυρίως άβαφων οικιακών σκευών και λίγων μελαμβαφών, δύο ακέραιες και δύο ελλιπείς πήλινες αρτόσχημες αγνύθες, μία μικρή ακέραιη και δύο ελλιπείς πήλινες πυραμιδόσχημες αγνύθες, δύο θραύσματα πήλινων ειδωλίων και αριθμός οστρέων.

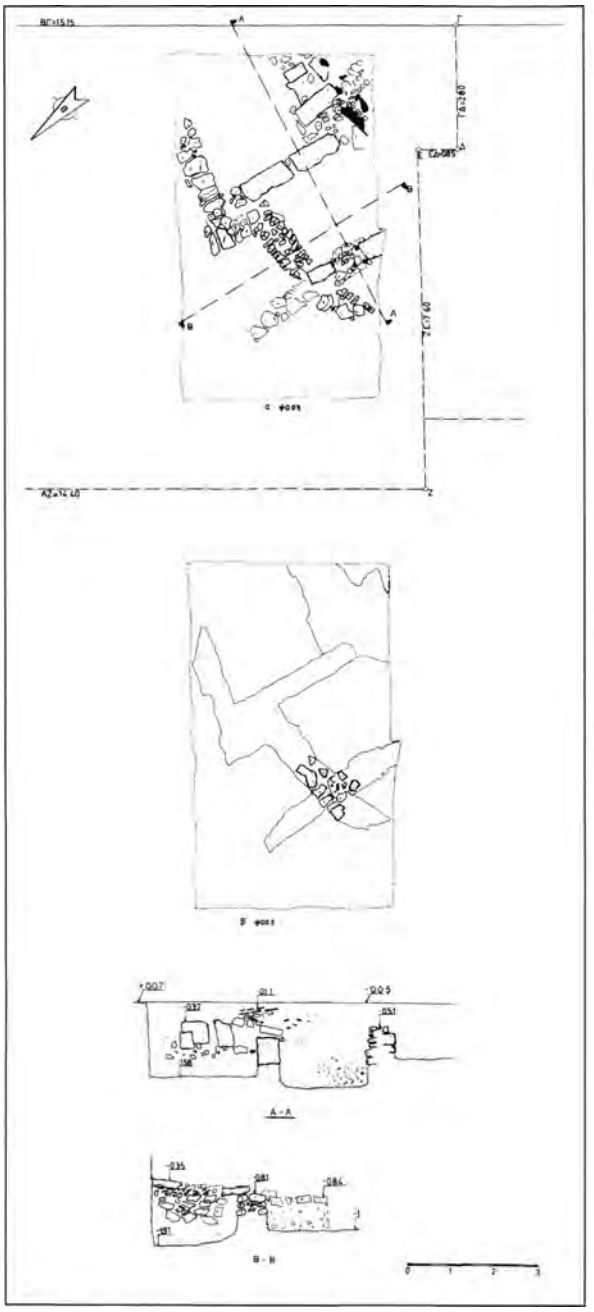
Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Σεραφείμ Κοκκόλα (οικόπεδο Β. Χουσιάδα)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά την εκσκαφή για ανέγερση νέας οικοδομής στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα ανήκοντα σε δύο οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 4), η παλαιότερη των οποίων ανάγεται στη ρωμαϊκή εποχή. Πρόκειται για τοίχους οικοδομημένους με υλικό σε β΄ χρήση, οι παλαιότεροι των οποίων ήταν από μεγάλες λαξευτές λιθοπλίνθους και αργολιθοδομή, ενώ οι νεότεροι ήταν κατασκευασμένοι από λίθους και θραύσματα κεραμίδων συνδεδεμένα με ασβεστοκονίαμα, οι οποίοι δεν αποδίδουν σαφή κάτοψη ενός χώρου και δεν είναι έτσι δυνατόν να ταυτιστεί το είδος του κτιρίου στο οποίο ανήκαν.

Στο προς Β. τμήμα του οικοπέδου δεν σώζονταν αρχαία διότι είχαν καταστραφεί στο παρελθόν κατά την κατασκευή του υπογείου της παλαιάς κατεδαφισθείσης οικοδομής, ενώ τα διασωθέντα συνέπιπταν με τον ακάλυπτο χώρο – αυλή της – και εδράζονταν σε φερτές αλλουβιακές επιχώσεις σε στάθμη πάνω από τη σύγχρονη οδό Εθνικής Αντιστάσεως.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής αναφέρονται μεγάλος αριθμός κεραμίδων λακωνικού τύπου, που δείχνουν ότι το κτίριο στο οποίο ανήκαν τα λείψανα ήταν στεγασμένο, και μεγάλος αριθμός οστράκων. Τα όστρακα κλιμακώνονται χρονολογικά από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι τους ελληνιστικούς χρόνους. Η πλειονότητα προέρχεται από αγγεία αβαφή οικιακής χρήσης, όπως χύτρες, αμφορείς αποθήκευσης, λοπάδες, λεκάνες κτλ., υπάρχουν όμως και μελαμβαφή χαρακτηριστικών ελληνιστικών τύπων, όπως κανθάρων, κυπέλλων, πινακίων κ.ά., καθώς και ελάχιστα από μεγαρικούς σκύφους. Επικρατούν επίσης χαρακτηριστικά όστρακα από αγγεία (πινάκια, λύχνους, κύπελλα κτλ.) ρωμαϊκών χρόνων, πολλά με ερυθρό στίλβον γάνωμα κατ' απομίμηση terra sigillata. Ενδιαφέρον για την ιστορία του χώρου είναι το γεγονός της παρουσίας λίγων μυκηναϊκών οστράκων, γεωμετρικών και αρχαϊκών.

Άλλα κινητά ευρήματα είναι: α) ένα ακέραιο και δώδεκα ελλιπή λυχνάρια τύπου collar neck (Πίν. 85 α), 1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ., β) ένα ελλιπές μεγάλο ερυθροβαφές λυχνάρι, γ) οκτώ ακέραιες πήλινες αγνύθες, εκ των οποίων οι πέντε με ενσφράγιστη διακόσμηση και εννέα ελλιπείς από τις οποίες ορισμένες διατηρούν σφράγισμα (Πίν. 85 γ),

Σχέδ. 4. Αταλάντη. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Σεραφείμ Κοκκόλα. Κάτοψη των δύο οικοδομικών φάσεων της ανασκαφής και τομές Α-Α και Β-Β.

δ) δύο ελλιπή αβαφή κύπελλα, ε) λαβή πυραύνου(;), στ) έξι ακέραιες και δύο ελλιπείς πυραμιδόσχημες πήλινες αγνύθες, ζ) πήλινο ελλιπές αρχιτεκτονικό διακοσμητικό που σώζει ανάγλυφη σφίγγα, η) δύο τμήματα πήλινων ειδωλίων, θ) πήλινο ζατρίκιο με ενσφράγιστες ερωτικές σκηνές σε όλες τις όψεις (Πίν. 85 β), ι) τρία χάλκινα νομίσματα, ια) χάλκινη λαβή αγγείου(;), ιβ) τεμάχια χαλκών βελόνων, ιγ) σιδερένια καρφιά και μία εφηλίδα, ιδ) αριθμός οστρέων, ιε) δόντι κάπρου και τμήμα οστού επεξεργασμένου, ιστ) θραύσματα γυάλινων αγγείων, ιζ) λίθινο βλήμα.

Θέση Σκαμνά

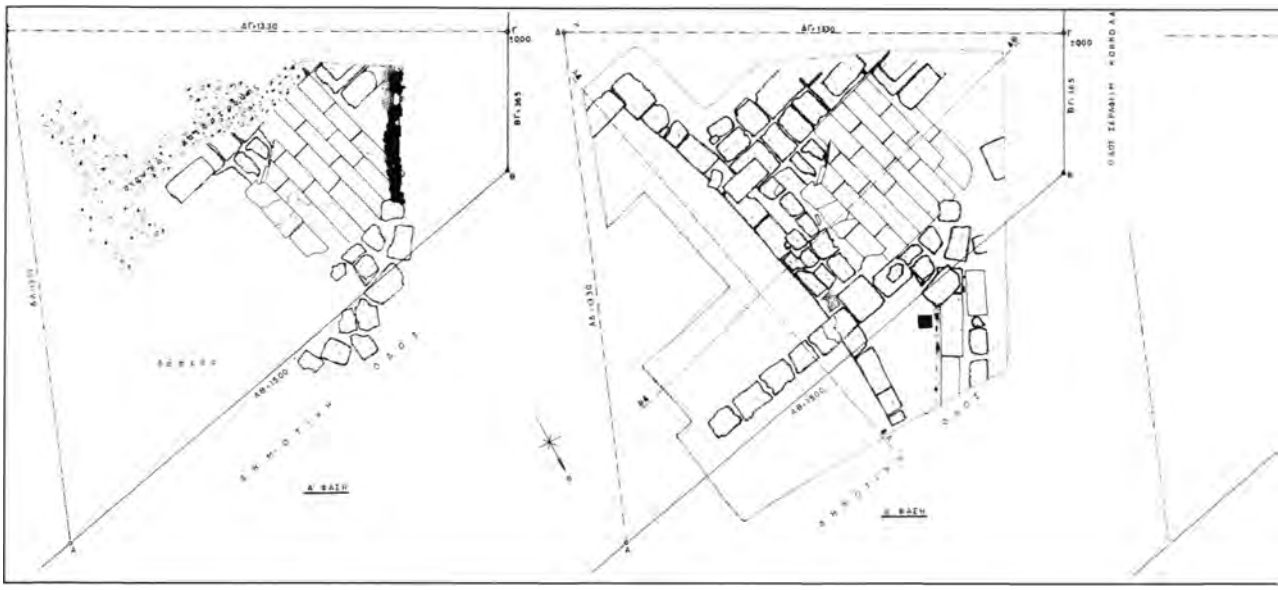
Παρά τον επαρχιακό δρόμο Αταλάντης-Καλαποδίου, στη θέση Σκαμνά και βορειοδυτικά του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του προϊστορικού οικισμού στη θέση Άγιος Βλάσης βρέθηκαν κατά τη διαπλάτυνση του αγροτικού δρόμου που οδηγεί στον Άγιο Γεώργιο Γολεμίου δύο μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι με προσανατολισμό Β.-Ν., των οποίων οι πλευρές ήταν κατασκευασμένες από μονόλιθες αδροκομμένες πλάκες ασβεστόλιθου. Η κάλυψη των τάφων ήταν από όμοιες πλάκες, όπως εικάζεται από θραύσματα που βρέθηκαν μέσα σε αυτούς. Είχαν προφανώς ανοιχθεί και συληθεί στο παρελθόν, με αποτέλεσμα να κατακλύζονται από χώματα. Στον πυθμένα τους, που ήταν το φυσικό έδαφος, διατηρούνταν από ένας σαθρός σκελετός, που θάφτηκε με την κεφαλή προς Β. σε έντονα συνεσταλμένη στάση. Εσωτερικές διαστάσεις τάφων 1×0,56, ύψος 0,46 και 1,02×0,70, ύψος 0,46 μ. Από τις επιχώσεις συγκεντρώθηκαν ελάχιστα αβαφή μικρά όστρακα, ασαφούς χρονολόγησης.

Έργα ΟΤΕ

Μετά τη διάνοιξη χάνδακα για την τοποθέτηση τηλεφωνικού δικτύου επί της οδού 28ης Οκτωβρίου στο τμήμα μεταξύ των οδών Κοκκόλα και Θεοφανοπούλου βρέθηκε κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος βυζαντινών χρόνων με καμαρωτή στέγη, το τόξο της οποίας σχηματιζόταν από λαξευτές πώρινες πλίνθους ακτινωτά διατεταγμένες και από την οποία σωζόταν μόνο το ανατολικό τμήμα.

Τα τοιχώματα του τάφου ήταν κατασκευασμένα από αργολιθοδομή χωρίς συνδετικό υλικό και είχαν εσωτερικά επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα, σωζόμενο τμηματικά.

Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και βρέθηκε γεμάτος χώματα και απορρίμματα διότι είχε χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν ως βόθρος. Από τις γύρω από αυτόν επιχώσεις προήλθαν όστρακα και κεραμίδες, κυρίως αβαφή κλιμακούμενα από τους ρωμαϊκούς μέχρι τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους, θραύσματα γυάλινων αγγείων, δύο σιδερένια καρφιά και ένα χάλκινο νόμισμα (φόλλις).

Σχέδ. 5. Αταλάντη. Οδός Σεραφείμ Κοκκόλα. Κάτοψη των διαδοχικών φάσεων της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

Οδός Σεραφείμ Κοκκόλα (οικόπεδο Γ. Παπουτσή)

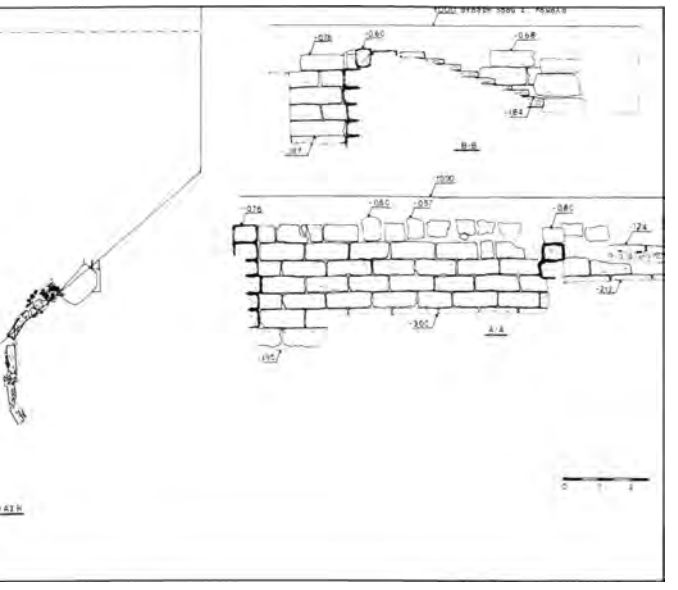
Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής για την κατασκευή της θεμελίωσης νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχαία, για την ανασκαφική διερεύνηση των οποίων διακόπηκε κάθε άλλη εργασία. Η έρευνα κάλυψε ολόκληρη την έκταση του οικοπέδου και έφερε στο φως οικοδομικά λείψανα δημόσιου ή δημόσιων οικοδομημάτων διαφόρων φάσεων (Σχέδ. 5).

Στην παλαιότερη διαπιστωμένη χρήση του χώρου (Γ΄ φάση) ανήκει ένας τοίχος ελαφρά καμπύλος με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος στο νότιο άκρο του συναντάται και σχηματίζει γωνία με όμοιας κατασκευής τοίχο, που φαίνεται να συνεχίζει κάτω από την όμορη παλαιά οικοδομή. Οι δύο αυτοί τοίχοι είναι χτισμένοι από καλά λαξευμένες ισόδομες λιθοπλίνθους και παρουσιάζουν άριστη αρμογή. Σώζονται σε ύψος επτά δόμων. Από την επιμελημένη ανατολική και βόρεια όψη αντίστοιχα συνάγεται πως οι πλευρές αυτές ήταν ορατές, ενώ η άλλη όψη τους (δυτική και νότια) είναι αμελέστερα λαξευμένη. Εδράζονται σε στέρεες αλλουβιακές αποθέσεις και από τα συλλεγέντα κεραμικά ευρήματα (καλής ποιότητας αττικά μελαμβαφή, τμήματα γραπτών ανθεμίων κτλ.) φαίνεται ότι το οικοδόμημα, στο οποίο ανήκουν, μπορεί να αναχθεί μέχρι τον 5ο αι. π.Χ.

Σε μεταγενέστερη εποχή (Β΄ φάση) – μάλλον στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους – κατασκευάστηκε επιβλητική κλίμακα, η οποία διατηρεί επτά αναβαθμούς από καλά δουλεμένες πώρινες λιθοπλίνθους (Πίν. 86 γ). Στο δυτικό άκρο της η κλίμακα αυτή καταλήγει στο ανώτερο σωζόμενο τμήμα του κλασικού τοίχου. Βόρεια και νότια η κλίμακα πλαισιώνεται από παράλληλους τοίχους. Ο νότιος φαίνεται ιδιαίτερα ισχυρός, εφόσον παρουσιάζει δύο σειρές λιθοπλίνθων, η μία δρομικά και η άλλη μπατικά τοποθετημένες. Εδράζεται στο επίπεδο από το οποίο ξεκινάει η κλίμακα. Ο βόρειος αποτελείται από μία σειρά ογκόλιθων, σώζεται σε ύψος ενός μόνο δόμου και στηρίζεται σε επίχωση. Ενδέχεται ο βόρειος τοίχος να είναι και αυτός μεταγενέστερος της όλης κατασκευής, εφόσον κάτω από αυτόν διέρχεται αγωγός, ο οποίος έβαινε μερικώς και πάνω από την κλίμακα. Στο νότιο τμήμα του ο αγωγός, κατεύθυνσης Β.-Ν., είναι κατασκευασμένος από πειόσχημα πήλινα στελέχη που συνδέονται με κονίαμα και καλύπτονται από πήλινες τετράγωνες πλάκες. Στο βόρειο δε τμήμα του έχει ενισχυθεί εξωτερικά με λιθοπλίνθους.

Ο αγωγός με το βόρειο τοίχο θα μπορούσαν να χρονολογηθούν στους ρωμαϊκούς χρόνους και πιο συγκεκριμένα στον 1ο αι. μ.Χ., όπως αποδεικνύουν τα χαρακτηριστικά όστρακα στο περιβάλλον τους. Να σημειωθεί ότι οι ανώτερες επιχώσεις στο οικόπεδο ήταν διαταραγμένες. Οι δοθείσες χρονολογίες βασίστηκαν στα διαθέσιμα δείγματα, τα οποία επικρατούσαν αριθμητικά στο χώρο των περιγραφέντων λειψάνων.

Σε υστερότερους χρόνους (5ο-6ο αι. μ.Χ.) ανήκουν λείψανα δαπέδου και στρώμα καταστροφής, το οποίο κάλυ-

πτε όλα τα οικοδομήματα και αφαιρέθηκε, για να προχωρήσει η ανασκαφή (Α΄ φάση).

Τα περιγραφέντα αρχιτεκτονικά ευρήματα λόγω του μεγέθους τους και της επιμέλειας της κατασκευής τους ανήκουν σε μνημειώδη/εις κατασκευή/ές δημόσιου χαρακτήρα. Η αποσπασματικότητά τους όμως δεν έχει επιτρέψει τη μέχρι στιγμής ταύτισή τους, η οποία πιθανώς θα επιτευχθεί με μελλοντική διεξοδική μελέτη του υλικού.

Τα αρχαία διατηρούνται ορατά και επισκέψιμα μετά την απαλλοτρίωση του οικοπέδου.

Εκτός μεγάλου αριθμού οστράκων και κεραμίδων τα λοιπά κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι τα εξής: 27 ακέραιες πήλινες πυραμιδόσχημες αγνύθες, εκ των οποίων μία είχε σφράγισμα, επτά αρτόσχημες πήλινες αγνύθες, πολλά όστρεα, τεμάχια γυάλινων αγγείων, οστά ζώων, πήλινο στήριγμα κεραμικού κλιβάνου, θραύσματα ειδωλίων, σκωρίες, κονιάματα, τμήμα πήλινου υποκαύστου (;), δύο ελλιπείς λύχνοι ρωμαϊκών χρόνων με ανάγλυφες διακοσμήσεις στο δίσκο, σιδερένια καρφιά, ελάσματα χάλκινα αδιάγνωστα, έξι χάλκινα νομίσματα, τρία ελλιπή ακροκέραμα κλασικών χρόνων, τμήμα μαρμάρινου περιρραντηρίου, τμήμα πήλινου αρχαϊκού περιρραντηρίου και τεμάχια από ορθομαρμάρωση.

Νέο Μοναστήρι

Ιερό Δήμητρας

Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας απαλλοτρίωσης του οικοπέδου ιδιοκτησίας Καλτσουνά (αρχαία Πρόερνα), όπου στο παρελθόν είχε βρεθεί και ανασκαφεί κτίριο, που ταυτίστηκε με το ιερό της Δήμητρας Προερνίας[28], και την κατεδάφιση ερειπιώδους αγροτικής αποθήκης που υπήρχε εκεί, στο πλαίσιο διαμόρφωσης και καθαρισμού αρχαιολογικών χώρων αρμοδιότητας της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποιήθηκε ριζικός καθαρισμός της ανασκαφής, αποτύπωση (Σχέδ. 6), στερέωση χαλαρών σημείων της τοιχοδομίας και περίφραξη του οικοπέδου.

Από την εποχή της ανασκαφικής έρευνας μέχρι η έκταση να περάσει στην ιδιοκτησία του Δημοσίου, πολλά τμήματα του ιερού είχαν καταχωσθεί από περιφερικές επιχώσεις, που διατηρούνταν σε υψηλότερο επίπεδο και λόγω του επικλινούς του οικοπέδου είχαν ολισθήσει πάνω σε αυτό. Η αφαίρεση με ανασκαφική μέθοδο αυτών των επιχώσεων μάς έφερε προ μιας ευχάριστης έκπληξης, δηλαδή της συγκέντρωσης ενός μεγάλου αριθμού κινητών ευρημάτων, κυρίως ειδωλίων, αφιερωμάτων στη θεά.

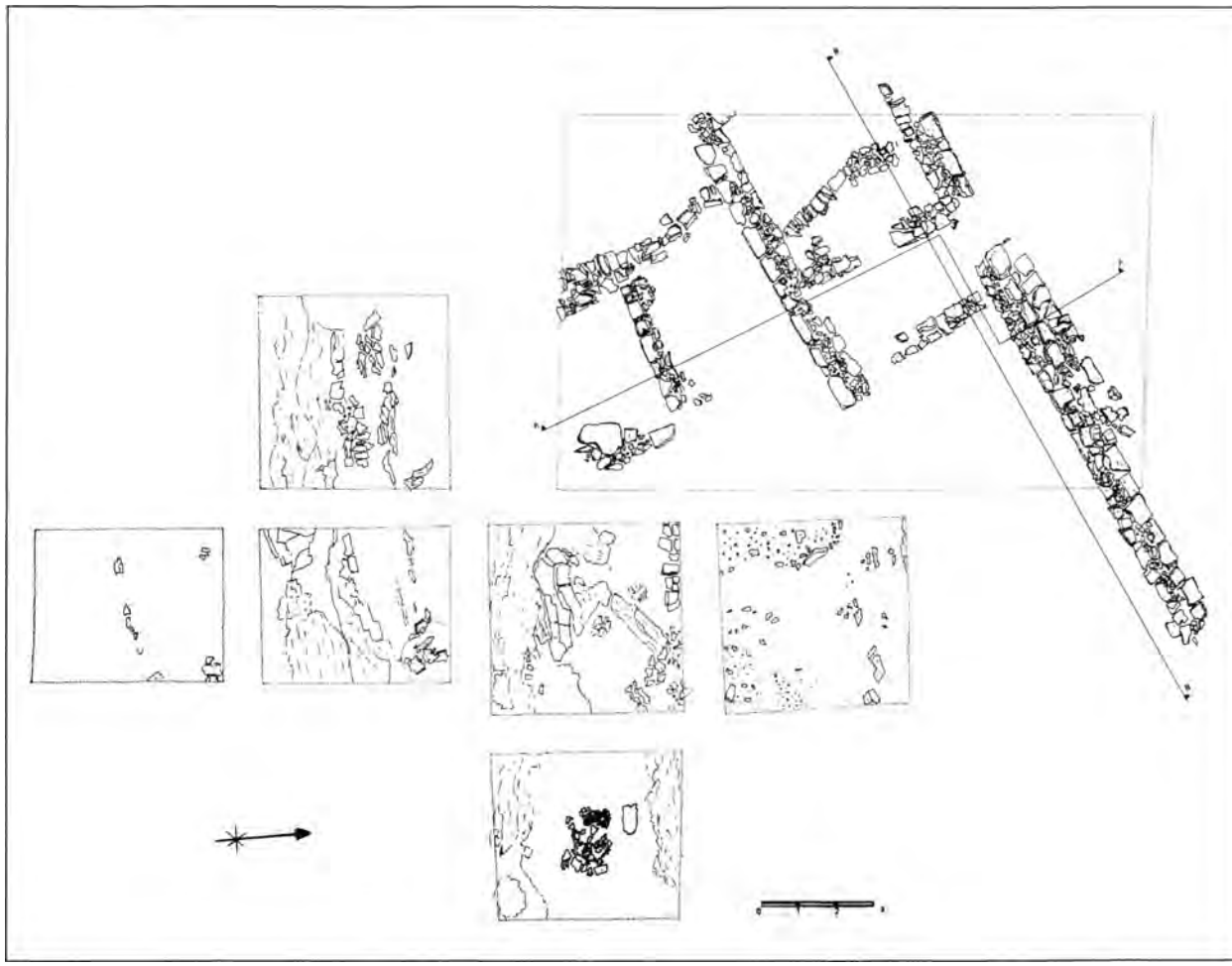
Πρόκειται για ικανό αριθμό κεραμίδων και οστράκων από τροχήλατα αβαφή και μελαμβαφή αγγεία, δύο χάλκινα ενώτια, δύο χάλκινους κρίκους, ένα χάλκινο δαχτυλίδι, οκτώ πήλινα ειδώλια καθιστής γυναικείας θεότητας (Κυβέλη), 14 πήλινα ειδώλια αλόγων, σε ένα εκ των οποίων διατηρούνται πόδια αναβάτη, και μεγάλος αριθμός θραυσμάτων παρόμοιων ειδωλίων, τέσσερα πτηνόμορφα ειδώλια, οκτώ κεφαλές ειδωλίων γυναικών, εννέα κεφαλές και τρία σώματα γυναικείων πλακόσχημων ειδωλίων, ελλιπές ειδώλιο χελώνας, τέσσερα ελλιπή ειδώλια κάπρων, δύο κεφαλές γυναικείων ειδωλίων μεγάλου μεγέθους, επτά πήλινες γυναικείες μάσκες, τρία πήλινα κομβία, δύο τετραποδικές μικρές πήλινες τράπεζες, μικρό μελαμβαφές ληκύθιο με εξηρημένη ζώνη στην κοιλιά, δύο μικκύλες μελαμβαφείς υδρίες, πήλινο λυχνάρι, τρία πήλινα πλακίδια με ανάγλυφη παράσταση κάπρου και ένα ελλιπές, που σώζει το κάτω τμήμα ανάγλυφης ενδεδυμένης μορφής, και μεγάλο αριθμό θραυσμάτων ειδωλίων.

Τα κινητά ευρήματα κλιμακώνονται χρονολογικά από το β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. μέχρι το α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Μακρυράχη Δομοκού

Σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Αντιγόνης Τσιάγκα στην κοινότητα Μακρυράχης της επαρχίας Δομοκού κατά τη διά-

28. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 249 κ.ε.· 34 (1979): Χρονικά, σ. 191 κ.ε. Α. Δάφφα-Νικονάνου, Θεσσαλικά Ιερά Δήμητρας και Κοροπλαστικά Αναθήματα, διδ. διατριβή, Βόλος 1973, σ. 22 κ.ε.

Σχέδ. 6. Νέο Μοναστήρι. Ιερό Δήμητρας. Κάτοψη της ανασκαφής.

νοιξη βόθρου βρέθηκε και ερευνήθηκε κιβωτιόσχημος τάφος. Οι πλευρές του ήταν κατασκευασμένες από παχιές, αδρά κομμένες πλάκες πωρόλιθου, το δε κάλυμμά του συνίστατο από δύο όμοιες πλάκες, η μία εκ των οποίων είχε θραυστεί προφανώς κατά τη σύληση του τάφου, ο οποίος βρέθηκε πλήρης επιχώσεων. Στον πυθμένα του, που ήταν το παρθένο έδαφος, υπήρχε σκελετός νεκρού ταφέντος εκτάδην με την κεφαλή προς Δ. χωρίς κτερίσματα. Στη νότια πλευρά του τάφου σωρός οστών και κρανίο δεύτερου νεκρού αποδεικνύει ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε για περισσότερους του ενός ενταφιασμούς.

Ο τύπος του τάφου, που είναι συνήθης κατά την ελληνιστική περίοδο σε ολόκληρο το νομό Φθιώτιδας, και τα διαγνώσιμα όστρακα των επιχώσεων γύρω και μέσα σε αυτόν ανάγουν την πρώτη χρήση του τάφου στα τέλη του 3ου ή τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Γολέμι

Θέση Άγιος Γεώργιος

Με αφορμή νέα λαθρανασκαφή στο μυκηναϊκό νεκροταφείο, που είχε αποκαλυφθεί στο παρελθόν στην ανωτέρω θέση[29], βρέθηκε και ανασκάφηκε και άλλος ένας θαλαμωτός τάφος.

Ο τάφος (XXVII), που αριθμείται σε συνέχεια των παλαιοτέρων, είχε προσανατολισμό Α.-Δ., θάλαμο μεγάλων διαστάσεων, τραπεζιόσχημο, με την είσοδο στο ανατολικό τοίχωμα. Δρόμος βραχύς επικλινής οδηγούσε στην είσοδο.

Οι αρχαιοκάπηλοι είχαν επιμελώς συλήσει τον τάφο δια-

29. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 207-208.

λύοντας την είσοδο και διασκορπίζοντας έξω από αυτόν τις επιχώσεις και τα οστά. Έτσι το μόνο που μπορεί να λεχθεί σχετικά με τη χρήση του είναι ότι από τα αναμοχλευμένα οστά φαίνεται ότι είχε δεχθεί περισσότερους του ενός νεκρούς.

Από το κοσκίνισμα των επιχώσεων περισυνελέγησαν τρία κωνικά «κουμπιά» από στεατίτη και το άνω ήμισυ ολοβαφούς προχοΐσκης[30].

Δρυμαία

Κατά την εκσκαφή για την κατασκευή κοινοτικού αρδευτικού δικτύου στη θέση Δένδρα, νότια της επαρχιακής οδού προς την κοινότητα Δρυμαίας και σε απόσταση 150 μ. νοτιοδυτικά της οχύρωσης της ομώνυμης αρχαίας πόλης βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, των οποίων οι πλευρές ήταν κατασκευασμένες από κάθετα τοποθετημένες πήλινες πλάκες. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και καλύπτονταν ο ένας (ΙΙ) από πήλινες πλάκες και ο άλλος (Ι) από πλάκα από αδροκομμένο τεφρόχρωμο ασβεστόλιθο.

Από την πρόσκρουση του μηχανήματος τα καλύμματα των τάφων έσπασαν και κατέπεσαν εντός των τάφων μαζί με χώματα.

Κάθε τάφος είχε δεχθεί από ένα νεκρό, που τάφηκε πλάγια συνεσταλμένος με την κεφαλή προς Α. Και οι δύο είχαν πλούσια κτερίσματα.

Τα ευρήματα κατά τάφο ήταν τα εξής:

Τάφος Ι. α) Ακέραια μελαμβαφής υδρία (Πίν. 86 α), β) χάλκινο κάτοπτρο, γ) ακέραιος γαμικός λέβης, δ) δύο μελαμβαφή άωτα σκυφίδια, ε) μελαμβαφής ακέραιος λύχνος, στ) μελαμβαφής κοτύλη, ζ) ακέραιη λεκανίδα με πώμα, η) μελαμβαφής μόνωτος σκύφος, θ) μικκύλη αβαφής υδρία, ι) μικρή μελαμβαφής τριφυλλόστομη επίχυση, ια) δύο ασημένια νομίσματα, ιβ) γυάλινο αγγείο τύπου mille fiori, ιγ) ζεύγος ασημένιων ενωτίων, ιδ) δύο ελλιπή πώματα λεκανίδων, ιε) χάλκινη λαβή με μορφή κρίκου, ιστ) τέσσερις λεπτοί κρίκοι μικρής διαμέτρου, ιζ) μεγάλος αριθμός αστραγάλων με διαμπερή οπή.

Από τις επιχώσεις πάνω από τον τάφο περισυνελέγησαν ελλιπή μία χάλκινη μεγάλη φιάλη και τμήματα χείλους μιας άλλης και μικρότερο σκεύος φιαλόσχημο αβαθές με οπές προσάρτησης λαβής.

Τάφος ΙΙ. α) Χάλκινη χέρνιβα, β) ακέραιη χάλκινη μικρή πρόχους με υψηλή λαβή (Πίν. 86 β), γ) χάλκινη ακέραιη υδρία, δ) δέκα χάλκινα μικρά δισκάρια με άγκιστρα προσάρτησης ίσως από διακόσμηση ζώνης, ε) τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας, στ) τμήμα σιδερένιου μαχαιριού, ζ) οστέινη σπάτουλα, η) χάλκινος κρίκος, θ) αριθμός σιδερένιων καρφιών με περίτεχνη κεφαλή, ι) όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκε ελλιπής μικρή κύλικα, ια) σιδερένιοι σύνδεσμοι με κυρτά άκρα.

Από τις επιχώσεις πάνω από τον τάφο περισυνελέγησαν άωτο ελλιπές φιαλίδιο, χάλκινο ψέλιο, δύο χάλκινοι κρίκοι και ελάσματα χαλκού από χάλκινο αγγείο.

Οι τάφοι χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Φραντζής

Θέση Ράχη

Σε δασική έκταση, δυτικά της κοινότητας Φραντζή, έπειτα από λαθρανασκαφική επέμβαση διενεργήθηκε ανασκαφή, η οποία έφερε στο φως τμήμα χώρου οριζόμενου από δύο κάθετους μεταξύ τους τοίχους, που γωνιάζουν, και κάποιες μικρότερες σχετικές διαμορφώσεις. Ήταν οικοδομημένοι από ακανόνιστους, μεσαίου μεγέθους λίθους, κανονικά τοποθετημένους στις δύο όψεις, και μικρότερους που λειτουργούσαν ως γέμισμα. Είχαν πλάτος 0,50 και 0,80 μ. και σώζονταν σε ύψος 0,40 και 0,30 μ., αντίστοιχα.

Εντός του διαμορφωθέντος χώρου εντοπίστηκε υπερμεγέθης πίθος, σχεδόν ακέραιος, ύψ. 1,35 μ., του οποίου το περιεχόμενο είχε από καιρό απομακρυνθεί.

Τα κινητά ευρήματα ήταν λιγοστά και προέρχονται από κάποια αδιακόσμητα, χρηστικού τύπου αγγεία. Κάποια θραύσματα χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους. Λιγοστές αγνύθες, δύο σιδερένια εγχειρίδια και μερικά καρφιά συμπληρώνουν την εικόνα. Τα ανωτέρω μαζί με την ύπαρξη του πίθου συνηγορούν για τον οικιστικό χαρακτήρα του οικοδομικού λειψάνου, το οποίο, όπως απέδειξε η αυτοψία στον περιβάλλοντα χώρο, εκτεινόταν και προς Ν.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Κατά το 1996 ολοκληρώθηκαν οι σχετικές διαδικασίες για την κήρυξη του λόφου Καστρί μετά από πρόταση της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ και γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Στερεάς Ελλάδας.

30. Mountjoy, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 186, πίν. 241.

Ο λόφος Καστρί (υψόμετρο 200 μ.) ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αταλάντης και βρίσκεται παρά τον επαρχιακό δρόμο Αταλάντης-Κολάκας στις βορειοανατολικές απολήξεις του όρους Χλωμό.

Στη συγκεκριμένη θέση διακρίνονται λείψανα τείχους που προβάλλουν μέσα από πυκνή βλάστηση και ακολουθούν τη γραμμή του φυσικού βράχου περιβάλλοντας το λόφο. Στο χώρο που περιβάλλει το τείχος διακρίνονται επιφανειακά λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων και διάσπαρτα θραύσματα αγγείων και κεραμίδων.

Η θέση ταυτίζεται με την ακρόπολη της αρχαίας πόλης Οίον, που είχε ιδιαίτερη στρατηγική σημασία μαζί με τη γειτονική πόλη του Οπούντα[31].

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Η πολιτική της χορήγησης αμοιβής σε ιδιώτες που παραδίδουν ή υποδεικνύουν αρχαία, που έχει θεσμοθετηθεί πρόσφατα και κατάλληλα δημοσιοποιηθεί από την ΙΔ΄ ΕΠΚΑ, απέδωσε και κατά το 1996 καρπούς.

Σε όλες τις περιπτώσεις που περιγράφονται ακολούθως κινήθηκε η διαδικασία για τη χορήγηση αμοιβής στους παραδώσαντες αρχαία:

Ο Γεώργιος Μυρισιώτης περισυνέλεξε από αγρό στην περιοχή Κάστρο της κοινότητας Παλαιοκάστρου στη δυτική Φθιώτιδα αριθμό οστράκων μελαμβαφών αγγείων, τέσσερα πήλινα πηνία, τέσσερις πυραμιδόσχημες και τέσσερις αρτόσχημες πήλινες αγνύθες, τμήμα λίθινου πέλεκυ, δύο σιδερένια καρφιά, σιδερένιο μαχαιρίδιο, σιδερένιο εγχειρίδιο.

Ο Δημήτριος Ηλιόπουλος βρήκε στη θέση Παληόκαστρο της κοινότητας Δίβρης ελλιπές άωτο μελαμβαφές ληκύθιο[32] και δύο χάλκινα νομίσματα, ένα Θεσσαλών, εποχής Αντωνίνου Ευσεβούς (Rogers, αριθ. 95) και ένα Αθηνών, 350-300 π.Χ. (Kroll, AMMT, 139-154 VAR.A)[33].

Ο Νικόλαος Καλημέρης βρήκε στον αγρό του στη θέση Δεκαπεντάρια της κτηματικής περιφέρειας Νέου Μοναστηρίου και παρέδωσε ασημένιο δαχτυλίδι ρωμαϊκών χρόνων (4ος αι. μ.Χ.)[34] με εγχάρακτη διακόσμηση σχηματοποιημένου ζώου (σκορπιός) στη σφενδόνη.

Ο Αθανάσιος Τσεκούρας, μαθητής Λυκείου, βρήκε στο κράσπεδο της επαρχιακής οδού Λαμίας-Δομοκού στη θέση Ταράτσα Λαμίας και παρέδωσε σιδερένια αιχμή δόρατος γεωμετρικών χρόνων[35].

Ίδιας εποχής αιχμή δόρατος[36] ελλιπή παρέδωσε ο Γεώργιος Ζαβός, την οποία βρήκε στον αγρό του στην Ομβριακή Δομοκού.

Ο Αλέξανδρος Μπέλλος βρήκε στη θέση Παλιούρια ή Τσαΐρια στην κτηματική περιφέρεια της κοινότητας Μελιταίας και παρέδωσε επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη, στον κορμό της οποίας υπάρχει διακόσμηση με δύο σχηματοποιημένους ρόδακες και επιγραφή: *ΣΩΔΑΜΟΣ ΣΩΠΑΤΡΟΥ*. Ο τύπος της στήλης, γνωστός στο θεσσαλικό χώρο[37], χρονολογείται από τη μορφή των γραμμάτων στον 3ο αι. π.Χ.[38].

Από τη θέση Ράχες, βορειοανατολικά της κοινότητας Μελιταίας ο Ιωάννης Γιαννέλος περισυνέλεξε και παρέδωσε τμήμα πήλινου ελληνιστικού λύχνου και δύο πήλινα ειδώλια της νεότερης νεολιθικής περιόδου (Πίν. 86 δ)[39]. Η θέση από όπου προήλθαν τα ειδώλια έχει αποδώσει στο παρελθόν ευρήματα της ίδιας εποχής[40].

Ο Κωνσταντίνος Παντίδος κατά την άροση του αγρού στη θέση Νησί Κορομηλιάς Δομοκού βρήκε και παρέδωσε λίθινο σφαιρικό τριπτήρα, πήλινη αγνύθα και ελλιπή επιτύμβια στήλη σε δύο τμήματα με αετωματική επίστεψη και ίχνη δυσδιάκριτης επιγραφής στο ανώτερο τμήμα του κορμού της. Πρόκειται για τύπο γνωστό στο θεσσαλικό χώρο, που διαμορφώθηκε κατ' επίδραση των αττικών στηλών και εκτείνεται χρονολογικά από τον 5ο έως και το 2ο αι. π.Χ.[41].

Ο Κωνσταντίνος Ανθουλής υπέδειξε τη θέση λίθινης σαρκοφάγου, που βρέθηκε κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου, 1,5 χλμ. νότια των ορίων του δήμου Μώλου, κοντά στο σύγχρονο νεκροταφείο της πόλης.

---

31. Στράβων 1,20. Μικρή αναφορά στον E. Dodwell, A Classical and Topographical Tour through Greece during the Years 1801, 1805 and 1806, II, Berlin 1819, σ. 59.

32. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 125, πίν. 13, Π. 1261.

33. Η ταύτιση των νομισμάτων έγινε από τη συνάδελφο Ηώ Τσούρτη, την οποία και ευχαριστώ για τη συμβολή της στο έργο της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ στον τομέα αυτό.

34. Fr. Henkel, Die römischen Fingerringe der Rheinlande und der bekachbarten Gebiete, Berlin 1913, σ. 64, 272-274.

35. A. Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons, Edinburgh 1964, σ. 117, εικ. 7, σ. 122-123.

36. Ό.π., σ. 120-121, 117, εικ. 7.

37. H. Biesantz, Die thessalischen Grabreliefs, Mainz am Rhein 1965, σ. 57, 59.

38. A.G. Woodhead, The Study of Greek Inscriptions, 1967, σ. 64.

39. Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, Τα νεολιθικά ειδώλια της Θεσσαλίας, Αθήνα 1974, σ. 116 κ.ε., 146-148.

40. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 329-330.

41. Biesantz, ό.π. (υποσημ. 37), σ. 57, 59. J.A. Papapostolou, Achaean Grave Stelai, Athens 1993, σ. 39-42.

Η σαρκοφάγος σώζεται ακέραια (χωρίς κάλυμμα), με πολλές όμως φθορές στην επιφάνειά της. Μεταφέρθηκε στον αρχαιολογικό χώρο του Κάστρου της Λαμίας. Εξωτερικώς διακοσμείται με ανάγλυφη σύνθεση: στο κέντρο των μακρών πλευρών φέρει ανά μία τετράγωνη δέλτο με σφηνοειδείς απολήξεις στις δύο πλευρές. Στην άνω γωνία των απολήξεων καταλήγουν τα άκρα κυματοειδών ταινιών που περιβάλλουν κύκλους. Στο άλλο άκρο των ταινιών, που καταλήγει στις γωνίες της σαρκοφάγου, διαμορφώνεται σχηματοποιημένη κεφαλή ζώου.

Η μορφή της σαρκοφάγου και το είδος της διακόσμησής της τη χρονολογούν στους ρωμαϊκούς χρόνους (2ος-3ος αι. μ.Χ.) και την εντάσσουν σε έναν τύπο με τοπικά και περιφερειακά χαρακτηριστικά. Αποτελεί μία από τις λίγες σαρκοφάγους (τέσσερις) της Αρχαιολογικής Συλλογής Λαμίας και τη δεύτερη ρωμαϊκών χρόνων από την περιοχή αρμοδιότητας της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ. Αξιοσημείωτο είναι ότι κοντά στη θέση όπου εντοπίστηκε το εν λόγω αρχαίο (προς Α.) υπάρχουν λείψανα αρχαίας πόλης που ταυτίζεται με τη Σκάρφεια.

Η εύρεση της σαρκοφάγου επιβεβαιώνει για πρώτη φορά τις μαρτυρίες για την ύπαρξη του νεκροταφείου της πόλης με ανάλογα ταφικά μνημεία στη θέση αυτή.

Ο Νικόλαος Γάσπαρης περισυνέλεξε από τη θέση Καλύβια της κοινότητας Παλαιοχωρίου επιφανειακά ευρήματα και τα παρέδωσε στη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ. Πρόκειται για λεπίδες, φολίδες και απορρίμματα οψιανού και πυριτόλιθου χρονολογούμενα με αρκετή πιθανότητα στη νεολιθική περίοδο, η σημασία τους δε συνίσταται στην πιθανή παρουσία οργανωμένου εργαστηρίου παραγωγής εργαλείων σε μία άγνωστη μέχρι πρόσφατα θέση.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΛΕΣ

Το 1996 συνεχίστηκε στις Αλές, από το Πανεπιστήμιο Cornell, η ανασκαφή των νεολιθικών στρωμάτων. Οι εργασίες, που διήρκεσαν από τις 17 Ιουνίου έως τις 3 Αυγούστου, επικεντρώθηκαν στην περιοχή F, η οποία έχει ανασκαφεί και στο παρελθόν. Ανοίχθηκαν δύο νέες τομές (F 12, F 13), οι οποίες συνδέθηκαν προς Ν. με τη δοκιμαστική τομή F 1. Επίσης, διενεργήθηκε σύντομη έρευνα των ύστερων ρωμαϊκών στρωμάτων στη νέα τομή F 14, όπως και των αρχαϊκών στρωμάτων, με μια νέα τομή στην περιοχή G, δίπλα στην περιοχή F.

Στη διάρκεια των ερευνών μας φθάσαμε στο επίπεδο του νερού σε δύο σημεία της ανασκαφής, ενώ παράλληλα διευκρινίστηκε η στρωματογραφική ακολουθία πολλών από τους τοίχους που είχαν μερικώς αποκαλυφθεί σε προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους του Πανεπιστημίου Cornell, αλλά και από τη Η. Goldmann στις αρχές του 20ού αι. Ερευνήθηκε ο μεγάλος τοίχος BL της νεότερης νεολιθικής περιόδου, ο οποίος χωρίζει στα δύο το βόρειο τμήμα της περιοχής με τα νεολιθικά κατάλοιπα· η χρήση του όμως παραμένει προβληματική. Εκτός από τον τοίχο BL, η υπόλοιπη αρχιτεκτονική της νεολιθικής περιόδου έχει οικιστικό χαρακτήρα. Στη μέση νεολιθική περίοδο τα σπίτια είναι χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο, αν και δεν λείπουν οι ανοιχτοί χώροι με εστίες. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα μικρό αγγείο, σε σχήμα φυσερού, που βρέθηκε ανάμεσα στα υπολείμματα μιας εστίας· όμως δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι χρησιμοποιήθηκε στη μεταλλουργία. Το έδαφος με την περιοδική ανακαίνιση των δαπέδων ανυψώθηκε σταδιακά μέσα στα σπίτια.

Σε γενικές γραμμές, από τη μελέτη της στρωματογραφίας προκύπτει ότι η περιοχή F βρίσκεται κοντά στο νοτιοδυτικό άκρο του νεολιθικού οικισμού. Η μακρόχρονη εγκατάλειψη της θέσης – από τη νεολιθική μέχρι την αρχαϊκή περίοδο – είχε ως συνέπεια τη διάβρωση της νεολιθικής τούμπας, με αποτέλεσμα οι πέτρες που εκτοπίστηκαν από τους τοίχους της νεότερης νεολιθικής περιόδου (πρώιμη φάση ή Τσαγγλί-Λάρισα φάση της νεότερης νεολιθικής) να συγκεντρωθούν στο άκρο της τούμπας. Στην αρχαϊκή περίοδο, όμως, η διαδικασία αντιστρέφεται: στην άκρη της τούμπας συγκεντρώνεται σωρός χώματος με σκοπό την ανύψωση του εδάφους στο εσωτερικό της οχυρωμένης πλέον νοτιοδυτικής γωνίας της θέσης.

Στα πλαίσια των ερευνών μας συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός δειγμάτων ραδιοάνθρακα (C 14) από όλες τις φάσεις του νεολιθικού οικισμού στις Αλές. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία έδωσε άδεια εξαγωγής των δειγμάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες για ανάλυση. Επίσης δόθηκε άδεια εξαγωγής για τα βοτανικά δείγματα που συγκεντρώθηκαν φέτος και τις προηγούμενες χρονιές, τη μελέτη των οποίων έχει αναλάβει η Amy Bogaard στην Αγγλία.

Λόγω των σημαντικών αλλαγών που υπέστη το έδαφος, τα στρώματα στις τομές F 12 και F 13 είναι κυρίως αρχαϊκά. Ο τοίχος DC που αποκαλύφθηκε πρόσφατα και που όπως φαίνεται οριοθετούσε το αρχαϊκό ιερό, έχει καταρρεύσει προς Ν. από κάποιο σεισμό. Από τα κινητά ευρήματα προκύπτει ότι η καταστροφή του τοίχου DC συνδέεται με τη γενικότερη καταστροφή του αρχαϊκού

ιερού, την οποία χρονολογούμε στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο και όχι στο 426 π.Χ., όπως είχε προτείνει η Goldman. Μετά την καταστροφή χτίστηκε, σε υψηλότερο επίπεδο, ένα μικρό ορθογώνιο κτίριο. Είναι αδύνατη η χρονολόγησή του με ασφάλεια, καθώς το κτίριο ανασκάφηκε στο παρελθόν από την Goldman. Μάλλον χρονολογείται στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο, αν κρίνουμε από την κατασκευή του που προσομοιάζει με άλλα υστεροαρχαϊκά κτίρια στο χώρο.

Συνεχίστηκε η επιχωμάτωση των σκαμμάτων στις περιοχές Ε και Κ. Το πρόγραμμα συντήρησης του χώρου, που έχει υποβληθεί στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, έχει υλοποιηθεί κατά τα 2/3 του.

Η κοινότητα της Μαλεσίνας συμφώνησε να παραχωρήσει επ' αόριστον για αρχαιολογικούς σκοπούς το δημοτικό σχολείο στο Θεολόγο. Καθαρίσαμε και κάναμε μικρές επισκευές στο σχολείο και την αυλή. Τα ευρήματα από τις φετινές ανασκαφές αποθηκεύτηκαν στο μικρότερο από τα δύο δωμάτια του σχολείου, το παράθυρο του οποίου προστατεύεται τώρα με σιδεριές. Τα ευρήματα από τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους παραμένουν στην αποθήκη της ανασκαφής στη Μαλεσίνα.

JOHN E. COLEMAN

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1996 στην Ι΄ ΕΠΚΑ υπηρέτησαν πλην της υπογράφουσας, η οποία άσκησε τα καθήκοντα του προϊσταμένου, οι αρχαιολόγοι Ροζίνα Κολώνια και Φώτης Ντάσιος.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κίρρα

Οικόπεδο κληρονόμων Βασιλείου Μάνδρου

Το παραπάνω οικόπεδο εντάσσεται στο βόρειο τμήμα της προϊστορικής μαγούλας της Κίρρας, συνορεύει δε κατά μήκος της νότιας πλευράς του με το νεκροταφείο του σύγχρονου οικισμού, το οποίο σύντομα θα μεταφερθεί σε άλλη θέση εκτός του αρχαιολογικού χώρου.

Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα έγιναν οκτώ δοκιμαστικές τομές, οι οποίες κάλυψαν μεγάλο τμήμα του οικοπέδου, ενώ η έρευνα προχώρησε σε βάθος μόνο σε δύο από αυτές. Ήλθαν στο φως έξι επάλληλες φάσεις κατοίκησης, οι οποίες περιελάμβαναν, εκτός από αρχιτεκτονικά λείψανα, τάφους και κινητά ευρήματα.

Στην πρώτη και νεότερη οικοδομική φάση ανήκει η λιθόκτιστη θεμελίωση δύο μεγαρόσχημων οικιών, που έχουν προσανατολισμό από Β. προς Ν. και αποκαλύφθηκαν σε μήκος 8 μ. περίπου. Ο χώρος μεταξύ των δύο οικιών, πλ. 1,60-1,70 μ., αποτελεί πιθανότατα τμήμα δρόμου του οικισμού. Οι υπόλοιπες οικοδομικές φάσεις αντιπροσωπεύονται από τμήματα τοίχων, δεδομένου ότι, όπως προαναφέραμε, η έρευνα προχώρησε σε σημαντικό βάθος (2,50-3 μ.) μόνο σε δύο τομές.

Αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν τρεις τάφοι, από τους οποίους οι δύο πρώτοι συνδέονται με την πρώτη και νεότερη οικοδομική φάση, ενώ ο τρίτος με την τέταρτη κατά σειρά βάθους. Και οι τρεις τάφοι ανήκουν στον τύπο του κιβωτιόσχημου, μόνον ένας όμως περιείχε κτερίσματα: θραύσματα χάλκινης πόρπης και χρυσό σπειροειδές κόσμημα.

Αποκαλύφθηκαν επίσης οκτώ νεότερες ταφές, από τις οποίες διατηρούνταν τμήματα από ξύλινα φέρετρα και ελάχιστα οστά. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας έδωσαν κάτοικοι της περιοχής, πρόκειται για το λεγόμενο γαλλικό νεκροταφείο, που χρονολογείται στην εποχή του Α΄ παγκοσμίου πολέμου.

Από τις κατηγορίες της κεραμικής που περισυνελέγη, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτή της διακοσμημένης κεραμικής, που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο και κυρίως στην ΥΕ ΙΙΙΑ1 και ΥΕ ΙΙΙΑ2. Διακρίνονται χαρακτηριστικά σχήματα, όπως κύλικες, σκύφοι, κύπελλα, κρατήρες, αμφορείς, αλάβαστρα και αρύταινες. Από τα διακοσμητικά θέματα συνήθη είναι η σπείρα, το δικτυωτό, η πορφύρα, οι αμείβοντες, η κυματοειδής ταινία, το φολιδωτό, ο κομμένος πλοχμός. Υπάρχουν επίσης δύο όστρακα με παραστάσεις ιππόκαμπου και πτηνού αντίστοιχα.

Άλλες κατηγορίες κεραμικής που αντιπροσωπεύονται από σημαντική ποσότητα οστράκων, πέραν της άβαφης ή χονδροειδούς κεραμικής (που είναι και η πολυπληθέστερη), είναι οι κατηγορίες της μινυακής (μαύρης, κόκκινης και κίτρινης) και της αμαυρόχρωμης (matt-painted) κεραμικής. Οι κατηγορίες αυτές, χαρακτηριστικές της ΜΕ εποχής, συνεχίζονται και στις πρώιμες φάσεις της μυκηναϊκής εποχής στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, στην οποία εντάσσεται και η περιοχή της Κίρρας.

Περισυνελέγησαν επίσης θραύσματα ειδωλίων ζώων, άφθονα εργαλεία οστέινα και λίθινα, μία οστέινη περόνη, ένα κουμπί από στεατίτη, μία ψηφίδα από θαλασσινό όστρεο, ένα θραύσμα χάλκινου εγχειριδίου και σημαντικός αριθμός οστών ζώων και θαλασσινών οστρέων.

Με βάση τα στοιχεία της στρωματογραφίας και της κεραμικής οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι στο χώρο του οικοπέδου κληρονόμων Β. Μάνδρου υπάρχει συνεχής κατοίκηση από τη ΜΕ έως την ΥΕ ΙΙΙΑ2 εποχή. Σημειώνουμε ότι η ύπαρξη οικοδομικής φάσης της ΥΕ ΙΙΙ εποχής, που μέχρι σήμερα ήταν γνωστή από ανασκαφές στο κεντρικό τμήμα της μαγούλας της Κίρρας, εντοπίζεται για πρώτη φορά στο βόρειο τμήμα της.

Οικόπεδο Κωνσταντίνου Γλύκαντζη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της προϊστορικής μαγούλας της Κίρρας. Σε όλο το μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου διατηρούνται ορατά λείψανα του βόρειου βραχίονα του οχυρωματικού περιβόλου της Κίρρας του 4ου αι. π.Χ. Έγιναν τρεις τομές: δύο (Τομή Ι και Τομή ΙΙ) στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και μία τρίτη (Τομή ΙΙΙ) στο βόρειο τμήμα του, σε μικρή απόσταση από τη νότια (εσωτερική) παρειά της προαναφερόμενης αρχαίας οχύρωσης.

Αρχιτεκτονικά λείψανα κατά χώραν βρέθηκαν μόνο

στην Τομή ΙΙ, η οποία βρίσκεται σε απόσταση 15 μ. από το βόρειο όριο του οικοπέδου. Πρόκειται για τμήματα της λίθινης θεμελίωσης δύο τοίχων, μήκ. 1,40, πλ. 0,50 και σωζ. ύψ. 0,25 μ., οι οποίοι τέμνονται μεταξύ τους. Η κεραμική από την επίχωση του ίδιου με τους τοίχους βάθους αποτελείται κυρίως από θραύσματα πίθων, περισυνελέγησαν όμως και όστρακα από αγγεία με λεπτά τοιχώματα, άβαφα όμως και αυτά. Από το ίδιο στρώμα προέρχεται ένα λίθινο ακόνι, ελάχιστες λεπίδες οψιανού και άφθονα οστά ζώων και θαλασσινά όστρεα.

Στην Τομή Ι βρέθηκε στρώμα από πεσμένους λίθους, ενώ στην Τομή ΙΙΙ εντοπίστηκε μόνο στρώμα πεσμένων κεραμίδων λακωνικού τύπου, που αποτελεί, όπως γνωρίζουμε και από άλλες σωστικές ανασκαφές στην ίδια περιοχή, το τυπικό στρώμα καταστροφής της αρχαίας οχύρωσης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω αποτελέσματα το βόρειο όριο του προϊστορικού οικισμού της Κίρρας πρέπει να τοποθετηθεί σε απόσταση 15-20 μ. από το βόρειο βραχίονα της οχύρωσης της πόλης των κλασικών χρόνων. Ως γνωστόν τα όρια του προϊστορικού οικισμού της Κίρρας είχαν απασχολήσει και τους παλαιότερους μελετητές[1].

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Άμφισσα

Διενεργήθηκαν σωστικές ανασκαφές κατά τις οποίες αποκαλύφθηκαν οικιστικά, ταφικά και οχυρωματικά κατάλοιπα της αρχαίας πόλης.

Στο οικόπεδο Ειρ. Τσιλομελέτη, στην οδό Διοβουνιώτη 11, εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου τμήμα της θεμελίωσης ενός ορθογώνιου κτιρίου, του οποίου αποκαλύφθηκαν οι δύο παράλληλοι εξωτερικοί τοίχοι, πλ. 0,40 μ. περίπου, κατασκευασμένοι από μεγαλύτερους ορθογώνιους λίθους και ένας ενδιάμεσος από μικρότερες ακατέργαστες πέτρες που χωρίζει το κτίσμα σε δύο επιμέρους χώρους. Τα οικοδομικά λείψανα κάλυπτε ένα στρώμα καταστροφής με πολλά θραύσματα κεραμίδων, μικρές πέτρες και θραύσματα αγγείων και λυχναριών από την ελληνιστική έως και την υστερορωμαϊκή εποχή. Στη νοτιοδυτική γωνία του κτιρίου και τη βορειοανατολική του πλευρά βρέθηκαν δύο μονολιθικά κατώφλια από λαξευτό λίθο.

Στο οικόπεδο Σ. Βούλγαρη, στην οδό Τζαμαλά 14 αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,50 μ. περίπου αρχαίος τάφος, που εκτείνεται σε ολόκληρο το μήκος της βορειοδυτικής πλευράς του οικοπέδου (10,50 μ.) και συνεχίζεται κάτω από την όμορη δυτική οικοδομή. Σώζεται σε ύψος 0,40-0,50 μ. και αποτελεί τον εξωτερικό τοίχο οικοδομήματος που τοπογραφικά εντάσσεται στην εντός των τειχών περιοχή της αρχαίας Άμφισσας.

Στην περιοχή της Παιδικής Χαράς αποκαλύφθηκε στον αύλειο χώρο της οικοδομής Ευάγγ. Μυταρά, προς την οδό Κορδώνη κατώτερη σειρά θεμελίωσης δύο ορθογώνιων κτιρίων του 4ου αι. π.Χ., που πιθανώς ανήκουν σε οχυρωματική κατασκευή. Από το κτίριο Α αποκαλύφθηκαν τμήματα της δυτικής και της βόρειας πλευράς, μήκ. 3,50 και 6,20 μ. αντίστοιχα, που συνεχίζονται κάτω από την επίχωση της όμορης ιδιοκτησίας Λάιου και της οδού Κορδώνη. Η θεμελίωσή του αποτελείται από μεγάλους καλοδουλεμένους, κυρίως στους αρμούς, πωρόλιθους και σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του χτίστηκε σε μεταγενέστερη εποχή με πλίνθους και κονίαμα κιβωτιόσχημος τάφος. Από τη θεμελίωση του κτιρίου Β, που έχει κατασκευαστεί από εύθρυπτο πωρόλιθο και παρουσιάζει αμελέστερη εργασία, αποκαλύφθηκε η δυτική πλευρά (μήκ. 10 μ.) και τμήματα της βόρειας (μήκ. 5,50 μ.) και της νότιας (μήκ. 6,50 μ.), που συνεχίζονται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Κορδώνη. Τα ευρεθέντα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση στον ακάλυπτο χώρο της διώροφης οικοδομής.

Στην ιδιοκτησία Γρ. Μιχαλέα, που εκτείνεται μεταξύ των οδών Γάτου και Παπαχρήστου, βρέθηκε, σε βάθος 6 μ. περίπου από το κατάστρωμα της οδού Παπαχρήστου, ρωμαϊκός τοίχος εκτεινόμενος κατά μήκος του οικοπέδου. Έχει σωζόμενο μήκος 17,25, πλάτος 0,65 και σωζόμενο ύψος 1,30 μ. και είναι χτισμένος από πέτρες μετρίου μεγέθους αρμοσμένες με συνδετικό κονίαμα (opus incertum). Η θέση του σε μικρή απόσταση εξωτερικά και παράλληλα προς το εξωτερικό τείχος της πόλης, καθώς και οι ιστορικές μαρτυρίες ότι η Άμφισσα ήταν δυσπόρθητη κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι ανήκει σε οχύρωση.

Στο οικόπεδο Ιων. Πρασά κατά μήκος της οδού Μαρκίδου εντοπίστηκε τμήμα της εξωτερικής πλευράς του οχυρωματικού τείχους της πόλης. Σώζεται σε μήκος 11,30 μ. και στο ανατολικό του άκρο γωνιάζει για να σχηματίσει ενισχυμένη μορφή οχύρωσης με τη δημιουργία ορθογώνιας προβολής (πύργου ή απλής προεξοχής), που σώζει και τις δύο παρειές του τείχους σε μήκος 4,50 μ. Είναι χτισμένο κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα. Οι αδρά δουλεμένες λιθόπλινθοι του κατώτερου σωζόμενου δόμου πατούν απευθείας στο φυσικό έδαφος χωρίς τη μεσολάβηση ευθυντηρίας και διατηρήθηκαν εν μέρει στην επί-

1. L. Dor - J. Jannoray - H. et M. Van Effenterre, Kirrha, étude de préhistoire phocidienne, Paris 1960, σ. 35.

χωση του πεζοδρομίου και εν μέρει μεταξύ των υποστυλωμάτων της θεμελίωσης του κτιρίου.

ΡΟΖΙΝΑ ΚΟΛΩΝΙΑ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Αρχαιολογικός χώρος Δελφών

Στα πλαίσια του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη Αρχαιολογικού Χώρου Δελφών», που χρηματοδοτείται από το Β΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Στερεάς Ελλάδας), πραγματοποιήθηκαν: α) Στο ιερό της Αθηνάς Προναίας η δεύτερη φάση στερέωσης του ισοδομικού αναλήμματος. β) Η πρώτη φάση της διαμόρφωσης της νέας πρόσβασης στο ιερό, καθώς και της σύνδεσής του με το αρχαίο γυμνάσιο.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Διμήνι

Πρώην αγρός Κατσαρού

Το 1996 συνεχίστηκαν οι εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο του Διμηνίου, που ξεκίνησαν το Νοέμβριο του 1995 και οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του προγράμματος «Ανάπλαση - Ανάδειξη Αρχαιολογικού χώρου Διμηνίου». Το πρόγραμμα αυτό χρηματοδοτείται από το Β΄ ΚΠΣ, στο οποίο έχει ενταχθεί και η χρηματοδότηση της συστηματικής ανασκαφής του μυκηναϊκού οικισμού Διμηνίου.

Πραγματοποιήθηκε ανασκαφή στο χώρο του πρώην αγρού Κατσαρού (Σχέδ. 1), που είναι ήδη απαλλοτριωμένος από το ΥΠΠΟ και βρίσκεται στην ανατολική παρυφή του λόφου με το γνωστό νεολιθικό οικισμό. Στον αγρό αυτό είχαν πραγματοποιηθεί ανασκαφές το 1985 και 1987 και είχε αποκαλυφθεί το τμήμα μιας μεγάλης μυκηναϊκής οικίας με πολλά δωμάτια (Βόρεια Οικία), η οποία εντασσόταν στον ιστό του μυκηναϊκού οικισμού, που αποκαλύφθηκε μετά το 1980 στο Διμήνι. Η έρευνα είχε εντοπίσει τότε στον αγρό αυτό πρωιμότερες της μυκηναϊκής περιόδου επιχώσεις, χωρίς όμως να προχωρήσει και σε ανασκαφή.

Το 1996 η έρευνα είχε στόχο να παρακολουθήσει στρωματογραφικά την ιστορία της πρωιμότερης της ύστερης εποχής του Χαλκού κατοίκησης της θέσης αυτής, γι' αυτό δημιουργήθηκε ένας νέος ανασκαφικός τομέας νότια της Βόρειας Οικίας. Αποκαλύφθηκαν ερείπια τμημάτων τριών οικιών της ύστερης εποχής του Χαλκού και επιχώσεις της μέσης εποχής του Χαλκού.

Νότια Οικία. Αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας αποτελούμενης από πολλούς χώρους, η οποία ονομάστηκε Νότια Οικία. Η Νότια Οικία είναι μικρότερη από τη Βόρεια Οικία και αναπτύσσεται, επίσης, σε δύο παράλληλους άξονες. Μέχρι τώρα έχουν αποκαλυφθεί τέσσερα δωμάτια από την τελευταία φάση χρήσης της, χωρίς να ολοκληρωθεί η ανασκαφή της. Το κύριο δωμάτιο είναι το δωμάτιο 1, που έχει είσοδο από Α. Η είσοδός του βρίσκεται ακριβώς στο κέντρο του άξονα του δωματίου που έχει διαστάσεις 5,50× 4 μ. Σε ένα δεύτερο προς Ν. άξονα αναπτύσσονται τρία μικρότερα δωμάτια, παράλληλα προς το δωμάτιο 1. Το δωμάτιο 1 επικοινωνεί με το επόμενο προς Ν. (δωμάτιο 4) με μια είσοδο που βρίσκεται στο δυτικό άκρο του νότιου τοίχου. Το δωμάτιο 3 έχει ανεξάρτητη είσοδο, που οδηγεί σε αύλειο χώρο. Από τη Νότια Οικία προέρχεται το μοναδικό μολύβδινο δαχτυλίδι που βρέθηκε στο Διμήνι.

Σχέδ. 1. Νομός Μαγνησίας. Διμήνι. Πρώην αγρός Κατσαρού. Κάτοψη της ανασκαφής.

Ανατολικά της Νότιας Οικίας και σε μικρή απόσταση αποκαλύφθηκε η Ανατολική Οικία με ίδιο προσανατολισμό, από την οποία ερευνήθηκαν τμήματα δύο δωματίων που αναπτύσσονται προς Α. Οι οικίες αυτές μας δίνουν μια εικόνα της διάταξης των κτιρίων στο χώρο. Τα κτίρια στην τελική φάση του οικισμού (ΥΕ ΙΙΙΒ2-ΙΙΙΓ πρώιμη) χτίζονται ανεξάρτητα, χωρίς να έχουν κοινές μεσοτοιχίες, αφήνουν αδόμητο ενδιάμεσο χώρο και επεκτείνονται μόνο προς την κατεύθυνση που μπορούν, χωρίς να ακουμπούν στη γειτονική ιδιοκτησία.

Κτίριο μέσης εποχής του Χαλκού. Στον ελεύθερο χώρο ανάμεσα στη Βόρεια Οικία και τα αποσπασματικά λείψανα της Νότιας Οικίας, ήλθε στο φως τμήμα ενός κτιρίου της μέσης εποχής του Χαλκού με ευθύγραμμη κάτοψη, με δύο δωμάτια που αναπτύσσονται στον ίδιο άξονα.

Από το κτίριο αυτό ερευνήθηκε το πρώτο δωμάτιο, που έχει ορθογώνιο τετράπλευρο σχήμα (4×4,35 μ.), και μέρος από το δεύτερο δωμάτιο, που αναπτύσσεται δυτικά. Η έρευνα δεν είναι δυνατόν να ολοκληρωθεί γιατί το υπόλοιπο τμήμα του κτιρίου αναπτύσσεται κάτω από τη Βόρεια Οικία της ύστερης εποχής του Χαλκού.

Από το κτίριο της μέσης εποχής του Χαλκού σώζονται μόνο τα λίθινα θεμέλια που έχουν αποκαλυφθεί σε βάθος 1,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Παχύ στρώμα από καμένες πλίνθους και ξύλα, που εντοπίστηκε στο εσωτερικό του δωματίου, αποδεικνύει πως η οικία καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Τα θεμέλια του κτιρίου είναι χτισμένα με αργούς λίθους και το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,45 έως 0,55 μ. Σώζονται σε ύψος 0,50 μ. Η ανωδομή ήταν κατασκευασμένη από ωμοπλίνθους, τμήματα των οποίων βρέθηκαν καμένα πάνω στο δάπεδο, και από ξύλινα δοκάρια. Τα δοκάρια αυτά ίσως ενίσχυαν τους τοίχους ή χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή της στέγης. Δύο πασσαλότρυπες που εντοπίστηκαν στη δυτική γωνία του δωματίου χρησίμευαν για τη στερέωση ξύλινων δοκών. Η έρευνα στο δωμάτιο 1 του κτιρίου προχώρησε μέχρι την αποκάλυψη του δαπέδου του, που ήταν φτιαγμένο από πατημένο πηλόχωμα. Το δάπεδο βρέθηκε σε βάθος 1,60 έως 1,90 μ. Στον ανατολικό τοίχο σε έκταση 1,50×1 μ. εντοπίστηκαν έντονα ίχνη καύσης και στάχτη πάνω σε σκληρό και συμπαγές στρώμα πηλού, γεγονός που μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι υπήρχε πήλινη εστία.

Πάνω στο δάπεδο αποκαλύφθηκε ένα στρώμα καταστροφής, που αποτελούνταν από καμένες πλίνθους και άμορφες μάζες πηλού που πολλές φορές έφεραν αποτυπώματα ξύλινων δοκαριών. Τελικά, η επίχωση αυτή περιείχε αποκλειστικά κεραμική από την ύστερη περίοδο της μέσης εποχής του Χαλκού, χωρίς παραβιάσεις μεταγενέστερων χρόνων αλλά ούτε και αναμίξεις με στρώματα προηγούμενων φάσεων. Βρέθηκαν όστρακα από τεφρή μινυακή κεραμική, όστρακα από χειροποίητη ερυθροκίτρινη στιλβωμένη κεραμική και όστρακα από κεραμική με αμαυρόχρωμη μονόχρωμη και πολύχρωμη διακόσμηση. Έτσι η στρωματογραφική έρευνα στη θέση αυτή μας έδωσε τα εξής στρώματα:

α) Ένα πρώτο στρώμα αποτέλεσε η επίχωση που συνδέεται οικοδομικά με τον τοίχο του δεύτερου κτιρίου της ύστερης εποχής του Χαλκού. Ο τοίχος αυτός εδράζεται πάνω στο θεμέλιο του κτιρίου της μέσης εποχής του Χαλκού. Το στρώμα εντοπίστηκε σε βάθος 0,40 έως 0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

β) Στη συνέχεια ένα δεύτερο στρώμα αποτέλεσε η επίχωση κάτω από το θεμέλιο του τοίχου της ύστερης εποχής του Χαλκού και πάνω από το στρώμα καταστροφής που συναντήσαμε στο δωμάτιο 1 του κτιρίου της μέσης εποχής του Χαλκού. Το στρώμα αυτό είχε πάχος 0,30 μ. (0,80 έως 1,10 μ.).

γ) Τέλος, μελετήθηκε το τρίτο στρώμα που αποτέλεσε η επίχωση μέσα από το δωμάτιο 1 του κτιρίου. Στο δωμάτιο εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής σε βάθος 1,10 έως 1,40/1,60 μ.

Πρώην αγρός Καρυοφίλη

Επίσης, κατά το 1996 πραγματοποιήθηκε ανασκαφή στο πρώην οικόπεδο Καρυοφίλη, σε επιλεγμένα ανασκαφικά τετράγωνα που ορίστηκαν στα δύο άκρα του αρχαίου δρόμου ώστε να διαπιστωθεί η συνέχειά του (Σχέδ. 2). Προς το νότιο τμήμα του δρόμου ανασκάφηκαν πέντε νέα τετράγωνα και βρέθηκε ότι ο δρόμος συνεχίζει στην ίδια κατεύθυνση για ακόμη 16 μ. τουλάχιστον. Στο βόρειο τμήμα του δρόμου ανασκάφηκαν έξι τετράγωνα και διαπιστώθηκε η συνέχεια του δρόμου για ακόμη 25 μ. Στο σημείο αυτό χρειάζεται περισσότερη έρευνα γιατί υπάρχουν ενδείξεις ότι ο δρόμος διακόπτεται ή στρέφεται προς άλλη κατεύθυνση.

Παραλία Θεοτόκου δήμου Σηπιάδος

Το φθινόπωρο του 1996 στην παραλία της Θεοτόκου στη νοτιοανατολική γωνία της χερσονήσου της Μαγνησίας και συγκεκριμένα στο οικόπεδο Θ. Μπλιάγκου η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ διενήργησε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα. Η θέση ήταν γνωστή από τις αρχές του αιώνα όταν το 1906[1] σε απόσταση λίγων μέτρων από τη θάλασσα είχαν εντοπισθεί ερείπια δωρικού ναού των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Το 1907 έγινε ανασκαφική έρευνα από τους Wace και Droop[2] και βρέθηκε μία παλαιοχριστιανική βασιλική, η οποία κηρύχθηκε αρχαιολογικός χώρος. Επίσης, στον ίδιο χώρο εντοπίστηκαν και τάφοι της πρωτογεωμετρικής περιόδου[3]. Η θέση κατά πολλούς ταυτίζεται με τη Σηπιάδα ακτή, γνωστή για τον αφανισμό του περσικού στόλου[4].

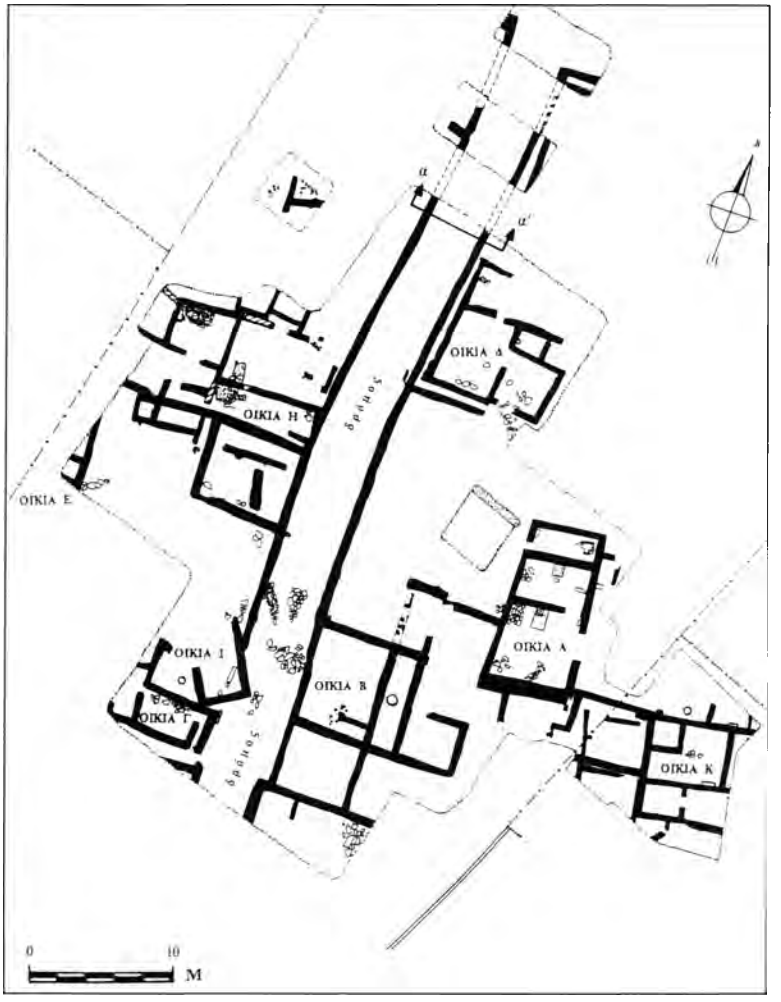
Το οικόπεδο Θ. Μπλιάγκου βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του λόφου Παλιόκαστρο, ο οποίος κατά το ήμισυ έχει αποκοπεί και έχει καταρρεύσει στη θάλασσα με αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν λείψανα τοίχων. Στο σημείο αυ-

1. ΠΑΕ 1906, σ. 126-127.

2. BSA XXII (1907), σ. 309.

3. Ν.Μ. Βερδελής, Ο πρωτογεωμετρικός ρυθμός της Θεσσαλίας, Αθήνα 1958.

4. Στράβων, 9,443.

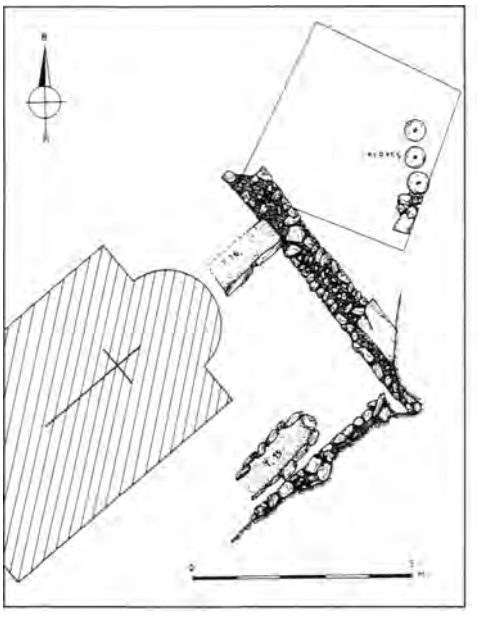
Σχέδ. 2. Νομός Μαγνησίας. Διμήνι. Πρώην αγρός Καρυοφίλη. Κάτοψη της ανασκαφής.

τό που ήδη ήταν ορατοί οι τοίχοι άρχισε η έρευνα και αποκαλύφθηκε το δωμάτιο ενός αρχαίου κτιρίου, σωζ. μήκ. 4,90 μ. στη νότια πλευρά, 0,57 μ. στην ανατολική και 2,45 μ. στη δυτική ενώ το υπόλοιπο κτίριο, το οποίο εκτεινόταν και άλλο προς Β., έχει κατακρημνισθεί. Σύμφωνα με τη μελέτη της κεραμικής, που αποτελείται από μονόχρωμα όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης αλλά και μελαμβαφή όστρακα (κυάθια και κύλικες), η οικία θεμελιώθηκε στα κλασικά χρόνια και ήταν σε χρήση μέχρι τα ρωμαϊκά.

Από τα κινητά μικρά ευρήματα ταυτίστηκαν πολλές πυραμιδοειδείς πήλινες αγνύθες, σιδερένια καρφιά, χάλκινα ελάσματα και ένα χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Θεσσαλών.

Παράλληλα, νοτιότερα από το αρχαίο κτίριο σε απόσταση 15 μ. περίπου από αυτό και πάντα μέσα στα όρια του οικοπέδου Θ. Μπλιάγκου ήταν ορατός ένας μεγάλος δόμος, που ανήκε στο αρχαίο τείχος της ακρόπολης. Εκεί έγινε καθαρισμός και εμφανίστηκαν και άλλοι δόμοι που ανήκουν στην ανατολική παρειά του τείχους. Η εσωτερική ανατολική παρειά αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,40 μ., η εξωτερική σε μήκος 2,50 μ., ενώ το πλάτος του τείχους είναι 2,50 μ. Οι εξωτερικές παρειές του τείχους είναι χτισμένες με λαξευμένους κυβόλιθους, ενώ εσωτερικά υπάρχει γέμισμα με αργούς λίθους.

Εκτός από την ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Θ. Μπλιάγκου προχωρήσαμε και σε καθαρισμό στο χώρο ανατολικά της σύγχρονης εκκλησίας της Θεοτόκου (Σχέδ. 3), όπου εντοπίστηκαν τρεις πώρινοι κίονες και έγινε μια μικρή ανασκαφική τομή για να διαπιστώσουμε για ποιο λόγο μεταφέρθηκαν εκεί οι δωρικοί σπόνδυλοι. Επίσης, διαπιστώσαμε ότι δίπλα από τους σπονδύλους υπήρχε χτισμένο σε β' χρήση αρχαίο οικοδομικό υλικό. Τα επιφανειακά στρώματα απέδωσαν υστερορωμαϊκή κεραμική και φαίνεται ότι επρόκειτο για πεταμένα μπάζα από

Σχέδ. 3. Νομός Μαγνησίας. Παραλία Θεοτόκου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τη διαμόρφωση του χώρου για το χτίσιμο της γειτονικής παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Στην παλαιοχριστιανική περίοδο χρονολογείται και ο τοίχος που εμφανίστηκε στη δυτική/βορειοδυτική παρειά της τομής. Τα ευρήματα από την τομή είναι ενσφράγιστες πήλινες αγνύθες, χάλκινα ελάσματα, ενώτια και κρίκοι, σιδερένια καρφιά, γυάλινες χάντρες, τμήματα γυάλινων αγγείων, χάλκινοι οβολοί αδιάγνωστοι και ένα χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Θεσσαλών. Στη νότια παρειά της τομής και σε βάθος 1,15 μ. εντοπίστηκε ένας λάκκος με πεταμένους αργούς λίθους, ο οποίος περιείχε άφθονη κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, οστά ζώων και όστρεα, καθώς και χάλκινα και μολύβδινα μικροευρήματα. Σε βάθος 2,05 μ. βρέθηκε το κάτω τμήμα ενός πώρινου δωρικού σπονδύλου που είχε ύψος 1,25 μ. Η έρευνα σταμάτησε σε βάθος 2,40 μ. για το 1996 με σκοπό να επεκταθεί νοτιότερα σε προσεχή ανασκαφική περίοδο. Πάντως η πρώτη διαπίστωση είναι ότι οι πώρινοι κίονες μεταφέρθηκαν εκεί για να δημιουργήσουν ένα αντέρεισμα που θα προστάτευε από την πλευρά της θάλασσας την παλαιοχριστιανική εκκλησία.

Τέλος, στο δρόμο που οδηγεί από το εκκλησάκι της Θεοτόκου (Σχέδ. 4) στη σύγχρονη εκκλησία της Θεοτόκου ερευνήθηκαν 15 τάφοι που ήταν ορατοί από την εποχή που έγινε η διαμόρφωση ενός νέου δρόμου. Οι τάφοι ήταν: τρεις κιβωτιόσχημοι από σχιστόπλακες, έξι κεραμοσκεπείς καλυβίτες, πέντε κιβωτιόσχημοι κτιστοί από αργούς λίθους και ένας λακκοειδής με κάλυψη από σχιστόπλακες. Κτερισμένοι ήταν μόνο οι τέσσερις, οι οποίοι με βάση τα ευρήματα (σκύφους, κύλικα bolsal, λυχνάρι και τριφυλλόστομες οινοχόες), χρονολογήθηκαν στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Δημητριάδα

Ανάκτορο

Στα πλαίσια του έργου της ανάδειξης του ανακτόρου και θεάτρου της Δημητριάδας που εντάχθηκε στα ευρωπαϊκά προγράμματα άρχισαν οι εργασίες στο χώρο του ανακτόρου.

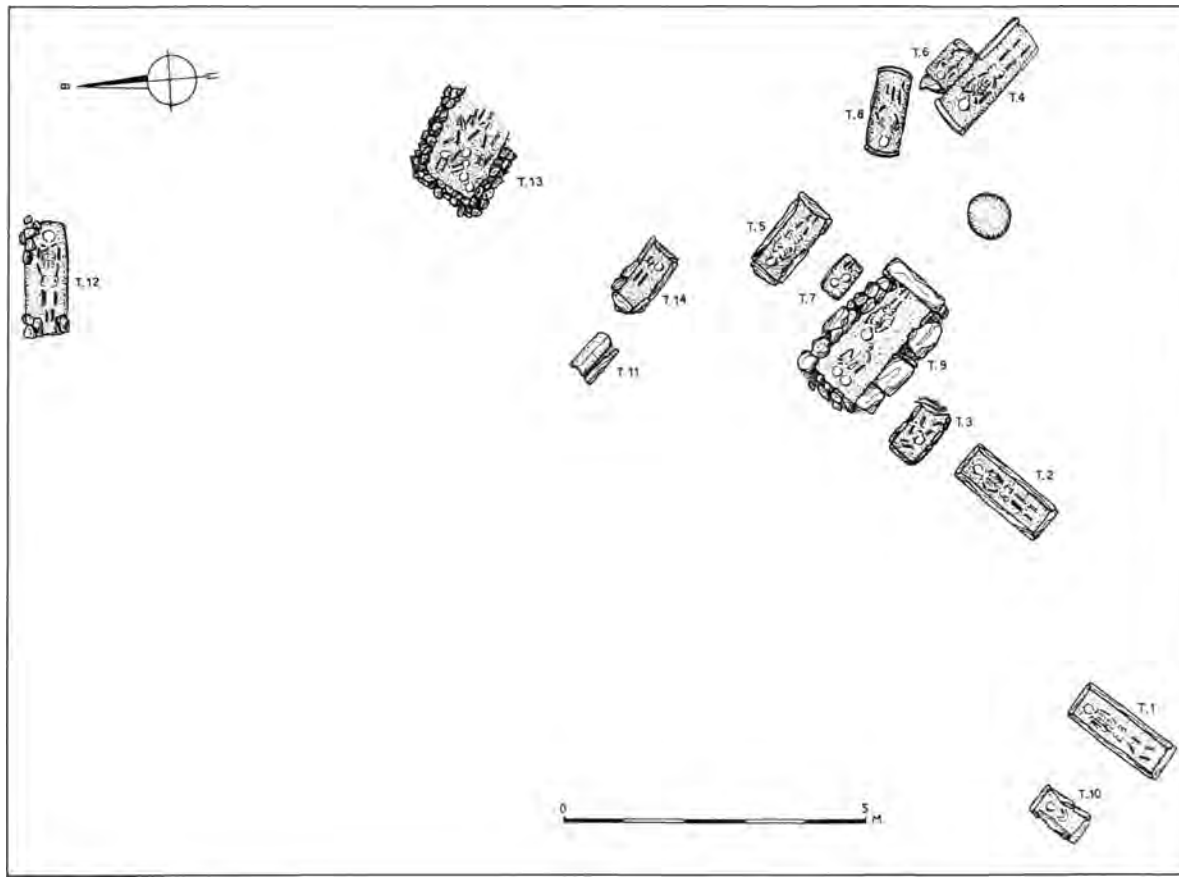
Η ανασκαφή διήρκεσε δύο μήνες και πραγματοποιήθηκε στη νότια πτέρυγα των διαμερισμάτων του ανατολικού ανακτορικού συγκροτήματος, νότια της μεγάλης περίστυλης αυλής (Πίν. 87 α-γ). Συγκεκριμένα:

1. Στο εσωτερικό του νοτιοδυτικού πύργου, του οποίου σε παλαιότερες ανασκαφές από γερμανούς αρχαιολόγους είχε αποκαλυφθεί απλώς το περίγραμμα, προχωρήσαμε την έρευνα σε βάθος, με αποτέλεσμα να αποκαλυφθεί στο κέντρο μια κτιστή κυκλική στέρνα, βάθ. 1,80, εσωτ. διαμ. 2,55 και εξωτ. διαμ. 4,05 μ., επιχρισμένη εσωτερικά με κονίαμα. Η επίχωση στο εσωτερικό της δεξαμενής περιείχε λιγοστή κεραμική και πεσμένα πλιθιά. Μια λαξευμένη πέτρα από το στόμιο της δεξαμενής, που βρέθηκε πεσμένη μέσα σε αυτή, ανασύρθηκε με γερανό και τοποθετήθηκε στην αρχική της θέση.

Ο νοτιοδυτικός πύργος δεν σώζεται σε όλη του την έκταση στην ίδια κατάσταση διατήρησης. Στη βορειοανατολική γωνία σώζεται σε ύψος 0,95 μ., ενώ στη νοτιοδυτική σε ύψος 1 μ. αλλά με μεγάλη υψομετρική διαφορά μεταξύ τους. Η βορειοδυτική γωνία δεν σώζεται, αφού όλοι οι λίθοι έχουν αφαιρεθεί σε μεταγενέστερες εποχές. Η δυτική του πλευρά σώζεται σε μήκος 8,40 μ. ενώ προς τη βορειοδυτική γωνία σώζεται μόνο η κοίτη του λαξεύματος στο βράχο.

2. Προς τα ανατολικά του νοτιοδυτικού πύργου η ανασκαφή είχε σκοπό την αφαίρεση των μαρτύρων των παλαιών ανασκαφών ούτως ώστε να ενοποιηθούν οι χώροι και να προετοιμαστούν για να γίνει το μνημείο επισκέψιμο. Έτσι, στα ανατολικά του πύργου ολοκληρώθηκε η ανασκαφή σε δύο ορθογώνιους στενόμακρους χώρους, όπου πιθανότατα βρισκόταν το κλιμακοστάσιο της νότιας πτέρυγας για το δεύτερο όροφο του κτιρίου.

Στη συνέχεια αποκαλύφθηκε ένας προθάλαμος, που έχει είσοδο περίπου στο μέσον του μήκους της νότιας στοάς της αυλής. Εκατέρωθεν αυτού του προθαλάμου αναπτύσ-

Σχέδ. 4. Νομός Μαγνησίας. Παραλία Θεοτόκου. Τμήμα νεκροταφείου. Κάτοψη της ανασκαφής.

σονται δύο αίθουσες δυτικά και δύο ανατολικά. Μόνο η αίθουσα που βρίσκεται δίπλα και δυτικά του προθαλάμου έχει και απευθείας πρόσβαση προς τη νότια στοά. Οι υπόλοιπες τρεις επικοινωνούν μόνο με τον κεντρικό προθάλαμο. Προφανώς σε όλες θα πρέπει να υπήρχαν παράθυρα προς τη στοά, τα οποία θα είχαν ανοιχθεί στους πλίνθινους τοίχους που αποτελούσαν την ανωδομή του κτιρίου. Τα δάπεδα των αιθουσών ήταν κατασκευασμένα από τριμμένο κόκκινο ασβεστόλιθο και έχουν καταστραφεί στο μεγαλύτερο μέρος τους. Μόνο στην αίθουσα που βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της πτέρυγας το δάπεδο σώζεται ακέραιο.

Ο χώρος της νότιας στοάς και της νότιας πτέρυγας, δέχθηκε βάρβαρες επεμβάσεις κατά τα ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια όταν χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Σε πολλά σημεία έχουν καταστραφεί τμήματα τοίχων και τοιχογραφίες. Οι τάφοι αυτοί (κτιστοί, κεραμοσκεπείς και εγχυτρισμοί, όλοι ακτέριστοι) απομακρύνθηκαν μετά από την έρευνα, για να μην επηρεάζουν την εικόνα του μνημείου και να γίνει δυνατή η αποκατάσταση των τοίχων του ανακτόρου.

3. Η ανασκαφή προχώρησε και στο νότιο τμήμα της ανατολικής πτέρυγας. Στη νοτιοανατολική γωνία της νότιας πτέρυγας, όπου κατά τη σχεδιαστική αναπαράσταση του ανακτόρου συμπληρώνεται η κάτοψη του νοτιοανατολικού πύργου, αποκαλύφθηκε δάπεδο από λευκό ασβεστοκονίαμα σε τμήμα που είχε μείνει κάτω από άσκαφο μάρτυρα.

Στα βορειοδυτικά του νοτιοανατολικού πύργου βρίσκονταν τα υπολείμματα μεταγενέστερου τετράπλευρου κτιρίου, που εδραζόταν πάνω στην πλινθοδομή του ανακτόρου και ανήκε πιθανώς σε πύργο-παρατηρήριο της υστερορωμαϊκής εποχής, όπως διαπιστώσαμε από το χτίσιμό του για το οποίο είχαν χρησιμοποιηθεί λίθοι από την τοιχοδομία του ανακτόρου και λευκό κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Κάτω από αυτό το μεταγενέστερο του ανακτόρου οικοδόμημα, αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία της αίθουσας που επικοινωνεί με τους χώ-

ρους της ανατολικής πτέρυγας και έχει είσοδο στα βόρεια. Στη βορειοανατολική της γωνία, κάτω από το μεταγενέστερο οικοδόμημα που απομακρύνθηκε, η τοιχοδομία σώζεται στο μεγαλύτερο ίσως ύψος (1,18 μ.) από όλους τους μέχρι στιγμής αποκαλυφθέντες τοίχους του ανακτόρου. Πάνω από το λιθόκτιστο τοιχοβάτη, ύψ. 0,65 μ., τα ωμά πλιθιά σώζονται σε ύψος 0,53 μ. και φέρουν επιχρίσματα.

Στο νότιο τμήμα της ανατολικής πτέρυγας βρέθηκε ένας ορθογώνιος στενόμακρος χώρος, παρόμοιος με αυτόν που βρέθηκε στα ανατολικά του νοτιοδυτικού πύργου, που αποτελεί προφανώς το κλιμακοστάσιο των διαμερισμάτων της ανατολικής πτέρυγας του ανακτόρου. Κονιάματα σώζονται σε πολλά σημεία της νότιας στοάς και σε ορισμένα σημεία στο εσωτερικό των αιθουσών. Τα κονιάματα στερεώθηκαν και καλύφθηκαν για να προστατευθούν από τις καιρικές συνθήκες έως ότου κατασκευαστούν μόνιμα στέγαστρα.

Εκτός από τις εργασίες που προαναφέρθηκαν, τελείωσε η ανασκαφή στο εσωτερικό της περίστυλης αυλής και απομακρύνθηκαν από τον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου, στην ανατολική πλευρά, τα μπάζα παλαιών ανασκαφών, για να αρχίσει έτσι η διαμόρφωση του χώρου. Άρχισε η καταγραφή και μελέτη των κινητών ευρημάτων και συνεχίζεται η συντήρηση των αρχιτεκτονικών λειψάνων, κονιαμάτων και μικρών ευρημάτων.

Οικόπεδο δημοτικού σχολείου

Στη συνοικία Αϊβαλιώτικα στο βόρειο τομέα της αρχαίας Δημητριάδας βρίσκεται το οικόπεδο όπου ανεγέρθηκε το νέο δημοτικό σχολείο της συνοικίας. Προηγήθηκε γενική εκσκαφή του οικοπέδου μέχρι βάθος 0,90 μ. Επειδή η έκταση του οικοπέδου ήταν πολύ μεγάλη η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε σε δύο δοκιμαστικές τομές και στον καθαρισμό όλης της έκτασης από τα ανεσκαμμένα χώματα. Δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα.

Η κεραμική είναι χοντρή ραβδωτή και ανήκει σε μεγάλα αγγεία, πιθανώς αμφορείς και τριφυλλόστομες οινοχόες, που χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Πευκάκια - Αϊβαλιώτικα (Έργο ΟΤΕ)

Κατά τη διάρκεια σκαπτικών εργασιών του ΟΤΕ για την επέκταση του δικτύου Παγασών εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Τα σημαντικότερα σημεία που αποκαλύφθηκαν ήταν:

Στην οδό Ασκαλάμου (οικισμός Πευκακίων εντός σχεδίου πόλεως) ερευνήθηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 1,15 και πλ. 0,80 μ. Το ύψος του από την ανώτερη επιφάνειά του, που βρέθηκε σε βάθος 0,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου και έως την έδραση της θεμελίωσής του στο φυσικό έδαφος ήταν 0,69 μ.

Στην οδό Λεμεσού (μπροστά στην ιδιοκτησία Θεοχάρη Βουρδάκη) βρέθηκε τμήμα αρχαίου τοίχου Α-Β με κατεύθυνση Β.-Ν., σε βάθος 0,24 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Το ορατό μήκος του τοίχου μέσα στο σκάμμα ήταν 0,40 και το πλάτος του 0,75 μ. Σε κάτοψη διακρίνονταν τρεις πλατιές πέτρες με αμελή λάξευση. Ο τοίχος είχε κατασκευαστεί από πολλές σειρές πλακαρών λίθων και μέχρι βάθος 0,45 μ. από την ανώτερη επιφάνειά του, όπου σταμάτησε η ανασκαφή λόγω της στενότητας του σκάμματος, δεν βρέθηκε το σημείο έδρασής του.

Ανατολικότερα αποκαλύφθηκε τμήμα χώρου Γ-Γ1 με ψηφιδωτό δάπεδο και τοίχος από πωρόλιθο (βάθος 0,50-0,54 μ.). Το δάπεδο αποκαλύφθηκε μέσα στο όρυγμα σε μήκος 4,47 μ. Είναι κατασκευασμένο από πλακοειδείς λίθους μικρού μεγέθους, «κολυμπητούς» σε ισχυρό κονίαμα. Το ψηφιδωτό και το υπόστρωμά του έχουν πάχος 0,16 μ.

Σε απόσταση 4,50 μ. ανατολικά του χώρου με το δάπεδο βρέθηκε τμήμα πωρόλιθου κάθετο στο όρυγμα και σε απόσταση 1,82 μ. ανατολικά αυτού δεύτερος πωρόλιθος. Μεταξύ αυτών πλακοειδείς λίθοι στρωμένοι σε όλη την έκταση του σκάμματος. Η ανασκαφή σταμάτησε σε βάθος 0,83 μ. από την επιφάνεια του δρόμου.

Στην ίδια οδό (μπροστά στον αριθ. 9) αποκαλύφθηκε λιθόπλινθος προσεκτικά λαξευμένη, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος προχωρά κάτω από το οδόστρωμα, και κάποιες μικρές πέτρες. Στα δυτικά του τοίχου αυτού βρέθηκε δάπεδο από σκληρό πατημένο χώμα και χαλίκια. Βάθος δαπέδου 0,72 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος.

Απέναντι από τον αριθμό 10 της ίδιας οδού εμφανίστηκαν πέτρες και κεραμίδια στέγης. Ο καθαρισμός τους απέδωσε άφθονη κεραμική, μεγάλο τμήμα αμφορέα και ακέραιο λύχνο.

Στο νοτιότερο τμήμα της παραπάνω οδού βρέθηκε βάση κίονα Η που πατάει πάνω σε τοίχο. Μετά την αφαίρεση του αρχιτεκτονικού μέλους ο τοίχος βρίσκεται σε βάθος 0,52 μ. από την επιφάνεια της οδού και έχει διαστάσεις 0,70×0,53 μ.

Στη συνέχεια του ορύγματος στην οδό Παρμενίδου εντοπίστηκε σε βάθος 0,30-0,37 μ. τοίχος οικίας.

Στην οδό Γ. Σεφέρη, μετά τη διασταύρωσή της με την

οδό Αναξιμάνδρου, μπροστά στον αριθμό 33, ιδιοκτησία Νικ. Καλιάρη, εντοπίστηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., σε μήκος 3,50, πλάτος 0,53 και ύψος 0,47 μ. Δυτικότερα του πρώτου τοίχου βρέθηκαν μικρά τμήματα δύο ακόμη τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν.

Τα σποραδικά αυτά αρχιτεκτονικά λείψανα ανήκουν κυρίως σε στρώματα κατοίκησης κλασικής και ελληνιστικής εποχής.

Οδός Τυρούς (οικόπεδο Ηλ. Πατσιαρούχα - Κ. Αποστού)

Το οικόπεδο βρίσκεται εντός των τειχών, στο ανατολικό μέρος της αρχαίας πόλης, ανάμεσα στα Πευκάκια και τις Αλυκές.

Η επιφάνεια του εδάφους παρουσιάζει υψομετρική διαφορά λόγω της κλίσης της πλαγιάς του λόφου, όπου βρίσκεται το οικόπεδο. Το φυσικό έδαφος (βράχος) στα βόρεια του οικοπέδου βρίσκεται σε βάθος 1 μ. από τον παρακείμενο δρόμο, παρουσιάζει έντονη κλίση προς Ν. και κατεβαίνει σε βάθος 3,72 μ.

Στο κέντρο του οικοπέδου έγινε γενική εκσκαφή για τη θεμελίωση νέας οικοδομής χωρίς έλεγχο της Εφορείας και καταστράφηκαν τοίχοι αρχαίου οικοδομήματος.

Στο χαμηλότερο επίπεδο, που βρίσκεται στα νότια του οικοδομήσιμου χώρου, διασώθηκε τμήμα οικίας της ελληνιστικής περιόδου (Σχέδ. 5).

Από την οικία αποκαλύφθηκαν μόνο οι χώροι προς Ν. Η είσοδος, που μάλλον πρέπει να βρισκόταν προς Δ., καθώς και το βόρειο τμήμα της έχουν καταστραφεί.

Οι τοίχοι (Τ1-Τ5) είναι χτισμένοι από αργούς λίθους, θεμελιώνονται πάνω στο μαλακό βράχο και ακολουθούν την κλίση του εδάφους. Ο ισχυρός τοίχος Τ5, με κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 11,40 μ. και σώζεται σε ύψος 2,05 μ. Στην εσωτερική του όψη βρέθηκαν δύο αντηρίδες, που θεμελιώνονται στο ίδιο βάθος με αυτόν και απέχουν μεταξύ τους 2,55 μ.

Κάθετοι στον Τ5 αποκαλύφθηκαν οι τοίχοι Τ1, Τ3 και Τ4, πλ. 0,55-0,60 μ., που όριζαν τα δωμάτια της οικίας. Σε όλο του το μήκος, 4,40 μ., σώζεται ο Τ4.

Οι θεμελιώσεις των τοίχων ακολουθούν τη φυσική κλίση του βράχου. Στα σημεία όπου ο βράχος βρίσκεται πολύ βαθιά, τα δωμάτια «μπαζώνονται» με λατύπη και χώμα μέχρι το ύψος των δαπέδων.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, έξω από τον οικοδομήσιμο χώρο, σε μικρή διερευνητική τομή, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο άλλων τοίχων Τ8, Τ9 αποσπασματικά διατηρημένων και βορειότερα αγωγός. Ο αγωγός είχε κατεύθυνση Α.-Δ., ήταν αρχικά πήλινος, στη συνέχεια κτιστός, καλυμμένος με πλάκες και ακολουθούσε με τη σειρά του την κλίση της πλαγιάς. Σωζόμενο μήκος αγωγού 7,70 μ.

Στα δυτικά του οικοπέδου επίσης έξω από τον οικοδομήσιμο χώρο βρέθηκαν σπαράγματα δύο τοίχων Τ6, Τ7 χωρίς να υπάρχει δυνατότητα συσχετισμού τους με το ανασκαφέν οικοδόμημα. Οι τοίχοι έχουν διαστάσεις: ο μεν Τ6 3,60×0,50 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ., ο δε Τ7 1,74×0,50 μ. και κατεύθυνση Β.-Ν.

Από την ανασκαφή προήλθε άφθονη ελληνιστική κεραμική (μυροδοχεία, πινάκια, αμφορείς, μαγειρικά σκεύη, τμήματα αγγείων με διακόσμηση του τύπου Δυτικής Κλιτύος). Επίσης, βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα Λάρισας (400-344 π.Χ.), Θράκης-Βασιλέως Λυσιμάχου (297-281 π.Χ.), Παρώρειας (3ος αι. π.Χ.), Κασσάνδρου, Αντιγόνου Γονατά, Κοινού Θεσσαλών, πολλές πήλινες αγνύθες, σιδερένια καρφιά, τμήματα πήλινων ειδωλίων και πήλινων λυχναριών.

Με απόφαση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Θεσσαλίας οι αποκαλυφθείσες αρχαιότητες διατηρήθηκαν σε κατάχωση και η νέα οικοδομή θεμελιώθηκε χωρίς να τις θίξει.

Θέση Μπουρμπουλήθρα - Βόρειο νεκροταφείο

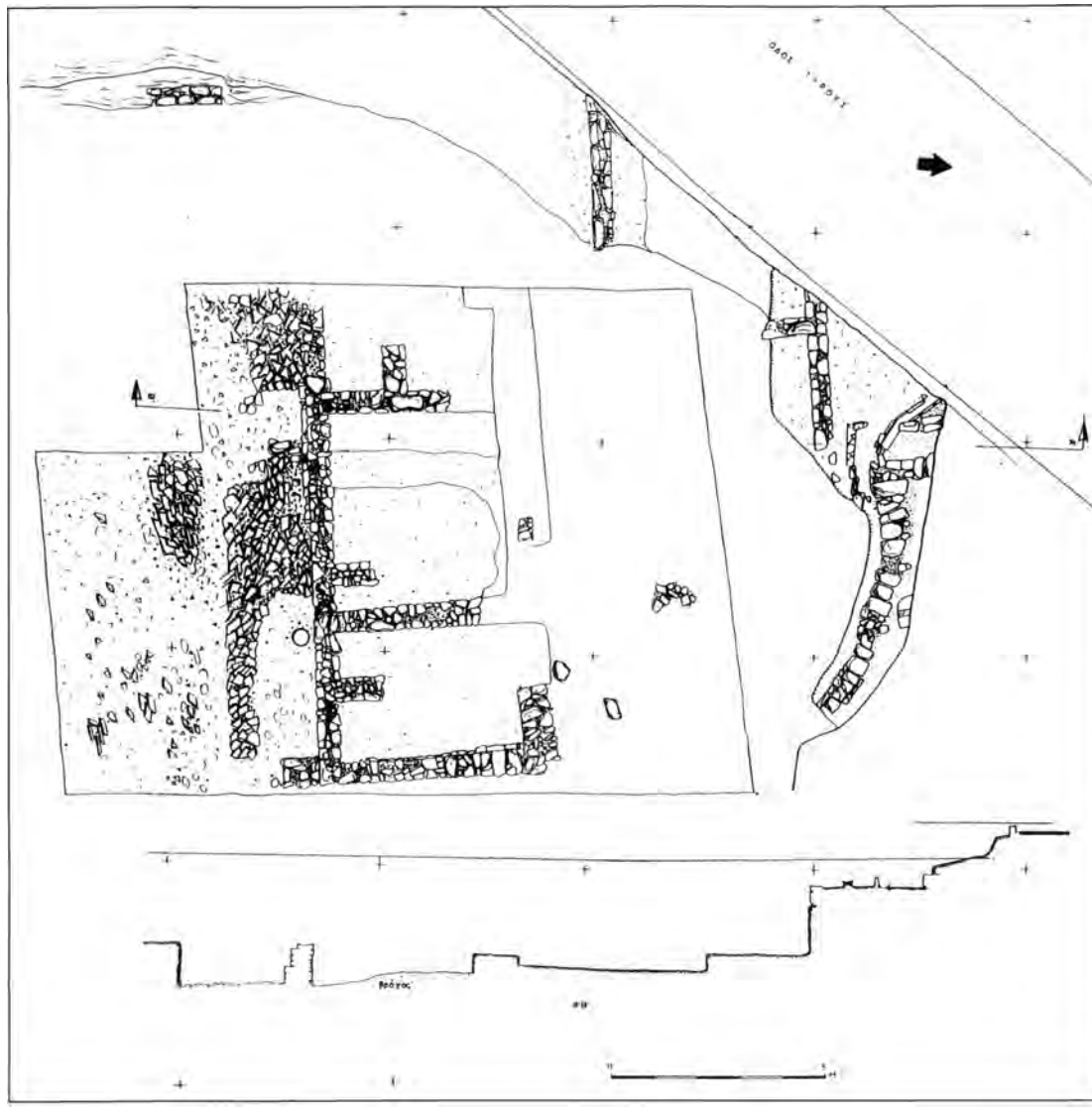
Συνεχίστηκε για δεύτερο κατά σειρά έτος και τελείωσε η ανασκαφή στο βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας Δημητριάδας[5].

Η έρευνα απέδωσε συνολικά 919 αρχαίους τάφους, οι οποίοι είχαν ανοιχθεί στο φυσικό έδαφος, στην πλαγιά του υψώματος «Παλάτια», έξω από το βόρειο τείχος της ελληνιστικής πόλης. Οι περισσότεροι από τους μεταγενέστερους τάφους κάλυπταν καθ' ολοκληρία ή τμηματικά τους παλαιότερους χρονολογικά. Όλοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. ή Β.-Ν. και ΒΑ.-ΝΔ.

Βρέθηκαν διαφόρων τύπων τάφοι: απλοί λακκοειδείς ή με σχιστολιθικές καλυπτήριες, κιβωτιόσχημοι από μονολιθικές μαρμάρινες πλάκες, κεραμοσκεπείς, κτιστοί με τοιχώματα από αργούς λίθους ή πήλινες πλάκες, εγχυτρισμοί σε αμφορείς, λεκανίδες και μικρούς πίθους, θήκες, τεφροδόχος κάλπη και λαξευτός στο βράχο κιβωτιόσχημος τάφος.

Τα αντικείμενα που βρέθηκαν μέσα στους τάφους ήταν πολλά και από διαφορετικά υλικά: επιχρυσωμένα στεφάνια, χρυσά, αργυρά, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα,

5. Πολύτιμη ήταν η βοήθεια των μόνιμων εργατοτεχνιτών της Εφορείας Θωμά Παπαδογιάννη και Λάζαρου Στεργιούλη, τους οποίους ευχαριστώ.

Σχέδ. 5. Δημητριάδα. Οδός Τυρούς. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α΄-Β΄.

αργυρά και μολύβδινα σκεύη και ομοιώματα επίπλων, χάλκινα και αργυρά νομίσματα, χρυσή δανάκη, γυάλινα αγγεία, πήλινα κομβία, εργαλεία από χαλκό και σίδηρο, πήλινα ειδώλια, όστρεα.

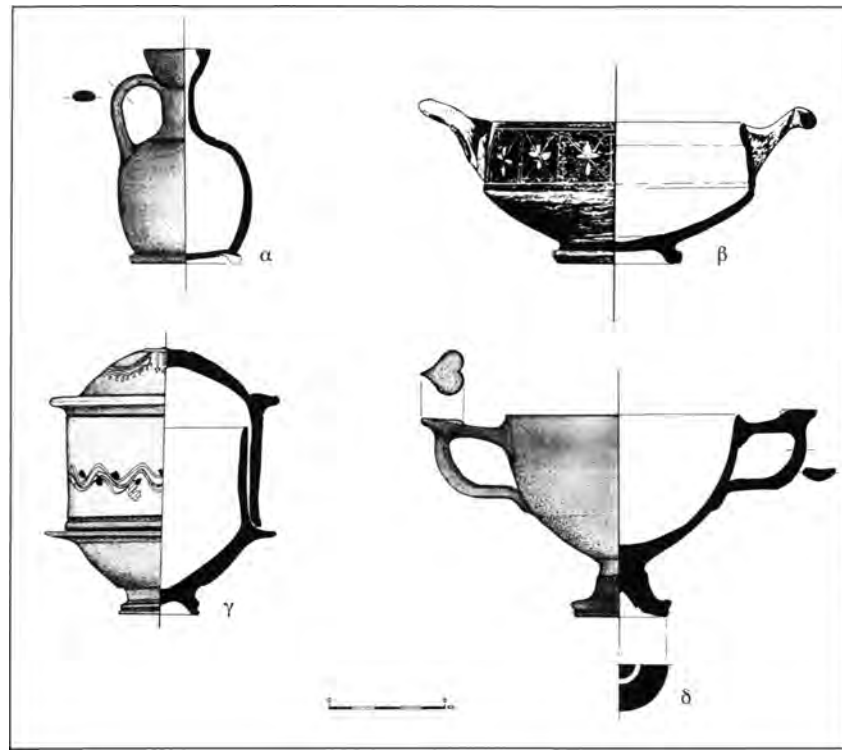
Μεγάλο ήταν το πλήθος των πήλινων αγγείων που συνόδευαν τις ταφές: ασκοί, αρυβαλλοειδή ληκύθια (Σχέδ. 6 α), θήλαστρα, κύλικες (Σχέδ. 6 β), λεκανίδες, αλάβαστρα, άωτα σκυφίδια, πινάκια, πυξίδες (Σχέδ. 6 γ), ανάγλυφοι σκύφοι, αρυτήρες, αμφορείς, κάνθαροι (Σχέδ. 6 δ), λύχνοι τροχήλατοι (Πίν. 88 α-β) και με μήτρα (Πίν. 88 γ-δ), ατρακτόσχημα (Πίν. 88 ε) και βολβόσχημα μυροδοχεία, λάγυνοι, οινοχόες.

Η ανασκαφή απέδωσε επίσης επιτύμβιες στήλες με γραπτές παραστάσεις. Οι περισσότερες βρέθηκαν σε β΄ χρήση ως καλύμματα μεταγενέστερων τάφων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω οι τάφοι χρονολογούνται από την όψιμη κλασική εποχή έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Από τους τάφους που έχουν αποκαλυφθεί έως σήμερα διαπιστώνεται ότι η βόρεια νεκρόπολη κατέχει μεγάλη έκταση και χρησιμοποιείται σε όλη τη διάρκεια της ζωής της αρχαίας Δημητριάδας.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Σχέδ. 6. Δημητριάδα. Θέση Μπουρμπουλήθρα - Βόρειο νεκροταφείο: α-δ) Αγγεία από τους τάφους.

Αρχαίο θέατρο

Περιοχή κοίλου

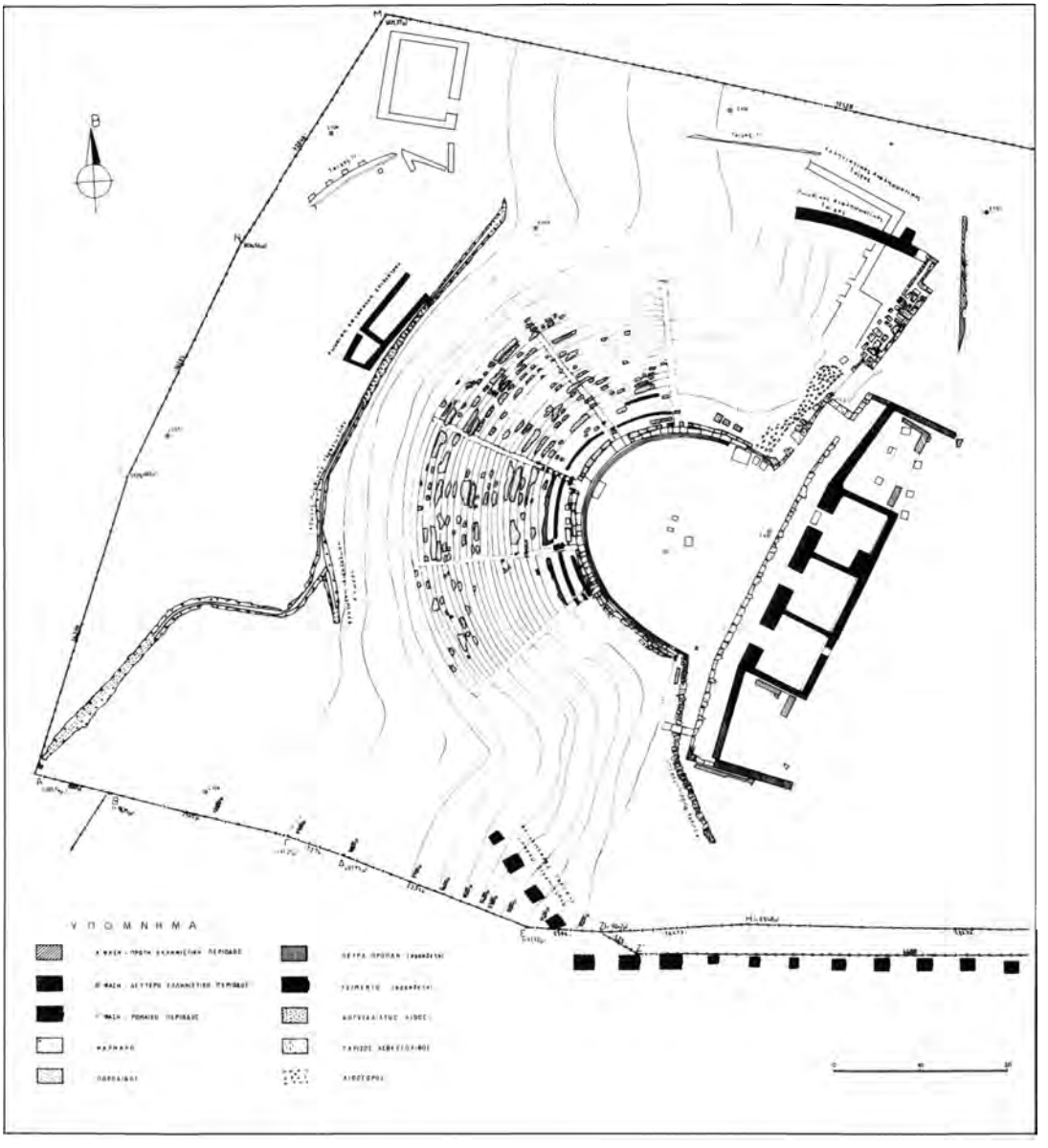
1. Καθαρισμός κοίλου. Απομακρύνθηκαν τα πρόχειρα ξύλινα εδώλια που είχαν τοποθετηθεί στο κοίλο του θεάτρου κατά τη δεκαετία του 1980 με σκοπό την πραγματοποίηση περιορισμένου αριθμού θεατρικών παραστάσεων. Ακολούθησε καθαρισμός του κοίλου με σκοπό την πληρέστερη αποκάλυψη όλων των λίθων του για να γίνει νέα αποτύπωση που θα περιλαμβάνει το σύνολο των ορατών λίθινων μελών. Κατά τον καθαρισμό, εκτός των ορατών από παλιά λίθινων δόμων, ήλθαν στο φως, στο κεντρικό κυρίως τμήμα του κοίλου, και άλλα λίθινα μέλη, μερικά από τα οποία είναι φανερό ότι τοποθετήθηκαν εκεί σε β΄ χρήση (βρέθηκε ένας σπόνδυλος ιωνικού αμφικίονα που σώζει μέρος των εξωτερικών επιχρισμάτων, τμήμα πώρινης βάσης ιωνικού κίονα κτλ.). Τα κομμάτια αυτά είναι πολύ πιθανόν ότι σχετίζονται με μία από τις διαδοχικές φάσεις επισκευής του αρχαίου θεάτρου.

2. Ρωμαϊκό υδραγωγείο (αγωγός - πεσσοί). Στο ανώτερο τμήμα του κοίλου, λίγο ψηλότερα από το καθαρισμένο τμήμα του, ήταν ήδη από παλαιότερα ορατό μέρος της αύλακας του ρωμαϊκού υδραγωγείου της Δημητριάδας[6]. Ξεκινώντας από το ορατό αυτό τμήμα καθαρίσαμε την αύλακα σε όλο το σωζόμενο τμήμα της μέσα στα όρια της απαλλοτριωμένης έκτασης του θεάτρου. Το συνολικό μήκος της αύλακας που αποκαλύφθηκε είναι 91,50 μ. (Σχέδ. 7· Πίν. 88 στ).

Ο αγωγός έχει γενική κατεύθυνση από Β. προς Ν. Το βορειότερο σωζόμενο άκρο του αγωγού βρίσκεται στο βόρειο όριο του κοίλου, ενώ προς Ν. ο αγωγός παρακολουθήθηκε μέχρι και το νότιο όριο του οικοπέδου. Στην περιοχή του κοίλου ο αγωγός ακολουθεί γενικά τη διαμόρφωση του εδάφους· μετά το νότιο όριο του κοίλου η πορεία του παίρνει τη μορφή ενός ανεστραμμένου S και στη συνέχεια κατευθύνεται προς Ν.

Ο αγωγός είναι κτιστός με ακατέργαστους ασβεστόλιθους που συνδέονται με ασβεστοκονίαμα. Το πλάτος της αύλακας είναι 0,22 μ. στο μεγαλύτερο τμήμα της και το σωζόμενο ύψος των τοιχωμάτων της φθάνει τα 0,35-0,40 μ.

6. Για το υδραγωγείο της αρχαίας Δημητριάδας βλ. Βασιλική Αδρύμη-Σισμάνη, Η ύδρευση κατά την αρχαιότητα, στο: Η ύδρευση στην περιοχή του Βόλου· ιστορικές αναφορές και σύγχρονη πραγματικότητα, Βόλος 1996, σ. 38 κ.ε.

Σχέδ. 7. Δημητριάδα. Κάτοψη του αρχαίου θεάτρου.

περίπου. Σε ορισμένα σημεία στον πυθμένα του αγωγού παρατηρούνται μέχρι και τρία επάλληλα στρώματα επιχρίσματος (κουρασάνι) που οφείλονται σε διαδοχικές επιδιορθώσεις του αγωγού. Για να μην υπάρχουν απώλειες νερού κατά τη ροή του μέσα από τον αγωγό, εκτός των επιχρισμάτων με κουρασάνι στον πυθμένα και τις κατακόρυφες παρειές του αγωγού, τοποθετήθηκε επιπρόσθετο παχύ στρώμα από κουρασάνι σε όλο το μήκος των αρμών μεταξύ των κατακόρυφων παρειών και του πυθμένα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο αγωγός στο νότιο τμήμα του κοίλου και στο σημείο που αρχίζει η πορεία του σε μορφή ανεστραμμένου S. Στο σημείο αυτό σώζεται η αρχή μιας διακλάδωσης του αγωγού που κατευθύνεται προς ΝΑ., δηλαδή προς την κατεύθυνση όπου βρέθηκαν (κάτω και πίσω από το νοτιοανατολικό τμήμα της επίχωσης του κοίλου) οι υποθεμελιώσεις των πρώτων τεσσάρων πεσσών (δόντια) της γέφυρας του υδραγωγείου που μετέφερε το νερό προς την περιοχή του λόφου του ανακτόρου. Από τεχνικές λεπτομέρειες γίνεται φανερό ότι η διακλάδωση αυτή του αγωγού ανήκει στην αρχική

φάση του, ενώ σε μεταγενέστερη χρονικά περίοδο ανάγεται η κατασκευή του αγωγού με μορφή ανεστραμμένου S και η συνέχειά του προς Ν. Η παραπάνω παρατήρηση φαίνεται να σχετίζεται με τη ζωή στην αρχαία Δημητριάδα κατά τα ύστερα ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια, οπότε το σύνολο της ποσότητας του νερού που ερχόταν από το Πήλιο διοχετευόταν σε κάποιον οικιστικό πυρήνα της Δημητριάδας προς Ν. (πιθανώς προς την περιοχή του Αλυγαρορέματος) αφήνοντας εκτός λειτουργίας τη μεγάλη γέφυρα του υδραγωγείου.

Κατά τη φετινή περίοδο αποκαλύφθηκαν επίσης, όπως προαναφέρθηκε, οι θεμελιώσεις των πρώτων τεσσάρων πεσσών της γέφυρας του υδραγωγείου, που βρίσκονται στο νοτιοανατολικό και πίσω μέρος της επίχωσης του κοίλου. Οι πεσσοί, που αποκαλύφθηκαν σε ύψος από 0,58 έως 1 μ., είναι κτιστοί με μικρού μεγέθους άπεργους ασβεστόλιθους που συνδέονται με ασβεστοκονίαμα. Οι διαστάσεις των πεσσών και οι μεταξύ τους αποστάσεις δεν είναι ίδιες (το μήκος των πλευρών τους κυμαίνεται από 1,34 μέχρι 2 μ. και οι αποστάσεις μεταξύ των πεσσών από 2,03 μέχρι 2,55 μ.).

3. Ρωμαϊκοί τοίχοι στο επιθέατρο. Στο κεντρικό τμήμα του επιθεάτρου και αμέσως πάνω από τον αγωγό ύδρευσης της αρχαίας Δημητριάδας ήταν ορατά τμήματα τοίχων ρωμαϊκής εποχής, όπως φαίνεται από το ασβεστοκονίαμα που χρησιμοποιήθηκε ως συνδετικό υλικό των άπεργων λίθων και από τα κομμάτια των πήλινων οπτοπλίνθων που χρησιμοποιήθηκαν σε τμήματα των τοίχων που έχουν χτιστεί με λάσπη (από χώμα). Οι τοίχοι αυτοί, παρά το γεγονός ότι αποκαλύφθηκαν σε όλο το σωζόμενο μήκος τους, διατηρήθηκαν πολύ αποσπασματικά και ανήκουν σε κάποια κατασκευή που είναι δύσκολο προς το παρόν να κατανοήσουμε τη λειτουργία της.

Βόρεια εξωτερική πλευρά του κοίλου

1. Ελληνιστικός αναλημματικός τοίχος. Ήδη από τις παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους είχε αποκαλυφθεί ο αρχικός, ελληνιστικός, αναλημματικός τοίχος που συγκρατούσε την επίχωση του κοίλου προς την πλευρά της βόρειας παρόδου. Ο τοίχος αυτός έχει λίθινη κρηπίδα πάνω στην οποία έχουν διασωθεί στη θέση τους, σε ύψος πάνω από 1 μ., οι χτισμένες σειρές των ωμών πλιθιών με τα οποία ο αναλημματικός αυτός τοίχος έφθανε σε ύψος μέχρι το πάνω επίπεδο του κοίλου (στην περιοχή αυτή έγινε φέτος καθαρισμός και απομάκρυνση των χωμάτων που είχαν απομείνει από παλαιότερες έρευνες με αποτέλεσμα ο αναλημματικός τοίχος να αποκαλυφθεί σε συνολικό ύψος 2,10 μ.) (Πίν. 89 α). Μετά από μια ευθύγραμμη πορεία 10,60 μ. προς Β., ο αναλημματικός τοίχος κάμπτεται προς Δ. δημιουργώντας το ανάλημμα της «πλάτης» του κοίλου, που στήριζε τις επιχώσεις του κοίλου από πίσω, δηλαδή από τη βόρεια πλευρά του θεάτρου.

Κατά τις φετινές εργασίες αποκαλύφθηκε ο επίσης ευθύγραμμος αναλημματικός αυτός τοίχος σε μήκος 12,75 μ. Το πλάτος του κυμαίνεται από 1,10 έως 1,20 μ. και η γενική του κατεύθυνση είναι από Α. προς Δ. Η δομή του αναλήμματος είναι παρόμοια με εκείνη του ανάλογου αναλήμματος προς την πλευρά της βόρειας παρόδου, που προαναφέρθηκε. Το κάτω δηλαδή μέρος του τοίχου έχει λίθινη κρηπίδα ενώ από ένα σημείο και ψηλότερα ήταν χτισμένος από ωμά πλιθιά, από τα οποία δεν σώθηκαν ίχνη. Η λίθινη κρηπίδα σώζεται σε ύψος από 0,35 έως 1,15 μ. και είναι χτισμένη με άπεργους ασβεστόλιθους μετρίου μεγέθους που συνδέονται με λάσπη από χώμα. Οι λίθοι της εξωτερικής παρειάς της κρηπίδας (βόρειας) έχουν καλύτερη αρμογή από εκείνους της εσωτερικής (νότιας). Επειδή ο αναλημματικός τοίχος κατευθύνεται προς Δ., κατεύθυνση προς την οποία το έδαφος αποκτά έντονη κλίση προς τα πάνω, η λίθινη κρηπίδα τόσο στην υποθεμελίωσή της όσο και στην πάνω επιφάνειά της ανέρχεται κατά διαστήματα σε ψηλότερα επίπεδα στην πορεία του από Α. προς Δ.

Κατά την αποκάλυψη της βόρειας παρειάς του αναλημματικού τοίχου, μετά την αφαίρεση των χωμάτων που είχαν κατακλύσει την περιοχή βόρεια του αναλήμματος μετά την πτώση του ψηλότερου τμήματός του με τα ωμά πλιθιά, και σε βάθος από 0,30 έως 1 μ. περίπου από την πάνω επιφάνεια της κρηπίδας του αναλήμματος, βρέθηκε το φυσικό έδαφος που φαίνεται ότι διαμορφώθηκε σε χαμηλά επίπεδα άνδηρα που ακολουθούν τη φυσική κλίση του εδάφους. Με τον καλό καθαρισμό του φυσικού εδάφους αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα της αύλακας θεμελίωσης του αναλημματικού τοίχου σε όλο το αποκαλυφθέν μήκος του. Ατυχώς, δεν βρέθηκαν ευρήματα μέσα στην αύλακα θεμελίωσης που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στη χρονολόγηση του αναλήμματος. Ωστόσο, η όμοια τοιχοδομία με το ανάλημμα του κοίλου στη βόρεια πάροδο και η συνοχή των λίθων στο σημείο που ενώνονται τα δύο αναλήμματα μάς κάνει να πιστεύουμε ότι και το ανάλημμα της πίσω και βόρειας πλευράς του κοίλου ανήκει στην αρχική κατασκευαστική φάση του αρχαίου θεάτρου.

2. Ρωμαϊκός αναλημματικός τοίχος. Από τις παλαιότερες ανασκαφικές έρευνες του Δ.Ρ. Θεοχάρη κατά τη δεκαετία του 1950 είχε έλθει στο φως, στην περιοχή της βόρειας παρόδου του αρχαίου θεάτρου της Δημητριάδας, και ένας νεότερος αναλημματικός τοίχος, που χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο, η ανάγκη κατασκευής του οποίου προέκυψε μετά την πτώση του αρχικού ελληνιστικής εποχής αναλημματικού τοίχου με τα ωμά πλιθιά, στον οποίο ανα-

φερθήκαμε πιο πάνω. Το ρωμαϊκής εποχής ανάλημμα σώζεται μόνο σε μια σειρά γωνιόλιθων από γκρίζο ασβεστόλιθο, που προέρχονται από τα τείχη της Δημητριάδας. Από το βόρειο όριο του αναλήμματος αυτού, που βρίσκεται νοτιότερα από το αντίστοιχο όριο του ελληνιστικού αναλήμματος, ξεκινά ένας ελαφρά καμπύλος τοίχος με γενική κατεύθυνση Α.-Δ. Ο τοίχος αυτός έχει μια αντηρίδα στη βόρεια πλευρά του και είναι χτισμένος με άπεργους, μικρού σχετικά μεγέθους ασβεστόλιθους που συνδέονται μεταξύ τους με ασβεστοκονίαμα. Το συνολικό μήκος του είναι 18,60 μ., έχει πλάτος που κυμαίνεται από 1,32 έως 1,55 μ. και αποκαλύφθηκε σε ύψος από 0,55 έως και 1,45 μ. Οι διαφορές στο αποκαλυφθέν ύψος του τοίχου οφείλονται στο ότι η πάνω σωζόμενη επιφάνεια του τοίχου ακολουθεί το έντονα κεκλιμένο επίπεδο των επιχώσεων του κοίλου, πάνω στο οποίο έχει θεμελιωθεί, και στη διαμόρφωση του εδάφους με την ανασκαφή σε διαδοχικά άνδηρα. Η μη προσεγμένη εμφάνιση των παρειών του τοίχου σε όλο το ύψος του κάνει φανερό ότι κανένα τμήμα του αποκαλυφθέντος τοίχου δεν ήταν ορατό κατά την αρχαιότητα.

Από τεχνικής πλευράς η ύπαρξη του τοίχου αυτού μπορεί να δικαιολογηθεί ως τρόπος στερέωσης (αγκύρωση) του μεγάλου, ρωμαϊκής εποχής, αναλημματικού τοίχου με τους γωνιόλιθους, που συγκρατούσε όλο το βάρος της επίχωσης του κοίλου προς την πλευρά της βόρειας παρόδου.

Η περιοχή εξωτερικά του βόρειου τμήματος του κοίλου, που περιλαμβάνει τον ελληνιστικό αναλημματικό τοίχο και το ρωμαϊκό καμπύλο τοίχο, λόγω της ευαισθησίας των κατασκευών καλύφθηκε με πρόχειρα στέγαστρα για την καλύτερη προστασία τους από τα καιρικά φαινόμενα.

3. «Τοίχος 1». Λίγο βορειότερα από το δυτικό αποκαλυφθέν όριο του ελληνιστικού αναλημματικού τοίχου αλλά σε ψηλότερο επίπεδο βρέθηκε το ανατολικό σωζόμενο άκρο ενός ευθύγραμμου τοίχου, στον οποίο δόθηκε η συμβατική ονομασία «τοίχος 1». Ο τοίχος 1 έχει κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. και σώζεται σε μήκος 16,80 μ. Από τον τοίχο 1 διατηρήθηκε μόνο η κατώτερη σειρά των λίθων της νότιας παρειάς, που συνδέονται μεταξύ τους με λάσπη από χώμα. Οι σωζόμενοι λίθοι της νότιας παρειάς είναι μετρίου μεγέθους ασβεστόλιθοι και κατέχουν τη θέση ορθοστατών.

Η δομή του τοίχου 1 και η θέση του στο πίσω μέρος της επίχωσης της βόρειας πλευράς του κοίλου κάνει πολύ πιθανή την υπόθεση ότι η κατασκευή του σχετίζεται με μια πρόχειρη προσπάθεια συγκράτησης των χωμάτων στο πίσω μέρος του κοίλου, στα πλαίσια κάποιας επιδιόρθωσης του αρχαίου θεάτρου κατά την ελληνιστική περίοδο.

Μετά το πέρας της ανασκαφής ο τοίχος 1 στεγάστηκε με πρόχειρο στέγαστρο για την καλύτερη προστασία του από τα καιρικά φαινόμενα.

4. «Τοίχος 11» (τοίχος με αντηρίδες). Ψηλά στο βορειοδυτικό τομέα του θεάτρου, ακριβώς βόρεια και πίσω από τις επιχώσεις του επιθεάτρου και νότια του κτιρίου της δεξαμενής(;) που βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία του γηπέδου του θεάτρου, αποκαλύφθηκε η δυτική παρειά ενός τοίχου με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ., στον οποίο δώσαμε τη συμβατική ονομασία «τοίχος 11». Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 12,30 μ. και έχει πλάτος 0,65 μ. (ελέγχθηκε σε ένα μόνο σημείο). Προς ΒΑ. δεν σώθηκε η αρχή του, ενώ προς ΝΔ. δεν αποκαλύφθηκε σε όλο το σωζόμενο μήκος του. Ο τοίχος 11 είναι κατασκευασμένος, γενικά, με μετρίου μεγέθους πλακαρούς άπεργους ασβεστόλιθους που συνδέονται μεταξύ τους με λάσπη από χώμα. Στο νοτιότερα σωζόμενο τμήμα του τοίχου 11, όπου η ανασκαφή προχώρησε σε μεγαλύτερο βάθος, το σωζόμενο ύψος του τοίχου είναι 1 μ. περίπου. Στην ίδια περιοχή στο ψηλότερα σωζόμενο τμήμα χρησιμοποιήθηκαν κατά την κατασκευή του τοίχου αρκετά μεγαλύτεροι ανισοϋψείς γωνιόλιθοι.

Σε απόσταση 3,85 μ. νοτιοδυτικά από το ανατολικό σωζόμενο άκρο του τοίχου 11 και σε επαφή με τη δυτική παρειά του αποκαλύφθηκε μια σειρά από τέσσερις κτιστές αντηρίδες όμοιας τοιχοδομίας με τον τοίχο, που τον ενίσχυαν από τη βορειοδυτική του πλευρά, όπου το έδαφος ήταν χαμηλότερα. Οι αντηρίδες είναι τετράγωνες (τρεις έχουν διαστάσεις 0,90×0,90 μ. και μία 0,85×0,85 μ.) και η μεταξύ τους απόσταση κυμαίνεται από 1,35 έως 1,55 μ. Ο χώρος μεταξύ των αντηρίδων ήταν γεμάτος με μικρούς σχετικά λίθους, που προέρχονταν από τα ψηλότερα τμήματα του τοίχου 11.

Η αποκάλυψη μικρού τμήματος του τοίχου 11, δεδομένου ότι η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε στο συγκεκριμένο τομέα, και η ελάχιστη αβαφής κεραμική που περιείχαν οι επιχώσεις δεν βοηθούν στο να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα την περίοδο κατασκευής του τοίχου 11 (είναι πολύ πιθανόν ότι ανήκει στην ελληνιστική περίοδο) και την αρχιτεκτονική σχέση του με το θέατρο.

Κατά την αποκάλυψη της παρειάς με τις αντηρίδες του τοίχου 11 βρέθηκαν και ανασκάφηκαν τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι, εκ των οποίων ο ένας ήταν παιδικός. Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι και μεταγενέστεροι του τοίχου 11.

Ανατολικότερα του τοίχου 11 αποκαλύφθηκαν υπολείμματα τριών ακόμη νεότερων τοίχων, που είναι πιθανόν ότι κατέστρεψαν τον τοίχο 11 στην πορεία του προς ΒΑ.

Αγωγός ομβρίων υδάτων (νότια πάροδος και περιοχή νότια της σκηνής) (Πίν. 89 β)

Κατά τις παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους είχε αποκαλυφθεί σε όλη την πορεία του ο κτιστός αγωγός

που περιτρέχει την ορχήστρα προς την πλευρά του κοίλου και δεχόταν τα όμβρια ύδατα. Από την έρευνα εκείνη είχε διαπιστωθεί με μικρές δοκιμαστικές τομές ότι ο αγωγός απομάκρυνε τα όμβρια ύδατα από την περιοχή της ορχήστρας ακολουθώντας μια πορεία κατά μήκος της νότιας παρόδου.

Το 1996 έγινε καθαρισμός του ανεσκαμμένου τμήματος του αγωγού γύρω από την ορχήστρα και συνεχίστηκε η αποκάλυψη της πάνω επιφάνειας των καλυπτηρίων πλακών του προς Ν. Ο αγωγός διασχίζει διαγώνια τη νότια πάροδο, περνά κάτω από το κατώφλι της πύλης της νότιας παρόδου και στο ύψος του νότιου ορίου της σκηνής κάμπτεται ελαφρά προς ΝΑ. Το σωζόμενο μήκος του αγωγού προς την κατεύθυνση αυτή είναι 22,67 μ. Στο νοτιότερο σωζόμενο άκρο του ο αγωγός έχει καταστραφεί από μεταγενέστερες επεμβάσεις κατά την αρχαιότητα και παρά την προσπάθεια που καταβλήθηκε για να βρεθεί η συνέχειά του αυτό δεν στάθηκε εφικτό, λόγω του μεγάλου πάχους της επίχωσης που υπάρχει στο σημείο εκείνο (1,80 μ. περίπου από την πάνω επιφάνεια του εδάφους).

Οι εσωτερικές διαστάσεις του αγωγού, όπως φαίνονται στο βόρειο και νότιο αποκαλυφθέν άκρο του, είναι 0,35 μ. πλάτος και 0,37 μ. ύψος.

Οι πλάκες που καλύπτουν τον αγωγό είναι από πράσινο σχιστόλιθο, όπως και οι ελάχιστες ανάλογες πλάκες που σώθηκαν πάνω στον αγωγό στην περιοχή της ορχήστρας. Παρά το γεγονός ότι η επεξεργασία των πλακών αυτών είναι πολύ μικρή και το μεγαλύτερο μέρος των επιφανειών τους έχει αφεθεί έτσι όπως βγήκε από το λατομείο, η μεταξύ τους αρμογή είναι πάρα πολύ καλή, χωρίς να αφήνονται κενά. Το εσωτερικό του αγωγού είναι γεμάτο με αμμουδερό χώμα.

ΜΠΑΜΠΗΣ Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Περιοχή Βελεστίνου (αρχαίων Φερών)

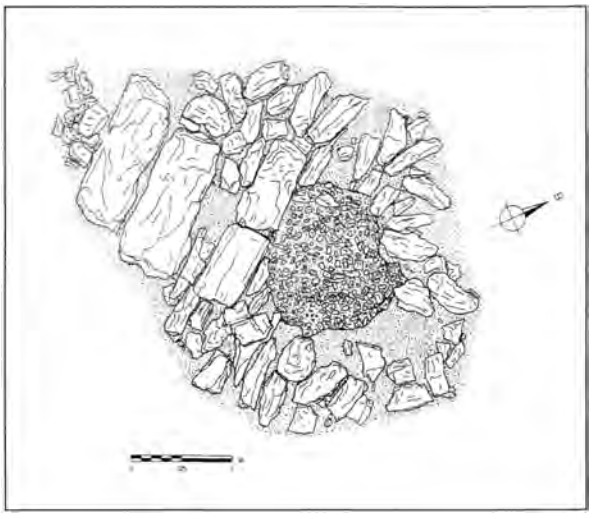
Έργο διαπλάτυνσης εθνικής οδού ΠΑΘΕ (Τμήμα Αερινού - Μ. Μοναστηρίου)

Συνεχίστηκαν και κατά το 1996 οι μεγάλης κλίμακας σωστικές ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου, στα σημεία όπου ήλθαν στο φως αρχαιότητες λόγω του έργου διαπλάτυνσης της εθνικής οδού ΠΑΘΕ. Η ανασκαφική δραστηριότητα εντοπίστηκε κυρίως σε τρία σημεία: στην περιοχή του οικισμού της Χλόης, στην περιοχή της κοινότητας του Αγίου Γεωργίου Φερών γύρω από τον κόμβο του Βελεστίνου και στην περιοχή της κοινότητας του Αερινού γύρω από τον κόμβο του Αερινού, στη θέση του αρχαιολογικού χώρου «Κάστρο - Δερβίση». Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν σε συνεργασία της υπογράφουσας με την αρχαιολόγο Πολυξένη Αραχωβίτη και συμμετείχαν σε αυτές οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Θ. Καραμπελιάς, Μ. Ναούμη, Χ. Πολυμεροπούλου, Κ. Σταυρακούδη, Ε. Σχίζα, Μ. Τσιγάρα, Φ. Τσιούκα και μεγάλος αριθμός εργατοτεχνιτών, ενώ τα σχέδια εκπονήθηκαν από τις σχεδιάστριες Ε. Γιωτάκου και Α. Βαβαλιού. Οι τοπογραφήσεις έγιναν από τον τοπογράφο Β. Καρούσο σε συνεργασία με την τοπογράφο-μηχανικό Θ. Μακρή. Τα πρώτα αποτελέσματα των ανασκαφών αυτών παρουσιάστηκαν εκτενώς κατά το Γ΄ Συνέδριο «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας», που πραγματοποιήθηκε στο Βελεστίνο το 1997, καθώς και κατά την 1η Επιστημονική Συνάντηση για το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων της Θεσσαλίας, που πραγματοποιήθηκε στο Βόλο το 1998. Τα Πρακτικά των Συνεδρίων αυτών είναι υπό έκδοση. Στην παρούσα έκθεση περιέχεται σύντομη παρουσίαση ορισμένων από τα ευρήματα:

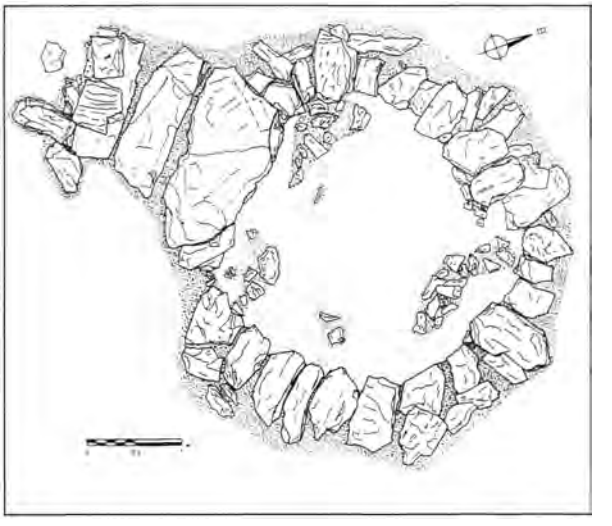
Περιοχή Χλόης

Οικισμός νεολιθικής εποχής. Σημαντικός για την τοπογραφία της περιοχής κατά την προϊστορική εποχή υπήρξε ο εντοπισμός ενός οικισμού της νεότερης νεολιθικής, άγνωστου μέχρι τώρα στην έρευνα. Ο οικισμός έχει υποστεί σημαντική αλλοίωση εξαιτίας της κατασκευής ενός θολωτού τάφου της πρωτογεωμετρικής-γεωμετρικής εποχής στην ίδια θέση, αλλά κυρίως λόγω των έργων εγκατάστασης της σιδηροδρομικής γραμμής Βόλου-Λάρισας στα τέλη του 19ου αι. και της κατασκευής της εθνικής οδού κατά τη δεκαετία του 1960. Τα μέχρι τώρα επιστημονικά συμπεράσματα για τον οικισμό αυτό βασίζονται σε υλικό από περισυλλογή, επειδή δεν δόθηκε η δυνατότητα πραγματοποίησης ανασκαφής, ούτε έστω μιας στρωματογραφικής τομής. Η δυνατότητα αυτή ωστόσο παραμένει εφικτή για το μέλλον, δεδομένου ότι αποτράπηκε περαιτέρω καταστροφή του οικισμού. Στα πιο σημαντικά αντικείμενα που περισυνελέγησαν συγκαταλέγεται ένα μαρμάρινο σχηματοποιημένο ανθρωπόμορφο ειδώλιο (Πίν. 90 α).

Λάκκος αποτέφρωσης νεκρών. Σε μικρή απόσταση από το νεολιθικό οικισμό εντοπίστηκε και ανασκάφηκε ένας λάκκος αποτέφρωσης, που είχε εν μέρει καταστραφεί από τις σκαπτικές εργασίες. Πρόκειται για όρυγμα σχήματος τραπεζίου, μήκ. 1,90, μεγ. πλ. 1,20 και βάθ. 1,25 μ., σκαμμένο μέσα στο φυσικό έδαφος, τα εσωτερικά τοιχώματα και ο πυθμένας του οποίου είχαν επιχρισθεί με στρώση πηλού και έφεραν έντονα ίχνη καύσης. Περιείχε υπολείμματα καμένων ανθρώπινων οστών και οργανικών υλών, καθώς και μεγάλα τμήματα καμένων ξύλων,

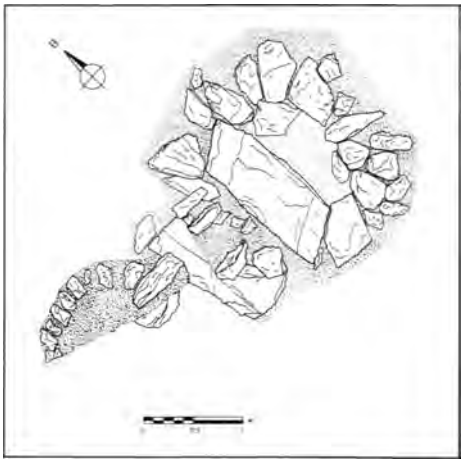
Σχέδ. 8. Χλόη Βελεστίνου. Κάτοψη του θολωτού τάφου ΣΤ ΙΙΙ.

Σχέδ. 9. Χλόη Βελεστίνου. Κάτοψη του θολωτού τάφου Ε ΙΙ.

δείγματα των οποίων στάλθηκαν για ραδιοχρονολόγηση στο ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος, τα αποτελέσματα της οποίας δίνουν χρονολογικό πλαίσιο για την καύση από το 13ο ως και το 10ο αι. π.Χ. Το εξαιρετικά σπάνιο αυτό για την περιοχή εύρημα συντηρήθηκε και αποκολλήθηκε ολόκληρο ώστε να είναι προσιτό στην έρευνα, αλλά και για μελλοντική έκθεση σε μουσείο.

Πρωτογεωμετρικό-γεωμετρικό νεκροταφείο με θολωτούς τάφους. Στην περιοχή αυτή είχαν ήδη ανασκαφεί κατά το 1989 και το 1992 δύο θολωτοί τάφοι, σε ιδιόκτητο αγρό που σήμερα είναι υπό απαλλοτρίωση[7]. Οι δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν εδώ στα πλαίσια του έργου διαπλάτυνσης έφεραν στο φως έξι ακόμη θολωτούς τάφους πρωτογεωμετρικής-γεωμετρικής εποχής, από τους οποίους οι πέντε σώζονταν σε πολύ καλή κατάσταση και μόνο ο ένας ήταν κατά το ήμισυ κατεστραμμένος από παλαιότερες σκαπτικές εργασίες. Η κάτοψη των τάφων είναι κυκλική με διάμετρο που κυμαίνεται από 2 έως 4 μ. (Σχέδ. 8-9· Πίν. 90 β). Ο θόλος τους είναι χτισμένος με ακατέργαστους λίθους κατά τον εκφορικό τρόπο, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν σώθηκε άθικτο το πάνω μέρος. Το σωζόμενο ύψος τους κυμαίνεται από 1,50 έως 1,80 μ. Σε έναν από τους τάφους ο θόλος απέληγε πάνω σε μικρή οπή, η οποία προφανώς καλυπτόταν με μια μεγάλη λίθινη πλάκα που βρέθηκε δίπλα της ελαφρά μετακινημένη (Σχέδ. 10). Η είσοδος των τάφων βρίσκεται στη δυτική ή νοτιοδυτική πλευρά τους, όπου σχηματίζεται μικρός δρόμος από ζεύγη λίθινων πλακών όρθια τοποθετημένων, που στεγάζεται με όμοιες πλάκες. Το άνοιγμα της εισόδου μετά από την ταφή σφραγιζόταν με λιθόκτιστα πρόχειρα τοιχάρια, λίθινες πλάκες και λιθοσωρούς. Οι τάφοι περιείχαν πολλαπλούς ενταφιασμούς νεκρών, οι σκελετοί των οποίων σε λίγες περιπτώσεις διατηρήθηκαν στη θέση τους σε ύπτια θέση (Πίν. 90 γ). Συνήθως τα οστά ήταν πολύ διαταραγμένα, είτε διασκορπισμένα σε όλο το θάλαμο είτε συσσωρευμένα σε ένα σημείο, πιθανότατα μετακινημένα από νερά που εισχωρούσαν στο εσωτερικό του (Πίν. 90 δ). Υπήρχαν επίσης περιπτώσεις σκόπιμου παραμερισμού

Σχέδ. 10. Χλόη Βελεστίνου. Κάτοψη του θολωτού τάφου Ζ Ι.

7. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 223. Π. Αραχωβίτη, Θολωτός πρωτογεωμετρικός τάφος στην περιοχή των Φερών, Θεσσαλία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Β΄, Λυών 17-22 Απριλίου 1990, Αθήνα 1994, σ. 125-138.

οστών ώστε να δημιουργείται χώρος για νέες ταφές. Τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς ήταν πλουσιότατα και ποικίλα: πήλινα αγγεία, σιδερένια όπλα, χρυσά και χάλκινα κοσμήματα, χάνδρες από διάφορα υλικά (Πίν. 91 α-β). Οι πέντε θολωτοί τάφοι διατηρήθηκαν ώστε να διαμορφωθούν σε επισκέψιμα μνημεία και οι τρεις από αυτούς καλύφθηκαν με τσιμεντένια στέγαστρα-κελύφη για να είναι δυνατή η διατήρησή τους κάτω από τα αναχώματα της εθνικής οδού και των παραπλεύρων της.

Εκτός από τους θολωτούς, στον ίδιο χώρο βρέθηκαν και πέντε απλοί λακκοειδείς τάφοι καλυμμένοι με λίθινες πλάκες, που προφανώς ανήκαν στο νεκροταφείο της πρωτογεωμετρικής-γεωμετρικής εποχής. Ο κάθε τάφος περιείχε από ένα νεκρό ενταφιασμένο σε ύπτια θέση, με ελάχιστα χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα ως κτερίσματα. Ένας από τους σκελετούς αποκολλήθηκε για μελλοντική έκθεση σε μουσείο.

Αγροικία ελληνιστικής εποχής. Στην ίδια περιοχή ανασκάφηκαν τα λείψανα μεμονωμένης εγκατάστασης ελληνιστικής εποχής, πιθανότατα αγροικίας. Σώθηκαν ελάχιστα τμήματα λιθόκτιστων θεμελίων, που καλύπτονταν από πυκνότατο στρώμα καταστροφής με λιθοσωρούς, μάζες πηλού από διαλυμένες ωμές πλίνθους της ανωδομής και τμήματα κεράμων λακωνικού τύπου από τη στέγη. Τα νομίσματα, τα μικροαντικείμενα και η κεραμική που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής παρέχουν ενδείξεις για τη χρονολόγηση του κτίσματος μεταξύ του τέλους του 4ου και των αρχών του 2ου αι. π.Χ.

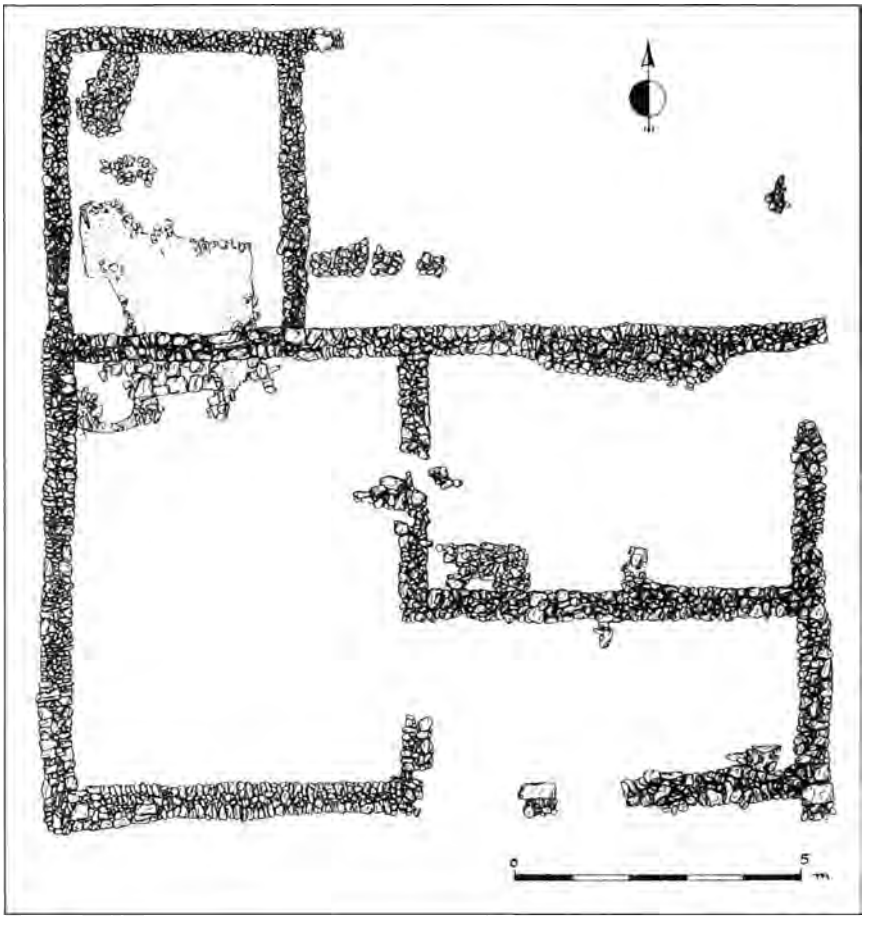
Κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικής εποχής. Πολύ κοντά στη θέση της αγροικίας και δίπλα σε έναν από τους θολωτούς τάφους (Ε ΙΙ) βρέθηκε ορθογώνιος κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., αποτελούμενος από καλοδουλεμένες πλάκες από ασβεστολιθικό πέτρωμα. Περιείχε δύο νεκρούς ενταφιασμένους σε ύπτια θέση με αντίθετη φορά μεταξύ τους: το κεφάλι του ενός βρισκόταν στη βορειοανατολική πλευρά του τάφου και του άλλου στη νοτιοδυτική πλευρά (Πίν. 91 γ). Ως κτερίσματα είχαν αποτεθεί 11 πήλινα αγγεία, ενδεικτικά για τη χρονολόγηση του τάφου στην ελληνιστική εποχή, πιθανότατα στην ίδια περίοδο με την αγροικία.

Περιοχή Αγίου Γεωργίου - Κόμβος Βελεστίνου

Αρχαία οδός Φερών-Παγασών. Από τα σημαντικότερα ευρήματα της περιοχής αυτής θεωρείται η αποκάλυψη τμημάτων αρχαίας οδού εκτός του άστεως των Φερών, με κατεύθυνση Α.-Δ., που πιθανότατα συνέδεε την πόλη με το επίνειό της, τις Παγασές και αργότερα με τη Δημητριάδα. Διακρίνονταν επάλληλα οδοστρώματα από πατημένο χώμα, χαλίκι ή μικρές κροκάλες, που ανήκαν χρονικά σε δύο κύριες φάσεις χρήσης της οδού: μίας του 4ου αι. π.Χ. και μίας της ύστερης ελληνιστικής εποχής ή των πρώιμων χρόνων της ρωμαιοκρατίας. Στα οδοστρώματα του 4ου αι. π.Χ. διατηρήθηκαν εν μέρει ζεύγη αρματροχιών, που επέτρεψαν τη μέτρηση του μετατροχίου, το οποίο είναι ακριβώς 1,40 μ. Τη νότια πλευρά της οδού οριοθετούσε χαμηλός λιθόκτιστος τοίχος, ενισχυμένος με μικρές λιθόκτιστες επίσης αντηρίδες. Σε ένα σημείο του νότιου ορίου της οδού δύο λίθινες στήλες αδρά δουλεμένες ήταν τοποθετημένες όρθιες, η μια κοντά στην άλλη, και ίσως έπαιζαν το ρόλο όρων της οδού.

Το βορειοανατολικό νεκροταφείο των Φερών. Κατά μήκος της αρχαίας οδού Φερών-Παγασών είχε αναπτυχθεί ένα από τα νεκροταφεία της πόλης, μέρος του οποίου αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια του έργου διαπλάτυνσης. Συγκεκριμένα ήλθαν στο φως 16 τάφοι, είτε σε μικρές συστάδες είτε μεμονωμένοι, που ανήκαν χρονικά στην ύστερη κλασική και στην ελληνιστική εποχή, καθώς και στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Επρόκειτο για ορθογώνιους κιβωτιόσχημους, κεραμοσκεπείς και απλούς λακκοειδείς τάφους, που περιείχαν ενταφιασμούς νεκρών και ελάχιστα ή καθόλου κτερίσματα. Από τους τάφους αυτούς πιο σημαντικοί ήταν τέσσερις κιβωτιόσχημοι ελληνιστικών χρόνων, που ανήκαν ανά δύο σε δύο διαφορετικές συστάδες. Αποτελούνταν από μαρμάρινες πλάκες καλοδουλεμένες, διακοσμημένες εσωτερικά με εγχάρακτους κίονες ιωνικού ρυθμού, σε ορισμένους από τους οποίους σώζονταν ίχνη χρωμάτων. Ο κάθε τάφος περιείχε δύο ή τρεις κύριες ταφές αλλά και άλλες παραμερισμένες, καθώς και αξιόλογα κτερίσματα. Σε μία από τις συστάδες που βρισκόταν κοντά στους δύο όρους της αρχαίας οδού, δίπλα στους τάφους, βρέθηκε μαρμάρινη κυλινδρική οστεοθήκη με πώμα, που περιείχε καύση νεκρού. Ιδιαίτερα θα πρέπει να μνημονευθεί η εύρεση μερικών μαρμάρινων επιτύμβιων στηλών, η μία από τις οποίες σωζόταν ακέραια, στερεωμένη στη βάση της αλλά πεσμένη, ενώ τμήμα μίας άλλης βρισκόταν στην αρχική της θέση, όρθια πάνω στη βάση της.

Η «ρωμαϊκή αγροικία». Στα νότια της αρχαίας οδού ανασκάφηκε πλήρως ένα μικρό κτίριο, του οποίου σωζόταν ολόκληρη η κάτοψη, διαστ. 14×14,50 μ. περίπου (Σχέδ. 11). Επρόκειτο πιθανότατα για μεμονωμένη εγκατάσταση αγροτικού χαρακτήρα, η οποία μπορούσε να χρονολογηθεί στο 2ο και 3ο αι. μ.Χ. από την κεραμική και τα μικροαντικείμενα που περιείχαν οι επιχώσεις του. Σε άριστη κατάσταση σωζόταν το κάτω μέρος των τοίχων του, πλ. 0,80 και μεγ. ύψ. 0,75 μ., χτισμένο με μικρούς αργούς λίθους και λάσπη από αργιλλώδες χώμα. Σε ορισμένα σημεία των παρειών των τοίχων η διάταξη των λίθων θύμιζε σχηματισμό «ψαροκόκκαλου». Το κτίριο διέθετε τέσσερις κλειστούς χώρους, που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με εσωτε-

Σχέδ. 11. Κόμβος Βελεστίνου. Κάτοψη της «ρωμαϊκής αγροικίας».

ρικά ανοίγματα, καθώς και έναν ημιυπαίθριο προφανώς χώρο στη βορειοανατολική πλευρά του. Η κύρια είσοδος ήταν στη νότια πλευρά του κτιρίου, ενώ μια δευτερεύουσα είσοδος φαίνεται να υπήρχε στην ανατολική πλευρά του. Στο βορειότερο από τους χώρους σωζόταν τμήμα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα. Το κτίριο αυτό αποτελεί ένα σπάνιο ολοκληρωμένο και καλά διατηρημένο δείγμα αρχιτεκτονικής της εποχής αυτής στην περιοχή των αρχαίων Φερών και για το λόγο αυτό χαρακτηρίστηκε ως διατηρητέο ώστε να διαμορφωθεί σε επισκέψιμο μνημείο.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Αχίλλειο

Θέση Κρούνια

Με αφορμή την αίτηση ιδιωτικής εταιρείας για εγκατάσταση λατομείου η Εφορεία διεξήγαγε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στο σπήλαιο στη θέση Κρούνια Αχιλλείου[8]. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 4/11 έως 20/11/96 από κοινού με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας (ΕΠΣ), η οποία ερεύνησε το εσωτερικό του σπηλαίου, καθώς και την κινστέρνα έξω από αυτό. Η κινστέρνα είναι απιόσχημη και φέρει κυκλικό άνοιγμα, διαμ. 1,20 μ., το δε βάθος της φτάνει τα 3 μ. περίπου. Γύρω από αυτήν βρέθηκαν κομμάτια βοτσαλωτού δαπέδου στο οποίο χρησιμοποιήθηκε κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Η έρευνα στο χώρο εκτός του σπηλαίου περιελάμβανε

8. Ευχαριστώ τον τεχνίτη ανασκαφών Θωμά Παπαδογιάννη για την πολύτιμη βοήθειά του στην ανασκαφική έρευνα και στην οργάνωσή της, καθώς και τους Θάλεια Μακρή και Βαγγέλη Καρούσο για την αποτύπωση του σπηλαίου και τη σχεδιαστική του απόδοση.

οκτώ ανασκαφικές τομές, διαστ. 4×4 μ., σε τρία μέτωπα: α) πέντε στην πρόσοψη του σπηλαίου, β) μία βορειοανατολικά αυτής και γ) τρεις βόρεια και πάνω από την είσοδό του.

Η ανασκαφή στην πρόσοψη του σπηλαίου αποκάλυψε (Σχέδ. 12-13· Πίν. 92γ):

Ι. Αρχαία λαξεύματα στο βράχο: Επίπεδα που σχηματίζουν ορθή γωνία με την πρόσοψη του σπηλαίου ή με το επίπεδο του φυσικού βράχου, όπου και η κινστέρνα. Ίχνη αρχιτεκτονικών μελών (κιόνων, δόμων). Μεγάλη κόγχη, τράπεζα, μικρότερα λαξεύματα στη δυτική πρόσοψη. Τρεις βαθμίδες στην είσοδο.

ΙΙ. Σύγχρονες επεμβάσεις λαθρανασκαφέων: λάκκος σε απόσταση 8 μ. περίπου από την είσοδο του σπηλαίου. Οπή από δυναμίτη – βρέθηκε βραδύκαυστο φυτίλι στο εσωτερικό της – ανατολικά της εισόδου, διαμ. 1,50 και βάθ. 1,50 μ. περίπου. Λαξεύματα-σημάδια στο οριζόντιο επίπεδο μπροστά από την είσοδο, τα οποία δηλώνουν την επέμβαση μηχανικού εκσκαφέα (βρέθηκε ρουλεμάν από τσάπα).

ΙΙΙ. Εκατοντάδες αρχιτεκτονικών μελών (δόμοι, τμήματα κιόνων, κιονόκρανα).

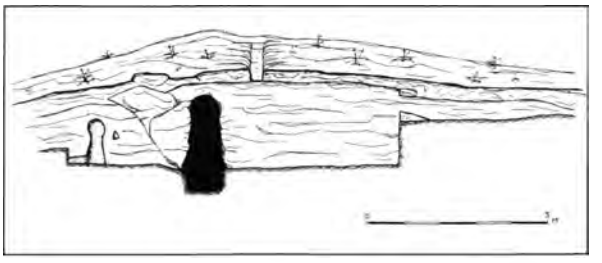
Η ανασκαφή βόρεια του σπηλαίου αποκάλυψε τρεις ορθογώνιες, παράλληλα κατασκευασμένες δεξαμενές (στέρνες), λαξευμένες στο βράχο, μέσα από τις οποίες το νερό της βροχής διοχετευόταν σε μία τέταρτη και από εκεί, μέσα από πήλινο αγωγό, πιθανώς στην κινστέρνα.

Η ανασκαφή στα βορειοανατολικά του σπηλαίου δεν απέδωσε τίποτε.

Στα τρία ανασκαφικά μέτωπα, εκτός από τα αρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν: α) Άφθονη κεραμική των ύστερων κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. β) Οστά ζώων. γ) Όστρεα. δ) Θραύσματα κονιαμάτων. ε) Λίθινα εργαλεία, πυριτόλιθος, οστέινα εργαλεία, χαλαζίας, μυλόπετρες. στ) Μεταλλικά αντικείμενα: υπολείμματα μολύβδου, χαλκού ή σιδήρου, καρφιά, μαχαιρίδιο. ζ) Θραύσματα γυάλινων αγγείων. η) Αγνύθες (Πίν. 92 β). θ) Λυχνάρια (Πίν. 92 α). ι) Πολύ μεγάλη ποσότητα κεραμίδων.

Μετά το πέρας της δοκιμαστικής ανασκαφικής έρευνας, κοινή διαπίστωση της ΕΠΣ αλλά και της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ ήταν η τεράστια καταστροφή του χώρου από αρχαιοκάπηλους.

Στο σύνολό τους οι τομές που ανασκάφηκαν δεν παρουσίασαν πουθενά αδιατάρακτα αρχαιολογικά στρώματα, η δε ζημιά που έχει υποστεί ο χώρος εκτός του σπηλαίου είναι ανεπανόρθωτη. Για πρώτη φορά στα χρονικά των ανασκαφών της Εφορείας διαπιστώνεται σε αρχαίο μνημείο τέτοιου είδους «λεηλασία» και σε τέτοιο βαθμό.

Σχέδ. 12. Νομός Μαγνησίας. Αχίλλειο. Θέση Κρούνια. Όψη εισόδου του σπηλαίου.

Τα συμπεράσματα από μία μικρή δοκιμαστική ανασκαφή και μετά από τέτοια καταστροφή δεν μπορούν παρά να είναι λίγα: Σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά στοιχεία του σπηλαίου, τα οποία αποτελούν κοινό τόπο στη σχετική βιβλιογραφία, επιβεβαιώνεται η αρχική άποψη της χρήσης του χώρου ως νυμφαίου άνδρου, χωρίς να γνωρίζουμε εάν επρόκειτο για ιερό αφιερωμένο σε κάποια θεότητα και ποια.

Σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής στοιχεία, τέτοιου είδους σπήλαιο δεν έχει βρεθεί στην ευρύτερη περιοχή του Νομού Μαγνησίας, ενώ έχουν βρεθεί σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου. Πρόκειται για σπήλαια διαμορφωμένα σε χώρους λατρείας των Νυμφών ή του θεού Πάνα με αξιόλογα ευρήματα, όπως αγγεία, ανάγλυφα κ.ά.[9]. Τα σπήλαια αυτά κατοικούνται συνήθως από τα προϊστορικά χρόνια και η κατοίκησή τους είναι αδιάκοπη, φθάνει δε μέχρι και τα ρωμαϊκά ή βυζαντινά χρόνια.

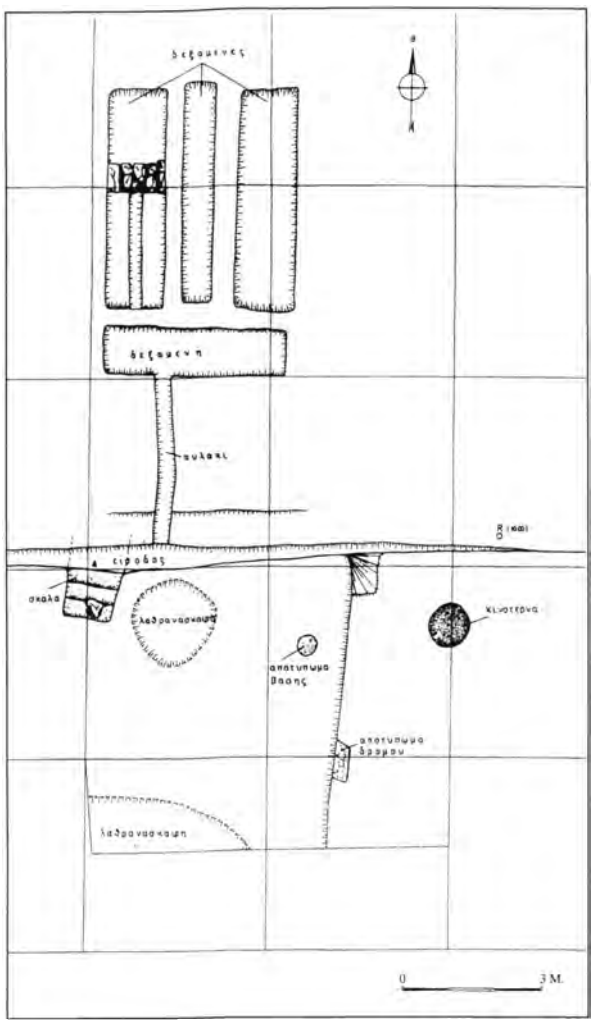
Κινστέρνες παρόμοιες με αυτή του σπηλαίου στη θέση Κρούνια έχουν βρεθεί πολλές, κυρίως στην Αττική και έχουν αποφέρει πλήθος ευρημάτων και ειδικότερα πλούσια κεραμική των ελληνιστικών χρόνων[10].

Τα περισσότερα ευρήματα χρονολογούν τη χρήση του σπηλαίου στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια με κάποιες υπόνοιες πρωιμότερης κατοίκησης.

Η ανάγκη για περαιτέρω και περισσότερο εκτεταμένη

9. Βλ. Αρχαιολογία 15 (1985), τα άρθρα για το σπήλαιο «Ελληνοκαμάρα» της Κάσου, καθώς και για τα σπήλαια της Αττικής και ιδιαίτερα το Νυμφαίο Πεντέλης, τη σπηλιά του Πάνα στο Δαφνί και το σπήλαιο Νυμφολήπτου στη Βάρη. Επίσης, για τη Μακεδονία βλ. ΠΑΕ 1965, σ. 39-46. Πρόκειται για Νυμφαίο μέσα στο χώρο της Σχολής όπου ο Αριστοτέλης δίδαξε τον Αλέξανδρο.

10. D.B. Thompson, Three Centuries of Hellenistic Terracottas, I,C. The Demeter Cistern, Hesperia 23 (1954), σ. 87-107. St. Miller, Menon's Cistern, Hesperia 43 (1974), σ. 194-245. S.I. Rotroff, Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios, Hesperia 52 (1983), σ. 257-297.

Σχέδ. 13. Νομός Μαγνησίας. Αχίλλειο. Θέση Κρούνια. Κάτοψη του χώρου εξωτερικά του σπηλαίου.

διερεύνηση του χώρου είναι επιτακτική για να μπορέσουμε να απαντήσουμε σε πολλά ερωτήματα. Επίσης ανάγκη υπάρχει και για μία πιο συστηματική επιφανειακή έρευνα και στο λόφο, όπου έχει εντοπιστεί εγκατάσταση των προϊστορικών χρόνων, αλλά και στη γύρω περιοχή για εξακρίβωση της σχέσης του χώρου με άλλες θέσεις.

Τέλος, ο ανδεσίτης, σημαντική πρώτη ύλη λίθινων εργαλείων και αρχιτεκτονικών μελών κατά την αρχαιότητα, θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και έρευνας για την ευρύτερη διάδοση και χρήση του σε άλλες περιοχές.

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Μοσχάτο

Θέση Λιανοκόκκαλα - Ναός του Απόλλωνα[11]

Κατά το 1996 συνεχίσαμε την αφαίρεση του στρώματος των κεραμίδων που κάλυπτε το ανατολικό τμήμα του σηκού, μπροστά από το βάθρο των λατρευτικών αγαλμάτων. Το σύνολο σχεδόν των κεραμίδων είναι κορινθιακού τύπου. Όπως είχαμε παρατηρήσει και στις κεραμίδες που υπήρχαν στο άδυτο και στο δυτικό τμήμα του σηκού, οι αρχαιότερες κεραμίδες διακρίνονται από εκείνες που προέρχονται από μεταγενέστερες επισκευές της στέγης για το πολύ καλό τους ψήσιμο. Στις κεραμίδες των επισκευών βρίσκουμε επίσης παραλληλόγραμμα σφραγίσματα με τα ονόματα του Φιλλέου και του Κλεομάχου. Κάτω από το στρώμα των πεσμένων κεραμίδων αφέθηκε προς το παρόν το λεπτό στρώμα χώματος με τις καμένες οργανικές ύλες που αποτελούν τους αψευδείς μάρτυρες της μεγάλης πυρκαγιάς που κατέστρεψε οριστικά το ναό.

Αφαιρέθηκε επίσης το πεσμένο στρώμα των κεραμίδων από το βόρειο και το δυτικό πτερό του ναού, καθώς επίσης και από το δυτικό μισό του νότιου πτερού. Στο μέσον του μήκους του βόρειου πτερού το στρώμα των κεραμίδων βρισκόταν πολύ ψηλά σαν να υπήρχε κάτι από κάτω, που δεν τους επέτρεψε να πέσουν στο επίπεδο του δαπέδου, όπου βρίσκεται το υπόλοιπο στρώμα των κεραμιδιών σε όλη την έκταση του ναού. Μετά την απομάκρυνση των κεραμίδων της περιοχής αυτής διαπιστώθηκε η ύπαρξη συμπαγών μαζών ωμών πλιθιών, που κατά διαστήματα είχαν τρεις παράλληλες, κατακόρυφες ζώνες με πιο έντονα τα ίχνη της καύσης. Τα παραπάνω υπολείμματα ερμηνεύθηκαν ως τμήμα τοίχου από ωμά πλιθιά, το οποίο έπεσε από το βόρειο τοίχο του σηκού χωρίς να διαλυθεί· οι έντονα καμένες κατακόρυφες ζώνες δεν ήταν τίποτε άλλο παρά οι άλλοτε οριζόντιες ξυλοδεσιές του τοίχου, που πέφτοντας κάτω και δίπλα στη βόρεια παρειά του ορθοστάτη του βόρειου τοίχου του σηκού βρέθηκαν σε κατακόρυφη θέση.

Στο δυτικό πτερό και το τμήμα του νότιου πτερού, όπου εργαστήκαμε τη φετινή χρονιά, διαπιστώθηκε ότι οι κεραμίδες της στέγης είχαν πέσει πάνω στο δάπεδο χωρίς να μεσολαβεί κάποιο άλλο στρώμα. Με την πτώση μάλιστα των μεγάλου βάρους κεραμίδων πολλά τμήματά τους βυθίστηκαν στην επιφάνεια του χωμάτινου δαπέδου αφήνοντας μετά την αφαίρεσή τους τα αποτυπώματά τους (το δάπεδο αποτελείται από στρώμα συμπαγούς καθαρού πηλού).

11. Για τις ανασκαφικές έρευνες των δύο προηγούμενων ετών βλ. ΑΔ 49 (1994): Χρονικά, σ. 331-333, Πίν. 107-108· 50 (1995): Χρονικά, σ. 375-376.

Ταυτόχρονα με την ανασκαφική έρευνα γίνεται συντήρηση των λίθινων (από ψαμμίτη) αρχιτεκτονικών μελών του ναού, οι επιφάνειες των οποίων έχοντας υποστεί την επίδραση της ισχυρής φωτιάς παρουσιάζουν ρηγματώσεις, εξαιτίας των οποίων αποσπώνται τελικά τμήματα της επιφάνειας των λίθων. Κατά τη συντήρηση των λίθων της δυτικής πλευράς του βάθρου των λατρευτικών αγαλμάτων αποκαλύφθηκε στη θέση του το κατώτερο τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου και το πεσμένο στο έδαφος κιονόκρανό του. Η πάνω επιφάνεια του άβακα του κιονοκράνου φέρει χαμηλή βάθυνση για την τοποθέτηση πλίνθου αγαλματιδίου, από την οποία βρέθηκε μικρό τμήμα που σώζει το άνετο αριστερό σκέλος μιας αδιαγνώστου φύλου μορφής και το κάτω μέρος κορμού δένδρου που στήριζε τη μορφή. Ο κιονίσκος είναι στερεωμένος μέσα σε κυκλική βάθυνση μιας τετράγωνης βάσης.

Άγιοι Θεόδωροι

Θέση Πρώτη - Αγρός Ελένης Αντωνοπούλου

Ο παραπάνω αγρός βρίσκεται 3-4 χλμ. νοτιοανατολικά του χωριού των Αγίων Θεοδώρων και 300 μ. περίπου νότια του δρόμου Σοφάδων-Καρδίτσας. Κατά τη διάρκεια άροσης του αγρού ήλθαν στο φως σε μια ευθύγραμμη ζώνη, πλ. 5 μ. περίπου, άπεργα τμήματα μικρών ασβεστόλιθων. Η σωστική ανασκαφή, που πραγματοποιήθηκε σε έκταση 112 τ.μ., αποκάλυψε τμήμα λιθόστρωτου δρόμου σε μήκος 13,15 μ. με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Το πλάτος του δρόμου είναι 5 μ. και οριοθετείται με επιμήκεις λίθους στα άκρα του. Ανάμεσα στους λίθους βρέθηκαν μικρά κομμάτια λακωνικών κεραμίδων, ελάχιστα αβαφή όστρακα, ένας μικρός σιδερένιος δακτύλιος και μια σιδερένια αιχμή βέλους. Από τα παραπάνω ευρήματα αλλά και από την εκ περισυλλογής ανεύρεση ενός χάλκινου νομίσματος του Κοινού των Θεσσαλών εικάζουμε ότι ο δρόμος αυτός ήταν σε χρήση τουλάχιστον από το 2ο-1ο αι. π.Χ.

Το αποκαλυφθέν τμήμα του αρχαίου δρόμου βρίσκεται εκτός κάποιου αρχαίου οικισμού και πολύ κοντά στην αρχαία πόλη του Κιερίου (600 μ. περίπου νοτιοδυτικά της) (Σχέδ. 14). Ο αρχαίος αυτός δρόμος σύμφωνα με την κατεύθυνσή του διέσχιζε το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης και θα μπορούσε να συνδέει το Κιέριο με τους αρχαίους οικισμούς που βρίσκονται στην περιοχή του Καλλιφωνίου, του Καλλιθήρου και των Μαυρονερίων.

Καλλίθηρο

Λόφος Αγίου Αθανασίου - Κάστρο

Στην κορυφή του λόφου του Αγίου Αθανασίου νότια του οικισμού του Καλλιθήρου, όπου βρίσκεται η ακρόπολη του εκεί ελληνιστικού οικισμού[12], είχαν εντοπιστεί από παλαιότερα στην επιφάνεια του εδάφους μικρά τμήματα τειχών χτισμένα με μικρούς ασβεστόλιθους που συνδέονταν με ασβεστοκονίαμα, τα οποία πιθανότατα ανήκαν σε ένα κάστρο που περιέκλειε το ψηλότερο τμήμα του λόφου.

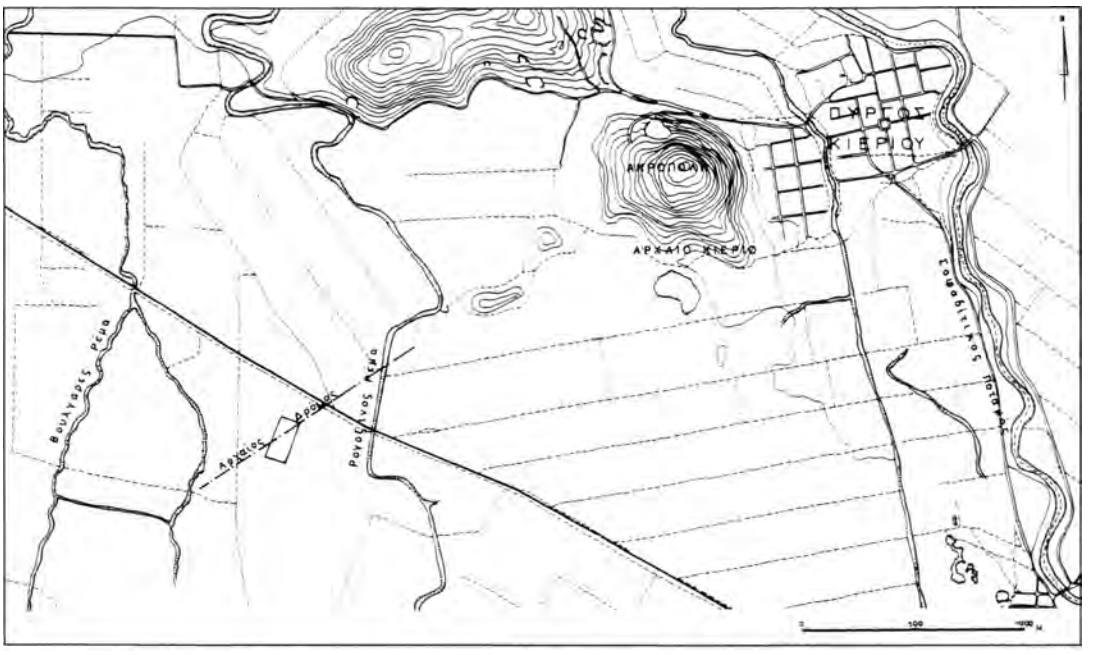
Με σκοπό τη δημιουργία ενός ελεύθερου αρχαιολογικού χώρου το πρόγραμμα εντάχθηκε για χρηματοδότηση στο Β΄ ΚΠΣ και οι εργασίες άρχισαν από το έτος 1996. Οι εργασίες που προβλέπονται να πραγματοποιηθούν είναι η πλήρης αποκάλυψη του πλάτους και της εξωτερικής παρειάς του τείχους του κάστρου και η δημιουργία εξωτερικά ενός διαδρόμου για περίπατο.

Κατά το 1996 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στη νότια πλευρά του κάστρου, η οποία αποκαλύφθηκε σε όλο το μήκος της (66,70 μ.). Το τείχος της πλευράς αυτής είναι σχεδόν ευθύγραμμο εκτός ενός μικρού τμήματος στα ανατολικά που αλλάζει δύο φορές ελαφρώς την κατεύθυνσή του. Το πλάτος του τείχους στο μεγαλύτερο μήκος του είναι 1,90 μ. Στο δυτικό του άκρο το πλάτος του αυξάνεται σε 2,90 μ., αφού προστίθεται στην εσωτερική του παρειά και το πλάτος μιας κτιστής κλίμακας, πλ. 1 μ., που σώζει τέσσερα σκαλοπάτια (Πίν. 92 δ) και οδηγεί στην κορυφή του τείχους. Προς Α. και για ένα μικρό μήκος το πλάτος του τείχους αυξάνεται προς το εσωτερικό του οικισμού κατά 0,90 μ. και το συνολικό του πλάτος στο σημείο αυτό είναι 2,80 μ. Η διαπλάτυνση αυτή του τείχους είναι πιθανόν να σχετίζεται με την ύπαρξη ανάλογης κτιστής κλίμακας, από την οποία όμως δεν έχει σωθεί κανένα σκαλοπάτι.

Το τείχος εσωτερικά είναι χτισμένο με μικρού σχετικά μεγέθους άπεργους ασβεστόλιθους που συνδέονται με ασβεστοκονίαμα. Στις παρειές χρησιμοποιήθηκαν μεγάλοι ασβεστολιθικοί γωνιόλιθοι οι περισσότεροι από τους οποίους είναι σε β΄ χρήση και προέρχονται από το τείχος της ελληνιστικής πόλης. Τα ασβεστοκονιάματα που συνέδεαν τους λίθους των παρειών του τείχους έχουν αποσαθρωθεί στο μεγαλύτερο μήκος της εξωτερικής παρειάς του.

Η νότια πλευρά του κάστρου καταλήγει ανατολικά και δυτικά σε δύο παραλληλόγραμμους πύργους, κενούς εσωτερικά, με διαστάσεις 5×3,30 και 5,76×3,60 μ. αντίστοιχα. Η είσοδος στους πύργους γινόταν από το εσωτερικό του οικισμού και τα θυραία ανοίγματα, πλ. 1,06 και 1,07 μ. αντίστοιχα, δεν βρίσκονται στο μέσον της πλευράς των πύργων (Πίν. 92 ε).

12. Μπάμπης Γ. Ιντζεσίλογλου, Καλλίθηρα, Αρχαιολογικός και Ιστορικός οδηγός μιας αρχαίας πόλης στο Καλλίθηρο (Σέκλιζα) Καρδίτσας, Καλλίθηρο 1997.

Σχέδ. 14. Νομός Καρδίτσας. Άγιοι Θεόδωροι. Τοπογραφικό της θέσης του αρχαίου δρόμου σε σχέση με το αρχαίο Κιέριο.

Οι εργασίες καθαρισμού που έγιναν έξω από το τείχος αποκάλυψαν την εξωτερική παρειά του σε ύψος 1,20 μ. κατά μέσο όρο. Η σημερινή διαμόρφωση του χώρου εξωτερικά έχει τη μορφή διαδοχικών ανδήρων, λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους κυρίως προς Δ., αλλά και προς Α. Η τελική ωστόσο διαμόρφωση της περιοχής θα έχει τη μορφή ενός κεκλιμένου επιπέδου που θα ακολουθεί τη φυσική κλίση του λόφου. Η μελέτη της στρωματογραφίας της περιοχής αυτής έδειξε ότι όλο το πάχος των επιχώσεων που αφαιρέσαμε μέχρι σήμερα ανήκε στα διαλυμένα από την πτώση τους ψηλότερα τμήματα του τείχους.

Όπως ήταν φυσικό, τα ευρήματα κατά τη φετινή περίοδο ήταν λιγοστά. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρούμε την ανεύρεση πολλών τμημάτων πιθαριών, των καλυμμάτων τους και αρκετών κομματιών μυλόλιθων, που είναι ενδεικτικά του αγροτικού ή ίσως του στρατιωτικού χαρακτήρα του κάστρου.

ΜΠΑΜΠΗΣ Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Μητρόπολη

Οικόπεδο Ζ. Κουκουζέλη

Συνεχίστηκε και φέτος και ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται μέσα στον ιστό της αρχαίας Μητρόπολης[13].

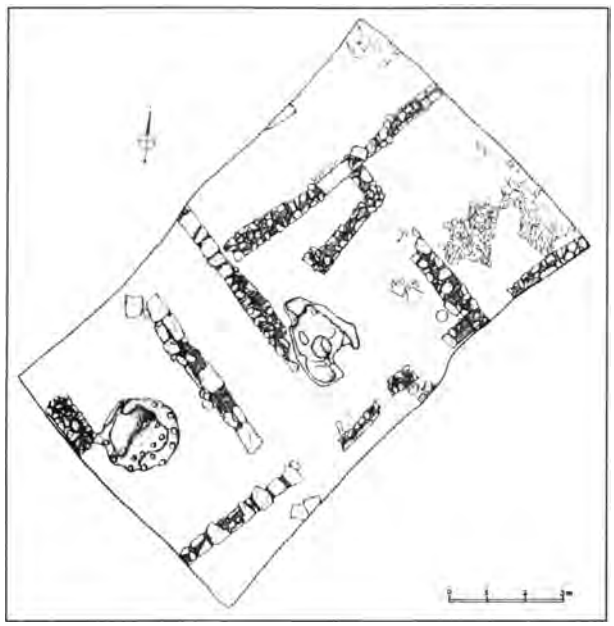
Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δύο προς ανοικοδόμηση χώρους, οι οποίοι καθόρισαν και την πορεία των εργασιών. Για την ευκολότερη κατανόηση στην περιγραφή διευκρινίζουμε ότι ο χώρος της οικοδομής Α είναι ο δυτικός τομέας και ο χώρος της οικοδομής Β ο ανατολικός τομέας της ανασκαφής.

Ανατολικός τομέας (Σχέδ. 15). Η ανασκαφική έρευνα στον τομέα αυτό έφθασε σε βάθος 1,60 μ. περίπου και κατά τη διάρκειά της αποκαλύφθηκαν:

1. Δύο δωμάτια χτισμένα στα βορειοανατολικά με αργολιθοδομή από ποταμίσιες κροκάλες και εμβόλιμους δόμους από ψαμμόλιθο. Τα δωμάτια σώζονται αποσπασματικά σε δύο φάσεις. Η προέκταση του εξωτερικού τους τοίχου φαίνεται να καθόριζε στα βορειοανατολικά την ύπαρξη ενός τρίτου δωματίου, όπως άλλωστε δείχνει και το κατώφλι από ψαμμόλιθο.

2. Ένα δωμάτιο στα νοτιοδυτικά με δύο φάσεις και αυτό χτισμένο κατά τον ίδιο τρόπο. Σώζεται αποσπασματικά και έχει διαστάσεις 3×5,50 μ. περίπου.

13. Ευχαριστώ τους εργατοτεχνίτες Β. Κατσιούφα, Π. Κολοκύθα, Μ. Κρομμύδα, Γ. Κωστόπουλο, Δ. Σαββάλα, Β. Χανή, καθώς και τον φύλακα αρχαιοτήτων Προδρόμου Δ. Αραμπατζή για την πολύτιμη βοήθειά τους στην ανασκαφή αλλά και στη δύσκολη επιχείρηση της αποκόλλησης του κεραμικού κλιβάνου.

Σχέδ. 15. Νομός Καρδίτσας. Μητρόπολη. Κάτοψη του ανατολικού τομέα της ανασκαφής.

Σχέδ. 16. Νομός Καρδίτσας. Μητρόπολη. Κάτοψη του δυτικού τομέα της ανασκαφής.

3. Τα δύο παραπάνω σύνολα των δωματίων χωρίζονται από στενό διάδρομο, πλ. 1,50 μ. προς τον οποίο διατηρούν άνοιγμα πρόσβασης.

4. Ένα πιθάρι κατά χώραν με το καπάκι του.

5. Δύο κεραμικοί κλίβανοι, ένας μικρός (κλίβανος Β), προσκολλημένος σε τοίχο του βορειοανατολικού συνόλου της ανασκαφής και ένας μεγαλύτερος (κλίβανος Α).

Κλίβανος Α (Πίν. 93 δ). Σώζεται η εσχάρα με τις σύριγγες. Είναι ελλειψοειδούς κάτοψης, έχει διαστάσεις 1,60× 1,90 και περίμετρο 8,15 μ. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1 μ. και έχει ύψος 1,20 μ. Η είσοδός του στα δυτικά σώζεται αποσπασματικά. Ο κλίβανος αυτός λόγω της καλής κατάστασης διατήρησής του αποφασίστηκε να αποκολληθεί και να μεταφερθεί συμπαγής σε αποθηκευτικό χώρο της Υπηρεσίας με σκοπό την έκθεσή του στο Μουσείο της Καρδίτσας. Για το λόγο αυτό η έρευνα στο εσωτερικό του δεν ολοκληρώθηκε.

Κλίβανος Β. Είναι και αυτός ελλειψοειδούς κάτοψης. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του αποκάλυψε τμήμα του θόλου με άνοιγμα 1,50 μ., καθώς και τον κυλινδρικό τοίχο στήριξης της εσχάρας στο μέσον. Η είσοδός του βρέθηκε στα ανατολικά σε βάθος 1,17 μ. και φθάνει στα 2 μ. περίπου. Περιείχε άφθονη κεραμική. Κεραμίδες φαίνεται ότι έφραζαν το στόμιο εισόδου των καυσίμων.

6. Κεραμοσκεπής τάφος μέσα σε δωμάτιο, ο οποίος ανήκει σε νεότερη φάση. Για την κατασκευή του χρειάστηκε να γκρεμιστεί κάποιος τοίχος. Βρέθηκαν σιδερένια αιχμή βέλους στο εσωτερικό του και λίγα λιωμένα μικρά οστά.

Δυτικός τομέας (Σχέδ. 16). Η ανασκαφική έρευνα στο δυτικό τομέα έφτασε σε βάθος 1,70 μ. περίπου και αποκάλυψε:

1. Ένα δωμάτιο στα βορειοανατολικά, διαστ. 5×6 μ. περίπου, με πιθάρι κατά χώραν, χτισμένο σε δύο φάσεις. Στην παλαιότερη φάση του κτιρίου ανήκει η τοιχοποιία με αργολιθοδομή από ποταμίσιες κροκάλες, εμβόλιμους δόμους από ψαμμόλιθο και μικρότερες πέτρες. Στην ίδια φάση φαίνεται να ανήκει και αγωγός από τμήματα επεξεργασμένου ψαμμόλιθου με αυλάκωση στη μέση, ο οποίος διατρέχει κάθετα το δωμάτιο. Στη δεύτερη φάση η τοιχοποιία είναι τύπου «ψαροκόκκαλου» χτισμένη και αυτή με κροκάλες.

2. Ένα δωμάτιο στα νότια, το οποίο παρουσιάζει και αυτό δύο φάσεις όπως το παραπάνω. Η κατασκευή του δείχνει να σχηματίζει κάποιο χώρο, του οποίου όμως η κάτοψη συμπληρώνεται έξω από τον οικοδομήσιμο χώρο του οικοπέδου. Στα βόρεια υπάρχει μικρή κατασκευή, η οποία ανήκει σε παλαιότερη φάση.

3. Ανάμεσα στα δύο δωμάτια μεσολαβεί υπαίθριος χώρος όπου καταλήγει ο αγωγός από ψαμμόλιθο. Ένας δεύτερος αποσπασματικά σωζόμενος αγωγός, ο οποίος ανήκει στη νεότερη φάση, διατρέχει διαγώνια τον υπαί-

θριο χώρο και είναι χτισμένος από ορθογώνιες κεραμίδες με διακόσμηση τύπου Χ. Επίσης εντοπίστηκαν πεσσοί από ψαμμόλιθο, παχιά στρώση από χαλίκι και μικρές πέτρες, ένας λάκκος στα δυτικά, καθώς και καύση, η οποία περιείχε υαλοποιημένο πηλό. Ο χώρος θα πρέπει να στεγαζόταν, αν κρίνουμε από τη μεγάλη ποσότητα κεραμίδων που βρέθηκαν.

4. Κεραμοσκεπής τάφος μεταγενέστερων χρόνων, όμοιος με αυτόν του ανατολικού τομέα της ανασκαφής. Βρέθηκαν μία χάντρα και ένα υφαντικό βάρος στο εσωτερικό του. Οστά δεν βρέθηκαν.

Οι δύο ανασκαφικοί τομείς έχουν μεγάλη απόσταση μεταξύ τους, γι' αυτό και είναι δύσκολη η εξαγωγή συμπερασμάτων για τη σχέση των κτιρίων που αποκαλύφθηκαν. Είναι γεγονός ότι υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία, όπως η τοιχοποιία, η κατοίκηση σε δύο φάσεις, καθώς και η πιθανή σχέση του υπαίθριου χώρου με δραστηριότητες που αφορούσαν τους δύο κεραμικούς κλιβάνους.

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο της Ζωής Κουκουζέλη έφερε στο φως άφθονα ευρήματα από πηλό και μέταλλο. Τα κυριότερα από αυτά περιλαμβάνουν ειδώλια ανδρικά και γυναικεία, χάλκινα νομίσματα, πήλινες πλάκες, πήλινη μήτρα με μορφή γρύπα, μικροτεχνήματα από πηλό, χάλκινα και μολύβδινα ελάσματα, αγνύθες, καθώς και άφθονη κεραμική (Πίν. 93 α-γ, 94 α-γ).

Η χρονολόγηση των ευρημάτων και της τοιχοποιίας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος είχε διαρκή κατοίκηση, η οποία ξεκινά από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και φθάνει μέχρι τα χρόνια του Κωνσταντίνου στον 4ο αι. μ.Χ.

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

Πρόδρομος

Ναός Αγίου Ιωάννου

Κατά τη διάρκεια σκαπτικών εργασιών με αφορμή αναστηλωτικές-στερεωτικές εργασίες στα θεμέλια του ναού αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά αρχαιότητες.

Συγκεκριμένα παρατηρήθηκαν τα εξής: Από την επιφάνεια του εδάφους μέχρι βάθος 0,60 μ. βρέθηκε αναμοχλευμένο καστανόμαυρο χώμα αναμιγμένο με όστρακα και οστά. Σε βάθος 0,60-0,65 μ. εντοπίστηκε αρχαιολογικό στρώμα με τμήματα τοίχων αποσπασματικά διατηρημένα που προχωρούν κάτω από το ναό.

Από την κεραμική διαπιστώνεται ότι ο χώρος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί κατά την Τουρκοκρατία, τη βυζαντινή εποχή και τους προϊστορικούς χρόνους. Από τα κινητά ευρήματα αναφέρονται δύο πήλινα σφονδύλια, σιδερένιο καρφί, νόμισμα νεοτέρων χρόνων και πέντε χρυσά σκυφωτά νομίσματα βυζαντινών χρόνων, τα οποία παραδόθηκαν στην 7η ΕΒΑ.

Μαγούλα Οργόζινος

Με αφορμή τη διαπλάτυνση της εθνικής οδού Νέου Μοναστηρίου-Καρδίτσας πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα σε τμήμα οικισμού της αρχής της νεότερης νεολιθικής που συνέπιπτε με το εύρος κατάληψης του έργου. Συνολικά ερευνήθηκαν 525 τ.μ. στα δεξιά της υφιστάμενης οδού στη θέση Οργόζινος Πύργου Κιερίου. Η έρευνα έφθασε σε βάθος 1-1,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, όπου συνάντησε το φυσικό έδαφος.

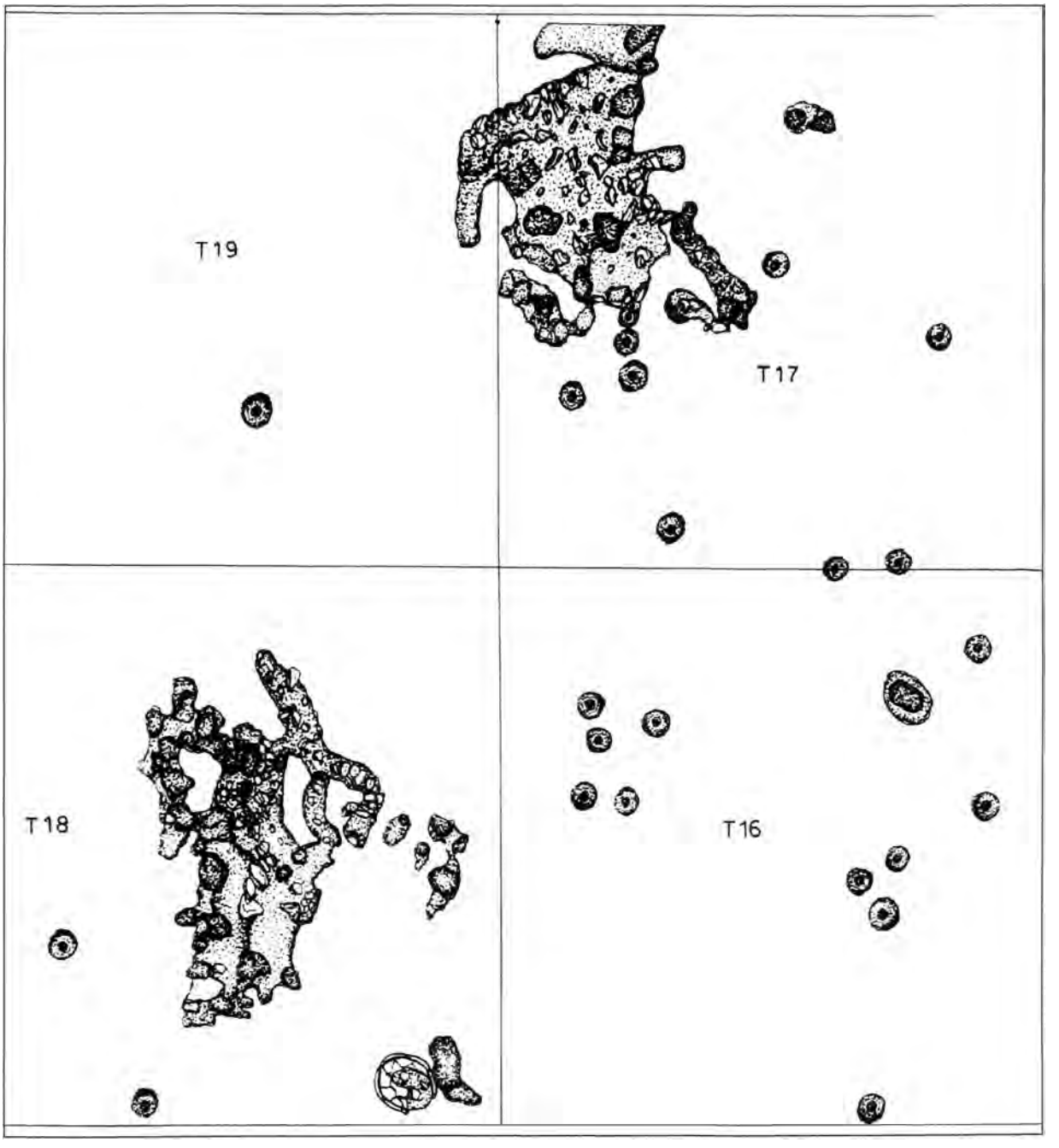
Κάτω από το αναμοχλευμένο επιφανειακό στρώμα, που είχε πάχος 0,40 μ. περίπου, βρέθηκε το μοναδικό αρχαιολογικό στρώμα (βάθ. 0,40-1,30 μ.). Σε ένα περιβάλλον έντονα δοκιμασμένο από τη φωτιά εντοπίστηκαν αποσπασματικά οικιστικά κατάλοιπα (Σχέδ. 17) που δίνουν ελάχιστα στοιχεία για την αρχιτεκτονική του οικισμού: άμορφα κομμάτια πηλού με ίχνη άχυρου σε διάφορα μεγέθη, άλλα ψημένα από τη φωτιά με αποτυπώματα κλαδιών, σκληρά δάπεδα από πατημένη γη ή κιτρινωπό πηλό και οπές στερέωσης πασσάλων (Πίν. 94 δ).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι τα σπίτια του οικισμού ήταν πασσαλόπηκτες καλύβες με σκελετό από κλαδιά και επάλειψη πηλού. Όμως από τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν στα τετράγωνα που ερευνήθηκαν δεν ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί η κάτοψη ενός σπιτιού.

Η θέση κατοικήθηκε στην αρχή της νεότερης νεολιθικής. Στο στρώμα που αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε προσεκτικά μαζί με την άβαφη πορτοκαλόχρωμη κεραμική βρέθηκε και η τεφρή της φάσης Τσαγγλί, καθώς και δείγματα γραπτής (Σχέδ. 18) των τύπων Β3δ και Β3ε του Τσούντα, που ανήκουν στην ίδια φάση. Άφθονα είναι και τα άλλα κινητά ευρήματα που συνελέγησαν κατά την ανασκαφή. Πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια, φυσιοκρατικά και σχηματοποιημένα (Σχέδ. 19), πήλινοι ελλειψοειδείς πεσσοί, πήλινα κυκλικά δισκάρια, πόδια πήλινων τραπεζών, μικρά πήλινα βαρίδια-σφονδύλια και λίθινα εργαλεία απολεπισμένα και λειασμένα, τα περισσότερα από τα οποία έχουν σχέση με αγροτικές εργασίες, λεπίδες-ξέστρα από πυριτόλιθο, μυλόλιθοι, τριπτήρες.

Το είδος των κινητών ευρημάτων και η ποιότητα της κεραμικής οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο οικισμός στη Μαγούλα Οργόζινος αποτελούσε μια περιφερειακή αγροτική – γεωργική και κτηνοτροφική – μονάδα εξαρτημένη από κάποιο κύριο οικισμό.

Την καθημερινή επίβλεψη της ανασκαφής είχαν οι αρχαιολόγοι Ελένη Παππά και Φωτεινή Λέκκα.

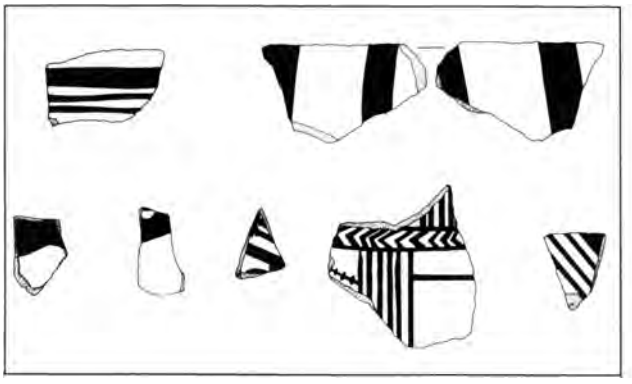
Σχέδ. 17. Νομός Καρδίτσας. Μαγούλα Οργόζινος. Κάτοψη της ανασκαφής.

Κιέριο

Συνεχίστηκε η ανασκαφή στο νεκροταφείο του αρχαίου Κιερίου, που εντοπίστηκε στη θέση Κοτρωνόλακκες[14] των κτηματικών περιφερειών Μασχολουρίου-Πύργου Κιερίου, εκατέρωθεν της εθνικής οδού Ν. Μοναστηρίου-Καρδίτσας.

Φέτος ερευνήθηκαν 49 ακόμη τάφοι. Οι 47 βρέθηκαν κατά τις εκσκαφές έργου του ΟΤΕ σε απόσταση 50 μ. αριστερά της εθνικής οδού στα αγροτεμάχια ιδιοκτησίας

14. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 376-378.

Σχέδ. 18. Νομός Καρδίτσας. Μαγούλα Οργόζινος. Γραπτή κεραμική.

Κ. Καφάση, Θ. Σοφούλη, Κ., Γ., Δ. και Α. Σμέτη. Δύο άλλοι τάφοι εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια παράνομης ισοπέδωσης αγρού ιδιοκτησίας Κ. Σμέτη.

Έργο ΟΤΕ - Νεκροταφείο αρχαίου Κιερίου

Η ανασκαφή διεξήχθη με αφορμή το έργο «Διέλευση Οπτικής Ίνας. Διαδρομή Σοφάδες - Δέλτα Παλαμά». Το έτος αυτό ερευνήθηκαν στα αριστερά της εθνικής οδού 47 τάφοι, από τους οποίους 20 ήταν κιβωτιόσχημοι, 5 κεραμοσκεπείς, 15 πήλινες λάρνακες και 7 λακκοειδείς.

Τάφος 1 (115). Λακκοειδής με ασβεστολιθική πλάκα στον πυθμένα. Προσανατολισμός ΝΑ.-ΒΔ. Διαστ. 2×0,71 μ. Έπτιος ο νεκρός με την κεφαλή προς ΝΑ. Ο σκελετός σε κακή κατάσταση διατήρησης. Έξω από τον τάφο συνελέγησαν όστρακα αγγείων. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν δίπλα στη λεκάνη όστρακα αγγείου.

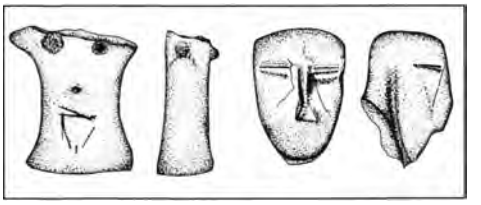
Τάφος 2 (114). Λακκοειδής με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο πυθμένας του επιχρισμένος με πηλό. Σωζ. διαστ. 1,35×0,85 μ. Σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένος. Δεν βρέθηκε σκελετός.

Τάφος 3 (116). Κεραμοσκεπής με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 0,80×0,31 μ. Μισοκατεστραμμένος.

Τάφος 4 (117). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Εξωτ. διαστ. 2,34×0,78 μ. Περιείχε ένα νεκρό ύπτιο με την κεφαλή προς Α. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος 5 (118). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Είχε καταστραφεί σε μεγάλη έκταση. Σωζ. διαστ. 1,58×0,72 μ. Από το σκελετό βρέθηκαν λίγα οστά και το κρανίο προς Α.

Τάφος 6 (119). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2,38×1,18 μ. Βρέθηκε ένας νεκρός με την κεφαλή προς Α.

Σχέδ. 19. Νομός Καρδίτσας. Μαγούλα Οργόζινος. Πήλινα ειδώλια.

Τάφος 7 (120). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Εξωτ. διαστ. 2,28×0,62 μ. Περιείχε ένα σκελετό με το κρανίο προς Α. Κάτω από το κρανίο χάλκινο έλασμα φθαρμένο και μικρό τμήμα χάλκινης βελόνης.

Τάφος 8 (121). Λακκοειδής με ασβεστολιθική πλάκα στον πυθμένα. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,87×0,54 μ. Ο σκελετός σχεδόν τελείως κατεστραμμένος. Δίπλα του βρέθηκε μόνο ένα ατρακτόσχημο μυροδοχείο ΒΕ 22225[15].

Τάφος 9 (122). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Εξωτ. διαστ. 2,38×0,90 μ. Ένας νεκρός ύπτιος με την κεφαλή προς Α. Δίπλα στο δεξιό βραχίονα η κύλικα ΒΕ 22210[16].

Τάφος 10 (123). Πήλινη λάρνακα με ελλειψοειδή κάτοψη. Κατεστραμμένη κατά το μεγαλύτερο τμήμα της. Σωζ. διαστ. 0,70×0,46 μ. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα.

Τάφος 11 (124). Πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 1,71×0,53 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Δ. Στο στόμα του νεκρού βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Λάρισας[17] και πίσω από την κεφαλή του άλλα δύο χάλκινα νομίσματα Κιερίου[18].

Τάφος 12 (125). Λακκοειδής κατεστραμμένος με ασβεστολιθική πλάκα στον πυθμένα. Προσανατολισμός Α.-Δ. Σωζ. διαστ. 1,96×0,72 μ. Βρέθηκαν ελάχιστα οστά στο εσωτερικό του. Δίπλα στο κρανίο αιχμή βελόνης. Σιδερένια καρφιά και όστρακα αγγείων διασκορπισμένα μέσα στον τάφο.

Τάφος 13 (126). Λακκοειδής με μονολιθική ασβεστολιθική πλάκα στον πυθμένα. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 2,14×1,07 μ. Δεν βρέθηκε τίποτε στο εσωτερικό του.

15. Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήναι 1980, Π 1403, σ. 57, πίν. 26. (α΄ μισό 2ου αι. π.Χ.).

16. Agora XII, 1970, 1, σ. 259 (430 π.Χ.).

17. E. Rogers, The Copper Coinage of Thessaly, London 1932, σ. 93 (400-344 π.Χ.).

18. Rogers, ό.π., σ. 67 (400-344 π.Χ.).

Σχέδ. 20. Νομός Καρδίτσας. Νεκροταφείο αρχαίου Κιερίου. Μελαμβαφές κύπελλο από τον τάφο 15.

Τάφος 14 (128). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2,20×0,74 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Α. Σιδερένια καρφιά διάσπαρτα μέσα στον τάφο. Δίπλα στη λεκάνη του νεκρού όστρακα αγγείου.

Τάφος 15 (127). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 1,96×0,78 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Α. Στην αριστερή κνήμη βρέθηκε το μελαμβαφές κύπελλο ΒΕ 22214[19] (Σχέδ. 20). Σιδερένια καρφιά διάσπαρτα στο εσωτερικό του τάφου.

Τάφος 16 (129). Πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Σωζ. διαστ. 1,77×0,30 μ. Βρέθηκε κατεστραμμένη.

Τάφος 17 (131). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2,22×0,74 μ. Βρέθηκε ένας σκελετός με το κρανίο προς Α. Στο εσωτερικό του ελάχιστα όστρακα.

Τάφος 18 (130). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2×0,43-0,65 μ. Ένας νεκρός ύπτιος με την κεφαλή προς Α. Στο εσωτερικό του τάφου λίγα όστρακα.

Τάφος 19 (136). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Εξωτ. διαστ. 2,18×0,89 μ. Ο νεκρός ύπτιος με την κεφαλή προς Α. Στα βορειοανατολικά της κεφαλής η λήκυθος ΒΕ 22222[20]. Σιδερένια καρφιά και όστρακα από το εσωτερικό του τάφου.

Τάφος 20 (132). Πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό Α.-Δ. Σωζ. διαστ. 1,86×0,40-0,47 μ. Στο εσωτερικό της βρέθηκε ένας σκελετός με το κρανίο προς Α. Λίγα όστρακα.

Τάφος 21 (135). Πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 1,80×0,44-0,55 μ. Ο νεκρός ύπτιος με την κεφαλή προς Δ. Κτερίσματα: λίγα όστρακα με μελανή βαφή.

Τάφος 22 (137). Πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 1,80×0,40 μ. Δεν βρέθηκαν ούτε οστά ούτε κτερίσματα.

Τάφος 23 (138). Λακκοειδής με μονολιθική ασβεστολιθική πλάκα στον πυθμένα. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,87×0,75 μ. Η δράση των αρχαιοκάπηλων «άφησε» στο εσωτερικό του τάφου λίγα αναμοχλευμένα οστά και όστρακα.

Τάφος 24 (133). Πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Διαστ. 1,85×0,52 μ. Ο σκελετός διαλυμένος με το κρανίο προς Α. Από το εσωτερικό της προέρχονται όστρακα.

Τάφος 25 (134). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2,15×0,63-0,82 μ. Ένας σκελετός κακής διατήρησης με το κρανίο προς Α. Δίπλα στη δεξιά κνήμη ο σκύφος ΒΕ 22212[21].

Τάφος 26 (139). Πήλινη λάρνακα με ασβεστολιθική καλυπτήρια πλάκα. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,78×0,43-0,38 μ. Ένας νεκρός ύπτιος εκτάδην με την κεφαλή προς Α. Ελάχιστα όστρακα από το εσωτερικό του τάφου.

Τάφος 27 (140). Λακκοειδής με ασβεστολιθική πλάκα στον πυθμένα. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,80×0,70 μ. Στο εσωτερικό του τάφου ένας νεκρός ύπτιος με την κεφαλή προς Α. Κτερίσματα: λύχνος ΒΕ 22224[22] στα αριστερά της λεκάνης. Έξω από τον τάφο σιδερένιο έλασμα.

Τάφος 28 (141). Πήλινη λάρνακα με πήλινη καλυπτήρια. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Διαστ. 1,87×0,53-0,55 μ. Ένας σκελετός με το κρανίο προς ΒΑ. Έξω από τη βορειοδυτική γωνία του τάφου όστρακα αγγείου.

Τάφος 29 (142). Κεραμοσκεπής διαλυμένος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Σωζ. διαστ. 0,93×0,35 μ. Δεν βρέθηκαν οστά και κτερίσματα.

Τάφος 30 (143). Πήλινη λάρνακα με ασβεστολιθική καλυπτήρια. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,78×0,27-0,56 μ. Ο σκελετός διαλυμένος. Στο εσωτερικό του τάφου λίγα όστρακα, ορισμένα με ίχνη μελανής βαφής. Έξω από αυτόν χάλκινο εφήλιο.

Τάφος 31 (144). Πήλινη λάρνακα με ασβεστολιθική καλυπτήρια. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,90×0,52-0,64 μ. Περιείχε ένα σκελετό μισοδιαλυμένο με το κρανίο προς Α. Πάνω στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου βρέθηκαν τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας, σφενδόνη σιδερένιου δαχτυλιδιού, όστρακα αγγείων. Στο στόμα του νεκρού ασημένιο νόμισμα Σικυώνας[23].

Τάφος 32 (145). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό

19. Agora, ό.π. (υποσημ. 16), σ. 252, αριθ. 222 (425-400 π.Χ.).

20. Agora, ό.π., σ. 314, αριθ. 1113 (430 π.Χ.).

21. Agora, ό.π., σ. 84, αριθ. 259 (430-420 π.Χ.).

22. Agora IV, 1958, σ. 72-74, αριθ. 313 (β΄ μισό 4ου αι. έως α΄ τέταρτο 3ου αι. π.Χ.).

23. D.R. Sear, Greek Coins and their values, I, London 1979, σ. 258 (360-330 π.Χ.).

Α.-Δ. Διαστ. 2×0,80-0,83 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Α. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν ένα σιδερένιο καρφί και όστρακα αγγείου, στην περιοχή της κάτω γνάθου ασημένιο ενώτιο σε θραύσματα.

Τάφος 33 (147). Κιβωτιόσχημος με ασβεστολιθική καλυπτήρια. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 2,53×0,65-0,68 μ. Βρέθηκε ένας σκελετός μισοδιαλυμένος με το κρανίο προς Α. Στη δεξιά κνήμη βρέθηκε κάνθαρος ΒΕ 22213[24]. Στο εσωτερικό του τάφου διάσπαρτα σιδερένια καρφιά.

Τάφος 34 (148). Παιδικός κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 1,40×0,48-0,53 μ. Μέσα στον τάφο βρέθηκε ένας σκελετός με το κρανίο προς Α. Τα ευρήματα από τον τάφο αυτό ήταν διάσπαρτα σιδερένια καρφιά, δύο οστέινοι αστράγαλοι και σιδερένια βελόνη πόρπης.

Τάφος 35 (149). Κεραμοσκεπής μισοκατεστραμμένος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Διαστ. 0,95-1,10×0,15-0,35 μ. Από το σκελετό διασώθηκαν λίγα δόντια προς ΒΑ. Κτερίσματα: τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας και όστρακα αγγείου διάσπαρτα.

Τάφος 36 (146). Κιβωτιόσχημος με ασβεστολιθική καλυπτήρια. Προσανατολισμός Α.-Δ. Εξωτ. διαστ. 2,26×0,76 μ. Ο σκελετός ύπτιος με το κρανίο προς Α. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν σιδερένια καρφιά και όστρακα. Μεταξύ των κνημών του νεκρού κύλικα-κοτύλη ΒΕ 22207[25] (Σχέδ. 21).

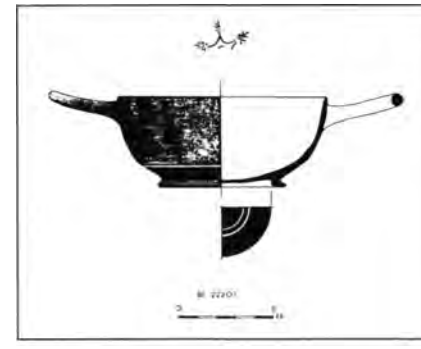
Τάφος 37 (150). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Εξωτ. διαστ. 2,10×0,46-0,65 μ. Ο σκελετός ύπτιος με το κρανίο προς ΒΑ. Στο εσωτερικό του τάφου διάσπαρτα σιδερένια καρφιά.

Τάφος 38 (151). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Διαστ. 1,93×0,63-0,73 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς ΒΑ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν διάσπαρτα σιδερένια καρφιά. Κτερίσματα: δίπλα στο δεξιό μηρό το αρυβαλλοειδές ληκύθιο ΒΕ 22220[26], δίπλα στο δεξιό βραχίονα η κύλικα-κοτύλη ΒΕ 22208[27].

Τάφος 39 (152). Πήλινη λάρνακα με κάλυψη από το ίδιο υλικό. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστ. 1,54×0,40-0,58 μ. Βρέθηκε μισοκατεστραμμένη. Περιείχε ένα σκελετό με το κρανίο προς Α. Ακτέριστη.

Τάφος 40 (153). Πήλινη λάρνακα σχεδόν τελείως κατεστραμμένη. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος 41 (155). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό

Σχέδ. 21. Νομός Καρδίτσας. Νεκροταφείο αρχαίου Κιερίου. Κύλικα-κοτύλη από τον τάφο 36.

Α.-Δ. Διαστ. 2,20×0,30-0,74 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Α. Στη δεξιά κνήμη όστρακα μελαμβαφούς αγγείου.

Τάφος 42 (156). Κεραμοσκεπής κατεστραμμένος. Προσανατολισμός Α.-Δ. Σωζ. διαστ. 0,98×0,20 μ. Απουσία οστών και κτερισμάτων.

Τάφος 43 (157). Πήλινη λάρνακα με καλυπτήρια από το ίδιο υλικό. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Διαστ. 1,70×0,40 μ. Περιείχε ένα σκελετό με το κρανίο προς ΒΑ. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Από το εξωτερικό του τάφου προέρχονται όστρακα αγγείου.

Τάφος 44 (158). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Διαστ. 2,03×0,89 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Δ. Στη δυτική στενή πλευρά του τάφου βρέθηκε κάνθαρος με ενιαίο περίγραμμα ΒΕ 22215[28]. Διάσπαρτα καρφιά στο δάπεδο του τάφου.

Τάφος 45 (159). Πήλινη λάρνακα με κάλυψη από το ίδιο υλικό. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστάσεις 1,96×0,45-0,58 μ. Ο σκελετός σε κακή κατάσταση διατήρησης με το κρανίο προς Α. Από το εσωτερικό του τάφου λίγα όστρακα με ίχνη μελανής βαφής.

Τάφος 46 (160). Κεραμοσκεπής με προσανατολισμό Α.-Δ. Σωζ. διαστ. 0,51×0,25 μ. Μισοκατεστραμμένος. Δεν βρέθηκαν ούτε οστά, ούτε κτερίσματα.

Τάφος 47 (162). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Εξωτ. διαστ. 2,10×0,82 μ. Περιείχε ένα νεκρό με την κεφαλή προς Α. Στα πόδια του νεκρού βρέθηκε μικρό μελαμβαφές αγγείο σε όστρακα και κοντά στο κρανίο ένα χάλκινο νόμισμα φθαρμένο.

Και στο τμήμα αυτό του νεκροταφείου που ερευνήθηκε

24. Agora, ό.π. (υποσημ. 16), σ. 287, αριθ. 722 (350-325 π.Χ.).

25. Agora, ό.π., σ. 276, αριθ. 556 (400 π.Χ.).

26. Agora, ό.π., σ. 316, αριθ. 1135 (430 π.Χ.).

27. Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, Νισυριακά Ι, ΑΔ 35 (1980): Μελέται, σ. 67-68 (πρώιμος 4ος αι. π.Χ.).

28. Corinth VII, III, σ. 75-76, πίν. 53, αριθ. 378 (300 π.Χ.).του Βόλου· ιστορικές αναφορές και σύγχρονη πραγματικότητα, Βόλος 1996, σ. 38 κ.ε.

γενικά παρουσιάζονται τα ίδια χαρακτηριστικά και ως προς την αρχιτεκτονική των τάφων και τον τρόπο ταφής και κτέρισης των νεκρών με εκείνα που έχουν ήδη εντοπιστεί στην προηγούμενη ανασκαφή.

Κτηματική περιφέρεια Μασχολουρίου - Αγρός Κ. Σμέτη

Παράνομη ισοπέδωση αγρού έφερε στο φως τμήμα του νεκροταφείου του αρχαίου Κιερίου.

Η Εφορεία διέκοψε τις εργασίες και διενήργησε σύντομη δοκιμαστική ανασκαφή στον παραπάνω αγρό. Εντελώς επιφανειακά ήλθαν στο φως δύο αρχαίοι τάφοι. Ο πρώτος ήταν κιβωτιόσχημος, χωρίς κάλυψη, με προσανατολισμό Α.-Δ. Βρέθηκε ακτέριστος. Ο δεύτερος ήταν πήλινη λάρνακα με προσανατολισμό επίσης Α.-Δ. Κατά τον καθαρισμό της βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα Κασσάνδρου και Φιλίππου.

Μετά τα αποτελέσματα της ανασκαφής στον ιδιοκτήτη του αγρού επιβλήθηκε στέρηση χρήσης. Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Ευαγγελία Τσακανίκα.

Ερμήτσι - Κοινοτικό κατάστημα

Κατά τη διάνοιξη βόθρου στο οικόπεδο του κοινοτικού καταστήματος Ερμητσίου έξω από το δημοτικό σχολείο της κοινότητας εντοπίστηκαν αρχαιότητες.

Στο χώρο που κατέλαβε η εκσκαφή ορίστηκε τομή, διαστ. 4,30×3,50 μ. Με την πρόοδο της ανασκαφής σε βάθος 0,42 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (Τ. 1) με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Μήκος τοίχου 2,62, πλάτος 0,53, ύψος 0,36 μ. Είναι κατασκευασμένος από μεσαίου και μικρού μεγέθους λίθους λαξευμένους.

Σε βάθος 0,82 μ. αποκαλύφθηκε η θεμελίωση δεύτερου τοίχου (Τ. 2) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και μήκος 3,10, πλάτος 0,58 και ύψος 0,35 μ. Τα υλικά κατασκευής του είναι μικρές πέτρες και κεραμίδες στέγης. Και αυτός ο τοίχος προχωράει έξω από τα όρια της τομής.

Στο ελεύθερο τμήμα των τομών σε βάθος 1,80 μ. αποκαλύφθηκε τρίτος τοίχος (Τ. 3) σε μήκος 1,34 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι κατασκευασμένος από μεγάλου μεγέθους πέτρες με μικρές πέτρες-σφήνες μεταξύ των αρμών. Ανήκει σε μεγάλο κτίριο δρομικό με προσανατολισμό Β.-Ν. Προχωρώντας, στο ίδιο βάθος με τον παλαιότερο τοίχο Τ. 3, βρέθηκαν τρεις αποθηκευτικοί πίθοι κατά χώραν και διάφορα πήλινα αντικείμενα, αγνύθες και πηνία.

Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε σε βάθος 3,05 μ., όπου εντοπίστηκε το φυσικό έδαφος.

Μουζάκι - Αρχαίοι Γόμφοι

Κατά το 1996 αποκαλύφθηκαν άλλοι οκτώ τάφοι μέσα στην κοίτη του Πάμισου ποταμού, στην κτηματική περιφέρεια Γελάνθης[29]. Πρόκειται για κεραμοσκεπείς τάφους (δύο), πήλινες λάρνακες (τρεις), κιβωτιόσχημους, με χρήση επεξεργασμένων ασβεστολιθικών πλακών στα εσωτερικά τοιχώματα. Από όλους τους τάφους (πήλινες λάρνακες και κιβωτιόσχημους) έλειπαν οι καλυπτήριες πλάκες. Όλοι οι τάφοι ήταν κατεστραμμένοι από τον ορμητικό ρου των νερών του ποταμού.

Ο Τ. 1 είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και είναι κτιστός με κεραμίδες, όπως και το δάπεδό του που αποτελείται από μικρές κεραμίδες. Οι διαστάσεις του είναι 1,46 μ. μήκος, 0,49 μ. πλάτος και 0,34 μ. βάθος. Είναι κτερισμένος με ένα πήλινο αγγείο. Δεν βρέθηκαν ίχνη ταφής στο εσωτερικό του.

Ο Τ. 2 είναι πήλινη λάρνακα και είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Η ανατολική πλευρά ακουμπούσε στη δυτική πλευρά του Τ. 1. Δεν είχε καλυπτήρια πλάκα και το χείλος της λάρνακας βρέθηκε κατεστραμμένο από τα νερά του ποταμού. Λείπει επίσης τμήμα από την ανατολική πλευρά και από το δάπεδο της λάρνακας. Οι διαστάσεις της είναι 1,95 μ. μήκος εξωτερικά και 1,88 μ. μήκος εσωτερικά, 0,60 μ. πλάτος εξωτερικά και 0,54 μ. πλάτος εσωτερικά, ενώ το βάθος έφθανε το 0,41 μ. Ήταν κτερισμένος με ένα ελλιπές πήλινο αγγείο και δύο αδιάγνωστα χάλκινα νομίσματα. Δεν υπήρχαν ίχνη ταφής.

Ο Τ. 3 βρέθηκε κατεστραμμένος και είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Ήταν κατασκευασμένος από κροκάλες και πέτρες. Το μήκος ήταν 1,68 μ. και το πλάτος κυμαινόταν από 0,21 έως 0,47 μ. Δεν βρέθηκαν ίχνη ταφής.

Ο Τ. 4 ήταν εγχυτρισμός οστών χωρίς κτερίσματα.

Ο Τ. 5 ήταν πήλινη λάρνακα, χωρίς καλυπτήρια πλάκα και με χείλος κατεστραμμένο από το νερό. Τμήματα του χείλους βρέθηκαν εντός της λάρνακας. Ο προσανατολισμός ήταν ΒΔ.-ΝΑ. Η λάρνακα είχε μήκος 1,88 μ. εξωτερικά και 1,82 μ. εσωτερικά, πλάτος 0,52 μ. εξωτερικά και 0,46 μ. εσωτερικά, ενώ το βάθος της έφθανε το 0,41 μ. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται δύο μυροδοχεία, ένα πήλινο αγγείο, ένα πήλινο αγγείο ελλιπές και ένα μικρότερο επίσης ελλιπές, καθώς και μάζα μολύβδου. Βρέθηκαν λίγα οστά.

Ο Τ. 6 είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Λίθινος και κιβωτιόσχημος. Χωρίς καλυπτήρια πλάκα, οι τρεις πλευρές του τάφου σώζονται στη θέση τους με μικρές φθορές, ενώ

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

29. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 265· 49 (1994): Χρονικά, σ. 329.

η τέταρτη μακριά πλευρά έχει μετατοπισθεί ελαφρώς από τη θέση της. Οι πλευρές του τάφου ήταν πολύ καλά δουλεμένες, αποτελούμενες από μία ενιαία ασβεστολιθική πλάκα. Η νοτιοανατολική μακριά πλευρά είχε μήκος 2,08 μ. εξωτερικά και πάχος 0,15 μ. Η βορειοδυτική μακριά πλευρά είχε μήκος 2,15 μ. εξωτερικά και πάχος 0,20 μ. Η βορειοανατολική στενή πλευρά είχε μήκος 0,62 μ. εξωτερικά και πάχος 0,15 μ. Η νοτιοδυτική στενή πλευρά είχε 0,62 μ. μήκος εξωτερικά και 0,10 μ. πάχος. Στα βορειοανατολικά του τάφου και μέσα στην κοίτη του ποταμού διαφαίνονταν τμήματα λίθινης πλάκας. Πιθανώς κάποιο από αυτά αποτελούσε την καλυπτήρια πλάκα. Ο τάφος βρέθηκε κενός, χωρίς ίχνη ταφής, χωρίς κεραμική.

Ο Τ. 7 βρέθηκε κατεστραμμένος.

Ο Τ. 8 είναι πήλινη λάρνακα κατεστραμμένη από τα νερά του ποταμού και σώζεται αποσπασματικά. Είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΔ. και οι μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις της είναι: ύψος 0,30 και μήκος 0,88 μ. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται ένα χάλκινο νόμισμα, ένα χάλκινο και ένα σιδερένιο αντικείμενο, καθώς και θραύσματα σιδήρου. Ο σκελετός βρέθηκε διαλυμένος και διασκορπισμένος.

Οι τάφοι χρονολογούνται στα ύστερα ελληνιστικά και στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια. Βρίσκονταν μέσα στο αργιλώδες κοκκινωπό έδαφος και σκεπάζονταν από κροκάλες.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ - ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Διμήνι

Στα πλαίσια του υποέργου του Β΄ ΚΠΣ «Στερέωση τοίχων και θεμελίων νεολιθικού οικισμού» έγινε στερέωση τοίχων και θεμελίων στην κεντρική αυλή του νεολιθικού οικισμού, όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο.

Επίσης, ολοκληρώθηκε η κατασκευή του περιπτέρου ενημέρωσης επισκεπτών. Μέσα στο περίπτερο τοποθετήθηκε εποπτικό υλικό (ενημερωτικά κείμενα και φωτογραφίες) ώστε οι επισκέπτες να ενημερώνονται πριν από την επίσκεψη στο χώρο. Τέλος, κατασκευάστηκε ένας πλακόστρωτος διάδρομος για τη μετακίνηση των επισκεπτών τόσο προς το νεολιθικό όσο και προς το μυκηναϊκό οικισμό.

Κατά το 1996 συντηρήθηκαν και συγκολλήθηκαν αγγεία από παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους. Επίσης, συγκολλήθηκε και αποκαταστάθηκε ο μεγάλος μυκηναϊκός λουτήρας που είχε βρεθεί το 1995 κατά χώραν μέσα σε οικία του μυκηναϊκού οικισμού δυτικά του αρχαίου δρόμου, στο πρώην οικόπεδο Καρυοφίλη. Γενικότερα έγινε προμήθεια νέου εργαλειακού εξοπλισμού για την καλύτερη οργάνωση του εργαστηρίου συντήρησης στον αρχαιολογικό χώρο του Διμηνίου. Συγχρόνως προχώρησε και η οργάνωση του σχεδιαστηρίου ώστε τα ευρήματα να σχεδιάζονται άμεσα στο χώρο εύρεσης. Το 1996 σχεδιάστηκαν αγγεία και ευρήματα από παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους. Επίσης, δημιουργήθηκε και έκτοτε ενημερώνεται το ηλεκτρονικό σύστημα καταγραφών (βάση δεδομένων) όλων των ευρημάτων του Διμηνίου. Στα πλαίσια αυτής της εργασίας καταγράφηκε με ηλεκτρονικό τρόπο ολόκληρο το αρχείο διαφανειών (slides). Επίσης, προχωρήσαμε στην αποθήκευση της κεραμικής με παράλληλη ηλεκτρονική καταγραφή της θέσης αποθήκευσης κάθε κεραμικής ομάδας. Τέλος, μετά την αναβάθμιση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και την προμήθεια του ανάλογου προγράμματος ξεκίνησε δοκιμαστικά η διαδικασία παραγωγής της τρισδιάστατης αναπαράστασης του οικισμού.

Σέσκλο

Στην ακρόπολη του Σέσκλου προβήκαμε σε γενικό καθαρισμό και αποψίλωση όλου του αρχαιολογικού χώρου από τα χόρτα, ώστε να καταστεί δυνατή η στερέωση των τοίχων.

Μετά το γενικό καθαρισμό στάθηκε δυνατόν να γίνει μια συνολική εκτίμηση της κατάστασης των τοίχων και των θεμελίων της νεολιθικής ακρόπολης και του Σέσκλου Β. Έτσι κατά το 1996 προχωρήσαμε κατ' αρχήν στη στερέωση του μεγάρου της νεότερης νεολιθικής, όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Με απόφαση του ΥΠΠΟ εγκρίθηκε η πραγματοποίηση του συνόλου των υποέργων που ανήκουν στο έργο με το γενικό τίτλο «Συντήρηση-Αξιοποίηση Αρχαιολογικών χώρων Νομού Καρδίτσας», το οποίο εντάχθηκε στα ΠΕΠ 1994-1999. Η υλοποίηση των υποέργων Α΄ και Β΄ αφορά: α) τον καθαρισμό, τη συμπληρωματική ανασκαφική έρευνα και την τοπογραφική αποτύπωση του προϊστορικού οικισμού των Συκεών και β) τον καθαρισμό, τη συντήρηση και την τοπογραφική αποτύπωση της ακρόπολης του Κιερίου.

Σε εμφανή σημεία τοποθετήθηκαν πινακίδες (αναγράφουν τον τίτλο του έργου, τα συμβαλλόμενα μέρη και το συνολικό ποσό της πίστωσης) μέσα στον προϊστορικό οικισμό, σε θέση ορατή από τον διασχίζοντα τον οικισμό δρόμο Καρδίτσας-Λάρισας στην πρώτη περίπτωση και

μέσα στο χωριό του πύργου Κιερίου στη δεύτερη, σε θέση όπου είναι ορατή η ακρόπολη του Κιερίου και αρχίζει ο δρόμος για την άνοδο στον αρχαιολογικό χώρο. Οι εργασίες άρχισαν 23 Οκτωβρίου 1996 και διήρκεσαν μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1996.

Συκιές

Το χωριό Συκιές ή Συκεών βρίσκεται πάνω στον οδικό άξονα που οδηγεί από την Καρδίτσα – από την οποία απέχει 32 χλμ. – στη Λάρισα, στο ανατολικό όριο της πεδιάδας της Καρδίτσας. Στην κτηματική περιφέρεια του χωριού έχουν καταγραφεί μία σειρά θέσεων με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Στη θέση Ζευγαρολίβαδο νότια της νέας κοίτης του Ενιππέα (Τσαϊναρλή) ποταμού βρίσκεται ο κηρυγμένος (Υ.Α. 1154/04.03.64, ΦΕΚ 91/Β΄/19.03.64) προϊστορικός οικισμός. Από τον περίγυρο του οικισμού έχουν συλλεχθεί όστρακα αγγείων της μέσης εποχής του Χαλκού, χαλκολιθικής, νεότερης, μέσης και αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου. Σε σωστική ανασκαφή το έτος 1988, κατά τη διάρκεια των εργασιών διευθέτησης της επαρχιακής οδού Καρδίτσας-Λάρισας, συγκεντρώθηκαν τμήματα αγγείων, εργαλεία από οψιανό, πυριτόλιθο και άλλα πετρώματα, εργαλεία από οστά, ειδώλια και σφονδύλια.

Βορειοανατολικά του χωριού Συκιές ανάμεσα στους προβούνους των ορέων Δοβρούτς και Δογαντζί, βρίσκεται η θέση Κάστρο που είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος (Υ.Α. 1154/04.03.64, ΦΕΚ 91/Β/19.03.64).

Στις παρυφές της πιο πάνω θέσης βορειοανατολικά του χωριού και δίπλα στην επαρχιακή οδό έχει ανασκαφεί από τον υπογράφοντα τύμβος, στον οποίο υπήρχαν πέντε λάρνακες από ψαμμόλιθο[30]. Ο χώρος του τύμβου έχει περιέλθει, ύστερα από δωρεά, στο Υπουργείο Πολιτισμού και είναι επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος. Ανάμεσα στο χωριό και τον προϊστορικό οικισμό, βόρεια της επαρχιακής οδού, έχει εντοπιστεί θέση με ρωμαϊκά ψηφιδωτά και η θεμελίωση ενός μεγάλου οικοδομήματος.

Η ύπαρξη των πιο πάνω θέσεων, καθώς επίσης και άλλων στη γύρω κοντινή κτηματική περιοχή των Συκεών από τα απώτερα προϊστορικά χρόνια έως σήμερα, δείχνει τη διαχρονικότητα της εγκατάστασης ανθρώπινων κοινοτήτων στην εν λόγω θέση.

Στόχος του έργου ανάδειξης του προϊστορικού οικισμού Συκεών, του οποίου έκταση 20 στρεμμάτων έχει παραχωρηθεί στο Υπουργείο Πολιτισμού από την κοινότητα Συκεών, είναι ο καθαρισμός και η αποψίλωση του αρχαιολογικού χώρου, η τοπογραφική αποτύπωση, η περίφραξη και διαμόρφωση του χώρου, η ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας και η ενοποίηση των υπαρχουσών τομών, η αποτύπωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων, η φωτογράφηση και η σχεδίαση των κινητών ευρημάτων. Απώτερος στόχος είναι να καταστεί ο προϊστορικός οικισμός των Συκεών επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος.

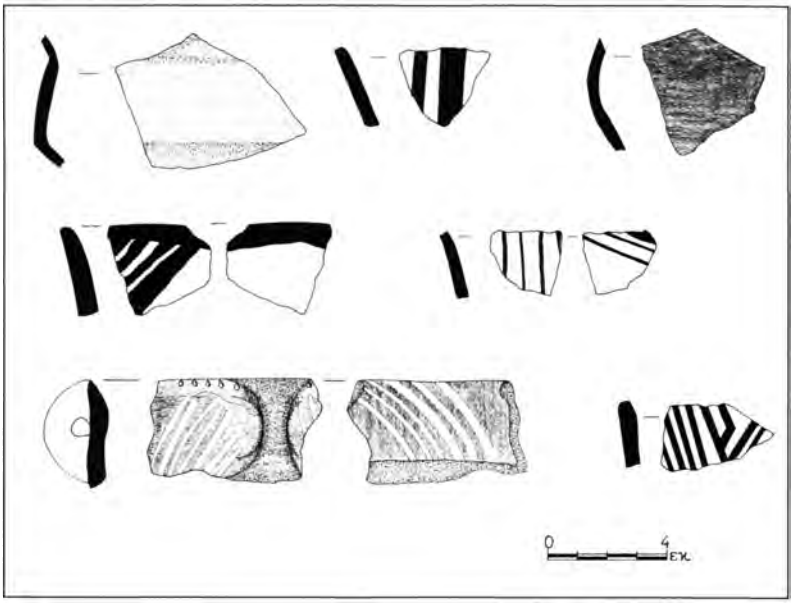
Κατά το 1996 έγιναν εργασίες καθαρισμού άγριων φυτών και χόρτων, απομάκρυνσης μπάζων και φερτών χωμάτων στο σύνολο της έκτασης του οικισμού και αποκατάστασης της επιφάνειάς του. Επίσης, έγινε μία πρώτη ευρύτερη τοπογραφική αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του προϊστορικού χώρου στη θέση Ζευγαρολίβαδο. Ακόμη, έγινε καθαρισμός των ανασκαφικών τομών του έτους 1988 και αποκατάστασή τους στην πρότερη κατάσταση. Διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα σε τρία σκάμματα (Η,Θ,Ι), νότια των τομών του 1988. Αποκαλύφθηκαν μικρά τμήματα δαπέδων και τμήμα πρόχειρης υπαίθριας εγκατάστασης στο σκάμμα Ι, που απέδωσε μεγάλο αριθμό εργαλείων – οστέινων, λίθινων και πήλινων. Συγκεντρώθηκε το σύνολο της κεραμικής (Σχέδ. 22), η οποία ανάγεται στη νεότερη νεολιθική περίοδο και μάλιστα στις λεγόμενες «προδιμηνιακές» φάσεις (Αράπη, Λάρισα, Τσαγγλί). Τα όστρακα είναι τμήματα αγγείων ευρύστομων ως επί το πλείστον φιαλών, με ή χωρίς λαβές. Η μεγαλύτερη ποσότητα κεραμικής αφορά αγγεία καθημερινής χρήσης, αρκετά από τα οποία έχουν επάλειψη με επίχρισμα.

Παρατηρήθηκε έως το βάθος 1,42 μ. μία πολιτισμική φάση με τρία επιμέρους τμήματα. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε πλύθηκε σε ειδικά κατασκευασμένο ξύλινο σπέγαστρο πρώτα με άφθονο νερό και στη συνέχεια με brex και νερό. Έγινε διαχωρισμός της κεραμικής, καταγραφή, συντήρηση και σχεδίαση. Πολλά ήταν και τα κινητά ευρήματα, όπως λίθινες σφραγίδες (Σχέδ. 23), πήλινα ειδώλια (Σχέδ. 24), σφονδύλια και πεσσοί (Σχέδ. 25), λίθινα εργαλεία και οστέινα (Σχέδ. 26), λεπίδες και άλλα τμήματα από οψιανό και πυριτόλιθο (Σχέδ. 27). Τα μικρά ευρήματα πλύθηκαν, συντηρήθηκαν, καταγράφηκαν και σχεδιάστηκαν. Ένα μέρος από αυτά φωτογραφήθηκε.

Ακρόπολη Κιερίου

Ο κηρυγμένος (Υ.Α.1154/04.03.64, ΦΕΚ 91/Β/19.03.64) αρχαιολογικός χώρος του αρχαίου Κιερίου, η σημαντικότερη πόλη της αρχαίας Θεσσαλιώτιδας, βρίσκεται 13 χλμ. ανατολικά/βορειοανατολικά της πόλης της Καρδίτσας και 3 χλμ. βορειοδυτικά των Σοφάδων, παρά το χωριό Πύργος Κιερίου. Η ίδια θέση ταυτίζεται με την αρχαία Άρνη, την πρωτεύουσα των Αιολέων και κατόπιν των Βοιωτών κατά την εγκατάστασή τους στην πεδιάδα της Θεσσαλίας.

30. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 197 κ.ε.· 43 (1988): Χρονικά, σ. 252.

Σχέδ. 22. Νομός Καρδίτσας. Συκιές. Προϊστορικός οικισμός. Κεραμική της νεότερης νεολιθικής.

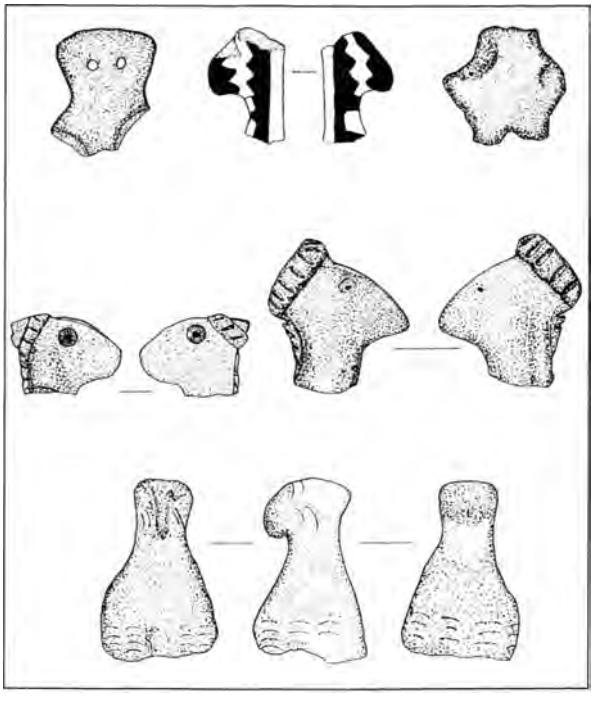
Η ακρόπολη του Κιερίου βρίσκεται στο λόφο Ογλά στο κέντρο της δυτικής θεσσαλικής πεδιάδας, θέση από τη φύση της οχυρή. Στα ανατολικά του λόφου με τα λείψανα της αρχαίας πόλης ρέει ο Σοφαδίτικος ποταμός, ίσως ο αρχαίος Κουάριος.

Παρά πολλές είναι οι σωστικές ανασκαφές που διεξήχθησαν την τελευταία εικοσαετία. Ανασκάφηκαν τμήματα του τείχους της πόλης σε διάφορα μικρά τετράγωνα και τάφρους. Μεγάλος και αξιόλογος είναι ο αριθμός των κινητών ευρημάτων. Σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες η θέση, όπου το αρχαίο Κιέριο, κατοικείται από τα μυκηναϊκά ήδη χρόνια έως και τα ύστερα ρωμαϊκά. Η αρχαία πόλη εκτεινόταν στην ανατολική και νότια παρυφή του λόφου Ογλά, καθώς και σε τμήματα της πεδιάδας, όπου οριζόταν από μεγάλη αύλακα, τμήματα της οποίας και σήμερα διασώζονται. Στο πεδινό αυτό τμήμα απλώνεται και μέρος του σύγχρονου οικισμού του χωριού Πύργος Κιερίου.

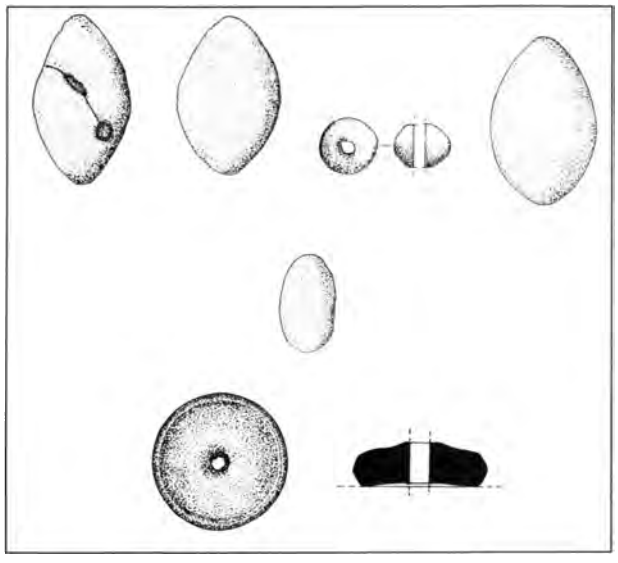

Σχέδ. 23. Νομός Καρδίτσας. Συκιές. Προϊστορικός οικισμός. Λίθινη σφραγίδα.

Στην κορυφή του λόφου Ογλά ορατά είναι σε πολλά σημεία τμήματα του τείχους της ακρόπολης Κιερίου. Τμήμα του χώρου της ακρόπολης έχει δενδροφυτευθεί σε παλαι-

Σχέδ. 24. Νομός Καρδίτσας. Συκιές. Προϊστορικός οικισμός. Πήλινα ειδώλια.

Σχέδ. 25. Νομός Καρδίτσας. Συκιές. Προϊστορικός οικισμός. Πήλινα σφονδύλια και πεσσοί.

ότερα χρόνια από την κοινότητα Πύργου Κιερίου. Ο χώρος εν γένει της ακρόπολης αποτελεί εστία συνεύρεσης των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής των Σοφάδων κατά τις ημέρες της Καθαρής Δευτέρας και της Πρωτομαγιάς.

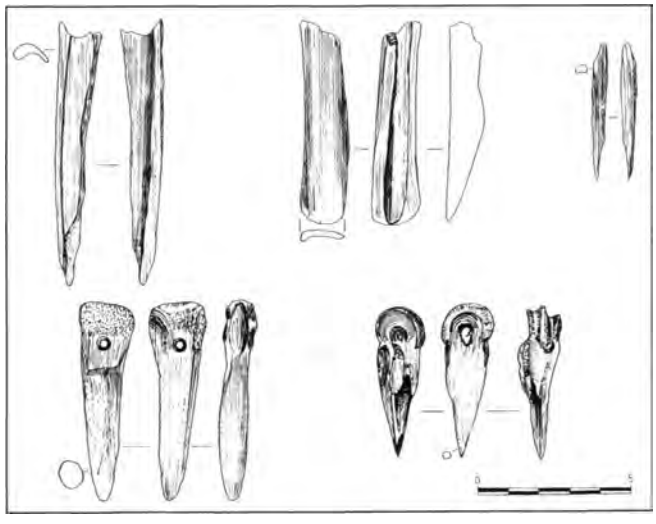
Στόχος του έργου ανάδειξης της ακρόπολης Κιερίου είναι ο καθαρισμός και η συντήρηση της εξωτερικής παρειάς του τείχους της ακρόπολης, η τοπογραφική αποτύπωση του συνόλου κατά το δυνατόν της αρχαίας πόλης του Κιερίου και η δημιουργία περιπάτου γύρω από την ακρόπολη.

Κατά τη διάρκεια του έτους 1996 έγιναν εργασίες στη βόρεια-ανατολική-βορειοδυτική πλευρά της ακρόπολης, σε μήκος 85 μ. Στη θέση αυτή υπάρχει πύργος, στον οποίο συμφύονται δύο πλευρές του τείχους. Η μία που έχει πορεία προς ΒΔ. είναι δομημένη από μικρές πλίνθους ασβεστόλιθου. Το μέσο πλάτος του τείχους είναι 2 μ. Η άλλη πλευρά, με πορεία προς ΝΑ., είναι δομημένη με μεγαλύτερες από τις προηγούμενες πλίνθους. Αντίθετα προς τα τμήματα αυτά ο πύργος είναι κατασκευασμένος με ορθογωνισμένες πλίνθους ασβεστόλιθου, οι οποίες έχουν υποστεί επεξεργασία χονδρική με το βελόνι και δημιουργούν «μαξιλάρι» στην εξωτερική επιφάνεια.

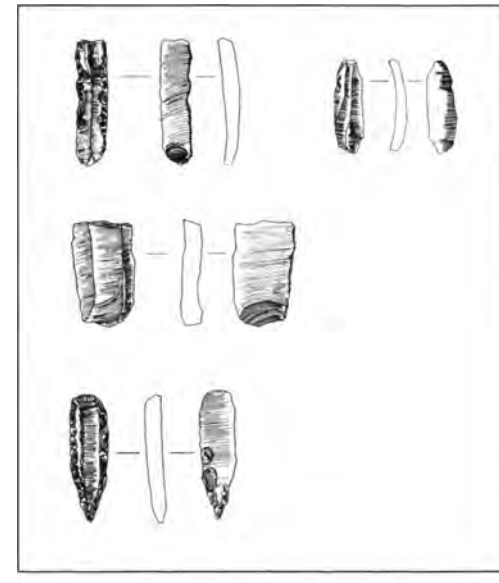
Ο πύργος έχει διαστάσεις 7,20 μ. στα βορειοανατολικά και 6,50 μ. στα βορειοδυτικά. Κατά μήκος και παράλληλα προς την εσωτερική παρειά της ανατολικής πλευράς του τείχους υπάρχουν αρχιτεκτονικά λείψανα οικημάτων σε μήκος 17,50 μ. Οι καλοδουλεμένοι τοίχοι τους είναι δομημένοι με ντόπιο επεξεργασμένο ασβεστόλιθο.

Στις παρυφές του λόφου Ογλά στα νοτιοδυτικά έχουν διαπιστωθεί αρκετά στοιχεία λατόμησης λίθων κατά την αρχαιότητα. Στην ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου του Κιερίου έχει αποκαλυφθεί μεγάλος αριθμός τάφων όλων των ιστορικών περιόδων.

Στα κινητά ευρήματα που αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες περιλαμβάνεται κεραμική κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, τμήματα κεραμίδων – ένα από τα

Σχέδ. 26. Νομός Καρδίτσας. Συκιές. Προϊστορικός οικισμός. Οστέινα εργαλεία.

Σχέδ. 27. Νομός Καρδίτσας. Συκιές. Προϊστορικός οικισμός. Λίθινα εργαλεία.

οποία φέρει την επιγραφή *ΚΙΕΡΙΩΝ* – τμήματα πιθαριών, χάλκινα νομίσματα, σιδερένιοι ήλοι και γυάλινα αντικείμενα.

Πύργος Ιθώμης

Ακολουθώντας τον αρχαίο δρόμο στις υπώρειες των Αγράφων, μετά την αρχαία Μητρόπολη, φθάνει κανείς στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Ιθώμης, στη θέση Κάστρο, 1,5 χλμ. νοτιοανατολικά του χωριού Πύργος Ιθώμης, που σήμερα αποτελεί διαμέρισμα του δήμου Ιθώμης με έδρα το Φανάρι.

Η Ιθώμη, που το όνομά της προέρχεται από την ομώνυμη νύμφη που σύμφωνα με την παράδοση ανάθρεψε τον Δία μαζί με τη νύμφη Νέδα, αναφέρεται στο «νεών» κατάλογο του Ομήρου (Ιλιάδα, Β, 729), σύμφωνα με τον οποίο οι κάτοικοί της μετείχαν στον τρωικό πόλεμο με τις άλλες δύο πόλεις της Εστιαιώτιδας ή Ιστιαιώτιδας, Τρίκκη και Οιχαλία, κάτω από την αρχηγία των δοξασμένων παιδιών του «ιητήρα» Ασκληπιού, Μαχάονα και Ποδαλείριου. Λείψανα της ύστερης εποχής του Χαλκού (μυκηναϊκής) δεν έχουν αποκαλυφθεί ακόμη στην περιοχή της «κλωμακόεσσας» (πετρώδους, τραχειάς), κατά τον Όμηρο, Ιθώμης. Αντίθετα, έχουν διασωθεί λείψανα του τείχους της κλασικής-ελληνιστικής περιόδου και ένας αυτόνομος πύργος των ελληνιστικών χρόνων. Τα τείχη της Ιθώμης, που διατηρούνται σε ύψος ενός ή δύο δόμων, μπορούμε να τα παρακολουθήσουμε στη δυτική πλευρά σε μήκος 70 μ. περίπου από τον ποταμό Νέδα ή Μέγα χαμηλά έως επάνω στην κορυφή του λόφου Κάστρο, όπου η ακρόπολη και ο πύργος και 100 μ. περίπου προς Α. Μέσα στον τειχισμένο χώρο υπάρχουν λείψανα οικοδομημάτων και θραύσματα αγγείων, ενώ στη γύρω περιοχή στο παρελθόν συλήθηκαν αρχαίοι τάφοι.

Στην ακρόπολη της αρχαίας πόλης διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση αυτόνομος πύργος, που είναι ορατός από την πεδιάδα και επιβλητικά προβάλλει στον ορίζοντα. Ο πύργος έχει διαστάσεις 7,90 μ. στη δυτική και 10 μ. στη βόρεια πλευρά. Σώζεται σε ύψος 4,70 μ. στο ψηλότερο σημείο. Είναι κατασκευασμένος από πλίνθους ντόπιου ασβεστόλιθου μεγάλων διαστάσεων – 1,80 μ. μήκος, 0,75 μ. πλάτος, 0,63 μ. ύψος – κατά το ισοδομικό σύστημα και διατηρείται σε επτά δόμους. Ο πύργος έχει σχέση με την πορεία της αρχαίας Ιθώμης στα ιστορικά χρόνια, καθώς η πόλη συνοικίζεται στο τέλος του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ. στην αρχή με τους Γόμφους και κατόπιν με τη Μητρόπολη. Τη μαρτυρία αυτή τη βρίσκουμε στις φιλολογικές πηγές (Στράβων Θ, 5,17), αλλά και σε αρχαιολογικά τεκμήρια και ειδικότερα σε τμήμα ενεπίγραφης στήλης από το ιερό της Φίλιας. Στην ίδια στήλη υπάρχει η μαρτυρία για την «εγκατάσταση κοινών φυλακίων» για την εξυπηρέτηση στρατιωτικών αναγκών, πεζικού και ιππικού. Φαίνεται πως ο συγκεκριμένος πύργος οικοδομήθηκε για να καλύψει τέτοιες ανάγκες.

Τα ερείπια ενός παρόμοιου πύργου υπάρχουν στην κτηματική περιφέρεια Ελληνοπύργου στη θέση Μονόλιθος. Διατηρούνται δύο τοίχοι του οχυρού, ο νοτιοανατολικός με σωζόμενο μήκος 3,90 και ύψος 3,10 μ. σε επτά δόμους και ο βορειοδυτικός με σωζόμενο μήκος 4,40 και μέγιστο ύψος 2,40 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ακανόνιστους ασβεστόλιθους.

Ο Στράβωνας στο τέλος του 1ου αι. π.Χ. γράφει πως η Ιθώμη ήταν ιδρυμένη ανάμεσα σε τέσσερα φρούρια, σαν σε τετράπλευρο, την Τρίκκη, τη Μητρόπολη, το Πελινναίο και τους Γόμφους, την αναφέρει με το όνομα Θαμές - Θαμιές και τη χαρακτηρίζει ως «χωρίον ερυμνόν και τω όντι κλωμακόεν» (απότομο και δυσκολοδιάβατο).

Στο ναό των Δώδεκα Αποστόλων, που βρίσκεται στη μικρή κοιλάδα του Μέγα, στα ριζά του λόφου Κάστρο και αποπερατώθηκε το 1845, υπάρχει ξυλόγλυπτο τέμπλο κατασκευασμένο το 1850 από μετσοβίτες τεχνίτες, σύμφωνα με υπάρχουσα επιγραφή. Στη βάση του τέμπλου εντοιχισμένη στο σολέα υπάρχει ενεπίγραφη αναθηματική πλάκα, αφιερωμένη στην Άρτεμη από τον ιερέα αυτής Γλαυκία του Αντιγόνου που πιθανώς προέρχεται από ναό της αρχαίας Ιθώμης, αφιερωμένο στην Άρτεμη. Μερικοί περιηγητές και ιστορικοί τοποθετούν την αρχαία Ιθώμη στο χώρο του Κάστρου Φαναρίου. Στην περιοχή του Φαναρίου, στο λόφο της εκκλησίας του Αγίου Σεραφείμ, βρίσκονται ορατά αρχιτεκτονικά λείψανα, όπως σπόνδυλοι δωρικών κιόνων, τα οποία όμως δεν είναι στην αρχική τους θέση. Τα ερείπια του τείχους στη θέση Κάστρο του Πύργου Ιθώμης μπορούν να μας οδηγήσουν στο να τοποθετήσουμε την αρχαία πόλη σε αυτήν τη θέση. Πάντως το πρόβλημα της ταύτισης της αρχαίας πόλης παραμένει, μέχρι να εντοπιστεί επιγραφική μαρτυρία.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Περιοχή Αλμυρού

Η επιφανειακή έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της ελληνιστικής πόλης της Άλου, που πραγματοποιείται με τη συνεργασία του Ολλανδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών και της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, συνεχίστηκε για τέταρτη συνεχή περίοδο.

Στην έρευνα αυτή από ολλανδικής πλευράς έλαβαν μέρος οι αρχαιολόγοι και φοιτητές του Πανεπιστημίου του Grōningen (Ολλανδίας), I. Dijkstra, R. Aalders, J. Bosman, J. van Beek, J. Dijkstra, S. Husken, F. Klomp, L. Kwak, M. Louwaard, D. van Overveld, M. Rijswijk, V. Stissi και Drs. M. Zijlema με επικεφαλής τον H. R. Reinders και από ελληνικής πλευράς οι αρχαιολόγοι Ζωή Μαλακασιώτη και Βάσω Ροντήρη.

Με την επιφανειακή έρευνα καλύφθηκαν οι περιοχές νοτιοδυτικά και νοτιοανατολικά της πόλης του Αλμυρού. Η έρευνα διήρκησε από 24 Μαΐου μέχρι 19 Ιουλίου 1996 στις εξής περιοχές της πεδιάδας του Αλμυρού:

α) στην περιοχή του χωριού Ανθότοπου, β) στην περιοχή του χωριού Νέου Πλάτανου μέχρι την τοποθεσία Κεφάλωση και τέλος γ) στην περιοχή του Βάλτου που ανήκει επίσης στην κτηματική περιφέρεια του Νέου Πλατάνου.

Στις περιοχές α και β εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός θέσεων που χρονολογούνται στην κλασική και ελληνιστική περίοδο, καθώς και στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια. Οι θέσεις αυτές βρίσκονται σε περιοχές οι οποίες στους γεωλογικούς χάρτες χαρακτηρίζονται «νεογενείς» και σε ράχες, δηλαδή χαμηλά υψώματα, που κατευθύνονται από τους πρόποδες του ορεινού όγκου της Όθρυος προς την πεδιάδα του Αλμυρού.

Μέσα και γύρω από την περιοχή γ του Βάλτου, που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του χωριού Νέου Πλάτανου, βρέθηκε μία μεγάλη θέση της εποχής του Χαλκού. Από τη θέση αυτή περισυνελέγη μεγάλος αριθμός επιφανειακών ευρημάτων, όπως όστρακα λειασμένης κεραμικής μονόχρωμης και γραπτής, λίθινα και πήλινα εργαλεία, αρκετά οστά ζώων και όστρεα.

Η θέση αυτή λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος και της πληθώρας των επιφανειακών ευρημάτων κηρύχτηκε αρχαιολογικός χώρος.

Ανατολικότερα της περιοχής του Βάλτου εντοπίστηκε ακόμη μία θέση ελληνιστικής-ρωμαϊκής περιόδου και κάποιες μικρότερης έκτασης θέσεις μεσαιωνικών χρόνων (12ος αι. μ.Χ.)

Γενικά με την επιφανειακή έρευνα του 1996 χαρτογραφήθηκαν περί τις 48 αρχαίες θέσεις.

Ζ. ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ - R. REINDERS

ΣΥΜΠΟΣΙΟ

Βελεστίνο

«Υπέρεια Κρήνη, νάμα θεοφιλέστατον»

Στις 27, 28 και 29 Σεπτεμβρίου 1996 πραγματοποιήθηκε στο Βελεστίνο συμπόσιο αφιερωμένο στην Υπέρεια Κρήνη, που διοργανώθηκε από τη ΙΓ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με το δήμο Βελεστίνου. Η Υπέρεια Κρήνη, πανάρχαια πηγή που βρισκόταν στην καρδιά της αρχαίας πόλης των Φερών και του σημερινού Βελεστίνου, αποτελεί κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο με ορατά μέσα και έξω από τα νερά της τα λείψανα της αρχαιότητας. Τα τελευταία χρόνια η Κρήνη αντιμετωπίζει σοβαρό πρόβλημα πλήρους απώλειας των υδάτων της και υποβάθμισης του περιβάλλοντος χώρου της. Στόχος του συμποσίου, που είχε διεπιστημονικό χαρακτήρα, ήταν να γίνει ευρύτερα γνωστή η ύπαρξη της Υπέρειας Κρήνης, η ιστορία και η σημασία της για τη ζωή των κατοίκων της περιοχής, να εντοπιστούν και να περιγραφούν τα προβλήματά της και να παρουσιαστούν εισηγήσεις και προτάσεις για τη διάσωση και την ανάδειξή της, καθώς και για την επανένταξή της στη σύγχρονη ζωή του Βελεστίνου. Οι εισηγήσεις των συνέδρων εντάχθηκαν σε τρεις θεματικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάστηκαν τα αρχαιολογικά δεδομένα και επιχειρήθηκε η τεκμηρίωση της ιστορικής μνήμης γύρω από την Κρήνη, καθώς και η διαχρονικότητα του ξεχωριστού ρόλου της ως ιερού τόπου στη ζωή των αρχαίων Φεραίων, αλλά και των νεότερων Βελεστινιωτών. Παράλληλα, έγινε προσπάθεια προσέγγισης του θέματος της ύδρευσης της πόλης στην αρχαιότητα και στα νεότερα χρόνια, σε σχέση με τη χρήση των υδάτων της Κρήνης. Στη δεύτερη ενότητα επιχειρήθηκε η περιγραφή των γεωλογικών και υδρογεωλογικών δεδομένων, καθώς και των κλιματολογικών συνθηκών στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου και έγινε προσπάθεια να εντοπιστούν τα αίτια που επηρεάζουν αρνητικά την υδροφορία της Κρήνης και να υποβληθούν προτάσεις για την έγκαιρη αντιμετώπισή τους. Στην τρίτη ενότητα περιγράφηκαν τα προβλήματα της υποβάθμισης του περιβάλλοντος της Κρήνης και κατατέθηκε πλαίσιο προτάσεων τόσο για την ανάπλαση και την ανάδειξη του ίδιου του αρχαιολογικού χώρου, όσο και για την αναβάθμιση της ευρύτερης περιοχής του με σειρά ποικίλων παρεμβάσεων.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1996 συνεχίστηκαν οι δραστηριότητες της Εφορείας με σωστικές ανασκαφές, περισυλλογές αρχαιοτήτων, αυτοψίες και τοπογραφικές έρευνες στους τρεις νομούς της αρμοδιότητάς της, καθώς και με εργασίες συντήρησης και καταγραφής αρχαίων στο Μουσείο της Λάρισας και τις αρχαιολογικές συλλογές της Εφορείας.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό και Βυζαντινό Μουσείο Λάρισας

Στις 25 Μαΐου πραγματοποιήθηκε η τελετή θεμελίωσης του νέου Αρχαιολογικού και Βυζαντινού Μουσείου Λάρισας, στη θέση Μεζούρλο, από τον υπουργό Πολιτισμού Σταύρο Μπένο.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛΑΣΣΟΝΑΣ

Περραιβική Τρίπολη

Η κλειστή λοφώδης λεκάνη βόρεια της Ελασσόνας είναι η περιοχή της Περραιβικής Τρίπολης, η οποία απαρτιζόταν από τις πόλεις Άζωρο, Δολίχη και Πύθιο. Οριζόταν από τον ποταμό Τιταρήσιο στα νότια και από τα όρη Αμάρμπεη, Καμβούνια και Όλυμπο στα βόρεια. Οι σωστικές ανασκαφικές έρευνες που διενεργήθηκαν στις τρεις αυτές πόλεις πλούτισαν αρκετά τις γνώσεις μας για την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής, καθώς και τις σχέσεις τους με τη Μακεδονία. Με τις σημαντικότατες ιστορικές επιγραφές που βρέθηκαν τεκμηριώνεται πλήρως ότι η Περραιβική Τρίπολη ανήκε στο Μακεδονικό κράτος και ότι οι τρεις αυτές πόλεις αποτελούσαν το Κοινό των Τριπολιτών με πρωτεύουσα το Πύθιο, όπου υπήρχε το πανάρχαιο ιερό του Απόλλωνος Πυθίου.

Δολίχη

Από το 1985 είχε προταθεί ότι η θέση της αναζητούμενης πόλης Δολίχης ταυτίζεται με μια αρχαιολογική θέση νοτιοανατολικά της σημερινής κωμόπολης του Σαραντάπορου[1]. Με ένα δίγλωσσο οριοδείκτη που βρέθηκε το 1996 η πρόταση αυτή επιβεβαιώθηκε. Η αρχαία Δολίχη βρίσκεται στο Σαραντάπορο, σε μια εξαιρετικής στρατηγικής σημασίας θέση, κοντά στο στενό πέρασμα από την Άνω Μακεδονία προς την Περραιβία, στα Volustana, όπως αναφέρει ο Τίτος Λίβιος. Είναι τα πασίγνωστα στενά του Σαρανταπόρου, όπου έλαβε χώρα η περίφημη μάχη του Σαρανταπόρου το 1912.

Με τη σωστική ανασκαφική έρευνα εντοπίστηκε μέσα σε δάσος από πυκνή θαμνώδη βλάστηση, κυρίως από πουρνάρια, η αρχαία ακρόπολη, η οποία είναι οχυρωμένη με ισχυρότατο τείχος, πλ. 3 μ. Το τείχος διακόπτεται κατά διαστήματα 29 μ. από ημικυκλικούς εξωτερικά και ορθογώνιους εσωτερικά αμυντικούς πύργους, διασπ. 7×18 μ. Η ακρόπολη χωριζόταν από τα τείχη της κάτω πόλης με εγκάρσιο τείχος. Το δυτικό τείχος της κάτω πόλης αποκαλύφθηκε κάτω από τα πουρνάρια σε μήκος 75 μ. Έχει και αυτό ισχυρούς αμυντικούς πύργους, ίδιους με αυτούς της ακρόπολης (Πίν. 95 α). Νότια της ακρόπολης επισημάνθηκε ένα πλάτωμα-άνδηρο, το οποίο ορίζεται με αναλημματικό τοίχο, μήκ. 70 μ. Στο πλάτωμα αυτό ανασκάφηκε μια υστεροελληνιστική στοά σε μήκος 85 μ. Τμήματα από δύο γωνιακούς κίονες είναι ακόμη στη θέση τους. Περιμετρικά της στοάς άρχισαν να αποκαλύπτονται κάποια ορθογώνια κτίρια σε παράταξη με δύο οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες η πρώτη ανάγεται στον 3ο αι. π.Χ. και η δεύτερη στους αυτοκρατορικούς ρωμαϊκούς χρόνους (Πίν. 95 β). Από τους χώρους αυτούς ένας μόνο αναγνωρίστηκε με σχετική ασφάλεια. Είναι κατασκευασμένος κλιμακωτά με επιχρισμένους κυβόλιθους από πωρόλιθο και γραμμική διακόσμηση στην κύρια όψη, που μιμείται τρίγλυφα και μετόπες. Η ιδιαίτερη φροντίδα στην κατασκευή αυτή, η ανεύρεση ενός πώρινου εδράνου και πολλών αντικειμένων λατρευτικού χαρακτήρα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο χώρος αυτός ήταν ιερός και ότι εδώ τελούνταν κάποιες τελετουργίες. Οι υπόλοιποι χώροι δεν αναγνωρίστηκαν ακόμη. Ελπίζουμε η μελλοντική ανασκαφή να αποσαφηνίσει το αν είναι λατρευτικοί οίκοι τοπικών συνακόλουθων θεοτήτων ή απλώς εμπορικά καταστήματα.

Η πόλη της Δολίχης εκτεινόταν ανατολικά, έφθανε μέχρι τον Τιταρήσιο ποταμό και καταλάμβανε μια έκταση που ξεπερνούσε τα 500 στρέμματα. Η οχύρωσή της ανάγεται στον 3ο αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία είχε μεγάλη οικονομική άνθηση. Η οχυρωματική τέχνη θυμίζει έντονα

1. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 280.

αντίστοιχη των μακεδονικών πόλεων. Και σε αυτό συνηγορεί το γεγονός ότι εξαιτίας της στρατηγικής της θέσης αποτελούσε ένα από τα κύρια ορμητήρια των Μακεδόνων προς Ν.

Άζωρος

Στο χαμηλό βραχώδες ύψωμα Καστρί, στην αριστερή όχθη του ποταμού Σαρανταπόρου, εκτείνονται τα ερείπια της αρχαίας Αζώρου. Η οικονομική άνθησή της άρχισε από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και ολοκληρώθηκε στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., μετά την προσάρτησή της στο άρμα της Μακεδονίας. Βέβαια στη θέση της κλασικής πόλης υπάρχει και παλαιότερη κατοίκηση, η οποία φτάνει τουλάχιστον στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. οχυρώνεται, ίσως με την οικονομική βοήθεια των Μακεδόνων, με ισχυρό τείχος, το οποίο ενισχύουν τετράγωνοι αμυντικοί πύργοι, διαστ. 5,50×5,50 μ. (Πίν. 96 α). Το τείχος διατηρείται αρκετά ικανοποιητικά και σε ορισμένα σημεία ξεπερνά τα 4 μ. Η ισχυρή οχύρωση της Αζώρου τεκμηριώνεται ιστορικά με την πληροφορία του Διόδωρου ότι η πόλη ήδη από το 317 π.Χ. ήταν μακεδονικό φρούριο. Στην κορυφή του υψώματος εκτείνεται η ακρόπολη, ενώ στις δυτικές, νότιες και ανατολικές παρυφές του απλώνεται η κάτω πόλη, σε συνολική έκταση 800 στρεμμάτων περίπου. Στις ανατολικές υπώρειες ανασκάφηκε ένα ορθογώνιο κτίριο της ύστερης αρχαιότητας, διαστ. 8,20×16 και ύψ. 1,50-2 μ. (Πίν. 96 β). Είχε δύο κύριες οικοδομικές φάσεις και για τη δόμησή του χρησιμοποιήθηκε αρχαιότερο μαρμάρινο υλικό, ακατέργαστοι λίθοι με ισχυρό συνδετικό ασβεστοκονίαμα και τετράγωνες οπτόπλινθοι. Στον ευρύτερο χώρο της ανασκαφής ανάμεσα σε κρημνίσματα αρχαίων κτιρίων και σύγχρονους λιθοσωρούς βρέθηκαν 120 θραύσματα γλυπτών και αρχιτεκτονικά μέλη ιωνικού ναού του 3ου αι. π.Χ., όπως γείσα, βάσεις κιόνων, αετώματα κ.ά., που οι επιγραφές αποδίδουν στον Απόλλωνα Λύκειο. Δύο χρυσοί δαρεικοί, που βρέθηκαν σε αυτά ήταν τα ανέλπιστα αποκτήματα του Μουσείου Λάρισας. Ακόμη, συγκεντρώθηκαν από αγρούς, στάνες και κτηνοτροφικές αποθήκες 120 περίπου επιτύμβιες στήλες, αρκετές από τις οποίες έχουν ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον.

Παράλληλα με τη σωστική ανασκαφή και την περισυλλογή αρχαιοτήτων έγινε απόπειρα καθαρισμού ενός μισογκρεμισμένου μακεδονικού τάφου, μοναδικού μέχρι τώρα στη Θεσσαλία και γνωστού από την εποχή του Απόστολου Αρβανιτόπουλου. Ατυχώς η προσπάθειά μας διακόπηκε απότομα, διότι στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν ανέγγιχτα πυρομαχικά του στρατού. Φαίνεται ότι το μνημείο είχε χρησιμοποιηθεί κατά τη διάρκεια του εμφυλίου ως αποθήκη πυρομαχικών.

Πύθιο

Στο λόφο Άγιοι Απόστολοι στις δυτικές υπώρειες του Ολύμπου εκτείνεται το αρχαίο Πύθιο. Το Πύθιο ήταν πασίγνωστο στην αρχαιότητα για τη λατρεία του Απόλλωνα Πυθίου, ο οποίος ήταν σεβαστός από όλους τους Περραιβούς. Γύρω από το ιερό αναπτύχθηκε ο κύκλος των μύθων που συσχέτισε τη λατρεία του Απόλλωνα με τους Δελφούς. Άλλη κυρίαρχη λατρεία στο Πύθιο ήταν αυτή του Ποσειδώνα Πατρώου, εξαιτίας των πολλών πηγών που υπάρχουν ακόμη και σήμερα. Μέσα σε ένα πυκνό δάσος πουρναριών επισημάνθηκε το περίφημο ιερό αλλά δεν ανασκάφηκε. Απεναντίας σε κοντινή θέση πραγματοποιήθηκε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα σωστικού χαρακτήρα δύο ναών ρωμαϊκών χρόνων, καθώς η αρχαιοκαπηλική δράση στο απόμερο αυτό σημείο είχε λάβει τεράστιες διαστάσεις.

Ο πρώτος ναός ανήκει στον Απόλλωνα Πύθιο (Πίν. 96 γ) και ο δεύτερος στον Ποσειδώνα Πατρώο (Πίν. 96 δ). Οι δύο αυτοί ναοί, διαστ. 33×13 μ., χρονολογούνται στα χρόνια του Οκταβιανού Αυγούστου. Όπως είναι γνωστό, ο Οκταβιανός Αύγουστος αναγορεύθηκε σε στρατηγό του Κοινού των Θεσσαλών, μετέτρεψε τον παραδοσιακό θεσσαλικό στατήρα σε ρωμαϊκό δηνάριο και επέφερε μεγάλες διοικητικές μεταρρυθμίσεις στη Θεσσαλία «κατά τοῦ Καίσαρος κρίμα», όπως μαρτυρούν οι επιγραφές, τόσο στους θεσμούς όσο και στις πανάρχαιες τοπικές λατρείες. Θεωρούμε πολύ πιθανόν να επιβλήθηκε με αυτοκρατορική διαταγή η κατασκευή των δύο αυτών ναών στο χώρο του περίφημου ιερού του Απόλλωνα Πυθίου με πανθεσσαλική και όχι μόνο εμβέλεια, το οποίο είχε καταστραφεί ίσως κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων των Ρωμαίων. Η σωστική ανασκαφή περιορίστηκε αποκλειστικά και μόνο στον καθαρισμό και την περίφραξη του ιερού.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Θέση Καστρί

Επί της ανατολικής κλιτύος του λόφου Καστρί[2] πραγματοποιήθηκε ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα με αφορμή

2. Για τις παλαιότερες και νεότερες απόψεις της έρευνας σχετικά με την ερμηνεία των λειψάνων στο λόφο Καστρί βλ. ΑΔ, ό.π., όπου και η υπόλοιπη βιβλιογραφία.

τη διάνοιξη αγροτικής οδού. Αποκαλύφθηκε μερικώς (σε μήκος 3 μ.) η θεμελίωση τοίχου κατασκευασμένη από αργολιθοδομή και λάσπη ως συνδετική ύλη με προσανατολισμό Δ.-Α. και πλάτος 0,50 μ., καθώς και τμήμα χωμάτινου δαπέδου στα βόρειά της, καλυμμένο με στρώμα καταστροφής, αποτελούμενο από κεραμίδες στέγης λακωνικού τύπου. Η κεραμική που προέκυψε από τον καθαρισμό του τοίχου σε συνδυασμό με την κεραμική επιφανείας, υποδεικνύουν τη χρονολόγηση του κτιρίου (πιθανότατα ιδιωτικής οικίας) στους ρωμαϊκούς χρόνους.

ΑΝΝΑ ΖΑΟΥΡΗ

Παλαιόκαστρο

Σε απόσταση 70 μ. περίπου νοτιοδυτικά από τους πρόποδες του λόφου Καστρί της κοινότητας Παλαιοκάστρου Ελασσόνας, τον οποίο μερικοί ερευνητές ταυτίζουν με την αρχαία πόλη Μάλλοια, υποδείχθηκε από τους αστυνομικούς του Α.Τ. Ελασσόνας συλημένος τάφος, ο οποίος εντασσόταν στο νότιο νεκροταφείο της πόλης. Ο τάφος βρέθηκε σε βάθος 0,30 μ. από το έδαφος, είχε κατεύθυνση Β.-Ν., ήταν δε κιβωτιόσχημος, εσωτ. διαστ. 1,65×0,55 και βάθ. 0,60 μ. Οι πλευρές του αποτελούνταν κυρίως από τμήματα μαρμάρινων στηλών σε β΄ χρήση, μεταξύ των οποίων και δύο σπασμένες ερμαϊκές στήλες. Κάποιες είχαν μετακινηθεί από τους λαθρανασκαφείς σε αρκετή απόσταση γύρω από τον τάφο. Στο εσωτερικό του τάφου αλλά και έξω από αυτόν βρέθηκαν λίγα οστά του νεκρού και συνανήκοντα όστρακα μιας πρόχου από τεφρό πηλό, ρωμαϊκών χρόνων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

Λάρισα

Οδός Κυψέλης 1α

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος της ΔΕΥΑΛ στο κατάστρωμα της οδού Κυψέλης για την εγκατάσταση τσιμεντένιου φρεατίου εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν σε βάθος 1,50-2,60 μ. δύο τάφοι ρωμαϊκών χρόνων από το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας Λάρισας, μεγάλο τμήμα του οποίου έχει ερευνηθεί τα τελευταία χρόνια κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών[3].

Τάφος 1. Κεραμοσκεπής καλυβίτης. Είχε προσανατολισμό από Δ. προς Α., μήκος 2 και πλάτος 0,60 μ. Περιείχε ένα νεκρό, ενήλικα, ενταφιασμένο σε ύπτια εκτεταμένη στάση με την κεφαλή στα δυτικά. Στο ύψος των κνημών γυάλινο μυροδοχείο και ένα χάλκινο πολύ φθαρμένο νόμισμα.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, κτιστός από τετράγωνες οπτοπλίνθους, ημικατεστραμμένος από παλαιότερη επέμβαση επί της οδού. Είχε κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ., σωζόμενο μήκος 1 και πλάτος 0,90 μ. Από το εσωτερικό του, ανάμεσα σε οστά παραμερισμένων ταφών περισυνελέγη ένα μυροδοχείο.

Οδός Ασκληπιού 41

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 2,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση πολυώροφης οικοδομής αποθέτης, σκαμμένος στη φυσική συμπαγή, καστανόχρωμη επίχωση. Είχε σχήμα κυκλικό, ύψος 1,70 και διάμετρο 1 μ. Το χείλος του σφράγιζε ακατέργαστη σχιστολιθική πλάκα ενισχυμένη περιμετρικά από μικρότερες πέτρες. Περιείχε μικρή ποσότητα ελληνιστικής κεραμικής.

ΑΝΝΑ ΖΑΟΥΡΗ

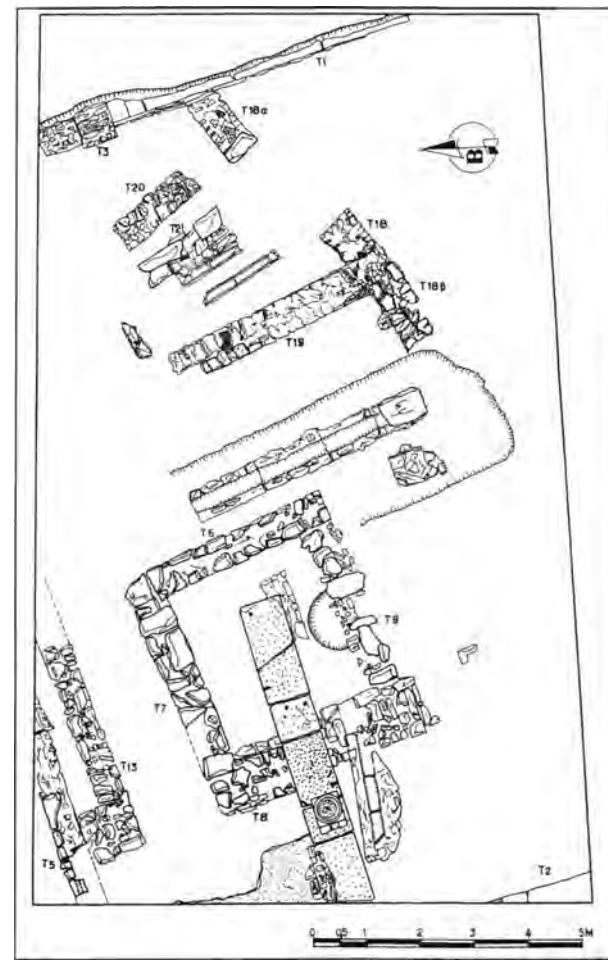
Οδός Ασκληπιού 7 (οικόπεδο Μ. Γκούνη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση πενταώροφης οικοδομής με υπόγειο στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκαν αρχαία λείψανα σε βάθος 3,03 μ. Σοβαρά τεχνικά προβλήματα αντιστήριξης των παρακείμενων παλαιών οικοδομών υπαγόρευσαν τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής στο οικόπεδο, πρώτα στο δυτικό τμήμα του και ακολούθως στο ανατολικό. Η ανασκαφή αποκάλυψε αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα και ανθρωπογενείς επιχώσεις, συνολ. πάχ. 3,70 μ., σε βάθος 3,03-6,73 μ. από το επίπεδο της οδού, οι οποίες χρονολογούνται από τη ρωμαϊκή έως τη γεωμετρική εποχή. Ωστόσο τα αρχαιολογικά στρώματα συνέχιζαν και βαθύτερα από τα 6,73 μ., αλλά δεν κατέστη δυνατόν να ανασκαφούν εξαιτίας της εμφάνισης πλούσιου υδροφόρου ορίζοντα. Οι επιχώσεις μέχρι το βάθος των 3 μ. είχαν αναμοχλευθεί εξαιτίας της κατασκευής του υπογείου της παλαιάς οικοδομής και κυρίως από τους πολλούς λάκκους απόρριψης της Τουρκο-

3. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 220-221· 45 (1990): Χρονικά, σ. 218· 43 (1988): Χρονικά, σ. 260-263· 37 (1982): Χρονικά, σ. 236· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 572-573.

κρατίας και τους νεότερους βόθρους, που έφθαναν μέχρι το βάθος των 5 μ. ή και περισσότερο. Κάποια τμήματα μαρμάρινων μονολιθικών κιόνων, που περισυνελέγησαν από τις ανώτερες επιχώσεις, σχετίζονται πιθανώς με το παρακείμενο προς Β. συγκρότημα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής[4].

Στους ρωμαϊκούς χρόνους χρονολογούνται αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι και αγωγοί, οι οποίοι ανήκουν σε δύο τουλάχιστον φάσεις. Η πρώτη περιλαμβάνει τον ανώτερο ορίζοντα των οικοδομικών λειψάνων, στο ανατολικό και δυτικό τμήμα του οικοπέδου (Σχέδ. 1). Στο ανατολικό τμήμα και κατά μήκος της άσκαφης παρειάς του οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος 3,10 μ. ισχυρός τοίχος (Τ1) με κατεύθυνση ελαφρώς λοξή από ΒΔ. προς ΝΑ., σωζόμενο μήκος 7,40 και ύψος 2,15 μ. Στο βόρειο άκρο του σχημάτιζε ορθή γωνία με έναν τοίχο (Τ3), πάχ. 0,62 μ., ο οποίος εξείχε ελαφρώς του εξωτερικού μετώπου του και εισχωρούσε στην άσκαφη παρειά του οικοπέδου. Και οι δύο τοίχοι είχαν ισχυρή θεμελίωση, ύψ. 1,25 μ., από αργούς λίθους, λίγες σπασμένες κεραμίδες στέγης και κυβόλιθους παλαιότερων κτιρίων, «κολυμπητά» σε λευκωπό ασβεστοκονίαμα. Από την ανωδομή του Τ1 σώθηκαν δύο δόμοι από μεγάλους μαρμάρινους κυβόλιθους παλαιότερων κτιρίων, από τους οποίους αυτοί του ανώτερου δόμου έφεραν αναθύρωση. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και στη νοτιοδυτική γωνία του, εντοπίστηκε σε βάθος 3,58 μ. ισχυρός τοίχος (Τ2), σωζ. μήκ. 4,60 μ. και αποκαλυφθείς μέχρι το ύψος του 1,10 μ., που εισερχόταν στη δυτική παρειά του οικοπέδου. Η κατεύθυνσή του ήταν ελαφρώς λοξή από ΒΔ. προς ΝΑ. και η κατασκευή του παρόμοια με τους τοίχους του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου. Σε απόσταση 4,60 μ. από τη νοτιοδυτική άκρη του εφαπτόταν σε αυτόν στυλοβάτης με κατεύθυνση ελαφρώς λοξή από ΒΑ. προς ΝΔ. (Τ4), σωζ. μήκ. 5,87, πλ. 0,80 και ύψ. 0,45 μ., ο οποίος έσωζε κατά χώραν μαρμάρινη βάση κίονα, διαμ. 0,34 μ., με σχοινοειδή διακόσμηση και τετράγωνο συμφυές πόδιο. Ο στυλοβάτης εντοπίστηκε σε βάθος 3,42-3,58 μ. και κατασκευάστηκε από μαρμάρινους κυβόλιθους παλαιότερων κτιρίων, εδραζόταν δε σε υποδομή από μικρούς αργούς λίθους με σπασμένες κεραμίδες στέγης κατά τόπους[5]. Βόρεια του δυτικού άκρου του στυλοβάτη και σε βάθος 3,56 μ., εντοπίστηκε υπόλειμμα ψηφιδωτού δαπέδου από λευκές και μαύρες ψηφίδες με υποδομή λεπτή στρώση από ροδόχρωμο κουρασάνι πάνω σε

Σχέδ. 1. Λάρισα. Οδός Ασκληπιού 7. Κάτοψη της ανασκαφής.

μικρούς αργούς λίθους και σπασμένες κεραμίδες. Επάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο και σε νεότερη φάση εντοπίστηκε δάπεδο από πηλό, χαλίκια και λατύπες κιτρινωπού ψαμμόλιθου, πάχ. 0,12-0,15 μ., στην επιφάνεια του οποίου υπήρχε κατά τόπους στρώμα καύσης.

Υπολείμματα παρόμοιου ψηφιδωτού δαπέδου εντοπίστηκαν σε βάθος 3,44 μ. στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου στο νότιο μέτωπο τοίχου της ίδιας φάσης (Τ4), ο οποίος ήταν παράλληλος με το στυλοβάτη και επιχρισμένος στο νότιο μέτωπό του. Τα οικοδομικά λείψανα του πρώτου ορίζοντα τόσο στο δυτικό όσο και στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, πρέπει να σχετίζονται με δημόσια οικοδομήματα, όπως υποδεικνύει το μέγεθος και η κατασκευή των τοίχων τους.

Λίγο μεταγενέστερος αλλά επίσης ρωμαϊκής εποχής ήταν και ο αγωγός σε βάθος 3,03 μ., αμέσως νότια του στυλο-

4. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 231.

5. Τα μέλη του στυλοβάτη αφαιρέθηκαν και μεταφέρθηκαν στο οικόπεδο του νέου Αρχαιολογικού και Βυζαντινού Μουσείου Λάρισας.

βάτη, με κατεύθυνση Δ.-Α. και κλίση προς Α., σωζ. μήκ. 2,30 μ. Η αύλακά του, πλ. 0,25 μ., αποτελούνταν από κεραμίδες στέγης στρωμένες πάνω σε λευκό ασβεστοκονίαμα ενώ τα τοιχώματά του από μικρούς αργούς λίθους και σπασμένες κεραμίδες με λευκό ασβεστοκονίαμα, ήταν δε επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα στα εσωτερικά μέτωπά τους.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους χρονολογείται τμήμα ανάγλυφης πιθανώς ασπίδας από πωρόλιθο, αναθηματικής, που σώζει αποσπασματικά επιγραφή σε δύο στίχους: *ΘΕΟΥΣ[ΕΒΑΣΤΟΥ] ΚΑΙΣΑΡ[ΟΣ]* και βρέθηκε σε τυχαία θέση του οικοπέδου.

Στο δεύτερο και παλαιότερο ορίζοντα των ρωμαϊκών κτιρίων και στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανήκαν οι αποσπασματικοί τοίχοι Τ18-21 και δύο πήλινοι αγωγοί. Οι τοίχοι βρέθηκαν σε βάθος 4,15-5,05 μ. και με εξαίρεση τα λασπόκτιστα τοιχάρια Τ20 και Τ21, ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους και σπασμένες κεραμίδες στέγης, «κολυμπητά» σε υπόλευκο ασβεστοκονίαμα. Το πλάτος τους κυμαινόταν από 0,60 έως 0,65 μ. και το σωζόμενο ύψος τους από 0,80 έως 0,90 μ. Οι πήλινοι αγωγοί είχαν κατεύθυνση Β.-Ν. με κλίση προς Ν., πλάτος 0,22 και ύψος 0,14-0,17 μ., ενώ ο δυτικότερος ήταν 0,40 μ. βαθύτερα από τον πρώτο.

Στην ελληνιστική εποχή χρονολογούνται ορθογώνιος χώρος κτιρίου, διαστ. 4,10-4,85 μ. ο οποίος βρίσκεται κάτω από τον ορίζοντα των ρωμαϊκών οικοδομικών λειψάνων στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και περικλείεται από τους τοίχους Τ6-9, ένας λίθινος αγωγός αμέσως ανατολικά αυτού και οι τοίχοι Τ13-14 στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου. Ο ορθογώνιος χώρος είχε είσοδο, πλ. 0,45 μ., στο μέσον της νότιας πλευράς ενώ ο δυτικός τοίχος Τ8 είχε δύο κατασκευαστικές φάσεις. Στο εσωτερικό του και περίπου στο μέσον του εντοπίστηκαν δύο διαδοχικά αποσπασματικά δάπεδα από πατημένο χώμα, κατά τόπους έντονα επηρεασμένα από φωτιά με ίχνη καύσεων, υπολείμματα καμένων ξύλων και υπόλευκες στάχτες, στο ανώτερο από τα οποία θεμελιώθηκε μικρό τοιχάριο με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι τοίχοι των ελληνιστικών κτιρίων κατασκευάστηκαν από αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό και είχαν σωζόμενο πλάτος 0,45-0,93 και σωζόμενο ύψος 0,15-0,87 μ., ενώ ο Τ8 στην πρώτη (αρχαιότερη) φάση του είχε πλάτος 1,02 μ. Ο λίθινος αγωγός ανατολικά του ορθογωνίου χώρου είχε κατεύθυνση Β.-Ν. με κλίση προς Ν., σωζόμενο μήκος 4,50, πλάτος 0,60 και ύψος 0,35-0,40 μ. Κατασκευάστηκε από μεγάλους ασβεστολιθικούς κυβόλιθους σε β΄ χρήση, στο μέσον των οποίων λαξεύτηκε η αύλακά του, πλ. 0,32 και βάθ. 0,15 μ., ενώ η κάλυψή του έγινε με μεγάλες σχιστόπλακες.

Στο εσωτερικό του ορθογώνιου χώρου η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος, με σκοπό τη διερεύνηση των παλαιότερων αρχαιολογικών στρωμάτων. Διαπιστώθηκε ότι οι ελληνιστικές επιχώσεις συνέχιζαν μέχρι το βάθος των 5,50 μ., με επάλληλα δάπεδα και επιφάνειες χρήσης. Σε βάθος 4,95 μ. και σε επαφή με το βόρειο μέτωπο αποσπασματικού τοιχαρίου εντοπίστηκε εστία σε δύο επάλληλες φάσεις με σχήμα ωοειδές, διαμ. 1,10 (Δ.-Α.)×0,80 (Β.-Ν.) και πάχ. 0,15 μ. Κάθε φάση της εστίας περιελάμβανε τρεις επάλληλες λεπτές στρώσεις από μαύρο και πορτοκαλόχρωμο καμένο χώμα και υπόλευκη στάχτη.

Κάτω από την εστία και σε βάθος 4,97 μ. βρέθηκαν όστρακα και σπασμένα αγγεία φαγητού (μελαμβαφές ομφαλωτό πινάκιο, χύτρα κτλ.) που υποδεικνύουν συνεχή χρήση της περιοχής αυτής για τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες. Σε βάθος 5,10 μ. εντοπίστηκε τμήμα παλαιότερης επιφάνειας χρήσης από ασβεστολιθικές λατύπες, πάχ. 0,15-0,20 μ., εντός της οποίας βρέθηκε κατά χώραν το κάτω ήμισυ οξυπύθμενου αμφορέα, και σε βάθος 5,33-5,39 μ. επιφάνεια χρήσης με έντονα ίχνη καύσης. Στην ελληνιστική εποχή ανήκε και πηγάδι που βρέθηκε ακριβώς κάτω από την είσοδο του ορθογώνιου χώρου και ανασκάφηκε μέχρι το βάθος των 2 μ. Η διάμετρός του ήταν 0,62 μ. και είχε πήλινα κυλινδρικά τοιχώματα, ύψ. 0,35 και πάχ. 0,035 μ., τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο.

Από το βάθος των 5,50-6,73 μ. εντοπίστηκαν επιχώσεις της αρχαϊκής και ύστερης γεωμετρικής-υπογεωμετρικής εποχής, αν και κάποια αρχαϊκά όστρακα βρέθηκαν σποραδικά ήδη από τα αμέσως υπερκείμενα γκριζωπά ελληνιστικά στρώματα. Η μετάβαση από τα τελευταία συνδυαζόταν και με στρωματογραφική αλλαγή, αφού από βάθος 5,50-5,68 μ. το στρώμα έγινε σκούρο καστανό, αμμώδες με χαλαρή δομή και πολλά μικρά χαλίκια. Οι αρχαιότερες επιχώσεις ήταν κατά κανόνα γκριζωπές και ανθρακούχες, με δάπεδα και επιφάνειες χρήσης χωρίς όμως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Επί της νότιας παρειάς της τομής και από βάθος 5,73-6,31 μ. εντοπίστηκε λάκκος, βάθ. 0,58 και πλ. 1,47 μ., ο οποίος εισχωρούσε 0,30 μ. εντός της τομής με γέμισμα από συμπαγές, αργιλώδες καστανόφαιο χώμα. Το πρώτο δάπεδο, πάχ. 0,02-0,05 μ., εντοπίστηκε περίπου στο ανατολικό μισό της τομής και σε βάθος 5,65 μ., ήταν δε από πατημένο χώμα με αρκετά υπολείμματα άνθρακα στην επιφάνειά του. Σε βάθος 5,90-5,93 μ. εντοπίστηκε δάπεδο από καστανό πηλό, πάχ. 0,07 μ. κατά τόπους, ενώ κάτω από αυτό εξέλειπαν τα χαρακτηριστικά διακοσμημένα αρχαϊκά όστρακα. Σε βάθος 6,03 μ. εντοπίστηκε επιφάνεια χρήσης από μαύρο καμένο χώμα, πάχ. 0,03-0,04 μ., χωρίς υπολείμματα ανθράκων και πάνω σε αυτή δύο μυλόπετρες. Κάτω από αυτήν συνέχιζαν οι γκριζωπές επιχώσεις με λιγότερα ωστόσο υπολείμματα ανθράκων μέ-

χρι βάθος 6,73 μ., όπου η ανασκαφή διακόπηκε εξαιτίας της εμφάνισης υδροφόρου ορίζοντα.

Οδός Χρυσοστόμου Σμύρνης

Κατά τη διάνοιξη τάφρου για την εγκατάσταση αποχετευτικού αγωγού στην παραπάνω οδό και στο ύψος του αριθ. 3 εντοπίστηκε επιμελημένος κιβωτιόσχημος τάφος, σε βάθος 1,60 μ. από το οδόστρωμα (Πίν. 97 α). Ο τάφος ανήκε στο βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας και βυζαντινής Λάρισας, απέχει δε 100 μ. περίπου από τις παρυφές της ακρόπολης. Ο προσανατολισμός του ήταν Α.-Δ., οι εσωτερικές του διαστάσεις 2,23×1,52 και το βάθος του 1,65 μ. Τα τοιχώματά του αποτελούσαν μεγάλες γκριζωπές μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση. Στις επιμήκεις πλευρές του τάφου οι πλάκες είχαν διαστάσεις 3,05×0,84 και πάχος 0,25 μ. και ήταν τοποθετημένες η μία πάνω στην άλλη. Στις στενές πλευρές οι πλάκες ήταν όρθιες, η μία δίπλα στην άλλη και συμπληρώνονταν στην ανώτερη επιφάνειά τους με κτιστό τοιχάριο από τετράγωνες οπτοπλίνθους και ροδόχρωμο κονίαμα (κουρασάνι). Το ίδιο κονίαμα χρησιμοποιήθηκε στους αρμούς των πλακών, καθώς και για την εξομάλυνση των εσωτερικών παρειών τους. Η στέγαση του τάφου γινόταν με μεγάλες μαρμάρινες πλάκες τοποθετημένες εγκάρσια, σπασμένα δε τμήματά τους βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου. Οι περισσότερες πλάκες της οροφής προέρχονταν από ελληνιστικούς τάφους και έφεραν εγχάρακτους κιονίσκους και ορθογώνια διάχωρα. Το εσωτερικό του τάφου ήταν γεμισμένο με χώμα που περιείχε σπασμένες κεραμίδες στέγης, μελαμβαφή υστεροελληνιστικά όστρακα και οστά ζώων. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν οι σκελετοί δύο νεκρών, πιθανότατα ζεύγους, σε ύπτια θέση, με τα κεφάλια προς Δ. και ελαφρώς γυρισμένα το ένα προς το άλλο. Η γυναίκα τοποθετήθηκε κατά μήκος της νότιας παρειάς του τάφου, ο αριστερός βραχίονάς της ήταν τοποθετημένος κάτω από το δεξιό βραχίονα του άνδρα, έτσι ώστε τα δάχτυλα των δύο χεριών να είναι ενωμένα μεταξύ τους, πράγμα που υποδηλώνει ταυτόχρονη ταφή του ζεύγους. Η γυναίκα έφερε χάλκινα δακτυλιόσχημα σκουλαρίκια και περιδέραιο από κυλινδρικές χάντρες μάλλον από ρητινούχο μάζα και φακοειδείς πρισματικές από υαλόμαζα (Πίν. 97 β). Κατά μήκος της βόρειας παρειάς του τάφου βρέθηκαν οστά από ανακομιδή τριών νεκρών. Κατά την ανακομιδή επιδείχθηκε κάποια φροντίδα ώστε τα κρανία των δύο νεκρών να τοποθετηθούν το ένα δίπλα στο άλλο. Το δάπεδο του τάφου αποτελούνταν από τετράγωνες οπτοπλίνθους πλευράς 0,30 μ., με δύο ζεύγη εγχάρακτων διαγωνίων ενώ το κέντρο του καταλάμβανε σταυρός από πρασινωπό μάρμαρο, του οποίου η κατακόρυφη κεραία είχε μήκος 1,84 και η εγκάρσια 1,52 μ. Ο τάφος ανάγεται πιθανώς στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Σε απόσταση 2 μ. δυτικά του τάφου και περίπου στο ίδιο βάθος εντοπίστηκε δεύτερος τάφος, ίδιου προσανατολισμού και παρόμοιας κατασκευής με τον πρώτο, ο οποίος εισείχε σχεδόν εξ ολοκλήρου στην παρειά της τάφρου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ

Κραννών

Αγρός Σ. Κουκουτάρα

Στις αρχές του 1990 και με αφορμή τον εντοπισμό τμήματος ψηφιδωτού δαπέδου κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών στον παραπάνω αγρό ξεκίνησε σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία διήρκεσε με σύντομες ανασκαφικές περιόδους μέχρι το 1995, χωρίς να έχει ολοκληρωθεί[6].

Ο εν λόγω αγρός, του οποίου έχει δεσμευθεί τμήμα έκτασης 4 στρεμμάτων περίπου, βρίσκεται σε απόσταση 300 μ. περίπου νοτιοανατολικά του λόφου Καστρί, όπου εντοπίζεται η ακρόπολη της αρχαίας πόλης της Κραννώνος και σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής αποκαλυφθέντα ευρήματα αποτελεί τμήμα της ελληνιστικής πόλης.

Μέχρι στιγμής έχουν αποκαλυφθεί, χωρίς να έχουν ερευνηθεί πλήρως σε όλα τα σημεία, κτιριακά λείψανα σε μια έκταση 32 (Β.-Ν.)×23 μ. (Α.-Δ.) περίπου, ενώ ενδείξεις κτισμάτων διακρίνονται σε ολόκληρη τη δεσμευμένη έκταση. Πρόκειται για συγκρότημα 16 χώρων περίπου (δωμάτια, διάδρομοι, αυλή) σε πυκνή διάταξη, των οποίων οι τοίχοι παρουσιάζουν μεταξύ τους μικρές αποκλίσεις ως προς την κατεύθυνση ενώ σε αμέσως βαθύτερα στρώματα εμφανίζονται και άλλοι τοίχοι, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ανεξάρτητα κτίρια διαφόρων φάσεων, τα οποία επιδέχονταν συχνές επισκευές και μετασκευές με μια εμφανή εμμονή στη χρήση του ίδιου χώρου.

Το συγκρότημα ορίζεται ανατολικά από ένα μακρύ τοίχο (Τχ. 1) με αποκαλυφθέν μήκος άνω των 30 μ. προφανώς εξωτερικό, στα δυτικά του οποίου αναπτύσσονται όλοι οι χώροι. Προς ΝΑ. και σε επαφή με τον Τχ. 1, ο οποίος μάλιστα στο σημείο αυτό έχει μεγαλύτερο πάχος 0,85 μ. (ένδειξη άνω ορόφου;), βρίσκεται το δωμάτιο με το ψηφιδωτό δάπεδο. Είναι ο επισημότερος χώρος του συγκροτήματος, εσωτ. διαστ. 7,45×5,85 μ. (το νότιο όριο είναι ασαφές), ο οποίος αποτελεί τον ανδρώνα. Το βόρειο τμήμα του χώρου καλύπτεται με λιθόστρωτο δάπεδο από τρεις

6. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 222, Πίν. 89ε.

σειρές πλακών ψαμμόλιθου σε β΄ χρήση, όπως δηλώνουν οι άνισες διαστάσεις τους και οι τόρμοι στην άνω επιφάνειά τους. Το τμήμα αυτό έχει διαστάσεις 5,85×2,20 μ., και σε αυτό μπορούσαν άνετα να τοποθετηθούν τέσσερις κλίνες, διαστ. 1,90×1 μ. σε σχήμα Π, δύο στο βάθος του τοίχου σε σειρά και από μία εκατέρωθεν σε γωνία. Το ψηφιδωτό που καλύπτει το υπόλοιπο του δαπέδου έχει γεωμετρική διακόσμηση με συνεχείς προοπτικούς ρόμβους από πράσινες, κυανές και λευκές ψηφίδες. Πάνω στο ψηφιδωτό και προερχόμενα προφανώς από τους τοίχους του δωματίου, βρέθηκαν τμήματα ασβεστοκονιάματος με έγχρωμα επιχρίσματα (ερυθρό, ώχρα, κυανό, λευκό). Δυτικά του ανδρώνα και γενικά στο νότιο τμήμα του συγκροτήματος αναπτύσσονται χώροι, που λόγω των κατασκευών που βρέθηκαν σε αυτούς (μεγάλοι πίθοι κατά χώραν, μυλόπετρες, λίθινες τράπεζες και δάπεδα, ανοχτά λίθινα ρείθρα με κλίση προς Α.), μπορούν να χαρακτηριστούν ως αποθηκευτικοί και εργαστηριακοί. Οι χώροι αυτοί είναι κυρίως ορθογώνιοι, ένας είναι τραπεζιόσχημος, ένας σε μορφή διαδρόμου και ένας πολύ μικρός τετράγωνος.

Το βόρειο τμήμα του συγκροτήματος χαρακτηρίζεται από μια λιθόστρωτη εσωτερική αυλή, γύρω από την οποία διατάσσονται δωμάτια τετράγωνου κυρίως σχήματος (Πίν. 97 γ). Η αυλή είναι και αυτή τετράγωνη (4,30×4,30 μ.), στρωμένη με ανισομεγέθεις πλάκες από ψαμμόλιθο. Στη βορειοδυτική γωνία της αυλής μια πλάκα της λιθόστρωσης λείπει και στη θέση της έχουν σφηνωθεί κάθετα θραύσματα κεραμίδων. Στη βορειοανατολική της γωνία υπάρχει κτιστό φρέαρ, τμήμα του λίθινου προστομιαίου του οποίου κείται στο πλακόστρωτο. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του πλακόστρωτου υπάρχει λαξευτό ρείθρο, το οποίο ξεκινάει από το φρέαρ στη βορειοανατολική γωνία και στη νοτιοανατολική γωνία στρίβει με κατεύθυνση προς Α. για να διοχετευτεί κάτω από τα διπλανά δωμάτια. Από τα δωμάτια που περιβάλλουν την αυλή, το βορειοδυτικό μπορεί να χαρακτηριστεί με σιγουριά ως τροφοπαρασκευαστικός χώρος από τα ίχνη εστιών, τα καμένα μαγειρικά σκεύη και τα οστά ζώων που βρέθηκαν κατά χώραν, ενώ το νοτιοανατολικό ως χώρος γυναικείων οικιακών δραστηριοτήτων, καθώς κατά μήκος του βόρειου τοίχου εντοπίστηκε πλήθος υφαντικών βαρών.

Όπως φαίνεται από τοίχους που ήδη διακρίνονται αλλά και από δοκιμαστικές τομές που έγιναν σε προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, το συγκρότημα συνεχίζεται προς Β., Ν. και Δ.

Το ανεσκαμμένο οικιστικό σύνολο αποτελείται από τοίχους, το κατώτερο τμήμα των οποίων είναι κατασκευασμένο από αργούς λίθους ή με ελάχιστη κατεργασία και κύριο υλικό τον ευπαθή και εύθρυπτο ψαμμόλιθο και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Έχουν πάχος 0,50-0,80 μ. και σώζονται σε μικρό ύψος. Η ανωδομή ήταν πιθανότατα πλίνθινη. Τα δάπεδα, με εξαίρεση τον ανδρώνα, το αίθριο και κάποια τμήματα λιθόστρωτου σε άλλους χώρους, ήταν προφανώς χωμάτινα και δεν εντοπίστηκαν. Η στέγαση γινόταν από κεράμους (στρωτήρες και καλυπτήρες) λακωνικού τύπου. Οι διαστάσεις των ακέραιων στρωτήρων είναι 1×0,50 μ. Πολλά θραύσματα κεράμων φέρουν σφραγίσματα με ονόματα. Σε πολλούς χώρους η είσοδος έχει λίθινο κατώφλι, πολλές φορές σε β΄ χρήση. Η κατωφέρεια που παρουσιάζει το έδαφος από ΝΔ. προς ΒΑ. και η υψομετρική διαφορά των χώρων, που συνεπάγεται, αντισταθμίζεται με μικρές κλίμακες. Την κλίση αυτή εκμεταλλεύονται και οι αγωγοί, λίθινοι και πήλινοι, που αποκαλύφθηκαν, οι οποίοι κατευθύνονται προς Α., πέρα από τον Τχ.1, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση ότι πρόκειται για εξωτερικό τοίχο, δίπλα από τον οποίο διερχόταν κάποια οδός.

Τα κινητά ευρήματα που περισυνελέγησαν κατά τις ανασκαφικές περιόδους αφορούν κυρίως κεραμική από αγγεία αβαφή και μελαμβαφή, απλά και διακοσμημένα. Βρέθηκαν επίσης λίθινα αγγεία και αντικείμενα μεταλλικά (εργαλεία, καρφιά, κ.ά.) και οστέινα, πολυάριθμες πήλινες αγνύθες και σφονδύλια, τμήματα πήλινων ειδωλίων και λύχνων και πολλά χάλκινα νομίσματα, τα περισσότερα αρκετά διαβρωμένα. Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζουν: ένας θησαυρός από 149 αργυρά νομίσματα (μακεδονικές κοπές – τετράδραχμα και δραχμές – Αλεξάνδρου, Φιλίππου Γ΄ Αρριδαίου, Λυσιμάχου και Δημητρίου Πολιορκητή που χρονολογούνται από το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. έως το πρώτο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. και αθηναϊκά τετράδραχμα 4ου και 3ου αι. π.Χ.)[7], μία ανάγλυφη ενεπίγραφη αναθηματική στήλη με την επιγραφή: *Φιλίστα ονέθεικε*, ένας λίθος σε β΄ χρήση με την επιγραφή: *χόρ/τος* και δύο εντοιχισμένα τμήματα στηλών. Το σύνολό τους χρονολογείται κυρίως στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Η σχετικά μικρή επίχωση του χώρου, η συνεχής χρήση για αγροτική καλλιέργεια αλλά και το ευπαθές του υλικού δομής έχουν ως αποτέλεσμα πολλοί από τους τοίχους να έχουν σοβαρά στατικά προβλήματα (έντονες κλίσεις και μετατοπίσεις) αλλά και προβλήματα φθοράς των ίδιων των λίθων, τα οποία αντιμετωπίστηκαν προσωρινά με αρμολόγηση από τσιμεντοκονιάματα και πρόχειρη στερέωση των γερμένων τοίχων με ξύλινες δοκούς και σιδερένια πλέγματα. Τέλος, το ψηφιδωτό του ανδρώνα έχει καλυφθεί με στρώμα χαλικιού, περλίτη και άμμου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ - ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΜΕΛΛΙΟΥ

7. Στ. Λάββα, Ένας ανέκδοτος θησαυρός από την Κραννώνα, Το νόμι-

Μαγούλα Μελισσοχώρι 3

Η μαγούλα Μελισσοχώρι 3 βρίσκεται σε απόσταση 4 χλμ. ανατολικά της Λάρισας και αμέσως βόρεια της ΠΕΟ Λάρισας-Βόλου[8]. Κατά τα έτη 1992-1995 και με σκοπό να οριοθετηθεί ο αρχαιολογικός της χώρος εν όψει κατασκευής super market διενεργήθηκε περιορισμένη ανασκαφική έρευνα σε τρεις βραχύχρονες περιόδους στις δυτικές παρυφές της[9]. Συγκεκριμένα ανοίχτηκαν δύο δοκιμαστικές τομές (Τομή Α και Β), σε απόσταση 20 μ. μεταξύ τους και 60 μ. περίπου από την κορυφή της μαγούλας, από την οποία βρίσκονταν χαμηλότερα 2,35 και 2,82 μ. αντίστοιχα. Οι τομές είχαν αρχικές διαστάσεις 4×3 μ. αλλά περιορίστηκαν γρήγορα σε 4×1,50 μ. (Τομή Α) και 2×1,50 μ. (Τομή Β), λόγω έλλειψης εργατικού δυναμικού.

Στην Τομή Α το ανώτερο σταθερό έδαφος εντοπίστηκε σε βάθος 3,28 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και στην Τομή Β σε βάθος 3,40 μ. Το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα και των δύο τομών ήταν ο εντοπισμός αμιγών αρχαιολογικών στρωμάτων στα βαθύτερα μέρη των επιχώσεων και συγκεκριμένα σε βάθος 3,04 μ. στην Τομή Α και 2,42 μ. στην Τομή Β. Στην Τομή Α οι αμιγείς αρχαιολογικές επιχώσεις είχαν συνολικό πάχος 0,46 μ., ενώ κάτω από αυτές εντοπίστηκε λάκκος σκαμμένος στο σταθερό έδαφος, βάθ. 1,89 μ. Έτσι, η Τομή Α έφτασε σε τελικό βάθος 5,32 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Και στις δύο τομές οι επιχώσεις που υπέρκειντο των αμιγών αρχαιολογικών στρωμάτων αποτελούνταν από αμμώδες καστανόφαιο χώμα (10 YR 5/2-5/3), που ήταν σε γενικές γραμμές ομοιόμορφο και πολύ δύσκολο να διακριθεί σε επιμέρους διαστρωματώσεις. Τα κύρια χαρακτηριστικά του ήταν η μικρή ποσότητα κεραμικής, με όστρακα πολύ μικρού μεγέθους (κατά κανόνα μικρότερα του 0,03 μ.), διαβρωμένα και καλυπτόμενα συχνά από ασβεστιτικό ίζημα. Αξιοσημείωτη ήταν, επίσης, η απουσία άνθρακα, ο ελάχιστος αριθμός οστών, οστρέων και μικρών ευρημάτων.

Οι επιχώσεις αυτές στην Τομή Α διακρίθηκαν σε δύο διαστρωματώσεις. Στην ανώτερη (ανασκαφικές ενότητες 1-20) εντοπίστηκαν δύο ελλειψοειδείς διαταραχές, σχεδόν από την επιφάνεια του εδάφους μέχρι το βάθος των 1,92 μ. χωρίς κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Αναγνωρίστηκε κεραμική της αρχαιότερης, μέσης και περισσότερο της νεότερης νεολιθικής (κυρίως φάση Αράπη) αλλά και λίγα ελληνιστικά όστρακα και μικρά τμήματα κεραμίδων στέγης. Στην κατώτερη διαστρωμάτωση η κεραμική ανήκε, σχεδόν στο σύνολό της, στη νεότερη νεολιθική. Αντιθέτως, οι ανασκαφικές ενότητες 24-25, δηλαδή από βάθος 2,68 έως 3,04 μ., αντιστοιχούσαν σε μια λεπτή διαστρωμάτωση «μετάβασης» προς τις αμιγείς αρχαιολογικές επιχώσεις. Το χώμα τους ήταν ανάμικτο με φυσική κιτρινωπή άμμο και περιείχε μικρή ποσότητα ανθράκων. Το αμιγές αρχαιολογικό στρώμα περιλαμβάνει τις ανασκαφικές ενότητες 26-30, δηλαδή από βάθος 3,04 έως 3,50 μ. Πρόκειται για σκούρο καστανόφαιο αμμώδες χώμα (10 YR 4/2 και εν μέρει 5/3), ανάμικτο με κιτρινωπή άμμο, η οποία κατά τόπους είχε τη μορφή λεπτών αλλά ασυνεχών στρώσεων, πάχ. 0,03-0,05 μ., εναλλασσόμενων με το καστανόφαιο χώμα, κυρίως κατά μήκος της ανατολικής παρειάς της τομής. Το στρώμα περιείχε αρκετή ποσότητα άνθρακα, περισσότερο οστεολογικό υλικό σε σχέση με τις ανώτερες επιχώσεις και κάποιους μικρούς αργούς λίθους. Η ποσότητα και το μέγεθος των οστράκων αυξήθηκαν σημαντικά αλλά τα μικρά όστρακα εξακολουθούσαν να είναι αρκετά. Αμέσως βαθύτερα και σε επαφή με την ανατολική παρειά της τομής εντοπίστηκε το ήμισυ ενός ακανόνιστου κυκλικού λάκκου (ανασκαφικές ενότητες 31-44). Ο λάκκος ήταν σκαμμένος εντός του φυσικού εδάφους, είχε κωνικό προφίλ και διαστάσεις: μέγιστη διάμετρο 2,75 και βάθος 1,89 μ. Τα τοιχώματά του ήταν απότομα και επικλινή αλλά βαθμιδωτά στο δυτικό τμήμα της περιμέτρου του, πιθανώς ως αποτέλεσμα της τεχνικής διάνοιξής του. Το γέμισμά του περιελάμβανε κυρίως καστανόφαια αμμώδη και πηλοαμμώδη χώματα αναμεμιγμένα συχνά με καστανή άμμο, καθώς και μαύρα καμένα χώματα. Διακρίθηκαν πέντε επιμέρους διαστρωματώσεις, που αντιστοιχούσαν σε διαδοχικά στάδια πλήρωσής του. Περιείχε, ακόμη, λίγες και μικρές φυσικές πέτρες, λίγα και μικρά τμήματα δαπέδων εστιών, άνθρακες σε περιορισμένη ποσότητα, ενώ ήταν φτωχός σε οστεολογικό υλικό και μικρά ευρήματα. Η κεραμική ήταν και αυτή περιορισμένη αλλά παρούσα μέχρι τον πυθμένα του λάκκου. Τέλος, το σταθερό έδαφος ήταν γκριζωπή (2,5 YR 4/2) και υπόλευκη μάργα.

Το αμιγές αρχαιολογικό στρώμα και ο λάκκος χρονολογούνται στη νεότερη νεολιθική. Στη μικρή ποσότητα της κεραμικής αντιπροσωπεύονται κατηγορίες που χαρακτηρίζουν τις προδιμηνιακές φάσεις και περισσότερο τη φάση Αράπη, αν και κάποιες από αυτές έχουν, ούτως ή άλλως, σχέση και με την προχωρημένη φάση Τσαγγλί-Λά-

σμα στο μακεδονικό χώρο, Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, Θεσσαλονίκη 1998 (υπό έκδοση).

8. Κ. Ι. Γαλλής, Άτλας προϊστορικών οικισμών της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας, Λάρισα 1992, σ. 148.

9. Οι εργασίες εκσκαφής θεμελίων του super market στην κορυφή της μαγούλας και χωρίς την έγκριση της ΙΕ΄ ΕΠΚΑ διακόπηκαν αμέσως από την αρμόδια Εφορεία. Ωστόσο, είχαν ως συνέπεια την καταστροφή αρχαιολογικών επιχώσεων. Μερική αλλοίωση της μαγούλας προξένησε, επίσης, και η κατά καιρούς παράνομη απόρριψη μπάζων εντός της έκτασής της.

ρισα. Στη μονόχρωμη κεραμική συχνή είναι η στιλβωμένη μαύρη, ερυθρή-καστανέρυθρη και καφέ-καστανόφαιη κεραμική με εμφανή τα ίχνη του στιλβωτήρα, που στην περίπτωση της μαύρης κεραμικής δημιουργούσαν κάποτε ένα είδος διακόσμησης. Υπάρχουν αρκετά όστρακα της χαρακτηριστικής κατηγορίας με μαύρη στιλπνή επιφάνεια εξωτερικά και κόκκινη εσωτερικά, ενίοτε με προσθήκη στην πρώτη και γραπτής διακόσμησης με λευκό χρώμα (Γ1α1). Στη γραπτή κεραμική υπερισχύει η κατηγορία με σοκολατί-καφέ χρώμα σε κρεμ επίχρισμα με διάφορες αποχρώσεις. Υπάρχει επίσης η πολύχρωμη διακόσμηση με την προσθήκη ερυθρού χρώματος και σε μερικά όστρακα διακόσμηση με μαύρο χρώμα σε κόκκινο επίχρισμα, που ποικίλλει ως προς τις αποχρώσεις. Στα σχήματα των αγγείων είναι συχνές οι τροπιδωτές φιάλες, μερικές φορές με ωοειδείς επίθετες αποφύσεις στο ύψος της τροπίδωσης και αγγεία με αμφικωνικό σώμα. Βρέθηκαν ακόμη λίγες λαβές με μικρές κερατοειδείς προεξοχές.

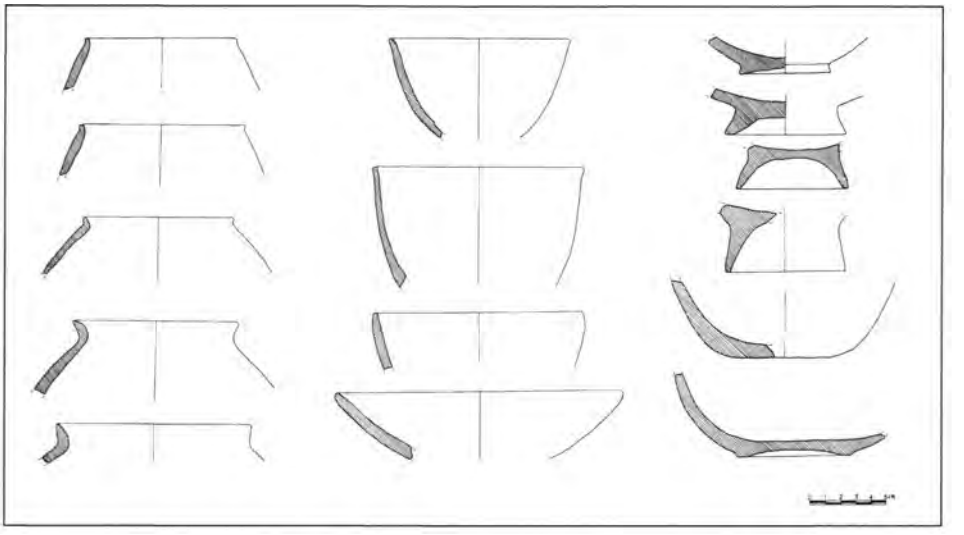
Στην Τομή Β οι επιχώσεις που «σφράγισαν» το αμιγές αρχαιολογικό στρώμα δεν διέφεραν πολύ από εκείνες της Τομής Α. Η ανώτερη διαστρωμάτωσή τους περιελάμβανε τις ανασκαφικές ενότητες 1-9 και η κατώτερη τις 10-21, δηλαδή μέχρι το βάθος των 2,20 μ. Αναγνωρίστηκε κεραμική κυρίως της αρχαιότερης/μέσης νεολιθικής και λίγα μόνον όστρακα της νεότερης νεολιθικής (φάση Αράτη), ενώ στην ανώτερη διαστρωμάτωση βρέθηκαν επίσης λίγα ελληνιστικά όστρακα και τμήματα κεραμίδων στέγης. Μια λεπτή διαστρωμάτωση, από βάθος 2,20 έως 2,42 μ. (ανασκαφικές ενότητες 22-23), θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «μεταβατική» προς τις υποκείμενες αμιγείς αρχαιολογικές επιχώσεις. Κύριο χαρακτηριστικό της ήταν η ύπαρξη μικρής ποσότητας ανθράκων και η σχετική αύξηση της κεραμικής. Περιελάμβανε, ακόμη, στο κατώτατο τμήμα της λεπτή στρώση κιτρινωπής άμμου, πάχ. 0,02 μ. Το αμιγές αρχαιολογικό στρώμα, μεγ. πάχ. 1,09 μ. (ανασκαφικές ενότητες 23-34), αποτελούνταν κυρίως από πηλοαμμώδες καστανόφαιο (10 YR 4/2) και, κατά τόπους, μαυρόφαιο χώμα, πλούσιο σε άνθρακες και λίγους κιτρινωπούς πηλούς ωμών πλιθιών. Στην αρχή του στρώματος και σε βάθος 2,38 μ. εντοπίστηκε στο ανατολικό ήμισυ της τομής επιφάνεια χρήσης-δαπέδου από καστανόφαιο πηλό, πάχ. 0,04-0,06 μ., με ελαφρά κλίση προς Δ. και ΝΑ. Στην ίδια περίπου έκταση και σε βάθος 2,82 μ. εντοπίστηκε παρόμοια επιφάνεια χρήσης από καστανόφαιο πηλό, πάχ. 0,08-0,10 μ. κατά μέσο όρο, με παρόμοια κλίση. Στον ορίζοντα του δεύτερου δαπέδου και κατά μήκος της δυτικής πλευράς της τομής εντοπίστηκε λεπτή στρώση μαύρου καμένου χώματος, πάχ. 0,02 μ. Στην ίδια περιοχή και βαθύτερα, μέχρι σχεδόν το φυσικό έδαφος, εντοπίστηκαν παρόμοιες διαδοχικές στρώσεις μαύρου καμένου χώματος, πάχ. 0,03-0,05 μ., οι οποίες ήταν ασυνεχείς και ασαφείς ως προς την έκτασή τους. Το αρχαιολογικό στρώμα περιείχε αρκετή ποσότητα κεραμικής, οστά και όστρεα, ελάχιστες μικρές πέτρες και λίγα μικρά ευρήματα. Ένας ρηχός και ακανόνιστος κυκλικός λάκκος, διαμ. 0,57 και βάθ. 0,20 μ., ανασκάφηκε στο σταθερό φυσικό έδαφος που είχε μικρή κλίση από Δ. προς Α. Σε αντίθεση με την Τομή Α, το αμιγές αρχαιολογικό στρώμα στην Τομή Β ανήκει στην αρχαιότερη νεολιθική (φάση Πρωτοσέσκλο). Στην κεραμική κυριαρχούν οι ερυθρές, καστανές και καστανέρυθρες επιφάνειες, σε αυξημένο ποσοστό επιχρισμένες και στιλβωμένες, ενώ η λεπτή και μεσαία κεραμική υπερτερεί σημαντικά της χοντρής. Στα σχήματα των αγγείων υπερτερούν οι κλειστοί και ανοιχτοί σκύφοι, τα κλειστά σφαιρικά αγγεία, συχνά με τονισμένο χείλος νεύον προς τα έξω και σε μικρότερο βαθμό οι φιάλες (Σχέδ. 2). Οι βάσεις είναι κατά κανόνα δακτυλιόσχημες, χαμηλές ή ψηλές, υπάρχουν όμως και λίγες κωνικές, καθώς και επίπεδες κυκλικές ή ελαφρώς κοίλες. Λίγα όστρακα έχουν διακόσμηση με ερυθρό χρώμα σε λευκό επίχρισμα ή φέρουν μικρά ανάγλυφα μαστίδια, ενώ ένα όστρακο μεγάλου αγγείου είχε διακόσμηση με λευκές ταινίες σε ερυθρό επίχρισμα. Με εξαίρεση ένα όστρακο barbotine, η εγχάρακτη ή εμπίεστη κεραμική είναι σπάνια. Στα λίγα μικρά ευρήματα περιλαμβάνονται κυρίως εργαλεία από πυριτόλιθο, οψιανό, χαλαζία και λίγα οστέινα. Τέλος, από τα λίγα πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια, τα περισσότερα βρέθηκαν κατά την επιφανειακή έρευνα της μαγούλας (Πίν. 97 δ).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ

Μελισσοχώρι

Κατά τη διενέργεια επιφανειακών ερευνών, στα πλαίσια της περιβαλλοντολογικής μελέτης της ανατολικής παράκαμψης Λάρισας της νέας εθνικής οδού Αθηνών-Θεσσαλονίκης, εντοπίστηκε θέση με ενδείξεις ελληνιστικής κατοίκησης στο ύψος της κοινότητας Μελισσοχωρίου Λάρισας. Στην εν λόγω θέση πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα και προέκυψαν τα παρακάτω:

Σε βάθος 0,90 μ. βρέθηκε πλινθόκτιστο αψιδωτό κτίριο, διαστ. 4×8 και ύψ. 0,77 μ., πιθανώς της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Στο εσωτερικό του βρέθηκε ακέραιος σκελετός ζώου, οστά διαφόρων ζώων, εργαλεία οστέινα και από πυριτόλιθο. Σε βάθος 0,60 μ. περίπου βρέθηκε τμήμα λιθόστρωτου, κατασκευασμένου με αργούς λίθους, διαστ. 6×10 μ. Η κεραμική η οποία βρέθηκε μετά την αφαίρεση του πλακόστρωτου χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική πε-

Σχέδ. 2. Νομός Λαρίσης. Μαγούλα Μελισσοχώρι 3. Σχηματολόγιο αγγείων της αρχαιότερης νεολιθικής.

ρίοδο. Σε βάθος 0,63 μ. περίπου βρέθηκαν υπολείμματα λιθόκτιστων τοίχων. Ερευνήθηκαν επίσης δύο αποθέτες, διαμ. 2,50 περίπου και βάθ. 1,50 μ., μέσα στους οποίους βρέθηκε ελληνιστική κεραμική, ειδώλια ελληνιστικά και νεολιθικά και 15 χάλκινα νομίσματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Σε ολόκληρο το χώρο της ανασκαφής εκτός από την ελληνιστική κεραμική βρέθηκαν επίσης αγνύθες, μεταλλικά αντικείμενα, καθώς και οστέινα εργαλεία.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα ήταν κατεστραμμένα σε μεγάλο βαθμό από τις γεωργικές καλλιέργειες, καθώς βρίσκονταν σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους.

Σύμφωνα με τη στρωματογραφία κατά τη χρονική περίοδο μεταξύ της πρώιμης εποχής τον Χαλκού και των ελληνιστικών χρόνων, ο χώρος καλυπτόταν από λιμνάζοντα ύδατα, όπως προκύπτει από το στρώμα μαργαϊκού αργιλώδους χώματος, πλούσιο σε ασβεστιτικά συγκρίματα.

ΜΑΡΙΑ ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΥ - ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΜΕΛΛΙΟΥ

Νέα Λεύκη

Εν όψει της κατασκευής της νέας εθνικής οδού Αθηνών-Θεσσαλονίκης ανασκάφηκε στο ύψος του οικισμού Νέας Λεύκης, νότια της Λάρισας, μικρό τμήμα πεδινού οικισμού των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, η συνολική έκταση του οποίου με βάση τις επιφανειακές ενδείξεις υπολογίζεται σε 60 στρέμματα περίπου.

Στον περιορισμένο χώρο της ανασκαφής, που συνέπιπτε με τις ανατολικές παρυφές του οικισμού, αποκαλύφθηκαν τα λιθόκτιστα θεμέλια τεσσάρων ορθογώνιων χώρων, που φαίνεται ότι δεν ανήκουν στο ίδιο κτιριακό συγκρότημα και οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τρεις οικοδομικές φάσεις, από την ύστερη ελληνιστική μέχρι τον 3ο αι. μ.Χ. Βορειοδυτικά των λειψάνων αυτών αποκαλύφθηκε σε μήκος 12 μ. οδόστρωμα της ίδιας εποχής από μικρές βοτσαλωτές πέτρες και ενσωματωμένα θραύσματα κεράμων στέγης. Το πλάτος του υπολογίζεται σε 6 μ. περίπου.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Αργυροπούλι

Αγρός Α. Τσίτσα

Στον παραπάνω αγρό, που βρίσκεται στη θέση Κουτσασμές της κοινοτικής περιφέρειας Αργυροπουλίου, εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια άροσης πρωτογεωμετρικός κτιστός θολωτός τάφος. Το μνημείο βρίσκεται σε απόσταση 1 χλμ. περίπου ανατολικά της περιοχής όπου παλαιότερα είχαν ερευνηθεί δύο ακόμη παρόμοιοι τάφοι[10]. Το εν λόγω νεκροταφείο φαίνεται ότι ανήκει στην ομηρική Ηλώνη («Λειμώνη» κατά τους ιστορικούς χρόνους), τα λείψανα της οποίας εντοπίζονται σε μικρή απόσταση προς ΒΔ.

Ο κορυφαίος λίθος (κλειδί) του θόλου εντοπίστηκε από το αγροτικό μηχάνημα σε βάθος μόλις 0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και μετακινήθηκε από την αρχική του

10. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 255-257.

θέση χωρίς να προξενηθεί βλάβη στο υπόλοιπο μνημείο. Ο ιδιοκτήτης του αγρού επενέβη αρχικά στο εσωτερικό του θόλου αφαιρώντας 12 αγγεία (ένα γραπτό σκύφο, τρεις αμφορίσκους, πέντε κανθαροειδείς σκύφους και τρία μόνωτα κύπελλα), τα οποία στη συνέχεια παρέδωσε στην Υπηρεσία μας. Η αρχική αυτή επέμβαση είχε ως συνέπεια τη διαταραχή των κατά χώραν δεδομένων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας που ακολούθησε παρουσιάζονται εδώ συνοπτικά. Ο τάφος είναι κατασκευασμένος σε έδαφος πεδινό και αποτελείται από θόλο, κτιστό στόμιο και δρόμο προς Δ. Ο τελευταίος είναι σκαμμένος στο φυσικό συμπαγές έδαφος με δάπεδο από καλά πατημένο χώμα που διατηρήθηκε σε μήκος 1,10 μ. Η βόρεια παρειά του ενισχύεται στο ψηλότερο τμήμα της (σε ύψος 1,30 μ. από το δάπεδο) από πρόχειρα χτισμένο τοιχάριο από αργούς λίθους, το οποίο βρέθηκε ημικατεστραμμένο. Το στόμιο που εξωτερικά βρέθηκε φραγμένο με ξηρολιθιά έχει μήκος 1,68, πλάτος 0,70 και ύψος 1,29 μ. Η κάθε μία από τις παρειές του σχηματίζεται από μία όρθια τοποθετημένη σχιστολιθική πλάκα, ενώ δύο παρόμοιες, τοποθετημένες δρομικά σε σχέση με την πρόσοψη, σχημάτιζαν το υπέρθυρο. Στο εσωτερικό πέρας του χωμάτινου δαπέδου του στομίου τοποθετήθηκε το κατώφλι, απλή σχιστολιθική πλάκα που κάλυπτε όλο του το πλάτος στο σημείο αυτό.

Ο θόλος, διαμ. και ύψ. 2,80 μ., ήταν κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες και μικρότερες πέτρες στο ανώτερο τμήμα, με λάσπη ως συνδετικό υλικό, σύμφωνα με το εκφορικό σύστημα. Στην εξωτερική του πλευρά είχαν τοποθετηθεί περιμετρικά και άλλοι ακατέργαστοι σχιστόλιθοι για στατικούς λόγους. Το κλειδί που σφράγιζε την κορυφή του είχε διαστάσεις 1,42×0,90 μ., ενώ το δάπεδο ήταν διαμορφωμένο από καλά πατημένο χώμα με μικρά χαλίκια.

Από το εσωτερικό του θόλου περισυνελέγησαν τα οστά ενός ενήλικα, δύο ακόμη μόνωτα κύπελλα, καθώς και τα παρακάτω αντικείμενα: ένα σιδερένιο εγχειρίδιο, ένα λίθινο ακόνι, μία χάλκινη και δύο σιδερένιες οκτώσχημες πόρπες, ένας χάλκινος σφηκωτήρας, μία ακέραια σιδερένια μακριά περόνη και θραύσματα άλλων.

ΑΝΝΑ ΖΑΟΥΡΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΦΑΡΣΑΛΩΝ

Φάρσαλα

Οδός Πατρόκλου 21 (οικόπεδο Κ. Μπακάλη - Παν. Λιούπη)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαπτικών εργασιών για την ανέγερση τετραώροφης οικοδομής εντοπίστηκαν αρχαία λείψανα και οι εργασίες διακόπηκαν. Με την ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε αποκαλύφθηκαν:

α) Τμήμα του βόρειου εξωτερικού τοίχου της ελληνιστικής οικίας που ήλθε στο φως με την ανασκαφή στο όμορο προς Ν. οικόπεδο, ιδιοκτησίας αφών Λούκουτου. Ο τοίχος εντοπίστηκε σε βάθος 0,35 έως 1,09 μ., ψηλότερα από το κατάστρωμα της οδού Πατρόκλου και αποκαλύφθηκε σε μήκος 15,50 μ. Το πλάτος του ήταν 1 μ., σωζόταν δε στο ύψος του κατώτερου δόμου του. Ήταν χτισμένος με κυβόλιθους ντόπιου γκριζόλευκου ασβεστόλιθου, τοποθετημένους στο βόρειο-εξωτερικό μέτωπό του και με αργολιθοδομή στο νότιο-εσωτερικό του. Στο ανατολικότερο αποκαλυφθέν τμήμα του εντοπίστηκε και η συνέχεια προς Β. του αγωγού από πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες που είχε βρεθεί κάτω από το δάπεδο του αιθρίου της οικίας.

β) Τμήμα μιας ακόμη ελληνιστικής οικίας, εφαπτόμενης στην προηγούμενη, σε βάθος +0,85 έως -0,36 μ. από το κατάστρωμα της οδού Πατρόκλου. Από την οικία αποκαλύφθηκαν το δυτικό τμήμα του αιθρίου της με τις αντίστοιχες στοές στα νότια, δυτικά και βόρεια, καθώς και τέσσερις συνολικά χώροι, δύο στα νότια του αιθρίου και δύο στα δυτικά του. Επεμβάσεις μεταβυζαντινών χρόνων είχαν προκαλέσει εκτεταμένες διαταραχές στους περισσότερους χώρους.

Η κεράμωση της στέγης της οικίας αποτελούνταν από κεραμίδες λακωνικού τύπου, ορισμένες από τις οποίες έφεραν σφραγίσματα. Οι τοίχοι της οικίας διατηρούνταν σε μέγιστο ύψος 1 μ., ενώ το πλάτος τους κυμαινόταν από 0,40 έως 0,60 μ. Ήταν χτισμένοι κυρίως με λίθους ντόπιου γκριζόλευκου ασβεστόλιθου, αλλά κατά τόπους είχε χρησιμοποιηθεί και ψαμμόλιθος. Ο τρόπος δόμησής τους ποίκιλλε: τετραγωνισμένοι λίθοι με δουλεμένη την εξωτερική τους επιφάνεια, τοποθετημένοι σε διπλό μέτωπο και ενδιάμεσο γέμισμα με χώμα και μικρές πέτρες, τετραγωνισμένοι λίθοι, τοποθετημένοι ως ορθοστάτες στο εξωτερικό μέτωπο των τοίχων και αργολιθοδομή στο εσωτερικό μέτωπο, κυβόλιθοι σε β΄ χρήση που πατούσαν σε ευθυντηρία.

Τα δάπεδα ήταν από πατημένο χώμα. Στο χώρο 1 μόνο διασώθηκε μικρό τμήμα του δαπέδου του από λεπτή στρώση (πάχ. 0,02 μ.) ασβέστη με άμμο και ψιλό χαλικάκι πάνω σε υπόστρωμα από μικρές αργές πέτρες πρασινωπού «καγιά». Το αίθριο είχε δάπεδο από πατημένο χώμα με πολλά μικρά χαλίκια και περιμετρικά στις τρεις αποκαλυφθείσες πλευρές του υπήρχαν λίθινοι, ανοιχτοί, σκαφωτοί αγωγοί για την απομάκρυνση των ομβρίων υδάτων. Χωμάτινα ήταν και τα δάπεδα των στοών, με εξαίρεση τμήμα της νότιας στοάς, διαστ. 2,20 (Α.-Δ.)×1,30 μ. (Β.-Ν.), που καλυπτόταν από ψηφιδωτό. Το ψηφιδωτό ήταν κατασκευασμένο από λευκές και μελανές ποταμίσιες κροκάλες που

σχημάτιζαν επάλληλους ρόμβους. Η κατασκευή του σχετίζεται με την ύπαρξη ενός πηγαδιού στο σημείο αυτό της στοάς.

Στα νότια της οικίας εντοπίστηκε πλακόστρωτος χώρος, που διασχιζόταν από λίθινο, ανοιχτό, σκαφωτό αγωγό απομάκρυνσης των ομβρίων υδάτων, με κατεύθυνση Α.-Δ. Δύο όμοιοι αγωγοί, οι οποίοι, όμως, διέσωζαν κατά τόπους την κάλυψή τους από ακανόνιστες πλάκες, βρέθηκαν στο βόρειο τμήμα της δυτικής στοάς, ο ένας με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και ο άλλος με κατεύθυνση Α.-Δ. αντίστοιχα.

Στο οικόπεδο πραγματοποιήθηκαν επίσης τέσσερις δοκιμαστικές τομές με στόχο τη διερεύνηση της ύπαρξης λειψάνων αρχαιότερων φάσεων. Στις τομές Ι και IV εντοπίστηκαν σε βάθος 0,51 και 0,70 μ. τμήματα του νοτίου και του δυτικού αντίστοιχα τοίχου από αργολιθοδομή δύο αψιδωτών κατά πάσα πιθανότητα κτιρίων αρχαϊκών χρόνων.

Οδός Παπαφλέσσα 50 (οικόπεδο Ν. Πινάτση)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκε και ανασκάφηκε τμήμα τοίχου κτιρίου ελληνιστικών χρόνων. Ο τοίχος κατεύθυνσης Β.-Ν. αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,96 μ. και διατηρούνταν σε ύψος ενός δόμου (0,50-0,60 μ.). Σωζόταν μόνον το δυτικό μέτωπό του, χτισμένο με κυβόλιθους γκριζόλευκου ασβεστόλιθου, με συνέπεια να μην μπορεί να υπολογιστεί το πλάτος του.

Έργα ύδρευσης δήμου Φαρσάλων

Κατά τη διάρκεια των εργασιών του δήμου για την αντικατάσταση του παλαιού δικτύου ύδρευσης στην οδό Ανωχωρίου βρέθηκαν τρεις ταφές ελληνιστικών χρόνων. Συγκεκριμένα: α) Ελεύθερη ταφή καλυμμένη με τρεις πήλινες κεραμίδες. Η ταφή βρέθηκε σε βάθος 0,75-0,81 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, είχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και διαστάσεις 1,72×0,50-0,55 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κεφάλι προς ΝΑ., το δεξί χέρι λυγισμένο στο ύψος της κοιλιακής χώρας, ενώ το αριστερό ακουμπούσε στον αντίστοιχο μηρό. Ύψος σκελετού: 1,60 μ. Το δάπεδο της ταφής ήταν από πατημένο καστανό, πηλώδες χώμα με αρκετή ποσότητα «καγιά». Η ταφή συνοδευόταν από ένα μυροδοχείο, τοποθετημένο ανάμεσα στα γόνατα του νεκρού.

β) Εγχυτρισμός σε πίθο. Ο πίθος βρέθηκε σε βάθος 0,66 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, σπασμένος και μετατοπισμένος προς ΝΑ. από την αρχική του θέση. Σκορπισμένα κομμάτια περισυνελέγησαν μέσα και έξω από αυτόν, ενώ η ύπαρξη μολύβδινων συνδέσμων μαρτυρά παλαιότερα σπασίματα του αγγείου κατά τη διάρκεια της χρήσης του ως αποθηκευτικού. Ο σκελετός βρέθηκε διαταραγμένος λόγω της μετατόπισης του πίθου και συνοδευόταν από ένα μυροδοχείο ως κτέρισμα.

γ) Εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο αμφορέα. Ο αμφορέας βρέθηκε σπασμένος σε βάθος 0,96 έως 1,21 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν όστρακα ανήκοντα σε αυτόν και υπολείμματα οστών του νεκρού.

ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ

Οδός Ρ. Φεραίου 72 (οικόπεδο Ηρ. και Ι. Κατμέρου)

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής, αντιπροσωπεύουν πέντε φάσεις χρήσης του χώρου:

Φάση Ι. Στη φάση αυτή ανήκει ο ανατολικός, εξωτερικός τοίχος (τοίχος Α) οικοδομήματος των κλασικών χρόνων που εντοπίστηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, κατά μήκος της δυτικής παρειάς του, σε βάθος 1 μ. από το επίπεδο της σύγχρονης οδού Ρ. Φεραίου. Ο τοίχος Α είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 10,05 μ.[11]. Στο βόρειο και κεντρικό αποκαλυφθέν τμήμα του σωζόταν στο επίπεδο της υποθεμελίωσής του (πλ. 0,85-1 μ.) από μεγάλες ορθογώνιες, ασβεστολιθικές πλάκες, τοποθετημένες δρομικά (με τη μέγιστη δηλαδή διάστασή τους στον άξονα Β.-Ν.) εκτός από την πέμπτη από Β. προς Ν. πλάκα που είχε τοποθετηθεί με τη μέγιστη διάστασή της στον άξονα Α.-Δ. Στο νοτιότερο τμήμα του τοίχου, μέσα στη δυτική παρειά, διασώθηκε και ο πρώτος επάνω από τη θεμελίωση δόμος (πλ. 0,80 μ.), στα μέτωπα του οποίου είχαν τοποθετηθεί ορθογώνιοι κυβόλιθοι από ασβεστόλιθο ως ορθοστάτες, ενώ ο ενδιάμεσος αρμός είχε γεμιστεί με χώμα, μικρές αργές πέτρες και απολαξεύματα ασβεστόλιθου. Συνολικό σωζόμενο ύψος τοίχου 0,63 μ. Οι πλάκες θεμελίωσης εξείχαν του πρώτου δόμου του τοίχου κατά 0,19 μ. προς Α.

Η έδραση του τοίχου ακολουθούσε την κατωφερική από Β. προς Ν. κλίση του φυσικού εδάφους (κοκκινόχωμα). Κατά μήκος του ανατολικού μετώπου του τοίχου εντοπίστηκε η κοίτη θεμελίωσής του, που είχε επιχωστεί με λατύπες ασβεστόλιθου από τη λάξευση των λίθων του. Εκατέρωθεν του τοίχου επίσης, κάτω από ένα στρώμα καταστροφής από πήλινες κεραμίδες στέγης, εντοπίστηκε επίπεδο σύγχρονού του δαπέδου από χώμα με λατύπες

11. Ο τοίχος Α συνεχίζεται στο όμορο προς Δ. οικόπεδο και προς Β. κάτω από τη σύγχρονη οδό Ρ. Φεραίου.

ασβεστόλιθου, όστρακα και μικρά τμήματα πήλινων κεραμίδων.

Φάση ΙΙ. Μετά την καταστροφή του οικοδομήματος στο οποίο ανήκε ο τοίχος Α, στα δυτικά του και σε απόσταση 0,08 μ. από τη βορειότερη αποκαλυφθείσα εντός του οικοπέδου πλάκα της υποθεμελίωσής του, κατασκευάστηκε ένας κυκλικός σε κάτοψη ιπνός με διάμετρο 2 μ. περίπου. Εντοπίστηκε σε βάθος 1,17 μ.

Το δάπεδο του ιπνού αποτελούνταν από ένα υπόστρωμα, συνολ. πάχ. 0,20 μ., από τρεις επάλληλες στρώσεις. Η κατώτερη στρώση αποτελούνταν από όστρακα, η ενδιάμεση από τμήματα πήλινων κεραμίδων και η ανώτερη, που είχε επιστρωθεί με παλαμισμένο, πορτοκαλόχρωμο πηλό, πάχ. 0,02 μ., από μικρά χαλίκια. Τα τοιχώματα του ιπνού ήταν κατασκευασμένα από δύο ισοπαχείς στρώσεις (μια εσωτερική και μια εξωτερική) παλαμισμένου, στοιβακτού, πορτοκαλόχρωμου πηλού με προσμίξεις αχύρων, λίγων μικρών οστράκων και μικρών χαλικιών. Σώζονταν σε ύψος 0,08-0,20 μ. πάνω από το δάπεδο, είχαν πάχος 0,05 μ. και η εξωτερική τους επιφάνεια ήταν μαυρισμένη από φωτιά, όπως κατά τόπους και η εσωτερική.

Από την κατεστραμμένη, πιθανότατα θολωτή οροφή του ιπνού προέρχονταν ορισμένα κομμάτια τοιχωμάτων με καμπύλη τη μια πλευρά τους, που είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του καταστρέφοντας κατά τόπους το δάπεδό του. Στο εσωτερικό του ιπνού είχε καταπέσει και η επίσης κατασκευασμένη από πηλό, άχυρα και μικρά χαλίκια, κυλινδρική καμινάδα του. Είχε σωζόμενο ύψος 0,10, διάμετρο 0,30 και πάχος 0,02-0,04 μ. Στα νότια τέλος του ιπνού και σε απόσταση 0,35 μ. από αυτόν εντοπίστηκε τμήμα σύγχρονου λιθόκτιστου τοιχίου.

Φάση ΙΙΙ. Στη φάση αυτή ανήκει τμήμα οικοδομήματος των ελληνιστικών χρόνων, που εντοπίστηκε σε βάθος 0,26 μ. στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου. Από το κτίριο αποκαλύφθηκε μέρος του νοτιότερου τμήματός του, που αποτελείται από δύο δωμάτια (Δωμάτια α, β). Οι τοίχοι του κτιρίου σώζονταν στο ύψος της λιθόκτιστης θεμελίωσής τους ενώ τα δάπεδα των δωματίων ήταν κατασκευασμένα από πατημένο κοκκινόχωμα με λιθόστρωτο υπόστρωμα. Το κτίριο συνεχιζόταν προς Α. και προς Δ., στα αντίστοιχα όμορα οικόπεδα, καθώς και προς Β., κάτω από το μεταβυζαντινό δρόμο που εντοπίστηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου.

Φάση ΙV. Πάνω στο στρώμα καταστροφής με κεραμίδες στέγης του ελληνιστικού κτιρίου της φάσης ΙΙΙ εδράζονταν δύο τοίχοι που εντοπίστηκαν στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, σε βάθος 0,05 μ. Οι τοίχοι σχημάτιζαν γωνία αλλά, καθώς σώζονταν στο ύψος της λιθόκτιστης υποθεμελίωσής τους, τα ανασκαφικά δεδομένα δεν επέτρεψαν την ακριβή χρονολόγησή τους.

Φάση V. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 0,11-0,24 (Ν.)/0,22-0,29 μ. (Β.) εντοπίστηκε τμήμα μεταβυζαντινού δρόμου, με κατεύθυνση από Ν./ΝΑ. προς Β./ΒΔ., το κεντρικό τμήμα του οποίου διασχιζόταν από λιθόκτιστο αγωγό ύδρευσης (Αγωγός Ι). Από το δρόμο, που είχε κατωφερική κλίση από Ν./ΝΑ προς Β./ΒΔ., σωζόταν μόνο το υπόστρωμά του, ένα στρώμα, πάχ. 0,20 μ., από καστανό χώμα που περιείχε μεγάλη ποσότητα λατύπης ασβεστόλιθου και πολλά ψιλοκομμένα όστρακα και θραύσματα πήλινων κεραμίδων. Κατά τόπους διασώθηκε και μια στρώση, πάχ. 0,14 μ., από λατύπη σχιστόλιθου με ελάχιστο χώμα, που κάλυπτε το υπόστρωμα. Αποκαλυφθέν πλάτος του δρόμου 10,70 και μήκος 14,80 μ.

Ο τετράγωνης διατομής αγωγός Ι ακολουθούσε την κατεύθυνση του δρόμου (πλάτος αγωγού 0,15, βάθος 0,14 μ.). Στο νότιο τμήμα του τα τοιχώματά του ήταν από αργολιθοδομή ενώ τα τοιχώματα του βόρειου τμήματός του αποτελούσε μονή σειρά από λαξευμένους κυβόλιθους σε ένα δόμο (αρχαίο οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση). Ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί ασβεστοκονίαμα ενώ τα εσωτερικά τοιχώματα του αγωγού έφεραν επένδυση από υδραυλικό κονίαμα. Η κάλυψη του αγωγού (που διασωζόταν μόνο στο νότιο τμήμα του) είχε γίνει με μετρίου μεγέθους, ακανόνιστες, ασβεστολιθικές πλάκες, που εδράζονταν στην πατούρα που δημιουργούσαν τα πλευρικά τοιχώματα του αγωγού. Από τη δοκιμαστική τομή που έγινε στο υπόστρωμα του δρόμου περισυνελέγη μεταβυζαντινή εφυαλωμένη κεραμική.

Τέλος, δύο ακόμη τοίχοι, που σχημάτιζαν γωνία, εντοπίστηκαν σε βάθος 0,18-0,23 μ., στο νοτιότερο τμήμα του οικοπέδου. Σώζονταν στο ύψος της λιθόκτιστης υποθεμελίωσής τους και με βάση το βάθος στο οποίο εντοπίστηκαν ήταν πιθανώς σύγχρονοι με το μεταβυζαντινό δρόμο.

Οδός Παλαμά 14 (οικόπεδο Χρ. Γκέβρου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο λόφο της Αγίας Παρασκευής όπου έχουν εντοπιστεί επιχώσεις των προϊστορικών (νεολιθικών έως και μυκηναϊκών) χρόνων και όπου στα ιστορικά χρόνια πιθανώς υπήρχαν ιερά. Όπως έχει διαπιστωθεί ωστόσο, σε παλαιότερες σωστικές ανασκαφές στο λόφο, τα αρχαιολογικά στρώματα εκεί έχουν διαταραχθεί από τη συνεχή κατοίκηση και η εικόνα των σωζόμενων αρχιτεκτονικών λειψάνων είναι αποσπασματική[12].

Στο συγκεκριμένο οικόπεδο τα στρώματα των ελληνιστικών χρόνων είχαν διαταραχθεί από τη θεμελίωση νεό-

12. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 566-567 και 576-678.

τερης αποθήκης και από έξι ταφές της περιόδου της Τουρκοκρατίας, που σχετίζονταν με την παλαιότερη ύπαρξη τζαμιού στο λόφο. Από τη φάση των ελληνιστικών χρόνων διασώθηκαν μόνο δύο τμήματα λιθόκτιστων θεμελίων τοίχων και σύγχρονό τους στρώμα καταστροφής με πήλινες κεραμίδες στέγης[13].

Σε βαθύτερο επίπεδο αποκαλύφθηκαν τμήμα ενός ακόμη λιθόκτιστου θεμελίου τοίχου παλαιότερης φάσης και τμήμα δαπέδου από πηλό με ίχνη καύσης. Τέλος, αμέσως επάνω από το φυσικό βράχο εντοπίστηκε στρώμα με κεραμική της εποχής του Χαλκού.

Οδός Βόλου 27 (οικόπεδο Αικ. Καλουζάκη)

Στη σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο για την ανέγερση δύο προσθηκών σε υφιστάμενη οικοδομή αποκαλύφθηκαν: 1. Δώδεκα ταφές που ανήκαν σε νεκροταφείο της Τουρκοκρατίας, τάφοι του οποίου έχουν εντοπιστεί και σε άλλα οικόπεδα αυτού του τμήματος της σύγχρονης πόλης. 2. Στην περιοχή της ανατολικής προσθήκης, δύο τοίχοι δωματίου από οικοδόμημα των ελληνιστικών χρόνων και στα νότιά του πλακόστρωτο δάπεδο με λιθόστρωτο υπόστρωμα. Σε ψηλότερο επίπεδο, στο δυτικό τμήμα του δωματίου, εντοπίστηκε τμήμα της υποθεμελίωσης ενός νεότερου τοίχου από πέντε πλάκες, η χρονολόγηση του οποίου δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ακριβώς. 3. Στη δυτική προσθήκη, τρεις τοίχοι που όριζαν δύο δωμάτια οικοδομήματος επίσης των ελληνιστικών χρόνων. Δεν είναι βέβαιο ωστόσο, εάν τα δωμάτια που αποκαλύφθηκαν στις δύο προσθήκες ανήκουν στο ίδιο κτίριο, αν και εντοπίστηκαν στο ίδιο βάθος. Οι τοίχοι των δωματίων είχαν λιθόκτιστα θεμέλια και ανωδομή από ωμά πλιθιά, ενώ τα δάπεδα ήταν χωμάτινα. Το στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης στο εσωτερικό των δωματίων του ελληνιστικού κτιρίου (-ων) είχε διαταραχθεί από τις μεταγενέστερες ταφές. 4. Σε δοκιμαστικές τομές εντοπίστηκαν επίσης τμήμα ενός παλαιότερου, χωμάτινου δαπέδου κάτω από το πλακόστρωτο δάπεδο στην ανατολική προσθήκη και σε βαθύτερο επίπεδο, επάλληλα στρώματα άμμου και αλλουβιακές επιχώσεις και στις δύο προσθήκες.

Οδός Ν. Κουκουφλή 38 (οικόπεδο Κ. Κατσαούνη)

Σωστική ανασκαφή, που διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο με αφορμή την ανέγερση οικοδομής, αποκάλυψε το μεγαλύτερο τμήμα μιας μικρής, τραπεζιόσχημης σε κάτοψη οικίας[14] των ελληνιστικών χρόνων.

Η οικία είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και αποτελούνταν από τρία συνολικά δωμάτια, από τα οποία το μεγαλύτερο (δωμάτιο Α) καταλάμβανε ολόκληρη τη νότια πλευρά της οικίας. Στα βόρειά του υπήρχαν δύο ακόμη δωμάτια, από τα οποία το δωμάτιο Β αποτελούσε ένα είδος προθαλάμου του δωματίου Γ. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου Α εντοπίστηκε λιθόκτιστη υποθεμελίωση ξύλινης σκάλας ορόφου ή παταριού και μία κυκλική εστία από στοιβαχτό πηλό. Η είσοδος στην οικία γινόταν από Δ. όπου εντοπίστηκε – όπως και στα βόρεια της οικίας – τμήμα λιθόστρωτου υποστρώματος δαπέδου αυλής ή οδοστρώματος. Οι τοίχοι της οικίας είχαν λιθόκτιστα θεμέλια[15] και ανωδομή από ωμά πλιθιά, ενώ τα δάπεδα των δωματίων ήταν χωμάτινα. Για την κατασκευή του νότιου, εξωτερικού τοίχου του δωματίου Α είχαν χρησιμοποιηθεί ορθογώνιοι κυβόλιθοι από ψαμμόλιθο, που έφεραν αγκώνες και που προήλθαν πιθανότατα από κάποιο κατεστραμμένο δημόσιο οικοδόμημα.

Και στα τρία δωμάτια εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής (2ος αι. π.Χ.) με έντονα ίχνη φωτιάς, κομμάτια ψημένων και καμένων από φωτιά πλιθιών και πηλών στέγης, καμένα ξύλινα δοκάρια, θραύσματα πήλινων κεραμίδων στέγης και πολλά αγγεία, κυρίως αβαφή καθημερινής χρήσης (αμφορείς, πίθοι, χύτρες, πινάκια κ.ά.), λίγα μελαμβαφή (πινάκια, σκυφίδια, πυξίδα) και μία μελαμβαφής πρόχους με διακόσμηση τύπου Δυτικής Κλιτύος. Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Οδός Αθηνάς 134 (οικόπεδο Δ. Αλεξόπουλου)

Η διενεργηθείσα στο παραπάνω οικόπεδο[16] σωστική ανασκαφή αποκάλυψε[17] τμήμα μιας ιδιωτικής οικίας των ελληνιστικών χρόνων, που συνεχίζεται στο προς Α. όμορο οικόπεδο. Ειδικότερα, εντός των ορίων του οικοπέδου, εντοπίστηκαν πέντε δωμάτια και τμήμα δύο ακόμη δωματίων που ανήκουν στο δυτικό και κεντρικό τμήμα της οικίας.

Οι τοίχοι των δωματίων είχαν λιθόκτιστα θεμέλια και ανωδομή από ωμά πλιθιά ενώ τα δάπεδά τους ήταν χωμά-

13. Μέσα στη δυτική παρειά του οικοπέδου εντοπίστηκε επίσης τμήμα χωμάτινου δαπέδου ή οδοστρώματος με λατύπες ασβεστόλιθου, από την υποκείμενη επίχωση του οποίου περισυνελέγη σημαντικός αριθμός ειδωλίων.

14. Σε βάθος 0,07 έως 0,29 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Ν. Κουκουφλή.

15. Μέγιστο σωζόμενο ύψος τοίχων 0,48-1,14 μ.

16. Το οικόπεδο βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης, ανατολικά και σε μικρή απόσταση από το οικόπεδο Τσουμάνη (ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 271-274).

17. Σε βάθος 0,21 μ. από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού Αθηνάς.

τινα. Στη βορειοανατολική γωνία ενός δωματίου ένα τοιχίο δημιουργούσε ένα είδος κόγχης, μέσα στο χωμάτινο δάπεδο της οποίας βρέθηκαν τοποθετημένα σε σειρά, παράλληλα με το τοιχίο, έξι λίθινα ομοιώματα μαστών. Η εύρεση των λίθινων μαστών στο εσωτερικό του δωματίου υποδηλώνει την ύπαρξη ενός οικιακού ιερού. Ένας ορθογώνιος κυβόλιθος με ανάγλυφη μαστοειδή απόφυση στην άνω επιφάνειά του βρέθηκε και στην αυλή της ιδιωτικής οικίας που ανασκάφηκε στο οικόπεδο Τσουμάνη[18] ενώ ανάλογοι ορθογώνιοι και τετράγωνοι κυβόλιθοι με μία έως τρεις αποφύσεις αποτελούν τυχαία ευρήματα από την πόλη των Φαρσάλων[19].

Στα δυτικά της οικίας εντοπίστηκε χωμάτινο δάπεδο αυλής με χαλίκια και όστρακα ή οδόστρωμα και σε επαφή με το δυτικό εξωτερικό τοίχο της οικίας ένα ορθογώνιο κτιστό θρανίο (μήκ. 2,40, πλ. 0,45, ύψ. 0,20 μ.) από λίθους σε ένα δόμο.

Κατασκευαστικά στοιχεία, όπως η προσθήκη αντηρίδων σε ορισμένους τοίχους και η μετασκευή ενός αρχικά ενιαίου δωματίου σε δύο, υποδηλώνουν μια επισκευή κατά τη διάρκεια χρήσης της οικίας, η οποία καταστράφηκε από φωτιά, όπως και η οικία του οικοπέδου Κατσαούνη[20]. Από το στρώμα καταστροφής των δωματίων περισυνελέγησαν πολλά θραυσμένα αγγεία (κυρίως αβαφή, καθημερινής χρήσης όπως χύτρες, αρυτήρες, πινάκια, πίθοι, αμφορείς κ.ά.), πήλινα ειδώλια και αγνύθες.

Το βόρειο τμήμα της οικίας είχε καταστραφεί από ένα μεγάλο απορριμματικό λάκκο των νεότερων χρόνων, τον οποίο όριζε από τα νότια ένας ημικυκλικός, λιθόκτιστος τοίχος. Σε δοκιμαστικές τομές τέλος, αποκαλύφθηκαν πέντε τοίχοι, που σώζονταν στο ύψος της λιθόκτιστης θεμελίωσής τους, ένα δάπεδο και μια εστία από στοιβαχτό πηλό, που ανήκαν σε δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις των κλασικών χρόνων.

Οδός Κουκουφλή και Πλαστήρα (οικόπεδο Β. Γούναρη)

Η σωστική ανασκαφή αποκάλυψε στη νοτιοανατολική γωνία του παραπάνω οικοπέδου, σε βάθος 0,63 μ. από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού Κουκουφλή, τμήμα δύο δωματίων οικοδομήματος (πιθανότατα οικίας) των ελληνιστικών χρόνων και ένα κυκλικό φρέαρ στον υπαίθριο χώρο στα βορειοδυτικά τους.

Οι τοίχοι των δωματίων είχαν λιθόκτιστα θεμέλια και ανωδομή από ωμά πλιθιά, ενώ τα δάπεδα ήταν χωμάτινα. Το σκαμμένο μέσα στο φυσικό έδαφος φρέαρ είχε λιθόκτιστο το άνω ήμισυ των τοιχωμάτων του και βρέθηκε επιχωσμένο με κεραμική και πήλινες κεραμίδες στέγης, που απορρίφθηκαν εκεί μετά τον καθαρισμό κάποιων χώρων, γεγονός που ακολούθησε μια καταστροφή της πόλης στα ελληνιστικά χρόνια. Διάμετρος φρέατος 1,10, βάθος 2,12 και πλάτος κτιστών τοιχωμάτων 0,47-0,50 μ. Τέλος, σε δοκιμαστικές τομές που έγιναν εντοπίστηκε το φυσικό έδαφος (κοκκινόχωμα) χωρίς να αποκαλυφθούν παλαιότερες φάσεις χρήσης του χώρου. Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Οδός Αθηνάς 22 (οικόπεδο Αθ. και Γ. Χαρμπή)

Κατά τη διάρκεια της σωστικής ανασκαφής που προηγήθηκε της ανέγερσης οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο οικοδομημάτων (πιθανώς ιδιωτικών οικιών), που ανήκουν σε δύο οικοδομικές φάσεις της αρχαίας πόλης.

Ειδικότερα, στη νεότερη φάση (φάση ΙΙΑ) ανήκει το νότιο τμήμα οικοδομήματος των ελληνιστικών χρόνων (Κτίριο Α), από το οποίο αποκαλύφθηκαν εντός των ορίων του οικοπέδου ο νότιος εξωτερικός τοίχος, σε μήκος 14,35 μ., και τμήματα τεσσάρων δωματίων (δωμάτια α, β, γ, δ)[21]. Οι τοίχοι του κτιρίου είχαν λιθόκτιστα θεμέλια και ανωδομή από ωμά πλιθιά ενώ τα πιθανότατα χωμάτινα δάπεδα των δωματίων είχαν καταστραφεί κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους από μεταγενέστερες επεμβάσεις (λιθοσωροί, βόθροι και θεμέλια νεότερης οικοδομής που κατεδαφίστηκε). Στο νότιο τμήμα του δωματίου β, όπου διασώθηκε το χωμάτινο δάπεδο, εντοπίστηκαν βυθισμένοι μέσα σε αυτό οι πυθμένες δύο μεγάλων πίθων. Το κτίριο καταστράφηκε από φωτιά και τμήματα του στρώματος καταστροφής με πήλινες κεραμίδες στέγης εντοπίστηκαν κατά τόπους στα δωμάτια, όπου δεν υπήρχαν μεταγενέστερες διαταραχές.

Ο νότιος εξωτερικός τοίχος του κτιρίου εδραζόταν πάνω στο φυσικό βράχο. Το ανατολικό τμήμα του τοίχου ήταν κατασκευασμένο από ορθογώνιους κυβόλιθους από ψαμμόλιθο, πιθανώς σε β΄ χρήση, και σωζόταν σε μέγιστο ύψος τριών δόμων, ενώ το δυτικό του τμήμα ήταν κατασκευασμένο από αργούς λίθους. Σε επαφή με το βόρειο, εσωτερικό μέτωπο του ανατολικότερου τμήματος του τοίχου εντοπίστηκε το δυτικό άκρο ενός μεταγενέστερου τάφου ενήλικα, που συνεχιζόταν στο προς Α. όμορο οικόπεδο. Το νότιο τοίχωμα του ορθογώνιου, κιβωτιόσχημου,

18. ΑΔ ό.π. (υποσημ. 16), σ. 273.

19. ΑΔ, ό.π., σ. 283.

20. Βλ. παραπάνω οικόπεδο Κ. Κατσαούνη.

21. Με βάση κατασκευαστικά στοιχεία (αντηρίδες κ.ά.) μπορεί να διακριθεί και μία οικοδομική υποφάση στο κτίριο (Φάση ΙΙΒ).

με κατεύθυνση Α.-Δ. τάφου αποτελούσε ο τοίχος της οικίας ενώ το βόρειο ένας κυβόλιθος, που είχε προφανώς αφαιρεθεί από τον ίδιο τοίχο μετά την καταστροφή του κτιρίου. Το δυτικό τοίχωμα του τάφου δεν διασώθηκε, όπως και οι καλυπτήριες πλάκες του. Ο νεκρός (νεκρή) είχε τοποθετηθεί στο λιθόστρωτο δάπεδο του τάφου με το κρανίο προς Δ. Η ύπαρξη τάφων εντός των τειχών της ελληνιστικής πόλης, μετά την καταστροφή του 2ου αι. π.Χ., είναι γνωστή και από άλλα οικόπεδα[22] και υποδηλώνει πιθανώς μια μεταβολή στην έκταση της πόλης στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια, καθώς οι τάφοι εντοπίζονται σε τμήμα της πόλης όπου κατά την ελληνιστική περίοδο υπήρχαν ιδιωτικές οικίες.

Σε δοκιμαστικές, τέλος, τομές που έγιναν στη περιοχή του δωματίου γ του Κτιρίου Α αποκαλύφθηκαν τρεις ακόμη τοίχοι, οι οποίοι ανήκαν σε οικοδόμημα παλαιότερης φάσης πιθανώς των κλασικών χρόνων (Φάση Ι) και οι οποίοι σώζονταν στο επίπεδο της λιθόκτιστης υποθεμελίωσής τους.

Οδός Κολοκοτρώνη 16 (οικόπεδο Ι. Μπούμπα)

Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο[23] αποκάλυψε, στην επιφανειακή επίχωση, μια ελεύθερη ταφή ενήλικα ρωμαϊκών χρόνων με μοναδικό κτέρισμα ένα άβαφο, βολβόσχημο μυροδοχείο[24].

Σε βαθύτερο επίπεδο[25] αποκαλύφθηκαν επίσης τμήμα της λιθόκτιστης υποθεμελίωσης τοίχου (τοίχος 1) των ύστερων ελληνιστικών χρόνων και στα δυτικά του, σύγχρονο, χωμάτινο δάπεδο όπου βρέθηκε βυθισμένος κατά χώραν ο πυθμένας πίθου.

Τέλος, σε δοκιμαστική τομή εντοπίστηκε χωμάτινο δάπεδο κλασικών χρόνων με λατύπες και χαλίκια σχιστόλιθου.

Οδός Αριστοτέλους 3 (οικόπεδο Στ. Γκουντούλα)

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της αρχαίας πόλης εκτός των τειχών της, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή για την ανέγερση προσθήκης σε υφιστάμενη οικοδομή, κατά την οποία αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα δωματίου οικοδομήματος ρωμαϊκών χρόνων και τμήμα παλαιότερου, λιθόστρωτου δαπέδου των ελληνιστικών χρόνων. Οι τοίχοι του δωματίου σώζονταν στο ύψος των λιθόκτιστων θεμελίων τους, ενώ το δάπεδο ήταν χωμάτινο. Στα βορειοδυτικά του δωματίου εντοπίστηκε σύγχρονό του δάπεδο από πατημένο χώμα με λατύπες ασβεστόλιθου και θραύσματα πήλινων κεραμίδων, διαταραγμένο από βόθρο νεότερων χρόνων.

Οδός Ανωχωρίου (4ο Δημοτικό Σχολείο)

Η σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο εν όψει της ανέγερσης σε αυτό του 4ου Δημοτικού Σχολείου αποκάλυψε:

1. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου τμήμα δύο παράλληλων μεταξύ τους τοίχων (τοίχοι 1, 2) οικοδομήματος ελληνιστικών χρόνων και ένα κυκλικό φρέαρ στον υπαίθριο χώρο στα ανατολικά τους. Οι τοίχοι 1 και 2 είχαν κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και σώζονταν στο επίπεδο των ασβεστολιθικών πλακών της υποθεμελίωσής τους. Ο τοίχος 1, εντός των ορίων του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε σε μήκος 16,05, είχε πλάτος 1,05-1,15, μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,20 μ. και η υποθεμελίωσή του ήταν κατασκευασμένη από μεγάλες, ακανόνιστες ορθογώνιες πλάκες, οι περισσότερες από τις οποίες είχαν τοποθετηθεί δρομικά, δηλαδή με τη μέγιστη διάστασή τους στον άξονα Β.-Ν. και λίγες στον άξονα Α.-Δ. Ο τοίχος 2 εντοπίστηκε σε απόσταση 1,55-1,65 μ. ανατολικά του τοίχου 1, στο ίδιο βάθος με αυτόν, και η υποθεμελίωσή του ήταν κατασκευασμένη από μετρίου μεγέθους πλάκες στο ανατολικό του μέτωπο και μικρού μεγέθους στο δυτικό. Σωζόταν σε μήκος 15,90, είχε πλάτος 0,75-0,95 και μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,15 μ. Σε τυχαία επίσης θέση αποκαλύφθηκαν δύο ορθογώνιοι κυβόλιθοι από ψαμμόλιθο, που έφεραν αναθύρωση και οι οποίοι προέρχονταν πιθανότατα από την κατεστραμμένη ανωδομή των τοίχων του οικοδομήματος.

Το κυκλικό φρέαρ είχε κτιστά τοιχώματα από αργές, ασβεστολιθικές πέτρες, διάμετρο 2,50 και βάθος 2,04 μ. και βρέθηκε επιχωσμένο με κομμάτια πήλινων κεραμίδων στέγης και κεραμική των ελληνιστικών χρόνων.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε τμήμα ενός ακόμη τοίχου (τοίχος 3), με κατεύθυνση Β.-Ν., που διασώθηκε επίσης στο επίπεδο της υποθεμελίωσής του από αργούς λίθους σε ένα δόμο, σε μήκος 1,10 μ.

Όλα τα ανωτέρω αρχιτεκτονικά λείψανα διασώθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση διατήρησης και εντοπίστηκαν κάτω από ένα επιφανειακό στρώμα γκρίζου χώματος-απόθεση πλημμύρας. Το οικοδόμημα των ελληνιστικών χρόνων στο οποίο ανήκαν, βρισκόταν εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης, στα βορειοδυτικά της, και λόγω της

22. Βλ. παρακάτω, οικόπεδο Ι. Μπούμπα.

23. Το οικόπεδο βρίσκεται στις ανατολικές υπώρειες του λόφου της Αγίας Παρασκευής.

24. Για την εύρεση τάφων εντός των τειχών της ελληνιστικής πόλης βλ. παραπάνω οικόπεδο Αθ. και Γ. Χαρμπή.

25. Σε βάθος 1,24 μ. από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού Κολοκοτρώνη.

θέσης του πιθανώς να είχε δημόσιο χαρακτήρα (γυμνάσιο ή ιερό;).

2ο Δημοτικό Σχολείο

Κατά τη διάρκεια των εργασιών κατασκευής γηπέδου αθλοπαιδιών στα νότια του 2ου Δημοτικού Σχολείου εντοπίστηκαν έξι παράλληλα μεταξύ τους, ορθογώνια σε κάτοψη, ορύγματα-αποθέτες, σκαμμένα μέσα στο φυσικό έδαφος, με κατεύθυνση Α.-Δ., και επιχωσμένα με κεραμική ελληνιστικών και μεταβυζαντινών-νεότερων χρόνων, καθώς και κομμάτια καμένων πηλών. Τα ορύγματα είχαν κάθετα τοιχώματα, επίπεδους πυθμένες, μήκος 0,76-0,87, πλάτος 0,55-0,72/0,74 και βάθος 0,95/1-1,28 μ. και βρίσκονταν εκτός του δυτικού σκέλους του τείχους της αρχαίας πόλης, σε απόσταση 13 μ. περίπου στα δυτικά του.

ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Πηνειάδα

Με αφορμή τα έργα κατασκευής της νέας εθνικής οδού Λάρισας-Τρικάλων στην κτηματική περιφέρεια Πηνειάδας και στη θέση Παληοπήγαδο εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν συνολικά 36 τάφοι ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Επίσης, βρέθηκε αριθμός ανακομιδών, οι περισσότερες των οποίων χρονολογούνται στα υστερορωμαϊκά χρόνια.

Οι τάφοι ήταν διαφόρων τύπων: πήλινες λάρνακες, κιβωτιόσχημοι κτιστοί ή με επενδυμένα τοιχώματα από ασβεστολιθικές πλάκες, λακκοειδείς, ελεύθερες ταφές, ένας καλυβίτης και δύο καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία. Περιείχαν ως κτερίσματα κυρίως πήλινα και γυάλινα αγγεία, χάλκινα νομίσματα και διάφορα μετάλλινα και οστέινα μικροαντικείμενα.

ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ

Μάνδρα

Κατά τη διάρκεια επιφανειακών ερευνών εν όψει της εκτέλεσης του έργου «Βελτίωση Ε.Ο. Λάρισας-Τρικάλων, τμήμα Ραχούλα-Γέφυρα Κουτσοχέρου», εντοπίστηκαν ενδείξεις κατοίκησης ελληνιστικών χρόνων στο ύψος της κοινότητας Μάνδρας. Η θέση βρίσκεται στις υπώρειες λόφου και παρουσιάζει μικρή κατωφέρεια. Το έδαφος είναι βραχώδες, με πολύ μικρή επίχωση και έχει υποστεί έντονη διάβρωση.

Αποκαλύφθηκαν επτά τμήματα τοίχων, οι οποίοι σώζονται σε ύψος ενός μόλις δόμου, μέγιστο μήκος 10, πλάτος 0,50 μ., είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή σε δύο μέτωπα και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Αποτελούν τη θεμελίωση μεγάλων ορθογώνιων χώρων από δύο τουλάχιστον κτίρια, με προσανατολισμό Β.-Ν.

Τα κινητά ευρήματα με εξαίρεση θραύσματα κεραμίδων οροφής ήταν ελάχιστα: αβαφής κεραμική οικιακής χρήσης, λίγα μελαμβαφή όστρακα, πήλινες αγνύθες και σφονδύλια, σιδερένια καρφιά, λίθινα εργαλεία, μια σιδερένια αιχμή δόρατος και δύο χάλκινα νομίσματα, το ένα από τα οποία είναι της πόλης του Άτραγος με κεφαλή Απόλλωνα και ιππέα και το δεύτερο μακεδόνων βασιλέων με κράνος στη μια όψη και μακεδονική ασπίδα στην άλλη.

Με όσα στοιχεία προέκυψαν από την ανασκαφική έρευνα συμπεραίνουμε ότι αποκαλύφθηκε το νότιο άκρο θέσης των ελληνιστικών χρόνων (3ος-2ος αι. π.Χ.), το κύριο τμήμα της οποίας πρέπει να βρισκόταν στην πλαγιά του λόφου αμέσως βόρεια της ανασκαφής.

ΜΑΡΙΑ ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΥ - ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΜΕΛΛΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Κνίδη - θέση Κρεμαστός

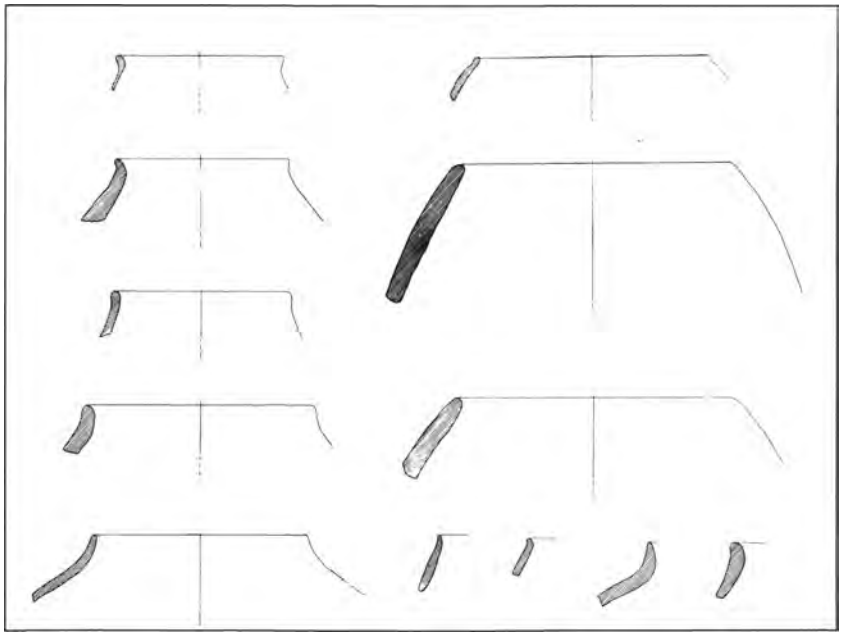
Στο νεολιθικό οικισμό στην παραπάνω θέση διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα διάρκειας δύο μηνών, καθώς η διάνοιξη από παλιά δύο δασικών δρόμων στο ανατολικό τμήμα του απέκοψε σημαντικό μέρος των αρχαιολογικών στρωμάτων[26]. Επίσης, ένα μικρό ρέμα, που διασχίζει το κεντρικό τμήμα του οικισμού με κατεύθυνση Β.-Ν., διέβρωσε τις αρχαιολογικές επιχώσεις μέχρι το σταθερό βραχώδες έδαφος. Ο οικισμός βρίσκεται σε δασική έκταση με πυκνές δρύες και κέδρους, στις ανατολικές υπώρειες επιμήκους λοφοσειράς, στο βορειοδυτικό άκρο της κοιλάδας της Κνίδης. Απέχει 3 χλμ. Β./ΒΔ. της Κνίδης και 5 χλμ. (σε ευθεία γραμμή) από τον Αλιάκμονα ποταμό, ενώ το υψόμετρό του είναι 670 μ. περίπου. Ο οικισμός οφείλει το όνομά του στο ρέμα Κρεμαστός, που διέρχεται αμέσως νότια και απολήγει σε μικρό καταρράκτη, ενώ ένα άλλο ρέμα διέρχεται πλησίον του οικισμού προς Β. Στο κεντρικό τμήμα του οικισμού ανοίχθηκαν δύο τομές, διαστ. 5×4 μ. (Τομή Α) και 4×3 μ. (Τομή Β) ενώ τρεις ακόμη μικρές τομές σε διάφορα σημεία του οικισμού είχαν ως σκοπό τον προσδιορισμό της έκτασής του.

26. Γ. Τουφεξής, Ανασκαφή στον νεολιθικό οικισμό Κρεμαστός του Ν. Γρεβενών, ΑΕΜΘ 8 (1994), σ. 17-26.

Στην Τομή Α και αμέσως κάτω από το πρώτο επιφανειακό στρώμα εμφανίστηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής ενός νεολιθικού σπιτιού από ισχυρά καμένους πηλούς με ευκρινή αποτυπώματα πασσάλων, χοντρών κλαδιών αλλά και σανίδων. Αντίθετα από ό,τι ήταν αναμενόμενο, η αφαίρεση του στρώματος καταστροφής δεν αποκάλυψε σαφή επιφάνεια δαπέδου, ούτε εντοπίστηκαν οπές πασσάλων του σπιτού. Ανάμεσα στους καμένους πηλούς και κοντά στη βορειοδυτική γωνία της τομής βρέθηκε μια πήλινη τετραποδική τράπεζα, τρία μικκύλα αγγεία και σπασμένος πίθος. Ο πίθος φέρει έντονα ίχνη φωτιάς, αρκετά δε όστρακά του έφεραν κυκλικά τρήματα, οφειλόμενα πιθανώς σε επισκευή του (Πίν. 98 α). Οι ανθρωπογενείς επιχώσεις περιελάμβαναν και το αμέσως επόμενο προς τα κάτω στρώμα ενώ μικρή ποσότητα κεραμικής βρέθηκε και στο ανώτερο τμήμα του φυσικού εδάφους, μέχρι το βάθος των 1,20 μ. περίπου από την επιφάνεια. Το φυσικό έδαφος ήταν στο μεγαλύτερο τμήμα της τομής ένα ανοιχτόχρωμο αμμώδες στρώμα, πιθανώς από διαβρωμένο οφιόλιθο. Στην Τομή Δ, που απείχε 31 μ. βόρεια της Τομής Α, εντοπίστηκαν επίσης υπολείμματα παρόμοιου στρώματος καταστροφής από καμένους πηλούς. Φαίνεται δε ότι ο ορίζοντας αυτού του στρώματος ήταν αρκετά εκτεταμένος, καθώς ήταν ορατός μεταξύ των δύο τομών Α και Β αλλά και κατά μήκος της παρειάς του δασικού δρόμου που διέρχεται δίπλα (ανατολικά) από αυτές. Στην Τομή Δ οι ανθρωπογενείς επιχώσεις είχαν πάχος 0,60 μ. περίπου κατά μέσο όρο, ενώ στο αμμώδες φυσικό έδαφος εντοπίστηκε και οπή πασσάλου, βάθ. 0,59 μ., στον πυθμένα της οποίας βρέθηκε πήλινος πεσσός. Στην Τομή Β και σε βάθος 0,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκε κυκλικός λάκκος σκαμμένος στο εύθρυπτο αμμώδες έδαφος, ο οποίος είναι φαρδύς στον πυθμένα και στενότερος στο στόμιο, μεγ. διαμ. 1,50 και βάθ. 0,98 μ. Ο λάκκος ήταν γεμάτος με καμένους πηλούς, αργούς λίθους, χώμα και όστρακα αποθηκευτικών αγγείων, η αρχική του δε χρήση ήταν πιθανώς αποθηκευτική. Στη βορειοδυτική γωνία της τομής το φυσικό έδαφος εμφανίστηκε σε βάθος μόλις 0,10 μ. από την επιφάνεια, ενώ το πάχος των επιχώσεων στην υπόλοιπη τομή ήταν 0,50 μ. περίπου κατά μέσο όρο. Στην περιορισμένη Τομή Γ, που ανοίχθηκε στο ψηλότερο σημείο της ήπιας πλαγιάς όπου απλωνόταν ο νεολιθικός οικισμός και σε απόσταση 36 μ. δυτικά της Τομής Α., ανασκάφηκαν επιχώσεις, μεγ. πάχ. 0,90 μ.

Ο οικισμός εκτεινόταν πιθανώς μέχρι τα ανώτερα σημεία της ήπιας πλαγιάς αλλά οι επιχώσεις του εκεί διατηρήθηκαν κυρίως σε θύλακες του βραχώδους εδάφους ενώ αλλού διαβρώθηκαν τελείως, αποκαλύπτοντας τη βραχώδη οφιολιθική επιφάνεια. Η έκταση του οικισμού με βάση και τα επιφανειακά δεδομένα δεν ξεπερνούσε τα 2,5 στρέμματα.

Η κεραμική ήταν σχετικά περιορισμένη και στο σύνολό της θα μπορούσε να χρονολογηθεί προς το τέλος της αρχαιότερης νεολιθικής, αντίστοιχης σε γενικές γραμμές με

Σχέδ. 3. Νομός Γρεβενών. Κνίδη - θέση Κρεμαστός. Σχηματολόγιο αγγείων της αρχαιότερης νεολιθικής.

τον ορίζοντα Πρωτοσέσκλο/Προσέσκλο της Θεσσαλίας. Σε γενικές γραμμές αντιπροσωπεύονται κατηγορίες που είναι γνωστές στη Θεσσαλία αλλά και στους πολιτιστικούς κύκλους της πρώην νότιας Γιουγκοσλαβίας (Starevo) και νοτιοανατολικής Αλβανίας (Vashtmi-Podgori). Λίγα όστρακα θα μπορούσαν να χρονολογηθούν, με επιφύλαξη λόγω του μικρού δείγματος, στις αρχές της νεότερης νεολιθικής, ενώ κάποια άλλα στους ύστερους ιστορικούς χρόνους. Στη μονόχρωμη κεραμική υπερισχύουν οι καστανόφαιες και καστανέρυθρες επιφάνειες, το ψήσιμο είναι καλό και κατά κανόνα αναγωγικό με τεφρούς-μαύρους πυρήνες. Η διακοσμημένη κεραμική είναι γραπτή, εμπίεστη και εγχάρακτη (Πίν. 98 β). Στην πρώτη υπερισχύει η διακόσμηση με κόκκινο χρώμα πάνω σε υπόλευκο-κρεμ ή, σπανίως, ροζ επίχρισμα. Η εμπίεστη συνδυάζεται με χονδρή κεραμική και αποτελεί το μεγαλύτερο ποσοστό της διακοσμημένης κεραμικής. Συνηθέστερη όλων είναι η «τσιμπητή» (barbotine) αλλά και η διακόσμηση με αβαθείς αυλακώσεις τύπου barbotine ή με το νύχι (nail pattern). Η εγχάρακτη είναι πιο σπάνια και περιορίζεται σε ευθείες γραμμές. Τα σχήματα είναι κυρίως κλειστά σφαιρικά με απλό ή τονισμένο προς τα έξω χείλος, ανοιχτοί ή ελαφρώς κλειστοί σκύφοι και φιάλες (Σχέδ. 3) και αποθηκευτικά αγγεία με χοανοειδείς λαιμούς. Υπάρχουν λίγες δακτυλιόσχημες και κυκλικές επίπεδες βάσεις, κωνικά πόδια σκευών και κάθετες ή οριζόντιες διάτρητες λαβές-αποφύσεις.

Τα τριπτά εργαλεία ήταν περιορισμένα, σε αντίθεση με τα πελεκητά που κατασκευάζονται κυρίως από ντόπιο χαλαζία και κατά δεύτερο λόγο από σοκολατί πυριτόλιθο. Βρέθηκαν επίσης λίγα πήλινα ειδώλια και τμήμα ανθρωπόμορφου αγγείου με «σταρόσχημο» μάτι, πήλινα σφονδύλια από όστρακα σε β΄ χρήση, ένα πήλινο πηνίο και αρκετοί πήλινοι πεσσοί. Τέλος, αξιοσημείωτη ήταν η έλλειψη οστών και οστέινων εργαλείων.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΘΕΣΕΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Με επιφανειακές έρευνες που διεξήχθησαν στο νομό Γρεβενών εντοπίστηκαν οι εξής νέοι προϊστορικοί οικισμοί:

Παλαιοχώρι

Θέση Άγιος Ταξιάρχης

Οικισμός της αρχαιότερης νεολιθικής, σε απόσταση 500 μ. περίπου δυτικά του Παλαιοχωρίου και βόρεια του δρόμου Παλαιοχωρίου-Σαρακήνας, αμέσως ανατολικά της εκκλησίας του Αγίου Ταξιάρχη. Ο οικισμός βρίσκεται σε χαμηλή λοφώδη περιοχή και είναι σχεδόν κυκλικός, με διάμετρο 100 μ. περίπου. Καλλιεργείται με σιτάρι.

Θέση Σταυρός

Σε εργασίες διαπλάτυνσης του δρόμου Παλαιοχωρίου-Σαρακήνας και σε απόσταση 2 χλμ. περίπου δυτικά του Παλαιοχωρίου στη θέση Σταυρός εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. και καταστράφηκε ολοσχερώς από τα εκσκαφικά μηχανήματα τάφος στη βόρεια πλευρά του δρόμου. Ο τάφος ήταν κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση Β.-Ν. αλλά μόνο το βόρειο τμήμα του είχε σωθεί, με τις πλάκες των μακρών πλευρών να εξέχουν ελαφρώς της στενής. Η βόρεια στενή πλευρά είχε πλάτος 0,47 μ., ενώ το βάθος του τάφου ήταν 0,35 μ. Επίσης, σώθηκε και τμήμα της κάλυψής του από γκριζωπούς λίθους. Η μορφή του τάφου, καθώς και λίγα όστρακα που περισυνελέγησαν από την ανατολική πλαγιά του λόφου, υποδεικνύουν στη θέση αυτή την ύπαρξη πιθανώς μικρού οικισμού της εποχής του Χαλκού.

Κνίδη

Θέση Λαμπρέτσα Πηγάδι

Οικισμός της αρχαιότερης νεολιθικής, σε απόσταση 1,5 χλμ. περίπου δυτικά της Κνίδης και νότια του δρόμου Κνίδης-Γρεβενών, αμέσως δυτικά της θέσης Λαμπρέτσα Πηγάδι. Ο οικισμός βρίσκεται σε λοφώδη περιοχή και απλώνεται σε ήπιο και χαμηλό επίμηκες έξαρμα, είναι δε ελαφρώς επιμήκης με διαστάσεις 150 μ. περίπου (Β.-Ν.)×100 μ.(Α.-Δ.) και έχει νότιο προσανατολισμό. Πλησίον του οικισμού και προς Α. διέρχεται μικρό ρέμα. Ο οικισμός είναι σαφώς μεγαλύτερος από τον ανεσκαμμένο οικισμό στη θέση Κρεμαστός της κοινότητας Κνίδης. Εκτός από την κεραμική, περισυνελέγησαν πολλά λίθινα τριπτά εργαλεία και αρκετές μυλόπετρες. Καλλιεργείται με σιτάρι.

Άγιος Γεώργιος

Θέση Αγία Παρασκευή - Αγία Ανάληψη

Οικισμός της αρχαιότερης νεολιθικής, στις νότιες παρυφές του χωριού, στη θέση των εκκλησιών της Αγίας Παρασκευής και Ανάληψης. Υπάρχουν αρκετά ελληνιστικά όστρακα ενώ τα νεολιθικά είναι πολύ περιορισμένα. Η έκταση του νεολιθικού οικισμού είναι δύσκολο να προσδιοριστεί εξαιτίας του χέρσου εδάφους.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο της Λάρισας μεταφέρθηκαν από διάφορες αρχαιολογικές θέσεις της Εφορείας αρκετές αρχαιότητες, οι οποίες αποκαλύφθηκαν κατά την εκτέλεση γεωργικών ή οικοδομικών εργασιών και παραδόθηκαν από ιδιώτες ή αστυνομικές αρχές. Παρακάτω δίνονται τα στοιχεία των αξιολογότερων από αυτές:

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Λάρισα

1. (ΑΕΜΛ 95/6). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Το αριστερό ακρωτήριο λείπει εντελώς. Φέρει ακόμη αποκρούσεις στο κάτω τμήμα και στον αριστερό κρόταφό της. Η κύρια όψη και οι στενές πλευρές της έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης με ξοΐδα ενώ η πίσω είναι κατεργασμένη με χοντρό βελόνι. Στη δεξιά στενή πλευρά της είναι χαραγμένη η ακόλουθη τρίστιχη επιγραφή:

Ἐννοδία: Στρογικᾶ
Παττρόα: ὀνέθεικε
Κρατίδας: Μαλάναιος

Ύψ. 0,48, πλ. 0,29, πάχ. 0,07, ύψ. γραμμ. 0,015 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 5ου αι. ή τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 98 γ).

2. (ΑΕΜΛ 95/7). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η μπροστινή και οι πλαϊνές πλευρές της είναι λειασμένες, ενώ η πίσω είναι αδρά δουλεμένη με χοντρό βελόνι. Κάτω από την επίστεψη είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Φιλίστα Παρμενι-
σκεία εὐξαμένα
ὀνέθεικε

Ύψ. 0,44, πλ. 4.28, πάχ. 0,05, ύψ. γραμμ. 0,01 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 98 δ).

3. (ΑΕΜΛ 95/12). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην κύρια όψη έχει την επιγραφή:

Ἀμφινόην Ἀμ-
φείονος ἡρώ-
ισσαν

Ύψ. 0,44, πλ. 0,53, πάχ. 0,12, ύψ. γραμμ. 0,05 μ.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άτραξ

4. (ΑΕΜΛ 95/8). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Όλες οι επιφάνειές της είναι αδρά κατεργασμένες, εκτός από μια λεπτή ταινία της κύριας όψης, όπου είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Δρυβις

Ύψ. 0,44, πλ. 0,28, πάχ. 0,05, ύψ. γραμμ. 0,045 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. (Πίν. 99 α).

5. (ΑΕΜΛ 95/42). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην κύρια όψη έχει την επιγραφή:

Μόνιμος.

Ύψ. 1,05, πλ. 0,29, πάχ. 0,18, ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

6. (ΑΕΜΛ 95/43). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Είναι σπασμένη σε τρία τεμάχια. Στο κάτω μέρος φέρει έμβολο για την ένθεσή της σε βάση. Το αέτωμα διακοσμείται με ανάγλυφο ρόδακα.

Ύψ. 0,96, πλ. 0,67, πάχ. 0,14 μ.

7. (ΑΕΜΛ 95/44). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η κύρια όψη και οι στενές πλευρές της έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης, ενώ η πίσω είναι αδρά δουλεμένη με χοντρό βελόνι. Το κατώτατο τμήμα της (ύψ. 0,27 μ.), που έμπαινε στο έδαφος, έχει αφεθεί εντελώς άπεργο. Στην κύρια επιφάνειά της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Παρμονίς

Ύψ. 0,75, πλ. 0,30, πάχ. 0,08, ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 99 β).

8. (ΑΕΜΛ 95/45). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Κάτω από τον οριζόντιο κανόνα που χώριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της έχει την επιγραφή:

Ἰόλαος Ἀστο[ν]όειος

Ύψ. 0,67, πλ. 0,39, πάχ. 0,08, ύψ. γραμμ. 0,01 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

9. (ΑΕΜΛ 95/46). Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με πλούσιο ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Στην κύρια όψη της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Σουσικράνεις
Εὐνόειος.

Ύψ. 1,14, πλ. 0,43, πάχ. 0,19, ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 99 γ).

10. (ΑΕΜΛ 95/47). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με ανάγλυφο ανθέμιο.

Ύψ. 0,51, πλ. 0,50, πάχ. 0,14 μ.

11. (ΑΕΜΛ 95/48). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με αρκετές φθορές από τη μηχανική καλλιέργεια. Η κύρια όψη και οι στενές πλευρές της είναι λειασμένες ενώ η πίσω είναι αδρά δουλεμένη με χοντρό βελόνι. Το κάτω μέρος που έμπαινε στο έδαφος είναι εντε-

λώς άπεργο. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Δίκαιος

΄Υψ. 0,72, πλ. 0,40, πάχ. 0,20, ύψ. γραμμ. 0,035 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ. (Πίν. 100 α).

12. (ΑΕΜΛ 95/49). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Είναι σπασμένη στο πάνω μέρος και φέρει φθορές στα τρία ακρωτήρια. ΄Εχει την επιγραφή:

Ἀρτέμιδι θαυμαρέτα
Εὐδαμιδαία νεβεύσασσ[*α*]

΄Υψ. 0,45, πλ. 0,32, πάχ. 0,06, ύψ. γραμμ. 0,015 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 100 β).

13. (ΑΕΜΛ 95/50). Αναθηματικός φαλλός από άσπρο μάρμαρο.

Μήκ. 0,37, πάχ. 0,11 μ.

14. (ΑΕΜΛ 95/51). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στο κάτω μέρος έχει έμβολο για την ένθεσή της σε βάση. Στην κύρια όψη έχει την δίστιχη επιγραφή:

Ἀγεισαρέτα
Δαμοκαδεία.

΄Υψ. 0,49, πλ. 0,40, πάχ. 0,07, ύψ. γραμμ. 0,01 μ.Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 100 γ).

15. (ΑΕΜΛ 95/52). Τμήμα αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο με έμβολο στήριξης. Σώζει τμήμα επιγραφής:

[-----]*νόα Περιγένους λειτορεύσασ*[*α*]

΄Υψ. 0,28, πλ. 0,27, πάχ. 0,04, ύψ. γραμμ. 0,01 μ.Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

16. (ΑΕΜΛ 95/55). Θραύσματα στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Σώζει ελάχιστο τμήμα επιγραφής:

[*Κρατ;*]*εύας Σ*[----*ιος*]
[*λειτο*]*ρεύουν* [*vacat;*]

΄Υψ. 0,19, πλ. 0,16, πάχ. 0,05, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου.

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1996, όπως και κατά τα προηγούμενα έτη, οι σωστικές ανασκαφές, κυρίως στην πόλη της Άρτας (αρχαία Αμβρακία), απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος των χρηματικών κονδυλίων και των δραστηριοτήτων του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού της Εφορείας. Εκτός από τις ανασκαφικές εργασίες προχωρήσαμε στην ταξινόμηση και καταγραφή των κινητών ευρημάτων. Λόγω του μεγάλου αριθμού των ευρημάτων από το Μνημείο του Αυγούστου (Νικόπολη) δημιουργήθηκε χωριστό αρχείο καταγραφής. Για την καλύτερη διαχείριση των αντικειμένων του Μνημείου προχωρήσαμε στην ηλεκτρονική τεκμηρίωσή τους με τη δημιουργία ιδιαίτερης βάσης δεδομένων (data base) σε Microsoft Access. Στις αποθήκες του Μουσείου Ιωαννίνων εργάστηκαν διάφοροι έλληνες και αλλοδαποί επιστήμονες, οι οποίοι, μετά από επιστημονική έρευνα, ασχολήθηκαν με την ταξινόμηση και τεκμηρίωση των κινητών ευρημάτων που συγκεντρώθηκαν κατά τις έρευνες των προηγούμενων ετών.

Με την επίβλεψη της Εφορείας συνεχίστηκαν τα έργα διάνοιξης της Εγνατίας οδού στο νομό Ιωαννίνων, όπου δεν εντοπίστηκαν αρχαία κατάλοιπα.

Οι χρηματοδοτήσεις του ΛΟΤΤΟ (αριθμολαχείου) και του Προγράμματος της Εκπαίδευσης Ανέργων Νέων της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνέβαλαν στο να απασχοληθεί έκτακτο προσωπικό, το οποίο με επιτυχία πλαισίωσε, στις πολλαπλές δραστηριότητες της Εφορείας, το μόνιμο προσωπικό της. Εκτός από το εργατικό προσωπικό, στις διάφορες εργασίες συμμετείχαν περιοδικά οι πτυχιούχοι αρχαιολογίας: Γεωργίου Αναστασία, Καππά Χάρις, Κοντογιάννη Θεοδώρα, Κοντογιώργος Δημήτριος, Κύρκου Θάλεια, Λάμπρου Βασιλική, Μαχαιράκη Μαρία, Μηλέα Γεωργία, Παπαγεωργίου Μαρία, Σακκά Σπυριδούλα, Σιώζου Βασιλική, Φατούρος Χρήστος, Ψαρογιάννη Ντίνα.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκάλυψαν οι ανασκαφές αποτυπώθηκαν, με τις υποδείξεις των αρχαιολόγων, από τους μόνιμους σχεδιαστές Μαστοράκη Αγησίλαο, Κουτσογιώργου Αθηνά, Ρούσσο Δημήτριο και τον ωρομίσθιο Βαγενά Νικόλαο. Η φωτογράφηση των κινητών ευρημάτων έγινε από το φωτογράφο της Εφορείας Πτηνόπουλο Βασίλειο, ενώ τη συντήρηση των κινητών αρχαίων ανέλαβαν οι Σακκάς Κωνσταντίνος, Σύμπας Παναγιώτης και Γιαννούλη Γαλάτεια.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στα κτιριακά συγκροτήματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων και των αρχαιολογικών συλλογών Άρτας, Νικόπολης και Λευκάδας έγιναν οι απαραίτητες ετήσιες εργασίες συντήρησης και επισκευής των ηλεκτρικών και υδραυλικών συστημάτων, καθώς και των συστημάτων συναγερμού.

Στα εργαστήρια του Μουσείου Ιωαννίνων συντηρήθηκε σημαντικός αριθμός αρχαίων αντικειμένων, ενώ στα πλαίσια του προγράμματος καταγραφής-φωτογράφησης καταγράφηκαν στα αντίστοιχα ευρετήρια κατά μουσείο 760 ευρήματα.

Στη βιβλιοθήκη του Μουσείου Ιωαννίνων από αγορές κυρίως και από δωρεές προστέθηκαν 82 τόμοι βιβλίων, 40 τόμοι περιοδικών και 25 ανάτυπα.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ριάχοβο

Θέση Λεύκα

Στην κοινότητα Ριαχόβου, στη θέση Λεύκα, εντοπίστηκε κοντά στις ομώνυμες πηγές αρχαίος τάφος. Ο τάφος αποκαλύφθηκε κατά τη διέλευση οχήματος σε αγροτικό δρόμο, σε απόσταση 30 μ. περίπου από τις πηγές, οι οποίες βρίσκονται παραπλεύρως του δρόμου από Ριάχοβο προς Καταρράκτη. Τα κτερίσματα του τάφου είχαν αφαιρεθεί και παραδοθεί στην Εφορεία. Ο τάφος βρέθηκε εν μέρει κατεστραμμένος. Από την αρχική κατασκευή παρέμειναν κατά χώραν μόνο οι κεραμίδες της νότιας και ανατολικής πλευράς. Φαίνεται ότι ανήκαν σε τετράγωνη ταφική κατασκευή, διαστ. 1×0,92 μ., με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.

Από τον τάφο προέρχονται ένας χάλκινος κάνθαρος του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. (ΑΜΙ 8556) (Πίν. 101 α), ένα σιδερένιο μαχαιροειδές ξίφος (ΑΜΙ 8558), δύο σιδερένιες αιχμές (ΑΜΙ 8559 και ΑΜΙ 8560) (Πίν. 101 β) και ένα χάλκινο έλασμα.

Σε απόσταση 3 μ. δυτικά του τάφου αποκαλύφθηκε δεύτερος τάφος κεραμοσκεπής. Ο τάφος, ο οποίος είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., είχε καταστραφεί κατά τη διάνοιξη του δρόμου. Από την αρχική κατασκευή σώζονταν μόνο οι κεραμίδες, οι οποίες όριζαν τις δύο μακρές πλευρές.

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Κρίθηκε σκόπιμο πριν από την απαρίθμηση των σωστικών ανασκαφών οικοπέδων στην Άρτα να προταχθεί ο χάρτης με τα εντός σχεδίου οικοδομικά τετράγωνα της πόλης (Σχέδ. 1), έτσι ώστε να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στον εντοπισμό του εκάστοτε περιγραφομένου οικοπέδου και στο συσχετισμό των οικοδομικών λειψάνων των οικοπέδων μεταξύ τους.

Οδός Φιλελλήνων (οικόπεδο Παπακώστα) (αριθ. 224)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην οδό Φιλελλήνων όπου έχουν ανασκαφεί τα οικόπεδα Μ. Θεοχάρη[1] και Σμύρη[2]. Πραγματοποιήθηκε ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα, που περιορίστηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου εξαιτίας του κινδύνου κατάρρευσης διπλανών οικοδομών και του προβλήματος που προέκυψε από λύματα όμορης οικοδομής. Αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. με πεζοδρόμιο στη δυτική πλευρά του και αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα παρόδιας οικίας σε βάθος κυμαινόμενο από 2,60 έως 3,83 μ. από το πεζοδρόμιο της σύγχρονης οδού (Σχέδ. 2· Πίν. 101 ε).

Ο δρόμος έχει μέγιστο αποκαλυφθέν πλάτος 1,05 και μήκος 4,20 μ. Το οδόστρωμα συνίσταται από πατημένο χώμα με χαλίκι, βότσαλα και θρυμματισμένο κεραμίδι. Το πεζοδρόμιο, που αποτελείται από ασβεστολιθικές πλάκες, έχει πλάτος που κυμαίνεται από 0,75 έως 0,95 μ. Πάνω στο οδόστρωμα εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής. Ο δρόμος εντάσσεται στον πολεοδομικό ιστό της Αμβρακίας, όπως μας είναι γνωστός από τις σωστικές ανασκαφές στην πόλη της Άρτας. Πρόκειται δηλαδή για έναν από τους χαραγμένους ανά 30,50 μ. παράλληλους δρόμους που διέτρεχαν την πόλη από Β. προς Ν., τους οποίους έτεμναν κάθετα πλατύτερες πλακόστρωτες λεωφόροι, αραιότερα χαραγμένες, με κατεύθυνση από Α. προς Δ.

Την οικία ορίζουν προς Α. τοίχος Τ1, που αποτελεί το δυτικό όριο του δρόμου και προς Ν. μικρό τμήμα τοίχου Τ3. Ο Τ1 έχει πλάτος 0,45 μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 7 μ. περίπου. Το ανώτερο τμήμα του είναι κατασκευασμένο από αδρά δουλεμένες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, ενώ το κατώτερο διαφοροποιείται ως προς την κατασκευή και συνίσταται από μικρότερους ακανόνιστους ασβεστόλιθους. Ο Τ3, που αποκαλύφθηκε κάθετος προς τον Τ1, έχει μήκος 0,50 και πλάτος 0,25 μ. και είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ακανόνιστους ασβεστόλιθους. Ομοίως, αποκαλύφθηκε προς Β. αποσπασματικά σωζόμενος τοίχος Τ2, κάθετος προς τον Τ1, ο οποίος ορίζει δύο εσωτερικούς χώρους της οικίας. Είναι όμοιας κατασκευής με τον Τ3 και έχει μήκος 1,05 και πλάτος 0,65 μ. Νότια της οικίας και στο πρανές του οικοπέδου αποκαλύφθηκε όψη τοίχου Τ4, μήκ. 2,30 μ., κατασκευασμένου από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, που συνιστά το βόρειο τοίχο δεύτερης παρόδιας οικίας.

Μεταξύ των δύο οικιών δημιουργείται πλακοστρωμένη στενωπός, πλ. 1,20 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., που οδηγεί κάθετα στο δρόμο. Οι οικίες σώζονται αποσπασματικά και παρουσιάζουν διαδοχικές φάσεις με προσθήκες, από τις οποίες διαπιστώθηκε χρήση από τον 5ο αι. π.Χ. έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Η πλειονότητα των ευρημάτων περισυνελέγη από τη βόρεια οικία. Πρόκειται για λιγοστή κεραμική του 5ου αι. π.Χ. και κυρίως άβαφα και μελαμβαφή όστρακα ελληνιστικών χρόνων, μικκύλα αγγεία (Πίν. 101 γ) και λύχνοι (Πίν. 101 δ), πήλινες κωνικές αγνύθες, χάλκινα νομίσματα αρκετά οξειδωμένα, χάλκινα ελάσματα και περόνες.

Κατά την ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε ότι τα αρχαία στρώματα έχουν διαταραχθεί από τη χρήση του χώρου στους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους. Εντοπίστηκαν τρεις λάκκοι-αποθέτες βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων, καθώς και νεότερη κατασκευή (πηγάδι) που κατέστρεψαν τα αρχαία λείψανα. Από τους τρεις αποθέτες συνελέγησαν όστρακα εφυαλωμένης και άβαφης βυζαντινής-μεταβυζαντινής κεραμικής, καθώς και υάλινα θραύσματα αγγείων.

Οδός Σκουφά (οικόπεδο Κιτσαρά) (αριθ. 213)

Στο παραπάνω οικόπεδο, συνολικού εμβαδού 300 τ.μ., διενεργήθηκε σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., καθώς και τμήμα τοίχου (Τ1β-γ) που αποτελεί το δυτικό όριο του δρόμου (Σχέδ. 3). Ο δρόμος αποτελεί τη συνέχεια προς Ν. του αποκαλυφθέντος δρόμου στο 1ο Δημοτικό Σχολείο[3] επί της οδού Μαξίμου Γραικού.

Τα αρχαία λείψανα εντοπίστηκαν σε βάθος που κυμαίνεται από 0,80 έως 1,80 μ. από το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού. Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε μήκος 16 μ. και πλάτος που κυμαίνεται από 4,20 έως 4,70 μ. Το οδόστρωμα είναι επιστρωμένο με αμμολιθικές τετράγωνες και ορ-

1. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 311.
2. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 414.
3. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 305.

Σχέδ. 1. Άρτα. Τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται τα ανεσκαμμένα οικόπεδα του 1996.

θογώνιες πλάκες, οι οποίες εναλλάσσονται στο μέσον περίπου του οδοστρώματος με ασβεστολιθικές (Πίν. 102 γ). Το υπόστρωμα συνίσταται από πατημένο χώμα με λατύπη και θρυμματισμένο κεραμίδι. Στο οδόστρωμα διαπιστώθηκε εμφανής κατωφέρεια από ΒΔ. προς ΝΑ. με κλίση 6-8%. Ο δρόμος εντάσσεται στον πολεοδομικό ιστό της Αμβρακίας, όπως μας είναι γνωστός και από άλλες σωστικές ανασκαφές στην πόλη της Άρτας. Πρόκειται για έναν από τους πυκνά χαραγμένους ανά 30,50 μ. παράλληλους δρόμους που διέτρεχαν την πόλη από Β. προς Ν.

Το δυτικό ανάλημμα του δρόμου, σωζόμενο αποσπασματικά, συνίσταται από δύο τμήματα τοίχων (Τ1β και Τ1γ). Ο Τ1β αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,40 μ., έχει πλάτος 0,55 μ. και είναι κατασκευασμένος από αδρά δουλεμένες, σχεδόν ισοϋψείς, ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους. Σε μεταγενέστερη από την κατασκευή του Τ1β φάση τοπο-

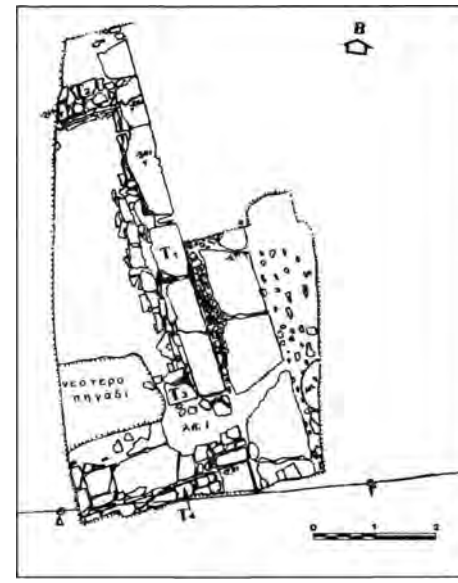
θετήθηκε στα ανατολικά του και πάνω στο πλακόστρωτο του δρόμου δόμος, μήκ. 0,60 μ., (σε επαφή με τον Τ1β) εν είδει αναβαθμού. Ο Τ1γ έχει μέγιστο αποκαλυφθέν μήκος 1,50 και πλάτος 0,50 μ. και είναι όμοιας κατασκευής με τον Τ1β. Δυτικά του Τ1β αποκαλύφθηκε επιφανειακά ο φυσικός βράχος της περιοχής.

Κατά τη διερεύνηση της θεμελίωσης του δυτικού αναλήμματος του δρόμου συνελέγησαν λίγα όστρακα αρχαϊκών χρόνων.

Κατά τη σύντομη ανασκαφική έρευνα συνελέγησαν άβαφα κυρίως και λίγα μελαμβαφή όστρακα ελληνιστικών χρόνων, μικκύλα αγγεία (Πίν. 102 α), αποτμήματα πήλινων ειδωλίων, εκ των οποίων ένα πτηνόμορφο, χάλκινα ελάσματα και περόνες. Επίσης, τρία χάλκινα νομίσματα των τύπων της Αμβρακίας με συμβατική διάρκεια κυκλοφορίας 238-168 π.Χ. Διακρίνεται ο τύπος νομισμάτων με τον γρύπα: στον εμπροσθότυπο κεφαλή στεφανηφόρου Διός προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο γρύπας προς τα δεξιά, *AMBP* και το όνομα επώνυμου άρχοντα (Πίν. 102 β).

Εντοπίστηκε ακόμη ένας αποθέτης βυζαντινών χρόνων, από τον οποίο συνελέγησαν όστρακα εφυαλωμένης και άβαφης βυζαντινής κεραμικής.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Σχέδ. 2. Άρτα. Οδός Φιλελλήνων. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οδός Κομμένου (οικόπεδο Ι. Θεοδώρου) (αριθ. 166)

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή του μεγάλου οικοπέδου στην περιοχή του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της αρχαίας Αμβρακίας. Στο οικόπεδο είχε αποκαλυφθεί κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους τμήμα της μνημειακής λεωφόρου που διέσχιζε κατά μήκος το νεκροταφείο και κατέληγε στον Αμβρακικό κόλπο, καθώς και οι επιμελημένης κατασκευής ταφικοί περίβολοι εκατέρωθέν της και είχαν ανασκαφεί συνολικά 90 τάφοι και 29 ταφικές θήκες[4]. Εξαιτίας του ολιγάριθμου εργατικού προσωπικού κατά το 1996 η ανασκαφή περιορίστηκε στους ταφικούς περιβόλους στην ανατολική πλευρά της λεωφόρου. Ερευνήθηκαν 25 τάφοι και 5 ταφικές θήκες (Πίν. 103 στ). Από τους τάφους οι 19 ήταν κιβωτιόσχημοι, δύο λακκοειδείς, ένας κεραμοσκεπής, ενώ υπήρχαν και δύο τεφροδόχοι τοποθετημένες στο χώμα και όχι μέσα σε θήκες.

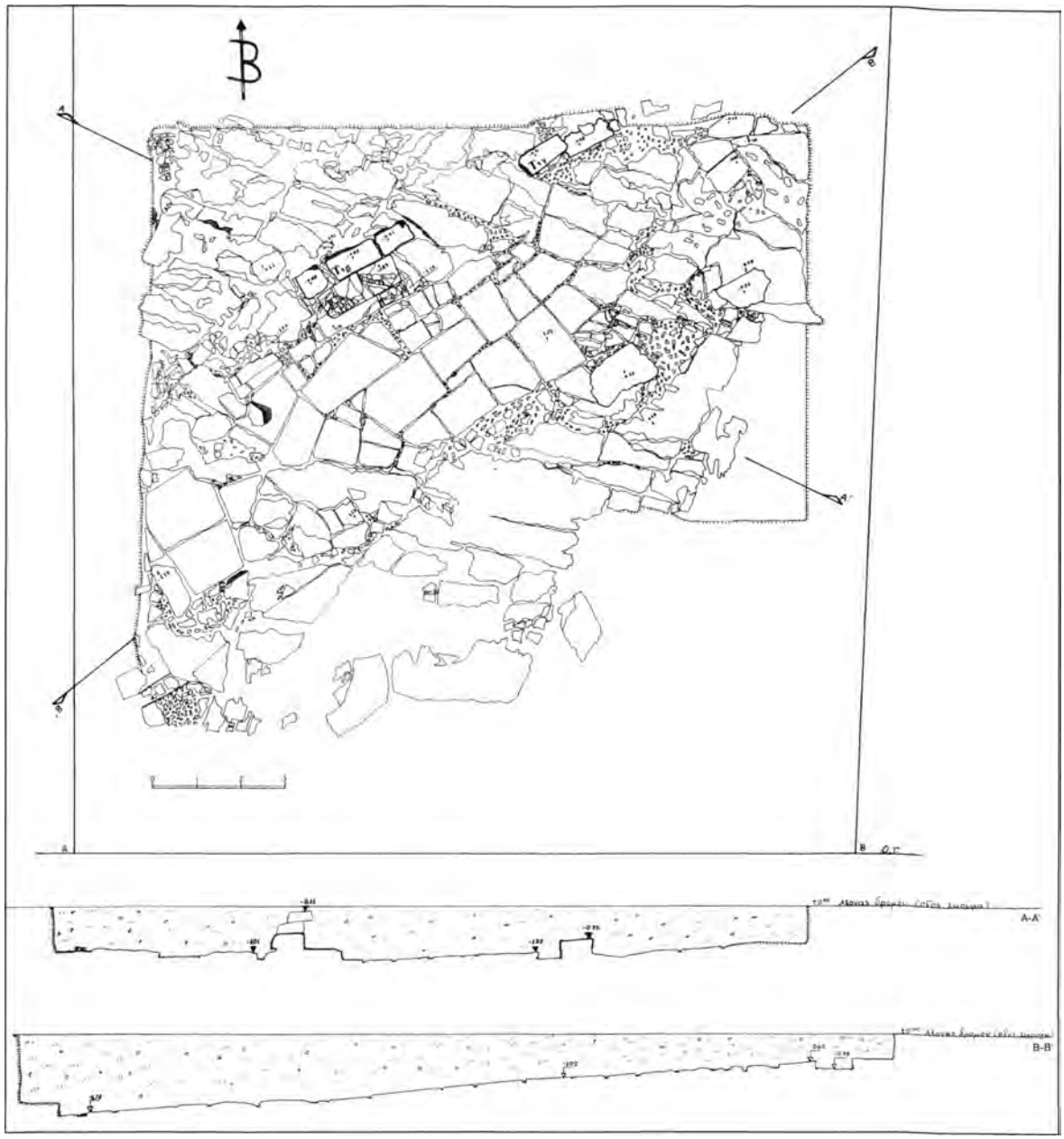
Τα κτερίσματα των τάφων ήταν κυρίως πήλινα αγγεία (Πίν. 103 ε) αλλά και στλεγγίδες χάλκινες και σιδερένιες, χρυσές δανάκες (Πίν. 103 α) και χρυσά κοσμήματα (Πίν. 103 β-γ), καθώς και άλλα μικροευρήματα, όπως ένας δακτυλιόλιθος από πράσινη υαλόμαζα (Πίν. 103 δ). Οι τεφροδόχοι ήταν συνήθως αμφορείς με οριζόντιες λαβές, που φέρουν γραπτή διακόσμηση με καστανό και ερυθρό χρώμα πάνω στον πηλό και θεωρείται ότι έχουν κυπριακά πρότυπα (Πίν. 104 α-β). Ως τεφροδόχοι χρησιμοποιήθηκαν επίσης και δύο χάλκινες υδρίες (Πίν. 104 γ), η μία από τις οποίες φέρει κάτω από την κάθετη λαβή μία πλαστική Σειρήνα. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι στον τάφο XCV, που κατασκευάστηκε, σύμφωνα με τα κτερίσματα μιας ταφής που περιείχε, το 2ο αι. π.Χ., παρατηρήθηκε η πιο ύστερη χρήση του νεκροταφείου με μία ταφή που χρονολογείται στον πρώιμο 2ο αι. μ.Χ. από τους δύο λύχνους που την κτέριζαν[5]. Η ανασκαφή του οικοπέδου θα συνεχιστεί του χρόνου.

Οδός Αράχθου (οικόπεδο Πήχα) (αριθ. 221)

Στο παραπάνω οικόπεδο η έρευνα περιορίστηκε στο μέσον περίπου του οικοδομήσιμου χώρου, καθώς στο βόρειο τμήμα του υπήρχε παλαιό υπόγειο που κατέστρεψε όποια λείψανα υπήρχαν εκεί, ενώ στο νοτιοδυτικό τμήμα του αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος. Η έρευνα αποκάλυψε τμήμα πλακόστρωτου αρχαίου δρόμου, πλ. 4,80 μ.,

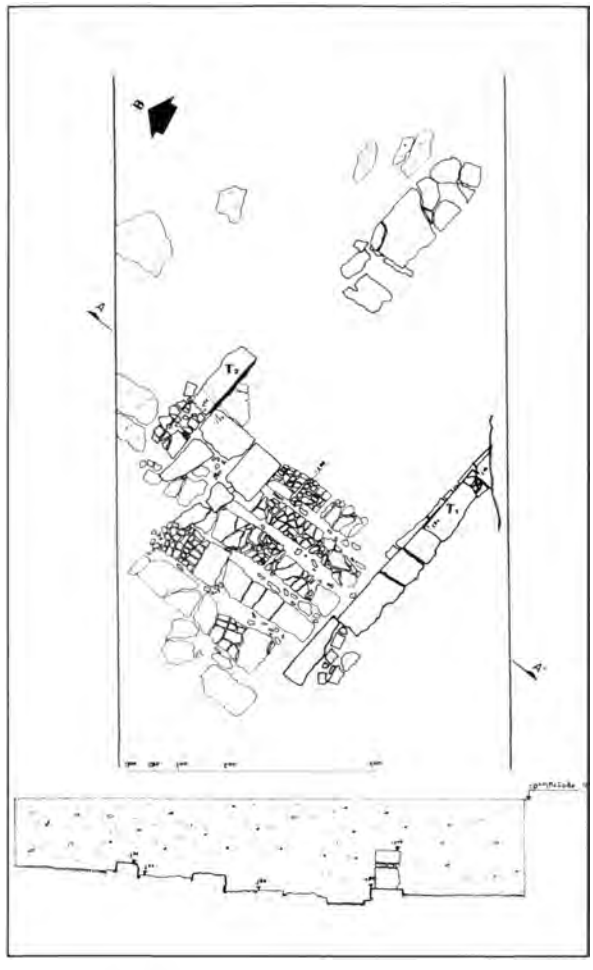
4. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 260-261· 48 (1993): Χρονικά, σ. 275-278· 50 (1995): Χρονικά, σ. 412.

5. Agora VII, 1961, πίν. 8, αριθ. 259 και αριθ. 250.

Σχέδ. 3. Άρτα. Οδός Σκουφά. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄και Β-Β΄.

και τοίχους-όρια στα δύο άκρα του (Σχέδ. 4). Πρόκειται για έναν από τους παράλληλους δρόμους που απείχαν μεταξύ τους 30,50 μ. και διέσχιζαν την Αμβρακία από Β. προς Ν. Ο τοίχος στο δυτικό του άκρο (Τ1), πλ. 0,65 μ., σώζεται στο νότιο τμήμα του σε ύψος τριών δόμων (1,02 μ.). Από τον τοίχο στο ανατολικό του όριο (Τ2) σώζεται μόνο η θεμελίωση από ακανόνιστους λίθους και μία λιθόπλινθος. Ανατολικά του Τ2 εκτείνεται ο φυσικός βράχος, ο οποίος σε ένα τουλάχιστον τμήμα του έχει λειασμένη επιφάνεια. Σε μια δεύτερη φάση κατασκευάστηκε πάνω στο ανατολικό τμήμα του δρόμου πεζοδρόμιο από ασβεστολιθικές και αμμολιθικές πλάκες, από το οποίο σώζεται μόνο τμήμα. Κατά την έρευνα περισυνελέγη μικρή μόνο ποσότητα κεραμικής, που περιλαμβάνει κυρίως όστρακα χρηστικών αγγείων των ελληνιστικών χρόνων. Περισσότερα στοιχεία για το χρόνο χρήσης του δρόμου δίνουν τα 11

Σχέδ. 4. Άρτα. Οδός Αράχθου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

χάλκινα νομίσματα που βρέθηκαν πάνω στο οδόστρωμα. Πρόκειται για γνωστούς νομισματικούς τύπους της Αμβρακίας (κεφαλή Διός στον εμπροσθότυπο και γρύπας στον οπισθότυπο, κεφαλή Διώνης στον εμπροσθότυπο και βαίτυλος στον οπισθότυπο, κεφαλή Απόλλωνα στον εμπροσθότυπο και Δίας κεραυνοβολών στον οπισθότυπο)[6] που χρονολογούνται στην περίοδο 238-168 π.Χ.

Οδός Κορυδαλλέως (οικόπεδο Παπαβασιλείου) (αριθ. 226)

Τμήμα ενός ακόμη δρόμου του πολεοδομικού συστήματος της Αμβρακίας βρέθηκε και στο παραπάνω οικόπεδο. Και εδώ η έρευνα, λόγω προβλημάτων στατικότητας των όμορων οικοδομών, περιορίστηκε σε μικρό τμήμα στο κέντρο του οικοπέδου. Ο δρόμος, πλ. 4,80 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 4 μ. και ήταν στρωμένος με ασβεστολιθικές και αμμολιθικές πλάκες. Οι δύο τοίχοι στα άκρα του ήταν κατασκευασμένοι από ακανόνιστους λίθους και προφανώς αποτελούσαν τους εξωτερικούς τοίχους οικιών. Πάνω στο οδόστρωμα βρέθηκε στρώμα καταστροφής με κεραμίδες στέγης, από το οποίο προέρχεται τμήμα σίμης με γραπτά ανθέμια. Τόσο η λιγοστή κεραμική όσο και τα τρία νομίσματα που βρέθηκαν πάνω στο οδόστρωμα (δύο Αμβρακίας με κεφαλή Απόλλωνα στον εμπροσθότυπο και Δία κεραυνοβολούντα στον οπισθότυπο και ένα με κεφαλή ανθρωπόμορφου ταύρου στον εμπροσθότυπο και εφορμώντα ταύρο στον οπισθότυπο[7] του 238-168 π.Χ.) χρονολογούν το δρόμο στους ελληνιστικούς χρόνους.

Οδός Μικράς Ασίας (οικόπεδο Γεωργανά) (αριθ. 230)

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στις υπώρειες του λόφου της Περράνθης, δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα της Αμβρακίας. Ωστόσο, κατά την εκσκαφή θεμελίων περισυνελέγη αρκετή ποσότητα κεραμικής. Στην κεραμική, που χρονολογείται από τις αρχές του 3ου έως το 2ο αι. π.Χ., περιλαμβάνονται βάσεις κανθάρων, λαβές μελαμβαφών σκύφων, βάσεις ιχθυοπινακίων, χείλη και βάσεις απλών πινακίων, χείλη λεκανίδων, λαβές και βάσεις οξυπύθμενων αμφορέων, τμήματα άωτων σκυφιδίων. Ανάμεσα στα όστρακα ξεχωρίζουν δύο θραύσματα ανάγλυφων σκύφων (Πίν. 105 β). Το ένα φέρει θυσανωτά και πτυχωτά φύλλα άκανθας, που βρίσκουν τα όμοιά τους σε δύο όστρακα από τη Δωδώνη, τα οποία προέρχονται από εργαστήριο της Αμβρακίας[8]. Το δεύτερο όστρακο φέρει μία ζώνη με σκυλιά που τρέχουν, κόσμημα γνωστό στο εργαστήριο παραγωγής σκύφων της Αμβρακίας, και κάτω από αυτή μία ζώνη που σώζει τμήμα από φύλλο λωτού και άνθη. Η Κ. Γραβάνη χρονολογεί τη δραστηριότητα του εργαστηρίου παραγωγής ανάγλυφων σκύφων της Αμβρακίας από τον 3ο έως τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.[9], και επομένως τότε θα πρέπει να χρονολογήσουμε και τα δύο όστρακα από το οικόπεδο Γεωργανά.

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ

6. Βλ. SNG, Cop., Epirus-Acarnania, 35-37, 23 και 31 αντίστοιχα.

7. Ό.π., 31 και 26 αντίστοιχα.

8. Κ. Γραβάνη, Ανάγλυφοι σκύφοι από τη Δωδώνη, Δ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994, Αθήνα 1997, πίν. 242β-γ.

9. Ό.π., σ. 338.

Οδός Περικλέους 14, Ο.Τ. 227 (οικόπεδο Καπερώνη) (αριθ. 225)

Στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του λόφου της Περράνθης, αποκαλύφθηκε ορθογώνιος πύργος του τείχους της Αμβρακίας (Σχέδ. 5· Πίν. 105 γ). Στην ίδια περιοχή το 1990 είχαν αποκαλυφθεί σε δύο οικόπεδα (οικόπεδο Κορομίδα και οικόπεδο Στεργιόπουλου)[10], λίγα μέτρα νοτιότερα του οικοπέδου Καπερώνη, τμήματα της αρχαίας οχύρωσης, ενώ βόρεια του οικοπέδου και σε μικρή απόσταση από αυτό διατηρείται σε αυλή οικίας κυκλικός πύργος.

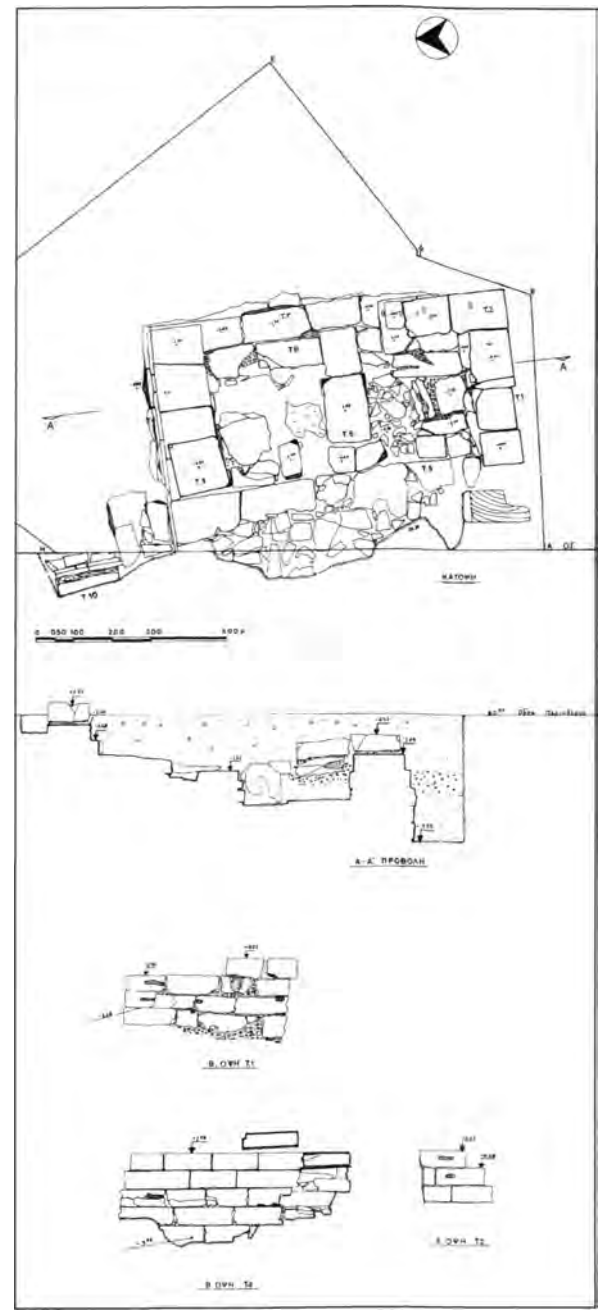
Ο ορθογώνιος πύργος στο οικόπεδο Καπερώνη έχει διαστάσεις 9,50×4,50 μ. και είναι χτισμένος κατά το ορθογώνιο ισοδομικό σύστημα με ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους επιμελημένης επεξεργασίας. Η ανώτερη στάθμη του βρίσκεται 0,20 μ. περίπου ψηλότερα από το οδόστρωμα της οδού Περικλέους. Το βόρειο σκέλος του πύργου σώζεται σε ύψος πέντε δόμων (συνολ. ύψ. 2,50 μ.), από τους οποίους οι τρεις κατώτεροι ανήκουν στη θεμελίωση.

Το νότιο σκέλος του σώζεται σε ύψος τεσσάρων δόμων ενώ το ανατολικό σκέλος σώζεται σε ύψος τριών δόμων. Στο εσωτερικό του πύργου αποκαλύφθηκε ένα ακόμη σκέλος, το οποίο προφανώς έγινε για την ενίσχυση της όλης κατασκευής. Ο πύργος έχει θεμελιωθεί εν μέρει στο φυσικό βράχο της Περράνθης και εν μέρει σε στρώμα λατύπης. Βόρεια του πύργου, στο πρανές της οδού Περικλέους αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,60 και ύψος 1,70 μ. τμήμα της εξωτερικής παρειάς του τείχους. Λόγω της υψηλά σωζόμενης στάθμης των αρχαίων, η επίχωση τόσο στο εσωτερικό του πύργου όσο και έξω από αυτόν ήταν διαταραγμένη σε μεγάλο βάθος. Από τα λιγοστά όστρακα που συγκεντρώθηκαν η κατασκευή του τμήματος αυτού χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

Οι εργασίες κατασκευής σύγχρονου αποχετευτικού δικτύου στην πόλη της Άρτας συνεχίστηκαν και φέτος σε μεμονωμένες οδούς στο κέντρο της πόλης και κυρίως στο δυτικό και βόρειο τμήμα της ενώ επεκτάθηκαν και προς Ν., σε τμήμα της πόλης που βρίσκεται στο πρανές του λόφου της Περράνθης. Το πλάτος της αύλακας που διανοίχθηκε κυμαίνεται από 0,80 έως 1,20 μ.

Σχέδ. 5. Άρτα. Οδός Περικλέους 14. Κάτοψη της ανασκαφής, τομή Α-Α΄ και όψεις τοίχων.

και το βάθος εκσκαφής ποικίλλει ανάλογα με τη μορφολογία του εδάφους σε κάθε οδό. Τις εργασίες της αποχέτευσης στους περισσότερους δρόμους ακολούθησαν διαδοχικά εργασίες τοποθέτησης νέων δικτύων κοινής ωφέλειας (ΔΕΗ, ΟΤΕ, αγωγός ομβρίων υδά-

10. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 244-247.

των) στην ίδια ή σε παράλληλη αύλακα και σε μικρότερο βάθος.

Οδός Μαξίμου Γραικού

Οι εργασίες έγιναν στο τμήμα μεταξύ των οδών Ελ. Βενιζέλου και Τσακάλωφ, συνολ. μήκ. 74 μ. ενώ το τμήμα της οδού προς Ν., από την Ελ. Βενιζέλου έως την οδό Φλέμιγκ έχει ερευνηθεί κατά τις εργασίες του αποχετευτικού έργου κατά το 1995[11]. Σε βάθος που κυμαίνεται από 0,29 έως 2,60 μ. από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι που αποτελούν τμήματα κτιρίων και όρια αγωγού, πλ. 0,83 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., η χρήση των οποίων ανάγεται από τους αρχαϊκούς έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Αποσπασματικά τμήματα τοίχων από αδρά λαξευμένους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους και μεμονωμένες λιθόπλινθοι που βρέθηκαν σχεδόν επιφανειακά βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με τον υστεροαρχαϊκό ναό του οικοπέδου Μπακαγιάννη[12] επί της οδού Βασ. Πύρρου και με το μεγάλο θέατρο της Αμβρακίας στο οικόπεδο Λιόγκα-Μηλιώνη[13] επί της οδού Τσακάλωφ. Αντίστοιχα οικοδομικά λείψανα είχαν αποκαλυφθεί με τις εργασίες της αποχέτευσης στην οδό Ελ. Βενιζέλου[14] το 1992 καθώς και κατά τη διαμόρφωση της πλατείας Κιλκίς[15] το 1995.

Οδός Αράχθου

Διερευνήθηκε το τμήμα της οδού που βρίσκεται μεταξύ των οδών Πλάτωνος και Ανώνυμης Δημοτικής, μήκ. 87 μ. Σε βάθος που κυμαίνεται από 1,65 έως 5 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι που αποτελούν τμήματα οικιών και το ανατολικό όριο δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ο οποίος φέρει πλακόστρωτο πεζοδρόμιο, πλ. 0,95 μ. Το αρχαίο οδόστρωμα συνίσταται από πατημένο χώμα με μικρά βότσαλα, ψιλό χαλίκι και θρυμματισμένο κεραμίδι. Ο δρόμος αποτελεί την προς ΒΔ. συνέχεια του αποκαλυφθέντος δρόμου στο παρακείμενο οικόπεδο Κώτση[16] επί της ίδιας οδού. Πρόκειται για έναν από τους πυκνούς παράλληλους δρόμους που διέτρεχαν ανά 30,50 μ. την πόλη με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ.

Στη συμβολή των οδών Αράχθου και Κατσαντώνη και σε βάθος από 2,33 έως 3,80 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα αποκαλύφθηκε τμήμα της εσωτερικής παρειάς του τείχους της Αμβρακίας με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Στο σημείο αυτό σχηματίζει ελαφρά θλάση προς Δ. Αποτελείται από τρεις ανισοϋψείς, αδρά λαξευμένους ασβεστολιθικούς δόμους με συνολικό ύψος 1,54 μ., από τους οποίους οι δύο κατώτεροι συνιστούν αναβαθμούς της κρηπίδας. Πρόκειται για την προς Ν. συνέχεια των τμημάτων του οχυρωματικού περιβόλου που είχε αποκαλυφθεί κατά τις εργασίες του αποχετευτικού έργου επί της εθνικής περιφερειακής οδού το 1993[17].

Οδός Κατσαντώνη

Σε απόσταση 10 μ. περίπου από τη συμβολή της οδού με την οδό Αράχθου και σε βάθος 1,80 έως 2,30 μ. από το οδόστρωμα αποκαλύφθηκε τμήμα μεμονωμένου ασβεστολιθικού δόμου σε β΄ χρήση.

Οδός Πορφυρίου Μητροπολίτου

Στο τμήμα της οδού από τη συμβολή της με την οδό Ρωγών έως την οδό Μπιζανίου και σε βάθος που κυμαίνεται από 0,56 έως 3 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους που διατηρούνται στο ύψος της θεμελίωσης. Συνιστούν αναλήμματα δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 4,70 μ., και το βόρειο όριο κάθετης προς αυτόν λεωφόρου με κατεύθυνση Α.-Δ. Κατά μήκος του αναλήμματος της λεωφόρου αποκαλύφθηκε σε μήκος 16 μ. στρώση ασβεστολιθικών πλακών με βαθμιδωτή διάταξη, οι οποίες ακολουθούν τη φυσική κατωφέρεια του εδάφους προς Δ. Οι πλάκες, διαστ. 1×0,50 και πάχ. 0,24 μ., είναι τοποθετημένες κάθετα στον άξονα της λεωφόρου. Το μεταξύ των πλακών διάστημα καλύπτεται από πατημένο χώμα με θρυμματισμένο κεραμίδι, μικρά βότσαλα και αργόλιθους (Πίν. 105 δ). Η λεωφόρος, τμήματα της οποίας είχαν αποκαλυφθεί στα οικόπεδα Λιαπάτη[18] επί της ίδιας οδού και Καρανίκα - Λιώλιου[19] στη συμβολή με την οδό Ιγνατίου Μητροπολίτου, οδηγεί προς το τείχος του οικοπέδου Πανταζή[20] και πιθανώς διαμέσου ανοίγματος (πύ-

11. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 420.

12. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 346· 22 (1967): Χρονικά, σ. 339· 24 (1969): Χρονικά, σ. 246· 30 (1975): Χρονικά, σ. 210· 31 (1976): Χρονικά, σ. 193· 32 (1977): Χρονικά, σ. 145· 33 (1978): Χρονικά, σ. 179· 49 (1994): Χρονικά, σ. 381. ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 39.

13. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 263.

14. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 268.

15. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 420.

16. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 276.

17. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 278-280.

18. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 258.

19. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 252.

20. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 209.

λης;) μέχρι τον Άραχθο, ο οποίος στο σημείο αυτό θεωρείται ότι ήταν πλωτός. Από τη διερεύνηση του πλακόστρωτου τμήματος συνελέγησαν 12 χάλκινα νομίσματα, αρκετά διαβρωμένα λόγω οξείδωσης, τα περισσότερα των τύπων της Αμβρακίας με συμβατική διάρκεια κυκλοφορίας 238-168 π.Χ.[21].

Στο τμήμα της οδού μεταξύ των οδών Ιγνατίου Μητροπολίτου και Ρωγών εντοπίστηκαν μεταβυζαντινοί αποθέτες, οι οποίοι είχαν επιφέρει αναμόχλευση των αρχαίων επιχώσεων και διάλυση των οικοδομικών λειψάνων στην περιοχή, όπως εξάλλου και στο παρακείμενο οικόπεδο Καρανίκα - Λιώλιου. Κατά τις εργασίες κατασκευής του αποχετευτικού δικτύου σε μικρά τμήματα των οδών Μελανέως και Ιγνατίου Μητροπολίτου περισυνελέγη ελάχιστη άβαφη κεραμική, χωρίς να εντοπιστούν οικοδομικά κατάλοιπα.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

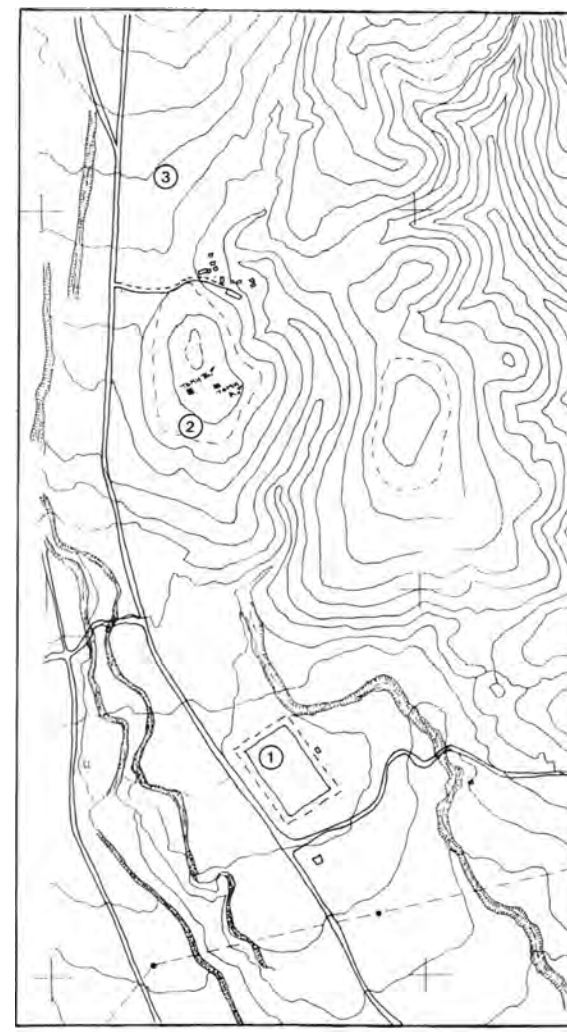
Γραμμενίτσα

Θέση Παληάμπελα

Η κοινότητα Γραμμενίτσας βρίσκεται 9 χλμ. βόρεια-βορειοανατολικά της Άρτας, σε υψόμετρο 50 μ. Βόρεια του οικισμού εκτείνεται επιμήκης λεκάνη με άνοιγμα προς τον Άραχθο, η οποία διατρέχεται από χειμάρρους με προσανατολισμό Β.-Ν. και είναι γεμάτη από παλαιές πλειστοκαινικές αποθέσεις χερσαίων σχηματισμών. Κατά τόπους στην περιοχή εντοπίζονται σημεία διατήρησης αργιλικού μανδύα μικρού πάχους (παλαιοέδαφος) (προφορική επικοινωνία Π. Πάσχος). Από τα σημεία αυτά κυρίως προέρχονται επιφανειακά παλαιολιθικά τέχνεργα.

Η περιοχή είναι γνωστή στη βιβλιογραφία από το 1981 ως σημείο εντοπισμού μεσοπαλαιολιθικών τεχνέργων[22], χωρίς να αναφέρεται η συγκεκριμένη θέση εντοπισμού των ευρημάτων. Στη σύντομη παρουσίαση της Μητσάκη διερευνάται η προέλευση των πρώτων υλών των τεχνέργων με βάση δύο ιχνοστοιχεία, ενώ τα ίδια τα ευρήματα και οι συνθήκες εντοπισμού τους αναφέρονται πολύ περιληπτικά ή παραλείπονται.

Η υπογράφουσα είχε πραγματοποιήσει – ως έκτακτη

Σχέδ. 6. Νομός Άρτας. Γραμμενίτσα. Θέση Παληάμπελα. Τοπογραφικός χάρτης.

υπάλληλος της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ – ήδη από το 1990 αυτοψία στην περιοχή και είχε εντοπίσει μεσοπαλαιολιθικά ευρήματα στην περιοχή βόρεια του γηπέδου της κοινότητας αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.

Με αφορμή την προτεινόμενη παραχώρηση από πλευράς της κοινότητας Γραμμενίτσας έκτασης 50 στρεμμάτων στη θέση Παληάμπελα (κληρ. 1150 διανομής 1953) στον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας για ανέγερση εργατικών κατοικιών, πραγματοποιήθηκαν το 1995 νέες αυτοψίες στην περιοχή. Η προς παραχώρηση έκταση βρίσκεται σε λοφίσκο με υψόμετρο 110 μ. στην περιοχή βόρεια της κοινότητας (σημείο 2 στο Σχέδ. 6).

Στη διάρκεια των αυτοψιών εντοπίστηκαν 211 λίθινα

21. Διακρίνεται ως επί το πλείστον ο τύπος νομισμάτων που φέρει στον εμπροσθότυπο κεφαλή στεφανηφόρου Διός προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο γρύπα προς τα δεξιά, *ΑΜΒΡ* και το όνομα του επωνύμου άρχοντα κάτω. Μεταξύ των ονομάτων διακρίνονται: *ΕΠΑΝΔΡ...*, *ΑΙΣΧ...*

22. A. Mitsakis, The Flint Artifacts of Grammenitsa, Western Greece, International Congress of the UISPP, Mexico 1981, σ. 56-57.

τέχνεργα σε δύο διαφορετικά σημεία στο κληρ. 1150. Ο χαρακτήρας των ευρημάτων σε συνδυασμό με την πυκνότητά τους έκαναν απαραίτητη τη διεξαγωγή δοκιμαστικής ανασκαφής σε επιλεγμένες θέσεις μέσα στα όρια της προς παραχώρηση έκτασης, με σκοπό τη διευκρίνηση του στρωματογραφικού συσχετισμού των ευρημάτων και την καλύτερη προστασία τους.

Ορίστηκαν και ερευνήθηκαν δύο τομές κοντά στην κορυφή του λοφίσκου, όπου είχε διανοιγεί δρόμος μετά από αποψίλωση και όπου είχε παρατηρηθεί μεγάλη συγκέντρωση ευρημάτων (τομές Α και Β στο Σχέδ. 6).

Και στις δύο περιπτώσεις το επιφανειακό στρώμα (κατάλοιπο παλαιοεδάφους ήδη διαταραγμένο από τις εργασίες αποψίλωσης) ήταν λεπτό αλλά πλούσιο σε ευρήματα, σε αντίθεση με τα κατώτερα στρώματα τα οποία απέδωσαν μόνο επίπεδες μάζες πρώτης ύλης (πλακέτες). Ο ασβεστολιθικός φυσικός βράχος είναι κατά τόπους ορατός επιφανειακά.

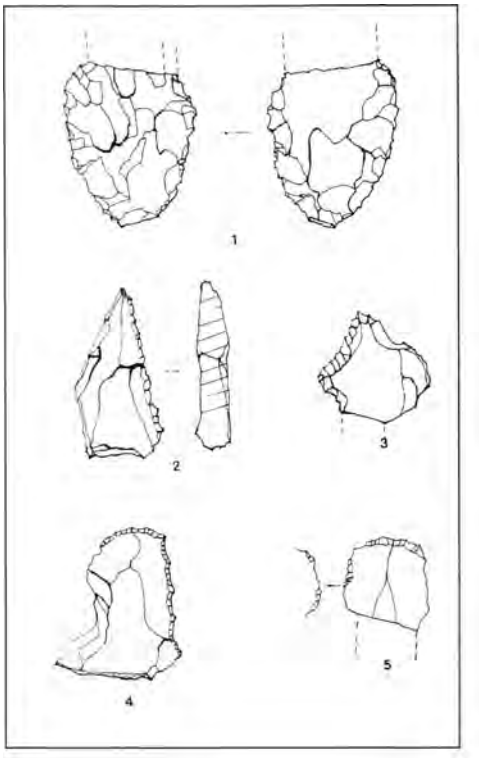
Μετά τη διαπίστωση της απουσίας στρωματογραφημένου ευρηματοφόρου ορίζοντα στις δύο τομές, οι δραστηριότητες περιορίστηκαν σε έλεγχο των γειτονικών προς το λοφίσκο περιοχών, εντοπίζοντας και συγκεντρώνοντας τέχνεργα από τις θέσεις Αεροδρόμιο και Γήπεδο (σημεία 1 και 3 στο Σχέδ. 6). Τέχνεργα εντοπίστηκαν επίσης, σε μικρότερη πυκνότητα, και σε άλλα σημεία της περιοχής.

Συνολικά συγκεντρώθηκαν 614 τέχνεργα (Πίνακας Ι), η πλειονότητα των οποίων (522 κομμάτια, δηλαδή 85% του συνόλου) προέρχεται από επιφανειακές περισυλλογές και μόνον 92 (15%) από τις δύο τομές.

Είδος	Αριθμός	%
Πυρήνες	106	17.3
Αποκρούσματα	204	33.2
Εργαλεία	300	48.9
Αδιάγνωστα	4	0.6
Σύνολο	614	100.00

Πίνακας Ι. Γραμμενίτσα Άρτας. Κατηγορίες τεχνέργων.

Τα τέχνεργα είναι κατασκευασμένα κυρίως σε καστανόχρωμο λεπτόκοκκο πυριτόλιθο, με μικρή παρουσία χονδρόκοκκου και στικτού υλικού. Ο εξωτερικός φλοιός – όπου διασώζεται – είναι λεπτός και στιλπνός, ενώ οι ακμές των τεχνέργων είναι «φρέσκιες». Η πρώτη ύλη, όπως φαίνεται από τα ίδια τα τέχνεργα αλλά και από τις μάζες πρώτης ύλης, οι οποίες αφθονούν στην περιοχή, ήταν πλακέτες μικρού και μεσαίου μεγέθους, πιθανότατα τοπικής προέλευσης.

Σχέδ. 7. Νομός Άρτας. Γραμμενίτσα. Θέση Παληάμπελα. Εργαλεία.

Τα τέχνεργα παρουσιάζουν λευκή πατίνα σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης. Τα τέχνεργα με πλήρως ανεπτυγμένη πατίνα ή ασβεστοποίηση είναι πολύ λίγα, σε αντίθεση με τα επιφανειακά ευρήματα από άλλες γνωστές θέσεις της Ηπείρου, όπως ο Κοκκινόπηλος, και σε αντίθεση με την παρατήρηση της Μητσάκη το 1981. Προχωρημένη πατίνα και ασβεστοποίηση παρατηρούνται κυρίως στα τέχνεργα από την περιοχή του γηπέδου. Είναι πιθανόν αυτό να είναι το σημείο περισυλλογής των τεχνέργων τα οποία πραγματεύεται η Μητσάκη.

Σε πολλές περιπτώσεις, όπως μαρτυρείται από τα αρνητικά τόσο στους πυρήνες όσο και στα εργαλεία, πατιναρισμένα κομμάτια έχουν υποστεί εκ νέου επεξεργασία σε δεύτερη φάση, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αφ' ενός πολλοί άμορφοι πυρήνες και αφ' ετέρου σύνθετοι μορφολογικά εργαλειακοί τύποι.

Λεπίδες, μικρολεπίδες και γενικά λεπιδόμορφα αποκρούσματα είναι ελάχιστα έως σπάνια. Στα αποκρούσματα, αντίθετα, κυριαρχούν οι φολίδες με αρνητικά, τα οποία μαρτυρούν συχνή αλλαγή του άξονα επίκρουσης και περιορισμένη προετοιμασία του επιπέδου επίκρουσης. Οι πυρήνες έχουν πολλαπλούς άξονες επίκρουσης και έχουν χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή φολίδων. Ελάχιστοι

είναι οι πυρήνες μικρολεπίδων και οι εργαλειακοί τύποι της ανώτερης παλαιολιθικής.

Τα εργαλεία (Σχέδ. 7, 1-5) είναι κατασκευασμένα σε φολίδες αλλά και σε μικρές πλακέτες, το σχήμα των οποίων με λίγη δευτερογενή επεξεργασία προσφέρεται για την παραγωγή των επιθυμητών μορφολογικών τύπων. Οι εργαλειακοί τύποι περιλαμβάνουν κυρίως πλευρικά ξέστρα, οπείς, οδοντωτά και εγκοπές. Τα τερματικά ξέστρα είναι ελάχιστα, όπως και οι λοιποί εργαλειακοί τύποι. Ενδιαφέρουσα είναι η ύπαρξη τμήματος αμφίπλευρης φυλλόσχημης αιχμής (Σχέδ. 7, 1).

Η τεχνολογία των πυρήνων και των εργαλείων, καθώς και οι εργαλειακοί τύποι παραπέμπουν σε λιθοτεχνίες της μέσης παλαιολιθικής. Τα λίγα τέχνεργα ανώτερης παλαιολιθικής τεχνοτροπίας δεν μπορούν από μόνα τους να αποτελέσουν τεκμήριο για την ύπαρξη ιδιαίτερης φάσης. Δεν υπάρχουν τέχνεργα μεταγενέστερων περιόδων και η παρουσία κεραμικής είναι ισχνότατη (μόνο τέσσερα όστρακα τροχήλατων αγγείων).

Η μελέτη των τεχνέργων δεν έχει ολοκληρωθεί και οι συνθήκες δημιουργίας και κατανομής των αποθέσεων και του συσχετισμού των ευρημάτων με αυτές δεν έχουν ακόμη διευκρινιστεί, όπως απαιτείται σε παρόμοιες περιπτώσεις. Κατά συνέπεια η παρουσίαση η οποία προηγήθηκε είναι προκαταρκτική και αποσκοπεί κυρίως στην καταγραφή της θέσης και στη διατύπωση ενός πρώτου προβληματισμού για το χαρακτήρα της και για τη μελλοντική προσέγγισή της.

Ο εντοπισμός μεσοπαλαιολιθικών τεχνέργων στη Γραμμενίτσα, σε συνδυασμό με αποθέσεις ερυθρογής, και η ανάλυση και ερμηνεία τους άπτονται δύο καίριων ερευνητικών θεμάτων της ελλαδικής απώτερης προϊστορίας: α) της κατάταξης και χρονολόγησης των αποθέσεων ερυθρογής και των παραγώγων τους, καθώς και της σχέσης τους με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες για ανθρώπινη δραστηριότητα στη διάρκεια του Πλειστόκαινου[23], και β) της προσέγγισης των ευρημάτων από υπαίθριες θέσεις[24], ο ετερόκλητος χαρακτήρας των οποίων δεν παραπέμπει άμεσα σε ηθελημένη ανθρώπινη δραστηριότητα, αλλά συνήθως αντανακλά τον παλίμψηστο χαρακτήρα των περιοχών εντοπισμού τους και τις φυσικές διαδικασίες μετακίνησης και εναπόθεσης των τεχνέργων[25].

Τα ευρήματα από τη Γραμμενίτσα είναι σημαντικά όχι μόνο επειδή προσφέρουν πληροφορίες για την ανθρώπινη δραστηριότητα κατά το Πλειστόκαινο σε μια περιοχή με ελάχιστες σχετικές πληροφορίες, αλλά και γιατί μπορούν να αξιολογηθούν σε σχέση με αντίστοιχα ευρήματα από την υπόλοιπη Ήπειρο και τον ευρύτερο ελλαδικό χώρο[26].

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ

Θέση Μαρατοβούνι

Ο λόφος Μαρατοβούνι είναι μικρό ύψωμα απέναντι ακριβώς από την πόλη της Άρτας, στη δυτική όχθη του Αράχθου (Σχέδ. 8). Βρίσκεται λίγο βορειότερα του τζαμιού Ιμαρέτ. Στην κορυφή του λόφου εντοπίστηκαν λείψανα αρχαίας οχύρωσης, άγνωστης μέχρι σήμερα στην τοπογραφική έρευνα της περιοχής.

Το αρχαίο τείχος, το οποίο σώζεται στο ύψος της θεμελίωσης, περικλείει έκταση εμβαδού 30,835 τ.μ. Σε ανασκαφική έρευνα διάρκειας 15 ημερών, που έγινε στο νότιο τμήμα της οχύρωσης, αποκαλύφθηκε σε μήκος 17 μ. η θεμελίωση του τείχους, η οποία εδράζεται στο λαξευμένο ασβεστολιθικό βράχο. Η επίχωση περιείχε πολλή λατύπη, όστρακα ελληνιστικής κεραμικής και πολλά θραύσματα κεραμίδων, ένα από τα οποία σώζει σφράγισμα με παράσταση βαιτύλου (Πίν. 105 α), γεγονός που αποδεικνύει ότι η οχυρωμένη αυτή θέση ανήκε στην επικράτεια της Αμβρακίας.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός γύρω από το φυσικό βράχο στρώματος με χειροποίητη προϊστορική κεραμική, εντός του οποίου καθαρίστηκαν λείψανα από πηλό. Η κεραμική είναι άβαφη χονδροειδής με πλαστική διακόσμηση[27] και συναντάται για πρώτη φορά στην περιοχή της Άρτας.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

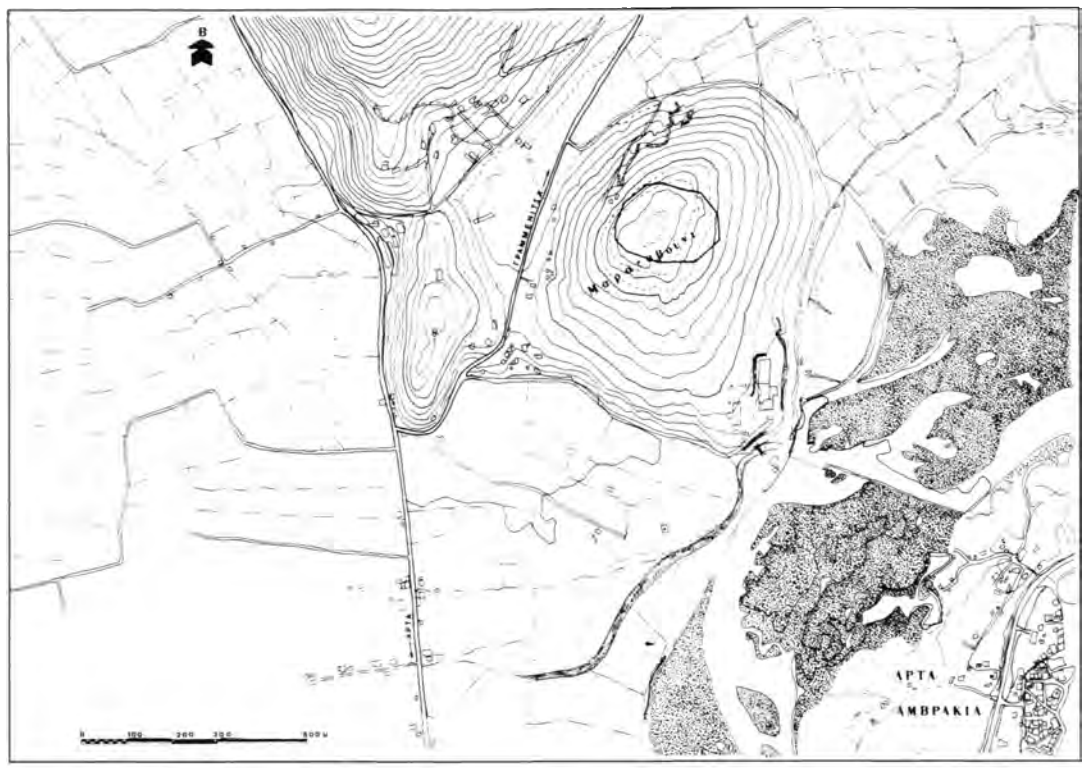
23. T.H. Van Andel, Paleosols, Red Sediments and the Old Stone Age in Greece, Geoarchaeology 13 (1998), σ. 361-390.

24. Ε. Παναγοπούλου, Ε. Κοτζαμποπούλου, Π. Καρκάνας, Γεωαρχαιολογική έρευνα στην Αλόννησο: νέα στοιχεία για την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική στον αιγαιακό χώρο, στο Α. Σάμψων (επιμ.), Η αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες (προς δημοσίευση).

25. V. Papakonstantinou, D. Vassilopoulou, The Middle Palaeolithic Industries of Epirus, στο G.N. Bailey (επιμ.), Klithi: Palaeolithic Settlement and Quaternary Landscapes in Northwest Greece. McDonald Institute Monographs, 2: Klithi in its Local and Regional Setting, 1997, σ. 459-480.

26. Ευχαριστώ τον Γ. Λιαπάτη, συμβασιούχο τοπογράφο-εργοδηγό για τη συνεργασία του στην αποτύπωση των τομών και της ευρύτερης περιοχής τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον Π. Πάσχο, γεωλόγο του ΙΓΜΕ Πρέβεζας, ειδικευμένο στη στρωματογραφία και την τεκτονική του Νευγενούς και του Τεταρτογενούς στη Δυτική Ελλάδα, ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή και βοήθησε με τα σχόλια του στην εξοικείωση με το χώρο και τις ιδιαιτερότητες του.

27. Κατηγορία ΙΙ κατά την ταξινόμηση του Σ. Δάκαρη. Βλ. Σ. Δάκαρης, Ανασκαφή εις Καστρίτσα Ιωαννίνων, ΠΑΕ 1951, σ. 173-183.

Σχέδ. 8. Νομός Άρτας. Γραμμενίτσα. Θέση Μαρατοβούνι. Τοπογραφικό διάγραμμα.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολη

Μνημείο Αυγούστου

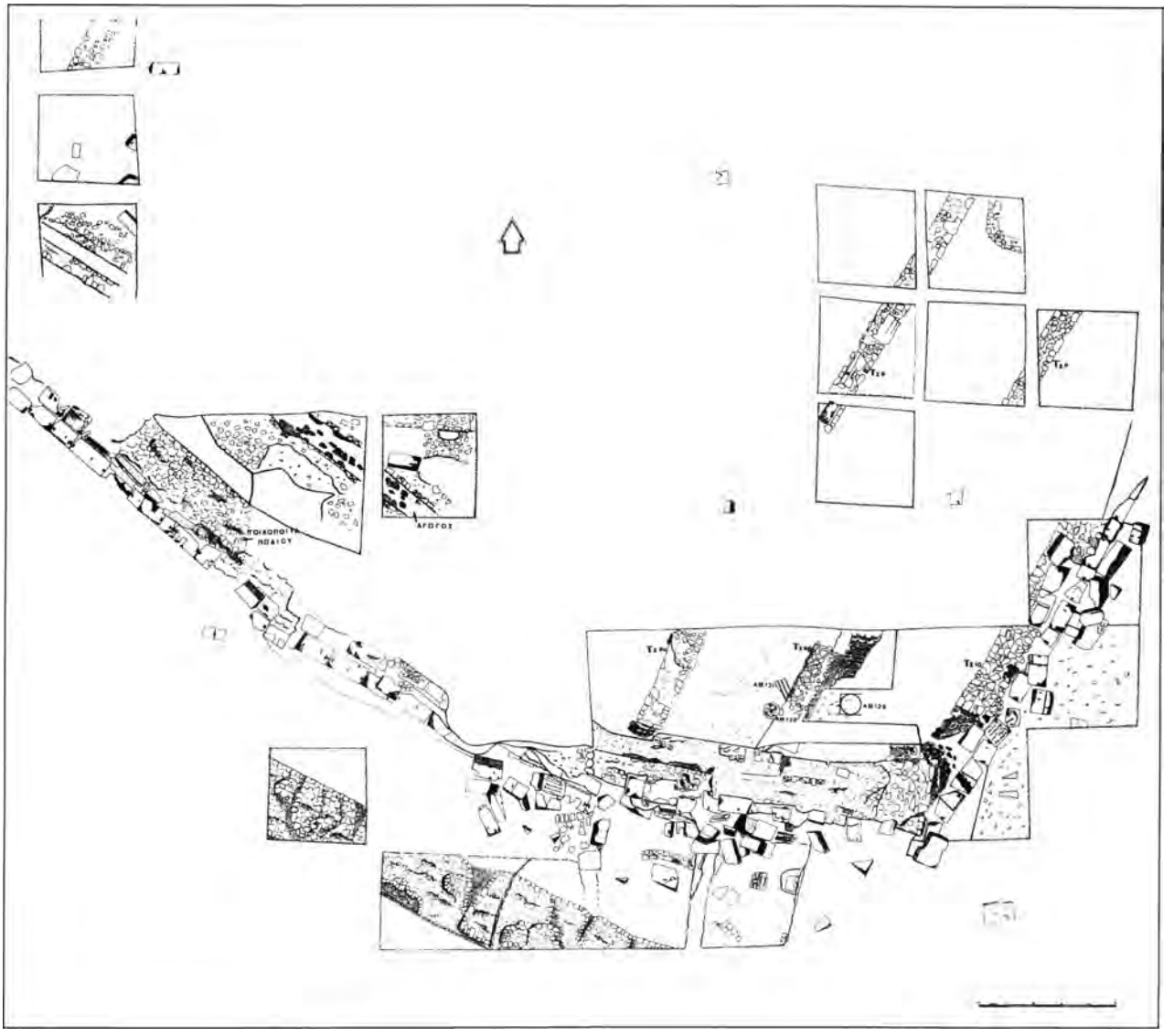
Πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης ανασκαφικές εργασίες στο χώρο του Μνημείου, στα πλαίσια του προγράμματος διαμόρφωσης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, που έχει ήδη ξεκινήσει από το 1995 και είναι ενταγμένο στο Β΄ ΚΠΣ.

Η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε στο νότιο και νοτιοανατολικό τμήμα του Μνημείου[28] και εσωτερικά της τοιχοποιίας του ποδίου.

Τοιχοποιίες ανατολικού σκέλους στοάς. Στο σημείο αυτό, το οποίο ερευνήθηκε για πρώτη φορά, εντοπίστηκαν τμήματα δύο παράλληλων τοιχοποιιών (Τχ $8^{α}$ και Τχ $9^{α}$). Οι τοίχοι έχουν κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., μεταξύ τους απόσταση 4,70 μ. και αποτελούν τη νοητή προέκταση των τοίχων 8 και 9 αντίστοιχα της πειόσχημης στοάς, που είχαν αποκαλυφθεί κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο στο ανατολικό τμήμα του ανδήρου (Σχέδ. 9). Παράλληλα προς τους δύο τοίχους και σε απόσταση 3,50 μ. ανατολικά του Τχ $8^{α}$ βαίνει ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος του Μνημείου, του οποίου αποκαλύφθηκε η εσωτερική τοιχοποιία (Τχ 10). Οι τοίχοι 9 και 10, πλ. 0,80 και 1,30 μ. αντίστοιχα, είναι κατασκευασμένοι από ψαμμιτικούς πελεκημένους λίθους, πολύ εύθρυπτους, ωχροκάστανου χρώματος με απλό πηλόχωμα και χαλαρό κονίαμα για συνδετικό υλικό. Στην περίπτωση του ανατολικού αναλημματικού τοίχου (Τχ 10) η ψαμμιτική τοιχοποιία επενδύεται από σειρά λιθοπλίνθων από ασβεστόλιθο και το συνολικό της πλάτος ανέρχεται σε 2 μ.

Εξαίρεση στην οικοδομική των τοίχων που συναντάμε μέχρι τώρα στο μνημείο αποτελεί η ανωδομή του Τχ $8^{α}$, πλ. 0,75 μ., με επένδυση από πλίνθους, κατά το σύστημα opus testaceum, και εσωτερικό γέμισμα από χυτή τοιχοποιία με πλούσιο σε κεραμάλευρο κονίαμα. Η ανωδομή θεμελιώνεται σε ψαμμιτική τοιχοποιία και αποκαλύφθηκε αποκομμένη και μετατοπισμένη από το υπόλοιπο σώμα του τοίχου, σε αντίθεση με τη θεμελίωση που συνεχίζεται προς ΒΑ. Ένθεν και ένθεν της τοιχοποιίας εντοπίστηκε ευρύ στρώμα καταστροφής με πλίνθους της ανω-

28. ΑΔ 50 (1995): Χρονικά, σ. 423, Σχέδ. 8.

Σχέδ. 9. Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Κάτοψη του Μνημείου Αυγούστου μετά το πέρας των ανασκαφικών εργασιών.

δομής και κεράμους στέγης. Μεταξύ των ευρημάτων πιο σημαντικά θεωρούνται τα εξής:

ΑΚΜΑ[29] 463 (Πίν. 106 α): ανθεμωτό ακροκέραμο με ανάγλυφη παράσταση μορφής γοργονείου στον πυρήνα του. Η τυπολογία του ακροκεράμου είναι ήδη γνωστή από την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο.

ΑΚΜΑ 464 και 478: δύο θραύσματα ενσφράγιστων κεράμων σώζουν τους χαρακτήρες: [*ΝΙΚΟ*] και [*ΝΙΚ*] αντίστοιχα που, σύμφωνα με επίσης περσινά ευρήματα, δύνανται να αποκατασταθούν ως: *ΝΙΚΟΒΟΥΛΟΥ* ή *ΝΙΚΟΜΑΧΟΥ*.

ΑΚΜΑ 544: θραύσμα ενσφράγιστης κεράμου που σώζει τους χαρακτήρες: [*ΑΝΔΡ*], το δεύτερο με το ίδιο σφράγισμα που εντοπίζεται στο Μνημείο.

Σε ομάδα κεραμικής κάτω από το στρώμα καταστροφής εντοπίστηκε τμήμα πήλινου λύχνου με ανάγλυφη διακόσμηση κληματίδας, που χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ.[30], γεγονός που πιθανότατα συνδέεται με μια υστερότερη κτιριακή επέμβαση στο σημείο αυτό. Λόγω

29. ΑΚΜΑ: Αριθμός Καταγραφής Μνημείου Αυγούστου.

30. Agora VII, 1961, αριθ. 272 και 274, σ. 94, πίν. 8.

της έλλειψης επαρκών ανασκαφικών δεδομένων δεν είναι δυνατός ο εντοπισμός της έκτασης των επεμβάσεων αυτών αλλά πιθανώς συνδέονται με τα στατικά προβλήματα που είχαν εντοπιστεί στο νοτιοανατολικό τμήμα του Μνημείου και που οφείλονται στο γεωλογικό ερπυσμό του εδάφους.

Στα δυτικά και κατά μήκος του τοίχου $9^{α}$, σε απόσταση 0,20 μ. περίπου, εντοπίστηκαν κατά χώραν δύο πήλινα αγγεία (ανθοκάλαθοι), με διαμπερή οπή στην περιοχή της βάσης (ΑΚΜΑ 520 – Πίν. 106 γ). Όμοια αγγεία είχαν εντοπιστεί και το 1995 κατά μήκος του στυλοβάτη της στοάς.

Οι τοιχοποιίες $8^{α}$ και $9^{α}$ καταλήγουν κάθετα στην τοιχοποιία του ποδίου με το οποίο προφανώς συνδέονταν, γεγονός που αποδεικνύει ότι τα πλευρικά σκέλη της στοάς περιέβαλλαν εξ ολοκλήρου το άνδηρο και έφθαναν μέχρι το πόδιο. Σήμερα είναι ορατή η βίαιη αποκόλλησή τους από το σώμα του ποδίου (Πίν. 106 δ), δεδομένης της γενικής εικόνας καταστροφής που εντοπίζεται στο σημείο αυτό.

Ένθεν και ένθεν του Τχ $8^{α}$ εντοπίστηκαν τρεις σπόνδυλοι κιόνων (ΑΜ[31] 127, ΑΜ 128 και ΑΜ 131), καθώς και μία βάση κίονα (ΑΜ 129), η οποία είχε εντοπιστεί κατά την έρευνα του W. Murray[32]. Οι σπόνδυλοι είναι κατασκευασμένοι από πωρόλιθο, με ραβδώσεις που λαξεύονταν πρόχειρα και στη συνέχεια επενδύονταν με κονίαμα. Η διάμετρός τους εκτός της εξωτερικής επένδυσης ανέρχεται στα 0,55 μ.

Στα ανατολικά του Τχ 10, εξωτερικά δηλαδή του μνημείου, εντοπίστηκε στρώμα χώματος πλούσιο σε αποτμήματα πήλινων αρχιτεκτονικών μελών, μεταξύ των οποίων αναφέρουμε τα εξής:

ΑΚΜΑ 447 (Πίν. 106 β), ΑΚΜΑ 448, ΑΚΜΑ 457: θραύσματα πήλινων ακροκεράμων με «φλογόσχημο» ανθεμωτό μέτωπο.

ΑΚΜΑ 446 και ΑΚΜΑ 452: θραύσματα ενσφράγιστων κεράμων που σώζουν τους χαρακτήρες: [*ΝΙΚΟΜΑΧ*] και [*ΝΙ*] αντίστοιχα.

ΑΚΜΑ 483: θραύσμα ενσφράγιστου κεράμου που σώζει τους χαρακτήρες [*ΥΑΒΑ*]. Το *Υ* προέρχεται από την κατάληξη του ονόματος, πιθανότατα του κεραμοποιού σε πτώση γενική, ενώ το υπόλοιπο συμπίλημα ίσως σχετίζεται με την καταγωγή του από την Αμβρακία.

ΑΚΜΑ 459 (Πίν. 107 α): θραύσμα πήλινης υδρορρόης σε σχήμα κεφαλής λύκαινας με ανάγλυφο οφθαλμό.

Οι επιχώσεις εξωτερικά του αναλημματικού τοίχου διαφοροποιούνται σαφώς ως προς το είδος, την υφή, αλλά και το βάθος εντοπισμού τους από τις αντίστοιχες στο εσωτερικό του τεμένους. Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη σχετικά με την ιδιαίτερη και πιθανότατα τεχνητή προετοιμασία του εδάφους θεμελίωσης του μνημείου στο εσωτερικό των αναλημμάτων.

Αγωγός. Σε απόσταση 6 μ. στα βορειοανατολικά του μετώπου του ποδίου και παράλληλα με την πορεία του προς ΒΔ.-ΝΑ., εντοπίστηκε η συνέχεια του κτιστού αγωγού, τμήμα του οποίου είχε εντοπιστεί κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο. Ο αγωγός αποκαλύφθηκε φέτος σε συνολικό μήκος 6,30 μ. και τα τοιχώματά του σώζονται σε ύψος 0,21 μ. Το πλάτος του στομίου κυμαίνεται από 0,80 έως 1 μ. Σε τομή, νότια της χυτής τοιχοποιίας που τον πλαισιώνει εντοπίστηκαν οι δύο επάλληλες στρώσεις που την αποτελούν: η ανώτερη στρώση, πάχ. 0,20 μ. είναι σκληρή στην υφή με ισχυρό κονίαμα και λεπτό χαλίκι σαν αδρανές υλικό. Η κατώτερη, πάχ. 0,50 μ. περιέχει κροκάλες σαν αδρανές υλικό και χαλαρότερο κονίαμα. Η χυτή τοιχοποιία θεμελιώνεται πάνω στο κιτρινωπό, κροκαλοπαγές, ντόπιο αργιλικό έδαφος που αποτελεί τη βασική επίχωση του μνημείου. Όμοιας μορφής χυτή τοιχοποιία, από opus caementicium, σε μορφή δαπέδου αποκαλύφθηκε και βόρεια του αγωγού χωρίς να εντοπιστεί η ολική της έκταση, πάνω στην οποία εντοπίστηκαν πεσμένες ασβεστολιθικές λιθόπλινθοι από πιθανές κατασκευές στο χώρο του ανδήρου.

Εντός του αγωγού συνελέγησαν πλίνθοι από τα τοιχώματα αλλά και αποτμήματα κορινθιακής κεράμωσης, που υποδηλώνουν την κάλυψη του αγωγού. Μεταξύ των ευρημάτων, εντός του αγωγού, ξεχωρίζει θραύσμα κεράμου (ΑΚΜΑ 453) που σώζει την επιγραφή: [*CΟΛΩCAP*] (ΘΡΑΣΩΝΟΣ) με ανεστραμμένο το C και το P.

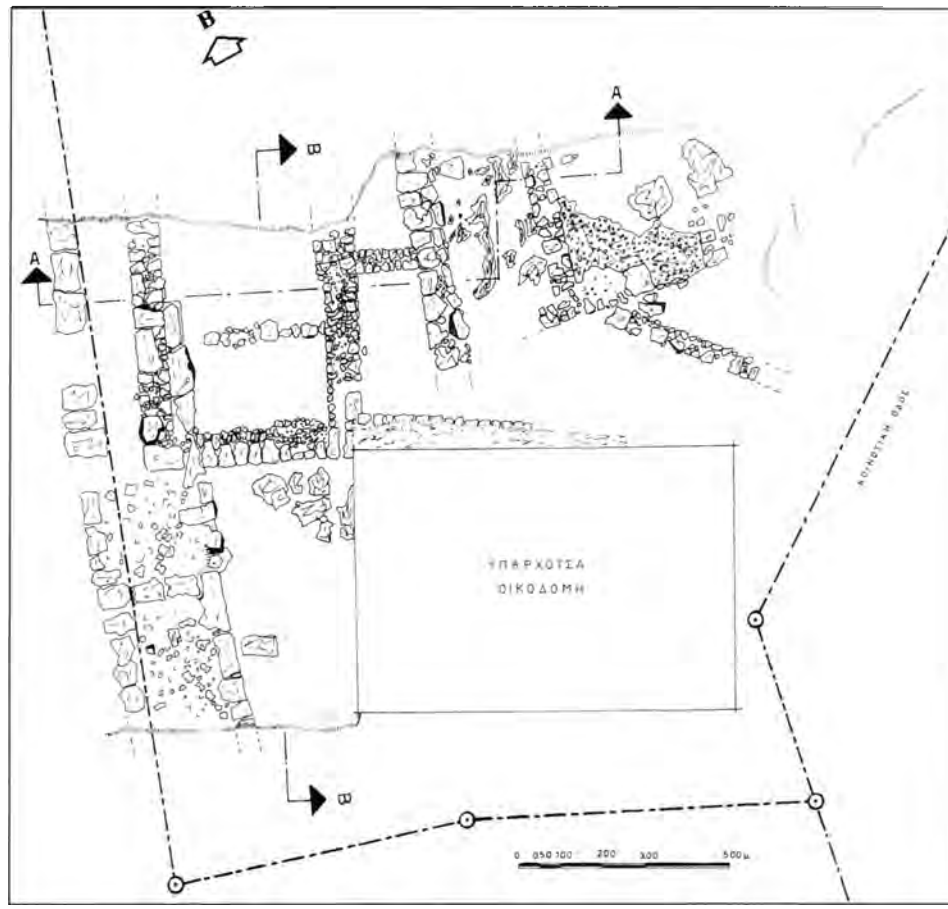
Κατά την αποκάλυψη, ένθεν και ένθεν του αγωγού, στο επιφανειακό στρώμα, εντοπίστηκε πλήθος αποτμημάτων μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών από ανάγλυφες ζώνες θριγκού με διακόσμηση γεισιπόδων, ιωνικού και λέσβιου κυματίου ή πλοχμών. Επίσης, εντοπίστηκαν και αποτμήματα από μαρμάρινες ανάγλυφες ζωφόρους με παραστάσεις ανθρώπινων μορφών και ένα με παράσταση αιχμών δοράτων (ΑΚΜΑ 522 – Πίν. 107 β).

Στο ίδιο σημείο ερευνήθηκε και η τοιχοποιία του ποδίου που συνίσταται από την εξωτερική επένδυση σε δύο παράλληλες σειρές λιθοπλίνθων, συνολ. πάχ. 1 μ., όπου ήταν προσαρτημένα τα χάλκινα έμβολα, και την εσωτερική τοιχοποιία, πάχ. 1,80 μ. από πελεκημένους ψαμμιτικούς λίθους και χαλαρό συνδετικό κονίαμα ως συνδετική ύλη.

---

31. ΑΜ: Αύξων αριθμός αρχιτεκτονικού μέλους, τον οποίο αποκτούν από την αρχή της ανασκαφής του 1995 όλα τα αρχιτεκτονικά μέλη που προέρχονται από το μνημείο (λιθόπλινθοι ποδίου ή στυλοβάτη, σπόνδυλοι κιόνων στοάς, κιονόκρανα, βάσεις κιόνων κτλ.).

32. W.M. Murray - F. Petsas, Octavian's Campsite Memorial for the Actian War, Transactions of the American Philosophical Society, 79, 4, Philadelphia 1989, σ. 78, εικ. 49. Η βάση του κίονα εντοπίστηκε επιφανειακά, στο ίδιο σημείο που την αναφέρει ο Murray, ο οποίος υπολογίζει το συνολικό ύψος των κιόνων της στοάς (με τη βάση και το κιονόκρανο) σε 20 αυγουστιανά πόδια, δηλαδή 5,90 μ. περίπου.

Σχέδ. 10. Νομός Πρέβεζας. Καστρί. Κάτοψη της ανασκαφής.

Το συνολικό πλάτος της τοιχοποιίας ανέρχεται σε 2,80 μ.

Στο σημείο αυτό γίνεται αντιληπτή η επίδραση του ερπυσμού του εδάφους στα αρχαία λείψανα, που εκδηλώνεται με την παραμόρφωση και τη θραύση του μετώπου της τοιχοποιίας του ποδίου. Η παραμόρφωση αυτή επηρεάζει και την εσωτερική τοιχοποιία του, που εμφανίζει θραύσεις καθ' ύψος και κατά μήκος, καθώς και την κατάσταση διατήρησης του αγωγού που εμφανίζει διεύρυνση του πλάτους του στομίου του από 0,45 έως 1 μ.

Με το τέλος της ανασκαφικής έρευνας πραγματοποιήθηκαν στο άνδηρο αποστραγγιστικά έργα με τη μορφή αυλάκων, με σκοπό τη διοχέτευση των ομβρίων υδάτων μακριά από τα αρχαία λείψανα. Τα έργα κρίθηκαν αναγκαία λόγω της παραμόρφωσης του γεωγραφικού αναγλύφου λόγω του ερπυσμού του εδάφους. Κατά τη διάνοιξη των αυλάκων εντοπίστηκαν τμήματα αρχαίων τοιχοποιιών, ενδεικτικών της παρουσίας και άλλων κατασκευών στο χώρο του ανδήρου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

Καστρί

Οικόπεδο Ευ. Σκόρδου

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού Καστρίου, στις υπώρειες του λόφου, στον οποίο έχουν εντοπιστεί λείψανα οχυρωμένου οικισμού[33]. Η ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο αποκάλυψε τμήμα του αρχαίου τείχους και λείψανα οικίας που χρονολογούνται στους ύστερους κλασικούς-πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους (Σχέδ. 10).

Το τείχος ορίζει τη δυτική πλευρά του οικοπέδου και έχει κατεύθυνση Β.-Ν., ακολουθώντας τη φυσική κλίση του λόφου. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 12 μ. και έχει πλά-

33. S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Αθήνα 1971, σ. 42. Για τις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας στην κοινότητα Καστρίου βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 265-266· 48 (1993): Χρονικά, σ. 164, Πίν. 96γ.

τος 3 μ. Είναι χτισμένο κατά το πολυγωνικό σύστημα από αδρά δουλεμένους ογκόλιθους από ντόπιο ασβεστόλιθο. Η εξωτερική του παρειά σώζεται σε ύψος 4,40 μ. Η εσωτερική σώζεται στο ύψος των τριών δόμων. Για το γέμισμα ανάμεσα στις δύο παρειές χρησιμοποιήθηκαν αργοί λίθοι και λατύπη. Η υποθεμελίωση αποτελείται από μία στρώση αργών λίθων, η οποία εδράζεται πάνω στο φυσικό βράχο. Σε τομές, οι οποίες έγιναν κοντά στην υποθεμελίωση, αποκαλύφθηκε παχύ στρώμα καταστροφής με λίθους, θραύσματα κεράμων στρωτήρων, κεραμική κλασικών χρόνων και ένα χάλκινο νόμισμα Μολοσσών (πριν το 342 π.Χ.).

Σε μεταγενέστερη φάση του τείχους ανήκει οικία, τμήμα της οποίας έχει χτιστεί πάνω στην εσωτερική του παρειά. Αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική της γωνία ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της συνεχίζεται στο μη οικοδομήσιμο χώρο του οικοπέδου. Αποτελείται από τρεις τουλάχιστον χώρους. Ο μεγαλύτερος, με πλάτος 3,60 μ., καταλαμβάνει το δυτικό της τμήμα και εκτείνεται κάτω από την παλαιά οικοδομή, στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Ένας δεύτερος χώρος ανοίγεται προς Α. ενώ υπάρχουν ενδείξεις και για έναν τρίτο προς Β. Οι τοίχοι που ορίζουν τους χώρους αυτούς σώζονται στο επίπεδο των θεμελίων, έχουν πλάτος 0,70 μ. και αποτελούνται από μικρούς αργόλιθους. Εδράζονται σε στρώμα καταστροφής με λατύπη και θραύσματα κεράμων. Στα κινητά ευρήματα, τα οποία συγκεντρώθηκαν κατά την αφαίρεση του στρώματος αυτού, ανήκουν ήλοι, κωνικές αγνύθες, θραύσματα από το σώμα χάλκινων αγγείων (όπως η βάση και οι λαβές ενός χάλκινου κανθάρου του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.)[34], καθώς και χάλκινα νομίσματα, μεταξύ των οποίων και ένα νόμισμα Κασσωπαίων (πριν το 342 π.Χ.). Επίσης, από το δυτικό χώρο της οικίας προέρχεται πήλινο ειδώλιο γυναικείας ενδεδυμένης μορφής.

Στην πρωιμότερη φάση της οικίας ανήκει τοίχος από διαλυμένους αργόλιθους, ο οποίος βρέθηκε θεμελιωμένος απευθείας στο φυσικό βράχο. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα της οικίας και έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Από το χώρο αυτό προέρχεται νόμισμα Κερκυραίων του 4ου αι. π.Χ. και ένα σιδερένιο εγχειρίδιο.

Αρχιτεκτονικά λείψανα αποκαλύφθηκαν και στο ανατολικό τμήμα του οικοδομήσιμου χώρου. Αναγνωρίζονται δύο τουλάχιστον χώροι, εκ των οποίων ο ένας έφερε δάπεδο από ψιλό χαλικάκι. Η σχέση τους με το δυτικό τμήμα της οικίας είναι προβληματική.

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Καρυά

Μετά από έγκριση της Εφορείας ξεκίνησε η διάνοιξη αύλακας για την τοποθέτηση υδρευτικού αγωγού εντός των ορίων της κοινότητας Καρυωτών, στην περιοχή όπου εντοπίζεται το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης. Κατά τις εργασίες αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων ταφών και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα σε δύο φάσεις και στα εξής τμήματα:

1. Στη θέση Σπασμένη Βρύση, στο οικόπεδο αφών Βλάχου[35] και στο όμορο προς αυτό οικόπεδο Φέγγαρη.

2. Από το camping της Σπασμένης Βρύσης έως την κοινοτική δεξαμενή ύδρευσης (θέση Παρασπόρια).

3. Στη θέση Αυτάντζες, στα οικόπεδα Κ. Αργύρη και αφών Σολδάτου.

Θέση Σπασμένη Βρύση (οικόπεδα αφών Βλάχου και Φέγγαρη)

Η αύλακα διατρέχει κατά μήκος το δυτικό όριο των εν λόγω οικοπέδων και ξεκινά από το σημείο τομής του επαρχιακού με τον κοινοτικό δρόμο, στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου Δημ. και Στεφ. Βλάχου. Συνολικά και εντός της αύλακας, σε μήκος 100 μ. ήλθαν στο φως 10 τάφοι εκ των οποίων τρεις κιβωτιόσχημοι (Τ1, Τ3, Τ7), πέντε πωρολιθικές σαρκοφάγοι (Τ4, Τ6, Τ8, Τ9, Τ10), ένας κεραμοσκεπής (Τ2) και μία πήλινη σαρκοφάγος.

Στο συγκεκριμένο τμήμα αποκαλύφθηκε και τμήμα ταφικού περιβόλου, με κατεύθυνση Α.-Δ. (εγκάρσια της πορείας της αύλακας), ο οποίος αποτελείται από επιμελώς λαξευτές λιθοπλίνθους που εδράζονται πάνω σε θεμέλιο από αργόλιθους. Στα νότια-νοτιοανατολικά των λιθοπλίνθων ήλθε στο φως απότμημα επιτύμβιας ασβεστολιθικής στήλης που φέρει την επιγραφή: *ΚΛΕΟΝΙΚΑ* (Πίν. 107 γ).

Θέση Παρασπόρια (κτήμα Τζεφρώνη)

Η θέση αυτή βρίσκεται στους νότιους πρόποδες του Κούλμου, με ελαφρά κλίση από Β. προς Ν. Η διάνοιξη της αύλακας έχει κατεύθυνση Β.-Ν., κατά μήκος του ανατολικού ορίου του οικοπέδου, από τη βορειοανατολική γωνία του. Αποκαλύφθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (Τ1 και Τ2) και δύο κεραμοσκεπείς (Τ3 και Τ5). Εντός του κιβωτιόσχημου τάφου Τ1 βρέθηκε ασημένιος οβολός Κορίνθου, στον εμπροσθότυπο του οποίου εικονίζεται Πή-

34. Για παραδείγματα βλ. Ι. Τουράτσογλου - Π. Θέμελης, Οι τάφοι του Δερβενίου, Αθήνα 1997, σ. 183.

35. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 250-254· 47 (1992): Χρονικά, σ. 286· 49 (1994): Χρονικά, σ. 390-391.

γασος και στον οπισθότυπο τρίαινα (4ος αι.-338 π.Χ.).

Κατά τη διάνοιξη της αύλακας ήλθαν στο φως έξι επιτύμβιες στήλες, αποτμήματα επιτύμβιων στηλών και δύο ασβεστολιθικές βάσεις επιτύμβιων στηλών με κεντρικούς τόρμους. Από τις επιτύμβιες στήλες αναφέρουμε:

1. Τμήμα ασβεστολιθικής επιτύμβιας στήλης (ΑΜΛ 2237) (Πίν. 107 δ) με επίστεψη κυματίου και τη δίστιχη επιγραφή:

ΠΟΛΥΣΤΡΑΤΟΣ

ΦΡΥΝΕ...

2. Επιτύμβια στήλη (ΑΜΛ 2239), θραύσμα της οποίας φέρει στην ανώτερη μπροστινή πλευρά του εγχάρακτο το γράμμα *Γ* (ίσως *Π*, που σύμφωνα με μια άποψη παραπέμπει στο *Παῖς*).

3. Ασβεστολιθική επιτύμβια στήλη με επίστεψη από επίπεδη ταινία και κυρτό κυμάτιο στις τρεις πλευρές. Στο πεδίο σε ένα στίχο σώζεται η επιγραφή σε αρχαϊκό αλφάβητο: *ΕΥΦΡΟΝΙΟΣ ΚΟΡΙΝΟ*... (τέλος 6ου-5ος αι. π.Χ.).

Θέση Αυτάντζες (οικόπεδα αφών Σολδάτου και Κ. Αργύρη)

Η αύλακα διατρέχει το δυτικό όριο των εν λόγω οικοπέδων και έχει πορεία Β.-Ν. Κατά την έρευνα ήλθαν στο φως επτά τάφοι, εκ των οποίων τέσσερις κιβωτιόσχημοι (Τ11, Τ12, Τ15, Τ16), δύο πωρολιθικές σαρκοφάγοι και ένας κεραμοσκεπής (Τ13). Οι τάφοι που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο Κ. Αργύρη αποτελούν συστάδα.

Σημειώνεται ότι κατά την πορεία του αγωγού και στο διάστημα ανάμεσα στην περιοχή της Σπασμένης Βρύσης (τμήμα 1) και στα εν λόγω οικόπεδα δεν αποκαλύφθηκαν λείψανα ταφών. Γενικά για τους τάφους που αποκαλύφθηκαν και στις τρεις παραπάνω θέσεις της κοινότητας Καρυωτών θα μπορούσαν να ειπωθούν τα εξής:

Κιβωτιόσχημοι τάφοι. Τα τοιχώματα των κιβωτιόσχημων τάφων αποτελούνται από μονολιθικές ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,08-0,09 μ., οι οποίες είναι άλλοτε αδρά και άλλοτε επιμελώς λαξευμένες με περιτένεια. Οι στενές πλευρές φέρουν συχνά εγκοπές-υποδοχές για τη συναρμογή τους με τις μακρές πλευρές. Το κάλυμμα των τάφων αποτελείται από δύο έως τρεις ορθογώνιες πλάκες. Σε μία μόνο περίπτωση (Τ12) τα τμήματα των καλυπτήριων πλακών έφεραν στην κάτω όψη τους ζεύγος επιμήκων τόρμων για τη διευκόλυνση της μεταφοράς και της τοποθέτησής τους. Οι διαστάσεις κατά μέσον όρο ανέρχονται σε 2×0,75 μ. Στη συντριπτική πλειονότητα των κιβωτιόσχημων τάφων παρατηρήθηκε πολλαπλή θραύση των τοιχωμάτων και μετατόπισή τους προς το εσωτερικό του τάφου με αποτέλεσμα τη μετακίνηση και τη βίαιη παραμόρφωση των σκελετών και των κτερισμάτων. Οι καλυπτήριες πλάκες εμφανίζονται σπασμένες σε περισσότερα τμήματα και μετακινημένες από την αρχική τους θέση.

Πωρολιθικές σαρκοφάγοι. Οι σαρκοφάγοι ήταν μονολιθικές και κατασκευασμένες από εύθρυπτο ψαμμόλιθο, ωχροκίτρινου χρώματος. Τα τοιχώματά τους είχαν κατά μέσον όρο πάχος 0,07 μ. και το κάλυμμά τους ήταν επίσης μονολιθικό με πάχος που κυμαινόταν από 0,08 έως 0,11 μ. Οι διαστάσεις τους κατά μέσον όρο ανέρχονται σε 2×0,65 μ. Στη συντριπτική τους πλειονότητα τα κελύφη των σαρκοφάγων αποκαλύφθηκαν βίαια παραμορφωμένα: τα τοιχώματα παρουσιάζουν πολλαπλή θραύση και έχουν μετακινηθεί προς το εσωτερικό της ταφής, τα δάπεδα εμφανίζονται επίσης σπασμένα και σε ορισμένες περιπτώσεις, έχοντας υποστεί υπόγειες ωθήσεις, έχουν εισέλθει στο εσωτερικό. Τα μονολιθικά καλύμματα αποκαλύφθηκαν σπασμένα και μετακινημένα. Η βίαιη παραμόρφωση του ταφικού κελύφους είχε ως εκ τούτου καταστρεπτικές συνέπειες για την καλή διατήρηση σκελετών και κτερισμάτων.

Κεραμοσκεπείς τάφοι. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι αποτελούνται από δύο ζεύγη κορινθιακών (Τ2 και Τ13) ή λακωνικών στρωτήρων σε δικλινή - σαμαρωτή διάταξη. Και στην περίπτωση των κεραμοσκεπών τάφων τα τοιχώματα εμφανίζονται σπασμένα και μετακινημένα με καταστρεπτικές συνέπειες για τη διατήρηση σκελετικών λειψάνων και κτερισμάτων.

Πήλινη σαρκοφάγος. Η πήλινη σαρκοφάγος (οικόπεδο αφών Βλάχου) αποκαλύφθηκε κατά το ήμισυ. Είναι κατασκευασμένη από ερυθρωπό πηλό και έχει ορθογώνιο σχήμα (σωζόμενο μήκος 0,44, πλάτος 0,47, ύψος 0,24 μ.). Το πλάτος των τοιχωμάτων είναι 0,03 μ. και στις γωνίες ανέρχεται στα 0,05 μ. Το κάλυμμα από το ίδιο υλικό βρέθηκε σπασμένο και μετατοπισμένο στο εσωτερικό του τάφου.

Το φαινόμενο της παραμόρφωσης των κελυφών που παρατηρείται στην περιοχή και σε όλες τις κατηγορίες τάφων που αναφέρθηκαν, πρέπει να σχετίζεται με σεισμικές δονήσεις που προκάλεσαν ήδη από την αρχαιότητα οριζόντιες μετατοπίσεις του εδάφους και καταστροφή των θεμελιωμένων σε αυτό αρχαίων λειψάνων.

Επίσης, στη συντριπτική τους πλειονότητα οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν περιέχουν από μόνο μία ταφή (μόνο στον τάφο 15 βρέθηκαν δύο κρανία). Η διαπίστωση ωστόσο αυτή διατυπώνεται με κάποια επιφύλαξη, καθώς η σχεδόν ολική αποσύνθεση των σκελετικών λειψάνων δεν επιτρέπει πάντοτε την εξακρίβωση του αριθμού των ταφών που περιέχονται σε κάθε ταφικό κέλυφος.

Κτερίσματα. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 50 αγγεία σε άσχημη κατάσταση διατήρησης (σπασμένα έως και κονιορτοποιημένα) λόγω της παραμόρφωσης, όπως αναφέρθηκε, των ταφικών κελυφών. Πρόκειται κυρίως για ληκύθους με σφαιρικό σώμα ντόπιας παραγωγής ή ληκύθια αττικού τύπου με ίχνη μελανού επιχρίσματος στην επιφά-

νειά τους. Επίσης, ήλθαν στο φως λίγες κύλικες και λύχνοι (Πίν. 108 β).

Εντός του Τ15 βρέθηκε πήλινο θήλαστρο με διακόσμηση λεοντοκεφαλών στη βάση της λαβής και το στόμιο (Πίν. 108 α), καθώς επίσης και συγκέντρωση αστραγάλων.

Επίσης, αποκαλύφθηκαν χάλκινες και σιδερένιες στλεγγίδες, μία χάλκινη λαβή κατόπτρου, μία χάλκινη βελόνη κ.ά.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ – ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ – ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βερενίκη

Ο ιερέας Γεώργιος Κολιούσης, κάτοικος Βερενίκης, παρέδωσε χάλκινη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος (ΑΜΙ 8553) (Πίν. 108 γ). Η αιχμή βρέθηκε κοντά στο σύγχρονο νεκροταφείο του ναού Αγίας Παρασκευής στην κοινότητα Βερενίκης. Ανήκει σε τύπο γνωστό στην Ήπειρο και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΒ[36].

Περιοχή Καλπακίου

Ο Σπύρος Αλεξίου, κάτοικος Καλπακίου, παρέδωσε δύο αργυρά τετράδραχμα Φιλίππου Β΄, νομισματοκοπείου Αμφιπόλεως (Πίν. 108 δ-ε). Τα νομίσματα καταχωρήθηκαν στο Νομισματικό Κατάλογο του Μουσείου Ιωαννίνων με αριθ. 257 και 258 αντίστοιχα: αριθ. 257: κεφαλή Διός δ./ Ιππέας δ. στέφανος κάτω, Ε κάτω δ. *ΦΙΛΙΠ/ΠΟΥ* (323/322-316/315 π.Χ.), αριθ. 258: κεφαλή Διός δ./ Ιππέας δ. *ΦΙΛΙΠ/ΠΟΥ* (342/341-329/328 π.Χ.).

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περιοχή Καμαρίνας

Από αστυνομικό της Ασφάλειας Πρεβέζης παραδόθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων χάλκινο ειδώλιο αλόγου (ΑΜΙ 8554) (Πίν. 108 στ). Έχει ύψος 0,071 μ. και φέρει γαλαζοπράσινη πατίνα. Στέκεται σε συμπαγή, ορθογώνια βάση. Έργο περιφερειακού εργαστηρίου, εμφανίζει έντονη κορινθιακή επίδραση. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 7ου αι. π.Χ.[37].

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου.

36. Για τη σχεδόν όμοια αιχμή από το Μαζαράκι (ΑΜΙ 3308), βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Νέοι κιβωτιόσχημοι τάφοι της ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ περιόδου εξ Ηπείρου, ΑΕ 1969, σ. 195, αριθ. κατ. 5, εικ. 6. Τελευταία R.A.J. Avila, Bronzene Lanzen– und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit, Prähistorische Bronzefunde, 5, 1, München 1983, σ. 70-71, αριθ. 143, πίν.19.

37. J.-L. Zimmermann, Les chevaux de bronze dans l'art géométrique grec, Mainz am Rhein 1989, σ. 311-312.

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Μουσείο Κέρκυρας

Καταγραφή. Συνεχίστηκε η καταγραφή[1] και αποδελτίωση των αρχαίων από τις ανασκαφές της Εφορείας. Στους καταλόγους ευρημάτων του Μουσείου Κέρκυρας καταγράφηκαν 1.288 αντικείμενα και 1.234 νομίσματα από τις ανασκαφές των οικοπέδων Μαζαράκη, Μικάλεφ, Ρίγγα, Κυργιάννη, Παμφίλη, Κατέχη, Κουσιάφε, Βουστελά, Αργυρού, Μπαλή, Σουέρεφ και Όρφανου.

Στους καταλόγους ευρημάτων Θεσπρωτίας καταγράφηκαν 289 αντικείμενα και 73 νομίσματα από τις ανασκαφές στη Γιτάνη, Λαδοχώρι, Μασκληνίτσα, Νεοχώρι, Καρτέρι, Αυλότοπο και Γεροπλάτανο.

Συντήρηση. Στο εργαστήριο συντήρησης συντηρήθηκαν[2] 662 πήλινα αντικείμενα, 2.000 νομίσματα, 25 υάλινα και 18 μαρμάρινα αντικείμενα. Μετά τη μεταφορά των έργων τέχνης του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης από τα υπόγεια του κτιρίου της Ρολίνας (το κτίριο δηλαδή στο οποίο στεγάζονται οι διοικητικές υπηρεσίες της Η΄ ΕΠΚΑ) στα Παλαιά Ανάκτορα οι κενοί χώροι με την κατάλληλη επισκευή, διαμόρφωση και εξοπλισμό έγιναν σύγχρονοι χώροι συντήρησης, αποθήκευσης, φωτογραφικός θάλαμος, ξενώνας και αποθήκες υλικών.

Φωτογραφικό αρχείο. Το φωτογραφικό αρχείο εμπλουτίστηκε με 1.500 φωτογραφίες των ευρημάτων και των ανασκαφικών δραστηριοτήτων της χρονιάς.

Τεχνικό Τμήμα. Στο σχεδιαστήριο εκπονήθηκαν τα σχέδια από τις ανασκαφές των οικοπέδων Αργυρού, Κατέχη, Κασφίκη, Όρφανου, Μαυρογιάννη και Παμφίλη στην Κέρκυρα και των ανασκαφών στους χώρους Γιτάνη, Νεοχώρι και Βασιλικό και του οικοπέδου Ζήκου στη Θεσπρωτία.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Μουσείο Ασιατικής Τέχνης

Το 1995 η Κτηματική Υπηρεσία του Δημοσίου παραχώρησε στο ΥΠΠΟ το κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων για τη στέγαση του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης Κέρκυρας[3]. Επειδή όμως υπήρχαν αιτήματα για την αξιοποίηση του κτιρίου και από τοπικούς φορείς, η χρήση του διαμερίστηκε. Στο δήμο Κερκυραίων παραχωρήθηκαν από το ΥΠΠΟ αίθουσες της ανατολικής πτέρυγας του ισογείου και μέρος του υπογείου του για τη δημιουργία πινακοθήκης και καφετέριας, όπως επίσης, παραχωρήθηκαν προσωρινά το ανατολικό περίπτερο, όπου στεγαζόταν παλαιότερα το Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας και ορισμένοι χώροι του υπογείου για τη φύλαξη επίπλων από το Mon Repos. Το δυτικό περίπτερο των Παλαιών Ανακτόρων μαζί με τη βενετσιάνικη σιταποθήκη παραχωρήθηκαν στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

Μετά τις παραπάνω παραχωρήσεις τμημάτων του κτιρίου, στη χρήση του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης παρέμειναν ο πρώτος και δεύτερος όροφος, η δυτική πτέρυγα του ισογείου, και τμήμα του ανατολικού υπογείου των Παλαιών Ανακτόρων. Οι εναπομείναντες αυτοί χώροι είναι ανεπαρκείς για τη λειτουργία ενός σύγχρονου μουσείου. Η εκθεσιακή έκτασή του περιορίζεται αισθητά, με αποτέλεσμα σημαντικά εκθέματα, π.χ. η κινέζικη, ιαπωνική και κορεατική ζωγραφική κυρίως σε χαρτί, αλλά και οι ιαπωνικές ξυλογραφίες να μην μπορούν, όπως συνέβη και στο παρελθόν, να εκτεθούν αντιπροσωπευτικά, αλλά μόνον ενδεικτικά. Θέμα χώρου, θα προκύψει επίσης σε περίπτωση νέας δωρεάς. Τότε, θα πρέπει να συμπτυχθεί η έκθεση και βεβαίως αυτό θα γίνει σε βάρος των παλαιότερων συλλογών.

Στα πλαίσια της ανασύνθεσης του Μουσείου, στις αρχές του 1996 συγκροτήθηκε από το ΥΠΠΟ Ομάδα Εργασίας (Ο.Ε.)[4], έργο της οποίας ήταν η εκπόνηση μελέτης νέας έκθεσης του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης[5] και η

1. Στην καταγραφή και στις ανασκαφές της Εφορείας εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι: Δ. Κοντογιώργος, Ε. Σκαλιστή, Μ. Νάκου, Α. Σγουρούδης, Ε. Δήμα, Ε. Δάγλα, Δ. Παπαϊωάννου, Σ. Αυγερινού και Ρ. Αργυρού.

2. Η συντήρηση έγινε από τους συντηρητές Γ. Γραμμένο, Σ. Λέκα και Γ. Μωραΐτη.

3. Βλ. υπ' αριθ. 277/117/Φ. 314132/12-1-1995 Απόφαση της Κτηματικής Υπηρεσίας Δημοσίου.

4. Βλ. υπ' αριθ. ΔΠΚΑ/Φ21/30947/1512/17-1-1996 Απόφαση του ΥΠΠΟ.

5. Το Μουσείο Ασιατικής Τέχνης ιδρύθηκε το 1927 ως Σινοϊαπωνικό Μουσείο Γρηγορίου Μάνου. Το 1973 μετονομάστηκε σε Μουσείο Ασιατικής Τέχνης γιατί η συλλογή του εμπλουτίστηκε με νέα σημαντική δωρεά από τον Ν. Χατζηβασιλείου αποτελούμενη από 450 αντικείμενα. Σήμερα το Μουσείο – τα εκθέματα του οποίου από το1992, λόγω της Συνόδου Κορυφής, είναι εγκιβωτισμένα και μέχρι πρόσφατα φυλάσσονταν στις

υποβολή της για έγκριση στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Η Ο.Ε. αποτελείται από τους αρχαιολόγους Π. Βασιλοπούλου, προϊσταμένη της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας, Α. Καραμάνου, αρχαιολόγο της Η΄ ΕΠΚΑ και Π. Μελά, αρχαιολόγο της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων. Συντονιστής της Ο.Ε. ορίστηκε η προϊσταμένη της Η΄ ΕΠΚΑ Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή.

Η μελέτη εκπονήθηκε και υποβλήθηκε στο ΥΠΠΟ για έγκριση τον Ιούνιο του 1996. Κατά την εκπόνησή της η Ο.Ε. έλαβε κατ' αρχήν υπόψη, σε συνάρτηση πάντα με τη διαμορφωθείσα πλέον κτιριακή κατάσταση, τις ανάγκες του Μουσείου σε εκθεσιακές αίθουσες αλλά και σε λειτουργικούς χώρους, την αναγκαιότητα προβολής των συλλογών και τήρησης των όρων δωρεάς.

Η νέα έκθεση του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης καταλαμβάνει κυρίως τον πρώτο και δεύτερο όροφο του κτιρίου των Παλαιών Ανακτόρων. Με την προτεινόμενη από την Ο.Ε. διάταξη διατηρούνται οι ιστορικά διαμορφωμένες πτέρυγες του Μουσείου, δηλαδή, η «Πτέρυγα Γρ. Μάνου» (πρώην Σινοϊαπωνικό Μουσείο Γ. Μάνου) και η «Πτέρυγα Ν. Χατζηβασιλείου» (όρος του δωρητή), στην ανατολική και δυτική πλευρά του κτιρίου αντίστοιχα. Διατηρείται επίσης στον πρώτο όροφο σε εξέχουσα θέση η «Αίθουσα Συλλογής Χ. Χιωτάκη» (επίσης όρος του δωρητή).

Παράλληλα, η νέα διάταξη αποσκοπεί στην προβολή της γεωγραφικής και της πολιτισμικής προέλευσης των εκθεμάτων με την ενοποίηση ομοιογενών αντικειμένων, που προέρχονται από διαφορετικές συλλογές. Δημιουργούνται έτσι στην «Πτέρυγα Γ. Μάνου» αίθουσες κινέζικων εκθεμάτων, αίθουσα κορεάτικων εκθεμάτων και αίθουσες ιαπωνικών εκθεμάτων, που καταλαμβάνουν τον πρώτο και δεύτερο όροφο του κτιρίου. Στην «Πτέρυγα Ν. Χατζηβασιλείου» δημιουργείται αίθουσα ελληνο-βουδιστικής τέχνης με εκθέματα Γκαντάρας, αίθουσα εκθεμάτων Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ασίας (Θιβέτ, Νεπάλ, Σιάμ, Καμπότζη), αίθουσα ινδικών εκθεμάτων.

Ο αριθμός και η πληρότητα των εκθεμάτων προσδιορίζει τον αριθμό των αιθουσών για κάθε γεωπολιτισμική ενότητα. Καθώς το μεγαλύτερο μέρος του Μουσείου αποτελείται από τη Σινοϊαπωνική Συλλογή Γ. Μάνου (πάνω από 10.000 αντικείμενα), οι αίθουσες που καταλαμβάνουν εκθέματα από τις χώρες της Άπω Ανατολής (Κίνα, Ιαπωνία) είναι και οι περισσότερες.

Όπου αυτό είναι δυνατόν, τηρείται η χρονολογική σειρά των αντικειμένων κατά αίθουσες και προθήκες (Κίνα), ενώ στην περίπτωση π.χ. της Ιαπωνίας, επειδή ο κύριος όγκος των εκθεμάτων της αντιπροσωπεύει τις περιόδους Μουρομάτσι (1392-1573), Μομογιάμα (1573-1615) και Έντο (1615-1868), εκτός της χρονολογικής κατάταξης οι αίθουσες των εκθεμάτων διαμορφώνονται και θεματολογικά με την δημιουργία π.χ. αίθουσας «Τελετής του τσαγιού», «Ιαπωνικού οπλισμού», «Θεάτρου ΝΟ» κτλ.

Ο επισκέπτης, με αφετηρία την «Πτέρυγα Γ. Μάνου» ξεκινά την περιήγηση του από τις αίθουσες κινέζικων εκθεμάτων, τα οποία χρονολογούνται από τον 11ο αι. π.Χ. έως και τον 20ό αι. μ.Χ. Από το διάδρομό της ανατολικής πτέρυγας κατευθύνεται στο δεύτερο όροφο, όπου εκτίθενται εκθέματα των τελευταίων χρόνων της κινέζικης αυτοκρατορίας (19ος-20ός αι.). Τα κινέζικα εκθέματα, εκτός από αυτά της Συλλογής Γ. Μάνου, προέρχονται από την Συλλογή Χαρ. Χιωτάκη αλλά και από μικρότερες, του Ι. Σινιόσογλου, του Π. Αλμανάχου και του Εθνικού Μουσείου, τα εκθέματα των οποίων εντάσσονται κατά χρονολογική σειρά και θεματολογικά στην έκθεση και θα συνοδεύονται από ειδικές επεξηγηματικές πινακίδες.

Στις επόμενες δύο αίθουσες του δεύτερου ορόφου της ανατολικής «Πτέρυγας Γ. Μάνου» (που ενοποιούνται), δημιουργείται αίθουσα Κορέας. Προβλέπεται να εκτεθούν εκθέματα που προέρχονται από τις Συλλογές Γρ. Μάνου, Ν. Χατζηβασιλείου και Χ. Χιωτάκη.

Η έκθεση ιαπωνικών εκθεμάτων «Πτέρυγας Γ. Μάνου» καταλαμβάνει ολόκληρη τη δυτική πτέρυγα του δεύτερου ορόφου του κτιρίου και επεκτείνεται σε δύο συνεχόμενες αίθουσες του πρώτου ορόφου. Περιλαμβάνει εκθέματα από την πρώιμη Ιαπωνία (1ος-6ος αι. μ.Χ.) έως και τον 20ό αι. Στις δύο συνεχόμενες αίθουσες του πρώτου ορόφου προβλέπεται να εκτεθούν έργα ιαπωνικής ξυλογραφίας και ζωγραφικής της Συλλογής Γ. Μάνου και ιαπωνικά παραβάν της Συλλογής Ν. Χατζηβασιλείου.

Οι αίθουσες της δυτικής πτέρυγας, εκτός της παραπάνω αίθουσας με έργα ιαπωνικής ξυλογραφίας και ζωγραφικής της Συλλογής Γ. Μάνου, θα περιλαμβάνουν εκθέματα της Συλλογής Ν. Χατζηβασιλείου, διαμορφώνοντας την «Πτέρυγα Ν. Χατζηβασιλείου». Στις αίθουσες αυτές που θα φιλοξενήσουν τον κύριο όγκο της Συλλογής Ν. Χατζηβασιλείου (με εξαίρεση τα κορεάτικα παραβάν), θα προβληθούν αντικείμενα ελληνο-βουδιστικής τέχνης Γκαντά-

---

αποθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου (κτίριο Ρολίνας) – έχει πάνω από 11.000 αντικείμενα, από τα οποία περίπου 10.000 αντικείμενα ανήκουν στη Συλλογή Γρ. Μάνου, τα δε υπόλοιπα σε άλλες μικρότερες συλλογές και δωρεές, όπως των Ν. Χατζηβασιλείου, Π. Αλμανάχου, Ι. Σινιόσογλου, Χ. Χιωτάκη και Ι. Κόλλα. Τα εκθέματα του Μουσείου έχουν αρχαιολογική αλλά και ευρύτερη ιστορικο-πολιτισμική σημασία. Χρονολογικά περιλαμβάνουν αντικείμενα από το τέλος του 11ου αι. π.Χ. έως και τις αρχές του 20ού αι. μ.Χ. Γεωγραφικά αντιπροσωπεύουν περιοχές της Ασίας, όπως την Κίνα και το Θιβέτ, την Ιαπωνία, την Κορέα, την Ινδία και το Πακιστάν, τη νοτιοανατολική Ασία (Νεπάλ, Σιάμ, Καμπότζη).

ρας, ινδουιστικά και βουδιστικά εκθέματα από την Ινδία και τη Νοτιοανατολική Ασία.

Όσον αφορά στις τρεις κεντρικές (επίσημες) αίθουσες στον πρώτο όροφο του κτιρίου: θρόνος, στρογγυλή και γευμάτων (αίθουσες τάγματος Μιχαήλ και Γεωργίου) για ιστορικούς λόγους παραμένουν ως έχουν, με εξαίρεση την αίθουσα γευμάτων, στην οποία προτείνεται να εκτεθούν έπιπλα και άλλα παραστατικά στοιχεία σχετικά με την ιστορία και τη λειτουργία του κτιρίου.

Οι λειτουργικοί χώροι του Μουσείου θα στεγαστούν στη δυτική πλευρά του ισογείου με τη δημιουργία αίθουσας πολλαπλών χρήσεων και διαλέξεων, βεστιαρίου, πωλητηρίου του ΤΑΠ κτλ., όπως επίσης και αίθουσας περιοδικών εκθέσεων, που θα χρησιμεύσει και σε περίπτωση έκθεσης πιθανής νέας δωρεάς, έκθεσης συλλογής παραδοσιακών ιαπωνικών αντικειμένων (δωρεά της πόλης Τόκιο προς το δήμο Κερκυραίων).

Η ιστορική Αίθουσα Γερουσίας του κτιρίου παραμένει ως έχει, διατηρώντας τον ιστορικό της χαρακτήρα.

Στην ανατολική πτέρυγα του ισογείου προτείνεται να στεγαστεί κυλικείο. Στο υπόγειο (ισόγειο από την πλευρά του κήπου) προβλέπεται να δημιουργηθούν αποθήκες αρχαιολογικού υλικού, μελετητήριο, γραφείο και βιβλιοθήκη του Μουσείου, φωτογραφικό αρχείο, εργαστήρια συντήρησης, αποθήκη ειδών του ΤΑΠ, χώρος αρχαιοφυλάκων.

Υπό τις σημερινές συνθήκες και λόγω της φύλαξης των επίπλων από το Mon Repos και της διάθεσης των προαναφερθέντων χώρων στο δήμο και το πανεπιστήμιο, επόμενο είναι οι λειτουργικοί χώροι του Μουσείου να δημιουργηθούν σταδιακά, γεγονός που θα δυσκολέψει πολύ την εν γένει λειτουργία του.

Π. ΜΕΛΑ - Α. ΚΑΡΑΜΑΝΟΥ - Β. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Παλαιόπολη

Συνεχίστηκε για όγδοη χρονιά η συστηματική συνανασκαφή που γίνεται από την υπογράφουσα σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Louvain la Neuve Βελγίου υπό τον καθηγητή Tony Hackens και συνεργάτες αρχαιολόγους του Brown University με επικεφαλής τον καθηγητή R. Winkens, στα απαλλοτριωμένα οικόπεδα Κασφίκη και Κατέχη (Σχέδ. 1).

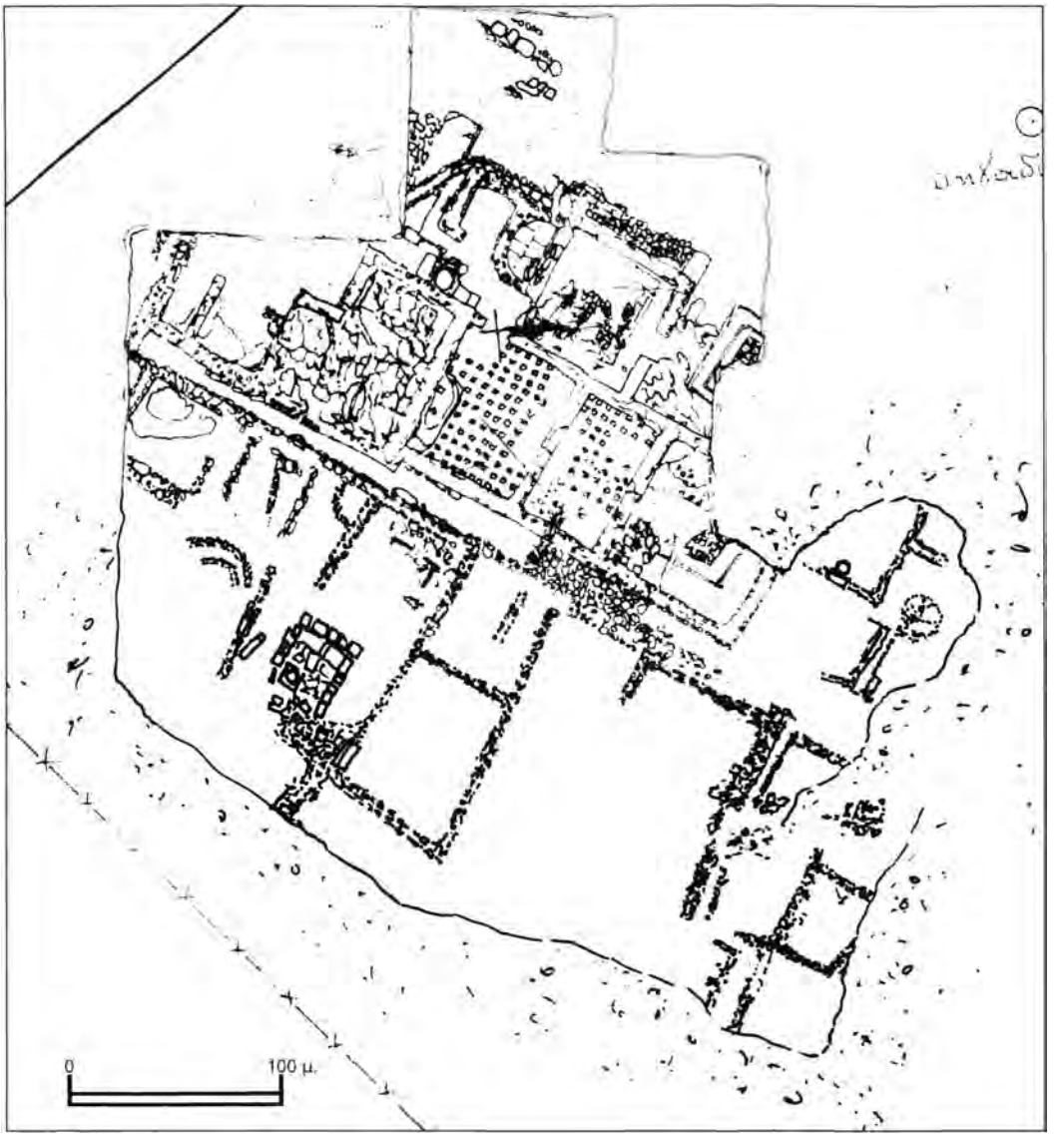
Οικόπεδο Κασφίκη

Στο δυτικό και βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου συνεχίστηκε η ανασκαφή στις τομές 16, 17 και 18 με σκοπό τη στρωματογραφική μελέτη των λουτρών, άρχισε η έρευνα μιας νέας τομής, της 19, με σκοπό την έρευνα της περιοχής εξωτερικά των λουτρών και εκπονήθηκαν τα σχέδια των ψηφιδωτών δαπέδων του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου εκτός των λουτρών (Σχέδ. 2).

Τομή 16. Ερευνήθηκε ο χώρος δυτικά και εξωτερικά του δωματίου 10 των λουτρών. Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, από τους οποίους ο Τ1 είναι κατασκευασμένος από τετραγωνισμένους λίθους και λάσπη, ελληνιστικής εποχής και ο Τ6 είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους, πήλινες πλάκες και κουρασάνι, ρωμαϊκής εποχής. Το χώρο κάλυπτε επίχωση που περιείχε ευρήματα του 20ού αι. και ακολουθούσε στρώμα μέχρι βάθ. 4,50 μ., που περιείχε κεραμική κυρίως υστερορωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων· αναφέρουμε χυτροειδή σκεύη ρωμαϊκών χρόνων, πώμα αμφορέα, δύο θραύσματα από κεράμους που έφεραν την επιγραφή: *ΙΛΣΤ*, πλίνθο με αποτύπωμα ποδιού ζώου, τρία θραύσματα μεγαρικού σκύφου και ορισμένα μελαμβαφή όστρακα ελληνιστικών χρόνων. Τα νομίσματα είναι κυρίως χάλκινα υστερορωμαϊκά και βυζαντινά από τον 4ο έως τον 7ο αι. μ.Χ., με εξαίρεση ένα παλαιότερο του Σεπτιμίου Σεβήρου ή Κομμόδου (τέλη 2ου-αρχές 3ου αι. μ.Χ.).

Τομή 17. Ερευνήθηκε ο χώρος εξωτερικά και βορειοδυτικά του δωματίου 8 των λουτρών. Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, ο Τ3 που είναι κατασκευασμένος από μικρές πέτρες και κουρασάνι και ο Τ4 όμοια επίσης κατασκευασμένος. Ο Τ3 δίνει την εντύπωση δαπέδου ενώ ο Τ4 έχει κατεύθυνση από Ν. προς Β. και σχηματίζει ορθή γωνία στα βορειοδυτικά με τον Τ9. Η επίχωση ήταν διαταραγμένη και περιείχε κεραμική των ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων, καθώς και χάλκινα νομίσματα των εποχών αυτών. Από τα ευρήματα αναφέρουμε θραύσματα από το κάθετο σύστημα θέρμανσης των τοίχων (tegulae mammatae), πήλινο ειδώλιο, οστέινη και χάλκινη περόνη, θραύσματα λύχνων, από τα οποία το ένα φέρει παράσταση ανδρικής μορφής ενώ το άλλο ερωτική σκηνή (2ος αι. μ.Χ.).

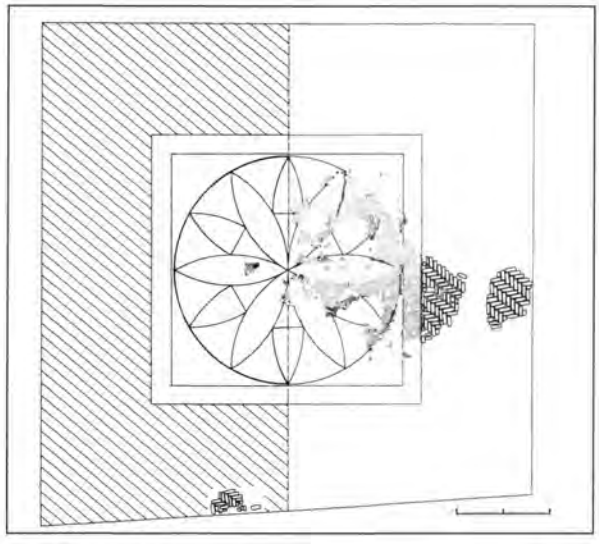
Τομή 18. Ερευνήθηκε ο χώρος βορειοδυτικά του αγωγού 1 και εξωτερικά του δωματίου 8. Ανασκάφηκε στρώμα επίχωσης από βάθος 4,39 έως 4,17 μ., στο οποίο αποκαλύφθηκαν ευρήματα ρωμαϊκής κυρίως εποχής, όπως λυχνάρια, γυάλινα θραύσματα, οστέινες περόνες, σκύφος με ανάγλυφη διακόσμηση του 2ου-3ου αι. μ.Χ., πώμα σκύφου, όστρακο που φέρει το γραπτό χαρακτήρα *Γ* και λυχνάρι του οποίου η βάση φέρει τα γράμματα *ΚΔ*.

Σχέδ. 1. Κέρκυρα. Παλαιόπολη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Τομή 19. Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου διανοίχθηκε μια νέα τομή, η 19, με σκοπό την έρευνα του περιβάλλοντα χώρου των λουτρών. Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκε ο Τ2, πιθανώς ελληνιστικής εποχής, κατασκευασμένος από αδρά δουλεμένους λίθους συνδεδεμένους με λάσπη. Ο τοίχος έχει κατεύθυνση από Α. προς Δ. Από την επίχωση (βάθος 6,67 έως 6,34 μ.) περισυνελέγησαν θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών που προέρχονται από μαρμάρινη επένδυση τοίχου, τμήμα μικρού κίονα, ιωνικό κιονόκρανο και τμήματα μαρμάρινου γλυπτού, όστρακα χρηστικών αγγείων υστερορωμαϊκών χρόνων με αυλακώσεις, πινάκια αφρικανικής τεχνοτροπίας, χάλκινα νομίσματα του 4ου-7ου αι. μ.Χ., ορισμένα από τα οποία ταυτίζονται ως minimus, λυχνάρια, σκύφοι τύπου terra sigillata, σκύφος με ανάγλυφη διακόσμηση, οστέινες περόνες, τμήμα από οστέινο δαχτυλίδι ρωμαϊκών χρόνων, χάλκινα ρωμαϊκά νομίσματα, από τα οποία το ένα του ρωμαίου αυτοκράτορα Αντωνίνου του Ευσεβούς, μελαμβαφή όστρακα, χάλκινα νομίσματα ελληνιστικής εποχής και ένα όστρακο γεωμετρικών χρόνων.

Δωμάτιο 4. Τέλος, στη δοκιμαστική τομή που έγινε στην εσωτερική βορειοανατολική γωνία του δωματίου 4 αποκαλύφθηκε αμέσως μετά το δάπεδο ρωμαϊκή και ελληνιστική κεραμική, ενώ σε βάθος 3,85 μ. ευρήματα

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κασφίκη. Δάπεδο από το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου εκτός των λουτρών.

αρχαϊκής εποχής, μεταξύ των οποίων και όστρακο πίθου που φέρει παράσταση διευθετημένη σε δύο ζώνες. Στην πρώτη ζώνη εικονίζεται ανδρική μορφή που τρέχει, ενώ στη δεύτερη επτά όρθιες μορφές. Το θραύσμα αυτό χρονολογείται στις αρχές του 8ου-τέλη του 7ου αι. π.Χ.

Οικόπεδο Κατέχη

Η έρευνα στο προαναφερόμενο οικόπεδο διενεργήθηκε σε τρεις χώρους:

Α. Στο βόρειο-βορειοανατολικό τμήμα του ανασκαπτόμενου χώρου και σε βάθος από 2,10/2 έως 1,87 μ., όπου αποκαλύφθηκε η συνέχεια του λίθινου πλακόστρωτου δαπέδου της αρχαίας αγοράς (Πίν. 109 α), τμήματα του οποίου έχουν αποκαλυφθεί σε διάφορα σημεία του οικοπέδου κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους. Το τμήμα του δαπέδου, το οποίο αποκαλύφθηκε κατά την παρούσα ανασκαφική περίοδο, είναι αρκετά μεγάλο (18×22 μ. περίπου) και οι πλάκες που το αποτελούν έχουν διαστάσεις 1,40×1,20, 1,10×0,80, 0,70×0,65, 0,65×0,60 μ. Στο νότιο τμήμα του χώρου παρατηρείται μεγαλύτερη φθορά των πλακών, οι περισσότερες από τις οποίες είναι σπασμένες σε μικρά τμήματα ακανόνιστου σχήματος με μεγάλα κενά μεταξύ τους. Στο βορειότερο τμήμα οι πλάκες παρουσιάζουν λιγότερη φθορά, αρκετές δε σώζονται ακέραιες. Σε ορισμένα σημεία παρατηρήθηκαν υποχωρήσεις των πλακών από το κανονικό επίπεδό τους, ενώ σε αρκετά σημεία οι πλάκες έχουν αφαιρεθεί. Σε β΄ χρήση εξάλλου βρέθηκαν πλάκες του δαπέδου σε γειτονικό τετράγωνο (βάθος 2,38 μ.) αλλά και σε γειτονικά οικόπεδα. Σε βάθος 2,66 και 2,33 μ. μετακινημένα από τη θέση τους αποκαλύφθηκαν σημαντικά τμήματα δύο ψηφιδωτών δαπέδων.

Το ψηφιδωτό δάπεδο Ι (βάθος 2,66 / 2,52 μ.) έχει σχήμα ημικυκλικό, ακτίνας 2,04 μ. Είναι κατασκευασμένο από λίθινες ψηφίδες λευκού, κυανού και ερυθρού χρώματος, καθώς και ψηφίδες από μαύρη υαλόμαζα. Στην περιφέρεια κοσμείται με πλοχμό που περικλείεται μεταξύ ταινιών. Στο εσωτερικό απεικονίζονται δύο αντωπές μορφές παγωνιών, ενώ ενδιάμεσά τους βρίσκεται μεγάλος αμφορέας. Εκατέρωθεν της βάσης του αμφορέα διακρίνονται δύο μικρότερα πουλιά και ανθέμια σχηματοποιημένα κάτω από τις ουρές των παγωνιών.

Το ψηφιδωτό δάπεδο ΙΙ έχει σχήμα ορθογώνιου παραλληλόγραμμου και αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,33 μ. Διατηρείται σε λιγότερο καλή κατάσταση από ότι το Ι και είναι κατασκευασμένο από ψηφίδες όμοιες με εκείνες του Ι, μεγ. σωζ. μήκ. 2,90, μεγ. πλ. 1,60 και ελαχίστου πλ. 0,45 μ. Κοσμείται στο μέσον του σωζόμενου ύψους του από μία ροδόχρωμη ταινία, πάνω από την οποία σχηματίζονται τρία διάχωρα σε μία σειρά, ενώ κάτω από αυτήν έξι διάχωρα σε δύο σειρές. Τα δύο από τα έξι διάχωρα της δεύτερης σειράς σώζονται αποσπασματικά στη νοτιοανατολική γωνία του ψηφιδωτού. Τα διάχωρα πάνω από την ταινία επιστέφονται από ημικύκλια, ενώ τα κάτω από την ταινία είναι τετράγωνα. Το κέντρο των διαχώρων κοσμείται με σχηματοποιημένα ζώα, ψάρια, πτηνά και φυτά (Πίν. 109 β).

Στο κεντρικό περίπου τμήμα του ανασκαπτόμενου χώρου και σε βάθος 2,68 μ. αποκαλύφθηκε δάπεδο από ασβεστοκονίαμα, ενώ σε μικρή απόσταση αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα και επικάλυψη κεράμων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι πολλά τμήματα ψηφιδωτού της ίδιας τεχνικής με τα προαναφερθέντα αλλά και διαφορετικής βρέθηκαν, συχνά ανεστραμμένα, σε διάφορα βάθη και σημεία του χώρου.

Β. Στο κεντρικό τμήμα του ανασκαπτόμενου χώρου και προς Δ. σε βάθος από 2,36 έως 2,44 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα μικρού κεραμικού κλιβάνου. Σώζεται το αποτύπωμα του στυλίσκου, τετράγωνης διατομής, καθώς και τμήμα του τοιχώματος του θαλάμου καύσης, το οποίο είναι κατασκευασμένο από πωρόλιθους, κεράμους στέγης, λίθους και ασβεστοκονίαμα.

Επίσης, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων της εποχής μας, στους οποίους είχε χρησιμοποιηθεί αρχαίο υλικό, όπως σπόνδυλοι αρράβδωτων κιόνων, και διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη και μετακινημένοι από την αρχική τους

θέση σωροί από ασβεστοκονίαμα, πέτρα και κεραμίδες.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων υπάρχουν όστρακα ελληνιστικής περιόδου, μελαμβαφείς κάνθαροι, σκύφοι, λοπάδες, όστρακα ρωμαϊκών αμφορέων (οι περισσότεροι τύποι ήταν γνωστοί στη δυτική Μεσόγειο από τον 1ο-4ο αι. μ.Χ.), πινάκια, σκύφοι αφρικανικής τεχνοτροπίας, με ή χωρίς εμπίεστη διακόσμηση από το 2ο-6ο αι. μ.Χ., λεκανίδες, χυτροειδή αγγεία, τηγανόσχημα από το 2ο-4ο αι. μ.Χ., λυχνάρια του 2ου, 3ου και 4ου αι. μ.Χ., χάλκινα αντικείμενα (εργαλεία, κοσμήματα), οστέινα (κυρίως περόνες για τα μαλλιά), θραύσματα γυάλινων αγγείων ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και μερικά θραύσματα γλυπτών. Αποκαλύφθηκαν επίσης 203 χάλκινα νομίσματα, το πρωιμότερο από τα οποία χρονολογείται στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια, ενώ το νεότερο στα ενετικά.

Γ. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος από 2,71 έως 2,19 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα στοάς με προσανατολισμό από ΝΔ. προς ΒΑ., μήκ. 21 και πλ. 7 μ. (Σχέδ. 3· Πίν. 110 δ).

Ο στυλοβάτης της εξωτερικής πρόσοψης της στοάς έφερε ιωνική κιονοστοιχία, από την οποία διασώθηκε ένας κίονας που είχε καταπέσει εγκάρσια προς το εσωτερικό της. Οι κίονες εδράζονταν πάνω σε λίθινες, σχεδόν τετράγωνες βάσεις, από τις οποίες αποκαλύφθηκαν τέσσερις, και στερεώνονταν σε αυτές με οριζόντιους συνδέσμους. Οι βάσεις είναι κατασκευασμένες από τρεις τουλάχιστον ορθογωνισμένες μονολιθικές πλάκες, συνολ. διαστ. 1,20×1,30 μ.

Οι βάσεις των κιόνων ενώνονται μεταξύ τους με τοίχο δύο παρειών, κάθε μία από τις οποίες είναι κατασκευασμένη κατά το opus testaceum. Εσωτερικά των παρειών του τοίχου υπάρχει γέμισμα από θραύσματα κεράμων, οστράκων και λίθων συνδεδεμένων με κουρασάνι. Στην εσωτερική παρειά ο τοίχος ήταν επιχρισμένος με λευκό κονίαμα, λείψανα του οποίου διασώθηκαν.

Στο βορειοδυτικό τμήμα της πρόσοψης της στοάς σώζεται λίθινο τμήμα ημικυκλικού βάθρου, το οποίο αποτελείται από τρεις δουλεμένους δόμους, διαμ. 2,05 μ.

Νοτιοανατολικά της στοάς αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,01 μ. τμήμα ημικυκλικού ρωμαϊκού κτιρίου, το οποίο αποτελείται από τον καμπύλο τοίχο Τ7, ο οποίος έχει άνοιγμα χορδής τόξου 4,35, πλάτος 0,60 και ύψος 0,95-1,05 μ. Ο τοίχος Τ7 εδράζεται πάνω στο λίθινο πλακόστρωτο της αγοράς (σε βάθος 1,93 μ.) και αποτελείται από δύο παρειές, κάθε μία από τις οποίες είναι κατασκευασμένη από σειρές πλακοειδών λίθων. Το μεταξύ των δύο παρειών κενό συμπληρώνεται από θραύσματα κεραμικής, απολεπίσματα λίθων και συνδετικό λευκό ασβεστοκονίαμα.

Στα νοτιοανατολικά του ημικυκλικού κτιρίου αποκαλύφθηκε σε βάθος από 3 έως 2,95 μ. μνημείο αποτελούμενο από πέντε δόμους σε β΄ χρήση, κάθετα τοποθετημένους στο έδαφος και σε ευθεία διάταξη. Οι διαστάσεις των δόμων είναι: α) 1,15×0,60×0,40 μ., β) 1,18×0,99×0,40 μ., γ) 1,18×0,99×0,41 μ., δ) 1,20×0,54×0,40 μ. Η μεταξύ τους απόσταση είναι: α-β: 0,75, β-γ: 0,90, γ-δ: 0,87 και δ-ε) 0,72 μ. Ο ένας από αυτούς τους δόμους φέρει με εγχάρακτους χαρακτήρες την επιγραφή: *Η ΠΟΛΙΣ*.

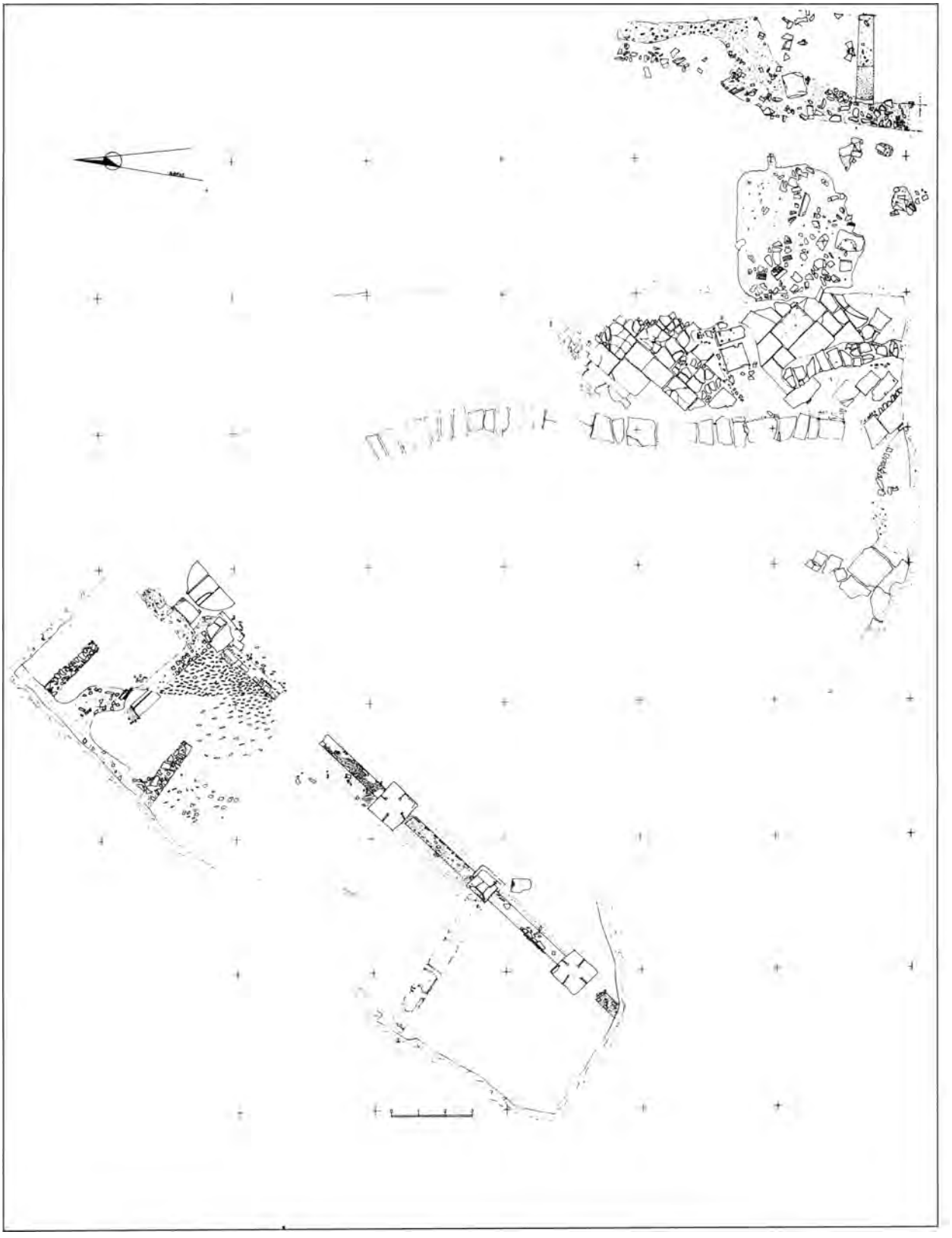
Σε απόσταση 1 μ. στα ανατολικά του αποκαλυφθέντος μνημείου, σε βάθος 3,13 μ., αποκαλύφθηκε κάθετα τοποθετημένη στο έδαφος πώρινη μετόπη με παράσταση ανάγλυφου δεκαεξάφυλλου ρόδακα, διαστ. 0,82×0,78×0,35 μ., ελληνιστικής εποχής (Πίν. 110 γ).

Στα κινητά ευρήματα του χώρου περιλαμβάνονται χρηστική κεραμική ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων, όπως αμφορείς (Α.Ε. 20946 του 3ου-4ου αι. μ.Χ.), λεκανίδες, λύχνοι (Α.Ε. 20956, Α.Ε. 20942, Α.Ε. 20993, Α.Ε. 20936), χύτρες, τηγανόσχημα, πινάκια και σκύφοι αφρικανικής τεχνοτροπίας, πήλινες ηγεμόνες κέραμοι, όπως κεφαλή λιονταριού του 3ου-4ου αι. μ.Χ. (Α.Ε. 20943), πλίνθοι με μαστοειδείς αποφύσεις (tegulae mammatae) από το σύστημα κάθετης θέρμανσης τοίχων, θραύσμα κεραμίδος στέγης με έντυπη δημόσια σφραγίδα: *Δ (ΔΑΜΟΣΙΟΣ)*, ελληνιστικής εποχής (Α.Ε. 20934), χάλκινα (Α.Ε. 20949, Α.Ε. 20950, Α.Ε. 20929, Α.Ε. 20926, Α.Ε. 20927, Α.Ε. 20928), σιδερένια και οστέινα (Α.Ε. 20951, Α.Ε. 20953, Α.Ε. 20954, Α.Ε. 20931) μικροαντικείμενα , αρκετά τμήματα γυάλινων αγγείων (Α.Ε. 20957), βάσεις κυπελλόσχημων αγγείων, θραύσματα μαρμάρινων ρωμαϊκών γλυπτών (Α.Ε. 20883, Α.Ε. 20938, Α.Ε. 20937, Α.Ε. 20939) (Πίν. 110 β), μαρμάρινα αρχιτεκτονικά λείψανα με διακόσμηση (Α.Ε. 20945, Α.Ε. 20958, Α.Ε. 20970, Α.Ε. 20971, Α.Ε. 20940), αρχαϊκό όστρακο από σώμα κοτύλης-πυξίδας του β΄ μισού του 8ου αι. π.Χ. (Α.Ε. 21043), σπαράγματα κεραμικής κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, 189 χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων και κερκυραϊκά ελληνιστικών χρόνων.

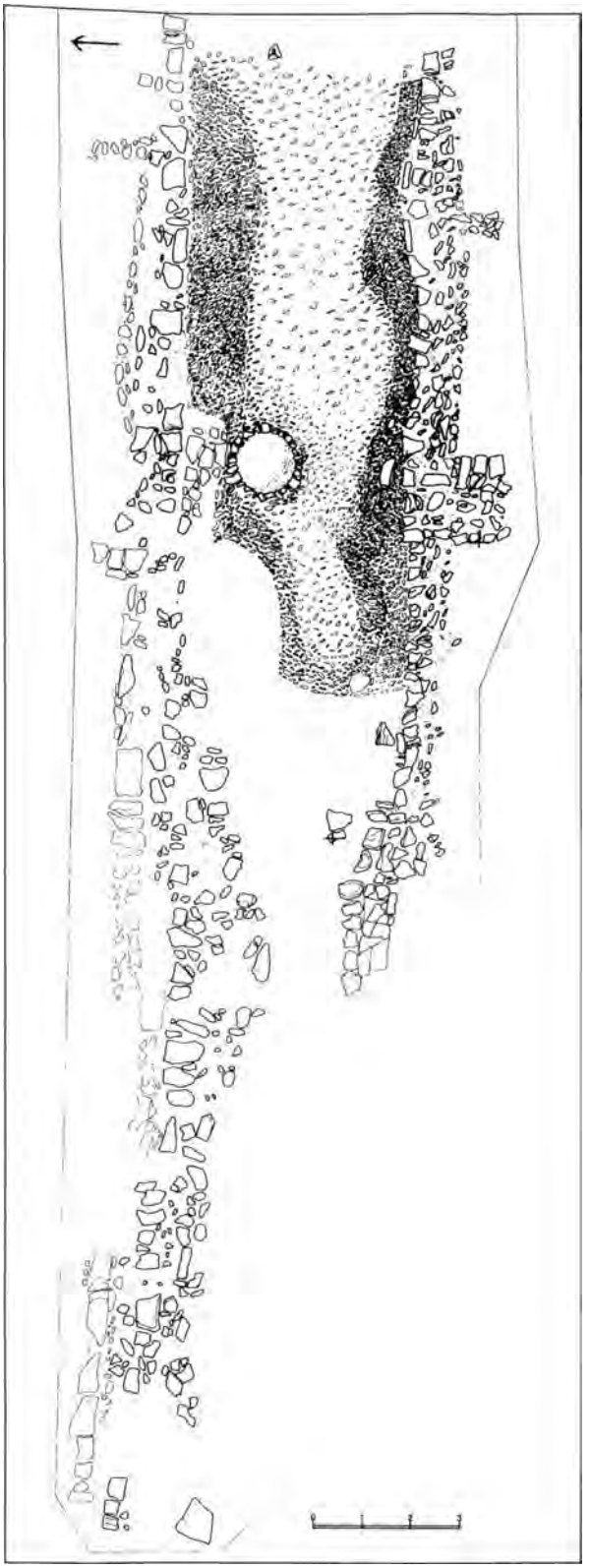
Κανόνι

Οικόπεδο Αργυρού

Κατά την έρευνα που διενεργήθηκε στο προαναφερόμενο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν: προς Β. σε βάθος από 2,82 έως 3,03 μ. τοίχος Τ1, κατασκευασμένος από μία μόνο σειρά ακανόνιστου σχήματος και μεγέθους λίθων, που εδράζεται σε στρώμα που αποτελείται από χώμα, λίθους και κεράμους στέγης (Σχέδ. 4). Έχει συνολικό μήκος 8,35, πλάτος 0,75, ύψος 0,35 μ. και προσανατολισμό από Α. προς Δ. Στα νότια του οικοπέδου σε βάθος από 2,57 έως 3,10 μ. αποκαλύφθηκε ένας δεύτερος τοίχος Τ2,

Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κατέχη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 4. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Αργυρού. Κάτοψη της ανασκαφής.

που είναι κατασκευασμένος από αργούς και ημιλαξευμένους ασβεστόλιθους, τοποθετημένους σε στρώσεις με συνδετικό υλικό χώμα. Ο τοίχος εδράζεται στο φυσικό έδαφος σε βάθος 4,06 μ. και έχει προσανατολισμό από Α. προς Δ. Ένα μικρό τμήμα του τοίχου είναι κατασκευασμένο από τρεις σειρές λευκών ορθογώνιων δόμων, ισοδομικά τοποθετημένων. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,10 μ., έχει πλάτος 0,60 και ύψος 1 μ.

Μεταξύ των δύο τοίχων, που απέχουν μεταξύ τους 6,80 μ., αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής από αργόλιθους, θραύσματα κεράμων στέγης και πήλινων αγγείων σε βάθος που κυμαίνεται από 1,96 έως 3,92 μ. Η μεγάλη υψομετρική διαφορά οφείλεται στη φυσική κλίση του εδάφους του οικοπέδου.

Νοτιοανατολικά του οικοπέδου, σε βάθος 2,35 μ. κάτω από το στρώμα καταστροφής, αποκαλύφθηκαν αργόλιθοι τοποθετημένοι οριζόντια στο έδαφος, στις πλευρές των οποίων σώζονται λίθοι κυκλικής διατομής, τοποθετημένοι με τρόπο που να σχηματίζουν αγωγό.

Βόρεια του οικοπέδου πλησίον του Τ1, αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,07 μ. φρέαρ, κατασκευασμένο από ημίεργους λίθους, τοποθετημένους ο ένας δίπλα στον άλλο χωρίς συνδετικό υλικό. Το στόμιο του φρέατος έχει διάμετρο 1,20 μ. και η έρευνα στο εσωτερικό του έφτασε σε βάθος 1,80 μ. Δυτικά του οικοπέδου, κοντά στην απόληξη του Τ1 σε βάθος 3,44 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα δεύτερου αγωγού, διαστ. 1,10×1,30 μ., κατασκευασμένου από κεράμους στέγης.

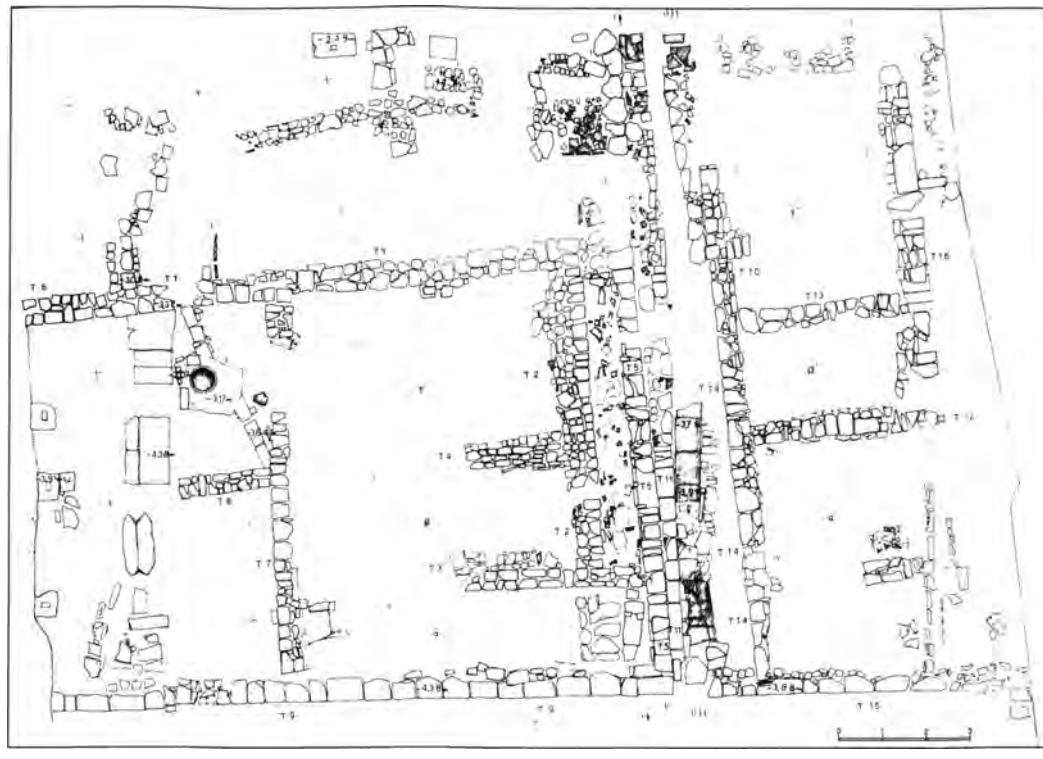
Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής πιστοποιούν τη χρήση του χώρου από τους υστεροαρχαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Στα χαρακτηριστικά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγονται: πήλινη κεφαλή ανδρικού ειδωλίου, ερυθρόμορφο όστρακο, χάλκινη λαβή, όστρακο από κωνική οινοχόη, τμήμα χείλους λεκανίδας, τμήμα πήλινου ανδρικού ειδωλίου, τμήμα κρατήρα με παράσταση ανδρικών αντωπών μορφών και νομίσματα, μεταξύ των οποίων ένα Κεφαλληνίας και ένα δεύτερο Δημητρίου του Πολιορκητή.

Οικόπεδο Μαζαράκη

Οι ανασκαφικές εργασίες στο οικόπεδο Μαζαράκη διεξήχθησαν σε δύο ανασκαφικές περιόδους, η πρώτη από 28-4-94 έως 16-9-94 και η δεύτερη από 11-6-96 έως 5-7-96.

Στην πρώτη περίοδο της έρευνας εντοπίστηκαν και αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο κτιρίων (κτίρια Α και Β) με στρωματογραφική συνέχεια από το τέλος της αρχαϊκής έως την ελληνιστική περίοδο (Σχέδ. 5).

Το κτίριο Α έχει διαστάσεις 14×10 μ. και ορίζεται στα δυτικά από τον τοίχο Τ9, που ταυτίζεται με την ευθυντη-

Σχέδ. 5. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Μαζαράκη. Κατόψη της ανασκαφής.

ρία του αρχαϊκού κτιρίου, και τον τοίχο Τ5 στα νότια. Ο Τ9 εδράζεται στο φυσικό έδαφος (καγιά), σε βάθος 4,80 μ., έχει μέγιστο αποκαλυφθέν μήκος 14 και πλάτος 0,50 μ. και είναι κατασκευασμένος από καλά δουλεμένους δόμους (διαστ. 0,60×0,50 μ.), οι οποίοι στο κέντρο φέρουν ορθογώνια υπόκοιλη επιφάνεια προσαρμογής της ανωδομής. Έχει κατεύθυνση από Ν. προς Β. και δεν περατούται γιατί εισχωρεί κάτω από το παρακείμενο προς Β. οικόπεδο. Η ευθυντηρία (Τ9) γωνιάζει στο νότιο τμήμα (Τ5) με κατεύθυνση Ν.-ΝΑ. και έχει πρόσοψη προς Ν. Πρόκειται για αρκετά ισχυρή κατασκευή με καλοδουλεμένους λίθους διαφόρων μεγεθών. Σώζεται σε μήκος 9,70 μ. και έχει μέγιστο σωζόμενο ύψος 1 μ.

Το κτίριο Α έχει προς Β. πεσσοστοιχία, από την οποία αποκαλύφθηκαν τέσσερις ορθογώνιες λιθόπλινθοι που φέρουν κεντρικό τόρμο (βάθος εντοπισμού 3,90 μ. και διαστάσεις λιθοπλίνθων 0,60×0,55, 0,65×0,50, 0,45×0,35, 0,60×0,50 μ.).

Από το κτίριο Β αποκαλύφθηκε μικρό μόνο τμήμα, γιατί το κτίριο συνεχίζει προς Ν. στο διπλανό αδόμητο οικόπεδο. Το κτίριο ορίζεται από τους τοίχους Τ15 και Τ14. Ο Τ15 (με κατεύθυνση από Β. προς Ν.), που σώζεται σε ύψος 1,30 μ., έχει μέγιστο αποκαλυφθέν μήκος 3,70 και μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,40 μ. Ο Τ14 έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 11,70, μέγιστο πλάτος 0,70 μ., σώζεται σε ύψος 1 μ. και είναι δομημένος κατά το ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα, ομοίως με τον Τ15.

Κατά την ελληνιστική εποχή τα αρχαϊκά κτίρια καταστράφηκαν και οι δόμοι τους επαναχρησιμοποιήθηκαν σε μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις.

Το κτίριο, το οποίο κατασκευάστηκε πάνω στο αρχαϊκό κτίριο Α, είναι τυπικό της ελληνιστικής εποχής, αποτελούμενο από αυλή, το δάπεδο της οποίας είναι κατασκευασμένο από πατημένο και τριμμένο κεραμίδι και στο κέντρο υπάρχει φρέαρ (διάμετρος στομίου 0,50 μ.). Εσωτερικά αποκαλύφθηκε η πήλινη επένδυση του πηγαδιού που αποτελείται από πήλινους σωλήνες, ενώ σε ένα σημείο της περιφέρειάς του βρέθηκε εντοιχισμένο ένα τμήμα από μικρό, πώρινο κιονόκρανο. Γύρω από την αυλή, στο βόρειο και νότιο τμήμα, ανοίγονται χώροι (δύο και τρεις αντίστοιχα), οι οποίοι και ανήκουν στην ελληνιστική φάση του κτιρίου Α όπως και ο τοίχος Τ1 προς τα ανατολικά του.

Το αρχαϊκό κτίριο Β χρησιμοποιήθηκε, επίσης, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, αφού διαμορφώθηκε κατάλληλα. Την περίοδο αυτή, τουλάχιστον στο τμήμα που αποκαλύφθηκε, αποτελείται από τρεις εσωτερικούς χώρους

που ορίζονται από τους τοίχους Τ12, Τ13, Τ16. Τα δάπεδα των χώρων είναι κατασκευασμένα από απολεπίσματα λίθων με συνεκτικό υλικό κονίαμα. Καλύτερα σωζόμενος από τους αποκαλυφθέντες εσωτερικούς τοίχους είναι ο Τ12, σωζ. ύψ. 1, πλ. 0,60 και μεγ. αποκαλ. μήκ. 3,50 μ., με επιμελημένη τοιχοδομία και δομημένος σύμφωνα με ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα.

Η ολοκλήρωση των ανασκαφικών εργασιών κρίθηκε απαραίτητη από την Εφορεία, μετά την απόφαση παραχώρησης του οικοπέδου στον ιδιοκτήτη του από το ΚΑΣ, σε αντίθεση με την Εφορεία που είχε εισηγηθεί την απαλλοτρίωσή του. Για αυτό το σκοπό αποφασίστηκε η διεξαγωγή συμπληρωματικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε από 11-6-96 έως 5-7-96, με τη διερεύνηση δύο τομών (τομές Ι και ΙΙ) στο χώρο που ορίζεται από τους τοίχους Τ12, Τ14, Τ15 και μίας τομής στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, πλησίον του Τ6 (τομή ΙΙΙ), με τις οποίες έγιναν διάφορες στρωματογραφικές παρατηρήσεις, ήλθαν στο φως ορισμένες νέες κατασκευές και προσδιορίστηκε χρονολογικά η κατασκευή άλλων.

Α. Στρωματογραφικές παρατηρήσεις

Στρώμα Ι. Πρόκειται για καστανής-πρασινωπής απόχρωσης χώμα, που τοπικά αποκτά πηλώδη υφή, λόγω της συσσώρευσης πολλών υπόγειων υδάτων. Η ποσότητα της κεραμικής που συνελέγη αφορά, κυρίως, όστρακα χρηστικών αγγείων ελληνιστικών χρόνων, αβαφών και μελαμβαφών (σκύφων, κανθάρων, κυλίκων, πινακίων, αμφορέων).

Στρώμα ΙΙ. Πρόκειται για καστανωπής-φαιάς απόχρωσης χώμα, που πιθανώς αποτελεί επίχωση από την αποστράγγιση των υδάτων του υδροφόρου οριζόντα σε κάποια χρονική στιγμή στο παρελθόν που το κτίριο είχε εγκαταλειφθεί ή ο συγκεκριμένος χώρος είχε απολέσει τη σημασία του.

Στρώμα ΙΙΙ. Πρόκειται για καστανής-κιτρινωπής, απόχρωσης χώμα, με μικρή ποσότητα χαλικιών και πολλά μικρά θραύσματα κεράμων στέγης, που φαίνεται ότι ανήκουν σε αρχαιότερη φάση κατοίκησης του χώρου.

Β. Νέες κατασκευές - Χρονολογικός προσδιορισμός

Αποκαλύφθηκε τοίχος (Τ1), συνολ. αποκαλ. μήκ. 4,25 και πλ. 0,30 μ. Πρόκειται, προφανώς, για εσωτερικό τοίχο που ορίζει επιμέρους δωμάτιο εντός του χώρου που περικλείουν οι τοίχοι Τ15 και Τ12. Μέσα στο δωμάτιο εντοπίστηκε κατασκευή από κεράμους και λιθοπλίνθους, προφανώς από αγωγό, η συνέχεια του οποίου δεν εντοπίστηκε λόγω καταστροφής του κατά τις διαδοχικές χρήσεις του κτιρίου και σχετίζεται με την αρχαιότερη φάση χρήσης του χώρου και το στρώμα ΙΙΙ.

Έγινε καθαρισμός των λιθοπλίνθων με τόρμο που είχαν ανευρεθεί κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο και διαπιστώθηκε ότι:

α) Οι λιθόπλινθοι με τόρμο εδράζονταν σε πλακόστρωτο, λείψανα του οποίου σώζονται εντελώς αποσπασματικά. β) Κάτω από τις λιθοπλίνθους, αφαιρέθηκε στρώμα, καστανωπής-πρασινωπής απόχρωσης, η κεραμική του οποίου είναι αρχαϊκών χρόνων. γ) Κάτω από το στρώμα Ι, αποκαλύφθηκε πλακόστρωτο κατασκευασμένο από αργόλιθους, που σχετίζεται με τον Τ9.

Διακρίνουμε, επομένως, τρεις φάσεις:

1. Αρχαϊκή-υστεροαρχαϊκή, που σχετίζεται με τον Τ9 και το κατασκευασμένο από αργόλιθους πλακόστρωτο.

2. Υστεροκλασική-πρώιμη ελληνιστική φάση κατά την οποία κατασκευάστηκε οικία με την περίστυλη, πλακόστρωτη αυλή, στην οποία είχαν τοποθετηθεί οι λιθόπλινθοι με τόρμο, που αποτελούσαν υποδοχή ξυλοδοκών.

3. Ελληνιστική (μέση-ύστερη), κατά την οποία καταστράφηκε η περίστυλη αυλή και το πλακόστρωτο δάπεδό της καλύφθηκε με βοτσαλωτό ενώ παράλληλα η οικία επεκτάθηκε προς ΒΑ. (μία λιθόπλινθος που φέρει τόρμο εντοπίστηκε εντοιχισμένη στον Τ6 το 1994).

4. Το πηγάδι υπήρχε στο χώρο τουλάχιστον από την αρχαϊκή εποχή και χρησιμοποιούνταν διαδοχικά στη διάρκεια ζωής του κτιρίου, όπως αποδεικνύουν οι τρόποι δόμησής του.

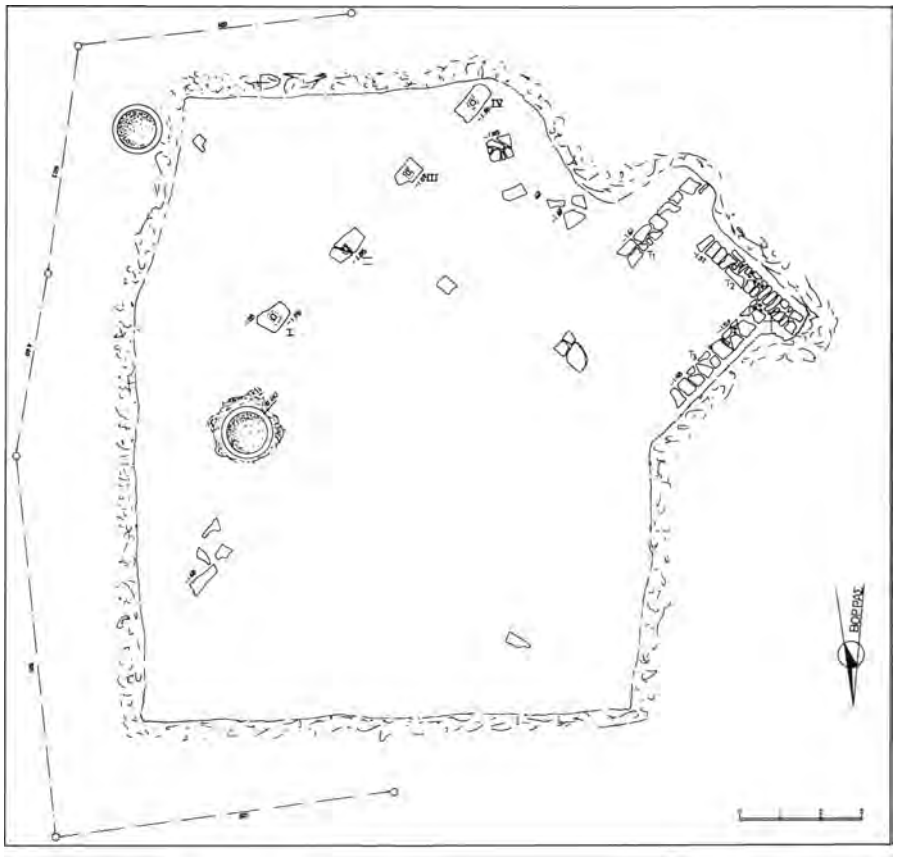
5. Από τις συμπληρωματικές εργασίες που έγιναν επισημαίνουμε τον καθαρισμό του αγωγού που διαχωρίζει τα δύο κτίρια (περίσταση). Διακρίνονται δύο φάσεις κατασκευής του, που σχετίζονται με τις φάσεις χρήσης των κτιρίων.

Σε όλη την έκταση του ανασκαφικού χώρου και ιδιαίτερα στο δυτικό και το νότιο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες κεραμικής από την πρωτοκορινθιακή έως την ύστερη κορινθιακή εποχή, την κλασική και, κυρίως, την ελληνιστική εποχή (Πίν. 110 α). Αποκαλύφθηκαν, επίσης, 146 νομίσματα στη μεγάλη πλειονότητά τους κερκυραϊκά, καθώς και νομίσματα Λευκάδας, Δυρραχίου, Σικελίας, Απουλίας, που καλύπτουν τη χρονική περίοδο 300-229 π.Χ. και 229-48 π.Χ., όπως και ένα νόμισμα Φιλίππου Β΄.

Αποκαλύφθηκαν, επίσης, ειδώλια αρχαϊκής, κλασικής και ελληνιστικής εποχής, αγνύθες, λυχνάρια, σκυφίδια και άλλα χρηστικά αντικείμενα.

Τα δύο κτίρια των ελληνιστικών χρόνων αποτελούν τμήμα οικοδομικής νησίδας του γενικότερου οικοδομικού ιστού της ελληνιστικής πόλης και χωρίζονται μεταξύ τους από έναν αποχετευτικό αγωγό, την *περίστασιν*, η οποία δεχόταν τα όμβρια ύδατα από τις στέγες, την αυλή και το λουτρώνα και, πιθανώς, τα διοχέτευε στον κεντρικό αγωγό της πόλης, ο οποίος δεν έχει εντοπιστεί ακόμη.

Τα δύο κτίρια εδράζονται σε ισοδομικής κατασκευής κρηπίδα (Τ9), που αποτελεί τμήμα αρχαιότερου κτιρίου αρχαϊκών χρόνων. Ο τρόπος δόμησής της, με τους μεγάλους, μνημειακής κατασκευής δόμους και το μεγάλο μήκος

Σχέδ. 6. Κέρκυρα. Γαρίτσα. Οδός Αλκινόου 160. Κάτοψη της ανασκαφής.

του τοίχου Τ9 (το πέρας του οποίου δεν έχει εντοπιστεί, καθώς συνεχίζει στα παρακείμενα οικόπεδα και προς Δ.-ΒΔ. και προς Α.-ΝΑ.) μας επιτρέπουν να χαρακτηρίσουμε το αρχαϊκό κτίριο δημόσιο. Ο χαρακτήρας του αρχαϊκού κτιρίου ή κτιρίων διατηρήθηκε και στα μεταγενέστερα χρόνια, όπως αποδεικνύουν ενεπίγραφη κέραμος στέγης, που σώζει εγχάρακτο το γράμμα: *Δ* (*ΔΑΜΟΣΙΟΣ*) και μία άλλη που φέρει την επιγραφή: *ΕΠΙ ΔΑΜΦΙΛΟΥ*.

Επομένως, οι μεταβολές που επήλθαν από τη συνεχή χρήση του κτιρίου μπορεί να μετέβαλαν τα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά, δεν αλλοίωσαν όμως το λειτουργικό του χαρακτήρα. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για το σπίτι δημόσιου λειτουργού, αν κρίνουμε από τη μεγάλη ποσότητα νομισμάτων που εντοπίστηκε. Το κτίριο με την περίστυλη αυλή και το συνεχόμενο προς Ν. κτίριο πιθανώς να ήταν η κατοικία και ο χώρος εργασίας δημόσιου λειτουργού που σχετιζόταν με εμπορικές συναλλαγές (αγορανόμος-αγορανομείο).

Μελλοντικές ανασκαφικές εργασίες στην περιοχή ίσως συμπληρώσουν την εικόνα και αποκαταστήσουν τη μορφή του οικοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης, δίνοντάς μας περισσότερες πληροφορίες γι' αυτήν.

Γαρίτσα

Οδός Αλκινόου 160 (οικόπεδο Όρφανου)

Κατά την έρευνα που διενεργήθηκε μετά την εκσκαφή θεμελίων στο προαναφερόμενο οικόπεδο διαπιστώθηκε η ύπαρξη κατασκευής και οι βάσεις τεσσάρων πεσσών στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, που προφανώς σχετίζονται με λιμενικά έργα (Σχέδ. 6).

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 1,61 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου αποκαλύφθηκε κατασκευή αποτελούμενη στη σημερινή κατάσταση διατήρησής της από τρεις τοίχους. Ο Τ1 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,61 μ., έχει μήκος 2,60, πλάτος 0,52, ύψος 0,20 μ. και κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ. Είναι κατασκευασμένος από λευκούς ημίεργους ασβεστόλιθους και εδράζεται στο αμμώδες έδαφος της περιοχής. Κάθετα προς τον Τ1 και σε

βάθος 1,57 μ. αποκαλύφθηκε ο Τ2, ο οποίος έχει μήκος 3,15, πλάτος 0,52, μήκος 0,21 μ. και κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. Η κατασκευή του Τ2 είναι όμοια με εκείνη του Τ1. Παράλληλα προς τον Τ1, κάθετα προς τον Τ2 και σε βάθος 1,59 μ. αποκαλύφθηκε ο Τ3, ο οποίος έχει μήκος 3,12, πλάτος 0,53, ύψος 0,15-0,17 μ., κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ. και όμοια κατασκευή με τους προηγούμενους. Σε μήκος 1,59 μ. από το σημείο τομής του με τον Τ2, ο Τ3 έχει κλιμακωτή διάταξη, αποτελούμενη από δύο βαθμίδες, συνολ. ύψ. 0,23 μ.

Οι πεσσοί Ι-IV στα νοτιοανατολικά του οικοπέδου είναι θεμελιωμένοι πάνω στο αμμώδες έδαφος της περιοχής, έχουν κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ. και απόσταση μεταξύ τους 2,32 μ., μετρημένη από το κέντρο των τόρμων.

Ο πεσσός Ι αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,85 μ., έχει ύψος 0,23, μήκος 0,98, και πλάτος 0,53 μ. Στο μέσον της επιφάνειάς του φέρει ορθογώνιο τόρμο με γόμφωση, μήκ. 0,15, πλ. 0,10 και βάθ. 0,05 μ.

Ο πεσσός ΙΙ αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,85 μ., έχει ύψος 0,23, μήκος 0,98 και πλάτος 0,53 μ. Ο τόρμος με τη γόμφωση στο μέσον του έχει μήκος 0,15, πλάτος 0,10 και βάθος 0,06 μ.

Ο πεσσός ΙΙΙ αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,87 μ., έχει ύψος 0,28, μήκος 0,70 και πλάτος 0,47 μ. Ο τόρμος με τη γόμφωση στο μέσον του έχει μήκος 0,16, πλάτος 0,105 και βάθος 0,05 μ.

Ο πεσσός IV αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,90 μ., έχει ύψος 0,30, μήκος 0,89 και πλάτος 0,49 μ. Ο τόρμος με τη γόμφωση στο μέσον του έχει μήκος 0,15, πλάτος 0,095 και βάθος 0,065 μ.

Οι πεσσοί αποτελούνται από αδρά λαξευμένους ασβεστόλιθους, που στήριζαν πιθανώς ξύλινους άξονες από τους οποίους δεν βρέθηκαν ίχνη. Οι πεσσοί του προαναφερόμενου οικοπέδου, όπως και εκείνοι του οικοπέδου Μαυρογιάννη (βλ. παρακάτω), βρίσκονται στην παραλία προς Β. του λιμένα του Αλκινόου και έχουν ομοιότητες με εκείνους που βρέθηκαν στα οικόπεδα Κοκοτού και Γιούργα, με τη διαφορά ότι είναι μικρότερων διαστάσεων. Είναι πιθανόν να στέγαζαν υπόστεγα νεωρίων μικρών πλοίων παρότι, όπως και στα προηγούμενα οικόπεδα, η περιορισμένη σε έκταση ανασκαφή δεν έφερε στο φως τα απαραίτητα εκείνα στοιχεία (κλίση, μήκος, πλάτος), τα οποία θα συνηγορούσαν για μια παρόμοια ταύτιση.

Μεταξύ των ευρημάτων του οικοπέδου συγκαταλέγονται: α) Τμήμα μελαμβαφούς λύχνου Α.Ε. 20903 (6ος αι.-480 π.Χ.), β) Βάση μελαμβαφούς κύλικας που κοσμείται εσωτερικά με γοργόνειο Α.Ε. 20921, γ) Τμήμα μελαμβαφούς λύχνου Α.Ε. 20901 (480 π.Χ.), δ) Θραύσμα μελαμβαφούς ληκυθίου που κοσμείται με τρεις λεπτές, εδαφόχρωμες ταινίες, ενώ η κύρια ζώνη που σώζεται αποσπασματικά κοσμείται με ανθέμιο Α.Ε. 20906 (470-460 π.Χ.), ε) Τμήμα μελαμβαφούς σκύφου, η δακτυλιόσχημη βάση του οποίου κοσμείται με μελανό κύκλο με στιγμή στο μέσον Α.Ε. 20905 (430-420 π.Χ.).

Οδός Θεοδώρου Δεσύλλα 123-125 (οικόπεδο Δ. Μαυρογιάννη)

Κατά τις εργασίες επισκευής του οικοδομήματος που έγιναν από τον ιδιοκτήτη κάτω από το δάπεδο του κεντρικού δωματίου αποκαλύφθηκαν οι βάσεις τεσσάρων πεσσών και τμήμα αγωγού (Σχέδ. 7). Οι πεσσοί Ι-IV είναι θεμελιωμένοι πάνω στο αμμώδες έδαφος της περιοχής, έχουν κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ., απέχουν μεταξύ τους 1,90, 1,86 και 2,60 μ. σύμφωνα με την προαναφερθείσα σειρά και φέρουν στις πλευρές τους μέχρι το ύψος στο οποίο είναι ορατοί περιτένεια. Ο πεσσός Ι αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,06 μ., έχει ύψος 0,41, μήκος 0,475 και πλάτος 0,485 μ. Ο πεσσός ΙΙ αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,02 μ., έχει ύψος 0,39, μήκος 0,475 και πλάτος 0,48 μ. Ο πεσσός ΙΙΙ αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,02 μ., έχει ύψος 0,41, μήκος 0,47 και πλάτος 0,48 μ. Ο πεσσός IV αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,09 μ., έχει ύψος 0,41, μήκος 0,485 και πλάτος 0,21 μ.

Ο αγωγός αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,40-1,42 μ. προς Α. του πεσσού ΙΙΙ. Αποτελείται από τρεις μεγάλες λίθινες πλάκες, οι δύο από τις οποίες, οι προς Ν., φέρουν κοίλανση εσωτερικά. Η πρώτη πλάκα έχει μήκος 0,91 και πλάτος 0,30 μ., η δεύτερη μήκος 0,90 και πλάτος 0,39-0,19 μ. και η τρίτη μήκος 0,86 και πλάτος 0,41-0,10 μ.

Η στρωματογραφία του χώρου παρουσιάζεται ως εξής:

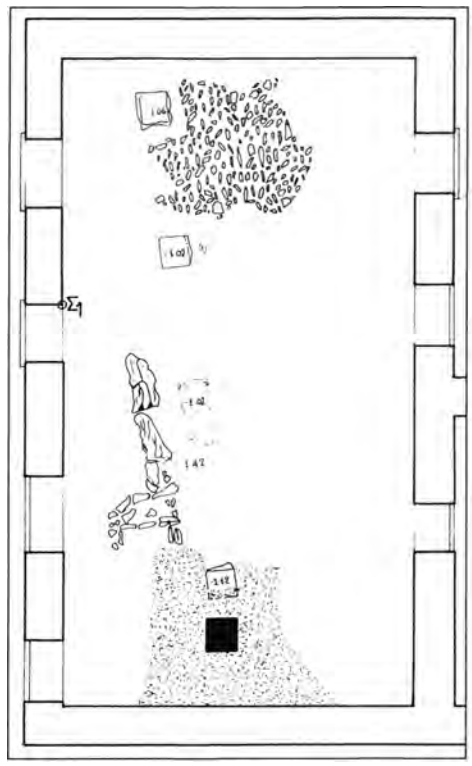
Στρώμα Ι: χώμα σκούρου καστανού χρώματος με κεράμους στέγης και όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης. *Στρώμα ΙΙ:* χώμα υγρό, κιτρινοκάστανου χρώματος με προσμίξεις κοκκινοχώματος. Περιείχε κεράμους στέγης και όστρακα αμφορέων που περιείχαν ίχνη καύσεως, όστρακα αγγείων με εφυάλωση και χάλκινο νόμισμα μεταβυζαντινής εποχής. *Στρώμα ΙΙΙ:* χώμα λασπώδες, φαιοκάστανου χρώματος με πρόσμιξη άμμου. Περιείχε κεράμους, οι οποίοι δυτικά των πεσσών Ι και ΙΙ αποκαλύφθηκαν σε μεγάλη πυκνότητα, όστρακα αμφορέων και όστρεα. Τόσο οι κέραμοι όσο και οι αμφορείς έφεραν ίχνη καύσεως. *Στρώμα IV:* άμμος θαλάσσης.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων συγκαταλέγονται: μικρός μελαμβαφής πήλινος λύχνος του τέλους του 4ου ή των αρχών του 3ου αι. π.Χ.[6] και ληκύθιο του τελευταίου τέταρτου του 5ου αι. π.Χ.[7].

---

6. F. Blondé, Greek Lamps from Thorikos, II, Gent 1983, πίν. 12-N.142. Miscellanea Graeca, Fasc. 6.

7. Agora XII, 2, 1970, πίν. 38, εικ. 1111.

Σχέδ. 7. Κέρκυρα. Γαρίτσα. Οδός Θεοδώρου Δεσύλλα 123-125. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οικόπεδο Κουσιάφε

Κατά την έρευνα που διενεργήθηκε στο προαναφερόμενο οικόπεδο μετά το επιφανειακό στρώμα αποκαλύφθηκε αρχαίο μπάζωμα το οποίο περιείχε ευρήματα από το 300 π.Χ. μέχρι το 300 μ.Χ. περίπου.

Μεταξύ των σημαντικότερων ευρημάτων συγκαταλέγονται έξι αποτμήματα λίθινων επιτύμβιων στηλών, εκ των οποίων τα δύο φέρουν αποσπασματικά επιγραφή. Από το πρώτο σώζεται η άνω δεξιά γωνία της αετωματικής επίστεψης και του αντίστοιχου ανθεμωτού ακρωτηρίου της στήλης. Κάτω από το προεξέχον γείσο διακρίνονται τα γράμματα: *ΑΓΑΛ*[8]. Από το δεύτερο σώζεται ίδιο τμήμα από μία όμοιου τύπου στήλη. Κάτω από το γείσο τα γράμματα: *ΡΧΕ*.

Από τα άλλα ευρήματα αναφέρουμε μελαμβαφή λύχνο[9], οφθαλμωτή χάντρα από φαγεντιανή[10], επτά προχοΐδια[11], θραύσματα ανάγλυφου ρωμαϊκού σκύφου και λύχνου[12].

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Δήμος Φιλιατών -Γιτάνη

Η στοά της αγοράς

Βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της αγοράς, έχει μήκος 76 και πλάτος 11,20 μ. Είναι κατασκευασμένη από ντόπιο πέτρωμα (δολομίτη) στον οπίσθιο τοίχο, που είναι χτισμένος κατά το πολυγωνικό σύστημα και λειτουργεί και ως αναλημματικός, στο κρηπίδωμα του νοτιοδυτικού τμήματος της πρόσοψης, στους πλάγιους τοίχους, οι οποίοι συνεχίζουν στα δύο άκρα της πρόσοψης, και στους κίονες (Σχέδ. 8).

Η στοά αποτελείται εσωτερικά από κιονοστοιχία 14 ιωνικών κιόνων και εξωτερικά από κιονοστοιχία 26 δωρικών κιόνων. Οι ιωνικοί κίονες φέρουν 22 ραβδώσεις, έχουν ιωνικές βάσεις και απαρτίζονται από δύο ισομεγέθεις σπονδύλους, συνολ. σωζ. ύψ. 3 μ. Από την εξωτερική δωρική κιονοστοιχία αποκαλύφθηκαν ευμεγέθη τμήματα έξι κιόνων (το ένα από αυτά, ύψ. 2 μ.) διαβρωμένα. Τόσο ο εσωτερικός τοίχος της στοάς όσο και οι κίονες της εσωτερικής και της εξωτερικής κιονοστοιχίας ήταν επιχρισμένοι με λευκό ασβεστοκονίαμα. Ο στυλοβάτης αποτελείται από πλάκες διατεταγμένες σε ευθεία πάνω σε υποθεμελίωση αποτελούμενη από μια σειρά ισχυρών δόμων. Η έδραση των κιόνων πάνω στο στυλοβάτη γίνεται κατά τρόπο ώστε να διατηρείται σταθερό το μεταξόνιο διάστημα ανεξάρτητα από το μέγεθος των πλακών. Αντίθετα το μεταξόνιο διάστημα της εσωτερικής κιονοστοιχίας δεν φαίνεται να είναι σταθερό, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στη μετακίνηση των βάσεων, που είναι ελεύθερα τοποθετημένες στο έδαφος.

8. Ν.Ε. Καλτσάς, Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από Μακεδονία, Αθήνα 1988, σ. 105. O. Kern, Inscriptiones graecae, Bonn 1913, σ. 15, πίν. 33,2.

9. I. Scheibler, Griechische Lampen, Kerameikos XI, Berlin 1976, σ. 27-30, αριθ. 125, πίν. 13, αριθ. 125. Στ. Δρούγου, Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964, Οι πήλινοι λύχνοι, Αθήναι 1992, σ. 40-44, αριθ. 59.

10. F.D' Andria, Archeologia dei Messapi, Bari 1990, σ. 310, αριθ. 6. A. Ricci, Settefinestre una villa schiavistica dell' Etruria romana, Modena 1984, σ. 233, αριθ. 143, σ. 232, πίν. 143.

11. D' Andria, ό.π., σ. 294, αριθ. 222-223.

12. P.H. Bruney, Lampes corinthiennes, BCH XCV (1971), σ. 458, αριθ. 10, σ. 459, πίν. 14-15. M.C.H. Hellmann, Lampes antiques de la bibliothèque nationale, Paris 1985, σ. 32, αριθ. 29. O. Bronner, Isthmia III, Terracotta Lamps, New Jersey 1977, σ. 67, αριθ. 2796-2799, 2781 και πίν. 30, αριθ. 2796-2799, 2781.

Στην πρόσοψη της στοάς αποκαλύφθηκαν μέχρι σήμερα ένα βάθρο του τύπου της ημικυκλικής εξέδρας ή θρόνου, δύο τετράγωνα, τρία παραλληλόγραμμα και έξι κυλινδρικά βάθρα, που στήριζαν αναθήματα. Σε δύο από τα κυλινδρικά βάθρα διασώθηκαν αποσπασματικά επιγραφές.

Κατά μήκος του τοιχοβάτη της στοάς και των δύο πλάγιων τοίχων εντοπίζεται έδρανο, συμπαγές, με υπόκοιλο σώμα, κατασκευασμένο από ντόπιο λευκό ασβεστόλιθο, όπως και η βάση του, η οποία όμως έχει ρόδινο χρώμα. Λόγω της υψομετρικής διαφοράς, η οποία υπάρχει εξαιτίας της κλίσης του εδάφους μεταξύ της εξωτερικής και εσωτερικής πλευράς του στυλοβάτη της στοάς, κάτω από την έδραση του θρανίου και μέχρι το στυλοβάτη της πρόσοψης της στοάς δημιουργήθηκε ένα δάπεδο, αφού μπαζώθηκε το έδαφος από θραυσμένες κεραμίδες, λατύπη και πηλό. Η κυκλοφορία εντούτοις στο εσωτερικό της στοάς, λόγω της υψομετρικής διαφοράς η οποία είναι από τη βάση του εδράνου μέχρι τη βάση της εσωτερικής κιονοστοιχίας 0,25 μ. και από εκεί μέχρι το στυλοβάτη της πρόσοψης 0,25 μ. επίσης, θα γινόταν ή με κεκλιμένο επίπεδο ή με αναβαθμό.

Στο ανατολικό ήμισυ της στοάς ο τοιχοβάτης είχε καταπέσει, λόγω της καθίζησης του εδάφους, με αποτέλεσμα τη διάσωση του στρώματος καταστροφής, το οποίο δεν είχε διασωθεί στο δυτικό ήμισύ της. Κάτω από το στρώμα καταστροφής αποκαλύφθηκαν τρεις βάσεις και τμήματα από τρεις κίονες της εσωτερικής κιονοστοιχίας, καθώς και τμήματα από έξι κίονες της εξωτερικής κιονοστοιχίας. Βρέθηκαν 250 νομίσματα του Ηπειρωτικού Κοινού (234/3-168/7 π.Χ.), τα οποία χρονολογούν την καταστροφή του οικοδομήματος στους χρόνους μετά το τέλος του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου. Αποκαλύφθηκαν, επίσης, εργαλεία χάλκινα και σιδερένια του τέλους του 3ου ή των αρχών του 2ου αι. π.Χ. (Πίν. 111 α-γ), που έχουν παράλληλα σε άλλους χώρους της Γιτάνης, στην Αντιγόνεια[13] και το Margellic[14], όπλα, όπως αιχμές δοράτων (Πίν. 111 δ), μαχαιρίδια, εγχειρίδια, βέλη της ίδιας εποχής, που έχουν παράλληλα στη Βίτσα[15] και τον ευρύτερο ηπειρωτικό χώρο. Επίσης κοσμήματα, όπως περόνες, πόρπες, ενώτια, που έχουν παράλληλα στο βαλκανικό και δυτικό ελλαδικό χώρο[16], μαγειρικά σκεύη, χύτρες, αρύταινες, καθώς και κεραμική: σκύφοι, κάνθαροι, αμφορείς των γνωστών τύπων της ίδιας εποχής και το σημαντικότερο, ένα χάλκινο εξάρτημα χαλινού αγάλματος αλόγου (Πίν. 112 α), παράλληλο του οποίου βρέθηκε στην Αντιγόνεια[17]. Τέλος, κεφάλι πήλινου αγάλματος (Πίν. 112 β).

Στο νοτιοανατολικό πρόσθιο τμήμα της στοάς διαπιστώθηκε επίσης η συνέχεια του θρανίου, το οποίο είναι πλατύτερο από εκείνο που ήδη αποκαλύφθηκε στο βόρειο και δυτικό τμήμα της, διαμορφωμένο εν είδει θρόνου. Είναι πιθανόν το έδρανο της δυτικής πλευράς να συνεχιζόταν και στο τμήμα της νοτιοδυτικής πρόσθιας πρόσοψης κατά αναλογία με το νοτιοανατολικό, αλλά εξαιτίας της καταστροφής του χώρου να μην σώζονται ίχνη του σήμερα. Η τυπολογική διαφορά του θρανίου της ανατολικής και της νοτιοανατολικής πλευράς σχετίζεται πιθανώς με κάποια επισκευή της στοάς στην περιοχή αυτή, όπως φαίνεται και από την αλλαγή στην τοιχοδομία της νοτιοανατολικής γωνίας. Παρά την αλλαγή στη δόμηση και στην τυπολογία του εδράνου, που, όπως προαναφέρθηκε, υποδηλώνει κάποια επισκευή της στοάς, τα νομίσματα και η κεραμική που προήλθαν από το χώρο της επισκευής είναι όμοια με εκείνα που αποκαλύφθηκαν και στα υπόλοιπα τμήματα της στοάς, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι μεταβολές αυτές δεν απέχουν πολύ χρονικά μεταξύ τους.

Με την υπερύψωση του δαπέδου, που έγινε στο εσωτερικό της στοάς με την κατασκευή του περιμετρικού εδράνου, η κυκλοφορία στο κτίριο από το στυλοβάτη προς το εσωτερικό πιθανώς γινόταν μέσω αναβαθμού. Το δάπεδο της στοάς κατά τη διάρκεια της χρήσης της αποτελούνταν από λατύπη και χώμα. Από την κεράμωση της στέγης, αποτελούμενη από κορινθιακού και λακωνικού τύπου στρωτήρες και καλυπτήρες, βρέθηκαν τρία ακέραια μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων.

Τυπολογικά η στοά[18], με τους πλάγιους τοίχους να συνεχίζουν κατά τι στην πρόσοψη, εντάσσεται στον τύπο των στοών που συναντάμε στο βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο κατά την ελληνιστική εποχή, εποχή κατά την οποία η κατασκευή παρόμοιων οικοδομημάτων δεν είναι συνήθης. Συνέχιση των πλάγιων τοίχων στην πρόσοψη βρίσκουμε

13. D. Budina, Antigonee, Illiria 1972/II, σ. 320 κ.ε., εικ. 35-37, σ. 329, πίν. XXI, 6. D. Kurti, La civilisation de la basse antiquité à mati chainon intermediaire entre la civilisation Illyrienne, Illiria 1976/V, 2, 311, πίν. II.

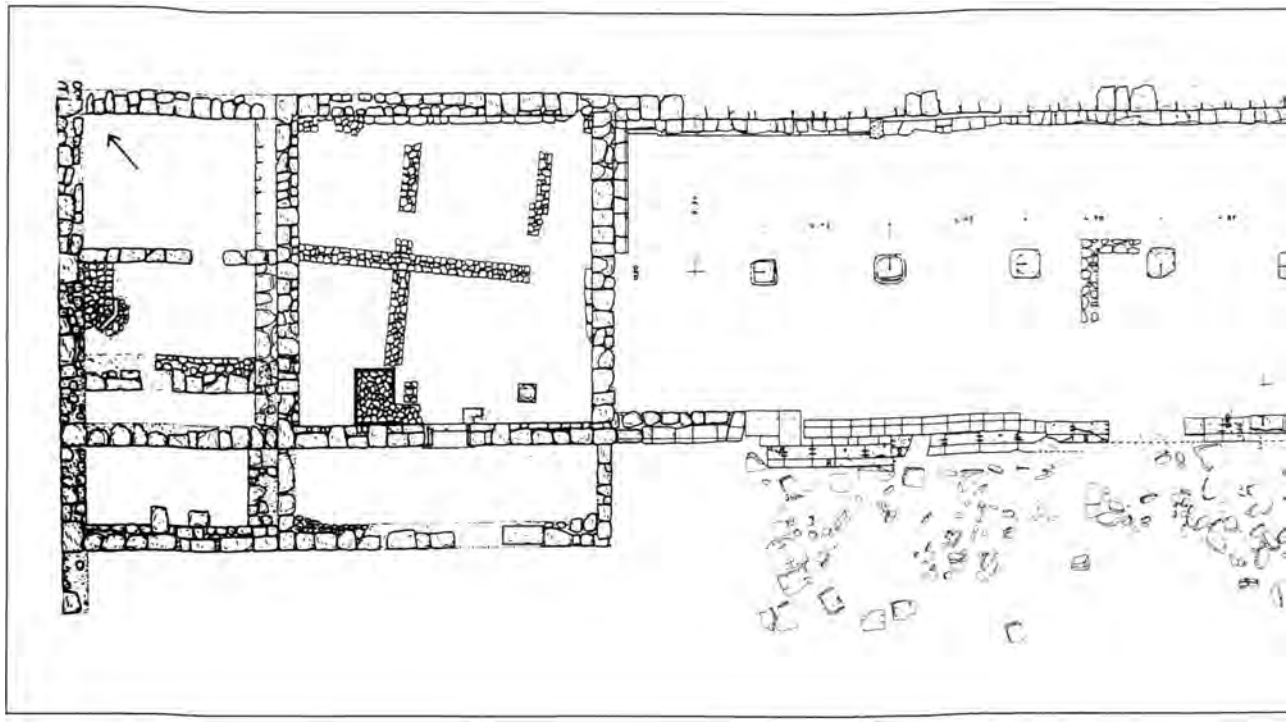
14. Albanien. Schaetze aus dem Land der Skiperaten, Ausstellungskatalog, 1988, αριθ. 246.

15. Ι. Βοκοτοπούλου, Βίτσα, Το νεκροταφείο μιας μολοσσικής πόλης, Αθήνα 1986, σ. 300, εικ. 28, 98-99 και 106.

16. I. Killian-Dirlmejer, Die Nadelnair Eisenzeit in Albanien, Illiria 1984/I, σ. 85 κ.ε.

17. Albanien, ό.π. (υποσημ. 14), αριθ. 160, 161, 162.

18. J.J. Coulton, The Architectual Development of the Greek Stoa, Oxford 1976, σ. 58.

Σχέδ. 8. Νομός Θεσπρωτίας. Δήμος Φιλιατών. Γιτάνη. Κάτοψη της στοάς της αγοράς.

στην ηπειρωτική Κασσώπη[19], το Μολύκρειο[20], τη Νέα Πλευρώνα[21], το Θέρμο[22] και στη στοά ΙΙΙ της Κορίνθου[23]. Θρανίο απαντάται στη δυτική στοά του Θέρμου, καθώς και σε στοά θεσπρωτικού οικισμού, που χωρίς επιγραφικές μαρτυρίες, δοκιμαστικά, ταυτίστηκε με την Ελέα. Η στοά της Ελέας, μήκ. 38,35 και πλ. 8 μ., έχει εσωτερική πεσσοστοιχία αποτελούμενη από έντεκα πεσσούς με σταθερό μεταξόνιο 3,10 μ. Κατά μήκος του οπίσθιου και των δύο πλάγιων τοίχων, που επίσης συνεχίζουν στην πρόσοψη, υπάρχει χαμηλό έδρανο. Ίχνη κιόνων στο στυλοβάτη της πρόσοψης δεν επισημάνθηκαν.

19. ΠΑΕ 1952, σ. 330-331· 1955, σ. 182-186. Το Έργον 1955, σ. 60-62. Σ. Δάκαρης, Κασσώπη, Πρόσφατες ανασκαφές 1977-1983, Ιωάννινα 1989, σ. 21. N.G.L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 665-666. W. Hoepfner - E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, 1994, σ. 133 κ.ε., εικ. 113-114.

20. W.J. Woodhouse, Aetolia, Oxford 1897, σ. 325. ΑΔ 9 (1924-25), παρτμ., σ. 55.

21. W. Gell, The Itinerary of Greece, 1819, σ. 299. Woodhouse, ό.π., σ. 121-123.

22. ΠΑΕ 1986, σ. 86-87, πίν. 23-24· 1990, σ. 109-112, εικ. 84-88· 1991, σ. 129-130, εικ. 79-82.

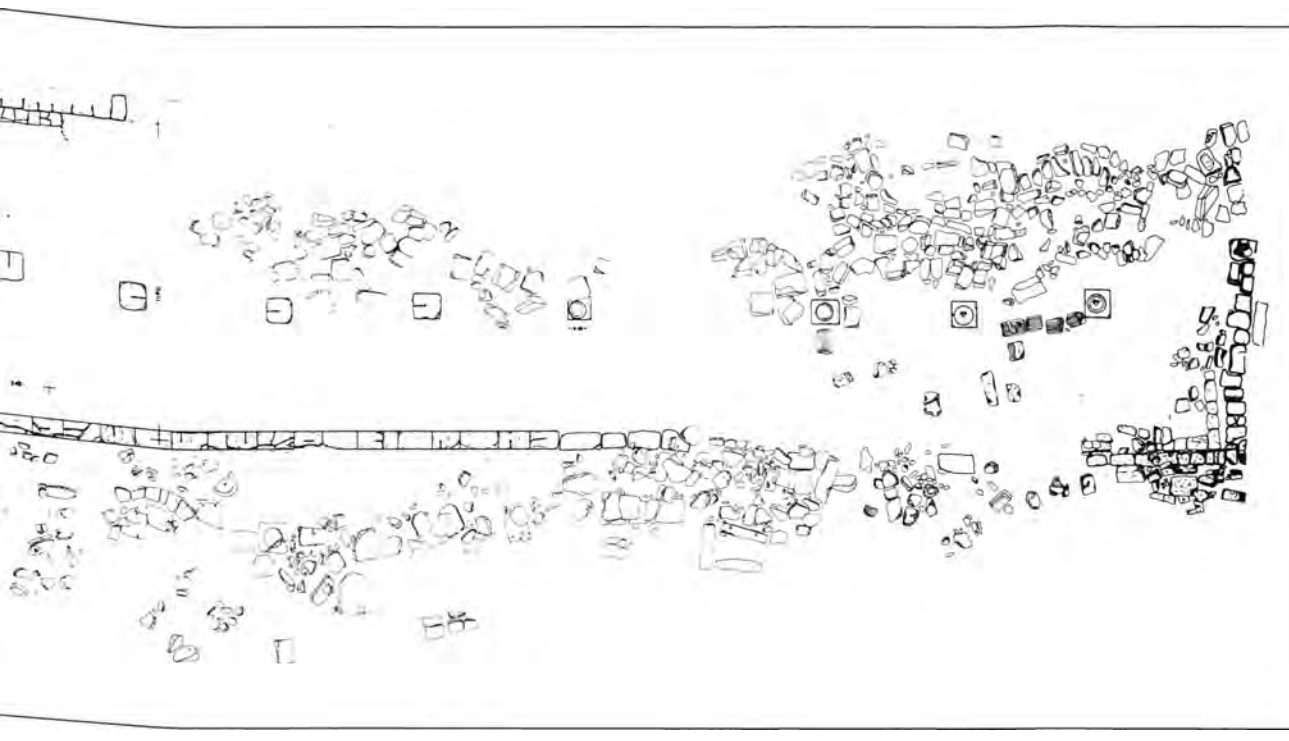
23. R.L. Scranton, Corinth I, 3, 1953, σ. 164-170, εικ. 22, σ. 581, εικ. 12.

Νεκροταφείο

Εξωτερικά του τείχους της πόλης, στο πρανές του δρόμου που οδηγεί σήμερα από την πύλη του χώρου προς το παροχετευτικό φράγμα του Καλαμά, ερευνήθηκαν τέσσερις τάφοι, οι οποίοι αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του δρόμου.

α) Ταφικός πίθος που περιείχε τα ατελώς καμένα οστά νεκρών σε τεφροδόχο αμφορέα. Το πιθάρι (το άνω τμήμα του σώματος καταστράφηκε από το μηχανικό προωθητήρα) έχει διαστάσεις 0,50×0,50 και ύψος 0,40 μ. Η ταφή είναι κτερισμένη με ένα λυχνάρι, που φέρει κερατοειδείς αποφύσεις στο πέρας του μυκτήρα, ένα πινάκιο, ένα χάλκινο κάτοπτρο και έναν αμφορέα με στρεπτή λαβή. Η ταφή χρονολογείται βάσει των κτερισμάτων της στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

β) Κιβωτιόσχημος τάφος. Τα τοιχώματα του τάφου αποτελούνται από κορινθιακούς στρωτήρες, διαστ. 0,80×0,65 μ. Ο πυθμένας του τάφου είναι το φυσικό βραχώδες υπέδαφος του λόφου, εντός του οποίου έχει λαξευθεί όρυγμα ομοίων διαστάσεων με το μέγεθος του τάφου για την ένθεση των κεράμων. Ο τάφος περιείχε εγχυτρισμό σε αμφορέα. Ο νεκρός ήταν κτερισμένος με ένα λυχνάρι, μία λεκανίδα και ένα ασημένιο κάτοπτρο. Η ταφή με βάση τα κτερίσματα χρονολογείται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

γ) Εγχυτρισμός σε αμφορέα. Η κατάσταση ανεύρεσης (εντοπίστηκε μόνο το ήμισυ του αμφορέα, χωρίς να εντοπιστούν ίχνη πίθου ή κεράμων) μας οδηγεί στην ερμηνεία της ανεξάρτητης ταφής σε τεφροδόχο αγγείο.

δ) Κιβωτιόσχημος τάφος (η κατάσταση ανεύρεσης είναι αποσπασματική), από τον οποίο σώθηκε ένα χάλκινο μαχαιρίδιο και ένας χάλκινος κρίκος.

Δήμος Ηγουμενίτσας

Λαδοχώρι - Οικόπεδο Ζήκου

Κατά το χρονικό διάστημα από 17-8-96 έως 30-10-96 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Ζήκου, στην κοινότητα Λαδοχωρίου, 10 μ. περίπου νότια του οικοπέδου Ντρίτσου που ερευνήθηκε κατά το έτος 1995.

Στο οικόπεδο Ζήκου είχε προηγηθεί αποχωμάτωση του ανασκαφικού χώρου εμβαδού 135 τ.μ., ενώ για την πραγματοποίηση της ανασκαφής ανοίχθηκαν πηγάδια στη νοτιοδυτική και βορειοανατολική γωνία, ώστε να αποστραγγίζεται ο ανασκαφικός χώρος από τα υπόγεια νερά. Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκαν αρχικά τέσσερις χώροι, ενώ σε μεγαλύτερο βάθος πλακόστρωτο επιμελούς κατασκευής (Σχέδ. 9· Πίν. 112γ).

Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου σχηματίζεται ο χώρος 1, διαστ. 2,50×2,60 μ., αποτελούμενος από τους τοίχους Τ4 και Τ5. Στο χώρο 1 και σε βάθος 1,44 έως 1,36 μ. διαπιστώθηκε στρώμα έντονης καύσης.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων που αποκαλύφθηκαν στο χώρο 1 είναι όστρακα μαγειρικών σκευών μεταξύ των οποίων και πώμα[24] των μέσων του 3ου αι. μ.Χ., το ήμισυ γυάλινης περονόσχημης χάνδρας[25], απότμημα πήλινου αβαφούς λυχναριού, όστρακα πινακίου[26] με εμπίεστη σταυροειδή διακόσμηση, που χρονολογείται γύρω στα 500 μ.Χ., νομίσματα, κέραμοι και δύο θραύσματα από το σύστημα κάθετης θέρμανσης τοίχων λουτρού (tegulae mammatae) που υποδεικνύουν την ύπαρξη στην περιοχή λουτρών.

Βόρεια του χώρου 1 αποκαλύφθηκε ο χώρος 2, διαστ. 5×2,10 μ. ο οποίος σχηματίζεται από τους τοίχους Τ5, Τ6 και Τ10.

Στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου 2 αποκαλύφθηκε σε βάθος από 1,55 έως 1,50 μ. κατασκευή από λίθους και

24. Agora V, 1959, K 86, σ. 67, πίν. 14, 25.

25. Ricci, ό.π. (υποσημ. 10), εικ. 144.

26. J.W. Hayes, Late Roman Pottery, London 1972, αριθ. 68, εικ. 78 m, n, σ. 348, 364-365.

Σχέδ. 9. Νομός Θεσπρωτίας. Δήμος Ηγουμενίτσας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Ζήκου. Κάτοψη της ανασκαφής.

κεράμους, διαστ. 0,76×0,65 μ. Επίσης βρέθηκε διαλυμένο πήλινο δάπεδο μέσα σε στρώμα καταστροφής από βάθος 1,41 έως 0,97 μ., στο οποίο υπήρχε πλήθος κεράμων και λίθων. Μέσα στο στρώμα αυτό βρέθηκε απότμημα πήλινου οξυπύθμενου αμφορέα[27] που χρονολογείται ανάμεσα στον ύστερο 2ο και τον ύστερο 4ο αι. μ.Χ.

Βορειότερα των χώρων 1 και 2 αποκαλύφθηκαν ο τοίχος Τ2 και κάθετα σε αυτόν ο Τ8, οι οποίοι μαζί με τον Τ10 δημιουργούν άλλο δωμάτιο το οποίο εισχωρεί προς Α. μέσα στο διπλανό οικόπεδο.

Δυτικά των παραπάνω χώρων αποκαλύφθηκε στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου δρόμος αμελούς κατασκευής με κατεύθυνση από Β. προς Ν., διαστ. 13×4-5,20 μ. ο οποίος σχηματίζεται από τρία μέρη. Το κεντρικό αποτελείται από πατημένα θραύσματα κεραμικής, μικρές πέτρες και χώμα και τα δύο πλευρικά (ανατολικό και δυτικό), τα οποία είναι πλακόστρωτα, από ασβεστόλιθους διαφόρων μεγεθών. Το κεντρικό τμήμα του δρόμου ορίζεται ανατολικά και δυτικά από όρθια τοποθετημένους μικρού και μεσαίου μεγέθους ασβεστόλιθους. Τα τρία τμήματα του δρόμου έχουν σχεδόν το ίδιο πλάτος. Το βορειοανατολικό τμήμα του δρόμου χρειάστηκε να υποστηριχθεί από τον πρόχειρα κατασκευασμένο τοίχο Τ14 και τον Τ9, ο οποίος είναι σχεδόν κάθετος στο βόρειο άκρο του Τ14.

Βόρεια του Τ9 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,90 μ. πλακόστρωτο παρόμοιας αλλά επιμελέστερης, σε σχέση με αυτό του δρόμου κατασκευής, διαστ. 1,50 (Β.-Ν.)×4,20 μ. (Α.-Δ.).

Δυτικά του κεντρικού δρόμου αποκαλύφθηκε ο χώρος 3, διαστ. 5,80×2,50 μ., ο οποίος περιβάλλεται από τους

27. D.P.S. Peacock - D.F. Williams, Amphorae and the Roman Economy, London, New York 1986, σ. 155, εικ. 81.

τοίχους Τ3 και Τ7. Ο Τ7 αποκλίνει από τον άξονά του και έχει κλίση από Β. προς Ν.

Βόρεια του χώρου 3 αποκαλύφθηκε ο χώρος 4, διαστ. 7,20×2,50 μ., ο οποίος σχηματίζεται από τους τοίχους Τ3, Τ7 και Τ12, ενώ στο μέσον σχεδόν της νότιας παρειάς του αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,80 μ. κατασκευή από επάλληλες κεραμίδες και λίθους, διαστ. 0,60×0,60 μ. που συμβατικά ονομάστηκε Τ11. Πρόκειται πιθανότατα για τμήμα πεσσίσκου. Στα βορειοδυτικά του χώρου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,83-1,78 μ. τμήμα τετράπλευρης ορθογώνιας εστίας, διαστ. 1,30 (Β.-Ν.)×0,60 μ. (Α.-Δ.). Το δάπεδο της εστίας είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες, ενώ η περιφέρειά της ορίζεται από τοιχάρια αποτελούμενα από μικρούς λίθους συνδεδεμένους με άφθονο κονίαμα. Πιθανώς η βόρεια και η ανατολική πλευρά της εστίας να εκτείνονταν αντίστοιχα προς Α. και Ν. για να σχηματίσουν μικρότερους εσωτερικούς χώρους.

Στο χώρο 4 βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα, γυάλινη χάνδρα κυανού χρώματος, χάλκινο εργαλείο, πιθανώς χειρουργικό, θραύσματα πινακίου με εμπίεστη διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων του 5ου αι. μ.Χ. και μικρά πώματα των μέσων του 3ου αι. μ.Χ.

Τέλος, βόρεια του χώρου 4 και κάθετα στο δυτικό – ορατό – άκρο του Τ12 αποκαλύφθηκε ο Τ1, ο οποίος στο μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται μέσα στο άσκαφο γειτονικό οικόπεδο.

Οι τοίχοι των χώρων 3 και 4 και η εστία εδράζονται πάνω σε χαμηλότερο πλακόστρωτο δάπεδο, το οποίο αποκαλύφθηκε σε βάθη 1,58, 1,34 και 1,30 μ. αντίστοιχα, αποτελούμενο από μεγάλες πολύ καλά δουλεμένες αμυγδαλόπετρες λευκού και ροδαλού χρώματος. Το πλακόστρωτο αυτό αποκαλύφθηκε και στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής, όπου δεν σώζεται ο δρόμος, αλλά και σε άλλα σημεία, κάτω από το δρόμο, όπου έγιναν τομές. Φαίνεται ότι καλύπτει τη μεγαλύτερη επιφάνεια του ανασκαφικού χώρου. Παρατηρείται ότι τόσο το προγενέστερο πλακόστρωτο δάπεδο όσο και ο μεταγενέστερος δρόμος παρουσιάζουν κλίση από Β. προς Ν.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από σειρές δουλεμένων λίθων και κεραμίδια που συνδέονται μεταξύ τους με λευκό και ρόδινο κονίαμα. Σε ορισμένους τοίχους (Τ2, Τ3, Τ4, Τ5, Τ6, Τ7 και Τ12) ανά σειρά τοποθετούνται αντιθετικά δύο ή περισσότεροι λίθοι. Η τοιχοδομία γενικά παρουσιάζει την ίδια εικόνα με αυτή του οικοπέδου Ντρίτσου.

Συνολικά κατά την έρευνα αποκαλύφθηκαν: 222 χάλκινα νομίσματα (το Ν86 φέρει στην περιφέρειά του διαμπερή οπή και χρησιμοποιήθηκε ως περίαπτο), σιδερένια καρφιά, σιδερένια ελάσματα, χάλκινα καρφιά, αγκίστρι, το μεγαλύτερο τμήμα περόνης, τμήματα χάλκινων αντικειμένων, βάσεις αγγείων[28] του 6ου αι. μ.Χ., θραύσματα γυάλινων αγγείων, μολύβδινα ελάσματα και τμήματα μολυβδοχοήσεων, μεγάλα τμήματα οξυπύθμενων αμφορέων, θραύσματα ανοιχτών αγγείων σκύφων και πινακίων με εμπίεστη διακόσμηση, όπως το Π9 στο οποίο εικονίζεται κατ' ενώπιον μορφή, πιθανώς Μέδουσα, θραύσματα πήλινων λύχνων και μαγειρικών ως επί το πλείστον σκευών, λίγα θραύσματα πίθων και πολλά οστά.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα μπορούν να διακριθούν σε τρεις οικοδομικές φάσεις: κατά την πρώτη κατασκευάζεται το χαμηλότερο πλακόστρωτο δάπεδο και πιθανώς οι χώροι 1 και 2, κατά τη δεύτερη προστίθενται οι χώροι 3 και 4 και ο τοίχος Τ1 και κατά την τρίτη κατασκευάζεται ο μεταγενέστερος δρόμος και το πλακόστρωτο στην βορειοανατολική γωνία του ανασκαφικού χώρου.

Δήμος Παραμυθίας

Βασιλικό - Έργο Εγνατίας

Στο πλαίσιο προεργασίας για την κατασκευή τμήματος της Εγνατίας οδού, το χρονικό διάστημα από 1-4-96 έως 29-5-96, ερευνήθηκε με τη χρηματοδότηση της 2ης ΔΕΚΕ τμήμα, μήκ. 500 μ., στη χιλιομετρική θέση (χ.θ.) 10,415 από το Λυκοπόδι έως τη Μακρυχώρα. Μεταξύ των συντεταγμένων Χ: από 186867,3 έως 186919 και Ψ: από 4372743,0 έως 4372717,5 αποκαλύφθηκε κεραμικός κλίβανος. Ο κεραμικός κλίβανος, διαστ. 1,30×0,43 μ., σώζεται αποσπασματικά. Διατηρείται η εσχάρα, ο κιονίσκος στήριξης και ο θάλαμος καύσης. Ο κλίβανος χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή κεράμων στέγης, όπως διαπιστώνεται από τα πολλά θραύσματα γύρω από την περιοχή του κλιβάνου. Η παντελής έλλειψη χρονολογήσιμης κεραμικής, καθώς και άλλων κινητών ευρημάτων καθιστούν αδύνατη τη χρονολόγησή του.

Στη θέση Στένες μεταξύ των χωριών Νεοχωρίου και Γκρίκας και των χιλιομετρικών θέσεων από τη χ.θ. 20+440 έως 19+400, κατά το χρονικό διάστημα 4-6-1996 με 4-9-1996, εντοπίστηκαν τα εξής:

α) Μεταξύ των συντεταγμένων Χ: από 193752,5 έως 193764,4 και Ψ: από 4375450,0 έως 4375466,1 (διατομές 2042-2040) εμβαδόν ανασκαφικού χώρου 225 τ.μ., λείψανα πέντε τοίχων, χτισμένων με αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό (ξερολιθιά). Βρέθηκε κεραμική που χρονολογείται από την ελληνιστική έως και τη ρωμαϊκή περίοδο, καθώς και όστρακα από αβαφή χειροποίητα αγγεία. Από το χώρο αυτό προέρχεται χάλκινο εξάρτημα πόρπης, ο τύπος της

28. Agora V, 1959, M342, σ. 116, πίν. 54.

οποίας χρονολογείται από τον 3ο έως τον 1ο αι. π.Χ. Διάσπαρτα στο χώρο βρέθηκαν φολίδες, υπολείμματα κατεργασίας κατά την κατασκευή εργαλείων, της πρώιμης εποχής του Χαλκού: 3000/2900-2000/1900 π.Χ.

β) Μεταξύ των συντεταγμένων Χ: από 193725,1 έως 193740,6 και Ψ: από 4375413,1 έως 4375434,0 (διατομές 2038-2035,4) εμβαδόν ανασκαφικού χώρου 567 τ.μ. εντοπίστηκαν λείψανα τεσσάρων τοίχων, χτισμένων με αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό (ξερολιθιά). Βρέθηκαν όστρακα πιθοειδών αγγείων, χειροποίητα και τροχήλατα, κυρίως των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, χάλκινη λαβή αγγείου με σχηματοποιημένο ανθέμιο, γυάλινη ψήφος όρμου και χάλκινο νόμισμα. Επιφανειακά εντοπίστηκαν σποραδικά φολίδες της πρώιμης εποχής του Χαλκού, καθώς και φθαρμένη σμίλη και πλευρικό ξέστρο επί φολίδας της μέσης παλαιολιθικής περιόδου: 100.000-33.000 π.Χ.

γ) Μεταξύ των συντεταγμένων Χ: από 193704,9 έως 193716,8 και Ψ: από 4375385,7 έως 4375401,8 (διατομές 2032-2034) εμβαδόν ανασκαφικού χώρου 243 τ.μ., αποκαλύφθηκε ένας κεραμικός κλίβανος ο οποίος και σώζεται αποσπασματικά. Ανήκει στο τύπο του απιόσχημου διώροφου κλιβάνου, από τον οποίο διασώθηκε μόνο ο θάλαμος καύσης, μήκ. 2,70, πλ. 2,52 και σωζ. ύψ. 0,80 μ. Η είσοδος του θαλάμου καύσεως βρίσκεται νότια. Βρέθηκαν όστρακα χονδροειδούς, κακότεχνης κεραμικής και μελαμβαφή ελληνιστικής εποχής, καθώς και ρωμαϊκά αβαφή. Ανάμεσα στα μεταλλικά ευρήματα ξεχωρίζει χάλκινη πόρπη, η οποία ως τύπος εμφανίζεται στο 2ο-1ο αι. π.Χ. με διάρκεια έως και τον 4ο αι. μ.Χ. Τα νομίσματα που έδωσε ο χώρος δεν προσφέρουν κάποιο στοιχείο χρονολόγησης, επειδή είναι έντονα διαβρωμένα, σε αντίθεση με μια γυάλινη βάση αλαβάστρου που χρονολογείται στον 4ο-6ο αι. μ.Χ. Τα παραπάνω συνηγορούν για χρήση του χώρου από τους ελληνιστικούς έως τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Εντοπίστηκαν επίσης ίχνη σύγχρονων εγκαταστάσεων.

δ) Μεταξύ των συντεταγμένων Χ: από 193645,4 έως 193657,3 και Ψ: από 4375303,4 έως 4375321,5 (διατομές 2022-2024) εμβαδόν ανασκαφικού χώρου 54 τ.μ. αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου, σωζ. μήκ. 8 και μεγ. πλ. 3 μ., από αργούς λίθους. Αποκαλύφθηκε ελάχιστη κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, ένας σιδερένιος ήλος, καθώς και λίγα οστά ζώων.

ε) Μεταξύ των συντεταγμένων Χ: από 193621,6 έως 193633,5 και Ψ: από 4375273,3 έως 4375289,3 (διατομές 2018-2020) εμβαδόν ανασκαφικού χώρου 135 τ.μ. αποκαλύφθηκαν τέσσερις ταφές. Η πρώτη λακκοειδής στο έδαφος ήταν κτερισμένη με σφαιρική οινοχόη μέσα στην οποία βρέθηκε λυχνάρι ελληνιστικής περιόδου. Ίχνη καύσης παρατηρήθηκαν τόσο στην οινοχόη όσο και στον τάφο. Η δεύτερη ταφή ήταν εγχυτρισμός σε αμφορέα και η τρίτη λακκοειδής στο έδαφος, κτερισμένη με οινοχόη ελληνιστικών χρόνων. Ίχνη καύσης παρατηρήθηκαν τόσο στον τάφο όσο και στο εσωτερικό της οινοχόης. Η τέταρτη ταφή ήταν εγχυτρισμός σε πρόχου, κτερισμένη με αγγείο πόσεως. Ο χώρος έδωσε ελάχιστη κεραμική των ελληνιστικών χρόνων. Βρέθηκαν επίσης, ίχνη σύγχρονων εγκαταστάσεων.

στ) Στο χώρο που ορίζεται από τη χ.θ. 19+750 έως 19+300 πραγματοποιήθηκε επιφανειακή έρευνα και περισυνελέγησαν δύο ξέστρα σε επιμήκη λεπίδα, σμίλη, καθώς και φολίδες της μέσης παλαιολιθικής περιόδου. Επίσης, βρέθηκε ξέστρο της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές, κατά τη διάρκεια των οποίων δεν εντοπίστηκαν αρχαιότητες.

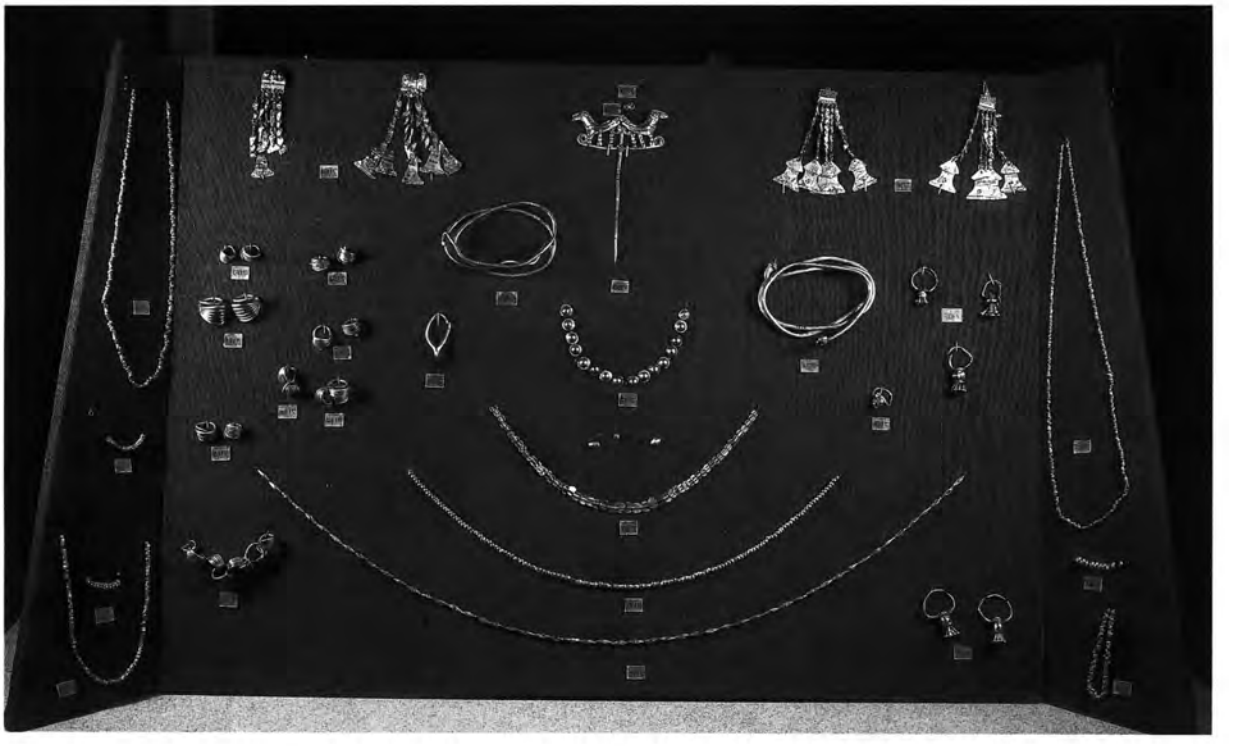
Τα ακίνητα ευρήματα διατηρήθηκαν έπειτα από γνωμοδότηση του Συμβουλίου Μνημείων Ηπείρου σε κατάχωση.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

ΠΙΝΑΚΕΣ

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: α-β) Τρωικά πήλινα αγγεία, γ) Ο θησαυρός των χρυσών κοσμημάτων από την Πολιόχνη της Λήμνου.

ΚΑΙΤΗ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

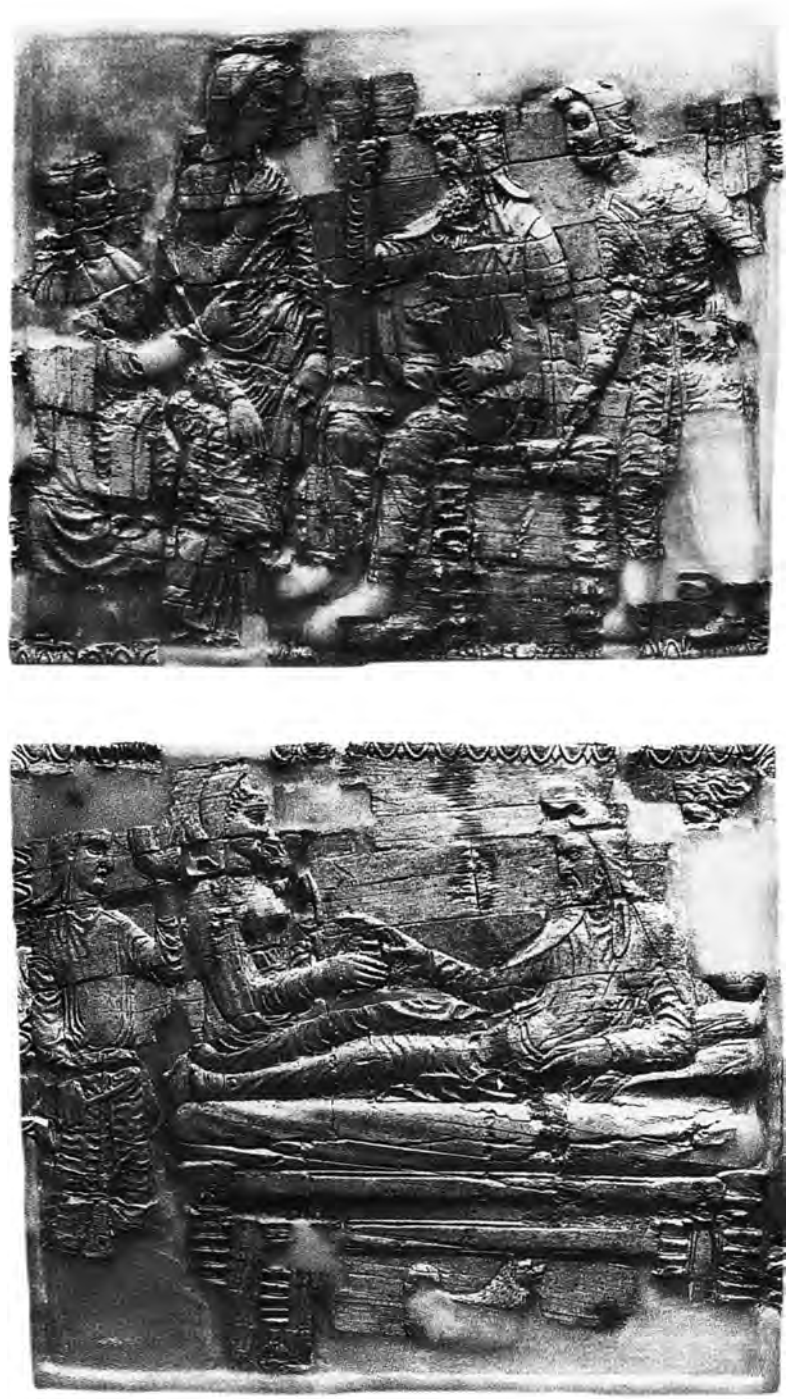

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: α-β) Χρυσά κοσμήματα και χρυσό δαχτυλίδι-σφραγίδα από το μυκηναϊκό «Θησαυρό των Αηδονιών», γ) Άποψη της περιοδικής έκθεσης του «Θησαυρού των Αηδονιών».

ΚΑΙΤΗ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: α-β) Αιγυπτιακή Συλλογή. Ταφικά ειδώλια, γ) Αιγυπτιακή Συλλογή. Ειδώλιο γάτας, δ) Αιγυπτιακή Συλλογή. Πλαστική απόληξη αρχιτεκτονικού μέλους από φαγεντιανή, ε-στ) Συλλογή Χαλκών. Χάλκινο σταθμίο (ΒΕ 29/96) και χάλκινα δαχτυλίδια (ΒΕ 38/96).

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας: α-β) Η εξωτερική και εσωτερική όψη του ελεφαντοστέινου καλύμματος 27993.

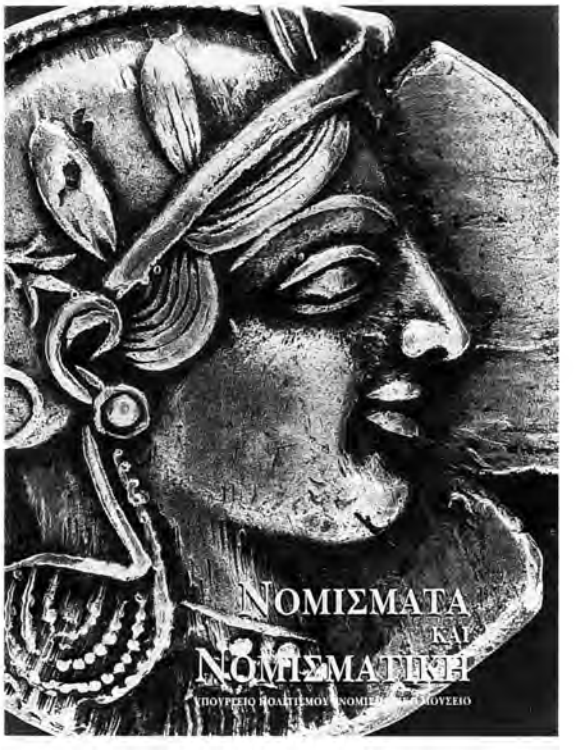
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας: α) Αργυρός φορητός βωμός Χρ. 1483, β-στ) Οστέινη γυναικεία μορφή 3746 (πρόσθια και πίσω όψη, δεξιά και αριστερή πλευρά και το πόδι της).

ΗΩΣ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας: α-γ) Πήλινο ειδώλιο ΒΕ 8.2/96, δ-ε) Πυξίδα ΒΕ 28.1/96 και το πώμα της, στ) Μελαμβαφής αμφορέας με έκτυπα εμβλήματα ΒΕ 28.6/96.

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών: α) Σελίδα παλαιού ευρετηρίου μετά τη συντήρηση, β) Έκδοση με τίτλο «Νομίσματα και Νομισματική».

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών. «Ένα νόμισμα για την Ευρώπη». Πολυτελής θήκη πιστών αντιγράφων νομισμάτων.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

1

2

3

4

5

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

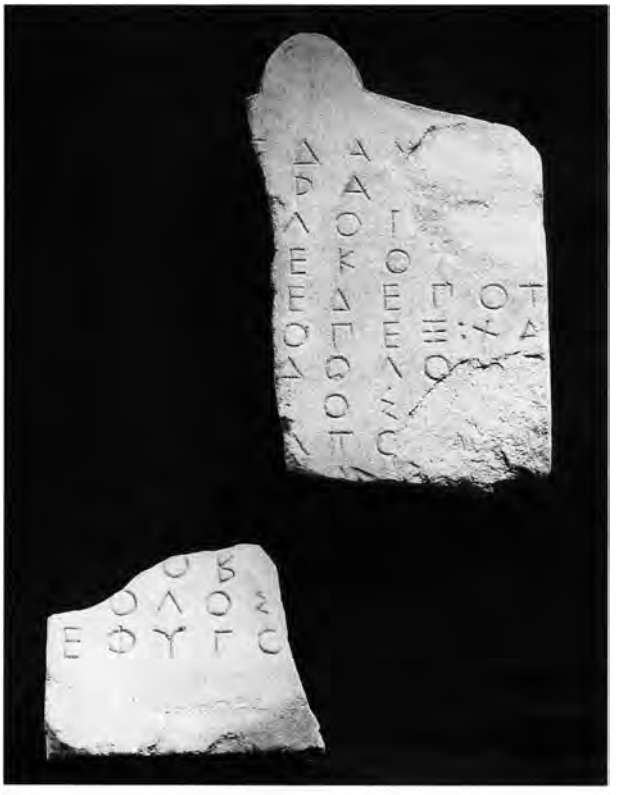

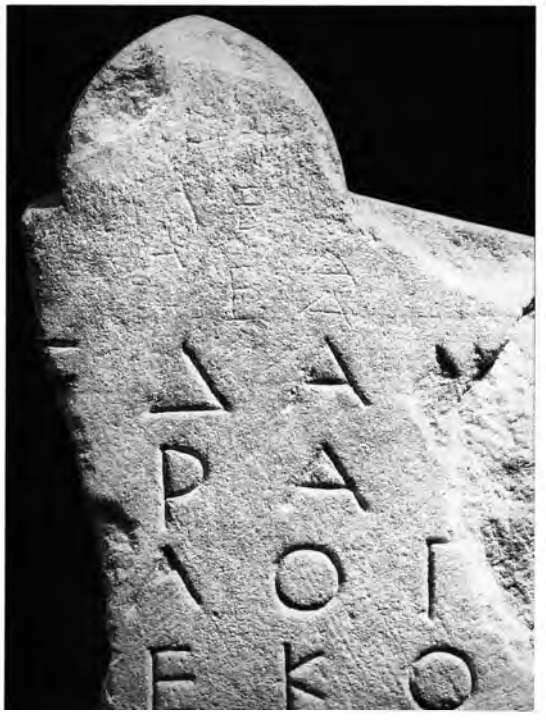
Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

Επιγραφικό Μουσείο: α) Η επιγραφή ΕΜ 13493 (άνω δεξιά) σε σχέση με την ΕΜ 341 (IG II^2, 4655) από το σπήλαιο του Νυμφολήπτου Βάρης, β) Η επιγραφή ΕΜ 13493 (λεπτομέρεια).

Επιγραφικό Μουσείο: α) Εβραϊκή επιτύμβια επιγραφή από το Μυστρά (ΕΜ 13495), β) Τα συγκολλημένα θραύσματα των IG II^2, 2925+2927 (ΕΜ 2501α, β+ΕΜ 2771γ+ΕΜ 6153), γ) Εβραϊκή αναθηματική επιγραφή από τη Συναγωγή της Κάντιας (Ηρακλείου) (ΕΜ 13494).

α-β) Έκθεση: «Το Βυζάντιο ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση». Παρουσίαση της έκθεσης στη Δημοτική Πινακοθήκη Πάτρας και στην Πάρο αντίστοιχα.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΚΑΚΟΥΡΗΣ

Αθήνα. Βιβλιοθήκη του Αδριανού: α) Τμήμα του υστερορωμαϊκού τείχους, β) Τμήμα πλακόστρωσης της εξωτερικής ρωμαϊκής αυλής, γ) Υποθεμελίωση του υστερορωμαϊκού τείχους.

Αθήνα. Βιβλιοθήκη του Αδριανού: α) Τμήμα μαρμάρινης φιάλης, β) Λυτικό μέρος του Βόρειου Οίκου. Ευθυντηρία και τμήματα του στυλοβάτη, γ) Βόρειος Οίκος. Λείψανα τοξυλλίου που στήριζε τον τοιχοβάτη του βόρειου τοίχου.

α-β) Αθήνα. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Βόρειος Οίκος. Ο δυτικός τοίχος μετά τις αποξηλώσεις των νεωτερικών κτισμάτων Μέντη και άποψη από Ν. μετά τις εργασίες αποκατάστασης του στυλοβάτη του μεσαίου μετακιονίου αντίστοιχα, γ) Κέα. Οτζιάς. Μαρμάρινο παλαιοχριστιανικό επίθημα.

Αθήνα. Σταθμός Σύνταγμα. Είσοδος Β-C: α) Γενική άποψη της ανασκαφής,
β) Τμήμα του πεισιστράτειου υδραγωγείου.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

Αθήνα. Φρέαρ Αμερικής: α) Παιδική λάρνακα με τα κτερίσματα, β) Εγχυτρισμός, γ) Ταφή σε στοιχείο πεισιστράτειου αγωγού, δ-ε) Ερυθρόμορφη πυξίδα και λευκή λήκυθος.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

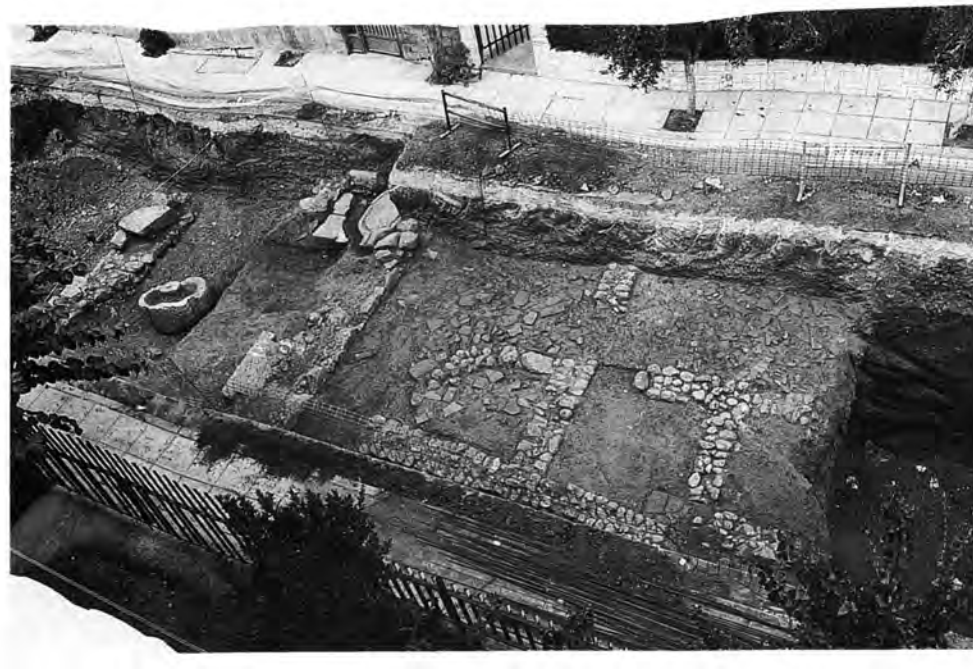

Αθήνα: α) Οδός Ρηγίλλης. Η Παλαίστρα του γυμνασίου του Λυκείου, β-γ) Οδός Δρυόπων 35-37. Τμήματα αγγείων από αποθέτη.

ΕΥΤ. ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ - ΕΛΙΣ. ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

α) Αθήνα. Οδός Αρμοδίου 16. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., β) Αθήνα. Οδός Πλάτωνος 103, Βασιλικών και Κρατύλου. Αποχετευτικός αγωγός 3, γ) Ελευσίνα. Οδός Ρήγα Φεραίου (Ο.Τ. 311-312). Γενική άποψη της ανασκαφής.

Λαυρεωτική: α) Άγιος Νικόλαος Αναβύσσου. Πόδια μινυακών γκρίζων κυπέλλων, β) Καβοδόκανο-Θορικός. Αρχαίο εργαστήριο. Άποψη του συγκροτήματος, γ) Δρόμος ΝΑΤΟ - Συντερίνα. Ταφικός περίβολος, δ) Μπερτσέκο. Τα δύο ασβεστολιθικά τεμάχια του ελικοειδούς πλυντηρίου κατά χώραν.

Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ - Κ.Γ. ΤΣΑΪΜΟΥ

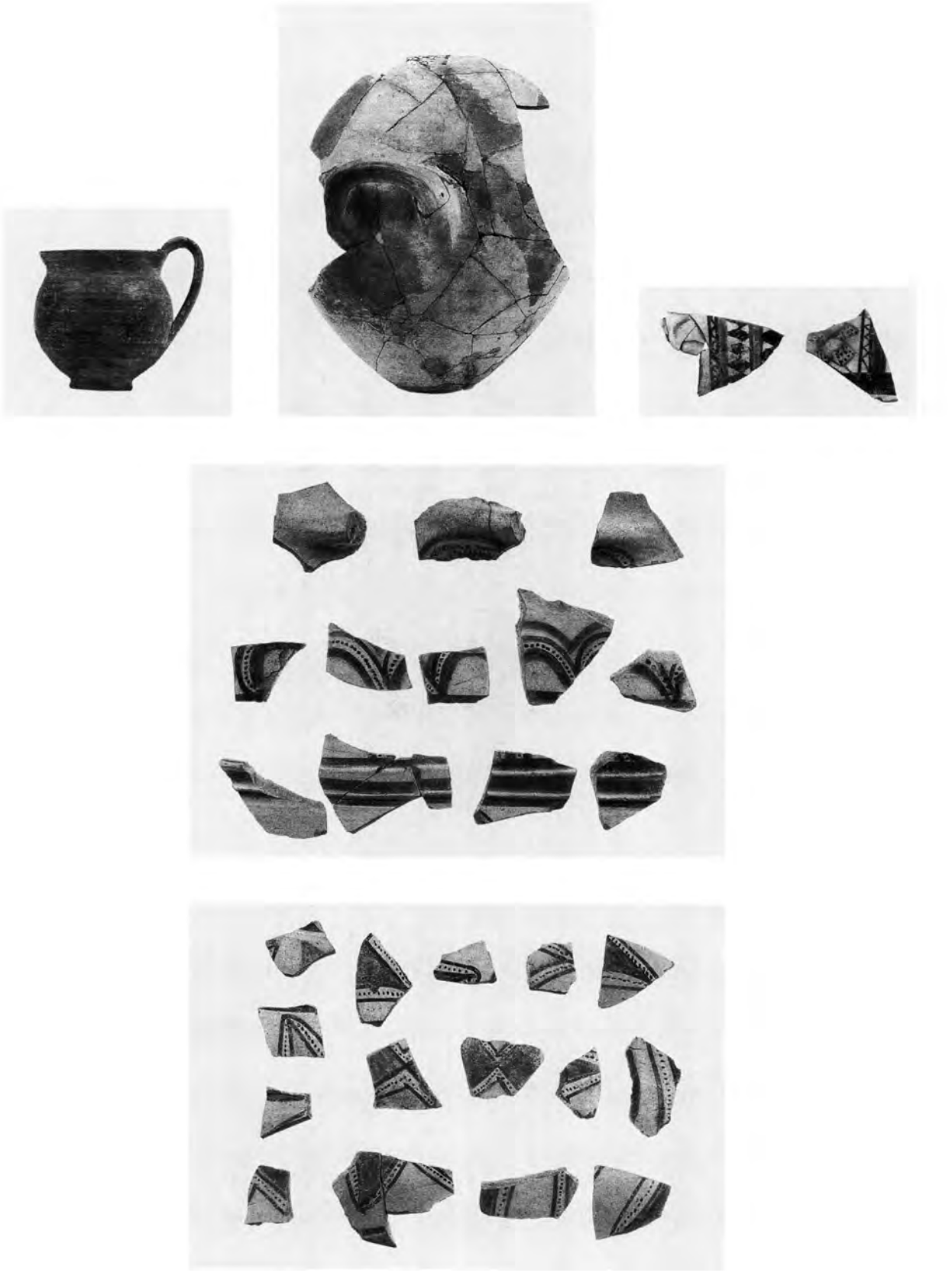

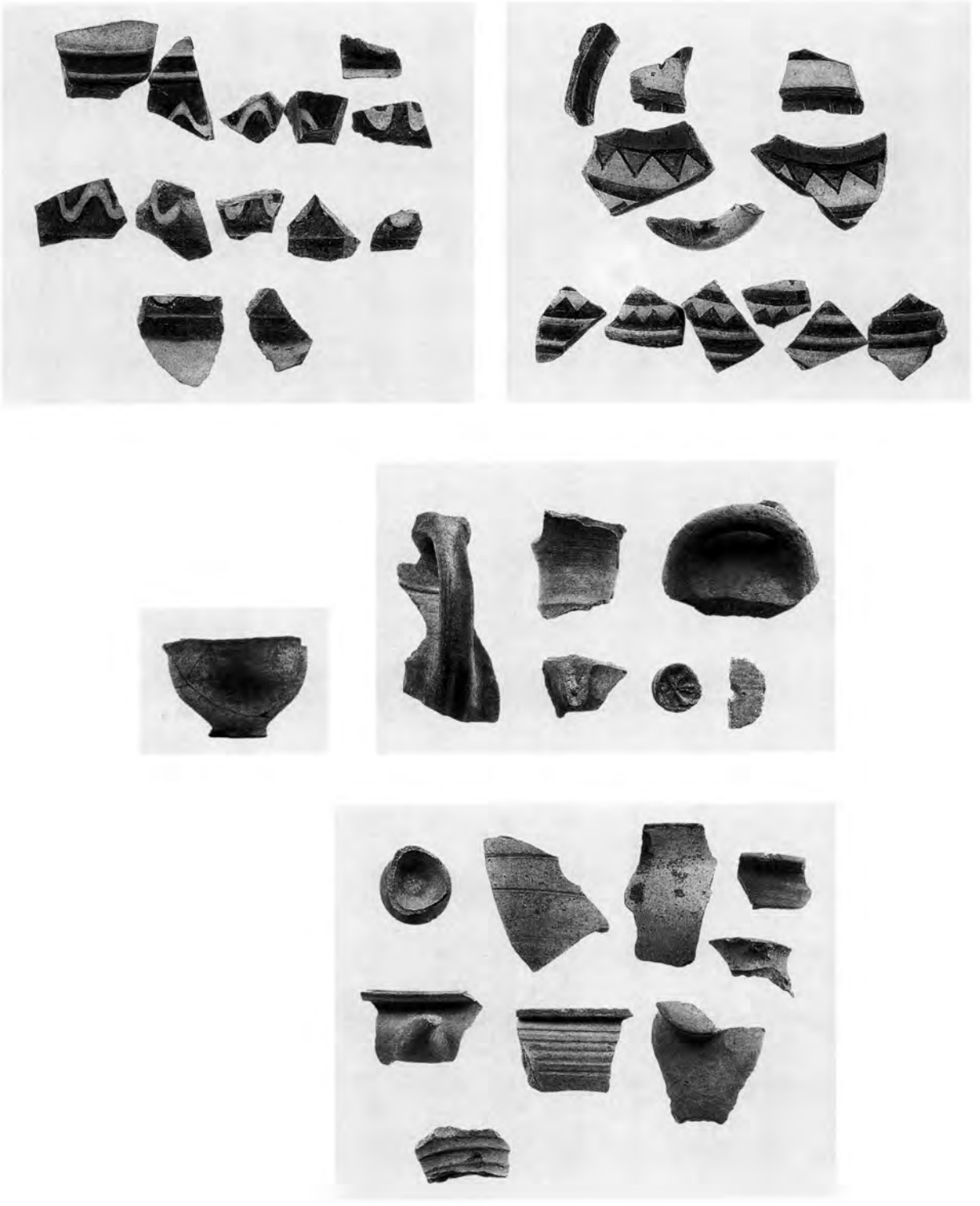
Παλιός Ωρωπός. Οδός Δεξαμενής: α) Ο τάφος Ι από ΝΑ., β) Ο τάφος ΙΙ από ΒΔ., γ) Ο τάφος ΙΙΙ από Δ.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Παλιός Ωρωπός. Οδός Δεξαμενής: α) Μινυακός κύαθος από τον τάφο ΙΙΙ, β-γ) Μέρος πιθόσχημου στάμνου και δύο μεμονωμένα όστρακα αυτού, δ-ε) Όστρακα με αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Παλιός Ωρωπός. Οδός Δεξαμενής: α-ε) Κεραμική από την ανασκαφή.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

α-β) Παλιός Ωρωπός. Οδός Δεξαμενής. Κεραμική από την ανασκαφή, γ-ε) Χαλκούτσι Ωρωπού. Οδός 25ης Μαρτίου και Κύπρου 1. Πήλινη κεραμίδα και κτερίσματα από τον κιβωτιόσχημο τάφο.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Βούλα. Οδός Αχιλλέως 7: α) Άποψη της ανασκαφής από ΒΑ., β) Άποψη της ανασκαφής από Β.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Νομός Βοιωτίας: α) Λιβαδειά. Μεσαιωνικό κάστρο. Ο βορειοανατολικός πύργος μετά τις εργασίες, β-γ) Άγιος Δημήτριος. Ναός Αγίου Γεωργίου και Ταξιαρχών. Εσωτερικό του ναού από ΝΔ. και εξωτερική άποψη από ΒΑ. μετά τις εργασίες.

Νομός Βοιωτίας. Κωπαΐδα: α) Σπηλαιώδης ναός Αγίου Βλασίου ή Ζωοδόχου Πηγής. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα στο κτιστό τέμπλο (λεπτομέρεια), β) Σπηλαιώδης ναός Αγίου Νικολάου. Άποψη από ΒΔ., γ) Σπηλαιώδης ναός Αγίας Τρίτης. Άποψη από Δ.

α) Θήβα. Μαρμάρινο τμήμα περιθυρώματος από περισυλλογή, β) Ακραίφνιο. Ναός Αγίου Γεωργίου. Αποτοιχισμένη παράσταση των Τριών Ιεραρχών μετά τη συντήρηση.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

α) Μονή Οσίου Λουκά. Περγαμηνό χειρόγραφο μετά τη συντήρηση, β) Ορχομενός. Ναός Παναγίας Σκριπούς. Νότιο παρεκκλήσιο Αγίου Πέτρου. Η αποκαλυφθείσα παράσταση της ίασης των τυφλών.

Θήβα. Οδός Τειρεσίου 12 και Γ. Διαμάντη: α) Επιτραπέζια αγγεία από την ανασκαφή, β) Τμήματα λίθινων μαγειρικών σκευών από την ανασκαφή, γ) Άποψη της ανασκαφής από Δ.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα: α) Οδός Βάρναλη και Εκάτης. Εσωτερική άποψη καμαροσκεπούς τάφου από Δ., β-γ) Οδός Βάρναλη και Εκάτης. Αγγεία από την ανασκαφή, δ-ε) Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Αγγεία από την ανασκαφή.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα. Αποχετευτικό δίκτυο: α) Οδός Βρυζάκη. Τμήμα μαρμάρινου κοσμήτη, β-δ) Οδός Κάδμου. Μαρμάρινα επιθήματα σε β΄ χρήση, ε) Οδός Κάδμου. Τμήμα μαρμαροθετημένου ομφαλίου δαπέδου.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

α-β) Θήβα. Χώρος δυτικά του Αρχαιολογικού Μουσείου. Μολυβδόβουλλο του μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη (εμ. και οπ.), γ) Εθνική οδός Αθηνών-Λαμίας. Κόμβος Ακραιφνίου. Οικιστικό σύνολο και κεραμικός κλίβανος.

Άργος: α) Οδός Περρούκα 10. Πρωτογεωμετρικός αμφορέας από τον τάφο 9, β) Οδός Ηρακλέους 65. Υστερογεωμετρικός κρατήρας από τον τάφο 7, γ) Οδός Περρούκα 10. Άποψη του ελληνιστικού δρόμου.

α-β) Αρχαία Ασίνη. Βόρεια όψη του τείχους μετά την αποκατάσταση και εσωτερικό του τείχους-πύργου,
γ) Λευκάκια. Οικόπεδο Φ. Παναγοπούλου. Δυτική όψη αναλημματικού τοίχου.

α) Ναύπλιο. Ενετικά τείχη. Δυτικό τμήμα δρόμου Πύλης της Ξηράς, β) Ναύπλιο. Ενετικά τείχη. Ρωμαϊκή επιτύμβια επιγραφή, γ) Λουτράκι. Θέση Κατουνίστρα. Αγρός Κωνσταντινίδη. Τμήμα λουτρού με υπόκαυστο.

ΧΡ. ΠΙΤΕΡΟΣ - Ζ. ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ-ΚΩΣΤΟΥΡΟΥ

α) Ελληνικό. «Πυραμίδα», β) Φίχτια - Λημικό. Πύργος, γ) Παλαιά Επίδαυρος. «Νησί». Ενεπίγραφος βωμός.

Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ 5: α-δ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων 80: α-ε) Ευρήματα από την ανασκαφή, στ) Γενική άποψη της ανασκαφής.

Σπάρτη: α) Αδιάνοικτο τμήμα οδού Βυζαντίου. Κύπελλο με γραπτή διακόσμηση, β) Οδός Κλεάρχου και Τριακοσίων. Γενική άποψη της ανασκαφής, γ) Οδός Τριακοσίων (Ο.Τ. 127). Γενική άποψη της ανασκαφής.

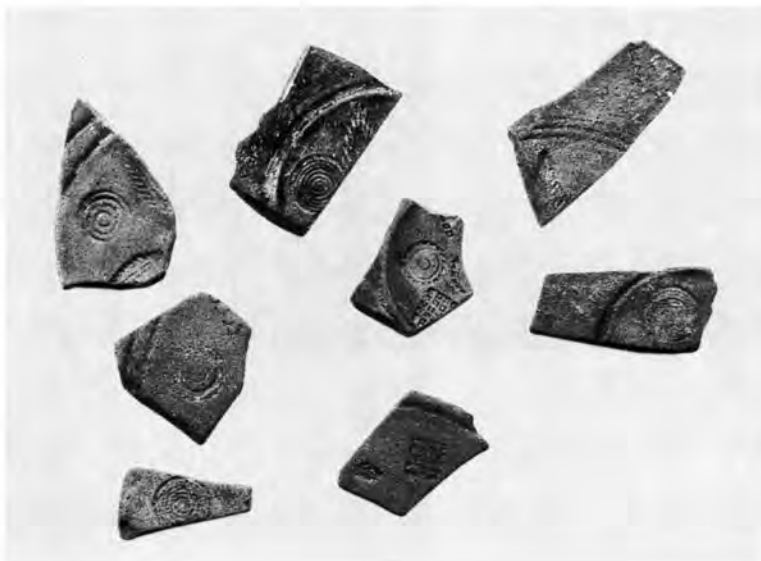

α) Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων (Ο.Τ. 127). Λιθόστρωτο δάπεδο και τμήμα κατασκευής από πήλινες πλάκες,
β) Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Άποψη του αποθέτη, γ) Κοκκινόρραχη Σπάρτης. Εθνική οδός Σπάρτης - Τρίπολης.
Γενική άποψη της ανασκαφής.

α-β) Σκλαβοχώρι Αμυκλών. Οικόπεδο Δημ. Κονιδάρη. Ο κάνθαρος της ταφής 7 και η οινοχόη της ταφής 14, γ) Ριζά Αμυκλών. Οικόπεδο Ν. Βλάχου. Κεραμική από την ανασκαφή, δ) Μπαρτσιάνικα Σπαρτιάς. Αγροτεμάχιο Θ. Ατσαβέ. Οινοχόη από παράδοση.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Γύθειο. Συμβολή των οδών Μικράς Ασίας και Πολυδεύκους: α-β) Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου Α και λεπτομέρεια, γ) Σωζόμενο τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου Β.

Γύθειο: α-β) Συμβολή των οδών Μικράς Ασίας και Πολυδεύκους. Κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και αγγεία από τον τάφο 14, γ) Αρχαίο θέατρο. Αποκαλυφθείς τοίχος κατά τις εργασίες περίφραξης.

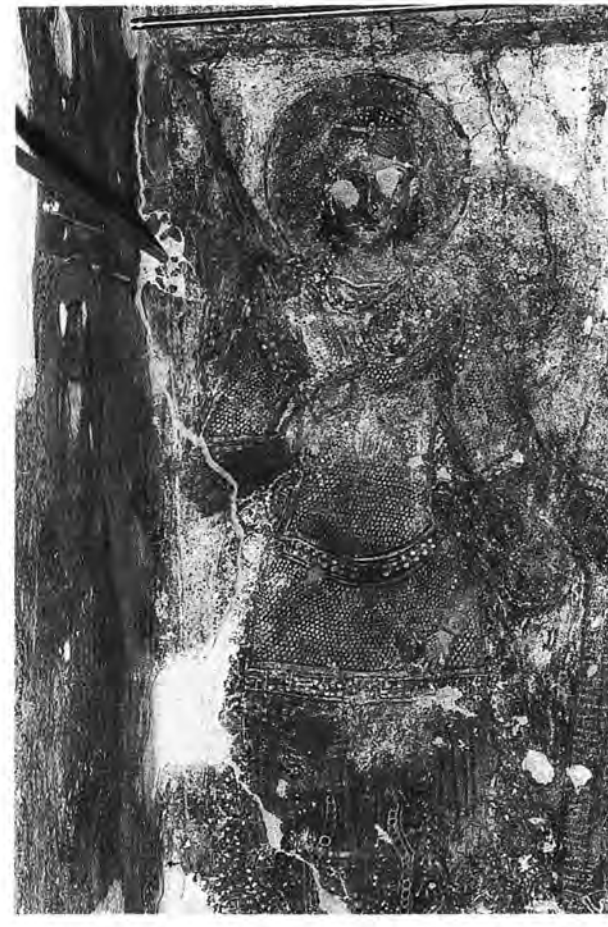
ΙΩΑΝΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Μεγαλόπολη. Θέατρο. Το ανατολικό ανάλημμα: α) Μερική άποψη από Β., β) Υπόγεια αντηρίδα. Άποψη από Α.

α) Νομός Λακωνίας. Σκάλα. Ναός Αγίου Νικολάου μετά τις εργασίες, β-γ) Νομός Μεσσηνίας. Σωτηριάνικα. Ναός Αγίας Κυριακής. Άποψη από ΝΔ. και τοιχογραφία του αγίου Δημητρίου.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ - Β. ΑΛΜΠΑΝΗ - Π. ΚΑΛΑΜΑΡΑ

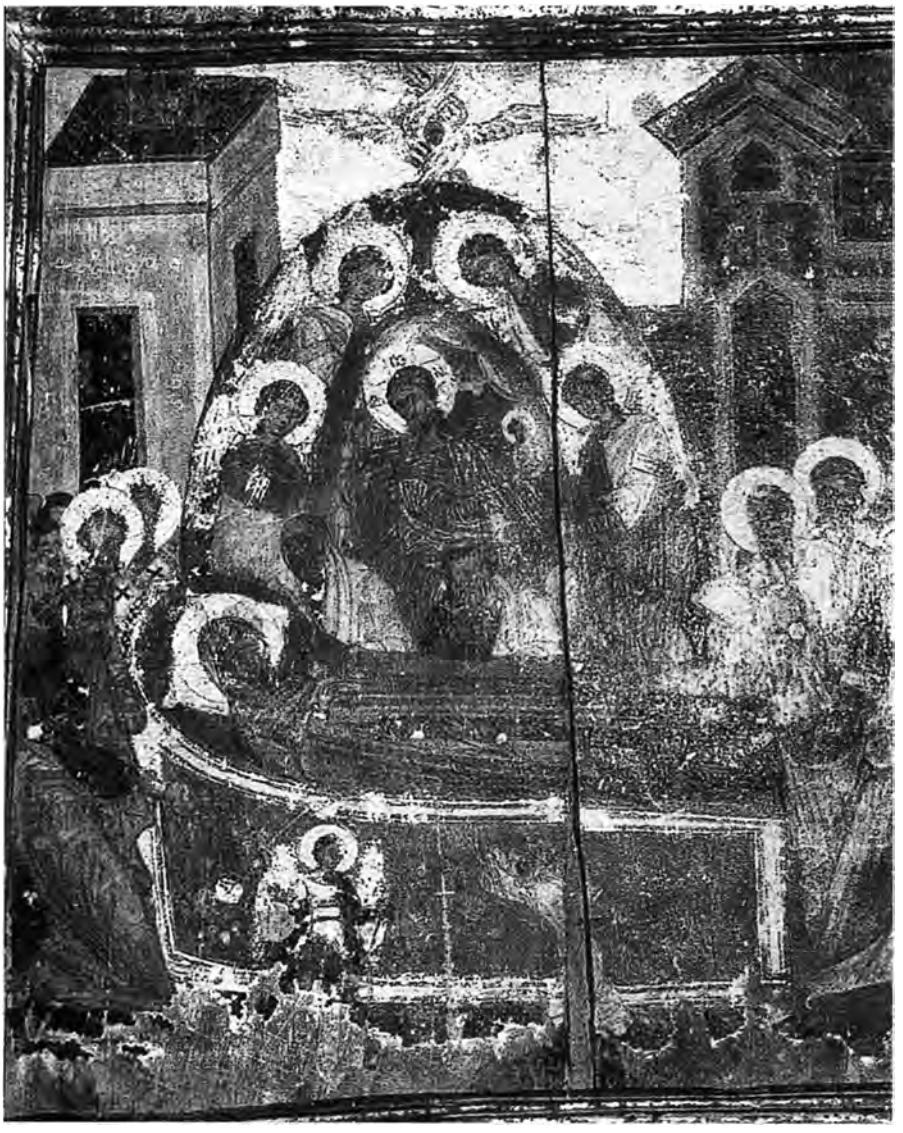

α) Νομός Λακωνίας. Λογκανίκος. Ναός Ανάληψης, β) Νομός Λακωνίας. Νέος Μυστράς. Ναός Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και η υποκείμενη κρήνη, γ) Νομός Αργολίδας. Πυργέλα. Ναός Αγίου Νικολάου, δ) Νομός Μεσσηνίας. Πήδημα. Ναός Αγίας Κυριακής. Ανατολική όψη.

Νομός Λακωνίας. Βασαράς. Ναός Αγίου Γεωργίου. Εικόνα Δωδεκαόρτου. Κοίμηση της Θεοτόκου.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

Νομός Λακωνίας: α) Βασαράς. Ναός Αγίου Γεωργίου. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (εικόνα δεσποτική), β) Μαυροβούνι. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Εικόνα Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας.

Νομός Λακωνίας. Μουσείο Γυθείου: α) Κιονόκρανο, β) Απότμημα ελκυστήρα με επιγραφή.

Νομός Λακωνίας. Αλεποχώρι. Ναός Αγίου Γεωργίου: α-β) Τοιχογραφίες του ναού.

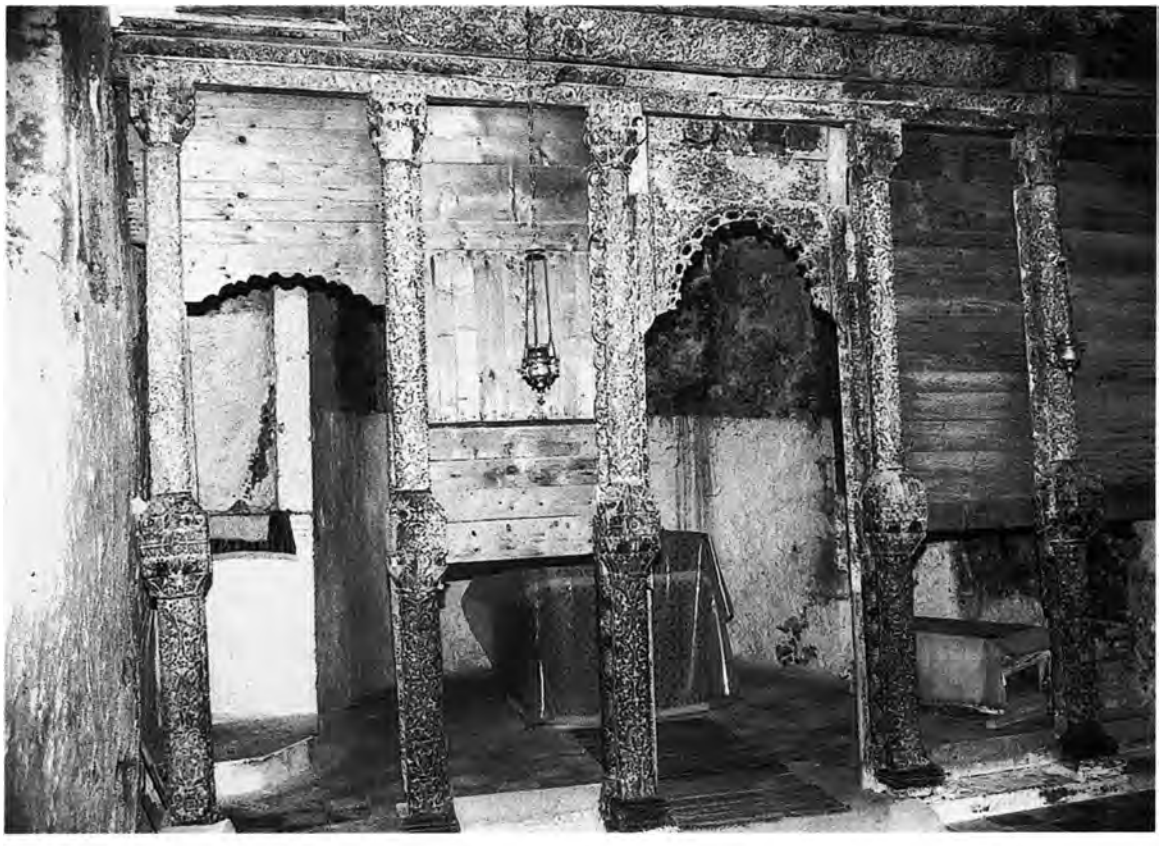
ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

Νομός Λακωνίας. Αμύκλες. Ναός Προφήτη Ηλία: α-β) Τοιχογραφίες του ναού.

ΑΙΜ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ - Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ - ΕΥΑΓΓ. ΠΑΝΤΟΥ

Νομός Λακωνίας. Μονεμβασία. Ναός Παναγίας Μυρτιδιώτισσας: α-β) Το ξυλόγλυπτο τέμπλο μετά τις εργασίες συντήρησης και λεπτομέρεια.

Νομός Λακωνίας: α-β) Μονή Αγίου Γεωργίου του Λυκοβουνού. Το δάπεδο του νάρθηκα και του μεσαίου κλίτους.

α-β) Νομός Λακωνίας. Μονή Αγίου Γεωργίου του Λυκοβουνού. Ο τρίκογχος ναός και απότμημα θωρακίου από την ανασκαφή, γ) Νομός Αργολίδας. Άργος. Οικόπεδο Γκαλέτση. Ο κλίβανος.

Νομός Ηλείας: α) Κάτω Σαμικό. Αγρός Φ. Ζωγόγιαννη. Ενεπίγραφο τμήμα επιτύμβιας στήλης,
β) Φιγάλεια. Θέση Τρανή Πέτρα. Ο μνημειώδης τάφος 5α-γ.

Νομός Ηλείας. Φιγάλεια. Θέση Τρανή Πέτρα: α-στ) Ευρήματα από τον τάφο 5α-γ.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

α-δ) Νομός Ηλείας. Φιγάλεια. Θέση Τρανή Πέτρα. Ευρήματα από τον τάφο 5α-γ, ε-στ) Νομός Ηλείας. Πουρνάρι. Ευρήματα από τον κεραμοσκεπή τάφο, ζ) Νομός Μεσσηνίας. Ελληνικά Ανθείας. Ο θαλαμοειδής τάφος Ελληνικά 10 ή Τσαγκλή 8.

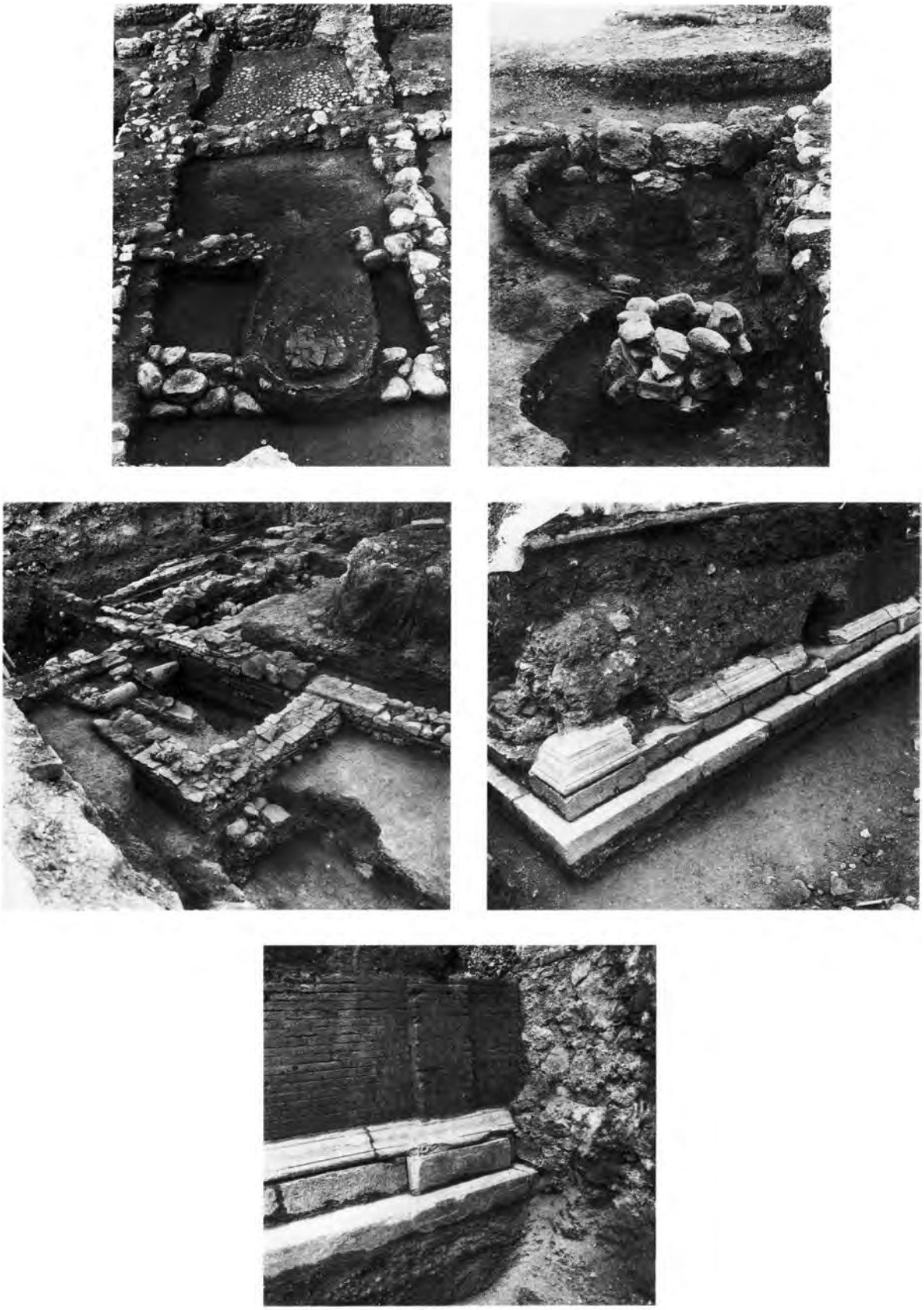
α) Νομός Μεσσηνίας. Πεταλίδι. Ρωμαϊκό λουτρό. Γενική άποψη από Δ., β-ε) Νομός Ηλείας. Ευρήματα από περισυλλογές.

Πάτρα. Πάροδος Αιόλου 38: α) Μαρμάρινη επιτύμβια ενεπίγραφη πλάκα, β-γ) Υπόγειος αγωγός ύδρευσης και το εσωτερικό του.

Πάτρα: α-β) Πλατεία Ομονοίας 35-37. Ανατολικό παρόδιο κτίριο από Α. με τους κλιβάνους 2 και 1, αντίστοιχα, γ) Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Άποψη της ανασκαφής από Δ., δ-ε) Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Το ταφικό κτίριο από ΝΔ. και λεπτομέρειά του.

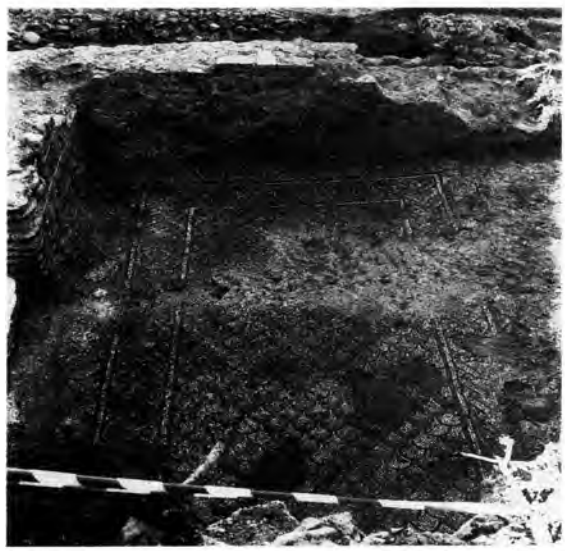

Πάτρα: α) Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Τμήμα του χώρου Χ2 (γωνία τοίχων Τ1 και Τ10), β) Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Ψηφιδωτό δάπεδο του Χ2, γ) Οδός Κορίνθου 287 και πλατεία Γεωργίου Α΄. Κυκλική κατασκευή-κλίβανος (;), δ) Οδός Λόντου 38. Δάπεδο με επένδυση μαρμάρινων πλακών.

Πάτρα: α) Οδός Λόντου 91. Άποψη της ανασκαφής από Δ., β-γ) Οδός Λόντου 91. Ψηφιδωτά δάπεδα του χώρου Χ6β από Δ. και του Χ6α από Ν., δ) Οδός Τσαμαδού 41. Άποψη της ανασκαφής από Ν.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτρα: α) Οδός Κανακάρη 176 και Φιλοποίμενος. Τμήμα ρωμαϊκής οδού, β-γ) Οδός Χαραλάμπη 10 και Γ. Ρούφου. Ρωμαϊκός τοίχος και τμήμα ορθογώνιας δεξαμενής με ψηφιδωτό δάπεδο, δ) Οδός Λόντου 37. Άποψη της ανασκαφής από ΝΔ.

Γ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - Λ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

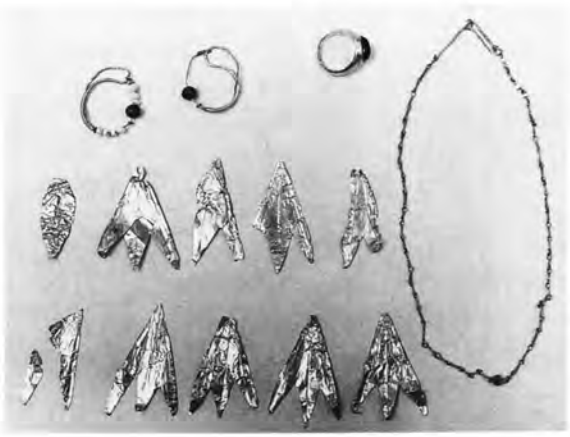
Πάτρα. Οδός Βασιλειάδου 9: α-γ) Ο τάφος VI.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Πάτρα: α-γ) Οδός Καλαβρύτων (έργα διαπλάτυνσης). Πήλινα στηρίγματα από τους τομείς Β και Γ και μήτρες λυχναριών, δ) Οδός Καρόλου. Τα χρυσά φύλλα και κοσμήματα του κιβωτιόσχημου τάφου, ε) Περιφέρεια πόλης. Οδός Λάμπρου Πορφύρα και Μελίνας Μερκούρη. Ο χώρος της εργαστηριακής εγκατάστασης με τις δύο δεξαμενές.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

α-β) Πάτρα, περιφέρεια πόλης. Συχαινά. Οδός Μειλίχου. Άποψη της ανασκαφής και το άνοιγμα εισόδου θέρμανσης στο θάλαμο του κλιβάνου, γ) Άνω Μαζαράκι. Ρακίτα. Χάλκινος ενεπίγραφος καθρέπτης (λεπτομέρεια), πήλινα αγγεία, ειδώλια και τμήμα πήλινου ομοιώματος δωρικού ναού από την ανασκαφή.

Γ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

α) Μελίσσια Αιγιαλείας. Θέση Καταρράχι. Τοίχος αρχαίου κτιρίου, β) Φτέρη Αιγιαλείας. Θέση Προφήτης Ηλίας. Άποψη του τοίχου από Ν., γ-δ) Νομός Αιτωλοακαρνανίας. Παλαιοχώριο Καψορράχης. Πύργος οχύρωσης και λεπτομέρεια της εξωτερικής επιφάνειας του τείχους.

Α. ΒΟΡΔΟΣ - Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Νομός Αιτωλοακαρνανίας: α) Γαβαλού Μεσολογγίου. Οικόπεδο Π. Φώλου. Τμήματα σπονδύλου δωρικού κίονα, β) Μουσείο Αγρινίου. Μολύβδινα βλήματα σφενδόνης με επιγραφές από παράδοση, γ-δ) Μουσείο Θέρμου. Λίθινο τριβείο σταριού και λίθινο πιεστήριο λαδιού (;) από παράδοση.

Κεφαλονιά. Σάμη. Οδός Διχαλίων, Ο.Τ. 29: α) Άποψη της ανασκαφής, β) Άποψη του χώρου 7, γ) Ο τοίχος 21, δ) Χαρακτηριστικά όστρακα κοτύλης, ε) Όστρακο χρονολογούμενο στο α΄ μισό του 8ου αι. π.Χ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Κεφαλονιά: α-β) Επαρχία Παλικής. Κλασική πόλη Πάλης. Αγγεία συγκολλημένα, γ) Επαρχία Κραναίας. Οικισμός Μαζαρακάτων. Η συστάδα των τάφων Ι, ΙΙ και VIII.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

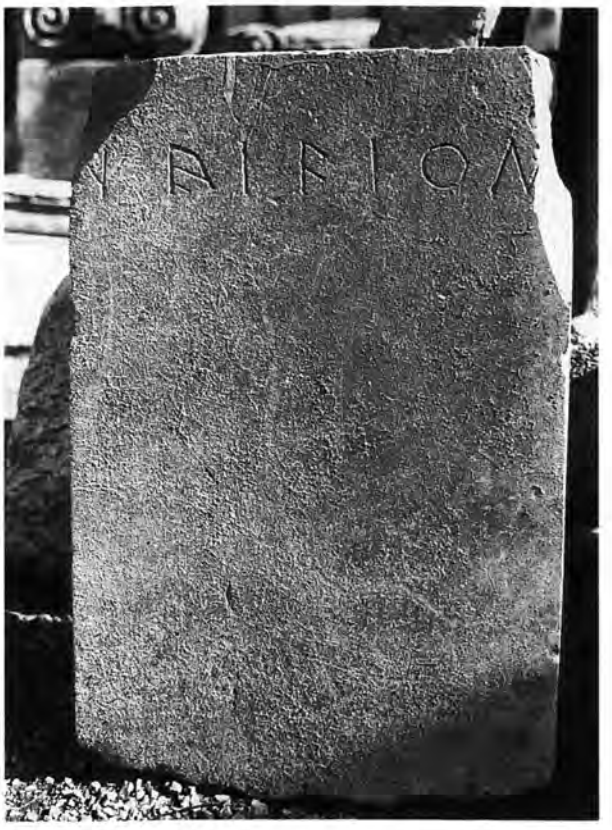

Θήβα: α) Οικόπεδο Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών. Τομή VI. Αιχμές δόρατος και σαυρωτήρας, β) Οικόπεδο Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών. Οι ΜΕ κιβωτιόσχημοι τάφοι, οι πλίνθοι και το λίθινο υπόβαθρο, γ) Οικόπεδο Κώνστα. Τομή Β. Τμήμα ΠΕ τοίχου κάτω από το δάπεδο ΠΕ δωματίου.

Θήβα: α) Οικόπεδο Κώνστα. Μυκηναϊκό αγγείο από την ανασκαφή, β) Οδός Αγίων Αποστόλων και Κάδμου. Η πινακίδα με τη Γραμμική γραφή Β, γ) Μεγάλο Καστράκι. Ο σφραγιδοκύλινδρος από στεατίτη, δ) Έργο κατασκευής Κεντρικού Αποχετευτικού Αγωγού. Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ - ΕΛ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

Ακραίφνιο. Νότια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών - Λαμίας: α-β) Χ.θ. 102.700-102.800. Ο λιθοσωρός του Τ.247 με τις δύο ταφές και ο λιθοσωρός του Τ.246, γ) Χ.θ. 102.900-102.940. Τομή 5. Κυκλικά βαθμιδωτά ορύγματα.

α) Νεοχωράκι. Έργα ΔΕΠΑ. Ειδώλιο πτηνού από απόθεση, β) Ακραίφνιο. Νότια πλευρά εθνικής οδού Αθηνών - Λαμίας. Συνεχόμενα ορύγματα στη χ.θ. 103.300, γ) Δήλεσι. Οδός Οδυσσέως. Η εσχάρα του κλιβάνου, δ) Δήλεσι. Οικόπεδο Χρ. Μπιμπίζα. Μαρμάρινος λουτήρας.

Χαλκίδα: α) Οδός Μονής Ερίων 18-20. Γλυπτό νέου με ραβδί ή ρόπαλο, β-γ) Οδός Ληλαντίων 71. Κτερίσματα από το λακκοειδή τάφο.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Μάνικα. Οικόπεδο Παπακυριακού: α-β) Τηγανόσχημο σκεύος από τον τάφο 22 και κυκλαδικό ειδώλιο από τον τάφο 25, γ-δ) Ο τάφος 27. Η είσοδος και το εσωτερικό του με τα κτερίσματα.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α-δ) Μάνικα. Οικόπεδο Παπακυριακού. Ευρήματα από τους τάφους, ε) Ερέτρια. Οικόπεδο Χρ. Βουρή. Γενική άποψη της ανασκαφής.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

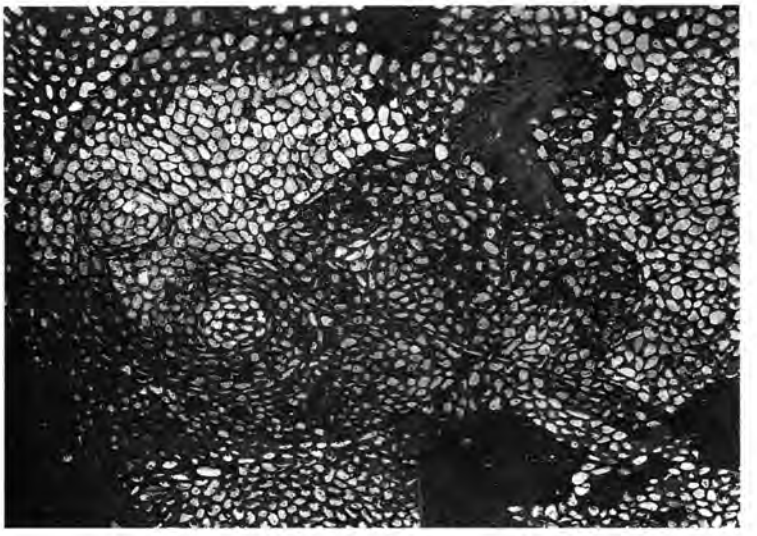

α) Ερέτρια. Οικόπεδο Ρόγκα-Κακίρη. Χάλκινο νόμισμα από την τομή Ε, β) Ερέτρια. Οικόπεδο Μ. Λιού. Άποψη της ανασκαφής, γ) Κύμη. Βιγλατούρι Οξυλίθου. Άποψη της ανασκαφής.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α-β) Ωρεοί. Οικόπεδο Β. Παναγιωτόπουλου. Βοτσαλωτό δάπεδο με παράσταση Τρίτωνα, γ) Νέος Πύργος Ιστιαίας. Οικόπεδο Μ. Παγάνη. Άποψη της ανασκαφής.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Ερέτρια. Τομέας μεταξύ της οικίας με τα ψηφιδωτά και του βόρειου γυμνασίου: α-β) Κάνθαρος και μαρμάρινο ανάγλυφο από το πηγάδι.

α-γ) Αταλάντη. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Σεραφείμ Κοκκόλα. Ευρήματα από την ανασκαφή, δ) Λαμία. Οδός Καραϊσκάκη και Καζούλη. Γενική άποψη του τείχους (πύργου).

α-β) Δρυμαία. Θέση Δένδρα. Υδρία από τον τάφο Ι και χάλκινη πρόχους από τον τάφο ΙΙ, γ) Αταλάντη. Οδός Σεραφείμ Κοκκόλα. Η κλίμακα με τους επτά αναβαθμούς, δ) Μελιταία Δομοκού. Νεολιθικό ειδώλιο από παράδοση.

Δημητριάδα. Ανάκτορο: α) Άποψη της νότιας πτέρυγας του ανακτόρου πριν από την ανασκαφή, β) Η νότια πτέρυγα μετά την ανασκαφή, γ) Η κυκλική δεξαμενή μέσα στο νοτιοδυτικό πύργο.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

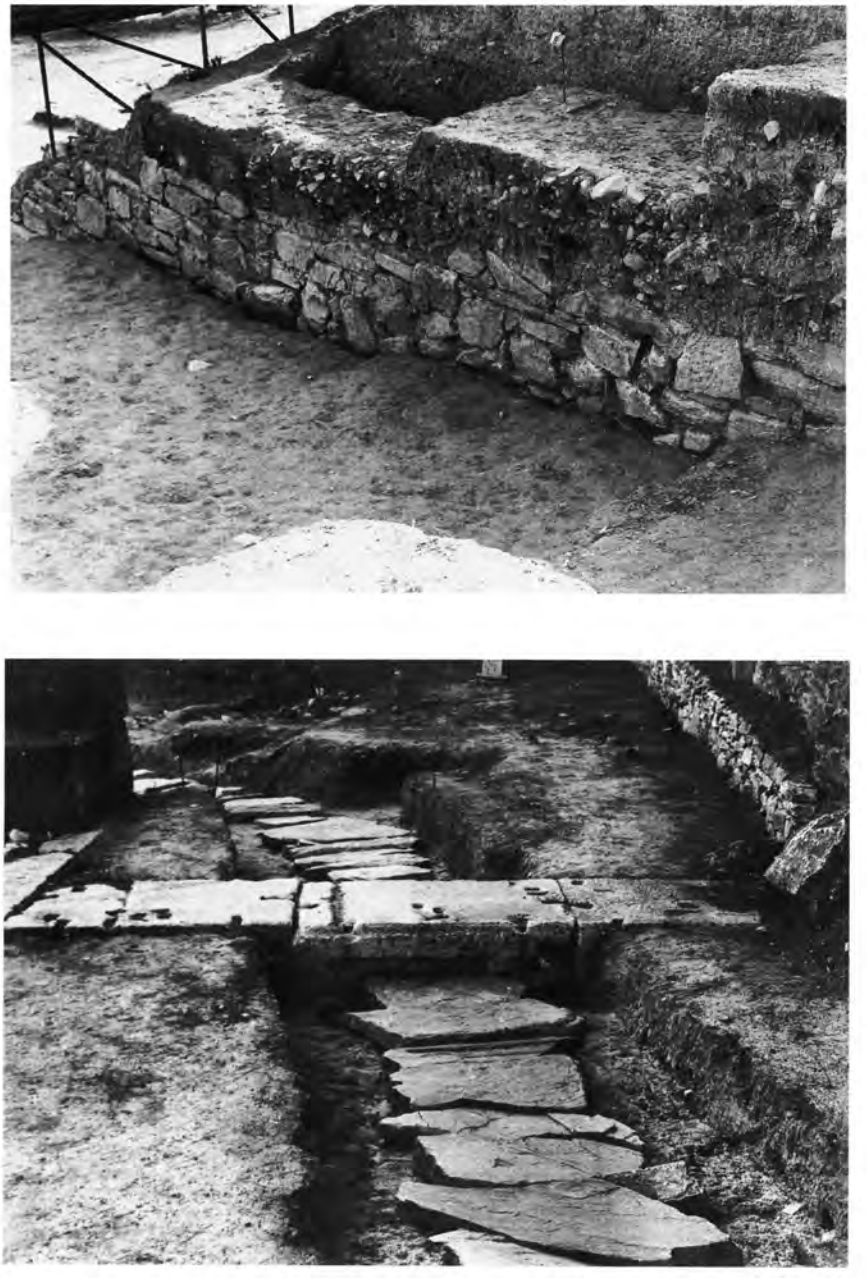

Δημητριάδα: α-ε) Βόρειο νεκροταφείο. Ευρήματα από τους τάφους, στ) Αρχαίο θέατρο. Τμήμα του ρωμαϊκού αγωγού.

ΕΛΙΣ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ - ΜΠ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Δημητριάδα. Αρχαίο θέατρο: α) Ο αναλημματικός τοίχος στήριξης των επιχώσεων της βορειοανατολικής γωνίας του κοίλου, β) Ο αγωγός με τις καλυπτήριες πλάκες του στη νότια πάροδο.

ΜΠΑΜΠΗΣ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Χλόη Βελεστίνου: α) Μαρμάρινο ειδώλιο από το νεολιθικό οικισμό, β) Άποψη του θολωτού τάφου Β ΙΙΙ, γ-δ) Άποψη του εσωτερικού των θολωτών τάφων Ζ Ι και Β ΙΙΙ.

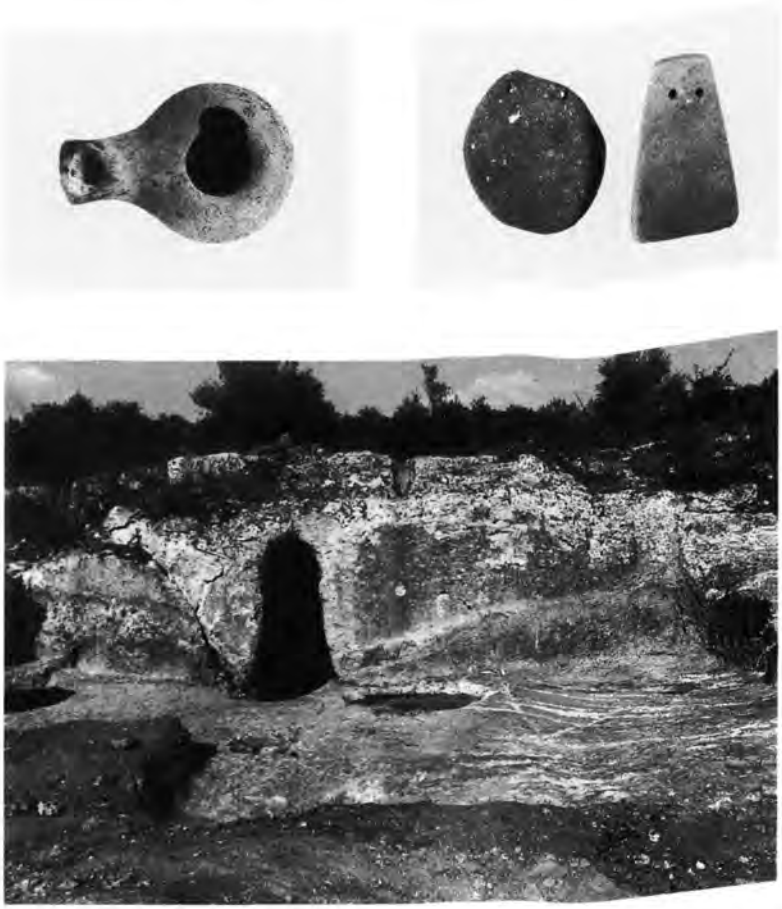
ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Χλόη Βελεστίνου: α-β) Άποψη του εσωτερικού των θολωτών τάφων ΣΤ Ι και ΣΤ ΙΙ με τα κτερίσματα, γ) Το εσωτερικό του ελληνιστικού κιβωτιόσχημου τάφου Ε Ι.

α-γ) Νομός Μαγνησίας. Αχίλλειο. Σπήλαιο στη θέση Κρούνια. Ευρήματα από την ανασκαφή και άποψη του σπηλαίου,
δ-ε) Νομός Καρδίτσας. Καλλίθηρο. Κάστρο. Κτιστή κλίμακα του τείχους και η είσοδος του πύργου
στη νοτιοδυτική γωνία.

Β. ΡΟΝΤΗΡΗ - ΜΠ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Νομός Καρδίτσας. Μητρόπολη. Οικόπεδο Ζ. Κουκουζέλη: α-γ) Ευρήματα από την ανασκαφή, δ) Ο κεραμικός κλίβανος Α.

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

Νομός Καρδίτσας: α-γ) Μητρόπολη. Οικόπεδο Ζ. Κουκουζέλη. Ευρήματα από την ανασκαφή, δ) Μαγούλα Οργόζινος. Οπές πασσάλων και μάζες πηλού.

Β. ΡΟΝΤΗΡΗ - ΕΛΙΣ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Νομός Λαρίσης. Δολίχη: α) Το τείχος με πύργο της κάτω πόλης, β) Ορθογώνιο κτίριο.

Νομός Λαρίσης: α-β) Άξωρος. Πύργος της ακρόπολης και κτίριο της ύστερης αρχαιότητας, γ-δ) Πύθιο. Ναός του Απόλλωνος Πυθίου και ναός του Ποσειδώνος Πατρώου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

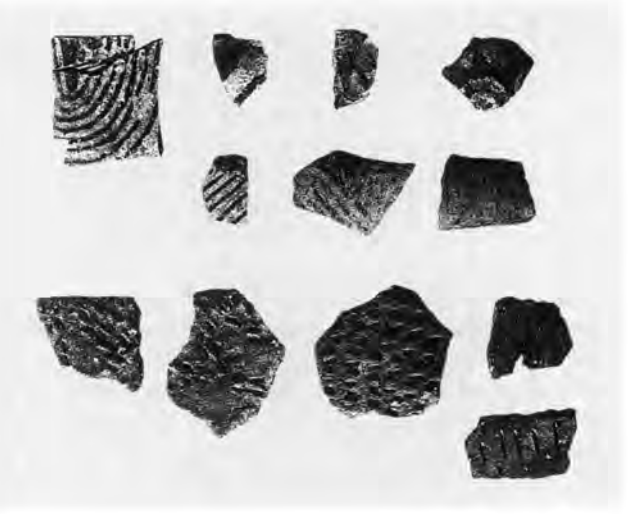

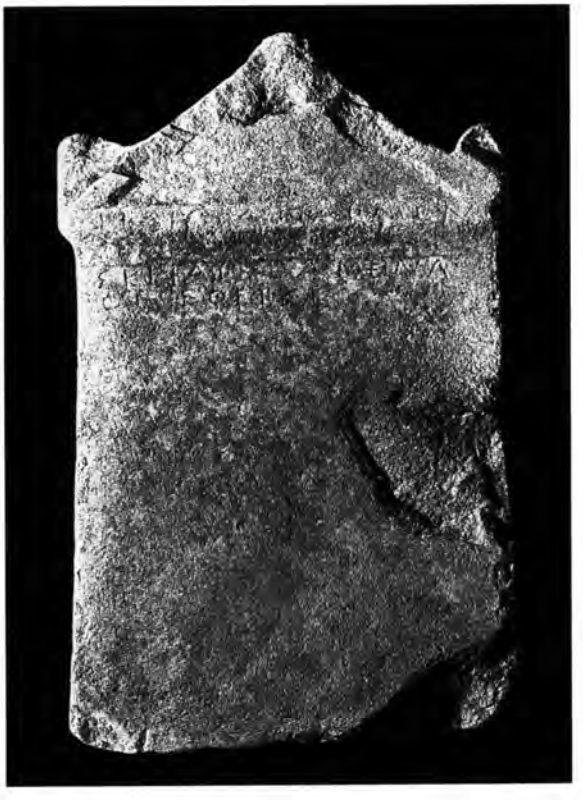
α-β) Λάρισα. Οδός Χρυσοστόμου Σμύρνης. Ο κιβωτιόσχημος τάφος από Α. και κοσμήματα από αυτόν, γ) Κραννών. Αγρός Σ. Κουκουτάρα. Η λιθόστρωτη αυλή προς Β. του κτιριακού συγκροτήματος, δ) Μαγούλα Μελισσοχώρι 3 Λάρισας. Νεολιθικά ειδώλια από την επιφανειακή έρευνα.

Γ. ΤΟΥΦΕΞΗΣ - ΕΛ. ΜΕΛΛΙΟΥ

α-β) Κνίδη Γρεβενών. Θέση Κρεμαστός. Νεολιθικός πίθος και νεολιθική κεραμική, γ-δ) Λάρισα. Αναθηματικές στήλες.

Γ. ΤΟΥΦΕΞΗΣ - ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

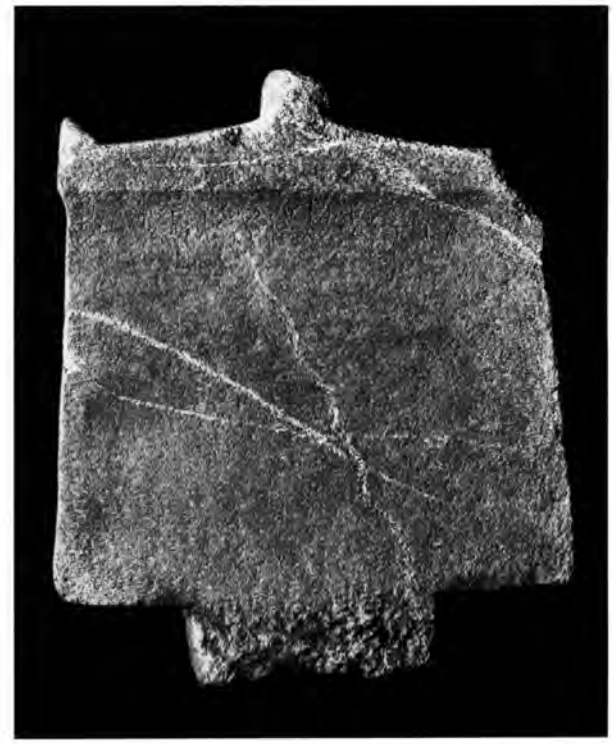

α-γ) Άτραξ. Αναθηματικές στήλες.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

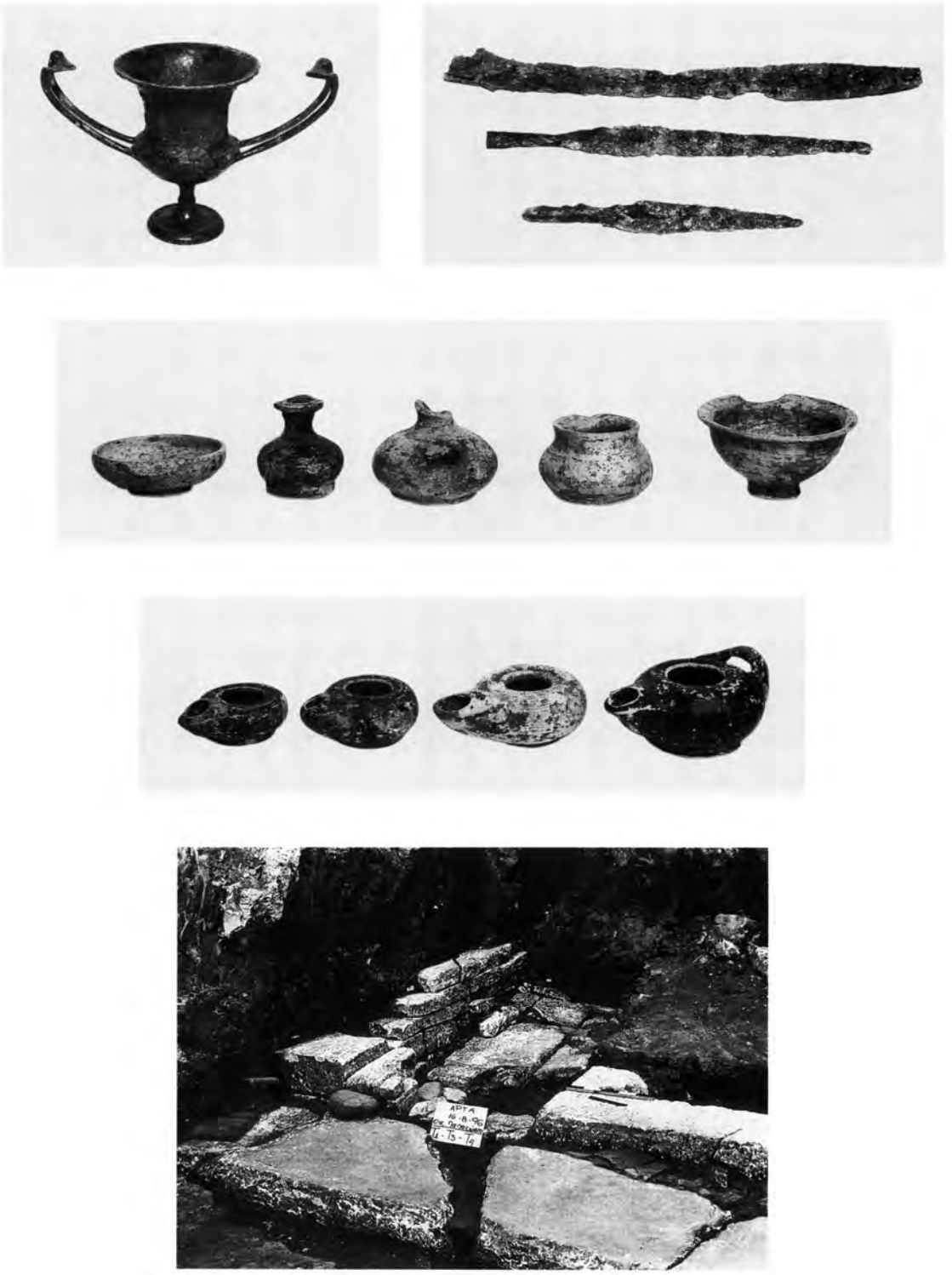

α-γ) Άτραξ. Αναθηματικές στήλες.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

α-β) Νομός Ιωαννίνων. Ριάχοβο. Ευρήματα από τον τάφο, γ-ε) Άρτα. Οδός Φιλελλήνων. Μικκύλα αγγεία από τη βόρεια οικία και άποψη της ανασκαφής.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Άρτα. Οδός Σκουφά: α) Μικκύλα αγγεία, β) Χάλκινα νομίσματα Αμβρακίας, γ) Γενική άποψη της ανασκαφής.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Άρτα. Οδός Κομμένου: α-ε) Κτερίσματα από τους τάφους, στ) Η ταφική θήκη ΧΧ.

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ

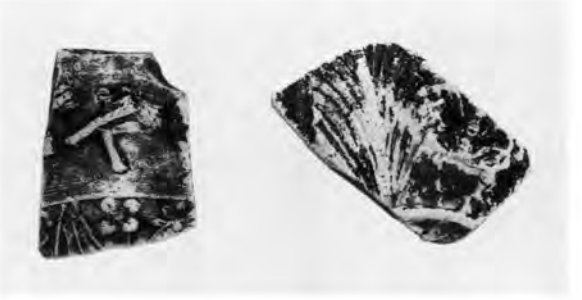

Άρτα. Οδός Κομμένου: α-γ) Τεφροδόχα αγγεία από τους τάφους.

Νομός Άρτας: α) Γραμμενίτσα. Θέση Μαρατοβούνι. Θραύσμα κεράμου με παράσταση βαιτύλου, β) Άρτα. Οδός Μικράς Ασίας. Όστρακα σκύφων, γ) Άρτα. Οδός Περικλέους 14. Γενική άποψη της ανασκαφής, δ) Άρτα. Οδός Πορφυρίου Μητροπολίτου. Ασβεστολιθικές πλάκες με βαθμιδωτή διάταξη.

Π. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ - ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ - Θ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

Νικόπολη. Μνημείο Αυγούστου: α-γ) Ακροκέραμα και πήλινο αγγείο, δ) Σημείο τομής του τοίχου 9α με την τοιχοποιία του ποδίου.

α-β) Νικόπολη. Μνημείο Αυγούστου. Θραύσμα πήλινης υδρορρόης και μαρμάρινο απότμημα ζωφόρου, γ-δ) Λευκάδα. Καρυά. Ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες από τις θέσεις Σπασμένη Βρύση και Παρασπόρια.

Κ. ΖΑΧΟΣ - ΑΓΓ. ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

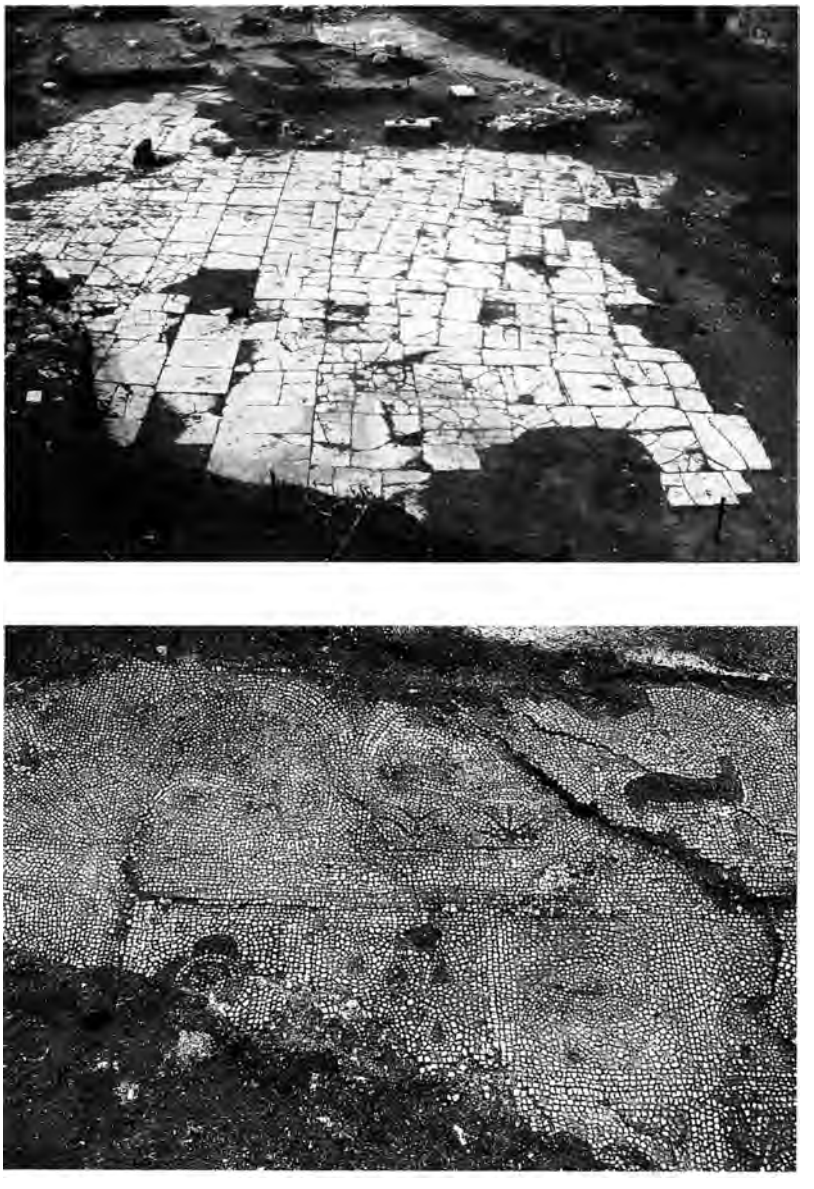

α-β) Λευκάδα. Καρυά. Κτερίσματα από τους τάφους, γ) Νομός Ιωαννίνων. Βερενίκη. Χάλκινη αιχμή δόρατος από παράδοση, δ-ε) Νομός Ιωαννίνων. Περιοχή Καλπακίου. Αργυρά τετράδραχμα Φιλίππου Β΄ από παράδοση, στ) Νομός Πρέβεζας. Περιοχή Καμαρίνας. Χάλκινο ειδώλιο αλόγου από παράδοση.

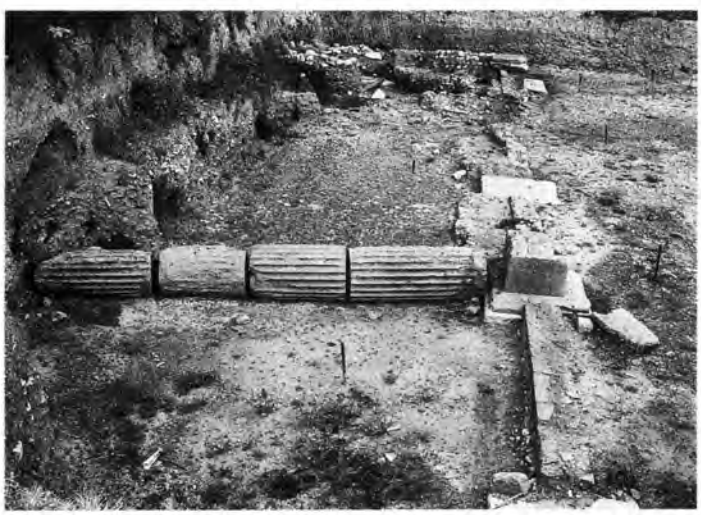
Κέρκυρα. Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κατέχη: α) Το πλακόστρωτο της ρωμαϊκής αγοράς, β) Το ψηφιδωτό δάπεδο ΙΙ.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

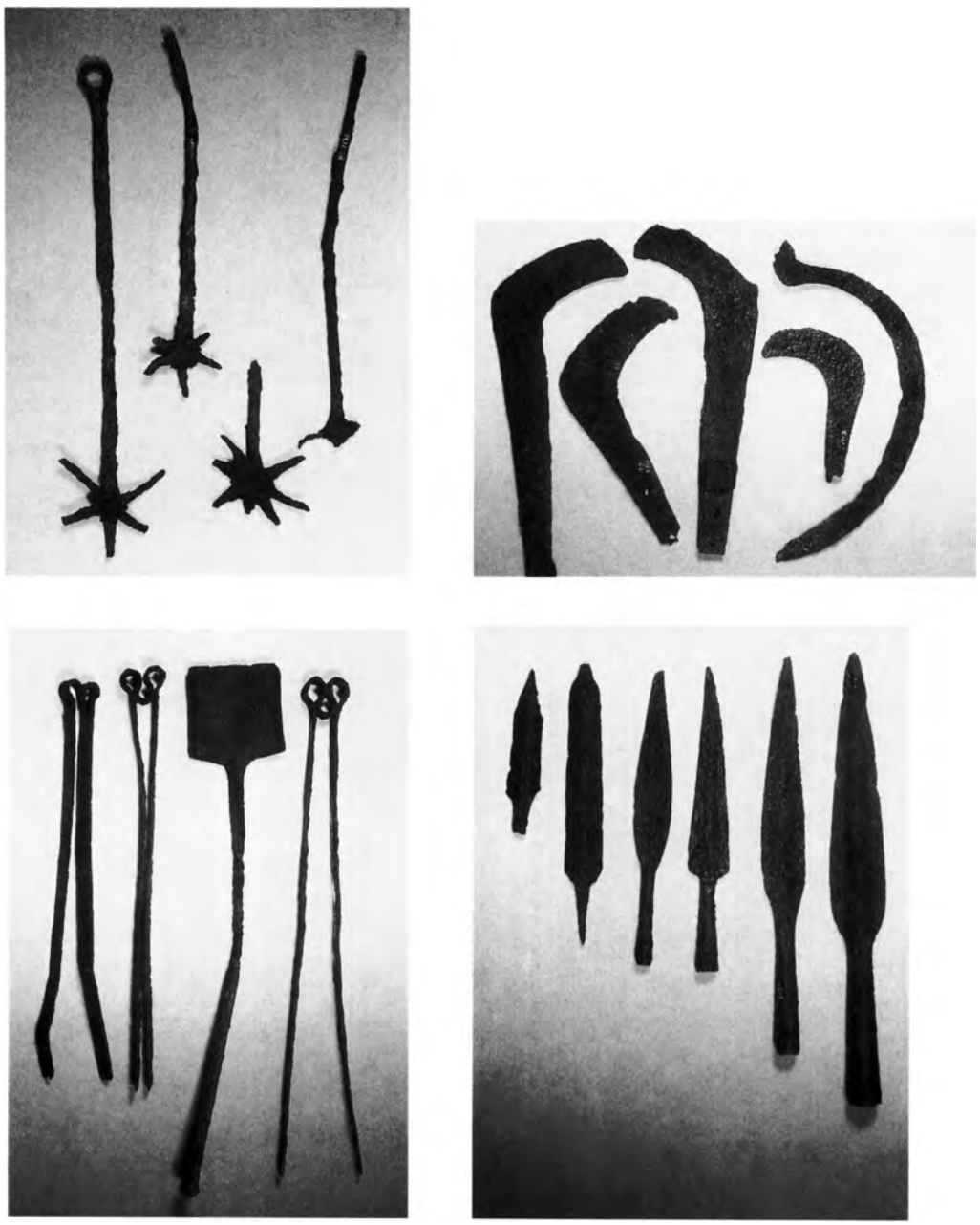

Κέρκυρα: α) Κανόνι. Οικόπεδο Μαζαράκη. Αγγείο από την ανασκαφή, β-δ) Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κατέχη. Ευρήματα από την ανασκαφή και τμήμα της αποκαλυφθείσης στοάς.

Νομός Θεσπρωτίας. Γιτάνη: α-δ) Ευρήματα από τη στοά της αγοράς.

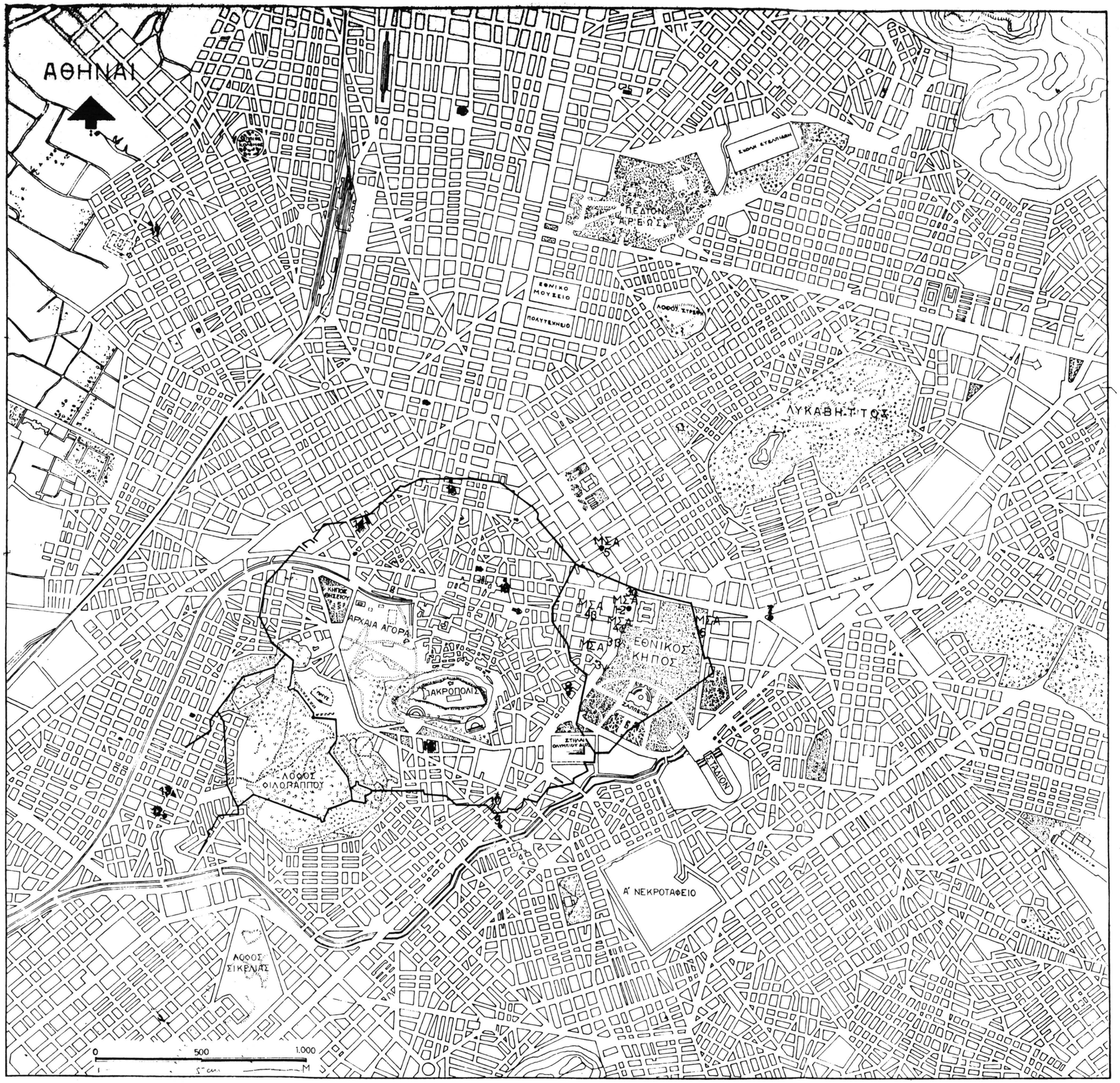
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Νομός Θεσπρωτίας. α-β) Γιτάνη. Κεφαλή πήλινου αγλαματίου και χάλκινο εξάρτημα χαλινού αγάλματος αλόγου από τη στοά της αγοράς, γ) Λαδοχώρι. Οικόπεδο Ζήκου. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. ΜΣΑ: ΣΤΑΘΜΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
2. ΜΣΑ: ΣΚΑΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ
3. ΜΣΑ: ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΣΚΑΜΜΑΤΑ
4. ΜΣΑ: ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΣΗΡΑΓΓΕΣ
5. ΜΣΑ: ΦΡΕΑΡ ΟΔΟΥ ΑΜΕΡΙΚΗΣ
6. ΜΣΑ: ΔΙΑΝΟΙΞΗ ΣΗΡΑΓΓΑΣ ΤΟΥ ΜΣΑ ΥΠΟ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΚΗΠΟ (ΒΑΛΕΡΙΑΝΕΙΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ)
7. ΟΔΟΣ ΡΗΓΙΛΛΗΣ
8. ΟΔΟΣ ΔΑΙΔΑΛΟΥ 19-21
9. ΛΕΩΦ. ΣΥΓΓΡΟΥ ΚΑΙ ΠΕΤΜΕΖΑ
10. ΟΔΟΣ ΦΑΛΗΡΟΥ
11. ΟΔΟΣ ΕΡΕΧΘΕΙΟΥ
12. ΟΔΟΣ ΔΗΜΟΦΩΝΤΟΣ 121
13. ΟΔΟΣ ΔΡΥΟΠΩΝ 35-37
14. ΟΔΟΣ ΚΡΙΕΖΗ
15. ΟΔΟΣ ΑΡΜΟΔΙΟΥ 16
16. ΟΔΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ 17
17. ΟΔΟΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ 103, ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΡΑΤΥΛΟΥ

Σχέδ. Α΄. Τοπογραφικός χάρτης των Αθηνών, όπου σημειώνονται οι χώροι που ανασκάφηκαν το 1996.

ISSN 0570-622X